सज्जनेन्द्रनरेन्द्रेणानिर्मितपुस्तकालयस्थ
शाकरसारग्रंथानामिदं वाणीविलासक

श्लोकः

कोशं शब्दार्थ चिन्तामणि मथ रहितं पूर्णभावेन पूर्णं
कृत्वा श्रीसज्जनेश स्त्रिदिवपथ गत स्तत्प्रचाराय लोके ॥
तत्सूनु स्तातभक्तो नरपति फतह : सिंह भूपैकवीर :
विद्वत्कंठैकशोभा भरण विधिरुचिः प्रेपयत्येक कोशम्. ॥ १ ॥

श्रीम त्फतह सिंहस्य नृपते : परमा ज्ञया ॥
कविराजः श्यामलाख्यः कोशं प्रेपयति ध्रुवम्. ॥ २ ॥

By order of H.H. Maha Rana Fateh Singh
Presented to the Library, Asiatic Society of Bombay
(Sd) H. R. Singh to
Oodeypore
July 2/86

NOTICE.

THE SHABDARTH CHINTAMANI.

A NEW SANSKRIT LEXICON.

This new and valuable work, in the compilation of which Brahmá-vadhúta Shri Sukhán nd Nath of Delhi, spent more than thirty years of his life, contains (as its name implies) the meanings of all words in general and colloquial use.

The following is a resumé of the plan on which this most useful work has been arranged

1st. The word-forms have been tested by the process suggested in the Grammatical Sutras of Panini.

2nd. The meanings of the words are derived from their roots, by which means not only correctness, but clearness of conception are secured. The Primary meaning is given first, and others are described according to their logical order.

The utmost care has been taken to express the meanings of the words in the best and simplest language – a feature in the construction of this work, which cannot fail to recommend it above all others for practical use.

3rd. Another point is well worthy of notice in the work, viz; that words which have special reference to Aryan Literature whether the Smritis, Purans or Vedas, are clearly and briefly explained.

4th. Special attention has been paid to the full definition of Scientific and Technical terms, whether these occur in the Vedas, Vedangas, Shastras, Chemistry, Mechanics or Music.

5th. The descriptions of weapons of warfare, metals, precious stones; and the directions for preparing the different kinds of soil for planting garden and forest-trees are fully given.

6th The officinal and non-officinal properties of drugs and the immediate causes of those diseases for which they may be given, have been fully described according to the best Medical Treatises on the subject.

7th. The author has specially adapted his work for Educational purposes in explaining the various Figures of Rhetoric employed in Poetry; also those feelings Poetry is calculated to excite, and by describing the different Metre.

8th. In the arrangement of the words the Alphabetical order is strictly preserved.

From these points it will be clearly seen that this excellent work will be an unerring guide to those who seek information on Political as well as Practical matters.

Fully convinced of the usefulness of such a Lexicon, Adi Gaur, Pt Ghási-Ram (late Gumasta of Govt Commri Agra) resolved to undertake the publication of the first 2 Vols. as far as the letter [ar] but on account of the want of pecuniary assistance, he could not finish the remaining portion of the Dictionary.

About 16 years ago, the first two volumes were published, and are now in the libraries of many of the Chief Nobles and Pandits of India, who deeply regret that the remaining 2 vols. are not in their possession.

However, no one seemed willing to undertake this arduous and important task until H. H. the late Mahá Raná Sajjan Singh. G. C. S. I of Mewár, who during his life time was the Patron of Art and Literature, on hearing through Kavi Raja Shyamal Das of this unfinished Dictionary, issued orders that the remaining 2 vols. (3rd & 4th.) should be printed in the Raj Press with all possible rapidity. So minute were H. H the late Maha Rana's, directions that he expressed the desire that the same kind of paper be used and type of equal clearness and legibility employed as in the first two volumes.

In fulfilment of His Highness' wishes, the work has been completed.

It is therefore requested that those who are desirous of obtaining the Lexicon send their names and full address to the undersigned.

Oodeypore, June 188[illegible]

Pundit Bansi D[illegible]
[illegible]
Manager, Raj P[illegible]
Mewar.

PRICE FOR THE COMPLETE WORK TWENTY (20) RUPEES,
PACKING & POSTAGE EXTRA.

शब्दार्थचिन्तामणिः कोशः

श्रीसुखानन्दनाथेन विरचितः

(*—|*|—*)

राज्यन्त्वखिलदिव्यसिद्धिसहितं खड्गप्रतापोज्ज्वलं लक्ष्मीवैभवमस्तु ते चिरतरं
पौरन्दरं यत्परम् । धर्मः श्रीयशमेधता मनुदिनं नीरोग दीर्घायुषा
श्रीमत्सज्जनसिंहवीरनृपते श्रीशम्भुतुष्ट्या सदा ॥ १ ॥ गर्वाडम्बर
संयुतादरिगणान्मानं समुत्सारयन् तत्पत्नीहृदि लोकशोकमनिशं
संस्थापयन्दुस्सहम् ॥ नम्रीभावयुतं सुहृज्जनगणे मानं समाविश
न्नभूयात् सज्जनसिंहभूपतिलको विख्यातनामावनौ ॥ २ ॥
यावन्तो निकटं नयान्ति मनुजा ये याचकाश्चार्थिनो मन्यन्ते
हृदयेन दीनमभयानत्यक्तो त्सवान्स्वानभृशम् ॥
प्राप्नास्ते त्वरमेव दातृपदवीं सम्यक्चरन्तो वरं
श्रीमत्सज्जनसिंहवीरनृपतेर्दान
दातुर्धनम् ॥ ३ ॥

—||—*

तृतीयोभागः पवर्गादिः

श्रीमन्महाराजाधिराजरविकुलावतंसमहीमहेन्द्रयावदार्यकुलकमल
दिवाकर मेदपाटदेश श्री १०८ श्रीसज्जनभूपशिरोमण्याज्ञया कवि
राजिराजप्ररणया एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १८ ४० वैक्रमे
ब्दे राजधान्युदयपुरे श्रीसज्जनयन्त्रालये वाजपेयिवंशोधरप्रबन्ध
तः श्रीमेद १०८ श्वरश्रीशधनव्ययान्मुद्रितः

श्रीमदेकलिंगोविजयते

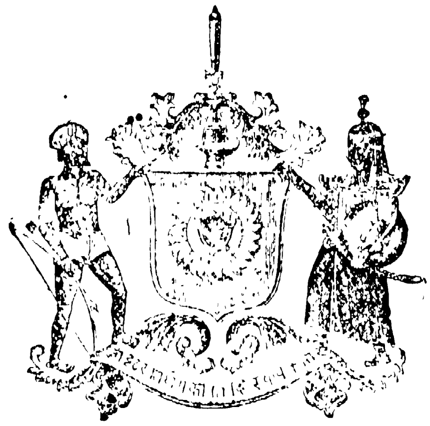

प : पुं० पकारे ॥ वाते । पवने ॥ अंडे ॥ पूते ॥ पर्णे ॥ पाने ॥ पातरि ॥

पक्कण : पुं० शवरालये । भिल्लग्रामे ॥ पचन्ति । पचे : क्विप् । कणन्ति कण शब्दे पचाद्यच् । पच : कणायच । पाककलहाद्येव प्रधानंतत्रनान्यत्

पक्तपीड: पुं० पखौडा इ० भा० प्र० वृ० त्रि० पंचकृत्ये । वर्द्धने ॥ इति रा०नि० ॥

पक्तव्य: त्रि० कर्त्तुरनायासेनस्वयंपक्के । पचेलिमे ॥ पचेस्तव्य: ॥

पक्ति: स्त्री० गौरवे ॥ पाके ॥ फलोत्पत्तौ ॥ पचनम् । डुपचष्पाके । वा० क्ति : ॥

पक्तिशूलम् न० परिणामशूले । पाकजे ॥ इ० रा०नि० ॥

पक्ता पुं० अग्नौ ॥ त्रि० पाचके। पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् ० । ण्वुल्तृचावितितृच् ॥

पक्त्रम् न० गार्हपत्याग्नौ ॥ पच्यतेऽनेन

डुपचष्० गुधृवीपचिवचीत्यादि नत्र: ॥ तेजसि ॥

पक्त्रिम: त्रि० पाकिमे । पाकजे ॥ डुपचष्० भावे । ड्वित:क्त्रि: । पाकेन निर्वृत्तम् त्रे र्मम्नित्यम् ॥

पक्व: त्रि० परिणते । पका० इ० भा० विनाशाभिमुखे ॥ पच्यतेस्म, डुपचष् ० क्त: । पचोव इति निष्ठातस्यव: ।

निष्ठाम्प्राप्ते । सुदृढइ०यावत् । पक्का० इ० भाषा । निवृत्ते ॥ यथा, कषाये कर्मभि: पक्के ० इति ॥

पक्वकृत् पुं० निम्बवृक्षे ॥ पक्कंकरोति कृञ्० । क्विप् । त्रि । पाककर्तरि ॥

पक्वरस: पुं मद्ये ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पक्ववटिका । स्त्री० । पकौडी०इ०भा० प्र० वेशनवटिकाया:म् ॥ वटिका वेशनस्यापि क्वथितायां निर्मज्जिता ॥ रुच्या विष्टम्भ जननी वल्या पुष्टिकरी स्मृता ॥

पक्ववारि न० काञ्जिके पक्क इव तत्

510.23
491.30
5130
3

वारि च ॥ पक्वजले ॥

पक्वाधानम् न० पक्वाशये ॥

पक्वान्नम् न० कृतपाकितण्डुलादौ ॥ यथा । यतीच ब्रह्मचारीच पक्वान्नस्वामिनावुभौ । तयोरन्नमदत्वा तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेदिति सदाचारः श्रामंशूद्रस्य पक्वान्नं पक्वमुच्छिष्ट मुच्यते । इतितिथितत्त्वम् ॥

पक्वाशयः पुं० नाभ्यधःस्थले ॥ पक्वाशयस्त्वधोनाभेरूर्द्धमामाशयः स्मृतः ॥ पक्वस्य आशयः ।

पक्षः । पुं० मासार्द्धे ॥ पक्ष्यते० परिगृह्यतेदेवकार्यार्थंपितृकार्यार्थंवायःकालविशेषःपक्षः । सचशुक्लकृष्णभेदाद् द्विविधः । शुक्लपक्षेतिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितोरविः । कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितोरविः ॥ पक्षपरिग्रहे । कर्मणिघञ् ॥ पक्षयति । पक्ष्यतेवा । अच् । घञ्वा ॥ यद्वा । पक्ष्यते चन्द्रस्यपञ्चदशानां कलानामापूरणं क्षयोवागृह्यतेमः ॥ रूढोवापक्षशब्दोविभक्तोमासस्यैकैकमर्द्धंब्रूते ॥ यद्वा । पणते । पण० । रुधिपण्योर्दकौचेतिमः धातोः कान्तादेशः ॥ पार्श्वगृहे ॥ साध्ये ॥ विरोधे ॥ केशादेः परतोवृन्दे ॥ मित्रवले ॥ सहायवले ॥ चुल्लीरंध्रे ॥ पतत्रे ॥ पक्षिपक्षे । गरुति ॥ राजकुञ्जरे ॥ पार्श्वे । पाखाइतिभाषा ॥ वर्गे ॥ देहाङ्गे ॥ सहाये ॥ यथा । श्रुतिभिरः पक्षः समाश्रीयतामित्थः प्रदेशः ॥ शरपक्षे । वाजे ॥ भित्तौ ॥ एकतरकोटौ ॥ सन्दिग्धसाध्यवति ॥ यथा० धूमवत्त्वहेतौपर्वतः ॥ सिषाधयिषितधर्मविशिष्टो धर्मी पक्षः । यथा । महानसेधूमवन्ह्योः सम्बन्धे तत्पूर्वकं पर्वतेवह्निज्ञानम् ॥

पक्षकः । पुं० पार्श्वद्वारे खडकिकायाम् खिड़कीद्वारइ० भा० ॥ पार्श्वमात्रे ॥ पक्षइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ स्वार्थेकोवा ॥ सहाये ॥

पक्षघातः । पुं० पक्षाघाताभिधेवातरोगे

पक्षचरः । पुं० चन्द्रे । विधौ ॥ यूथभ्रष्टपृथक्चारिगजे ॥

पक्षच्छिद्रम् । न० तिथिविशेषे ॥ अष्टमी द्वादशी चैव चतुर्थीच चतुर्दशी ॥ अमावास्याच मुनिभिः पक्षच्छिद्र मुदाहृतम् ॥

पक्षजः । पुं० चन्द्रमसि ॥ पक्षेजातः । जनी० डः ॥ त्रि० । पक्षजन्मनि ॥

पक्षजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ पक्षेजन्मास्य ॥ त्रि० । पक्षजाते ॥

पक्षता । स्त्री० अनुमित्साविरहविशिष्टसिद्ध्यभावे ॥ इयमनुमितिकारणम् तच्च । पर्वतवन्ह्यनुमितौअनुमित्साविरहविशिष्टपर्वतधर्मिकवन्हिनिश्चयाभावः । यथा । सिषाधयिषयाशून्या सिद्धिर्यत्रनतिष्ठति । सपक्षस्तत्रष्टस्त्व

ज्ञानादनुमितिर्भवेदिति ॥ भाषापरिच्छेदः ॥

पक्षतिः । स्त्री० पक्षमूले ॥ प्रतिपत्तिथौ पक्षस्यमूलम् । पक्षातिः ॥

पक्षद्वारम् । नं० पक्षके ॥ पक्षपार्श्वद्वारम् ॥

पक्षधरः । पुं० मुखांशौ ॥ इन्द्रौ ॥ यज्ञपत्युपाध्यायकृतार्थे । चिन्तामणिश्लोककारे । मिश्रे ॥ त्रि । पक्षधारणकर्त्तरि ॥

पक्षधर्म्मता । स्त्री० व्याप्यस्यपर्व्वतादिवृत्तित्वे ॥

पक्षपातः । पुं० आसक्तिविशेषे ॥ अन्यायसाहाय्यकरणे ॥ पक्षपातः ॥ पक्षिणांज्वरे ॥ पक्षपातःपतङ्गानामित्युक्तेः ॥

पक्षपातिता । स्त्री० सहायतायाम् ॥

पक्षपालिः । स्त्री० खडक्किकायाम् ॥

पक्षभागः । पुं० गजस्यपार्श्वभागे ॥ पक्षयत्यनेन । पक्ष० । चु० । पुंसीति घः । पक्षस्यपक्षएववाभागः ॥

पक्षमूलम् । न० पक्षतौ । डानक्० इ० गौड़० भा० ॥ पक्षस्यमूलं ॥

पक्षवाहनः । पुं० खगे । विहगे ॥

पक्षः । नं० पक्षे । गडति ॥ पचति । डुपचष् । पचिवचिभ्यांसुट्चेत्यसुन् । पक्षसीतुम्मतौपक्षाविति शुभाङ्कः ॥ त्यमीकाधिकरणेपूर्व्वोत्तरेद्वे पक्षसी इतिशवरस्वाम्यादयः ॥ माधवस्तु पक्षपरिग्रहद्वित्यस्मादसुन् । पक्षशक्दिः संवत्सरार्द्धस्तित्याह ॥

पक्षसुन्दरः । पुं० लोध्रे ॥ इतिहारावली ॥

पक्षाघातः । पुं० अर्धांगइतिख्याते भावप्रकाशोक्तवातजन्ये रोगविशेषे ॥ पक्षेआहननम् ॥

पक्षान्तः । पुं० द्वयोः पञ्चदश्योः ॥ अमायाम् ॥ पूर्णिमायाम् ॥ पक्षस्य अन्तः ॥

पक्षालुः । पुं० पक्षिणि ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पक्षावसरः । पुं० पूर्णिमायाम् ॥ अमायां ॥

पक्षिणी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ खग्याम् । विहग्याम् ॥ शाकिनीभेदे ॥ आगामिवर्त्तमानाहर्युक्तायांनिशि ॥ आगामिवर्त्तमानेअहनीयुक्तेयस्यां साराात्रिः पक्षिणी । यथा । द्वे अह्नी एकरात्रिश्च पक्षिणीत्यभिधीयते । इति । रात्रिरित्युपलक्षणम् । तेन पूर्वोत्तररात्रियुतंदिनमपिपक्षिणी । पूर्वापरदिनेरात्री वा पक्षाविवस्तो यस्याम् । अत इनिः ॥

पक्षी । पुं० खगे । विहगे । शकुनौ ॥ पक्ष्मी । इतिपंक्षी० इतिचभा० ॥ पक्षावस्यस्तः । अतइनिठनाविती निः ॥ धान्याङ्कुरचरायेचतेषांमांसं लघूत्तमम् । आनूपंबलकृन्मांसंस्निग्धं

गुरुतरंस्मृतम् ॥ पश्यविशेषं वि ष्किरे ॥ लिङ्गदेहे ॥ पंचमात्रिकस्य द्वितीयप्रभेदे ऽ । ऽ वाणे ॥

पक्षिपानीयशाला । स्त्री० (चुगटीब

पक्षिपानीयशालिका । स्त्री० (तालवाले । पक्षिजलपानस्थाने ॥

पक्षिराजः । पुं० सम्पातौ ॥ पक्षिणां राजा । टच् ॥ शलभरूपशिवे ॥

पक्षिलः । पुं० वात्स्यायनमुनौ ॥

पक्षिशाला । स्त्री० कुलायिकायाम् । नीडे ॥

पक्षिसिंहः । पुं तार्क्ष्ये । गरुडे ॥ पक्षीसिंह इव पक्षिणांसिंहोवा ॥

पक्षिस्वामी । पुं० गरुडे ॥

पक्षीन्द्रः । पुं० जटायौ ॥ तार्क्ष्ये ॥

पक्ष्णुः । त्रि० पाककर्त्तरि । पक्तरि ॥ पचः स्नुरितिवोपदेवः ॥

पक्ष्म ॥ न० सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किञ्ज- ल्के । कुसुमच्छदे ॥ नेत्रलोमनि ॥ अणीयसि । गरुति ॥ पक्ष्यतेऽनेनवा ॥ पक्ष० । कर्मकरणादौमनिन् ॥

पङ्कः । पुं० न० पापे ॥ कर्द्दमे ॥ पङ्को दाहास्रपित्तार्त्तिशोथघ्नःशीतलःसरः ॥ पञ्च्यतेदुःखमनेन । पचिव्यक्तीकरणे हलश्चेतिकरणे घञ् । कुत्वम् ॥ पञ्च्यतेवा । पचिविस्तारे । कर्मणिघञ् ॥

पङ्ककर्वटः पुं० दलाढ्ये । जलमुक्तपङ्के । दलदल० इ० भा० ॥

पङ्ककीरः । पुं० कोयष्टिखगे ॥

पङ्कगडः । पुं०
पङ्कगडकः । पुं० } पाकाल० इ० गौ० भा०

पङ्कगतिः । स्त्री० मत्स्ये ॥ ब्रह्म्याम् ॥

पङ्कग्राहः । पुं० मकरे ॥ इ० हारावली ॥

पङ्कजम् । न०
पङ्कजन्म । न० } पद्मे । कमले, ॥ इति राजनिर्घण्टः

पङ्कजिनी । स्त्री० पद्मसमूहे ॥ जलजाकरे ॥ पङ्कजानिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशेइतिइनिः ॥

पङ्कधूमः । पुं० नरकभूभेदे ॥ पङ्कइव धूमोऽस्मिन् ॥

पङ्कप्रभा स्त्री० कर्दमयुक्तनरकवि० ॥

पङ्कमण्डूकः पुं० शम्बूके । जलडिम्बे ॥

पङ्कवल्ली ॥ स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ पादकु- सुमरवगन्धमनोहरनायकयुगलकरूप मपाहर । नागनृपतिवरभाषितमु- द्युतिवृत्तममलमिहपङ्कवल्लीतिहि ॥ यथा । शारदविशदनिशामयिनिन्दतिसम्प्रतिहृदयमिदामपिविन्दति । मन्मथविशिखभयेननिमीलतिमाधवतवविरहेणविषीदतीति ॥

पङ्कवासः । पुं० कर्कटे ॥ इ० रा० नि ॥

पङ्कशुक्तिः । स्त्री० सितालिकायाम् । दुर्नामायाम् ॥

पङ्कशूरणः । पुं० शालूके ॥ इ० त्रि० ॥

पङ्कारः पुं० शैवले ॥ सेतौ ॥ सोपाने ।

जलकुब्जके ॥ इतिमे० ॥

पङ्किलः । त्रि० सजम्वाले । पङ्काढ्ये॥ पङ्कोस्मिन्नस्ति। पिच्छादित्वात् इलच्॥

पङ्किलत्वम् । न० आर्द्रतायाम् ॥

पङ्कजम् । न० पद्मे ॥ पङ्केजातम् । जनी० । सप्तम्यामितिडः । तत्पुरुषइत्यलुक् ॥

पङ्केरुहम् । न० पद्मे ॥ पङ्केरोहति। रुह० । इगुपधेतिकः। तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥

पङ्क्तिः ॥ स्त्री० सजातीयसंस्थानविशेषे । वीथ्याम् । श्रेण्याम् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य दोषा यथा । नसंदसेत्पतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कशैः । न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः॥ एकशय्यासनंपङ्क्तिर्भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापनेयोनि स्तथैवसहभोजनम् ॥ सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेवच ॥ एकादशसमुद्दिष्टा दोषाः साङ्कर्य्यसंज्ञिताः॥ समीपेत्वप्यवस्थानात् पापंसंक्रमतेनृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साङ्कर्य्यं परिवर्ज्जयेत् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्यदोषनिवारणोपायो यथा । एकपङ्क्त्युपविष्टायेनस्पृशंति परस्परम्। भस्मनाकृतमर्यादा नतेषांसङ्करोभवेत् ॥ अग्निनाभस्मनाचैव षड्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते । इतिकूर्मेपञ्चदशाध्यायः ॥ सान्तरश्रीष्व्याम्॥ पञ्चनम् । पचिव्यक्तीकरणे । क्तिन्॥ यद्वा। पञ्चते । पचिविस्तारे। क्तिच् ॥ दशाक्षरच्छन्दसि ॥ दशसंख्यायाम्॥ सुप्रतिष्ठाभेदे । पञ्चाक्षर पादच्छन्दोभेदे । यथा । भगौगितिपङ्क्तिः ॥ यथा । कृष्णसनाथा तर्णकपङ्क्तिः । यामुनकच्छे चारुचचार ॥ चितौ ॥ सङ्ख्येये॥ पञ्चकद्वयम् पञ्चपदानि वा परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशद्दिति निपातनात्प्रकृतेः पञ्चन्शब्दस्य टिलोपः तिप्रत्ययः । चोः कुरितिकुत्वम् । पदशब्दोत्रपादपर्यायः । रूढिशब्दोयम । तथाचात्रनावयवार्थेऽभिनिवेष्टव्यम् । पङ्क्तिशब्दोहिनानार्थः । अस्तिक्रमसन्निवेशे यथा ब्राह्मणपङ्क्तिः पिपीलिकापङ्क्तिरिति। अस्तिचदशसङ्ख्यायाम् । कृतवान्पङ्क्तिरथोविलङ्घयदिति दशरथइत्यर्थः अस्तिहिछन्दोविशेषे यथा। यस्यपञ्चाक्षराः पादाः । तथाचछन्दोविशेष एवार्थइतिबोध्यं॥

पङ्क्तिग्रीवः । पुं० रावणे ॥

पङ्क्तिचरः । पुं० कुररपक्षिणि । कुब्जइ०भा० ॥

पङ्क्तिदूषकः । पुं० अपाङ्क्तेये । मन्वादिस्मृत्युक्तश्राद्धभोजनानर्हब्राह्मणे ॥

पङ्क्तिपावनः । पुं० श्राद्धभोजनार्हब्राह्मणे ॥ पञ्चाग्निगृहस्थे ॥ यथाह

हारीत :। पवन: पावनस्त्वेतायस्य पञ्चाग्नयोगृहे। सायम्प्रात:प्रदीव्यन्तिसविप्र: पङ्क्तिपावन:॥ इति अगन्या: सर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच श्रोत्रियान्वयजाश्चैवविज्ञेया: पङ्क्ति पावना:॥ इत्यादिनामनूक्तेषुब्राह्मणेषु॥

पङ्क्तिरथ:। पुं० दशरथनृपे॥

पङ्क्तिवीज: पुं० वर्व्वूरवृक्षे॥

पङ्गु:। पुं० शनैश्चरे॥ परिव्राजि॥ यथा भिक्षार्थंगमनंयस्यविण्मूत्रकरणायच। योजनान्नपरंयातिसर्वथापङ्गुरेवस:॥ त्रि० श्रोणे। जङ्घावैकल्येनचलनाक्षमे। जङ्घाहीने॥ पनतिपन० वा० गु:॥

पङ्गुकाय:। पुं० शनैश्चरग्रहे॥

पङ्गुल:। पुं० सितकाचाभघोटके॥ इतिहेमचन्द्र:॥

पङ्गुल्यहारिणी। स्त्री० शिम्बृडीवृक्षे॥

पङ्गू:। स्त्री० विकलजङ्घायाम्॥ पङ्गोर्श्चेत्यूङ्॥

पच:। त्रि० पाककर्त्तरि॥ पचति। डुपचष्। पचाद्यच्॥

पचक:। पुं० पचे॥ स्वा० क:॥

पचन्। त्रि० पचमाने॥ पचति। लट: शत्रितिपचे: शतृ॥

पचत:। पुं० चन्द्रे॥ सूर्य्ये॥ वह्नौ॥ पचति। डुपचष्०। भृमृदृशियजिपर्व्विपच्यमितमिनमिहर्षिभ्योतच्॥

पचत्पुट:। पुं० सूर्य्यमणिवृक्षे॥

पचन:। पुं० अग्नौ॥ न० पाके॥ त्रि० पाककर्त्तरि॥

पचनी। स्त्री० वनवीजपूरके॥

पचन्ती। स्त्री० पाककर्त्र्याम्॥

पचमान:। पुं० वन्हौ॥ त्रि० पाककर्त्तरि॥ पचति। पचते। डुपचष्०। लट: शतृशानचावितिशानजादेश:। आनेमुक्॥

पचम्पचा। स्त्री० दार्व्याम्। दारुहरिद्रायाम्॥ पचति। पचे: पचाद्यच्। पृ०॥ ...

पचा। स्त्री० पाके॥ पचनम्। पचे: षित्वादङ्॥ टाप्॥

पचि:। पुं० अग्नौ॥ पचति। डुपचष्०। सर्व्व० इन्॥

पचेलिम:। पुं० सूर्य्ये॥ वन्हौ॥ पचति। पचएलिमच्। त्रि० पक्तव्ये॥ यथापचेलिमा: शालय: पक्तव्या इत्यर्थ:। पच्यते। पचे: कर्म्मणि केलिमरउपसङ्ख्यानं॥

पचेलुक:। पुं० पाचके। सूदे॥ इति त्रिकाण्डशेष:॥

पक्ष:। अ० पादम्पाद्मित्यर्थे॥

पच्यमान:। त्रि० वर्त्तमानपचनकर्म्माश्रये। वर्त्तमानपाकविशिष्टतण्डुलादौ॥

पज्ज:। पुं० शूद्रे पदो जात: जनी०। ड:॥

पज्झटिका। स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे॥

यथा । प्रतिपद्दयमक्तितषोडशमात्रा नवमगुरुत्वविभूषितगात्रा । पुञ्झटिकायाएषविवेक: क्वापिनमध्यगुरुर्गणएक: ॥ यथा । तरलतरंसास्थिच्छन्नस्वच्छतर पञ्झटिका कटिबन्ध: । मौलिचपलशिखिचन्द्रकवृन्द: कालियगिरसिन्धर्तमुकुंद: ॥

पञ्चकम्। न० धनिष्ठादिपञ्चनक्षत्रेषु ॥ अत्रगृहनिमित्ततृणकाष्ठहरणेदोषो यथा। अग्निचौरभयंरोगो राजपीडा धनक्षति: । सङ्ग्रहे तृणकाष्ठानां कृतेवस्वादिपंचके ॥ त्रि० पंचसङ्ख्या परिमाणविशिष्टे ॥ पंचसङ्ख्यापरिमाणमस्य । तदस्यपरिमाणमित्यनुवृत्तौसङ्ख्याया: संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषुतिपञ्चसंख्यापरिमितिमंघार्थेकन्प्रत्यय: ॥ पञ्चभि: क्रीते ॥ संख्याया अतिशदन्तायाइतिकन् ॥ पञ्चानांनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा ॥

पञ्चकपाल: । पुं० पञ्चसुकपालेषु संस्कृतेपुरोडाशे ॥ संस्कृतंभक्ष्याइत्यणोद्विगोर्लुगनपत्यइतिलुक् ॥ न० ॥ पंचानांकपालानांसमाहारे ॥

पञ्चकर्म । न० पञ्चप्रकारशारीरकचिकित्साविशेषे ॥ यथा । वमनं रेचनं नस्यं निरूहश्चानुवासनम् । पञ्चकर्मदमन्यच्च करउत्क्षेपणादिकम् ॥ इति श० चं० ॥

पंचकषाया: । पुं० महाज्ञानीयपंचप्रकारकषायद्रव्ये ॥ यथा । जम्बुशाल्मलिवाट्यालं वकुलंवदरंतथा । कषाया: पंचविज्ञेया देव्या: प्रीतिकरा: शुभा: ॥ पंचचतेकषायाश्च ॥

पञ्चकारुकी । स्त्री० कुलालकर्मारवर्द्धकिनापितरजकेषु ॥

पञ्चकृत्य: पुं० पत्रपीडे ॥ न० ॥ सृष्ट्यादिषु ॥ यथा । यस्मिन्सृष्टिस्थितिध्वंसपिधानानुग्रहात्मकम् । कृत्यंपञ्चविधंशश्वद्भासतेतंनुम: शिवमिति ॥

पञ्चकोलम् । न० पञ्चोषणे । पाचनविशेषे ॥ यथा । पञ्चकोलंकणामूलकृष्णाचव्याग्निनागरै: । पञ्चकोलं रसेपाकेकटुकंरुचिकृन्मतम् ॥ तीक्ष्णोष्णंपाचनंश्रेष्ठंदीपनंकफवातनुत् गुल्मप्लीहोदरानाहशूलघ्नंपित्तकोपनम् ॥ इतिभावप्रकाश: ॥

पञ्चकोषा: । पुं० अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेषु ॥ कोषाइवात्माच्छादकत्वात्कोषा: । पञ्चचतेकोषाश्च॥ यथाहुर्विद्यारण्यगुरव: पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्नेनैववर्द्धते । देह: सोन्नमयोनात्माप्राक्चोर्द्ध्वंतदभावत: ॥ १ ॥ पूर्णोदेहे बलंयच्छन्नक्षाणांय: प्रवर्तक: । वायु: प्राणमयोनासा वात्माचैतन्यवर्जनात् ॥ २ ॥ अहन्तांममतांदेहेग्रहादौचकरोतिय: । कामाद्यवस्थयाभ्रा

न्तो नामाबात्मामनोमय: ॥ ३ ॥ लीनासुप्तौवपुर्बोधे व्याप्त्, यादानखाग्रगाचिच्छायोपेतधीर्नानात्मा विज्ञानमयशब्दभाक् ॥ ४ ॥ काचिदन्तर्मुखावृत्तिरानन्दप्रतिबिम्बभाक् ॥ पुण्यभोगेभोगशान्तौनिद्रारूपेणलीयते ॥ ५ ॥ कादाचित्कत्वतोनात्मास्यादानन्दमयोप्ययम् ॥

पञ्चक्लेशा: । पुं० अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ पंचतेक्लेशाश्च ।

पंचक्षारगण : । पुं० क्षारपञ्चके । पंचलवणे ॥ क्षारैस्तुपंचभि : प्रोक्त: पंचक्षाराभिधोगण : । काचसैन्धवसामुद्र विट्सौवर्चलकै : समै : ॥ स्यात्पंचलवणंतत्त्व मृत्स्नोपेतंषडाह्वयम् ॥

पंचगणयोग : । पुं० विदारिगन्धा बृहती पृश्निपर्णीनिदिग्धिका : ॥

पञ्चगव्यम् । न० गोर्दध्यादिपञ्चसु ॥ यथा । पञ्चगव्यंदधिक्षीरघृतगोमूत्र गोमयै रिति ॥ तन्मानं यथा । पलमात्रंदुग्धभागं गोमूत्रंतावदिष्यते । घृतंचपलमात्रंस्याद् गोमयंतोलकत्रयम् ॥ दधिप्रसृति मात्रंस्यात् पञ्चगव्यमिदंस्मृतम् । अथवा पञ्चगव्यानां समानोभागइष्यतइति गौतमीयतन्त्रम् ॥ अपिच । गोशकृद्द्विगुणंमूत्रं पय : स्यात्तच्चतुर्गुणम् । घृतंतद्द्विगुणंप्रोक्तं पञ्चगव्ये तथादधीति ॥

पञ्चगुप्त : । पुं० चार्वाकदर्शने ॥ कमठे ॥

पञ्चगुप्तिरसा । स्त्री० स्पृक्कायाम ॥

पञ्चचामरम् । न० षोडशाक्षरपादे छन्दोविशेषे ॥ यथा ॥ प्रमाणिकापदद्वयम् वदन्तिपञ्चचामरम् ॥ यथा । सुरद्रुमूलमंडपे विचित्ररत्न निर्मिते लसद्वितानभूषिते सलीलविभ्रमालसम् । सुराङ्गनात्तवल्लवी करप्रपञ्चचामरम्स्फुरत्समीरवीजितं सदाच्युतं भजामितमिति ॥

पञ्चचीर : । पुं० मञ्जुघोषे ॥

पञ्चचूडा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पंचजन: । पुं० नरे । पुरुषे ॥ पंचभिर्भूतैर्जन्यते । जनी० । घञ् । जनिवध्योश्चेतिनवृद्धि : ॥ यद्वा । पञ्चजना उत्पादकायस्य ॥ संज्ञा० पुत्रे दैत्यविशेषे ॥ गन्धर्वा : पितरोदेवा असुरारक्षांसिपञ्चजनपदवाच्यानिभवन्ति ॥ निषादपञ्चमावर्णाश्च ॥

पंचजनीन: । पुं० भाण्डे ॥ त्रि । पञ्चजनहिते ॥ रथकारपंचमाश्चत्वारो वर्णा : पञ्चजना : । दिक्संख्ये संज्ञायामिति० समास : । पञ्चजनेभ्योहितम् । पञ्चजनादुपसङ्ख्यानमितिख: । उपसङ्ख्यानस्यकर्मधारयविषयत्वात् । षष्ठीसमासात्तुबहुव्रीहेश्च छएव । पंचजनीयम् ॥

पंचज्ञान : । पुं ० बुद्धे ॥

पंचत् । पुं ० पञ्चके । वर्गे ॥ पंच परिमाणमस्य । पञ्चदशतौवर्गेवेति निपातनाद्दतिप्रत्ययः ॥

पंचतत्वम् । न ० आकाशादि पंच भूतेषु ॥ मद्यादिपंचमु ॥

पञ्चतन्मात्रम् । न० तामसाहंकारोत् पन्नमहाभूतोपादानकारण शब्दस्पर्श रूपरसगन्धेषु ॥ तदाश्रय द्रव्येषुच ॥

पञ्चतपाः । त्रि ० अग्निचतुष्टयसूर्य ततपञ्चकसाध्यतपोविशिष्टे ॥

पञ्चतयः । त्रि ० पञ्चावयवे ॥

पञ्चता । स्त्री ० मरणे । पांचभौतिकस्यशरीरस्यपंचधाभावे । देहारम्भकाणांपृथिव्यादिपञ्चमहाभूतानांस्वांशसङ्क्रमणात्पृथक्त्वे ॥ पञ्चभावे ॥ पञ्चानांभावः । तल् ॥

पञ्चतिक्तम् । न० तिक्तद्रव्यपंचके ॥ निम्बः पटोलः चुद्राचगुडूचीवासकस्तथा । विसर्पकुष्ठनुत्ख्यातो गणोयंपञ्चतिक्तकः ॥

पञ्चत्वम् । न० पञ्चभावे ॥ पञ्चतायाम् । मरणे ॥ पञ्चधासम्भृतः कायोयदिपञ्चत्वमागतः । कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्रकापरिदेवना ॥

पञ्चदशः । त्रि० पंचदशानांपूरणे । पन्द्रवां इ० भाषा० प्र० ॥ तस्यपूरणेडट् ॥

पंचदश । त्रि० पंचाधिकदशसंख्याया म् ॥ सङ्ख्येये ॥ पंचचदशच ॥

पञ्चदशी । स्त्री ० अमावास्यायाम् ॥ पौर्णिमास्याम् ॥ पंचदशानांपूरणी ॥ डट् । ङीप् ॥ देवीविशेषे ॥ विद्यारण्यकृतेवेदान्तग्रन्थविशेषे ॥

पंचधा । अ० पंचप्रकारे ॥ सङ्ख्याया विधार्थेधा ॥

पञ्च । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंचसङ्ख्याविशिष्टे ॥ यथापंचमहाभूतानि ॥

पञ्चनखः । पुं० व्याघ्रगजकूर्मादौ ॥

पञ्चनदः । पुं० पंचनदीयुक्तदेशविशेषे । पञ्जाप० इ० भा० वाहीके । तीर्थविशेषे ॥ न० । पंचानांनदीनांसमाहारे ॥ तीर्थान्तरे ॥

पञ्चनिम्बम् । न० निम्बवृक्षस्यपुष्पादौ ॥ यथाह । पंचनिम्बन्तुतत्पुष्पमूलवल्कफलच्छदैरिति ॥

पंचनी । स्त्री० शारिशृङ्खलायाम् ॥

पंचपक्षी । पुं० पारिभाषिकपक्षिपञ्चकद्वाराचिकालबोधकेशिवोक्तप्रग्रन्थे ॥

पंचपर्व्वा । स्त्री० अविद्यायाम् ॥ यथा । तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रोह्यन्धसंज्ञितः । अविद्यापंचपर्वैषा प्रादुर्भूतामहात्मनः ॥ पंचपर्वाण्यस्याः । अनोबहुव्रीहेरितिनङीप् । पंचपर्व्वाणी० पंचपर्वाणः ॥ डाप् पक्षेतु । पंचपर्व्वे ० पंचपर्वाः ० इत्यादिबोध्यम् ॥

पञ्चपल्लवम् । न० आम्रादिपंचपत्रके ॥ यथा । आम्रजम्बूकपित्था नांबीजपूरकबिल्वयोः । गंधकर्मणि सर्वत्रपत्राणिपञ्चपल्लवमितिशब्दचन्द्रिका ॥ वैदिकेकर्मणिघटोपरिदेयपञ्चपल्लवे ॥ यथा ॥ आम्राश्वत्थवटपर्कटीयज्ञोदुम्बराणिपञ्चपल्लवानि ॥ पनसोदुम्बराश्वत्थवकुलाम्रसमुद्भवपत्रेषु ॥ अपिच । पनसाम्रंतथाश्वत्थंवटंवकुलमेवच । पञ्चपल्लवमुक्तंचमुनिभिस्तत्ववेदिभिरिति ॥ पञ्चानांपल्लवानांसमाहारः ॥

पञ्चपात्रम् । न० पञ्चानांपात्राणां समाहारे ॥ श्राद्धविशेषे ॥

पञ्चपित्तम् । न० पित्तपञ्चके ॥ यथा । वराहच्छागमहिषमत्स्यमायूरपित्तकम् । पञ्चपित्तमितिख्यातंसर्वत्रैवहिकर्मसु ॥ इ० वै० म०

पञ्चपुष्पम् । न० करवीरादिषु ॥ यथा । करवीरंतथाजातीचम्पकंसरसोरुहम् । पाटलाकुसुमंचापिपञ्चपुष्पंप्रकीर्त्तितमिति ॥

पञ्चप्रासादः । पुं० देवगृहविशेषे ॥

पंचबन्धः । पुं नष्टद्रव्यस्यपञ्चमांशदंडे॥

पञ्चभद्रः । पुं० पञ्चस्थानेषुपुष्पितेऽश्वविशेषे ॥ यथा । पञ्चभद्रस्तुहृत्पृष्ठमुखपार्श्वेषुपुष्पितः ॥ पाचनवि० ॥ यथा । छिन्नोद्भवापर्पटवारिवाहभूनिम्बशुण्ठीजनितः कषायः समीरपित्तज्वरजज्वराणांकरोतिभद्रंखलुपञ्चभद्रः ॥ चि० । विप्लुतेव्यसनिनि ॥

पञ्चभूतम् । पुं० क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमात्मकेषुपंचसु ॥ पंचानांभूतानां समाहारः ॥ शब्दाद्व्योमस्पर्शतस्तेनवायुस्ताभ्यांरूपाद्वह्निरेतैरसाच्च अम्भांस्येतैर्गन्धतोभूर्धरायाभूताः पंचस्युर्गुणैनाःक्रमेणेति प्रपंचसारे १ पटलः ॥ गुरुः स्निग्धस्तीक्ष्णगरूक्षौ लघुरेतेगुणाः स्मृताः । पंचभूतेषु तिष्ठन्तिआधिक्यादुपलक्षयेत् पृथिव्या दिगुणाधिक्याद्द्रव्यंद्रव्येप्रकल्पयेत् ॥*

पंचमः । पुं० षड्रागाणांमध्येतृतीयरागे ॥ अस्यगानसमयः शरदृतुः प्रातःकालश्च ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थितस्वरविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिस्तु । वायुः समुद्गतोनाभेरुरोहृत्कण्ठमूर्द्धसु । विचरन् पंचमस्थानप्राप्त्यापंचमउच्यते ॥ तज्जन्यत्वात्स्वरः पंचमः । अपिच । प्राणोऽपानःसमानश्चउदानोव्यानएवच । एतेषांसमवायेनजायतेपंचमः स्वरः । पुष्पसाधारणेकाले कोकिलो रौतिपंचमम् ॥ पंचमादिनिषेधेभरत ः । प्रभातेमुरतोनिन्द्यः ऋषभः पञ्चमोपिच । जनयेत्प्रधनं चैवा पंचत्वंपंचमोपिच ॥ पंचमस्यविशेषोयंकथितःपूर्वसूरिभिः । प्रगेप्रगीतो जनयेद्दशनस्यविपर्ययम् ॥ इति ॥

न० मैथुने ॥ त्रि० । पंचानांपूरणे ॥ रुचिरे ॥ दक्षे ॥ पंचानांपूरणः । त स्यपूरणेडट् ॥ नान्तादितिमट् ॥ पंचमवेद ः । पुं ० भारते ॥
पचमहायज्ञाः । पुं० गृहस्थकर्त्तव्येषु पंचविधनित्यकर्मसु ॥ यथा । पाठोहोमश्चातिथीनांमपर्यातर्प्पणंबलिः । एतेपंचमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः । तथाचमनुः पंचसूना गृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः । कण्डनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥ तासांक्रमेणसर्वासां निष्कृत्यर्थंमहात्मभिः । पंचक्लृप्तामहायज्ञाः प्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोतिथिपूजनम् इति ॥ वध्यतेहन्तीत्यर्थः आर्षत्वात् । अथवावध्यतेहिंसाजनितदुरितेनसम्बध्यतेहन्यतेवेत्यर्थः । वाहयन् प्रवर्त्तयन् ॥
पञ्चमारः । पुं० बलदेवस्यपुत्रे ॥
पञ्चमास्यः । पुं ० कोकिले ॥ पञ्चमोरागः स्वरोवाआस्येयस्य ॥ *
पञ्चमी । त्रि० पञ्चमासादिकेवत्सादौ ॥ पञ्चमोमासोवर्षोवास्य । वयसिपूरणादितीनिः ॥
पञ्चमी । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ तिथिवि० । साचन्द्रस्यपञ्चमकलाक्रियारूपा । तदुपलक्षितकालश्च । अस्यांजातस्यफलम् । यथा । भूपालमान्योमनुजः मृगाचः कृपासमेतोविदुषांवरश्च । वाग्मीगुणीबन्धुजनैकमान्यः प्रसूतिकालेयदिपञ्चमीस्यात् ॥ ङसि ० भ्याम् ० भ्यस् ० इ ० विभक्ति ॥ पञ्चानांपूरणी ॥ डट् । मट् । ङीप ॥ विद्याविशेषे ॥ रागिणीविशेषे । वसन्तरागभार्यायाम् ॥ अस्याध्यानं यथा । सङ्गीतगोष्ठीषुगरिष्ठभावंसमाश्रिता गायनसम्प्रदायैः । स्वर्वाङ्गिनीनूपुरपादपद्मासापंचमीपंचमवेदवेत्त्रीतिसङ्गीतदर्प्पणः ॥
पंचमुखः । पुं० शिवे ॥ पञ्चमुखानियस्य ॥ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ पञ्चते । पचि० । अच् । पञ्चंविस्तृतं मुखमस्य । यद्वा । मुखंपादाश्च ० पञ्चमुखानीवयस्य ॥
पंचमुखी । स्त्री० सिंहभार्यायाम् ॥ वासके ॥ जवापुष्पविशेषे ॥ शिवायाम् इति शब्दाम्बुधिः ॥
पञ्चमीव्रतम् । न० माघशुक्लपञ्चमीमारभ्यषड्वर्षपर्यन्तं प्रतिमासीय शुक्लपञ्चम्यांभविष्य पुराणोक्तस्त्रीकर्त्तव्यनियमविशेषे ॥
पञ्चमुद्रा । स्त्री० सन्न्यासिनांचिदण्डकमण्डलुभिक्ष्यपात्र जलपवित्ररूपेलिङ्गे ॥ पूजायामावाहन्यादिषु ॥
पञ्चमूत्रम् । न० गोजाविमहिषीगर्द्दभीनांमूत्रे ॥ पञ्चानांमूत्राणां

समाहार: ॥

पञ्चमूर्त्तिः । पुं० सदाशिवे ॥ सृष्टिस्थितिसंहारनिरोधानुग्रह लक्षणपञ्चकृत्यसिद्ध्यर्थ मीशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातलक्षणाः पञ्चमूर्त्तयोयस्य ॥

पञ्चमूलम् । न० स्वनामप्रसिद्धेपाचनविशेषे ॥ तत्त्रिविधम्यथा। श्रीफल: सर्वतोभद्रापाटलागणिकारिका। स्योनाक: पञ्चभिश्चैतैः पञ्चमूलंमहन्मतम् ॥ पंचमूलंमहत् तिक्तकषायंकफवातनुत्। मधुरंकासश्वासप्रमुष्णंलघ्वग्निदीपनम् ॥ * लघुपञ्चमूलन्तु । शालपर्णीपृश्निपर्णीवार्ताकीकण्टकारिका। गोक्षुर: पञ्चभिश्चैतैः कनिष्ठंपञ्चमूलकम् ॥ पञ्चमूलंलघुस्वादुबल्यंपित्तानिलापहम्। नात्युष्णंबृंहणंग्राहिज्वरश्वासाश्मरीप्रणुत् ॥ * तृतीयंतृणाख्यंतत्तु । कुश: काश: शरोदर्भइक्षुश्चेतितृणोद्भवम् । पित्तकृच्छ्रहरंपञ्चमूलंवस्तिविशोधनमिति ॥

पञ्चमूली । स्त्री० लघुपंचमूलपाचने ॥ पञ्चानांमूलानां समाहार: । द्विगोरितिङीप् ॥

पञ्चरक्षक: । पुं० पत्रपौडवृक्षे ॥

पञ्चरत्नम् । न० कनकादिरत्नपञ्चके ॥ यथा । कनकंहीरकंनीलं पद्मरागश्च मौक्तिकम् । पंचरत्नमिदंप्रोक्तमृषिभि: पूर्वदर्शिभि: ॥ रत्नानामप्यभावेतुस्वर्णंकर्षार्द्धमेववा । सुवर्णंस्याप्यभावेतुआज्यंदद्यंविचक्षणैरितिहेमाद्रिः॥ पञ्चानांरत्नानांसमाहार: ॥

पञ्चरसा । स्त्री० आमलक्याम् ॥

पंचरात्रम् । न० ग्रन्थविशेषे ॥ यथा। रात्रञ्चज्ञानवचनंज्ञानंपंचविधंस्मृतम् । तेनेदंपञ्चरात्रंचप्रवदन्तिमनीषिण: ॥ तत्सप्तविधंयथा । पञ्चरात्रंसप्तविधंज्ञानिनांज्ञानदंपरम् । ब्राह्मंशैवंचकौमारंवाशिष्ठंकापिलंपरम्॥ गौतमीयंनारदीय मिदंसप्तविधंस्मृतम् । इतिनारदपञ्चरात्रेप्रथमरात्रम् ॥ एतदतिरिक्तानिहयशीर्षपृथुध्रुवादिपञ्चरात्राणिसन्ति ॥ पञ्चमुनिशास्त्र ॥

पञ्चलक्षणम् । न० पुराणे ॥ यथा । सर्गश्चप्रतिसर्गश्च वंशोमन्वन्तराणिच । वंशानुचरितंचैव पुराणंपञ्चलक्षणमिति ॥ पुं० । पुरुषविशेषे ॥

पञ्चलवणम् । न० सैंधवादिपञ्चसु ॥ यथा । सैंधवंरुचकंचैवविडंसामुद्रकंगुडमिति ॥ पञ्चानांलवणानां समाहार: ॥

पञ्चलाङ्गलकम् । न० महादान विशेषे ॥

पञ्चलोहम् । न० सौराष्ट्रकलोहेइति हेमचंद्र: ॥ स्वर्णरूप्यताम्रसीसकरङ्गेषु ॥

पञ्चलोहकम् । न० स्वर्ण रजत ताम्र

वङ्गनागेषु ॥

पञ्चवक्त्रः । पुं० शिवे ॥ पञ्चवक्त्राणियस्यसः । तानियथा । विभाव्यमुखपञ्चंहि शिवस्यवरवर्णिनि । सद्योजातंवामदेवमघोरंचततः परम् ॥ तत्पुरुषंतथेशानंपञ्चवक्त्रंप्रकीर्तितम् ॥ सद्योजातंचवैशुक्लं शुद्धस्फटिकसन्निभम् । पीतवर्णंतथासौम्यंवामदेवंमनोहरम् ॥ कृष्णवर्णमघोरंच समंभीमविमर्द्दनम् । रक्तंतत्पुरुषंदेविदिव्यमूर्तिमनोहरम् ॥ श्यामलंचतथेशानं सर्वदेवशिवात्मकम् । चिंतयेत्पश्चिमेचाद्यंद्वितीयंचतथोत्तरे ॥ अघोरंदक्षिणेदेवंपूर्वेतत्पुरुषंतथा । ईशानंमध्यतोज्ञेयंचिन्तयेत्भक्तितत्परइति निर्वाणतन्त्रे षष्ठःपटलः ॥ सिंहे ॥

पञ्चवटः । पुं० उरस्कटे । जोटिङ्ग । बालयज्ञोपवीतके । तीर्थविशेषे ॥

पञ्चवटी । स्त्री० दण्डकारण्यान्तर्भूतस्थलविशेषे ॥ पञ्चानांवटानां समाहारः । द्विगोरितिङीप् । तदुपलक्षितत्वात् । पञ्चवटीत्यभिविश्रुतः प्रसिद्धोदेशउच्यते ॥ तपःकरणार्थंपञ्चप्रकारवृक्षविशेषे ॥ यथा । अश्वत्थोबिल्ववृक्षश्चवटोधात्रीह्यशोकः । वटीपञ्चकमित्युक्तंस्थापयेत्पञ्चदिक्षुच ॥ अश्वत्थंस्थापयेत्प्राचि

बिल्वमुत्तरभागतः । वटंपश्चिमभागेतुधात्रींदक्षिणतस्तथा ॥ अशोकंवह्निदिक्स्थाप्यंतपस्यार्थंसुरेश्वरि । मध्येवेदीं चतुर्हस्तां सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥ प्रतिष्ठां कारयेत्तस्याः पञ्चवर्षोत्तरंशिवे । अनन्तफलधात्री सा तपस्याफलदायिनी ॥ इयंपञ्चवटीप्रोक्ताबृहत्पञ्चवटींशृणु । बिल्ववृक्षंमध्यभागेचतुर्दिक्षुचतुष्टयम् । वटवृक्षंचतुष्कोणे वेदसंख्यंप्ररोपयेत् । अशोकंवर्तुलाकारंपचविंशतिसम्मितम् ॥ दिग्विदिक्ष्वामलकींच एकैकंपरमेश्वरि । अश्वत्थंचचतुर्दिक्षु बृहत्पञ्चवटीभवेत् ॥ यः करोति महेशानि साक्षादिन्द्रसमोभवेत् । इहलोके मन्त्रसिद्धिः परेचपरमागतिः ॥ इति हेमाद्रीयव्रतखण्डधृतस्कन्दपुराण वचनानि ॥

पञ्चवर्गः । पुं० कापटिकोदास्थितगृहपतिवैदेहिकतापसव्यञ्जनात्मके राज्ञांपञ्चविधेचारवर्गे ॥ यथा । तत्रपरमर्मज्ञः प्रगल्भश्छात्रः कपटव्यवहारित्वात्कापटिकः । तंवृत्त्यर्थिनमर्थमानाभ्यामुपगृह्यरहसिराजाब्रूयात्यस्यदुर्वृत्तं पश्यसितत्तदानीमेवमयिवक्तव्यमिति ॥ १ ॥ प्रव्रज्यारूढपतित उदास्थितः । तं लोकेषु विदित दोषंप्रज्ञाशौच युक्तं वृत्त्यर्थिनं ज्ञात्वारहसिराजापूर्ववद्

ब्रूयात् । वह्नत्पत्तिकमठे स्थाप
येत् ० प्रचुर सस्योत्पत्तिकं भूम्यन्त
रंच तद्वृत्त्यर्थमुपकल्पयेत् सचान्ये
षामपिप्रव्रजितानां राज चारकर्म
कारिणां ग्रासाच्छादनादिकंदद्यात्
॥ २ ॥ कर्षक : चीणवृत्ति : प्रज्ञा
शौचयुक्तोगृहपतिव्यञ्जनः ॥ तमपि
पूर्ववदुक्त्वास्वभूमौकृषिकर्मकारयेत्
॥ ३ ॥ वाणिजक : चीणवृत्तिर्वैदेहि
कव्यञ्जनः । तंपूर्ववदुक्त्वाधनमानां
भ्या मात्मीकृत्य वाणिज्यङ्कारयेत्
॥ ४ ॥ मुण्डोजटिलोवाव्रत्तिकाम
स्तापसव्यञ्जन : । सोपिक्वचिदाश्रमेव
मन् बहुमुण्डजटिलान्तर कपटशिष्य
गणवृत्तोगुप्तराजोपकल्पितवृत्तिस्ता
पस्यंकुर्यात् । मासद्विमासान्तरितं
प्रकाशं बदरादि मुष्टिमश्नीयात् ।
रहसिचराजोपकल्पितं यथेष्टमाहा
रंकल्पयेत् । शिष्यास्वास्यातीताना
गतज्ञानादिकं ख्यापयेयु : तेनबहु
लोकवेष्टनमासाद्य सर्वेषां विश्वस
नोयत्वात् सर्वकार्य मकार्यंच पृच्छ
न्ति अन्यस्यचकुक्रियादिकं कथय
न्ति ॥ ५ ॥ एवंपञ्चवर्ग प्रकल्पनेन
राज्ञ : प्रतिराजस्य आत्मीयानां
चामात्यादीना मनुरागविरागज्ञानं
भवति ॥ पञ्चानां वर्ग : ॥

पञ्चवल्कलम् । न० त्वक्पञ्चके ॥
यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतस
वल्कलैः । सर्वैरेकत्र संयुक्तैः : पंचव
ल्कलमुच्यते ॥ अपिच । न्यग्रोधोदु
म्बराश्वत्थ प्लक्षपिप्पल पीतना : ।
चीरिवृक्षाश्च पञ्चैषां वल्कलं
पञ्चवल्कलम् ॥ पञ्चैते चीरिणो
वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्च लक्षणम् ।
त्वक्पञ्च कंहिमं ग्राहिव्रण शोथ
विसर्पजिदितिराजनिर्घण्ट : ॥

पंचवाणः पुं० कामदेवे । स्मरे ॥ पंच
वाणा : द्रावणाद्याअस्य । तेच । द्र
वणं शोषणं वाणं तापनं मोहनाऽभि
धम् । उन्मादनंचकामस्यवाणा : पं
चप्रकीर्तिता: ॥ अपिच अरविन्दम
शोकंच चूतंचनव मल्लिका । नीलो
त्पलंचपञ्चैते पंचवाणस्यसायका: ॥
पंचानां वाणानां समाहारे ॥
त्रि० । पंचवाण विशिष्टे ॥

पंचवायव : । पुं० प्राणापानव्यानोदा
न समानाख्येषु ॥ पंचचते वाय
वश्च ॥

पंचविधकृत्यम् । न० जगज्जन्मस्थि
तिध्वंसतिरोभावविमुक्तिषु ॥

पंचविपर्ययभेदा : । पुं ० अविद्यास्मि
ता रागद्वेषाभिनिवेशेषु यथासङ्
ख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्राम्धता
मिस्रसंज्ञकेषु ॥ विपर्यय प्रभा
वानामप्यस्मिता दीनां विपर्यय स्व
भावत्वात् ॥ यद्वा । यदविद्ययाविप
र्ययेण अयथार्थते वस्तु अस्मिता दय

सत्त्वभावा : सम्यक्तद्भि निविशं ति । अतएव पंच पर्वा अविद्येत्याह वार्षगण्यः ॥ *

पंचशर :।पुं० कामे।मकरध्वजे ॥ पं चशरा अस्य । तेच उन्मादनस्तापनश्च शोषणस्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च कामस्यपंचबाणाः प्रकीर्त्तिताः ॥ पञ्चेन्द्रियार्थाःशराः अस्येत्यन्ये ॥

पंचशलाका ।स्त्री० विवाहोपयोगिविध विशेषे ॥

पञ्चशस्यम् । न० धान्य मुद्गतिल यव श्वेतसर्षपरूपे शस्यपञ्चके ॥ सर्षपस्थाने माषोपीतिदुर्गोत्सव पद्धतिः ॥

पञ्चशाखः।पुं० शये । पाणौ । हस्ते ॥ पञ्च शाखा इव अङ्गुलयोऽस्य॥ न० पञ्च शाखानां समाहारे ॥ त्रि० । पञ्च शाखा विशिष्टे ॥

पंचशिख : । पुं० सिंहे ॥ धर्मस्य हिंसाभार्यायां जातेमुनिविशेषे ॥ यथोक्तं वामन पुराणे ५. अध्याये । धर्मस्यभार्याहिंसाख्या तस्यां पुत्र चतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि शार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठः सन त्कुमारोभूद्द्वितीयश्च सनातनः । तृ तीयः सनकोनाम चतुर्थश्च सनन्द नः ॥ साङ्ख्य वेत्तारमपरं कपि लम्वोढु मासुरिम् । दृष्ट्वा पञ्च शिखं श्रेष्ठं योगनिष्ठं तपोनिधिम् ।

ज्ञानयोगंनते दद्युर्ज्यायांसो पिकनी यसामिति ॥

पंचशूरणः । पुं पंचप्रकारशूरणे ॥ यथा । अत्यम्लपर्णीकाण्डीर माला कन्द द्विशूरणैः । शूरणोभवतियोगोयं पञ्चशूरणसंज्ञकः । इतिराजनिर्घंटः शूरणः श्वेतशूरणश्चेति शूरणद्वयम् ।

पञ्चशैरीषकम् । न० शिरीषस्यत्वगादि पंचसु ॥ त्वक्पत्रफलमूलानिकुसुम ञ्चैवपंचमम् ॥

पंचषाः ।त्रि० पंचवाषड्वापरिमाणंयेषां तेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

पंचसिद्धौषधयः । पुं० पंचप्रकारौ षधिविशेषे ॥ यथा । तैलकन्द सुधा कन्द क्रोडकन्द रुदन्तिकाः । सर्प नेत्रयुताः पंच सिद्धौषधिकसंज्ञकाः॥

पञ्चसुगन्धकम् । न० पंचप्रकार सुगन्धद्रव्ये ॥ यथा । कर्पूरकक्कोल लवङ्गपुष्प गुवाकजाती फलपंच केन । समांशभागेनचयोजितेनम नोहरं पंचसुगन्धकंस्यात् ॥

पंचसूना । स्त्री० पंचप्रकारप्राणिव धस्थाने ॥ यथा। पंचसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्करः । कण्डनीचोद कुम्भश्च बध्यते यास्तुवाहयन् ॥

पंचसूरणम् । न० पंचशूरणे ॥

पंचस्कन्धी । पुं० रूपविज्ञानादिस्क न्धानांसमुदाये॥

पंचस्रोतः । पुं० शैवशास्त्रे ॥

पंचस्वरा । स्त्री० ज्योतिषग्रन्थविशेषे ॥

पंचस्वरोदय : । पुं० ज्योतिः शास्त्र विशेषे ॥

पंचाग्नि : । पुं० अग्निहोत्रिणि ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याख्याः पंचाग्नयोयस्यतथोक्तेगृहे ॥ पवन : पावनस्त्रेतायस्य पंचाग्नयो गृहे । सायंप्रात : प्रदीप्यन्ते सविप्रः पङ्क्तिपावन : ॥ द्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषित्सुअग्निदृष्टिंय : कुरुते ० सोऽग्निहोत्रादिकारीवापंचाग्नि : ॥

पंचाङ्ग : । पुं० पुष्पिताश्वे । पंचभेदे ॥ कूर्मे ॥ प्रणामविशेषे ॥ यथा। बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसा दृशा । पंचाङ्गोयंप्रणाम : स्यात्पूजायांप्रवरोह्यसौ ॥ राज्ञांनये ॥ यथा । सहाया : साधनोपायाविभागोदेशकालयो : । विनिपातप्रतीकार : सिद्धि : पंचाङ्गइष्यतेइति ॥ न० । वृक्षस्यत्वगादिषु ॥ यथा ॥ त्वकपत्रंकुसुमंमूलं फलमेकस्यशाखिन : । एकत्रमिलितश्चैतत्पंचाङ्ग मितिसंज्ञितम् ॥ अधिकरणे ॥ यथा ॥ विषयोविषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम् । निर्णयश्चेतिपंचाङ्गंशास्त्रे धिकरणंस्मृतमिति ॥ देवाराधनाद्यंस्तोत्रादिषु ॥ यथा ॥ स्तोत्रंच कवचं चैवपद्धति : पटलंतथा । नाम्नांसहस्रमित्येतत्पंचाङ्गं तत्ववेदिन इति ॥ तिथिवारादात्मकेपत्रे । यथा । तिथिर्वारंचनक्षत्रंयोग : करणमेवच । पंचांगस्यफलंश्रुत्वागङ्गास्नानफलंलभेदिति ॥ अपिच । वाराहस्तिहृ : स्वप्नंनक्षत्रंपापनाशनम् । तिथिर्भवतिगङ्गायायोग : सागरसङ्गम : ॥ करणंसर्वतीर्थानिशृयतेयत्रपंचिकेति ॥

पञ्चाङ्गगुप्त : । पुं० कमठे । कच्छपे ॥

पञ्चाङ्गप्रणाम : । पुं० भक्तिश्रद्धातिशययुक्तेगुर्वादिप्रणतिविशेषे ॥ यथा। जानुभ्यांचसपाणिभ्यां मुरसाशिरसागिरा । पंचाङ्गताप्रणामस्यपूजायांप्रवरामतेति ॥

पंचाङ्गुल : । पुं० मण्डे । एरण्डे ॥ शुक्लैरंडे ॥ त्रि । पंचाङ्गुलिमिते ॥ पंचाङ्गुलयोस्य । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥ अङ्गुलिसदृशावयवेधान्यादिविक्षेपकेकाष्ठे ॥ पचाङ्गुलयोयस्य । अङ्गुलेर्दारुणीतिषच्समासान्त : ॥

पंचाङ्गुली । स्त्री० तन्त्राह्वाक्षुपे ॥ इ० राजनि० ॥

पंचातपा । स्त्री० तपस्या विशेषे ॥ यथा । चर्या पंचा तपाचिन्माशाम्भवी शाम्भवो जप : । यस्त्रिये दीर्घभि : शुष्कै स्वतुर्दिक्षुचतुष्कृतम् ॥ वह्नि संस्थापनं ग्रीष्मे तीव्रांशुस्त्र पचम : । इस्तान्तरे चतुर्वह्नीन् कृत्वावैश्वानरेष्टिना ॥ तन्मध्यस्था सूर्यबिम्बं वीक्षती बहुलांशुके

तिकालिका पुराणम् ॥

पञ्चात्मक : । त्रि० पाञ्चभौतिके ॥

पञ्चानन : । पुं० शिवे । पञ्चआनना
न्यस्य ॥ सिंहे ॥ पञ्चविस्तृत मान
नं यस्यस : ॥ यद्वा । मुखं पादाश्च
पञ्चआननानीव यस्यसः ॥ अत्युग्रे ॥

पंचाप्सर : । न० दण्डकारण्यस्थे तटा
क विशेषे ॥ पंचाप्सरसोनिवसन्
त्यत्र ॥

पञ्चामरा । स्त्री० पञ्चप्रकारामरल
तासु ॥ यथा । एकातु अमरा
दूर्वा तस्याग्रन्थिं समानयेत् । अन्या
तु विजया देवी सिद्धिरूपा सरस्व
ती । अन्यातु विल्वपत्रस्था शिव
सन्तोषकारिणी । अन्यातु योग
सिद्ध्यर्थं निर्गुण्डीचामरालता ॥
अन्यातु काल तुलसी श्री विष्णो :
प्रियतोषणी । एताः पञ्चा मरा ज्ञे
या : योगसाधनकर्मणीति रुद्रयाम
लोत्तर खण्डे ३६ पटलः ॥

पञ्चामृतम् । न० दुग्धादि पञ्चसु ।
यथा । दुग्धं सशर्करंचैव घृतं दधि
तथामधु । पञ्चामृत मिदं प्रोक्तं वि
धेयं सर्व कर्मसु ॥ पञ्चानाममृतानां
समाहारः ॥

पञ्चामृतयोगः । पुं० गुडूच्यादि पञ्चा
नांयोगे ॥ यथा । गुडूची गोक्षुरश्चैव
मुसलीमुण्डिकातथा । शतावरीति
पञ्चानां योगः पञ्चामृताभिध इ०

राज० नि० ॥

पञ्चाम्नाय : । पुं० शिव पञ्चमुख नि-
र्गत पञ्चप्रकार शैवशास्त्र विशेषे ॥
॥ यथा ॥ पूर्वाम्नाय : पूर्वमुख : प
श्चिम : पश्चिमा मुख : । दक्षिणोद
क्षिणस्तद्वदुत्तरश्चोत्तर : परः । नि
रुत्तरंतथाचोर्द्धं सिद्धान्तागमरूपिणम्
। ऊर्द्धाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्यतप
स : फलम् ॥ पूर्वाम्नाय : शब्दरूपो
दक्षिण : कर्णरूपक : । पश्चिम :
प्रश्नरूप : स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥
ऊर्द्धाम्नायस्तत्त्वबोध : केवलमनुभवा
त्मक : इति भैरव तन्त्रादि ॥

पंचाम्रवापी । त्रि० पंचानामाम्रसहितां
नां वृक्षविशेषाणांसमारोपके ॥ यथा ।
अश्वत्थमेकंपिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं
दशपुष्पजाती : । द्वे द्वे तथादाडिम
मातुलुङ्गे पचाम्रवापी नरकंनयाती
तिवाराहपु० ॥

पंचाम्लम् । न० अम्लवेतसादिपञ्चसु ॥
यथा । अम्लवेतसवृक्षाम्ल वृहज्जम्बी
रनिम्बुकै : । चतुरम्लंहि पंचाम्लं
बीजपूरयुतै र्भवेत् ॥

पंचारी । स्त्री ० शारिशृङ्खलायाम् ॥
इतिशब्दरत्नमाला ॥

पंचार्चि: । पुं० बुधग्रहे ॥ इ० त्रि० ॥

पंचाल : । पुं० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा ।
कर्णैनदंडेन पंचालमाख्याहि ॥
यथा । शर्माणिसर्वाणि । देयानि

3983

न्द्राणि ॥ प्रभूमि । पंचाला : । नीवृद्विशेषे । कान्यकुब्जादिच्चवाभि धदेशेषु ॥ पंचते । पचिविस्तारे । तमि विशि विडीत्यादिना कालन् ॥ पंचाला : चत्रिया : तेषांनिवासो जनपद : पंचाला : । निवासे ऽ णोजनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्ति वचने ॥ पुराणोक्ता व्युत्पत्तिस्तुहर्य श्वान्मुद्गल सृञ्जय वृहदिषु यवीनर काम्पिल्लसंज्ञा: पंचानामेतेषां. विष याणां रक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इति पुत्रा ऽ भिहिता इति पंचाला : । इ० वि० पु० ४ अंशे १९ अध्याय : ॥ कुरुक्षेत्रात् पश्चिमेतु तथाचोत्तर भागत : । इन्द्रप्रस्थान्महेशानि दश योजनकद्दये ॥ पञ्चालदेशो देवेशि सौन्दर्यगर्वभूषित इति तन्त्रशास्त्रम्॥

पञ्चालिका । स्त्री ० वस्त्रादिकृत पुत्रिकायाम्॥ गीतिविशेषे॥ पञ्च भिर्वर्णैरल्पते। अलभूषणादौ । घञ् । स्वार्थेकन् । टाप् । प्रत्ययस्था दितीत्त्वम् ॥ संज्ञायामितिएवुक्ला ॥ संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥

पंचाली । स्त्री ० पंचालिकार्थे ॥ शारि शृङ्खलायाम् ॥

पंचावटम् । न० उरस्कटे । वालोपवीते ॥

पंचावयव : । पुं ० अनुमाने ॥ पंच अवयवाअस्य । तेचयथा । प्रति ज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि पं चावयवा : । यथा । पर्वतोवन्हिमा निति प्रतिज्ञा ० धूमवत्वादितिहेतु: योयोधूमवान् सर्वोग्निमान् यथाम हानसम् इत्युदाहरणम् .तथाचाय मित्युपनय : तस्मात्तथेति निगमन म् ॥

पञ्चावस्थ : । त्रि० मृते । शवे ॥

पंचावस्था : । स्त्री० भूम्नि । कौमारं पंचमाब्दंस्यात्पौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापंचदशाद्यौवनंचततः : परम् । वार्द्धकंचतत:प्रोक्ता पंचाव स्था : प्रकीर्त्तिता : ॥ त्रि ० । पंचावस्थायुक्ते ॥

पंचाशत् । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंच दशत : परिमाणऽमस्य । पङ्क्तिविं शति त्रिंशदित्यादिना निपातनात् प्रकृतेपंचाभाव : शत्प्रत्यय : ॥ सङ्ख्येये ॥

पंचास्य : । पुं० सिंहे ॥ पंचते । पचि अच् । पंचंविस्तृतमास्यमस्य यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्चास्यानीवयस्यस: ॥ शिवे ॥ पञ्चआस्यान्यस्य. ॥

पञ्चिका । स्त्री० द्यूतविशेषे ॥ सतुपंच भिरक्षै : पंचभि : कपर्दै : पंचभि शलाकाभिर्वा भवति । तत्रयदा सर्वे उत्ताना : पतन्ति अवाची वा तदा पातयिता न्यं जयति । तस्मै वान्यथापाते सतिपातयिताऽन्येन जीयते ॥

पंचकरणम् । न० आकाशादिसूक्ष्मभूतानां परस्परंव्यवहृतप्राणिनिकाय व्यवहार निर्वाहकतदीय धर्माधर्मापेक्षपरमेश्वर सान्निध्यादि निमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ ॥ तत्प्रकारस्तु । आकाशादिषु पञ्चसु एकैकं द्विधासमंविभज्य तेषु दशभागेषु प्राथमिकान् पञ्च भागान् प्रत्येकं चतुर्द्धासमंविभज्यतेषां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयार्द्ध भाग परित्यागेन भागान्तरेषुयोजनमिति।तदुक्तम् । द्विधाविधायचैकैकं चतुर्द्धाप्रथमं पुनः। स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चतेति ॥ स्वार्द्धेषु स्वेतरार्द्धानां पादशो योजनन्तुतदितिच ॥ अपिच । द्विधाकृतस्यभूम्यादेरर्द्धमेकंचतुष्कृतम् । स्वान्यद्वितीयकार्द्धेषु संयुक्तंपञ्चताकरम् ॥ एवमर्द्धद्विभूताना मितरांशसमागजम् । स्वांशाधिक्येनभूम्यादि व्यपदेशोचसंस्फुट इति ॥

पञ्चेन्द्रियम् । न० श्रोत्रादिषु । श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियंमतम् । पञ्चानामिन्द्रियाणांवै शुभेश्रवणदर्शने । श्रवणाद्वस्तुविज्ञानं दर्शनाच्चित्तरञ्जन मिति भागवतम् ॥ वागादिषु ॥ वाक् पाणि पाद पायू पस्थाख्यं कर्मेन्द्रियं मतमित्युक्तेः ॥

पञ्चेषुः । पुं० मदने ॥ पञ्चइषवोऽस्य ॥

पञ्चोपविषम् । न० उपविषाणां पंचके ॥ यथा । स्नुह्यर्क करवीराणि लाङ्गली विषमुष्टिका । एतान्युपविषाण्याहुः पंचपांडित्यशालिन इ० रा० नि० ॥

पञ्चोषणम् । न० पञ्चकोले ॥

पञ्चोष्माणः । पुं० भूमि आहारपाचक शरीरस्थ पञ्चाग्निषु ॥ यथा ॥ भौमाऽऽग्नेय वायव्याः पञ्चोष्माणः सनाभसाः । पञ्चाहारगुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ॥ पार्थिवाः पार्थिवान्येव शेषाः शेषांशदेहगान् ॥ इति सारकौमुदी ॥

पञ्जरः । पुं० शरीरे ॥ देहास्थि समूहे । कङ्काले ॥ कलियुगे ॥ गवां नीराजनाविधौ चेति सारस्वताभिधान मिति राधाकान्तः। न० । कायास्थिवृन्दे । शरीरास्थिपञ्जरे ॥ शालारे । पक्ष्यादिबन्धगृहे। पिंजरा० इ० भा० ॥

पिंजरांखेट :। पुं० पोलो० इ० गौ० भाषा प्रसिद्धे पलवे । मत्स्यमारणोपाये ॥

पञ्झल : । पुं० कोलकंदे ॥

पञ्झि : । स्त्री० सूत्रनालिकायाम् । पांइज० इ० गौ० भा० ॥ पञ्झि

कायाम् ॥

पञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पांइज० गौ० भा० ॥ टीकाविशेषे ॥ यथा । टीकानिरन्तर व्याख्या पञ्जिकापद भञ्जिकेति हेमचन्द्रः ॥ अग्रसन्धान्याम् ॥ पञ्चाङ्गे । पत्रा इ० भा० । तिथिवारादि बोधके पत्रे ॥ आयव्यय लेखनार्थपत्रे । बही० खाता इ० भा० ॥ सकल पदव्याख्यायाम् ॥ पिञ्ज्यतेऽर्थोऽस्याम् । पिजिर्भाषार्थः । गुरोश्च हल इत्यः । पृ० । इकारस्याकारः । स्वार्थेकः ॥ पिञ्जयतिवा । क्वुन् ॥

पञ्जिकारकः । पुं० कायस्थजातौ ॥ त्रि० । टीकाकारके ॥

पञ्जी । स्त्री० तिथ्यादिज्ञापके पत्र विशेषे । तिथिपत्र० इ०प्र० । पञ्जिकायाम् ॥ यथा । यः गृहदैवज्ञ मुखेन पञ्जीं शृणोति राजा नरकं प्रयाति । दैवज्ञ वक्त्राच्च शृणोति पञ्जीं शत्रुः क्षयं याति शशीव कृष्णे ॥ ग्रन्थवि० ॥ टीकायाम् ॥

पञ्चीकरः । पुं कायस्थे । पञ्जिकाकृति ॥

पटः । पुं० चायालद्रुमे ॥ पुरस्कृते ॥ न० । चाले । पटले । छदिषि ॥ पुं० सुचेलके । शोभनवस्त्रे ॥ वस्त्रे ॥ चित्रपटे । चत्र० इ०भा० ॥ पटति । पटगतौ० पटविस्तारे वा । पचाद्यच् ॥ यद्वा । पट्यतेऽनेन पटभासने । खमोघचेतिघः घित्वादन्यस्मादपि ॥ हलश्चेतिघञ् संज्ञा पूर्वकत्वाद् वृद्ध्यभावः । क्वचिद् चवाद् विषयेऽप्युत्सर्गोभिनिविशते इतिघञ् विषये पुंसीतिघोवा ॥

पटकः । पुं० सेनानिवेशे । शिविरे ॥

पटकारः । पुं० तन्तुवाये ॥ चित्रकरे ॥ चाते रा ० इ० भा० ॥ पटंशोभन वस्त्रं चित्रपटंवा करोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥

पटकुटी । स्त्री० वस्त्र वेश्मनि । दूष्ये । गुणालयनिकायाम् । तंबू । इ० भा० ॥

पटच्चरम् । न० जीर्णवस्त्रे ॥ पटते । पट० वा० अत् । भूतपूर्वंपटत् । भूतपूर्वेचरट् ॥ यद्वा । पटत्इत्य व्यक्तं शब्दं चरति करोति । अच् ॥ यद्वा । पटइवाचरति । सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विब्वा । आचारक्विपिश त्वाच्चरट् ॥ पुं० । चौरे ॥

पटबन्धः । पुं० पटका इतिख्यातेकटिबन्धवि० पटस्यबन्धः ॥

पटभवनम् । न० उपकार्यायाम् । पटमण्डपादिराजसदने ॥

पटकमठः । पुं० अंशुकालये ॥

पटमण्डपः । पुं० पटभवने । दूष्ये ॥

पटमयम् । न० वस्त्रालये । टूष्यं ॥
शौम्याम् । पटवासे ॥
पटरकः । पुं० गुन्द्रवृत्ते । पटेरा इ०भा०
पटलम् । न० पिटके ॥ परिच्छदे । परि
वारे ॥ छदिषि । गृहाच्छादने ।
कानिइ०भा० तिलके दृग्रोगे ।
दृष्टेरावरके । आंखकापड़दा इ०
भा०यथा । प्रथमे पटलेदोषो यस्यदृ
ष्ट्यांव्यवस्थितः । अव्यक्तानिसरूपा
णि कदाचिदथपश्यति ॥ दृष्ट्यांचत्वा
रि पटलानिसन्ति रसरक्ताश्रयंवाह्यम्
द्वितीयंमांससंश्रयम् । तृतीयमेदःसं
श्रितम् चतुर्थङ्कालकाश्रितम् ॥ तथा
चसुश्रुतः । तेजोजलाश्रितंवाह्यं तेष्व
न्यत्पिशिताश्रितम् । मेदस्तृतीयंपट
ल माश्रितंत्वचिचापरम् ॥ पञ्चमां
शसमंदृष्टे स्तेषांबाहुल्यमिष्यते०इ-
ति० ॥ अत्रतेजः शब्देनरक्तम् जल
शब्देनरसोव्याख्यातः । तेषुपटलेषु
वाह्यादिभेदेनाधिष्ठानविशेषप्रभावा
त् दोषाणां लिङ्गविशेषमाह प्रथमे
पटले इत्यादि । प्रथमेपटलेसर्वाभ्य
न्तरेनतुवाह्ये ० इ० विजयरक्षितः ॥
स्त्री०न० । व्रजे । वृन्दे । सञ्चये ॥
पुं० न० ग्रन्थप्रभेदे ॥ पटंविस्तारंला
ति।ला० । आतोनुपेतिकः ॥ पट
त्युदकंवा । पटगतौग्यर्थः । वृषा
दित्वात्कलच् ॥
पटलप्रान्तम् । न० वलीकनीध्रे । परो

लो इति० परावर्ली इतिच भाषा०
॥ पटस्य छदिषःप्रांतम् ॥
पटली। स्त्री० छदिषि ॥ गौ० ङीष् ॥
पटवापः । पुं० अंशुकालये ॥ चूर्णविशे
षे । पटस्यवासः ॥ पटोवास्यते
येनवा । वास० । घु । घः ।
पटवासकः । पुं० चूर्णवि० । पिष्टा
ते । बुक्का इ० भा० ॥ पटोवास्यते
येन । वासउपसेवायाम् । घु० ।
घः । स्वा० कन् ॥ पटंवासयति-
वा । कर्मण्यण् । कन् ॥ *
पटहः । पुं० समारम्भे । आरम्भे ॥
युद्धवाद्यमानढक्कायाम्। आडम्बरे ॥
पटहोदुन्दुभिरितिस्वामी ॥ हिंसने ॥
पुं० । न० । आनके । ढोल इ०
भा० ॥ पटंहन्ति । हन्० । अन्येभ्यो
पीतिडः ॥ पटेतिशब्दं जहाति
। ओहाक्त्यागे । आतोनुपेतिकः॥
पटाकः । पुं० पक्षिविशेषे ॥ पट-
ति । पट० । पिना० आकः ॥
पटाका । स्त्री० पताकायाम् ॥ टाप् ॥
इतिशब्दरत्नावली ॥
पटालुका । स्त्री० जलौकायाम् ॥
पटि : । स्त्री० पटविशेषे ॥ वागुली ॥
कुंभिकाद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥
पटिका । स्त्री० वस्त्रे ॥
पटिमा । पुं० पटुतायाम् । पाटवे ॥
पटोर्भाव । पृथ्० इमनिच् ॥
पटिष्ठ : । त्रि० पटुतमे ॥ अयमेषा

मतिशयेनपटु : । अतिशायनेतम-
विष्ठनाविति० इष्ठन् ॥

पटी । स्त्री० तिरस्करिण्याम् । यव-
निकायाम् ॥ वस्त्रविशेषे ॥ गौरा-
दित्वान्ङीष् ॥

पटीयान् । त्रि० पटुतरे ॥ अयमनयो-
रतिशयेनपटु : । द्विवचनविभज्यो
पपदेतरबीयसुनौ ॥ स्त्री० । उगित
श्चेतिङीपि० पटीयसी ॥ समर्थतरे
त्रिलिङ्ग : ॥

पटीर : । पुं० पाटीरार्थेषु ॥ पटति
पटगतौ । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य-
ईरन् ॥

पटु : । पुं० पटोले । कारवेल्लीलता
याम् ॥ कारवेल्ले ॥ चोरके ॥ पटोल
पत्रे ॥ न० । छत्रायाम् ॥ लवणे ॥
पांशुलवणे ॥ त्रि० । दक्षे ॥ चतुरे ॥
मधुरे ॥ नीरोगे । रोगविहीने ॥
तीक्ष्णे ॥ स्फुटे ॥ निर्दये ॥ निष्ठुरे ॥
धूर्ते ॥ पाटयति । पटगतौ । ण्य-
न्त: । फलिपाटीत्यु: पटादेशश्च ॥

पटुक : । पुं० पटोले ॥

पटुतम : । त्रि० पटिष्ठे ॥ अयमेषाम-
तिशयेनपटु: । अतिशायनेतमप् ॥

पटुतृणकम् । न० लवणतृणे ॥

पटुपत्रिका । स्त्री० चुद्रचञ्चुपे ॥

पटुपर्णिका । स्त्री० चीरिणीवृक्षे ॥

पटुपर्णी । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हैमा
ह्वायाम् ॥ पटूनिपर्णान्यस्या : ॥
पाककर्णेतिङीष् ॥

पटोटजम् । न० छत्राके ॥

पटोल : । पुं० औषधि विशेषे । कर्क
च्छदे । तिक्तके । परवर इ० पलवल
इतिचभा० ॥ पटोलं पाचनं हृद्यं
वृष्यंलघ्वग्निदीपनम् । स्निग्धोष्णं
हन्तिकासास्त्र ज्वरदोषत्रयकृमीन् ॥
पटोलस्यभवेन्मूलं विरेचनकरंसुखा
त् । नालंश्लेष्महरंपत्रं पित्तहारिफ
लंपुन : । दोषत्रयहरंप्रोक्तं तद्वत्ति
क्तापटोलिका ॥ अपिच । पटोलप
त्रंपित्तघ्नं मूलंतस्यविरेचकम् । फलं
तस्यत्रिदोषघ्नंनाडीतस्यकफापहा ॥
पटति । पट ० । अन्तर्भावितण्यर्थो
वा । कपिगडिगण्डीत्योलच् ॥ न०
वस्त्रान्तरे ॥

पटोलक : । पुं० शुक्तौ ॥

पटोलपत्रम् । न० पलवलपत्तीतिप्रसि
द्धशाके ॥ पटोलपत्रंपित्तघ्नं दीपनं
पाचनंलघु । स्निग्धं वृष्यं तथोष्णञ्च
ज्वरकासकृमिप्रणुत् ॥

पटोलिका । स्त्री० ज्योत्स्न्याम्पचेंडा
० इ० प्र० दीर्घफले । पटति । पट०
। ओलजन्तात् ० स्वा ० कन्० ।
टाबित्वञ्च ॥

पटोली । स्त्री० ज्योत्स्नाम् । चचेंडा०
पंडोल० इ० भा० प्र० दीर्घफले ॥
जातेरिति० गौरादित्वाद्वाङीष् ॥

पट्ट : । पुं० पेषणपाषाणे । शिल० इ

तिभाषा ॥ व्रणादीनांबन्धने । पट्टी इ०.भा० ॥ चतुष्पथे । चौवाटा०इ० भा० राजादिशासनवि० पट्टा० इ० भा० ॥ पीठे । पट्टा इति पटड़ा० इतिच भा० ॥ फलके । ढाल० इतिभाषा० ॥ शाकप्रभेदे ॥ कौषेये ॥ नृपादीनां किरीटविशेषे ॥

पट्टक : । पुं० पट्टार्थे ॥

पट्टजम् । न० वस्त्रान्तरे । पट्टवस्त्रे ॥

पट्टदेवी । स्त्री० महाराज्ञ्याम् । पटराणी० इ० भाषा० ॥

पट्टनम् । न० पत्तने ॥ पटन्तिजनायत्र पटगतौ ॥ वा० तनन् ॥

पट्टनी । स्त्री० पत्तने ॥

पट्टरङ्गम् । न० पतङ्गे । वक्कम्० इ०भा

पट्टरञ्जनकम् । न० पट्टरङ्गे ॥

पट्टलक्षणम् । न० नृपादीनां किरीट विशेषस्वरूपे ।। यथा । विस्तरशोनिर्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः । तत्सङ्क्षेपः क्रियते मयात्रसकलार्थसम्पन्नः ॥ पट्टः शुभदोराज्ञां मध्येष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः । सप्तनरेन्द्र महिष्याः षड्युवराजस्य निर्दिष्टः ॥ चतुरङ्गुल विस्तारः पट्टः सेनापते र्भवतिमध्ये । द्वेचप्रसादपट्टः पञ्चैते कीर्तिताः पट्टाः ॥ सर्वेद्विगुणा यामा मध्यार्द्धेन पार्श्वविस्तीर्णाः । सर्वेच शुद्धकांचनविनिर्मिताः श्रेयसो वृद्ध्यै ॥ अत्रैव शुभाशुभज्ञानमाह । क्रियमाणं यदिपत्रं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य । वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानांच सुखसम्पत् ॥ जीवितराज्य विनाशंकरोति मध्ये व्रणः समुत्पन्नः । मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकरः पार्श्वयोः स्फुटितः ॥ अशुभेलक्षणे दृष्टे किङ्कुर्यादित्याह । अशुभनिमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञः शान्तिमादिशेद्राज्ञः । शस्तनिमित्तः पट्टो नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥

पट्टशाकम् । न० नाडीचे । नालिताशाक० इ० गौ० भा० । नालीकाशाक ॥ इ० दे० भा० ॥

पट्टारोहा । स्त्री० पट्टदेव्यां ॥ पट्टे आरोहोयस्याः सा ॥

पट्टार्ही । स्त्री० पट्टदेव्याम् ॥

पट्टिका । स्त्री० अल्पविस्तारेपट्टवस्त्रविशेषे ।। पट्टी० इ० प्र० वस्त्रे ॥ वितस्तिविस्तारेवस्त्रे ॥ पट्टिकाख्यलोध्रे ॥

पट्टिकाख्य : । पुं० क्रमुके । रक्तलोध्रे ॥ पट्टिका आख्यायस्य ॥

पट्टिकालोध्र : । पुं० क्रमुके । लाक्षाप्रसादने । रक्तलोध्रे ॥

पट्टी । पुं० रक्तलोध्रे । पट्टिकाख्ये ॥ त्रि० । पट्टविशिष्टे ॥ पट्टोस्यास्तीति । अतइनिः ॥

पट्टिल : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥

पट्टिश : पुं० खड्गविशेषे । अस्त्रविशेषे ॥

पट्टिस : । पुं० परशु : पट्टिशोनाम सधत्वचपरश्वध इतिभरत : ॥

पट्टी । स्त्री० ललाट भूषायाम् ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ तलसारके । अश्ववत्सो बन्धनरज्जौ ॥ व्रणावृतौ ॥ क्लिजन्तात्पट्टिशब्दात्ङीष् ॥

पट्टोलिका । स्त्री० व्यवस्थापत्रे ॥ पट्ट इ० भा० प्र० इ० केचित् ॥

पटु : । पुं० रथ ॥ भूलोके ॥ पश्यते पटगतौ । सर्वनिघृष्वरिष्वेति साधु : ॥

पठक: । पुं० पठनकर्त्तरि ॥ पठति । पठ० । अच् । स्वा ० क: ॥

पठनम् । न० वाचने ॥ यथा । भूतप्रेत पिशाचानांपठनादेवनाशनमिति ॥

पठमञ्जरी । स्त्री० श्रीरागस्यचतुर्थरागिण्याम् । अस्यालक्षणंयथा । वियोगिनी कान्तवितीर्णपुष्पां स्रजंवहन्तीवपुषा तिमुग्धा । आश्वास्यमानाप्रिययाच सख्याविधूसराङ्गीपठमञ्जरीयमिति दामोदर: ॥

पठममञ्जरी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥ इतिहलायुध : ॥

पठि : । स्त्री० पठने ॥ इ० शब्द० ॥

पठित: । त्रि० वाचिते । अधीते । कृत पाठे । यथा । मयान पठिताचण्डी त्वयानापिचिकित्सितम् । अकस्मा न्नगरोपान्ते कथंधूमा यतेचितेतिहा स्यार्णव : ॥

पठितव्य: । त्रि० पठनीये । पाठ्ये ॥

पड्वीशशङ्कु : । पुं० . अश्वस्य पादबन्धनकीले ॥ पद्नशीला: पादा: । तेषांसंहति: पड्वी । तस्याईशो नियामक पड्वीश : वर्णविकारश्छान्दस : । सचासौशङ्कुश्चेतिवैदिकोयम् ॥

पण: । पुं० वराटकानांविंशतिगण्डके ॥ मूल्ये ॥ कार्षापणे ॥ क्रय्यशाका द्दिकायाम् । विक्रय्यशाकादिमुष्टौ ॥ व्यवहारे ॥ भृतौ ॥ धने ॥ द्दानाद्युत्सृष्टे ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥ पणनम् पण्यते ऽ नेनवापण० । नित्यंपण: परिमाण इत्यप्पुंसीति घोवा । हल श्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: । शौण्डिके ॥ पणितव्य वेतने ॥ ग्लहे । होडइतिभाषा ॥ पणते: उत्सृज्यते । इ० स: ॥ द्यूते ॥ पणो ग्लहो ऽस्त्यस्मिन् । अर्शआद्यच् ॥

पणग्रन्थि : । पुं० हट्टे ॥

पणनम् । न० विक्रये ॥

पणफरम् । न० लग्नाद्द्वितीय . पंचमाष्टमैकादशलग्नेषु ॥

पणबन्ध : । पुं० संधौ ॥ फलसिद्धौ ॥

पणव : । पुं० वाद्यविशेषे ॥ गायन पटहे ढोलकी० इ० प्र० ॥ करताल इ० ख्याते ॥ मुखवाद्यवि० । नेपाले गुर्जरेच भूकर इ० नाम्ना प्रसिद्धे इत्येके ॥ करणालइ० भाषा० प्र०

इवाद्यै ॥ पणांवाणि० गच्छति । आ
तु इ० क: ॥ पणायति अन्नस्य
लोक: पणक इति स्वामी ॥
पणवा । स्त्री० पणव वाद्ये ॥ इतिद्वि० ॥
पणस: । पुं० पनसे । पण्यद्रव्ये ॥
पणायतेस्म । पणव्यवहारेस्तुतौच ।
अल्पविचमीत्यसच् ॥
पणाङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ इ० हे०
पणाया । स्त्री० क्रय विक्रयरूपे व्यव
हारे ॥
पणायित: । त्रि० ईडिते । स्तुते ॥ पणा
य्यतेस्म । पण० । क्त: । आयादय
आर्द्धधातुकेवा ॥
पणास्थि । न० वराटके ॥ पणस्यअस्थि ॥
पणास्थिकम् । न० वराटके । कपर्दके ॥
पणि: । पुं० चौरे ॥
पणित: । त्रि० पणायिते । स्तुते ॥
पणाय्यतेस्म । पण० । क्त: । आया
भाव: ॥
पणितव्य: । त्रि० विक्रेयद्रव्ये ॥ स्तो
तव्ये ॥ व्यवहार्ये ॥ पण्यते । पण० ।
तव्यत्तव्यानीयर: ॥
पण्ड: । पुं० क्लीबे । नपुंसके ॥
पंडते । पडिगतौ । अच् ॥ यद्वा
पणते ॥ पण० । अमन्ताड्ड: ॥
त्रि० । निष्फले ॥
पण्डक: । पुं० पण्डे ॥ भिक्षौ । परि
व्राजि ॥ यथा । अद्यजातां यथा
नारींतथा षोड़श वार्षिकीम् । शत
वर्षाच योदृष्ट्वा निर्विकार: सपण्ड
क इति० ॥
पण्डा । स्त्री० धियि । बुद्धौ ॥ पण्ड्य
तेऽनया । पडि० । गुरोश्चहल: । टा
प् । तत्त्वानुगायां बुद्धौ ॥ निर्णया
त्मज्ञाने ॥
पण्डापूर्वम् । न० फलजनकापूर्वे ॥
त्रि० । तद्विशिष्टे ॥
पण्डित: । पुं० विदुषि । दोषज्ञे ।
सद्भाववति । कवौ । धीरे । निषेवते
प्रशस्तानि निन्दितानिन सेवते ।
अनास्तिक: श्रद्दधान एतत् पण्डि
त लक्षणम् ॥ पठका: पाठकाश्चैव
येचान्ये शास्त्र चिन्तका: । सर्वे व्य
सनिनोमूर्खाय: क्रियावान् सपण्डित
इत्यस्यलक्षणं महाभारते वनपर्वण्यु
क्तम् ॥ सम्यग्दर्शिनि । समदर्शिनि ।
ज्ञानिनि विचार जन्यात्म तत्त्वज्ञा
नवति ॥ शास्त्रकुशले ॥ उपदि
ष्टार्थग्रहणासमर्थे ॥ पण्डाजाता ऽस्य
ता० । इतच् ॥ यद्वा ॥ पण्डतेऽस्मात्
पडि० । गत्यर्थेतिक्त: । इट् ॥ ना-
त: परतरंलोकेकिंचिदाश्चर्यमद्भुतम् ।
पुत्रदारगृहासक्त: पण्डित: परिगी
यते ॥ सिल्हके ॥
पण्डितम्मन्य: । त्रि० आत्मानंपण्डि-
तंमन्यतेयस्तस्मिन् ॥
पण्डितमानी । त्रि० पण्डिताभि मा-
निनि ॥

पण्यम् । त्रि० विक्रेये । विक्रयक्रिया कर्मणि । पणितव्ये ॥ पण्यते । पण० अवद्यपण्य वर्य्यागर्ह्यपणितव्याऽनिरोधेष्विति साधु ॥ व्यवहर्त्तव्ये ॥ स्तुत्यर्हे ॥

पण्यवीथिका । स्त्री० विपणौ ॥ पण्या नांवीथी । स्वार्थेकन् । बाणीजावीहीइतिवजार० इतिचभाषा ॥ आपणः पण्यवीथीचद्वयंवीथीतिसंज्ञितमितिशाश्वत: ॥

पण्यवीथी । स्त्री० विपणौ । हट्टशून्ये विक्रयस्थाने ॥ क्रयविक्रयस्थाने ॥ हट्टमार्गे ॥ पण्यानांवीथी ॥

पण्यशाला । स्त्री० हट्टे । विक्रयगृहे ॥ पण्यानांशाला ॥

पण्यस्त्री । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्या । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । मालकाँगणी० इ० भा० ॥ टाप् ॥

पण्याङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्याजीव: । पुं० क्रयविक्रयिके । वणिजि ॥ पण्यमाजीवोस्य ॥

पण्याजीवकम् । न० हट्टे ॥

पण्यान्धा । स्त्री० तृणविशेषे, कङ्गनीपत्रायाम् ॥ दीर्घामध्यातथाङ्कस्वापण्यान्धाचिविधास्मृता । रसवीर्य्यविपाकेषुमध्यमा गुणदायिकेतिराजनिर्घण्ट: ॥

पतम् । न० पत्रे ॥

पतग: । पुं० पक्षिणि ॥ पतेनपक्षेणग-च्छति । गम्लृ० । ड: ।

पतगोत्तम: । पुं गरुडे ॥ पतगेषुउत्तम: ॥

पतङ्ग: । पुं० शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥ पक्षिणि ॥ सूर्य्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौत्वयाकरसरोरुहत: पतङ्गइतिलब्धम् । जलमधूके ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्अर्थान्तरेप्यङ्गच् । न० । सूते । पारदे ॥ पटरञ्जनके । बक्कम्० इ० भा० प्र० । पतङ्गंमधुरंशीतंपित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दनवद्वेद्यं विशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री० पुत्तिकायाम् । मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ अङ्गजन्तात्पतते: स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री० धनुर्ज्यायाम् ॥ इ० शब्द ० ॥

पतञ्जलि: । पुं० गोनर्दीये । वार्षगण्ये । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वररुचौ० इतिशब्दरत्नावली ॥

पतत् । पुं० खगे ॥ त्रि० । पातुके । पतनशीले ॥ पतति । पत्लृ । लट: शत्रादेश: ॥

पतत्पति: । पुं० अण्डजमण्डलेश्वरे । गरुडे ॥ पततां पति: ॥

पतत्रम् । न० पक्षिपक्षे । पंख० इ० भा० ॥ पतन्तंत्रायते । त्रैङ् । आतोनुपेतिक: ॥ पतत्यनेनवा ।

पतेर्वाहुलकादत्रन् ॥ पतति । पत्लृ० । अमिनक्षीत्यत्रन् वा ॥

पतत्रि: । पुं० खगे । पक्षिणि ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरत्रिन् ॥

पतत्री । पुं० विहंगे । पक्षिणि ॥ पतत्रमस्त्यस्य । अतइनि: ॥

पतद्ग्रह: । पुं० कटकोले । प्रतिग्राहे । प्रोगठे । निष्ठीवनपात्रे । पीकदानी इति भा० ॥ पतन्तंग्रहणाति । ग्रह० । विभाषाग्रह इतिपक्षे ऽ च् ॥ पततो ग्रह इतिवा ॥

पतनम् । न० पाते । पडना० इ० भा० ॥ यथा । अगने: पतने नवेदना पतनस्थान मतीवदु: सह मिति ॥ पापे ॥ यथा । अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितञ्चसमारन् । प्रसज्जंश्चेन्द्रियार्थेषु नर: पतन मृच्छतीति ॥ पतेर्ल्युट् ॥

पतयालु: । त्रि० पातुके । पतनशीले ॥ पतयति ॥ पतगतौ । चु० । अदन्त: । स्पृहिगृहीत्यालुच् ॥

पतस: । पुं० पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषे ॥ पतंगे ॥ चन्द्रे ॥ पतति । पत्लृ० । अत्यविचमीत्यादिना ऽ सच् ॥

पताका । स्त्री० धुजाञ्चले । वैजयन्त्याम् । केतने ॥ शोभमाना धुजाग्रेयापताकासा प्रकीर्त्तिता ॥ पततिपत्यतेज्ञायतेयोधभेदो ऽ नयावा । पत्लृ० । बलाकादयश्चेति साधु: ॥ धुजे ॥ सौभाग्ये ॥ नाटकाङ्गे ॥ केतौ ॥

पताकिक: । त्रि० पताकावति ॥ पताकास्त्यस्य ॥ स्त्री० ठन् ॥

पताकी । त्रि० पताकासंयुक्ते । वैजयन्तिके ॥ पताकास्यास्तिस्त्री० इनि: । रिष्टारिष्ट बोधके ज्योतिर्विदां चक्र विशेषे ॥

पताकिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

पति: । पुं० कान्ते । धवे । प्रिये । भर्त्तरि । विधिनापाणिग्राहके । भर्तार० इ० भा० ॥ अनुकूल दक्षिण धृष्टशठभेदात् पतिश्चतुर्विध: ॥ परमेश्वरे ॥ यथा । सर्वपति: स्यात् कुतोभय: स्वयम् समन्तत: पाति भयातुरंजनम् । सएकएवेतरथामि थोभयंनैवात्मलाभादधि मन्यतेपर मिति ॥ मूले ॥ गतौ ॥ त्रि० । ईशे ॥ चाणशीले ॥ पाति । पारक्षणे । पातेर्डति: ॥

पतिम्बरा । स्त्री० स्वयम्बरायाम् । स्वेच्छया पतिकृति कन्यायाम् ॥ पतिं वृणोति । वृञ ० । संज्ञायांभृतवृजीत्यादिना खचिपूर्वे पदस्यमुम् ॥ पतिंवृणीतेवा । वृङ्सम्भक्तौ ॥ कृष्णजीरके ॥ इ० श० चं० ॥

पतिघ्नी । स्त्री० पाणिरेखाविशेषे ॥ पतिं हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक् ॥ स्वामिहन्त्र्याम् ॥ लक्षणे जायापत्योष्टक् । उपधालोपः कुत्वम् ॥

पतितः । त्रि० महापातकिनि । स्वधर्मच्युते । पातित्यविशिष्टे ॥ स्वधर्मं यः समुच्छिद्य परधर्मंसमाश्रयेत् । अनापदि स विद्वद्भिः पतितः परिकीर्तितः ॥ गलिते । पतनाश्रये । प्रस्कन्ने । पडा० इ० भा० ॥ पत्लृ० । क्तः । द्वितीया श्रितातीतपतित इतिनिपाताद्दिट् ॥ पतितागुरवस्त्याज्या नतुमाता कदाचन । गर्भधारण पोषाभ्यां तेभ्यो माता गरीयसी ॥

पतिदेवता । स्त्री० पतिव्रतायाम् ॥ पतिरेव देवतायस्याः ॥

पतिवान्धवः । पुं० पत्युर्मातृ प्रभृतिषु ॥ यथा । पत्युर्माता पिताभ्राता पत्युर्भ्रातुः स्वसुः सुता । पत्युः पितुः सोदराश्च विज्ञेयाः पतिबांधवाः ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

पतिवत्नी । स्त्री० सधवायाम् । सभर्तृकायाम् ॥ पतिर्विद्यते यस्याः । मतुप् । अन्तर्वत्पतिवतोर्नुगित्यनेन निपातनात् वत्वं नुगागम विधानञ्च । ततश्चन्नेभ्योङीप् ॥

पतिव्रता । स्त्री० सुचरित्रायाम् । सत्याम् । साध्व्याम् । पतिशुश्रूषा व्रतायाम् ॥ पत्यौव्रतं नियमोऽस्याः । पतिव्रतमस्यावा । पतिशब्दः पतिसेवायां लाक्षणिकः ॥ यथा । आर्त्तार्त्ते मुदिता हृष्टे प्रोषिते मलिना कृशा । मृते म्रियेतया पत्यौ साध्वी ज्ञेया पतिव्रता ॥ अपिच । सुप्तेप श्चाच्छयाशेते पूर्वमेव प्रबुध्यते । नान्यं कामयते चित्ते सास्त्रीज्ञेया पतिव्रतेति ॥ धर्मार्थकामेषु मनो वाक् काय कर्मभिः पतिरेव मया परिचरणीय इति व्रतंयस्याःसा ॥

पतेरः । पुं० खगे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । गन्तरि । गमनशीले ॥ पतति । पत्लृ० । पतिकठिकुठीत्येरक् ॥

पत्तङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ वकम् ० इ० भा० प्र० वृक्षवि० ॥ पतङ्गे । रक्तकाष्ठे । सुरङ्गदे ॥ पत्तङ्गन्तुरक्तसारं सुरङ्गं रञ्जनं तथा । पटरञ्जन माख्यातं पत्तूरंचकुचन्दनम् ॥ पत्तङ्गंमधुरंशीतं पित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दवज्ज्ञेयंविशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पत्तनम् । न० नगरे । पुटभेदने ॥ पतन्तिजनायत्र ॥ पत्लृ० । विपतिभ्यां तनन् ॥ यत्रराजातत्परिचारकाश्च तिष्ठन्तिततपत्तनम् ॥ महत्यांपुर्याम् ॥ मृदङ्गे ॥

पत्तनवणिक् । पुं० स्वाध्यायिनि । नगरवणिजि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । पत्त

नस्यवणिक् ॥

पत्तलम् । न० अघनदुग्धे ॥ इति प्रा णकृष्णशब्दाम्बुधिः ॥

पत्तिः । पुं० पदगे । पदातिके ॥ पद्यते । पद० । बाहुलकात्तिः । क्तिन्वा ॥ वीरमात्रे ॥ चतुर्मात्रिकस्य चतुर्थभेदे ॥ स्त्री० । गतौ ॥ सेनाविशेषे ॥ एकेभैकरथात्र्यश्वापत्तिः पंचपदातिकेत्युक्तेः ॥ अपिच । एको रथोगजश्चैकोनराः पंचपदातयः । त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥ समस्तसङ्ख्यया पत्त्यां दशते परिकीर्त्तिताः ॥ पततिप त्यतेवा पत्ल० । क्तिन् ॥ पद्यते पद० स्त्रियांक्तिन् । क्तिज्वा ॥

पत्तिकः । पुं० पत्तिपतौ ॥ हस्त्यश्वरथ पदात्यात्मकस्याङ्गदशकस्यैकः पतिः कार्यः सचपत्तिकउच्यते ॥

पत्तिसंहतिः । स्त्री० पादाते । पत्तीनां संहतिः ॥

पत्तूरः । पुं० शालिञ्चशाके । लोहमारके ॥ न० । पत्तङ्गे । कुचन्दने ॥

पत्नी । स्त्री० द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् । सहधर्मिण्याम् ॥ पतिव्रता रूपवती स्वाचारासंयतेन्द्रिया । पत्नीयदातदावेहि नाल्पस्यतपसःफलम् ॥ पत्युर्यज्ञसंयोगो ययादम्पत्योः सहाधिकारात् पत्युर्नोयज्ञसंयोगे० इ० नकारांता देशोङीप्च ॥

सर्वावयवसंपूर्णा सुवर्णामुद्रईश्वरः । क्रयक्रीताचयानारी पत्नीसानविधीयते ॥

पत्नीसंयाजः । पुं० यागविशेषे ॥

पत्न्याटः । पुं० वासागारे । भोगगृहे । निष्कुटे ॥ इ० वि० शे० ॥

पत्मा । पुं० मरीचे ॥ पतन्ति पक्षिणोऽस्मिन् । अन्येभ्यो० इ० पतते र्मनिन् ॥

पत्रम् । पुं० । न० अश्वादिवाहने । यानमात्रे ॥ पलाशे । पर्णे । दले ॥ शरपक्षे ॥ पक्षिपक्षे ॥ कुर्याम् ॥ पतन्त्यऽनेनेत्यर्थे दामनीशसेत्यादिनाकरणेष्ट्रन् ॥ पततिवा । पत्ल० । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥ तेजपत्रे । तमालपत्रे । पत्रके । लेखनाधारे । पत्रा० इ० भा० ॥ यथा । प्राग्मासिकेतुसम्प्राप्ते भ्रान्तिः सञ्जायते यतः । धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यतः पुरा ॥ धातुमय पत्राकृति द्रव्ये । पत्तर० इ० भा० ॥ दूरदेशस्थ सुहृदादीनां वार्त्ताबोधक लिपिविशेषे । चिट्ठी० पत्री० इ० भा० ॥ अथ पत्ररञ्जनम् । सुवर्णरूप्य रङ्गाद्यैः रञ्जयेत् पत्रमुत्तमम् । सामान्योत्तम मध्यानां पत्ररञ्जनमीरितम् ॥ अथ पत्रप्रमाणम् । षडङ्गुलाधिकं हस्तं पत्रमुत्तममीरितम् । मध्यमं हस्तमात्रं स्यात् सा

पत्रम्

मान्यं मुद्रिहीनकम् ॥ अथ पत्रभ ङ्गप्रकारः । पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य ऊर्द्ध तु द्विगुणं त्यजेत् । शेषभागे लिखेद्वर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान् ॥ अथ पत्ररचनक्रमः । राजले खकमाहूय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नतः । पत्रं कुरु यथायोग्यं गद्यपद्यादिसंयु तम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेख कोरहसिस्थितः । यथायोग्यानु सारेणपत्रं कुर्यान् मनोरमम् ॥ द्विन द्वयंत्रयंवापि विचार्यपण्डितैनवै । ख भान्तिदूषणंज्ञात्वा विलिखेत्पत्रपुस्त के ॥ सामान्यपत्रं मंलिख्य रहसिश्राव येन्नृपम् । नृपाज्ञयाशुभेपत्रे विलि खेद्राजलेखकः ॥ अथ लेखनप्रका रः । अङ्कुशं प्रथमं दद्यान् मङ्ग लार्थं विचक्षणः । मध्ये विंदु समा युक्त मधः सप्ताङ्क संयुतम् ॥ तदूधः स्वस्ति विन्यस्य ततोगद्यं सुशोभनम् । ततः श्री शब्दरूपाणि पदन्यासक्रमंलिखेत् ॥ भाषयासंस्कृ तेनैव कुशलंविलिखेत्सुधीः । ततः शुभाशुभांवार्तां संस्कृतैः प्राकृतै स्तथा ॥ ततः प्रमाणमंदेशं ततोवा तांनियोजयेत् । कीर्तिप्रीतियुतंपद्यं ततः किमधिकादिकम् ॥ पत्रप्रे षणशेकंच अङ्कमासादिसंयुतम् । सर्वेषामेव पत्रेषु लिखनं चैवमीरि तम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिंज्ञा

पत्रम्

त्वालिखेत्तु यः । स्वदेशे कीर्तिमा प्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं शास्त्रक्रमंज्ञात्वा योलिखेत्राजपत्र कम् । सराज मन्त्रिभिःसार्द्धं यशः प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भम् ज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । स राज मन्त्रिभिः सार्द्धं दुर्यशोमहदा प्नुयात् ॥ * ॥ अथ पत्रनयनक्रमः । राजपत्रंनयेन्मूर्ध्नि ललाटेमन्त्रिणां मतम् । गुरुपत्रंनयेन्मूर्ध्नि ब्राह्मणा नांतथैवच ॥ यतिसन्न्यासिनांचै व स्वामिनस्तथैवच । सादरेणैवय त्नेन तथामूर्द्धनिधारयेत् ॥ भार्यापु त्रस्यमित्रस्य हृदयेधारयेत्सुधीः । प्रवीराणांकण्ठदेशे पत्रधारणमीरि तम् ॥ एतेषांचैवपत्राणा मुक्तंधार णलक्षणम् । अन्येषामपिपत्राणां नि यमोनात्रदर्शितः ॥

अथपत्रपठनप्रकारः । पत्रंधृत्वान मस्कृत्य पूर्वंसंस्थापयेत्सुधीः । द क्षिणार्येणसदसि नृपाग्रेराजलेकः ॥ पत्रंवितत्यसदसि द्विवारंमनसा पठेत् । स्फुटंपश्चात्प्रवक्तव्यमत्रोभो राजलेखकः ॥ रहसिश्रावयेत्पत्रं शुभंवायदिवाऽशुभम् । पत्रंश्रुत्वावि दित्वार्थं सभायांश्रावयेत्ततः ॥ रहस्यपत्रंरहसि नृपाग्रेश्रावयेद्द्विजः । अशुभंनैवसदसि शुभंपत्रंनृपाज्ञ या ॥ एवंक्रमेणपत्रार्थं श्रावयित्वा

पत्रम्

द्विजोत्तम : ॥ नृपते : सन्निधौ मन्त्रि तेषां नृपाणामनुवर्त्तते ॥

अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्द्ध्वे षडङ्गुलं त्यक्त्वा वर्त्तुलं चन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरी कुङ्कुमैः कुर्यात् राजपत्रं सुचिह्नितम् ॥ मन्त्रिणां कुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैव चन्दनैः । गुरूणां चन्दनेनैव सिंदूरेणैव स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेन चन्दनैः पितृपुत्रयोः । सन्न्यासिनां चन्दनेन यतीनां कुङ्कुमेन च ॥ रक्तचन्दनपंकेन भृत्यस्य समुदीरितम् ॥ शोणितेनैव शत्रूणां पत्रचिह्नं प्रकल्पयेत् ॥ एतेषां चैव सर्वेषां यथायोग्यानुसारतः । पत्रस्योर्द्ध्वे तु मतिमान् कुर्यात् चिह्नं सुवर्त्तुलम् ॥ अथ राजपत्रस्य कोणच्छेदनप्रकारः । दक्षिणे पत्रकोणस्य अधस्ताच्छेदयेत् सुधीः ॥ एकांगुलप्रमाणेन राजपत्रस्य वै बहिः ॥ अथ राजपत्रादेः पदन्यासः । महाराजाधिराजश्च दानशौंडं तथैव च । तथा सच्चरितं योज्यं कल्पवृक्षादिकं न्यसेत् ॥ यथायोग्यानुसारेण तथैव गुणभेदतः । राजपत्रेषु सर्वेषु पदन्यासक्रमं विदुः ॥ अथ मन्त्रिपत्रस्य । प्रवरं गुणभेदेन तथा सच्चरितादिकम् । विन्यस्य विलिखेत् प्राज्ञो मन्त्रिपत्रे पदक्रमम् ॥ अथ पण्डितस्य । सद्भावद्वन्दितपदं शास्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानां च पत्रेषु विलिखेद्वै पदक्रमम् ॥ अथ

पत्रम्

गुरुपत्रस्य । साङ्ख्यसिद्धान्तनिपुणं सनमस्कारकं पदम् । विन्यस्य विलिखेत् प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ * ॥ अथ स्वामिपत्रस्य । प्रवर्यं सनमस्कारं प्राणप्रियादिकं पदम् । विन्यस्य विलिखेद्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ० अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं साध्वीं तथा सच्चरितादिकम् । भार्यापत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तमम् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं तद्वत् तथा सच्चरितादिकम् । आशीर्वचनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥ । अथ पितृपत्रस्य । प्रभुवर्यं नमस्कारं तथा सच्चरितादिकम् । विन्यस्य विलिखेत् पुत्र : पितृपत्रे पदक्रमम् ॥ अथ सन्न्यासियतिपत्रस्य । सर्ववाञ्छाविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम् । सन्न्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्च पदक्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्यभृत्यशत्रूणां विनियोज्यामुकं प्रति । शत्रावशेषितपदं छागतुल्यादिकं तथा ॥ एतेषामेव पत्रेषु यथायोग्यानुसारत : । विन्यस्य विलिखेत् प्राज्ञ : पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथ श्रीशब्दविन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामिनः पञ्च द्वे भृत्ये चतुरो रिपौ । श्रीशब्दानां त्रयं मित्रे एकैकं पुत्रभार्ययो : ॥ अथ राज्ञ : प्रशस्ति : । स्वस्तिगीर्वाण चयचूडारत्न राजिरोचि

पत्रम्

श्रुम्भितचन्द्रचूडचरणनखेन्दुवृन्दच
न्द्रिकासंदोहास्वादचतुरचेतश्चकोरव
रविषमसमरसञ्चरत्प्रबलतरतुरगखु
रपुटपटलदलितभूपृष्ठोत्तिष्ठद्भूयिष्ठ
धूलिधाराधूसरितसकलहरिदन्तरप्र
चण्डभुजदण्डभ्राजमानखरतरासि
वित्रासितप्रत्यर्थिपृथ्वीपतिसार्थप्रा
र्थितानुकम्पासुधासम्पातानवरतवि
द्रुहारिद्र्यविद्रावणद्रविणराशिवि
श्राणनसमुपार्जितोर्जितयशोमराला
वलिकवलितवलिदधीचिसञ्चितोय
शोमृणालजालभूपालकुलतिलकश्री
युतमहाराजाधिराजेषु ॥ १ ॥
स्वस्तिप्रचण्डदोर्दण्डखण्डखण्डिता
रिमण्डलमुण्डोन्मुक्तमुक्तावलीमंडि
तमङ्ग्रामाङ्गनरिङ्गमाणानेकवारण
वाहादिकायकांडवक्रतरनक्रचक्रच
ङ्क्रमणदुरतिक्रमणीयापगापतिप्रभू
तयशश्चन्द्रचन्द्रिकाद्योतविद्योतिता
खिलजगन्मंडलविविधद्रविणार्पणस
न्तोषितसूरिसमूहस्तूयमानावदात
कीर्तिनर्तकीनर्तनलीलालेपलेपितगी
तिधुरीणोर्वश्यादिवेश्याजनसविला
सगीयमानगुणश्रवणान्दोलिताखंड
श्रवणकुंडलपरितःप्रसर्पितप्रतापात
पनोतापितारातिततसमध्यासितनि
कुञ्जकुञ्जप्रस्तुतसौन्दर्यगाथामुदितश्री
मन्नारायणचरणकिङ्करश्रीयुतमहारा
जदानशौण्डेषु ॥ २ ॥

पत्रम्

अथमन्त्रिप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमत्स
मस्तसामन्तसेवक निर्वाहकेषु को
षगोप्तृषिक्तपोषक गजवाजिरथपरि
वारहर्षहेतुनीतिसेतुरक्षणनिपुणेषु
धर्मविश्वासैकनिकेतनेषु श्रीश्रीमन्त्रि
प्रवीरेषु आशीराशिनिवेदनकोऽयं
वर्णभूतोऽत्रत्य भव्यमावेदयन् तत्र
त्यं भव्यमव्याहत मनुदिनमनुक्षणं
पृच्छतिस्म ॥ ॥
अथगुरुप्रशस्तिः ॥ स्वस्तिश्रीनाराय
णपदपाथोरुहनिस्सरन् मकरन्दमधु
पायमानमानसेषु । विविधविद्या
विद्योतिताखिलगुणगणा लङ्कृत
वेदवेदाङ्ग पारग स्वाश्रमोचिताचार
सम्पन्नपरमहंसपरिव्राजकाचार्यसेव्य
मानश्रीगोविन्दस्वरूपगुरुचरणारवि
न्देषु कोटिशः प्रणामाः ॥
अथभार्यायाः स्वामिप्रशस्तिः । स्वस्ति
श्रीमदुद्दाम प्रेमहेमभूषितास्मदा
दिभक्तजनेषु । कर्णयोरधिष्ठानेषु ।
नेत्रयोरधिदैवतेषु । कामस्यपरि
णामेषु । चतुर्वर्गप्रदायकेषु । म
मापररूपेषु । श्रीमत् स्वामिचरणा
रविंदेषु । गोविंदइवेंदिरायाः
शङ्करइव गिरिजायाः महेन्द्र इव
पुलोमजायाः प्रतिदिनं वर्द्धमाना
समाराधना प्रणामपूर्वमास्ताम् ॥
* ॥ अथभर्तुर्भार्या प्रशस्तिः ।
स्वस्तिश्रीमत् समस्तप्रेमपारलावण्य

पत्रम्

मूर्तौप्रियतमायां नेत्रयुग्मस्यकनीनिकायामिव चन्द्रस्यचन्द्रिकायामिव कमलाकरस्य कमलिन्यामिव पथिकस्य छायायामिवतृषातुरस्य शीतलामृतधारायामिव ममसप्रेमनिवेदयन्ती पत्रीशुभाशीराशीन् निवेदयतुसर्वदा ॥ * ॥ अथपुत्रस्यपितरं प्रतिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमदभिनववशंवदचित्तचिन्तितस्वीयानुरागानुरञ्जितानुगृहीतस्वगृहस्थवर्गेषु। निजचरणसरोजरंजितपरागसंरक्तास्पदादि भालस्थलविशालभाग्य संभावुकेषु। श्रीयुतपितृचरण सरोरुहेषु। अकिञ्चनत्कृरकिङ्करस्यमम बद्धकर सम्पुटस्यावनीपृष्ठलग्नाः साष्टाङ्गप्रणतयः सहस्रमजस्रं विज्ञाप्यन्ते ॥ * ॥ अथपितुः पुत्रं प्रति प्रशस्तिः। स्वस्तिश्री विश्वेश्वर चरणसरोरुहानुग्रहसमासादितातिविततानवद्यविद्याविलासपीयूषपरम्पराभावुकानुपममाधुरीधुरीणविविधगुणालङ्कृतनिजवंशावतंससकलविश्वासनिधाननिजकुलपवित्रीकृतात्मप्रायेषु। श्रीयुतशुद्धाचारपरिपूरितपुत्रेषुशुभाशिषां राशयः सन्तुविज्ञाप्यन्ते ॥ * ॥ अथ सन्न्यासियतिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमत्परहंसपरिव्राजकाचार्यकरणनिपुणतापराङ्मुखेषु। विषमविष

पत्रम्

यदोषदर्शनदूषितप्रपञ्चरचनाविभावेषु। वेदवेदान्तसाङ्ख्यसिद्धान्तवद्धदेयप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानशीलेषु। सङ्ख्यावन्मुख्यवन्दितचरणारविन्दस्वाश्रमोचिताचारपरिपालनपवित्रीकृतधरित्रीतलेषु। सकलभूदेवपूजितश्रीयुतगोस्वामिचरणारविन्देषु। ममावनीसंलग्नं साष्टाङ्गप्रणामसहस्रमजस्रमोंनमोनारायणायेतिमन्त्रेणाकलितमस्तु ॥ * ॥ अथ भृत्यप्रशस्तिः। स्वस्तिभगवच्चरणपरायणसकलद्रविणाधिरचकगोमहिष्यादिप्रतिपालकनिखिलवंशानुसेवकवशंवदामुकभृत्यंप्रति ॥ * ॥ ॥ * ॥ अथारिप्रशस्तिः। स्वस्ति समराङ्गनभ्रष्टप्रतिभटायशः परिपूरितसकलसामन्तराजधानीविजृम्भितवीरशस्त्रावशेषितनिजवंशानुरत्तकसततपरिचस्तशरणागतामुकं प्रति ॥ * ॥ * ॥ अथविवेकिनांप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीभगवत्पदपङ्कजपूजनोपचितपुण्यपुञ्जपवित्रीकृतान्तः करणादिग्विलासिनीविसरधम्मिल्लमिलन्मल्लीमालाकलायशोनुबन्धिनिरवधिवसुविश्राणनाधरीकृतसुरपुरभूमिरुहेषु। स्वस्तिश्रीमत्परमेश्वरपादपाथोरुहाम्बुदचतुरचित्तचञ्चरीकभूवृन्दारकवृन्दावनजनितामितयशः पटीरपङ्कपट

लालङ्कृतदिगङ्गनागणस्तनतटप्र
बलप्रतापौर्वखर्वीकृतप्रत्यर्थिसार्थग
र्वाकूपारपारेषु ॥ इतिवररुचिकृता
पत्रकौमुदी ॥ * ॥ * ॥ * ॥ पत्र
पात्रेत्यादिलिङ्गानुशासनात्पुंस्त्वम
पित्र्यम्

पत्रकम् । न० पालाशे । तेजपत्रे । ते
जपात्० इ० भा० ॥ पत्रकं मधुरं
किंचित् तीक्ष्णोष्णं पित्तलं लघु ।
निहन्तिकफ वातार्शो हृल्लासा रुचि
पीनसान् ॥ पत्रावल्याम् ॥ पुं० ।
शालिंचशाके ॥

पत्रकाहला । स्त्री० पत्रशब्दे । पिञ्छो
लायां ॥

पत्रकृच्छ्रः । पुं० पर्णकृच्छ्रव्रते ॥ यथा ।
पर्णोदुम्बरराजीव बिल्वपत्र कुशोद
कैः । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्ण
कृच्छ्रउदाहृतः इति याज्ञवल्क्यः
॥ पलाशोदुम्बरारविन्दश्रीवृक्षपर्णा
नामेकैकेन क्वथितमुदकं प्रत्यहंपिबे
त् कुशोदकंचैकस्मिन्नहनीति पञ्चाह
साध्यः पर्णकृच्छ्र इतिमिताक्षरा ॥

पत्रगुप्तः । पुं० स्नुहीभेदे । त्रिकण्टे ॥

पत्रघना । स्त्री० सातलायाम् ॥

पत्राङ्गम् । न० पत्राङ्गे । रक्तचन्दने ॥

पत्रभङ्कारः । पुं० रायभाटी० इ० गौ
० भा० प्रसिद्धे ॥ पुरोटी ॥

पत्रणा । स्त्री० शरपत्र रचनायाम् ॥
शराणां पत्ररचना पत्रणापरिकीर्त्ति

ते तिक्वारावली ॥

पत्रतण्डुली । स्त्री० यवतिक्तायां ॥

पत्रतरुः । पुं० दुष्खदिरे ॥

पत्रत्रयम् । न० वर्वरादिषु ॥ वर्वरा तु
लसी बिल्वपत्रत्रयमुदाहृतम् ॥

पत्रदारकः । पुं० करपत्रे । क्रकचे ॥

पत्रद्रुमः । पुं० तालीदलतरौ ॥

पत्रनाडिका । स्त्री० पत्रशिरायाम् ॥

पत्रपरशुः । पुं० स्वर्णकारादीनां स्वर्णा
दिच्छेदिकायाम् । व्रश्चने । छेनी
इ० भाषा० ॥ पत्रमिवपरशुः ॥

पत्रपा । स्त्री० अपत्रपायाम् । लज्जाय
म् ॥ इ० शब्द० ॥

पत्रपालः । पुं० आयतायांछुरिकाया
म् ॥

पत्रपाली । स्त्री० कर्त्तर्याम् । कैंची०
इ० भा० ॥

पत्रपाश्या । स्त्री० सुवर्णादि रचिते ल
लाटाभरणे ।ललाटिकायाम् ॥ पाशा
नां समूहः पाश्या । पत्रमिवपाश्या ॥

पत्रपिशाचिका । स्त्री० टीका० इ०
गौ० भा० प्र० । मूर्द्धखोलि ॥ इ०
वि० जलवायाम् । खर्परे ।वारिवा
याम् । शिरसिपलाशपत्राणां बंध
ने ॥ बंधः पलाश पत्राणां शीर्षेपत्र
पिशाचिके तिक्वारावली ॥

पत्रपुष्पः । पुं० रक्ततुलस्याम् ॥

पत्रपुष्पकः । पुं० भूर्जपत्रे ॥

पत्रपुष्पा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ क्षुद्रपत्र

तुलस्याम् ॥

पत्रबंधः। पुं० पुष्प रचनायाम् ॥ यथा रचनाच परिष्यन्दः स्त्रबंध इति वयम् । पत्रभङ्ग प्रसूनादि रचनायां निगद्यते ॥ इतिशब्द रत्नावली ॥

पत्रबाल:। पुं० तुलाघटेदंड इति गौ० भा० ॥

पत्रभंगः। पुं० स्तनकपोलादौ कस्तूरिकादि रचित पत्रावल्याम्। पत्रलेखायाम् ॥

पत्रभङ्गिः। पुं०)
पात्रभंङ्गि ॥
पत्रभङ्गी। स्त्री०) ॥

पत्रयौवनम्। न० नवीनपर्णं। पल्लवे किसलये ॥ नवोद्गते किशलयं किशलं पत्रयौवनम् ॥ इतिजटाधरः ॥

पत्ररथ:। पुं० अण्डजे। पक्षिणि ॥ पत्रंरथइवयस्य ॥

पत्रलम्। न० अघनदधिनि इति हेमचन्द्रः ॥

पत्रलेखा। स्त्री० पत्रभंगे। स्तनादौकस्तूरिकादिनारचिते तिलकविशेषे। पत्राङ्गुल्याम् ॥ पत्राकारा लेखा। शा० ॥

पत्रवल्ली। स्त्री० पत्रभंगे ॥ पलाशीलतायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

पत्रवाहः। पुं० बाणे ॥ पक्षिणि ॥ चि० । लिपिवाहके ॥ पत्रस्यवाहोरथो मनुष्यादिर्वा ॥ पत्राणिवहतिवा। अण् ॥

पत्रशाक:। पुं० षड्विध शाकान्तर्गत पत्रात्मकशाके ॥

पत्रशिरा। स्त्री० पत्रनाडिकायाम्। माध्यां ॥

पत्रश्रेणी। स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥ पर्णपङ्क्त्याम् ॥

पत्रश्रेष्ठः। पुं०विल्वे। इ० रा० नि०।

पत्रसूचिः। पुं० कण्टके ॥ इ०चि०

पत्रहिमम्। न० हिमदुर्दिने ॥

पत्राख्यम्। न० तेजपत्रे ॥ तालीश पत्रे ॥ हरितालप्रभेदे ॥ यथा ॥ स्वर्णवर्णं गुरुस्निग्धं सपत्रंचाभ्रपत्रवत् ॥ पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनं ॥

पत्राङ्गम्। न० रक्तचन्दने ॥ भूर्ज्जे ॥ पद्मके ॥ रक्तचन्दनसदृशे काष्ठविशेषे। वक्कम् ० पतङ्ग० इभा० ॥ पत्रमेवाङ्गमस्य ॥ पत्रे षुअङ्गतिवा। अगिगतौ। अच् ॥

पत्राङ्गुलिः। स्त्री० भङ्गि०। स्तनकपोलादौकस्तूरिकादि रचितपत्रावल्याम् ॥ पत्रार्थमङ्गुलि: अङ्गुलिव्यापारः ॥

पत्राञ्जनम्। न०मस्यां ॥

पत्राढ्यम्। न० पिप्पलीमूले॥पर्वततृणे। मृगप्रिये ॥ तालीशे ॥

पत्रान्यम्। न० पत्तङ्गे ॥

पत्राम्ला। स्त्री० चुक्रिकायाम्। चूका०

इ०भा०॥

पत्रालुः। पुं० इक्षुदर्भायाम्॥ कासा लौ॥

पत्रावलिः। स्त्री० गैरिके। पत्रश्रेण्याम्॥

पत्रावली। स्त्री० पत्रलेखायाम्॥ नवदुर्गासम्प्रदानमधुमिश्रितयवचूर्णयुक्त • नवाश्वत्थपत्रेषु॥ यथा। अमायां निशिसङ्घेतु पत्रे चाश्वत्थसंज्ञके। क्रमात्पत्रावलीदेयं मधुनायवचूर्णकम्॥ देवादिसन्निधौसन्दिग्धवस्तुनोरेकतराव धारणार्थकब्राह्मणवालकोत्तोलिततत्तत्सन्देहकोटिलिखित पत्रसमूहे॥

पत्राहारः। त्रि० तपोविशेषात्लब्धसंज्ञे तापसविशेषे। दीर्घपत्राशने॥

पत्रिका। स्त्री० लघुपत्रे। चिट्ठी इ० भा०॥ पल्याम्। लिपौ॥

पत्रिकाख्यः। पुं० कर्पूरविशेषे॥ त्रि० पत्रिकानामके॥

पत्रिणी। स्त्री० पल्लवे॥

पत्री। पुं० श्येने॥ पत्ररथे। खगे॥ काण्डे वाणे॥ द्रुमे॥ रथिके॥ अद्रौ॥ रथि॥ तालद्रुमे॥ श्वेतकिणिह्याम्॥ गङ्गापत्र्याम्॥ पाच्याम्॥ पत्राणि संन्त्यस्यअतइनिठनाविती नि:॥ अतिशयितम्० प्रशस्तंवापत्रमस्येति वा॥ त्रि०। पत्रयुक्ते॥

पत्री। स्त्री० पत्रे॥ लिपौ॥ यथा। जन्मपत्री॥

पत्रोपस्करः। पुं० कासमर्दे॥

पत्रोर्णः। पुं० शोणके। स्योनाकवृक्षे। अरलू०इ०भा०॥ न० धौतकौषेयवाससि। मुक्ता०इ०भा०॥ पत्रे ऊर्णाऽस्य। पत्रेषुकृताऊर्णाबिटलकुचादिपत्रेषुकृमिभिरूर्णायाःकृतत्वात्। पत्रोर्णाऽस्यत्र। अर्शआद्यच्॥

पत्सलः। पुं० पथि॥ पतति। पत्लृ० पतेरस्थलइ०सरः॥

पथः। पुं० मार्गे॥ पथति। पथेगतौ। प० अच्। बाटः पथश्चमार्गश्चेतिसु भूतिचन्द्रपुरुषोत्तमौ। पथः पथीति द्विरूपेषुविश्वश्च॥

पथकः। पुं०पथिकुशले॥ तत्रकुशलःपथ इतिवुन्॥

पथरथः। पुं। अध्वरथे॥

पथिकः। त्रि० अध्वनीने। अध्वगे॥ पन्थानंगच्छति। पथःष्कन्॥

पथिकसन्तति: स्त्री०)
पथिकसंहति: स्त्री०) इरौ। पथिकसमूहे॥

पथिका। स्त्री० कपिलद्राक्षायाम्॥

पथिकी। स्त्री० अध्वगायाम्॥ पन्थानं गच्छति। पथःष्कन्। षित्त्वान् ङीष्॥

पथिद्रुमः। पुं० श्वेतखदिरे॥

पंथाः। पुं० अयने। वर्त्मनि। मार्गे। अध्वनि॥ द्वाविमावथ पन्थानौयत्र

पथ्य : .

वेदाः प्रतिष्ठिताः । प्रवृत्तिलक्षणो धर्मोनिवृत्तीचविभावित : ॥ अर्यते ऽनेन । पथि० । पथिमथिभ्यामिनिः ॥ पतन्त्यनेनवा । पतेःस्थश्चतिइनिः । थान्तादेशश्च ॥ पन्थादेयोब्राह्मणा यस्त्रियैराज्ञेह्यचक्षुषे । वृद्धायभार युक्तायरोगिणेदुर्बलायच ॥ यथाहमनुः । चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभारिणःस्त्रियाः । स्नातकस्यचराज्ञश्चपन्थादेयो वरस्यच ॥ तेषान्तु समवेतानांमान्यौस्नातक पार्थिवौ । राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभागिति ॥ गमनगुणाः । पन्थामेद : कफस्थौल्यसौकुमार्यविनाशन : । यत्तुचङ्क्रमणंनातिदेहपीड़ाकरंभवेत् ॥ तदायुर्बलमेधाग्निप्रदमिन्द्रियशोभनम् ॥ उपाये॥ यथा । एषपन्था अमृतत्वप्राप्तये यदेतदात्मज्ञानमिति ॥

पथिप्रज्ञ : ॥ पुं० मार्गाभिज्ञे ॥ पन्थानम् प्रजानाति । प्रेदाज्ञइतिकः ॥

पथिल : । त्रि० पथिके ।' पतन्त्य ऽनेन । पथि० । मि० इलच् ॥

पथिवाहक : । पुं० निष्ठुरे ॥ शाकुनिके ॥

पथ्यः । पुं० हरीतकीवृत्ते ॥ न० । सैन्धवे ॥ त्रि० । हिते । चिकित्सा दौहितकारके ॥ यथा । अशीतिनाभ्यसात्मानं पयःपानंनवाःस्त्रियः ।

पथ्या

एतद्वोमानवाःपथ्यं स्निग्धमल्पञ्चभोजनम् ॥ मानवाः इतिसम्बोधनम् ॥ विनापिभेजषजैर्व्याधिः पथ्यादेवनिवर्तते । नतुपथ्यविहीनस्य भेषजानांशतैरपि ॥ न० । शुभावहेवचने॥ शास्त्रीयात्पथोनपेतः । धर्मपथ्यर्थन्यायादिनायत् ॥ भूयोपिपथ्यंवक्तव्यमेवमाहुर्हितैषिणः ॥

पथ्यशाकः । पुं० तण्डुलीयशाके ॥

पथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् । अभयायाम् ॥ विजयारोहिणीचैवपूतनाचामृताभया । जीवन्तीचेतकीचेति पथ्यायाः सप्तजातयः ॥ अलावुवृत्ता विजयावृत्तासारोहिणीस्मृता । पूतनास्थिमती सूक्ष्मा अमृतामांसला स्मृता ॥ पञ्चरेखाभयाप्रोक्ता जीवन्तीस्वर्णवर्णिनी । त्रिरेखाचेतकीज्ञेया सप्तानामियमाकृतिः ॥ विजया सर्वरोगेषु रोहिणीव्रणरोहिणी । प्रलेपेपूतनायोज्या शोधनार्थेऽमृताहिता ॥ अक्षिरोगेऽभयाशस्ता जीवन्ती सर्वरोगहृत् । चूर्णार्थेचेतकीशस्ता यथायुक्तंप्रयोजयेत् ॥ वंध्याकर्कोटक्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥ चिर्भिटायाम् ॥ पथोनपेता । धर्मपथ्यर्थ न्यायादनपेते०इ०यत् । टाप् ॥ चतुर्दशाक्षरच्छन्द : प्रभेदे । यथा ॥ सजसाय लोचसहगेनपथ्यामता ॥ यथा । स्थगयन्त्यमूः शमितचातकार्तस्वराः

जलदास्तड़िल्लुलितकांतकार्तस्वरा:। जगतीरिहस्फुरितचारुचामीकरा: सवितु: क्वचित् कपिशयन्तिचामीकरा: ॥ * ॥ आर्याप्रभेदेपि ॥ यथा । प्रथमगणत्रयविरतिर्दलयोरुभयो: प्रकीर्त्तितापथ्या ॥ यथा। जयजयजगदीशविभोकेशवकंसान्तमाधवानन्त । कुरुकरुणामितिभणिति: पथ्याभवरोगदु:स्थानाम् ॥ *

पथ्यादिगुग्गुलु: । पुं० भावप्रकाशोक्तौषधविशेषे ॥

पथ्यापथ्यम् । न० रोगाणांहिताहितकारकद्रव्येषु ॥ तत्प्रतिपादकग्रन्थे ॥

पथ्यावक्त्रम् । न० विषमवृत्तविशेषे ॥ यथा । युजोश्चतुर्थतोजेन पथ्यावक्त्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ यथा । रामकेलिसतृष्णस्य कृष्णस्य मधुवासरे । आसीद्गोपमृगाक्षीणां पथ्यावक्त्रा मधुस्तुति रिति ॥

पत्०द् । पुं० चरणे । पादे ॥ पद्यते । पदगतौ । क्विप् ॥ स्वामीतुदान्तं नमन्यते । पदन्नित्यादेशविधानात् ज्ञापकात् । अन्येतुपदादेशएवायमित्याहु: । प्रभृतिग्रहणस्यप्रकारार्थत्वेनशसाद्यनंतर्भूतेपितत्प्रवृत्ते: सम्भवात् । अतएवशौङ : श्यां ककुद्दोपणी इति भाष्योदाहरणं सङ्गच्छते ॥

पद : । पुं० किरणे ॥ न० व्यवसितौ । व्यवसाये ॥ त्राणे ॥ स्थाने ॥ शास्त्रस्थितौ ॥ लक्ष्मणि । चिह्ने ॥ अङ्घ्रौ । पादे ॥ पादचिन्हे ॥ वस्तुनि ॥ अङ्के ॥ प्रदेशे ॥ श्लोकपादे ॥ वाक्ये ॥ शब्दे ॥ विभक्त्यन्ते ॥ पदंद्विधान्तिसुप्तिङ्भ्यामव्ययं तद्विवर्ज्जितम् ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातेउपसर्गनिपाताश्चेति नैरुक्ता: ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातोपसर्गनिपाताश्चेतिमहाभाष्यम् ॥ मिषे । व्याजे ॥ पदनीये आत्मतत्त्वे । आनन्दरूपे । ब्रह्मणि । स्वरूपे ॥ पदति पद्यतेयोगादिसाधनै: सर्वैर्मुनिभि: प्राप्यतेवा । पदस्थैर्ये० पदगतौवा । प्रचाद्यच् । भावकर्मकरणेषुवाघञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव: । खनो घचेतिघित्करणादन्यतोप्ययमिति ज्ञापनाद्वा ॥

पदक : । पुं० पदग्रन्थाभिज्ञे ॥ पदमधीतेवेदवा । क्रमा० वुन् । त्रि० । पदज्ञातरि ॥ देवपदचिह्नादिरतेस्वनाम्नाप्रसिद्धेकण्ठभूषणे ॥

पदग : । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां गच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्यो०ड: पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्वितिपादस्यपदइत्यदन्तआदेश: ॥

पदजातम् । न० पदसमूहे । परा पश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपाणीतिवि

वरणकारा : ॥

पदनीय : । त्रि० गमनीये ॥ पदैरनीयर् ॥

पदन्यास : । पुं० गोक्षुरे ॥ पदविन्यासे ॥

पदभञ्जनम् । न० निरुक्तौ । गूढार्थशब्दव्याख्यायाम् ॥

पदभञ्जिका । स्त्री० पञ्जिकायाम् । व्याख्यायाम् ॥ पदानांभञ्जिका ॥

पदवाक्यप्रमाणज्ञ: । त्रि० व्याकरणमीमांसातर्काभिज्ञे ॥

पदवि: । स्त्री० पदव्याम् । मार्गे ॥ पद्यतेऽनया । पदगतौ । पद्यटिभ्यामवि : ॥

पदवी । स्त्री० अयने । वर्त्मनि । पथि । सृतौ ॥ कृदिकारादक्तिनइ० ङीष् ॥

पदमाला । स्त्री० मोहनशीलायाम् विद्यायाम् ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥

पदष्ठीवम् । न० पादौचअष्ठीवन्तौच० तयो: ॥ अचतुरविचतुरेति निपातनात् टिलोप: पद्भावश्च ॥

पदाङ्क: । पुं० क्रमाङ्के । पादचिह्ने ॥

पदाङ्गी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

पदाजि: । पुं० पत्तौ । पदगे । पादातिके ॥ पादाभ्यामजति । अज० अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाजी तिपदादेशोऽजेर्व्यभावश्च ॥

पदाति: । पुं० पदगे । पादातिके । पद्गे ॥ पादाभ्यामतति । अत० । अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्विति पदादेश: । चतुर्मात्रिकस्यान्तिमप्रभेदे ॥

पदातिक: । पुं० पत्तौ । पदगे ॥ स्वा० कन् ॥

पदानुप्रास: । पुं० शब्दालङ्कारेपुलाटानुप्रासे ॥ पदानामनुप्रास: ॥

पदार: । पुं० पादधूलौ ॥ पादालिन्दे ॥

पदार्थ: । पुं० भावे । धर्मे । तत्त्वे । वस्तुनि ॥ * ॥ किंपुनराकृति : पदार्थ आहोस्विद्द्रव्यम् । कथंज्ञायते । उभयथाह्याचार्येणसूत्राणि प्रणीतानि । आकृतिंपदार्थं मत्वाजात्याख्यायामेकस्मिन् बहुवचनंमन्यतरस्यामित्युच्यते । द्रव्यं पदार्थं मत्वा स्वरूपाणामेकशेष आरभ्यतेइतिभाष्यम् । तत्रजातिवादिनआहु: । जातिरेवशब्दैनप्रतिपाद्यते । व्यक्तीनामानन्त्यात् सम्बन्धग्रहणासम्भवात् ॥ साजाति: सर्वव्यक्तिष्वेकाकारप्रत्ययदर्शनादस्तीत्यवसीयते । तत्र गवादय: शब्दाभिन्नद्रव्यसमवेतां जातिमभिदधति ॥ तस्यांप्रतीतायां तदावेशात्तदवच्छिन्नंद्रव्यंप्रतीयते ॥ शुक्लादय : शब्दागुणसमवेतांजातिमाचक्षते गुणेतुतत्सम्बन्धात्प्रत्यय: । द्रव्ये सम्बन्धि सम्बन्धात् संज्ञाशब्दानामप्युत्पत्ति प्रभृत्याविनाशात्

पदार्थः

पिण्डस्य कौमार यौवनाद्यवस्था
भेदेपिसएवा यमित्यभिन्न प्रत्यय नि
मित्ता डित्थत्वादिकाजातिर्वाच्या
क्रियास्वपि जातिर्विद्यते सैवधातु
वाच्या पठति पठतः पठन्तीत्यादेर
भिन्नस्य प्रत्ययस्यसद्भावात् तन्निमि
त्तजात्य भ्युपगमः ॥ व्यक्तिवादिन
स्त्वाहुः शब्दस्य व्यक्तिरेवाभिधेया
जातेस्तूपलक्षणभावेनाश्रयणादान
न्त्यादिदोषानवकाशइतिकैयटः ॥
पदानां घटपटादीना मर्थोऽभिधेयः
पदार्थः ॥ द्रव्य गुणकर्म सामान्य
विशेष समवाया भावेषु सप्तसु ॥
यथा । द्रव्यं गुणास्तथा कर्म सामा
न्यं सविशेषकम् । समवाय स्तथा
भावः पदार्थाः सप्त कीर्तिताः ॥
एतेवैशेषिक प्रसिद्धाः पदार्था नैया
यिकानामप्य विरुद्धाः ॥ गोतमो
क्ताः षोडश पदार्थास्तु । यथा । प्र-
माण प्रमेय संशय प्रयोजन दृष्टान्त
सिद्धान्ताऽवयव तर्कनिर्णयवादजल्प
वितण्डा हेत्वाभासच्छल जाति नि
ग्रह स्थानानां तत्त्वज्ञानान्निश्रेयसा
धिगमः ॥ एषां लक्षणानि० यथा
। प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमा
णानि ॥ १ ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थ
बुद्धि मनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफल
दुःखापवर्गास्तुप्रमेयम् ॥ २ ॥ समा
नानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपल

पदार्थः

ब्ध्यनुपलब्ध्यवस्थातश्चविशेषापेक्षो
विमर्शसंशयः ॥ ३ ॥ यमर्थमधिकृत्य
प्रवर्त्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥ लौकि
कपरीक्षकाणांयस्मिन्नर्थेबुद्धिसाम्यं
सदृष्टान्तः ॥ ५ ॥ प्रतिज्ञा हेतूदा
हरणोपनयनिगमनान्यवयवाः ॥ ७ ॥
अविज्ञाततत्त्वेऽर्थेकारणोपपत्तितस्त
त्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्कः ॥ ८ ॥ विमृ
श्यपक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणंनि
र्णयः ॥ ९ ॥ प्रमाणतर्कसाधनोपल
म्भःसिद्धान्ताविरुद्धःपञ्चावयवोपपन्नः
पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहोवादः ॥ १० ॥
यथोक्तोपपन्नच्छलजातिनिग्रहस्थानोपा
लम्भोजल्पः ॥ ११ ॥ सप्रतिपक्षस्था
पनाहीनोवितण्डा ॥ १२ ॥ सव्यभि
चारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमकाला
त्ययापदिष्टाहेत्वाभासाः ॥ १३ ॥
वचनविघातोऽर्थविकल्पोपपत्त्याछलम्
॥ १४ ॥ साधर्म्यवैधर्म्याभ्यांप्रत्यवस्था
नंजातिः ॥ १५ ॥ विप्रतिपत्तिरप्र
तिपत्तिश्चनिग्रहस्थानमिति ॥ १६ ॥
† ॥ अनेकान्तवादिनांजीवाजीवा
दिसप्तसु ॥ यथा । इहसप्तपदार्थाः
स्युर्जीवाजीवास्रवाश्रयः । संवरो
निर्जरश्चैव बन्धमोक्षावुभावपीति
॥ † ॥ शैवानांपतिपशुपाशेषुत्रि
षु ॥ * ॥ अध्यात्मवादिनां पदार्थो
द्विविधः आत्मा अनात्मा चेति ।
तत्रापिआत्मापिद्विविधः । ईश्वरोजी

वर्त्मेतिएतावपिशुद्धाशुद्धभेदाद्द्वि
विधौ । तत्राशुद्धौ मायाविद्योपाधि
त्वेन भेदव्यवहारहेतू । शुद्धौत्व
भेदव्यवहारहेतू । अनात्मापि वि
विधः । कारण सूक्ष्म स्थूलभेदात्
एतदेव शरीरत्रय मिति व्यवह्रियते
पदस्यार्थः पदार्थ । सद्विविधः
शाब्दिको लाचणिकश्चेति ॥ धर्मा
र्थकाममोचेषु ॥ यथा । द्वावेवस्तः
पदार्थानांद्वावेवनिधनङ्गतौ । प्रथम
स्तुरीयश्च त्रिषुलोकेषुदुर्लभौ ।
अर्थकामौ प्रशस्तौद्वौ सर्वेषां सम्म
तौ प्रियौ । धर्माधर्मेति वाग्वादो
दम्भोयं महतामपि ॥ पश्चात्ताप
वचन मेतद्वृत्रासुरवधेमुनीनाम् ॥
पदार्थाभिनयः । पुं० नृत्ये ॥ पदार्था
भिनयोनामत्तं योवागङ्गसत्त्वजः । इ
तिभरतः । सत्त्वमन्तः करणम् ॥
पदासनम् । न० पादपीठे ॥
पदिकः । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां
चरति । पर्या० ष्ठन् । ठस्येकः । इ
केचरतावितिपदादेशः ॥
पदगः । पुं० पदातिके ॥ पद्भ्यांगच्छ
ति । गमृ० । अन्येभ्यो० डः ।
पादेनसमानार्थः पच्छब्दः ॥
पद्धतिः । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ वर्त्मनि ।
। पथि ॥ अनुष्ठानक्रमेग्रन्थे ॥ ग्र
न्थार्थबोधकेग्रन्थे ॥ पादाभ्यांहन्यते
। हन्० । क्तिन् । हिमकाषिहतिषु

चेतिपद्भावः ॥
पद्धती । स्त्री० पद्धती ॥ बह्वादिभ्यश्चेति
ङीष् ॥
पद्धिमम् । न० पादशीतलतायाम् ॥
पद्मः । पुं० नागराजविशेषे ॥ दाशरथौ
॥ द्वादशजिनचक्रवर्त्यन्तर्गत चक्र
वर्तिविशेषे । पद्मोत्तरात्मजे ॥
बलदेवे । रतिबन्धविशेषे ॥ यथा
हस्ताभ्याञ्च समालिङ्ग्य नारीं पद्मा
सनोपरि । रमेद्गाढंसमाकृष्य ब
न्धोयंपद्मसंज्ञकः ॥ पुं० । न० । नलि
ने । अरविन्दे । कमले । तामरसे ।
राजीवे ॥ वसन्तशीतभीताश्च को
किलस्य वनेऽन्तरम् । अन्तर्जलगताः
पद्माः श्रोतुकामारवोत्थिताद्वृति ॥
पद्मके । इभाननविन्दुवृन्दे । व्यूह
विशेषे । निधिप्रभेदे । दशार्बुदे
१००००००००० पद्मकाष्ठौषधौ
॥ न० । पुष्करमूले ॥ सीसके
॥ चित्रकाव्यभेदे ॥ पद्मालक्ष्मीर
स्मिन्नस्ति । अर्शआद्यच् ॥ पद्यते ।
पद० । अर्त्तिस्तुखितिमन् ॥
पद्मकम् । न० विन्दुजालके । हस्त्या
ननादिस्थविन्दुवृन्दे ॥ पद्मकाष्ठे ।
पद्माकइतिपाजाद्वृतिभाषा ॥
ऋषभाद्रिसमुद्भवे पद्मदलसमानवर्णे
चन्दनविशेषे ॥ पुं० सुगंधिपुष्पवृ
चविशेषे ॥ पद्मकंतुवरंतिक्तंशीतलं
वाततलंलघु । विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठ

श्चे मारुतपित्तहृत् । गर्भसंस्थापनं रुच्यं वमिव्रणतृषापहम् ॥ पद्ममिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पद्मकन्दः । पुं० शालूके । पद्ममूले ॥

पद्मकर्कटी । स्त्री० पद्मबीजे ॥

पद्मकर्णिका । स्त्री० अब्जकर्णिकायाम् ॥ पद्मस्यकर्णिकातिक्ताकषाया मधुराहिमा । मुखवैशद्यकृल्लघ्वीतृष्णास्रकफपित्तनुत् ॥

पद्मकाष्ठम् । न० पद्मके । पीतके केदारजे । पाटलापुष्पसन्निभे ॥

पद्मकी । पुं० भूर्जपत्रके । भूर्जवृक्षे ॥

पद्मकेशरः । पुं० । न० किञ्जल्के ॥

पद्मखण्डम् । न० पद्मसमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यधिकारे कमलादिभ्यःखण्डः ॥

पद्मगन्धि । न० पद्मके । पद्माकइति । पाजा० इतिचभा० ॥ पद्मस्यगन्धइवगन्धोस्य । उपमानाच्चेतीत्वम्

पद्मगर्भः । पुं० ब्रह्मणि ॥ पद्मोगर्भः जन्मकारणमस्य ॥ हरौ ॥ पद्मस्यहृदयाख्यस्यमध्येउपास्यत्वात् ॥

पद्मचारिणी । स्त्री० उत्तरापथभवस्थलपद्मिन्यात नामख्यातवृक्ष विशेषे । अव्यथायायाम् । अतिचरायाम् । चारस्याम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ पद्मचरितुशीलमस्याः । सुपीतिणिनिः ॥

पद्मजः । पुं० चतुरानने ॥ मधुविशेषे ॥ पद्मजातः । जनीडः ॥

पद्मतन्तुः । पुं० मृणाले ॥

पद्मदर्शनः । पुं० श्रीवासे । धूपविशेषे ॥

पद्मनाभः । पुं० मधुरिपौ । विष्णौ ॥ पद्मं नाभौयस्य । अच्प्रत्यन्ववेत्यचाजितियोगविभागादच् । पद्ममिवसुवर्तुलानाभिरस्यवा ॥ यद्वा । पद्मस्यहृदयपद्मस्यनाभौमध्येप्रकाशनात्

पद्मनाभः । पुं० साधुः ॥ भाविजिनविशेषे ॥

पद्मनाभिः । पुं० पद्मनाभे । विष्णौ ॥ पद्मंनाभौयस्य । अजितियोगविभागमयासार्वत्रिकत्वान्नाच् ॥

पद्मनालम् । न० मृणाले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पद्मपत्रम् । न० पुष्करमूले ॥ पद्मस्येवपत्रमस्य ॥ अब्जदले ॥

पद्मपर्णम् । न० पद्मपत्रे ॥

पद्मपाणिः । पुं० ब्रह्मणि ॥ सूर्ये ॥ बुद्धे ॥ त्रि० । कमलहस्ते ॥ पद्मंपाणौयस्ये ॥

पद्मपुराणम् । न० पाद्मे ॥ तत्संख्याश्लोकायथा । पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं-पद्माख्यंविपुलंमतमिति ॥

पद्मपुष्पः । पुं० कर्णिकारे । पिङ्गाङ्गपक्षिणि ॥

पद्मप्रभः । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे । त्रि० । पद्मसमानप्रभायुक्ते ॥ ॥

पद्मप्रिया । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ जरत्कारुमुनेःपत्न्याम् । मनसादेव्याम् ॥

पद्मानिप्रियाणियस्याः ॥
पद्मबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे.॥
पद्मबन्धुः । पुं० सूर्ये । पद्मानांबन्धुः ॥
भ्रमरे ॥ पद्माबंधवोऽस्य ॥
पद्मभूः । पुं० ब्रह्मणि ॥
पद्ममुख : । त्रि० पद्मसदृशमुखयुक्ते ॥
पद्ममुखी । स्त्री० दुरालभायाम् । फञ्जिकायाम् ॥ पद्मतुल्यास्यविशिष्टायां ॥
पद्मयोनि : । पुं० धातरि । द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ पद्मंयोनिरुत्पत्तिस्थानंयस्य ॥
पद्मरज : । न० त्रसरेणौ । परमाणवष्टके ॥
पद्मराग : । पुं० रक्तवर्णमणिविशेषे । शोणरत्ने । लोहितके । माणिक्ये । माणक इ० भा० ॥ पद्ममिवरागोऽस्य ॥ अनेकमन्येतिसमास :॥ अस्योत्पत्त्यादयोयथा ॥ सौगन्धिककुरुविन्दस्फटिकेभ्य : पद्मरागसम्भूति : । सौगन्धिकजाभ्रमराञ्जनाब्जजम्बूरसद्युतय : ॥ कुरुविन्दभवा: शवलामन्दद्युतयश्चधातुभिर्विद्धा: । स्फटिकभवाद्युतिमन्तोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥ स्निग्ध : प्रभानुलेपी स्वच्छोर्चिष्मान्गुरु : सुसंस्थान : । अन्त : प्रभोतिरागोमणिरत्नगुणा : समस्तानाम् ॥ कलुषामन्दद्युतयोलेखाकीर्णा : सधातव : खण्डा : दुर्विद्धानमनोज्ञा : सशर्कराश्चेतिमणिदोषा : ॥ सर्पमणीर्लंचणम् भ्रमरशिखिकण्ठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजङ्गानाम् । भवतिमणि : किलमूर्द्धनियोऽनर्घ्येय : सविज्ञेय : ॥ यस्तंविभर्तिमनुजाधिपतिर्नतस्यदोषाभवन्तिविषरोगकृता: कदाचित् ॥ राष्ट्रेचनित्यमभिवर्षतितस्यदेव: शत्रूंश्चनाशयतितस्यमणे: प्रभावात् ॥ ६ ॥ षड्विंशतिसहस्राण्येकस्यमणे: पलप्रमाणस्य । कर्षत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टानिपद्मरागस्य ॥ अर्द्धपलस्यद्वादशकार्षस्यैकस्यषट्सहस्राणि । यश्चाष्टमाषकधृतस्तस्यसहस्रत्रयंमूल्यम् ॥ माषकचतुष्टयंदशशतत्रयंद्वौतुपञ्चशतमूल्यौ । परिकल्प्यमन्तरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानाम् ॥ वर्णन्यूनस्यार्द्धंतेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशम् । अल्पगुणोवहुदोषोमूल्यात् प्राप्नोतिविंशांशम् ॥ आधूम्रंव्रणवहुलंस्वल्पगुणंचाप्नुयाद्द्विशतम् । इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्य्यै : समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥ इत्यैकोनाशीतिर्वाराह्याम् ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौद्रष्टव्य : ॥
पद्मलता । स्त्री ० मृणालिन्याम् ॥
पद्मलाञ्छन: । पुं० ब्रह्मणि । वेधसि ॥ भास्करे । रवौ ॥ धनदे ॥ गुह्यकेश्वरे ॥ बुद्धभेदे । लोकेश्वरे ॥
पद्मलाञ्छना । स्त्री० तारायाम् ॥ लक्

स्याम् । श्रियाम् ॥ वाग्देवतायाम् । सरस्वत्याम् ॥ पद्मंलाञ्छनंयस्याः

पद्मवर्णकम् । न० पुष्करमूले ॥ त्रि० पद्मसमानवर्णवति ॥

पद्मवासा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ पद्मे वासोस्याः ॥

पद्मवीजम् । न० गालोड्ये । पद्माचे । कमलवीजइतिकमलगट्टा० इतिचभाषा ॥ पद्मस्यवीजम् ॥ पद्मवीजं हिमंस्वादुकषायंतिक्तकंगुरु ॥ विष्टम्भिवृष्यंरूक्षञ्च गर्भसंस्थापकंपरम् ॥ कफवातरंबल्यं ग्राहिपित्तास्रदाहनुत् ॥

पद्मबीजाभम् । न० मखान्ने । मखाना इ० भा० प्र०पा०नीयफले ॥

पद्मव्यूहः । पुं० पद्माकृतौ व्यूहविशेषे ॥ समविस्तृतपरिमण्डलो मध्योपविष्टजिगीषुः पद्मव्यूहः ॥ तेनराजापुरान्निर्गत्यसर्वदा कपटनिवेशनंकुर्यात् ॥

पद्महस्ता । स्त्री० श्रियि । लक्ष्म्याम् ॥ पद्मंहस्तेयस्याः ॥ त्रि० पद्मविशिष्टकरे ॥

पद्मा । स्त्री० फञ्जिकायाम् । भार्ग्यारि पद्माभंपुष्पमस्त्यस्याः ॥ श्रियि । रमायाम् ॥ चारव्याम् । पद्मचारव्याम् ॥ पद्मानुष्णाकटुस्तिक्ता कषायाकफवातजित् । मूत्रकृच्छ्राश्म शूलघ्नी श्वासकास विषापहा ॥ पन्नग्याम् । मनसायाम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥ वृत्तार्हन्मातरि ॥ कल्किदेवेनविवाहितायाम्बृहद्रथराजकन्यायाम् ॥ कुसुम्भ पुष्पे ॥ पद्ममस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । पद्यते । पद० । अर्त्तिस्तुसुस्विति मन् । टाप् ॥

पद्माकरः । पुं० तडागे । कासारे । सपद्मागाधजलाशये ॥ योग्यतयानिष्पद्मेचमहाजलाशये ॥ पद्मानामाकरः उत्पत्तिस्थानम् ॥ क्वचित्पद्मशून्येपि योग्यतयाप्रयोगः ॥

पद्माक्षम् । न० पद्मवीजे ॥ त्रि० । पद्मलोचने ॥

पद्माख्या । स्त्री० पद्माह्वायाम् ॥

पद्माटः । पुं० चक्रमर्द्दके । उरणाचे । पवाड० इ० भा० ॥ पद्ममिवपद्मां वाद्मपसमूहंवा अटति अटगतौ । कर्मण्यण् ॥

पद्मालया । स्त्री० लक्ष्म्याम् । कमलायाम् ॥ पद्ममालयोऽस्याः ॥

पद्मावतिका । स्त्री० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । यद्यष्टचतुष्कलगणनिर्मित पदकरपदकर्णद्विजविहिता सापद्मावतिकाविबुध सुमहिता जगणविरहिता सुकविविहिता । इहदशवसुभुवनैर्भवति विरामः सकलाभिमत फलायतदाफणिनायकपिंगलभणित सुमङ्गल रसिकमनः संविहितमदा ॥ यथा । विधुरेवविधुरयतिमर्म निकृन्ततिजनयतिशर्म नमर्मसदः । चन्दनवन पवनोविकलयतिमनो द

लयतिमदनोद्दयमद:। प्रियसखि ममनयनंपङ्कजनयनंकीर्त्तिसिंहधरणीरमणंयदिमिलतिविशालं भवति तदालं विरहपयोनिधिसन्तरणम् ॥
पद्मावती। स्त्री० जरत्कारुमुने: पत्न्याम्। मनसादेव्याम्। नदीप्रभेदे। पद्मा० इ० गो० भा० ॥ पद्मचारिण्योषधौ ॥ पद्मावतिका वृत्ते ॥ जयदेवकवे: पत्न्याम् ॥
पद्मावतीप्रिय:। पुं० जरत्कारुमुनौ॥
पद्मासनम्। न० योगिनामासनविशेषे ॥ यथा। वामोरूपरिदक्षिणं नियमत: संस्थाप्य वामंतथा दक्षोरूपरि पश्चिमेनविधिनाधृत्वाकराभ्यां धृतम्। अङ्गुष्ठं हृदयेनिधायचिबुकंनासाग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविकारनाशनकरंपद्मासनंप्रोच्यते इति ॥ अपिच। ऊर्वोरुपरिविन्यस्यसम्यक्पादतलेशुभे। अङ्गुष्ठौचनिवध्नीयाद्धस्ताभ्यांव्युत्क्रमात्तत:॥ पद्मासनमिति प्रोक्तं योगिनां हृदयङ्गममितिदेवीगीता ॥
पद्मासन:। पुं० ब्रह्मणि। कमलासने ॥
पद्मासना। स्त्री० लक्ष्म्याम्। पद्मासनंयस्या: ॥
पद्माह्वयम्। न० पद्मके। पद्माक० इ० भा० ॥
पद्माह्वा। स्त्री० पद्मचारिण्योषधौ ॥
पद्मी। पुं० हस्तिनि ॥ पद्मंबिंदुजालकमस्त्यस्य। इनि:॥ हरौ॥ पद्मंहस्ते ऽस्य ॥
पद्मिनी। स्त्री० पद्मसङ्घाते ॥ नलिन्याम्। बिसिन्याम् ॥ मूलनालदलोत्फुल्लफलै: समुदितापुन:। पद्मिनीप्रोच्यतेप्राज्ञैर्बिसिन्यादिश्चसास्मृता ॥ पद्मिनीमधुरातिक्ता कषाया शिशिरा परा। पित्तकृमिशोष वान्ति भ्रान्ति सन्तापदोषहृत् ॥ इतिराजनिर्घण्टोक्तलक्षणगुणा:। अन्यत्रापि गुणायथा। पद्मिनी शीतलागुर्वी मधुरालवणाचसा। पित्तासृक्कफनुद्रूक्षावातविष्टम्भकारिणी ॥ सरोरुहे ॥ सरस्याम् ॥ पद्मयुक्तदेशे ॥ पद्मानिसन्त्यत्र। पु० इनि: ॥ स्त्रीविशेषे ॥ यथा। भवति कमलनेत्रा नासिकाक्षुद्ररन्ध्रा अविरल कुचयुग्मा दीर्घकेशीकृशाङ्गी। मृदुवचनसुशीला नृत्यगीतानुरक्ता सकलतनुसुवेशा पद्मिनीपद्मगन्धा ॥ हस्तिन्याम् मृणाले ॥ पद्मे ॥ सरोवरे ॥
पद्मिनीकण्टक:। पुं० पद्मकांटा इति गौडेप्रख्याते ॥ भावप्रकाशोक्तेक्षुद्ररोगविशेषे ॥
पद्मिनीकान्त:। पुं० रवौ ॥
पद्मिनीखण्डम्। न० पद्मिनीनां

पद्म :

समूहे ॥ कर्म० खण्ड : ॥
पद्मिनीवल्लभ : । पुं० सूर्य्ये ॥
पद्मेशय : । पुं० कृष्णे । विष्णौ ॥ पद्मेशेते । शीङ् । अधिकरणेशेते रित्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥
पद्मोत्तर : । पुं० कुसुम्भे ॥
पद्मोत्तरात्मज : । पुं० जिनचक्रवर्त्ति विशेषे ॥
पद्मोद्भव : । पुं० अब्जयोनौ । सुज्येष्ठे ॥ पद्मेउद्भवोऽस्य ॥
पद्मोद्भवा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥
पद्य : । पुं० शूद्रे । अवरवर्णे ॥ न० श्लोके । कविकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । गद्यंपद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्विविधंबुधे: । वर्णमात्राप्रभेदेन पद्यं बहुविधंस्मृतम् ॥ अपिच । पद्यंच तुष्पदीतच्च वृत्तंजातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्रा कृताभवेदिति ॥ शाब्दे ॥
पद्या । स्त्री० वर्त्मन्याम् । बर्त्मनि ॥ पादायहिता । शरीरावयवाद्यत् । पद्यत्यतदर्थइतिपद्भाव : ॥ कर्दमे पदंदृश्यमस्मिन् । पदमस्मिन्दृश्य मितिवायत् ॥ यद्वा ॥ पादौविध्यन्तिपद्या : शर्करा : । विद्ध्यत्यधनुषेतियत् ॥ स्तुतावितिविश्व : ॥
पद्र : । पुं० ग्रामे ॥ जनपदे ॥ पद्यतेऽस्मिन् । पद ० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पनस :

पद्व : । पुं० भूर्लोके ॥
पद्वा । पुं० पथि ॥ रथे ॥ पद्यते । पद० । अन्येभ्योऽपिदृश्यन्त इत्यादिनावनिप् ॥
पद्वरी । स्त्री० गतौ । वनोरचेति ङीब्रौ ॥
पनस : । पुं० फलवृक्षवि० । कण्टकिफले । कटहलइतिप्रसिद्ध० इतिचभाषा ॥ अस्यपर्यायाद्ययोयथा पनस : कण्टकिफल : फणाशीतिवृहत्फल : । पनसंशीतलंपक्वंस्निग्धंपित्तानिलापहम् ॥ तर्पणंबृंहणंस्वादुमांसलंश्लेष्मलंभृशम् । बल्यं शुक्रप्रदंहन्तिरक्तपित्तक्षतक्षयान् ॥ आमंतदेवविष्टम्भिवातलंतुवरंगुरु । दाहकृन्मधुरंवल्यं कफमेदोविवर्धनम् ॥ पनसोद्भूतबीजानिवृष्याणि मधुराणिच । गुरूणिवद्धवर्चांसिसृष्टमूत्राणिसंवदेत् ॥ मज्जापनसजो वृष्योवातपित्तकफापह : । विशेषात्पनसंवर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभि : । अलंपनसपाकाय फलंकदलसम्भवम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥ कण्टाफलंसुमधुरं वृंहणंस्निग्धशीतलम् । दुर्जरंवातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्रबलप्रदम् ॥ तदेवसर्पिषायुक्तंस्निग्धं हृद्यंबलप्रदम् । छर्दिघ्नंनचचक्षुष्यं वृष्यञ्चवातपित्तनुत् ॥ कण्टाफलम पक्वन्तुकषायंस्वादुवातलम् । रक्तपित्तहरंस्वादु तत्फलास्थापितद्गु

याम् ॥ इतिराजवल्लभः ॥ कण्टके ॥ वानरविशेषे ॥ पनाय्यतेस्तूयते । पन० अत्यविचमितमीत्यादिना असच् ॥ :

पनसतालिका । स्त्री० पनसस्यफले॥

पनसा । स्त्री० रोगप्रभेदे ॥ राक्षसी विशेषे ॥ वानरीविशेषे । नदीविशेषे ॥

पनसिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तेकर्णमध्यजातव्रणेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पनायित : । त्रि० शस्ते ॥ पनाय्यतेस्म । पण । पनच । क्त : । आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

पनित: । त्रि० ईडिते । पनायिते ॥ पन० । क्त : । आयाभाव : ॥

पन्थक : । त्रि० पथिजाते ॥ पथः पन्थचेतिवुन् ॥

पन्न : । पुं० अधोगमने । नीचैर्गतौ ॥ पनेः कृवृजृसीतिनन् ॥ त्रि० । च्युते । गलिते । पतिते ॥ पद्यतेस्म । पद० । क्त : । गत्यर्थेतिकर्त्तरिचाक्त : ॥

पन्नग : । पुं० नागेभ्योभिन्नेपवनाशने । सर्पे ॥ पन्नं गच्छति । गमल्ड० सर्वत्रपन्नयोरुपसङ्ख्यानमितिड: ॥ पद्भ्यांनगच्छतीतिवाविग्रह : ॥ पद्मकाष्ठे ॥

पन्नगकेशर : । पुं० नागकेशरपुष्पे ॥ पन्नगाख्यःकेशर : ॥

पन्नगाशन : । पुं० गरुडे । वैनतेये ॥ पन्नगान्अश्नातिअश० । ल्यु : ॥ पन्नगाअशनंयस्येतिवा ॥

पन्नगी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ सर्पिणीक्षुपे । मनसादेव्याम् ॥

पन्नद्धा । स्त्री० चर्म्मपादुकायाम् ॥

पन्नद्री । चर्म्मपादुकायाम् ॥ पनद्धापनद्धी० इतिचभाषा ॥

पपी : । पुं० सोमे । चन्द्रे ॥ सूर्य्ये ॥ पातिलोकमृपिवतिवा । पा० । यापो : किद्द्वेचेतिई : ॥

पपु: । पुं० पालके ॥ स्त्री० । धात्र्याम् ॥ पाति । पा० । कुर्भश्चेतिचकारादन्यतोपिकुर्द्वितोद्वेच ॥

पमरा । स्त्री० सल्लकी० इ० गौ० भा० प्र० गंधद्रव्यविशेषे ॥

पम्पा । दण्डकारण्यान्तर्गतसरोविशेषे ॥ ऋष्यमूकसमीपवर्तिन्यां पुष्करिण्याम् ॥ यथा । पश्यलक्ष्मणपम्पायावक : परमधार्मिक : । शनै : श्चालयतेपादान्प्राणिनां वधशङ्कया ॥ वक: किंवर्ण्यते रामयेनाहंनिष्कुलीकृत: । सहवासी विजानाति चेष्टितंसहवासिनामिति ॥ श्रोड्रदेशस्थनदीविशेषे ॥

पय : कन्दा । स्त्री० क्षीरविदार्याम् ॥ पय : कन्देयस्या : ।

पय:खल्ल: । पुं० चतुष्पदवहनीयेजलाहरणार्थेचर्म्मपुटविशेषे । दृतौ । प

स्वालङ्कृतिरिति॥

पयः पूरः । पुं० अपांसमूहे ॥

पयः प्रसादि।न० कतके ।कङ्कआनिर्म लीे० इ० भा० ॥

पयःफेनी । स्त्री० । दुग्धफेनीक्षुपे ॥

पयश्चयः । पुं० अपांसमूहे । पूरे ॥ पय सांचयः ॥

पयः । न० क्षीरे । दुग्धे ॥ नीरे । जले ॥ पय्यते०पयतेवा । पयगतौपीङ्० पानेवा । सर्वधातुभ्यइस्यसुन् ॥

पयस्यः । पुं० मार्जारे ॥ त्रि० । पयःपान कर्त्तरि ॥ पयः पिबति । पा० । सुपीतिकः ॥

पयस्पाशम् । न० कुत्सितेपयसि ॥याप्ये पाशप् । पाशकल्पककाम्येष्विति विसर्गस्यसः ॥

पयस्यः । त्रि० पयोजाताज्यदध्यादौ ॥ पयोहिते ॥ पयसोविकारः । गोपय सोर्यत् ॥

पयस्या । स्त्री० दुग्धिकायाम् ॥ क्षीर काकोल्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ सूर्य वल्ल्याम् ॥ कुटम्बिनी क्षुपे ॥ श्रा मिक्षायामितिहेमचन्द्रः ॥

पयस्वान् । त्रि० पयस्विनि ॥ पयोस्त्य स्यमतुप् ॥

पयस्वला । स्त्री० छाग्याम् ॥ पयोस्त्य स्याम् । अन्येभ्योपीतिवलः ॥

पयस्विनी । स्त्री० नद्याम् ॥भारतवर्ष स्थविशेषनद्याम् ॥ धेनौ ॥ विभा वर्य्याम् । रजन्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ दुग्धफेन्याम् ॥ क्षीरविदार्याम् ॥ ॥ छाग्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ पयो स्त्यस्याम् ॥ अस्मायामेधेतिविनिः ङीप् ॥

पयोगडः । पुं० द्विपे ॥ घनोपले ॥

पयोघनः । पुं० घनोपले ॥ इ०श० ॥

पयोजन्मा ।पुं० घने ।मेघे ।।पयसोज न्मयस्मात् ॥

पयोदः । पुं०मेघे ॥ पयोददाति॥ डुदा ञ्० । कः ॥

पयोद्वान्तम् । न० अम्भःकणे

पयोधरः ।पुं०इक्षुविशेषे ।कोषकारे ॥ नारिकेले ॥ स्त्रीस्तने । कुचे ॥ यथा । यापांसुपाण्डुरवपुर्विरसापुरासीत् सैवालकाङ्कुरलतामधुनाविभर्त्ति वक्त्रं प्रसर्पति तनोर्वितनोति ल क्ष्मीप्राय : पयोधरसमुन्नतिरत्रहेतु रिति ॥ कशेरुणि ॥ मेघे ॥ धर ति । धृञ्० । अच् । पयसोधर : ॥ गुरुमध्यगतचतुर्मात्रिकप्रभेदे ॥ क र्णिकारवृक्षे इतिशब्दाम्बुधि : ॥

पयोधा : । पुं० समुद्रे ॥ जलाधारे ॥ पयोदधाति । डुधाञ्० । पयसिचे ति धाञोऽसि : ॥ मेघे ॥

पयोधि : पुं० समुद्रे ॥ पयांसिधीयन्ते ऽत्र । डुधाञ् । कर्मण्यधिकरणेचे तिकि : ॥

पयोधिकम् । न० समुद्रफेने ॥

पयोनिधि : । पुं० समुद्रे ॥ क्षीराब्धौ ॥ पयांसिनितरांधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । अधिकरणेकि : ॥

पयोमुक् । पुं० मेघे ॥ पयोमुञ्चति ॥ मुच्लृ० क्विप् ॥

पयोलता । स्त्री० क्षीरविदार्याम् । पयसोलतेव ॥

पयोव्रतः । पुं० पयोमात्रपानरूपव्रतविशेषे । द्वादशाहसाध्ये विष्णुव्रतवि० ॥

पयोष्णिजाता । स्त्री० सरस्वतीसरिति ॥

पयोष्णी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ विन्ध्याचलदक्षिणेप्रसिद्धायांनद्याम् ॥ पयोष्णी सलिलंरुच्यंपवित्रंपापनाशनम् । सर्वपापहरं सौख्यबलकान्तिप्रदंलघ्विति राजनिर्घण्टः ॥

परः । पुं० देहादन्यस्मिन्नात्मनि ॥ ब्रह्मणआयुषि ॥ यथा । कालसङ्ख्यासमासेनपूर्वार्द्धद्वयकल्पिता । सएवस्यात्परः कालस्तदन्तेपरिपूज्यते ॥ निजेनतस्यमानेन चायुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत्पराख्यं तदर्द्धञ्चपरार्द्धमभिधीयते ॥ अपिच । चौणिकल्पशतानिस्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमाः ॥ ब्रह्मणः कथितंवर्षंपराख्यंतच्चतत्पदम् ॥ इ० कूर्मपुराणे ५ अध्यायः ॥ मायातीतेपरमेश्वरे ॥ न० । पश्चाद्भाविनिकार्ये ॥ न० ॥ केवले ॥ मोक्षे ॥ यथा ॥ यस्यवाङ्मनसीस्यातांसम्यक्प्रणिहितेसदा । तपस्त्यागश्चसत्यञ्चसवै परमवाप्नुयादिति ॥ सत्तायाम् । परसामान्ये ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि० । प्रकृष्टे । श्रेष्ठे ॥ निरतिशये । उत्कृष्टे । प्रकृतिगुणासंस्पृष्टे । अप्रामाण्यशंकाकलङ्कशून्ये ॥ यथा एकाक्षरंपरम्ब्रह्म प्राणायामंपरंतपः । सावित्र्यास्तु परंनास्तिमौनात् सत्यंविशिष्यत इतिमनुः ॥ बहुकालीने ॥ अरौ । शत्रौ ॥ दूरे । अन्यस्मिन । व्यतिरिक्ते । स्वस्मादितरस्मिन् ॥ उत्तरस्मिन् ॥ पिपर्त्तिरोषम् । पूर्यते ऽनेनवा । पॄ० । प० । ऋदोरप्० पुंसीतिघोवा ॥

परःशतः । त्रि० शतात्परस्मिन्सङ्ख्येये । शताधिके ॥ शतात्परः । पञ्चमीतियोगविभागात्समासः । राजदंतादिः । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ परः शताद्यास्तेयेषांपरासङ्ख्याशतादिकात् ॥

परःसहस्रः । त्रि० सहस्रात्परस्मिन् । सहस्राधिके ॥ सहस्रात्परं । पञ्चमीति योगविभागात् । स० राजदंतादिः । पारस० सुट ॥

परकीयः । त्रि० परसम्बन्धिनि ॥ परस्येदम् । गहादिषुकुग् जनस्यपरस्य चेतिच्छः ॥

परकीया । स्त्री० नायिका भेदे ॥

परकृतिः । पुं पुरुषविशेषनिष्ठमिथोविरुद्धकथने । अर्थवादविशेषे ॥

परचे चम् । न० परभूमौ ॥ यथा । बृषापेहिपरचेत्रादायातिचे चरत्तकः । इति ॥ परपत्न्याम् ॥ परशरीरे ॥

परग्रन्थिः । पुं० पर्वावधौ । अङ्गुलिपर्वणि ॥ इ० हा० ॥

परच्छिद्रम् । न० परदोषे ॥ नीचः सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति । आत्मनो बिल्वतुल्यानिपश्यन्नपिनपश्यति ॥ इ० ग० पु० ॥

परजातः । पुं०कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । परेधिते ॥ परस्माज्जातः परपोषितत्वात् ॥

परजितः । त्रि० शत्रुणापराजिते ॥

परञ्जः । पुं० तैलयन्त्रे ॥ छुरिकाफले ॥ फेने ॥ असौ ॥

परञ्जनः । पुं० वरुणे ॥ इ०तिश्रेम चन्द्रः ॥

परञ्जयः । पुं० वरुणे ॥ त्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि०शत्रुजयकर्त्तरि ॥

परतन्त्रम् । न०परकीयशास्त्रे ॥ व्यक्ते ॥ यथा । बुद्ध्यांहिस्वकार्येअहङ्कारे जनयितव्येप्रकृत्यापूरोऽपेक्ष्यते अन्यथार्चोणासतीनालमहङ्कारंजनयितुमितिस्थितिः । एवमहङ्कारादिभिरपिस्वकार्यजनने प्रकृत्यापूरमपेक्ष्यते । तेनप्रकृतिंपरामपेक्ष्यमाणं कारणमपि कार्योपजनने परतन्त्रं भवति । त्रि० । परवशे । पराधीने ॥ परस्तन्त्रंप्रधानंयस्य ॥ परेषां तन्त्रम् ॥

परतः । अ० परस्मादर्थे ॥ परस्मिन्परस्याम्परस्मात्परस्याः परः परावा । वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषापराबराभ्यामित्यतसुच् । तद्धितश्चासर्व्वविभक्तिरित्यव्ययत्त्वम् ॥

परत्र । अ० परलोके ॥ परस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् ॥

परत्रभीरुः । त्रि० धार्मिके । परकालभयशीले ॥

परत्वम् । न० परतायाम् । परव्यवहारकारणे ॥ तद्द्विविधम् । दिक्कृत्कृतङ्कालकृतञ्च दूरस्थेदिक्कृतं परत्वम् । ज्येष्ठेकालकृतंपरत्वमिति ॥

परदारः । पुं० परभार्यायाम् ॥ तद्गमनेदोषोयथा । परदाररताश्चैवपरद्रव्यहराश्चये । अधोधोनरकेयान्ति पीड्यन्तेयमकिङ्करैरिति ॥

परदुःखम् । न० अन्यजनपीडायाम् ॥

परदेवता । स्त्री० परमात्मनि । पर ब्रह्मणि ॥

परद्वेषी । त्रि० विदूषके । परद्वेष्टरि ॥

परधर्म्मः । पुं० स्वस्वस्थविहिते ॥ पर-

स्वपरेषांबाधर्मः ।

परध्यानम् । न० ध्यानविशेषे ॥

परन्तपः । पुं० परतापिनि । शत्रुतापने ॥ जितेन्द्रिये ॥ परेषांकाम क्रोधलोभादिशत्रूणांतापजनके । अज्ञानशत्रुदमने ॥ परंशत्रुंकाम-क्रोधादिरूपंशत्रुगणांश्चैर्येणबलवता विवेकेनतपसाचभानुरिवतापयती तिविग्रहेतपसन्ताप इत्यस्मात्ख्य-न्तात्परेकर्मण्युपपदेद्विषत्परयोस्ता पेरितिखच्प्रत्ययः । खचिह्रस्वः । मुम् ॥

परन्तु । अ० प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥

परपदम् । न० मुक्तौ ॥ श्रेष्ठस्थाने पर-स्यतत्पदञ्च ॥

परपाकनिवृत्तः । पुं० परोद्देश्यकपाक-रहिते । पञ्चयज्ञाकर्तरि ॥ यथा । गृहीत्वाग्निंसमारोप्यपञ्चयज्ञान्न-निर्वपेत् । परपाकनिवृत्तोऽसौमु-निभिः परिकीर्तितः ॥ इतिमिता-क्षरा ॥

परपाकरतः । पुं० परपाकरुचौ ॥ प्रातः पञ्चयज्ञान्निर्वर्त्यपरान्नभो-जिनि ॥ यथा । पञ्चयज्ञान्स्वयंकृ-त्वापरान्नमुपजीवति । सततंप्रात-रुत्थायपरपाकरतस्तुसः ॥ परपाक निवृत्तस्यपरपाकरतस्यच । अपचस् यचभुक्त्वान्नंद्विजश्चान्द्रायणंचरेत् ॥ इतिमिताक्षरायांप्रायश्चित्ताध्यायः ॥

परपिण्डादः । त्रि० । पराभ्रे । परा न्नजीविनि ॥ परस्यपिण्डः । तमत्ति ॥ अद् ० । कर्मण्यण् ॥

परपुरुषः । पुं० विष्णौ ॥ परश्चासौ पुरुषश्च ॥ अन्यपुंसि ॥ उपना यके ॥

परपुष्टः । पुं० कलकंठे । कोकिले ॥ परेणवायसेनपुष्टः पालितः ॥ त्रि० । अन्यपालिते । परेण पोषिते ॥

परपुष्टमहोत्सवः । पुं० आम्रे ॥ पर-पुष्टानांमहोत्सवोयस्मिन् ॥

परपुष्टमहोत्सवा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ परपुष्टैमहोत्सवोयस्याः ॥

परपुष्टा । स्त्री० पण्याङ्गनायाम् । वारनार्याम् ॥ परैः पुष्टा ॥

परपूर्वा । स्त्री० पुनर्भ्वाम् । स्वैरिण्या म् । परोऽन्यःपूर्वोभर्तायस्याः सा । परपूर्वाःस्त्रियस्त्वन्याःसप्तप्रोक्तायथा क्रमम् । पुनर्भूस्त्रिविधातासां स्वैरि णीतुचतुर्विधेति नारदः । पतिंहि त्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टं यानिषेवते । निंद्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्वेतिचोच्य तेइतिमनुः ॥

परप्रतिनप्ता । स्त्री० (इतिहेम

परप्रपौत्रः । पुं० वृद्धप्रपौत्रे ॥(चन्द्रः ॥

परभाषा । स्त्री० अपशब्दे । म्लेच्छितं ॥

परभागः । पुं० गुणोत्कर्षे ॥ सुम म्पदि ॥ शेषांशे ॥ शोभातिशये ॥

॥ परभार्गभवेदर्णद्वयमंसर्गजारुचि:

परभुक्ता । स्त्री० अन्यपुरुषसम्भोगविशिष्टायाम् ॥ परभुक्तास्वकान्तास्व योभुङ्क्ते सनराधम : । सपच्यते कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ इत्यादिनाब्रह्मवैवर्त्तेश्रीकृष्णजन्मखंडे १८ ऽध्यायेविशेषोद्रष्टव्य : ॥

परभृत् । पुं० काके ॥ परंबिभर्त्ति डुभृञ्० । क्विप् ॥

परभृत: । पुं० कोकिले पिके ॥ परेणकाकेनभृत: ॥ त्रि० ॥ परपोषिते ॥

परम् । अ० नियोगे ॥ चेपे ॥ किन्त्वर्थे ॥ केवले ॥

परम : । पुं० प्रणवे ॥ त्रि० । परे । उत्कृष्टे ॥ अग्रेसरे ॥ प्रथमे ॥ अकारे ॥ प्रकृष्टे । उत्पत्तिविनाशशून्यस्वप्रकाशपरमानन्दरूपे । निरतिशयपुरुषार्थपर्यवसायिनि ॥ प्रधाने ॥ पराउत्कृष्टामायस्यस : ॥

परमगति : । स्त्री० मुक्तौ ॥ त्रि० मोक्षहेतौ ॥ यांविप्रा:सर्वत : शान्ताविशुद्धाज्ञाननिश्चया : । गतिंगच्छन्तिसन्तुष्टास्तामाहु : परमांगतिमितिमोक्षधर्म : ॥

परमन्तप : । न० इन्द्रियजये ॥ मनसश्चेन्द्रियाणाञ्चह्यैकाग्र्यंपरमंतप: । प्राणायामात्रयाप्राणस्यचयोपिविधिवत्कृता: । व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता विज्ञेयं परमंतप : ॥ आलोचने ॥

परमपद : । पुं० न० श्रेष्ठस्थाने ॥ परदेवताचरणे ॥ पद्यतेज्ञानिभि : प्राप्यते इति पद:परमश्चासौपदश्चेति

परमब्रह्म । न० परमेश्वरे । नारायणे ॥

परमम् । अ० अनुज्ञायाम् । अनुमती । शां० इ० भा० ॥ परंमिमीतेमिनोतिमीनातिवा । डम् ॥

परमर्षि : । पुं० भेलादृषिविशेषे ॥ सप्तर्षिषु ॥

परमहंस : । पुं० आत्मानात्मविवेकिपरिव्राजिब्राह्मणे । संवर्त्तकारुणिश्वेतकेतुदुर्वासाऋभुनिदाघजडभरतदत्तात्रेयरैवतकप्रभृती ॥ मुखजानामयंधर्मो यद्विष्णोर्लिङ्गधारणं । बाहुजातोरुजातानामयंधर्मो नविद्यते ॥ * ॥ चतुर्विधावधूतेषुतुरीये ॥ यथा । चतुर्णामवधूतानां तुरीयोहंसउच्यते । त्रयोन्ये भोगयोगाढ्यामुक्ता : सर्वेशिवोपमा : ॥ हंसोनकुर्यात् स्त्रीसङ्गंनवाधातुपरिग्रहम् । प्रारब्धमश्नन्विहरेन्निषेधविधिवर्जित : ॥ त्यजेत्स्वजातिचिह्नानि कर्माणिगृहमेधिनाम् । तुरीयोविचरेत्क्षोणीं नि : संकल्पोनिरुद्यम: । सदात्मभावसंतुष्ट : शोकमोहविवर्जित : । निर्निकेतस्तितिक्षु : स्यान्नि : शंकोनिरुपद्रव : ॥ नार्पणंभक्ष्यपेयानांनतथ्याध्यानधारणा: । मु

क्तोविरक्तोनिर्द्वन्द्वोहंसाचारपरोयति रिति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

परमागति : । स्त्री० साक्षान्मोक्षहेतौ ॥ यथा । कषायपक्ति: कर्माणिज्ञानन्तुपरमागतिरिति ॥

परमाणु : । पुं० परिमण्डले । परमेणौ । यतोऽणुर्नास्ति सपरमाणुरित्यर्थ: ॥ जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मंदृश्यतेरज : । तस्यय : षष्ठकोभाग: परमाणु : सउच्यते ॥ * ॥ सौत्रान्तिकादिमतेचतुष्टयेचपृथिव्यादिपरमाणव: खरस्नेहोष्णेरणस्वभावा : । तथाहि कठिनस्वभावा:पृथिवीपरमाणव: । स्नेहस्वभावा:अपांपरमाणव: । उष्णस्वभावास्तेजस : परमाणव: । ईरणस्वभावावायुपरमाणव : इति ॥ परमश्चासावणुश्च ॥ * ॥ पृथिव्यादिभूतचतुष्टयानांद्व्यणुकानामवयव : परमाणु : । सचनित्योनिरवयवस्तत : सूक्ष्ममपिनास्ति । यथा । नित्याऽनित्याचसाद्वेधा नित्यास्यादणुलक्षणा । अनित्यातुतदन्यास्यात् सैवावयवयोगिनी ॥ पारिमाण्डल्यनामकतत्परिमाणन्तु नकस्यापिकारणम् । यथा । पारिमांडल्यभिन्नानांकारणत्वमुदाहृतम् ॥ जलादिपरमाणुरूपस्यनित्यत्त्वम् । पार्थिवपरमाणुरूपस्याऽनित्यत्त्वम् । यथा । जलादिपरमाणौतन्नित्यमन्यत्सहेतु

कम । इ० भा० प ॥ तैरेवपरमाणुभिराद्युपादानैर्द्व्यणुकत्रसरेण्वादिक्रमेणस्थूलक्षितिजलतेजोमरुत: सृजतिपरमेश्वर : । यथा । अयोजनंपरमाणुकर्मतथाचसर्गाद्यकालीनंद्व्यणुकारम्भकपरमाणुकर्मयत्नजन्यप्रयत्नवदात्मसंयोगजन्यंवाकर्मत्वादस्मदादिशरीरकर्मवदिति कुसुमाञ्जलि : ॥ प्रलयेऽतिस्थूलस्थूलनाशानन्तरंपरमाणुक्रियाविभागपूर्वसंयोगनाशादिक्रमेणद्व्यणुकशानात्तिष्ठन्तिपरमाणवएवेति । यथा । दोधूयमानास्तिष्ठन्तिप्रलयेपरमाणव : । इति प्राचीनकारिका ॥ तस्यमहत्वाभावादतीन्द्रियत्त्वम् । यथा ॥ महत्त्वंषड्विधेहेतुरिति० भा० प० ॥ * कालविशेषे ॥ यथा । सकाल : परमाणुर्वैयोभुङ्क्तेपरमाणुताम् । सतोविशेषभुग्यस्तुकाल : सपरमोमहान् ॥ अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्र्यसरेणुस्त्रय : स्मृत : । जालार्करश्म्यवगत : खमेवानुपतन्नगात् ॥ इ० श्रीभागवते ३स्कन्धे ११ अध्याय : ॥ अस्यार्थ : । सत : प्रपञ्चस्यपरमाणुतांपरमाणववस्थांयोभुङ्क्तेसकाल : परमाणु : तस्यैवाविशेषंसाकल्यंयोभुङ्क्तेसपरममहान् । अयमर्थ : । ग्रहर्क्षताराचक्रस्थद्वाद्यादिनायत्सूर्यपर्यटनं वक्ष्यति तत्रसूर्योयावतापर

माणुदेशमतिक्रामतितावान्काल : परमाणु : । यावताचद्वादशराश्यात्मकंसर्वंभुवनकोषमतिक्रामति । सपरममहान्संवत्सरात्मक: तस्यैवावृत्त्यायुगमन्वन्तरादिक्रमेणद्विपरार्द्धान्तत्त्वमिति । तथाच पञ्चमेसूर्यगत्यैव कालादिविभागंवच्यति ॥ इदानीं द्व्यणुकादिलक्षणपूर्वकंमध्यमकालावस्थांकथयतिद्वौपरमाणूअणु : स्यात्त्रयोणवस्त्रसरेणु: सतुप्रत्यक्षइत्याहजालार्कैति । गवाक्षप्रविष्टेष्वर्करश्मिष्ववगत : कोसौयोतिलघुत्वेन खमेवानुपतन्अगात्गत: । नगामितिपाठेखमेवानुपतन्नवगत: नतुगां पृथ्वीम् । इति श्रीधरस्वामिन : ॥

परमाणवङ्गक : । पुं० विष्णौ ॥

परमात्मा । पुं० चिदात्मनि । स्वप्रकाशज्ञानस्वभावात्मनि । कार्यकारणविलक्षणेनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावे ॥ देहादिबुद्ध्यन्तानामविद्ययात्मत्वेन कल्पितानांपरम: प्रकृष्टउपद्रष्टृत्वादिविशेषणविशिष्टआत्मा ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेभ्य : पञ्चभ्योऽविद्याकल्पितात्मभ्य : परम : प्रकृष्टोऽकल्पितोब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेत्युक्त: आत्माच सर्वभूतानांप्रत्यक्चेतन : । उत्तम : पुरुषस्त्वन्य : परमात्मेत्युदाहृत : । परामायाशक्ति र्वायस्यस : । अतति सर्वंव्याप्नोतीत्यात्मा । परमश्चासावात्माचेतिवा ॥ परमात्मातत्पदार्थ : सर्वोपाधिविवर्जित : ॥ अत्रोक्तं श्रीदेवीभागवते । याशक्ति : परमात्मासौयोसौसापरमात्मता । अन्तरंनैतयो : कोपिसूक्ष्मं वेदचनारदेति ॥ अंतरंभेद : सूक्ष्ममपिनवेद ॥ अस्यध्यानं यथा । हृत्पद्ममध्ये पुरुषंपुराणं सत्यात्मकंसर्वजगत् स्वरूपम् । ध्यायामिनित्यंपरमात्मसंज्ञं चिद्रूपमेकंवचसामगम्यमिति ॥

परमाद्वैत : । पुं० विष्णौ ॥ मतविशेषे ॥ यथा । निर्गुणंवामभागेचसव्यभागेऽद्भुतानिजा । मध्येनाथ : स्वयंज्योतिस्तज्ज्योतिर्मेतमोहरमिति ॥

परमानन्द : । पुं० अविनाशिनिरतिशयत्वाभ्यामुत्कृष्टे सुखविशेषे ॥ परमश्चासावानन्दश्च ॥ अतिशयाह्लादे ॥ ब्रह्मानन्दे ॥ सार्वभौमादिहिरण्यगर्भान्तानन्दानामुत्तरोत्कर्षपरमावधित्वात् ॥

परमान्नम् । न० क्षीरिकायाम् ॥ पायसे । खीर इ० भा० ॥ परमञ्च तदन्नञ्च ॥ यद्वा । परमाणामुत्तमानांदेवादीनामन्नम् ॥

परमायस्त : । त्रि० अतिश्रान्ते ॥ परमश्चासौ आयस्तश्च ॥

परमायु : । पुं० विंशत्यधिके वर्षशते । जीवितकाले ॥ यथा । शतंवर्षा

त्रिविंशत्यानिशाभिः पञ्चभिः स ह । परमायु रिदंप्रोक्तं नराणांकरि णामिह । अब्दाद्वात्रिंशदश्वानांशुनां द्वादशवत्सराः । पञ्चविंशतिवर्षाणि खरस्यकरभस्यच ॥ चतुर्विंशतिरब्दा नांवृषस्यमहिषस्यच । मृगशूकरव स्तादिपशूनांषड्दशान्विताः ॥ इ० शब्दमाला ॥

परमायुषः । पुं० असनद्रुमे ॥

परमारः । पुं० पवांर इ० भाषा० प्र० क्षत्रियजातिविशेषे० ॥

परमार्थः । पुं० सत्ये । एकरूपेणावस्थि तेर्थे ॥ परमार्थोद्विधाप्रोक्तो मयाहे स्वर्गवासिनः । एकः स्वभावतः सा क्षात्परमार्थः सदैवतु ॥ सशिवः सत्यचैतन्यसुखानन्तस्वलक्षणः । अपरः कल्पितः साक्षात् ब्रह्मण्यध्यस्तमा यया ॥ व्यावहारिकसत्यार्थं साक्षात् सत्यार्थचिद्घनं । उभयंवक्तिवेदस्तु मार्गमेवंवदन्तिहि ॥ इत्युक्तं ब्रह्मं गीतायांब्रह्मणाब्रह्मदर्शिना ॥ २ ॥ अध्याये ॥ चतुर्ष्वर्थेषूत्कृष्टे मोक्षे । यथार्थे ॥ प्रपञ्चोयदिविद्येत निवर्त्त तनसंशयः । मायामात्रमिदंद्वैतम द्वैतंपरमार्थतः ॥ परमश्चासावर्थश्च ॥ स्वर्गादिषुधर्मादिषुवापरमोमोक्षो र्थः परमार्थः ॥

परमार्थवित् । त्रि० । तत्त्वदर्शिनि ॥ अश्व मेधशतसहस्राण्यथकुरुतेब्रह्मघातल क्षाणि । परमार्थविन्नपुण्यैर्नचपापै र्लिप्यतेविमलः ॥

परमार्हतः । पुं० जैनराजर्षिविशेषे ॥

परमाशक्तिः । पुं० साम्यावस्थमायोपा धिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ यद्भगवद्गीता सु । अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंवि द्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोय येदंधार्यतेजगदिति ॥

परमृत्युः । पुं० काके । वायसे ॥ परे ष्योमृत्युरस्य ॥

परमेशः । पुं० परशिवे ॥ परमात्मनि ॥ परमश्चासावीशश्च । परमाब्रह्मादि भ्योप्युत्कृष्टाब्रह्मादयःतेषामीशः ।

परमेश्वरः । पुं० महेश्वरे । शिवे ॥ पर मात्मनि । सर्वजडवर्गसत्तास्फूर्त्ति प्रदत्वेनबाध्यबाधकभावशून्ये । सर्व दोषानस्कंदिते । परश्चासावीश्वर श्च । परमउत्कृष्टःईश्वरेभ्योहिरण्य गर्भादिभ्यः सचासावीश्वरश्च ।

परमेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् । परदेव तायाम् । पराम्बायाम् ॥ परमा चासावीश्वरीच । यद्वा । परमाणां ब्रह्मादीनामीश्वरीनियन्त्री ॥

परमेष्ठी । पुं० धातरि । पितामहे । अब्ज योनौ ॥ परमेव्योम्निचिदाकाशेब्रह्म पदेवातिष्ठतिष्ठा० । परमेस्थःकिदि तीनिः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् । स्था स्विन्स्थूणामितिषत्वम् ॥ गुरुविशेषे । यथा । आदौसर्वत्रदेवेशिमन्त्रदःपर

मोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठी त्वहंगुरुरितिश्रुइन्नीलतन्त्रे २ पटलः ॥ मन्त्रदातागुरुःप्रोक्तोमन्त्रस्तुपरमोगुरुः । परापरगुरुस्त्वं हिपरमेष्ठि गुरुस्त्वहमितितन्त्रान्तरम् ॥ शालग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ परमेष्ठीचशुक्लाभः पद्मचक्रसमन्वितः । चित्राकृतिस्तथापृष्ठे शुषिरश्चातिपुष्कलम् ॥ परमेष्ठीलोहिताभश्चक्रमेकंतथा युतम् । बिम्बाकृतिस्तथा रेखाशुषिरश्चातिपुष्कलमितिब्रह्मपुराणम् ॥ अपिच । परमेष्ठीचशुक्लाभश्चक्रपद्मसमन्वितः ॥ सवर्तुलस्तथापीतः पृष्ठेचशुषिरंध्रुवमिति पुराणसंग्रहः ॥ परमेष्ठीतुरक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वितः । द्विधाकृतस्तथापृष्ठे शुषिरश्चापिवर्तुलम् ॥ पीतवर्णयुतोवापिभुक्तिमुक्तिवरप्रद इति वैश्वानरसंहिता ॥ जिने । बुद्धे ॥

परमेष्ठिनी । स्त्री० ब्राह्म्याम् । वामनहाटी० इ० गौ० भा० ॥ परमेष्ठिनः शक्तौ ॥

परमेष्वासः । पुं० उत्कृष्टधनुषि ॥ त्रि० महाधनुर्धरे ॥

परम्परः । पुं० मृगविशेषे ॥ तनयस्य प्रपौत्रे इतिमेदिनी ॥ प्रपौत्रादाविति हेमचन्द्रः ॥

परम्परा । स्त्री० परिपाट्याम् । अनुक्रमे ॥ वधे । हिंसायाम् ॥ अन्वये । सन्ताने ॥ परम्पराशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम् ॥ यद्वा । परंपिपर्ति । पृ० । अच् । श्वपचजारवदितिवत् । तत्पुरुषेकृतीति बहुलग्रहणादमोलुक् । पृ० ॥

परम्पराकम् । न० इष्ट्यांपशुघाते । शमने । प्रोक्षणे ॥ परम्परायाअकनं । अक० । भावेघञ् । अश्वतेर्घञ् वा ॥ यद्वा । परमतिशयेऽव्ययम् । परंपरः श्रेष्ठः आकोऽस्मात् ॥

परम्परीणः । त्रि० परम्पराप्राप्ते ॥ परांश्चपरतरांश्चअनुभवति । परोवरपरम्परेत्यादिनाखः । प्रकृतेः परम्परभावोनिपातनात् ॥ लक्ष्मींपरम्परीणांत्वंपुत्रपौत्रीणतांनयेतिभट्टिः ॥

परीणम् । न० पर्वणि ॥ पर्णस्तम्भे ॥ पर्णसिरायाम् ॥ धृतकम्बले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

परुः । पुं० केशराजे । भृङ्गरोदरे ॥

परलोकः । पुं० स्वर्गादिलोकान्तरे । शत्रुजने ॥ परश्चासौलोकश्च ॥

परलोकगमः । पुं० मृत्यौ ॥

परवञ्चनम् । न० परस्यव्याजेनवशीकरणे ॥ परस्यवञ्चनम् ॥

परवान् । त्रि० पराधीने ॥ परः स्वामीअस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यइतिवत्वम् ॥

परवशः । त्रि० अस्वतन्त्रे । परायत्ते

। पराधीने ॥ परस्यवश : ॥

परवश्य: । त्रि० पराधीने । परस्याधीनताङ्गते ॥

परवाणि : । पुं० धर्माध्यक्षे ॥ वत्सरे । वर्षे ॥ कार्तिकेयस्यवाहने ॥

परवैराग्यम् । न० फलभूतवैराग्ये ॥ तत्परमपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितियोगसूत्रम् ॥ १६ ॥ तत् वैराग्यं परम्उत्कृष्टम्प्रथमंवैराग्यं विषयविषयम् । द्वितीयन्तुगुणविषयमुत्पन्नगुणविवेकख्यातेरेवभवति । निरोधसमाधेरनुकूलत्वात् । इ० भोज: ॥ सम्प्रज्ञातसमाधिपाटवेन गुणत्रयात्मिकात् प्रधानाद्विविक्तस्य पुरुषस्यख्याति : साक्षात्कारउत्पद्यतेतत्त्वाशेषगुणत्रयव्यवहारेषु वैतृष्ण्यं यद्भवतितत्परं श्रेष्ठं फलभूतंवैराग्यम् । तत्परिपाकनिमित्ताश्चित्तोपशमपरिपाकाद्विलम्बेनकैवल्यमिति ॥ परश्चतद्वैराग्यंच ॥ संसारमेवनिस्सारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहा: परंवैराग्यमाश्रिता : इति विविदिषासन्न्यासपरंवाक्यम् ॥

परव्रत : । पुं ० धृतराष्ट्रे ॥

परशम् । न० रत्नविशेषे ॥

परशव्यम् । त्रि० परशवेहिते ॥ उपगवादिभ्योयत् ॥

परशु: । पुं० सुधितौ । कुठारे ॥ परं शृणाति ॥ शृहिंसायाम् । आङ्परयो : खनिशृभ्योडिच्चेतिकु : ॥

परशुधर : । पुं० गणेशे । लम्बोदरे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । परशोर्धर: ॥ त्रि० परशुधारिणि ॥

परशुराम : । पुं० जामदग्न्ये । भार्गवे ॥ अवतारेषोडशमेपश्यन् ब्रह्मद्रुहोनृपान् । त्रि : सप्तकृत्व : कुपितोनि : क्षत्रामकरोन्महीम् ॥ परशुनाराम : ॥ अयंचत्रेतायुगादाव तीर्ण : ॥ अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तंकालिकापुराणे ८५ अध्याये यथा । मार्कण्डेयउवाच अथकालेव्यतीतेतु यमदग्निर्महातपा : । विदर्भराजस्य सुतांप्रयत्नेन जितांस्वयम् ॥ भार्यार्थे प्रतिजग्राह रेणुकांलक्षणान्विताम् । सातस्मात् सातस्मात् सुषुवेपुत्रांश्चतुरो वेदसंमतान् ॥ रुषण्वन्तंसुषेणञ्च विश्वंविश्वावसुंतथा । पश्चात्तस्यां स्वयंजज्ञेभगवान्मधुसूदन : ॥ कार्त्तवीर्यवधायाशुशक्राद्यै : सकलै : सुरै: । याचित : पञ्चम : सोभूत्तेषांरामाख्यस्तुय : ॥ भारावतरणार्थाय जात : परशुनासह । सहजः परशुस्तस्य तंजहातिकदाचन ॥ अयंनिजपितामह्या चरुभुक्तिविपर्ययात् । ब्राह्मण : क्षत्रियाचारोरामोभूत् क्रूरकर्मकृत् ॥ सवेदान खिला

नृत्रात्स्वाधनुर्वेदांश्चसर्वश : । स्वता तात्कृतकृत्योभूत्वेदविद्याविशारद इति ॥ विशेष : पाद्मोत्तरखण्डे द्रष्टव्य : ५० अध्याये ॥

परशुरामक : । पुं० भृगूणांपतौ । जामदग्न्ये ॥ सूर्य्यक : ॥

परश्वध : । पुं० कुठारे । फरसा० इ० भा० । परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिड : । परश्वंधयति । धेट् ० । आतोनुपेतिक : ॥

परश्वान् । पुं० दन्दशूकविशेषे ॥

परश्व : । अ०श्व: परदिने । आगामिदिनात्परदिने । परसों इ० भा० ॥ परश्चतत्श्वश्च । श्व:परंवा । राजदन्तादि : ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने परश्वोजात इति प्रयोगोगौण : ॥

परसंज्ञक : । पुं० आत्मनि ॥

परस्तात् । अ० परतोर्थे ॥ परस्मिन् परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:परावा वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषा परावराभ्यामितिपर्श अस्ताति: ॥

परस्परम् । अ० अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्वे वाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वपदस्यसुर : सुर्वक्तव्य : । कस्कादित्वात्विसर्जनीयस्यस : ॥

परस्परपराहतम् । न० सङ्कुले । क्लिष्टे ॥ विरुद्धवाक्ये । मातामेवन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ पराघाति । हन्ते : कर्म्मणिक्त : । परस्परेणपराहतम् ॥

परस्मैपदम् । न० तङानौ वर्ज्जयित्वा लादेशेषु तिप्० तस् झि । सिप् थस् थ० । मिप् वस् मस् एतेषु० शतृक्वसु० इत्येतयोश्च ॥ तादर्थ्ये चतुर्थीति योगविभागात् समास : । परस्यचेतिचतुर्थ्याअलुक् ॥

परस्वध: । पुं० परस्वधे । कुठारे ॥ परस्यस्वंदधाति । काष्ठदण्डधारकत्वात् । डुधाञ्० । आतोनुपेतिक : ॥

परा । अ० विमोचे ॥ प्राधान्ये ॥ प्रातिलोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये ॥ भृशाऽर्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे ॥ इ० मेदिनी ॥ अपिच । वधेगतौ दर्शनेच विक्रमाभि मुखेभृशे । अधीनमोक्षणप्रातिलोम्यकेषु पराम त: ॥ यथा । वधेपराहत : । गतौ परागत: । दर्शने परादृष्ट : । विक्रमे पराक्रान्त: । अभिमुखेप रावृत्त: । भृशे पराजित: । अधीने पराधीन : । मोक्षणे पराकृत : ; प्रातिलोम्ये पराङ्मुख इति ॥

परा । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमोदितनादस्वरूपवर्णे ॥ मूलाधारात् प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : ॥ इत्यलङ्कारकौस्तुभे १ किरण : ॥

पराक : । पुं० खड्गे ॥ क्षुद्रे ॥ रोग

विशेषे ॥ जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ यथाहमनुः । यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराकोनाम कृच्छ्रोयंसर्वपापापनोदनः इति ॥ द्वादशाहोपवासिनपराकः सर्वपापहा । एकैकंवर्द्धयेत्पिण्डंशुक्ले कृष्णेचह्रासयेदिति ग० पु० ॥ पराकेपरस्वधिनवः । पराकस्यप्राजापत्यपरस्वकतुल्यत्वात् ॥

पराकरणम् । न० पराक्रियायाम् । पराङ्मुखकरणे ॥

पराकृतः । त्रि० प्रत्याख्याते ॥ पराकारि । कृञ् : क्तः

पराक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ पराक्चिपुष्पाण्यस्याः ॥

पराक्रमः । पुं० विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अभियोगे ॥ निष्क्रान्ताविति शब्द० ॥ पराक्रमणम्० पराक्रम्यते अनेनवा । । क्रमु० । हलश्चेति० घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥ नसामरत्तसः गुणायकल्पते नदानमर्थोपचिते पुवर्तते । नभेदसाध्याबलदर्पिताजनाः पराक्रमस्त्वेवममेहरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री० पराकरणे ॥ तथाचाहुर्वेदान्तविदः । योविप्रजातिंचैतन्यादन्यद्दस्त्वभिमन्यते । कैवल्यात्तंपराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुखम् ॥ आत्मणोहमिति भ्रान्त्याद्दस्यतिसवादिषु । प्रवृत्तोलभतेजन्म त्वेषैवास्यपराक्रियेति ॥

परागः । पुं० सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥ विख्यातौ ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीतिडः ॥ स्वच्छन्दगमने इति शब्द० ॥

परागतिः । स्त्री० मोक्षे ॥ यद्गत्वाननिवर्तन्ते सैवप्रोक्तापरागतिः ॥ स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गतौ ॥ पराचासौगतिश्च ॥

पराग्दर्शी । त्रि० पराभिध्याने ॥

पराङ्गदः । पुं० शिवे ॥

पराङ्गवः । पुं० समुद्रे ॥

पराङ्मुखः । त्रि० विमुखे । पराचीने ॥ पराञ्चति० अनभिमुखोभवति । अञ्चु० । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । पराक्मुखमस्य ॥

पराक् । त्रि० प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा० अञ्चति । अञ्चु ॥ क्विन् ॥ पश्चादर्थे ॥

पराचितः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । औदासीन्येनपरपुष्टे । परिस्कन्दे । परैधिते ॥ परेणआचितः । चिञ्० । क्तः ॥

पराचीनः । त्रि० विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखोभवति ।

अश्व०। क्वत्विगादिनाक्विन् तत : स्वार्थेविभाषाश्वेरदिक् स्त्रियामिति ख : ॥

पराजय : । पुं० रणेभंगे । पराभवे । पराजयनम् ॥ जिअभिभवे । पराजयनम् एरच् ॥ सर्वत्रजयमन्विच्छेत् पुत्रादेकंपराजयमित्यङ्गीकार : ॥

पराजित : । त्रि० पराभूते । निर्जिते । जिते ॥ पराजीयतेस्म परैराजीयतेस्मवा । जिअभिभवे । क्त : ॥ पराजिते ॥ परेणआजीयतेस्म। जि० । क्त : । यद्वा । परेषामाज : क्षेपणंजातमस्य । ता० । इतच् ॥

पराङ्ग : । पुं० परङ्गार्थे ॥

पराडीनम् । न० पक्षिण : पराहत्यगमने ॥

परात्पर : । त्रि० श्रेष्ठतमे ॥ विश्वात्मनि ॥ परात्ब्रह्मादेरपिपर: श्रेष्ठ: । दूरार्थकत्वात् पञ्चम्या: स्तोकादिभ्यइत्यलुक् ॥

परात्प्रिय : । पुं० तृणविशेषे ॥ त्रि० प्रियोत्तमे ॥

परात्मा । पुं० प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि ॥उत्सार्यानात्मन : सर्वानन्वयव्यतिरेकत: । प्रत्यक्प्रधानयादृष्ट्यानिजात्मानमवेत्परम् ॥ परश्चासावात्माच । परमात्मा ॥

पराद्न: । पुं० पारसीकाश्वे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पराधीन : । त्रि० परवशे । परतन्त्रे । नाथवति ॥ परस्मिन्नधि सप्तमीशौण्डैरितिसमास : । अषडक्षेतिख : ॥ स्वाधीनवृत्ते : साफल्यंनपराधीनवृत्तिता । येपराधीनकर्माणोजीवन्तोपिचतेमृता : । इति गरुड़पुराणे ११३ अध्याय : ॥

परानन्द: । पुं० निरतिशयसुखस्वरूपे ॥ परश्चासावानन्दश्च ॥ परानन्दावाप्तिश्चागमाचार्यात्मानुभवप्रत्ययत्रयस्यैकविषयत्वेनभवति । यथाहुरागमविद : । शास्त्रदृष्टिर्गुरोर्वाक्यंतृतीय : स्वात्मनिश्चय : । निरन्तरानुसन्धानंपरानंदाप्तिहेतव इति ॥

परानसा । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

अन्तकाल : । पुं० द्विपरार्द्धावसानेपरस्यकार्यब्रह्मण : अन्तकाल : विनाशकाल : ॥

परान्नम् । अन्यस्वामिकभक्तपिष्टकादौ ॥ परस्यपुष्टान्ने ॥ परान्नंपरवासश्च नित्त्यंधर्मरतस्त्यजेत् ॥ त्रि० । परपिण्डादे । परान्ने नोपजीविनि ॥ परस्यअन्नम् । परान्नंनित्यमस्य । अर्शआदिभ्योऽच् ॥

परापम् । त्रि० परेपे ॥ परागताआपोऽस्मिन् । अवर्णान्तादेतिपक्षे अपर्द्दभाव : ॥

परापरम् । न० परूषके ॥ त्रि० परस्मिन्नपरस्मिंश्च ॥

परापरगुरु : । पुं० गुरुविशेषे ॥ पार्व त्यां ॥

परापरम् : । त्रि० विद्याविद्याविभाग स्थे ॥

परप्रकृतिः । स्त्री० अपराप्रकृतेर्भिन्ना यांप्रकृतौ ॥ अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतां महाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ चेत नलक्षणायाम्० पराशक्तौ ॥

पराभव : । पुं० तिरस्कारे । न्यक्कारे । तिरस्क्रियायाम् । परिभवे ॥ यथा । विश्वेश्वरमजंदेवंजगत : प्रभवाप्ययम् । भजंतियेपुष्कराक्षं नतेयान्तिपराभवमिति ॥ ब्राह्मण स्याऽपशब्दभाषणफलंपराभव इति विवरणकार : ॥ विनाशे ॥ परा जये ॥ विपदि ॥ चत्वारिंशत्स ङ्ख्यकेवत्सरे ॥ यथा । पार्थिवेन्द्र परसैन्यैश्चसमस्तै : खण्डमण्डले । प्रपीड्यन्ते जना: सर्वेभयभीताःप राभवे ॥

पराभिध्यान : । त्रि० परागृदर्शिनि ॥

पराभुक्ति : । स्त्री० पातालादिकला माधृवर्त्ति विचित्रैश्वर्य्य सम्पन्नत त्तद्भुवनाधिपत्ये ॥

पराभूत : । त्रि० जिते । प्राप्ताभि भवे । पराजिते । पराभूयतेस्म । भू० । क्त : ॥ *

परामर्श: । पुं० विवेचनायाम् । युक्तौ । वितर्के । विमर्षणे । तर्के । अपे ॥ स्मरणज्ञाने ॥ व्याप्तिवि शिष्टपक्षधर्मताज्ञाने ॥ यथा । व्या प्यस्यपक्षधर्मत्वधी : परामर्शउच्य ते । अस्यार्थ : । व्याप्तिविशिष्टस्य पक्षेणसहवैशिष्ठ्यावगाहिज्ञानमनु मितिजनकम् । तत्रव्याप्य : पक्षे इतिज्ञानम् । पक्षोव्याप्यवान् इति ज्ञानंवा । इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ सचानुमतौ व्यापार : । यथा । व्यापारस्तुपरामर्शः करणंव्याप्तिधी र्भवेत् । अस्यार्थः । अनुमायामनु मितौव्याप्तिज्ञानंकारणंपरामर्शोव्या पार : । तथाहि । येनपुरुषेणमहा नसादौधूमेवह्नेर्व्याप्तिर्गृहीतापश्चा त्सएवपुरुष: क्वचित्पर्वतादौअवि च्छिन्नमूलांधूमरेखांपश्यति तदनन्तरं धूमोवह्निव्याप्य इत्येवंरूपं व्याप्ति स्मरणंतस्यपुरुषस्यभवतिपश्चाद्वह्नि व्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंभवति सएवपरामर्श इत्युच्यते ॥ इतिसि द्धान्तमुक्तावली ॥

परामृतम् । न० गोघृते ॥ वर्षणे ॥

परामृष्ट : । त्रि० सम्बद्धे । सम्बन्धयुक्ते ॥ कृतपरामर्शे ॥ विवेचिते ॥ परा मृश्यते । मृश० । क्त : ॥

परास्बा । स्त्री० परास्बिकायाम् । साम्यावस्थमायोपाधिक ब्रह्मरूपि ण्याम् ॥

परायण : । त्रि० अभीष्टे ॥ तत्परे ॥ आश्रये ॥ यथा । शुद्धाभवन्ति यद्यन्येऽन्त्यजाःकृष्णपरायणाइति । न० आसङ्गवचने ॥ परमुत्कृष्टमयनंस्थानमस्य । ब्रह्मणि ॥ परमुत्कृष्टंपुनरावृत्तिरहितंचतदयनंमुक्तप्राप्यंस्थानंचेतिपरायणम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

परायत्त: । त्रि० पराधीने ॥

परारि अ० पूर्वतरवर्षे गततृतीयवर्षे ॥पूर्वतरे वत्सरेइत्यर्थेसद्यःपरुत्परार्येषमइत्यादिनापूर्वतरस्यपरभावः आरिचसंवत्सरे ॥

परारि. । त्रि० परश्वौ ॥

परारित्ना त्रि० पूर्वतरवत्सरसम्बन्धिनि ॥ परारिभवइत्यर्थेचिरपरुत् परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परारु: । पुं० कठिल्ले । कारवेल्ले ॥

परारुक: । पुं० अश्मनि ॥

परार्थानुमानम् न० परप्रतिपत्त्यर्थेऽनुमानवचने । यत्स्वयमेवधूमादग्निमनुमायपरप्रतिपत्त्यर्थंपञ्चावयवंवाक्यंप्रयुङ्क्तेतस्मिन्॥यथा ।पर्वतोवह्निमान् धूमात्योयोधूमवान्स सोग्निमान् यथामहानसम् तथा चायम् तस्मात्तथेति । अनेनप्रतिपादिताल्लिंगात्परोप्यग्निंप्रतिपद्यते ॥

परार्द्धम् । न० ब्रह्मणआयुषोऽर्द्धे ॥ यथा । निजेनतस्यमानेनआयुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत् पराख्यंतदर्द्धंचपरार्द्धमभिधीयते ॥ कू० वि-पुं० ॥ हृदये ॥ परस्यब्रह्मणोर्द्धंस्थानम् । तस्मिन्हिपरब्रह्मोपलभ्यते ॥ दशमध्यसंख्यायाम् । **** । १००००००००००००००००० ॥ स्थानात्स्थानन्दशगुणमेकस्माद्गण्यते द्विज । ततोष्टादशमेभागेपरार्द्धमभिधीयते ॥

परार्ध्य: । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ परस्मिन्नर्द्धेभव : ॥ अर्द्धात् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च ॥

परावतम् । न० परूषके । फालसा इ० भा० ।

परावर : त्रि० परमात्मनि । ब्रह्मणि । सर्वात्मके ॥ परंहैरण्यगर्भपदम् अवरंयस्मात् ॥ यद्वा । परंहिरण्यगर्भादिअवरंमनुष्यादि परञ्चअपरञ्चपरावरम्० सर्वात्मकंब्रह्मेत्यर्थः ॥

परावर्त्त: । पुं० परिवर्त्ते । विनिमये ॥

परावह : । पुं० वायौ : षष्ठस्कन्धे ॥ ईदृक्च : पुरुषोन्यादृक् यमितासमदृक् तथा । सामस्थप्रतिहृच्चैवस्यात्सप्तमे : परावह : ॥ सप्तवायुन्तर्गतसप्तमवायौ ॥ सतुपरिवहवायोरूर्द्धस्थित : ॥

पराविद्ध: । पुं० कुवेरे ॥ त्रि० । परैःशत्रुभिराविद्धे । अविद्धे च ॥

पराविद्या । स्त्री० ब्रह्मविद्यायाम् ॥ यथा । परांविद्यांशृणुमुने यथाब्रह्मावगम्यते । यत्तदद्दश्यमग्राह्य मगोत्र मवर्णं ध्रुवम् । अचक्षुः श्रोत्रं तदपाणिपादंनित्यं विभुंसर्वगतं सुसूक्ष्ममिति ॥

परावृत्त : । अपावृत्ते ॥

परावृत्ति : । स्त्री० निवृत्तौ ॥ उल्लङ्घने ॥

परावेदी । स्त्री० बृहत्याम् ॥

पराशक्ति: । स्त्री० पराप्रकृतौ ॥ परा ख्यायाम् ॥ यथाऽऽजनमेजयं प्रति व्यास : । यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेववा । तत्तदेवावगच्छत्वं पराशक्त्यंशसम्भवम् । एतेचान्ये चराचरा : पराशक्तिरूपासका: । संसारतरुमूलस्य कुठारा अभवन्नृपेति ॥ पराचासौशक्तिश्च ॥

पराशर : । पुं० व्यासमुनेर्जनके । शक्तिमुने : पुत्रे ॥

पराश्रय : । त्रि० अन्यावलम्बे ॥ परआश्रयोयस्य ॥

पराश्रया । स्त्री० वृक्षोपरिजातलताविशेषे । वृन्दायाम् । वृक्षादन्याम् ॥

परासनम् । न० मारणे । वधे ॥ असु० । ल्युट् ॥

परासिसु : । त्रि० परासितुमिच्छौ ॥ अस्यते : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

परासु : । त्रि० मृते ॥ परागताअसवोस्मात् ॥

परासुता । स्त्री० मृतत्वे ॥ निद्रापरवशतायाम् ॥

परास्कन्दी । पुं० चौरे ॥ परान्आस्कन्दितुंशीलमस्य । स्कन्दिर्० । सुपीतिणिनि : ॥

परास्त : । त्रि० अपास्ते । अवज्ञाते । निरस्ते । पराजिते ॥ पराअस्यतेस्म । असु० । क्त : ॥

पराहत : त्रि० दूरीभूते ॥ ताडिते पराहन्यतेस्म । हन० । क्त: ॥

पराहन्ता । स्त्री० समष्ट्यहङ्कारे । पराहन्तारूपश्चबृहदारण्यके । योवेदाहंब्रह्मास्मीति श्रुतिरूपउक्त : । तथाच सृष्टिसमयेय : प्रथमोभावो व्यक्तस्यपरावाणीरूपोऽयमस्मीत्युत्पन्न : पराहन्तारूप : सोहङ्कार : सदेवसौम्येदमग्रआसी दित्यत्रोक्तात् सतउत्पन्न इतिनीलकण्ठ : ॥

पराह्ण : । पुं० अपराह्णे ॥ अरपश्चतदह्नश्चेतिविग्रह : ॥

परि । अ० सर्वतोभावे ॥ वर्जने ॥ व्याप्तौ ॥ शेषे ॥ कृत्यंभूताख्याने ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ आलिङ्गने लक्षणे ॥ दोषाख्याने ॥ निरसने ॥ पूजायाम् ॥ व्याप्तौ ॥ भूषणे ॥ उपरमे ॥ शोके ॥ सन्तोषभाषणे ॥

परिकथा । स्त्री० वाङ्मयभेदे ॥ यथा । अथवाङ्मयभेदा : स्युरुभयत्र

गडकथाकथा। आख्यायिकापरिकथेति। त्रिकाण्डशेषः॥

परिकम्पः। पुं० भये॥ कम्पे॥ परितः कम्पः॥

परिकरः। पुं० सङ्घे। गणे॥ पर्यङ्के॥ परिवारे॥ वस्त्रादिनाप्रगाढगात्रिकाबन्धे॥ यथा। सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम्। बद्धःपरिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतीति॥ युद्धोचितपरिधाने॥ समारम्भे॥ विवेके॥ सहकारिणि॥ यत्ने॥ अलङ्कारवि०॥ यथा॥ विशेषणैर्यत्साकूतैरुक्तिः परिकरस्तुसः॥ अर्थाद्विशेष्यस्य। उदाहरणम्। यथा॥ महौजसो मानधना धनार्चिताधनुर्भृतःसंयतिलब्धकीर्त्तयः। नसंहतास्तस्यनभिन्नवृत्तयः प्रियाणिवाञ्छन्त्यसुभिः समीहितुम्॥ यद्यप्यपुष्टार्थस्य दोषतभिधानात्तन्निराकरणेनपुष्टार्थस्वीकारः कृतः तथाप्येकनिष्ठात्वेनबहूनांविशेषणानामेवमुपन्यासेवैचित्र्यमित्यलङ्कारमध्येगणितः॥ परिकीर्यते। कृविक्षेपे। ऋदोरप्॥ परिक्रियतेऽनेन। पुंसीतिघः॥

परिकर्त्तिका। स्त्री० गुदेकर्त्तनवत्पीडायाम्॥

परिकर्त्ता। पुं० अनूढज्येष्ठाकनिष्ठाविवाहस्ययाजकेद्वत्युद्वाहतत्त्वम्॥

परिकर्म्मा। पुं० सेवके। परिचारके॥ द्वृतिरत्॥ न०। अङ्गसंस्कारे। कुङ्कुमादिनाशरीरशोभाधायककर्मणि॥ परिमलवर्जनार्था क्रियापरिकर्मस्यामोद्वर्त्तनादीत्यर्थः॥

परिकर्म्मी। त्रि० सेवके॥ द्व०रू०॥

परिकल्पितः। त्रि० कृते॥

परिकल्प्यः। त्रि० परिकल्पितुंयोग्ये॥

परिकाङ्क्षितः। त्रि० तपस्विनि॥ द्वृतिशब्०॥

परिकीर्णः। त्रि० व्याप्ते॥ परितः कीर्णः॥

परिकूटम्। न० पुरद्वारकूटके॥ नगरद्वारकूटके। हस्तिनखे। इत्यनो०॥ ह०द्व० भा०॥

परिक्रमः। पुं० विहारे। क्रीडार्थंपद्भ्यांसञ्चरणे॥ प्रदक्षिणे। परिकर्मा०द्व०भा०परिक्रमणम्। क्रमु०। घञ्॥ नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः॥

परिक्रमसहः। पुं० छागले॥

परिक्रयणम्। न० नियतकालंभृत्या स्वीकरणे॥ परितःक्रयणम्॥ क्रयणस्यसमीपंवा॥

परिक्रिया। स्त्री० परिसर्पे। परिजनादिनावेष्ठने॥ परिकरणम्। कृञः शच्। रिङ्शयग्लिङ्क्षु॥

परिक्रान्तः। त्रि० परिश्रान्ते॥

परिक्षित्। पुं० नृपान्तरे॥ अभिमन्युपुत्रे॥ अश्वमेधे॥ परितोदुरितंक्षी

गृह्यतेऽनेनेतिव्याख्यानात् ॥

परिक्षिप्तः । त्रि० जलादिनाऽवक्षिप्ते । परिखादिनावेष्टिते । निवृते ॥ परितःक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्तः सर्वतोभावेनक्षेपयुक्ते ॥

परिखा । स्त्री० खेये । राजधान्यादीनांखातरूपवेष्टने । स्वर्द्द०दु०भा० ॥ अस्यामानन्तु । प्रस्थेचपरिखामानंशतहस्तंप्रशस्तकम् । परितःशिविराच्चागम्भीरंदशहस्तकम् ॥ सङ्केतपूर्वकञ्चैवपरिखाद्वारमीप्सितम् । शत्रोरगम्यंमित्रस्यगम्यमेवसुखेनचेति ॥ परितःखन्यते० परितःखातावा । अन्येभ्योपीतिडः ॥

परिखातः ।पुं० गर्त्ते ॥

परिख्यातः । त्रि० विख्याते ॥

परिगणितः । त्रि० सर्वतोभावेनगणनायुक्ते ॥

परिगतः । त्रि० प्राप्ते ॥ विस्मृते ॥ ज्ञाते ॥ चेष्टिते ॥ गते ॥ वेष्टिते ॥

परिगृह्या । स्त्री० नार्याम् ॥

परिग्रहः । पुं० परिजने । पुत्रमित्रकलत्रादौ ॥ यथा । क्वचिदुपकृतिःकर्त्ताऽमीभिःकृताक्रियतेथवानचभुविभवन्त्येतेपुंसांसुखायपरिग्रहाः । दधतिविरहममर्मच्छेदंतदर्थमपार्थकंतदपिविपुलायासाःसीदंत्यहोवतजन्तवः ॥ पत्न्याम् ॥ स्वीकारे ॥ मूल्ये ॥ मूले ॥ शापे । शपथे ॥ राहुवक्त्रस्थभास्करे ॥ प्रतिग्रहे । सैन्यपश्चाद्भागे ॥ सङ्ग्रहे ॥ शास्त्राऽनिषिद्धमार्गेणदेहयात्रानिर्वाहकाधिकभोगसाधनस्वीकारे । शरीरधारणार्थमस्पृहत्वेपिपरोपनीतवाह्योपकरणे ॥ परिगृह्यतेपरिग्रहणम्परिगृह्णातिवा ग्रहवृद्रिश्चप्विभाषाग्रहइत्यज्वा ॥ परिगृह्यतेऽनेनेतिकरणव्युत्पत्तेर्हस्ते ॥

परिघः । पुं० योगविशेषे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । उत्पत्तिकालेपरिघोयदिस्यान्नरस्तदावंशकुठारकल्पः । असत्यसाक्षीचमयाविहीनःस्वल्पानुभोक्ताविजितारिपक्षः ॥ लोहांगी० दु०प्र०अस्त्रविशेषे । परिघातने । लोहबद्धलगुडे ॥ अर्गले ॥ घाते । परिघाते ॥ मुद्गरे ॥ शूले ॥ कलसीघतथाकाचघटेगोपुरसद्मनोरिति शब्दरत्नावली ॥ परिहणनम् ० परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परीघश्च्यप् । घादेशश्च ॥

परिघातः । पुं० अस्त्रे ॥ हनने ॥ परितोघातः ॥

परिघातनः । पुं० परिघे । लोहबद्धलगुडे ॥ लोहबद्धयष्ट्याम् ॥ परितोघातयत्यनेन । ल्युट् ॥ । न० सर्वतोभावेनहनने ॥

परिघोषः । पुं० निनादे । शब्दे ॥ अवाच्ये ॥ जलदध्वनौ ॥ परितोघोषोऽत्रवा ॥

परिचयः। पुं॰ संस्तवे। विशेषेणज्ञाने ॥ परचाद्०भा॰ ॥ परिसमन्तात्चयनम् । चिञ् ॰ । एरच् ॥ अभ्यासे ॥

परिचरः । पुं॰ युद्धकालेपरप्रहाराद्रथरचके ॥ परिधिस्थे । सेनायांराष्ट्रोदण्डनायके ॥ प्रयाणेसामन्तस्यापकर्षेवृत्त्यन्ये ॥ रथगजादेश्चक्रपादादिरक्षकेद्०केचित् ॥ सेवके ॥ परितश्चरति । पचाद्यच् ॥

परिचरणम् । न॰ गुर्वादिशुश्रूषायाम् ॥

परिचर्य्या। स्त्री॰ सेवायाम्। उपासने । शुश्रूषायाम्॥ परिचरणम् । चर॰ । परिचर्या परिसर्येतिशोयक्चनिपात्यते ॥

परिचायकः । पुं॰ लक्षणे ॥

परिचाय्यः । पुं॰ यज्ञाग्नौ । समूह्ये । उपचाय्ये ॥ परिचीयते । चिञ्॰ । अग्नौपरिचाय्येतिसाधुः । अग्निरिहनज्वलनः । किन्त्वग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेननिर्मितंस्थलम् । तस्मिन्नभिधेये ॥

परिचारः । पुं॰ परिचरणे ॥ परिचरे- घञ् ॥

परिचारकः । त्रि॰ भृत्ये । दासेरे । दासे । सेवके ॥ परिचरति । चर॰ । ण्वुल् ॥

परिचारिणी । स्त्री॰ परिचरणशीलायाम् । परिचरणचित्तायाम् ॥ परिचरंततीचरेर्णिनिः ॥ ङीप् ।

परिचाय्यः । त्रि॰ सेव्ये ॥

परिचितः । त्रि॰ परिचयविशिष्टे । ज्ञाते । समृद्धे

परिचेयः । त्रि॰ परिचयनीये । परिचेतव्ये ॥

परिच्छदः । पुं॰ परिजने । पोष्यवर्गे ॥ वसनाभरणादौ । गृहोपकरणे ॥ युद्धोपकरणे ॥ आच्छादने ॥ परिच्छाद्यतेऽनेन । छद॰ । पुंसीतिघः । छादेर्घेद्व्युपसर्गस्येत्युपधाह्रस्वः ॥

परिच्छन्दः । पुं॰ परिच्छदे ॥

परिच्छन्नः । त्रि॰ परिच्छदविशिष्टे ॥ सर्वतोभावेनाच्छादिते । संवृते ॥

परिच्छित्तिः स्त्री॰ परिमाणे । इयत्तायाम् ॥

परिच्छिद्य । अ॰ निश्चित्य ॥ *

परिच्छिन्नः । त्रि॰ परिच्छेदविशिष्टे । अवधिप्राप्ते ॥ परिमिते । एकदेशवर्त्तिनि ॥ परिच्छिन्नत्त्वंत्रिविधम् । देशतःकालतोवस्तुतश्चेतिभेदात् । तत्रदेशान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्त्वरूपंदेशतःपरिच्छिन्नत्त्वं । कालान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्त्वं कालतःपरिच्छिन्नत्वम् । वस्त्वन्तरनिष्ठभेदप्रतियोगित्वलक्षणंवस्तुपरिच्छिन्नत्वमिति ॥

परिच्छेदः । पुं॰ ग्रन्थसन्धौ । ग्रन्थस्य विच्छेदे ॥ यथा । सर्गोवर्गः परिच्छे

दीघाताध्यायाङ्कसंग्रहाः । उच्छ्वासः परिवर्त्तश्चपटलःकाण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानंप्रकरणंपर्वाह्निकश्चग्रन्थसन्धयः ॥ अवधौ । सीमायाम् ॥ परिच्छिन्नत्त्वंपरिमितत्त्वंवापरिच्छेदः ॥

परिजनः । पुं० अनुचरे ॥ परिवारे । पोष्यवर्गे । नियतसन्निधिवर्त्तिपरिचारके ॥ यथा । किरीटंवैरिञ्चंपरिहरपुरःकैटभभिदःकठोरेकोटीरेस्खलसिजहिजम्भारिमुकुटम् । प्रणम्रेष्वेतेषुप्रसभमभियातस्यभवनंहरस्याभ्युत्थानेतवपरिजनोक्तिर्विजयते ॥ ब्रह्मसम्बन्धिमुकुटमग्रेत्यज ॥ विष्णोः कठिनेमुकुटेस्खलसि । इन्द्रस्यमुकुटंत्यज । एतेषुब्रह्मादिषुप्रणम्रेषुसत्सु हठात्गृहमागतस्यशिवस्याभ्युत्थानेसतितवसखीनामुक्तिः शोभतेइत्यर्थः ॥

परिजय्यः । त्रि० जेतुंशक्ये ॥ परितोजय्यः ॥

परिजल्पितम् । न० दशाङ्गचित्रजल्पान्तर्गतद्वितीयजल्पे ॥ यथा । प्रभोर्निर्दयताशाठ्यंचापलाद्युपपादनात् । स्वविचक्षणता व्यक्तिर्भङ्ग्यास्यात्परिजल्पितम् ॥

परिजातः । त्रि० परिगते ॥ सम्बद्धे ॥ परितोजातः ॥

परिज्ञानम् । न० तत्त्व ज्ञाने ॥

परिज्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥ वह्नौ ॥ परिजायते । जनी० श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्नितिसिद्धिः ॥ त्रि० । परितोगन्तरि ॥ अजेःपरिपूर्वस्यश्वन्नुक्षन्नित्यादिनामनृप्रत्ययोऽकारलोप० आद्युदात्तत्त्वञ्चनिपात्यते० वेदभाष्ये ॥

परिज्वा । पुं० इन्दौ ॥ याज्ञिके ॥ परिचारके ॥ उज्ज्वलदत्तोहिश्वन्नुक्षन्नित्यत्रपरिज्मेत्यस्यस्थानेपरिज्वेतिपठित्वाजुःसौत्रोधातुःपरिपूर्वोयणादेशश्चेत्याह ॥

परिडीनकम् । न० सर्वतःपतनरूपे । पक्षिगतिविशेषे ॥

परिणतः । त्रि० परिणामप्राप्ते । पक्के ॥ परिणमतिस्म । णम० । अकर्मकत्वात्क्तः ॥ सर्वतोभावेननते ॥ पुं० । तिर्यग्घातिगजे ॥ तिर्यग्दन्तप्रहारस्तुगजः परिणतोमतइतिहलायुधः ॥

परिणतिः । स्त्री० परिणामे ॥

परिणद्धः । त्रि० विशाले । परिरब्धे । आलिङ्गिते । बद्धे ॥

परिणयः । पुं० विवाहे ॥ परिणयनम् । णीञ्० । एरच् ॥

परिणयनम् । न० विवाहे ॥

परिणामः । पुं० विकारे । गुणानांप्रादुर्भावे । प्रकृतेरन्यथाभावे ॥ फलकाले ॥ परिपाकावस्थायाम् ॥ परिणमनम् । णम० । घञ् ॥ चरमे । शेषे ॥ पूर्वरूपपरित्यागेनरूपा

न्तरापत्तिः परिणामः ॥

परिणामदर्शी । त्रि० चरमकालप्रेक्षिणि । पश्चाद्दर्शिनि । विषयादेः शेषद्रष्टरि ॥

परिणामवादः । पुं० वादविशेषे ॥ ब्रह्मैव नामरूपप्रपञ्चभेदेन परिणमते मृत्तिकेवोदञ्चनादिभावेन । अतएव प्राक्तनरूपस्य सत्त्वस्यापरित्यागः प्रपञ्चेषु उदञ्चनादाविव मृत्तिकात्वस्येत्यर्थः ॥ परिणामवादश्च साङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानां मते ॥ यथा । गुणसाम्यं प्रधानं स्याद्गुणाः सत्त्वं रजस्तमः । सुखदुःखमोहरूपं दृश्यते विस्फुटं जगत् ॥ प्रधानं स्यान्महान् सोऽहङ्कारोऽसौ षोड़शात्मना । जायते पञ्चतन्मात्राण्यक्षाण्येकादशापि यत् ॥ तन्मात्राणि तु भूतानि जायन्ते तत्र सङ्ख्यया । चतुर्विंशतिरेतानि तत्रात्मा पञ्चविंशतिः सदेव कार्यमुत्पत्तेः पूर्वं कारकरूपकम् । आविर्भावतिरोभावौ जन्मनाशावुदीरिताविति ।

परिणामशूलः । पुं० रोगविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्यथा । स्वैर्निदानैः प्रकुपितो वायुः सन्निहतो यदा कफपित्ते समावृत्य शूलकारी भवेद्बली ॥ तस्यौषधं यथा । लौहचूर्णसमायुक्तं त्रिफलाचूर्णमेव वा । मधुनास्वादितं रुद्र परिणामाख्यशूलनुदिति ग० पु० ॥

परिणामी । त्रि० विकारिणि ॥ परिणामोऽस्यास्तीति । म० इनिः ॥

परिणामवादी । त्रि० परिणामवादिनि ॥ पूर्वरूपत्यागेन रूपान्तरप्राप्तिलक्षणं परिणामं यो वक्ति सः ॥

परिणायः । पुं० शारीणां समन्तान्नयने ॥ परितो वामदक्षिणतो नयनम् । णीञ् ॥ परिन्योरिति घञ् परिणायेन शारीन् हन्ति समन्तान्नयनेनेत्यर्थः ॥

परिणायकः । पुं० परिणेतरि ॥ नयतेर्ण्वुल् । उपसर्गादसमासेऽपीति णत्वम् ॥

परिणाहः । पुं० विस्तारे । पनसः० चौड़ा घेसार इत्यादिभा० । विशालतायाम् ॥ परिणह्यतेऽनेन । णह० । घञ् । उपसर्गादसमासेऽपीति णत्वम् ॥

परिणिनंसुः । त्रि० परिणन्तुं तिर्यक्प्रहर्त्तुमिच्छौ ॥ नमेः सन्नन्तादुप्रत्ययः । एकाच उपदेशेऽनुदात्तादितीट् प्रतिषेधः ॥

परिणूतः । त्रि० स्तुते ॥ परिणूयते स्म । णू स्तुतौ । क्तः ॥

परिणेता । पुं० भर्तरि । वोढरि ॥ परिणयति । णीञस्तृच् ॥

परितप्तः । त्रि० परिदूने ॥

परितर्कणम् । न० ऊहे ॥ हिंसायाम् ॥

परितर्पणम् । न० परितृप्तिक्रियायाम् ॥

परित : । अ० सर्वतोर्थे ॥ पर्यभिभ्याञ्चेतिपुरिशब्दात्तसिल्सर्वोभयार्थाभ्यामिष्यते ॥ सर्वत्र ॥

परिताप : । पुं० दुःखे ॥ नरकान्तरे ॥ कम्पे ॥ भये ॥ शोके ॥ परितस्ताप : ॥

परितुष्ट: । त्रि० परितोषयुक्ते । सन्तुष्टे ॥

परितोष : । पुं० अतितृप्तौ । सन्तोषे । सर्वतोभावेनतुष्टौ ॥ यथा । त्वामुदरसाधुमन्येशाकैरपियदसिलब्धपरितोषम् । हतहृदयंह्यधिकाधिकवाञ्छाशतदुर्भरंनपुन : ॥

परित्याग : । पुं० सर्वतोभावेनवर्जने । परित्यजने । क्षेपणे ॥ मलोत्सारणे ॥ परितस्त्याग : ॥

परित्राणम् । न० मारणोद्यतस्यनिवारणे । हस्तधारणे । हस्तवारणे । पर्याप्तौ ॥ त्रैङ्० । ल्युट् ॥ रक्षणे ॥

परिदर : । पुं० दन्तरोगविशेषे ॥ यथा । दन्तमांसानिशीर्यन्ते यस्मिन्ष्ठीवतिचाप्यसृक् । पित्तासृक्कफजोव्याधिर्ज्ञेय:परिदरोहिसइति ॥

परिदानम् । न० नैमये । परीवर्त्ते । विनिमये ॥ परिक्रम्यदानम् ॥ न्यस्तवस्तुप्रत्यर्पणेपीतिकश्चित् ॥

परिदायी । पुं० अनूढज्येष्ठतत्कनिष्ठायकन्यादातरि ॥ यथाहहारीत : । ज्येष्ठेऽनिविष्टे कनीयान्निर्विशन्परिवेत्ताभवंतिपरिविन्नोज्येष्ठ: परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदातापरिकर्त्तायाजकस्ते सर्वेपतिताइति ॥

परिदीपक : । त्रि० अवबोधके ॥

परिदीपित : । त्रि० प्रकाशिते ॥ परिसर्वतोदीपित : ॥

परिदृष्ट : । त्रि० समन्तात्साक्षात्कृते ॥

परिदेवनम् । न० अनुशोचनोक्तौ । विलापे ॥ दिवुपरिदेवने । चु० । ल्युट् ॥

परिदेवना । स्त्री० शोकनिमित्ते विलापे । शोकोक्तौ ॥ यथा । अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत । अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना ॥ इतिभगवद्गीता ॥ नमन्त्रबलवीर्येणप्रज्ञया पौरुषेणाच । अलभ्यं लभतेमर्त्यं स्तत्रकापरिदेवना ॥ एकसार्थप्रयातानांसर्वेषांतत्रगामिनाम् । यद्येकस्त्वरितोयातिकातत्रपरिदेवनेतिग० पु० ॥ दिवुपरिदेवने । चु० । ण्यासश्रन्थोयुजितियुच् ॥ टाप् ॥

परिद्यून : । त्रि० परिदेवनांप्राप्ते ॥ क्षीणचेतने ॥ दिवु ० क्त: ॥

परिद्रष्टा । त्रि० समन्ताद्दर्शनस्यकर्त्तरि । साक्षिपुरुषे ॥ परिपश्यति । दृशिर : । वा० तृन् ॥

परिधानम् । न० अधोंशुके । अन्तरीये । उपसंव्याने ॥ परिधीयतेऽनेनवा । डुधाञ् ० कृत्यल्युटोबहुलम् ॥

परिधाय: । पुं ० जलस्थाने ॥ परिच्छदे ॥ नितम्बे ॥

परिधावी । पुं ०वत्सरविशेषे ॥ यथा। अभिभूतंजगत्सर्वंक्ष शैर्बहुविधै: प्रिये । मारुतै:फलदाहैस्यपरिधाविनिशोभने ॥

परिधि: । पुं ० यज्ञियद्रुशाखायाम् ॥ उपसूर्यके । परिवेशे । चन्द्रसूर्यसमीपमण्डले ॥ परितोधीतेऽनेनवा । डुधाञ्० । उपसर्गेघो: कि: ॥ चक्रप्रान्ते ॥ भूगोलादेर्वेष्टने ॥

परिधिस्थ: । पुं ०परिचरे । परित: स्थिते सेनारक्षके ॥ परिधौसेनान्ते तिष्ठति । ष्ठा० । सुपीतिक: ॥

परिधेय: । त्रि० परिधानीये । परिधानोपयुक्ते उत्तरीयादिवस्त्रे ॥ परिधातुंशक्य: । धाञ्० । अचोयत् ईद्यति । गुण: ॥

परिनिष्ठित: । त्रि० चतुरे ॥ निश्चिते ॥

परिपक्व: । त्रि० परिणते ॥ परित: पक्व: ॥

परिपक्वमानस: । त्रि० श्रवणमननादिभि: स्थितप्रज्ञे ॥

परिपणम् । न० नीव्याम् । वणिङ्मूलधने । पुंजी० इति भा० ॥ परिपण्यतेव्यवहारार्थंप्रयुज्यते । पण० । पुंसीतिघ: ॥ राजपुत्रादेर्बन्धके ॥

परिपन्थक: । पु ० शत्रौ ॥ दु० ह्रे० ॥

परिपन्थी । त्रि० शत्रौ ॥ परिदोषाख्यानंपन्थयितुंशीलमस्य । पथिगतौ चु० । णिनि: ॥ परिवर्जनीय: पन्थाअस्यवासमासान्तविधेरनित्यत्वादिन ॥ विघ्नकृति । पथिकदस्यौ ॥

परिपल्लवम् । न० तीर्थविशेषे ॥

परिपवनम् । न० तितउनि ॥ तितउपरिपवनम्भवतीतिपस्पशाभाष्यम् ॥

परिपाक: । पुं० विपाके ॥ परिपचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ परिपक्वतायाम् ॥ यथा । इत्यद्भुतंकेवलबह्निपक्वमांसेनमत्स्य: परिपाकमेतीतिभावप्रकाश: ॥ नैपुण्ये ॥ य० । वीक्ष्यतस्यविनयेपरिपाकंपाकशासनपदंस्पृशतोपीति०नैषधेपञ्चम: सर्ग: ॥

परिपाकिनी । स्त्री० त्रिवृतायाम् ॥

परिपाटि: । स्त्री० अनुक्रमे । आनुपूर्व्याम् ॥ परिर्भागे । भागेनपाटनम् । पट० । स्वार्थण्यन्त: । अचइ: ॥ इणजादिभ्यइतीखा ॥ इतिकारव्यतायाम् ॥

परिपाटी । स्त्री० आवृति । अनु-

श्रमे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥
परिपिष्टकम् । न० सीसके ॥
परिपुष्करा । स्त्री० गोडुम्बायाम् । राजगोमकृङ्०गो०भा० ॥
परिपूतम् । न० निष्पुलाकीकृते । अपास्तपुलाके । अपास्ततुषधान्ये ॥ त्रि० । सर्वतोभावेनपवित्रे ॥
परिपूरी । त्रि० भक्तवरदे ॥ परिपूरयतिकामैर्भक्तान् । परिपूरयतेर्णिनिः ॥
परिपूर्णः । त्रि० पूरिते ॥ परितः पूर्णः ॥
परिपूर्णता । स्त्री० आभोगे । सम्पूर्णतायाम् ॥ परितः पूर्यतेस्म । पूरी० । गत्यर्थेतिक्तः । रदाभ्यामितिनिष्ठानत्वम् ॥ परिपूर्णस्य भावः । तस्यभावइतितल् ॥
परिपूर्णत्वम् । न० आभोगे । पूर्णतायाम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥
परिपेलम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । नागरमोथा०इ०भा० ॥ यथा । परिपेलंप्लवंवल्यंतत्कुटन्नटसंज्ञकम् । आयतेमुस्तकाकारंशैवालकुलसञ्चये ॥
परिपेलवम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥ परितः पेलवम्मृदु ॥
परिप्रश्नः । पुं० कोऽहंकथमिदंजातंकोवैकर्त्तास्यविद्यते०उपादानंकिमस्त्यत्रकार्यंवक्तोस्मिकेनोपायेनमुच्येइत्यादिपृच्छायाम् ॥ पृच्छामात्रे ॥ परितः प्रश्नः ॥
परिप्लवः । त्रि० चञ्चले ॥ परिप्लवते । मुङ्गतौ । प०अच् ॥ आकुले ॥
परिप्लुतः । त्रि० आप्लुते । व्याप्ते सर्वतोव्याप्ते ॥ परितः प्लुतः ॥
परिप्लुता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ या स्यधर्मेवेदनावत्यांयोनौ ॥ यथा । परिप्लुतायाम्भवतिग्राम्यधर्मेरुजाभृशम् । इतियोनिव्यापन्निदानेमाधवकारः ॥
परिफुल्लः । त्रि० हर्षपुलकिते ॥ फुल्लते । फुल्ल० । पचाद्यजन्तंनतुफुल्लेतिनिष्ठान्तं । अनुपसर्गादितिकथनाविरोधात् । परितः फुल्लः ॥
परिबर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये । सितच्छत्रादौ ॥ परिच्छदे ॥ परिबर्हतेपरिवर्ह्यतेवा । वर्हप्रधान्ये । अच्०घञ्वा ॥
परिभवः । पुं० अनादरे ॥ यथा । अस्मत्व्याहिजजातयः परिभवेप्येतद्वचः पालनात्पीतः कुम्भसमुद्भवेनमुनिनाकिंजातमेतावता । मर्यादांयदिलङ्घतेविधिवशाद्यस्मिन्नम्भोवारिधिस्त्रैलोक्यंसचराचरंग्रसतियः कास्तवकुम्भोद्भवः ॥ परौ भुवोऽवज्ञानइ०घञभावेऋदोरप् ॥ स

र्वतोभवने ॥

परिभावः । पुं० अनादरे । परिभवे ॥ परीभुवोऽवज्ञानइतिभावेघञ् । वृद्धिः ॥

परिभावुकः । त्रि० तिरस्कुर्वति ॥ लषपतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न० सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोद्विविधः । गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च । आद्यो-यथा । महाकुलस्यभवतः किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुबन्धकीसुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । तत्रयोद्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री० परिष्कृतेभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रश्नशी । शैल्याम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ इ० शक्तिवादेगादाधरीटीका ॥

परिभूः । पुं० ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात्०परिसर्व्वतोभवति । भू० । क्विप् ॥

परिभूतः । त्रि० परिभवान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म । भू० । क्तः ॥

परिभूयमानः त्रि० अनादरानुभवकर्तरि ॥ यथा ॥ येबालभावेनपठन्ति विद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः । तेवृद्धकालेपरिभूयमानाः सन्दह्यमानाः शिशिरेयथाब्जाइति ॥

परिभोगः । पुं० उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज० । घञ् ॥

परिभ्रमः । पुं० सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न० पर्यटने ॥ धनाशापुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न० हस्तादिषुगृहीत्वापरितश्चालने ॥

परिमण्डलः । त्रि० वर्तुले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न० । परमाणौ ॥

परिमण्डलितः । त्रि० विवर्तिते ॥ वर्त्तुलीकृते ॥

परिमलः । पुं० विमर्दने । कुङ्कुमादिमर्द्दने ॥ विमर्द्दोत्थगन्धे । अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरेसुरतादिविमर्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे । सुरतोपमर्दविकसच्छरीररागादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । इ० शब्० ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥

परिमाणम् । न० आढककुडवादौपरिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांस्वगताभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितेनव्रीह्यादिपरिमीयतेतत्

परिमाणंप्रस्थादिरित्यर्थ : । परि : सर्व्वतोभावे । यथोक्तम् । परिमाणस्तु सर्वत । इति ॥ न्यायमतेतुमानव्यवहारासाधारणकारणे । पृथिव्यादिनवद्रव्यवर्त्तिनि ॥ तच्चतुर्विधम् । अणुमहत्दीर्घम्ह्रस्वंचेतिभेदात् । यथोक्तंभाषापरिच्छेदे । परिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम् । अणुदीर्घमहद्ध्रस्वमितितद्भेद ईरित : ॥ अनित्येतदनित्यं स्यान्नित्ये नित्यमुदाहृतम् । सङ्ख्यात : परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते ॥ अनित्यं द्व्यणुकादौतु सङ्ख्याजन्यमुदाहृतम् । परिमाणंघटादौतुपरिमाणजउच्यते ॥ प्रचय : शिथिलाख्योय : संयोगस्तेनजन्यते । परिमाणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशत: ॥ इति ॥ परिमीयतेपरिच्छिद्यते येनतद् ॥

परिमार्ज्जनम् । न० परिशोधने ॥ खाद्यविशेषे । मधुमस्तके ॥ यथा । मधुतैलघृतैर्मध्ये वेष्टिता:समितास्त्वया : । मधुमस्तकमुद्दिष्टं तस्याख्या परिमार्ज्जनमितिशब्दचन्द्रिका ॥

परिमित : । त्रि० परिमाणविशिष्टे । परिच्छिन्ने । एतावति । इतनाइ० भाषा० युक्ते ॥ परितोमित : ॥

परिमिलित: । त्रि० व्याप्ते । समन्तात्सङ्गते ॥

परिमृष्ट : । त्रि० व्याप्ते ॥

परिमेय : । त्रि० परिमातुंयोग्ये ॥ माङ्० । अचोयत् । ईद्यति । गुण: ॥ परिमिते ॥

परिमोक्ष : । पुं० मलत्यागे ॥ परितो मोक्षणे ॥

परिमोषी । त्रि० परिमोषणशीले । चौरे ॥

परिरब्ध : । त्रि० गृहीते ॥ आलिङ्गिते ॥

परिरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिष्वङ्गे । बाहुभ्यांनिष्पीडने ॥ परिरम्भणम् । रभ० । घञ् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

परिरम्भित : । त्रि० आलिङ्गिते । रम्भिते ॥

परिवत्सर : । पुं० वत्सरे ॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा । शकाब्दात्पञ्चभिर्हृतेय : शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण संपरिइदाअनुउदापूर्बकवत्सर संज्ञका : वत्सराभवन्ति । यथोक्तम् । शकाब्दात्पञ्चभि : शेषात्समाद्यादिषुवत्सरा : । सम्परीदानुपूर्बाश्च तथोदापूर्बकामता : ॥ परिपूर्बेत थादामंयबानांचद्विजोत्तमा : । इ० ति विष्णुधर्मोत्तरम् ॥ परितोवसन्त्यत्रायनर्त्वादय : । वस० । संपूर्बाच्चिदितिसर : । सस्यार्द्धधातुकइति सस्यत : ॥

परिवर्जनम् । न० मारणे ॥ परित्यागे ॥ यथा । गोप्योनदोषोमथुराङ्गनानांधूर्तस्यकृष्णस्यहिरीतिरेषा । विपर्ययोयेनकृत : स्वपित्रोस्तस्योपपत्नीपरिवर्ज्जनंकिम् ॥ वृजीवर्ज्जने । ल्युट् । परितोवर्ज्जनम् ॥ कुभार्य्याञ्चकुमित्रञ्चकुराजानंकुसौहृदम् । कुबन्धुञ्चकुदेशञ्चदूरत : परिवर्ज्जयेत् ॥ ब्राह्मणंबालिशंचक्षमयोद्धारंविशंजडम् । शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरत:परिवर्ज्जयेत् ॥

परिवर्त्त : । पुं० नैमेये । विनिमये ॥ कूर्मराजे ॥ प्रवर्त्तने ॥ पलायिते । युगान्ते ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् ॥ ग्रन्थविच्छेदे ॥ अपवर्त्तने ॥

परिवर्त्तनम् । न० परिदाने । परिवर्ते । विनिमये । परेतना इ०भा० ॥ इतस्ततोभ्रमणे ॥(***(*)*(*)

परिवर्त्तिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्ते मेढ्रजातेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

परिवर्त्तित : । त्रि० निवर्त्तिते ॥

परिवर्त्ती । त्रि० विनश्वरे ॥ संसार: परिवर्त्तीतिप्रसिद्धम् ।

परिवर्त्तिनी । स्त्री० विष्टुतिप्रभेदे ॥

परिवर्ह : । पुं० राजयोग्यद्रव्ये ॥ परिच्छेदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यतेवा । वर्हप्राधान्ये । पचाद्यच्० घञ्वा ॥

परिवर्हणम् । न० आराधने ॥

परिवसथ : । पुं० ग्रामे ॥ परितोवसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवसेरित्यथ : ॥

परिवह : । पुं० परावहवायोरुपरिस्थितेसप्तवाय्वन्तर्गतसप्तमवायौ ॥

परिवाद : । पुं० परदोषकथने । अपवादे । निन्दायाम् ॥ यथा ॥ सततसुलभदैन्ये नि: सुखेजीवलोकेयदिममपरिवादात्प्रीतिमाप्नोतिकश्चित् । परिवदतुयथेष्टंमत्समक्षंतिरोवाजगतिहिवहुदु:खेदुर्लभ : प्रीतियोगइति ॥ वीणावादनवस्तुनि ॥ परिपूर्व्वाद्वदेर्भावेघञ् ॥

परिवादक: । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥

परिवादी । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥ परिवादविशिष्टे ॥

परिवादिनी । स्त्री० सप्ततन्त्रीयुक्तायां वीणायाम् । सतरसिया० इ० भा० ॥ परिवदतिस्वरान् । वद० । सुपीतिणिनि: ॥ परिवादविशिष्टायाम् ॥

परिवाप : । पुं० पर्युप्तौ । वपने ॥ जलस्थाने ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ परिवपनमनेनअत्रवा । टुवप्० । भावेघञ्हलश्चेतिवा ॥

परिवापनम् । न० मुण्डने ॥ हेतुमण्णिजन्ताद्दपिल्युट् ॥

परिवापित : । त्रि० मुंडिते ॥ परि

वाप्यतेस्म । मंगलनार्थोवपिर्ध्यन्तः ॥ क्तः ॥

परिवारः । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे ॥ परिवार्यतेनेन परिवारणंवा । घञ् ॥

परिवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परीवाहे । समधिकजलस्योपायैर्निष्कासने ॥ परिवहन्त्येभिः । वह० । हलश्चेतिघञ्उपसर्गस्यघञीतिपक्षे दीर्घाभावः यद्वा परिवहनम् । भावेघञ् ॥

परिविन्नः । पुं० परिवित्ती ॥ यथा । ज्येष्ठेऽनिविष्टेकनीयान्निर्विशन्परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्येष्ठः परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाता परिकर्तायाजकः तेएतेसर्वेपतिता इत्युज्ज्वलदत्तः ॥

परिवित्तिः । योग्ये दारपरिग्रहीतस्य ज्येष्ठे । परिवेत्तरनूढेज्येष्ठे भ्रातरि परिवर्जनंविन्दतिलभते । विद्लृ० । क्तिच् ॥ परिवित्तिः परीवेत्ता ययाचपरिविद्यते । सर्वेतेनरकंयान्तिदातृयाजकपञ्चमाः इ० मनुः ॥

परिवीतः । त्रि० परितोवेष्टिते । संवृते ॥ व्याप्ते ॥

परिबृंहणम् । न० समृद्धौ ॥

परिबृंहितः । त्रि० परिपूर्णे ॥ बृंहेःक्तः

परिवृक्णः । त्रि० छिन्नहस्ताद्यवयवे ॥

परिवृढः । त्रि० अधिपे । प्रभौ ॥

परिवर्हतिवृंहतिवा । वहवृहिवृद्धौ क्तप्रत्ययः ॥ प्रभौपरिवृढ इतिनकारहकारयोर्लोपोनिष्ठातकारस्यढत्वञ्चनिपात्यते ॥

परिवृतः । त्रि० आवृते । समन्तादिष्टिते । व्यवहारान्नृपः पश्येत्सभ्यैः परिवृतोऽन्वहम् ॥ परिसर्वतोभावे वृतः ॥

परिवृत्तः । त्रि० सर्वतः प्रवृत्ते ॥

परिवृत्तिः । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । परिवृत्तिर्विनिमयोयोऽर्थानां स्यात्समासमैः । परिवृत्तिरलङ्कार इति ॥ उदाहरणंयथा । लतानामेतासामुदितकुसुमानांमरुदयंमरालास्यंदत्त्वाश्रयतभृशमामोदमसमम्लतास्त्वध्वन्यानामहहदृशमादाय सहसाद्दत्याधि व्याधिभ्रमरुदितमोहव्यतिकरम् ॥ अत्रप्रथमेऽर्द्धेसमेनसमस्यद्वितीयेउत्तमेनन्यूनस्य ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृपसंप्रहारेस्वीकृत्यदारुणनिनादवतः प्रहारान् । दृप्तारिवीरविसरेणवसुन्धरेयंनिर्विप्रलम्भपरिरंभविधिर्वितीर्णा ॥ अत्रन्यूनेनोत्तमस्य ॥ विद्वत्तो ॥ परिविन्ना वितिञ्इद्वः ॥

परिवेत्ता । पुं० ज्येष्ठेऽनूढेदारपरिग्राहिणिकनीयसि ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते । परिवेत्ता सविज्ञेयः परिवित्तिस्तुपूर्वजः ॥

परिविन्दति ज्येष्ठं परित्यज्य भार्याम् अग्निहोत्रं वा लभते । विद्लृ लाभे तत्र कर्त्तरि तृच् शंसिचदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥

परिवेदनम् । न० विवाहे ॥ अन्वाधाने सर्व्वतोभावेन ज्ञाने ॥

परिवेदनीया । स्त्री० अनूढज्येष्ठे तत्कनिष्ठेन विवाहितायाम् ॥

परिवेदनी । स्त्री० परिवेत्तुः स्त्रियाम् इ० हेमचन्द्रः ॥

परिवेशः । पुं० वेष्टने ॥ परिधाने ॥ परितो विशति । विश० । घञ् ॥ परिधौ ॥

परिवेषः । पुं० भोजनार्थमन्नादीनां परिवेषणे ॥ परिविषेर्भावे घञ् ॥ परिवृतौ ॥ परिधौ । चन्द्रसूर्य्ययोस्त्वाकृतरश्मिमण्डले ॥ अत्राह वराहमिहिरः सम्मूर्च्छिता रवीन्द्वोः किरणाः पवनेन मण्डलीभूताः । नानावर्णाकृतयो हृश्यन्ते व्योम्नि तन्वभ्रे ॥ तेषां संज्ञान्तराख्याह । ते रक्तनीलपाण्डुरकापोताभ्राभशबलहरितशुक्लाः । इन्द्रयमवरुणनिरृतिश्वसनेशपितामहाम्बुकृताः ॥ धनदः करोति मेचकमन्योन्यगुणाश्रयेण चाप्यन्ये । प्रविलीयते मुहुर्मुहुरल्पफलः सोपि वायुकृतः ॥ वस्तुवर्णेन फलमाह । चाषशिखिरजततैलक्षीरजलाभः स्वकालसम्भूतः । अविकलवृत्तः स्निग्धः परिवेषः शिवसुभिक्षकरः ॥ सकलगगनानुचारी नैकाभः क्षतजसन्निभो रूक्षः । असकलशकटशरासनशृङ्गाटकवत् स्थितः पापः ॥ शिखिगलसमेऽतिवर्षं बहुवर्णे नृपवधो भयं धूम्रे । हरिचापनिभे युद्धान्यशोककुसुमप्रभे चापि ॥ वर्णेनैकेन यदा बहुलः स्निग्धः क्षुराभ्रकाकीर्णः । स्वर्त्तौ सद्यो वर्षं करोति पीतश्च दीप्तार्क्कः ॥ दीप्तमृगविहङ्गरुतः कलुषः सन्ध्यात्रयोत्थितोऽतिमहान् । भयकृत्तडिदुल्काद्यैर्हतो नृपं हन्ति शस्त्रेण ॥ प्रतिदिनमर्कहिमांश्वोरहर्निशं रक्तयोर्नरेन्द्रवधः । परिविष्टयोरभीक्ष्णं लग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥ सेनापतेर्भयकरो द्विमण्डलो नातिशस्त्रकोपकरः । त्रिप्रभृति शस्त्रकोपं युवराजभयं नगररोधम् ॥ * ॥ विशेषमाह । वृष्टिस्त्र्यहेण मासेन विग्रहो वा यदि हि दृम्भनिरोधे । होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षे वाशुभो राज्ञः ॥ * ॥ परिवेषमध्यगतानां ग्रहाणां फलमाह । परिवेषमण्डलगतो रवितनयः क्षुद्रधान्यनाशकरः । जनयति च वातवृष्टिं स्थावरकृषिकृन्निहन्ता च । भौमः कुमारबलपतिसैन्यानां विद्रवोऽग्निशस्त्रभयम् । जीवे परिवेषगते पुरोहिता मात्यनृपपीडा ॥ मन्त्रिस्थावरलेखक परिवृ

परिवेष:

विषमन्दशोसुवृष्टिश्च । शुक्रेयायिच-चिंयराज्ञीपीडाप्रियस्यान्नम् ॥ बु-दनसमृत्युनराधिपगणेभ्योजायतेभ यंकेतौ । परिविष्टेगर्भभयंराहौव्या धिर्नृपभयञ्च ॥ * ॥ द्व्यादिषुग्रहे षुमध्यगतेषुफलमाह । युद्धानिवि जानीयात्परिवेषाभ्यन्तरेद्वयोर्ग्रह योः । दिवसकृतः शशिनोवाक्षु-द्वृष्टिभयंत्रिषुप्रोक्तम् ॥ यातिचतु र्षुनरेन्द्रः सामात्यपुरोहितोवशंमृ त्योः । प्रलयमिवविद्धिजगतः प ञ्चादिषुमण्डलस्थेषु ॥ * ॥ अथता राग्रहाणांवापृथक्परिविष्टानांफल माह । ताराग्रहस्यकुर्यात्पृथगेवस-मुत्थितोनरेन्द्रवधम् । नक्षत्राणाम थवायदिकेतोर्नोदयोभवति ॥ * ॥ तिथिक्रमेणपरिवेषफलान्याह । वि प्रक्षत्रियविट्शूद्राभवेत्प्रतिपदा-दिषुक्रमशः । श्रेणीपुरकोषाणांप-ञ्चम्यादिष्वशुभकारी ॥ युवराज-स्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषक रः । पुररोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्र-योदश्याम् ॥ नरपतिपत्नीपीडांपरि वेशोभ्युत्थितश्चतुर्दश्याम् । कुर्यात्तु पञ्चदश्यांपीडांमनुजाऽधिपस्यैव ॥ * ॥ परिवेषलेखावशेनशुभाशुभमा ह । नागरकाणामाभ्यन्तरस्थिता-यायिनाञ्चवाह्यस्था । परिवेषमध्य-रेखाविज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ रक्तः

परिवेषणम्

श्यामोरूक्षोभवतिचर्येषांपराजयस्ते षाम् । स्निग्धः श्वेतोद्युतिमान्ये षांभागोजयस्तेषामिति ॥ * ॥ अ-पिच । दिनकरपरिवेषः पूर्वयामे-तुपीडा॰दिनकरपरिवेषोवह्नियुद्धं द्वितीये ॥ दिनकरपरिवेषः क्षेम-मायुस्तृतीयेदिनकरपरिवेषः सर्व नाशश्चतुर्थे ॥ दिवासूर्यपरिवेषोरा-त्रौचन्द्रेयदाभवेत् । एकस्मिंश्चेद्दृष्टो राजेतदानश्यतिपार्थिवः ॥ एतेन-विधिनानित्यंसप्ताहंपरिविध्यते । सर्वभूतविनाशः स्यात्तस्मिन्नुत्पा तदर्शने ॥ परितोविष्यतेऽनेन । वि षॢव्याप्तौ । घञ् ॥

परिवेषकः । त्रि॰ अन्नादिपरिवेषण कर्त्तरि ॥ सयथा । स्नातश्चन्दनच र्चितः सुवसनः स्रग्वीप्रसन्नाननः स्पष्टालापसुभगः प्रसन्नहृदयः श्री कान्तपूजारतः । स्वामिच्छन्दपरः स्वपाकनिपुणः प्रौढोवदान्यः शु-चिर्विप्रोवापरिवेषकस्तुकुलजस्त्वन्यो पिवाभूपतेः ॥ स्त्री॰ । परिवेषि का ॥ यथा । स्नाताविशुद्धवसनान वधूपिताङ्गीकर्पूरसौरभमुखीनयना भिरामा । बिम्बाधराशिरसिवद्धसु गन्धपुष्पामन्दस्मितामितिभृतांपरि वेषिकास्यात् ॥

परिवेषणम् । न॰ भोजनार्थमन्नादेः पात्रेसमर्पणे । परोसना॰इ॰भा॰ ॥

तत्प्रकारोयथा । पुरस्ताद्विमलं-पात्रंसुविस्तीर्णंमनोहरम् । स्थापितंपीठकेशुभेनाभिदेशसमुन्नते ॥ तत्रभक्तंपरिन्यस्तंमध्यभागेसुसंयतम् । सूपंसर्पिः पलंशाकंपिष्टमन्नन्तुमत्स्यकम् ॥ स्थापितंदक्षिणेपार्श्वेभुञ्जानस्ययथाक्रमम् । प्रलेह्याद्रवाः सर्वेपानीयंपानकंपयः ॥ चोष्यंसन्धानकंलेह्यंसव्यपार्श्वेनिधापयेत् । सर्वानिचुविकारांश्चपक्वान्नंपायसंदधि ॥ पुरतः स्थापयेद्भोक्तुर्द्वयोः पङ्क्त्योस्तुमध्यतः । एवंविज्ञायमतिमान्परिवेषप्रकल्पनम् ॥ ततोर्हभवतिप्राज्ञः सम्यक्सम्परिवेषितुम् ॥ * ॥ अथश्राद्धेपरिवेषणेमनुः । पाणिभ्यान्तूपसङ्गृह्यस्वयमन्नस्यवर्द्धितम् । विप्रान्तिकेपितॄन्ध्यायन्शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ अन्नस्येति तृतीयार्थेषष्ठी । वर्द्धितं० पूर्णंपिठरानिपात्रम् । उपनिक्षिपेत्वाह्मणानांसमीपेपरिवेषणार्थमस्त्वरयास्थापयेत् । तथाचपाकस्थाल्याआकृष्य प्रथमंभोजनपात्रेनदेयम्किन्तुस्थाल्यादिकंपाणिभ्यांपात्रसमीपेभूमौसंस्थाप्यपश्चात्पाणिभ्यांपात्रान्तरिताभ्यांश्राद्धेपरिवेषयेत् । उभाभ्यामपिपाणिभ्यामाकृष्यपरिवेषयेत्० इतिमत्स्यपुराणात् । यत्तुश्राद्धेपरिवेषणन्तुदक्षिणपाणिमात्रेणैवाऽङ्गामभिधानादितिमैथिलोक्तं तन्न । एकेनपाणिनादत्तंशूद्राद्दत्तंनभक्षयेदित्यादिपुराणीयेनएकपाणिदत्तशूद्रादत्तभक्षणनिषेधेनतस्मात्परिवेषणस्यापिनिषिद्धत्वात्पाणिभ्यामपि पात्रान्तरितंकृत्वादेयम् । हस्तदत्तायेस्नेहालवणंव्यञ्जनानिच । दातारंनोपतिष्ठन्तेभोक्ताभुङ्क्तेचकिल्बिषम् ॥ तस्माद्न्तरितंदेयंपर्णेनाथतृणेनवा । प्रदद्यान्नतुहस्तेन नायसेनकदाचन ॥ इतिवशिष्ठवचनेनसामान्यतोऽभिधानात् । पितृभक्तितरङ्गिण्यामप्येवम् । मनुः । गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतं मधु । विन्यसेत्प्रयतः सम्यक्भूमावेवसमाहितः ॥ आमिषंपानपात्रस्वभोक्तुर्दक्षिणतोन्यसेत् । भक्ष्यभोज्यञ्चविविधंमूलानिचफलानिच ॥ हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभीणिच । उपनीयचतत्सर्वंशनकैः सुसमाहितः ॥ परिवेषयेत्प्रयतोगुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ गुणान्उपकरणानिभूमावेवमनुव्यञ्जनादिपात्राणिअन्नादिपात्रोपरिनिक्षिपेत् ॥ इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

परिवेष्टितः । त्रि० परिक्षिप्ते । परिस्कृते । परिते ॥ परितोवेष्टितः ॥

परिवेष्टा । त्रि० परिवेषणकर्त्तरि ॥ परिवारे ॥

परिव्याधः । पुं० अम्बुवेतसे ॥ द्रुमोत्पले ॥ परिविध्यते । व्यधताडने । घञ् ॥ परिविध्यतिवा । श्याद्व्यधेतिणः ॥

परिव्रज्या । स्त्री० तपस्यायाम् ॥ वृ० हे० ॥

परिव्राट्०ड् । पुं० भिक्षौ । कर्मन्दिनि । पाराशरिणि । मस्करिणि ॥ तल्लक्षणंयथा । सर्वारम्भपरित्यागोभैक्षाश्यंवृक्षमूलता । निष्परिग्रहताऽद्रोहः समतासर्वजन्तुषु ॥ प्रियाप्रियपरिष्वङ्गेसुखदुःखाविकारिता । सबाह्याभ्यन्तरंशौचंसुखदुःखाविकारिता ॥ सर्व्वेन्द्रियसमाहारोधारणाध्याननित्यता ॥ भावसंशुद्धिरित्येषपरिव्राड्वर्य्यउच्यते ॥ द्रुतिगरुडपुराणम् । परित्यज्यसर्वंव्रजति । व्रज० । परौव्रजेः षः पदान्तइतिक्विप्०दीर्घश्चपदान्तविषये षत्वञ्च ॥

परिव्राजकः । पुं० सन्यासिनि ॥ परिव्रजति । व्रज० । ण्वुल् ॥

परिव्राजिः । स्त्री० श्रावण्याभोषधौ ॥

परिशङ्कनीयः । त्रि० सर्वतोभावेनशङ्काविषये ॥ यथा । शास्त्रंसुचिन्तितमपिप्रतिचिन्तनीयंस्वाराधितोऽपिनृपतिः परिशङ्कनीयः । अङ्केस्थितापियुवतिः परिरक्षणीयाशास्त्रेनृपेचयुवतौचकुतोवशित्वम् ॥

परिशासनम् । न० भृत्यादिप्रेरणे । आकारणपूर्वकभृत्यादिप्रेषणे ॥ शासु० । ल्युट् ॥

परिशिष्टम् । न० परिशेषविशिष्टे । अवशिष्टार्थबोधकेग्रन्थे ॥ त्रि० । अवशिष्टे ॥ परितः शिष्टः ॥

परिशीलनम् । न० श्रुत्यादिविचारे ॥

परिशीलितः । त्रि० अभ्यस्ते ॥

परिशुष्कम् । न० मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । स्विन्नंयत्कृद्घृतेदर्व्यांमुहुरालोड्यभर्ज्जितम् । मात्रयादधिसिंधूत्थरामठैलापरिप्लुतम् ॥ मरिचार्द्रकसंयुक्तंसुगन्धिद्रव्यवासितम् । गतद्रवंसुधातुल्यंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ अपिच । मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्तंस्वेच्छाम्बुनामुहुः । जीरकाद्यैःसमायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ वृ० ॥ त्रि० सर्वतोनीरसे ॥ निर्मांसे ॥ परितः शुष्कम् ॥

परिशेषः । पुं० प्रसक्तप्रतिषेधेऽन्यत्राप्रसङ्गाच्छिष्यमाणेसम्प्रत्यये ॥ परिशिष्यते । शिष्लृविशेषणे । घञ् ॥

परिशोधः । पुं० परिशोधने । सर्वतोभावेनशुद्धौ ॥ परितः शोधः ॥

परिशोषः । पुं० सर्वतोभावेनशुष्कतायां ॥

परिश्रमः । पुं० श्रमे । क्लमे ॥ क्लेशे । प्रयासे । परिश्रान्तौ ॥ परितःश्रमः ॥

परिश्रय: । पुं० सभायाम् ॥ आश्रये ॥ परिश्रयणम् । श्रिञ्० । एरच् ॥

परिश्रान्त: । त्रि० सर्वतोभावेनश्रान्तियुक्ते ॥ परित: श्रान्त: ॥

परिश्रुत: । त्रि० सर्वतोभावेनश्रवणविशिष्टे ॥

परिश्लेष: । पुं० आश्लेषे ॥

परिषत् । स्त्री० अधीतशास्त्राणांसमवाये । सभायाम् ॥ परिषत्त्वंयथा । एकविंशतिसङ्ख्याकैर्मीमांसान्यायपारगै: । वेदाङ्गकुशलैश्चैवपरिषत्त्वंप्रकल्पयेत् ॥ परित: सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं०क्विप् । सत्सूद्विषेतिवाक्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥

परिषद: । पुं० पारिषदे । अनुचरे ॥ इ०हि० ॥

परिषद्वल: । पुं० सभ्ये । सभासदे ॥ परिषदस्यास्ति । रज: कृष्यासुतिपरिषदोवलच् ॥

परिषिक्त: । पुं० स्नानादौ ॥

परिष्कन्द: । पुं० परिस्कन्दे । पराचिते ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर० । पचाद्यच् ॥ परेर्वेतिवाषत्वम् ॥

परिष्कार: । पुं० विभूषणे । अलङ्कारे ॥ परिष्क्रियतेऽनेन । घञ् । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिवीतिषत्वम् ॥ संस्कारे । गुणे ॥

परिष्कृत: । त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ परिस्क्रियतेस्म । क्त: । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिविभ्य:सिवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जामितिषत्वम् ॥

परिष्वक्त: । त्रि० आलिङ्गिते ॥ यथा । स्त्रीपुंसौपरिष्वक्तौभवत: ॥ अन्योन्यंगाढलिङ्गितौभवतइत्यर्थ: ॥

परिष्वङ्ग: । पुं० आलिङ्गने । परिरम्भे ॥ परिष्वञ्जनम् । ष्वञ्जपरिष्वङ्गे । घञ् । परिनिविभ्य: इतिष: ॥

परिसङ्ख्या । स्त्री० विधिविशेषे ॥ यथातत्रचान्यत्रचप्राप्तौपरिसङ्ख्येतिगीयते । साचोभयप्राप्तावितरनिवृत्तिंबोधयति । यथा । पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइत्यत्रशशादिमांसेतरपञ्चनखमांसभक्षणनिवृत्तिबोध: । तदुक्तम् । नियम: परिसङ्ख्यावाविध्यर्थोहिभवेद्यत: । अनात्मदर्शिनेनैवपरात्मानमुपास्महेइति ॥ एकस्योभयत्रप्राप्तावेकत्रनियमनेयथाहु: । एकस्यवस्तुन: प्राप्तावनेकधैकधायदा । एकत्रनियम: साहिपरिसङ्ख्यानिगद्यतेइति ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । इयंत्रिदोषवतीयथाहस्मार्त्त: । श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्राप्तस्यबाधादित्येवंपरिसङ्ख्यात्रिदूषणेति ॥ किञ्चित्पृष्टमपृष्टंवाकथि-

तंयत्प्रकल्प्यते। तादृगन्यव्यपोहाय परिसङ्ख्यातुसास्मृता ॥ प्रमाणान्तरावगतमपिवस्तुशब्देनप्रतिपादितम्प्रयोजनान्तराभावात्सदृशवस्त्वन्तरव्यवच्छेदाययत्पर्यवस्यति साभवेत्परिसङ्ख्या ॥ अत्रकथनंप्रश्नपूर्वकंतदन्यथ। अपरिदृष्टंतथोभयत्रव्यपोह्यमानस्यप्रतीयमानतावाच्यत्त्वञ्चेतिचत्त्वारोभेदाः। क्रमेणोदाहरणम्। किमासेव्यंपुंसांसविधमनवद्यंद्युसरितः किमेकान्तेध्येयंचरणयुगलंकौस्तुभभृतः। किमाराध्यंपुण्यंकिमभिलषणीयञ्चकरुणायदासक्त्याचेतोनिरवधिविमुक्तौप्रभवति ॥ किम्भूषणंसुदृढमत्रयशोनरत्नंकिंकार्यमार्यचरितंसुकृतंनदोषः। किंचक्षुरप्रतिहतंधिषणानवेत्रंजानातिकस्त्वदपरःसदसद्विवेकम् ॥ कौटिल्यंकचनिचयेकरचरणाधरदलेषुरागस्ते। काठिन्यंकुचयुगलेतरलत्त्वंनयनयोर्वसति ॥ भक्तिर्भवेनविभवेव्यसनंशास्त्रेनयुवतिकामास्त्रे। चिन्तायशसिनवपुषिप्रायःपरिदृश्यतेमहतामिति ॥

परिसङ्ख्यानम्। न० गणनायाम् ॥

परिसङ्ख्याविधिः। पुं० उभयोश्चयुगपत्प्राप्तावितरव्यावृत्तिपरेविधौ॥ यथा। पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइति। इदंहिवाक्यंनपञ्चनखभक्षणपरम्। तस्यरागतःप्राप्तत्वात्। नापिनियमपरम्पञ्चनखभक्षणस्ययुगयत्प्राप्तेःपक्षेऽप्राप्त्यभावात्। अतइदमपञ्चनखभक्षणनिवृत्तिपरमितिभवतिपरिसङ्ख्याविधिः। साचद्विविधा। श्रौतीलाक्षणिकीच। तत्रअत्रैवावयवतीतिश्रौतीपरिसङ्ख्या। एवकारेणपवमानातिरिक्तस्तोत्रव्यावृत्तेरभिधानात्। पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइतिलाक्षणिकीइतरनिवृत्तिवाचकपदाभावात्। अतएवैषात्रिदोषग्रस्ता। दोषत्रयञ्च। श्रुतहानिःअश्रुतकल्पनाप्राप्तबाधश्चेति। तदुक्तम्। श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात्। प्राप्तस्यबाधइत्येवंपरिसङ्ख्यात्रिदूषणेति ॥ श्रुतस्यपञ्चनखभक्षणनिवृत्तेःकल्पनात्प्राप्तस्यचपञ्चनखभक्षणस्यबाधनादिति। अस्मिंश्चदोषद्वयंशब्दनिष्ठंप्राप्तबाधस्त्वर्थनिष्ठइतिदिक् ॥

परिसमाप्तिः। स्त्री० निश्चये ॥

परिसरः। पुं० पर्यन्तभूमौ। नदीनगरपर्वतादेरुपान्तभूमौ ॥ परितःसरन्त्यत्र। सृगतौ। पुंसीतिघः ॥ मृत्यौ। विधौ ॥ देवे ॥

परिसरणम्। न० सर्वतोगमने ॥ सृगतौ। ल्युट् ॥

परिसरा। स्त्री० नाड्यां ॥

परिसर्प्पः । पुं० परिक्रियायाम् । परिजनादिनावेष्टने ॥ परिसमन्तात् सर्पणम् । सृप्लृगतौ । घञ् ॥

परिसर्प्पणम् । न० प्रसरणे ॥ परिसर्प्पे ॥

परिसर्य्या । स्त्री० परीसारे । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिशप्रत्ययोयक्गुणौच-निपातनात् ॥

परिसीमा । स्त्री० चूयत्तायाम् ॥ परित :सीमा ॥

परिस्कन्द : । पुं० पराचिते । परपुष्टे ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर्० । प० अच् । परेश्चेतिपक्षेषत्वाभाव : ॥

परिस्तरणम् । न० आच्छादने ॥

परिस्तोमः । पुं० गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । कुथे ॥ परिस्तूयते । ष्टुञ्० । अर्त्तिस्तुसुहु इति मन् ॥ यद्वा । परिगत: स्तोमोऽत्र वर्णस्तोमत्वात् । यत्क्रियायुक्तादिति परे:स्तौतिंप्रतिअनुपसर्गत्वान्नष: ॥

परिस्पन्द: । पुं० कुसुमप्रकरादे: पत्रावल्यादेश्चरचनायाम् ॥ शिखास्थमाल्ये ॥ परिवारे ॥ परिस्पन्दनम् । स्पदि० । भावे अधिकरणेवा घञ् ॥

परिस्पन्दनम् । न० सर्वतोभावेनकम्पने ॥

परिस्पन्दमान : । त्रि० सर्वतोभावेन कम्पमाने ॥

परिस्फुट: । त्रि० प्रसिद्धावयवार्थे ॥

परिस्फुरित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

परिस्रुत् । स्त्री० वरुणात्मजायाम् । मदिरायाम् ॥ परित : स्रवति । स्रु० । क्विप्तुकौ ॥

परिस्रुत : । त्रि० स्यन्ने । स्रवयुक्ते ॥ परित: स्रूयतेस्म । स्रुप्रस्रवणे । गत्यर्थेतिक्त : ॥

परिस्रुता । स्त्री० वारुण्याम् । मदिरायाम् ॥ परित:स्रवति । स्रु० । क्विप्० तुक् । भागुरिमते । टाप् ॥ यद्वा । परित : स्रूयतेस्मलोकै : । स्रु० । गत्यर्थेतिक्त : ॥

परिहापित : । त्रि० त्याजिते ॥

परिहार: । पुं० अनादरे ॥ परिह्रियतेऽनेनानेवा । हृञ् । घञ्० । उपसर्गस्येति पाक्षिकोदीर्घाभाव :॥

परिहार्य्य : । पुं० वलये ॥ त्रि० । त्याज्ये ॥

परिहास : । पुं० नर्मवाक्ये । परीहासठट्ठा इतिभाषा ॥ परिहसनम् । हसेहसने । घञ् ॥

परीक्षक: । त्रि० निरूपके । कारणिके ॥ शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपादके ॥ परीक्षते । ईक्षदर्शने । ण्वुल् ॥

परीक्षणम् । न० परीक्षायाम् । राज्ञा

धर्मकामार्थभयैरमात्या देर्भावितत्त्वनिरूपणे । यथा । भेदोपजापां बुपधाधर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् । इति ॥ सर्वतोभावेनदर्शने ॥ संशय्यपूर्वपक्षनिराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापने ॥ परित : ईक्षणम् ॥

परीक्षा । स्त्री० विचारणायाम् ॥ परितईक्षणमनया । ईक्ष० । गुरोश्चहल: । टाप् ॥ दिव्ये ॥

परीक्षित् । पुं० नृपविशेषे ॥ अभिमन्युसुते । विष्णुराते ॥ सयुधिष्ठिरानन्तरंकलियुगस्यारम्भे चक्रवर्त्तीराजाबभूव । सएवलोकविख्यात : परीक्षिदितियत् प्रभु : । पूर्वदृष्टमनुध्यायन् परीक्षेतनरेष्विह ॥

परीक्षित: । पुं० परीक्षिति । अभिमन्युपुत्रे नृपे ॥ यथा । परिक्षीणेषुवंशेषुजातोयस्माद्दर:सुत: । तस्मात्परीक्षितोनाम विख्यात: पृथिवीतले इ० देवीभागवतम् ॥ त्रि० । सञ्जातापरीक्षायस्यता० इतच् ॥

परीक्ष्यकारी । त्रि० सम्यग्घेतुभिर्विमृश्यकरणशीले ॥

परीत : । त्रि० परिवेष्टिते ॥ व्याप्ते ॥

परीतत् । त्रि० सर्वतोभावेनविस्तृते ॥

परीप्सा । स्त्री० त्वरायाम् ॥ अपादानेपरीप्सायामितिदर्शनात् ॥ प्राप्तुमिच्छायाम् ॥ पर्याप्तुमिच्छायाम्

परीप्सु : । त्रि० जिप्सासौ ॥ आप्नोते : सन्नन्तादुप्रत्यय : । आप्ज्ञपृधामीदितीकार : । अत्रलोपोभ्यासस्येत्यभ्यासलोप : ॥

परीभाव : । पु० तिरस्क्रियायाम् अनादरे ॥ परीभुवोवज्ञानइति० भावेघञ् । वृद्धि: । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

परीरम् । न० फले ॥ पृणाति । पॄपालनपूरणयो : । कॄशॄपॄकटिपटिशौटिभ्यईरन् ॥

परीरण : । पु० कमठे ॥ दण्डे ॥ पट्टशाटके ॥ इतिमेदिनी ॥

परीरम्भ : । पु० आलिङ्गने । परिरम्भे ॥

परीवर्त्त : । पु० प्रतिदाने । निमये । नैमेये ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

परीवाद : । पु० अपवादे । निन्दायाम् ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : । विद्यमानदोषस्याभिधानंपरीवाद : । अविद्यमानदोषाभिधानंनिन्देतिविवेक : ॥ यथा । परीवादस्तथ्योभवतुवितथोवापिमहतांतथाप्युच्चैर्धाम्नां हरतिमहिमानंजनरव : तुलोत्तीर्णस्यापिप्रकटनिहताशेषतमसोरवेस्तादृक्तेजोनहिभवतिकन्यांगतवत : ॥

परीवापः । पुं० पर्युप्तौ ॥ सलिलस्थाने परिवारे ॥ परिवपनम् अनेनावा । टुवप्० । भावेघञ् हलश्चेतिवा । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परिवारः । पुं० परिजने ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे । शोभाजनके उपकरणे छत्रचामरादौ । सभ्यजनादौच ॥ परिवार्य्यते ऽनेनपरिवारणंवा । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परिवाहे ॥ परिवहन्त्येभिः । वह० । हलश्चेतिघञ् उपसर्गस्यघञीति पाक्षिकोदीर्घः ॥ परिवहनम् । भावेवा० घञ् ॥ महीभृद्योग्यवस्तुनि

परीष्टिः । स्त्री० अन्वेषणायाम् ॥ इषेरनिच्छार्थस्यपरेर्वेतिपक्षेक्तिन् । परिचर्य्यायाम् ॥ प्राकाम्ये ॥ परीसारः परिसर्य्यायाम् । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । घञ् उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

परीहारः । पुं० अवज्ञायाम् । अनादरे ॥ परिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिपक्षिकोदीर्घः ॥

परीहासः । पुं० द्रवेकेलौ । नर्मणि ॥ परिहसनम् । हसे० । घञ् । पाक्षिकोदीर्घः ॥

परुः । पुं० वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । बाहुलकादुः ॥

परुत् । अ० पूर्ववत्सरे । गतवर्षे ॥ पूर्वस्मिन्वत्सरेइत्यर्थे । सद्यःपरुदितिपूर्वस्यपरभावःउत्०च । संवत्सरे ॥

परुत्न ः । त्रि० पूर्ववर्षभवे ॥ परुद्भवः । चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परुद्वारः । पुं० घोटके ॥

परुट् । पुं० पर्वणि ॥ यत्परुषिदिनमितिश्रुतौपरुषिपर्वणीत्यर्थात् ॥

परुषम् । न० निष्ठुरवाक्ये ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ परुषफले ॥ न० । तिलकवृक्षे ॥ त्रि ० कर्बुरे ॥ रूक्षे ॥ निष्ठुरोक्तौ । परेषांदेशजातिकुलविद्याशिल्परूपवृत्त्याचारपरिच्छदशरीरकर्मजीविनांप्रत्यक्षदोषवचनम् परुषमितिवदन्त ॥ यच्चान्यत्क्रोधसन्तापत्रासनसञ्जननंवचः । परुषंतत्त्वविज्ञेयंयच्चान्यत्तथाविधम् ॥ चक्षुष्मन्तितिलुप्ताक्षंचण्डालंत्राह्मणेच । प्रशंसानिन्दनंयत्परुषान्नविशिष्यतेइतिदेवलः ॥ परुषवचनानामेवपरोक्षमुदाहरणमपवादइत्याहुः ॥ निष्ठुरवाग्युक्ते ॥ पिपर्त्ति पूर्यतिअलंबुद्धिंकरोति । पॄ० । पॄनहिकलिभ्यउषच् ॥

परुषा । स्त्री० वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ ओजः प्रकाशकैर्वर्णैः परुषाख्यात्मता परा ॥ वामनादिमतेगौडीप्येया ॥

परुः। न० ग्रन्थौ। वंशादिपर्वणि॥ पिपर्त्ति। पृपालनपूरणयोः। अर्त्तिपृवपीत्युस्॥

परूषम्। न० फलवृक्षभेदे। अल्पाऽस्थिनि। नीलचर्मणि। परूसाइति च फालसा० इतिचभाषा०॥

परूषकम्। न० परूषे॥ परूषकंकषायाम्लमामंपित्तकरंलघु। तत्पक्वंमधुरंपाकेशीतंविष्टम्भिवृंहणम्॥ हृद्यंदट्पित्तदाहास्रज्वरक्षयसमीरहृदितिभावप्रकाशः॥

परेण। अ० परतोर्थे॥ विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम्॥

परेतः। पुं० भूतान्तरे॥ त्रि०। मृते॥ परंलोकमितः॥ परादूरमितोवा॥

परेतरः। त्रि० आत्मीये। अवञ्चके॥ परादितरः॥ स्वामिकार्यार्थमितरेषांभेदके॥ परान्विपक्षान्इतरयतिभेदेनआत्मसात्करोति। तत्करोतीतिण्यन्तात्कर्म्मण्यण्॥

परेतराट्। पुं० धर्मराजे। पितृपतौ। यमे॥ परेतेषुमृतेषुराजते। राजृ०। सत्सूद्विषेतिक्विप्। ज्ञान्तः॥

परेद्यवि। अ० परस्मिन्नहनि॥ सद्यः परुदित्यादिनापरस्मादेद्यव्यहनिनिपात्यते॥

परेपम्। त्रि० परापे॥ परागताआपोयत्र। इयन्तरुपसर्गेभ्योपईदित्यअप्रवर्णान्ताद्वेत्युक्तेः'पाक्षिकईत्॥

परेष्टुका। स्त्री० बहुसूत्याम्। बहुप्रसूतायाङ्गवि॥ परमिच्छतिपरैरिष्यतेवा। वा०तुः। स्वा० कः॥

परेधितः। पुं० कोकिले॥ त्रि०। पराचिते। औदासीन्येनपरपुष्टे॥ परैरेधितः सम्वर्द्धितः॥

परोक्षः। पुं० तपस्विनि॥ त्रि०। इन्द्रियाविषये। अप्रत्यक्षे॥ परोक्षमस्त्यस्य। अर्शआद्यच्॥ अत्राहुः। परोभावः परस्याक्षेपरोक्षेलिटिदृश्यताम्। उत्ववादेः परादक्ष्णः सिद्धंवास्मान्निपातनात्॥ अस्मात्परोक्षेलिडितिनिर्द्देशात्॥

परोक्षम्। अ० इन्द्रियाविषये॥ वृत्तिविषयेऽक्षिशब्दइन्द्रियमात्रपरः। अक्ष्णः परमितिविग्रहेशरदादिषुप्रतिपरेतिसमासान्तविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः। परोक्षेलिडितिनिपातनात्परस्यौकारादेशः॥ पारस्करादित्वात्सुडित्यप्याहुः॥ श्रीभोजस्तुपरार्थेपरःशब्दंमन्यते॥

परोपकारः। पुं० परस्यपरेषांवाउपकृतौ। अन्यसम्बन्धिहिते। दधीचिनापुराणीतः श्लोकश्चश्रूयतेभुवि। सर्वधर्ममयः सारः सर्वधर्मज्ञसम्मतः॥ परोपकारः कर्त्तव्यः प्राणैः कण्ठगतैरपि। परोपकारजंपुण्यंतुल्यंक्रतुशतैरपीतिपाद्मोत्तरख

गडे २२ अध्यायः ॥
परोवरीणः। त्रि० योऽपिपरांश्चअवरांश्चअनुभवतितस्मिन् ॥ परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवतीतिख:। अवरस्यादेरुत्वंनिपात्यते। गुण:॥
परोवरीयान्। त्रि० उत्तरमुत्तरंश्रेष्ठात्श्रेष्ठे ॥ पुं०। परम्परंवरीयस्तु गुणवतिप्राणे ॥
परोष्णी। स्त्री० तैलपायिकायाम्। मुखविष्ठावागुलिकादिनामिकायांम्। चटिकाविशेषे। परंशत्रुउष्णं यस्याः। गौ०ङी॥
पर्कटि:। स्त्री० प्लक्षवृक्षे॥
पर्कटी। पुं० प्लक्षवृक्षे। जटिनि॥ कमण्डलुतरौ॥ पाकरि० इतिभाषा॥
पर्कटी। स्त्री० प्लक्षवृक्षे। पाकरि० इ० भा० प्र०॥ पृगादेर्नूतनेफले॥ पृच्यते पृचौ०। वा०कट:। गौ० ङीष्॥
पर्ज्जनी। स्त्री० दारुहरिद्रायाम्॥ पिपर्त्ति। पृ० विच्। पर्चासौजनी च॥ परम्पालकंस्वास्थ्यंजनयति वा।जनी०॥ गयन्तः।कर्मण्यण्॥
पर्ज्जन्यः। पुं० मेघशब्दे॥ धनदम्बुदे॥ शक्रे॥ पिपर्त्ति। पर्षतिवा। पृ०। पृषुसेचनेवा। पर्जन्य इ० साधुः॥ वृष्ट्यात्मकेदेवे॥ पर्जन्योनाम वृष्ट्युपकरणाभिमानिनी देवताविशेष इतिछान्दोग्यभाष्यम्॥ मेघसामान्ये॥ यज्ञाद्भवतिपर्जन्यः॥ सूर्ये॥ स्वगोभिर्भक्तुमारेभेपर्ज्जन्यः कालमागते
पर्ज्जन्यहर्षः। पुं इन्द्रे॥
पर्ज्जन्या। स्त्री० दारुहरिद्रायाम्॥
पर्णः। पुं० वातपोथे। पलाशे। किंशुके। ढाक० इ० भा०॥ पिपर्त्ति। पृ०। धापृवस्यज्यतिभ्योनः॥ यद्वा॥ पर्णयति पर्णहरितभावे। अच्॥ न०। पत्रे॥ ताम्बूले॥ यथा। अनिधायमुखे पर्णं पूगंखादयतेनरः। मतिभ्रंशो दरिद्रःस्यादन्ते नस्मरतेहरिम्॥
पर्णकृच्छ्रः। पुं० पत्रकृच्छ्रव्रते॥ यथा। पर्णोदुम्बरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकैः। प्रत्येकंप्रत्यहाभ्यस्तैः पर्णकृच्छ्रउदाहृतः॥ इतिगरुड़पुराणम्॥
पर्णखण्ड:। पुं० वनस्पतौ॥ ताम्बूलैकांशे॥
पर्णचोरकः। पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये॥
पर्णध्वत्। त्रि० पर्णध्वंसकर्त्तरि।
पर्णनरः। पुं०पित्रादिशवासंध्यलाभेदाहार्थंतत्प्रतिनिधिभूतशरपलाशपत्ररचितोर्णातन्तुवेष्टितयवपिष्टलिप्तनराकारपुत्तलके॥
पर्णभेदिनी। स्त्री० प्रियङ्गौ
पर्णभोजनः। पुं० छागले॥ पर्णानि

भोजनंयस्य ॥ त्रि० । पत्रभक्षके ॥

पर्णमाचाल: । पुं० कर्मरङ्गवृक्षे ॥

पर्णमृग: । पुं० वानरादिमृगगणविशेषे ॥ यथा । वनौकोऋक्षमार्जार वृक्षमर्कटिकादय: । एतेपर्णमृगा: प्रोक्ता: सुश्रुताद्यैर्महर्षिभि: ॥ स्मृता: पर्णमृगावृष्यः चक्षुष्या: शोषिणहिता: । श्वासार्शकासशमना: सृष्टमूत्रपुरीषका इतिभावप्रकाश: ॥

पर्णलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

पर्णवल्ली । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥

पर्णशाला । स्त्री० उटजे । मुनिगृहे ॥ पर्णनिर्मिताशाला । शाकपार्थिवादि: ॥

पर्णसि: । पुं० पङ्कजे । पद्मे ॥ जलगृहे ॥ पृणोति । पृप्रीतौ । सानसिवर्णसि पर्णसीत्यादिनाऽसिप्रत्यय: पृणोतेर्नुक्च ॥

पर्णाशन: । पुं० घने । मेघे ॥

पर्णास: । पुं० स्वल्पपत्रतुलस्याम् । कठिञ्जरे ॥ पर्णान्यस्यति । असु० । कर्मण्यण् ॥ यद्वा पर्णैरसति । असदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

पर्णी । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥

पर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पर्णोटजम् । न० उटजे । पर्णशालायाम् ॥

पर्द्द: । पुं० अपानोत्सर्गे । कुत्सितशब्दे । गुरुरवे ॥ पर्द्दते ॥ पर्द० । प० अच् ॥

पर्द्दनम् । न० पर्द्दे । पाद० इ०भा० ।

पर्प्प: । पुं० पङ्गुपीठे । येनकाष्ठेन पङ्गुश्चरतितस्मिन्काष्ठे ॥ पर्प्पगतौ । हलश्चेतिकरणेघञ् ॥ न० । नवतृणे ॥ गृहे ॥ तिपर्त्ति । पृ० । खष्यशिल्पशष्यत्यादिनापप्रत्ययान्त: साधु: ॥

पर्प्पट: । पुं० पितपापड़ा० इ० भा० भेषजान्तरे । कवचे । तिक्ते ॥ पर्पटोवरतिक्तश्चस्मृत: पर्पटकश्चस: । कथित: पांशुपर्यायस्तथा कवचनामक: ॥ पर्पटोहन्तिपित्तास्रभ्रमतृष्णाकफज्वरान् । सङ्ग्राही शीतलस्तिक्तोदाहनुद्वातलोलघु: इतिभावप्रकाश: ॥ पापड़० इ०भा० पिष्टप्रभेदे ॥ धूमसीरचिताहिङ्गु हरिद्रालवणैर्युता: ॥ सर्जिकाजीरकाभ्यां चतनूकृत्यचवेल्लिता: ॥ पर्पटास्तेसदङ्गारभृष्टा: परमरोचका: । दीपना: पाचनारूक्षागुरव: किञ्चिदीरिता: ॥ मौद्गाश्चतद्गुणा: प्रोक्ता विशेषाल्लघवोहिता: । चणकस्यगुणैर्युक्ता: पर्पटाश्चणकोद्भवा: ॥ स्नेहभृष्टास्तुतेसर्वे भवेयुर्मध्यमागुणैरितिभावप्रकाश: ॥

पर्प्पटक: । पुं० कवचे । तिक्ते । पर्पटे ॥

पर्प्पटद्रुम: । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

पर्प्पटी । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ पिष्टप्रभेदे । पापड़ी० इ० भा०॥ उत्तरदेशभवसुगन्धिद्रव्ये । पपरी० इ० भा० । रञ्जन्याम् । चक्रवर्त्तिन्याम् ॥ अस्यागुणा यथा । पर्पटी तुवरातिक्ताशिशिरावर्ण्यकृल्लघु : । विषव्रणहरीकण्डूकफपित्तास्रकुष्ठनुत् ॥

पर्प्परीक : । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ भूपि ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । श्वपॄदॄआङ्गिरुक् चाभ्यासस्येतिईकन् ० धातोर्ह्रि स्वं रुक्चाभ्यासस्य ॥ वेदभाष्येतुपॄ पालन पूरणयोरस्य निपातनमिदं माश्रित्यस्तोतॄणां पालकः० इ० व्याख्यातं ॥

पर्प्परीण: । पुं० पर्णस्यशिरायाम् ॥ द्यूतकम्बले ॥ पर्णे चूर्णरसे ॥ न० पर्णे ॥ इतिमेदिनी ॥

पर्प्पिक: । पुं० पङ्गौ ॥ खञ्जे ॥ पर्पेण चरति । पर० ॥ स्त्री पर्प्पिकी ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

पर्फरीकम् । न० किसलये ॥ स्फुरति । स्फुरस्फुरणे । पर्फरीकादयश्चेतिईकन्धातोपर्फरादेशश्च ॥ यद्वा । धातोर्ह्रित्वम्० उकारस्याकार:सलोप: रुक्चाभ्यासस्य । वेदभाष्ये तु ञिफलाविशरणेस्यनिपातनमाश्रित्यशत्रूणां विदारयितेतिव्याख्यातम्॥

पर्य्यङ्क: । पुं० मञ्चे । मांचा० इ० भाषा ॥ पल्यङ्क० पलङ्ग: इ०भाषा वृष्याम् । ऋषीणामासने ॥ पर्य्यस्तिकायाम् खाट० भा० ॥ परितोऽङ्क्यते । अकिलक्षणे घञ् ॥

पर्यङ्कपादिका । स्त्री० कोलशिंव्याम् ॥

पर्य्यक् । त्रि० परितोर्थे ॥

पर्य्यटनम् । न० भ्रमणे । व्रज्यायाम् । अटाव्याम् । फिरना० इ० भाषा अट० परिपूर्व: । भावेल्युट् ॥

पर्य्यनुयोग: । पुं० जिज्ञासायाम् ॥ इति हलायुध: ॥ दोषविशेषे ॥

पर्यनुयोज्योपेक्षणम् । न० निग्रहस्थानप्राप्तस्यनिग्रहे ॥ निग्रहस्थानंप्राप्तवतोऽनिग्रह:निग्रहनिग्रहस्थानानुद्भावनमित्यर्थ: । यत्रत्वनेकनिग्रहस्थानपाते एकतरोद्भावनंतत्रनपर्यनुयोज्योपेक्षणम् । अवसरेनिग्रहस्थानोद्भावनत्वावच्छिन्नाभावस्यैवतत्त्वात् । ननुवादिनाकथमिदमुद्भाव्यंस्वकौपीनविवरणस्यायुक्तत्वादिति चेत्सत्यम् । मध्यस्थै नैवेदमुद्भाव्यम् । वादेचस्वयमुद्भावनेऽप्यदोष : ॥

पर्यन्त: । पुं० अन्त्यसीमायाम् । प्रान्तदेशे ॥ परितोऽन्त : ॥ समीपे ॥

पर्य्यन्तभू : । स्त्री० नदीनगरादिसमीपभूमौ । परिसरे ॥ पर्य्यन्तभू : ॥

पर्यन्तिका । स्त्री० गुणभ्रंशे ॥

पर्य्ययः । पुं० व्यतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने । शास्त्रतोलोकव्यवहाराच्चप्राप्तस्यार्थस्यपरित्यागे । अतिपाते । उपात्यये ॥ पर्ययणम् । इण् गतौ । एरच् ॥

पर्य्ययणम् । न० अश्वसज्जायाम् । जीन० इ० भाषा० पलानइतिच ॥

पर्य्यवसानम् । न० चरमे ॥ षोन्तकर्मणि ॥ पर्यवपूर्वः । ल्युट् ॥

पर्य्यवसितः । त्रि० पर्य्यवसानप्राप्ते ॥

पर्य्यवस्था । स्त्री० विरोधने ॥ पर्य्यवस्थानम् । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

पर्य्यवस्थाता । त्रि० शत्रौ । विरोधिनि ॥ पर्य्यवतिष्ठति । ष्ठा० । तृच् ॥ पर्य्यवरोद्धरि ॥

पर्य्यवस्थानम् । न० विरोधे ॥ ष्ठा० । ल्युट् ॥ सर्वतोभावेनावस्थितौ ॥

पर्य्यश्रुः । त्रि० परिगतानन्दवाष्पे ॥

पर्य्यस्तः । त्रि० पतिते । स्रस्ते । ढैपडा० इतिभा० ॥ हते ॥ परितोऽस्तः ॥ परिवृत्ते । सर्वतःप्रसृते ॥ क्षिप्ते ॥

पर्य्यस्तिका । स्त्री० खट्वायाम् ॥

पर्य्याचान्तम् । न० एकपङ्क्तिस्थानन्यानवमन्ययत्रान्नेभुज्यमानेकेनचिदाचमनंक्रियतेतदन्नंपर्याचान्तमुच्यते ॥

पर्य्याणम् । न० पल्ययने । घोडकापलान० इ० भा० ॥ वङ्कायभागे० इ० त्रि० शि० ॥

पर्य्याधाता । पुं० आहिताग्नौकनिष्ठे ॥ यथा । 'सोदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेऽन्याधानंकरोतियः । तयोःपर्याहितोज्येष्ठः पर्याधाताकनिष्ठकः ॥

पर्य्याप्तम् । न० यथेष्टे । निकामे ॥ निवारणे ॥ त्रि० । तृप्ते ॥ शक्ते ॥ कार्यकारणदक्षे ॥ परिमिते ॥ आप्लृव्याप्तौ । परिपूर्वः । भावे० क्तः ॥ प्राप्तौ ॥ तृप्तावितिमेदिनिकरः ॥

पर्य्याप्तिः । स्त्री० प्रकामे ॥ प्राप्तौ ॥ रक्षणे । मारणोद्यतस्यनिवारणे ॥ पर्यापनम् । पर्याप्तितिस्त्राणार्थः । क्तिन् ॥ सामर्थ्ये ॥ स्वरूपसम्बन्धविशेषः सचसर्वेषामेवपदार्थानांविशिष्टबुद्धिनियामकः । पदार्थभेदेननाना । यथा । पर्याप्तिश्चायमेकोघटइमौद्वावित्यादिप्रतीतिसाक्षिकः स्वरूपसम्बन्धविशेषइतिदीधितिः । समवायेनगुणे गुणस्यासत्त्वेपिचत्वारोगुणाइत्यादिप्रतीत्यागुणादिषुसङ्ख्यादिमत्त्वनियामकोऽपितादृशसम्बन्धः । इतिसामान्याभावेजगदीशः । द्वितीयवादेगदाधरभट्टाचार्यश्च ॥

पर्य्यायः । पुं० प्रकारे । अवसरे ॥ क्रमे । आनुपूर्व्याम् । परिपाट्याम् । अनुक्रमे । वारी० इ० भा० ॥ निर्माणे ॥ द्रव्यधर्मे ॥ क्रमेणैकार्थवाचकाः शब्दाः पर्यायाः इतिविजय

पर्याय:

रचित ॰॥ सम्पर्कविशेषे ॥ येनसहयत्सम्पर्क: सम्बन्धस्तेनसहतत्पर्याय: । यथा । समानं कुलभावश्चदानादानन्तथैवच। तयोर्वंशसमानंहिपर्यायश्चप्रचक्षते ॥ इतिकुलदीपिका ॥ अलङ्कारवि० । यथा। एकंक्रमेणानेकस्मिन्पर्याय: । एकंवस्तुक्रमेणानेकस्मिन्भवतिक्रियतेवासपर्याय:। क्रमेणोदाहरणम् । श्रोणीभारस्त्यजतितनुतांसेवतेमध्यभाग: पद्भ्यांमुक्तास्तरलगतय: संश्रितालोचनाभ्याम् । धत्ते वक्ष: कुचसचिवतामद्वितीयञ्चवक्रम्तद्गात्राणांगुणविनिमय: कल्पितोयौवनेन ॥ यथावा । नन्वाश्रयस्थितिरियंतवकालकूटकेनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागर्णवस्यहृदयेवृषलक्ष्मणोथकण्ठेऽधुनावससिवाचिपुन:खलानाम् ॥ यथावा । बिम्बौष्ठएवरागस्तेतन्विपूर्वमदृश्यत । अधुनाहृदयेप्येषमृगशावाक्षिदृश्यते ॥ रागस्यवस्तुतोभेदेपिएकतयाध्यवसितत्त्वादेकत्त्वमविरुद्धम् ॥ तत्ताणसिरिसहोअररअणाहरणम्मिहिअअमेकरसम् । बिम्बाहरेपिआणं निवेसिअंकुसुमवाणेन॥ *॥ तत्तेषांश्रीसहोदररत्नाभरणे हृदयमेकरसम् । बिम्बाधरेप्रियाणांनिवेशितंकुसुमवाणेनेतिसंस्कृतम् ॥

पर्यायशयनम्

श्रीसहोदरंरत्नंकौस्तुभ: आभरणंयस्यतस्मिन्विष्णौएकरसमेकतानन्तेषांपातालवासिनामसुराणामितिचंडीदासहृदयम्। कुसुमबाणेनप्रियाणांकान्तानांविम्बसदृशेऽधरेविनिवेशितमित्यनेकत्रस्थितौप्रयोजकनिर्देशाद्भेद: ॥ अन्यस्ततोन्यथा । अनेकमेकस्मिन्क्रमेणभवतिक्रियतेवासोन्य:। क्रमेणोदाहरणम् । मधुरिमरुचिरंवच: खलानाममृतमहोप्रथमंपृथुव्यनक्ति। अथकथयतिमोहहेतुमन्तर्गतमिवहालहलंविषंतदेव ॥ तद्गेहंनतभित्तिमन्दिरमिदंलब्धावकाशंदिव: साधेनुर्जरतीनदन्तिकरिणामेताघनाभाघटा:। सक्षुद्रोमुशल:ध्वनि: कलमिदंसङ्गीतकंयोषितामाश्चर्यं दिवसैर्द्विजोयमियतींभूमिंसमारोपित: ॥ अत्रचैकस्यैवहानोपदानयोरविवक्षितत्वान्नपरिवृत्ति: ॥ * ॥ अपिचलक्षणान्तरम्। क्रमेणैकमनेकस्मिन्नाधारेवर्ततेयदि । एकस्मिन्नथवानेकंपर्यायालङ्कृतिर्मतेति ॥ पर्ययणम् । इण० । परावनुपात्ययइणइतिघञ् । व्यत्ययेपि ॥ यथा । प्राप्त: पर्यायकालोव इतिब्रह्माभ्यभाषतइति ॥ पर्यायशयनम् । न० उपशाये । विशाये । प्रहरिकादीनांपर्यायेणक्रमेणशयनम् ॥

पर्यायोक्तम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ पर्यायोक्तं विना वाच्यवाचकत्वेन वस्तुयत् ॥ वाच्यवाचकभावव्यतिरिक्तेनावगमनव्यापारेणयत्प्रतिपादनं तत्पर्यायेणभङ्ग्यन्तरेणकथनात् पर्यायोक्तम् । उदाहरणम् । यं प्रेक्ष्य चिररूढापिनिवासप्रीतिरुज्झिता मदेनैरावणमुखमानेन हृदयेहरेः ॥ अत्र रावणशक्रौ मदमानंमुक्तौजाता विति व्यङ्ग्यमपिशब्देनोच्यते । तेनयदेवोच्यतेतदेवव्यङ्ग्यंयथातुव्यङ्ग्यंनतथोच्यतेयथागविशुक्लेचलति दृष्टे गौः शुक्लश्चलतीति विकल्पोय देवदृश्यतेतदेवविकल्पयति० नतु यथादृष्टं तथा० यतोभिन्नासंमृष्टत्वेनदृष्टं भेदसंसर्गाभ्यांविकल्पयति ॥

पर्य्यासित : । त्रि० पर्य्यावर्त्तिते ॥

पर्य्याहार: । पुं० वीवधे । उभयतोबद्धशिक्यः स्कन्धवाह्यो काष्ठविशेषे । कांवड इतिबङ्गीदइतिचभा० ॥ परित आह्रियतेऽनेन ॥

पर्य्याहित:। पुं० योऽग्रेऽग्न्याधानंकरोतितस्यज्येष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठ ज्येष्ठे अग्न्याधानंकरोतिहि । तयोः पर्य्याहितोज्येष्ठः पर्याधाताकनिष्ठकः ॥

पर्य्युदञ्चनम् । न० उद्धारे । ऋणे ॥ परितउदच्यते । अञ्चु० । कृत्यल्युटइतिकर्मणिल्युट् ॥

पर्य्युदस्त: । त्रि० पर्युदासविशिष्टे । विध्यन्वयिभेदात्मकनञर्थयुक्ते ॥

पर्युदास: । पुं० प्रतिषेधभेदे ॥ प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेऽप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदेनञ् ॥ सामान्यशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यैवपर्युदासत्वम् ॥ यथा । अमावास्यायाम्पितृभ्योदद्यात् रात्रौश्राद्धं नकुर्वीत । अत्रश्राद्धकरणे रात्रेः पर्युदासः ॥ परिसर्वतोभावेनउदास्यतेविधिर्यत्रसपर्युदासइतिगौडाः ॥

पर्युपयुक्त : । त्रि० समाप्ते ॥ यथा । आगमकालेनैवास्य यःकृत्स्नंपर्य्युपयुक्तंस्यादितिमहाभाष्यम् । आगमकालेनविद्याग्रहणकालेन । अस्य-विद्यार्थिनः । पर्य्युपयुक्तंसमाप्तमिति तदर्थः ॥

पर्युषितम् : त्रि० रात्र्यन्तरितपक्वान्ने । व्युष्टे । बासी० इ० भाषा० ॥ यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितञ्चयत् । उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियमितिभगवद्गीता ॥

पर्य्येषणा । स्त्री० अन्वेषणायाम् । ढूढणाइतिढूढइतिचभा॥ अन्यांपर्यैषणांचर ॥ तर्कादिनायथावोधितधर्मान्वेषणे ॥ इषगत० दि० । इष आभीक्ष्ण्ये क्र्या० । आभ्यांपरेर्वेतिपक्षेयुच् । टाप् ॥

पर्य्यङ्कम् । न०जरुपर्वणि । घौंटूइति

जान् इतिच भा० ॥

पर्व्वकारी । पुं० धनादिलोभेनअपर्वसु अमावास्याक्रियावर्तके ॥

पर्व्वगामी । पुं० पर्वसु स्त्रीगामिनि ॥

पर्व्वत: । पुं० महीध्रे । शिखरिणि । क्ष्माभृति । अहार्ये । गोत्रे । गिरौ ॥ पर्व्वाणिसन्त्यत्र । तपपर्व्वमरुद्भ्याम् ॥ यद्वा । पर्व्वति । पर्वपूरणे । भृमृदृशियजिपर्व्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ॥ विंशतिश्च प्रपर्वता यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोनीलपर्वत : ॥ श्वेतश्चशृङ्गवान् मेरुमाल्यवान्गन्धमादन : ॥ महेन्द्रोमलय : सह्य . शुक्तिमानृक्षमानपि । विन्ध्यश्चपारियात्रश्चकैलासो मन्दिरस्तथा ॥ लोकालोकोमहांस्तेपु तथैवोत्तरमानस : । एतेविंशति र्विख्याता : पर्वतास्तस्य पावरा : ॥ पादपे । वृक्षे ॥ शाकप्रभेदे ॥ पावड़ा इ० गौ० शा० प्र० मत्स्यविशेषे ॥ देवर्षिविशेषे ॥

पर्व्वतकाक : । पुं० द्रोणकाके ॥

पर्व्वतज: । पुं० गिरिसंभववस्तुनि ॥

पर्व्वतजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ सरिति । नद्याम् ॥ द्राक्षावि० । पहाड़ी० दाख इ० भा० ॥ पर्वतात्जाता । जनी० । पञ्चम्यामिति ड : ॥

पर्वततृणम् । न० तृणविशेषे । तृणाढ्ये । मृगप्रिये ॥

पर्वतमोचा । स्त्री० अद्रिकदल्याम् ॥

पर्वतराज : । पुं० नगाधिराजेहिमाद्रौ । पर्वतानांराजा॥राजेतिटच् ॥

पर्व्वतराजपुत्री । स्त्री० उमायाम् । दुर्गायाम् । यथा । शक्रध्वजात्पञ्चयुतेदशाहेमूलर्क्षयुक्तासितसप्तमीया । आरभ्यतस्यांदशमींचयावत् प्रपूजयेत्पर्व्वतराजपुत्रीमिति ॥

पर्व्वतवासिनी । स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥ गायत्र्याम् ॥ काल्याम् ॥

पर्व्वताधारा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

पर्व्वतारि: । पुं० इन्द्रे ॥ पर्व्वतानामरि : ॥

पर्व्वतालय: । पुं० वानरे ॥ पर्व्वतआलयोयस्य ॥

पर्व्वताशय: । पुं० मेघे ॥

पर्व्वताश्रय: । पुं० शरभे ॥ त्रि० । पर्व्वतवासिनि ॥

पर्व्वश्रयदेश: । पुं० देशविशेषेषु ॥ ते यथा । अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्व्वताश्रयिणश्चये । निर्हाराहंसवर्गाश्चकुपथाअपथा:खशा: ॥ कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णादर्भासमूहका: । त्रिगर्त्तामगडलाश्चैवकिराताश्चामरै : सह ॥ इ० तिमत्स्यपुराणम् ॥

पर्व्वतीय: । पुं० अक्षोटे ॥ पर्वतेभव : । विभाषामनुष्ये इतिपक्षेछ : ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नमनुष्यादौपर्वतोनिवासोऽस्य । पर्व्वताच्चेतिछ : ॥

पर्व्वधिः । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥

पर्व्व । न० उत्सवे । मखे ॥ ग्रन्थौ ॥ प्रस्तावे ॥ लक्षणान्तरे ॥ दर्शप्रतिपदोःसन्धौ ॥ विषुवत्प्रभृतिषु ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ ग्रन्थसन्धौ ॥ यथा । महाभारतेऽष्टादशपर्व्वाणि । तानियथा आदिःसभावनविराटसयोद्यमश्चभीष्मोगुरुश्चविजमद्रवसौप्तिकश्च । स्त्रीपर्वशान्तिरनुशासनमश्वमेधव्याश्रमौमुषलयानदिवावरोहइतिमहाभारतटीका ॥ तिथिविशेषेषु ॥ चतुर्दश्यष्टमीकृष्णाअमावास्याचपूर्णिमा । पर्व्वाण्येतानिराजेन्द्ररविसङ्क्रमणंतथा ॥ पर्वति० पर्वतेवा । पर्वपूरणे । वा० कनिन् ॥ यद्वा । पिपर्त्ति पृणातिवा ॥ पॄ० । स्नामदिपद्यर्त्ति पृशकिभ्योवनिप् ॥ चणे ॥

पर्व्वपुष्पी । स्त्री० रामदूतीवृक्षे ॥

पर्व्वपूर्णता । स्त्री० आयोजने । सम्भारे ॥ पर्व्वणःपूर्णत्वे ॥

पर्व्वमूला । स्त्री० श्वेतायाम् ॥

पर्व्वयोनिः । पुं० इक्ष्वादौ ॥ पर्वणियोनिरुत्पत्तिर्यस्य ॥

पर्व्वरुट् । पुं० पिण्डपुष्पे । दाडिमे ॥

पर्व्ववल्ली । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

पर्व्वसन्धिः । पुं० प्रतिपत्पञ्चदश्योरन्तरे ॥ पञ्चदशीशब्देनपूर्णिमाऽमावास्ययोर्द्वयोर्ग्रहणम् । अतएवपौर्णमास्याअमावास्यायावाशेषसार्द्धदण्डचतुष्टयम्प्रतिपदश्चप्रथमसार्द्धदण्डचतुष्टयं पर्वसन्धिरिति वृद्धाः ॥ संहितैयोयदाराहुर्यस्तपर्वसन्धिष्वितियमः ॥ पर्वणोःसन्धिः ॥

पर्व्वितः । पुं० पर्वतमत्स्ये ॥

पर्शुः । पुं० कुठारे । परशौ ॥ परंशत्रुं शृणाति । शॄहिंसायाम् । आङ्परयोःखनिशॄभ्यांडिच्चेतिकुः ॥ पृ० ॥ यद्वा । स्पृश्यते स्पृशसंस्पर्शने स्पृशेश्वण्शुनौपृचेति०शुन्० । पृ । आदेशश्च ॥

पर्शुका । स्त्री० पार्श्वास्थिनि । पांसु० इतिभाषा ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा । स्पृश० । स्पृशेः श्वण्शुनौपृचस्वार्थेकन् ॥ यद्वा पर्शुरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पर्शुपाणिः । पुं० गणेशे । विनायके ॥

पर्शुरामः । पुं० जामदग्न्ये । परशुरामे ॥

पर्शूः । स्त्री० पर्शुकायाम् ॥ अप्राणिजातेरित्यूङ् ॥

पश्वधः । पुं० कुठारे । परसा० इ० भा० ॥ परश्ववयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिड : । परश्वंदधाति डुधाञ् । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥

पर्षत् । स्त्री० सभायाम् ॥ यथाह०-याज्ञवल्क्यः । चत्वारोवेदधर्मज्ञाः पर्षत्त्रैविद्यमेववा । सात्रूतेयंसधर्मः

स्यादेकोर्वाऽध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥ अन्यदप्युक्तंलक्षणंभविष्यपुराणे । द्विगुणात्क्षत्रियाणान्तु वैश्यानांत्रिगुणास्मृता । चतुर्गुणात्तुशूद्राणांपर्षदुक्तामहात्मनामिति ॥ परितः सीदन्त्यस्याम् । षदॢ०। सं० क्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् । वा०परेरन्त्यलोपः ॥ यद्वा । गॄदृभसोऽदिरिति स्यदिप्रत्ययोबाहुलकात्पृषेरपि ॥

पर्षद्वल: । त्रि० परिषद्वत्ति । सभासदि । सभ्ये ॥ पर्षदस्यस्य । रजःकृष्यासुतिपरिषदोवलजित्यत्र पर्षदित्यपिपाठाद्वलच् ॥

पल: । पुं० पलाले । शस्यहीनधान्यनाले । पराल० इ० भा० ॥

पलम् । न० आमिषे । मांसे ॥ उन्माने । कर्षचतुष्टये । मुष्टौ । प्रकुञ्चे । बिल्वे ॥ तत्तुशास्त्रे तोलकचतुष्टयम् । वैद्यकेअष्टतोलकम् । लौकिकेसाष्टरक्तिद्विमाषकतोलकत्रितयम् ॥ यथा । पलन्तु लौकिकैर्माने : साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयंचैयंज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतम् ॥ इतितिथितत्त्वम् ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारः पञ्चवापिप्रकीर्त्तिताः ॥ (**) ॥ विघटिकायाम् । घटिकाषष्टिभागैकभागे । षष्टिविपले ॥ पलदण्डयोः प्रमाणन्तु दशगुर्वक्षरोच्चारणकालः प्राणः षडात्मकैः, तैः पलंस्यात्तत्षष्ट्यादण्डइत्यभिधीयते ॥ तेनच । आक्रान्ते पञ्चस्यान्ते पर्याकाशेदिशेखाणी : कान्तंवक्रंद्वतंपूर्वं चन्द्रंमस्त्वाराणीचेत् । अत्राम : प्राटँश्चे तत्र्ये तोराहु : क्रूर:प्रात्यात् तस्माद्‌धाम्ने हर्म्यस्यान्तेशय्ये कान्ते कर्त्तव्या ॥ अस्यैकपाठात्पलमृषष्टिपाठाद्दण्डोभवति ॥ यथाहकालिदासः । गुर्वक्षराणामुदितस्त्वषष्ट्यापलंपलानांघटिकाकिलैका । षष्ट्याघटीनांभदिनंतयार्यैस्त्रिंश्यैकयाचन्द्रमसोदिनंस्यादिति ॥ पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

पलक्या । स्त्री० पालक्यशाके ॥ इ०रा०नि० ॥

पलगण्ड : । पुं० लेपके । राज० इ० भा० ॥ पलंमांसंतत्तुल्येनमृदादिनागण्डतिवदनैकदेशमिवकरोति । गडिवदनैकदेशे । पचाद्यच् ॥

पलङ्कट : । त्रि० भयशीले । भीरौ ॥ इ० त्रि० ॥

पलङ्कर : । पुं० पित्ते ॥ इति त्रि० ॥

पलङ्कष : । पुं० राक्षसे ॥ कणगुग्गुलौ ॥ पलङ्कषति । कषहिंसायाम् । मू०कः । तत्पुरुषइ० द्वितीयाया अलुक् ॥

पलङ्कषा । स्त्री० गोक्षुरके । रास्नायाम् । किंशुके । गुग्गुलौ । मुण्डीर्याम् । लाक्षायाम् । क्षुद्रगोक्षुरके । महाश्राव

ख्याम् ॥ मक्षिकायाम् ॥ टाप् ॥

पलप्रिय : । पुं० द्रोणकाके ॥ त्रि० । मांसादे ॥

पलभा । स्त्री० पलविभायाम् । विषुवत्प्रभायाम् ॥ सायनमेषसङ्क्रमणादर्वाक्सपादाष्टदिनेमध्याह्ने द्वादशाङ्गुलजाच्छाया । यत्तु क्रांत्यल्पलाघवे । मेषादिकेसायनभागसूर्येदिनार्द्धजाभापलभाभवेत्सेति ॥

पलल : । पुं० राक्षसे । यातुधाने ॥ न० पङ्के ॥ मांसे ॥ तिलचूर्णे ॥ पललंतिलकल्कंस्यात् तिलचूर्णश्चपिष्टकः । पललंमधुरंरुच्यंपित्तास्रबलपुष्टिदम् । इ० राजनिर्घण्टः ॥ मेचवतिलचूर्णे । तिलकुट० इ० भा ॥ यथा । पललन्तुसमाख्यातंसेचवत्तिलपिष्टकम् । पललंमलकृद्वृष्यं वातघ्नंकफपित्तकृत् ॥ बृंहणंगुरुतृष्यंस्निग्धंमूत्रनिवर्त्तनम् ॥ पलति० पल्यतेऽनेनवा । पलगतौ । वृषादिभ्यश्चिदितिकल : ॥

पललज्वर : । पुं० पित्ते ॥ हरितद्वारावली० ॥

पललप्रिय : । पुं० द्रोणकाके ॥

पललाशय : । पुं० गण्डरोगे ॥

पलव : । पुं० प्लवे । पञ्जराखेटे । मत्स्यधारणोपाये । लोपो० इ० गौ० भाषा० ॥

पलशतम् । न० तुलायाम् ॥ पलानांशतम् ॥

पलाग्नि : । पुं० पित्ते ॥

पलाङ्ग : । पुं० शिशुमारे ॥

पलाण्डु : । पुं० सुकन्दके । मुखदूषणे । शूद्रप्रिये । रोचने । प्याज० इ० भा० ॥ पलाण्डुर्यवनेष्टश्चदुर्गन्धोमुखदूषक : । फरणोन्य : पलाण्डुस्तुलताकोद्रुद्रुमश्चस: ॥ इ० धन्वन्तरि : ॥ सुश्रुतस्तु । लशुनोदीर्घपत्रश्चपिच्छगन्धोमहौषधम् । फरणश्चपलाण्डुश्च लतार्कश्चापदारिका ॥ गृञ्जनंयवनेष्टश्चपलाण्डो र्दशजातय : ॥ इत्याह ॥ पलाण्डुस्तुगुणैर्ज्ञेयोरसोनसदृशोबुधै : ॥ स्वादुपाकरसोऽनुष्ण : कफकृन्नातिपित्तल : ॥ हरतेकेवलंवातंबलवीर्यकरोगुरुरिति भावप्रकाश : ॥ पलति । पलरक्षणे । बाहुलकात्आण्डुप्रत्यय : ॥

पलाद् : । पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ पलमत्ति । अद्० । कर्मण्यण् ॥

पलादन : । पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ त्रि० मांसभक्षणशीले ॥

पलान्नम् । न० पाकराजेश्वरोक्तप्रकारे मांसादियुक्तसिद्धभक्ते । पलौदने । मांसौदने ॥

पलाप : । पुं० गजगंडे । हस्तिकपोले ॥

पलायनम् । न० अपयाने । प्रद्रावे । भयादिनास्थानान्तरगमने । भागना० इ० भा० ॥

पलायित : । त्रि० नष्टे ॥ गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ० हि० ॥

पलाल : । पुं० । न० । निष्फलितृणादिकाण्डे । सस्यशूकधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य : कालन् ॥ पलमलतिवा । अल० । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहद : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० महत्पलालंपलालीतद्वति ॥ मत्वर्थे० पामादित्वात्न: । शाकीपलालीदद्रूणांह्रस्वत्वञ्च ॥

पलाली । पुं० महत्पलाले ॥

पलाश: । पुं० शट्याम् ॥ राक्षसे ॥ मगधदेशे ॥ हरिते ॥ किंशुके पर्णे । वातपोथे । याज्ञिके । ढाक० इ० भा० ॥ पलाशोदीपनोवृष्य : सरोष्णोव्रणगुल्मजित् । कषाय : कटुकस्तिक्त : स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषग्रहण्यर्श : कृमीन्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकेतुकटुतिक्तंकषायकम् ॥ वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्ग्राहिशीतलम् । तृट्दाहशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलंलघूष्णंमेहार्श : क्रिमिवातकफापहम् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत् ॥ न० । छदने । पर्णे । छदे । पत्रा० इ० भा० ॥ पलाशपत्रे ॥ शासने ॥ परिभाषणे ॥ त्रि० । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥ यद्वा । पलंमांसं० अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ पलेमांसेआशायस्यवा ॥

पलाशक: । पुं शट्याम् । किंशुकवृक्षे ॥

पलाशपर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसार : । पुं० शाकद्रुमे ॥

पलाशाक्ष : । पुं० नाडीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्य : । पुं० नाडीहिंगुनि ।

पलाशान्ता । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं० वृक्षमात्रे पलाशामिसन्त्यस्य । अतइनि : ॥ राक्षसे ॥ क्षीरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । अम्लपल्याम् ॥ शट्याम् ॥ काश्मीरेगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । कर्चूरप्रभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ पलितमस्त्यस्या : । अर्० अच् । असितपलितयोर्न । छन्दसिक्नमेके० इत्य कोक्तिभाषायामपिअनयोस्तइत्यस्यस्थानेक्न् इत्य पश्चादेशोभवति । नान्तत्वान्ङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघ : । पुं० काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहननम्० परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परौघइत्यप्

घादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाकेशानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलमंवा । फलनिष्पत्तौ । ञिफलाविशरणे । नपुंसकेभावेक्तः । लोष्ठपलितावितिसाधु ॥ फलेरितजादेश्चपोवा ॥ शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे ॥ केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ तन्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृतःशरीरोष्माशिरोगतः । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधवः । अस्यचिकित्सा यथा । लोहचूर्णस्यकर्षन्तुदशार्द्धञ्चूतमज्जतः । धात्रीफलद्वयंपथ्ये द्वेतथैकंविभीतकम् ॥ पिष्ट्वालोहमयेभाण्डेस्थापयेन्निशिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्तिपलितंनैहसंशयः ॥ दशार्द्धपञ्चकर्षाणि ॥ काश्मर्यामूलमार्द्रौसहचरकुसुमंकेतकस्यापिमूलंलोहंचूर्णंसभृङ्गंत्रिफलपलयुतंतैलमेभिःपचेद्यः । कृत्वालोहस्यभाण्डेक्षितितलनिहितंस्थापयेन्मासमेकंकेशाःकाशप्रकाशाअपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति ॥ त्रिफलानीलिकापत्रं भङ्गराजोऽयसोरजः । अवीमूत्रेणसंपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाशः ॥

पलिता । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ असितपलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप् तकारस्यनकारादेशश्चन ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव० इ० भा० ॥ पलस्यओदनस्यअनयोः समाहारः ॥

पल्यः । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलमर्हति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्कः । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे ॥ वृष्याम् ॥ पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोऽञ्चते । अकिलचणे । घञ् । परस्यघाङ्कयोरितिवालत्त्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ० हि० च० ॥ वल्गादल्लालिकापल्ययनमिति० त्रि० शे० ॥

पल्लः । पुं० स्थूलकुसूलके । पालइति मरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लवः । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वपत्रादिसङ्घाते शाखायाः पल्लवोमतः इतिकोशान्तरम् ॥ पल्यते । सं० क्विप् । लूयते । लूञ्० । ऋदोरप् । पल्चासौलवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तरे ॥ अञ्चले ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ षिङ्गे ॥

पल्लवकः । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रुः । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुरः । पुं० तोक्मे । कोंपर० इ० भा० ॥

पल्लवाधारः । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविकः । त्रि० कामुके ॥

पल्लवितम् । त्रि० लाक्षारक्ते ॥ सपल्लवे ॥ तते । विस्तृते ॥ पल्लवा : सञ्जाता अस्य । ता० इतच् ॥

पल्लवी । पुं० द्रुमे ॥

पल्लि : । स्त्री० क्षुद्रग्रामे ॥ कुट्याम् ॥ कुटीसमूहे ॥

पल्लिका । स्त्री० गृहगोधिकायाम् ॥

पल्लिवाह : । पुं० तृणविशेषे ॥ पल्लिवाहोदीर्घतृण : सुपत्रस्ताम्रवर्णक : । अदृढ : शाकपत्रादि : पशूनामवलप्रद : ॥

पल्ली । स्त्री० अल्पग्रामे ॥ कुट्यन्याम् ॥ दक्षिणदेशप्रसिद्धे नगरविशेषे ॥ कुट्यमत्स्ये । विशम्बरायाम् । गृहगोधिकायाम् । छापकी इति० छिपकली० इतिच०भा० ॥ अस्यापतनफलमुक्तंज्योतिश्शास्त्रे । यथा । निपततियदिपल्लीदक्षिणाङ्गेनराणामृस्वजनधनवियोगोलाभदावामभागे । उरसिशिरसिपृष्ठेकण्ठदेशेचराज्यंकरचरणहृदिस्थासर्वसौख्यंददातीति ॥ दिग्विशेषेतस्या : शब्दफलं यथा । वित्तंब्रह्मणिकार्यसिद्धिरतुलाशक्रेहुताशेभयम् । याम्यासृग्निभयंसुरद्विपिकलिर्लाभ : समुद्रालये । वायव्यांवरवस्त्रगन्धसलिलंदिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यांमरणंध्रुवंनिगदितंदिग्लक्षणांवज्ञने ॥ज्ये ष्ठीकृतेक्षुतेप्येवंमूच : केचिच्चकोविदा इति० ॥ दिग्लक्षणांखस्त्रमेयज्ज्ञेयंज्ये ष्ठीकृतेपि तदितिच ॥

पल्वलम् । न० क्षुद्रसरसि । वेशन्तं । इत्यमरा० इ० भा० ॥ अल्पंसर : पल्वलंस्यादच्चचन्द्रक्षगेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्रच्च वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंगुर्वभिष्यन्दिविष्टम्भिदोषलंपरम् ॥ पलतिपल्यतेवा । पलगतौ । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुषपालिल्वलपल्वलधिष्ण्यशिल्या : इतिवलच् । यद्वा । पिवन्त्यस्मिन् । पापाने अस्मात्सानसीत्यादिनैवलच्लुगागमोह्रस्वत्वञ्च ।

पल्वलावास : । पुं० कूर्मे ॥

पव : । पुं० निष्पावे । धान्यादीनांनिस्तुषीकरणे ॥ वायौ । पवनम् । पूञ्० । ऋदोरप् ॥ न० । गोमये इति श० चं० ॥

पवन : । पुं० वायौ । मरुति ॥ पुनातिपवतेवा । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ एवनस्सपावयितृणांवेगवतांवा मध्ये भगवतोविभूति : । सप्तवाह्यपवना यथा । भूवायुरावहइहप्रवहस्तदूर्द्ध : स्यादुद्वहस्तदनुसंवहसंज्ञकश्च । अन्य : परोपिसुवह : परिपूर्वकोस्माद्बाह्या : परावहइमेपवना : प्रसिद्धाइतिसिद्धान्तशिरोमणि : ॥ आवसथ्याग्नौ ॥ निष्पावे । प्रवाते सूर्पादिनाधान्यस्योत्क्षेपणेननिस्तु

षीकरणे ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ लब्धा दिविकले ॥ ।ऽ। मध्यगुरौचतुष्क ले ॥ ।ऽ न० । आपाके ।. कुम्भ कारस्यामघटादीन। पाकस्थाने । . आतादृतिभा० ॥ जले । त्रि०· । पवित्रे । प्रयते ॥ पूञ्० । ल्युट्

पवनविजयः । पुं० गरुडोक्तशुभाशुभ सूचकश्वासवायुजयापायकग्रन्थवि- शेषे ॥

पवनव्याधिः । पुं० श्रीकृष्णस्यमित्रे । उद्धवे ॥ वायुरोगे ॥

पवनात्मजः । पुं० हनूमति ॥ अग्नौ ॥ पवनस्यात्मजः ॥

पवनालः । पुं० तृणाद्ये । देवधान्ये । जुम्हरी इतिजुवार० इतिचभा०

पवनाशः । पुं० सर्पे ॥

पवनाशनः । पुं० सर्पे ॥ पवनोश नं यस्य ॥

पवनाशनाशः । पुं० गरुडे ॥ मयूरे

पवनेष्टः । पुं० महानिम्बे ॥ निम्बे

पवनोम्बुजम् । न० परूषफले ॥

पवमानः । पुं० वायौ ॥ पवते । पूङ् ॥ पूङ्यजोःशानन् । आनेमुक् ॥ स्तोत्रविशेषेषु ॥ ज्योतिष्टोमेबहिष्पवमानाद् गस्तोत्राणितत्रोद्गात्रायैस्त्रिभिर्यज मानार्थं कर्मक्रियते तानिपवमान पदवाच्यानिस्तोत्राणीत्यर्थः ॥ नि र्मथ्याग्नौ ॥ सचगार्हपत्याग्निः । यथा । अथयः पवमानस्तु नि- र्मथ्योग्निः सउच्यते । मचवैगार्ह पत्योग्निः प्रथमोब्रह्मणःस्मृतः इ तिमत्स्यपुराणम् ॥

पवनात्मजः । पुं० हव्यवाहने ॥ य- था । पवमानात्मजोह्यग्निर्हव्यवाह नउच्यते ॥

पवारुकः । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।

पविः । पुं० कुलिशे । वज्रे ॥ पुना ति । क्षीरकस्यपवित्रत्वोक्तेः पुनाते रचइः ॥

पवितः । त्रि० पविचिते । पूते ॥ पू यतेस्म । पूङ् । क्तः पूङश्चेतीड्वि कल्पः । गङ्गावादेशौ ॥ न० । म- रीचे ॥

पविता । त्रि० पवित्रताकारके ॥ पुना ति । पूञ्० । तृच् ॥

पवित्रम् । न० वर्षणे ॥ कुशे ॥ ताम्रे ॥ पयसि । जले ॥ अर्घोपकरणे ॥ यज्ञोपवीते ॥ घृते ॥ मधुनि ॥ पार्वणश्राद्धादावर्घार्थं होमादावाज्य संस्कारार्थंचसाग्रनिर्गर्भकुशान्तर वेष्टितप्रादेशमात्रद्वये ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशंद्विदलमे वच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयं पवित्रंयत्र कुत्रचिदिति ॥ पुं० । तिलकवृक्षे ॥ पुत्रजीवद्रुमे ॥ त्रि० व्रतादिना शुद्धे । प्रयते । पूते ॥ शुद्धिजनके । मेध्ये ॥ पावने । शुद्धिकरे ॥ पु- नाति । पूञ्० । कर्तरिचर्षिदेव

तयोरितीच :॥ यथा। पवतेपुनातिवा। पु॰ड॰। पु॰त्र॰वा। अशिचोदिभ्यइत्रीत्रौ॥

पवित्रकः। पुं॰ अश्वत्थे॥ उदुम्बरे॥ कुशे॥ मदनके॥ न॰। शणसूत्रजाले॥ पवित्रमुपवीतम्तद्वदिव। इवेप्रतिकृताविति कन्॥ पवित्रादृविपरीतलक्षणायामंज्ञायांकोवा। सम्नन्धितुपवित्रकमितिस्मृतिः॥ जानूरुनाभिमानान्तंप्रतिमासुपवित्रकम्। इत्यग्निपुराणम्॥

पवित्रधान्यम्। न॰ यवे॥ इ॰ रा॰ नि॰॥

पवित्रा। स्त्री॰ नदीविशेषे॥ तुलस्याम्॥ अश्वत्थीवृक्षे॥ हरिद्रायाम्॥

पवित्रारोपणम्। न॰ श्रीकृष्णसंप्रदानकोपवीतदानरूपोत्सवविशेषे॥ यथा। श्रावणस्यसितपक्षेद्वादश्यांवैष्णवैर्मुदा। कर्तव्यः कृष्णदेवस्यपवित्रारोपणोत्सवः॥ श्रीकृष्णदेवस्येत्युपलक्षणमन्यदेवतानामपि॥

पवित्रारोहणम्। न॰ पवित्रारोपणे॥ यथा। आषाढशुक्लपक्षस्ययाष्टमीश्रावणस्यच। पवित्रारोहणंकुर्याद्देव्याः प्रीतिकरंपरम्॥ दुर्गामन्त्रेणमन्त्रेणदुर्गाबीजेनभैरव। वैष्णवीतंत्रमन्त्रेणपवित्रारोहणंचरेत्॥ विशेषाच्छ्रावणारभ्यदेव्याः कुर्यात्पवित्रकम्। सर्वेषामपिदेवानांपवित्रारोहणंचरेत्॥

पवित्राष्टकम्। न॰ स्थाण्वादिषु॥ स्थाणुस्वर्णाक्षगोकर्णभद्रकर्णमहावलाः। वस्त्रापदाविमुक्ताहरुद्रकोट्यः. खमण्डले॥ आकाशतत्त्वे एतत्पवित्राष्टकमिति मृगेन्द्रसंहिता।

पवित्रित:। त्रि॰ पवित्रे। प्रयते। पूते। शुचौ। शुद्धे॥ पवित्रंसञ्जातमस्य। ता॰ इतच्॥

पशव्य:। त्रि॰ पशूपभोग्यबालतृणादिसमृद्धे देशे॥ पशुभ्योहितमित्यर्थेयत्॥

पशु। अ॰ दर्शने॥ परमदर्शने॥ सम्यगर्थे॥ पशुमन्यमानाः॥

पशुः। पुं॰ मृगादौ। सिंहव्याघ्रादौ। तिर्यगादिसर्वप्राणिषु॥ अस्यलक्षणम्। लोमवल्लाङ्गूलवत्त्वम्॰इ॰ भा॰ रवे कणादः। ग्राम्यारण्यप्रभेदेनचतुर्दशविधाःपशवोभवन्ति। यथा। हयग्रीर्षः। गौरविरजोऽश्वोश्वतरोगर्दभोमनुष्यश्चेति सप्तग्राम्याः पशवः। महिषवानरर्क्षसरीसृपरुरुपृषतमृगाश्चेतिसप्तारण्याःपशवइति दुर्गोत्सवतत्त्वम्॥ देवाजे। छागे॥ छागादौपशुपदप्रयोगमाहयज्ञपार्श्वे उष्ट्रोवायदिवामेषश्छागोवायदिवाहयःपशुस्थानेनियुक्तानांपशुशब्दोभिधीते॥ इतिबलिदानप्रकरणेतिथि

तत्त्वम् ॥ अवैधपशुहननेदोषो यथा गारुड़े । वसेत्सनरकेघोरेदिनानि पशुरोमभिः । सम्मितानिदुराचारोयोहन्त्यविधिनापशून् ॥ इति ॥ प्रमथे । महादेवगणप्रभेदे ॥ स्वर्गादिकामेसंसारपरवशेनरे ॥ घृणाद्यष्टपाशवद्धप्राणिनि ॥ पाशायथा घृणाशंकाभयंलज्जाजुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशाः प्रकीर्तिताः ॥ पाशबद्धः पशुःप्रोक्तः पाशमुक्तः सदाशिवः इति ॥ ज्ञानशून्ये जने ॥ यथा । आहारनिद्राभयमैथुनंचसामान्यमेतत् पशुभिर्नराणाम् । ज्ञानंनराणामधिकोविशेषोज्ञानेनहीनाः पशुभिः समाना इति ॥ गवादौ ॥ देवे॥प्राणिमात्रे ॥ यज्ञे ॥ यज्ञोदुम्बरे ॥ साधकानांभावत्रयाणांप्रथमेभावे॥तस्य निर्णयोयथा । नित्यश्राद्धंतथासंन्ध्यावन्दनंपितृतर्पणम् । देवतादर्शनंपीठदर्शनंतीर्थदर्शनम्॥गुरोराज्ञापालनञ्चदेवतानित्यपूजनम् । पशुभावस्थितोमर्त्त्योमहासिद्धिंलभेद्ध्रुवम् ॥ अपिच । पत्रंपुष्पंफलंतोयंस्वयमेवाहरेत्पशुः । नशूद्रदर्शनंकुर्यान्मनसानास्त्रियंस्मरेत् ॥ आदौभावंपशोःकृत्वापश्चात्कुर्यादवश्यकम् । वीरभावं महाभावं सर्वभावोत्तमोत्तमम् ॥ तत्पश्चादतिसौन्दर्यंदिव्यभावंमहाफलमिति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ दिव्यस्तुदेववत्प्रायःशुद्धान्तःकरणः सदा । द्वन्द्वातीतोवीतरागः सर्वभूतसमः क्षमी ॥ तस्यकालो यथा । आदौदशमदंडेनपशुभाव मथापिवा । इति रुद्रजामले उत्तरखण्डम् ॥ जन्ममात्रं पशुभावंवर्षषोडशकावधिइतिवामकेश्वरे ५१ पटलः । पशुभावकर्त्तव्याकर्त्तव्यगर्भतद्भावनिन्दा माहरुद्रजामले । पशुभावरतायचकेवलं पशुरूपिणः । रात्रौ यन्त्रस्त्रमंत्रञ्चनस्पृशेन्नजपेत्क्वचित् ॥ संशयोबलिदानेच तन्त्रेचसंशयः सदा ॥ मन्त्रे चाक्षरबुद्धिश्चअविश्वासोगुरौसदा ॥ प्रतिमासु शिलाबुद्धिर्भेदकोदैवतं पुनः । निरामिषेणदेवेशिदेवतायाः प्रपूजनम् ॥ अस्नानेन तथा स्नानंप्रत्यहं देहताड़नम् । सर्वेषाञ्चैवनिन्दाञ्चयःकुर्यात्त्वमहेश्वरि ॥ सएवशुभावेनचाधमः परिकीर्तितः ॥ इति रुद्रजामले उत्तरखण्डे ६ पटलः ॥ रात्रौनैव यजेद्देवीं संध्यायां वापराह्णके । ऋतुकालंविनादेविरमणं परिवर्ज्जयेत् ॥ मांसादिकं महेशानित्यजेत् पञ्चपर्वसु । यदन्यद्देवविहितं कुर्यान्नियमतत्पर ॥ इतिनित्यातन्त्रे प्रथमपटलः ॥ (**) ॥ संसा

र्यणी ॥ यथा । चैतन्यंदृक्क्रियारू पंतदस्त्यात्मनिसर्वदा । सर्वतश्चय तोमुक्तौश्र् यतेसर्वतोमुखम् ॥ सद प्यभासमानत्त्वात् तन्निरुद्ध प्रतीयते । वश्योनावृतवीर्यस्यसोतएवविमो क्षणात् ॥ अस्यार्थ: । ज्ञानक्रिया त्मकंयच्चैतन्यं तदात्मन्यस्ति नतु शरीरसमवेतमितिचार्वाकनिराकर णशास्त्रप्रतिपादितम् । तच्चसर्वदैवा स्तिनतुमुक्तावेवमुक्तौतुसं वित्त्यभा- वो यथा । वैशेषिकैरिष्टस्तथाविधा यामोहरूपायामुक्तेर्निराकृतत्त्वात् । यतोमुक्तौमुक्तात्मनांसर्वतोमुखस्यचै तन्यस्यश्रवणात् । नचतेषांतदानी मेवतदुत्पद्यतेइतिवाच्यम् । सदुत्प त्त : सत्कार्यवादेप्रतिपादितत्त्वात् । अथमुक्तावेवतथाविधचैतन्यश्रुते : पूर्वञ्चतदनुपलम्भादन्वयव्यतिरेका भ्यांसंसारावस्थायांसर्व्वतोमुखत्वं चैतन्यस्यकृतइत्याशङ्कानिरासायाह । सदपीतिसत्यमनुपलंभ:संसाराव स्थायांतथाविधस्यचैतन्यस्यसत्त्वन्यथा सिद्ध: । व्यञ्जकाभावकृतोहियोनुप लम्भ:सनाभावसाधकोऽपितुअसति व्यञ्जकेयश्चायमनुपलम्भ:सव्यञ्जका भावकृत:अतश्चनाऽसत्वंसाधयति । तच्चसर्वतोमुखत्वंसदपियस्मात्प्रथते तत : केनापिप्रतिबद्धमित्यवसीय ते । अस्माच्चहेतोरनावृतनिजसाम

र्थ्यस्यपुरामुक्ते:सआत्मावश्य: इति ॥ पश्यतिसर्वमविशेषेण । दृशिर् ० । अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामृजि पशितुक्धुक्दीर्घहकाराश्च त्यु : पशिरादेशश्च ॥ पशवश्चग्राम्यारण्या वेदस्मृत्यागमविहितकर्मसाधनभू ता : । नहितान्विनायज्ञाद्यनुष्ठा नम्यज्ञार्थमेवचतेषांसृष्टि : । तत्र ग्राम्याअजादयोगवयादयस्त्वारण्या इतिभेद : ॥

पशुक्रिया । स्त्री० मैथुने ॥

पशुजाति : । स्त्री० पशुशब्दवाच्ये ॥ सिंहाद्याहरिणाद्याश्चगवाद्यायेचज न्तव : । तेसर्वेशास्त्रदृष्ट्यात्र प्रोक्ता हिपशुजातय : ॥

पशुपति : । पुं० चन्द्रमौलौ । शिवे ॥ पशोर्वाप्रस्यपति : ॥ पालयामिप शून्यस्मात् सृजामिचयदृच्छया । तेषाञ्चपतिरेवाहं तस्मात्पशुपति : स्मृत : ॥ पशूनांजीवानांसुरनरति रश्चांपतिरितिवा । यथा । ब्रह्माद्यास्था वरान्ताश्चपशव : परिकीर्त्तिता : । तेषांपतिर्महादेव:स्मृत: पशुपति: श्रुतौ ॥ हुताशने ॥ यजमानमूर्तौ

पशुपल्वलम् । न० कैवर्तीमुस्तके ॥

पशुपाल : । पुं० वृत्त्यर्थतयाछागमेषा दिपोषके ॥

पशुपाश : । पुं० पुत्रकलत्रादिषु ॥ घृ णालज्जाद्यष्टसु ॥ पशूनांपाशोघृणा

दि : । घृणाशङ्काभयंलज्जाजुगुप्सा चेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजाति रष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता : ॥ षड्द र्शनमहाकूपेपतिता : पशव : प्रिये । परमार्थंनजानन्तिपशुपाशनियन्त्रि ता इतिकुलार्णवे १ उल्लासे ॥

पशुपाशक : । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रियमानतपूर्वाङ्गींस्वपादान्त: पदद्वयम् । ऊर्ध्वांशेनरमेत्कामीबन्धोयं पशुपाशक : ॥

पशुप्रेरणम् । न० गवादीनांचालने । उदजे । हांकना० इ० भा० ॥ पशूनांप्रेरणम् ॥

पशुमोहनिका । स्त्री० कटुकीलतायाम्

पशुरज्जु : । स्त्री० अश्वादिबन्धनरज्जौ । दामन्याम् ॥ पशुबन्धनीरज्जु: ॥ शाकपार्थिवादि : ॥

पशुराज : । पुं० सिंहे ॥ पशूनांराजा टच् ॥

पशुवृत्ति : । त्रि० अतिवत्सले ॥

पशुहरीतकी । स्त्री० आम्रातकफले ॥

पश्चात् । अ० प्रतीच्याम् ॥ चरमे ॥ अधिकारे ॥ पृष्ठभागे ॥ अपरस्मिन्० अपरस्मात्० अपरोवा । वसत्याग तोरमणीयंवा । पश्चादितिसूत्रेणाऽ परस्यपश्चभाव : आतिश्चप्रत्ययोऽ स्तातेर्विषये ॥

पश्चात्ताप : । पुं० अनुतापे । विप्रतीसारे । अनुशोचने । पछतावा० इ० भा० ॥ पश्चात्तपनम् । तपसंतापे । घञ् ॥

पश्चार्द्ध : । त्रि० अपरार्द्धे । शेषार्द्धे ॥ अपरस्यापश्चभावश्च । अपरस्यार्द्धे पश्च भावोवक्तव्य : ॥

पश्चिम : । त्रि० चरमे । अन्त्ये ॥ पश्चाद्भव : । अग्रादिपश्चाड्डिमचच् ॥ पच्छम० इ० प्रसिद्धे देशे ॥

पश्चिमक्रतु : । पुं० अन्त्येष्ट्याम् ॥

पश्चिमरात्रि : । स्त्री० अपररात्रे ॥ ॥ पश्चिमाचासौरात्रिश्च । विशेषणस मास : ॥

पश्चिमा । स्त्री० अस्ताचलावच्छिन्नदिशि । प्रतीच्याम् । वारुण्याम् ॥ तद्दिग्भववायुगुणा यथा । पश्चिमोमारुत स्तीक्ष्ण : कफमेदविशोषण : । सद्य : प्राणहरोदुष्ट : शोषकारीशरीरिणाम् इ० रा० नि० ॥ अपिच । पश्चिमोनिलपूर्वेणबलारोग्यविवर्धन: । कषाय : शोषण : स्वर्यरोचनो विशदोलघु: ॥ अपालघुत्ववैशद्यशैत्य वैमल्यकारक: । सर्वद्रव्येष्वभिव्यक्त: प्रभावरसवीर्यकृत् ॥ व्रणसंरोपण:स्वच्छोदाहशोषतृषापह इ० रा०व० ॥

पश्य । अ० विस्मये ॥ प्रशंसायाम् ॥

पश्यन् । त्रि० ईक्षणकर्त्तरि ॥ पश्यति । दृशिर्० । लट : शतृ ॥

पश्यत । अ० प्रशंसायाम् ॥ विस्मये ।

पश्यतोहर : । त्रि० चोरे ॥ यथा ।

य : पश्यतोहरेदर्थंसचौर : पश्यतो
हर: ॥ पश्यन्तमनादृत्यहरति । हृञ्
। अच् । षष्ठीचानादरे० इतिषष्ठी
। वाग्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे
ष्विति० षष्ठ्याअलुक् ॥

पश्यन्ती । स्त्री० मूलाधारोत्थितहृदयग
तनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारा
त्प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य :
पश्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्य
माख्य : । इत्यलङ्कारकौस्तुभ : ॥

पश्वाचार : । पुं० आचारविशेषे ॥ य-
था । वेदोक्तेनयजेद्देवीं कामसंकल्प
पूर्वकम् । सएववैदिकाचार : पश्वा
चार:सउच्यते ॥ इत्याचारतन्त्रम् ॥

पष्ठवाट् । त्रि० युगपार्श्वगे । दमन
कालिकशठारोपितकाष्ठवाहे ॥ पश्च
मंषष्ठंवावर्षंवहति । वह० । वहश्चे
तिण्वि : । पृषोदरादि : ॥

पष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्यांगवि ॥
प्रष्ठंवहति । ण्वि: । वाहइतिङीप्
पृषोदरादित्वाद्रलोप : ।

पस्त्यम् । न० निशान्ते । सदने । गृहे ॥
अपस्त्यायन्ति । ष्टैस्त्यै शब्दसङ्घात
यो: । आतश्चोपसर्गेइतिक: । पृ० ॥

पस्पश : । पुं० शास्त्रारम्भसमर्थकेउपो
द्घातसन्दर्भग्रन्थे ॥

पस्पशा । स्त्री० महाभाष्यस्यादिमा
ह्निके ॥ स्पशबाधनस्पर्शनयो : ।
यङन्तादचियङोऽचिचेतिलुक् । अ

जाद्यतइतिटाप् । दीर्घोकितइत्य
भ्यासस्यदीर्घस्तुनभवति । संज्ञापू
र्वकविधेरनित्यत्वादित्याहु : ॥

पह्लव: । पुं० श्मश्रुधारिम्लेच्छजातिवि
शेषे ॥ पारदामुक्तकेशांश्चपह्लवा: श्म
श्रुधारिण इतिहरिवंश : ॥

पह्लिका । स्त्री० कत्तृणे । वारिप्रश्न्या
म् ॥

पा । स्त्री० रक्षणे ॥ पाने ॥ पूते ॥
पूरिते ॥ त्रि० पातरि ॥ पानम् ।
पा० । सं० । क्विप् ॥

पांशवम् । न० लवणविशेषे । रोमके ।
औद्भिज्जे । ऊषरजे । औषरे । रेह
इति भा० ॥

पांशु : । पुं० धूलौ ॥ सस्यार्थंचिरसं
चितगोमये ॥ पर्पटे ॥ कर्पूरविशे
षे ॥ न० ह्रस्वमन्थरे ॥ स्त्री० । नदी
भेदे ॥ पंशति । पशिनाशने । अर्जि
दृशिकम्यमिपशिबाधामित्यादिना०
साधु : ॥

पांशुका । स्त्री० केतक्याम् ॥ रजस्वला
याम् ॥ इ० शब्दाम्बुधि : ॥

पांशुकासीसम् । न० कासीसे इ०रा०॥

पांशुकुली । स्त्री० रथ्यायाम् ॥ इ०
हारावली ॥

पांशुकूलम् । न० अनामपट्टोलिकाया
म् ॥ यथा । शासनंधर्मकील:स्यान्
मकुति : शूद्रशासनम् । पट्टोलिका
कूपकीलापांशुकूलंनकस्यचिदिति

त्रिकाण्डशेषः ॥
पांशुचत्वरः । पुं० घनोपले ॥
पांशुचन्दनः । पुं० शिवे ॥ पांशुचन्द नमिवयस्य ॥
पांशुचामरः । पुं० दूर्वाञ्चिततटीभुवि ॥ वर्णके ॥ प्रशंसायाम् ॥ पुरोटौ ॥ धूलिगुच्छके । पटवासे ॥
पांशुजम् । न० पाक्यलवणे । औद्भिदे ॥
पांशुपत्रम् । न० वास्तूके ॥
पांशुपर्य्यायः । पुं० पर्प्पटे । पित्तपापड़ा इ० भा० ॥
पांशुमर्द्दनः । पुं० केदारे ॥
पांशुरः । पुं० दंशके । डांस०इ०भा० ॥ पीठसर्पिणि । खञ्जे ॥ पांशुरस्यास्त्यस्मिन्वा । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेति रः ॥
पांशुरागिणी । स्त्री० महामेदायाम् ॥
पांशुलः । पुं० पुंश्चले ॥ शम्भोः खट्वाङ्गे ॥ हरे ॥ पापिनि ॥ पूतिके । करञ्जविशेषे ॥ त्रि० पांशुयुक्ते ॥ पांशुः अस्त्यस्य अस्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ॥
पांशुलवणम् । न० औद्भिदे । पांशवे । वसुके ॥ औद्भिदं पांशुलवणं यज्जातं भूमितः स्वयम् । क्षारं गुरुकटु स्निग्धं शूलं वातनाशनम् ॥
पांशुला । स्त्री० असत्याम् ॥ भुवि ॥ पांशुपापमस्त्यस्याः । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेति रः । कपि० । लः ॥ सिध्मादित्वाल्लच्वा ॥ पांशुलातिवा । आतोनुपेतिकः ॥ केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० रा० नि० ॥
पांसनः । त्रि० दूषके । दोषोत्पादके
पांसुः । पुं० रजसि । धूलौ ॥ चिरसंचितगोमये । खात० इ० भा० ॥ पंसयति । पसिनाशने । अर्जिदृशि इतिसाधुः ॥
पांसुलः । त्रि० रजस्वले ॥ पांसुरस्त्यस्य । सि० लच् ॥
पाकः । पुं० परिणतौ ॥ शिशौ ॥ केशस्यजरसाशौक्ल्ये ॥ उदराग्निना हारस्यपचने ॥ पचायाम् । स्थाल्यां दौपचने ॥ स्थालीमार्जनादोदनपरीक्षान्तोव्यापारनिचयः पाकः इतिस्मृतिः ॥ भर्जनंतलनंस्वेदः पचनंक्वथितंतथा । तान्दूरंपुटपाकश्चपाकः सप्तविधोमतः ॥ नित्यं नूतनभाण्डेनकर्त्तव्यः पाकएवच । अथवापक्षपर्यन्तं ततस्त्याज्यंमनीषिभिः ॥ दैत्यविशेषेदृचभातरि ॥ पचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ पच्यते, परिणम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिघञ् ॥ पातिपिवतिवा । पारक्षणे पानेवा । अर्भकपृथुकपाकावयसीतिकन्प्रत्ययान्तोनिपातित ॥ इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन्वा ॥
पाककृष्णः । पुं० पानीयामलके ॥

कृष्णफलपाके ॥

पाककृष्णफल : । पुं० पाककृष्णे ॥

पाकजम् । न० काचलवणे ॥ परिणा
मशूले ॥ त्रि० । पाकाज्जाते ॥ य-
थारूपादिचतुष्टयंपृथिव्यांपाकजम
नित्यञ्च । अन्यत्रापाकजंनित्यमनि
त्यञ्च । नित्यगतंनित्यमनित्यगतम
नित्यम् । पाकस्तेज : संयोग : तेन
पूर्वरूपंनश्यतिरूपान्तरमुत्पद्यते इ-
त्यर्थ: । अत्रपरमाणुष्वेवपाकोनद्
व्यणुकादौ,आपाकनिक्षिप्ते घटेपर
माणुषुरूपान्तरोत्पत्तौश्यामघटना
शेपुनर्द्व्यणुकादिक्रमेणरक्तघटोत्प
त्ति: । तत्रचपरमाणव:समवायिकार
णम् । तेज : संयोगोऽसमवायिकार
णम् । अदृष्टादिकंनिमित्तकारणम्
द्व्यणुकादिरूपंपरमाणुरूपमसमवा
यिकारणमितिपीलुपाकवादिनोवै
शेषिका : । पूर्वघटस्यनाशंविनैवा
वयविन्यवयवेषुपरमाणुपर्यन्तेषुयुग
पद्रूपांतरोत्पत्तिरिति । पिठरपाकवा
दिनोनैयायिका : । अतएवपार्थिव
परमाणुरूपादिकमनित्यमित्यर्थ: ॥
अन्यत्रजलादावित्यर्थ : इतितर्कदी
पिका ॥

पाकपुटी । स्त्री० कुम्भशालायाम् ।
आवा इ० भा० ॥ इ० हेमचन्द्र: ॥

पाकफल: । पुं० पानीयामलके ॥

पाकमत्स्य : । पुं० व्यञ्जनविशेषे । मत्स्य
ले ॥

पाकयज्ञ : । पुं० ब्रह्मयज्ञादन्येषुपंचमहा
यज्ञान्तर्गतेषुवैश्वदेवहोमबलिकर्म
नित्यश्राद्धाऽतिथिभोजनात्मकेषुचतु
र्षु ॥ स्वर्गापवर्गयो : सिद्धिंपाकय
ज्ञेप्रचक्षते इतिफलंसमुचितस्य ।
प्रत्येकफलमुक्तंहारीतेनयद्देवेभ्योजु
होतिदेवलोकंतेनजयतियत्पितृभ्यो
ददातिपितृलोकंतेनजयति०यत्स्वा
ध्यायमधीतेऋषिलोकंतेनजयति य
द्भूतेभ्योबलिंहरतिभूतलोकंतेनजय
तीति ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्य
स्वातिथिपूजनम् इतिमनु : ॥ अ-
त्रभ्रात्रादीनामविभक्तानामपिसंसृ
ष्टानांमुख्येनैकेनैवपाकयज्ञा : क-
र्त्तव्या : । यदाहु : । एकपाकेनिव
सतांपितृदेवद्विजार्चनम् । एकंभवे
द्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे इति
एकपाकेनिवसतामित्युपक्रम्यसंसृ
ष्टानामित्यभिधानाद्विभक्तानामिति
द्रव्यपार्थक्यपरं ॥ अष्टकादिषु ॥ वृ
षोत्सर्गगृहप्रतिष्ठादीनांहोमे । चरु
होमाङ्गकर्मणि ॥

पाकयज्ञिक : । पुं० पाकयज्ञकर्तरि ॥

पाकरञ्जनम् । न० तेजपत्रे ॥

पाकल : । पुं० कुञ्जरज्वरे ॥ बोधनद्र-
व्ये ॥ अनिले ॥ वह्नौ ॥ पाकंलाति
। ला० । आतोनुपेतिक : ॥ न० ।
कुष्ठौषधौ ॥ त्रि० । व्रणादिपाकका

रिणि ॥

पाकली । स्त्री० कर्कट्यां ॥

पाकशाला । स्त्री० महानसे । रसवत्याम् । रसोई० इ० भा० ॥ अग्निकोणेतस्याः कर्त्तव्यतोक्ता । प्राच्यां दिशिस्नानगृहमाग्नेय्यां पचनालयम् । शयनंयाम्यदिग्भागेनैरृत्यांशस्त्रमन्दिरम् ॥ प्रतीच्यांभोजनगृहं वायुभागेसभागृहम् । भाण्डारसदनंसौम्ये त्वैशान्यां देवतालयमिति पीयूषधारायांकश्यप : ॥

पाकशासन : । पुं० इन्द्रे ॥ पाकस्य च भ्रातुः शासनः । शासयति । शासु० । णिजन्तः नं० ल्यु० ॥

पाकशासनि : । पुं० इन्द्रात्मजे । जयन्ते ॥ पाकशासनस्यापत्यम् अत इञ् ॥

पाकशुक्ला । स्त्री० कक्खट्याम् ॥

पाकस्थानम् । न० महानसे ॥ पाकस्य स्थानम् ॥

पाकस्थाली । स्त्री० रन्धनपात्रे ॥ पाकस्यस्थाली ॥

पाका । स्त्री० बालिकायाम् ॥ अजा० टाप् ॥

पाकाभिमुखः । त्रि० सिद्ध्युन्मुखे ॥

पाकारि : । पुं० श्वेतकाञ्चने ॥

पाकिमम् । त्रि० पक्त्रिमे ॥ पाकेननिर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

पाकिमा । पुं० पाकतायाम् ॥ पाकस्य भावः । इमनिच् ॥

पाकुकः । पुं० सूपकारे ॥ पचति । डुपचष्० । पचिनशोर्गुकन्कनुमौ चेतिसाधुः ॥

पाक्यम् । न० विड्लवणे । खारीलूण इ० भा० ॥ पुं० यवक्षारे ॥ त्रि० । पक्तव्ये ॥ पच्यते । डुपचष्० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥ पाकेसाधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

पाक्षिक : । त्रि० पक्षपातिनि ॥ पक्षिघातके । शाकुनिके ॥ पक्षेगानिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ पक्षिणोहन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥ पक्षभवे ॥

पाखण्ड : । पुं० पाषण्डे । सर्वलिङ्गिनि ॥ पाखण्डयति । खडिभेदने । पचाद्यच् ॥ यथा । पालनाच्चत्रयीधर्मः पाशब्देननिगद्यते । तंखण्डयन्तितेयस्मात्पाखण्डास्तेनहेतुना ॥ नानाव्रतधरानानावेशाः पाखण्डिनोमताः ॥ एषांवाङ्मात्रेणाप्यर्चनंनिषिद्धम् । यथाहमनुः । पाखण्डिनोविकर्मस्थान्वैड़ालव्रतिकान् शठान् । हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ (*) ॥ निशामुखेषुखद्योता स्तमसाभान्ति नोग्रहाः । यथापापेनपाखण्डा न हिवेदाः कलौयुगे ॥ इतिभागवतम् ॥

पागल : । पुं० उन्मत्ते । वातुले ॥ य

था। पागलायाङ्गहीनायचान्धायव धिरायच। जडायचैवमूर्खायक्लीवतुल्यायपापिने॥ ब्रह्महत्यांलभेत्सोपिय: स्वकन्यांददातिचेतिब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे १४ अध्याय:॥ पागलायेत्यत्रपङ्गवे० इतिपाठान्तरमपिदृश्यते॥

पाङ्क्त:। पुं० प्रगाथविशेषे॥ पङ्क्तिरादिरस्य। सोस्यादिरितिच्छन्दस: प्रगाथेष्वित्यण्॥ पङ्क्तिभोजनार्हे

पाङ्क्तेय:। त्रि० सद्भि: सहैकपङ्

पाङ्क्त्य:। त्रि० तोभोजनार्हे॥

पावक:। पुं० अग्नौ॥ सूपकारे। विक्लित्यनुकूलव्यापारवति॥ न०। पित्तविशेषे॥ यथा। पाचकंपचते भुक्तशेषाग्निबलविवर्द्धनम्। रसमूत्रपुरीषाणिविरेचयतिनित्यश इति भावमिश्र:॥ पचति। डुपचष्०। ण्वुल्॥

पाचन:। पुं० अनले। अग्नौ॥ अम्लरसे॥ रत्नकोषे॥ न०। दोषपाचककार्यौषधे। दशमूल्यादौ॥ यत्पचत्याममाहारं पचेद्दामंरसञ्चयत्। यदपक्वान्पचेद्दोषांस्तद्विपाचनमुच्यते॥ अम्ले॥ प्रायश्चित्ते॥ त्रि० पाचयितरि॥

पाचनक:। पुं० टंकणे॥

पाचनी। स्त्री० हरीतक्याम्॥

पाचल:। पुं० अग्नौ॥ पाचके॥ एधनद्रव्ये॥ वाते। वायौ॥ न० पाचने॥ इ० हे०॥

पाचाल:। पुं० पाचलार्थेषु॥ इ० हे०॥

पाचित:। त्रि० कृतपाके। सञ्जातपाके। पक्वाया० इ० भा०॥

पाची। स्त्री० लताविशेषे। मरकतपत्र्याम्। हरितपत्रिकायाम्॥

पाज:। न० बले॥ पाति। पारक्षणे पातेर्बलेर्जुट्चेत्यसुन्। पाजसी० पाजांसी० इत्यादि॥

पाञ्चकपाल:। त्रि० पञ्चकपालयागसम्बन्धिनि॥ पञ्चकपालस्यायम्। अण्॥

पाञ्चकलायिकम्। न० परिमाणविशेषे॥ पञ्चकलाया: परिमाणमस्य। तद्धितार्थेतिसमा०। तदस्यपरिमाणमिति ठञ्॥

पाञ्चजन्य:। पुं० श्रीकृष्णस्यशङ्खे॥ पञ्चजनेदैत्ये विशेषेभव:। पञ्चजनादुपसंख्यानमितिञ्य:। पञ्चजनो नामासुरआसीत्तदस्थिभवत्वात्॥ पञ्चजनेपातालेभव: इ० स्वामी॥ जम्बूद्वीपस्योपद्वीपभेदे॥ अग्नौ॥

पाञ्चजन्यधर:। पुं० विष्णौ॥

पाञ्चनद:। पुं० पञ्चनददेशाधिपे॥ त्रि० पञ्चनददेशसम्बन्धिनि॥

पाञ्चभौतिका। त्रि० पञ्चभूतनिर्मिते॥

पाञ्चालिका। स्त्री० पाञ्चालिकायाम्॥

पाञ्चलोहितकम्। न० परिमाणविशे-

षि । पञ्चलोहिन्योगुञ्जाः परिमाणमस्य । तद्धितार्थेतिसमासेतदस्यपरिमाणमितिठञ् । भस्याढइतिपुंवद्भावाल्लोहिनीशब्दस्य कारनकारयोर्निवृत्तिः ॥

पाञ्चशब्दिकम् । न० पञ्चप्रकारवाद्ये ॥ यथा । अङ्गंजंचमजंचैवतत्त्वजंकांस्यजंतथा । फुत्कृतञ्चेतिमुनिभिः कथितंपाञ्चशब्दिकमितिस्कान्दे रेवाखण्डम् ॥

पाञ्चार्थिकः । पाशुपते ॥ इ० त्रि० ॥

पांचालः । पुं० पांचालानांराज्ञि ॥ क्षत्रियसमानशब्दादित्यपत्यवत्प्रत्ययः ॥ पंचालाः पुं० बहुत्वे ॥ त्रि० । पचालदेशोद्भवे ॥

पांचालिका । स्त्री० वस्त्रदन्तादिनिर्मितपुत्रिकायाम् । शालभञ्ज्याम् ॥ पंचालदेशेभवा । जनपदतदवध्योरितिवुञ् ॥

पांचालनगरम् । न० } कर्रूखाबाद इति ख्यातेपत्तने ॥
पांचालपुरम् । न० }

पांचाली । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ पुत्रिकायाम् । पुतली० इति० भा० ॥ कोमलाख्यवृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ मागध्याम् । पिप्पल्याम् ॥

पाट् । अ० सम्बोधने ॥ पाटयति । पटगतौ । णिजन्तः क्विप् ॥

पाटकः । पुं० रोधसि ॥ ग्रामैकदेशे ॥ अक्षादिपातके । अक्षादिचालने ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ महाकिष्कौ ॥ मूलद्रव्यापचये ॥ कटकान्तरे ॥ पटति । पट० । ण्वुल् ॥

पाटच्चरः । पुं० चौरे ॥ पाटयंश्चरति । चर० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

पाटनम् । न० छेदने । पाड़ना इ० भा०

पाटलः । पुं० आशुधान्ये । षष्टिकादौ ॥ श्वेतरक्तवर्णे । गुलाबीरङ्ग० इ० ग्रामीण० भा० ॥ न० । पाटलापुष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ पाटल्यवयवे ॥ पाटलीविकारे ॥ त्रि० श्वेतरक्तवर्णयुक्ते ॥ पाटलोवर्णोऽस्यास्ति । अच् ॥ पाटयति । पट० । वृषादित्वात्कलः ॥ पाटल्याअवयवोविकारो वा । बिल्वाद्यण् ॥ पाटलायाः पुष्पम्पाटलम् । अनुदात्तादेश्चेत्यञः पुष्पमूलेषुबहुलमितिबहुलग्रहणात्नेहलुप् ॥

पाटलद्रुमः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥

पाटला । स्त्री० पाडल इ० भा० पुष्पवृक्षे । अमोघायाम् । काचस्थाल्याम् । फलेरुहायाम् । पारुल इ० गौ० भा० ॥ पाटलातुवरातिक्ताऽनुष्णादोषत्रयापहा । अरुचिश्वासशोथास्रच्छर्दिहिक्कातृषाहरी ॥ पुष्पंकषायंमधुरंहिमंहृद्यंकफास्रनुत् । पित्तातीसारदाहघ्नं फलंहिक्कास्रपित्तनुत् ॥ पाटलाति । ला० । कः ॥ पाटलवर्णायांगवि ॥ अनुदात्तत्वाभावा

न्नङीष् ॥

पाटलापुष्पसन्निभम् । न० पद्मकाष्ठे ॥

पाटलि : । पुं० स्त्री० पाटलायाम् ॥ मुष्ककद्रुमे ॥ पाति । पा० क्विप् । टलति । टलवैक्लव्ये । सर्वधातुभ्य इन् । पाश्चाऽसौटलिश्च ॥

पाटलिपुत्रम् । न० पाटलिपुत्रके ॥ यत्रत्यसुदर्शनाभिधस्यराज्ञ:पुत्राणांराजविद्याधिगमायकलौमर्त्यलोकेबृहस्पतिसदृशेनविष्णुशर्मणाप्रंचतन्त्रहितोपदेशाद्योग्रंथारचिता : ॥

पाटलिपुत्रकम् । न० पटना० इ० प्र० नगरवि० । कुसुमपुरे ॥

पाटली । स्त्री० मुष्ककवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥ पाटलायाम् ॥

पाटवम् । न० पटुत्वे । पटिमनि ॥ पटोर्भाव : । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥ आरोग्ये ॥

पाटविक : । त्रि० धूर्त्ते ॥ पटौ । दक्षे ॥ पाटववति । मत्वर्थीयष्ठन् ॥

पाटहिका । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इति० हारावली ॥

पाटित : । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥

पाटी स्त्री० वलायाम् ॥ अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ यथा । पाटींसङ्गणितस्येति ॥

पाटीर: । पुं० मूलके ॥ केदारे ॥ वेणुसारे ॥ वारिदे ॥ तितउनौ ॥ वङ्गे ॥ वातिके ॥ चन्दने ॥ यथा । पाटीरतवपटीयान्क : परिपाटीमिमामुरीकर्त्तुम् । यत्पिंषतामपिनृणांपिष्टोपितनोषिपरिमलै : पुष्टिम् ॥ पटीरएव । स्वार्थिकोण् ॥

पाट्यम् । न० पट्टशाके ॥ पाट्यंशाकन्तुमधुरंदुर्ज्जरंगुरुपाकिच ॥

पाठ : । पुं० पठने । ब्रह्मयज्ञे । शिष्याणामध्यापने ॥ विधिनावेदस्याभ्यसने ॥ यथा । आदौचप्रणवंजप्त्वास्तोत्रंवासंहितांपठेत् । अन्तेचप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपुरुष: ॥ सर्वत्रपाठेविज्ञेयोह्यन्यथाविफलंभवेत् ॥ शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नत: । नकार्यासक्तमनसाकार्यंस्तोत्रस्यवाचनमिति तान्त्रिका: ॥ अपिच ॥ आधारेस्थापयित्वातुपुस्तकंवाचयेत्सुधी: । हस्तसंस्थापनादेवयस्मादल्पफलंलभेत् । स्वयंचलिखितंयत्तुकृतिनालिखितंनयत् । अब्राह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेदिति चण्डीस्तोत्रादिपाठेषुविधिविशेषनिरूपित : ॥ पठनम०पाठनंवा । पठ० । भावेघञ् ॥

पाठक : । त्रि० उपाध्याये ॥ धर्मभाणके । धर्मकथके ॥ पठति । पठ० । ण्वुल् ॥ अर्थ्य तरि ॥

पाठक्रम : । पुं० पदार्थबोधकवाक्यानांक्रमे ॥ तस्माच्चपदार्थानांक्रमआश्रीयते । येनक्रमेणवाक्यानिपठिता

नितेनैवक्रमेणाधीतान्यर्थप्रत्ययंजन यन्ति । यथार्थप्रत्ययंचपदानामनु- ष्ठानम् । सचपाठोद्विविध : । मन्त्र पाठोब्राह्मणपाठश्चेति । तत्राग्नेया ऽग्नीषोमीययोस्तत्तद्याज्यानुवाक्या नांपाठक्रमाद्य:क्रमश्चाश्रीयतेसमन्त्र पाठ : । सचायंमन्त्रपाठोब्राह्मणपा ठाद्बलीयान् । अनुष्ठानेब्राह्मणवा- क्यापेक्षयामन्त्रपाठस्यान्तरङ्गत्वात् । ब्राह्मणवाक्यंहिप्रयोगाद्बहिरेवे दमेवंकर्त्तव्यमित्यवबोधकृतार्थम् । मन्त्रा : पुन : प्रयोगकालेव्याप्रिय- न्ते । अनुष्ठानक्रमस्यस्मरणक्रमाधी नत्वात् तत्क्रमस्यचमन्त्रक्रमाधी- नत्वाद्न्तरङ्गोमन्त्रपाठइति । प्रया- जादीनांसमिधोयजतितनूनपातंय जतीत्येवंविधिवाक्यक्रमाद्य: क्रम : सब्राह्मणपाठक्रम:यद्यपिब्राह्मणवा । क्यान्यर्थंविधायकृतार्थानितथापि प्रयाजानांक्रमस्मारकान्तरस्याभावा त्तान्येवक्रमस्मारकत्वेनस्वीक्रिय- न्ते इतिलौगाक्षिभास्कर : ॥ पाठ क्रमादर्थक्रमोबलीयान् ॥

पाठभू : । स्त्री० ब्रह्मारण्ये । वेदपाठ स्थाने ॥

पाठमञ्जरी । स्त्री० शालिपक्षिण्याम् ॥

पाठशाला । स्त्री० अध्ययनगृहे ॥ पाठ स्यअध्ययनस्यशालागृहम् ॥ यद्वा । विधिबोधितस्यसाङ्गवेदाध्ययनस्य- विधिवद्गुरुमुखाद्ध्ययनाध्यापनरू पंब्रह्मयज्ञापरपर्यायमभ्यसनंपाठ: । तदर्थंशालादेवालयादि: ॥ तथाहि मनु : । तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चवि धिचोदितै : । वेद: कृत्स्नोऽधिगन्त व्य : सरहस्योद्विजन्मना ॥ २ । १६५ ॥ तपोविशेषैर्नियमकलापैर्वि विधैर्बहुप्रकारैश्चअध्ये घ्यमाणास्त्वा चान्द्रायणादिनोक्तै: सेवितैर्मांसनि यमानित्यादिभिर्वक्ष्यमाणैरपि । व्र तैश्चउपनिषन्महानाम्निकादिभि : विधिदेशितै : स्वगृह्यविहितै : । समग्रवेदोमन्त्रब्राह्मणात्मक : सोपि निषत्कोपिअध्येतव्य : । रहस्यमु पनिषत् । प्राधान्यख्यापनायपृथङ् निर्द्देश : ॥ १६५ ॥ अपिच । योन धीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्व य : ॥ योद्विजोवेदमनधीत्यअन्यत्रा र्थशास्त्रादौश्रमंयत्नातिशयंकरोति सजीवन्नेवपुत्रपौत्रादिसहित : शी घ्रंशूद्रत्वंगच्छति । वेदमनधीत्यापि स्मृतिवेदाङ्गाध्ययनेविरोधाभाव : । अतएवशङ्खलिखितौ । नवेदम नधीत्यान्यांविद्यामधीयीतान्यत्रवे दाङ्गस्मृतिभ्य : ॥ १६८ ॥ (*) ॥ तस्माद्देवालयेनित्यं धर्मशास्त्रस्य वाश्रुते : । पठनंकारयेद्राजन्यदी- च्छेद्धर्ममात्मनइतिवह्निपुराणम् ॥

यस्तुदेव्यागृहेनित्यंविद्यादानंप्रवर्त्त येत् । सभवेत्सर्वलोकानांपूज्य: पूजापदंव्रजेदितिपुराणान्तरम् ॥

पाठशालिनी । स्त्री० पाठमन्दिरम् ॥

पाठा । लताविशेषे । अम्बष्ठायाम् । वनतिक्तिकायाम् । तिक्तपुष्पायाम् ॥ अस्यागुणायथा । पाठोष्णाकटुका तीक्ष्णावातघ्नी श्लेष्महारीलघु: । हन्ति शूलज्वरच्छर्दिकुष्ठातीसारहृद्रुज: ॥ दाहकण्डूविषश्वासकृमिगुल्मगरव्रणान् । इ० भावप्रकाश: ॥ अम्बष्ठासकषायाम्लाकफकण्ठरुजापहा । वातामयबलासघ्नीरुचिकृद्दीपनीपरा ॥ इ० रा० नि० ॥ अस्या:शाकप्रकारस्तु । पाठाशाकंगतरविद्विमेगव्यतक्रे णसिद्धंप्रात: कालेजरणसहितंतप्ततैलेविपाच्यम् । चूर्णैलिप्तं लवणसहितंमारिचंतत्तनव्यं सर्वेभ्यस्तद्भवतिरुचिदंव्यञ्जनेभ्य: प्रभृतम् ॥ पठ्यते । पठ० । कर्मणिघञ् । अजादित्वात्टाप् ॥

पाठिका । स्त्री० पाठायाम् । पटाङ्क० इ० प० भा० ॥

पाठित: । त्रि० अध्यापिते ॥ यथा । माताशत्रु: पितावैरीबालोयेननपाठित: । नशोभतेसभामध्ये हंसमध्ये बकोयथेति ॥

पाठी । पुं० चित्रकवृक्षे ॥ यथा त्रि० । पाठविशिष्टे पाठोस्यास्तीति । अतइनिठनाविति इनि: ॥

पाठीकुठ: । पुं० चित्रकवृक्षे ॥

पाठीन: । पुं० बोयालि० इ० ... भा० प्रसिद्धमत्स्ये । सहस्रदंष्ट्रे । बोड्डाले ॥ गुणायथा । पाठीन: श्लेष्मलोबल्योनिद्रालु: पिशिताशन: । दूषयेद्रुधिरंपित्तं कुष्ठरोगंकरोतिच ॥ [illegible] ॥ पाठीन: खण्डित: शस्त्रैर्वेसवारसमन्वित: । कटुतैलेनसम्भृष्टोहिङ्गुतक्रेणयोजित: ॥ पाठीन: कफकृद्बल्योनिद्रालुर्वातनाशन: । मांसाशीवातरक्ताख्यकारकोरेतसस्तथा ॥ पाठिंपृष्ठंनमयति । णमप्रह्वत्वे । णिच् । अन्येभ्योड: । अन्येषामपीतिदीर्घ: ॥ पाठके ॥ गुग्गुलुद्रुमे ॥

पाठ्य: । त्रि० अध्यापनीये । पाठनीये ॥

पाण: । पुं० पाणौ ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पाणविक: । त्रि० पणवस्यवादके ॥

पाणि: । पुं० पञ्चशाखे ॥ शये । करे । हस्ते ॥ पणायन्तिव्यवहरन्त्यनेन । पण० । अशिपणाय्योरुडायलुकौचेतीण् आयप्रत्ययस्यलुक्च ॥ कुलिकवृक्षे ॥ स्त्री० । पण्यवीथ्याम् । हट्टे

पाणिकम् । न० पणेनक्रीते ॥ असमासेनिष्कादिभ्यइतिठक् ॥

पाणिगृहीती । स्त्री० पत्न्याम् । वि-

धर्मेणोढायाम् ॥ अग्निसाक्षिकृतयापाणि: गृहीतोयस्या: । पाणिगृहीतीभार्यायामितिङीष् । कुतूहलादिनापाणिर्गृहीतोयस्यादास्यादे: सातुपाणिगृहीता ॥

पाणिग्रहणम् । न० विवाहे ॥

पाणिग्राह: । पुं० भर्त्तरि । पत्यौ ॥ पाणिंगृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

पाणिघ: । पुं० पाणिवादे । मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंपाणिनावाहन्तीति विग्रहेपाणिघताडघौशिल्पिनीत्यनेनपाणावुपपदेहन्तेष्टक्टिलोपोघत्वञ्चनिपात्यते ॥

पाणिघात: । पुं० पाणिनाहनने ॥

पाणिज: । पुं० नखे ॥

पाणितलम् । न० कर्षपरिमाणे । तोलकद्वये ॥ हस्ताधोभागे ॥

पाणिन: । पुं० पाणिनिमुनौ ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥ पणनम् पण० । घञर्थेकविधानमितिपण:क: पणोऽस्यास्ति० इ० पणीतस्यगोत्रापत्यम् । अण् । गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्चेत्यऽणिपरेटिलोपोन ॥

पाणिनि: । पुं० दाक्षीपुत्रे । शालङ्किनि : व्याकरणसूत्रकारेमुनौ ॥ पणिनोयुवापत्यम् । इञ् ॥

पाणिनीयम् । न० पाणिनिप्रोक्तेव्याकरणे ॥ प्रमाणभूतआचार्योदर्भपवित्रपाणि: शुचाववकाशे प्राङ्मुखउपविश्यमहतायत्नेनसूत्राणिप्रणयतिस्मतत्राशक्यंवर्णेनाप्यनर्थकेनभवितुमिति महाभाष्यम् ॥ पाणिनिनाप्रोक्तम्० उपज्ञातंवा । वृद्धाच्छ: ॥ त्रि० तदध्येतृवेदित्रो: ॥ पाणिनीयमधीतेवेदवा । प्रोक्ताल्लुगित्यणोलुक् । तेनस्त्रियाम्पाणिनीया० ब्राह्मणीचत्तनङीप् ॥

पाणिन्धम: । त्रि० अन्धकाराद्यावृताध्वनि ॥ तत्रहिपाणयोध्मायन्तेऽस्मिन्नितिविग्रहेउग्रम्पश्ये रम्मदपाणिन्धमाश्चेतिखश् । मुम् ॥

पाणिन्धय: । त्रि० पाणिद्वारापानकर्त्तरि ॥

पाणिपीडनम् । न० विवाहे ॥ पाणे: पीडनम्ग्रहणम् । कृद्योगाचषष्ठीससमस्यतइतिवाच्यम् ॥

पाणिभुक् । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि० । पाणिकरणकभोक्तरि ॥

पाणिमर्द: । पुं० करमर्दके ॥ पाणिंमृद्नाति । मृदक्षोदे । कर्म्मण्यण् ॥

पाणिमुक्तम् । न० अस्त्रे ॥ इतिहलायुध: ॥

पाणिरुह: । पुं० नखे ॥

पाणिवाद: । त्रि० मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंवादयति । वदेर्ण्यन्तादण् ॥

पाणिवादक: । त्रि० पाणिवादे ॥ इ० है० च० ॥

पाणिसर्म्या । स्त्री० रज्जौ ॥ पाणिभ्यां

सृज्यते । सृजविसर्गे । पाणौसृजेण्य् दितिण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥
पाणौतलम् । न० पाणितले ॥ विडालपदकर्षोचपाणौतलमुदुम्बरमिति शब्दमाला ॥
पाणौकरणम् । न० विवाहे ॥ इति० जटाधर : ॥
पाण्डर : । पुं० शुक्लवर्णे ॥ मरुवके ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥ गैरिके ॥ त्रि० श्वेतवर्णवति ॥
पाण्डरपुष्पिका । स्त्री० शीतलावृत्ते ॥
पाण्डव : । पुं० युधिष्ठिरादिपञ्चसु ॥ पांडोरपत्यम् । अण् ॥
पाण्डवाभील : । पुं० श्रीकृष्णे ॥
पाण्डवायन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पाण्डवानामयन : ॥
पाण्डवेय : । पुं० अभिमन्युसुते । पारीक्षितनृपे ॥
पाण्डित्यम् । न० पण्डितधर्मकर्मणो: ॥ वेदान्ततात्पर्याभिज्ञत्वे । अद्वितीयवस्तुविचारचातुर्यपरिनिष्पन्नश्रवणे ॥ पण्डितिबुद्धिर्नामैतत्साजाता यस्यमानत : । सपण्डितस्तस्यकर्म्मपांडित्यंश्रुतिसम्मतम् ॥ पण्डितस्यभाव : । वर्णदृढादिभ्य : ष्यञ् इतिष्यञ् ॥
पांडु : । पुं० नृपतिविशेषे । कुन्तीपतौ । युधिष्ठिरादीनांजनके ॥ सिते वर्णे ॥ श्वेतहस्तिनि ॥ पतुदाख्यपत्रिविशेषे ॥ यथा पांडुस्तुद्विविधोज्ञेयश्चित्रपत्त्र : कलध्वनि : । द्वितीयो धवल:प्रोक्त: सकपोतस्फुटध्वनि: ॥ चित्रपत्र : कफहरो वातघ्नोग्रहणीप्रणुत् । धवल : पांडुदृष्टिश्चरक्तपित्तहरोहिम : ॥ रसेपाकेचमधुर : सङ्ग्राहीवातशांतिकृत् ॥ ‡**‡॥
पाण्डुरफलीक्षुपे ॥ पटोले ॥ शुक्लपीतमिश्रितवर्णे । हरिणे । पाण्डुरे ॥ सितपीतसमायुक्त : पाण्डुवर्ण : प्रकीर्त्तित: । भेदोपिदृश्यते यथा । पाण्डुरस्तुरक्तपीतभागोप्रत्यूषचन्द्रवत् । पाण्डुस्तुपीतभागार्द्ध:केतकीधूलिसन्निभ : ॥ रोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । लोहचूर्णंतक्रपीतंपाण्डुरोगहरंभवेत् ॥ १ ॥ अपिच । सप्तरात्रं गवांमूत्रेभावितंचायसोरज : । पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थंपयसाप्रपिबेन्नर : ॥ २ ॥ गोमूत्रसिद्धंमण्डूरचूर्णंसगुडमश्नत : । पाण्डुरोग:क्षयंयातिपक्तिशूलञ्चदारुणम् ॥ ३ ॥ अयोमलं सुसंतप्तंभूयोगोमूत्रसाधितम् । मधुसर्पिर्युतंलीढ्वा पाण्डुरोगीसुखीभवेत् ॥ ४ ॥ पुनर्नवात्रिवृद्व्योषविडङ्गंदारुचित्रकम् । कुष्ठंहरिद्रेत्रिफलादन्तीचव्यंकलिङ्गकम् ॥ ५ ॥ कटुकापिप्पलीमूलंमुस्तंशृङ्गीचकारवी । यवानीकट्फलञ्चैतिपृथक्पलमितंमतमिति ॥ त्रि० । तद्वति ॥

पाण्डु : । स्त्री० माषपर्ण्याम् । माषा णी इ० गौ० भा० ।। खरुसंयोगोप धान्नेतिनङीष् ।।

पाण्डुक: । पुं० शालिविशेषे । पाण्डुरोगे ।। पांडुनृपे ।। पांडुवर्णे ।।

पांडुकण्टक : । पुं० अपामार्गे ।। पांडूनिकण्टकान्यस्य ।।

पांडुकम्बल : । पुं० श्वेतप्रावारे । श्वेतकम्बले ।। राजास्तरणवर्णकम्बले ।। पांडुवर्णकम्बल : । पांडुश्चासौकम्बलश्चेतिवा । शावभेदे ।।

पांडुकम्बली । पुं० पांडुवर्णकम्बलावृतरथे ।। पांडुकम्बलेनपरिवृतोरथ : । पांडुकम्बलादिनिरितीनि: ।। त्रि० । पांडुकम्बलयुक्ते ।। मत्वर्थीयइनि: ।।

पांडुतरु : । पुं० धववृक्षे ।।

पांडुनाग : । पुं० पुन्नागवृक्षे ।। श्वेतगजनागयो : ।।

पांडुपत्री । स्त्री० कौन्त्याख्यौषधौ । रेणुकायाम् ।।

पांडुपत्रम् । न० परिपक्वपत्रे ।।

पांडुपुत्र : । पुं० पांडवे ।।

पाण्डुपृष्ठ : । त्रि० अलक्षणे । पांडुवर्णपृष्ठयुक्ते ।।

पांडुफल : । पुं० पटोले ।।

पांडुफला ।.स्त्री० चिर्भिटायाम् ।।

पांडुभूम : । त्रि० पांडुवर्णभूमियुक्तदेशे ।। पांडुभूमिरस्मिन् । कृष्णोदकपांडुसङ्ख्यायाभूमेरजिष्यते ।।

पांडुमृत् । स्त्री० पांडुभूमौ ।। खट्यायाम् ।।

पाण्डुर : । पुं० श्वेतपीतमिश्रितवर्णे ।। ईषत्कुते ।। श्वित्ररोगे ।। कामलारोगे ।। त्रि० तद्वति ।। न० मरुवके ।। पांडु:शुक्लोवर्णोऽस्त्यस्मिन्वा । नगपांशुपांडुभ्यश्चेतिर : ।।

पांडुरद्रुम : । पुं० कुटजे ।।

पांडुरपृष्ठ : । त्रि० लक्षणहीने ।। इ० हे० ।। पाण्डुरवर्णपृष्ठयुक्ते ।।

पांडुरफली । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे । धूसरायाम् ।।

पांडुरा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ।। पांडुरवर्णायां ।।

पांडुराग : । पुं० मदनकवृक्षे ।। त्रि० । पांडुवर्णयुक्ते ।।

पांडुरेक्षु : । पुं० श्वेतेक्षौ ।।

पांडुलेख : । पुं० प्रथमलिखिते । मसौदा० इ० भा० पांडुलिपौ ।। यथा । पांडुलेखेनफलकेभमौवाप्रथमं लिखेत् । न्यूनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चात्पत्रेनिवेशयेदिति व्यवहारतत्त्वे- व्यास : ।।

पांडुलोमा । त्रि० पाण्डुवर्णलोमभियुक्ते ।।

पांडुलोमशा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ।।

पांडुलोमा । स्त्री० माषपर्ण्याम् । माषाणी० इ० गौ० भा० ।।

पांडुशर्करा । स्त्री० रोगविशेषे ।। यथा

। पिष्टंवैमालतीमूलंग्रीष्मकालेसमाहृतम् । साधितंछागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम् ॥ हरेन्मूत्रनिरोधञ्च हरेद्वैपांडुशर्कराम् ॥

पांडुशर्मिला । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

पांडुसोपाक: । पुं० चण्डालेनवैदेह्यां जनितेत्वक्सारव्यवहारजीविन्यन्त्यजान्तरे ॥

पांडूक: । पुं० शालिविशेषे ॥ पांडूनांजनपदानांराजनि ॥

पाण्ड्य: । पुं० पाण्डोराज्ञि । देशविशेषे ॥ यथा । काम्बोजाद्दक्षभागेतु इन्द्रप्रस्थाच्चपश्चिमे । पाण्ड्यदेशो-महेशानिमहाशूरत्वकारकइति ॥ पाण्डोरपत्यम्राजावा । पाण्डोर्ड्यण् । टिलोप: ॥

पाण्य: । त्रि० स्तुत्यर्हे । स्तवनीये ॥ पण० । ण्यत् ॥

पाण्यास्य: । पुं० ब्राह्मणे ॥ पाणिरास्यमस्य । पाण्यास्योहिद्विज:स्मृत: ॥

पात: । पुं० निपातने ॥ पतने ॥ राहौ ॥ पञ्चमषष्ठयोर्मासयोर्गर्भस्यपतने ॥ पतनम् । पत्ऌ० । घञ् ॥ नम्रीभावे ॥ त्रि० त्राते ॥

पातकम् । न० नरकसाधने । पापे । अंहसि । दुरिते ॥ तच्चशुष्कार्द्रभे-दाद्द्विविधम् । अकामात्पातकंशुष्कंकामादार्द्रमुदाहृतमित्युक्ते: ॥ पातयतिअधोगमयतियत्तत् ॥ तत्तुनवविधम् । यथा । अतिपातकम् १ महापातकम् २ अनुपातकम् ३ उपपातकम् ४ सङ्करीकरणम् ५ अपात्रीकरणम् ६ जातिभ्रंशकरणम् ७ मलावहम् ८ प्रकीर्णकम् ९ इतिभेदात् ॥

पातकी । त्रि० पापिनि ॥ पातकमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि: ॥

पातङ्गि: । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥ पतङ्गस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

पातञ्जलम् । न० व्याकरणभाष्ये । महाभाष्ये ॥ (*) ॥ पतञ्जलिमुनिप्रणीतपादचतुष्टयात्मकयोगकाण्डनिरूपकदर्शनशास्त्रविशेषे ॥ तत्रप्रथमेपादेअथयोगानुशासनमितियोगशास्त्रारम्भेप्रतिज्ञांविधाययोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइत्यादिनायोगलक्षणमभिधायसमाधिंसप्रपञ्चंनिरदिक्षद्भगवान्पतञ्जलि: ॥ १ ॥ द्वितीये । तप:स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिक्रियायोगइत्यादिनाव्युत्थितचित्तस्यक्रियायोगंयमादीनिपञ्चवहिरङ्गानिसाधनानि ॥ २ ॥ तृतीये । देशबन्धश्चित्तस्यधारणेत्यादिनाधारणाध्यानसमाधित्रयमन्तरङ्गंसंयमपदवाच्यंतत्रावान्तरफलंविभूतिजातम् ॥ ३ ॥ चतुर्थे । जन्मौषधिमन्त्रतप:समाधिजा:सिद्धयइत्यादिनासिद्धिप्रपञ्चनपुरस्सरंपरमंप्रयोजनंकैवल्यम् ॥ ४ ॥

प्रधानादीनिपञ्चविंशतितत्त्वानिसा ङ्ख्योक्तान्येवात्रापि । षड्विंशस्तुपरमे श्वरोऽधिकः ॥ इतिसर्वदर्शनसंग्रहः ॥

पातदुग्धा । स्त्री० वन्ध्यकर्कोटक्याम् ॥

पातनम् । न० अधोनयने ॥

पातनिका । स्त्री० पीठिकायाम् ॥

पातालम् । न० अधोभुवने । रसातले । नागलोके ॥ तानिचसप्त । यथा। अतल वितल सुतल रसातल तला तल महातल पातालान्यधोधोविद्य मानानिसामान्यतः पातालशब्द- वाच्यानिभवन्ति ॥ विवरे ॥ वडवा नले ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥ पतन्त्यत्र पापात् । पत्लृ० । पतिचण्डिभ्या मालञ् ॥ पातम् अलतिपातमाला तिवा ॥ पुं० । औषधपाकार्थयन्त्रविशे षे ॥ यथा । जलमापूर्यतत्पश्चाद्यन्त्रंरसे न्द्रचूडामणौ । पातालयन्त्रमेतद्वि शोधयेत्सूतकादिकम् ॥

पातालगरुडी । स्त्री० लताविशेषे । वत्सादन्याम् । सोमवल्ल्याम् । ति क्ताङ्गायाम् । गारुड्याम् । छिउ- ड़ा० इ० भा० ॥ छिलिहिण्डे ॥ छिलिहिण्डोमहामूलः पातालगरु डाह्वयः । छिलिहिण्डः परंवृष्यः कफघ्नः पवनापहः ॥

पातालनिलयः । पुं० दैत्ये ॥ सर्पे ॥ त्रि० पातालवासिनि ॥ पातालंनि लयोयस्य ॥

पातालयन्त्रम् । न० औषधपाकार्थयन्त्र विशेषे । पाताले ॥

पातालौकाः । पुं० दैत्ये ॥ त्रि० पाता लवासिनि ॥ पातालेओकआश्रितो यस्यसः ॥

पातिः । पुं० प्रभौ । भर्त्तरि । स्वामि नि । ॥ पाति । पा० । पातेरतिः ॥

पातिकः । पुं० शिशुमारे ॥

पातितः । त्रि० भ्रंशिते ॥

पातिली । स्त्री० वागुरायाम् ॥ नार्या म् ॥ मृत्पात्रविशेषे ।पातिल्० इ० गौ० भा० प्र० । पतीली० इ० दे० भा० प्र० ॥ इ० मे० ॥

पातुकः । पुं० प्रपाते ॥ जलहस्तिनि ॥ त्रि० पतयालौ । पतनशीले ॥ प तति । पत्लृ० । लषपतपदस्थाभू- वृषहनकमगमशॄभ्यउकञ् ॥

पाता । पुं० कठरके । गन्धपत्रे । वायु इ० इति० भा० ॥ रक्षितरि ॥ पा- नशीले इतिकश्चित् ॥

पात्रः । पुं० न० भाजने ॥ याग्येस्रु वादौ ॥ स्रुवादिकन्तुयज्ञादौपात्रमि त्यभिधीयते ॥ राजमन्त्रिणि ॥ कूल योर्मध्ये । तीरद्वयान्तरे । पारावार मध्यभागे ॥ पर्णे ॥ यज्ञभाण्डे ॥ नाट्यानुकर्त्तरि ॥ आढकपरिमाणे ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ दानपात्रे । विद्यातपोयुक्ते । रक्षके ॥ नविद्य

याकेवलयातपसावापिपात्रता । यत्रवृत्तीइमेचोभेतद्धिपात्रंप्रकीर्त्तितम् ॥ रत्नकोष्ठिस : । यतोविद्यातपोभ्यामात्मनोदातुस्वपालनत्त्वमएवप्रतिगृह्णीयादितिशास्त्रम् ॥ विद्यायुक्तोधर्मशील : प्रशान्त : क्षान्तोदान्त : सत्यवादीकृतज्ञ : । वृत्तिग्लानोगोहितोगोशरण्योदातायज्वाब्राह्मण : पात्रमाहु : ॥ जनार्द्दने ॥ पतनात्त्रायतेयस्मात्तस्मात्पात्रं-जनार्द्दन : ॥ पिवतिअनेनात्रवा । पान्त्यस्माद्वा । पाति । पायतेवापीयतेऽनेनवा । पापाने । पारक्षणेवा सर्वधातुभ्यष्ट्रन्निति ष्ट्रन् । दादिभ्यश्छन्दसीतित्रन्वा ॥

पात्रट : । पुं० कर्पटके । कर्परे ॥ त्रि० कृशे ॥

पात्रटीर : । पुं० मुक्तव्यापारमन्त्रिणि । अपव्यापारमन्त्रिणि ॥ लोहकांस्यरजतपात्रे ॥ सिङ्घाणे ॥ पावके । हुताशे ॥ पिङ्गाशे ॥ वायसे ॥ कङ्के ॥

पात्रसंस्कार : । पुं० पुरोटौ । पत्रभङ्गारे । रायभाटी० इ० गौ० भा० । भाजनशुद्धौ ॥

पात्रिकम् । न० पात्रपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्यक्षेत्रे ॥ पात्रस्यवाप : । पात्रात्ष्ठन् ॥

पात्रिकी । स्त्री० चेत्रभक्तौ ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

पात्रिय : । त्रि० पात्र्ये ॥ पात्रमर्हति । पात्राद्घंश्च ॥

पात्री । स्त्री० अमत्रे । पात्रे ॥ पिवन्त्यनया । पा० ष्ट्रन् । ङीष् ॥

पात्रीयम् । न० यज्ञपात्रे ॥

पात्रीर : । पुं० न० यज्ञद्रव्ये ॥ पत्र इतिकश्चित् ॥

पात्रेसमित : । त्रि० भोजनसमयएव सङ्गतेनतुकार्ये ॥ सपात्रेसमितो न्यत्रभोजनान्मिलितोनय : ॥ पात्रेसमितादयश्चेतिसप्तम्याअलुक्समासश्चनिपात्यते ॥ पापिविशेषे ॥ यथा निधायहृदयेपापंय : परंशंसतिस्वयम् । सपात्रेसमितोऽयस्मादिति-शब्दमाला ॥

पात्रोपकरणम् । न० भूपभूषणे ॥

पात्र्य : । त्रि० पात्रिये ॥ पात्रमर्हति । पात्राद्घंश्चेतियत् ॥

पात्वम् । न० पापित्रातरि ॥ सर्वेषामेवपापानांपरंपात्वंमहेश्वर : । पतन्तंत्रायतेयस्मादतीवनरकार्णवात् ॥

पात्वता । स्त्री० पात्वत्वे ॥

पाथ : । न० पानीये । जले । उदके ॥ पाति । पारक्षणे । सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुन् । उदकेथुट्चेत्यसुन:थुट् ॥ भक्ते । भात० इ० भा० ॥ अन्ने च त्यसुनथुट्च ॥

पाथिः । पुं० अग्नौ । समुद्रे ॥ जले ॥ चक्षुषि ॥ पिबति । पा० । पिबतेस्थुगित्यौसिन् ॥

पाथेयः । वि० पथिव्ययोपयोगिनि । शम्बले ॥ पथिसाधुः । पथ्यतिथिवसति स्वपतेर्ढञ् ॥ कन्याराशौ ॥

पाथोजम् । न० कमले ॥ पाथसिजातम् । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

पाथोदः । पुं० मेघे ॥ पाथोददाति । डुदाञ् । आतोनुपेतिकः ॥

पाथोधरः । पुं० मेघे ॥ पाथसोधरिः ॥

पाथोधिः । पुं० समुद्रे ॥ पाथांसि धीयन्तेऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचेतिधाञः किः ॥

पाथोनिधिः । पुं० समुद्रे । अकूपारे ॥ पाथसांनिधिः ॥ पाथांसिनिधीयन्तेऽत्रवा । पाथोधिवद्धाञःकिः ॥

पात्—द् । पुं० चरणे । पादे ॥

पादः । पुं० बुध्ने । मूले । तुरीयांशे । रूपकादेश्चतुर्थभागे ॥ शैलप्रत्यन्तपर्वतेमहाद्रेः समीपेक्षुद्रपर्वते ॥ चरणे । अङ्घ्रौ ॥ अस्यलक्षणं यथा । अस्वेदनौमृदुतलौ कमलोदराभौ-श्लिष्टाङ्गुलौरुचिरताम्रनखौसुपार्ष्णी । उष्णौशिराविरहितौचनिगूढगुल्फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेश्वरस्येति ॥ अस्याशुभलक्षणानि यथा । सूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौवक्रौशिरासन्ततौसंशुष्कौविरलाङ्गुलौचचरणौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ । मार्गायोत्कटकौकषायसदृशौवंशस्यविच्छेददौब्रह्मघ्नौपरिपक्वमृद्द्युतितलौपीतावगम्यारताविति ॥ विरूक्षाव स्निग्धौ । पांडुरनखौ० पांडुराशुक्लाभानखाययोः । वक्रावस्पष्टौदीर्घौवा । उत्कटकौमध्यादुन्नतौमार्गायअध्वनिरतौभवतः । कषायसदृशौ कृष्णलोहितौ ॥ मयूखे । उस्रे । किरणे ॥ ऋक्पादे ॥ श्लोकस्यतुर्यांशे ॥ पद्यतेऽसौ । पदगतौ । पदरुजविशस्पृशोघञ् ॥ पद्यतेगम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥

पादकटकः पुं० नूपुरे ॥ हंसके । शब्दरहितपादभूषणे ॥ पादस्यकटकः ॥

पादकृच्छ्रः । पुं० व्रतविशेषे । यथा । एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच । उपवासेनचैकेनपादकृच्छ्रउदाहृतः ॥ इतिगारु१०३ अध्यायः ॥

पादगण्डिरः पुं० पादरोगविशेषे ॥ श्लीपदे । गौद० इ० गौड भा० ॥

पादग्रहणम् । न० अभिवादने । नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृत प्रयोगेणनमस्कारे ॥ पादयोर्ग्रहणं स्पर्शः ॥ व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणंगुरोः । सव्येनसव्यः स्प्रष्टव्योदक्षिणेनच दक्षिणः ॥

पादचतुरः । पुं० छागे ॥ सैकते ॥

पिप्पले ॥ अश्वत्थे । कारके ॥ परद्रोषैकप्रवक्तृपुरुषे ॥ इ० मे० ॥

पादचत्वरः । पुं० पादचतुरे ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥

पादचारी । पुं० पादातौ ॥ त्रि० पद्भ्यां गमनशीले ॥

पादजः । पुं० शूद्रे ॥ पद्भ्यां जातः । जनी० डः ॥

पादत्राणम् । न० पादुकायाम् ॥

पाददद्रुः । पुं० विचर्चिकायाम् ॥

पादनिकेतः ॥ पुं० चरणपीठे ॥ पादयोर्निकेतः आश्रयः ॥

पादपः । पुं० । द्रौ । वृक्षे ॥ पादैः पिवति । पा० सुपीतियोगविभागात्कः ॥ पादपीठे ॥

पादपखण्डः । पुं० वृक्षसमूहे ॥ पादपानांसमूहः । वृक्षादिभ्यः खण्डः

पादपरुहा । स्त्री० बन्दायाम् ॥

पादपा । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादपाशः । पुं० दामाञ्चने । अश्वपादरज्जौ ॥

पादपाशी । स्त्री० शृङ्खलायाम् । पैरकीसकली इ० भा० ॥ खड्काया म् । खड्वा इ० भा० ॥

पादपीठः । पुं० न० पादासने । पादस्थापनपीठे । पादनिकेते ॥ इ० हे० चं० ॥ यथा । अस्पृष्टचरणाद्यस्वचूडामणिमरीचिभिः । नीराजयन्निभूपालाःपादपीठान्तभूतलमि

तिश्रीकृष्णमिश्रः ॥

पादपीठिका । स्त्री० नापितादिशिल्पे ॥

पादपोत्पलः । पुं० कर्णिकारे ॥ पादपेउत्पलमृतदाकारंपुष्पमस्य ॥

पादवलयः । पुं० हंसके । पादकटके ॥

पादवल्मीकम् । न० श्लीपदे ॥

पादमूलम् । न० चरणाधोभागे । गोष्ठिरे ॥

पादरक्षणम् । न० पादुकायाम् ॥

पादरज्जुः । स्त्री० पार्याम् । हस्तिपादबन्धनगुणे ॥ चरणबन्धनदाममात्रे ॥

पादरथी । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादरोहणः । पुं० वटवृक्षे ॥

पादविकः । पुं० पथिके ॥ पदवींधावति । माथोत्तरपदेत्यादिनाठक् ॥

पादविरजाः । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादविहरणम् । न० पातक्षेपे ॥

पादशः । अ० पादम् पादमित्यर्थे ॥

पादशैलः । पुं० प्रत्यन्तपर्वते ॥

पादशोथः । पुं० पादगतशोफे ॥ यथा । अनन्योपद्रवकृतः शोथः पादसमुत्थितः । पुरुषंहन्तिनारीन्तु मुखजोगुह्यजोद्वयम् इति माधवः ॥

पादस्फोटः । पुं० विपादिकायाम् । बिवाइ० इ० भा० । स्फुटति । स्फुट० । घञ् । पादस्यस्फोटः ॥ पादौस्फोटयतिवा । कर्मण्यण् ॥

पादाकुलकम् । न० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । अक्षरगुरुलघुनियमविरहितं

भुजगराजपिङ्गलपरिभणितम् । भवतिसुगुम्फितषोडशकलकैर्वाणीभूषा पादाकुलकम् ॥ यथा । मलयपवनहृतकुसुमपरागः परभृतनिभृतरणितवनभागः । चिरतरसञ्चितमानदुरन्तः कथनमुदं मुपनयति वसन्तः ॥

पादाग्रम् । न० प्रपदे । पादस्याग्रम् ॥

पादाङ्गदम् । न० नूपुरे ॥ पादस्याङ्गदमिव ॥ यद्वा । पादएवाङ्गम् । पादाङ्गंद्यति । दो० । दायतिवा । दैप्० । दयते । देङ् पालनेवा । आतइतिकः ॥

पादात् । पुं० पादातौ ॥

पादातम् । न० पत्तिसंहतौ ॥ पदातीनांसमूहः । भिक्षादित्वादण् ॥ पुं० । पादातौ ॥ पादाभ्यामतति । अत० । पचाद्यच् ॥

पादातिः । पुं० पत्तौ । पादातिके ॥

पादातिकः । पुं० पादातौ ॥ पादातिरेव । विनयादित्वात्स्वार्थेठक् ॥ पादाभ्यामतति अत० । बाहुलकात्तिकोवा ॥

पादाभ्यासयमकम् । न० चित्रकाव्यप्रभेदे ॥ यथा । आपदिव्यापृतनयास्तथायुयुधिरेनृपाः । आपदिव्यापृतनयाविस्मयंजनतायथैतिमाघकाव्य१८ सर्ग ६० श्लोकः ॥ नृपाराजानः । आपदिव्यसनेऽपि । व्यापृतनयाप्रवृत्तिनीतिकाएवमत्तः नतुव्यापद्वृत्तयेतिभावः । पृतनयासेनयासाधनेन । वाक्यान्तरस्थस्यापिपृतनाशब्दस्यचान्वयश्चित्रे सोढव्यः । तथातेनप्रकारेणयुयुधिरेसम्प्रजह्रुः । यथा दिव्याजनताअन्तरिक्षवर्त्ति सिद्धविद्याधरसङ्घोविस्मयमाप । अमानुषयुद्धंचक्रुरित्यर्थः ॥

पादारकः । पुं० पोलिंदे । नौकावयवविशेषे ॥

पादार्घ्यम् । न० पादप्रदाने ॥

पादालिन्दः । पुं० नौकायां ॥

पादावर्त्तः । पुं० अरघट्टके । रहंट० इ० भा० ॥

पादाविकः । पुं० पादातौ ॥ पादाभ्यामवति । अवरक्षणादौ । वा० इकः ॥ यद्वा । पादेनावोरक्षणम् । तत्रनियुक्त० इतिठक् ॥

पादासनम् । न० पादपीठे ॥

पादी । पुं० पादविशिष्ट कुम्भीरादिजलजन्तुषु ॥ तेयथा । कुम्भीर कूर्मनक्राश्वगोधामकरशङ्कवः । घण्टिकाः शिशुमारश्चेत्यादयःपादिनःस्मृताः ॥ पादिनो पिचयेतेतुकोषस्थानां गुणैः समाः ॥ चतुर्थांशभागिनि ॥ यथा । सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्चपादिनः ॥ त्रि० । पादविशिष्टे ॥

पादुक: । त्रि० गमनशीले ॥

पादुका । स्त्री० पादत्राणे । चर्मादिनिर्मितपादाच्छादने । उपानहि ॥ पादूएव । स्वार्थेक: ॥

पादुकाकार: । पुं० चर्मकारे ॥ पादुकांकरोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

पादुकाकृत् । पुं० चर्मकारे ॥

पादू: । स्त्री० पादुकायाम् ॥ पद्यतेऽनेनया । पद० । णित्कसिपद्यर्त्तेरित्यू: ॥

पादूकृत् । पुं० चर्मकारे ॥ पादूंकरोति । कृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

पादोदकम् । न० चरणधौतजले ॥ चरणामृते ॥ यथा । हरिरूपंमुखेनाम नैवेद्यमुदरेहरे: । पादोदकञ्चनिर्माल्यंमस्तकेयस्यसोच्युत: ॥ नैवेद्यमन्नं तुलसीविमिश्रंविशेषत: पादजलंपिवेच्च । योश्नातिनित्यंप्रयतो मुरारे: प्राप्नोतिमुप्रे मयुतांसभक्तिमितिपाद्मोत्तरखण्डे १०० अध्याय: ॥ अपिचतत्रैव । हत्यां हन्ति यदङ्घ्रिसङ्गितुलसीस्तेयञ्च पादोदकं नैवेद्यंवहुमद्यपानदुरितंगुर्वङ्गनासङ्गमम् । भक्त्याधीनमतिस्थिति र्हरिजनेतत्सङ्गति: सङ्गजांशालग्रामशिलादिमूर्तिसहितांजानन्ति केवैहरेरिति ॥ श्रीनृसिंहपुराणे गंगाप्रयागगयनैमिषपुष्कराणिपुण्यानियानि कुरुजाङ्गलयामुनानि । कालेनतीर्थसलिलानिपुनन्तिपापं पादोदकंभगवत:प्रपुनातिसद्यइति ॥ पीतेपादोदकेविष्णोर्यदिप्राणैर्विमुच्यते । हत्वायमभटान्सर्वान्वैष्णवंलोकमाप्नुयात् ॥

पाद्धतम् । न० पद्धतिसमूहे ॥ भि० अण्० ॥

पाद्म: । पुं० वेधसि ॥ न० । पद्मपुराणे ॥

पाद्यम् । न० पादायवारिणि । पादप्रक्षालनार्थजले ॥ पाद्यपात्रलक्षणं यथा । षडङ्गुलंप्रविस्तारमुत्सेधश्चतुरङ्गुलम् । ओष्ठमेकाङ्गुलंकुर्यान्नासिकांचतुरङ्गुलाम् ॥ पृष्ठे पादसमायुक्तंचतुरङ्गुलमानत: । पाद्यपात्रमितिख्यातंसर्वदेवप्रपूजने इति ॥ पादार्थमुदकम् । पादार्घाभ्यांञ्चेति यत् ॥

पान: । पुं० नि:श्वासे ॥ शौण्डिकालये । शुण्डायाम् । खड्गादे: संस्कारविशेषे । पाण० इ० भा० ॥

पानम् । न० पीतौ । द्रवद्रव्यस्यगलाधोनयने । पीना० इ० भा० भाजने ॥ रक्षणे ॥ शौण्डिकालये ॥ पिवंत्यत्र । पापाने । अधिकरणेल्युट् ॥ पेयेजलादौ ॥ पीयते यत्तत् । कृत्यल्युटोवहुलमितिकर्मणिल्युट् ॥

पानकम् । न० पन्नापानारसवत्० इ० भा० प्र० पेयपदार्थे ॥ तत्राम्रफलपानकम् ॥ यथा । आम्रमामंजल-

स्विन्नंमर्द्दितंदृढपाणिना । सिता-
शीताम्बुसंयुक्तंकर्पूरमरिचान्वितम् ॥
प्रपानकमिदंश्रेष्ठंभीमसेनेननिर्मि
तम् । सद्योरुचिकरंवल्यंशीघ्रमिन्द्रि
यतर्पणम् ॥ अपक्वाम्ररसोद्भूतंपान
कंवातनाशनम् । कफपित्तकरंकि-
ञ्चित्प्रत्यहंयदिसेवितम् ॥ पक्वाम्र
स्यतु । सुपक्वमाम्रस्यफलंसुमुष्टिना
सम्मर्द्दितंशर्करयासमन्वितम् । एला
लवङ्गार्द्रकवासवासितंवर्णान्वितं
कस्यनरोचकंभवेत् ॥ पानकंचाम्र-
सम्भूतंस्वाद्वम्लंगुरुपित्तजित् । सुहृ
द्यंश्लेष्मकृद्बल्यंवर्ण्यंवृष्यंरुचिप्रद-
म् ॥ -(**‡**)- ॥ अम्लिकाफ
लपानकंयथा । अम्लिकायाः फलं
पक्वंमर्द्दितम्वारिणादृढम् । शर्करा
मरिचोन्मिश्रंलवंगेन्दुसुवासितम् ॥
अम्लिकाफलसम्भूतंपानकंवातनाश
नम् । पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चित्सुरुच्यं
वह्निबोधनम् ॥ निम्बूफलपानकं
यथा । भागैकंनिम्बुजंतोयंषड्भा-
गंशर्करोदकम् । लवङ्गमरिचोन्मिश्रं
पानकंपानकोत्तमम् ॥ निम्बूफल-
भवंपानमत्यम्लंवातनाशनम् । व-
ह्निदीप्तिकरंरुच्यंसमस्ताहारपाचक
म् ॥ (००) ॥ धान्याकपानकंयथा
। शिलायांसाधुसम्पिष्टंधान्याकंव-
स्त्रगालितम् । शर्करोदकसंयुक्तंकर्पू
रादिसुसंस्कृतम् ॥ नवीनेमृन्मयेपा-

त्रेस्थितंपित्तहरम्परम् ॥०॥ जम्ब्वाः
पानकं यथा । जम्बूफलंस्थूलतरंसु
पक्वंसम्मर्द्दितम्शर्करयाम्बुजालम् ।
। सुवासितंवेल्लजभृङ्गपत्रैरुचिंविधत्ते
विरुचीजनानाम् ॥ जम्बूफलभवं-
रुच्यंपानकंकफनाशनम् । कषायं-
वातकृत्स्तोकंस्वाद्वम्लंग्राहकंपरम् ॥
वीजपूरपानकम् । मातुलुङ्गरसेयो-
ज्यंत्रिगुणंशार्करंजलम् । कर्पूरमरि
चोन्मिश्रंपानकंस्यादिदंवरम् । मातु
लुङ्गभवंपानंशूलानाहविनाशनम् ।
श्वासकासेऽरुचौवातविड्बन्धेषुचपूजि
तम् ॥ हेमकिरणन्तु । शर्करानालिके
लस्वबीजपूररसप्लुतम् । पटपूतंभ-
वेद्धेमकिरणंनामपानकम् ॥ पानकं
हेमकिरणंरुच्यंवृष्यंबलप्रदम् । सु
स्निग्धंवातहृच्छुभ्रंकिञ्चित्कफकर
गुरु ॥ करमर्दपानकंयथा । लवङ्गार्द्र
कसंयुक्तंसुपिष्टंवारिणायुतम् । क
रमर्दंकरैर्मर्द्यंसप्तभागसितान्वितम्
॥ वातहृद्रुचिदंभव्यंहृद्यमम्लतरंस्मृ
तम् । रक्तपित्तकरञ्चोष्णमाकण्ठ्यं
कारमर्दिकम् ॥ नारङ्गपानकं यथा ।
सुपक्वनारङ्गफलंनिपीडितं संयोजि
तंशर्करयातिशुभ्रया । सहार्द्रकंचे-
न्दुकणेनवासितम् पानेच्छयाकेन
नसंस्तुतञ्चणम् ॥ नारङ्गफलसम्भू
तंपानकंवातनाशनम् । मधुरंविश-
दंरुच्यंसुस्निग्धंपित्तहृद्दृढम् । ०।

चारस्यतु । चारप्रचफलजं सशर्करं मर्द्दितंशिशिरवारिणादृढम् । ऐलमार्द्रकयुतेनसुवासंभक्तसिक्थमिलितंक्रतचारसम् ॥ चारस्यफलजंपानं-गुरुहृष्यंरुचिप्रदम् । कफपित्तहरं-श्रेष्ठंहृद्यंमधुरपाकिच ॥ परूषक्षीरचुक्रादिद्राचादाडिमजंतथा । एकैकं सम्भवंभिन्नंपानकंक्रियतेबुधैः ॥ एवमम्लस्यपुष्पस्य फलस्याम्लस्यवातथा । शर्करामरिचोन्मिश्रंरस्यंस्यात् पानकंवरम् । एवंहिपानककार्यं-सुधियासुष्ठुयत्कृतम् । गुणाद्रव्यानुसारेणज्ञातव्याः पानकेषुच

पानगोष्ठिका । स्त्री० आपाने । सम्भूयपिबन्तियत्र० अस्मिन्स्थाने ॥ पानस्यगोष्ठी । स्वार्थेकः ॥

पानगोष्ठी । स्त्री० पानगोष्ठिकायाम् ॥

पानपात्रम् । न० मद्यपानपात्रे । चषके ॥ अस्यपरिमाणाद्युक्तंकुलसारे- । नयनाग्निवाणसङ्ख्यकर्षैस्तुपरमेश्वरि । हेतुपात्रंप्रकर्त्तव्यमित्युक्तंकुलसाधने ॥ इतोप्यधिकपात्रन्तुनकर्त्तव्यंचसाधकैरिति ॥ कर्षंलौकिकतोलकमित्यर्थः ॥ तदुक्तंकुलोत्तमे । गुञ्जाद्वादशमाषः स्यात्तदष्टौ-कर्षउच्यतइति ॥ पानस्यपानायवापात्रम् ॥

पानवणिक् । पुं० शौण्डिके ॥ पानेन उपलक्षितो वणिक् ॥

पानभाजनम् । न० पानपात्रे । कंसे । कटोरा० इ० भाषा ॥ पीयते० पानम् । चीरादि । पापाने । ल्युट् । पानस्यभाजनम् ॥

पानसम् । न० पनसभवमद्ये ॥ त्रि० पनससम्बन्धिनि । पनसस्येदम् । अण् ।

पानात्यय: । पुं० मदात्ययरोगे ॥

पानिलम् । न० पानपात्रे ॥

पानीयम् । त्रि० पातव्ये । पेये ॥ रक्षणीये ॥ यथा । पानीयंपानीयंशरदिवसन्ते चपानीयमिति । अस्यार्थः । पानीयंजलंशरदिपानीयम्पानार्हम्भवतिनिर्मलत्त्वात्त्रिदोषघ्नत्त्वात्विशेषतः पित्तोपशान्तित्त्वात् । वसन्ते चपुनस्तदेवपानीयंरक्षणीय-मल्पंदेयमितिभावः । पारक्षणे ॥ न० उदके । जले । सलिले ॥ अस्य गुणायथा । पानीयंश्रमनाशनंक्लम-हरंमूर्च्छापिपासापहंतन्द्राच्छर्दिविनाशनंबलकरंनिद्राहरंतर्पणम् । हृद्यंगुप्तरसंह्यजीर्णशमनंनित्यंहितं शीतलंलघ्वच्छंरसकारणंनिगदितं-पीयूषवज्जीवनम् ॥ तद्भेदास्तु । पानीयंमुनिभिःप्रोक्तंदिव्यंभौममिति द्विधा । दिव्यञ्चतुर्विधंप्रोक्तंधाराजं करकाभवम् ॥ तौषारञ्चतथाहैमंतेषुधारंगुणाधिकम् ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः ॥ जाङ्गलं

परमानूपंतत : साधारणंक्रमात् ॥
मनात्त वंप्रमुख्वन्तिवःरिवारिधरास्तु
यत् । तत्त्रिदोषायसर्वेषांदेहिनां-
परिकीर्तितम् ॥ नादेयमौद्भिदंचैव
नैर्भरंसारसंतथा । ताड़ागञ्चतथा-
वाप्यंकौपंचौडाञ्चपाल्वलम् ॥ वि-
किरञ्चैवकैदारंवार्षिकञ्चापिकीर्त्ति
तम् । भौमान्येतानिवारीणि ज्ञात
व्यानिविचक्षणै : ॥ भुक्त्यादौसलि
लंपीतंकार्श्यमन्दाग्निदोषकृत् । म
ध्येऽग्निदीपनंश्रेष्ठंचान्ते स्थौल्यक
फप्रदम् ॥ पानीयंप्राणिन : प्राणा:
पानीयंपावनंमहत् ।पानीयस्यप्रदा
नेनतृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ पीयते ।
पापाने । अनीयर् ॥ पायतेवा । पै
शोषणे । अनीयर् ॥

पानीयतण्डुलीय : । पुं० तण्डुलीय
प्रभेदे । कञ्चटे ॥

पानीयनकुल : । पुं० उद्रे । जलमार्जा
रे ॥

पानीयपृष्ठज: । पुं० कुम्भ्याम् ॥

पानीयफलम् । न० मखान्ने । मखाना
इतिभाषा० ॥ शृङ्गाटके । सिंघाडा
इ० भा० ॥

पानीयमूलम् । न० कुम्भ्याम् । सोमरा
ज्यां ॥

पानीयमूलकम् । न० सोमराज्याम् ॥

पानीयवर्णिका । स्त्री० वालुकायाम् ॥

पानीयशाला । स्त्री० प्रपायाम् ॥पानी
यस्यशाला ॥ जलावस्थानगृहे ॥

पानीयशालिका । स्त्री० प्रपायाम् ॥
स्वार्थेकन् ॥

पानीयामलकम् । न० प्राचीनामलके
॥ प्राचीनामलकंलोकेपानीयामल-
कंस्मृतम् ॥

पानीयालु : । पुं० जलालौ । पनिया
लु० इ० भा० ॥

पानीयाम्ना । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

पान्थ : । त्रि० पथिके ॥ पन्थानंनित्यं
गच्छति । पन्थोणनित्यम् । इ० प-
न्थादेशोणप्रत्ययस्य ॥ स्त्री० । पान्था

पापम् । न० अधर्मे । अनर्थानुबन्धिनि
। किल्बिषे । वृजिने । एनसि । दु-
रिते ॥ निषिद्धकर्म्मानुष्ठानविहित
कर्मोऽननुष्ठानाभ्यांपापोत्पत्तिंसवि
शेषमाहश्रीसदाशिव : । अनुष्ठानं-
निषिद्धस्यत्यागोविहितकर्मण : ।
नृणांजनयत : पापंक्लेशशोकामय-
प्रदम् ॥ स्वानिष्टमात्रजननात्परा-
निष्टोपपादनात् । तदेवपापंद्विविधं
जानीहिकुलनायिके ॥ परानिष्टक-
रात्पापान्मुच्यतेराजशासनात् । अ
न्यस्मान्मुच्यतेमर्त्य : प्रायश्चित्यास
माधिना ॥ प्रायश्चित्याथवादण्डैर्न-
पूतायेकृतांहस : । नरकान्ननिव-
र्त्तन्ते इहामुत्रनिगर्हिता इति श्री
महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ तद्दशविधंय-
था । प्राणाभिपातनंस्तैन्यंपरदार

मथापिच । त्रीणिपापानिकायेनस र्वत: परिवर्ज्जयेत् ॥ असत्प्रलापं पारुष्यं पैशुन्यमनृतंतथा । चत्वारि वाचाराजेन्द्रनजल्पे नचिन्तयेत् ॥ अनभिध्यापरस्वेषुसर्वसत्त्वेषुसौहृ-दम् । कर्मणांफलमस्तीतित्रिविधंम नसाचरेत् ॥ अपिच । अदत्तानामु पादानंहिंसाचैवाविधानत:। परदा रोपसेवाचकायिकंत्रिविधंस्मृतम् ॥ पारुष्यमनृतञ्चैवपैशुन्यंचापिसर्व-श: । असम्बद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्या-च्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्येष्वपिध्यानंम नसानिष्टचिंतनम् । वितथाभिनि-वेशश्चत्रिविधंकर्ममानसम् । त्रि० । अधर्मिणि । शास्त्रप्रतिषिद्धकारिणि ॥ यथा । कथापिखलुपापानामल-मश्रेयसेभवेदिति ॥ क्रूरे । परद्रो हादिकरे ॥ " पात्यस्मादात्मानम्। पारत्रणे । पानीविषिभ्य: प: ॥ पापमस्यास्तिवा । अर्शआद्यच् ॥ पापंचिन्तयतेचैवब्रवीतिचकरोतिच । तस्याधर्मेनिविष्टस्य गुणानश्यन्ति-साधव: ॥ धर्मनित्य: प्रशान्तात्मा कार्ययोगवह: सदा । नाधर्मे कुरु तेबुद्धिं नचपापेप्रवर्त्तते ॥ धर्मनि त्योधर्मेनितरांरत: । कार्ययोगव-ह: कार्योपायतत्पर: ॥

पापकम् । न० दुरदृष्टे । पाप्मनि । पापे ॥

पापकर्षुकयोग: । पुं० याचायोगवि शेषे ॥ यथा । दुर्बलोयदिमार्गेशोनि वसेत्पापमध्यग: । पापकर्षुकयो गोयंयातु: पत्नींनिहन्तिवै ॥

पापकर्मा । त्रि० पापाचारे ॥ नचिरं पापकर्माण: क्रूरालोकजुगुप्सिता: । ऐश्वर्यंप्राप्यतिष्ठन्ति शीर्णमूला-इवद्रुमा: ॥ पापंकर्म्मयस्यस: ॥

पापकृत् । त्रि० पापकारिणि ॥ पापं-कृतवानितिविग्रहेसुकर्मपापमन्त्र-पुण्येषुकृञ इतिक्विप् ॥

पापकृत्तम: । त्रि० अतिशयपापका-रिणि ॥

पापगण: । पुं० पञ्चमाचस्याष्टमप्रभेदे ॥

पापग्रह: । पुं० क्षीणचन्द्रादौ ॥ य-था । क्षीणेन्दु: कुजोराहु: शनि स्तैर्युतचन्द्रज: । रवि:पापाभवन्त्ये तेशुभास्त्वन्येप्रकीर्त्तिता: ॥ जन्म राश्यपेक्षयाषष्ठादिस्थानस्था: पा-पाअपिशुभाभवन्ति। यथा । केतुप्र भवभौममन्दगतय: षष्ठत्रिसंस्था: शुभाश्चन्द्रार्कावपितेचतौचदशमौ-चन्द्र: पुन: सप्तम: । जीव: स प्त नवद्विपञ्चमगतोयुग्मेषुसोमात्म ज: शुक्र: षड्दशसप्तवर्जमितरेस र्वेऽप्युपान्त्ये शुभाइति ॥

पापघ्न: । पुं० तिले ॥ त्रि० पापना-शके ॥

पापचेलिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ।

पाठायाम् ॥
पापचेली । स्त्री० प्राचीनायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥ पापेचलति । चलविलसने । पचादौ बेलडितिनिपातनात्ङीप् ॥ पचेर्यङन्तादचिपापक्तीतिपापचोवायुः । तमीरयतिवा । अण् ॥
पापपतिः । पुं० जारे । उपपतौ ॥
पापपुरुषः । पुं० पापमयाङ्गनरे ॥ स चोक्तः पाद्मे क्रियायोगसारे । सृष्ट्वादौपुरुषः श्रेष्ठः समारंसचराचरम् । सर्वेषांदमनार्थायसृष्टवान्पापपूरुषम् ॥ द्विजातिहत्यामूर्द्धानंमदिरापानलोचनम् । सुवर्णस्तेयवदनं गुरुतल्पगतिश्रुतिम् ॥ स्त्रीहत्यानासिकङ्गोहत्यादोषवाहुकम् । न्यासापहरणग्रीवंभ्रूणहत्यागलंतथा ॥ परस्त्रीगतिवृक्षालंसुहृल्लोकवधोदरम् । शरणापन्नहत्यादिनाभिं गर्भकथाकटिम् ॥ गुरुनिन्दासक्थिभागंकन्याविक्रयशेफसम् । विश्वासवाक्यकथनपायुंपितृवधाङ्घ्रिकम् ॥ उपपातकरोमाणंमहाकायंभयङ्करम् । कृष्णवर्णंपिङ्गनेत्रंस्वाश्रयात्यन्तदुःखदमिति ॥
पापफलम् । न० रोगे ॥ कर्मविपाके ॥
पापमुक्तः । त्रि० निष्पापे ॥
पापयोनिः । पुं० अजे ॥ तिरश्चि ॥
पापरोगः । पुं० मसूरीरोगे ॥ अष्टौ पापरोगाः । तेच । उन्मादः । त्वग्दोषः । राजयक्ष्मा । श्वासः । मधुमेहः । भगन्दरः । महोदरः । अश्मरी । इति ॥
पापरोगी । त्रि० कुष्ठिनि ॥ क्षयरोगिणि ॥ पापरोगाणामष्टविधत्वादष्टौ पापरोगिणोभवन्ति ॥
पापर्द्धिः । पुं० मृगयायाम् ॥ दू०ह्रे०
पापलः । त्रि० पापग्राहके ॥
पापशमनः । त्रि० पापनाशके ॥
पापशमनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ पापनाशिकायाम् ॥
पापात्मा । पुं० अधर्मशीले । पापाशये । पापिनि ॥
पापिष्ठा । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ आदौकर्णद्वयललितंकृत्वाविप्रंगुरुसहितम् । तद्वृत्तंपिंगलभणितंपापिष्ठेतिश्रवणहितम् ॥ यथा । भामंभामंभुवनतलंदर्शन्दर्शंजगदखिलम् । भूयोभूयः परिगुणितम् विष्णोर्नाम श्रवणहितम् ॥
पापी । त्रि० पापयुक्ते ॥
पाप्मा । पुं० पापे ॥ त्रि० । तद्वति । आप्नोति । व्याप्नोतिलोकान् । आप्नृ० । नामन्सीमन्व्योमन्निति० निपातितः ॥ पातिपिवतिवा । पा० । नामन्निति० मनिन्० धातोः पुगागमश्चनिपातनात् ॥
पामघ्नः । पुं० गन्धके ॥

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥
पाम । न० विचर्चिकायाम् । कच्छाम् ॥ पायत्यङ्गम् । पैशोषणे । मनिन् ॥ पायन्तेदेहोऽस्माद्वा । पारक्षणे । पिवतिदेहंवा ॥
पामनः । त्रि० कच्छुरे । पामरोगविशिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽस्यास्ति । पामादित्वान्नः ॥
पामरः । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥ पामानंराति । रा० । आतइतिकः ॥ यद्वा । पाधर्मः मृयतेयेन । मृङ् प्राणत्यागे । पुंसीतिघः ॥
पामरोद्धारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥
पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥
पामा । स्त्री० विचर्चिकायाम् ॥ कच्छाम् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याश्रौषधं यथा । हरिद्राहरितालश्चदूर्वागोमूत्रसैन्धवम् । अयंलेपोहन्तिदद्रूंपामानंवेगरंतथा ॥ अपिच । माहिषंनवनीतंचसिन्दूरश्चमरीचकम् । पामाविलिप्तानश्येद्वहुलापिव्रणभुज ॥ अन्यच्च ॥ मरिचंत्रिवृतंकुष्ठंहरितालंमनशिला । देवदारुहरिद्रेद्वेकुष्ठंमांसीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरश्च अर्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषांचकार्षिकोभागोविषस्यार्द्धपलंभवेत् ॥ प्रस्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेष्टगुणेपचेत् । मृत्पात्रेलोहपात्रेवाशनैर्मृद्वग्निनापचेत् ॥ पामाविचर्चिकाचैव दद्रुविस्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्ति कोमलत्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्वित्राणितैलेनानेनमर्द्दनात् । चिरोत्थितमपिश्वित्रंविवर्णंतत्क्षणाद्भवेदिति गारुडे १९४ अध्यायः ॥ पायत्यङ्गम् । पै० । मनिन् ॥ मनइति ङीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥
पामारिः । पुं० गन्धके ॥
पायसः । पुं० न० क्षीरतण्डुलमिश्रे । परमान्ने ॥ अतप्ततण्डुलाधौताः परिभृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तेनदुग्धेनपाचिताः पायसोभवेत् ॥ पायसः कफकृद्बल्योविष्टम्भीमधुरोगुरुः ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंबल्यंधातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजननंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्रीवासे । सरलद्रवे । टारपिन्इति भा० ॥ पयएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोविकारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ पयसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षाः० इत्यण् ॥
पायिकः । पुं० पदातिके । पायकइतिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥
पायितः । त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिबतेर्ण्यन्तात्कर्तरिक्तः । शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुगितियुगागमः ॥
पायुः । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

अवाग्गतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायु :॥ पुं० । कृवापाजीत्युण् । आतोयुक् ॥ यद्वापातिमलनिस्सारणेन । पारवणि पिवतिवस्थौषधंवा । पापाने । प्राग्वत् ॥ त्रि० रक्षके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्येतिनिपातनात्ण्यत्धात्वादे: पकारादेशोयुगागमश्च ॥ जले ॥ त्रि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीलङ्घनाद्गन्तव्यतीरे ॥ पुं० । न० प्रान्ते ॥ पारयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् ॥

पारकुलीन : । त्रि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति०खञ् ॥

पारक्य : । त्रि० परकीये ॥ यथा । यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्म्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । पादेनतस्यपारक्यं कुर्यात्सञ्चयमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादस्यार्द्धार्द्धमर्थस्यमूलभूतंविवर्द्धयेत् । एवमाचरत : पुंसोह्यर्थ : साफल्यमृच्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग : । त्रि० । पारगामिनि ॥ पारङ्गच्छति । गम्लृ० । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्ड : प्रत्यय : ॥

पारगत : । पुं० जिने ॥ त्रि० । पारगे ॥

पारक् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजि : ॥

पारजायिक : । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्म : ॥

पारटीट : । पुं० । अश्मनि ॥

पारण: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्गभूतश्चफलदंशुद्धिकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानि : स्यादृतेधारणपारणम् ॥ नरात्रौपारणंकुर्यादृतेवैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणं कुर्याद्वर्जयित्त्वामहानिशाम् ॥ पूर्वाह्णेपारणंशस्तं कृत्त्वाविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्यादृतेवैरोहिणीव्रतमितिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखंडे ८ अध्याय : ॥ जन्माष्टमीव्रतेपारणाकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यां नकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात् पुराकृतंकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणंहन्तिनक्षत्रञ्चचतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नत : कुर्या

त् तिथिभान्ते चपारणम् ॥ अन्यो भयवियोगेपारणमुक्तम् । यदासार्द्ध प्रहरनिशाभ्यन्तरेएकस्यैववियोगस्त दैकतरवियोगेपिपारणम् । तथाच नारदीये । तिथिनक्षत्रसंयोगेउपवासोयदाभवेत् । पारणन्तुनकर्त्तव्यंयावन्नैकस्यसंक्षय : ॥ सांयोगिकेव्रतेप्राप्ते यद्यप्येकोवियुज्यते । तत्रैवपारणं कुर्यादेवंवेदविदोविदु : ॥ यदैकस्यापि । सार्द्धप्रहरनिशाभ्यन्तरेनवियोगस्तदातयोरवियोगेपिप्रातरुत्सवान्ते पारणम्तिथ्यन्ते चोत्सवान्ते वाव्रतीकुर्वीतपारणमित्युक्तेरिति ॥

पारणा । स्त्री० । उपवासोत्तरदिने-विहितकालेविहितभोजने ॥

पारत: । पुं० । पारदे । पारा० इ० भा० ॥ पारंतनोति । तनु० । अन्येभ्यो० ड : ॥

पारतन्त्र्यम् । न० । पराधीने । परतन्त्रतायाम् । पराधीनविषयताशालित्वे

पारत्रिकम् त्रि० । परलोकभवे ॥

पारद: । पुं० रसराजे । रसेन्द्रे । महारसे । चपले । रसे । सूते । यथा । पारदस्तुमनाक्पाण्डु : मृतस्तुरहितोमलात् । पारदस्तुमनाक्शीत : सर्वतुल्यगुणा: स्मृता : ॥ इतिशब्दार्णव : ॥ तस्योत्पत्त्यादयोयथा । शिवाङ्गात्प्रच्युतंरेत : पतितंधरणीतले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्लमच्छमभूच्चतत् ॥ क्षेत्रभेदेन विज्ञेयंशिववीर्यंचतुर्विधम् । श्वेतंरक्तंतथापीतंकृष्णंतत्तुभवेत्क्रमात् ॥ ब्राह्मण : क्षत्रियोवैश्य : शूद्रस्तुखलुजातित : । श्वेतंशस्तंरुजांनाशेरक्तंकिलरसायने ॥ धातुवादेतुतत्पीतंखेगतौकृष्णमेवच ॥ पारद: षड्रस : स्निग्धस्त्रिदोषघ्नोरसायन: । योगवाहीमहावृष्य : सदादृष्टिबलप्रद : ॥ सर्वामयहर: प्रोक्तोविशेषात्सर्वकुष्ठनुत् । स्वस्थोरसोभवेद्ब्रह्मावद्धोज्ञेयोजनार्दन : ॥ रञ्जित : क्रामितश्चापिसाक्षाद्देवोमहेश्वर: ॥ मूर्च्छित्वाहरतिरुजंबन्धनमनुभूयखेगतिंकुरुते । अजरीकरोतिहिमृत: कोन्य: करुणाकर:सूतात् ॥ रसामृते । यस्ययोगस्ययोयोगस्तेनैवसहयोजित: । रसेन्द्रोहन्तितंरोगंनरकुञ्जरवाजिनाम् ॥ तस्यदोषायथा । मलंविषंवह्निगिरित्वचापल्यंनैसर्गिकंदोषमुशन्तिपारदे । उपाधिजौद्वौत्रपुनागयोगजौदोषौरसेन्द्रे कथितौमुनीश्वरै : ॥ मलेनमूर्च्छामरणंविषेणदाहोग्निनाकष्टतर: शरीरे । देहस्यजाड्यंगिरिणासदास्याच्चाञ्चल्यतोवीर्यहृतिश्चपुंसाम् ॥ वङ्गेनकुष्ठंभुजगेनषण्डोभवेदतोसौपरिशोधनीय : । वह्निर्विषंमलश्चेतिमुख्या दोषास्त्र

योरसि ॥ एतेकुर्वन्तिसन्तापंमूर्तिंमू
र्च्छांन्नृणांक्रमात् ॥ अन्येपिकथिता
दोषाभिषग्भिः पारदेयदि । तथा
प्येतेत्रयोदोषाहरणीयाविशेषतः ॥
संस्कारहीनं खलुसूतराजंयः सेव
तेतस्यकरोतिबाधाम् । देहस्यनाशं
विदधातिनूनंकष्टांश्चरोगान्जनयेन्न
राणाम् ॥ पञ्चवशब्दवाच्येम्ले च्छजा
तिविशेषे ॥ त्रि० पारदातरि ॥ पा
रंददाति । ड्दाम० । आतोनुपे-
तिकः ॥ पारदस्यमारितस्यमूर्च्छित
स्यगुणायथा । पारदः कृमिकुष्ठघ्नो
जयदोदृष्टिदः सरः । मृत्युहृच्चम
हावीर्योयोगवाहीजराहरः ॥ स्मृ-
त्योजोरूपदोवृष्योवह्निकृद्धातुवर्द्धनः
। षण्ढत्वनाशनः शूरःखेचरः सि
द्धिदः परः ॥ पारदःसकलरोगहा
स्मृतः षड्रसोनिखिलयोगवाहकः
। पञ्चभूतमयएषकीर्त्तितस्तेनतद्
गुणगणैर्विराजते ॥ अथास्यशोधन
विधिः । तत्रस्वेदनम् । नानाधान्यै
र्यथाप्राप्तैस्तुषवर्जैर्जरान्वितैः । मृद्भा-
ण्डं पूरितंरक्षेद्यावदम्लत्वमाप्नुयात् ॥
तन्मध्येभृङ्गराण्मुण्डीविष्णुक्रान्ता
पुनर्नवा । मीनाक्षीचैवसर्पाक्षीसह
देवीशतावरी ॥ त्रिफलागिरिकर्णी
च हंसपादीचचित्रकम् । समूलं
कुट्टयित्त्वातुयथालाभंविनिःक्षिपेत्
॥ पूर्वाम्लभाण्डमध्येतु धान्याम्लक

मिदंस्मृतम् । स्वेदनादिषुसर्वत्र
रसराजस्ययोजयेत् ॥ विष्णुक्रा
न्तागिरिकर्णीच अपराजितैवसर्वंत
नीलपुष्पभेदात् ॥ अत्यम्लमारनालं
वातदभावेप्रयोजयेत् । तदभावे ।
धान्याम्लाभावे । त्र्यूषणंलवणंरा
जीरजनीत्रिफलार्द्रकम् । मह्
बलानागबलामेघनादः पुनर्नवा ॥
मेषशृङ्गीचित्रकञ्चनवसारंसमंसमम्
। एतत्समस्तंव्यस्तंवापृथाम्लेनैव
पेषयेत् ॥ प्रलिम्पेत्तेनकल्केनवस्त्र
मङ्गुलमात्रकम् । तन्मध्येनिःक्षि
पेत्सूतंबध्वातत्त्रिदिनंपचेत् ॥ दो
लायन्त्रेऽम्लसंयुक्तेजायतेस्वेदितो
रसः । मेषशृङ्गीमेढाशृङ्गी । तद-
लाभेकर्कटशृङ्गीग्राह्या ॥ नवसारम्
नौसादर । अन्यच्च । मूलकानल-
सिन्धूत्थव्यूषणार्द्रकराजिकाः ।
रसस्यषोडशांशेनद्रव्यंयुञ्ज्यात्पृथक्-
पृथक् ॥ द्रव्येष्वनुक्तमानेषुमतंभा-
नमिदंबुधैः । घटाद्वितेष्वेतेषुसूतं
प्रक्षिप्यकाञ्जिके ॥ स्वेदयेद्दिनमेकं
स्वदोलायन्त्रेणबुद्धिमान् । स्वेदात्ती
व्रोभवेत्सूतोमर्दनाच्चसुनिर्मलः ॥
मूलकंमुरई । अनलश्चित्रकम् । त्र्यू
षणंत्रिकटु । राजिकाराई ॥ ⊹ ॥
अथ मर्दनम् । इष्टकाचूर्णचूर्णा-
भ्यामादौमर्द्योरसस्ततः । दध्नागु
डेनसिन्धूत्थराजिकागृहधूमकैः ॥

अन्यच्च । कुमारिका चित्रकरक्तसर्षपै : कृतै : कषायै बृहती विमिश्रितै : । फलत्रिकेणापि तमर्दितोरसोदिनत्रयं सर्वमलैविमुच्यते ॥ + अथमूर्च्छनम् । त्र्यूषणं त्रिफलावन्ध्याकन्दै : चुद्राद्वयान्वितै : । चित्रकोर्णानिशाचारकन्यार्कंकनकद्रवै-॥ सूतंकृतेनयूषेणवारान्सप्ताभिमूर्च्छयेत् । इत्थंसम्मूर्च्छित : सूतस्त्यजेत्सप्तापिकञ्चुकान् ॥ वन्ध्याकन्दंवांझखखसाकन्द । चुद्राद्वयम्० छोटीकटै आ०वडीकटैआ । ऊर्णा ऊर्णामिषका । निशाहरिद्रा । चारो यवचार: । कन्याकुमारी । अर्कोऽर्कपत्ररस : । कनकोधत्तूरपत्ररस : अथोर्द्धपातनम् । मयूरग्रीवताप्याभ्यांनष्टपिष्टीकृतस्यच । यन्त्रे विद्याधरेकुर्याद्रसेन्द्रस्योर्द्धपातनम्॥ सूतस्स्याद्र्द्ध्वपातेनसर्वदोषविवर्जित: । मयूरग्रीवातूतिया । ताप्यंसुवर्णमाखी । नष्टपिष्टीकृतस्यकुमारिकाद्रवयोगेनतावन्मार्दनंकर्तव्यंयावत्पारद: पृथङ्नदृश्यते । विद्याधरेयन्त्रे डमरूयन्त्रे ॥ अथाध : पातनम् । त्रिफलाशिग्रुशिखिभिर्लवणासुरिसंयुतै:। नष्टपिष्टंरसंकृत्त्वालेपयेदूर्द्ध्वभाजनम्॥ ततोदीप्तैरध:पातमुपलैस्तस्यकारयेत् । यन्त्रे भूधरसंज्ञेतुतत: सूतो विशुद्ध्यति ॥ स्वेदनादिक्रियाभिस्तुशोधितोऽसौयदाभवेत् । तदाकार्याणिकुरुतेप्रयोज्य : सर्वकर्मसु ॥ + ॥ अथ मुख्य दोष हरशोधनविधि : । गृहकन्याहरतिमलंत्रिफलाग्निं चित्रको विषंहन्ति । तस्मादेभिर्मिश्रैर्वारान् सम्मूर्च्छयेत्सप्त ॥ ०(०++०)० ॥ अथ सर्वदोषहर : संक्षिप्त : शोधनविधि : । कुमारिकाचित्रकरक्तसर्षपै: कृतै:कषायैर्बृहतीविमिश्रितै: । फलत्रिकेणापिविमर्दितोरसोदिनत्रयंसर्वमलैर्विमुच्यते ॥ एवंकदर्थित : सूत : षण्डोभवति निश्चितम् । वह्न्यौषधीकषायेणस्वेदित : सबली भवेत् ॥ सर्पाचीदिच्चिकावन्ध्या भृङ्गाब्दै : स्वेदितो वली । तत: सपावकद्रावै:स्विन्न : स्याद्दितिदीप्तवान् ॥ सर्पाचीनागफणी । चिञ्चिका अम्ली । वन्ध्यावांझखखसा । भृङ्गीभृङ्गराजे : । अब्दोमुस्ता । पावकश्चित्रक : ॥ + ॥ अथरसस्यमारणविधि: । धूमसारंरसंतोरींगन्धकंनवसादरम् ॥ यामैकंमर्दयेदम्लैर्भागंकृत्त्वासमंसमम् ॥ काचकूप्यांविनि : क्षिप्यतासम्यक्समुद्रया । विलिप्यपरितोवस्त्रं मुद्रांदत्त्वाविशोषयेत् ॥ अध: सच्छिद्रपिठरीमध्ये कूपींनिवेशयेत । पिठरींवालुकापूरैर्भृत्वाचाकूपिकागलम् ॥ निवेश्यचु

लल्यांतद्दधोवह्निंकुर्याच्छनैःशनैः। तस्मादप्यधिकंकिञ्चित्पावकंज्वालयेत्क्रमात् ॥ एवंद्वादशभिर्यामैम्रियतेरसउत्तम : । स्फोटयेत्स्वाङ्गशीतंतमूर्द्ध्वगंगन्धकंत्यजेत् ॥ अधःस्थंचमृतंसूतंगृह्णीयात्सम्मात्रया । यथोचितानुपानेनसर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ अथान्य : प्रकारः । अपामार्गस्यवीजानांमूषायुग्मंप्रकल्पयेत् । तत्संपुटेचिपेत्सूतंमलपूदुग्धमिश्रितम् ॥ मलपू : काष्ठोदुम्बरिका ॥ द्रोणपुष्पीप्रसूनानि विडङ्गमरिमेदक : । एतच्चूर्णमधश्चोर्द्ध्वं दत्त्वामुद्रांप्रदापयेत् ॥ तद्गोलमाधमेत्सम्यक्मृन्मूषासंपुटेसुधी : । मुद्रांदत्त्वाशोषयित्वाततोगजपुटेपचेत् ॥ एकेनैवपुटेनैवंसूतकंभस्मजायते । तत्प्रयोज्यं यथास्थानेयथामात्रं यथाविधि- ॥ + ॥ --(**)-- ॥ अथान्य : प्रकारः ॥ काष्ठोदुम्बरिकादुग्धैरसंकिञ्चिद्विमर्दयेत् । तद्दुग्धघृष्टहिङ्गोश्चमूषायुग्मंप्रकल्पयेत् ॥ चिप्त्वातत्संपुटेसूतंतच्चमुद्रांप्रदापयेत् । धृत्वा तद्गोलकंप्राज्ञोमृन्मूषासंपुटेधिके ॥ पचेत्गजपुटेतेनसूतकंयातिभस्मताम् ॥ अन्य : प्रकारोपि । नागवल्लीरसैर्घृष्ट : कर्कोटीकन्दगर्भितः । मृन्मूषासंपुटेपक्वः सूतोयात्यवभस्मतामिति भावप्रकाश : ॥

पारदण्ड : । पुं॰ देशविशेषे । सतु॰ ओड्रदेशैकभागइतिकेचित् ॥

पारदर्शी । त्रि॰ पारज्ञे ॥ पारंद्रष्टुं शीलंयस्य । णिनि : ॥

पारदारिक: । पुं॰ परदाररते । परस्त्रीगामिनि ॥ य : परस्त्रीषुनिरतस्तस्यश्रीर्वाकुतोयश : । सचनिन्द्य : पापयुक्त : शश्वत्सर्वसभासुच ॥ परदारान्गच्छति । गच्छतौपरदारादिभ्यइतिठक् ॥

पारदार्य्यम् । न॰ परदारगमने ॥

पारदृश्वा । त्रि॰ पारज्ञे ॥ पारमन्तंदृष्टवान् ॥ दृशेःक्वनिप् ॥

पारमार्थिक : । त्रि॰ परमार्थयुक्ते ॥ मुख्ये ॥ परमार्थादागत : । ठक् ॥

पारमेष्ठ्यम् । न॰ ब्रह्मपदे ॥

पारम्पर्य्यम् । न॰ आम्नाये । कुलक्रमे ॥ यस्मिन्देशेयआचार : पारम्पर्यक्रमागत : । तत्रतंनावमन्येत धर्मस्तत्रवताहश : इतिविवादभंगार्णव : ॥ परम्परायाआगतःततआगतइत्यण् । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥ परम्पराशब्दात्स्वार्थेष्यञ्वा ॥

पारम्पर्योपदेश: । पुं॰ ऐतिह्ये । उपदेशपरम्परायाम् ॥ पारम्पर्येणउपदेश: ॥ कर्मधारयोवा ॥

पारलौकिक: । त्रि॰ परलोकसम्बन्धिनि ॥ पारलौकिककार्येषुप्रसुप्ताभृशनास्तिका: ॥ परलोकेभवः । अध्या

त्मादेषत्त्विष्यते । अनुशतिकादि: ॥

पारवत : । पुं॰ कपोते । पारावते ॥

पारशव: । पुं॰ निषादे ॥ यथा । यंब्रा ह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुत म् । सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशव: स्मृत : ॥ ब्राह्मणात्परिणीतशूद्रा-सुते ॥ करणेनसमाचाऽस्यवृत्तिर्न्न-यामनीषिभि : ॥ परस्त्रीतनये ॥ अयसि । लोहे ॥ शस्त्रे ॥ परान्शृणाति । शॄ॰ । आङ्परयो : खनिशॄभ्यांडिच्चेत्यु: । परशुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥ परस्त्रियाअपत्यंवा । परस्त्री-परशुञ्चेति विदादिषुपाठात्प्रकृते: परशुरादेशोऽञ्प्रत्यय : ॥ परशव्य-स्यविकारे ॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञ ञौलुक्चेत्यञ्यतोलुक्च ॥

पारश्वध : । पुं॰ परश्वधधारिणि ॥

पारश्वधिक : । पुं॰ कुठारधारिणि । पारश्वधे । परश्वधायुधे ॥ परश्वध: प्रहरणमस्य । परश्वधाट्ठञ्च ॥

पारसिक: । पुं॰ देशान्तरे । पारसीके ॥

पारसी । स्त्री॰ पारसस्यभाषायाम् ॥ पारसदेशभवलेखनादिशिल्पे ॥ तदारम्भदिनंयथा गणपतिमुहूर्ते । ज्येष्ठाश्लेषामघापूर्वारेवतीभरणीद्वये । विशाखार्द्रोत्तराषाढशतभेपापवासरे ॥ लग्ने स्थिरेसचेन्द्रेचपारसीमारवींपठेत् । शूद्रइतिशेष : ॥ द्विजस्यतदध्ययनाभावात् । योऽनधी-त्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । स-जीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय इतिमनूक्ते: । औशनसादिप्रोक्तमर्थ शास्त्रमधीयानोयदिसान्वय : शूद्र-त्वंप्राप्नोतितदापारस्यादिम्लेच्छभा-षाध्ययनंकुर्वाण : सान्वयोम्लेच्छता माप्नोतीतिकिंवाच्यम् ॥ अपशब्द-त्वाच्चद्विजेननपारस्यादिकमध्येयम् । म्लेच्छोहवायदपशब्दइतिमहाभाष्यात् । अपिच । ब्राह्मणेननापशब्दोव क्तव्य : । भाष्यकारेणतदुच्चारणस्य म्लेच्छतापादकत्वप्रतिपादनात् । म्लेच्छामाभूमेत्यध्येयंव्याकरणमिति-पस्पशाभाष्यम् ॥

पारसीक : । पुं॰ अश्वविशेषे । आवट्टजे । पराटजे ॥ देशविशेषे । पारसिके ॥ त्रि॰ । तद्देशोद्भवे ॥ पार-सीकेदेशविशेषेभव : । कोपधाच्चे-त्यण् ॥

पारसीकयवानी । स्त्री॰ खुरासानीअजवायन॰ इ॰ भा॰ प्र॰ द्रव्ये । पारसीकयवानीतुयवानीसदृशीगुणै : । विशेषात्पाचनीरुच्याग्राहि-णीमादिनीगुरु : ॥

पारसीकवचा । स्त्री॰ खुरासानीवच॰ इ॰प्र॰ वस्तुनि ॥ पारसीकवचाशु क्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा । हैमवत्युदितातद्वच्छूलंहन्तिविशेषत : ॥

पारस्कर : । पुं॰ देशविशेषे ॥ पारंक

रोति । डुकृञ्० । कृञोहेत्विति कः । पारस्करप्रभृतीतिनिचसंज्ञायामितिसुट् ॥

पारस्त्रैणेयः । त्रि० परभार्यायामुत्पन्ने ॥ परस्त्रियाः अपत्यम् । कल्याण्यादित्वाट्ढक् । इनङादेशश्च । अनुशतिकादीनांचेत्युभयपदवृद्धिः ॥

पारा । स्त्री० पारिपात्रपर्वतोद्भवनदीविशेषे ॥ परात्टाप् ॥

पारापारः । पुं० पारावारे । समुद्रे ॥ पारमपारमस्य ॥ न० । तुष्टिःप्रभेदे ॥ अर्जितंधनंराजचौरकागारिकाग्निजलादिभ्योविनङ्क्ष्यतीतितद्रक्षणेमहद्दुःखमितिभावयतोविषयोपरमेया तुष्टिः साद्वितीयापारापारमुच्यते० इ० सांख्यविदः ॥

पारायणम् । न० साकल्यवचने ॥ पारगतौ ॥ आदितआरभ्यान्तादविच्छेदेनवेदस्याध्यापने ॥ पारमेयन्ते सकलंप्राप्नुवन्त्यनेन । अय० । करणेतिल्युट्०युच्वा ॥ पारस्यायनम्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥ समासङ्गे ॥ पुराणपाठे ॥

पारायणिकः । पुं० शिष्ये । छात्रे ॥ पारायणंवर्त्तयति । पारायणंहिवेदाध्यापनम् तच्चगुरुशिष्याभ्यांनिवर्त्यते । अन्यतरासन्निधावध्ययनक्रियायाअनुत्पादात् । तथापिशिष्य एवपारायणतुरायणेतिठन्प्रत्ययइत्याकरः । तथाहि । यश्चैवाधीते यश्चपरस्यकरोतिउभौतौवर्त्तयतः । यश्चयजतेयश्चचरुपुरोडाशान्निर्वपति उभौतौवपतः । उभयत्रकस्मान्नभवति । अनभिधानादितिभाष्यम् ॥

पारालकः । पुं० अश्मनि । पाषाणे । इतिशब्दरत्नावली ॥

पारावतः । पुं० कलरवे । कपोते ॥ पारावतोगुरुस्निग्धोरक्तपित्तानिलापहः । सङ्ग्राहीशीतलस्तज्ज्ञैः कथितोवीर्यवर्द्धनः ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । चन्द्रोदयेगुरुश्चास्ते लग्ने वासुरपूजिते । योगः पारावतोयातुः शुक्रे वालग्नकेन्द्रगे ॥ प्रवलोयदियोगोसौगमनेसर्वसिद्धिदः ॥ गिरौ ॥ मर्कटतिन्दुके ॥ दत्तात्रेयस्यगुरौ ॥ परंजीवमवति । परात्पराचोरदृष्ट्वाराद्दाघ्रानोपदेशेनवाअवति । अव० । शतृप्रत्ययः । द्वितीयेतिपञ्चमीतियोगविभागाद्वासमासः ॥ तस्येदमित्यण् ॥

पारावतपदी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । पारावताङ्घ्री ॥ काकजङ्घायाम् ॥

पारावताङ्घ्रिः । स्त्री० कटभ्याम् । पण्यायाम् । ज्योतिष्मत्याम् । मालकांगणी० इ० भा० ॥ पारावतइवअङ्घ्रिरस्याः ॥

पारावताङ्घ्रिपिच्छः । पुं० पारावतान्तरे ॥ यथाहराजनिर्घण्टः । पारा

वतोन्योवर्गट्टे शीकामुकोघुल्घुलार व : । पारावताङ्घ्रिपिच्छस्वस्वैयोग लरवश्वसदृति ॥

पारावती । स्त्री० गोपगीते ॥ नदीप्रभेदे ॥ लवलीफले ॥

पारावार : । पुं० उदन्वति । समुद्रे ॥ न० तटद्वये ॥ पारमाप्नोति । वृञ् । कर्मण्यण् ॥ पारावारावस्यस्तङ्गति वा । अर्शआद्यच् ॥

पारावारीण : । त्रि० पारावारगामिनि । पारावारङ्गच्छति० । इत्याद्यर्थेषु । अवारपाराद्विगृहीतादपि विपरीताच्चेति ख : ॥

पाराशर : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥ पराशरस्यापत्यम् । ऋष्यण् ॥ न० । पराशरोक्ते भिक्षुसूत्रे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ त्रि० । पराशरसम्बन्धिनि ॥

पाराशरि : । पुं० वेदव्यासे ॥ पराशरस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

पाराशरी । पुं० भिक्षौ । मस्करिणि ॥ पाराशर्येणप्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीते । पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयोरितिणिनि : ॥

पाराशर्य्य : । पुं० वेदव्यासे । वादरायणे ॥ पराशरस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् ० । अत्यनन्तरापत्ये पिगोत्ररूपाध्यारोपात्प्रत्यय : ॥

पारिकाङ्क्षी । पुं० तपस्विनि ॥ परिकाङ्क्षितुंशीलमस्य । काङ्क्षिकाङ्क्षायाम् । सुपीतिणिनि : । पृ० ॥ यद्वा । पारमत्रास्ति । इनि : । पारिब्रह्मज्ञानंकाङ्क्षति ॥ मस्करिणि इ० हेमचन्द्र : ॥

पारिक्षित : । पुं० अश्वमेधयाजिनि ॥ परितोदुरितंक्षीयतेयेनसपरिक्षित् अश्वमेध : तद्याजी ॥ जनमेजये ॥

पारिघ : । पुं० यात्रायामलङ्घनीये ॥ यथा । पूर्वादिषुचतुर्दिक्षुसप्तसप्ताऽनलर्क्षत : । वायव्याग्नेयदिक्संस्थंपारिघन्तुनलङ्घयेत् ॥ कृत्तिकानक्षत्रात्सप्तभानिपूर्वस्याम्मघात:सप्तभानियाम्यायाम्अनुराधात : सप्तभानिपश्चिमायाम्धनिष्ठात : सप्तभान्युत्तरस्यांलिख्यानीतिसर्वत्रवाक्यशेष : । तत्र०वायव्याग्नेयदिगुपान्तवज्ररेखापारिघोदण्डस्तं सर्वथानलङ्घयेदित्यर्थ : ॥ तत्रयवनेश्वर : । प्राचीमुदग्द्वारिभिरत्रयायात्प्राग्द्वारिकैश्चोडुभिरप्युदीचीम् । तत्रैव याम्यामपराश्रितैर्भैर्याम्याश्रितैश्चाप्यपरांप्रयायादिति ॥

पारिघातिक : । पुं० अधूरथे ॥

पारिजात : । पुं० मन्दारे । पारिभद्रतरौ ॥ सुरद्रुमे ॥पारिणोब्धेर्जात : ॥ पारमस्यास्ति । अतइनि : । पारिपारङ्गतंजातंजन्मास्यवा ॥ पारेजातोविष्णुपद्या : पारिजातेतिवि-

श्रुतस्यागमः ॥

पारिजातकः । पुं० सुरतरौ ॥ मन्दारे ॥ पारिजातात्स्वार्थेकः ॥

पारिणामिकः । पुं० परिणामात्मिके ॥

पारिणाय्यम् । न० परिणयलब्धधने ॥ यथा । मातुः पारिणाय्यं स्त्रियो विभजेरन्निति ॥

पारिणाह्यम् । त्रि० गृहोपकरणेशय्यासनकुण्डकटाहादौ ॥ यथा । अर्थस्य संग्रहे चैनां व्यये चैव नियोजयेत् । शौचे धर्मेऽन्नपक्त्यां च पारिणाह्यस्य चेक्षणे ॥ इति मानवे ९ ऽध्यायः एनां पत्नीं ॥

पारितथ्या । स्त्री० बालपाश्यायाम् । सीमन्तस्थितायां स्वर्णादिपट्टिकायाम् । बन्दीवेना० इ० भा० । सिंती० इ० गौ० भा० ॥ परितस्तथाभूता परितथा । चतुः० स्वार्थेष्यञ् ॥

पारितोषिकः । त्रि० प्रदेये । तुष्टिदाने ॥ परितोषजनकद्रव्ये ॥ परितोषेणलब्धम् । परितोषादागतं वा । शैषिकष्ठक् ॥

पारिपन्थिकः । पुं० चौरे । पन्थानं वर्जयित्वाव्याप्य वा तिष्ठति । परिपन्थं हन्ति वा । परिपन्थश्चतिष्ठतीतिठक् ।

पारिपात्रः । पुं० कुलाचलविशेषे । चित्रकूटे । सुदारौ ॥ इतिहेमचं०

पारिपात्रकः । पुं० पारिपात्रपर्वते ॥

पारिपार्श्विकः । पुं० अनुगे ॥ पार्श्ववर्त्तिनि ॥ पार्श्वे इति परिपार्श्वम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । परिपार्श्वे वर्त्तते । परिमुखं चेतिचकाराट्ठक् ॥ नट्याः पार्श्वस्थे ॥

पारिप्लवः । पुं० नानाविधोपाख्यानसमुदाये । अश्वमेधे कर्मणि जामितापरिहारार्थं पुत्रादि हतायराज्ञे कथासौष्ठवार्थकथने ॥ मनुर्वैवस्वतोराजाइत्यादिकासाचित्कथा । तस्यां रात्रौ पारिप्लव माचक्षीतेतियथा ॥ जलोपरिसञ्चारिणिपक्षिविशेषे ॥ त्रि० । चञ्चले ॥ आकुले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । अच् । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रः । पुं० मन्दारे । निम्बतरौ । पारिजातके । पालितामादार० इ० गौ० भा० ॥ पारिभद्रोऽनिलश्लेष्मशोथमेदः क्रिमिप्रणुत् ॥ तत्पुष्पं पित्तरोगघ्नं कर्णव्याधिविनाशनम् ॥ निम्बद्रुमे ॥ देवदारुणि ॥ पारमस्यास्ति । अतइनिः ॥ पारिपारङ्गतं भद्रमस्य ॥ परितोभद्रमस्येतिवा । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रकः । पुं० भद्रदारुणि । द्रुकिलिमे । देवदारुणि ॥ निम्बवृक्षे ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥

पारिभाव्यम् । न० कुष्ठौषधौ व्याप्ये । पाकलेपरिभावे साधुः ॥ [illegible]धुरितियत् स्वार्थेऽण् ॥ पारिषु तोयाश्रयेषु भवति । भव्यगेयेतिसाधुरितिस्वामी ॥ परि

भुवोभावे । जामिनी द्व० भा० ॥ यथा । साक्षित्वं पारिभाव्यञ्चदानं ग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर: कुर्युर्नाविभक्ता:परस्परमितिदायभाग: पारिभाषिकम् । त्रि० आधुनिकसङ्केतेनार्थबोधकेपदे ॥

पारिमाण्डल्यम् । न० परमाणुमात्रवृत्तिपरिमाणे ॥ परमाणुगुणविशेषे ॥

पारिमुखिक: । त्रि० सेवके ॥ अपपरीत्यव्ययीभावेपरिमुखंवर्त्तते । परिमुखंचेतिठक् । स्वामिनोमुखंवर्ज्जयित्वाय: सेवकोवर्त्तते । सएवमुच्यते । यदातुसर्वतोभावेपरिशब्द: प्रादिसमासश्चतदायतोयत: स्वामिनोमुखंततस्ततोयोवर्त्ततेसोर्थोबोध्य: । एवंपारिपार्श्विकोप्यूह्यम् ॥

पारियात्र: । पुं० पारिपात्रगिरौ । चित्रकूटे ॥ परितोयात्रयाटश्यते । शेष इत्यण् ॥ पर्वतविशेषे ॥

पारियात्रक: । पुं० पारियात्रे ॥ स्वार्थेकन्

पारिरक्षक: । पुं० मस्करिणि । तापसे ॥

पारिवर्ह: । पुं० न० विवाहकालप्रदेयेवरवध्वो: प्रीतिदेये ॥

पारिश: । पुं० गर्दभाण्डे । कन्दरालो । कपीतने । पलाशपीपलइतिगजगण्ड० इतिचगौ० भा० प्र० ख्याते ॥ पारिशोदुर्जर: स्निग्ध: कृमिशुक्रकफप्रद: । फलेऽम्लमधुरोमूले कषाय: स्वादुमज्जक: ॥

पारिषद: । पुं० सभ्ये ॥ शिवानुचरे । परिषदिसभायांसाधु: परिषदोण्यइत्यत्रपरिषदइतियोगविभागात्ण: ॥ उदीच्यग्रामविशेषोत्पन्ने ॥ परिषदिभव: । प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् ॥ त्रि० परिषत्सम्बन्धिनि परिषदइदम् । यत्राध्वर्युपरिषदश्चेत्यञ् ॥

पारिषद्य: । पुं० सभ्ये । सभासदि । सामाजिके ॥ शिवानुचरे ॥ परिषदिसाधु: । परिषदंसमवैतिवा । परिषदोण्यइतिण्य: ॥

पारिहारिक: । त्रि० परिहारकर्त्तरि॥

पारिहार्य: । पुं० आवापके । कटके वलये । प्रकोष्ठाभरणे ॥ परिह्रियते । हृञ्० । ऋहलोर्ण्यत् । परिहार्य एव । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । ब्राह्मणादित्वात्स्वार्थेष्यञ् । न० परिहारत्वे ॥

पारी । स्त्री० पूरे । जलसमूहे ॥ कर्कर्याम् । सनालजलपात्रे । झारी इ० भा० ॥ दन्तिन: पादरज्ज्वौ ॥ परागे ॥ पाल्याम् । दोहनपात्रे ॥ पानपात्रे ॥ पारयति० प्रार्यतेवा । पृपूर्त्तौ । चु० । पचाद्यच्घञ्वा । ङीप् ॥

पारीक्षित: । पुं० परीक्षितनृपे ॥ परी

क्षितनये । जनमेजये ॥ न० । परीक्षितकथिते श्रीभागवते ॥

पारीण: । त्रि० पारगामिनि ॥ शैषिक : ख: ॥ पारङ्गामी । अवारपारेतिखोवा ॥

पारीन्द्र : । पुं० सिंहे । अजगरसर्पे ॥

पारीरण:। पुं० कमठे ॥ दण्डे॥ पटशाटके ॥

पारु : । पुं० वह्नौ ॥ सूर्ये ॥ पिबति । पा० । वा० । पिबतेरपिरु : ॥

पारुष्य: । पुं० गोष्पतौ । वृहस्पतौ ॥ न० । परुषत्वे । अप्रियाभिधाने ॥ प्रत्यक्षरूक्षवचनशीलत्वे ॥ दुर्वाक्ये ॥ संक्रन्दनवने ॥ परुषोनिष्ठुरभाषी । तस्यभाव:। ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥ अगुरुणि ॥

पारेरक : । पुं० खड्गे ॥ इतिशब्दमाला ॥

पार्घट : । पुं० पांशौ ॥ इतिहारावली ॥

पार्थ : । पुं० पृथातनये । पृथयादेवप्रसादलब्धे युधिष्ठिरादौ ॥ पृथायाअपत्यम् । शिवाद्यण् ॥ अर्जुनद्रुमे ॥ राज्ञि ॥

पार्थक्यम् । न० पृथक्त्वे ॥ भावेष्यञ्॥

पार्थनगरम् । न० इन्द्रप्रस्थे ॥

पार्थवम् । न० पृथुतायाम् ॥

पार्थिव: । पुं० क्ष्माभृति । नृपे । भूपे ॥ वत्सरविशेषे ॥ बहुशस्यानिजायन्ते सर्वदेशेषुलोचने । सौराष्ट्रे लाटदेशेचपार्थिवेनात्रसंशय : ॥ १८ ॥ शरावे ॥ न० । तगरपुष्पे ॥ त्रि० पृथिवीसमवायिकारणके । भूमिविकारे । पृथिव्याविकृतौ ॥ पृथिव्या ईश्वर : तत्रविदितोवा । सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञावित्यनुवर्त्तमाने तस्येश्वर : तत्रविदितइतिचेत्यञ् ॥ पृथिव्याअयमितिप्राग्दीव्यतोयेष्वर्थेषुपृथिव्याञाञावितिञाञौ । तेनञे । स्त्रियांपार्थिवा अञिपार्थिवीतिबोध्यम् ॥ पृथिव्यानिमित्तं संयोगउत्पातोवा । सर्वभूमीत्यञ् ॥

पार्थिवव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसमम् तथासर्वाणिभूतानिविभ्रत : पार्थिवंव्रतम् ॥

पार्थिवी । स्त्री० सीतायाम् । जनकजायाम् ॥ अञन्तत्वाट्टिड्ढेतिङीप्॥

पार्पर : । पुं० भक्तसिक्थे ॥ कीनाशे । यमे ॥ राजयक्ष्मणि ॥ जराटे ॥ नीपकेसरे । कदम्बकिञ्जल्के ॥ गदान्तरे ॥ भस्मनि ॥

पार्याप्तिक : । त्रि० पर्याप्तवादिनि ॥ पर्याप्तमाह । ठक् ॥

पार्वणम् । न० श्राद्धविशेषे ॥ यथा । अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वणमुदाहृतम् । क्रियतेवापर्वणियत्तत् पार्वणमितिस्थिति:॥पार्वणपदेनगोष्ठी

श्राद्धान्यपिगच्छन्तेतेषांपार्वणविधिना विधानत् । यद्यपिपर्वणिभवमिति- व्युत्पत्तिस्तथापिदेवश्राद्धपूर्वकषट्पुरुषश्राद्धंपार्वणमितिबोध्यंस्मृत्यनुरोधात् ॥ पर्वकर्म्मणि । पुं० मृगविशेषे ॥इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पार्वत : । पुं० महानिम्बे । बकायन इतिडेकइतिच भाषा ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नफलादौ ॥ पर्वतेभव : । विभाषामनुष्यइतिपक्षेण् ॥

पार्वती । स्त्री० अपर्णायाम् । दुर्गायाम् । मृडान्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥ गोपालकन्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ धातक्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्याम् ॥ अतस्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्येयम् । तस्येदमित्यण् ॥ अपत्यार्थे तु अपवादित्वादिञ्स्यात् । इतोमनुष्ये तिनङीष् । मनुष्यजातिवाचित्वाभावात् । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशत इतिवासमाधेयम् ॥

पार्वतीनन्दन : । पुं० स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ पार्वत्यानन्दन : ॥

पार्वतीपति : । पुं० सदाशिवे ॥ पार्वत्या : पति : ॥

पार्वतीय : । पुं० अक्षोटे ॥ त्रि० गणविशेषे ॥ पर्वतीयस्यायम् । कान्तादण् । असरूपत्वाच्छैषिकाच्छैषिको नेतिननिषेध : ॥ यथा ॥ तत्रजन्यंरघोर्घोरंपार्वतीयैर्गणैरभूत्इतिरघु:॥

पार्वतीयकुमार : । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वबेयम् । न० सौबीराञ्जने ॥ पुं० सुवर्चलायाम् । सूर्याबर्त्ते । हुलहुलइतिप्र०शाके ॥

पार्श्व : । पुं० हस्ताईद्विशेषे ॥ न० । कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पर्शुगणे ॥ अन्तिके ॥ पर्शुनांसमूह : । पार्श्वाणाम् । सितिचेतिपदत्त्वाद्भत्वाभावादोर्गुणोन ॥ यद्वा । स्पृश्यते । स्पृश० । स्पृशे : श्वणशुनौपृचेतिश्वण् णित्त्वाद्वृद्धि : ॥ कटेरूपरिचतुरङ्गुलिभागे ॥ यथा । मांसलैर्मृदुभि : पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभि: । नराभूस्यधिया न्यूनयाविपरीतै : सुदु : खिताइति ॥

पार्श्वक : । त्रि० शाठ्येनवित्तान्वेषिणि । कौसृतिके ॥ कुसृत्याविभाव न्वेषीपार्श्वक : सन्धिजीवकाइ०-हे० ॥ अनृजुरुपाय : पार्श्वम् । तेनार्थानन्विच्छति । पार्श्वमान्विच्छतीतिकन्

पार्श्वग : । त्रि० समीपस्थेपुरुषादौ ॥ पार्श्वगत : । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वत : । अ० पार्श्वयोरित्यर्थे ॥ आद्यादिभ्यउपसङ्ख्यान मितितसि : ॥

पार्श्वतीय : । त्रि० पार्श्वतोजाता-

द्रौ ॥ मुखपार्श्वतमोर्लोपश्चेतिक्षः ॥

पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैकादश्यांश्रीहरे : पार्श्वपरिवर्त्तनोत्सवे ॥

पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे ॥ पार्श्वस्यपार्श्वमेववाभाग ॥

पार्श्वशूल : । पुं० न० शूलरोगविशेषे ॥ तस्यौषधंयथा । शतपुष्पादेवदारुशालपर्णीवचागुरु । कुष्ठंमांसीसैन्धवञ्चपलमेकंपुनर्नवा ॥ पानेनस्ये तथाभ्यङ्गेतैलमेतत्प्रदापयेत् । ह्रच्छूलंपार्श्वशूलञ्चगण्डमालांचनाशयेत्इतिगारुडे १८९ अध्यायः ॥

पार्श्वस्थ : । पुं० समीपस्थितनटे ॥ त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥

पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षाधोभागस्थितेस्थ्नि ॥

पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे ॥ इ०हे० ॥

पार्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सल्लक्याम् ॥ जीवन्याम् ॥ गौर्याम् ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पार्षद : । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधु : । पर्षदोण्य-इतिपाठेपर्षदइतियोगविभागात्साधुः॥

पार्षद्य : । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधु : । पर्षदोण्यः० इ० ण्य : ॥

पार्ष्णि : । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भागे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ० भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री० सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री० उन्मदस्त्रियाम् ॥ कुम्भ्याम् ॥ पर्षति० पृष्यतेऽनेनवा । पृषुसेचने । घृणिपृष्णिपार्ष्णीतिसाधु : ॥ स्पृशन्त्यनयावा । पूर्ववत्साधु : ॥

पार्ष्णिग्राह : । पुं० पृष्ठत : शत्रौ । जिगीषो : पृष्ठभागस्थितेशत्रुविशेषेराज्ञि । विजिगीषोररिंप्रतिनिर्यातस्यय : पृष्ठवर्त्तीनृपतिर्देशाक्रमणाद्याचरतिसपार्ष्णिग्राहइत्यर्थः ॥ पार्ष्णिम्पश्चात्पदंगृह्णाति । कर्मण्यण् ॥ गजपार्श्वरक्षके ॥

पार्ष्णित्रम् । न० पश्चाद्रक्षकसेनायाम् ॥

पाल: । पुं०गवादिपालके ॥ पुं० राज्ञि ॥ पतद्ग्रहे । इ० हे० चं० ॥

पालक: । पुं० मुनिभेदे ॥ घोटकरक्षके ॥ न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे । ण्वुल् ॥

पालकाप्य : । पुं० मुनिविशेषे । करेणुभुवि ॥ धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिकाण्डशेष : ॥

पालकाव्य : । पुं० गजशास्त्रकृतिमहर्षिविशेषे ॥

पालघ्न : । पुं० जलजतृणभेदे । छत्रायाम् ॥ पालंक्षेत्रंहन्ति । अमनुष्येतिटक् ॥

पालङ्क : । पुं० शल्लक्याम् ॥ पालङ्ङ्० प्र० शाके ॥ बाज० इ०प्र०खगे ॥

पालङ्की । स्त्री० कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ पालङ्कू० भा० प्र० शा० ॥

पालङ्क्यम् । न० पालङ्० डु० प्र० शाके । मधुरायाम् । क्षुरपत्रिकायाम् ॥ अस्यगुणा : । ईषत्कटुत्वंमधुरत्वम् पथ्यत्वं शीलत्वम् रक्तपित्तहरत्वम् ग्राहित्वम्परमतर्पणत्वञ्चेति० राज० नि० ॥

पालङ्क्या । स्त्री० कुन्दुरौ । कुन्दुरखोटीतिगौ० भा० ॥ पालङ्कशाकेपालङ्क्या वास्तुकाकाराक्षुरिकाचीरितच्छदा ॥ पालङ्क्यावातलाशीताश्लेष्मलाभेदिनीगुरुः । विष्टम्भिनीमदश्वासपित्तरक्तविषापहा ॥ पालङ्क्यंदलितंशाकं तिलतैलेविपाचितम् । अम्लद्रव्यसमाकीर्णं हिङ्गुसैंधवसंयुतम् ॥ पालनम् । पाल० । सं० क्विप् । पाल्यञ्चते । अ ङ्कपदेलक्षणेच । अदन्त : । अचोयत् ॥

पालनम् । न० रक्षणे ॥ यथा । नभार्यान्ताडयेत्क्वापिमातृवत्पालयेत्सदा । नत्यजेद्घोरकष्टेपियदिसाध्वीपतिव्रतेति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ पाल्यतेऽनेन । पाल० । करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् ॥ सद्य : प्रसूताया : गोर्दुग्धे ॥

पालनी । स्त्री० प्रतिष्ठापिकायाम् ॥

पालाश : । पुं० हरिद्वर्णे ॥ पलाशस्य पत्रस्यायम् । अण् ॥ पलाशदण्डादौ ॥ पलाशस्यविकार : । पलाशादिभ्योवेत्यञ् ॥ न० । तमालपत्रे । तेजपात० इ० भा ॥ त्रि० हरिद्वर्णवति ॥ पलाशवृक्षसम्बन्धिनि ॥

पालाशषण्ड : । पुं० मगधदेशे ॥ पलाशसमूहे ॥

पालाशी । स्त्री० मत्स्यविशेषे ॥ यथा । पालाशिखण्डं तिलतैलयुक्तं विपाचितंसैन्धवकासमर्दै : । हिंग्वार्द्रधात्रीफलचूर्णपूर्णंनवंनवंरोचनमातनोति ॥ पालाशीवलदावृष्यावातघ्नीपित्तकृत्सरा । गुर्वीकफकरीचोष्णामेद : शुक्रविवर्द्धिनीति ॥

पालि : । स्त्री० कर्णलताग्रे ॥ अश्रौ ॥ पङ्क्तौ ॥ अङ्के ॥ प्रभेदे ॥ छत्रादिदेये ॥ पालयतिपाल्यतेवा । पाल० । ण्यन्त : । अचइ : ॥ पाल्याम् ॥

पालिका । स्त्री० कुन्तलिकायाम् । दध्यादिच्छेदन्याम् ॥ अश्रौ ॥ कर्णपत्रे ॥ पालयति । पाल० । ण्वुल् ॥

पालित : । त्रि० रक्षिते ॥

पालिन्द : । पुं० कुन्दुरुके ॥ पालयति । पाल । वा० किन्दच् ॥

पालिन्दी । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् । श्यामायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

पाली । स्त्री० यूकायाम् ॥ सश्मश्रुयोषिति ॥ प्रान्ते ॥ सेतौ ॥ कल्पितभोजने ॥ प्रशंसायाम् ॥ कर्णलतयो : ॥ उत्सङ्गे ॥ प्रस्थे ॥ चिह्ने ॥ वाप्याम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

ष्याम् ॥ स्थाल्याम् ॥

पाल्य : । त्रि० रक्षणीये ॥

पाल्वलम् । न० पल्वलोदके ॥ यथा । चल्यंसर : पल्वलंस्याद्यचन्द्रर्चगेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तच्चल्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंवार्यभिष्यन्दिगुरुस्वादुत्रिदोषकृत् ॥

पावक : । पुं० अष्टानांवसूनांमध्येभगवद्विभूतिविशेषे ॥ अग्नौ ॥ सदाचारे ॥ वह्निमन्थे ॥ चित्रके ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ शोधयितरि ॥ रक्तचित्रके ॥ कुसुम्भे ॥ वैद्युताग्नौ ॥ यथा । पावक: पवमानश्शुचिरग्निस्त्रतित्रय : । निर्मथ्य:पवमान:स्याद्वैद्युत:पावक:स्मृत : ॥ यश्चासौतपतेसूर्य : शुचिरग्निस्त्वसौस्मृत : ॥ इतिकौर्मे१२८ध्याय : ॥ पुनाति । पूञ्० । णवुल् ॥ पवित्रि० ॥

पावकारणि : । पुं० अग्निमन्थे ॥

पावकि : । पुं० कार्त्तिकेये ॥

पावन : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ पावके ॥ सभ्येग्नौ ॥ य : शीतापनोदनाद्यर्थंबहुषुप्रदेशेष्वपिविधीयतेससभ्योग्नि : ॥ पीतभृङ्गराजे ॥ सिह्लके ॥ न० प्रायश्चित्ते । पापक्षयकरे ॥ जले ॥ कृच्छ्रे ॥ गोमये ॥ रुद्राक्षे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ चित्रके अध्यासे ॥ त्रि० ॥ पवित्रे पूते । पावयितरि ॥ पा गङ्गास्नानगायत्रीजपादौ ॥ पावयति । कर्त्तरिल्युट् ॥

पावनध्वनि : । पुं० शङ्खे ॥ पावनो ध्वनिर्यस्य ॥

पावनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ तुलस्याम् ॥ गवि ॥ गङ्गायाम् ॥

पावित : । त्रि० पवित्रीकृते ॥

पाश : । पुं० मृगपक्ष्यादिबन्धने ॥ केशादिपूर्व : सङ्घाते ॥ कर्णपूर्वक : शोभनार्थे ॥ छत्रादिपूर्वोनिन्दार्थे । बन्धनहेतौ । पाशजाले । देहेन्द्रियादिसंयोगवियोगलक्षणे० अनवरतजन्ममरणजरारोगाद्यनर्थव्राते ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ घृणादिषु ॥ यथा । घृणालज्जा भयंशङ्का जुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलतथाजातिरष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता: ॥ पाश्यतेबध्यतेयेनवा । पश बन्धने । चु० । घञ्० घोवा ॥

पाशक : । पुं० अक्षे । देवने । पासा० । इतिभा० ॥ पाशयति० पशयतिवा । पश० ॥ णवुल्० कुन्वा ॥

पाशजालम् । न० प्राबल्यादौ ॥ प्रावृतौशबलिकर्ममायाकार्यंचतुर्विधम् । पाशजालंसमासेनधर्मानान्नैवकीर्त्तिता : ॥ आत्मनांसहजसामर्थ्यप्रतिबन्धकत्वात् आशानांजालमिव जालम् ॥

पाशपाणिः । पुं० वरुणे । अप्पती ॥ पाश: पाणौयस्य ॥
पाशवपालनम् । न० घासे ॥
पाशित: । त्रि० पाशयुक्ते । बद्धे ॥
पाशी । पुं० वरुणे । प्रचेतसि ॥ व्याधे ॥ यमे ॥ त्रि० पाशधरे ॥ पाशोऽस्यास्ति । इनि: ॥
पाशीकृत: । त्रि० पाशबद्धे ॥
पाशुपत: । पुं० शिवमल्याम् । एकाष्ठीले । बकपुष्पे ॥ पशुपत्यधिदैवते ॥ पशुपतिभक्ते ॥ पशुपतिपाशात्मकपदार्थत्रयवादिनिशैवे ॥ पशुपतेरयम्० तत्प्रियत्वात्तस्येदमित्यण् ॥ पशुपतिर्देवतास्यवा, सास्यदेवतेत्यर्थेऽश्वपत्यादित्वादण् ॥
पाशुपतव्रतम् । न० पशुपतिदेवताकेवह्निपुराणोक्तेव्रतविशेषे ॥ यथापशुपतिर्नित्यं कृत्वासर्वमिदंजगत् । न लिप्यतेपुन: सोपियोनित्यं व्रतमाचरेत् ॥
पाशुपतास्त्रम् । न० पशुपते: शूलाग्रे ॥
पाशुपाल्यम् । न० वैश्यवृत्तिविशेषे । गोरक्ष्ये ॥ पशून्गोमहिष्यादीन्पालयति । पाल० । कर्मण्यण् । तस्यकर्म्मभावोवा । ष्यञ् ॥
पाश्चात्य: । त्रि० अन्त्ये । चरमे ॥ पश्चाद्भव: । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥ पश्चिमदेशजाते ॥
पाश्चात्याकरसम्भवम् । न० [रोमकी । रोमलवणे । सांभर० इ० भा० ॥
पाश्या । स्त्री० पाशवृन्दे ॥ पाशानांसमूह: । पाशादिभ्योय: ॥
पाषक: । पुं० पादाभरणविशेषे । पायुली० गौड़० भा० ॥
पाषण्ड: । पुं० बौद्धक्षपणकादौ वेदविरोधिनि । वेदवाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्याशालिनि । सर्वलिङ्गिनि ॥ त्यजपाखण्डसंसर्गसङ्गंभजसतांसदा । पापंसनोतिसनतिवा । षण्डामे । षणसम्भक्तौवा । अमन्ताड्ड: । पृषोदरादि: ॥
पाषण्डक: । पुं० पाषण्डे ॥
पाषण्डी । पुं० पाषण्डे ॥ वेदवाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्यापाखण्डम् । तदस्यास्ति । इनि: ॥ तस्मात्पाषण्डिभि: पापैरालापंस्पर्शनंत्यजेत् । विशेषत: क्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षित: ॥ क्रियाहानिर्गृहेयस्यमासमेकंप्रजायते । तस्यावलोकनात्सूर्यंपश्येतमतिमान्नर: ॥ किंपुनर्येस्तुसन्त्यक्तात्रयीसर्वात्मनाद्विज । पाषण्डभोजिभि: पापैर्वेदवादविरोधिभि: ॥ पाषण्डिनो विकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ दूरापास्तस्तुसंसर्ग: सहास्यावापिपापिभि: । पाषण्डिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्जयेत् ॥

॥ एतेनमासवाख्याताहृष्याश्चाङ्गो पघातकाः । एषांमन्भाषणात्पुंसां दिनपुण्यंविनश्यतीत्यादिपाद्मोत्त रखण्डम् ॥

पाषाणः । पुं० प्रस्तरे । ग्रावणि । उपले ॥ पिनष्टि । पिष्लृसञ्चूर्णने । बाहुलकाद्रानच् । पृ० । मूर्द्धन्यः षः । पषत्यनेनवापषवा धेयन्यं च । हलश्चेतिघञ् । अणति । अण० । अच् । पाषश्चासौ अणश्च ॥

पाषाणदारकः । पुं० टङ्के । टांकी इतिभा० । पाषाणस्यदारकः ॥

पाषाणदारणः । पुं० टङ्क ॥ पाषाणो दार्यतेऽनेन । दृविदारणे । ण्यन्तः । ल्युट् ॥

पाषाणभेदः । पुं० अश्मभेदे ॥

पाषाणभेदनः । पुं० हाथाजुडी० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे । वृक्षविशेषे । अश्मघ्ने । शिलाभेदे । पाषाणभेद इतिभाषा ॥ पाषाणभेदनोश्मघ्नो गिरिभिच्छिन्नयोजनी । अश्मभेदोहि मस्तिक्तःकषायोवस्तिशोधनः ॥ भेदनोहन्तिदोषार्शो गुल्मकृच्छ्राश्म हृद्रुजः । योनिरोगान्प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानिचेतिभावमिश्रः ॥

पाषाणभेदी । पुं० अश्मभेदे । पत्थर चूर० इतिभाषा ॥

पाषाणमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

पाषाणी । स्त्री० वटखरा० इ० प्र० क्षुद्रपाषाणे । पृषाकरायां ॥

पिकः । पुं० कोकिले । वनप्रिये ॥ अपिकायति । कैशब्दे । आतश्चोपसर्गेकः । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः ॥

पिकप्रियः । पुं० आम्रे । पिकानां प्रियः ॥

पिकप्रिया । स्त्री० महाजम्बाम् ॥

पिकबन्धुः । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांबन्धुरिव ॥

पिकरागः । पुं० आम्रवृक्षे ॥

पिकवल्लभः । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांवल्लभः ॥

पिकाक्षः । पुं० रोचन्यां ॥

पिकाङ्गः । पुं० खगान्तरे ॥

पिकानन्दः । पुं० वसन्तकाले ॥ पिकानामानन्दोयस्मिन् ॥

पिकी । स्त्री० कोकिलस्त्रियाम् । कोकिलायां ॥

पिकेक्षणः । त्रि० कोकिलचक्षुस्तुल्य चक्षुर्युक्ते ॥

पिकेक्षणा । स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

पिक्षः । पुं हस्तिशिशौ ॥ इ० शब्दमाला ॥

पिङ्गः । पुं० पिशङ्गवर्णे ॥ मूषिके ॥ न० । वलाके ॥ हरिताले ॥ त्रि० । पिङ्गलवर्णवति ॥ पिञ्जति । पिजिवर्णे । अच् । न्यङ्

क्वादि : ॥

पिङ्गकपिशा । स्त्री० तैलपायिका याम् ॥

पिङ्गचक्षु : । पुं० कुंभीरे ॥

पिङ्गजट : । पुं० शिवे ॥

पिङ्गतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पिङ्गल : । पुं० नागविशेषे ॥ रुद्रे ॥ चण्डांशो : पारिपार्श्विके ॥ निधिप्रभेदे ॥ कपौ ॥ अग्नौ ॥ मुनिविशेषे ॥ नकुले ॥ स्थावरविषविशेषे ॥ क्षुद्रोलूके ॥ वत्सरविशेषे ॥ देशभङ्गोथदुर्भिक्षंसमासात् कथयाम्यहम् । पिङ्गलेचारुपद्माक्षिदुर्भिक्षंनर्मदातटे ॥ पिङ्गलनागाचार्यकृतप्राकृतच्छन्दोग्रन्थविशेषे ॥ नीलपीतमिश्रितवर्णे ॥ तत्पर्याया : यथा । कडार : कपिल : पिङ्ग : पिशङ्ग : कद्रु : । केचिदत्रद्वयंद्वयंपर्यायमाहु : अत्र नीलपीत : कपिल : । रोचनाभ : पिशङ्ग : । कनकपिङ्गल : कद्रु: ॥ पिशङ्गोरोचनापांडु : कद्रु : कनकपिङ्गल : ॥ इतिनाममाला ॥ पिङ्गोदीपशिखाभ : स्यात्पिशङ्ग : पद्मधूलिवत् । पीतनीलहरिद्रक्त : कडारस्तृणवह्निवत् ॥ त्रि० । तद्वर्णविशिष्टे ॥ सन्ध्यातपवर्ज्जमवह्ना वर्णविशेष : कपिल : इत्यपिव्याख्यातारश्चाहु : ॥ न० । पित्तले

॥ पिङ्गति । पिजिवर्णे । वृषादित्वात्कलच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्त्वम् ॥ यद्वा ॥ पिङ्गोवर्णोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वात्लच् ॥ पिङ्गलोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

पिङ्गललोहम् । न० पित्तले ॥ इ०रा०॥

पिङ्गला । स्त्री० वामनाख्यदक्षिणदिग्गजस्यहस्तिन्याम् ॥ कुमुदस्यकरिण्याम् ॥ वेश्याविशेषे ॥ यथा । आशाहिपरमंदु:खं नैराश्यं परमं सुखम् । यथासंछिद्यकान्ताशांसुखंसुष्वापपिङ्गलेति श्रीभागवतम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ पक्षिविशेषे ॥ राजरीत्याम् ॥ शिंशपायाम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ नाड़ीविशेषे ॥ दक्षिणाण्डाध : स्याधनुर्वक्रा दक्षिणनासान्तंगतायानाड़ीसापिङ्गलेत्युच्यते ॥

पिङ्गलिका । स्त्री० वलाकायाम् ॥

पिङ्गसार : । पुं० हरिताले ॥ इ०रा०॥

पिङ्गस्फटिक : । पुं० गोमेदमणौ ॥

पिङ्गा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ हिङ्गुनालिकायाम् । रामठ्याम् ॥ चण्डिकायाम् । उमायाम् ॥ वंशरोचनायामिति रा० नि० ॥ हरिद्रायाम् । इति श० चं ॥

पिङ्गाक्ष : । पुं० शिवे ॥ त्रि० पिंगलनेत्रे ॥ पिङ्गेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहावितिषच् ॥

पिङ्गाश : । पुं० पल्लीपतौ ॥ मत्स्यवि

शेषे। पाङ्गाश० इ० गौ० भा०॥ न० आत्यस्वर्णे॥

पिङ्गाशी। स्त्री० नालिकायाम्॥ इ० है० चं०॥ नीलिकायामिति मेदिनिकरः॥

पिङ्गास्य:। पुं० पिङ्गाशमत्स्ये॥ त्रि० पिङ्गलवर्णमुखविशिष्टे॥

पिङ्गी। स्त्री० शमीवृक्षे॥

पिङ्गेचण:। पुं० शिवे॥

पिङ्गोग्रज:। पुं० रवे: पार्श्वगान्तरे॥

पिचण्ड:। पुं० उदरे॥ पशोरवयवे॥ अपिचमत्यन्नम्। चमु०। अमन्ताड:। वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो:॥ अपिचण्डातेऽनेन हेतुनावा। चण्डिकोपे। पुंसीति घोषा॥

पिचण्डिल:। त्रि० तुन्दिले॥ अतिशयितंपिचण्डमुदरमस्य। तुन्दादित्वादिलच्॥

पिचव्य:। पुं० कार्पासे॥ इ० है०॥

पिचिण्ड:। पुं० पिचण्डार्थे॥ पृ०॥

पिचिण्डिका। स्त्री० पिण्डिकायाम्। जङ्घापश्चिमभागे। पिँडली० इति भाषा०॥

पिचिण्डिल:। त्रि० तुन्दिले। बृहत्कुक्षौ॥ अतिशयितंपिचिण्डमुदरमस्य। तुन्दादित्वादिलच्॥

पिचु:। पुं० निर्वीजकार्पासे। तुले। कुष्ठभेदे॥ कर्षे॥ असुरविशेषे॥ भैरवे॥ सस्यप्रभेदे॥ पिचति॥ पिचुमर्दने। मृ०कु:॥

पिचुक:। पुं० मदनवृक्षे। मयना० इति० गौड़भा०॥

पिचुतूल:। पुं० न० कार्पासतूले॥

पिचुमन्द:। पुं० निम्बद्रुमे॥ पिचुं कुष्ठविशेषंमन्दयति। मदिस्तुत्यादौ। णिच्। कर्मण्यण्॥

पिचुमर्द:। पुं० निम्बवृक्षे॥ पिचुंकुष्ठभेदंमर्दयति। मृदक्षोदे। णिच्। कर्मण्यण्॥

पिचुल:। पुं० झावुकद्रुमे। झाउ० इतिभा०॥ इज्जले। हिज्जले॥ जलवायसे॥ पिचुंतूलंलाति। ला०। आतोनुपेतिक:॥

पिच्चटम्। न० सीसके॥ रङ्गे। त्रपुण। रांग० इ० भा०॥ पुं० नेत्ररोगे॥ पिच्चयति पिच्यतेवा। पिच्चच्छेदने। अच्। पिच्चंटीकते। अन्येभ्योपीतिड:॥ पिच्चयति। शकादिभ्योऽटन्वा॥

पिच्छ:। पुं० लाङ्गूले। पुच्छे॥ न०। बर्हिशिखण्डे॥ चूडायाम्। पिच्छतिपिच्छयतिवा। पिच्छकुट्टने। अचघञ्वा॥

पिच्छल:। त्रि० अशुद्धे॥

पिच्छलदला। स्त्री० वदरीवृक्षे॥

पिच्छवाण:। पुं० श्येनपक्षिणि॥

पिच्छा। स्त्री० पूगे॥ छटायाम्॥

कोषे ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवि
ष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० इ०
भा० ॥ पक्ष्मौत्रण्वपद्मामये ॥ पिच्छि
ले ॥ चोलिकायाम् ॥ फणिलाला
याम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥ इ० श०
चं० । पिच्छति । पिच्छवाधे । गुरौ
श्रेच्च : । टाप् ॥ पिच्छतिपिच्छाति
वा । अच्घञ्वा ॥ यद्वा । पतितु-
मिच्छति । पत्लु० । सन्नन्त: । प०
अच् पृषोदरादि : ॥

पिच्छावान् । त्रि० पिच्छिले ॥ अ
स्त्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥

पिच्छिल : । पुं० बहुवारके । श्लेष्मा-
न्तकवृक्षे ॥ त्रि० विजिले । लाल
सीके । विजिलस्तुभक्तमण्डयुक्तमि-
तिरायमुकुट:सरसव्यञ्जनादीतिभर
त:सूपादीतिरमानाथ: । स्निग्धसूपा
दीतिभानुदीक्षित : । यथा । तक्र
गं सर्षपशाकंनवौदनानिपिच्छिला
निचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरि-
ग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्ड
युक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठ : ॥ पि
च्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छा
दित्वादिलच् ॥

पिच्छिलका : । पुं० धन्वनवृक्षे ॥

पच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

पिच्छिलत्वक् । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥ ध-

पिच्छिलसार : । पुं० मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् ॥ शिं-
शपायाम् ॥ शाल्मलौ ॥ सिन्धुवि-
शेषे ॥ कोकिलाक्षे ॥ वृश्चिकालुपे ॥
शूलीतृणे ॥ अतस्याम् । कच्व्याम् ॥
शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । सास्या-
स्ति । पि० इलच् ॥

पिच्छोदकम् । न० नेत्रमले ॥

पिञ्ज : । पुं० वधे ॥ पिञ्जनम् । पिजि-
हिंसायाम् । चु० । अच् ॥ कर्पूर-
विशेषे ॥ न० बले ॥ त्रि० ॥ व्याकु-
ले । व्यग्रे ॥

पिञ्जट : । पुं० नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटनधनु-
षि । विहनने । तूलस्फोटनकार्म-
के । पीजनइ० भा० ॥

पिञ्जर: । पुं० अश्वविशेषे ॥ पीतरक्त-
वर्णे ॥ न० पीतके । हरिताले ॥
स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पत्त्र्यादिरो-
धगृहे ॥ त्रि० चित्रिते ॥ पीतव-
र्णे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसाया-
म् ०वर्णेवा । घञ् । निष्ठायामनि-
ट्त्वचनान्नकुत्त्वम् । पिञ्जं वर्णविशे-
षंरातिक : ॥

पिञ्जरकम् । न० हरिताले ॥

पिञ्जल : । पुं० अत्यन्तव्याकुलसैन्ये ।
समुत्पिञ्जे ॥ पिञ्जयति०पिञ्जते-
वा । पिजि० । बाहुलकादलच् ॥
पिञ्जंलातिवा । आतइतिक : ॥

न० ॥ कुशपत्रे ॥ हरिद्राभे ॥ हरिताले ॥

पिञ्जली । स्त्री० कुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रसाग्रकुशपत्रद्वये । पवित्रे ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच।प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रं यत्रकुत्रचित् ॥ एतदेवहिपिञ्जल्या लक्षणंसमुदाहृतमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

पिञ्जा । स्त्री० तूले ॥ हरिद्रायाम् ॥ हिंसायाम् ॥

पिञ्जानम् । न० स्वर्णे ॥ इतिरा०नि० ॥

पिञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । प० इज० इ० गौ० भाषा ॥ इ० चि० ॥

पिञ्जूलम् । न० कुशवर्त्याम् ॥ वर्त्तिकायाम् ॥ पिञ्जति । पिजि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविच्यूलच् ॥

पिञ्जूषः । पुं० कर्णमले ॥ इ० हे० ॥

पिञ्जटः । पुं० नेत्रमले ॥

पिञ्जोला । स्त्री० पत्रकाहलायाम् ॥

पिटः । पुं० नलादिरचितभाण्डे । कंडोले । पेटीपिटार० इतिचभाषा । पेटति । पिटशब्दसङ्घातयोः । कर्तरिइगुपधेतिकः ॥ न०चाले ॥ इ०चि० ॥

पिटकः । पुं० पेटके । पेडायाम् । मञ्जूषायाम् ॥ त्रि० विस्फोटे ॥ पेटति । पिट० । क्वुन् । स्त्रियां० पिटका । त्रिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

पिटक्या । स्त्री० पिटकसमूहे ॥ पिटकानांसमूहः । पाशादिभ्योयः ॥

पिटङ्कशः । पुं० पर्वताभिधेमत्स्ये ॥

पिटङ्कोका । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

पिटाकः । पुं० मुनिविशेषे ॥

पिट्टकम् । न० दन्तकिट्टके ॥

पिठरः । पुं० स्थाल्याम् ॥ गृहप्रभेदे ॥ कुद्रङ्के । उद्घाटे ॥ न० । मुस्तायाम् ॥ मन्थानदण्डे ॥ पेठति पिठ्यतेवा । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । बाहुलकादरोगुणाभावश्च ॥ पिठरिगुपधेतिकः । पिठंराति । राद्दाने । आतोनुपेतिकः ॥

पिठरी । स्त्री० स्थाल्याम् ॥ अधःसच्छिद्रपिठरीतिलच्यम् ॥

पिडकः । पुं० स्फोटके ॥ इ० हे० ॥

पिडका । स्त्री० स्फोटकविशेषे । पिडिया इ० फुडिया० इतिचभाषा ॥

पिण्डः । पुं० बोले ॥ बले ॥ सान्द्रे ॥ देहे ॥ अगारैकदेशे ॥ देहैकदेशे । अङ्गे ॥ निवापे ॥ गोले सिह्लके ॥ ओड्रपुष्पे ॥ वृन्दे ॥ कवले ॥ गजकुम्भे ॥ मदनवृक्षे ॥ न० । आजीवने ॥ अयसि ॥ पुं० न० आडविशेषद्रव्यनिर्मितविल्वफलाकारेपितृदेयेऽन्ने ॥ पिण्डते । पिडिसङ्घाते । अच० ॥ पिण्डतेवा । कर्मणिघञ्॥

पिण्डकः । पुं० सिह्लकागन्धद्रव्ये ॥ पिशाचे ॥ पिंडालौ ॥ बोले ॥ पिण्डमूले ॥ स्वार्थेकन् ॥

पिण्डकन्दः पुं० । पिण्डालौ ॥

पिण्डखर्जूरः । पुं० राजजम्बाम् । पिण्डखर्जूर्याम् ॥

पिण्डखर्जूरी । स्त्री० मधुस्रवायाम् । स्वादुपिण्डायाम् पिण्डखर्जूर० इ० भा० ॥ पिण्डखर्जूरिकात्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥ गुणार्थेपश्यखर्जूरीम् ॥

पिण्डतालकम् । न० हरितालप्रभेदे । पिण्डाख्ये ॥ निष्पत्रंपिण्डसदृशं-स्वल्पसत्त्वंतथागुरु । स्त्रीपुष्पहारकं स्वल्पगुणंतत्पिण्डतालकम् ॥

पिण्डतैलकः । पुं० तुरुष्के । सिह्ले ॥

पिण्डदः । पुं० पिण्डदानकर्त्तरि ॥ यथा । लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः । पिंडदः सप्तमस्तेषांसापिंड्यंसाप्तपौरुषम् ॥

पिण्डपद्म् । न० अङ्गविशेषे ॥

पिण्डपादः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

पिण्डपुष्पम् । न० अशोकपुष्पे ॥ जवापुष्पे ॥ कुशेशये । पद्मपुष्पे ॥ तगरपुष्पे ॥

पिण्डपुष्पकः । पुं० वास्तूके ॥

पिण्डफला । स्त्री० अलाबूम् ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ पिण्डरूपफलानियस्याः इतिटाप् ॥

पिण्डमुस्ता । स्त्री० नागरमुस्तके ॥

पिण्डमूलम् । न० गजाण्डे । पिण्डके । मूलविशेषे ॥ गर्जरे ॥

पिंडलः । पुं० सेतौ ॥ इ० हारा० ॥

पिंडबीजकः । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥

पिंडा । स्त्री० पिंडायसे ॥ कस्तूरीप्रभेदे ॥ वंशपत्र्याम् ॥

पिंडातः । पुं० सिह्लके ॥

पिंडान्वाहार्यकम् । न० अन्वाहार्ये । मासिकश्राद्धे ॥ पितृयज्ञपिंडानामनुपश्चादाह्रियते इति ॥

पिण्डाभ्रम् । न० घनोपले ॥

पिंडायसम् । न० तीक्ष्णायसे ॥

पिंडारः । पुं० क्षपणे ॥ गोपे ॥ महिषीरक्षके ॥ द्रुमे ॥ वृषे ॥ विकङ्कतवृक्षे न० । फलशाकविशेषे ॥ पिंडारंशीतलंवल्यंपित्तघ्नंरुचिकारकम् । पाकेलघुविशेषेण विषशान्तिकरंस्मृतम् ॥

पिंडारकम् ॥ न० भौमेतीर्थभेदे । द्वारवत्यामेतत्तीर्थम् । अत्रमहादेवस्तिष्ठति । पद्मचिह्नयुक्तामुद्राःशूल-चिह्नितानिपद्मानिचाद्यापिदृश्यते ॥

पिंडालुः । पुं० कन्दगुडूच्याम् । ग्रन्थिले । रोमकन्दे । ताम्बूलपत्रे । मुष्टिनी० इ० भा० । चुवडिआलु० इ० गौ० भा० प्र० कन्दे ॥

पिंडालुकम् । न० चुवडिआलु० गोलआलु० इ० गौ०भा० प्र० कन्दे ॥

पिंडाश : । पुं० भिक्षौ ॥

पिंडाह्वा । स्त्री० नाड़ीहिङ्गुनि ॥

पिंडिका । स्त्री० रथनाभौ । रथचक्रमध्ये सर्वश: काष्ठानियत्रसज्यन्ते तस्मिन् ॥ पिचिंडिकायाम् । जानुनोधोमांसलप्रदेशे । पिंडली० इ० भा० ॥ श्वेताम्लौ ॥ वेद्याम् ॥ प्रतिमाद्याधारे । पीठे ॥ पीडास्त्रेरायस्याम् । पिडि० । हलश्चेति घञ् । गौ० ङीष् । स्वार्थेकन् ॥

पिंडित : । पुं० तुरुष्के । सिह्लके । नागौरीगूंद० लोबान० इ० भा० ॥ त्रि० गुणिते ॥ घने ॥

पिंडी । पुं० पिंडीतके । मदने ॥

पिंडिल : । पुं० सेतौ ॥ गणके ॥ त्रि० स्थूलजंघे ॥ पिंडते । पिडि० । सलिकल्लीति० इलच् ॥

पिंडिला । स्त्री० गोडुम्बायाम् ॥

पिंडी । स्त्री० पिंडीतगरे ॥ अलाबूप्रभेदे ॥ खर्जूरविशेषे ॥ गौ० ङीष् ॥ ज्ञाननिरूपणार्थकोपन्यासे । इ० धरणि : ॥ पिंडे ॥ भक्तपिंडीसुगन्धनीमितिकालिकापुराणम् ॥

पिंडीतक: । पुं० मरुवके । श्वसने । मदनवृक्षे ॥ पिंडीतनोति । तनु० । अन्येभ्योपीतिड : । संज्ञायांकन् ॥ तगरे ॥ फणिज्झके ॥

पिंडीतगरक : । पुं० तगरविशेषे । कफवर्द्धने ॥

पिंडीतगरक : । पुं० तगरे ।

पिंडीतरु : । पुं० महापिंडीतरौ ॥

पिंडीपुष्प : । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पिंडीर : । पुं० दाडिमद्रुमे ॥ त्रि० नीरसे ॥

पिंडीशूर : । पुं० गेहेनर्दिनि । गेहेशूरे । स्वगेहमात्रेवसन्परद्वेषिणि ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पिंडोलि : । स्त्री० भुक्तसमुज्झिते ॥

पिण्याक : । पुं० न० तिलकल्के । खल० इ० भा० ॥ तिलकिट्टन्तु पिण्याकस्तथा तिलखलि:स्मृता । पिण्याकोग्लयनोरूक्षो विष्टम्भीदृष्टिदूषण : ॥ हिंगुनि ॥ वाह्लीके । कुङ्कुमे ॥ सिह्लके ॥ पणयते । पण० । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ यद्वा । पिनष्टिपिष्यतेवा । पिष्लृसञ्चूर्णने । पिनाकादित्वादाक : षस्यणत्वम् । धातोर्युगागमश्च ॥

पितरौ । पुं० सहोक्त्यामातापित्रो: ॥ माताचपिताच । पितामात्रेत्येकशेष : ॥

पितामह: । पुं० विरञ्चौ । पद्मयोनौ । ब्रह्मणि ॥ तापस्यजनके । आर्यके ॥ लोकपितृणांमरीच्यादीनामर्यमादीनांवापितापितामह: ॥ पितृव्यमातुलमातामह पितामहाइत्यत्र मातृपितृभ्यां पितरिडामहच्निपातित : ॥ आदिगुरुचतुष्कले(ऽ॥) ॥

पितामहसर : । न० तीर्थविशेषे ॥
पितामही । स्त्री० पितामहपत्न्याम् ॥ पितुर्माता । मातरिपितरेतिडा महच्पित्वान्ङीष् ॥
पिता । पुं० ताते ॥ जनके ॥ सचवा लोपिपितैव । यथाहमनु : । ब्राह्म स्यजन्मन : कर्त्तास्वधर्मस्यचशासिता । वालोपिविप्रोवृद्धस्यपिताभवतिधर्मत: अध्यापयामासपितॄन्शिशुराङ्गिरस: कवि : । पुत्रकाइति होवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥ तेतमर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यव : । देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यंव: शिशुरुक्तवान् ॥ अज्ञोभवतिवैवाल : पिताभवतिमन्त्रद : । अज्ञंहिवालमित्याहु : पितेत्येवतुमन्त्रदमिति ॥ पाति । पा॰रक्षणे । नप्तृनेष्टृत्वष्टृतिनिपातनात्साधु : ॥ पुं० भू० पितर: । दिव्यपितृगणे ॥ ऋषिभ्य: पितरोजाता : पितृभ्योदेवमानवा: । देवेभ्यश्चजगत्सर्वंचरंस्थाण्वनुपूर्वश : ॥ पितरोग्निष्वात्तमुख्या : ॥ स्वधापितॄणांपत्नी ॥
पितृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥ इतिशब्दमाला ॥
पितृकाननम् । न० श्मशाने ॥
पितृकार्य्यम् । न० पितॄनुद्दिश्यक्रियमाणे श्राद्धे ॥
[illegible] पुं० आज्यपादीनांसमूहे सोमपादिषु ॥ मनोर्हैरण्यगर्भस्ययेमरीच्याद्य: सुता : । तेषांमृषीणांसर्वेषांपुत्रा : पितृगणा:स्मृता: ॥
पितृगृहम् । न० श्मशाने ॥ पितुर्वेश्मनि ॥
पितृतर्प्पणम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ निवापे ॥ तिले ॥ पितृतीर्थेन पित्रुद्देश्यकजलदाने ॥ पितॄणांदर्शमात्रे ॥ विनाऽऽरूप्यसुवर्णेनविनाताम्रतिलै : खगै : । विनादर्भैश्चमन्त्रैश्चपितॄणांनोपतिष्ठति इतिशङ्ख: ॥ नैष्टकादिचितेपितॄंस्तर्पयेत् । नवेष्टितशिरानक्तंकाषायवासादेवपितृकार्यंकुर्यात् ॥ *** ॥ यदेषतर्पयत्यद्भि : पितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तम : । तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलमितिमन्वाद्य : ॥
पितृतिथि: । स्त्री० अमावास्यायाम् ॥
पितृतीर्थम् । न० गयायाम् ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितॄणांतीर्थम् ॥
पितृदानम् । न० निवापे । सपिण्डनादूर्द्धंपित्रुद्देशेनदाने ॥ पितृपदं मृतोपलक्षणम् । तेनमात्रादेरपि ग्रहणम् ॥ पितृभ्योदानम् ॥
पितृदानकम् । न० निवापे ॥
पितृपति: । पुं० यमे ॥ पितॄणांपति: ॥
पितृपिता । पुं० पितामहे ॥ पितु : पिता ॥
पितृप्रसू : । स्त्री० सायंसंध्यायाम् ॥

पितॄन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥

पितृप्रिय : । पुं० भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रिय : ॥

पितृबान्धव : । पुं० पितुर्मात्रादिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितुर्भ्रातु : स्वसु : सुता : । पितु : पितु : सोदराश्चविज्ञेया :पितृबान्धवा :

पितृभोगीण : । त्रि० पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोग : शरीरम् । तस्मै हित : । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्ख : ॥

पितृभोजन : । पुं० माषे ॥ न० । पितॄणांभक्षणे ॥

पितृभ्राता । पुं० पितृव्ये ॥ पितुर्भ्राता ॥

पितृमान् । त्रि० सुशिक्षिते ॥ प्रशंसायांमतुप् ॥

पितृयज्ञ : । पुं० पितॄणांतर्पणे ॥

पितृयाण : । पुं० कर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्तेदत्तमितिकर्म्मतत्प्रतिपत्त्यै पथि । कृष्णागत्यपरपर्यायेदक्षिणमार्गे ॥

पितृराज : । पुं अर्य्यम्णि ॥ पितॄणां राजा । टच् ॥

पितृलोक : । पुं० पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यएषदक्षिण : पन्था: पितृलोक : सउच्यते । मनुष्या

नन्दत : सोयंगुणैस्तु स्याच्छताधिक : ॥

पितृवनम् । न० श्मशाने ॥ पितॄणां वनम् ॥ पितॄन्वनतिवा । वनसम्भक्तौ । पचाद्यच् ॥

पितृव्य : । पुं० पितुर्भ्रातरि ॥ पितृव्यमातुलेतिनिपातनात् । पितुर्भ्रातरिव्यत् ॥

पितृष्वसा । स्त्री० पितु : स्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यां स्वसेतिषत्वम् ॥

पितृष्वस्रीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये ॥

पितृसन्निभ : । त्रि० मनोजवे । पितृसमे ॥ पितेवसम्यङ्निभाति । भा० । आतश्चोपसर्गे० क : ॥

पितृसू : । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

पित्तम् । न० शरीरस्थधातुविशेषे । मायौ ॥ अस्यस्वरूपम् । पित्तमुष्णं द्रवंपीतंनीलंसत्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तु पाकत : ॥ पीतंनिरामम् । नीलं ... आमाशयगतंसोरंतेज : पित्तमित्युच्यते ॥ अस्यकोपकालो यथा । पित्तस्यवर्षान्तनिदाघयोश्चेति । अत्रकोपइति संबध्यते ॥ यत : । आश्विनेकार्त्तिकेमासि वैशाखज्येष्ठयोर्ध्रुवम् । वैद्यशास्त्रविचारज्ञै : पित्तोराजा प्रकीर्त्तित इतिनिर्देशात्पुंस्त्वमपि । अस्यप्र

कोपकारणान्याहभावमिश्र : । कटूम्लोष्ण विदाहि तीक्ष्णलवणक्रोधोपवासातपस्त्रीसम्भोगतृषाक्षुधाभिहननव्यायाममद्यादिभिः । भुक्तेऽजीर्यतिभोजनेचशरदिग्रीष्मे तथा प्राणिनांमध्याह्नेच तथार्द्धरात्रसमयेपित्तप्रकोपोभवेदिति ॥ अन्यच्च । माषैस्तिलैःकुलत्थैश्चमत्स्यैर्मेषामिषेणच । गव्ये नदधितक्रेणन्नृणां पित्तंप्रकुप्यतीति ॥ शब्दचन्द्रिकायामस्यप्रभेदा : पंचोक्ता : । यथा । पाचकंभ्राजकंचैवरञ्जकालोचके तथा । साधकंचैवपंचेतिपित्तनामान्यनुक्रमादिति ॥ एषांस्थानान्याह । अग्न्याशयेयकृत्प्लीह्नोर्हृदये लोचनद्वये । त्वचिसर्वशरीरेषुपित्तंनिवसतिक्रमादितिभावप्रकाशः ॥ अपिदीयतेस्म । दो॰ देङ्॰ वा । क्त : । अवउपसर्गात्त : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो : । संज्ञापूर्वकत्वादस्तीतिदीर्घोन ।

पित्तघ्नम् । न॰ घृते ॥ पित्तंहन्ति । हन॰ । अमनुष्यकर्तृकेचेतिठक् ॥ त्रि॰ पित्तनाशकद्रव्ये ॥

पित्तघ्नी । स्त्री॰ गुडूच्याम् । ङीप् ॥

पित्तज्वरः । पुं॰ पैत्तिकज्वरे ॥ विशेषत : कोमलनारिकेलंनिहन्तिपित्तज्वरमूत्रदोषान् ॥

पित्तद्रावी । पुं॰ मधुरजम्बीरे ॥

पित्तरक्तम् । न॰ रोगविशेषे । रक्तपित्ते ॥

पित्तलम् । न॰ धातुविशेषे । आरकूटे । पीतल॰इ॰भा॰ ॥ त्रि॰ पित्तवति ॥ पित्तमस्त्यस्यास्मिन्वा । सि॰ लच् ॥

पित्तला । स्त्री॰ तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् । टाप् ॥

पित्तारिः । पुं॰ पर्पटे ॥ लाक्षायाम् ॥ चन्दनान्तरे ॥ पित्तस्यअरि : ॥

पित्रीय : । त्रि॰ पित्रे हिते । तस्मैहितमितिच्छ : ॥

पित्र्य : । न॰ पितृतीर्थे । अङ्गुष्ठाङ्गुल्योर्मध्ये ॥ श्राद्धादौ । मधुनि ॥ श्राद्धकल्पे ॥ पितरोदेवताअस्य । वाय्वृतुपित्रितियत् । रीङृतः । यस्येतिच ॥ त्रि॰पितुरागते ॥ तत आगतइत्यधिकारेपितुर्यच्चेतियत् ॥

पित्सन् । पुं॰ विहङ्गमे । त्रि॰पतनेच्छौ ॥ पतितुमिच्छु : । लट : शतृ । सनिमीमेतीस् । अभ्यासलोपः ॥

पित्सनम् । न॰ पथि ॥ इतिप्राचां कृष्णाशब्दाम्बुधि : ॥

पित्सु : । त्रि॰ पिपतिषति ॥

पिधान : । पुं॰ न॰ तिरोधाने । अपिपूर्वकडुधाञोल्युट । वष्टिभागुरिरितिपक्षेअल्लोप : ॥

पिनद्धः । त्रि॰ आमुक्ते । परिहितक-

वचादौभटे ॥ अपिनह्यतेस्म । णह-बंधने । कर्मणिक्तः । वष्टिभागुरिरित्यल्लोपः ॥

पिनाकः । पुं० न० रुद्रचापे ॥ पांशुवर्षे ॥ त्रिशूले ॥ शाङ्करएवत्रिशूलः इति०स्वामी । पातिशिवानुचरान् । पिनाकादयश्चेतिपातेराकः इत्त्वं-नुम्च ॥ पनाय्यते । पनस्तुतौ ॥ पिनाकादित्वात्साधुर्वा ॥

पिनाकी । पुं० शिवे । पिनाकोधनुरस्यास्ति । इनिः ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ रविः षष्ठेसितश्छिद्रे तृतीये-भूमिनन्दनः । पिनाकयोगोविद्धेयोयातुर्विजयकारकः ॥

पिपतिषन् । पुं० स्वगे ॥ त्रि०पित्सौ । पतनेच्छौ ॥

पिपतिषुः । पुं० विहगे ॥ त्रि० पतितुमिच्छौ ॥ पतेः सन्नन्तादुप्रत्ययः । तनिपतीत्यादिनाइट् ॥

पिपासा । स्त्री० तृषि ॥ लोभस्यभार्येयम् । पश्यत्क्षुत्पिपासे ॥ पातुमिच्छा । पापाने । धातोरितिसन् । अप्रत्ययात् । टाप् ॥

पिपासुः । तृषिते ॥ पातुमिच्छुः । पिबतेःसन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

पिपीलकः । पुं० कीटविशेषे ॥ अपिपील्यते । पीलप्रतिष्टम्भे । घञ् । वष्टिभागुरिरित्यपेरल्लोपः । स्वार्थेकन् ॥ शनैर्यातिपिपीलकः ॥

पिपीलिका । स्त्री० पिपीलकस्त्रियि । चींटी०इ०भा० ॥ टाप् । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥

पिपीली । स्त्री० पिपीलिकायाम् ॥ घञन्तान्ङीष् ॥

पिप्पकः । पुं० खगान्तरे ॥

पिप्पटा । स्त्री० खाद्यभेदे । गुडशर्करायाम् ॥

पिप्पलः । पुं० बोधिद्रुमे । चलदले । अश्वत्थवृक्षे । पीपल०इ०भा० ॥ पिप्पलोदुर्जरः शीतः पित्तश्लेष्मव्रणास्रजित् । गुरुस्तुवरकोरूक्षोवर्ण्यो योनिविशोधनःइतिभावप्रकाशः ॥ * अत्रपद्मपुराणोक्तानिवचनानि-लिख्यन्ते । अश्वत्थमूलमासाद्यशाकेनान्नोदकेनवा । एकंवाभोजयेद्-विप्रंकोटिकोटिफलंलभेत् ॥ * ॥ अश्वत्थमूलमासाद्यतपोहोमः सुरार्चनम् । अक्षयंमुनिशार्दूलब्रह्मणोवचनंयथा ॥ ।*। ॥ एवंसमर्चितोऽश्वत्थः सर्वसौख्यप्रदोभवेत् । यज्ञार्थंच्छेदितोश्वत्थः सर्वारोग्यप्रदोभवेत् ॥ *।* ॥ अश्वत्थः पूजितोयेनपूजिताः सर्वदेवताः । अश्वत्थश्छेदितोयेनच्छेदिताःसर्वदेवताः ॥ अन्तः शुद्धः सुसन्तुष्टोऽश्वत्थोदेवमयोगुरुः । ससेव्यः पूजनीयस्सर्वगात्रयविनाशकः ॥ भृगुवर्कंवारेभौमेच-मध्याह्ने निशिसंध्ययोः । अश्वत्थदर्श

नंकार्थंकुलत्रयभयात्मभिरिति ॥ पिप्पलंजलमस्यास्तिमूलेरिक्तत्त्वात् । अर्शआद्यच् ॥ निरंशुके ॥ पक्षिविशेषे ॥ निरर्गले ॥ न० । सलिले ॥ वस्त्रच्छेदविशेषे ॥ कर्मफले ॥

पिप्पलकम् । वक्षोजवृन्ते । चूचुके ॥ सीवनसूत्रे ॥

पिप्पलव्रतम् । न० वालिवैधव्ययोगनाशकेव्रते ॥ बलवद्विधवायोगेवाल्येसतिमृगीदृशाम् । पितारक्षतिकुर्वीततदव्रतंशास्त्रसम्मतम् ॥

पिप्पलादः । पुं० वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ॥

पिप्पलिका । स्त्री० कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ पिप्पल्येव । स्वार्थेकः । ह्रस्वः ॥

पिप्पली । स्त्री० कृष्णायाम् । उपकुल्यायाम् । मागध्याम् । कणायाम् । पीपल० इ० भा० ॥ पिप्पलीदीपनीवृष्यास्वादुपाकारसायनी । अनुष्णाकटुकास्निग्धावातश्लेष्महरीलघुः ॥ पित्तलारेचनी हन्तिश्वासकासोदरज्वरान् । कुष्ठप्रमेहगुल्मार्शः प्लीहशूलाममारुतान् ॥ आर्द्राकफप्रदास्निग्धाशीतलामधुरागुरुः । पित्तप्रशमनीसातुशुष्कापित्तप्रकोपिणी ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तामेदः कफविनाशिनी । श्वासकासज्वरहरीवृष्यामेधाग्निवर्द्धिनी ॥ जीर्णज्वरेऽग्निमान्द्ये चशस्यतेगुडपिप्पली । कासाजीर्णाऽरुचिश्वासहृत्पाण्डुकृमिरोगनुत् ॥ द्विगुणःपिप्पलीचूर्णाद्गुणोत्रभिषजांमतः ॥ पिपर्त्ति । पृ० । बा० अलच् । पृ० । गौरादित्वान्ङीष् ॥

पिप्पलीका । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

पिप्पलीमूलम् । न० ग्रन्थिके । पीपलामूल० इ० भा० ॥ दीपनंपिप्पलीमूलं कटूष्णंपाचनंलघु । रूक्षंपित्तकरंभेदिकफवातोदरापहम् ॥ आनाहप्लीहगुल्मघ्नंकृमिश्वासक्षयापहमितिभावप्रकाशः ॥ पिप्पल्यामूलम् ॥

पिप्पिका । स्त्री० दन्तमले ॥ इ० हिं०

पिप्लुः । पुं० जड़ुल । लस्सन इतिभाषा ॥ अपिप्लवतेप्लुङ्गतौ ॥ मितद्र्वादित्वाड्डुः । वष्टिभागुरिरल्लोप मवाप्योरुपसर्गयोः ॥

पियालः । पुं० राजादने । सन्नकद्रौ ॥ चिरौंजी० इतिप्रसिद्धबीजस्यवृक्षे ॥ पीयते । पीयुः सौत्रोधातुः । पीयुकालिम्यांकालन् । बाहुलकाद्ध्रस्वश्च ॥

पिलुकः । पुं० पीलुवृक्षे ॥

पिल्लः । पुं० क्लिन्ने चक्षुषि । क्लेदयुक्तनेत्रे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ क्लिन्ने चक्षुषीअस्य । क्लिन्नस्यचिल्पिलौतिपिलादेशो लश्चप्रत्ययः ॥ चक्षुर्गतः क्लेदरोगः पिल्लशब्दवाच्यः । तद्योगाच्चक्षुस्तद्योगात्पुरुषोपीतिव्याख्यातारः ॥

पिशङ्गः । पुं० कपिले । पिङ्गलवर्णे । सुवर्णवर्णसदृशवर्णे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ पिंशति । पिशअवयवे । विडादिभ्यः किदित्यङ्गच् ॥

पिशङ्गा । स्त्री० कपिलवर्णायाम् ॥ पचेटाप् ॥

पिशङ्गी । स्त्री० पिङ्गलवर्णायाम् ॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिपाणिनीयो ङीप् ॥

पिशाचः । पुं० देवयोनिविशेषे । पिचास पिशाच० इतिचभाषा० ॥ राक्षसादपकृष्टे अशुचिमरुदेशनिवासिनि ॥ पिशितमश्नाति । अश० । कर्मण्यण् पृ० शितशब्दस्यलोपः । अशशब्दस्यशाचादेशः । मध्यतालव्यः ॥ प्रेते ॥ यथा । अशौचान्ताद्द्वितीयेऽह्नियस्यनोत्सृज्यतेवृषः । पिशाचत्वंभवेत्तस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपि ॥

पिशाचकः । पुं० पिशाचेकुशले ॥ आकर्षादिभ्यः कन् ॥

पिशाचकी । पुं० कुवेरे ॥ पिशाचाःसन्त्यस्य । पिशाचाच्चेतीनिः कुगागमश्च ॥

पिशाचद्रुः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ पिशाचानांद्रुः ॥

पिशाचपतिः । पुं० रुद्रे ॥ पिशाचानां पतिः ॥

पिशाचवृक्षः । पुं० शाखोटे ॥

पिशाची । स्त्री० गन्धमांस्याम् ॥ पिशाचिकायाम् । पिशाचस्त्रियि ॥

पिशितम् । न० मांसे ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिशेः किच्चेतीतन् पिश्यतेस्मवा । क्तः ॥

पिशिता । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशिताशी । त्रि० शष्कुले । मांसभक्षे ॥

पिशी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशुनः । पुं० कपिवक्त्रे । नारदे ॥ काके ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० सूचके । परोक्षेपरदोषोद्भासके ॥ क्रूरे ॥ पिंशति । पिशि० । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः किदित्युनन् ॥

पिशुना । स्त्री० पृक्कायाम् । पिडिंशाक इति गौ० भा० ॥ अदन्तलक्षणष्टाप् ॥

पिष्टम् । न० सीसके ॥ पूपे ॥ त्रि० चूर्णिते । चूर्णीकृते । चूर्णे । पीसा इ० भा० ॥

पिष्टकः । पुं० घृतपूपादौ । अपूपे पूडा० इति भा० । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लेष्मामारुतकोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम् । पिष्टवत्पिष्टकंविद्धिमलाक्तादर्शसन्निभम् ॥ पिष्टस्यविकारः । संज्ञायामिति कन् ॥ न० । तिलचूर्णे ॥

पिष्टकारिणी । स्त्री० चूर्णदास्याम् । पिसनहारी इ० भा० ॥

पिष्टपम् । पुं० न० भुवने । विष्टपे ॥ विशन्त्यस्मिन्सुकृतिनः । विशप्रवेश

ने । अस्मात्० विटपविष्टपविशपोलपादयश्चौणादिकः कपन्० विशतेरादेः पः प्रत्ययस्यतुट्त्वञ्चेतिषत्वम् ॥ यद्वा पिश्यते० पिष्यतेवा । पिशगतौ० पिष्लसञ्चूर्णनेवा ॥ प्रक्रियापूर्ववत् ॥ सूत्रेविष्टपस्थाने पिष्टपइतिपकारादिपाठस्तूज्ज्वलदत्तरीत्योक्तः । नायंयुक्तः । यत्र ब्रध्नस्यविष्टपमित्यादौदन्त्योष्ठ्यादिपाठस्यदर्शनात् ॥

पिष्टपचनम् । न० ऋजीषे । पिष्टपाकपात्रे । तई इ० भा० ॥ तेलाती इ० गौ० भा० ॥ पच्यतेऽत्र । डुपचष्० । करणेतिल्युट् । पिष्टस्यपचनम् ॥

पिष्टपाकभृत् । पुं० पिष्टकपाकपात्रे । पिष्टपचने ॥

पिष्टपूरः । पुं० वटकेघृतपूरे ॥ इ० है० ॥

पिष्टवर्त्तिः । पुं० मुद्गमसूरादिपिष्टेचमस्याम् ॥

पिष्टसौरभम् । न० चन्दने ॥ इ० हा० ॥

पिष्टातः । पुं० पटवासके । धूलिगुच्छके । अवीर इतिख्याते० इतिभा० ॥ वस्त्रादिवासनार्थमेकीकृत्यगन्धद्रव्यचूर्णे ॥ पिष्टमतति । अत० । कर्मण्यण् ॥

पिष्टकम् । न० तण्डुलोद्भवतवचौरे ॥

पिष्टिका । स्त्री० पिष्टविदले ॥ पिठ्ठी इ० भा० ॥ यथा । दालिः संस्थापितातोयेततोपहृतकञ्चुका ॥ शिलायांसाधुसम्पिष्टापिष्टिकाकथिता बुधैरितिभावमिश्रः ॥

पिष्टोडी । स्त्री० श्वेतामलिकायाम् ॥

पिहितः । त्रि० आच्छादिते । संवीते । आवृते । छन्ने । ढका ० इ० भा० । तिरोहिते । अपिधीयतेस्म । डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः । भागुरिमतेनाल्लोपः ॥

पीठः । त्रि० चौकीतिपीढी० इत्यादिनाम्नाचप्रसिद्धे ॥ उपवेशनाधारे । आसनविशेषे । पेठन्त्यत्र । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । हलश्चेतिघञ् । बाहुलकाद्दीर्घः । पीयतेऽत्रवा । पीङ्पाने । वा० ठक् ॥ धातुपाषाणकाष्ठैस्तपीठस्त्रिविधउच्यते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौपीठोद्देशेद्रष्टव्यः ॥ एकपञ्चाशद्भेदभिन्नदेवतास्थानविशेषे ॥ यथा ॥ कृतयुगेदक्षप्रजापतेर्यज्ञेशिवनिन्दांश्रुत्वाप्राणांस्त्यक्तवत्याः सत्याः शरीरंशिरसिधृत्वाभ्रमतिशिवेविष्णुनाचक्रेणच्छिन्नाअवयवाः यत्रयत्रपतितास्तएवदेशाएकपञ्चाशन्महापीठाअभवन्नितिपौराणिकी कथातिप्रसिद्धास्ति ॥ * ॥ अथतेषांनिरूपणम् । ईश्वरउवाच । मातः परापरेदेविसर्वज्ञानमयीश्वरि । कथ्यतांमेसर्वपी

ठंशक्तिभैरवदेवता: ॥ देव्युवाच ॥
शृणुवत्सप्रवक्ष्यामिदयालोभक्तवत्सल
या भिर्विनानसिध्यन्तिजपसाधनंत
त्क्रिया : ॥ पञ्चाशदेकपीठानिएवं
भैरवदेवता : । अङ्गप्रत्यङ्गपातेन
विष्णुचक्रक्षतेनच ॥ ममान्यवपुषो
देवहितायत्वयि कथ्यते ॥ ब्रह्म
रंध्र हिङ्गुलायांभैरवोभीमलोचन :
। कोट्टवीसामहामायात्रिगुणायादि
गम्बरी ॥ १ ॥ शर्करारेत्रिनेत्रंमे
देवीमहिषमर्दिनी। क्रोधीशोभैरव
स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ २ ॥
सुगन्धायांनासिकामेदेवस्त्र्यम्बकभै
रव : । सुन्दरीसामहादेवीसुनन्दा
तत्रदेवता ॥ ३ ॥ काश्मीरेकण्ठदे
शश्चत्रिसंध्येश्वरभैरव: । महामाया
भगवतीगुणातीतावरप्रदा॥४॥ ज्वा
लामुख्यांमहाजिह्वादेवउन्मत्तभैरव:
। अम्बिकासिद्धिदानाम्नीस्तनंजाल-
न्धरेमम ॥ ५ ॥ भीषणोभैरवस्तत्रदे
वीत्रिपुरमालिनी ॥ हार्दपीठंवैद्य-
नाथेवैद्यनाथस्तुभैरव: ॥६॥ देवताज
यदुर्गाख्या ॥ ७ ॥ नेपालेजानुनीम
म ॥ कपालीभैरव : श्रीमान्महा-
मायाचदेवता ॥ ८ ॥ मानसेदक्षह-
स्तोमेदेवीदाक्षायणीहर ॥ अमरोभै-
रवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ९ ॥
उत्कलेनाभिदेशश्चविरजाक्षेत्रमुच्य-
ते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तु

भैरव : ॥ १० ॥ गण्डक्यांगण्डपात
श्चतत्रसिद्धिर्नसंशय: । तत्रसागण्ड-
कीचण्डीचक्रपाणिस्तुभैरव: ॥ ११ ॥
बहुलायांवामबाहुर्बहुलाख्यातुदेव-
ता । भीरुकोभैरवोदेव : सर्वसिद्धि
प्रदायक : ॥ १२ ॥ उज्जयिन्यांकुर्प
रश्चमाङ्गल्य : कपिलाम्बर : । भैर
व : सिद्धिद: साक्षाद्देवीमङ्गलच-
ण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टलेदक्षबाहुर्मेभै
रवश्चन्द्रशेखर: । व्यक्तरूपाभगवती
भवानीतत्रदेवताविशेषत : कलि-
युगेवसामिचन्द्रशेखरे ॥ १४ ॥ त्रि
पुरायांदक्षपादोदेवतात्रिपुरामता ।
भैरवस्त्रिपुरेशश्चसर्वाभीष्टफलप्रद :
॥ १५ ॥ त्रिस्रोतायांवामपादोभ्राम
रीभैरवोम्बर : ॥ १६ ॥ योनिपीठं-
कामगिरौकामाख्यातत्रदेवता । य-
त्रास्तेत्रिगुणातीतारक्तपाषाणरूपि-
णी । यत्रास्तेमाधव : साक्षादुमान
न्दोथभैरव : । सर्वदाविहरेद्देवी-
तत्रमुक्तिर्नसंशय : ॥ तत्रश्रीभैरवी-
देवीतत्रनक्षत्रदेवता । प्रचण्डचण्डि
कातत्रमातङ्गीत्रिपुराम्बिका ॥ बग-
लाकमलातत्रभुवनेशीसुधूमिनी । ए-
तानिवरपीठानिशंसन्तिवरभैरव ॥
एवंतादेवता: सर्वाएवंतेदशभैरवा :
॥ १७ ॥ सर्वत्रविरलाचाहंकामरू-
पेगृहेगृहे ॥ गौरीशिखरमारुह्यपुन
र्जन्मनविद्यते ॥ १८ ॥ करतोयां-

समासाद्यप्राक्च् क्षिखरवासिनी । शतयोजनविस्तीर्णंत्रिकोणंसर्वसिद्धिदम् । देवामरणमिच्छन्तिकिंपुनर्मानवादय : । भूतधात्रीमहामायाभैरव : त्रीरखण्डक : ॥ युगाद्यायांमहादेवदक्षाङ्गुष्ठंपदोमम ॥ १९ ॥ नकुलीश : कालिपीठेदक्षपादाङ्गुलीषुच । सर्वसिद्धिकरीदेवीकालिकातत्रदेवता ॥ २० ॥ अङ्गुलीषुचहस्तस्यप्रयागेललिताभव : । जयन्त्यांवामजङ्घाचजयन्तीक्रमदीश्वर : ॥ २१ ॥ भुवनेशीसिद्धिरूपाकिरीटस्थाकिरीटत : । देवताविमलानाम्नीसंवर्त्तोभैरवस्तथा ॥ २२॥ वाराणस्यांविशालाक्षीदेवताकालभैरव : । मणिकर्णीतिविख्याताकुण्डलञ्चममश्रुते : ॥ २३ ॥ कन्याश्रमेचपृष्ठंमेनिमिषोभैरवस्तथा । सर्वाणीदेवतातत्र ॥ २४ ॥ कुरुक्षेत्रेच-गुल्फत : । स्थाणुर्नाम्नःचसाविची देवता ॥ २५ ॥ मणिवेदके । मणिबंधेचगायत्रीसर्वानन्दस्तुभैरव: । २६ श्रीशैलेचममग्रीवा महालक्ष्मीस्तुदेवता । भैरव : शम्बरानन्दोदेशेदेशेव्यवस्थित : ॥ २७ ॥ काञ्चीदेशेच-कङ्कालोभैरवोरुरुनामक : । देवतादेवगर्भाख्या ॥ २८ ॥ नितम्ब : कालमाधवे ॥ भैरवश्चासिताङ्गश्चदेवीकालीचमुक्तिदा । दृष्ट्वादृष्ट्वामहादेवंमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुजवारेभूततिथौनिशार्द्धेयस्तुसाधक : । नत्वाप्रदक्षिणीकृत्यमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९ ॥ शोणाख्याभद्रसेनस्तु । नर्म्मदाख्येनितम्बक: ॥ ३० ॥ रामगिरौस्तनान्यश्चशिवानीचण्डभैरव : ॥ ३१ ॥ वृन्दावनेकेशजालेउमानाम्नीचदेवता । भूतेशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ३२ ॥ संहाराख्यऊर्द्धदन्तेदेवीनारायणीशुची । अधोदन्तेमहारुद्रोवाराहीपञ्चसागरे ॥ ३३ ॥ करतोयातटेतल्पं वामेवामनभैरव : ॥ अपर्णादेवतातत्रब्रह्मरूपाकरोद्भवा ॥ ३४ ॥ श्रीपर्वतेदक्षतल्पंतत्रश्रीसुन्दरीपरा । सर्वसिद्धिकरीसर्वासुन्दरानन्दभैरव: ॥ ३५ ॥ कपालिनीभीमरूपावामगुल्फोविभासके ॥ ३६ ॥ उदरञ्च प्रभासेमेचन्द्रभागायशस्विनी । वक्रतुण्डोभैरव ॥ ३७ ॥ श्वोर्द्धोष्ठोभैरवपर्वते । अवन्तीचमहादेवीलम्बकर्णस्तुभैरव : ॥ ३८ ॥ चिबुकेभ्रामरी । देवीविकृताख्योजलेस्थले ॥ ३९ ॥ गण्डोगोदावरीतीरेविश्वेशीविश्वमातृका । दण्डपाणिभैरवस्तुवामगण्डेतुराकिनी ॥ अमायीभैरवोवत्ससर्वशैलात्मकोपरि ॥ ४० ॥ रत्नावल्यांदक्षस्कन्ध : कुमारीभैरव : शिव: ॥ ४१ ॥ मिथिलायामुमादेवीवामस्क

व्योमकेशर:॥ ४२ ॥ नालाहट्यां नलापातोयोगेशोभैरवस्तथा । तत्र साकालिकादेवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ॥ ४३ ॥ कर्णाटेचैवकर्णमेस्थभीरुनामिभैरव: । देवताजयदुर्गाख्या नानाभोगप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ वक्रेश्वरेमन: पातश्वक्रनाथस्तुभैरव: । नदीपापहरातत्रदेवीमहिषमर्दिनी ॥ ४५ यशोरेपाणिपद्मञ्चदेवतायशरेश्वरी । चण्डश्चभैरवोयत्रतत्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ अट्टहासेचोष्ठपातोदेवीसाफुल्लरास्मृता । विश्वेशोभैरवस्तत्रसर्वाभीष्टप्रदायक: ॥ ४७ ॥ हारपातोनन्दिपुरेभैरवोनन्दिकेश्वर: । नन्दिनीसामहादेवीतत्रसिद्धिर्नसंशय: ॥ ४८ ॥ लङ्कायांनूपुरञ्चैवभैरवोराक्षसेश्वर: । इन्द्राक्षीदेवतातत्रइन्द्रेणो पासितापुरा ॥ ४९ ॥ विराटदेशमध्ये तुपादाङ्गुलिनिपातनम् । भैरवोऽमृताख्यश्चदेवीतत्राम्बिकास्मृता ॥ ५० ॥ मगधेदक्षजङ्घामेव्योमकेशस्तुभैरव: । सर्वानन्दकरीदेवीसर्वकामफलप्रदा ॥ ५१ ॥ एतास्ते कथिता: पुत्रपीठनाथाधिदेवता: ॥ चैताधीशंविनादेवंपूजयेत्पीठदेवताम् । भैरवोऽक्रियतेसर्वंजपपूजादिसाधनम् ॥ अज्ञात्वाभैरवंपीठंपीठशक्तिश्चशङ्कर ॥ प्राणनाथनसिध्येत्कल्पकोटिजपा

दिभि: ॥ नदेयंपरशिष्यंभ्योनिन्दकायदुरात्मने । शठायवञ्चकायेदं दत्वामृत्युमवाप्नुयात् ॥ दद्यात्शान्तायशिष्यायनैष्ठिकायशुचिप्रिये । साधकायकुलीनायमन्त्रीमन्त्रार्थसिद्धये ॥ ० ॥ इतितन्त्रचूडामणौशिवपार्वती संवादेएकपञ्चाशद्विद्योत्पत्तौपीठनिर्णय: समाप्त: ॥ अ-न्यानिपीठानिकालीपुराणे ॥ १८ । ५० । ६१ । अध्यायेवद्रष्टव्यानि ॥

पीठकलि: । पुं० नायकविशेषे । पीठमर्द्दे ॥

पीठमर्द्द: । पुं० नायकविशेषे । नर्म्मसचिवे ॥ तल्लक्षणं । कुपितस्त्रीप्रसादकइति । अस्योदाहरणं यथा । कोयंकोपविधि: प्रयच्छकरुणा गर्भं वचोजायतांपीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैऽऽरामोदितामेदिनी । आस्तांवास्पृहयालुलोचनमिदं व्यावर्तयन्तीमुहुर्यस्मै कुप्यसितस्यसुन्दरितपोवृन्दालिमन्दामहेइति ॥ नाट्योक्तानायकप्रिये ॥

पीठसर्पक: । त्रि०)
पीठविसर्पी । खञ्जे)
पीठसर्पी । पांशुरे । पङ्गौ ॥)

पीठस्थानम् । न० देवताविशेषाणांपूजास्थाने ॥

पीठिका । स्त्री० पातञ्जिकायाम् ॥ क्रमे ॥

पीठी । स्त्री० पीठे । आसने । चौकी

पीढा० पीढी० इत्यादिभाषा ॥

पीडनम् । न० अवमर्द्दे । देशादेरुपद्रवदाने । शस्यादिसम्पन्नदेशस्य परचक्रेण पीडने ॥ दुःखे ॥ भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकं पीडने चास्य तस्माद्यत्नेन तं भरेत् ॥ मर्द्दने । टीपना फींचना भीचना इत्यादिभाषा ॥ यथा । गर्भोभिघातविशमाणनपीडनाद्यैः पक्वं द्रुमादिव फलं पततिक्षणेनेति ॥ पीडअवगाहने । ल्युट् ॥

पीडा । स्त्री० बाधायाम् । व्यथायाम् दुःखे ॥ पीडयति पीड अवगाहने । चु० । भिदाद्यङ् । णिजभावे गुरोश्च त्य : । टाप् । कृपायाम् ॥ शिरोमालायाम् । उत्तंसे ॥ सरलद्रुमे ॥ इति मेदिनी ॥

पीडितम् । न० स्त्रीणांकरणे ॥ त्रि० । यन्त्रिते ॥ बाधिते ॥ मर्द्दिते ॥ पीडासञ्जातास्य । ता० इतच् ॥

पीत : । पुं० गौरे । हरिद्राभे । पीला इति हल्दिया इति च भाषा ॥ कुसुम्भे ॥ अङ्कोटे ॥ शाखोटे ॥ पुष्परागे ॥ न० पाने ॥ हरिताले ॥ त्रि० पीतवर्णवति ॥ कृतपाने ॥ पिङ्गलिवर्णान्तरम् । औणादिकः क्तः ॥ पीयते चक्षुषायम् । पापाने । क्तः । घुमास्थे तीत्वम् ॥ पीतागावइत्यत्र तु० पीतंपानम्० आसामस्तीतिमत्वर्थीयोऽर्श आद्यजित्यच्प्रत्ययो बोध्य : । यद्वोत्तरपदलोपो वद्रष्टव्य : । पीतोदका : पीता : । अत्रोदकस्य पीतत्वं गोषूपचर्य्यते ॥

पीतकम् । न० ताले । हरिताले ॥ अगुरुणि ॥ पद्मकाष्ठे ॥ पित्तले ॥ माक्षिके ॥ नन्दीवृक्षे ॥ कुङ्कुमे ॥ हरिद्रुवृक्षे ॥ किङ्किरातद्रुमे ॥ श्योनाके ॥ पीतशाले ॥ त्रि० पीतेनरक्ते ॥ पीतात्कन् ॥ यद्वा । स्वार्थे यावादिभ्य : कन् ॥ पीतचन्दने ॥

पीतकदली । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥

पीतकद्रुम : । पुं० हरिद्रुवृक्षे ॥

पीतकन्दम् । न० गर्जरे ॥

पीतकरवीरक : । पुं० पीतवर्णकरवीरपुष्पवृक्षे । पीतप्रसवे । सुगन्धिकुसुमे ॥

पीतकावेरम् । न० कुङ्कुमे ॥ पित्तले ।

पीतकाष्ठम् । न० पीतचन्दने ॥

पीतकीला । स्त्री० आवर्तकीलतायाम् ॥

पीतघोषा । स्त्री० पीतपुष्पघोषालतायाम् । धामार्गवे । महाजाल्याम् ॥

पीतचन्दनम् । न० पीतवर्णचन्दने । कालीयके । माधवप्रिये । कालानुसार्य्यके ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतचम्पक : । पुं० प्रदीपे ॥ पीतवर्णचम्पकपुष्पवृक्षे ॥

पीततण्डुल : । पुं० कङ्गुन्याम् ॥

पीततण्डुला । स्त्री० बृहतीप्रभेदे । क्षविकावृक्षे । पुत्रप्रदायाम् । बहुफलायाम् ॥
पीततुण्डः । पुं० कारण्डवखगे ॥ सुगृहे ॥
पीततैला । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥ ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥
पीतदारु । न० देवदारुणि ॥ पीतञ्चतद्दारुच ॥ हरिद्रौ ॥ सरले ॥
पीतदुग्धा । स्त्री० हेमचोर्याम् ॥ पीतं दुग्धमस्याः ॥ धेनुष्यायाम् ॥
पीतद्रुः । पुं० दारुहरिद्रायाम् ॥ पीतं द्रवति । द्रुगतौ । मितद्र्वादित्वाट्डः ॥ पीतश्चासौद्रुश्चवा ॥ सरलवृक्षे ॥
पीतनः । पुं० आम्रातके ॥ प्लक्षे ॥ न० पीतदारुणि ॥ कुङ्कुमे । हरितालेः ॥ पीतं करोति । तत्करोतीति णिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । ल्युर्वा ॥ यद्वा । पीयते पीङ्पाने । वा० तनन् ० गुणाभावश्च ॥ पीतं वर्णं नयतिवा । नयगतौ । णीञ् वा । अन्येभ्योपीतिडः ॥
पीतनकः । पुं० आम्रातके ॥
पीतनी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥
पीतपर्णी । स्त्री० वृश्चिघ्न्याम् ॥
पीतपादा । स्त्री० शारिकापक्षिणि ॥ पीतचरणयुक्ते ॥
पीतपुष्पः । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ कर्णिकारे ॥ त्रिपुटोतकप्रभेदे ॥ पीतभिण्ट्याम् ॥ कूष्माण्डे ॥ पीतानि पुष्पाण्यस्य ॥ न० । आहुल्यवृक्षे ॥ हरिद्राभकुसुमे ॥
पीतपुष्पा । आढक्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ भिञ्झिरिटाक्षुपे ॥ कर्कोटक्याम् ॥
पीतपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥ पीतवास्यालके ॥ सहदेव्याम् ॥ महाकोशातक्याम् ॥ त्रपुष्याम् । राजकोशातक्याम् ॥
पीतफलः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ कर्मरङ्गवृक्षे ॥ पीतानिफलान्यस्य ॥
पीतफलकः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥
पीतबालुका । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ पीतवर्णसिकतायाम् ॥
पीतभद्रः । पुं० शिङ्किराते ॥
पीतभृङ्गराजः । पुं० स्वर्णभृङ्गारे । हरिप्रिये ॥
पीतमणिः । पुं० पुष्परागे ॥ गोमेदे ॥
पीतमस्तः । पुं० खगान्तरे । कलिकारे ॥
पीतमाक्षिकम् । न० मधुप्रभेदे ॥
पीतमुण्डः । खगविशेषे । कलिकारे ॥
पीतमुद्गः । पुं० वसौ । प्रचले । शारदे । सोनामुंगा इ० भा० हि० ॥
पीतमूलकम् । न० गर्जरे ॥ इ० रा० नि० ॥
पीतयूथी । स्त्री० स्वर्णयूथ्याम् । सोनजुही इ० भा० ॥

पीतरक्तः । पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीतरत्नम् । न० गोमेदमणौ ॥

पीतरागः । पुं० पीतवर्णे ॥ किञ्जल्के ॥ सिक्थके ॥ त्रि० । पीतवर्णवति

पीतरोहिणी । स्त्री० काश्मर्याम् ॥

पीतलः । पुं० पीतवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

पीतलकम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥

पीतलोहम् । न० पित्तलभेदे ॥

पीतवासाः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० पीतवस्त्रवति ॥

पीतबीजा । स्त्री० मेथिकायाम् । पीतानिबीजानियस्याः ॥ त्रि० पीतवर्णबीजयुक्ते ॥

पीतवृक्षः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतशालः । पुं० असनवृक्षे ॥

पीतसारः । पुं० मलयजे ॥ गोमेदकमणौ ॥ तुरुष्के ॥ बीजके ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ न० हरिचन्दने ॥

पीतसारकः । पुं० सर्जकवृक्षे विजयसारइतिख्याते ॥ पीतः सारोऽस्य ॥ निम्बवृक्षे ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीतसारि । न० स्रोतोञ्जने ॥

पीतसालकः । पुं० सर्जकवृक्षे । असने । बन्धूके । विजयसार० इ० ख्याते ॥ पीतः सारोऽस्य । रलयोरैक्यत्वम् ॥

पीतस्फटिकः । पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीता । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ कपिलशिंशपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ गोरोचनायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥ पीयतेस्म । पीङ्पाने० पापानेवा । कर्मणिक्तः । घुमास्थेतीत्वम् ॥

पीताङ्गः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

पीताब्धिः । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ पीतः अब्धिर्येनसः ॥

पीताभम् । न० कालीयके । हरिचन्दने ॥ पीताआभायस्यतत् ॥ त्रि० । पीतकान्तौ ॥

पीताम्बरः । पुं० अच्युते । विष्णौ ॥ पीतमम्बरंयस्यसः ॥ शैलूषे ॥ न० हरिद्राभवसने ॥ पीतवर्णकौषेयवस्त्रे ॥ त्रि० पीतवस्त्रयुक्ते ॥

पीताम्बरा । स्त्री० बगलादेव्याम् ॥

पीताश्मा । पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीतिः । पुं० घोटके । तुरगे ॥ इत्यमरः ॥ पिबति । पापाने । क्तिच् । घुमास्थेतीत्वम् ॥

पीतिः । स्त्री० पाने । द्रवद्रव्यस्यगलाधःकरणे ॥ इतिमेदिनीकरः । पानम् । पा० । स्त्रियांक्तिन् । घुमास्थेतीत्वम् ॥ शुण्डायामिति शब्दचन्द्रिका ॥

पीतिका । स्त्री० पीतयूथ्याम् । दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतुः पुं० । सूर्ये ॥ वह्नौ ॥

पिबति । पा० । पः किच्चेति तुन् ॥

पीथः । पुं० अर्के ॥ अग्नौ ॥ काले ॥ न० । जले ॥ घृते ॥ पिबति । पा० । पातृतुदीभ्यादिनाथक् ॥

पीथिः । पुं० घोटके ॥

पीनः । त्रि० स्थूले ॥ प्यायतेस्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । प्यायः पीभावः ॥

पीनसः । पुं० रोगविशेषे । नासा स्रावे । प्रतिश्यायें ॥ अस्य निदानम् ॥ यथा । आनह्यतेयस्यविशुष्यतेचप्रक्लिद्यतेधूप्यतिचैवनासा । नवेत्तियोगन्धरसांश्चजन्तुर्जुष्टंव्यवस्येत्खलुपीनसेन ॥ तञ्चानिलश्लेष्मभवंविकारंब्रूयात्प्रतिश्यायसमानलिङ्गम् ॥ अस्यौषधम् । यथा । पिप्पलीत्रिफलाचूर्णंमधुसैंधवसंयुतम् । सर्वरोगज्वरश्वासशोषपीनसहृद्भवेत्इति ॥ पीनंस्यति० सायतिवा । षोऽन्तकर्म्मणि० पैच येवा । आतोनुपेतिकः ॥

पीनसा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पीनसी । त्रि० पीनसरोगिणि ॥

पीनस्कन्धः । पुं० महिषे ॥

पीनोघ्नी । स्त्री० पीवरस्तन्याङ्गवि ॥ पीनमूधोऽस्याः । ऊधसोऽनङ् । बहुव्रीहेरूधसोङीष् ॥

पीपरिः । पुं० कृष्णवृन्ते ॥ इ० रा० नि० ॥

पीयुः । पुं० काले ॥ रवौ ॥ घूके । पेचके ॥ सुवर्णवायसयोरिति दीक्षितः ॥ पिबति । पा० । खरु शङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु० इतिकुप्रत्ययः धातोरीत्त्वंयुगागमश्च ॥

पीयूषम् । न० अमृते ॥ अमृतायाम् । गुडूच्याम् ॥ यथा । पीयूष [illegible] इ० लोलिम्बराजः ॥ दुग्धे ॥ पुं० न० नवप्रसूतधेनोः सप्तदिवसावधिक्षीरे । पेयूषे ॥ पीयते० पीयूयते० अनेनवा । पीय इ० सौत्रो धातुः प्रीतौ । पीयेरूषन् ॥

पीयूषमहाः । पुं० चन्द्रे ॥ इ० श० रत्नावली ॥

पीयूषरुचिः । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० । अमृतप्रिये ॥

पीलकः । पुं० पिपीलिकायाम् ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥

पीलुः । पुं० प्रसूने ॥ परमाणौ ॥ मतङ्गजे ॥ तालस्यास्थिखण्डे ॥ काण्डे । वाणे ॥ अजादिदेशेषु खनाम्नाप्रसिद्धपादपविशेषे । गुडफले ॥ कृमिविशेषे ॥ पुष्पद्रुमे ॥ पीलयति । पीलप्रतिष्टम्भे । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ न० पीलुवृक्ष

स्यफले। पीलु॰ दृ॰ भा॰ ॥ पीलु ग्लेष्मसमीरघ्नं पित्तलं भेदि गुल्मनुत् । स्वादु तिक्तञ्च यत् पीलु नात्युष्णं तत् त्रिदोषहृत् ॥
पीलुकः। पुं॰ मधूकप्रभेदे ॥
पीलुकुणः। पुं॰ पीलूनां पाके ॥ तस्य पाकमूल इत्यादिना कुणप् प्रत्ययः ॥
पीलुनी। स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥
पीलुपत्रः। स्त्री॰ लताविशेषे। मोरटायाम् ॥
पीलुपर्णी। स्त्री॰ विम्बिकायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ ओषधिभिदि ॥ पीलोरिवपर्णान्यस्याः ॥ पाककर्णेति ङीष् ॥
पीवा। त्रि॰ स्थूले ॥ प्यायते। प्यैङ् वृद्धौ। ध्याप्योः सम्प्रसारणं चेति क्वनिप् ॥
पीवरः। त्रि॰ स्थूले। मोटा इति भाषा ॥ प्यायते। प्यैङ्। क्लित्वरच्छत्वरेति वरच् प्रत्ययान्तो निपातितः ॥ पुं॰ कूर्मे ॥
पीवरस्तनी। स्त्री॰ स्थूलस्तन्यां गवि। पीनोध्न्याम् ॥ पीनस्तनविशिष्टायां नार्याम् ॥ पीवराः स्तनाः पीवरौ वा स्तनौ अस्याः स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादिति ङीष् ॥
पीवरा। स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥ शतावर्याम् ॥ स्थूलायाम् ॥
पीवरी। स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ शतमू

र्ल्याम् ॥ प्यायते। प्यैङ्। ध्याप्योः सम्प्रसारणञ्चेति क्वनिप् स्त्रियां च नो रश्चेति ङीप् ॥
पुंइटः। पुं॰ गन्धमृगविशेषे ॥
पुंश्चलः। पुं॰ व्यभिचारिणि ॥ यथा ॥ ललाटोपनतास्तिस्रो रेखाः स्युः शतवर्षिणाम्। नृपत्वं स्याच्चतसृभिरायुः पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखेणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्च पुंश्चलः ॥ इ॰ गरुडपु॰
पुंश्चली। स्त्री॰ व्यभिचारिण्याम्। अतिचञ्चलायाम्। असत्याम् ॥ तस्याश्चरित्रदोषा यथा। अशोकोविद्ध भुवने दुर्ज्ञेयं पुंश्चलीमनः। पुंश्चल्यां यो हि विश्वस्तो विधिना स विडम्बितः ॥ वह्निः कृतघ्नयशसा धर्मेणा स्वकुलेन च। वाञ्छितं नूतनं प्राप्य विनश्यति पुरातनम् ॥ सदा स्वकर्म सा ध्यासा को वा तस्याः प्रियोऽप्रियः। देवेकर्म्मणि पैत्रे च पुत्रे वन्धौ न भर्त्तरि ॥ दारुणं पुंश्चली चित्तं सदा शृङ्गारकर्म्मणि। प्राणाधिकं रतिज्ञं साऽमृतमित्यादि पुंश्चली ॥ रत्नप्रदं रत्यविज्ञं विषमित्यादि पश्यति। सर्वेषां स्थलमस्त्येव पुंश्चलीनां न कुत्रचित् ॥ दारुणा पुंश्चली जातिर्नरजातिभ्य एव च ॥ निष्कृतिः कर्मभोगान्ते सर्वेषामस्ति निश्चितम् ॥ न पुंश्चली नाविप्रेन्द्रयाश्चन्द्रदिवाकरौ। अन्यासां कामिनीनाञ्च कीटहन्तुश्चया

दया । सामास्तिपुंश्चलीमाचकान्तं हन्तुंपुरातनम् ॥ रतिश्चंनूतनंप्राप्यविषतुल्यंपुरातनम् । कान्तंदृष्ट्वा ... पृथिव्यांयाश्चियः ... भारते । तिष्ठन्तिताभ्योमपरा: पापिष्ठा: सन्तिकेचन ॥ (*†*) ॥ पुंश्चलीपरिपक्वान्नंसर्व्वंपातकमिश्रितम् । दैवेकर्म्मणिपैत्रे चदेयंनचतथाजलम् ॥ अन्नंविष्ठापयोमूत्रंपुंश्चलीनाञ्चनिश्चितम् । दत्त्वापितृभ्योदेवेभ्योभुक्त्वाचनरकंव्रजेत् ॥ शतवर्षंकालसूत्रेपचत्त्येवसुदारुणे । घोरान्धकारेकृमयस्तंदशन्तिदिवानिशम् ॥ पुंश्चल्यन्नञ्चयोभुङ्क्तेदैवाद्यदिनराधमः । सप्तजन्मकृतंपुण्यंतस्यनश्यतिनिश्चितम् ॥ आयुःश्रीयशसांहानिरिहलोकेपरत्रच । तस्मात्यत्नाद्वर्जनीयंपाकपात्रंकलत्रकम् ॥ (°†*†) ॥ पुंश्चलीदर्शने पुण्यंयात्रानिर्भवेद्ध्रुवम् । स्पर्शने चमहापापंतीर्थस्नानाद्विशुद्ध्यति ॥ स्नानंदानंव्रतञ्चैवजपश्चदेवपूजनम् । निष्फलंपुंश्चलीनाञ्चभारतेजीवनंवृथा ॥ (*°†°*) ॥ उपस्थितमकामपुंश्चलीत्यागेदोषोयथा रहस्युपस्थितांकामात्पुंश्चलींचजितेन्द्रियः परित्यजेद्धर्म्मभयादधर्मान्नरकंव्रजेत् ॥ (†°*°†) ॥ सर्वदैवतस्यातपस्विभ्यःज्यत्वं गर्हितत्वं चयथा । उपस्थिताचयायोषिद्दत्त्वाज्यारागिणामपि । श्रुतोश्रुतमितित्याज्यासर्वदैवतपस्विनाम् ॥ अहोसर्वाः च विश्वास्याःपुंश्चलीचविशेषतः । ... नावः प्राणघ्नमानाशिनीदुःखदायिनी ॥ स्वकार्यंतत्पराशश्वत्परकार्यविघातिनी । निष्ठुरानरघातिभ्यः सर्वापहीवरूपिणी ॥ विद्युद्दीप्तिर्जलेरेखालोभान्नैवीयथाभवेत् । परद्रोहाद्यथासम्पत्कुलटाप्रेमतत्परम् ॥ सर्वेभ्योहिंस्रजन्तुभ्योविषहीजासदैवसा । योविश्वसेत्तांसम्मूढोविपत्तस्यपदेपदे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे २३ । २४ । ७२ अध्यायः ॥ पुंसोभर्त्तुः सकाशात्चलतिपुरुषान्तरंगच्छति । चलगतौ । अच् । गौरादिः ॥

पुंश्चिह्नम् । न० शिश्ने ॥

पुंसवनम् । न० दुग्धे । गर्भे ॥ संस्कारविशेषे ॥ द्वितीयेवातृतीयेवामासिपुंसवनंभवेत् । व्यक्तगर्भेभवेत्कार्यंसीमन्तेनसहाथवा ॥ पुमान्सूयतेऽनेन । पुस० । ल्युट् ॥

पुंस्त्वम् । न० रेतसि । शुक्रे ॥ पुरुषत्वे ॥

पुंस्त्वविग्रहः । पुं० भृङ्गे ॥

पुक्कसः । पुं० श्वपचे ॥ अधमे ॥ पुत्कुत्सितम् पुण्यंवापुमांसंवाकस

ति । कामगतौ । अच् । मू० कौवा ॥ पृ० । निषादाच्छूद्रायांजाते । जातोनिषादाच्छूद्रायांजात्याभवति पुक्कस : ॥

पुक्कसी । स्त्री० कालिकायाम् ॥ नी-ल्याम् ॥

पुङ्ख : । पुं० मङ्गलाचारे ॥ शराङ्गे । बाणमूले ॥ श्येने ॥

पुङ्खानुपुङ्खम् । न० मङ्गलामङ्गले ॥ यथा : । पुङ्खात् । इतिप्रयोगस्तत्वम् परोपिधौरोनमुल्लोल मुकुन्दपदार विन्दे । सङ्गीतनृत्यगतितालवशंग तापि मौलिस्थकुम्भपरिरक्षणधीर्न टीवेति ॥

पुङ्ग : । पुं० न० पुञ्जे ॥ इतिशब्द चन्द्रिका ॥

पुङ्गल : । पुं० आत्मनि ॥ इतिभूरि प्रयोग : ॥

पुङ्गव : । पुं० बलीवर्दे । वृषे ॥ पुं-मांश्चासौगौश्च । गोरतद्धितलुकीति टच् ॥ औषधभेदे ॥ उत्तरपद स्थ : श्रेष्ठे ॥ ऋषभोवृषे ॥ महो क्ष ॥ पुरुषर्षभ ॥ पुमान्गौरिव । उपमितिसमास: । पूर्ववत्टच् ॥

पुच्छ : । पुं० पश्चात्प्रदेशे ॥ पुं०न० लाङ्गूले ॥ न० कलापे । समूहे । लोमवल्लाङ्गूले ॥ पुच्छति । पुच्छप्र मादे । प० अच् । पृ० । पुच्छभा गडेतिनिपातनाद्वायसाप : ॥

लोचटकानां० इतिभा० ॥

पुच्छटा । स्त्री० । लक्ष्मणाकन्दे ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

पुच्छी । पुं० कुक्कुटे ॥ अर्कवृक्षे ॥ त्रि० । लाङ्गूलवति ॥

पुञ्ज : । पुं० राशौ । धान्याद्युच्छ्रित वृन्दे ॥ पिञ्जयति० पिञ्ज्यतेवा । पिजिहिंसा बलादाननिकेतनेषु । अच्०वञ्वा । पृ० । यद्वा । उन्न-त्याप त्वामंजयति । घञ् ० इ : ॥

पुञ्जिकस्थली । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पुट : । पुं० बालपल्लवे ॥ न० । जा तीफले ॥ उपर्यधोभवापन्नसंयुक्तास् दादिकपालद्वयरूपौषधपाकपात्रे ॥ धात्वादिमारणोपयुक्तान्पुटप्रकारा नाहरसप्रदीप : । लोहादेरपुनर्भा व स्तद्गुणत्वं गुणाढ्यता । सलिले तरणञ्चापिततमिद्धि : पुटनाद्भवेत् ॥ गम्भीरेविस्तृतेकुण्डे द्विहस्ते चतु रस्रके । वनोपलसहस्रेणापूरितेपुट मौषधम् । कोष्ठिरुद्धं प्रयत्नेनगोवि ष्ठोपरिधारयेत् । वनोपलसहस्रा र्द्धंकोष्ठिकोपरितिः क्षिपेत् ॥ व ह्निं विनि : क्षिपेत्तमहापुटमिति स्मृतम् ॥ १ ॥ कोष्ठंभूषा । गो विष्ठा० गोइठा ॥ ✱✱✱ ॥ सपादहस्तमानेनकुण्डे निम्ने तथा यते । वनोपलसहस्रेणापूर्णेमध्ये विधारयेत् ॥ पुटनद्रव्यसंयुक्तांको

ष्ठिकांमुद्रितांमुखे । अधोर्द्धानिकर
गडानिअर्द्धान्युपरिनि : क्षिपेत् ॥
एतद्गजपुटंप्रोक्तंख्यातंसर्वपुटोत्तम
म् । हस्तश्चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाणः
समपादः तेनत्रिंशदङ्गुलप्रमाणेने
त्यर्थः अतएवोक्तम् । साधारणेन
राङ्गुल्यात्रिंशदङ्गुलकोगजः । क
रगडानि० आरण्यागोमयाः । इ०
गजपुटम् ॥ २ ॥ (++++)—
अरत्निमात्रकेकुगडेपुटंवाराहमुच्यते
॥ ३ ॥ वितस्तिमात्रके खातेकथि
तंकौक्कुटंपुटम् ॥ ४ ॥ अरत्निस्तुनि
ष्कनिष्ठेनमुष्टिना । इत्यमरः । नि
स्तकनिष्ठयामुष्ट्योपलचितोहस्तो
ऽरत्निरित्यर्थः ॥ शोड़शाङ्गुलकेखाते
कस्यचित्कौक्कुटंपुटम् ॥ यत्पुटंदी
यतेखातेह्यष्टसङ्ख्यैर्वनोपलैः । क
पोतपुटमेतत्तु कथितंपुटपगिडतैः
॥ ५ ॥ गोष्ठांतर्गोखुरक्षुग्णंशुष्कचू
र्णितगोमयम् । गोवरंतत्समाख्या
तंवरिष्ठंरसमाधने ॥ वृहद्भाण्डस्थि
तैर्यत्रगोवरैर्दीयते पुटम् । तद्गोव
रपुटंप्रोक्तंभिषग्भिः सूतभस्मकृत्
॥ ६ ॥ वृहद्भाण्डेतुषैः पूर्णे मध्ये
मूषांविधारयेत् । क्षिप्त्वाग्निंमुद्र
येद्भाण्डं तद्भाण्डपुटमुच्यते ॥ ७
॥ इति भावप्रकाशः ॥ पुं० । न०
। अश्ववखुरे । ३ ॥ आच्छादने ॥
पत्रादिरचितपुष्पाद्याधारे । पुडा०

इति० दीना० इतित्रिका० । मिथः
संश्लेषे ॥
पुटकम् । न० पद्मे ॥ इतिशब्द० ॥
पुटकन्दः । पुं० कोलकन्दे ॥
पुटकिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ पुट-
कानिसन्त्यत्रपुष्करादिभ्योदेशइती
निः ॥
पुटग्रीवः । पुं० गर्गर्याम् ॥ ताम्रकु
म्भे ॥
पुटपाकः । पुं० पुटान्तरितौषधपच
ने ॥ अस्यविधिर्यथा ॥ पुटपक्वस्यक
ल्कस्यस्वरसोगृह्यतेयतः । अतस्तुपु
टपाकानांयुक्तिरत्रोच्यतेमया ॥ पु
टपाकस्यपाकोयं लेपस्याङ्गारवर्णता
। लेपञ्चद्व्यङ्गुलंस्थूलंकुर्याद्द्व्याङ्गुलि
मात्रकम् । काश्मरीवटजंब्वादिप-
त्रैर्वेष्टनमुत्तमम् । पलमात्रोरसोग्रा
ह्यः कर्षमात्रंमधुक्षिपेत् । कल्क
चूर्णद्रवाद्यास्तुदेयाः कोलमितावु
धैः ॥ ०० ॥ अपिच । दं विल्वं स्नि
ग्धमांसस्यपरंद्रव्यं पलंमतम् । द्रव
स्यकुडवोन्मानंसर्वमेकत्रपेषयेत् ॥
तदेकत्रसमालोड्यपत्रैः सुपरिवे
ष्टितम् । पुटपाकविधानेन तत्पक्
त्वातद्रसंवुधः ॥ तर्पणोक्तेन विधि
नायथावदवधारयेत् । दृष्टिमध्येनि
षेच्यः स्यान्नित्यमुत्तानशायिना ॥
स्नेहनोलेखनश्चैवरोपणश्चेतिसत्रि
धा । हितः स्निग्धोविरूढस्यस्निग्ध

स्यसन्तु लेखनः ॥ दृष्टेर्बलार्थमितरः पित्तासृग्व्रणवातनुत् । इतरोरोपणः । स्नेहमांसवसामज्जमेदः स्वादौषधैः कृतः ॥ स्नेहनः पुटपाकः स्याद्धार्योद्वे वाक्शतेतु सः । वाक्शतं कोटिकाशतम् । जाङ्गलानां यकृन्मांसैर्लेखनद्रव्यसंयुतैः ॥ कृष्णलोहरजस्ताम्रशङ्खविद्रुमसिन्धुजैः । समुद्रफेनकासीसस्रोतोजदधिमस्तुभिः ॥ लेखनो वाक्कृतं तस्य परं धारणमिष्यते । स्तन्यजाङ्गलमध्वाज्यतिक्तकद्रव्यभावितः ॥ लेखनात्त्रिगुणो धार्यः पुटपाकस्तु रोपणः । तिक्तकद्रव्याण्याह । निम्बामृतावृषपटोलनिदिग्धिकाभिः स्यात्पञ्चतिक्तकमिति प्रथितो गणोयम् । आचरेत्तर्पणोक्तान्तु क्रियां व्यापत्तिदर्शने । व्यापत्तिदर्शने । मिथ्याकृतपुटपाकजनितव्याधिदर्शने । तेजांस्यनिलमाकाशमादर्शं भास्वराणि च । नेत्रतर्पितनेत्रे यस्तथा पुटपाकवान् ॥ इति भावमिश्रः ॥

पुटपाकजम् । न० मांसस्यव्यञ्जनान्तरे ॥ गुरुयन्त्रेणयत्पक्वं तज्ज्ञेयं पुटपाकजम् ॥

पुटभेदः । पुं० नदीवक्रे ॥ पत्तने । नगरे ॥ आतोद्ये ॥ तटिनीमुखे ॥ चक्राकारिजलानामधीयाने ॥ पुटं संश्लिष्टं भिनत्ति । भिदिर० । कर्मण्यण् ॥ पाषाणविशेषे ॥ पुटैः पुटैर्भिद्यते इ० ॥

पुटभेदकः । पुं० पाषाणविशेषे ॥

पुटभेदनम् । न० पत्तने । स्थानीये । नगरे ॥ पुटानि पात्राणि भिद्यन्तेऽत्र । भिदिर० । अधिकरणे ल्युट् । युज्वा ॥

पुटालुः । पुं० शूकरकन्दे । कोलकन्दे ॥

पुटिका । स्त्री० एलायाम् ॥

पुटितम् । न० अक्षिपुटे ॥ हस्तपुटे । त्रि० । पाटिते ॥ स्यूते ॥

पुटी । स्त्री० कौपीने ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिनिर्मितपुष्पाद्याधारे । पुटिया० पुडी० इ० भा० ॥ गौ० ङीष् ॥

पुटोटजम् । न० श्वेतच्छत्रे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

पुटोदकः । पुं० नारिकेले ॥ इ० हा०

पुण्डरी । पुं० हस्तिनां मनुष्याणाञ्च चक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रसमानपत्रे । पौण्डरीके । चक्षुष्ये । सालपुष्पे ॥ इ० शब्द० ॥

पुण्डरीकम् । न० सिताम्भोजे ॥ सितच्छत्रे ॥ भेषजे ॥ पुं० । व्याघ्रे । अग्निदिङ्नागे ॥ कोषकारान्तरे ॥ सहकारे ॥ गणधरे ॥ राजिलाहौ ॥ गजज्वरे ॥ मदनवृक्षे ॥ कमण्डलौ ॥ श्वेतकर्णे ॥ शालि

जातिविशेषे ॥ कुष्ठविशेषे ॥ तल्ल क्षणम् । सश्वेतं रक्तपर्य्यन्तं पुण्डरीकदलोपमम् । सोत्सेधञ्च सरागञ्च पुण्डरीकं प्रचक्षते इति० । पुण्डरीकवर्णयोगात् पुण्डरीकः । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डयति । मण्डिभूषायाम् । पुडि च । फर्फरीकादयश्चेत्यरीकन् ॥

पुण्डरीकाक्षः । पुं० विष्णौ । नारायणे । हृत्पुण्डरीके प्रकाशमानेवासुदेवे ॥ तस्य स्मरणादेव शुचिर्भवति । यथा । अपवित्रः पवित्रो वा सर्व्वावस्थाङ्गतोपि वा । यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिरिति स्मृतिः ॥ पुण्डरीकमिवाक्षिणी यस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात् षच् । पुण्डरीकेषु अक्षियस्य वा ॥ पुण्डरीकस्थाने अक्षियस्येति वा ॥ अयमर्थस्तु हरिस्तं साक्षसमिति पुष्पदन्तस्तोत्रे व्यक्तः ॥ यद्वा पुण्डरीकलोकात्मकम् अक्षति । अक्षू व्याप्तौ । कर्म्मण्यण् ॥ तत्त्वायति वा । त्रै चये । आतोनुपसर्गे इति कः । अन्येषामपीति दीर्घः । आङ्प्रश्लेषो वा । ततमुपीति मूलविभुजेति कः ॥ न० । पुण्डर्य्ये ॥

पुण्डरीयकम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे ॥

पुण्डर्य्यम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डयति । पुडि खण्डने । अच् । पुंड स्यार्य्यः प्रधानम् । शकन्ध्वादिः

पुण्ड्रः । पुं० दैत्यविशेषे ॥ इक्षुप्रभेदे । पौंडा० इ० भा० ॥ अतिमुक्तके चित्रे ॥ कृमौ ॥ पुण्डरीके ॥ तिलके । पुष्पवृक्षविशेषे ॥ हस्वप्लक्षे ॥ देशविशेषेतु पुण्ड्राः ॥ न० । ऊर्द्ध्वपुण्ड्रादौ ॥ पुण्डते । पुडि खण्डने । स्फायितञ्चीति रक् ॥

पुण्ड्रकः । पुं० अतिमुक्ते । वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् । तिलकवृक्षे । स्थिरपुष्पायाम् ॥ इक्षुप्रभेदे । पौण्डा इ० भा० ॥ पुण्डति० पुण्डतेवा । मुडि बन्धने० पुडि च । स्फायीति रक् । स्वार्थे कन् ॥

पुण्ड्रकेलिः । पुं० इभे । हस्तिनि ॥ पुण्ड्रेषु केलिर्यस्य ॥

पुण्यम् । न० धर्म्मे ॥ सुकृते ॥ यथा । पण्डितेनापि किन्तेन समर्थेन च देहिनाम् । यत् पुण्यं भारमुद्वोढुमशक्तः पारलौकिकमिति ॥ तस्माद्यतेत पुण्येषु य इच्छेन्महतीं श्रियमिति ॥ विधिविहिते ॥ सदाचारे ॥ शोभनकर्म्मणि ॥ त्रि० । शोभने । मनोरमे । सुन्दरे ॥ पावने ॥ शुद्धे ॥ पुनाति० पूयतेऽनेन वा । पूञ् । पूञो यण्णुग्घ्रस्वश्चेति यत् णुग्ह्रस्वश्च ॥ यद्वा । पुणति । पुण कर्म्मणि शुभे । इगुपधेति कः । पुणे साधुः । तत

साधुरितियत् ॥ इयाममंनास्तिपुण्यंपापंहिंसासमं नहीतिदेवीभागवतम् ॥

पुण्यकम् । न० विधिविहितेउपवासकृच्छ्रचान्द्रायणप्राजापत्यनक्तभोजनादिव्रते ॥ पुण्यमेव । संज्ञायांकन् ॥

पुण्यकव्रतम् । न० ब्रह्मवैवर्तोक्ते । स्त्रीकर्त्तव्यनियमविशेषे ॥

पुण्यकृत् पुं० अश्वमेधादियाजिनि ॥ आश्रमकर्म्मकृति ॥ त्रि० पुण्यकर्त्तरि । धार्मिके ॥ पुण्यंकृतवान् सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञः इति कृञः क्विप् ह्रस्वस्येतितुक् ॥ पुण्यंकारयतिवा । बहुलमन्यत्रापीतिणिलुक् ॥

पुण्यगन्धः । पुं० चम्पके । पुण्योगन्धोऽस्य ॥

पुण्यजनः । पुं० यक्षे ॥ राक्षसे ॥ सज्जनादिवदिक्षुद्रलक्षणयापुण्यश्चासौजनश्च ॥ धार्मिके ॥ पुण्याश्रयोजनः । मध्यमपदलोपीसमासः ।

पुण्यजनेश्वरः । पुं० कुबेरे । त्र्यम्बकसखे ॥ पुण्यजनाः यक्षाः तेषामीश्वरः ॥

पुण्यतृणम् । न० श्वेतकुशे ॥

पुण्यदर्शनः । पुं० चाषपक्षिणि ॥

पुण्यफलः । पुं० वनविशेषे । लक्ष्म्यारामे ॥ न० । धर्म्मजन्यफले ॥

पुण्यभाक् । त्रि० पुण्यविशिष्टे ॥

पुण्यभूः । स्त्री० आर्यावर्ते ॥ पुण्यस्यभूः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यभूमिः । स्त्री० आर्यावर्ते ॥ पुण्यस्यभूमिः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यवान् । त्रि० सुकृतिनि । धन्ये ॥ पुण्यमस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यः इतिवत्वम् ॥

पुण्यश्लोकः । पुं० जनार्दने । विष्णौ ॥ नलइतिप्रसिद्धे राजनि ॥ युधिष्ठिरे ॥ पुण्यानिपावनानि श्लोकानियशांसियस्य ॥ पुण्यनिकवीनांपद्यानिवायस्मिन् ॥ त्रि० पुण्यचरित्रे

पुण्यश्लोका । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ वैदेह्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । पुण्यश्लोकोनलोराजा पुण्यश्लोकोयुधिष्ठिरः । पुण्यश्लोकाचवैदेही पुण्यश्लोकोजनार्दनइतिपुराणम् ॥

पुण्या । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ पुण्यजनिकायाम् ॥

पुण्यात्मा । त्रि० धर्मशीले ॥ पुण्यआत्माऽस्य ॥

पुण्याहम् । न० शोभनदिवसे ॥ पुण्यञ्चतदहश्च । राजाहः सखिभ्यष्टजितिटच् । उत्तमैकाभ्यामित्यन्हादेशो न । पुण्यसुदिनाभ्यामितिक्लीबत्वम् ॥ मङ्गले ॥ यथा० पुण्याहवाचनम् ॥

पुण्याहवाचनम् । न० दैवादिकर्म्मा

होमङ्गलार्थंपुण्याहमितिशब्दस्यवा रत्रयकथने ॥ यथा । पुण्याहवाचनं दैवेब्राह्मणस्यविधीयते । एतदेवनि रोङ्कारं कुर्य्यात्क्षत्रियवैश्ययो : ॥ मोङ्कारंब्राह्मणेब्रूयात्निरोङ्कारंमही पतौ । उपांशुचतथावैश्ये शूद्रे स्व स्तिप्रयोजयेदितियम : ॥

पुत्तलिका । स्त्री० धातुपाषाणादिनि र्मितमूर्त्तौ । पुतलीइतिभाषा ॥

पुत्तिका । स्त्री० मधुमक्षिकाविशेषे । पतङ्गिकायाम् ॥ यतआह । माक्षि कंतैलवर्णंस्यात्घृतवर्णंतुपौत्तिकम् । भ्रामरन्तुभवेच्छुक्लं क्षौद्रन्तुकपिलंभ वेत् । इति ॥ पुतंकुत्सितंतायते । तायृसन्तानपालनयो: । बाहुलका त्क : । यलोप: । केणइतिह्रस्व : । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥ पिपीलि- काप्रभेदे । दीमकइतिभीउक० इति चभाषा ॥ यथा । धर्म्मंशनै : सञ्चि नुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिका । परलो कसहायार्थंभानसं स्वशरीरिणामि ति ॥

पुत्र : । पुं० लग्नात्पञ्चमभवने ॥ आ त्मजे । तनये । सूनौ । सुते । अप त्ये । पूतइतिभाषा० ॥ अस्यनिरु क्तिर्यथा । पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पि तरंत्रायतेसुत : । तस्मात्पुत्रइति प्रोक्त : स्वयमेवस्वयम्भुवेति ॥ सं- सारिणोयमवश्यमपेक्षित : । अपुत्र स्यगतिर्नास्तिस्वर्गेगंतुंपरन्तप । येन केनाप्युपायेनपुत्रस्यजननंचरेदिति वचनात् ॥ सचद्वादशविधोयथा । पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवो मनु: । तेषांषड्बन्धुदायादा: षड दायादबान्धवा : ॥ औरस : क्षेत्रज श्चैवदत्त : कृत्रिमएवच । गूढोत्प न्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥ कानीनश्चसहोढश्चक्रीत : पौनर्भव स्तथा । स्वयंदत्तश्चशौद्रश्च षडदाया दबान्धवा : इति ॥ पुत्रिकापुत्रेण सहत्रयोदशविधोऽपिभवति ॥ ⁜ ॥ जीवतोवाक्यकरणात्क्षयाहेभूरिभो जनात् । गयायांपिण्डदानाच्च त्रि भि : पुत्रस्यपुत्रता ॥ (*) ॥ चतु र्विधा : पुत्रायथा । सुमनोवाच) । ऋणसम्बन्धिन : केचित्केचित्न्या सापहारका: । रिपवश्चप्रियाश्चेति स्वकर्म्मवशवर्त्तिन: ॥ भवेश्चतुर्भिर्जाय न्ते पुत्रामित्रास्त्रियस्तथा । भार्या पिताचमाताचभृत्या:स्वजनबान्धवा: ॥ स्वेनस्वेनहिजायन्ते सम्बन्धेनम हीतले । न्यासापहारभावेन यस्यय स्यकृतंभुवि ॥ न्यासस्वामीभवेत्पु त्रोगुणवान्रूपवान्भुवि । येनचाप हृतंन्यासंतस्यगेहेनसंशय : ॥ न्या सापहारणाद्दुःखंसदत्त्वादारुणंगत: । न्यासस्वामीसपुत्रोऽभून्न्यासापहार कस्यच ॥ गुणवान्रूपवांश्चैवसर्वल

पुत्र :

ऋणसंयुत ॥ भक्तिंच दर्शयेत्तस्य
पुत्रोभूत्वा दिनेदिने ॥ प्रियंवाक्यंध
रोवापिवह्नुस्नेहंप्रदर्शयेत् । स्वीयं
द्रव्यंसमुद्राढ्यं प्रीतिमुत्पाद्यचातु
लाम् ॥ भुक्तातुपोषणात्तेनतदादा
यपुनर्व्रजेत् । यथातेनप्रदत्तंतस्या-
सापहरणात्पुरा ॥ दुःखमेवंम-
हत्कृत्वादारुणंप्राणनाशनम् । ता
दृशंतस्माद्यात् सपुत्रोभूत्वामहागु
णैः ॥ अल्पायुषस्तथाभूत्वा मरणं
यान्तितेतथा । दुःखंदत्त्वाप्रयान्त्ये
वंप्रकृत्यैवंपुनः पुनः ॥ यदाहपुत्रपु
त्रेतिप्रलापंहिकरोतिसः । तदाहा
संकरोत्येषकः सपुत्रोहिकस्यच
॥ अनेनादिकृतंन्यासंमदीयंपरिचा
रिणा । द्रव्यापहारोपिपितापूर्वमद्यै
वतस्यच ॥ पिशाचस्त्वंमयादत्तमद्यै
वहिदुरात्मनः । द्रव्यापहरणेनापि
ममप्राणागताः किल ॥ दुःखिनम
हताचैवयथाहंपीडितःपुरा । तदा
दुःखंप्रदत्त्वाहंद्रव्यंमुद्राढ्यमुत्तमम्
॥ भोगेनसर्वमादायचिरात्विश्वास्य
सौम्यवत् । गतोस्मिस्वगृहंचाद्यक
स्याहमुतईदृशः ॥ नचैषोपिपितापू
र्वमद्यैवनचकस्यचित् । पिशाचस्त्वं
मयादत्तमद्यैवचदुरात्मनः ॥ एव
मुक्त्वाप्रयात्येवतंप्रहस्यपुनः पुनः ।
प्रयात्यनेनमार्गेणदुःखंदत्त्वामुदारु
णम् ॥ एवंन्यासस्यसम्बन्धात्पुत्राः

पुत्र :

किल्लेभवन्तिवै । संसारेदुःखबहु
लाहष्यन्तेयत्रतत्रहि ॥ १ ॥ ऋणसं
बन्धिनः पुत्रान् प्रवक्ष्यामितवाग्र
तः । ऋणंयस्यगृहीत्वायः प्रयाति
मरणंकिल ॥ अन्नदातासुतोभूत्वा
भ्रातावाथपिताप्रियः । मित्ररूपेण
वर्त्तेतअत्यन्तदुष्टः सदैवसः ॥ गुणं
नैवप्रपश्येत सक्रूरोनिष्ठुराकृतिः
। जल्पतेनिष्ठुरं वाक्यंसदैवस्वजने
षुच ॥ नित्यंमिष्टंसमश्नातिभोगा
न्भुञ्जीतनित्यशः । द्यूतकर्मरतो
नित्यंचौरकर्मणिनित्यशः ॥ गृहा
द्द्रव्यंबलाद्धर्त्तावार्यमाणः प्रकुप्य-
ति । पितरंमातरंचैवकुत्सतेचदिने
दिने ॥ द्रावकस्त्रासकश्चैवबहुनिष्ठु
रजल्पकः । वञ्चयित्वैवमुद्राश्च हृ
त्वामुःखेनतिष्ठति ॥ जातकर्मादि-
भिर्बालोद्रव्यंगृह्णातिदारुणः ।
पुनर्विवाहसंयोगान्नानाभेदैरनेकधा
॥ एवंसंचोयतेद्रव्यंनैवमेनददात्य
पि । गृहचैत्यादिकंसर्वंममैवहिनसं
शयः । पितरंमातरंचैव वदत्येवं
दिनेदिने ॥ मुद्गरैर्मुसलैश्चैवकचा
घातैस्तुदारुणैः । मृतेतुतस्मिन्पित
रितथामातरिनिष्ठुरम् ॥ निःस्ने
होनिर्घृणश्चैवजायतेनात्रसंशयः ।
शास्त्रकार्याणि दानानिनकरोतिक
दाचन । एवंविधास्वयःपुत्राभवन्ति
चमहीतले ॥ २ ॥ रिपुपुत्रंप्रवक्ष्या

मितवार्य मुनिपुङ्गव । बाल्ये वयसि सम्प्राप्ते रिपुवत्वर्ततेसदा ॥ पितरंमातरंचैव क्रीडमानोहिताडयेत् ताडयित्वाप्रयात्येवंप्रहस्यैवपुन : पुन : ॥ पुनरायातितं तत्रपितरं मातरंपुन : । सक्रोधोवर्ततेनित्यं नैवकर्मणिसर्वदा ॥ पितरंमारयित्वातु मातरंचपुन : पुन : । प्रयात्येवंसदुष्टात्मा पूर्ववैरानुभावत : ॥ ३ ॥ अथात : संप्रवक्ष्यामियस्मात्लभ्योभवेत्प्रिय: । जातमात्र: प्रियं कुर्यात्बाल्ये नटनक्रीडनै: ॥ वय: प्राप्यप्रियंकुर्यान्मातापित्रोरनन्तरम् । भक्त्यासन्तोषयेन्नित्यं तावुभौ परिपालयेत् ॥ स्नेहेनवचसाचैवप्रियसम्भाषणेनच । मृतौगुरुसमाज्ञायस्नेहेनकर्त्तेपुन : ॥ श्राद्धकर्माणि सर्वाणि पिण्डदानादिकांक्रियाम् । करोत्येवंमृदु : खार्त्तस्तेभ्योयात्रां प्रयच्छति ॥ ऋणत्रयान्वित : स्नेहान्निर्यापयतिनिश्चित : । यस्माल्लभ्यं भवेत्कान्तप्रयच्छतिनसंशय: ॥ पुत्रोभूत्वामहाप्राज्ञअनेनविधिनाकिल ॥ ४ ॥ उदासीनंप्रवक्ष्यामितवार्ये प्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेनभावेनसदैवपरिवर्त्तते ॥ ददातिनैवगृह्णातिनक्रुध्यतिनतुष्यति । नैवोपयातिसन्त्यज्यउदासीनोद्विजोत्तम ॥ तवार्ये कथितंसर्वं पुत्राणांगतिरीदृशी । यथापुत्रास्तथाभार्या पिता:माताथबान्धवा : ॥ भृत्याश्चान्ये समाख्याता : पशवस्तुरगास्तथा । गजा महिष्योदासश्चऋणसम्बन्धिन: स्वमी ॥ ०० ॥ सुपुत्रलक्षणन्तु । वशिष्ठउवाच । पुत्रस्यलक्षणंपुण्यं तवार्ये प्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तोयम्यात्मासत्यधर्मरत : सदा ॥ बुद्धिमान्ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वीवाग्विदाम्वर : । सर्वकर्मसुसद्धीरोवेदाध्ययनतत्पर : । सर्वशास्त्रप्रवक्ताचदेवब्राह्मणपूजक : । याजक : सर्वयज्ञानां दातात्यागी प्रियम्वद : ॥ विष्णुध्यानपरोनित्यं शान्तोदान्त : सुहृत्सदा । पितृमातृपरोनित्यं सर्वसूजनवत्सल : ॥ कुलस्यतारकोविद्वान् कुलस्यपरितोषक : । एवं गुणै : सुसंयुक्त : सुपुत्र : सुखदायक : ॥ पुत्रस्यजङ्गमतीर्थत्वं यथा । सर्वतीर्थावरंतीर्थंपुत्रतीर्थमुदाहृतम् ॥ यद्देणोवैष्णवद्वेषीसर्वधर्मवहिष्कृत : । पृथुनापुत्रतीर्थेन पवित्रोऽगात्परंपदम् ॥ सत्पुत्रंपरमंतीर्थंप्राप्य मुच्यन्तिपूर्वजा : । पितापितृऋणमुक्त : स्यात्जातेपुत्रे महात्मनि ॥ वैष्णवपुत्रस्यपूर्वपुरुषत्रातृत्वं यथा । वैष्णवोयदिपुत्र:स्यात्मतारयति पूर्वजान् । पितॄनधस्तनान्वंशांस्तारयत्यतिपावन : ॥ + ॥ कुपुत्रजन

नेपितॄणांनरकगमनंयथा । तथाय-
दिकुपुत्रःस्यात्तेनमज्जन्तिपूर्वजा :
। सुघोरेनरकेदीना : शपन्तिचमुहु
मुहु : ॥ यथा जलंकुप्लवेनतरन्म
ज्जतिमूढधी : । तथापिताकुपुत्रे
णतमसान्धे निमज्जति ॥ आतमा
त्रे कुलेजन्तोसंशेरतेपितामहा : ।
किमेषोऽधोनयेदस्मात्जन्तु वावैष्णा
वोभवन् ॥ इतिपाद्मे भूमिखण्डे
११ । १२ । १८ । १२० अध्याय :
॥ सप्तविधा : पुत्रा यथा । वरजो
वीर्यजश्चैवचैत्रज : पालकस्तथा ।
विद्यामन्त्रसुतानाञ्चगृहीत : सप्तम:
सुत : ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते : ॥ इति
ब्रह्मवैवर्त्तेप्रकृतिखण्डे ५६ अध्या-
य : पुत्रमुखदर्शने पुण्यं यथा । श्री
पार्वत्युवाच । गृहमागत्यप्राणेश
तपसांफलदायकम् । कल्पेकल्पे
ऽध्यासितेयं तंपश्यागत्यमन्दिरम् ॥
शीघ्रं पुत्रमुखंपश्यपुण्यबीजंमनोरम
वम् । पुन्नामनरकत्राणकारणंभव
तारणम् ॥ स्नानञ्चसर्वतीर्थेषुसर्वय
ज्ञेषुदक्षिणा । पुत्रस्यदर्शनस्यास्यक
लांनार्हन्तिषोडशीम्सर्वदानेनयत्पु
ण्यं यत्पृथिव्या : प्रदक्षिणं पुत्रद
र्शनपुण्यस्यकलां नार्हन्तिषोडशीम्
सर्वास्तपोभिर्यत्पुण्यं यद्देवानशनै :
व्रतै : । सत्पुत्रोद्भवपुण्यस्यकलाना
र्हन्तिषोडशीम् ॥ यद्विप्रभोजनै :पु

ण्यंयद्देवसुरसेवनै : । सत्पुत्रप्राप्ति
पुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥
इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिखण्डे ६
ऽध्याय : ॥ ०(+++)० विद्यादि
रहितस्यपुत्रस्यनिन्दायथा । कोर्थ :
पुत्रेणजातेनयोनविद्वान्नधार्मिक : ।
तयागवाकिंक्रियते यानदोग्ध्रीनग-
र्भिणी ॥ सचमध्यमोत्तमाधमभेदा
त्त्रिविध : । यदुपात्तं यश : पित्रा
धनंवीर्यमथापिवा । तन्नह्रापयतेय
स्तुसनरोमध्यम:स्मृत : ॥ तद्वीर्या
भ्यधिकंयस्तुपुनरन्यत्स्वशक्तित : ।
निष्पादयतितंप्राज्ञावदन्तिनरमुत्त
मम् ॥ य : पित्रासमुपात्तानिधनवी
र्ययशांसिच । न्यूनतांनयतिप्राज्ञा
स्तमाहु : पुरुषाधममितिमार्कण्ड
यपुराणम्) ॥ *+* ॥ जायमानो
हरेद्दारान् वर्द्धमानोहरेद्धनम् ।
म्रियमाणोहरेत्प्राणान् नास्तिपुत्र
समोरिपुरितितुकुपुत्रजन्यं दु : ख
मनुभवंकुर्वाणस्योक्ति: ॥ संसारिण:
सुखंपूर्णंसत्पुत्रमुखदर्शनम् । कुपु-
त्राचरितादुःखंमरणाभ्यधिकंवि-
दु : ॥ ०(*+*)० पुत्रस्यप्रशंसा
यथा । धनंनान्यञ्चरत्नं वाततसर्वंपु
त्रहेतुकम् । नभक्षितंयत्पुत्रेणतद्
द्रव्यंनिष्फलंभुवि ॥ शतकूपाधिका
वापीशतवापीसमंसर : । सर : श
ताधिकोयज्ञ :पुत्रोयज्ञशताद्वर:

॥ तत्रोद्दामोत्सवंपुण्यं जन्मान्तरसु-
खप्रदम् । सुखप्रदोऽपिसत्पुत्रः प्रा
णेभ्योऽपिसुनिश्चितम् ॥ पुत्रादपिप
रोबन्धुर्नभूतोनभविष्यति ॥ ✝ ॥
एष्टव्याबहवः पुत्रायद्येकोपिगयां
व्रजेत् । यजेद्वाचाश्वमेधेन नीलंवा
वृषमुत्सृजेत् ॥ पुन्नरकंतस्मात्त्रा
यते । चेत्पालने । सुपीतिकः ॥
यद्वा । पुनाति० पूयतेवा । पूञ्प
वने । पुत्रोहृस्वश्चतिक्तः ॥ उत्तम
श्चिन्तितंकुर्य्यात्प्रोक्तकारीचमध्यमः
। अधमोऽश्रद्धयाकुर्याद् कर्त्तोच्चरितं
पितुरितिमहाभारतम् ॥
पुत्रकः । पुं० पुत्रे ॥ शरभे ॥ धूर्त्ते ॥
शैलविशेषे ॥ वृक्षप्रभेदे ॥ अनुक-
म्पितः पुत्रः । अनुकम्पायामि
तिकः ॥ पुत्रकृत्रिमे० इतियावादि
षुपाठाद् कन् ॥
पुत्रकन्दा । स्त्री० लक्ष्मणाकन्दे ॥
पुत्रका । स्त्री० कन्यायाम् । पुत्र्येव
। स्वार्थेकन् । सुतकापुत्रिकेतिङी
नद्दूस्वस्यपक्षेऽकारः ॥
पुत्रजीवः । पुं० वृक्षविशेषे । जीयपुता
पट्टे । जीयापोताइतिभाषा ॥ पुत्र-
जीवोगुरुर्वृष्योगर्भदः श्लेष्मवातकृ
त् । सृष्टमूत्रमलोरूक्षोहिमः स्वादुः
कटुः पटुः ॥
पुत्रजीवकः । पुं० पुत्रजीववृक्षे ॥
पुत्रदा । स्त्री० लक्ष्मणायाम् ॥ वंध्या

कर्कोटक्याम ॥ गर्भदात्रीक्षुपे ॥
पुत्रदात्री । स्त्री० श्वेतपुष्पिकायाम्
। हतपत्रायाम् । मालवदेशप्रसिद्ध
लतेयम् ॥
पुत्रपत्नी । स्त्री० पुत्रस्यभार्यायाम् ।
स्नुषायाम् ॥ पुत्रः पतिर्यस्याः
। नित्यंसपत्न्यादिष्वितिनान्ता
देशेनान्तलक्षणोङीप् ॥
पुत्रपौत्रीणः । वि० पुत्रपौत्रानुभव
कर्त्तरि ॥ पुत्रपौत्राननुभवति ।
परोवरेत्यादिनाखः ॥
पुत्रप्रदा । स्त्री० वृहतीप्रभेदे । श्वेतवि
कायाम् ॥
पुत्रभद्रा । स्त्री वृहज्जीवन्त्याम् ॥
पुत्रवान् । पुं० विद्यमानपुत्रे ॥
पुत्रोऽस्त्यस्य । मतुप् ॥
पुत्रवती । स्त्री० विद्यमानपुत्रायाम्
॥ सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रि
णीभवेत् । सर्वास्तास्तेनपुत्रेणप्राह
पुत्रवतीर्मनुः ॥ पुत्रोस्त्यस्याः ।
मतुप् ॥
पुत्रलः । वि० पुत्रवति ॥ पुत्रोस्त्य
स्य । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवलच्
। असंज्ञात्वाद्वल इतिनदीर्घः ॥
पुत्रशृङ्गी । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥
पुत्रश्रेणी । स्त्री० प्रत्यक्श्रेण्याम् ।
मूषिकपर्ण्याम् ॥ पुत्राणांश्रेणिर
स्याः ॥
पुत्रसूः । स्त्री० पुत्रजनयित्र्याम् ॥

पुत्राचार्यः । पुं० पुत्रेणाध्यापिते पितरि ॥ मुख्ये न पुत्राचार्यत्वाऽसम्भवात् ॥

पुत्रान्नादः । पुं० पुत्रान्नभोजिनि । कुटीचके ॥

पुत्रिका । स्त्री० कन्यायाम् । दुहितरि । तनयायाम् ॥ यथा अपुत्रोऽनेन विधिनासुतांकुर्वीतपुत्रिकाम् । यदपत्यंभवेदस्यांतन्ममस्यात्स्वधाकरम् ॥ पुत्तलिकायाम् ॥ पाञ्चालिकायाम् । यावतूलके ॥ पुत्रीव । इवेतिकन् । यावादित्वाद्वा । केणइतिह्रस्वः ॥

पुत्रिकाधर्मः । पुं० भाषाबन्धेनकन्यादाने ॥ सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धः । यथा । अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलङ्कृताम् ॥ अस्यांयोजायतेपुत्रः समेपुत्रोभवेदिति ॥

पुत्रिकापुत्रः । पुं० पुत्रिकायास्तनये ॥ सचौरससमः ॥

पुत्रिकाप्रसूः । स्त्री० कन्याजनन्याम् ॥

पुत्रिणी । स्त्री० पुत्रवत्याम् ॥

पुत्री । पुं० पुत्रवति ॥ ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः ॥

पुत्री । स्त्री० सुतायाम् ॥ वृत्तविशेषे ॥ शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् ॥ यथा । धिक्तस्यजीवितंलोकेयस्यपुत्रीहिकुत्सिता । सर्वपापैकदुःखायपुत्रीभवतिदेहिनामिति ॥

पुत्रीयः । त्रि० पुत्र्ये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवापुत्राच्छश्च ॥

पुत्रेष्टिः । स्त्री० }
पुत्रेष्टिका । स्त्री० } पुत्रनिमित्तकयागविशेषे ॥ यथा । गृहीत्वापञ्चवर्षीयंपुत्रेष्टिंप्रथमंचरेदितिस्मृतिः ॥

पुत्रेषणा । स्त्री० पुत्रार्थंदारस्वीकारवाञ्छने ॥

पुत्र्यः । त्रि० पुत्रीये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा । पुत्राच्छचेतियत् ॥

पुद्गलः । पुं० आत्मनि ॥ देहे । काये ॥ पूर्यतेगलतीति० पुद्गलः वृद्धिह्रासविशिष्टइत्यर्थः ॥ त्रि० । सुन्दराकारे । रूपादिमद्द्रव्ये ॥

पुद्गलकः । पुं० वल्मीके ॥ पुद्गलार्घे ॥

पुद्गलास्तिकायः । पुं० षड्विधरूपादिमद्द्रव्ये ॥ पृथिव्यादिमहाभूतानिचत्वारितृणगुल्मलतादिरूपंस्थावरम् जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदभिन्नंजङ्गमञ्चेतिषड्प्रकारोऽयंपुद्गलास्तिकायः ॥

पुनः । अ० अप्रथमे ॥ अधिकारे ॥ भेदे । विशेषे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधारणे ॥ पनते । पनस्तुतौ । वा० अरः अस्योकारश्च ॥

पुनः पुनः । अ० पौनःपुन्ये । वारंवारम् । मुहुः । शश्वत् । अभीक्ष्णम् । असकृदित्यस्यपर्यायाः ॥ नित्यवीप्सयोरितिपुनः शब्दस्यद्विर्वचनम् ॥

पुनःपुना । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा कीकटेषु गयापुण्यापुण्यंराजगृहंवनम् । च्यवनस्याश्रमः पुण्योनदीपुण्यापुनःपुनेतिगयामाहात्म्यम् ॥

पुनःसंस्कारः । पुं० द्वितीयवारोपनयनादिसंस्कारे ॥

पुनरागमनम् । न० द्वितीयवारागमने । फिरआवनाइतिभाषा ॥ यथा । अधुनागम्यतां विप्रपुनरागमनंकुर्विति ॥

पुनरुक्तम् । न० शब्दार्थयोः पुनर्वचने ॥ यथाहगोत्तमः । शब्दार्थयोः पुनर्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानुवादात् ॥ ५ अध्याये ५७ ॥ पुनर्वचनंपुनरुक्तम् तस्यविभागार्थंशब्दार्थयोरिति । तेनशब्दपुनरुक्तमर्थपुनरुक्तञ्च लभ्यते । अनुवादेऽतिव्याप्तिवारणाय अन्यत्राऽनुवादादिति । अनुवादान्यत्वं सतीत्यर्थः । निष्प्रयोजनं पुनरभिधानंहिपुनरुक्तम् । अनुवादस्तु व्याख्यातृः सप्रयोजनकएवेतिभावः । तथाच समानार्थक पूर्वानुपूर्वीकशब्दप्रयोगः शब्दपुनरुक्तम् । समानार्थकभिन्नानुपूर्वीकशब्दस्यनिष्प्रयोजनं पुनरभिधानमर्थपुनरुक्तम् । आद्यं यथाघटोघट इति । द्वितीयं यथा घटः कलस इति । एतस्य प्रमादादिनासम्भवः ॥ ५७ ॥ पुनरुक्तभेदान्तरमाह । अर्थादापन्नस्यस्वशब्देनपुनरभिधानम् ॥ ५८ ॥ पुनरुक्तमित्यनुवर्तते । यस्मिन्नुक्ते यस्यार्थस्यौत्सर्गिकी प्रतिपत्तिर्भवति तस्यतेनरूपेणपुनरभिधानंपुनरुक्तम् । इदमेवचअर्थपुनरुक्तमितिगीयते । यथावह्निरुष्णइतिपूर्वपदाद्विप्रोक्तिरियम् । उष्णोवह्निरितिउत्तरपदाद्विप्रोक्तिः । एवंवह्निरस्तिगेहेनास्तीतिविध्याद्विप्रोक्तिः । जीवन्गेहेनास्तिवह्निरस्तीतिनिषेधाद्विप्रोक्तिः । पुनरुक्तञ्चविध्यञ्चेदंभाष्यादिसम्मतम् । अन्येतुशब्दपुनरुक्तं द्विविधम्० तस्यैवशब्दस्यपुनरभिधानंपर्यायेणाभिधानम् ॥ अन्यत्पुनरर्थपुनरुक्तमित्याहुः ॥ ५८ ॥ द्विगुणे ॥

पुनरुक्तजन्मा । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ पुनरुक्तंजन्मास्य ।यथा मातुरग्रेधिजननंद्वितीयंमौञ्जिबन्धने । तृतीयंयज्ञदीक्षायांद्विजस्यश्रुतिचोदनात् । इतिमनुः ॥

पुनरुक्तिः । स्त्री० पुनःकथने । कथितस्यैवकथने ॥

पुनर्डीनम् । न० सण्डीनएवसामान्य

गमने ॥

पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनरभीक्ष्णं नवः ॥

पुनर्नवा । स्त्री० साटीइतिप्रसिद्धे शाकविशेषे । शोथघ्न्याम् ॥ सा द्विधा । यथा । पुनर्नवाश्वेतमूला श्वीरोदीर्घपत्रकः । पुनर्नवापरारक्तावर्षाभूरक्तपुष्पकः ॥ पुनर्नवाश्वेतमूलाशोथघ्नीदीर्घपत्रिका । कटुःकषायाऽरुच्यशः पांडुहृद्दीपनीपरा ॥ शोफानिलगरश्लेष्महरीब्रध्नोदरप्रणुत् । पुनर्नवापरारक्ता रक्तपुष्पानिलाटिका । शोथघ्नीचद्रवर्षाभूर्वर्षकेतुः कठिल्लकः ॥ पुनर्नवारुणातिक्ताकटुपाकाहिमालघुः । वातलाग्राहिणीश्लेष्म पित्तरक्तविनाशिनीतिभावमिश्रः ॥ पुनरभीक्ष्णं नवान्यत्रैवा । रुट्टोरप् । चुभ्नादिः ॥

पुनर्नवाशाकम् । न० पौनर्नवे ॥ पौनर्नवंशाकमतीवकोमलंमुखेदितंमुष्टिभिरेवपीडितम् । सम्याचितंमिष्टतमन्तुतैलेसंवासितंहिङ्गुकणेनरुच्यम् ॥ पौनर्नवंहिवदन्तिरुच्यंकफापहम् । शोफपांडुक्षयश्वासज्वरहृद्रोगनाशनम् ॥

पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनर्भवति । भू० अच् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् । शरीरान्तरे ॥ वि० । पुनर्नवाजाते ॥

पुनर्भवी । पुं० आत्मनि ॥ इ०हेमचन्द्रः ॥

पुनर्भूः । स्त्री० दिधिष्वाम् । द्विरूढायाम् । अक्षतयोनित्वाद्विधवा पुनरुह्यते । इत्यसावन्यस्यभूत्वाऽन्यस्यपुनर्भवतिसंस्कृता । भू० क्विप् ॥ अक्षताचक्षताचैवपुनर्भूःसंस्कृतापुनरिति स्मृतिः ॥ त्रिविधासासमाख्यातानारदेनमहर्षिणा । कन्यैवाक्षतयोनिर्यापाणिग्रहणदूषिता । पुनर्भूः प्रथमासोक्तापुनःसंस्कारकर्म्मणा ॥ १ ॥ देशधर्म्मानवेक्ष्यस्त्रीपितृभिर्याप्रदीयते । उत्पन्नसाहसान्यस्मै सा द्वितीयाप्रकीर्तिता ॥ उत्पन्नसाहसाउत्पन्नव्यभिचारा ॥ २ ॥ असत्सुदेवरेषुस्त्री बांधवैर्याप्रदीयते । सवर्णायसपिण्डायसातृतीयाप्रकीर्तिता तिमिताक्षरा ॥ ३ ॥ त्रि० । पुनर्वारजाते ॥

पुनर्वचनम् । न० पुनरुक्ते ॥

पुनर्वसुः । पुं० अर्जे । विष्णौ ॥ पुनः पुनः शरीरेषुवसतिइदं चन्द्ररूपेण । वस० । उः । पुनःशब्दःपौनःपुन्येवर्त्तते०एकस्यपुनःशब्दस्यलोपोवा ॥ कात्यायनमुनौ ॥ धनारम्भे ॥ शिवे ॥ नक्षत्रविशेषेपुनर्वसूद्विवचनान्तः ॥ पुनर्वस्वोर्जाते ॥ श्रविष्ठाफाल्गुनीस्थगोलक ॥ तत्र जातस्यफलम् ॥ यथा । प्रभूतमित्रः

कृतशास्त्रयत्न : सद्रत्नकामी वरभूष णाढ्य : । दाताप्रतापीवसुधाधिपो सोपुनर्वसौयस्यभवेत् प्रसूरितिच्य-वैकाबचजंप्रामादिकम् ॥

पुनान : । त्रि० पवित्रीकुर्वाणे ॥ पुनाति । पूञ् ० शानच् । प्वादीनांह्रस्व: ॥

पुन्नाग : । पुं० सितोत्पले ॥ जातीफले ॥ पाण्डुनागे ॥ स्वनामख्यातवृहत् पुष्पवृक्षविशेषे । पुरुषे । तुङ्गे । केश रे । श्वेतहस्तिनि । गुर्जरदेशेसँदेशराड़ तिख्याते ॥ नरश्रेष्ठे ॥ यथा । मर न्तोविरलायन्ते घनायन्ते कलिद्रुमा: । नशमीनचपुन्नागोस्त्यस्मिन्संसार कानने ॥ पुमान्नागइव । उपमितस मास : । पुन्नागोनरश्रेष्ठ:प्राधान्यात् मतङ्गव ॥

पुन्नाट : । पुं० चक्रमर्द्दे ॥

पुन्नाड: । पुं० चक्रमर्द्दे ॥ पुमांसंनाड यति । नडभ्रंशे । चु० । कर्म्मण्यण् । मस्यानुस्वारपरसवर्णौ ॥

पुन्नामनरक: । पुं० नरकविशेषे ॥ पुन्नामनरकंघोरंविनाशंप्राप्नुसर्वत : ॥

पुपूषत् । त्रि० पवितुंसाधयितुंनिर्वृसीकर्तुमिच्छतिकर्त्तरि ॥ पुनाते: सन्न न्तात्शत् : शबादेश : । सनिग्रहगु होश्चे तिचकारादिट : प्रतिषेध : ॥

पुप्फुल : । पुं० उदरस्थवायौ ॥ इति भूरिप्रयोग : ॥

पुप्फुस : । पुं० बीजकोषे । पद्मबीजाधारे । वराटके ॥ फोँपड़ा० फेफड़ा चइतिख्याते वामपार्श्वस्थमलाशये । रक्तफेनजे ॥ यथा । हृदयाद्वामतोऽधश्चपुप्फुसोरक्तफेनज इति ॥

पुमर्थ : । पुं० धर्मादिषुचतुर्षु । पुरुषार्थे । पुंसोऽर्थात् : पुरुषस्यअर्थ : प्रयोजनंयस्मिन् ॥

पुमान् । पुं० पञ्चजने । पुरुषे । पूरुषे । नरे ॥ पाति । पा० । पातेर्डुम्सुन् ॥ क्वचित्पूञोडुम्सुन्नितिपाठ : । तत्रपुनाति । पूञ्पवने ॥ यस्मात्त्र्यङ्गुलोत्सेधोय : पुमान्सप्रकाशते ॥ आत्मनि ॥ देवतिर्यङ्मनुष्येषुपुन्नामाभगवान्हरि: । स्त्रीनाम्नीलक्ष्मी मैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरमितिविष्णुपुराणम् ॥ यावन्नविन्दतेजायांतावदर्द्धोभवेत्पुमान् । यन्नबालै : परिवृतंश्मशानमिवतद्गृहम् ॥

पु : । स्त्री० पुर्याम् । नगरे । पत्तने । हट्टादिविशिष्टे पुरे ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । भ्राजभासेतिक्विप् । उदोष्ठ्यपूर्वस्य उत् । रपर : । र्वोरितिदीर्घ : ॥ पूर्यते । पुर० सं०क्विप् वा ॥

पुर : । पुं० गुग्गुलौ ॥ पीतझिण्टयाम् ॥ न० । गेहे ॥ पाटलिपुत्रे ॥ पुष्पादीनांदलावृत्तौ ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ चर्म्मणि ॥ गृहोपरिगृहे ॥ देहे । शरीरे ॥ शरीरंहिपुरमिवपुरम्द्वारपालाधिष्ठात्राद्यनेकपुरोपकरणस

म्यस्तिदर्शनाच्छरीरमपिपुरम्। पुरञ्जसोपकरणं स्वात्मनाऽसंहतस्वतन्त्रस्वाम्यर्थं दृष्टम्। तथेदंपुरसामान्यादनेकोपकरणसहितं शरीरंस्वात्मनाऽसंहत राजस्थानीयस्वाम्यर्थं भवितुमर्हतीत्यनुध्येयम्॥ राजनामचिह्नितराजधान्याम्॥ पिपर्त्ति। पॄ०। मू०क:॥ यद्वा। पुरति। पुर अग्रगमने। इगुपधेतिक:॥ न०। स्त्री० हट्टादिविशिष्टस्थाने॥ बहुग्रामीयव्यवहारस्थाने। नगरे। पत्तने। कटके। पट्टे। निगमे॥ अस्यलक्षणंमत्स्यपुराणेराजधर्मेद्रष्टव्यम्॥

पुर:सर:। त्रि० अग्रगे। अग्रेसरे॥ पुर: सरति। सृ०। पुरोऽग्रतोऽग्रेषुसर्त्तेरितिट:॥

पुरञ्जन:। पुं० जीवे। कर्म्मणापुरञ्जनयतीतिव्याख्यानात्॥ पुरुषंपुरञ्जनंविद्याद्यद्व्यनक्त्यात्मन: पुरम्। एकद्वित्रिचतुष्पादंबहुपादमपादकमितिश्रीभागवतम्॥

पुरञ्जनी। स्त्री० बुद्धौ॥ यथा। नविदामवयंसम्यक् कर्त्तारंपुरुषर्षभ। आत्मनश्चपरस्यापिगोत्रंनामचयत्कृतम्॥ राजन्मदीया: सर्वेतेमामाहुश्चपुरञ्जनीमितिभागवतम्॥

पुरञ्जय:। पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे। काकुत्स्थे॥ त्रि० पुरजयकर्त्तरि॥

पुरटम्। न० सुवर्णे॥

पुरण:। पुं० समुद्रे॥ पूर्यते। पॄ०। कृपॄवृजिमन्दिनिधाञ: क्यु:॥

पुरतटी। स्त्री० हट्टाम्। हट्टीपुरतटीमतेतिहारावली॥

पुरत:। अ० अग्रतोऽर्थे॥ प्रथमे॥ पुरति। पुर०। बाहुलकात्अतसुच्॥

पुरद्वारम्। न० गोपुरे॥ पुरस्यद्वारम्॥

पुरद्विट्। पुं० शिवे॥ पुरंद्वेष्टि। द्विष०॥ क्विप्॥

पुरन्दर:। पुं० इन्द्रे। पुरहूते। शक्रे॥ अरीणांपुरोदारयतीतिविग्रहे। पू:सर्वयोर्दारिसहोरितिदि-दारणार्थकाद्दॄधातो:खच्प्रत्ययेवाचंयमपुरन्दरौचेतिनिपातित:॥ चौरे॥ यथा। समांसमीनायदिपाकशालासमांसमीनाद्गृहधेनव: स्यु: पुरन्दरस्याविषयंयदिस्यात्पुरन्दरस्यापिपुरंनयाचे॥ न०। चविके॥

पुरन्दरा। स्त्री० गङ्गायाम्॥ इतिहारावली॥

पुरन्ध्रि:। स्त्री० पुरन्ध्र्याम्॥

पुरन्ध्री। स्त्री० सपुत्रसधवायाम्। कटुम्बिन्याम्॥ पुरंगेहंधारयति। धृञ्०। स्वार्थण्यन्त:। संज्ञायांभृतॄवृजीतिखच्ह्रस्व:। गौ०ङीष्। पृ०॥ सीमान्ते॥

पुरविजयी। पुं० पुरांविजेतरिशिवे॥

पुरश्चरणम् । न० मन्त्राणांसाधनायज पहोमादिक्रियायाम् ॥ यथा । जप होमौतर्पणञ्चाभिषेकोविप्रभोजनम् । पञ्चाङ्गोपासनंलोकेपुरश्चरणमिष्यते ॥

पुरश्छद: । पुं० तृणविशेषे: दर्भे । सोमपत्रे । उलु०इ० गौड़भा० ॥

पुर: । अ० अग्रे ॥ प्रथमे ॥ प्राच्यांदिशि ॥ पूर्वकाले ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वस्मात्०पूर्वोवाएवंपूर्वस्याम् पूर्वस्या: पूर्वावावसत्यागतोरमणीयंवा। पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषामिति असि: पुरश्चादेशश्च ॥

पुरस्कार: । पुं० पुरस्क्रियायाम् ॥ अभिशापे ॥ अग्रकरणे ॥ पुर: क्रियतेऽनेन । कृञ्० । घञ् ॥

पुरस्कृत: । त्रि० अभिशस्ते ॥ अरिग्रस्त ॥ अग्रेकृते ॥ पूजिते ॥ स्वीकृते ॥ सिक्ते । अभिषिक्ते । पुरोऽकारि । डुकृञ्० । क्त: । पुरोव्ययमितिगतित्वम् । नमस्पुरसोरितिसत्वम् ॥

पुरस्कृत्य । अ० पुरत: कृत्वेत्यर्थे ॥

पुरस्क्रिया । स्त्री० पुरस्कारे ॥

पुरस्तात् । अ० प्रथमे ॥ प्राच्याम् ॥ अग्रतोर्थे ॥ पुरार्थे ॥ अग्रभागे ॥ पूर्वस्मिन् पूर्वस्यावा पूर्वस्मात् पूर्वस्यावा । पूर्व: पूर्वावा । दिक्शब्देभ्य: सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः अस्तातिचेतिपूर्वस्यपुरादेश: ॥

पुरा । अ० पुराणे । निकटे ॥ प्रबन्धे ॥ अतीते ॥ भाविनि ॥ प्रतीपे ॥ पुरति । पुर० । वा० का ॥ अविरते ॥ चिरातीते ॥ भविष्यदासन्ने ॥ गच्छपुरादेवोवर्षिष्यति । समनन्तरंवर्षिष्यतीत्यर्थ: ॥

पुरा । स्त्री० पूर्वदिशि ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । दिव्यायाम् । गन्धाढ्यायाम् । गन्धकुट्याम् ॥

पुराकल्प: । पुं० अर्थवादान्तरे । ऐतिह्यसमाचरिततयाकीर्त्तने । पूर्वपुरुषैराचरितस्याभिधाने ॥ यथा । पुराकल्पे तुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्चवेदानां सावित्रीवचनंतथेतियम: ॥ युगान्तरे ॥ यथा । पुराकल्पएतदासीत्०संस्कारकालोत्तरंब्राह्मणाव्याकरणंस्माधीयते । तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानज्ञेभ्योवैदिका: शब्दाउपदिश्यन्तेतदद्यत्वे नतथा०वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीतिमहाभाष्यम् ॥

पुराकृतम् । त्रि० प्रारब्धकर्मणि ॥ पूर्वकालकृतपुण्यादौ ॥

पुराण: । पुं० पणे ॥ षोडशपणे ॥ आत्मनि । सर्वकारणे । अनाद्यात्मनि ॥ सत्यम्पुरापिनवएकरूपएवन्त्वधुनानूतनांकाचिदवस्थामनुभव

ति। योह्यवयवोपचयहारिणाभिनिर्वर्त्यतेसइदानींनकोयथाकुम्भादिः। तद्विपरीतस्त्वात्मापुराणोऽभिविज्ञेयः॥ न० सर्वपुराणसामान्ये पञ्चलक्षणे। सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वन्तराणिच। वंशानुचरितञ्चेति पुराणंपञ्चलक्षणम्॥ *‡**‡*)॥ इतिपञ्चलक्षणलक्षितेषुमत्स्याद्यष्टादशसु॥ यथा। मद्वयंभद्वयञ्चैवब्रत्रयंवचतुष्टयम्। अनापलिङ्गकूस्कानि पुराणानिपृथक्पृथगिति॥ पुराभवमित्यस्मिन्नर्थे सायंचिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ। तुट्चेति०ट्यु-ट्युलौ। पूर्वकालैकेतिनिपातितस्तुडभावः॥ पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेष्वितिनिपातितोवा॥ पुं० न० कार्षापणे॥ त्रि०। प्रत्ने। पुरातने। पुराणा० इ० भा०॥

पुराणगः। पुं० प्रजापतौ। ब्रह्मणि॥

पुराणपुरुषः। पुं० विष्णौ॥ पुराणश्चासौपुरुषश्च॥

पुराणी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ पुराभवा। टित्त्वान्ङीप्॥ अव्ययादित्वात्त्यपभावेऽङीष्वा॥

पुरातनः। पुं० परमात्मनि॥ कालेनापरिच्छिन्नत्वात्पुरापिभवतीति सतयोच्यते॥ त्रि०। चिरन्तने। पुराणे। प्रतने॥ अनादिगुरुपरम्परागते॥ पुराभवः। सायंचिरमिति ट्युट्युलौ। अत्राधिकान्यपिनिपातनात्तिभवन्तीतिपक्षेतुट्॥

पुरातनी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ टित्त्वान्ङीप्॥

पुराधिपः। पुं० पुरपालके॥

पुराध्यक्षः। त्रि० नगराधिकृते॥

पुरारिः। पुं० त्रिपुरान्तके॥ शिवे॥

पुरार्द्धविस्तरः। पुं० खेटे॥ शाखा नगरे॥

पुरावसुः। पुं० भीष्मे। पाण्डवानां पितामहे॥

पुरावृत्तम्। न० इतिहासे। पूर्वचरिते॥ पूर्ववृत्तप्रतिपादकव्यासादिप्रणीतग्रन्थे॥ पुरावृत्तमाचष्टे। पुरावृत्तमाख्यानम्। ण्यन्तात्पचाद्यच्॥

पुराश्रुतिः। स्त्री० पुरातन्यांगाथायाम्॥ अन्तकालेहिस्मृताभिमुक्तिरितिपुराश्रुतिः॥

पुरासिनी। स्त्री० सहदेवीलतायाम्॥

पुरासुहृत्। पुं० शिवे॥ इ० है०॥

पुरिः। पुं० राजनि॥ स्त्री० पुर्याम्॥ नद्याम्॥ पिपर्त्तिपूर्यतेवा। पॄ०। कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इः॥

पुरी। स्त्री० नगर्याम्॥ नृपावासः पुरीप्रोक्ताविशांपुरमपीष्यते॥ तीर्थविशेषे। अयोध्यामथुरामायाकाशीकाञ्चीअवन्तिका। पुरीद्वारावतीचैव

सप्त तासामीषद्दाधिका : ॥ तासुवासं प्रकुर्वन्त्यिमृतावानरा : परम् । लभन्ते न पुनर्जन्म मातृगर्भेषु कुत्रचित् ॥ पुं० । दशनामान्तर्गतसन्यासिनि ॥ यथा । ज्ञानरत्नेन सम्पूर्णः पूर्णतत्त्वपथस्थिति : । परब्रह्मरतोनित्यं पुरीनामास उच्यते ॥ इतिवृहच्छङ्करदिग्विजय : ॥ पुरति । पुर० । इगुपधेति क : । गौरादित्वाज्जातेरितिवा ङीष् ॥

पुरीतत् । पुं० न० अन्त्रे । आंत० इतिभाषा ॥ हृदयपरिवेष्टननाडाम् ॥ पुरींशरीरंतनोति । तनु० । क्विप् । गमादीनांक्वावित्यनुनासिकलोप : । तुक् ॥ पुरिंतनोतीति पक्षे० नहिवृतीतिदीर्घ : ॥

पुरीमोह : । पुं० धुस्तूरे ॥

पुरीषम् । न० विष्ठायाम् ॥ विपत्ति शरीरम् । पॄ० । कॄतॄभ्यामीषन् । शॄपॄभ्यांकिच्च ति० ईषन्किच्च । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ पङ्के ॥

पुरीषण : । पुं० पुरीषे ॥ इतित्रिकाण्डशेष : ॥

पुरीषम : । पुं० माषे । मूर्खे ॥ इ० त्रिकाण्डशेष : ॥

पुरु : । पुं० देवलोके । स्वर्लोके ॥ नृपवि० । ययाते : कनिष्ठात्मजे ॥ परागे ॥ दैत्यवि० ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ विपत्ति० पूर्यतेवा । पॄ० । पॄभिदीतिकु : ॥

पुरु : । स्त्री० नदीविशेषे ॥

पुरुकुत्सव : । पुं० इन्द्रारिविशेषे ॥

पुरुदंशक : । पुं० सर:काके । हंसे ॥

पुरुदंशा । पुं० इन्द्रे । विडौजसि ॥

पुरुधा । अ० वहुप्रकारे ॥

पुरुरवा: । पुं० पुरूरवसि ॥ पुररौति । रुशब्दे । पुरुशब्दोपपदेरौतेरसिप्रत्यय : । विश्यात् पुरुरव : शब्दे रुकारस्यापिदीर्घतामिच्छिहिरूपको ष: ॥

पुरुरूप : । त्रि० वहुरूपे ॥ पुरूणिप्रचुराणिरूपाणियस्य ॥

पुरुवर्पसम् । न० वहुरूपे ॥ इ० वेदभाष्यम् ॥

पुरुशक्ति : । त्रि० वहुशक्तिमति ॥

पुरुष : । पुं० पुन्नागपादपे ॥ तिलकद्रुमे ॥ जीवनविशिष्टकार्यकरणसङ्घाते । पूरुषे । नरे ॥ अधिकृतवर्णाश्रमादि विशिष्टे शरीराधिष्ठातरि ॥ यथा । आपत्सु मूढो दृतिमान्य : सम्यक्प्रतिपद्यते । कर्माण्यवश्यकार्याणि तमाहु:पुरुषं बुधाइति॥हिरण्यगर्भे।समष्टिलिङ्गात्मनि।व्यष्टिसर्वकरणानुग्राहके ॥ अन्तर्यामिरूपेणपुरुपूर्णे । आत्मनि । पुरेषुपुरुवाशयाने । पूर्णत्वात्पुरिपुरिवाशयानेपरमात्मनि ॥ पूरयति-

स्वेनात्मनाजगदितिभाष्यम् ॥ नव
द्वारंपुरंपुण्यमेतैर्भावैः समन्वित-
म् । व्याप्यशेतेमहात्मायस्तस्मात्पु
रुषउच्यतेइतिमहाभारतम् ॥ पुरि
शेतेयतस्तस्मात्पुरुषोजीवउच्यते ।
सर्वंपूरयतीत्येवंपुरुषोब्रह्मभण्य-
ते ॥ प्रमाणान्तरे ॥ पञ्चारत्निः पु
रुषइतिशुल्वसूत्रम् ॥ ऊर्ध्वबाहुपु-
रुषे ॥ सचविंशत्यधिकशतमङ्गुलंभ
वति ॥ रवेः पार्श्वगान्तरे ॥ सा-
ङ्ख्यतत्त्वे ॥ नप्रकृतिर्नविकृतिः
पुरुषः । अनुभयरूपः ॥ सूक्ष्मश-
रीरमेवपुरुषः । तदपिहिपुरिस्थू
लेशरीरेशेतेसुखदुःखादयः प्रा-
कृतावुद्धिगुणाः तत्कथमेतिचेतन-
सम्बन्धित्वेनभवन्तीत्युच्यतेपुरुष
इति । पुरिलिङ्गेशेतेइतिपुरुषः ।
लिङ्गंतत्सम्बन्धीतिचेतनोपितत्स-
म्बन्धीभवतीत्यर्थः ॥ पूर्णमनेनप्रा
णवुद्ध्यात्मनाजगत्समस्तमितिपु
रुषः ॥ पुरिमनुष्यशरीरेउषतिश्र
हमाकारेणवसतीतिवापुरुषः ॥
पुरतिपुरलोकंप्रतिप्राणादिभ्योऽग्रे
गच्छति ॥ तमुत्क्रामन्तंप्राणोनू-
त्क्रामतीतिश्रुतेः । पुरअग्रगमने ।
पुरः कुषन् ॥ यद्वा । अव्यक्तंमन
इत्याहुः शरीरंपुरमुच्यते । अव्य-
क्तेपुरेशेतेपुरुषस्तेनचोच्यते० इ-
ति ॥ यद्वा पुरूणिफलानिमनोभि

लषितानिसनोतिददाति । षणुदा
ने । डः ॥ पुरूणिभुवनानिसंहार-
समयेस्यतिअन्तः करोतिवा । षो-
न्तकर्मणि । कः । प्रकृतिप्रवर्त्तके
॥ ०+० ॥ पञ्चलक्षणलक्षितेमनु-
ष्ये ॥ यथा । पार्श्वेत्यागीगुणीरागी-
भोगीपरिजनैः सहशास्त्रेबोद्धार-
योद्धापुरुषःपञ्चलक्षणइतिप्राची
नाः ॥ जितेन्द्रिये ॥ यथा । सम्री
र्यानमदंकुर्यात्ससुखीतप्यतोऽभ्य-
तः । तस्मिन्चयत्नविश्वासः पुरुषः
सजितेन्द्रियइतिगारुडे १६ऽध्यायः
पुरुषकम् । न० घोटकोर्ध्वस्थितौ ।
सीधपांवखडेपांवह०भा० ॥ यथा ।
पश्चिमाभ्यान्तुपादाभ्यांभुविस्थित्वा-
ग्रपादयोः । ऊर्ध्वप्रेरणयाश्वानाम-
श्वानांपुरुषः स्मृतः ॥ पुरुषएव ।
कः ॥
पुरुषकारः । पुं० प्रयत्ने ॥ पुरुषस्य-
कृतौ । चेष्टायाम् । पौरुषे ॥ य-
था । मनुरुवाच । दैवेपुरुषकारेच
किंज्यायस्तद्वदस्वमे । अत्रमेसंश-
योदेव छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ मत्स्य-
उवाच । स्वमेवकर्मदैवाख्यंविद्धि-
देहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमे
वेहश्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ प्रतिकू
लंतथादैवंपौरुषेणविहन्यते । मङ्ग-
लाचारयुक्तानांनित्यमुत्थानशीलि-
नाम् ॥ येषांपूर्वकृतंकर्मसात्त्विकं

मनुजोत्तम । पौरुषेणविनातेषांकेषांचिद्दृश्यतेफलम् ॥ कर्म्मणाप्राप्यतेलोकेराजंस्तस्यतथाफलम् ॥ कृत्स्नं पाकर्म्मणाविहितामसस्यतथाफलम् ॥ पौरुषेणाप्यतेराजन्मार्गितव्यं फलंनरैः । दैवमेवविजानन्तिनराः पौरुषवर्जिताः ॥ तस्मात्त्रिकालसंयुक्तंदैवंनसफलंभवेत् । पौरुषंदैवसम्पत्त्याकालेफलतिपार्थिव ॥ दैवंपुरुषकारश्चकालश्चमनुजोत्तम । त्रयमेतन्मनुष्यस्य पिण्डितंस्यात्फलावहम् । कृषेर्वृष्टिसमायोगाद्दृश्यन्तेफलसिद्धयः । तास्तुकाले प्रदृश्यन्तेनैवाकालेकथञ्चन ॥ तस्मात्सदैवकर्त्तव्यंसधर्म्मंपौरुषंनृभिः ॥ एवंतेप्राप्नुवन्तीहपरलोकफलंध्रुवम् ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्नचदैवपरायणाः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपौरुषेयत्नमाचरेत् ॥ त्यक्त्वालसान्दैवपरान्मनुष्यानुत्थानयुक्तान्पुरुषान्हिलक्ष्मीः । अन्विष्ययत्नाद्वृणुतेनृपेन्द्रतस्मात्सदोत्थानवताहिभाव्यम् ॥ इतिमात्स्ये दैवपुरुषकारकोनाम १९५ अध्यायः ॥ पुरुषस्यकारः कर्मषष्ठीतत्पुरुषः ॥

पुरुषघ्नः । त्रि० पुरुषपरिमाणे ॥ पुरुषद्वयसे ॥ प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्मात्रचइतिपुरुषात्प्रमाणेर्थेदघ्नच् ॥

पुरुषदघ्निका । स्त्री० मेदायाम् ॥

पुरुषनायः । पुं० राज्ञि ॥ सेनापतौ ॥ पुरुषान्नयति । णीञ् । कर्मण्यण् ॥

पुरुषपुण्डरीकः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषव्याघ्रे ॥ जिनराजविशेषे ॥

पुरुषर्षभः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषकुञ्जरे ॥ स्युरुत्तरपदेव्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसिश्रेष्ठार्थवाचकाः ॥

पुरुषलक्षणम् । न० पुरुषस्वरूपे । तांस्त्ररूपणंयथापश्यवाराह्यां ६६ अध्यायम् ॥

पुरुषसारहरः । पुं० राहे ॥ पुरुषाणांसारंविवेकधैर्यक्षमाशान्तिप्रमुखं हरतीतितथा ॥

पुरुषसिंहः । पुं० पुरुषश्रेष्ठे ॥ जिनराजविशेषे । शैवौ ॥

पुरुषादः पुं० राक्षसे ॥ निर्दये ॥

पुरुषाद्यः । पुं० आदिनाथनामनि जिने ॥ विष्णौ ॥

पुरुषायुषम् । न० वर्षशते ॥ पुरुषस्यायुः । अचतुरेतिनिपातनात्साधुः ॥

पुरुषार्थः । पुं० पुरुषस्यप्रयोजने । चतुर्वर्गे ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्चपुरुषार्थाउदाहृताः ॥ अत्रमनुः । वशेकृत्त्वेन्द्रियग्रामं संयम्यचमनस्तथा । सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन्योगतस्तनुमिति ॥ पुरुषस्यार्थः ॥

पुरुषार्थत्वम् । न० पुरुषोद्देश्यप्रत्यय फलसाधकत्वे ॥ भावेत्व : ॥

पुरुषार्थसाधनम् । न० चतुर्वर्गोपाये । ते च श्रुतिप्रसिद्धा : । यथा अर्थस्य मूलं निकृति : क्षमा च कामस्य रूपञ्च वयो वपुश्च । धर्मस्य यागादि दया दमश्च मोक्षस्य सर्वोपरम : क्रियाख्य : ॥ तत्र उत्कृष्ट पुरुषार्थलाभसम्भवत्वेऽपि मंकामयमानो मूर्ख एव ॥

पुरुषास्थिमाली । पुं० शिवे ॥ पुरुषास्थ्नां माला० सास्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

पुरुषोत्तम : । पुं० विष्णौ । भगवति । वासुदेवे ॥ पुरुषेभ्य : पुरुषेषु वा उत्तम: । न निर्द्धारणे इति षष्ठीसमासनिषेधात् । पुरुषाणां मध्ये उत्तमो वा । न निर्द्धारणे इति निषेधस्तु आस्यादनपेक्षया असमर्थत्वान्न प्रवर्त्तते कर्मधारये तु सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टा : पूज्यमानैरित्युत्तमपुरुष इति स्यात् ॥ यस्मात् क्षरमतीतो ऽहमक्षरादपि चोत्तम: । अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथित : पुरुषोत्तम : ॥ नृपवि० । हस्तार्हद्विशेषे ॥

पुरुसत्तम : । पुं० श्रीहरौ ॥ पुरूणि विश्वरूपत्वात् सीसत्तमस्य ॥

पुरुस्पृह : । त्रि० बहुभि:स्पृहणीये ॥

पुरु : । त्रि० प्रचुरे ॥ पुरून्हन्ति गच्छति । हन० । अन्येभ्योपीति ड:

॥ यद्वा । पुरून् जहाति० त्रिष्टीते वाक्यात इति क : ॥

पुरुहूत : । पुं० इन्द्रे ॥ पुरु प्रचुरं हूतमाह्वानं यज्ञेष्वस्य । पुरुणि हूतानि नामान्यस्य । युद्धे पुरुणा अ ऽसुरेण हूत इति वा । हू अ : क्त : । सम्प्रसारणम् । हलः इति दीर्घ : ॥ पुरुभूयिष्ठं यथा स्यात्तथा यज्वभिर्हूत इति वा ॥

पुरुहूता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ पुरुहूता पुष्कराद्ये० इति भागवतोक्ते : ॥

पुरूरवा : । पुं० बुधस्य पुत्रे । उर्वशीरमणे । ऐलि । दीधे । चन्द्रवंशीयादिराजे । राजर्षौ ॥ दिश्वदेवे ॥ पार्वणश्राद्धदेवे ॥ यथा । पुरूरवा माद्रवाश्च पार्वणेममुदाहृतौ ॥ पुरु रौति । रु शब्दे । पुरूरवादय: इति० पुरुशब्दस्य दीर्घो रौतेरसिश्च निपात्यते

पुरोग : । त्रि० अग्रगे । अग्रसरे ॥ पुरो गच्छति । गमल्० ॥ अन्येभ्योपीति ड : ॥ प्रधाने ॥

पुरोगति : । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि० अग्रगे ॥

पुरोगम : । त्रि० अग्रगे । पुर: सरे ॥ पुरो गच्छति । गमल्० । अच्० खच् वा ॥

पुरोगामी । त्रि० पुरोगे । अग्रसरे । प्रष्ठे ॥ पुरो गन्तुं शीलमस्य । सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये इति णिनि: ॥

पुरोटिः। पुं॰ पत्रभङ्कारे। रायभाटिकृ॰गो॰भा॰ ॥ पुरोटिःपुरसंस्कारैरिति हारावली ॥

पुरोडाशः। पुं॰ हविर्भेदे। यवचूर्णनिर्मितरोटिकाविशेषे ॥ पिष्टकस्य खमस्याम् ॥ हुतशेषे ॥ सोमरसे ॥ पुरोदाश्यते। दाशृदाने। कर्म्मणिघञ्। पौरोडाशपुरोडाशेत्यत्र निपातनाद्दस्य डत्वम् ॥

पुरोडाश्यम्। त्रि॰ पुरोडाशीये। हविर्योग्ये ॥

पुरोद्भवा। स्त्री॰ महामेदायाम् ॥

पुरोधाः। पुं॰ पुरोहिते ॥ पुरोऽग्रे धीयते। डुधाञ्॰। पुरसिचेति॰ धाञोऽसिः ॥

पुरोभागी। त्रि॰ दोषैकदृशि। दोषमात्रदर्शिनि ॥ पुरः पूर्वं भजते। भज॰। घिनुण् ॥ दोषैकदृक्पुरोभागीतुकथ्यते ॥ अपांशिनि ॥

पुरोहितः। पुं॰ शान्त्यादिकर्त्तरि। पुरोधसि ॥ पुरोदृष्टादृष्टफलेषुकर्मसु॰धीयते आरोप्यते यः। डुधाञ्॰। क्तः। दधातेर्हिः ॥ अथ्याश्वदण्डनीत्याञ्च कुशलःस्यात् पुरोहितः। अथर्वविहितं कुर्यान्नित्यं शान्तिकपौष्टिकम् ॥ लक्षणान्तरं चयथा। वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायणः। आशीर्वाद

वचोयुक्तएषराजः पुरोहित इति ॥ वर्जनीयस्तुयथा। काणांश्वङ्गमपुत्रंवाऽनभिज्ञमजितेन्द्रियम्। मङ्गसन्धाधितंशापिनृपःकुर्यात्पुरोहितमिति ॥

पुर्य्यष्टम्। न॰ पुर्य्यष्टके ॥

पुर्य्यष्टकम्। न॰ ज्ञानेन्द्रियाद्यष्टके ॥ यथा। ज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चैवपञ्चकर्मेन्द्रियाणिच। मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तञ्चेतिचतुष्टयम् ॥ प्राणोपानस्तथाव्यानउदानाख्यस्तथैवच। समानश्चेतिपञ्चैताःकीर्त्तिताःप्राणवृत्तयः ॥ खंवायुरग्न्यश्चरिल्यश्चभूतसूक्ष्माणिपञ्चच। अविद्याकामकर्माणिलिङ्गंपुर्य्यष्टकंविदुरिति। अन्यच्च। भूतेन्द्रियमनोबुद्धिवासनाकर्मवायवः। अविद्याचाष्टकंप्रोक्तं पुर्य्यष्टमृषिसत्तमैः ॥ अपिच। ज्ञानेन्द्रियाणिखलुपञ्च तथापराणि कर्मेन्द्रियाणि मनआदिचतुष्टयञ्च। प्राणादिपञ्चकमथो वियदादिपञ्चकामश्चकर्मचतमः पुनरष्टधापूः ॥ पुरीणामष्टकम् ॥

पुलः। पुं॰ पुलके ॥ त्रि॰ विपुले ॥

पुलकः। पुं कृमिभेदे ॥ प्रस्तरविशेषे ॥ तस्यपरीक्षाम्यत्रद्रष्टव्या ॥ मणिदोषे ॥ रोमाञ्चे। त्वक्पुष्पे ॥ हरिताले ॥ गजान्नपिण्डे ॥ गन्धर्वे ॥ गन्धर्वे॰इतिहेमचन्द्रे पाठः ॥ असुराज्यामृइतिहेमचन्द्रः ॥ न॰ पर्वती

यमृत्तिकावि० । कङ्कुष्ठे ॥

पुलकित : । त्रि० हर्षिते ॥ पुलका : सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

पुलकी । पुं० धाराकदम्बे ॥

पुलस्त्रि : । पुं० देशविशेषे ॥ शिलहट्टात्पूर्वभागे कामरूपात्पश्चिमे । पुलस्त्रिदेशोदेवेशि नरनारायण : पर : ॥

पुलस्ति : । पुं० पुलस्त्यमुनौ ॥

पुलस्त्य : । पुं० ब्रह्मण : कर्णाभ्यांजातेसप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । हविर्भुव : पत्यौ ॥

पुलह : । पुं० ब्रह्मणोनाभितोजाते सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । गतिस्वामिनि ॥ स्वायम्भुवमनोस्तनये ॥

पुलहाश्रम : । पुं० हरे:क्षेत्रे ॥

पुला । स्त्री० प्लुताद्यनेकापरनामनि हयगतिवि० ॥ तदुक्तंहयलीलावत्याम् । प्लुतांप्रवक्षिता माधुर्याधारा पुलनाभिधा । पुनरेनांनलोपान्तां पुलामित्याहदैशिक: ॥ तत्लक्षणस्तुतत्रैव । क्षिपतिसमविशेषानुत्क्षिपत्यग्रपादान्प्रसरतिपुरतोश्व : सा यधारापुलाख्या । विलसतिसमपादोत्क्षेपणाकुञ्चनानां करणमिहगतिज्ञा : प्राहुरन्ये पुलाख्यामिति ॥ पार्ष्णिप्रधानं प्रविधायरागाद्वल्गांश्च शीघ्रंत्वचरेत्पुलाख्यामित्यादि : ॥

पुलाक : । पुं० तुच्छधान्ये । असारधान्ये ॥ सङ्क्षेपे ॥ भक्तसिक्थके ॥ पोलनम् । पुल० । सं० क्विप् । पुलमकति । अक० । कर्मण्यण् ॥ पोलतिशा । बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥

पुलाकी । पुं० वृक्षे ॥

पुलायितम् । न० अश्वगतौ । विक्रान्तौ ॥ पुलाख्यया अयितंगति : पुलायितम् । अय० । क्त :

पुलिनम् । न० तोयोत्थिततटे । जलाद्चिरोत्थिततटे । घडा० टाप्० इ० भा० ॥ पोलति पुलमहत्त्वे । पुलितलिभ्यास्त्रे तिनन् ॥ द्वीपे ॥

पुलिन्द : । पुं० अरण्यचरेम्लेच्छजात्यन्तरे । शबरे ॥ पोलति । पुल० । कुविपुल्यो : किन्दच् ॥

पुलोमजा । स्त्री० इन्द्राण्याम् । पुलोम्नोमुनेर्जाता । पञ्चम्यामजाताविति ड : ॥

पुलोमद्विट् । पुं० इन्द्रे ॥

पुलोमा पुं० दानवान्तरे ॥ मुनिविशेषे ॥

पुलोमारि : । पुं० शचीपतौ ॥

पुल्कस : । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुषा । स्त्री० लाङ्गलिकोवृक्षे ॥

पुषित : । त्रि० पुष्टे । कृतपोषणेपक्षिमृगादौ ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्त : । औवादिकत्वादिट् ॥

पुष्कर : । पुं० रोगवि० ॥ नागवि० ॥ सारसपक्षिवि ॥ नृपवि० । नल

राजभ्रातरि ॥ वरुणपुत्रे ॥ यथा- न्तरे ॥ मेघाधिपविशे० ॥ पुष्करो दुष्करजलः ॥ द्वीपवि० ॥ न० खे अम्बुनि ॥ पद्मे । शिताम्भोजे । तूर्य्यवक्त्रे ॥ खड्गफले ॥ हस्तिहस्ताग्रे ॥ काण्डे ॥ कुष्ठौषधे ॥ द्वीपवि० ॥ तीर्थविशे० ॥ यथा । गायत्र्याद्यपरं- स्थानं श्रीमत्पुष्करमीरितमिति ॥ तत्र ब्रह्मणः स्थानम् ॥ पुष्यति । पुष्णातिवा पुष्यते० अनेनवा । पुष० । पुषः किदितिकरन्कि- त्त्वञ्च ॥

पुष्करकः । पुं० चिताभूमेराच्छाद- नार्थं क्रियमाणेष्टकानिर्मितदेव- कुलाकारेगृहे ॥

पुष्करकर्णिका । स्त्री० स्थलपद्मिन्या- म् ।

पुष्करजः । पुं० पुष्करमूले ॥ त्रि० । पुष्करोत्पन्ने ॥

पुष्करणी स्त्री० पुष्करद्वीपनद्याम् ॥

पुष्करद्वीपः । पुं० सप्तद्वीपान्तर्गतद्वी- पविशेषे ॥ नदीपुष्करणीनामस्मिन् पुष्करमण्डिता । तथाम पुष्करद्वी- पः स्यापितः सुरसेवितः ॥

पुष्करनाडी । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ॥

पुष्करमूलम् । न० कुष्ठद्वमूले । पौ- ष्करे ॥ पुष्करस्यकुष्ठौषधस्यमूलम् ॥

पुष्करवान् । पुं० हस्तिनि ॥ पुष्कर मस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुष्करशिफा । स्त्री० पुष्करमूले ॥

पुष्कराक्षः । पुं० विष्णौ ॥ पुष्करे- णोपमितेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षजितिषच् ॥ पुष्करहृदयपुण्डरीकमश्नोतिव्या- प्नोत्यन्तर्यामिरूपेणेतिपुष्करोपपदा दश्नूव्याप्ताविति धातोः कर्म्मण्यण् ॥ पुरूहृतादिव्याः स्थाने ॥

पुष्करावर्त्तः । पुं० मेघभेदे ॥

पुष्कराह्वः । पुं० सारसपक्षिणि ॥

पुष्कराह्वयः । पुं० सारसे ॥ न० पु- ष्करमूले ॥

पुष्करिणी । स्त्री० इभ्याम् । हस्ति- न्याम् ॥ सरोजिन्याम् । कमलिन्या- म् । कृत्रिमजलाशये ॥ पुष्करमूले ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ समचतुरस्रखा- ते । यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोध- नुस्तच्चतुरुत्तरः । शतधन्वन्तरञ्चैव तावत्पुष्करिणीमता । एतत्पञ्चगु- णःप्रोक्तस्तडागइतिनिश्चयः ॥ तेन चतुर्दिक्षुविंशतिहस्तान्यूनतायांच तु: शतहस्तान्यूनाभ्यन्तरत्वे नपु- ष्करिणी । एतज्जलाशयाधारपरं न तु० उपरितटम् । शतेनधनुर्भिः पु- ष्करिणी । इतिनव्यवर्द्धमानधृतोव- शिष्ठः ॥ पुष्कराणिसन्त्यस्याम् । पु- ष्करादिभ्योदेशे० इतीनिः ॥

पुष्करी । पुं० हस्तिनि ॥ मत्त्वर्थीय इनिः ॥

पुष्करेक्षण : । पुं० प्रभासतीर्थाधिष्ठात्र्यां देव्याम् ॥

पुष्कल : । पुं० भरतात्मजे । पुष्कलावत्याख्यदेशे ॥ न० । ग्रासचतुष्टयात्मकभिक्षायाम् ॥ यथा । भिक्षा स्याद्ग्राससमा चमत्रं तस्माच्चतुर्गुणम् । पुष्कलं हन्तकारन्तु तच्चतुर्गुणमुच्यते ॥ इति ॥ अष्टकुञ्चिपरिमितधान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चि: कुञ्चयोष्टौ च पुष्कलम् । पुष्कलानि च चत्वारि आढक: परिकीर्त्तित: ॥ त्रि० परिपूर्णे ॥ श्रेष्ठे ॥ पुष्यति । पुष० । पुष: कित् इत्यनुवृत्तौ० कलश्चेति कलन् कित् ॥ स्त्रियां गौरादित्वात् पुष्कली ॥ सि० लज्ज्वा ॥

पुष्कलक : । पुं० गन्धमृगे ॥ क्षपणे ॥ कीलके ॥

पुष्कस: । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुष्ट: । त्रि० पालिते । कृतपोषणे । पुषिते ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्त: । दैवादिकत्वान्नेट् ॥

पुष्टि : । स्त्री० पोषणे ॥ वृद्धौ । अवयवोपचये ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ मातृकाविशेषे ॥ यथा । पुष्टिर्गणपते: पत्नी पूजिता जगतीतले । यया विना परिक्षीणा: पुमांसो योषितोऽपि चेतिभागवतम् ॥ पोषणम् । पुष० । क्तिन् ॥ व्रतफले० । पुष्टिर्धनजना दीर्घायुरित्यभिधीयते ॥

पुष्टिकर : । त्रि० पुष्टिजनके ॥

पुष्टिका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

पुष्टिकान्त : । पुं० श्रीगणेशे । विनायके ॥

पुष्टिदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ वृद्धौ ॥ पुष्टिदाख्याम् ॥

पुष्पम् । न० सुमनस्सु । प्रसूने । कुसुमे ॥ स्नानं कृत्वा तु ये केचित्पुष्पं चिन्वन्ति वै द्विजा: । देवतास्तन्न गृह्णन्ति भस्मीभवति दारुवदिति लघुहारीत: ॥ विकाशे ॥ स्त्रीरजसि ॥ धनदविमाने ॥ नेत्ररुग्भेदे । फूला फूली० इ० भा० प्र० ॥ अस्यौषधं यथा । हरीतकी वचा कुष्ठं पिप्पली मरिचानि च । विभीतकस्य मज्जा च शङ्खनाभिर्मन: शिला ॥ सर्वमेतत् समं कृत्वा छागीक्षीरेण पेषयेत् । नाशयेत्तिमिरं कण्डूं पटलान्यर्बुदानि च ॥ अधिकानि च मांसानि यश्च रात्रौ न पश्यति । अपि द्विवार्षिकं पुष्पं मासेनैकेन साधयेत् ॥ वर्त्तिश्चन्द्रोदया नाम नृणां दृष्टिप्रसादनी ॥ इति च क्रपाणिदत्त: ॥ पुष्पति पुष्यते वा । पुष्प विकसने । पचाद्यच् । घञ् वा ॥

पुष्पकम् । न० रीतिपुष्पे ॥ पुष्पवदाभरणभूते धनदस्य विमाने ॥ पुष्पकोस्त्रीति शब्दार्णवात् पुंलिङ्गोऽपि । नेत्ररोगविशेषे । पुष्पे ॥ रत्नकङ्कणे ॥

रसाञ्जने ॥ लोहकांस्ये ॥ मृदङ्गार
शकव्याम् ॥ कासीसे ॥ पुष्पति ।
पुष्प० । क्कन् ॥ पुष्पमिववा । इवेप्र
तिकृताविति कन् ॥

पुष्पकरण्डकम् । न० उज्जयिन्यामभि
वस्योद्याने ॥

पुष्पकरण्डिनी । स्त्री० अवन्त्याम् ।
उज्जयिन्याम् ॥

पुष्पकाशीशम् । न० किञ्चित्पीतेका
सीसे । कंसके । नेत्रौषधे ॥

पुष्पकीट : । पुं० भ्रमरे । रोलम्बे ॥
कुसुमकृमिमात्रे ॥

पुष्पकेतन : । पुं० कामदेवे ॥

पुष्पकेतु: । पुं० रीतिपुष्पे । कुसुमा
ञ्जने ॥ पुष्पस्यकेतुरिवनाशकत्वात्

पुष्पघातक : । पुं० वेणुवृक्षे ॥ दम
नवृक्षे ॥

पुष्पज : । पुं० पुष्परसे । पुष्पद्रवे ॥

पुष्पद : । पुं० वृक्षे ॥ त्रि० । पुष्पदा
तरि ॥

पुष्पदन्त: । पुं० वायुकोणस्थदिग्गजे
॥ विद्याधरविशेषे ॥ सुविध्याख्य-
जिने ॥ पुष्पमिवदन्ता : यस्यस : ॥

पुष्पदन्तक : । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

पुष्पद्रव : । पुं० पुष्पस्वेदे । पुष्पसारे ॥

पुष्पधनु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पंधनु
रस्य । वासंज्ञायामित्यनङ्भावेसा
न्त : ॥

पुष्पधन्वा । पुं० मदने । कामे ॥ पुष्पं
धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ् ॥

पुष्पनिक्ष : । पुं० भ्रमरे ॥

पुष्पनिर्यासक : । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पन्धय : । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पाणिध
यति । धेट्० । मुञ्जकुलास्यपुष्पे षु
धेट : खशितिकेचिदितिखश् । अ
रुर्द्विषदितिमुम् ॥

पुष्पपथ : । पुं० भगे । योनौ ॥

पुष्पपात्रम् । न० पुष्पाधारे ॥

पुष्पपुरम् । न० पाटलिपुत्रनगरे ॥

पुष्पफल : । पुं० कपित्थे ॥ कूष्माण्डे
॥ पुष्पयुक्तंफलमस्य ॥

पुष्पबलि : । पुं० वास्तुपूजायाम् ॥

पुष्पमास : । पुं० वसन्ते ॥ पुष्पाणां
मास : ॥

पुष्पयोग : । पुं० यात्रायोगांतरे ॥
यथा । भौमेस्वराशिगेलग्ने सौम्ये
केन्द्रत्रिकोणगे । पुष्पयोगोरिपुविपि
नकुठार : सङ्गराङ्गणे ॥

पुष्परक्त : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पुष्परथ : । पुं० चक्रयाने । युद्धंविना
यात्रोत्सवादौ सुखभ्रमणार्थरथे ॥
सुकुमारत्वात्० पुष्पमिवरथ : ॥

पुष्परस : । पुं० मकरन्दे ॥ पुष्पस्य
रस : ॥

पुष्परसाह्वयम् । न० मधुनि ॥

पुष्पराग : । पुं० पीतमणौ । वाचस्प
तिवल्लभे । पोखराज० इ० भा०
॥ अस्यलक्षणंयथा । सुच्छायपीत

गुरुगात्रमुरङ्गशुद्धं स्निग्धस्वनिर्मलमतीवसुवृत्तशीतम् । यः पुष्परागसकलंकलयेदमुष्य पुष्णातिकीर्त्तिमतिशौर्यसुखायुरर्थान् ॥ तस्यापललक्षणम्यथा । कृष्णबिन्दुच्छितंरूक्षं धवलंमलिनंलघु । विच्छायंशर्करागारंपुष्परागंसदोषकं ॥ अस्यपरीक्षालक्षणं यथा । घृष्टोविकाशयेत् पुष्परागमधिकमात्मीयम् । नखलु पुष्परागोजात्यतयापरीक्षकैरत्न: ॥

पुष्परेणु: । पुं० परागे ॥

पुष्परोचन: । पुं नागकेशरे ॥

पुष्पलाव: । पुष्पलावी । पुं० } मालाकारे ॥

पुष्पलिट् । पुं भ्रमरे ॥ पुष्पंलेढि । लिह • । क्विप् ॥

पुष्पवटी । स्त्री० फुलौरी० इ० प्र० खाद्यप्रभेदे ॥

पुष्पवन्तौ । पुं० एकयोक्त्यानित्यद्विवचनान्तश्चन्द्रसूर्ययोः ॥ चन्द्रार्कौ० एकयोक्त्यासाधारणवचनं० पुष्पवन्तौ० प्रत्येकंपुष्पवानितिनप्रयोक्तव्यमितिभाव: । पुष्पविकसने । भावेघञ् । पुष्पः प्रकाशस्तद्वन्तौ ॥

पुष्पवती । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पुष्पंरजोऽस्त्यस्याः । मतुप् ॥ त्रि० पुष्पविशिष्टे ॥

पुष्पवाटिका । स्त्री० पुष्पवाट्याम् ॥

पुष्पवाटी । स्त्री० पुष्पोद्याने । फुलवारी० फुलवरिया० इ० भा० ॥ पुष्पाणांवाटी ॥

पुष्पबाण: । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ पुष्पाणिबाणायस्य ॥

पुष्पवाहन: । पुं० पुष्परराजाभिधे नृपे ॥

पुष्पशकटी । स्त्री० आकाशवाण्याम् । दैवप्रश्ने ॥

पुष्पशून्य: । पुं० उदुम्बरे ॥ त्रि० कुसुमरहिते ॥

पुष्पसमय: । पुं० वसन्ते । चैत्रवैशाखयो: ॥ पुष्पाणांसमय: ॥

पुष्पसायक: । पुं० पुष्पधन्वनि । कामदेवे ॥

पुष्पसार: । पुष्पद्रवे ॥ पुष्पस्यसार: ॥

पुष्पसिता । स्त्री० फूलसक्कर० इ० भा० प्र० द्रव्ये ॥ भवेत्पुष्पसिताशीतारक्तपित्ताहरीलघु: ॥

पुष्पसौरभा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

पुष्पस्वेद: । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पहास: । कुसुमविकासे ॥ पुष्पाणांमुकुलात्मनास्थितानांहासोविकाश: पुष्पहास: ॥

पुष्पहासा । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पहीना । स्त्री० उदुम्बरे ॥ पिप्पलायाम् । रजःशून्यायाम् ॥

पुष्पा । स्त्री० । कर्णपुर्याम् । मालि

न्याम् । भागलपुर० इ० प्र० नगरे ॥

पुष्पाजीव : । पुं मालाकारे ॥

पुष्पाञ्जनम् । न० अञ्जनवि० । कौसुमे । पुष्पकेतौ ॥

पुष्पाञ्जलि : । पुं० प्रसूनानामञ्जलौ । कुसुमाञ्जलौ ॥

पुष्पाण्डक : । पुं० शालिजातिविशेषे ॥

पुष्पाम्बुज : । पुं० पुष्पद्रवे ।

पुष्पाश्चायो । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पासवम् । न० मधुनि ॥ पुं० पुष्पसकरन्दकृतआसवे ॥

पुष्पास्त्र : । पुं० कन्दर्पे । मकरध्वजे ॥

पुष्पाह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

पुष्पिका । स्त्री० दन्तमले । लिङ्गमले ॥

पुष्पित: । त्रि० जातपुष्पे वृक्षादौ । प्रफुल्ले ॥ पुष्पवति ॥ पुष्पाणिसंजातान्यस्य । ता० इतच् ॥ रमणीये ॥ आपातरमणीये ॥

पुष्पिता । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पिताक्ष : । त्रि० बुद्बुददृष्टौ ॥

पुष्पिताग्रा । स्त्री० वर्णवृत्तच्छन्दसमवृत्तप्रभेदे ॥ लक्षणंयथा । अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजितुनजौजरगाश्चपुष्पिताग्रा ॥ य० । करकिसलयशोभयाविभान्तीकुचफलभारविनम्रदेहयष्टि: । स्मितरुचिरविलासपुष्पिताग्राव्रजयुवतिव्रततिर्हरेर्मुदेऽभूत् ॥

पुष्पेषु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पाणिइषवोऽस्य ॥

पुष्य : । पुं० अष्टमनक्षत्रे । सिध्ये । तिष्ये ॥ पुष्य : सर्वार्थसाधक : ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसन्नगात्र: पितृमातृभक्त : स्वधर्मयुक्तोऽभिगयाभियुक्त: । भवेन्मनुष्य:खलुपुष्यजन्मासन्मानचामीकरवाहनाढ्य: ॥ पौषमासे ॥ कलियुगे ॥ यथा ॥ सत्सम्प्रदायप्रथनायपुष्येशिष्यैश्चतुर्भि : सहयोवतीर्ण : । उक्तोबृहत्सङ्गमतन्त्रराजे श्रीशङ्कराचार्यगुरुंतमीडे ॥ पुष्णातिकार्याणि०पुष्यन्त्यर्थाअस्मिन्निति वा । पुष्यसिध्यौनक्षत्रइतिकर्त्तर्यधिकरणेचक्यप् निपातित : ॥

पुष्यध : । पुं० भूर्जकण्टके । सङ्करजातिविशेषे । आवन्त्ये ॥

पुष्यरथ : । पुं० युद्धंविनासुखभ्रमणार्थे रथे । चक्रयाने ॥ असौपुष्यरथश्चक्रयानंनसमराययत् ॥ पुष्यइवरथ: । पुष्ययात्रोत्सवादौरथोवा ॥

पुष्यस्नानम् । न० पुष्याभिषेके ॥ यथा । मूलंमनुजाधिपति: प्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् । अशुभंशुभञ्चलोकेभवतियतोतोनृपतिचिन्ता ॥ पुष्यस्नानंनृपते : कर्तव्यंदैवविपत्प्रशान्त्यर्थम् । नात : परंपवित्रंसर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ अस्यविधि :

कालिकापुराणेवाराह्यास्वद्रष्टव्यः ॥

पुष्या । स्त्री० पुष्यनक्षत्रे ॥

पुस्तम् । न० पुस्तके । लिखितग्रन्थे ॥ यथा । विधायपूजयेन्नित्यं पुस्तपूजो क्तसिद्धये ॥ लेप्यादिशिल्पकर्म्मणि ॥ आदिनाकाष्ठपुत्तलिकादयोबोध्याः ॥ यथा । मृद्वादारुणावाथवस्त्रेणा प्यथचर्म्मणा । लोहरत्नैःकृतंवापिपु स्तमित्यभिधीयते ॥ पुस्यते । पुस्त आदरादौणिच् । एरच् ॥

पुस्तकम् । न० पुस्ते । लिखितग्रन्थे । पोथी इ० भा० ॥ तस्यपरिमाणं यथा । मानंवक्ष्ये पुस्तकस्यशृणुदे-विसमासतः । मानेनापिफलंवि-न्द्यादमानेश्रीर्हताभवेत् ॥ हस्तमा त्रंमुष्टिमात्रमाशाहुद्वादशाङ्गुलं।दशा ङ्गुलंतथाष्टौचततोहीनंनकारयेत् ॥ पुस्तकलेखकस्यपूजाफलंयथा। आर म्भेचसमाप्तौच लेखकंप्रतिपूजयेत् हरिद्रागन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैश्चमुक्तनोहरैः ॥ यावदक्षरसङ्ख्यानंप्रतिपत्र चसुन्दरि । तावद्युगसहस्राणिब्र-ह्मलोकेवसेच्चिरम् ॥ वेतनग्रहणेले खकस्यदोषोयथा । वेतनंयस्तुगृह्-णीयात्लिखित्वापुस्तकंसतु । याव दक्षरसङ्ख्यानंतावन्नरकेवसेदिति योगिनीतन्त्रे तृतीय ३ भागे ७ पटलः ॥

पुस्तकर्म्मा । पुं० लेप्यादिशिल्पकर्म कर्त्तरि ॥

पुस्तकशिल्पिका । स्त्री० शिल्पिप्रभेदे ॥ पुस्तशिल्प्याम् ॥

पुस्तशिल्पि: । स्त्री० पुस्तकशिल्पि-कायाम् ॥

पूगः । पुं० क्रमुके । गुवाके ॥ तन्त्रे । नानाजातीयानामनियतक्षत्रीना मर्थकामप्रधानानांसङ्घे ॥ तस्यदारु णि ॥ न० गुवाकफले । उद्वेगे ॥ यथा । पूगंगुरुहिमं रूक्षंकषायंकफ पित्तहृत् । मोहनन्दीपनंरुच्यमास्य वैरस्यनाशनम् ॥ आर्द्रंतद्गुर्वभिष्य न्दिवह्निदृष्टिहरंस्मृतम् । स्विन्नंदो षत्रयच्छेदिदृढमध्यंतदुत्तमम् ॥ अस्यपाकोयथा । शृङ्गाटकंजीरके द्वे जातीकोषस्त्ववंशजम् । लवङ्ग-धान्यकञ्चापिप्रत्येकंकर्षयुग्मकम् ॥ हैयंगवीनंकुडवंसिताचार्द्धतुलोच्च ला । धात्रीवरीद्व्यञ्जलिश्चपूगस्या ष्टपलानिच ॥ उलूखलेचसंकुट्यचू-र्णंक्षीराढकान्वितम् । सन्याच्यभ-क्षितंहन्यात्वासरादौयथोचितम् । ज्वरदाहञ्चपित्तञ्चयक्ष्मशूलगुदाङ्कु रान् ॥ छर्द्दिंप्रमेहमूत्राणामाघातञ्च विनाशयेत् । वलप्रदङ्गर्भदञ्चस्त्रीणा ञ्चैतद्रसायनमिति ॥ पुनाति० पवतेवा० पूयतेमुखमनेनवा । पू अ० । छापूखडिभ्यः । किदिति गन् ॥

पूगकृतः । त्रि॰ पुञ्जीकृते ॥ अपूगः पूगः सम्पद्यमानः कृत इत्यर्थे श्रेण्यादयः कृतादिभिरितिसमा॰स॰ श्रेण्यादिषुच्व्यर्थवचनमिति च्व्यर्थता ॥

पूगतिथः । त्रि॰ पूगानांपूरणे ॥ बहुपूगेतिडटितिथुगागमविधाना दसंख्यात्त्वे पिडट् ॥

पूगपात्रम् । न॰ पूगपीठे । फलद्व के ॥

पूगपीठम् । न॰ कटकोले । पतद्ग्र हे ॥

पूगपुष्पिका । स्त्री॰ कुङ्कली । विवाह सम्बन्धिपुष्पताम्बूले ॥

पूगफलम् । न॰ उद्वेगे । चिक्कण्या म् ॥

पूगयाजकः । पुं॰ बहुयाजके ॥

पूगरोटः । पुं॰ हिन्तालवृक्षे ॥

पूगिका । स्त्री॰ क्रमुके ॥

पूगिकाफलम् । न॰ पूगीफले ॥

पूगी । स्त्री॰ पूगे । पूगवृक्षे ॥

पूगीफलम् । न॰ उद्वेगे । पूगफ ले ॥

पूजकः । त्रि॰ पूजाकर्त्तरि ॥

पूजनम् । न॰ अर्चने । पूजायाम् । । यथा ॥ शास्त्रप्रणामशुश्रूषादौ ॥ पूजपूजायाम् । ल्युट् ॥

पूजनीयः । त्रि॰ श्रुताचाराभिजनादिभिः पूजायोग्ये ॥ पूज्ये ॥

पूजेरनीयर् ॥

पूजा । स्त्री॰ नमस्यायाम् । अपचितौ ॥ सपर्यायाम् ॥ पादप्रक्षालनार्चनधनदानादिरूपायामर्चायाम् ॥ देवार्चनायाम् ॥ तस्याः सामान्यानुष्ठानंयथा । आदावृष्यादिकन्यासः करशुद्धिस्ततः परम् । अङ्गुलिव्यापकन्यासौहृदादिन्यासएवच ॥ तालत्रयञ्चदिग्बन्धः प्राणायामस्ततः परम् । ध्यानंपूजाजपश्चैव सर्वतन्त्रेष्वयंविधिरितियामलवचनम् ॥ पूजनम् । पूज॰ । चितिपूजीत्यङ् ॥

पूजार्हः । त्रि॰ मान्ये । अर्घभाजि ॥ कुसुमादिभिरर्चनयोग्ये । पूज्ये ॥ पूजामर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्हइत्यच् ॥ स्त्रियांपूजार्हा ॥

पूजितः । त्रि॰ सत्कृते । अर्चिते ॥ पूज्यतेस्म ॥ पूज॰ । क्तः ॥ देवे ॥ पूजितोयः सुरासुरैरित्यादौभूतेक्तोनतुवर्त्तमाने॰ तेन तृतीयातत्रोपपद्यते । अन्यथाक्तस्य चवर्त्तमानइतिषष्ठीस्यात् ॥

पूजितव्यः । त्रि॰ पूजनीये ॥

पूजिलः । पुं॰ देवतायाम् ॥ त्रि॰ पूज्ये ॥

पूज्यः । पुं॰ श्वशुरे ॥ त्रि॰ वन्द्ये पूजार्हे । प्रतीक्ष्ये ॥ पूजार्हा व

षा । गुरूणामपिसर्वेषांपूज्या : पञ्चविशेषत : । तेषामाद्यास्त्रय : श्रेष्ठास्तेषांमातासुपूजिता ।। यो भावयतियासूतेयेनविद्योपदिश्यते ज्येष्ठ : भ्राताचभर्ताचपंचैतेगुरवस्मृताइतिकौर्मे उपरिभागे ११ अध्याय : ।। पूज्यते । पूज० । । अचोयत् ।। पूजयितुमर्ह : । पूज० । अर्हेकृत्यतृचश्चेतियत् ।। सर्वस्यैवहितादानस्ययस्तेतागुरुरुच्यते । कन्यायाश्चैव विद्याया : प्रदातापूज्यतेगुरु : ।।

पूज्यपाद : । पुं० भगवच्छङ्कराचार्ये ।

पूत : । पुं० शङ्खे । श्वेतकुशे ।। विकङ्कतवृक्षे ।। न० बहुलीकृते । अपनीतबुषधान्ये ।। सत्यवचने ।। त्रि० व्रतादिनाशुद्धे । पवित्रे । प्रयते ।। दधिगोमयादौसामन्यपवित्रे० स्वभावपवित्रे वा । पवित्रे मेध्ये ।। दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्रपूतंजलंपिबेत् । सत्यपूतांवदेद्वाचंमन : पूतंसमाचरेत् । शठिते बहुलीकृते ।। पूयतेस्म । पूङ्० पूञ्० वा । क्त : ।। पवतेस्मवा । पूङोगत्यर्थेतिक्त : ।।

पूतक्रतायी । स्त्री० इन्द्राण्याम् । शच्याम् ।। पूतक्रतो : स्त्री० । पूतक्रतोरैचेत्यैकारादेशोङीप् च ।।

पूतक्रतु : । पुं० इन्द्रे ।। पूता:क्रतवो येन ।।

पूतक्रतु : । स्त्री० देव्याम् ।। पूता : क्रतवोयस्या : ।।

पूतगन्ध : । पुं० वर्वरे ।।

पूततृणम् । न० श्वेतकुशे ।। कुशे ।। पूतञ्चतत्तृणञ्च ।।

पूतद्रु : । पुं० पलाशवृक्षे ।।

पूतधान्यम् । न० तिले ।। पूतञ्चतद्धान्यञ्च ।।

पूतना । स्त्री० हरीतक्याम् ।। पूतना स्थिमतीसूक्ष्मेतिनिरूपणात् ।। सिन्धुदेशजातस्वल्पत्वक्बृहदस्थिहरीतकी लेपनेप्रशस्तेतिराजवल्लभ : ।। गन्धमांस्याम् ।। बालरोगविशेषे ।। बालमातृकाविशेषे ।। दानवीविशेषे । बकासुरभगिन्याम् ।। अहोबकीयंस्तनकालकूटंजिघांसयापाययदप्यसाध्वी । लेभेगतिंधात्र्युचितांततोन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम ।। पूतंकरोति । तत्करोतीतिणिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ।।

पूतनारि : । पुं० बालमुकुन्दे । श्रीकृष्णे ।। पूतनायाअरि : ।।

पूतनासूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ।। पूतनांसूदितवान् ०सूदयतिवा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ।।

पूतनाघ्न । पुं० श्रीकृष्णे ।। पूतनांहन्ति । हन० । क्विप् ।।

पूतपाप : । त्रि० निरस्तस्वर्गभोगप्रतिबन्धकपापे ॥

पूतफल : । पुं० पनसे ॥

पूता । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

पूतात्मा । पुं० ईश्वरे ॥ पूत : शुद्ध: सत्त्वादिगुणसम्बन्धरहित : आत्मा स्वरूपंयस्य ॥ पूतश्चासावात्माचेति वा ॥ शुद्धदेहे ॥ शुद्धान्त : करणे ॥ पूतआत्मायस्य ॥

पूति : । स्त्री० दुर्गन्धे ॥ पवित्रतायाम् ॥ खट्टाशमुष्के ॥ न० गोक्षिप्तृणे ॥

पूतिक : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ पुनाति । पूञ् ० । तिन्तिडीकादयश्चेति०इकन् ॥ न० विष्टायाम् ॥

पूतिकरज : । पुं० लट्वाकरञ्जवृक्षे । कलिकारके । कलहनाशने । कण्टकितकरञ्जे । काँटाकरञ्जइति० भा० ॥ पूतिश्चासौकरजश्च ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० पूतिकरजे ॥

पूतिकर्णक : । पुं० कर्णरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । कर्णविद्रधिपाकाद्वाजायतेचाम्बुपूरणात् । पूयंस्रवतिवापूतिसज्ञेय: पूतिकर्णक : ॥ अस्यौषधंयथा । निर्गुण्डीसुरसस्नेहंसिन्धुधूमरजोगुड : पूरणात्पूतिकर्णस्यशमनोमधुसंयुत : ॥ अथवा । वरुणार्द्रकपित्थाम्रजम्बूपल्लवसाधितम् । पूतिकर्णापहंतैलंजातीपत्ररसेनवेति चक्रपाणिदत्त : ॥

पूतिका । स्त्री० मार्जार्याम् ॥ पोइ इ० प्र० लताशाके । उपोदक्याम् ॥

पूतिकामुख : । शम्बूके ॥

पूतिकाष्ठम् । न० सरलद्रुमे ॥ देवदारुमहीरुहे ॥ पूतिचतत्काष्ठञ्च ॥ पूतं : पावनस्यकाष्ठंवा ॥

पूतिकाष्ठकम् । न० पूतिकाष्ठे ॥

पूतिगन्ध : । पुं० गन्धके ॥ हिङ्गुदीवृक्षे ॥ न० रङ्गे ॥ त्रि० दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धि : । } त्रि० दुर्गन्धे ॥
पूतिगन्धिक : । }

पूतिगन्धिका । स्त्री० वाकुच्याम् ॥

पूतितैला । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥

पूतिदारु : । न० देवदारुणि ॥

पूतिनस्य : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । दोषैर्विदग्धैर्गलतालुमूलेसम्मूर्छितोयस्यसमीरणस्तु । निरेतिपूतिर्मुखनासिकाभ्यांतंपूतिनस्यंप्रवदन्तिरोगम् ॥ औषधन्तु । व्याघ्रीदन्तीवचाशिग्रुस्वरसव्योषसम्भवै : । पाचितंलावणंतैलंपूतिनासागदंजयेत् ॥ अथवा । त्रिकटुविडङ्गकसैन्धवबृहतीफलशिग्रुस्वरसदन्तीभि : । तैलङ्गोजलसिद्धंनस्यंस्यात्पूतिनस्यस्य ॥

पूतिपत्र : । पुं० श्योनाकविशेषे ॥

पूतिपुष्पिका । स्त्री० मातुलुङ्गायाम् ।

पूतिफली । स्त्री० वाकुच्याम् । सोम

राज्याम् ॥ पूतिफलेष्वस्या : पाक कर्षेतिङीष् ॥
पूतिमयूरिका । स्त्री० अजगंधायाम् ॥
पूतिमेद : । पुं० अरिमेदे ॥
पूतिवात : । पुं० बिल्ववृक्षे ॥ अधोवायौ ॥
पूतिवृक्ष : । पुं० श्योनाके ॥
पूतिशारिजा । स्त्री० खट्टाश्याम् ॥
पूतिक : । पुं० गंधसार्जारे ॥ घोडाकरञ्ज इ० भा०प्र० करञ्जविशेषे ॥ लताविशेषे ॥
पूतिकरञ्ज : । पुं० लट्टा ख्यकरञ्जे ।
पूतिगण्ड : । पुं० पूतिकीटे ॥
पूतिभाव : । पुं० दौर्गन्ध्ये ॥ क्लेदे ॥
पूत्यण्ड : । पुं० गन्धकीटे ॥ गन्धे वे ॥ यस्यनाभौमृगनाभिर्जायते ॥
पूप : । पुं० अपूपे । पिष्टके । पूआ० इ०भा० ॥ यथा ॥ समितांगुडतोयेनमेलयित्वासुमर्दिताम् । घृतेविस्तार्यसुपचेत्सुवृत्तोमृदुपूपक : ॥ अपूप : पुष्टिदोवल्योहृद्योगुरुतर: स्मृत : । पित्तानिलहरोवृष्य : सुपक्वोरुचिकारक : ॥ पवनंपू : । पूञ्०सं०क्विप् । पुवंपाति०पिबतिवा । पारचणे०पानेवा । आतइतिक : ॥
पूपला । स्त्री० पोलिकायाम् ॥
पूपाली । स्त्री० पोल्याम् ॥
पूपाष्टका । स्त्री० आग्रहायणीपूर्णि माया : परत : कृष्णाष्टम्याम् ॥
पूपिका । स्त्री० पूलिकायाम् ॥
पूयम् । न० पक्वव्रणादिसम्भवघनीभूतशुक्लवर्णविकृतरक्ते । क्षतजे । मज्जनि । पीप०राध०इ०भाषा ॥
पूयनम् । न० रक्तविकारे । पूये ॥
पूयरक्त : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणम् । दोषैर्विदग्धैरथवापिजन्तोर्ललाटदेशेऽभिहतस्यतैस्तै : । नासास्रवेत्पूयमसृग्विमिश्रं तंपूयरक्तंप्रवदन्तिरोगम् ॥
पूयारि : । पुं० निम्बपादपे
पूयालस : । पुं० सन्धिगतरोगभेदे ॥ लक्षणंयथा । पक्व : शोफ : सन्धिज : संस्रवेद्य: सान्द्रंपूयंपूतिपूयालस : स : ॥ इतिसुश्रुत : ॥
पूयोद : । पुं० नरकान्तरे ॥
पूर : । पुं० जलसमूहे । अम्भसांवृद्धौ ॥ व्रणसंशुद्धौ ॥ खाद्यविशेषे ॥ न०दाहागुरुणि ॥
पूरक : । पुं० प्राणवायौ : शनैर्वामनासापुटेन०दक्षिणनासापुटेनवा:सव्यापसव्यन्यायेनान्त : प्रवेशने ॥ बाह्येनवायुनामुत्तं:शक्तिसीमप्रपूरणम् । पूरक : सतदभ्यासात्मुगुर्वपिविकर्षयेत् ॥ नासिकोत्कृष्टउच्छ्रासोध्मात : पूरकउच्यते ॥ आत्मानुसन्धाने ॥ वक्षवाम्रो तियावृत्ति: पूरकोवायुरीरित : ॥ पूरीआप्याय;

मे । खलु ॥ बीजपूरे ॥ गुणकाङ्के ॥ पुं० प्रेतदेहनिष्पादकाशौचकादेय दशपिण्डे ॥ त्रि० पूरणकर्त्तरि ॥

पूरणः । पुं० सेतौ ॥ विष्णुतैले ॥ न० अङ्कानांगुणने ॥ वृष्टौ ॥ कुटन्नटे ॥ वानतन्तुषु ॥ पिष्टप्रभेदे ॥ हिङ्गुधान्यजलेमांसंसुखिन्नंसूक्ष्मकुट्टितम् । संयुक्तंहिङ्गुजीरार्द्रबीजपूरेलसैन्धवै: ॥ घृतेतप्तंपरिभृष्टधूपितंमांसपूरणम् ॥ मांसस्यपूरणंवृष्यंहृद्यंपुष्टिकरंपरं । वातपित्तहरंबल्यंमन्दाग्निकफनाशनम् ॥ त्रि० पूरके । पूरणकर्त्तरि ॥ पालनकर्त्तरि ॥ पृणाति । पृपालनपूरणयो: । ल्युट् ॥ पूर्यतेऽनेन । पूरी० । करणेल्युट् ॥

पूरणी । स्त्री० शाल्मलिद्रुमे ॥ पटारम्भकसूत्रेषु ॥ पूरणकल्याम् ॥ पूरयति । पूरी० । ल्युट् । ङीप् ॥

पूराम्लम् । न० वृक्षाम्ले ॥

पूरिका । स्त्री० पूपविभेदे । पूरी० कचौरी० इ० भा० ॥ यथा । माषाणांपिष्टिकांयुञ्ज्याल्लवणार्द्रकहिङ्गुभि: । तयापिष्टिकयापूर्णासमिताकृतपोलिका ॥ ततस्तैलेविपक्वा सापूरिकाकथितावुधै: । रुच्यास्वादीगुरु: स्निग्धावातपित्तासृग्दूषिका । चक्षुस्तेजोहरीचोष्णापाकेवातविनाशिनी । तथैवघृतपक्वाऽपिचक्षुष्यारक्तपित्तहृत् ॥ बदरचूर्णपूरिकातु । घृतमिश्रकनिकायांमिलितंपक्वमांसकम् । बदरत्वग्भवंचूर्णंजलेना लोडयपीडयेत् ॥ पूरिकाघृतसंपक्वा खण्डपाकविलेहिता । पूरिकाबदरोत्थेयंस्निग्धापित्तहराहिमा ॥ मधुरात्वड्वातघ्नी सरास्फर्दिविनाशिनी । एवंविप्रायखर्जूरमर्वारुका रिकेरकै: ॥ द्राक्षयावैसुपूर्यस्तुपूरिका:पूर्ववत्पचेत् ॥

पूरित: । त्रि० कृतपूरणे । पूर्णे ॥ पूर्यतेस्म । पूरी० । क्त: । वाडाक्तेति पक्षेइट् ॥ गुणिते ॥

पूरुष: । पुं० पुरुषे । नरे ॥ पुंसि ॥ चेतसे ॥ यथा । यस्माद्विश्वमुदेति यत्ररमतेयस्मिन्पुनर्लीयतेभासायस्यजगद्विभातिसहजानन्दोज्ज्वलंयन्मह: । शान्तंशाश्वतमक्रियंयमपुनर्भावायभूतेश्वरम् द्वैतध्वान्तमपास्ययान्तिकृतिन: प्रस्तौमितंपूरुषमिति ॥ पुरति । पुरअग्रगमने । पुर: कुषन् । अन्येषामपीतिदीर्घ: । पृषोदरादित्वा ॥ यद्वा । पूरयति पूर्यतेवा । पूरी० वा० कुषन् ॥

पूर्ण: । त्रि० व्याप्ते ॥ पूरिते ॥ पुं० शक्ते ॥ समग्रे । सकले ॥ पूर्यतेस्म पूरी० । कर्त्तरिकर्मणिवाक्त: । वादान्तेतिसाधु: ॥

पूर्णकः। पुं॰ स्वर्णचूडपक्षिणि ॥ कुलिकः पूर्णः। संज्ञायां कन् ॥

पूर्णकुम्भः। पुं॰ भद्रकुम्भे। जलपूरितघटे ॥ पूर्णश्चासौ कुम्भश्च ॥

पूर्णकोषा। स्त्री॰ नागरमुस्तायाम् ॥

पूर्णचन्द्रः। पुं॰ सम्पूर्णेन्दुमयाष्टम्यो अध्यस्थचन्द्रे ॥ पूर्णश्चासौ चन्द्रश्च ॥

पूर्णता। स्त्री॰ पर्याप्तौ ॥

पूर्णपात्रम्। न॰ वस्त्रपूर्णपात्रे ॥ वर्द्धापके। पूर्णानके ॥ उत्सवकालेषु परितृप्तोत्सवालङ्कारादौ ॥ होमस्य मन्त्रपूरस्य दक्षिणायाम् ॥ हर्षादुत्सवकालेषु यदलङ्कारवस्त्रादिकम्। आकृष्य गृह्यते पूर्णपात्रं पूर्णानकञ्च तत् ॥

पूर्णमा। स्त्री॰ पौर्णमास्याम् ॥

पूर्णमासः। पुं॰ पौर्णमासयागे ॥

पूर्णमासी। स्त्री॰ पूर्णिमायाम् ॥

पूर्णबीजः। पुं॰ बीजपूरे ॥

पूर्णवैनाशिकः। पुं॰ वैनाशिके ॥ वैशेषिकास्त्वर्द्धवैनाशिकाः सर्वधर्मादिनस्तु पूर्णवैनाशिकत्वेन तत्सिद्धाः शास्त्रे ॥

पूर्णा। स्त्री॰ पञ्चमीदशमीपूर्णिमामावास्यासु ॥

पूर्णानकम्। न॰ वर्द्धापके ॥ भानके ॥ पटहे ॥ पात्रे ॥ पूर्णपात्रे। हर्षादुत्सवकाले आदातव्ये ॥

पूर्णावतारः। पुं॰ नृसिंहे ॥ रामे ॥ परिपूर्णतमे श्रीकृष्णे ॥

पूर्णाहन्ता। स्त्री॰ परपक्षनाशायाम्। दर्पात्पुरुषार्तिं अहङ्काराः। सुदृढयत्नं कृत्वा स्वात्मत्वे नैव पश्यति। पूर्णाहन्ताकवलितं विश्वं योगी भास्वरस्तथैति ॥

पूर्णिका। स्त्री॰ नासाच्छिन्नीनामपक्षिणि ॥

पूर्णिमा। स्त्री॰ पौर्णमास्याम्। शुक्लपक्षान्तिमतिथौ। सा द्विविधा। यथा। राका चानुमती चैव द्विविधा पूर्णिमा मता। पूर्णोदितकलाचन्द्रे पूर्णिमास्यान्निशाकरे। पूर्णिमानुमती ज्ञेया यदास्तमितभास्करे। यस्मात्तामनुमन्यन्ते देवताः पितृभिः सह। तस्मादनुमती नाम पूर्णिमा प्रथमा स्मृता। यदास्तमितसूर्ये पूर्णचन्द्रस्य चोद्गमः। युगपत्सोदरात्रे गमात् पूर्णेति पूर्णिमा ॥ राका नाम अनुमन्यन्ते देवताः पितृभिः सह। रञ्जनाच्चैव चन्द्रस्य राकेति कवयो विदुः ॥ तस्यां जातस्य फलं यथा। कन्दर्पतुल्यो गुरुशीलप्रसन्न्यायार्जनैः सततं सहर्षः। सुरोपजीवी शास्त्रविशारदश्च यस्तु पूर्णिमाजन्मनि यस्य जन्मः ॥ पुरी॰। सावित्रः। पूर्णचन्द्रस्य पूरणम्। तेन निर्वृत्ता ॥

पूर्त्तम्। न॰ खातादिकर्मणि ॥ खातादिकर्म्मकृत्य दिवसः। तदुक्तम्। पुष्करिण्यः सभा वापी देवतायतनानि च। आरामश्च विशेषेण

पुरुषं कालेर्निर्दिशेत् ॥ अपिच । कालेन पञ्चालमानदेशे च वननालि च । अत्र तालमाराम: पूर्व्वमित्थ भिर्दीयते ॥ इति ॥ गृहोपरागेय हानंपूर्व्वं तदविनाशनम् ॥ आरा साद्रिकाशा अफले । पालने । त्रि० परिते । छत्रे । परणम् । पर्व्वतीत्य वा । पृ० । शाखिनर्मोणशाखान्धा ध्यो निर्मितावलन ॥

पूर्त्तिः । स्त्री० पय:स्रि । उदकस्पर्शे । पूरणे ॥

पूर्व्वः । त्रि० पूर्व्वजी ॥ प्राचि । आद्ये ॥ पूर्व्वे ॥ श्रुतिभेदे । न० आगमे । पुरातनार्वाचि । पुराणे । सति कालम् । पूर्व्वात । पूर्व्वकरणे । अ स । पृ० ॥

पूर्व्वाज्ञा । स्त्री० दिशायाम् । नर्मदाम व्य म् । पूर्व्वदासीनश्चारे ॥

पूर्व्वजः । पुं० ज्येष्ठभ्रातरि । अग्रजे ॥

पूर्व्वजाः । पुं० मुनिर्दिव्यपितृगणे । स्वर्गगतेषु । कव्यवाहादिषु ॥ पूर्व्वजा कालिकानन: सारस्वतेषु ॥

पूर्व्वजा । स्त्री० ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ हा प ॥

पूर्व्वजिनः । पुं० अतीतजिनविशे० । मञ्जुघोषे । आर्दकसङ्गमे ॥

पूर्व्वदिक्पतिः । पुं० इन्द्रे ॥

पूर्व्वदिक् । स्त्री० प्राच्यांदिशि । पूर्व्वस्याम् ॥

पूर्व्वदेवः । पुं० असुरे । दैत्ये । पूर्व्वश्चासौ देवश्च । पूर्व्वम्बरपर्याय्यवादिना समास: । यथा । पूर्व्वदेवाः । अ न्यायादिदेवस्वारूपस्य: । सुरू पतिसमास: ॥

पूर्व्वदेशः । पुं० सूर्य्योदयोपलक्षितदेशे । वर्त्मनि ॥

पूर्व्वपक्षः । पुं० शुक्लपक्षे ॥ पूर्व्वश्चासौ पक्षश्च ॥ शास्त्रार्थप्रश्ने । सिद्धान्त विरुद्धकोटौ । वादे । देवे । फाल्गुनायाम् ॥

पूर्व्वपदपादः । पुं० चतुष्पाद्व्यवस्था व्यवहारेतिपदपादे । भाषायाम् । प्रतिज्ञायाम् । वादे ॥

पूर्व्वपर्व्वतः । पुं० उदयाचले ॥ पूर्व्वपर्व्वतः ॥

पूर्व्वफाल्गुनी । स्त्री० अश्विन्यादिनक्षत्रान्तर्गतैकादशनक्षत्रे ॥ तत्र जात स्य फलं यथा । सुवक्त्रोऽसाहसी सुभिक्षस्त्रीजनाः सदा : सदाविहरा कौतुकी । पूर्व्वफाल्गुनीसम्भवाता विकः प्राकृत नृपाश्रयो जन्मकाले भवन्ति ॥

पूर्व्वफाल्गुनीभवः । पुं० बृहस्पतौ ॥

पूर्व्वभाद्रपदः । पुं० प्रोष्ठपदासु । पञ्चविंशतितमनक्षत्रे ॥

पूर्व्वभाद्रपदा : } अश्विन्यादिस
पूर्व्वभाद्रपदा: स्त्री० } प्तविंशतिनक्ष

त्रान्तर्गतपञ्चविंशतिनक्षत्रे । पो

ष्टपदासु ॥ तत्रजातस्यफलं । जितेन्द्रिय : सर्वकलासुदक्षोजितारिपक्ष : खलुतस्यनित्यम् । भवेन्मही यान्सुतरामपूर्वापूर्वापदाभाद्रपदा प्रसूतौ ॥ पूर्वाचताभाद्रपदाश्च ॥ एकवचनान्तोपि ॥

पूर्वयक्ष : । पुं॰ जिनवि॰ । जलेन्द्रे । मणिभद्रे ॥

पूर्वरङ्ग: । पुं॰ नाट्यशालायाम् ॥ नाट्योपक्रमे । प्राक्मङ्गले । गुणनिकायाम् ॥ रङ्गप्रधान:स्योरङ्गविघ्नशान्तिकारीनान्दीपाठगीतवादित्राद्यनेकाङ्गविशिष्टोनाट्यादौकर्त्तव्य: कर्म्मविशेष: पूर्वरङ्ग: । तदुक्तंवसन्तराजीये । यन्नाट्यवस्तुन: पूर्वरङ्गविघ्नोपशान्तये । कुशीलवा : प्रकुर्वन्तिपूर्वरङ्ग : प्रकीर्त्तित: इति ॥ पूर्वरङ्गंविधायादौसूत्रधारेविनिर्गते । प्रविश्यतद्वदपर:काव्यमास्थापयेन्नट : ॥ प्रथमंपूर्वरङ्गश्चतत : प्रस्तावनेतिच । आरम्भे सर्वनाट्यानामेतत्सामान्यमिष्यते ॥ पूर्वंरज्यतेऽस्मिन् । रञ्ज घञ् । कुत्वम् ॥

पूर्वराग: । पुं॰ नायिकानायिकयोर्दशाविशेषे ॥ श्रवणाद्दर्शनाद्वापिमिथ : संरूढरागयो : । दशाविशेषो योऽप्राप्तौपूर्वराग:सउच्यते ॥ इ॰ ॥

पूर्वरात्र : । पुं॰ रात्रे:पूर्वभागे ॥ राजादित्वा : पुंसि ॥

पूर्वरूपम् । न॰ पूर्वलक्षणे ॥ वैद्यकेभाविव्याधिबोधकचिह्ने ॥

पूर्ववत् । न॰ अनुमानविशेषे ॥ यथा । दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयंयत्॰ तत्पूर्ववदुच्यते । पूर्वंप्रसिद्धम्दृष्टस्वलक्षणसामान्यमितियावत्॰तदस्याविषयत्वेनास्ति॰अनुमानज्ञानस्येतिपूर्ववत् । यथाधूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेष : पर्वतेनुमीयते॰ तस्यवह्नित्वसामान्यस्यस्वलक्षणं वह्निविशेषोदृष्टोरसवत्याम् । वीतावीतभेदात्तद्विविधम् ॥

पूर्ववादी । त्रि॰ प्राग्अभियोक्तरि । प्रथमविवादिनि ॥

पूर्ववित् । त्रि॰ अतीतज्ञे ॥

पूर्वशैल : पुं॰ उदयपर्वते ॥

पूर्वसर : । त्रि॰ अग्रगामिनि ॥

पूर्वा । स्त्री॰ पूर्वदिशि । प्राच्याम् ॥ तद्दिग्भववायुगुणा : । पूर्वस्तुमधुरोवात : स्निग्ध : कटुरसान्वित : । गुरुर्विदाहशमनोवातद : पित्तनाशन : ॥ इति ॥

पूर्वाद्रि: । पुं॰ उदयाचले । दिनमूर्द्धनि ॥

पूर्वाषाढा । स्त्री॰ अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गतविंशतिसंख्याकनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । भूयोभूय : स्त्रमानानुरक्तो भक्तोदेवेष्वमान्योतिदक्ष : । पूर्वाषाढाज-

अकालेयदिग्राद्राषाढ : स्यादैरि वर्गनितान्तम् ॥ पूसादर्शापाठाच ॥

पूर्वाह्ण : । पुं० द्विधाविभक्तदिनस्य पूर्वभागे ॥ यथा । आवर्तनात्पूर्वाह्णोऽपराह्णस्तत : पर : । आवर्तनात्० वासरस्यच्छायापरिवर्तना त्प्रागितिशेष : ॥ त्रिधाविभक्तदिनस्यप्रथमभागे ॥ सचत्रिंशद्दण्डदिनमानेसूर्योदयावधिदशदण्डात्मक : काल : यथा । पूर्वाह्णोवैदेवानां मध्यंदिनंमनुष्याणामपराह्ण : पितृणामितिश्रुति : ॥ अह्न : पूर्वम् । पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे समास : । राजाह : सखिभ्यष्टजिष्टतिटच् । अह्नादेशोणत्वम् ॥

पूर्वाह्णतनम् । त्रि० पौर्वाह्णिके ॥ पूर्वाह्णेभव : । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्याम् ० इतिट्युट्युलौतुट्च । घकालतनेष्विस्यलुक् ॥

पूर्वेद्यु : । अ० प्रात : काले । धर्मवासरे ॥ पूर्वस्मिन्नहनि ॥ सद्य : परुदित्यादिनापूर्वशब्दादेद्युस्प्रत्ययो निपात्यते ॥

पूष : । पुं० ब्रह्मदारुणि । तूत० इ० भा० ॥ पूषन्तौ । इगुपधात्क : ॥

पूषक : । पुं० ब्रह्मदारुणि ॥ पूषएव क : ॥

पूषा । पुं० सूर्य ॥ जगत : पोषणात् । पुष्णाति । पुषपुष्टौ । श्वन्नु-

क्षन्पूषन्निति निपातित : ।

पूषभासा । स्त्री० अमरावत्याम् । इन्द्रनगर्याम् । सुरपुर्याम् ॥

पूषसुहृत् । पुं० शिवे ॥

पूषा । स्त्री० पिङ्गलापृष्ठवर्त्तिन्यांनाड्याम् ॥ पूषातुपिङ्गलापृष्ठे नीलजीमूतसन्निभा । याम्यभागस्थनेत्रान्तायावत्पादतलंगता ॥

पृक्का । स्त्री० मरुन्मालायाम् । पिशुनायामोषधौ । असारक० इ० भा० । पिडिं० इ० गौ० भा० स्पृश्यते । स्पृशसंस्पर्शने । बा० कक् । पृ० ॥

पृक्तम् । न० धने ॥ त्रि० संचिते ॥ सम्पर्कयुक्ते ॥ पृच्यते । पृची० । क्त : ॥

पृक्ति : । स्त्री० सम्पर्के । स्पृष्टौ । स्पर्शे ॥ पर्चनम् । पृचीसम्पर्के । क्तिन् ॥

पृच्छा । स्त्री० अनुयोगे । प्रश्ने ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । गुरोश्चह लइत्य : । सम्प्रसारणम् ॥

पृच्छितव्य : । पुं० प्रश्नलग्ने ॥

पृच्छ्यम् । त्रि० प्रष्टव्ये ॥

पृतना । स्त्री० सेनामात्रे ॥ सेनाविशेषे । तिसृषुवाहिनीषु ॥ अत्र भा: ॥ २४३ । रथा : २४३ । अश्वा : ७२९ । पादातिका: १२१५ । समस्तसङ्ख्ययाखण्चिचतुर्विंशतिभि : स्मृता । २४३० ॥ प्रियते । पृङ्व्या-

यामे । वा० तन: गुणाभावश्च ॥
पृतनाषाट् । पुं० इन्द्रे ॥ पृतनांसह
ते । षह मर्षणे । छन्दसिसहइति॰
ण्वि : सहेरितिष : ॥
पृथक् । अ० भिन्ने । विनार्थे । अन्तरे
ण । ऋते ॥ अमरकोषे ॥ नानार्थे ॥
पर्थयति । पृथप्रक्षेपे । वा० अक् ॥
पृथक्त्वम् । न० पृथक्प्रत्ययासाधारण
कारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यावत्पृ
थक्त्वंस्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् ।
अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्व
मुच्यते ॥ अस्मात्पृथगिदंनेतिप्रती
तिर्हिविलक्षणा॥ पृथक्त्वंनिरूपयति
सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधा
रणकारणंपृथक्त्वम् । तन्नित्यता-
दिकंसंख्यावत् । यथानित्येष्वेक-
त्वंनित्यम्०अनित्येअनित्यम्०आ
श्रयद्वितीयक्षणेचोत्पद्यतेआश्रयना-
शान्नश्यति०तथापृथक्त्वमपिद्वित्वादि
वत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थ:। हेयो
पादेयविवेके ॥ भेदे ॥ भावेत्त्व : ॥
पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्वे ॥
पृथक्त्वचा । स्त्री० मूर्वायाम् । छर्क-
रीला० इ० भा० । देव्याम् । म-
धुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्या : ॥
पृथक्पर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् । चि
त्रपर्ण्याम् । पीठवनी०इ० भा० ।
चाकुल्या० इ० भा० ॥ पृथक्पृथ
क्पर्णमस्या : । पाककर्णेतिङीष् ॥

पृथगात्मता । स्त्री० विवेके ॥ व्यक्तौ ॥
पृथगात्मायस्य । तस्यभाव : । त
ल् । तलन्तंस्त्रियाम् ॥
पृथगात्मिका । स्त्री० व्यक्तौ ॥
पृथग्जन : । पुं० मूर्खे ॥ नीचे ।
अधमे ॥ पृथक्कार्येजन : असंभ्य-
त्वात्पृथग्जन: । शाकपार्थिवादि:
॥ सज्जनेभ्य : पृथग्भूतोजनोवा ॥
त्रि० पापिनि ॥ भिन्नलोके ॥
पृथग्रूप : । त्रि० बहुविधे ॥ पृथ
ग्रूपमस्य ॥
पृथग्वर्त्मात्मा । पुं० वायौ ॥ पृथक्-
नानाविधंवर्त्म सञ्चरणमात्मास्वभा
वोऽस्य ॥
पृथग्वाद : । पुं० द्वैतिनि ॥ पृथक्
नानावस्तु०इत्येवंवदनंयस्य ॥
पृथग्विध : । त्रि० नानारूपे ॥ पृथक्
धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्येण०पर
स्परविलक्षणाविधायस्य ॥
पृथग्बीज : । पुं० भल्लातके ॥
पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे ॥ प्रथयति
। प्रथं० । प्रथ: कित्सम्प्रसारणञ्च
अजि : ॥
पृथवी । स्त्री० भुवि । पृथिव्याम् ॥
प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथे : षवन्
सम्प्रसारणञ्चेत्यवे। षित्वान्ङीष् ॥
पृथा । स्त्री० कुन्त्याम् । वसुदेवस्वस
रि । पाण्डो : पत्न्याम् ॥
पृथाजि : । पुं० कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि

रभीमादौ ॥ पृथायाः पृथायांवा जातः जनी० । डः ॥ अर्जुनपादपे ॥

पृथापतिः । पुं० पाण्डुनृपे ॥ पृथायाःपतिः ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥

पृथिवी । स्त्री० गोत्रायाम् । क्ष्मायाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्रसहिताद्गन्धतन्मात्रादुत्पन्नायांशब्दस्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् ॥ पृथिवीपञ्चमंभूतंघ्राणश्चाध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंतथागन्धोवायुस्तत्राधिदैवतम् ॥ न्यायमतेनपृथिवींविभजते । गन्धवतीपृथिवी । साद्विधा । नित्याऽनित्याच । नित्यापरमाणुरूपा । अनित्याकार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियंगन्धग्राहकंघ्राणंनासाग्रवर्ति । विषयोमृत्पाषाणादिः । इति ॥ प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेषिवन्सम्प्रसारणञ्च । षित्वान्ङीष् ॥ प्राणप्रदानात्सपृथुर्यस्माद्भूमेरभूत्पिता । ततस्तुपृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी ॥ गन्धोघ्राणेन्द्रियञ्चापिकाठिन्यंगौरवंतथा । वसुन्धरागुणाएतेगदितागुणवेदिभिः ॥ रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखैरवभास्यते । ससमुद्रसरिच्छैलातावतीपृथिवीस्मृता ॥

पृथिवीचित् । पुं० राजनि ॥ पृथिव्यांचयतिवसति । चि० । क्विप् । तुक् ॥

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुराणोक्तपृथिवीकथायाम् ॥

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पृथिवीपतिः । पुं० भूपाले ॥ पृथिव्याःपतिः ॥ नाकर्षिः कुरुतेकाव्यंनारुद्रोरुद्रमर्चति । नादेवांशोददात्यन्नंनाविष्णुःपृथिवीपतिः ॥ ऋषभाख्यौषधे ॥ कृतान्ते ॥

पृथिवीपालः । पुं० राज्ञि ॥

पृथिवीशक्रः । पुं० राजनि ॥

पृथुः । पुं० अग्नौ । त्रेतायुगेसूर्यवंशीयपञ्चमनृपे । वेणनृपस्यदक्षिणकरमथनाज्जाते । प्रजारञ्जनाद्राजोपाधिंप्राप्ते ॥ पृथते । प्रथप्रख्याने । प्रथिम्रदीतिकुः सम्प्रसारणञ्च ॥ श्योनाकवि० ॥ स्त्री० त्वक्पर्ण्याम् । हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके अहिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे ॥ स्थूले ॥ निपुणे ॥

पृथुकः । पुं० चिपिटे । चिउडा० इ० भा० ॥ यथा । शालयः सतुषाआर्द्राभृष्टाअस्फुटितास्ततः । कुट्टिताश्चिपिटाः प्रोक्तास्ते स्मृता पृथुकाअपि ॥ पृथुकागुरवोवातनाशनाः श्लेष्मलाअपि । सक्षीरा बृंहणावृष्याबल्याभिन्नमलाश्चते ॥ पृथु

रैव । संज्ञायांकन् ॥ यद्वा प्रथते ॥ प्रथप्रख्याने । पर्थयति०पर्थ्यतेवा । पृथुप्रक्षेपे । चु० । अर्भकपृथुकेति पृथेर्वाकुकन्०प्रथःसम्प्रसारणञ्च ॥ यद्वा । पृथुकायति । कै शब्दे । आतश्चेतिकः ॥ त्रि० शिशौ । अर्भके ॥

पृथुका । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् ॥ बालिकायाम् ॥

पृथुकोल : । पुं० राजबदरे ॥

पृथुच्छद : । पुं० हरिद्दर्भे ॥ त्रि० बृहत्पत्रे ॥

पृथुपत्र : । पुं० रक्तलशुने ॥ हरिद्दर्भे ॥

पृथुपलाशिका । स्त्री० शट्याम् ॥

पृथुरोमा । पुं० मत्स्ये ॥ पृथूनि महान्तिरोमाण्यस्य । रोमशब्देनात्र चर्म्मलिख्यामी । वल्कलमितिसर्वधर : ॥ त्रि० बृहल्लोमयुक्ते ॥

पृथुल : । त्रि० विशाले ॥ पृथुः पृथुत्वमस्यास्ति । सि०लच् ॥ पृथु पृथुत्वंलातिवा । कः ॥

पृथुला । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् ॥ टाप्

पृथुशिम्ब : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

पृथुशेखर : । पुं० पर्वते ॥ पृथुर्महान्शेखरोऽस्य ॥

पृथुसेन : । पुं० राज्ञि ॥ पृथ्वीसेना यस्य ॥

[illegible]र : । पुं० शूकरे ॥

पृथूदकम् । न० तीर्थविशेषे:प

पृथूदर : । पुं० मेषे ॥ त्रि० बृहत्कुक्षौ ॥

पृथ्वी । स्त्री० भूमौ । अचलायाम् । धरायाम् ॥ म॰ त्वक्पत्र्याम्कपत्र्याम् हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ हस्ता ईन्मातरि ॥ बृहदेलायाम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ प्रथते प्रथविस्तारे० प्रख्यानेवा । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणमितिकु : । वोतोगुणवचनादितिङीष् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । तल्लक्षणं यथा । जसौजसयलावसुग्रहयतिश्चपृथ्वीगुरुरिति । अपिच । पयोधरयुतामणुरत्कनकयुग्मताटङ्किनीमुवर्णरुचिकङ्कणाललितभावबन्नूपुरा । सुवर्णरुचिरालसच्छवणरूपवत्कुण्डलाभुजङ्गपतिवर्णितातरतिचन्तपृथ्वीमम ॥ यथा । स्तताधरतटीघनस्वसितमङ्गरागव्ययोदृशोरपिचशोभिमाभवतिकारणादन्यत: । इदंतवपरप्रियानिभृतसङ्गमव्यञ्जकंमुखेयदिदमञ्जनंरहसिचार्द्धचन्द्रंगले ॥

पृथ्वीका । स्त्री०बृहदेलायाम् ॥ कृष्णजीरके । कलाजाज्याम् ॥ हिङ्गुपत्र्याम्॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने । फर्फरीकादयश्चेतिसाधु : ॥

पृथ्वीकुरवक: । पुं० श्वेतमन्दारे ॥

पृथ्वीजम् । न० गडलवणे ॥

पृदाकुः। पुं० वृश्चिके। व्याघ्रे। सर्पे॥ चित्रके॥ पर्दते। पर्द०। पर्दर्निच्सम्प्र सारणमल्लोपश्चेतिकाकुप्रत्ययः॥

पृश्निः। स्त्री० रश्मौ॥ त्रि० अल्पतनौ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा। स्पृशसंस्पर्शे। घृपृश्नीतिसाधुः॥ पृच्छति०पृच्छ्यतेवा। पर्षति०पृष्यते वा। प्रच्छज्ञीप्सायाम्। पृषुसेचने वा। पूर्ववत्साधुः॥

पृश्निका। स्त्री० कुम्भिकायाम्॥

पृश्निगर्भः। पुं० गदाग्रजे। श्रीकृष्णे॥

पृश्निपर्णी। स्त्री० पृथक्पर्ण्याम्। अङ्घ्रिवल्लिकायाम्। चकुरीत्०इ० पिठवनि० इ० च० भा०। चाकुलिया० इ० गौ० भा०॥ पृश्निपर्णीत्रिदोषघ्नीवृष्योष्णामधुरासरा। हन्तिदाहज्वरश्वासरक्तातीसारतृड्वमीः॥ पृश्निरल्पंपर्णमस्याः। पाककर्णेतिङीष्॥

पृश्निभद्रः। पुं० श्रीकृष्णे॥

पृश्निशृङ्गः। पुं० विष्णौ॥ गणेशे॥

पृश्नी। स्त्री० वारिपर्ण्याम्॥

पृषत्। पुं० मृगे॥ न० बिन्दौ॥ त्रि श्वेतबिन्दुयुक्ते॥ पर्षति। पृषुसेचने। वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदिति अतिप्रत्ययेगुणाभावश्चनिपात्यते। शतृवदस्यकार्यम्॥

पृषतः। पुं० पृषाकमृगे। चित्रमृगे॥ यथा। पृषतश्चन्द्रबिन्दुःस्याद्धरिणात्किञ्चिदल्पकः॥ पृषतस्तुभवेत्स्वादुर्ग्राहकःशीतलोलघुः। दीपनोरोचनः श्वासज्वरदोषत्रयास्रजित्॥ इति॥ बिन्दौ॥ त्रि० श्वेतबिन्दुयुक्ते॥ पर्षति। पृषु०। पृषिरञ्जिभ्यांकिदित्यतच्॥ यद्वा। पृषताः बिन्दवः सन्त्यस्य। अर्शआद्यच्॥

पृषताम्पतिः। पुं० वायौ॥

पृषताश्वः। पुं० वायौ। अनिले॥ पृषतोमृगविशेषोऽश्वोवाहनमस्य॥

पृषती। स्त्री० मृग्याम्॥

पृषत्कः। पुं० बाणे। शरे॥ पर्षति पृषु०। लटः शतृ। संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः॥ यद्वा। वर्त्तमाने पृषन्महदितिसाधुः स्वार्थेकन्॥

पृषदश्वः। पुं० गन्धवहे। पवने। वायौ॥ पृषन्मृगभेदोऽश्वोवाहनमस्य॥ पृषतामम्बुकणानामश्वइवेतिवा॥

पृषदाज्यम्। न० सदध्याज्ये। दधिमिश्रितघृते॥ पृषच्चतदाज्यञ्च॥ यद्वा। पृषद्भिः सहितमाज्यम्॥

पृषद्वलः। पुं० वायुश्वे॥

पृषन्तिः। पुं० बिन्दौ॥ यथा। पयः पृषन्तिभिः स्पृष्टावांतिवाताः शनैः शनैरितिजाम्बवतीविजयकाव्यम्॥

पृषभाषा। स्त्री० इन्द्रपुर्याम्॥

पृषाकरा । स्त्री० क्षुद्राश्मनि । वटखराइ०भा० ॥

पृषातकम् । न० सदध्याज्ये ॥

पृष्टम् । न० सामगानांमाध्यन्दिनसवनेगीयमानस्तोत्राणांनामधेये ॥ त्रि० कृतप्रश्ने । उपामन्त्रिते ॥ पृच्छ : क्त : ॥

पृष्टव्य : । त्रि० जिज्ञासिते ॥

पृष्ठम् । न० शरीरपश्चाद्भागे । पार्श्वस्थाने । पीठ०इ०भा० ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । सुस्निग्धंमांसलंपृष्ठमभग्नञ्चाप्यरोमशम् । अधमानांविपर्यस्तंनिर्द्धनानांप्रकीर्त्तितमितिसमुद्र : ॥ चरमसाम्न ॥ पृष्यते । पृषु० । तिथपृष्ठगृथेतिसाधु ॥ स्तोत्रविशेषेपिपृष्ठम्० त्रिष्वाधिकरणे० पृष्ठै: स्तुवतइत्यादौतथानिर्णयात् ॥

पृष्ठग्रन्थि : । पुं० गडौ । कुब० इ० भा० ॥

पृष्ठत : । अ० पश्चात् । पृष्ठदेशे ॥ पृष्ठ इति । आद्यादित्वात्तसि: ॥

पृष्ठदृष्टि : । पुं० भल्लूके ॥

पृष्ठमांसाद : । त्रि० परोक्षे दोषाभिधायिनि ॥ वाक्याभिधायिनि ॥ इ० त्रिकाण्डशेष : ॥

पृष्ठमांसादनम् । न० परोक्षे दोषकीर्त्तने ॥ त्रि० तद्वति ॥

पृष्ठवंश : । पुं० रीढके । पृष्ठास्थिनि ॥ सतुगर्भमासमात्रेसम्भवति ॥

पृष्ठवह : । पुं० पृष्ठ्याश्वे ॥

पृष्ठवास्तु । न० गृहस्योपरिगृहे ॥

पृष्ठवाट्०ड् । पुं० युगपार्श्वगवृषे । पष्ठवाहिनि ॥

पृष्ठवाह : । पुं०
पृष्ठवाहक : । पुं० } वृषे ॥

पृष्ठवाह्य : । पुं० भारवाहकवृषे । स्थौरिणि । पृष्ठौ ॥

पृष्ठशृङ्ग : । पुं० वनच्छागे ॥

पृष्ठशृङ्गी । पु० शभीरौ । सैरिभे ॥ शंढे । भीमसेने । वृकोदरे ॥

पृष्ठहायन : । पुं० धान्यविशेषे ॥ मतङ्गजे ॥

पृष्ठी । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

पृष्ठोदय : । पुं० राशिविशेषे ॥ मेषोवृष:कर्कटश्चधनुर्मकरएवच । पृष्ठोदया : षडेवैतेमीनश्चापितथैवच ॥

पृष्ठ्य : । पुं० स्थौरिणि । पृष्ठेनभारवहनशीलेघोटके । न० पृष्ठवर्त्ते ॥ यज्ञविषयेऽद : स्मरन्ति ॥ पृष्ठानांसमूह : । पृष्ठायन ॥ प्रशस्तमतिशयितंपृष्ठमस्य । अन्येत्वोपीतिग्रहा

पृष्णि : । पुं० सूर्ये ॥

पृष्णिका
पृष्णी । स्त्री० } वारपृणि । कुम्भ्याम् ॥

पेचक : । पुं० उलूके । वायसारातौ । कौशिके ॥ घूके ॥ गजलाङ्गूलमूले । तद्गुदाच्छादकमांसपिण्डवि

शेषे ॥ पचति० पच्यते वा । दुःखेन । डुपचष्० ॥ पचिनच्योरिश्चो-पधायाद्वित्वन् । अतइत्वम् । पुगन्तेतिगुणः पर्यङ्के० मेघे० । यूके ॥

पेचकी । पुं० हस्तिनि ॥

पेचिलः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

पेचु । न० पेचुल्याम् ॥

पेचुकम् । न० नाडीचशाके । पेचुल्याम् ॥ त्रिकाण्डशेषेकेचुकमितिपाठः

पेचुली । स्त्री० पेचुनि । नाडीचशाके

पेटः । पुं० प्रहस्ते । पेटति । पिट० । प० अच् ॥

पेटकः । पुं० न० पिटके । पुस्तकादीनांमञ्जूषायाम् । पिटार० इ० भा० ॥ त्रि० कटस्थके । समूहे ॥ पेटति । पिटशब्दसंघातयोः । ण्वुल् ॥

पेटाकः । पुं० पेडायाम् । पेटके ॥

पेटिका । स्त्री० वृक्षविशेषे० । कुबेराच्याम् । कृष्णवृन्तिकायाम् ॥

पेटी । त्रि० पेटके ॥

पेडा । स्त्री० पेटके । मञ्जूषायाम् । बृहत्पेटाके । पिण्डते । पिडिसंघाते । प० अच् । अनित्यत्वान्नुम् ॥

पेत्वम् । न० अमृते ॥ घृते ॥ पीयते । पा० । अन्येभ्योपिदृश्यतइति० इत्वन् ॥

पेपीयमानः । त्रि० अत्यासक्त्यापीयमाने ॥

पेयम् । न० पयसि । जले ॥ दुग्धे ॥ मद्ये ॥ षड्विधान्नान्तर्गतान्नवि० । यथा । भोज्यंपेयंतथाचूष्यंलेह्यंखाद्यंचचर्वणम् । निष्यं पञ्चैवभक्ष्यं स्यादन्नमष्टविधंस्मृतम् ॥ इ० रा० नि० ॥ त्रि० पानयोग्यद्रव्ये । पातव्ये ॥ पातुंयोग्यम् । पा० । यत् । ईद्यति । गुणः ॥

पेया । स्त्री० आमायाम् ॥ अच्छमण्डे ॥ सिक्थसमन्वितपेयद्रव्ये ॥ पेयाविधिर्गुणाश्च । चतुर्दशगुणेनीरेरक्तशाल्यादिभिः कृता । द्रवाधिकास्वल्पसिक्थापेयाप्रोक्ताभिषग्वरैः ॥ सातिलघ्वीग्राहिणीचधातुपुष्टिविधायिनी ॥ स्वेदाग्निजननीक्षयावातवर्चोनुलोमिनी । शुण्ठीसैन्धवसंयुक्तादीपनीपाचनीचसा ॥ आमशूलक्षीणकण्ठाख्याविबन्धविनाशिनी ॥ पातुंयोग्या । पा० । यत् । ईद्गुणौ । टाप् ॥

पेयूषः । पुं० न० अमृते ॥ नव्यदुग्धे । सप्तदिवसावधिक्षीरे ॥ आसप्तरात्रप्रभवंक्षीरंपेयूषउच्यते ॥ पीयते० पीयतेऽनेनवा । पीयइतिसौत्रोधातुः प्रीतौ । पीयेरूषन् । बहुलवचनात्पक्षेगुणः ॥ अग्निसंयोगात्कठिनतांगतेनवप्रसूतायाःगोःक्षीरे ॥ क्षीरंतत्कालसूतायाघनं-

पेयूषमुच्यते ॥ नव्यघृते ॥

पेरु : । पुं० सूर्य्ये ॥ वह्नौ ॥ समुद्रे ॥ पीयते । पीङ्पाने । निपीभ्यां रु : ॥

पेरोजम् । न० उपरत्नवि० । पेरजे । पिरोजा० इ० भा० ॥ तद्द्विविधम् । भस्माङ्गं हरितञ्च । तस्य गुणा : । पेरोजं सुकषायं स्यान्मधुरं दीपनं परम् । स्थावरं जंगमञ्चैव संयोगाच्च यथाविषम् ॥ तत्सर्वं नाशयेच्छीघ्रं शूलं भूतादिदोषजम । पाठान्तरम् यथा ॥ पेरोजं सुकषायं स्यान्मधुरं दीपनं द्वयो: । स्थावरादिविषघ्नं स्याद्धरितञ्चापरं शृणु ॥ शीताङ्गं नाशयेच्छीघ्रं शूलं तिमिरभूतजम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पेलम् । न० अण्डकोषे ॥

पेलवम् । त्रि० विरले ॥ अत्र सावकाशत्वं प्रकार : ॥ पेलनम् । पिलभेदने । घञ् । पेलोस्यास्ति । अन्येभ्योपीतिव : ॥ कोमले कृशे ॥

पेवलि : । स्त्री० नृत्यविशेषे ॥ यथा । ताण्डवञ्च तथा लास्यं द्विविधं नृत्यमुच्यते । पेवलिर्बहुरूपा च ताण्डवं द्विविधं मतम् ॥ अङ्गविक्षेपबाहुल्यं तथाभिनयशून्यता । यत्र सा पेवलि स्मृता : मत्तादेशीतिलोकत : ॥ छेदनं भेदनं यत्र बहुरूपा मुखावली ॥ ताण्डवं बहुरूपन्तद्बारुणागलमुद्धतमिति ॥

पेशलम् । न० सौकुमार्य्ये ॥ त्रि० रुचिरे । रम्ये । चारौ । सुन्दरे ॥ दक्षे । कुशले । चतुरे ॥ कोमले ॥ पिशअवयवे । भावेघञ् । पेशं लाति । ला० । क : ॥ वा० पिशेरलच्वा ॥ पेशोस्यास्ति । सिध्मादित्वालच्वा ॥ धूर्त्ते ॥ कर्मणामनसावाचावपुषाचशोभनत्वात्० पेशलोविष्णुर्वासुदेव : ॥ तथाविधोन्योपि ॥

पेश : । न० रूपे ॥

पेशस्कृत् । पुं० हस्ते ॥ कीटवि० । किमिरके० इ० गौ० भा० ॥

पेशि : । पुं० शतकोटौ । वज्रे ॥ स्त्री० अण्डे ॥ पिंशिअवयवे । इपिशिकृषितीत्यादिना० इन् ॥ माषविदले ॥

पेशी । स्त्री० सुपक्वकलिके ॥ मांसाम् ॥ अण्डभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इतिङीष् । गौरादिर्वा ॥ पिशाच्याम् ॥ राक्षसीभेदे ॥ नदीविशेषे ॥

पेशीकोष : । पुं० पक्षिडिम्बे । अण्डे ॥ पेशीनां मांसखण्डानां कोषोभाण्डागारइतिस्वामी ॥

पेषणम् । न० चूर्णने । पिष्लृसंचूर्णने भावेल्युट् ॥ खले ॥ स्नुहीद्रुमे ॥

पेषणि : । स्त्री० } पेषणशिलायाम् ।
पेषणी : । } दृशदुपलात्मि-

कायाम् । पट्टे । गहकच्छपे । सिल० द्व० भा० ॥

पेषल : । त्रि० पेशले ॥

पैषाक : । पुं० पेषणधाम् ॥

पैञ्जूष : । पुं० कर्णे ॥

पैठर : । त्रि० उख्ये । स्थालीपक्कमांसादौ ॥ पिठरे संस्कृतम् । संस्कृतंभक्षा इत्यण् ॥

पैठीनसि : । पुं० स्मृतिकारके मुनिविशेषे ॥

पैण्डिन्यम् । न० भिक्षजीविकायाम् ॥

पैतामहम् । त्रि० पित्र्ये । पितामहसम्बन्धिधनादौ ॥ पितामहस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥ स्त्रियांपैतामही

पैतृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनिधनादौ ॥ सुखिनस्तीयतेयत्रसदेश : खलुपैतृक : ॥ पितुरागतम् । पितुर्यच्चेतिचकाराट्ठञ् ॥ ङीपि० पैतृकीविद्या ॥

पैतृकभूमि : स्त्री० । पितृसम्बन्धिस्थाने ॥

पैतृष्वसेय : । त्रि० पितुर्भगिनीसन्ततौ ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोप: । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥ स्त्रियांपैतृष्वसेयी ॥

पैतृष्वस्रीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये । पैतृष्वसेये ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । पितृष्वसुश्छण् ॥

पैत्त : । त्रि० पैत्तिके ॥

पैत्तिकम् । त्रि० पित्तजव्याधौ । पित्तसम्भवे ॥ पित्तस्यशमनंकोपनंवा वातपित्तश्लेष्मभ्य : शमनकोपनयोरितिठञ् ॥

पैत्रम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यंगुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितॄणामिदम् । तस्येदमित्यण् ॥ त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥

पैत्राहोरात्र : । पुं० पितृलोकस्याहोरात्रौ । नृणांमासे ॥ कृष्णपक्ष : पितॄणांदिनम्० शुक्लपक्षोरात्रि : । पितॄणामयम्० पैत्र : । पैत्रश्चासावहोरात्रश्च ॥

पैत्र्य : । पुं० देवसर्गप्रभेदे ॥

पैप्पलम् । त्रि० पिप्पलकाष्ठे ॥ पिप्पलभस्मनि ॥ पिप्पलस्यावयवोविकारोवा । अवयवेचेत्यण् ॥

पैल : । पुं० ऋषिविशेषे । ऋग्वेदद्रष्टरिव्यासशिष्ये ॥ पीलायाअपत्यम् । पीलायावेत्यण् ॥

पैलेय : । पुं० पैले ॥ पीलायाअपत्यम् । अणभावे० द्वाच इति० ढक् ॥

पैशाच : । पुं० अष्टप्रकारविवाहान्तर्गताष्टमविवाहे ॥ पैशाच : कन्यकाछलात् । छलमाश्रमनु : । सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति । सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचश्चाष्टमोधम : ॥ पिशाचस्यायम् । अण् ॥ पिशाचएववा । स्वार्थिक : प्रज्ञाद्यण् ॥ देवसर्गविशेषे ॥ त्रि० पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशाचिक : । त्रि० पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशुनम् । न० परस्मै परोक्षपरदोषप्रकाशने ॥ पिशुनस्यकर्मभावोवा । युं० । अण्० ॥

पैशुन्यम् । न० अविज्ञातदोषाविष्करणे । पिशुनतायाम् । खलतायाम् ॥ पिशुनस्यदुर्जनस्यकर्मभावोवा । ब्रा० ष्यञ् ॥ परोक्षेपरदूषणकथने ॥ गुरुनृपतिबन्धुभ्रातमित्रसकाशेष-र्षोपघातार्थंदोषोपाख्यानं पैशुन्यमितिवदन्ति ॥

पैष्ट : । त्रि० पिष्टसम्बन्धिनि ॥

पैष्टिकम् । न० मद्यविशेषे ॥ पिष्टानां समूहे ॥

पैष्टी । स्त्री० विविधधान्यविकारजायांमदिरायाम् । वारुण्याम् ॥ पैष्टीकटुस्तीक्ष्णाख्यादोषघ्नौडीसमापरा । वातहृत्कफकृत्क्षीणत्पित्तकृन्मोहनीचसा ॥ पिष्टस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप्

पोगण्ड : । पुं० बालके ॥ बालआषोडषाद्वर्षात्पोगण्डश्चापिशब्दित : इतिनारद : ॥ दशवर्षीयबालके । त्रि० विकलाङ्गे ॥ पवते०पुनातिवा । विच् । पोर्गण्डएकदेशोस्य ॥

पोट : । पुं० वेश्मभूमौ । वास्तौ ॥

पोटगल: । पुं०नले । नरकट०नरसल० इ० भा० ॥ काशे । इक्षुगन्धायाम् । काँस० इ० भा० ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पोटेनसंश्लेषेणगलति । गलअदने०सवर्णेच । अच् ॥

पोटा । स्त्री० स्त्रीपुंसलक्षणायाम् । स्त्रीपुंसयो : स्तनश्मश्रुादि चिह्नयुक्तायाम्योषिति ॥ पोटयति । पुट भाषार्थश्चुरादि : । पचाद्यच् ॥ दास्यां ॥

पोट्टली । स्त्री० पोट्टलिकायाम् । पोटली० इ० भा० ॥ यथा । शुद्ध्यर्थंत्रिफलाक्काथेगुडूच्या : क्काथएववा । दोलायन्त्रे पुर : पाच्य : पोट्टल्यावस्त्रवद्धया ॥

पोडु : । पुं० कपालास्थितले ॥

पोत : । पुं शिशौ ॥ वस्त्रे । समुद्रतरणार्थेनौकाविशेषे । समुद्रयाने । वार्वटे । जहाँजा० जहाज० इ० आधुनिकभाषा ॥ यथा । समुद्रयानेरत्नानिमहामौल्यानिसाधुभि : । रत्नपारीक्षकै : सार्द्धमानयिष्येवहूनिच ॥ शुकेनसहसंप्राप्तोमहान्तंलवणार्णवम् । पोतारूढास्तत : सर्वेपोतवाहैरुपामिता : ॥ अपारेदुस्तरेऽगाधेयांतिवेगेननिस्वश : । इ० वाराहेगोकर्णमाहात्म्याध्याय : ॥ पोतोदुस्तरवारिराशितरणेदीपोन्धकारागमे इत्यादि । गृहस्थाने । पोता०इ० गौ० भा० ॥ वासंसि ॥ दशवर्षीयगजे ॥ पुनाति०पूयते

वा । पूञ् । इसिमृग्रिण्वितिन् ॥ यद्वा । पवते । पूङ् । पूर्ववत्तन् ॥

पोतकी । स्त्री० श्यामायाम् । सीनचिडी० इ० भा० ॥ पूतिकायाम् उपोदिकायाम् । माल्लवे० अमृतवल्लरीतिप्रसिद्धा । पोईशाक इ०भा० ॥ पोतकीशीतलास्निग्धाश्लेष्मलावातपित्तनुत् । अकंठ्यापिच्छलानिद्राशुक्रदारक्तपित्तजित् ॥ बलदारुचिकृत् पथ्या बृंहणी तृप्तिकारिणी ॥

पोतज: । पुं० कुञ्जरादौ ॥

पोतवणिक् । पुं० सांयात्रिके । नावा मानावाणिज्यकरे ॥ पोतेनोपलक्षितोवणिक ॥

पोतवणिक्प्रिय: । पुं० वृक्षप्रभेदे ॥ पोतवणिज: प्रियायस्य: ॥

पोतरक्तक: । पुं० कैनिपाके । पतवार० इ० भा० ॥ हालि० इ० गौ० भा० ॥

पोतवाह: । पुं० नियामके । गुणवृक्षोपरिस्थितेनाविकावि० ॥ वहित्रवाहके । दाँडी० इ० गौ० भा० ॥ पोतंवहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

पोताच्छादनम् । न० वस्त्रकुट्टिमे ॥

पोताधानम् । न० क्षुद्राण्डमत्स्यसंघाते । पोना० इ० गौ० भा० ॥ पोतेवहित्रेचाधीयन्ते । धाञः क

र्मणिल्युट् ॥ यद्वा । पोतोऽर्भक: आधीयतेऽत्र ॥ अधिकरणेल्युट् ॥

पोतास: । पुं० कर्पूरविशेषे ॥

पोतिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ पूतिकायाम् ॥ मूलपोत्याम् ॥

पोती । स्त्री० पक्षिणांसद्यपत्ये ॥ पोतस्थक्षुद्रनौकायाम् ॥ पोतात्वयसिप्रथम इतिङीप् ॥

पोता । पुं० ऋत्विजि ॥ पुनाति । पूञ् । तृन्विधावृत्त्विक्षुचानुपसर्गस्येतितृन् ॥ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृदुहितृ इति साधु: ॥ विष्णौ ॥

पोत्रम् । न० वस्त्रे ॥ शूकरमुखाग्रे ॥ हलस्याग्रे । लाङ्गलाग्रे ॥ पूयतेऽनेन । पूञ् । हलसूकरयो: पुवइतिष्ट्रन् ॥ वहित्रे ॥

पोत्रायुध: । पुं० शूकरे ॥

पोत्री । पुं० कोले । सूकरे ॥ पोत्रंमुखाग्रमस्त्यस्य । अतइनि: ॥

पोत्ररथा । स्त्री० जिनशक्तिवि० । त्रिमुखायाम् । वज्रकालिकायाम् । मायादेव्याम् ॥

पोलिका । स्त्री० पिष्टकविशेषे ॥ यथा । कुर्यात्समितयातीवतन्वींपर्पटिकांतत: । खेदयेत्तप्तकेतान्तुपोलिकांजगदुर्बुधा: ॥ तांखादेन्नपिकायुक्तांतस्यामण्डकवद्गुणा: ॥

पोलिन्द: । नौकावयवविशेषे । पाद्म

रके ॥

पोली । स्त्री० पिष्टकवि० । पूपाल्याम् । चपथ्याम् ॥

पोष : । पुं० पोषणे ॥

पोषक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥

पोषणम् । न० पुष्टौ । पुषपुष्टौ ॥ ल्युट् ॥ धृतौ ॥

पोषयित्नु : । पुं० कोकिले ॥ भर्त्तरि ॥ द्विजे ॥ त्रि० पोषके । पोषणकर्त्तरि । पोषयति । पुष० । स्तनिहृषिपुषीत्यादिना० इत्नुच् ॥

पोष्टा । पुं० पृतीके । काँटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० पोषणकर्त्तरि ॥ पुष्णाति । पुष० । तृच् ॥

पोष्टृवर : । त्रि० पोषकश्रेष्ठे ॥

पोष्य : । त्रि० प्रतिपाल्ये । पोषणीये । अवश्यसम्वर्धनीये पोष्यवर्गे ॥

पोष्यपुत्र : । पुं० पुत्रप्रतिनिधौपालनासुतत्वप्राप्ते ॥

पोष्यवर्ग : । पुं० परिजने । प्रतिपालनीयगणे ॥ यथा मातापितागुरु : पत्नीत्वपत्यानिसमाश्रिता : । अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गाअमीनव ॥

अपिच । मातापितागुरुर्भार्याप्रजा: दीना : समाश्रिता : । अभ्यागतोतिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गउदाहृत : ॥ भरणंपोष्यवर्गस्यप्रशस्तंस्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेन तंभरेत् ॥ पोष्याणांवर्ग : ॥

पौंसवनम् । न० पुंसवनसंस्कारे ॥

पौंस्नम् । न० पुंस्त्वे ॥ पुंसइदम् । स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौ भवनादिति स्नञ् ॥ त्रि० पुंसुभवे ॥ स्त्रियांपौंस्नी ॥

पौगण्डम् । न० पञ्चाब्दानन्तरंदशाब्दपर्यन्तायामवस्थायाम् ॥ यथा । कौमारंपञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापञ्चदशात्यौवनन्तुतत : परमिति ॥ आचार्यप्रमुखाणांहिपौन : पौन्येनतेर्मतौ । यतोगण्डावस्थतेनपौगण्ड : समृतोबुधैरित्युक्तेस्तदवस्थावति । त्रि० ॥

पौण्डरीकम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डरीकमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

पौण्डर्यम् । न० ओषधीभेदे । स्थलपद्मे । प्रपौण्डरीके ॥ पौण्डर्यंमधुरंतिक्तंकषायंशुक्रलंहिमम् । चक्षुष्यंमधुरंपाकेवर्ण्यंपित्तकफास्रनुत् ॥

पौण्ड्र : । पुं० चंदेरी० इ० प्र० देशे ॥ भीमसेनशङ्खे ॥ पौंडा० इ० प्र० इक्षुविशेषे ॥ पुण्ड्राते । पुण्डिखण्डने । स्फायीतिरक् । प्रज्ञाद्यण् ॥

पौण्ड्रक : । पुं० श्वेतपौंडा० इ० प्र० इक्षौ ॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोरसपाकयो : । सुशीतोवृंहणोवल्य : पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पौण्ड्रदेशो

इषेआदौचविशे पश्चाद्विहितक्रिया लोपाद्विमाशूद्रत्वमापन्ने दस्युपदश्चा जात्यन्तरे ॥ शौण्डिकायाम्वै-श्याज्जातेजातिवि० । पुंड्रो० इ० गौ० भा० ॥ पुण्ड्रएव । स्वा० कम् ॥

पौण्ड्रवर्द्धन : । पुं० देश० । विहा र० इ० भा० ॥

पौण्ड्रक : । पुं० पुण्ड्रेक्षौ । सेव्ये । अतिरसे ॥

पौतिमाष्य : । पुं० वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ॥ पूतिमाषस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

पौत्तिकम् । न० घृतवर्णेमधुनि ॥ या कृष्णामशकोपमालघुतरा : प्रायोमहापिण्डिकावध्नानास्तरुकोटरान्तर्गता : पुष्पासवंकुर्वते । तासत् सैरिहपुत्तिकानिगदितस्ताभि:कृतं सर्पिषातुल्यंयन्मधुतद्वनेचरजनै : संकीर्तितंपौत्तिकम् ॥ पौत्तिकंमधुरूक्षोष्णंपित्तदाहास्रवातकृत् । विदाहिमेहकृच्छघ्नंग्रन्थ्यादिक्षतशोषिषु ॥ पुत्तिकाभि: कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥

पौत्र : । पुं० पुत्रस्यपुत्रे । नप्तरि । पोता० इ० नाती इ० भा० ॥ पुत्रस्य०पुंस्यायापत्यम् । अनृष्यानन्तर्येविदादिभ्योऽञ् ॥ न० पोतुर्भावे कर्मणो : ॥ उद्० अञ् ॥

पौत्रिकेय : । त्रि० पुत्रिकातनये ॥

पौत्री । स्त्री० पुत्रसुतायाम् । नप्त्याम् ॥ पुत्रस्यपुत्र्यास्वस्त्र्यपत्यम् । अञन्तत्वान्ङीन् ॥

पौन : । पुनिक : त्रि० पुन : पुनर्भवे ॥ कालाट्ठञ् ॥

पौन : पुन्यम् । न० आभीक्ष्ण्ये । पुन : पुनरित्यस्मिन्नर्थे ॥ पुन:पुनरित्यस्यभाव : । ष्यञ् । अव्ययानांभमात्रेटिलोपस्य०प्रातिपदिकाद्यर्थ उपसंख्यानमितिटिलोप : ॥

पौनरुक्तिक : । पुं० पुनरुक्तमधीयाने ॥ उ० ठक् ॥

पौनर्नवम् । न० पुनर्नवाशाके ॥

पौनर्भव : । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रवि० । पुनर्भूपुत्रे ॥ अपत्येर्थेऽण् । यापत्यावापरित्यक्ताविधवावास्वयेच्छया । उत्पादयेत्पुनर्भुत्वास-पौनर्भवउच्यते ॥

पौरम् । न० कतृणे । रोहिषतृणे । रामकपुर० इ० ख्याते ॥ त्रि० नागरे । पुरोद्भूते ॥ पुरेभवम् । तत्रभवइत्यण् ॥

पौरक : । पुं० गृहबाह्योपवने ॥ निष्कुटस्तुगृहारामोबाह्यारामस्तुपौरक : ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पौरन्दर : । पुं० पुरन्दरापत्ये ॥ त्रि० पुरन्दरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

पौरन्दरी । स्त्री०पुरन्दराधिष्ठितदिशि

पौरव : । पुं० दुष्यन्तनृपतौ ॥ पूरोरप

त्यम् । पूरोरण् ॥ पुरुवंशे ॥ य० । द्रुह्योस्तु तनया भोजा अनोस्तु म्लेच्छजातयः । पुरोस्तु पौरवो वंशो यत्र जातोसि पार्थिवेति मात्स्ये ३४ऽध्यायः ॥

पौरस्त्यः । त्रि० प्रथमे ॥ पुरोभवः । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥

पौराणिकः । पुं० पुराणज्ञे ॥ पुराणमधीते वेद वा । आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्चेति ठक् ॥ लोकविदि ॥ पौराणिको निसृष्टिर्वा लयो वा स्थितिर्वा तत्त्वमित्याह । तत्कल्पनामात्रम् । सतोऽसतश्चोत्पत्त्याद्यभावस्य गौडपादैर्निर्णीतत्वात् ॥

पौराणिकी । स्त्री० पुराणोक्तायाम् ॥

पौरुषम् । न० पुरुषस्य भावे ॥ पुरुषस्य कर्मणि ॥ पुरुषस्य तेजसि ॥ आत्मसामर्थ्ये । यत्ने । उद्योगे । केनाप्युपायेनावश्यमिदं सम्पादयामीत्येवं विधोत्साहरूपे निर्बन्धे ॥ उच्छास्त्रं शास्त्रितञ्चेति पौरुषं द्विविधं स्मृतम् । तत्रोच्छास्त्रमनर्थाय परमार्थाय शास्त्रितम् ॥ उच्छास्त्रं परस्त्रीगमनपरद्रव्यापहारादि । शास्त्रितं नित्यनैमित्तिकानुष्ठानादि । अनर्थो नरकः । अर्थं सुखर्गादिषु परमोर्थो मोक्षः ॥ पुरुषस्य कर्म भावो वा । प्राणभृज्जातीत्यञ् । युवादित्वादण्वा । क्लीबाह्देवमेवैकं प्रशंसन्ति न पौरुषम् । दैवं पुरुषकारेण घ्नन्ति शूराः सदोद्यमाः इत्यग्निपुराणम् ॥ त्रि० ऊर्द्ध्वविस्तृतदोःपाणिनृमाने । पुरुषपरिमाणे । पुरुषा० इ० भा० ॥ दोषौ च पाणी च तत् । ऊर्द्ध्वं विस्तृतं दोः पाणियेन सः तादृशो येन सः तादृशो ना० तस्य यन्मानं परिमाणम् ॥ तेन वा पुंसायन्मीयते तच्च ॥ पुरुषप्रमाणमस्य पुरुषहस्तिभ्यामण् चेत्यण् ॥ पौरुषो नदः० पौरुषी नदी० पौरुषं सरः ॥

पौरुषेयः । पुं० पुरुषसङ्घे ॥ पुरुषस्य वधे ॥ पुरुषस्य पदान्तरे । पुरुषस्य स्थाने ॥ त्रि० आधुनिके । पुरुषेण कृते ॥ पुरुषस्य विकारे ॥ पुरुषस्य हिते ॥ पुरुषाद्वधविकारसमूहतेनकृतेष्वर्थेषु० सर्वपुरुषाभ्यां णढञाविति ठन् ॥

पौरोगवः । त्रि० पाकशालाध्यक्षे । पुरोगा० इ० भा० ॥ पुरः पूजितो गौर्भूमिः पुरोगवी । गोरतद्धितलुकीति टच् । तस्या अयम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । पुरः प्रथमं याच्यवस्तुषु गौर्नेत्रमस्य० पुरोगुः । गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥

पौरोडाशः । पुं० पुरोडाशे । पिष्टपिण्डे ॥ पुरोडाश एव । स्वार्थेऽण् ॥

पौरोडाशिकः । पुं० पुरोडाशिके ॥ पुरोडाशसञ्चरितो मन्त्रः-

पुरोडाश : । सएवपौरोडाश : । तस्यव्याख्यानस्तत्रभवोवा । पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् ॥

पौरोभाग्यम् । न० पुरोभागिन : कर्म्मणि ॥ ष्यञ् ॥

पौरोहित्यम् । न० पुरोहितस्यकर्म्मभावयो : । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥

पौर्णमास: । पुं० पौर्णमास्यांक्रियमाणे यागविशेषे ॥ पौर्णमास्यांभव: । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् ॥

पौर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ पूर्णोमासोयस्याम् । बहुव्रीहौकृते० स्वार्थेण् । सास्मिन्पौर्णमासीति- निर्द्देशात् ॥ यद्वा । पूर्णमासोऽस्यांवर्त्तते०इति । पूर्णमासादण् वक्तव्य : । इत्यण् । ङीप् ॥

पौर्वदेहिकम् । त्रि० पूर्वदेहभवे ॥

पौर्वपदिक : । त्रि० पूर्वपदग्राहिणि । पूर्वपदंगृह्णाति । पदोत्तरपदंगृह्णातीतिठक् ॥

पौर्वापर्यम् न०कार्यकारणभावे ॥ साध्यसाधनभावे ॥

पौर्वाह्णिकम् त्रि० पूर्वाह्णे भव: । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्यामिति पक्षे ठञ् ॥

पौलस्त्य: । पुं० कुबेरे ॥ रावणे ॥ विभीषणे ॥ पुलस्तेर्गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥ बहुत्वे पुलस्तय: ॥ राक्षसे ॥

पौलि: । पुं० आपक्वे । भर्जितेहरितयवादौ ॥ पोलति । पुलमहत्त्वे । ज्वलादित्त्वाण: । पौलेननिर्वृत्त : । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥

पौलुषि: । पुं० सत्ययज्ञे ॥ पुलुषस्यापत्यम् । इञ् ॥

पौलोमी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥ पुलोमोमुनेरपत्यंस्त्री । तस्यापत्यमित्यण् । गोत्रत्वेनजातित्वान्ङीष् ॥

पौष : । पुं० तैषे । सहस्ये । हैमने ॥ तत्रजातफलम् । निगूढमन्त्र : सुकृषाङ्गयष्टि : परोपकारीपितृविहीन : । कष्टान्वितार्थव्ययकृद्विधिज्ञ : पौष : प्रसूत : पुरुष : सुधीर : ॥ पौषीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ न० महे ॥ युद्धे पुष्ययुक्तेन्हि ॥

पौषी । स्त्री० पुष्ययुक्त पौर्णमास्याम् ॥ पुष्येणयुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणियलोप : । ङीप् ॥ पुष्येणयुक्तायांरात्रौ ॥

पौष्करम् । न० पुष्करमूले ॥ पौष्करंकटुकंतिक्तमुष्णंवातकफज्वरान् । हन्तिशोथ।रुचिश्वासान्विशेषात् पार्श्वशूलनुत् ॥

पौष्करिणी । स्त्री० पुष्करिण्याम् ॥

पौष्टिकम् । न० पुष्ट्युत्पादककर्मणि

॥ पौरागमवेगा चाक्काद्नवस्त्रवि
शेषे । कात्याइ० द्द० गौ० भा० ॥
पौष्णः । पुं० सूर्यपुत्रे ॥ न० रेवती
नक्षत्रे ॥
पौष्यम् । त्रि० पुष्यनिर्मिते ॥
पौष्कम् । न० धातुप्रभेदे । रीति
पुष्पे ॥ पुष्पस्यप्रतिकृतिः । इवे
प्रतिकृताविति कन् । ततः स्वार्थे०
अण् ॥
पौष्पी । स्त्री० पुष्पपुरे । पटना० द्द०
भा० ॥
प्याट् । अ० इ । भोः । सम्बोधने ॥
प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ टप्रत्ययः
प्र । अ० प्रकर्षे ॥ गतार्थे ॥ प्रभादि
कर्म दीर्घशेभृशसम्भवतृप्तिषु । वियो
गशुद्धिशक्तीच्छाशान्तिपूजाग्रदर्शने
॥ यथा आदिकर्मणिप्रकृतः० प्रयातः
। दीर्घे० प्रवत्सामूषकाः । ईशे०
प्रभुर्देशस्य । भृशार्थे प्रवर्द्धितदाया
दाः । सम्भवे० हिमवतोगङ्गाप्रभ
वति । तृप्तौ० प्रभुक्तमन्नम् । वि
योगे ० प्रोषितः । शुद्धौप्रसन्नमुदक
म् । शक्तौ० प्रशक्तोविप्रश्रय । इ
च्छायाम् ० प्रार्थयते कन्याम् ।
शान्तौ० प्रशान्तोऽग्निः । पूजाया
म्० प्राञ्जलिः स्थितः अग्रे ० प्र
वालम् । दर्शने प्रलोकयति ।
इत्यर्थः ॥
प्रकटः । त्रि० व्यक्ते । निःसन्दिग्धे
भातीतिव्यवहारगोचरे । स्पष्टे ॥
उद्भूते ॥ सम्प्रोदश्चेतिप्रशब्दात्
स्वार्थेकटच् प्रत्ययः ॥
प्रकटितः । त्रि० प्रकाशिते ।
प्रकटोदितम् । न० विस्पष्टवाक्ये ॥
प्रकणवः । पुं० देशविशेषे ॥
प्रकथनम् । न० प्रकर्षेणप्रतिपादने ॥
यथागाथाः प्रकुरुते । प्रकथयती
त्यर्थः । गन्धनावक्षेपणेतिप्रकथने
आत्मनेपदम् ॥
प्रकम्पनः । पुं० वायौ ॥ नरकविशे
षे ॥ न० कम्पातिशये ॥
प्रकरः । पुं० संहतौ । सङ्घे ॥
विकीर्णकुसुमादिषु । न० जोङ्
के ॥ प्रकीर्यते कृविक्षेपे । ऋदो
रप् ॥
प्रकरणम् । न० प्रस्तावे ॥ यथा ।
भोजनप्रकरणे सैन्धवमानयेतिलव
णे प्रतीतिर्गमनप्रकरणे तत्वश्वे
प्रतीतिर्भवतीति ॥ रूपकभेदे ।
अभिनयप्रकारे ॥ विश्रामे ॥ ग्रन्थ
सन्धौ । ग्रन्थस्यविच्छेदे ॥ तल्लक्षणं
यथा । शास्त्रैकदेशसम्बद्धं शास्त्र
कार्यान्तरेस्थितम् । आहुः प्रकर
णं नामग्रन्थभेदंविपश्चितः ॥ अत्र
मीमांसकाः ॥ विनियोगविधेः
सहकारिभूतेषु षट्सु प्रमाणेषु चतु
र्थप्रमाणे ॥ उभयाकाङ्क्षाप्रकरणम् ।
यथा । प्रयाजादिषुसमिधोयजती

स्यादिवाक्ये फलविशेषस्यानिर्देशात्
समिद्यागेनभावयेदितिबोधानन्त-
रंकिमित्यस्य्युपकार्याकाङ्क्षा॰द-
र्शपूर्णमासवाक्येपिदर्शपूर्णमासा
भ्यांस्वर्गंभावयेदितिबोधानन्तरंकथ
मित्यस्य्युपकारकाकाङ्क्षा। इत्थं
चोभयाकाङ्क्षयाप्रयाजादीनांदर्श
पूर्णमासाङ्गत्त्वम्। तच्चप्रकरणं-
द्विविधम्॰महाप्रकरणमवान्तरप्रक
रणञ्चेति। तत्रमुख्यभावनासम्बन्धि
प्रकरणंमहाप्रकरणम्॰तेनचप्रयाजा-
दीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम्। एत-
च्चप्रकृतावेवोभयाकाङ्क्षाया: स-
म्भवात्। नतुविकृतौ॰तत्रप्रकृति-
वद्विकृति: कर्त्तव्येत्यतिदेशेनक
थम्भावाकाङ्क्षायाउपशयेनापूर्वाङ्गा
नामप्युभयाकाङ्क्षयाविनियोगा-
सम्भवात्। तस्मादपूर्वाङ्गानांस्था-
नादेवविकृत्यर्थत्वमिति। अङ्गभा-
वनासम्बन्धिप्रकरणमवान्तरप्रकरण
म्। तेनचाभिक्रमणादीनांप्रयाजा-
द्यङ्गत्वम्। तच्चसन्दंशेनैवज्ञायते॰
तदभावेचाविशेषात्सर्वेषांफलभा
वनाकथम्भावेनग्रहणप्रसङ्गेनप्रधाना
ङ्गत्वापत्ते:। एकाङ्गानुवादेनविधी
यमानयोरप्यङ्गयोरन्तरालेविहित-
त्वंसन्दंश:। यथा॰अभिक्रमणं॰
तद्धिसमानयतउपभृतस्तेजोवाइत्या
दिनाप्रयाजानुवादेन॰किञ्चिदङ्गं-

विधायविधीयते॰तदनन्तरमपिप्र-
याजानुवादेनप्रयाजत्वम्॰यस्यैवंवि
दुष: प्रयाजाइज्यन्ते॰प्रैभ्योलोके-
भ्योभ्रातृव्यान्नुदते॰अभिक्रामंजुहो
त्यभिजित्यै इतितदनन्तर मपिप्र
याजानुवादेनयोवैप्रजानांमिथुनंवे-
देत्यादिनाकिञ्चिदङ्गंविधीयते। अ
त:प्रयाजाङ्गमध्येऽभिहितमभिक्रम
णंतदङ्गंप्रयाजैरपूर्वंकृत्वायागोप-
कारंभावयेदितिज्ञाते॰कथमेभिरपू
र्वंकर्त्तव्यमिति॰कथम्भावाकाङ्क्षा
या: सत्वात्। साचसन्दंशपतितै
रभि: क्रमणादिभि: शाम्यति।
नचाङ्गभावनायांकथम्भावाकाङ्क्षा
भाव:। भावनासाम्येनतत्रापितत्
सम्भवात्। यदिदंप्रकरणंतत्क्रिया
याएवसाक्षाद्विनियोजकंद्रव्यगुणयो
स्तुतद्द्वारा। तथाहि॰यजेतस्वर्गका
मइत्यत्रफलभवनायां कथम्भावाका
ङ्क्षाया:सन्निधपठितमश्रूयमाणफ
लकंक्रिया- जातमुपकार्याकाङ्क्ष
येतिकर्त्तव्यतात्वेनाऽन्वेति॰ (*)
क्रियायाएवलोकेकथम्भावाकाङ्क्षा
यामन्वयदर्शनात्। नहिकुठारेणछि
न्द्यादित्यत्रकथम्भावाकाङ्क्षायाम-
नुच्चार्यमाणोपिहस्तोऽन्वेति॰किन्तु
हस्तेनोद्यम्यनिपात्येत्युद्यमननि
पातनेनएव॰हस्तस्तुतद्द्वारैवान्वेती
तिसार्वजनीनमेतत्। इदंचस्थाना

दिभ्योबलवत् । अतएवाचैर्दीव्यति राजन्यमितिविदेवनाद्ययोधर्माअभिषेचनीयसन्निधौपठितात्रपिस्थानान्नतदङ्गम्०किन्तुप्रकरणाद्राजसूयाङ्गमितिमीमांसका : ॥

प्रकरणसम: । पुं० नैयायिकानांपदार्थान्तरविशेषे ॥ तंलक्षयति । यस्मात्प्रकरणचिन्तासनिर्णयार्थमपदिष्ट : प्रकरणसम : ॥ ४७ ॥ सहेतु: स्वसाध्यस्यपरसाध्याभावस्यवा०निर्णयार्थमपदिष्ट : प्रयुक्त : प्रकरणसमउच्यते । मक: इत्याकाङ्क्षयामाह । यस्मात्प्रकरण पक्षप्रतिपक्षावितिभाष्यम् । साध्यतदभाववन्ताविततदर्थ: । तथाचनिर्णयार्थम् प्रयुक्तोहेतुर्यंचनिर्णयंजनयितुमशक्तस्तुल्यबलेनपरेणप्रतिबन्धात्०किन्तु धर्मिण:साध्यवत्वंतदभाववत्वम्वेति चिन्तांजिज्ञासांप्रवर्तयतिसप्रकरणसम : । यद्वा प्रकृष्टंकारणंलिङ्गंपरामर्शोवा०कोहेतुरनयो ; साधक: ० एतयो :क : परामर्श : प्रमेतिवा यत्रजिज्ञासाभवतीत्यर्थ : । यस्मादित्यादितुवस्तुस्थितिमात्रम् । तत्रणन्तुतुल्यबलविरोधिपरामर्शकालीनपरामर्शविषयत्वंस्वसाध्यपरामर्शकालीनतुल्यबलविरोधिपरामर्शोवा । विरोधिपरामर्शस्यपक्षहेतुनिष्टत्वमेकज्ञानविषयत्वसम्बन्धेन । अ न्यथाहेतोर्दुष्टत्वंनस्यात् । अयन्तुदशाविशेषेदोपइत्यत : सत्तार्थपि विरोधिपरामर्शकालेदुष्टत्वमिदमेवेत्त्ववधेयम् ॥ ४७ ॥

प्रकरी । स्त्री० नाट्याङ्गे ॥ चत्वरभूमौ ॥

प्रकर्ष: । पुं० विशेषे । अधिके ॥ उत्कर्षे ॥ यथा । गुणप्रकर्षेणजनोनुरज्यतेजनानुरागप्रभवाहिसम्पद: ॥ प्रकर्षणम् । कृष० । घञ् ॥

प्रकाण्ड: पुं० न० विटपे ॥ तरोर्मूलशाखान्तरे । मूलादारभ्यशाखावधिभागे । स्कन्धे ॥ त्रि० प्रशस्ते ॥ प्रगत :काण्डोऽधमोयस्मात् । प्रशस्तोगौ : गोप्रकाण्डं । प्रकाण्डस्य रूढिशव्दत्वात्प्रशंसावचनैश्चेतिसमास : ॥ प्रकाण्डते । काण्डिभेदने । चु० । एरच् । पृ० ॥ प्रकाम्यते । कमु०णिङ् । वरण्डादयश्चेतिडोवा ॥

प्रकाण्डर : । पुं० द्रुमे ॥

प्रकामम् । अ० अतिशये ॥

प्रकामम् । त्रि० निकामे । यथेप्सिते ॥ प्रकमनम् । कमु० । घञ् ॥

प्रकार : । पुं० भेदे ॥ सामान्यस्यभेदकेविशेषे ॥ सादृश्ये ॥ प्रकरणम् । कृञोघञ् ॥

प्रकाश : । पुं० द्योते । आतपे ॥ स्फुटे । प्रकटे । उल्वणे । व्यक्ते ॥ प्रहासे ॥ बुद्धिपरिणामविशेषेविषयाकारे०दीपवत् । स्वविषयावरण

विरोधिनिसत्वकार्ये ॥ प्रभाते ॥ न० कांस्ये ॥ त्रि० व्यक्ते । प्रकाशनम् प्रकाशनैवा । काशृदीप्तौ । घञ्० पचाद्यच्वा ॥ अतिप्रसिद्धे ॥

प्रकाशक: । पुं० सूर्यादिवदन्यावभासकेपरमात्मनि ॥ सूर्यादिषु ॥ त्रि० व्यञ्जके । अवभासके । प्रकाशकर्तरि ॥ प्रकाशयति । काशृ० । ण्वुल् ॥

प्रकाशकज्ञाता । पुं० कुक्कुटे ॥ त्रि० प्रकाशज्ञातरि ॥

प्रकाशन: । पुं० प्रकाशके ॥ प्रकाशयति । काशृ० ल्यु: ॥

प्रकाशमान: । त्रि० भासमाने ॥ विश्वोपलब्धात्मनासदाप्रकाशमानमेवब्रह्मेतियथा ॥

प्रकाशात्मा । पुं० दिवाकरे । सूर्ये ॥ प्रकाशआत्मास्वरूपंयस्य ॥ त्रि० व्यक्तस्वभावे ॥

प्रकाशित: । त्रि० व्यक्तीकृते । दर्शिते । आविष्कृते । प्रकटिते । सञ्जातप्रकाशे ॥ ता० इतच् ॥

प्रकाशी । त्रि० दीप्तिजनके ॥

प्रकीर्ण: । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ न० ग्रन्थविच्छेदे ॥ चामरे ॥ त्रि० असङ्गते ॥ नानाप्रकारमिश्रिते ॥ यथा । प्रकीर्ण: पुष्पाणांहरिचरणयोरञ्जलिरयमितिवेणीसंहार: ॥ विस्तृते । विक्षिप्ते ॥ य० । प्रकीर्णभागडमनवेक्ष्यकारिणींसदैवभर्तु: प्रतिकूलवादिनीम् । परस्यवेश्माभिरतामलज्जामेवंविधांस्त्रींपरिवर्जया-मीतिलक्ष्मीचरित्रम् ॥ प्रकीर्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्त: ॥

प्रकीर्णक: । पुं० अश्वे ॥ न० चामरे ॥ विस्तारे । ग्रन्थविभेदे ॥ पापवि० ॥ यदनुक्तंतत्प्रकीर्णकम् । अनुक्तम० अनुक्तनिष्कृतिकम् । प्रकीर्णपातकेज्ञात्वागुरुत्वमथलाघवम् । प्रायश्चित्तंबुध: कुर्याद्ब्राह्मणानुमतेसदा ॥ विवादपदे ॥ नष्टंयच्चपूर्वेषुसर्वंतत्स्यात्प्रकीर्णकम् ॥ संज्ञायांकन् ॥

प्रकीर्त्तित: । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षकीर्त्तित: ॥ यथा । प्रभूतमल्पंकार्येवायोनर: कर्त्तुमिच्छति । सर्वारम्भेणतत्कुर्यात् सिंहादेकंप्रकीर्त्तितम् ॥

प्रकीर्य्य: पुं० पूतिकरञ्जे । कलिकारके । कठकरञ्ज० इ० भा० । नाटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ घृतकरञ्जे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ त्रि० विप्रकीर्णे ॥ प्रकीर्यते । कृ । अघ्न्यादित्वाद्यक् ॥

प्रकृत: त्रि० प्रस्तुते । प्रकरणप्राप्ते ॥ यथा । प्रकृतमनुसराम: ॥ प्रकर्षेणकृते ॥ अविकृते ॥ प्रक्रियतेस्म । कृञ्: क्त: ॥

प्रकृतार्थः त्रि० प्रकरणप्राप्तस्याऽभिधेये प्रकृति : । स्त्री० अमात्यादिषु ॥ तेच । यथा । स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषराष्ट्रदुर्गबलानिच । राज्याङ्गानिप्रकृतय : । इति ॥ प्रकृते : प्रभावस्तु कोदेवीभागवतेइन्द्रंप्रतिहरिश्चन्द्र नृपेण यथा । भुङ्क्तेशक्रनृपोराज्यं प्रभावात्प्रकृतेर्ध्रुवम् । यजतेचमहायज्ञै : कर्मपूर्तंकरोतिचेति ॥ प्रकृष्टंकरोतिराज्यमिति । किञ्च ॥ स्वभावे ॥ सांसिद्धिकीस्वाभाविकी सहजाप्रकृताचया । प्रकृतिःसेति विज्ञेयास्वभावंनजहातिया ॥ जातौ ॥ लिङ्गे ॥ लिङ्गम् ० व्यक्तम् । स्त्रीपुन्नपुंसकञ्चेतिस्वामी । यथा ० तृतीयाप्रकृतिः शण्ढः ॥ पौरवर्गे । पौराणांश्रेणिषु ॥ शिल्पिनि ॥ शक्तौ ॥ सापञ्चविधायथा । सापञ्चविधायथा । गणेशजननीदुर्गाराधा लक्ष्मीसरस्वती । सावित्रीचसृष्टिविधौप्रकृतिःपञ्चमीस्मृतेति ॥ निरुक्तिस्तु । प्रकृष्टवाचकः प्रश्चक्रतिश्चसृष्टिवाचक : । सृष्टौप्रकृष्टायादेवीप्रकृति : साप्रकीर्तिता ॥ गुणे प्रकृष्टसत्त्वे चप्रशब्दोवर्ततेश्रुतौ । मध्यमे वर्ततेप्रश्चक्रतिश्चसृष्टिवाचक : सृष्टराद्याचयादेवीप्रकृति : साप्रकीर्तितेति ॥ योषिति ॥ परमात्मनि ॥ प्रत्ययात्पूर्विकायाम् । प्रत्ययात्प्रथमे ॥ साद्विधा । धातु : प्रातिपदिकञ्च ॥ पञ्चमहाभूतेषु ॥ करणे ॥ गुह्ये ॥ जन्तौ ॥ एकविंशत्यक्षरायांच्छन्दोवृत्तौ ॥ एकविंशतित्र्यङ्के ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ स्वास्थ्ये ॥ योनौ । उपादानकारणे । मूलप्रकृतौ । सत्त्वरजस्तमसांसाम्यावस्थायाम् ॥ यथा । सत्त्वंरजस्तमश्चैवगुणत्रयमुदाहृतम् । साम्यावस्थितिरेतेषांप्रकृतिःपरिकीर्तिता ॥ केचित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरेजगुः । एतदेवजगत्सृष्टिंकरोतिविकरोतिच ॥ मूलप्रकृतिरविकृति : । प्रकरोतीतिप्रकृतिः । साऽविकृतिः प्रकृतिरेवेत्यर्थः । कस्मात् ० इत्यत उक्तंमूलेति । मूलञ्चासौप्रकृतिश्चेति ० मूलप्रकृतिः । विश्वस्यकार्यकलापस्यसामूलंनतस्यामूलान्तरम् ० अनवस्थाप्रसङ्गात् । नचानवस्थायामस्तिप्रमाणमितिभाव : । इति साङ्ख्यविद : ॥ अविद्यायाम् ॥ प्रकृतिर्नाममाया । साचसत्त्वरजस्तमोगुणमयीअघटनघटनापटीयसी- मिथ्याज्ञानात्मिका पारमेश्वरीशक्ति : ॥ प्राग्जन्मकृतधर्माधर्मज्ञानेच्छादिसंस्कारैर्वर्तमानजन्मन्यभिव्यक्ता ० सर्वत्रबलवति ॥ पुरुषार्थभ्रंसहेतुभूतायामनिर्वचनीयस्वभावायां त्रिगुणात्मिकायांसर्वविकारकारण

भूतायांभगवन्मायायाम् ॥ मायान्तु प्रकृतिंविद्यात् । प्रक्रियतेऽनयेति-प्रकृतिरुपादानकारणं विद्याकानी-यादिष्वर्थ: ॥ पराऽपरभेदेनप्रकृतिर्द्विधा । परात्वेचतनलक्षणा०अपराचेतनलक्षणा । यथा । भूमिरापोऽनलोवायु: खंमनोबुद्धिरेवच । अहङ्कारइतीयंमेभिन्नाःप्रकृतिरष्टधा ॥ अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ इति ॥ समग्राङ्गोपदेशे ॥ यत्रसमग्राङ्गोपदेश: साप्रकृति: । यथादर्शपौर्णमासादि: । तत्प्रकरणेसर्वाङ्गपाठात् ॥ प्रकृतिवद्विकृति: कर्तव्ये तिमीमांसकानांव्यवस्था । तत्रयस्मिन्यागे०इतिकर्तव्यतोपदिष्टा यागान्तरेणोपजीव्यतेसाप्रकृति: । येनचोपजीव्यतेसाप्रकृतिरितितदर्थ: ॥ प्रकरणम् । डुकृञ्० । क्तिन् ॥ प्रकुरुते । क्तिच् ॥

प्रकृतिज: । त्रि० स्वभावप्रभवे । प्रकृतेरभिव्यक्तेरागद्वेषादौ ॥ प्रकृतेर्जात: । जनी० । ड: ॥

प्रकृतित्वम् । न० तत्त्वान्तरोपादाने ॥ तदेवप्रकृतित्वंसाङ्ख्यनयेऽभिमतम् । अतोयद्यपिपृथिव्यादीनामपि गोघट वृक्षादयोविकारा: सन्ति० एवंतद्विकारभेदानांपयोबीजादीनां दध्यङ्कुरादय: ० तथापिगवादयो बीजादयोवापृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्तरम् । सर्वेषांगोघटादीनांस्थूलत्व-मिन्द्रियग्राह्यत्वञ्चसममितिनतत्त्वान्तरम् ॥

प्रकृतिदान्त: । त्रि० स्वभावतएवोपशान्ते ॥ प्रकृत्यादान्त: ॥

प्रकृतिलय: । पुं० प्रधानलये । प्रकृतौसंश्लेषे ॥ पुरुषतत्त्वानभिज्ञस्य० वैराग्यमात्रात्प्रकृतिलय: । प्रकृतिग्रहणात्प्रकृति महदहङ्कारभूतेन्द्रियाणिगृह्यन्ते । तेष्वात्मबुद्ध्योपास्यमानेषुलय: । वैराग्यात्प्रकृतिलय: ॥

प्रकृतिविकृति: । स्त्री० महदादिसप्तसु ॥ महदाद्या: प्रकृतिविकृतय: सप्त । प्रकृतयश्चविकृतयश्चताइति-प्रकृतिविकृतय: सप्त । तथाहि । महत्तत्वमहङ्कारस्यप्रकृतिर्विकृतिश्च मूलप्रकृते: । एवमहङ्कारतत्त्वंतन्मात्राणामिन्द्रियाणाञ्चप्रकृतिर्विकृति श्चमहत: । एवंपञ्चतन्मात्राणितत्त्वानिभूतानामाकाशदीनांप्रकृतयोविकृतयश्चाहङ्कारस्य ॥

प्रकृतिविरूपम् । न० गगनादौ ॥ तत्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नाजनकत्वात् ॥ विरुद्धंरूपंविरूपम् । प्रकृतेर्विरूपम् ॥ त्रि० प्रकृतेरसमानरूपे ॥

प्रकृतिसरूपम् । न० महदादिसप्तके ॥

तत्त्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नजनक-त्वात् ॥ समानंरूपंसरूपम् । प्रकृते: समानरूपे ॥

प्रकृतिस्थ : । त्रि० आयत्त्सुप्रभोगज-नककर्मक्षयेप्राकृतावस्था:नैरुष्म्यरूपे-णास्थिते । स्वभावस्थे ॥ प्रकृतौतिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिक : ॥ विकारशून्ये ॥ प्रकृतौसाम्यावस्थायांतिष्ठतीतितथा ॥

प्रकृत्याख्या । स्त्री० अभ्र : पद्वाच्यायांतुष्टौ ॥ प्रकृतिराख्यायस्या : ॥

प्रकृष्ट : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ उत्तमे ॥ प्रकृष्यतेऽसम् । कृष० । कर्मणिक्त : ॥

प्रकेत : । पुं० चिह्नभूते ॥ प्रकृष्ट : केत : ॥

प्रकेतनम् । न० गृहे ॥ प्रकृष्टंकेतनम्

प्रकोष्ठ : । पुं० अपकक्षान्तरे ॥ विस्तृतकरेहस्ते ॥ मणिबन्धकूर्परयोरन्तरे ॥ प्रकृष्यतेऽनेन । कुषनिष्कर्षे । उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन् ॥ प्रकृष्ट : कोष्ठंकुमूलंवा । अत्यादयइतिसमास : ॥ भुजे ॥

प्रक्खर : । पुं० अश्वकवचे । प्रखरे । पाखर० इ० भा० ॥ इ० अ०जा० ॥

प्रक्रान्ता । त्रि० उपक्रमकर्तरि । आरम्भकर्तरि ॥

प्रक्रम : । पुं० प्रथमारम्भे । उपक्रमे ॥ अवसरे ॥ क्रमे ॥ प्रक्रमणम् । क्रम० । घञ् ॥ ग्रन्थपरिचयर्थिक्रमपाठे ॥

प्रक्रान्त : । त्रि० प्रस्तुते प्रकरणस्थे ॥ आरब्धे ॥ प्राक्रामितिस्म । क्रमु० । क्त : ॥

प्रक्रिया : । स्त्री० नृपादीनांचामरधूननच्छत्रधारणादिव्यापारे । अधिकारे । उत्पादने । साधने ॥ प्रकारे ॥ औषधिप्रयोगे ॥ प्रकर्षायकरणम् । डुकृञ्० । कृञ : शचेतिश : । रिङ् । इयङ् । टाप् । प्रकृष्टकार्ये ॥

प्रक्रीडित : । त्रि० क्रीडाकरे ॥ प्रक्रीडति । क्रीड० । कर्तरिक्त : ॥

प्रक्लिन्न : । त्रि० प्रकर्षेणक्लेदयुक्ते ॥ तृप्ते ॥

प्रक्वाण : । पुं० प्रक्वाणे । वीणाया: क्वणिते ॥ क्वणशब्दे । क्वणोवीणायाश्चेत्यप् ॥

प्रक्वाण : । पुं० प्रक्वणे । वीणाशब्दे ॥ क्वणोवीणायाञ्चेतिपाक्षिकोघञ् ॥

प्रक्षर : । पुं० अश्वसन्नाहे । प्रखरे । पाखर इ० भा० ॥ इ० हि० चं० ॥

प्रक्षालनम् । न० धावने । मार्जने ॥

प्रक्षालित : । त्रि० धौतेमार्जिते ॥

प्रक्षिप्त : । त्रि० कृतप्रक्षेपे ॥ प्रक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्त : ॥

प्रक्षेप : । पुं० औषधादिषुक्षेपणीयद्रव्ये ॥ विक्षेपे ॥

प्रक्षेपणम् । निक्षेपणे ॥ प्रकर्षेणक्षेपणम् ॥

प्रक्षोभ : । पुं॰ प्रकृष्टक्षोभे ॥ न॰ चलने ॥

प्रक्ष्वेडन : । पुं॰ सर्वलोहमयशरे । नाराचे ॥ प्रकर्षेणक्ष्वेडते । ञिक्ष्विदा अव्यक्तेशब्दे । ल्यु : । पृ॰ ।

प्रक्ष्वेदन : । पुं॰ प्रक्ष्वेडने । नाराचे ।

प्रखर : । पुं॰ हयसन्नाहे । पाखर॰ इ॰ भा॰ ॥ कुक्कुरे ॥ अश्वतरे ॥ वेसरे ॥ त्रि॰ अत्यन्तखरे ॥ अस्तुघे ॥

प्रख्य : । त्रि॰ उत्तरपदेतुल्यार्थवाचके । यथा । स्युरुत्तरपदेप्रख्य: प्रकार : प्रतिमोनिभ इतिहेमचन्द्र : ॥ सहस्त्रन : प्रख्यनय : सरस्वतेतितुल्यम् ॥

प्रख्या । स्त्री॰ कान्तौ । प्रख्यानम् । ख्या॰ । चक्षिङादेशोवा । आतश्चोपसर्गेइत्यङ् । टाप् ॥

प्रख्यात : । त्रि॰ प्रसिद्धे । प्रकृष्टख्यातियुक्ते । विख्याते ॥ प्रकर्षेणआख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङःख्याञ्वा । क्त : ॥

प्रख्यातपितृक : । पुं॰ प्रख्यातवप्तृके । विख्यातपितृके । आमुष्यायणे ॥ प्रख्यात : पितायस्य । कप् ।

प्रख्याति : । स्त्री॰ प्रकृष्टायाम् । प्रकृष्टायांकीर्तौ । विख्यातौ ॥

प्रख्यानम् । न॰ प्रतीतौ ॥

प्रगण्ड : । पुं॰ कूर्परोपरिकक्षपर्यन्तभागे । भुजमध्योपरिभागे ॥ प्रत्यासन्नोगण्ड : कांडोऽस्य ॥

प्रगण्डी । स्त्री॰ बहि : प्राकारे ॥ दुर्गप्राकारभित्तौ शूराणामुपवेशनस्थाने ॥

प्रगतजानु : । त्रि॰ प्रगतजानुके ॥

प्रगतजानुक : । त्रि॰ प्रज्ञौ । वातादिनाविरलजानुके ॥ प्रगतेविरलेजानुनीअस्य । कप् ॥

प्रगन्ध : । पुं॰ पर्पटे ॥

प्रगल्भ : । त्रि॰ प्रतिभान्विते । प्रष्टव्याद्यवसरे अकौशलाप्रतिपत्त्याद्ययोगवति । प्रत्युत्पन्नमतौ । प्रगल्भते । गल्भधार्ष्ट्ये । पचाद्यच् । धृष्टे ॥ प्रौढे ॥ वाग्मिनि ॥

प्रगल्भगी : । स्त्री॰ उदारवचसि ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

प्रगल्भता । स्त्री॰ ज्ञानोत्कर्षे ॥ प्रगल्भभावे । उत्साहे । उद्यमे ॥ जि: शङ्कत्वंप्रयोगेषुबुधै रुक्ताप्रगल्भता

प्रगल्भा । स्त्री॰ नायिकाभेदे ॥

प्रगाढ : । त्रि॰ कृच्छ्रे ॥ दृढे ॥ प्रगाह्यतेस्म । गाहू॰ । क्त : । यस्यविभाषेतिनेट् ॥ भृशे ॥

प्रगाता । त्रि॰ उत्तमगायके ॥

प्रगाथ : । पुं॰ चतुर्थषष्ठौपादौयार्हते प्रगाथाःउत्तरभ्या मित्वोत्तरयोरवर्द्धित्यं वाशाख्विचनाद्यचतयोर्व्योस्तिस: क्रियन्ते सप्रगाथउच्यते ॥

प्रकर्षेणागानं यत्र ॥ यद्वा । प्रगृह्यते । ग्रह० । अकर्तरि च कारके इति कर्मणि घञ् । पृषोदरादित्वाद्रेफ नकारयोर्लोपः । उत्कर्षेणरूढत्वावम्॥

प्रगुण : । त्रि० ऋजौ ॥ प्रकृष्टा गुणा यस्य ॥ प्रकृष्टलाघवादिगुणवति ॥

प्रगृह्य : । पुं० प्रातिशाख्यादिप्रसिद्ध पदविशेषे ॥ स्वरोहितत्वनसन्धीयते यस्य पूर्वाचार्यैः प्रगृह्यसंज्ञाविहिता प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । असन्निकर्षेनग्रहैरर्थः । पदास्वैरिबाह्यापक्ष्ये षु चेति क्यप् । वहिर्ज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

प्रगे । अ० प्रातःकाले ॥ प्रगीयतेऽत्र वा । गैशब्दे । केप्रत्ययः ॥

प्रगेतन : । त्रि० पुरातने । प्रातस्तने ॥ ॥ प्रगेभव : । सायञ्चिरमितिट्युट्युलौ ॥

प्रग्रह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ बन्द्याम् । आकृष्टमनुष्यादौ ॥ नियमने ॥ भुजे ॥ हयादिरश्मौ ॥ रश्मौ सुवर्णालुमहीरुहे ॥ रशनायाम् ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ प्रकृष्टाभिनिवेशे ॥ बन्धने ॥ प्रकृतिभावाद्यन्यादाभावे परस्परमचोरसन्निकर्षे ॥ प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । प्रे वणिजाम् । रश्मौ चेति घञभावापक्षे० ग्रहवृद्रिश्चप् ॥

प्रग्राह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ बन्द्यादौ नां बन्धने ॥ अभीषौ ॥ प्रग्रहे । प्रगृह्यते । ग्रह० । प्रे वणिजां रश्मौ चेति घञ् ॥ यद्वा । प्रग्रहणम् ॥ ग्रह० । प्रे लिप्सायामिति घञ् ॥ यथा । पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः । भिक्षापात्रोपादानेन पात्रं गृहीत्वेतियावत् ॥

प्रघटावित् । त्रि० शास्त्रगण्डे ॥

प्रघण : । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे वहिर्द्वारप्रकोष्ठके । अलिन्दे ॥ प्रविशद्भिः पादैः प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्चेति साधुः । द्वारदेशेद्वौ प्रकोष्ठौ । आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र बाह्ये प्रकोष्ठे निपातनम् ॥

प्रघस : । पुं० असुरे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ प्रकर्षेणात्ति । अद० पचाद्यच् । घस्लृभावे अच्युपसङ्ख्यानम् । उपसर्गेऽदः इत्यु पि तु० घञपोश्चेति घस्लादेशः ॥

प्रघाण : । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे ॥ अलिन्दे । वहिर्द्वारप्रकोष्ठके ॥ प्रविशद्भिः पादैः प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्चेति साधुः । बाह्ये प्रकोष्ठे निपातनमिदम् ॥

प्रघात : । पुं० अभिसम्पाते । युद्धे ॥ प्रकर्षेणाहननम्० हन्यते वा । हन० । घञ् ॥

प्रघूर्ण : । पुं॰ अतिथौ ॥ त्रि॰ प्रकृष्ट घूर्णयुक्ते ॥

प्रचक्रम् । न॰ प्रस्थितायां सेनायां ॥ प्रस्थितं चक्रं सैन्यम् ॥

प्रचचा : । पुं॰ वृहस्पतौ ॥

प्रचण्ड : । पुं॰ श्वेतकरवीरे ॥ त्रि॰ दुर्वहे । दुर्धर्षे ॥ प्रतापिनि ॥

प्रचण्डमूर्त्ति : । पुं॰ वरुणद्रुमे ॥ त्रि॰ प्रतापयुक्तशरीरे ॥ प्रचण्डा मूर्त्तिर्यस्य ॥

प्रचण्डा । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ अस्या: स्थानं छगलण्ड : ॥ श्वेतदूर्वा याम् ॥

प्रचय : । पुं॰ समूहे ॥ प्रसङ्गे ॥ पुष्पा वचये ॥ शिथिलाख्यसंयोगे ॥ अय स्त्वपरिमाणजनक : । यथा । सङ्ख्यात : परिमाणाच्चप्रचयादपिजा यते । प्रचय : शिथिलाख्योय : संयोगस्तेनजन्यते ॥ परिमाणात् लक्षादीनाशस्त्वाश्रयनाशत : ॥ इ॰ भा॰ प॰ ॥ प्रचीयते । चिञ् एरच् ॥

प्रचयगमनम् । न॰ बाहुल्येनप्रसरणे ॥ प्रचयेनगमनम् ॥

प्रचर : । पुं॰ पथि ॥

प्रचरद्रूप : । त्रि॰ व्यक्तरूपे ॥

प्रचलकी । पुं॰ प्रचलाकिनि ॥

प्रचलाक : । पुं॰ शराघाते ॥ शिख ण्डे । भुजङ्गमे ॥

प्रचलाकी । पुं॰ मयूरे ॥ भुजङ्गे ॥

प्रचलायित : । त्रि॰ निद्रादिनाघूर्णि ते ॥ प्रचलइवाचरति । कर्त्तु : क्यङ्सलोपश्चेति॰ सन्नतात्कर्त्त रिक्त : ॥ प्रचलायाजातास्येतिवा । प्रचलायते स्म । गत्यर्थेतिक्तोवा॥

प्रचलित : । त्रि॰ प्रस्थिते ॥

प्रचार : । त्रि॰ सततव्यवहारे ॥ व्यक्ते । प्रकाशे ॥ प्रचरणम् । चर॰ । घञ् ॥

प्रचित : । त्रि॰ परिवृंहिते ॥ प्रची यते स्म । चिञ॰ । क्त : ॥

प्रचितकम् । न॰ दण्डकविभेदे ॥ य॰ । प्रचितकसमभिधोधीरधीभि : स्मृतोदण्डकोनद्वयादुत्तरै : सप्त भिर्यै : ॥ यथा मुरहरयदुकुला म्भोधिचन्द्रप्रभोदेवकीगर्भरत्नत्रिलो कैकनाथ॰ प्रचितकपटसुरारिव्रजो द्दामदन्तावलस्तोमविद्रावणैकेशरी न्द्र । चरणनखरसुधांशुच्छटोन्मिष न्निः शोषितध्यायिचेतोनिविष्टान्ध कार॰ प्रणतजनपरितापोग्रदावा नलोच्छेदमेघप्रसीदप्रसीदप्रसीद॥

प्रचीयमान : । त्रि॰ पुष्यमाणे ॥

प्रचुर : । त्रि॰ प्रभूते । प्राज्ये । वहुले ॥ प्रचोरयति । चुर॰ । इगु पधेतिक : । चुरादीनांणिज्वैक ल्पिक : ॥ प्रगतश्चुरायाइतिवा ॥

प्रचुरपुरुष : । पुं॰ चौरे ॥ वहुनरे ॥

प्रचेताः । पुं० वरुणे । अप्पतौ ॥ मुनिविशेषे ॥ प्राचीनबर्हिषस्तनयेषु ॥ प्राचीनबर्हिषः पुत्राःशतद्रुत्यांदशाभवन् । तुल्यनामव्रताःसर्वे धर्मस्नाताःप्रचेतसः ॥ त्रि० प्रकृष्टहृदि ॥ प्रकृष्टंचेतोऽस्य ॥ प्रचेतयतिवा । चिती० । असुन् ॥

प्रचेतसी । स्त्री० कट्फले ॥

प्रचेताः । पुं० सारथौ ॥

प्रचेलम् । न० पीतकाष्ठे ॥

पचेलकः । पुं अश्वे ॥

प्रचोदनी । स्त्री० कण्टकार्य्याम् ॥ प्रचोदयति । चुदसञ्चोदने । ल्युट् ॥

प्रचोदितः । त्रि० प्रेरिते ॥

प्रच्छदः । पुं० आच्छादने ॥

प्रच्छदपटः । पुं निचोले । येनतूलशय्यादिप्रच्छाद्यते तस्मिन्वस्त्रे इति स्वामी ॥ डोलिकाद्यावरणपटे० इत्येके ॥ स्त्रीपरिधानपटे ०बुरका० इतिख्याते इत्यपरे ॥ आस्तरणपटे ॥ पिछौड़ा० पिछौड़ी नाम वाससि ॥ प्रच्छदति० प्रच्छाद्यते अनेनवा । चुरादिण्यन्तात् घः । छादेर्घेद्वितिह्रस्वः । प्रच्छदश्चासौपटश्च ॥

प्रच्छना । स्त्री० आमन्त्रणायाम् ॥

प्रच्छन्नम् । न० अन्तर्द्वारे प्रकोष्ठीयगृहान्तर्द्वारि ॥ प्रकर्षेणच्छन्नम् । कुगतीतिसमासः त्रि० गूढे ॥ आच्छन्ने ॥

प्रच्छन्नतस्करः । पुं० कितवकुशीलवादौ यथा ॥ कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषण्डस्थांश्चमानवान् । विकर्मस्थान्शौण्डिकांश्चक्षिप्रं निर्वासयेत्पुरात् ॥ एतेराष्ट्रे वर्त्तमानाराज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः । विकर्मक्रिययानित्यंबाधन्तेभद्रिकाःप्रजाइतिमानवेनवमोऽध्यायः ॥

प्रच्छन्नहृदयः । त्रि० गूढाभिप्राये ॥ प्रच्छन्नंहृदयंयस्य ॥

प्रच्छर्द्दिका । स्त्री० वमिरोगे ॥ प्रच्छर्दनम् । छर्द्दवमने । रोगाख्यायां । ण्वुल् ॥

प्रच्छादनम् । न० उत्तरीयवस्त्रे प्रावरणे ॥

प्रच्छादितः । त्रि० आच्छादिते ॥

प्रजनः । पुं० पशूनांगर्भग्रहणकाले ॥ उपसरे । प्रथमगर्भग्रहे ॥ स्त्रीगव्यादिषुपुङ्गवादीनांप्रथमगर्भाधानायमैथुनाभियोगे ॥ गर्भधारणे ॥ प्रजननम् । जनी० । घञ् । जनिवध्योरितिनवृद्धिः ॥ यद्वाग्रन्थान्तरेव । प्रशब्दोधात्वर्थंविपरीतयति । प्रादुर्भावस्यवैपरीत्यञ्चगर्भग्रहणम् । तच्चप्रथमं द्वितीयादिकं वैत्यवचनाद्ग्रहइत्येके । हरदत्तस्वरसोप्येवम् । वृत्तौतुप्रथमगर्भग्रहणमितिव्याख्यातम् ॥

प्रजननम् । न० योनौ ॥ जन्मनि ॥ प्रगते ॥ पुत्रोत्पत्तौ ॥ ॥

प्रजनिका । स्त्री० मातरि ॥

प्रजनिष्णुः । त्रि० प्रजनशीले ॥ प्रपूर्वाज्जनीप्रादुर्भावइत्यस्मादलङ्कृञनिराकृञित्यादिना० इष्णुच् ॥

प्रजल्पः । पुं० वाक्यवि० । य० । असूयेर्ष्यामदयुजायोऽवधीरणमुद्रया । प्रियस्यकौशलोद्गारः प्रजल्पः सतु कथ्यते । इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रजवः । पुं० प्रकृष्टवेगे ॥

प्रजवी । त्रि० वेगिनि । प्रकृष्टवेगयुक्ते ॥ प्रजवति । जु : सौत्रोवेगगतौच । प्रजोरिनिः ॥

प्रजा । स्त्री० लोके । जने ॥ सन्ताने ॥ यथा । येप्रजामीशिरेधीरास्ते श्मशानानिभेजिरे । येप्रजांने शिरेधीरास्तेऽमृतत्त्वंहिभेजिरे ॥ इति ॥ प्रकर्षणवीजयोन्यो: सङ्गाज्जायते । जनी० । उपसर्गेचसंज्ञायामिति डः ॥ यथाहुः । नशङ्खाङ्कं नचक्राङ्कं नपद्माङ्कमिदंजगत् । लिङ्गाङ्कञ्चभगाङ्कञ्चतस्मान्माहेश्वरीप्रजेति ॥

प्रजागरः । पुं० प्रकर्षेणजागरणे ॥ राजानंकामिनंचोरंप्रविशन्तिप्रजागराः ॥ प्रकर्षेणजागर्त्ति । जागृ० । पचाद्यच् ॥

प्रजाता । स्त्री० जातापत्यायाम् । प्रसूतायाम् । प्रजायतेस्म । अन्तर्भावितण्यर्थोवजनिः । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रजातिः । स्त्री० प्रकृष्टेजन्मनि । उपनयने ॥

प्रजातीर्थम् । न० पुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले ॥ पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवति चाक्षयम् ॥

प्रजात्यानन्दः । पुं० सन्तानार्थसम्भोगे ॥

प्रजादा । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥ त्रि० प्रजादातरि ॥

प्रजादानम् । न० रजते ॥

प्रजाध्यक्षः । पुं० दक्षादौ ॥ प्रजानामध्यक्षः ॥

प्रजानन्ती । स्त्री० पण्डितायाम् । प्राज्ञ्याम् ॥

प्रजापः । पुं० राजनि ॥ ॥

प्रजापतिः । पुं० विधातरि । हिरण्यगर्भे । चतुरानने ॥ कश्यपे ॥ दिवाकरे ॥ वह्नौ ॥ त्वष्टरि ॥ जामातरि ॥ महीपाले । राज्ञि ॥ दक्षादौ ॥ दशप्रजापतयोयथा । मरीचिमत्र्यङ्गिरसौपुलस्त्यं पुलहंक्रतुम् । प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुंनारदमेवचेति ॥ एकविंशतिर्यथा । ब्रह्मास्थाणुर्मनुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायमः । मरीचिरङ्गिरात्रिश्चपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ वशिष्ठः परमेष्ठीचविवस्वान्सोमएव च । कर्दमश्चापियः प्रोक्तः क्रोधो

र्वाक्क्रोतएवच ॥ एकविंशतिरत्य न्नास्ते प्रजापतय : स्मृता: । इति महाभारतेमोक्षधर्म्म : ॥ प्रजानां पति : ॥ कौटवि० ॥

प्रजापतितीर्थम् । न० कनिष्टामूले ॥

प्रजापतिपति : । पुं० ब्रह्मणि । पितामहे ॥ प्रजापतीनांदक्षादीनांपति : ॥

प्रजापाल : । पुं० वायौ ॥ यथा । शीतांशु : कृंदयत्युर्वीं विवस्वान् शोषयत्यपि । तावुभावपिसंश्रित्य वायु : पालयतिप्रजा : ॥ तत्रदक्षि णायनम् वर्षाशरद्धेमन्ता : । तेषु भगवानाप्यायतेसोमोऽम्ललवणमधु रास्त्ररसाबलवन्तोभवन्ति । उत्तरो त्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमभिवर्द्धते । उत्तरायणञ्चशिशिरवसन्तग्रीष्मा : । तेषुभगवानाप्यायतेऽर्कस्तिक्तकषा यकटुकाश्चरसाबलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमपची यते ॥

प्रजापालनम् । न० लोकानांसंरक्षणा त्मकेभूपतेर्धर्मे ॥ यथा । चाटचार णचौरेभ्योवधबन्धभयादिभि : । पी डामाना : प्रजारक्षेत्कायस्थेभ्यो विशेषत इतिवह्निपुराणम् ॥

प्रजावती । स्त्री० भ्रातृजायायाम् ॥ प्रजाऽस्त्यस्या: । तदस्यास्तीतिमतु प् ॥ सन्तानविशिष्टायाम् ॥

प्रजाहितम् । न० जले ॥ प्रजाभ्योहि तम् ॥ त्रि० प्रजोपकारे ॥

प्रजिन : । पुं० वायौ ॥

प्रजुष्ट : । त्रि० प्रसक्ते ॥

प्रजेश्वर : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ प्रजा नामीश्वर : ॥

प्रज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥ य० । चत्वारिचतुष्कलकानिधेहि तत्रापिजगणमन्ते विधेहि । भणिता फणिनायकपिङ्गलेनप्रज्झटिकासा षोड़शकलेन ॥ यथा ॥ रमतेन मन : परितापधारिनमनागपिविर मतिनयनवारि । यद्ववधिहरिणीह क्पथमगामितद्ववविबाधाशतमनु भवामि ॥

प्रज्ञ : । त्रि० पण्डिते ॥ प्रजानाति । ज्ञअवबोधने । आतश्चोपसर्गइति क : ॥ प्रज्ञप्रज्ञौविरलजानुके० इतिहेमचन्द्र : ॥

प्रज्ञप्ति : । स्त्री० प्रज्ञाने ॥ शब्दादि प्रतीतौ ॥ सङ्केते ॥

प्रज्ञप्ती । स्त्री० जिनविद्यादेवीविशेषे

प्रज्ञा । स्त्री० शेमुष्याम् । बुद्धौ ॥ य था । प्रज्ञाहीनस्यपठनमन्धस्यदर्प णंयथा । देवीभागवत:शास्त्रं तत्त्व ज्ञानस्यराधनमिति ॥ अतीतानु स्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति:॥ शुभाशुभविचारज्ञाधीरेकदाहृता । इतिविशेष : ॥ प्रज्ञायाम् ॥ अप

रोत्तानुभवपर्यन्तविचारे ॥ चेतना-यांजीवनधर्मे ॥ प्रजानाति । प्रज्ञा यतेऽनयावा । ज्ञा० । आतश्चोप सर्ग इतिक:

प्रज्ञाकाय:। पुं० मञ्जुघोषे ॥ प्रज्ञै वकायोऽस्य ॥

प्रज्ञाचक्षु:। त्रि० अन्धे ॥ प्रज्ञाचक्षु-र्यस्य ॥

प्रज्ञात:। त्रि० प्रत्यक्षे ॥ सकलप्रमाण श्रेष्ठतयाप्रत्यक्षगोचर: प्रज्ञातइत्यु च्यते । प्रकर्षणज्ञात: ॥

प्रज्ञानम्। न० बुद्धौ ॥ चिन्हे ॥ प्रज्ञा-यतेऽनेनवा । भावकर्मकरणादौ-ल्युट् ॥ प्रज्ञप्तौ ॥ ब्रह्मविज्ञाने ॥ ब्रह्मणि ॥ प्रकृष्टंजन्मादिविक्रिया विरहितंकूटस्थंज्ञानंज्ञप्तिरूपंवस्तु० प्रज्ञानंतच्चब्रह्मप्रज्ञानंश्रुते: येनेक्षते शृणोतीदंजिघ्रतिव्याकरोतिच । स्वा द्वस्वादूविजानाति तत्प्रज्ञानमुदी-रितम् । चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्या श्वगवादिषु । चैतन्यमेकंब्रह्मात: प्रज्ञानंब्रह्ममय्यपीति विदुषामनुभ-वाच्च । त्रि० पण्डिते ॥

प्रज्ञानघन:। त्रि० प्रज्ञैकरसप्राज्ञे ॥ स्वप्नजाग्रन्मन: स्पन्दनानिघनी-भूतानीव । यथारात्रौनैशेन तम-साऽविभज्यमानं सर्वंघनमिवतद्व-त् ॥

प्रज्ञामात्रा। स्त्री० शब्दादिबुद्धिषु श्र-व्यादिज्ञानकेन्द्रियेषु ॥

प्रज्ञावान्। पुं० धीरे । प्रज्ञिले ॥ प्र-ज्ञास्ति अस्य । मतुप् ॥

प्रज्ञावाद:। पुं० प्राज्ञैर्वक्तुमनुचिते-शब्दे ॥ प्रज्ञानामवाद:। प्रज्ञा-वतांपण्डितानांवादे ॥

प्रज्ञिल:। त्रि० पण्डिते। प्रज्ञास्त्यस्य पिच्छादित्वादिलच् ॥

प्रज्ञु:। त्रि० प्रगतजानौ ॥ प्रगतेविर-लेजानुनीअस्य । प्रसंज्ञांजानुनो-र्ज्ञु: ॥

प्रज्वर:। पुं० मारकेवैष्णवज्वरे ॥

प्रज्वल:। त्रि० उज्ज्वले ॥ प्रज्वलति । ज्वलदीप्तौ । अच् ॥

प्रज्वलित:। त्रि० उज्ज्वलिते ॥ दीप्ते । दह्यमाने ॥

प्रडीनम्। न० पक्षिणांगतिवि० । उड्ड नायक्रमवर्ज्ये ॥ प्रथमंडयनम्। डी विहायसागतौ। नपुंसकेभावेक्त: । स्वादय ओदितइतिओदित्त्वान्निष्ठा-नत्त्वम् ॥ पतनवेगवत्तायामिति-कर्णपर्व ॥ अध: पतनेवेगवत्ताया-म् ॥

प्रण:। त्रि० पूर्वे । पुरातने ॥ नश्च पुराणप्रादितिनप्रत्यय: ॥

प्रणत:। त्रि० प्रह्वीभूते ॥ नमस्कृते । प्रणमतिस्म । णमप्रह्वत्त्वे । क्त: । कर्मणिक्तोवा ॥ प्रकर्षणनतोवा ॥

प्रणति:। स्त्री० प्रणामे ॥ प्रणिपा

ते । अनुनये । नमस्कारे ॥ प्रकृष्टा नतिः ॥ ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टो-भगवानिति । प्रणमेद्दण्डवद्भूमा-वाश्वचाण्डालगोखरम् ॥

प्रणतोदर: । त्रि० प्रनतोदरे ॥

प्रणय: । त्रि० प्रसरे । प्रश्रये । प्रीत्या प्रार्थने ।। प्रेमणि । स्नेहे ॥ याञ्चा-याम् ॥ विश्रम्भे ॥ निर्वाणे । मोक्षे ॥ सान्त्वनायाम् ॥ परिचये ॥ प्रणयनम् ; णीञ्० एरच् ॥ त्रि० ॥

प्रणयनम् । न० प्रापणे ॥ प्रणीयते । णीञ्प्रापणे । ल्युट् ॥

प्रणयवान् । त्रि० प्रेमविशिष्टे ॥

प्रणयी । पुं० स्वामिनि ॥ त्रि०स्नेहवति ॥ प्रणयोस्यास्ति । इनिः ॥ अर्थिनि ॥

प्रणयिनी । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्रणव: । पुं० तारे । मन्त्रादौ । वेदादौ । ब्रह्मणि ॥ प्रणवाद्यास्तथावेदाः प्रणवेचप्रतिष्ठिताः । वाङ्मयं प्रणवः सर्वंतस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥ प्रणमन्तिह्ययं वेदास्तस्मात् प्रणव-उच्यतेइतिसनत्कुमारवचनम् ॥ प्रणम्यते इतिप्रणव : ॥ नमे : कर्मणिघञ् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्य भाव : । पृषोदरादित्वान्मस्यव : । प्रणूयतेस्तूयते । णुस्तुतौ । ऋदोरप ॥ यद्वा प्रणौतिप्रकर्षेणस्तौतिपरमेश्वरम् । णु० । पचाद्यच् । उपसर्गादितिणत्वम् ॥

प्रणष्ट : । त्रि० प्रकर्षेणनाशयुक्ते ॥

प्रणाद : । पुं० तारशब्दे ॥ श्रवणामये । कर्णनादे । यथा । कर्णस्रोत : स्थितेवातेशृणोतिविविधान्स्वरान् । भेरीमृदङ्गशङ्खानांकर्णनाद : सउच्यते ॥ अनुरागजेशब्दे । प्रीतिजनितेमुखकण्ठादिशब्दे । प्रीतिविशेषकृतशीत्कृतशब्दे ॥ अनुरागकृतेशब्दे प्रणादःशीत्कृतंनृणामितिशब्दार्णवः । प्रणदनम् । णदअव्यक्तेशब्दे । घञ । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं ।

प्रणाम : । पुं० प्रणतौ प्रणिपाते । भक्तिश्रद्धातिशययुक्तनमस्कारे । स्वापकर्षबोधकव्यापारविशेषे । अष्टाङ्गपञ्चाङ्गादिभेदभिन्ने ॥ यथा । दोर्भ्यां पद्भ्याञ्चजानुभ्या मुरसाशिरसादृशा । मनसावचसाचेति प्रणामोष्टाङ्गईरित : ॥ बाहुभ्याञ्चैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पञ्चाङ्गोयंप्रणाम: स्यात्पूजासुप्रवराविमौ ॥ एकहस्तप्रणामश्चएकंवापिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनं विष्णोर्हन्तिपुण्यं पुराकृतम् ॥ प्रणमनम् । णमप्रह्वत्वे । घञ् ॥ य : शूद्रेणार्चितंलिङ्गंविष्णुंवाप्रणमेद्द्विज : । निष्कृतिस्तस्यनास्त्येवप्रायश्चित्तायुतैरपि ॥

प्रणाय्य : । त्रि० अभिलाषविवर्जिते ॥ असम्मते ॥ प्रणीयते । णीञ० ।

प्रणाय्योसम्मताविति साधु :॥ प्रणाय्य : साध्वनिन्दित इति त्रिकाण्डशेष :॥

प्रणाल : । पुं॰ कृत्रिमजलनि : सरणमार्गे । पयनाला॰ पनाला॰ इ॰ भा॰ ॥ नल्यते । णलबन्धने । कर्मणिघञ् । उपसर्गादिति णत्वम् ॥

प्रणाली । स्त्री॰ आनुपूर्व्याम् ॥ कृत्रिमाम्बुनि : सरणमार्गे । पयनाली- पनाली॰ इ॰ भा॰ ॥ गौ॰ ङीष् ॥

प्रणिदानम् । न॰ विनिमये ॥ अत्यर्पणे ॥

प्रणिधानम् । न॰ प्रयत्ने ॥ प्रवेशने । अभियोगे ॥ समाधौ । मनसोविषयान्तरवारणे । चित्तैकाग्रे ॥

प्रणिधि : । पुं॰ अनुचरे ॥ गूढपुरुषे । चरे ॥ प्रार्थने । याचने ॥ अवधाने ॥ प्रणिधानम्॰प्रणिधीयतेवा । डुधाञ्॰ । उपसर्गेघो : कि : प्रकर्षेणनिधीयतेन्नेयमत्रवा ॥

प्रणिपात : । पुं॰ अनुनये । प्रणतौ । प्रकर्षेणभक्तिश्रद्धातिशयेननीचै : पतने । दीर्घनमस्कारे॥ दण्डवत्पतने ॥ प्रकृष्टोनिपात : ॥

प्रणिहित : । त्रि॰ निश्चले । समाहिते ॥ सम्प्राप्ते ॥ न्यस्ते । स्थापिते । निहिते ॥ प्रणिधीयतेस्म । डुधाञ्॰ । क्त : । दधातेर्हि : अत्यन्ताप्ते ॥ प्रणिधिकर्मणानियुक्ते ॥

प्रणीत : । पुं॰ संस्कृताग्नौ ॥ प्रकर्षेणनीत : ॥ त्रि॰ क्षिप्ते ॥ उपसम्पन्ने । पाकेनसंस्कृतेव्यञ्जनादौ ॥ विहिते । कृते ॥ प्रवेशिते ॥ प्रणीयतेस्म । णीञ्॰ । कर्मणिक्त : ॥ उत्पन्ने ॥

प्रणीतमना : । त्रि॰ हृष्टचित्ते ॥

प्रणीता । स्त्री॰ यज्ञपात्रविशेषे । विष्णोरासनार्थं वारिपूरितेचमसे ॥ टाप् ॥

प्रणुत : । त्रि॰ स्तुते ॥ प्रणूयतेस्म । णुस्तुतौ । क्त : ॥

प्रणुन्न : । त्रि॰ कम्पिते ॥ प्रकर्षेणनुन्न : ॥

प्रणेता । त्रि॰ कर्त्तरि ॥ यथा । सर्वासामपिविद्यानांप्रणेताभगवान्शिव इति ॥

प्रणेय : । त्रि॰ वशीभूते । वश्ये ॥ प्रकर्षेणनेतुंशक्य : । णीञ्॰ । अचोयत् ॥

प्रणोद्य : । त्रि॰ प्रत्याख्येये ॥

प्रतत : । त्रि॰ अभिव्यक्ते ॥ निरन्तरे ॥

प्रतति : । स्त्री॰ विस्तृतौ ॥ वल्ल्याम् ॥ प्रतनोति । तनुविस्तारे । क्तिच्क्तौ चसंज्ञायाम् ॥

प्रतती । स्त्री॰ लतायाम् ॥ विस्तारे ॥ कृतिकारादिति ङीष् ॥

प्रतन : । त्रि॰ पुरातने ॥ नवपुराणे प्रादिति चशब्दात्तनप्प्रत्यय : ॥

प्रतनु : । त्रि॰ उत्कृष्टे ॥

प्रतमकः । पुं० तमकप्रभेदे ॥ पित्ता नुबन्धज्वरादियोगेनतमकस्यैवप्रतम कसंज्ञा । यथा ॥ ज्वरमूर्छापरीत स्यविद्यात्प्रतमकन्तुतम् । उदावर्त्त रजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधतः ॥ तमसावर्द्धतेऽत्यर्थंशीतैश्चाशुप्रशाम्य ति । मज्जतस्तमसीवास्यविद्यात्प्र तमकन्तुतदिति ॥

प्रतर्कणम् । न० वितर्के । ऊहे ॥

प्रतर्द्दनः । पुं० भगवति ॥ प्रलयेभूता निप्रकर्षेणतर्द्दतिहिनस्ति । तर्द्दहिं सायाम् । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ ऋ षिविशेषे । दिवोदासात्मजेकाशि- राजे ॥ प्रकर्षेणतर्द्दयत्यभिभवतिस्व शत्रून्० इति ॥

प्रतलः । पुं० चपटे । तताङ्गुलिकरे । घाप० इ० भा० ॥ न० पातालवि० ॥ प्रतलति । तलप्रतिष्ठायाम् । अ- च् ॥ सप्ततले ॥ प्रततप्रशिष्टं तलेञ् त्र ॥

प्रतान् । अ० विस्तारे ॥ प्रतान्यति । तमुकाङ्क्षायाम् । क्विप् । अनुना- सिकस्य तिदीर्घः । सौत्रोधातोः ॥

प्रतानः । पुं० तन्तुसंयुक्तेषुचपुशाला वृप्रभृतिषु ॥ शाखापत्रप्रचये ॥ वि स्तारे ॥ प्रतननम्० प्रतन्यतेवा । तनु० । घञ् ॥ कुटिलतन्तौ ॥ अ- पतानकाख्येवायुरोगविशेषे ॥

प्रतानिनी । स्त्री० प्रतानवत्याम् ॥ शाखापत्रप्रचयः प्रतानः कुटिल- तन्तुर्वा ॥ सोऽस्त्यस्याः । इन्नन्तान्ङी प् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रतापः । पुं० तापे ॥ तेजसि । कोष दण्डजेतेजसि ॥ कोषोधनम्० दण्डो दमः तदुत्थात्सैन्यमपिदण्डः । ताभ्यांयत्तेजो जायतेतस्मिन्निति- यावत् ॥ प्रतापयति० अनेन । तप० । ण्यन्त । पुंसीतिघः प्रतपनंवा । भावेघञ् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रतापौपौरु षातपावितियादवः ॥

प्रतापकः । पुं० रवेः पार्श्वगान्तरे ॥

प्रतापनः । पुं० नरकविशेषे । कुंभी पाके ॥ न० पीडने ॥ प्रतापयति । तपदाहे । ल्युः ॥

प्रतापवान् । त्रि० श्रवः तार्श्चप्रशत्रुवि दारकत्वे नप्रशस्तपौरुषे ॥

प्रतापसः । पुं० अलर्के । शुक्लार्कवृक्षे ॥ प्रतापंचतुर्स्तेजः स्यति । षो० । कः ॥ प्रकृतास्तापसायेनवा ॥

प्रतापान्वितः । त्रि० शौर्ययुक्ते ॥

प्रतापी । त्रि० शत्रुतापके ॥ प्रताप- यितुंशीलमस्य । ताच्छील्ये णिनिः ॥ तेजस्विनौ ॥ अतइनिठनावितीनिः ॥

प्रताम् । अ० ग्लानौ ॥

प्रतारकः । त्रि० वञ्चके ॥ प्रतारयति । तॄ० । ण्वुल् ॥

प्रतारणम् । न० वञ्चने ॥

प्रतारणा । स्त्री० वञ्चनायाम् ॥ यदो च्छसित्वशोकार्त्तं जगदेतन्नकर्हिणा । उपास्यतांकलौकल्पलतादेवीप्रतार णेति० धूर्त्तजल्पितम् ॥

प्रतारणीय : । त्रि० वञ्चनीये ॥

प्रतारित : । त्रि० व्यंसित । वञ्चिते कृतप्रतारणे ॥

प्रति । अ० प्रतिनिधौ ॥ इत्थम्भूता ख्याने ॥ आभिमुख्ये ॥ मात्रार्थे । स्तोके ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ लक्षणे ॥ प्रतिदाने ॥ वधे ॥ निश्चये ॥ प्राति० प्रवर्तता । बाहुलकाड्डति : ॥ व्याप्तौ ॥ प्रशान्तौ ॥ विरोधे ॥ समाधौ स्वभावे ॥

प्रतिक : । त्रि० कार्षापणिके ॥ का र्षापणं नक्रीत : । कार्षापणाट्टिठन् वक्तव्य : ० प्रतिरादेशश्चवा ॥ऽऽ प्रतिकी ॥ स्त्री ॥

प्रतिकर्म । न० प्रसाधने । वेशे । कृतशोभायाम् ॥ प्रत्यङ्गंप्रतिख्या तं वाकर्म । शाकपार्थिवादि ॥ वम नादिपञ्चकर्मस्विति भिषज : ॥

प्रतिकार : । पुं० प्रतीकारे ॥ रुमे० । भरे० । प्रतिकरणम् ॥ कृञोघ ञ् ॥

प्रतिकूप : । पुं० परिखायाम् ॥

प्रतिकूल : । त्रि० अननुकूले । प्रस व्ये । अपसव्ये । प्रतीपे । विरु द्धार्थे ॥ प्रतीपंकूलात् । प्रतिकूल शब्दोविलक्षणयाविरुद्धे वर्त्तते० प्रतिलोमवत् ॥ आत्मन : प्रति कूलानिपरेषांनसमाचरेत् ॥

प्रतिकृति : । स्त्री० अर्चायाम् ॥ प्र तिनिधौ । तृणचर्मकाष्ठादिनि र्मिते प्रतिमापर्यायेवस्तुनि ॥ प्र तीकारे ॥ प्रकृष्टाकृति : । प्रति निधि : कृतिर्वा ॥

प्रतिकृष्ट : । त्रि० गुह्ये ॥ द्विराहत्या कर्षिते ॥ प्रतिकृष्यतेस्म ॥ कृष० । क्त : ॥

प्रतिक्रिया । स्त्री० प्रतीकारे ॥ प्र तिकरणम् । कृञ् : शच ॥

प्रतिक्षणम् । अ० पौन : पुन्ये ॥

प्रतिक्षय : । पुं० रक्षके ॥

प्रतिक्षिप्त : । त्रि० वारिते । प्रति हते ॥ प्रेषिते ॥ आहूयप्रेषि तोयस्तुप्रतिक्षिप्त : सउच्यते ॥ भेषजे ॥ कृताधिक्षेपे ॥ अधि क्षिप्ते ॥ अधिक्षिप्यतेस्म । क्षिप प्रेरणे । क्त : ॥

प्रतिक्षेप : । पुं० प्रत्याख्याने ॥

प्रतिगतम् । न० प्रतिलोमे ॥ प क्षिगतिविशेषे ॥ त्रि० प्रतिया ते ॥

प्रतिगमनम् । न० प्रतिप्रयाणे ॥

प्रतिग्रह : । पुं० स्वीकारणे । स्वीकृ तौ ॥ सैन्यपृष्ठे । सैन्यस्यपश्चा

छिन्नसङ्घाते ऽसीके ॥ प्रतिगृह्यते ऽनेन । ग्रहद्रिष्यप् ॥ पतद्ग्रहे ॥ द्विजेभ्योविधिवद्देये ॥ दानद्रव्यग्रहे ॥ ग्रहविशेषे ॥ क्रियाकारे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रहउपादाने । विभाषाग्रह इतिपक्षे ऽच् ब्राह्मणस्यार्थः प्रतिग्रहार्जितः । यथा । प्रतिग्रहार्जिताविप्रेक्षत्रियेशस्त्रनिर्जिताः । वैश्येन्यायार्जितास्चार्थाः शूद्रेशुश्रूषयार्जिताः ॥ अयाचितप्रतिग्रहेदोषाभावोयथा । अयाचितोपपन्ने तुनास्ति दोषः प्रतिग्रहे । अमृतं तं विदुर्देवास्तस्मात्तन्नैवनिर्णुदेत् ॥

प्रतिग्राहः । पुं० पतद्ग्रहे । आचमनके । प्रौगढे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रह । विभाषाग्रहइतिपक्षेणः ॥ प्रतिग्रहणे ॥

प्रतिग्राहितः । त्रि० स्वीकारिते ॥

प्रतिघः । पुं० प्रतिघाते ॥ क्रोधे ॥ प्रतिहननम् । हन० । अन्यत्रापिदृश्यतइतिडन्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ मूर्च्छायाम् ॥

प्रतिघातः । पुं० प्रतिवर्म्मे ॥ प्रतिहननम् । हन० । घञ्० । हनस्तोचिणणलो । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

प्रतिघातनम् । न० मारणे ॥ हन्तेः स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट् ॥

प्रतिघ्नम् । न० अङ्गे ॥

प्रतिच्छन्दः । न० प्रतिरूपे ॥

प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिबिम्बे ॥ प्रकृष्टाच्छाया ॥

प्रतिजङ्घा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥

प्रतिजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥

प्रतिजागरः । पुं० अवेक्षायाम् । प्रत्यवेक्षणे ॥ गृहमवेक्षस्वेत्यादिनियोगे ॥ प्रतिजागरणम् । जागृ० । घञ् । जागोऽवोतिगुणः ॥

प्रतिजिह्वा । स्त्री० उपजिह्वायाम् । रसनकाङ्गे । आलजिव० इ० गौ०

प्रतिजिह्विका । स्त्री० तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम् । प्रतिजिह्वायाम् ॥ घण्टिकायाम् ॥

प्रतिज्ञा । स्त्री० अङ्गीकृतौ । अङ्गीकारे । साध्याभिधायिकायांवाचि ॥ नृपाणांप्रतिज्ञापरिपालनंस्वर्गसाधनमितिवृद्धाः ॥ कर्तव्यत्वप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारे । इत्यनुमितौ न्यायचरौ ॥ साध्यनिर्द्देशः प्रतिज्ञा ॥ इ० गोतमसूत्रम् ॥ ३३ ॥ साधनीयस्यार्थस्य योनिर्द्देशः सप्रतिज्ञा ॥ साधनीयस्यवह्निमत्त्वादिनापर्वतादिः । —— (+*+) —— तथाचपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षसाध्यतावच्छेदक विशिष्टवैशिष्ट्यबोधकशब्दत्वमर्थः । निगमनवारणायच साध्यांशे० साध्यतावच्छेदकातिरि

कप्रकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थश्च साध्यतावच्छेदकप्रकारत विलक्षणप्रकारताशून्यत्वम् । तेन प्रमेयवतः साध्यत्वनासिद्धिः उदासीनवाक्यवारणायच न्यायान्तर्गतत्वे सति प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविषयता विलक्षणविषयताकप्रबोधाजनकत्वे सति प्रकृतपक्षे प्रकृतसाध्यबोधजनकत्वं तत् प्रतिज्ञात्वावयवत्वादिकं परिभाषाविशेषविषयत्वरूपम् तत्तद्व्यक्तित्वरूपञ्चेत्यपि वदन्ति ॥ प्रतिज्ञायते० इति ॥ प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्गे इत्यङ् । टाप् ॥

प्रतिज्ञातः । त्रि० अङ्गीकृते ॥ प्रतिज्ञायतेस्म । क्तः ॥ प्रतिज्ञातञ्चरामेण तद्वालिवधं प्रतीति रामायणम् ॥

प्रतिज्ञानम् । न० अङ्गीकारे । प्रतिज्ञायाम् ॥ प्रतिपूर्वकज्ञानातेः ल्युट् ॥

प्रतिज्ञान्तरम् । न० निग्रहस्थानवि० प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधे धर्मविकल्पात् तदर्थनिर्देशः प्रतिज्ञान्तरम् ॥ ४६ ॥ प्रतिज्ञातस्यार्थस्य प्रतिषेधे कृते तद्दूषणोद्दिधीर्षया धर्मस्य धर्मान्तरस्य विशिष्टः कल्पो विकल्पस्तस्मात् विशेषणान्तरविशिष्टतया प्रतिज्ञातार्थस्य कथनमिति फलितार्थः । प्रतिषेध इत्यनेन नक्षत्रादि संवरणेविलम्बे नापि स्वयं दूषणाविभाव्य विशेषणेन दोषद्रष्ट्युक्तम् । प्रतिज्ञातार्थस्य स्वरूपलक्षणम् ॥ हेत्वतिरिक्तार्थस्य तितत्वम् । तेन उदाहरणान्तरमुपनयान्तरञ्च प्रतिज्ञान्तरत्वे न सङ्गृहीतं भवति । इदञ्च पक्षसाध्यविशेषण भेदात् प्रत्येकं द्विविधम् । यथा शब्दोऽनित्य इत्युक्ते ध्वनौ बाधेन परेण प्रत्युक्ते वर्णात्मकः शब्दः पक्ष इति प्रतिज्ञान्तरम् । न चेदमर्थान्तरम् प्रकृतोपयोगात् । न चेयं प्रतिज्ञाहानिः पूर्वोक्तस्या परित्यागात् । एवं पर्वतो वह्निमान् सुरभिमलिनधूमवत्त्वादित्युक्ते कृष्णागुरुप्रभववह्निमानित्यत्र एवं तादृशवह्निः साध्ये यः सुरभिमलिनधूमवान् स वह्निमानित्युदाहरणे न्यूनत्वे नप्रत्युक्ते सतादृशवह्निमानित्यत्र एवमन्यदप्यूह्यम् ॥

प्रतिज्ञाविरोधः । पुं० निग्रहस्थानविशेषः । प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोधः प्रतिज्ञाविरोधः ॥ ४७ ॥ अत्रचप्रतिज्ञाहेतुपदे कथाकालीनवाक्यपरे । तथाच कथायां स्ववचनार्थविरोधः । यद्यपि काञ्चनमयः पर्वतो वह्निमान् ह्रदो वह्निमान् ह्रदत्वात् पर्वतोव

ह्निमान् काञ्चनमयधूमादित्यादौ हेत्वाभासान्तरसाङ्कर्य्यम् । तथापि उपधेयसङ्करेऽप्युपाधेरसाङ्कर्य्यान्न दोषः । न चासङ्कीर्णस्थलाभावः ॥ पर्वतो वह्निमान् धूमात् यो यो धूमवान् स निरग्निरित्युदाहरणे निरग्निश्चायमित्युपनये च तत्सत्वात् ॥ एवं निगमनेऽपि बोध्यम् ॥ ४७ ॥

प्रतिज्ञासन्न्यासः । पुं० निग्रहस्थानविशेषे । पक्षप्रतिषेधे प्रतिज्ञातार्थस्यापनयनं प्रतिज्ञासन्न्यासः ॥ ४८ ॥ पक्षस्य स्वाभिहितस्य परेण प्रतिषेधे कृते तत्परिजिहीर्षया प्रतिज्ञातार्थस्य अपनयनमपलाप इत्यर्थः ॥ यथा । शब्दोऽनित्य ऐन्द्रियकत्वादित्युक्ते सामान्ये व्यभिचारेण परेण प्रत्युक्ते क एवमाह शब्दो नित्य इति ॥ ४८ ॥

प्रतिज्ञाहानिः । स्त्री० निग्रहस्थानविशेषे ॥ प्रतिदृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञा स्वदृष्टान्ते प्रतिज्ञाहानिः ॥ ४५ ॥ प्रतिकूलो दृष्टान्तो यत्र स प्रतिदृष्टान्तः परपक्षः स्वः स्वीयः दृष्टान्तो यत्र स स्वदृष्टान्तः स्वपक्षः । तथा च स्वपक्षे परपक्षधर्माभ्यनुज्ञा प्रतिज्ञाहानिः स्वयं विशिष्याभिहितपरित्याग इति फलितार्थः । सिद्धान्तस्तु स्वयं विशिष्य नाभिधीयते इति नापसिद्धान्तसाङ्कर्य्यम् । स्वयं पक्षहेतुदृष्टान्तसाध्यतदन्यहानिभेदात् पञ्चधा भवति । यथा शब्दोऽनित्यः कृतकत्वादित्युक्ते प्रत्यभिज्ञया बाधितविषयोऽयमित्युत्तरिते अस्तु तर्हि घट एव पक्ष इति । एवं तत्रैव ऐन्द्रियकत्वादिति हेतोरनैकान्तिकत्वमिति प्रत्युक्ते अस्तु कृतकत्वादिति हेतुरिति । एवं पर्वतो वह्निमान् धूमात् अयोगोलकवदित्युक्ते दृष्टान्तः साधनविकल इति प्रत्युक्ते अस्तु तर्हि महानसवदिति । एवमत्रैव सिद्धसाधनेन प्रत्युक्ते अस्तु तर्हि इन्धनवानिति । अन्यहानिस्तु विशेषणहान्यादिः । यथा तत्रैव नीलधूमादित्युक्ते असमर्थविशेषणत्वेन प्रत्युक्ते अस्तु तर्हि धूमादिति हेतुरित्यादि ॥ ४५ ॥

प्रतिज्ञेयः । त्रि० प्रतिज्ञातुं योग्ये ॥ पुं० स्तुतिपाठके ॥

प्रतितन्त्रसिद्धान्तः । पुं० सिद्धान्तविशेषे ॥ समानतन्त्रासिद्धः ॥ २९ ॥ समाशब्द एकार्थः तेनैकतन्त्रसिद्ध इत्यर्थः । स्वतन्त्रसिद्ध इति पर्यवसितोऽर्थः । तथा वादिप्रतिवादिनोः कतरमात्राभ्युपगतस्तदेकतरस्य प्रतितन्त्रसिद्धान्तः इति फलितार्थः । यथा मीमांसकानां शब्दनित्यत्वम् ॥ २९ ॥

प्रतितालः । पुं० तालविशेषे ॥ यथा । कान्तारः समराक्षश्च वैकुण्ठो वाब्धिकस्तथा । कथिताः शङ्करेणैव चत्वा

१ : प्रतितालका : ॥

प्रतिताली । स्त्री० तालकोद्घाटनयन्त्रे । ताली० इ० भा० ॥

प्रतिदानम् । न० विनिमये । नैमेये ॥ स्वामिनेन्यस्तस्यार्पणे । दत्तस्यप्रतिनिर्यातने ॥ प्रतिकृत्यदानम् । प्रतीपंवादानम् ॥

प्रतिदारणम् । न० आर्जौ । युद्धे ॥

प्रतिदिनम् । न० प्रत्यहम् ॥

प्रतिदिवा । पुं० सूर्ये ॥ प्रतिदीव्यति । दिवु० । कनिन्युवृषितक्षिराजि धन्विद्युप्रतिदिवइतिकनिन् ॥ दिवसे ॥ प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्निन्त्यधिकरणकनिन् ॥

प्रतिदृष्टान्त : । पुं० परपक्षे । प्रतिकूलदृष्टान्ते ॥

प्रतिदेयम् । त्रि० क्रीतद्रव्यस्यदुष्क्रीत बुध्यापरावृत्त्यदाने ॥ यथा । क्रीत्वा मूल्येनय : पण्यं दुष्क्रीतंमन्यतेक्रयी । विक्रेतुंप्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाह्ना विचतम् ॥ इतिमिताक्षरा ॥

प्रतिद्वन्द्वी । त्रि० प्रतिस्पर्द्धिनि ॥ विरोधिनि ॥ तत्तद्वन्द्वं स्वतान्यत्वे त्वस्यास्त्ति परस्परम् । प्रतिद्वन्द्वितया लोकेप्रसिद्धिनाचसंशय : ॥

प्रतिध्वनि : । पुं० प्रतिरवे । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिध्वान : । पुं० प्रतिश्रुति । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिनन्दनम् । न० वन्दने ॥ आशीर्वादादिभि : सम्भावने ॥

प्रतिनप्ता । पुं० प्रपौत्रे । पुत्रस्यपौत्रे ॥

प्रतिनव : । त्रि० नूतने ॥ प्रतिनूयते णु० । ऋदोरप् ॥

प्रतिनिधि : । पुं० मुख्यसदृशे ॥ ॥ मुख्यस्याभावेतत्सदृशोयउपादीयतेसप्रतिनिधिरुच्यते ॥ यथा व्रतादावत्यन्तासामर्थ्ये सति० पुत्रं वाविनयोपेतंभगिनीभ्रातरं तथा । एषामभावएवान्यंब्राह्मणंविनियोजयेदिति गरुड़पुराणम् ॥ काम्ये प्रतिनिधिर्नास्तिनित्य नैमित्तिकेहिस : । काम्य पूपक्रमादूर्ध्वमन्येप्रतिनिधिंविदुरिति ॥ कालमाधवीयवचनान्नित्यनैमित्तिकेकर्मण्ये वप्रतिनिधि: कार्य: ॥ विश्वे श्चदेवै : साध्यैश्चब्राह्मणैश्चमहर्षिभि: । आपत्सुमरणाद्भीतैर्विधि:प्रतिनिधि: कृतइति मनु: । मुख्यस्यविधि सोमादेर्वेश्यान यादि : प्रतिनिधिर्विश्वप्रतिपदेवादिभिरनुष्ठितोऽतोसौमुख्यासम्भवेकार्योनतुमुख्यसम्भवेकार्यइत्यर्थ: ॥ प्रतिमायाम् ॥ प्रतिनिधीयते० सदृशीक्रियते । डु- धाञ्० । उपसर्गेघो : कि: ॥

प्रतिनिनद : । पुं० प्रतिध्वाने ॥

प्रतिनियम : । पुं० व्यवस्थायाम ॥

प्रतिनिर्द्देश : । पुं० प्रतिपाद्यतयाविधे॥

यतयावाकीर्तने ॥
प्रतिपक्ष: । पुं० अरौ । शत्रौ ॥ विपरीतसाधकत्वे नाभिमते ॥ अन्तराये ॥ सादृश्ये ॥
प्रतिपत्तव्य: । त्रि० अवगन्तव्ये ॥
प्रतिपत्ति: । स्त्री० प्रवृत्तौ ॥ प्रागल्भ्ये ॥ गौरवे ॥ सम्प्राप्तौ ॥ प्रबोधे सम्यग्ज्ञाने । पदप्राप्तौ ॥ सत्यवचने ॥ माध्यस्थसत्यवचनंप्रतिपत्तिरुदाहृता ॥ प्रतिपदनमनयावा । पद० । क्तिन् ॥ मीमांसकमतेफलशून्यकर्माङ्गे ॥ कर्तव्यज्ञाने ॥
प्रतिपत्तिपटह: । पुं० लम्पापटहे । नगारा० इ० भा० ॥ प्रतिपत्ते: पटह: ॥
प्रतिपत्तूर्यम् । न० दगडवाद्ये ॥
प्रतिपत्त्यभिसन्धि: । पुं० प्राप्तिसङ्कल्पे ॥ प्रतिपत्ते: अभिसन्धि: ॥
प्रतिपत्रफला । स्त्री० क्षुद्रकारवेल्याम् ।
प्रतिपत्रसिरा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥
प्रतिपथिक: । त्रि० प्रतिपथप्राप्ते प्रातिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । ठन् ॥
प्रतिपत्० द् । स्त्री० तिथिवि० । पक्षतौ ॥ साचन्द्रस्यप्रथमकलाक्रियारूपा । वृद्धिरूपाचेच्छुक्ला । ह्रासरूपाचेत्कृष्णा ॥ तत्रजातस्यफलम् । मणिकनकविभूषा संयुतश्चारुकान्तिर्निजकुलकमलोद्घाटमार्तण्डविम्ब: । प्रतिपदिशशिपूर्णेलब्ध
जन्मा प्रतापीभवतिविमलवेशश्चारुकेश:प्रजेश: ॥ मतौ । संविदि । चेतनायाम् ॥ दगडवाद्ये ॥ उप प्रतिपद्यते क्रम्यतेऽनया । पदगतौ । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ प्रतिपदनम् । करणेवाक्विप् ॥ तिथीनांप्रवरायस्माद्ब्रह्मणासमुदीरिता । प्रतिपाद्यापदेपूर्वेप्रतिपत्तेनसोच्यते ॥ अत्रचन्द्रदर्शनकारणंयथा । अमावास्याघटीशोध्याषष्ट्याह्मानसंयुता । सूर्यराहुघटीभ्यश्चे दधिकाद्दृश्यतेशशीति ज्योतिषम् ॥
प्रतिपद्यमान: । पुं० भजमाने ॥
प्रतिपन्न: । त्रि० अवगते । विदिते ॥ अङ्गीकृते ॥ विक्रान्ते ॥ प्राप्ते ॥ प्रतिपद्यतेस्म । पद० । क्त: ॥
प्रतिपर्णशिफा । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥
प्रतिपादक: । त्रि० प्रतिपत्तिजनके । बोधके । ज्ञापके । प्रमाणे ॥
प्रतिपादनम् । न० दाने ॥ प्रतिपत्तौ ॥ बोधके ॥ पद० । णयन्त: । भावे ल्युट् ॥
प्रतिपादयिता । त्रि० समर्थयितरि ॥
प्रतिपादित: । त्रि० बोधिते ॥
प्रतिपादुक: । त्रि० प्रतिपद्यमाने ॥ लषपतपदेत्यादिना० उकञ् ॥
प्रतिपाद्य: । त्रि० बोद्धव्ये ॥ वक्तव्ये ॥
प्रतिपालक: । त्रि० पालनकर्तरि ॥ प्रतिपालयति । पारक्षणे । ण्वुल् ॥

प्रतिपालनम् । न० पोषणे ॥ रक्षणे ॥

प्रतिपालितः । त्रि० रक्षिते ॥

प्रतिपाल्यः । त्रि० प्रतिपालनीये ॥

प्रतिपिपादयिषा । स्त्री० प्रतिपादयितुमिच्छायाम् ॥

प्रतिप्रयाणम् । न० प्रतिगमने ॥ यथा प्रतिप्रयाणेऽप्यमृतायमानामिति ॥

प्रतिप्रयातः । त्रि० प्रतिनिवृत्त्यगते । मिलकीलोटे० इ० भा० ॥

प्रतिप्रसवः। पुं० निषिद्धस्यपुनर्विधाने॥

प्रतिप्रसूतः । त्रि० प्रतिप्रसवविशिष्टे ॥ सामान्यशास्त्रविहितं क्वचित्क्वापि प्रतिषिद्धंपुनर्विधीयमानंहिप्रतिप्रसूतमुच्यते ॥ पुनःसम्भाविते ॥

प्रतिप्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥

प्रतिप्रियम् । न० प्रत्युपकारे ॥

प्रतिफलनम् । न० प्रतिबिम्बे ॥ त्रि० तुल्यफले ॥

प्रतिफलम् । न०प्रतिबिम्बे ॥

प्रतिफुल्लः । } पुं० प्रफुल्ले ॥
प्रतिफुल्लकः । }

प्रतिबद्धः । त्रि० गृहीते ॥ मनोहरे ॥ प्रतिबध्यतेस्म । बन्धबन्धने । क्तः ॥ प्रतिबन्धविशिष्टे ॥

प्रतिबध्यः। त्रि० प्रतियन्त्रनीये । प्रतिबंधार्हे ॥

प्रतिबन्धः । पुं० प्रतिष्टम्भे । कार्यप्रतिघाते । प्रतिबन्धनम् । बन्ध० । घञ् ॥

प्रतिबन्धकः । त्रि० प्रतिरोधके । बाधके ॥

प्रतिबन्धिः । पुं० अनिष्टान्तरप्रसञ्जकेवाक्यविशेषे । प्रतिबन्धे ॥ प्रतिबन्धेऽनुत्तरत्वम् ॥

प्रतिबलः । त्रि० समानबले ॥ शक्ते । समर्थे ॥

प्रतिबोधः । पुं० स्फुटने ॥ निद्रापगमे ॥ गुरूपदेशे ॥

प्रतिबोधम् । अ० बोधंबोधंप्रतीत्यर्थे ॥ अव्ययंविभक्तीत्यादिनायथार्थेऽव्ययीभावः ॥ बोधाभिमुखे ॥

प्रतिभयम् । न० भये ॥ त्रि० घोरे । भयङ्करे ॥ प्रतिगतंभयंयेन । प्रादिसमासः प्रतिगतंभयमस्मिन् । प्रादिभ्योधातुजस्ये तिवा ॥

प्रतिभयाकारः । त्रि० भयङ्कररूपे ॥ प्रतिभयमाकारोयस्य ॥

प्रतिभा । स्त्री० उपस्थितायांबुद्धौ ॥ ज्ञानबीजभूतेसंस्कारविशेषे ॥ नवनवोन्मेषशालिन्यांबुद्धौ ॥ प्रज्ञा नवनवोन्मेषशालिनीप्रतिभामता ॥ पञ्चमगुहे ॥ प्रतिभानम् । भा० । आतश्चेत्यङ् ॥

प्रतिभागः । पुं० राज्ञाप्रतिदिनग्राह्ये फलकुसुमशाकतृणाद्युपायने ॥

प्रतिभानम् । न० प्रतिभायाम् ॥ जन्मान्तरागतसंस्कारविशेषः कवित्ववीजंप्रतिभानमिति वामन

सूत्रम् ॥

प्रतिभानवान् । त्रि० प्रतिभाविशिष्टे ॥ प्रतिभैवप्रतिभानम् । प्रतिभानमस्त्यस्य । मतुप् ॥ तात्कालिकबुद्धिमति ॥

प्रतिभान्वितः । त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रतिभयाअन्वितः ॥

प्रतिभामुखः । त्रि० प्रगल्भे ॥

प्रतिभार्गवः । पुं० प्रतिशुक्रे ॥ यद्दिग्गतः समुदयेद्विचरेद्यत्रगोलके । यद्द्वारभेषुविचरेत्त्रिविधः प्रतिभार्गवः ॥ एकग्रामेचतुः शालेदुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । पतिनानीयमानाया: पुरः शुक्रोनदुष्यतीतिनवबध्वागमनेदीपिका ॥

प्रतिभासः । पुं० प्रतीतौ ॥

प्रतिभाहानिः । स्त्री० बुद्धिनाशे ॥

प्रतिभूः । पुं० लग्नके । धनिकाधमर्णयोर्मध्यस्थे । जामनइ० पारसीयभाषा ॥ सत्रिविधः एकोदर्शनप्रतिभूः । द्वितीयोदानप्रतिभूः । अपरः प्रत्ययप्रति भूरिति ॥ प्रति० प्रतिनिधिर्भवति । भू० । भुवः संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥ निर्गतरि ॥

प्रतिमः । त्रि० उत्तरपदस्थोयंस्सदृशे ॥ प्रतिमीयते । माङ् । आतइत्यङ् ॥

प्रतिमा । स्त्री० गजदन्तस्यवर्ध्मे ॥ अनुकृतौ । मूर्तिसदृशमृच्छिलादिनिर्मितप्रतिरूपके । प्रतिमाने । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिमीयतेऽनया । माङ्माने । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ॥ उपमायाम् ॥

प्रतिमानम् । न० प्रतिच्छायायाम् । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिकृत्यामीयतेऽनेन । माङ्माने । ल्युट् ॥ गजकुम्भान्तराले ॥ गजदन्तद्वयान्तरे ॥ दन्तयोरुभयोर्मध्यं प्रतिमानमितिस्मृतम् । वाहित्याधोभागे ॥ प्रतिमीयतेऽनेन । मीञ्हिंसायाम् । करणेल्युट् । मीनातिमीनोतीत्यात्त्वम् ॥

प्रतिमार्गकः । पुं० पुरविशेषे ॥ उद्रङ्ग ॥

प्रतिमुक्तः । त्रि० आमुक्ते । परिहितकञ्चुकादौ भटे ॥ प्रतिमुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्तः ॥

प्रतिमुखः । पुं० नाटकसन्ध्यन्तरे ॥ अभिमुखे ॥ विमुखे ॥

प्रतियत्नः । पुं० गुणाधाने । संस्कारे ॥ लिप्सायाम् ॥ उपग्रहणे ॥ त्रि० यत्नवति ॥ प्रतियत्नम्० प्रतियत्यतेवा । यतीप्रयत्ने० निकारोदौवा । यजयाचेतिनङ् ॥

प्रतियातना । स्त्री० प्रतिकृतौ । प्रतिबिम्बे । प्रतिमायाम् ॥ प्रतियात्यतेऽनया । यतनिकारोपस्कारयोः

। चु० । ग्रासश्रन्थोयुच् ॥ तुल्यया तनायाम् ॥

प्रतियोग: । पुं० विरोधे ॥ प्रति युज्यते । घञ् ॥ सम्बन्धे ॥

प्रतियोगी । त्रि० विरोधिनि ॥ यथा रागप्रतियोगीविराग: ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥ यथा ॥ प्रतियोगिनं दृष्ट्वाप्रतियोगीनिवर्त्तते ॥ तुल्य शक्तिमति ॥ निरूपिते ॥ यथा । सन्मात्रप्रतियोगिकम् । विद्यमान वस्तुमात्रनिरूपित मित्यर्थ: ॥

प्रतिरथ: । त्रि० प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरव: । पुं० प्रतिलम्भे ॥

प्रतिरुद्ध: । त्रि प्रत्याहते ॥

प्रतिरूप: । त्रि० सदृशे ॥ न० । प्रतिमायाम् ॥ प्रतिमदृशं रूपं यस्य ॥

प्रतिरूपकम् । न० प्रतिरूपे ॥ स्वा० क: ॥

प्रतिरोद्धा । त्रि० प्रतिकूलाचरण शीले ॥

प्रतिरोध: । पुं० तिरस्कारे ॥ चौर्य्ये ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरोधक: । पुं० चौरे । प्रतिबंधके ॥

प्रतिरोधी । पुं० चौरे । प्रतिरोद्धुं शीलमस्य । रुधिर्० । सुप्रीतिणिनि: ॥

प्रतिरोपणम् । न० उत्खातपुनारोपणे ॥

प्रतिलम्भ: । पुं० लाभे । लम्भनें ॥

प्रतिलोम: । त्रि० वामे ॥ विलोमे ॥ अचप्रत्यन्ववेत्यच् ॥

प्रतिलोमज: । त्रि० प्रतिलोमजाते ॥ उत्तमवर्णायामधमवर्णाज्जाते ॥

प्रतिवचनम् । न० उत्तरे । प्रति वाक्ये ॥

प्रतिवच: । न० प्रत्युत्तरे ॥

प्रतिवन्दी । स्त्री० स्वस्वीकृतदोषसाम्ये ॥

प्रतिवसथ: । पुं० ग्रामे ॥

प्रतिवस्तूपमा । स्त्री० अलङ्कारवि०॥

प्रतिवाक्यम् । न० उत्तरे ॥ प्रतिवचनम् ॥ यत् ॥

प्रतिवाणि: । स्त्री० प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवात: । पुं० वायुवि० ॥ योगुरु देशाच्छिष्यदेशमागच्छतिवायु: स प्रतिवातइत्युच्यते ॥

प्रतिवाद: । पुं० प्रत्याख्याने ॥ प्रति वदनम् । वद० । घञ् ॥ विरोधे ॥

प्रतिवादी । त्रि० विरोधिनि ॥ प्रतिवादोऽस्यास्ति । इनि: ॥ प्रतिपक्षे ॥ यथा । यदात्त्वेवंविध: पक्ष: कल्पित: पूर्ववादिना । दद्यात् तत्पक्षसंबन्धं प्रतिवादीतदोत्तरम् ॥ इतिवृहस्पति: ॥

प्रतिवाप: । पुं० प्रतिवापे ॥

प्रतिवासर: । पुं० प्रतिदिने ॥

प्रतिवासी । त्रि॰ आसन्नगृहिणि । प्रतिवेशवासिनि । पराैसी॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतिवसति । वस॰ । ग्रह्यादिणिनि : ॥

प्रतिविधानम् । न॰ प्रतियत्ने ॥

प्रतिविधि : । पुं॰ प्रतीकारे ॥

प्रतिबिम्बम् । न॰ प्रतिरूपे । प्रतिमायाम् ॥ तत्तदुपाधिषुबिम्बाकारेचित्तपरिणामे ॥ प्रतिकृतिर्बिम्बस्य । कुगतीतिसमास : ॥

प्रतिविषा । स्त्री॰ अतिविषायाम् । अतीस॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतीपं विषं यस्या : ॥

प्रतिविष्णुक : । पुं॰ मुचुकुन्दवृक्षे । मुचुकुन्दपुष्प॰ इ॰ प्रसिद्धे ॥

प्रतिविहित : । त्रि॰ सज्जिते ॥

प्रतिवेश: । पुं॰ प्रतिवासिगृहे ॥ प्रतिवासिनि ॥ प्रतिविशेर्घञ् ॥

प्रतिवेशवासी । त्रि॰ प्रतिवासिनि ॥

प्रतिवेशी । त्रि॰ प्रतिवासिनि ॥

प्रतिशब्द: । पुं॰ प्रतिध्वाने । मुख्यसदृशध्वन्यन्तरे ॥

प्रतिशरणम् । न॰ प्रतिगृहे ॥

प्रतिशासनम् । न॰ आहूयभृत्यादीनां कार्यप्रेरणे ॥ प्रतिपूर्वात्॰शासुअनुशिष्टावित्यस्माल्ल्युट् ॥

प्रतिशिष्ट : । त्रि॰ प्रहिते । प्रेरिते ॥ प्रत्याख्याते ॥

प्रतिशीर्षकम् । न॰ निष्क्रये ॥

प्रतिशुक्र : । पुं॰ प्रतिभार्गवे ॥

प्रतिश्या । स्त्री॰ पीनसे ॥ प्रतिश्यायतेनयाश्यैङ्गतौ । आतश्चोपसर्गइत्यङ्॰ । टाप् ॥

प्रतिश्याय : । पुं॰ पीनसे । नासास्रावरोगे ॥ प्रतिक्षणंश्यायते । श्यैङ् । श्याद्व्यधेतिण : ॥

प्रतिश्रय : । पुं॰ सभायाम् ॥ आश्रये । आश्रये ॥ निवासे ॥ यज्ञगृहे ॥ प्रतिश्रयणम् अत्रवा । श्रिञ्॰ । एरच्॰ घोवा ॥

प्रतिश्रव : । पुं॰ अङ्गीकारे । अभ्युपगमे ॥ प्रतिपूर्वाच्छृणोते : ऋदोरप् ॥

प्रतिश्रवणम् । न॰ आज्ञाङ्गीकरणे ॥

प्रतिश्रुत् । स्त्री॰ प्रतिध्वाने ॥ श्रुश्रवणे । सम्पदादित्वात्क्विप् प्रतिप्रथमशब्दं लक्षीकृत्यश्रूयते॰ इ॰ प्रतिश्रुत् ॥

प्रतिश्रुत: । त्रि॰ स्वीकृते । अङ्गीकृते ॥ प्रतिश्रूयतेस्म । श्रु॰ । क्त : ॥

प्रतिषिद्ध : । त्रि॰ निषिद्धे । प्रतिषेधविषये ॥ अप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतियथा ॥

प्रतिषेद्धा । त्रि॰ निषेधके । माशब्दिके । प्रतिषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेध : । पुं॰ निषेधे ॥ यथा । प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेप्रधानता । पर्युदास : सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदे

ननञ् ॥ इ० ॥ पर्युदास : सदृश ग्राही प्रतिषेधो निवर्त्तक: । इति च ॥

प्रतिषेधक : । त्रि० निषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेध्य : । त्रि० प्रतिषेधं कर्त्तुं योग्ये ॥

प्रतिष्कश : । त्रि० सहाये ॥ वार्त्ताहरे ॥ पुरोगे ॥ कशगतिशासनयो : । प्रतिपूर्वोऽस्मात् पचाद्यचि० प्रतिष्कशश्च कशेरिति सुट् षत्वञ्च निपात्यते ॥

प्रतिष्कष : । पुं० चर्म्मरज्जौ ॥

प्रतिष्टम्भ : । पुं० प्रतिघाते । प्रतिबन्धे । रोधे । प्रतिष्टम्भनम् । ष्टम्भु रोधे । घञ् ॥

प्रतिष्ठ : । पुं० सुपार्श्व नामकार्हत् पितरि ॥ त्रि० प्रतिष्ठायुक्ते ॥

प्रतिष्ठा । स्त्री० गौरवे ॥ गौरवरूपा प्रतिष्ठा च पुण्यस्य पत्नी । यथा । पुण्य पत्नी प्रतिष्ठा सा पूजिता पुण्यदा सदा । यया विना जगत् सर्व्वं जीवन्मृतसमं मुने० ति भागवतम् ॥ ++) क्षितौ ॥ स्थाने ॥ स्थितौ ॥ आत्म यापनाय स्थाने । आस्पदे । आश्रये ॥ अनिकेता ह्यनाहारा ये च सायं गृहा-गता : । तेषां गृहस्थ: सर्व्वेषां प्रतिष्ठा योनिरेव चेति विष्णु पुराणम् । योनिरन्नादि दानेन जीवन हेतु: ॥ यागनिष्पत्तौ ॥ योगसिद्धौ ॥ संस्कार विशेषे ॥ तत्र • यथाशक्ति स्नपनादि पूर्व्वक प्रतिमा हृदये तन्मूलमन्त्र विन्यासेन देवताया विशेष सन्निधि : प्रतिष्ठेत्याख्यातम् । यथोक्तं भविष्य पुराणे । स्नपनादि यथाशक्ति कृत्वा तन्मूलमन्त्रकम् । विन्यसेद् हृदयाम्भोजे प्रतिमा सुकृता भवेदिति ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे । प्रतिष्ठाशब्द संसिद्धि : प्रतिपूर्वाच्च तिष्ठते : । बह्वर्थत्त्वान्निपातानां संस्काराद्दीप्ते : स्थिति : ॥ अर्थस्त्वयमेतस्य गीयते शाब्दिकैर्जनै: । विशेष सन्निधिर्या तु क्रियते व्यापकस्य तु । सन्मूर्त्तौ भाव नामन्त्रै : प्रतिष्ठा साभिधीयते ॥ इति ॥ अकल्पिते ॥ प्रतितिष्ठत्येवेति कल्पित रूप रहितमकल्पित मुच्यते ॥ स्थानादप्रच्युतौ । प्रतिपूर्वात्तिष्ठतेरातश्चोपसर्ग इत्यङ् । उपसर्गात्सुनोतीति षत्त्वम् ॥ चतुरक्षरपद्ये ॥ यथा । भास्वत् कन्या० सैकाधन्या । यस्या : कूले० कृष्णोऽखेलत् ॥

प्रतिष्ठानम् । न० नगर वि० । चक्रवर्त्तिन : पुरूरवसो राजधान्याम् । ब्रह्मावर्त्त० इ० विठूर० इ० च यस्य प्रसिद्धि : ॥

प्रतिष्ठापित : । त्रि० विनिवेशिते ॥

प्रतिष्ठित : । त्रि० तात्पर्य्येणस्थिते । संस्थिते ॥ निष्पन्नयागे ॥ संस्कृते ॥ प्रतिपूर्व :ष्ठा० । गत्यर्थेति-

क्त : । प्रतिस्थतीतीत्त्वम् । उपसर्गात् सुनोतीतिषत्वम् ॥ प्रतिष्ठांगते । गौरवान्विते ॥ इतच् ॥ प्रतिष्ठितानांचाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥

प्रतिष्ठितप्रज्ञ : । त्रि० परमार्थनिष्ठे ॥ य : सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्यशुभाशुभम् ॥ नाभिनन्दतिनद्वेष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ यदासंहरतेचायंकूर्मोङ्गानीवसर्वश : । इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥

प्रतिसंक्रम्यमाण : । त्रि० अविभागमापद्यमाने ॥

प्रतिसंक्रम : । पुं० महाप्रलये ॥

प्रतिसञ्चर : । पुं० महाप्रलये ॥ सर्वेषामेवभूतानांत्रिविध: प्रतिसञ्चर: । नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोमत : ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तेषांकल्पान्ते प्रतिसञ्चर: । आत्यन्तिकश्चमोक्षाख्य :प्राकृतोद्विपरार्द्धिक : ॥

प्रतिसन्धानम् । न० अनुसन्धाने ॥ प्रतिसन्धीयते । डुधाञ्० । ल्युट् ॥

प्रतिसर : । पुं० मन्त्रभेदे ॥ माल्ये । स्रजि ॥ कङ्कणे ॥ व्रणशुद्धौ ॥ चमूपृष्ठे ॥ प्रात : काले ॥ पुं० न० मण्डने ॥ आरक्षे ॥ करसूत्रे । कौतुका० इ० भा० ॥ त्रि० नियोज्ये ॥ प्रतिसरति सृ० पचाद्यच् ॥

प्रतिसरा । स्त्री० कङ्कणिकायाम् ॥

प्रतिसर्ग : । पुं० पुराणलक्षणविभेदे । अनुसर्गे । ब्रह्मण : सृष्ट्यनन्तरंरुद्रादीनांसृष्टौ ॥ रुद्रोविराड्मनुर्दक्षोमरीच्याद्यास्तुमानसा: । यंयंसर्गंपृथक्चक्रु: प्रतिसर्ग : स संस्मृत : ॥ प्रतिसर्जनम् ० प्रतिसृज्यतेवा । सृजेर्घञ् ॥ प्रलये ॥

प्रतिसव्य : । त्रि० प्रतिकूले ॥

प्रतिसान्धानिक : । पुं० मागधे । स्तुतिपाठके ॥

प्रतिसारणम् । न० दन्तादीनामङ्गुल्या घर्षणे ॥ दन्तजिह्वामुखानांयच्चूर्णकल्कावलेहकै : शनैर्घर्षणमङ्गुल्या तदुक्तंप्रतिसारणम् ॥

प्रतिसीरा । स्त्री० जवनिकायाम् । व्यवधानपट्याम् । कनात० चिक्० इ० भा० ॥ प्रतिसिनोति । प्रतिसीयतेवा । षिञ्बन्धने । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन् ॥

प्रतिसूर्य : । पुं० कृकलासे ॥ द्वितीयसूर्ये ॥

प्रतिसूर्यक : । पुं० कृकलासे ॥ उपसूर्यकमण्डले ॥ द्वितीयेर्के ॥ अस्यलक्षणं यथा । प्रतिसूर्यक : प्रशस्तो

द्विषमकृत्तुवर्णसप्रभ : स्निग्ध : ॥ वैदूर्यनिभ : स्वच्छ : शुक्लश्चैमसौ भिन्न : ॥ पीतोव्याधिंजनयति अ-शोककृत्प्रश्नशस्त्रकोपाय । प्रतिसूर्या णामालाद्स्य भयातङ्कनृपहर्त्ता ॥ द्विषकृत : प्रतिसूर्योजलदकृदुद-गुद्विणोस्थितोऽनिलकृत् । उभय स्थ : सलिलभयं नृपमुपरिनिहन्त्य धोजनहा ॥ इति ॥

प्रतिसृष्ट : । त्रि॰प्रत्याख्याते ॥ प्रेषिते ॥ दत्ते ॥ प्रहिते ॥

प्रतिसोमा । स्त्री॰ महिषवल्ल्याम् ॥

प्रतिस्पर्द्धा । स्त्री॰ स्पर्धायाम् ॥

प्रतिस्पर्द्धी । त्रि॰ स्पर्द्धाविशिष्टे ॥ प्रतिगर्जिते ॥

प्रतिहत : । त्रि॰ द्विष्टे प्रतिस्खलिते ॥ रुद्धे ॥ बद्धे ॥ प्रतिबद्धे ॥ प्रतिहन्यतेस्म । क्त : ॥

प्रतिहति : । पुं॰ विनाशे ॥ प्रतिघाते ॥

प्रतिहन्ता । त्रि॰ विनाशके ॥ प्रतिहन्ति । हन॰ । बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥

प्रतिहरणम् । न॰ इतस्ततोनयने ॥

प्रतिहर्ता । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रतिहरति । हृञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥ त्रि॰ वारयितरि ॥ प्रतिहर्त्तात्विमापद्गाम् ॥

प्रतिहार : । पुं॰ द्वारि । द्वारे ॥ द्वास्थे । द्वारपाले ॥ प्रतिह्रियतेऽनेनात्रवा । हृञ्॰ । घञ्॰ । उपसर्गस्येति घाचिकोदीर्घाभाव : ॥ प्रतिहरणम् । भावेघञ् । प्रतिहारोजनवारणमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ साम भक्त्यन्तरे ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नस्तुर्यभक्तौ ॥

प्रतिहारक : । पुं॰ मायाकारे ॥ इन्द्रजालादिकारके ॥

प्रतिहास : । पुं॰ करवीरे ॥ प्रतीपोहासोऽस्य ॥ हासकंप्रतिहास्य ॥

प्रतीक : । पुं॰ अङ्गे । अवयवे ॥ त्रि॰ प्रतिकूले । प्रतीपे । विलोमे । प्रतिगताईलक्ष्योयेनवा । अलीकादयश्चेति कन् ॥ प्रत्येति॰ प्रतीयतेवा । इण्-गतौ । अलीकादयश्चेतिसाधुर्वा ॥

प्रतीकार : । पुं॰ कृतापकारस्यप्रत्यपकारे । वैरशुद्धौ ॥ स्वप्राणादित्राणायव्यापारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ्॰ । घञ् । उपसर्गस्य तिदीर्घ: ॥ उपाये ॥ चिकित्सायाम् ॥

प्रतीकाश : । पुं॰ उपमायायाम् । उत्तरपदस्थित्वात्सदृशवचने ॥ प्रतिकाशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् । इक : काशइत्युपसर्गस्यदीर्घ : ॥

प्रतीक्षणम् । न॰ प्रतीक्षायाम् ॥ ईक्ष॰ । ल्युट् ॥

प्रतीक्षा । स्त्री॰ प्रतीक्षणे । निद्धांतप्राप्तीष्टार्थप्रतीक्षणे ॥ ईक्षणम् । ईक्ष

दर्शनाङ्कनयो : । गुरोश्च ल्य : । टाप् ॥

प्रतीच्य : । त्रि० पूज्ये ॥ प्रतिप्राप्ते ॥ प्रतीचणीये ॥ प्रतीच्यते । ईच० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रतिघात : । पुं० प्रतिघाते ॥

प्रतीची । स्त्री० पश्चिमदिशि ॥ प्रतिपश्चाद्दिनान्ते अञ्चति सूर्यम् । अञ्चु गतिपूजनयो : । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्च ति ङीप् ॥

प्रतीचीन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ प्रत्यक् ॥ विभाषाञ्चे रदिक्स्त्रियामिति ख : ॥

प्रतीच्छक : । त्रि० ग्राहके ॥

प्रतीच्छित : । त्रि० इष्टे ॥ गृहीते ॥

प्रतीच्य : । त्रि० प्रतीचिभवे ॥ द्युप्रागिति शेषिकोयत् ॥

प्रतीत : । त्रि० सादरे ॥ ज्ञाते ॥ हृष्टे ॥ प्रख्याते ॥ प्राप्ते ॥ प्रस्थिते ॥ प्रत्यक्षमगात् ० प्रतीयतेस्मेति वा । इण् ० । गत्यर्थत्वात् ० कर्तरि ० कर्मणिवाक्त : ॥

प्रतीति : । स्त्री० प्रत्यये ॥ ज्ञाने ॥ सिद्धौ । भाने ॥

प्रतीप : । पुं० चन्द्रवंशीयक्षत्रराजपुत्रे । शान्तनुराजपितरि ॥ त्रि० प्रतिकूले । पराङ्मुखे ॥ न० वामे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रतीपमुपमानस्यउपमेयत्वकल्पनम् । त्वल्लो

चनसमंपद्मं त्वद्वक्त्रसदृशोविधु : ॥ प्रसिद्धोपमानोपमेय प्रातिलोम्यात् प्रतीपम् ॥ यथावा । यत्त्वन्नेत्रसमानकान्तिसलिलेमग्नन्तदिन्दीवरंमेघैरन्तरित : प्रियेतववक्त्रच्छायानुकारीशशी । येपित्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसागतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपिमेदैवेननक्षम्यते ॥ अन्योपमेयलाभेनवर्ण्यस्यानादरश्चतत् । अलङ्कर्वेगर्ववक्त्रकान्त्याचन्द्रोपितादृश : ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयावर्ण्यमानस्य० अन्यत्रसमादृश्यमसहमानस्यउपमेयंकिञ्चित्प्रदर्श्यतावतावर्ण्यस्य तिरस्कारोद्वितीयं प्रतीपं । पूर्वस्मादपिविच्छित्तिविशेषशालि । यथा । गर्वमसम्भाव्यमिमंलोचनयुगलेनकिंवहसिभद्रे ॥ सन्तीदृशानिदिशि दिशिसरस्सुननु नीलनलिनानि ॥ वर्ण्योपमेयलाभेन तथान्यस्याप्यनादर : । कःक्रौर्यदर्पस्ते मृत्योस्त्वत्तुल्या : सन्तिहिस्त्रिय: ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयाक्वचिदप्युपमानभावमसहमानस्यावर्ण्यस्य वर्ण्यमुपमेयंपरिकल्प्यतावतातस्यापितिरस्कार : पूर्वप्रतीपवैपरीत्येनतृतीयंप्रतीपम् ॥ यथावा । अहमेवगुरु : सुदारुणानामितिहालाहलमास्मताततृप्य : । ननुसन्तिभवादृशानिभूयोभुवनेस्मिन्वचनानि

दुर्जनानाम् ॥ वर्ण्येनान्यस्योपमाया अनिष्पत्तिवचश्च तत् ॥ मुधाऽपवादो मुग्धाक्षि त्वन्मुखाभं किलाम्बुजम् ॥ अवर्ण्यं वर्ण्येयमित्यनिष्पत्तिं च नं पूर्वेभ्य उत्कर्षशालि चतुर्थं प्रतीपं । उदाहरणे मुधापवादस्योक्त्या उपमित्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता । यथा वा । आकर्णय सरोजाक्षि वचनीयमिदं भुवि । शशांकस्तव वक्त्रेण पामरैरुपमीयते ॥ प्रतीपमुपमानस्य कैमर्थ्यमपि मन्वते । दृष्टं चेद्वदनं तस्याः किं पद्मेन किमिन्दुना । उपमेयस्यैवोपमानप्रातिलोम्यात् पञ्चमं प्रतीपम् । यथा वा । तवौजसस्तद्यशसः स्थिताविमौ वृथेति चित्ते कुरुते यदा यदा । तनोति भानोः परिवेशकैतवात्तदा विधिः कुण्डलनां विधोरपि । केचिदनन्वयोपमेयोपमाप्रतीपानामुपमाविशेषत्वेन तदन्तर्भावं मन्यन्ते । अन्ये तु पञ्चमं प्रतीपप्रकारमुपमानाक्षेपरूपत्वादाक्षेपालङ्कारमाहुः ॥ प्रतिकूलार्थेपोस्मिन् । ऋक्पूरवितिअप्रत्ययः । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्य इतीत्वम् ॥

प्रतीपगः । त्रि० यतआगतस्तमेव गच्छति ॥ प्रतिकूलगामिनि ॥

प्रतीपदर्शिनी । स्त्री० स्त्रीमात्रे । प्रतीपं द्रष्टुं शीलमस्याः अपाङ्गनिरीक्षणात् । सुप्यजातौ णिनिः ॥

प्रतीमानम् । न० प्रस्थद्रोणादिमानविशेषे ॥

प्रतीयमानः । ज्ञायमाने । प्रमाणस्य विषये ॥

प्रतीरम् । न० तटे । तीरे । तीरयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ । पचाद्यच् । प्रान्योपसर्गनिवृत्तये ॥

प्रतीवापः । पुं० दुग्धादौ दध्यादिभावार्थं तक्रादिप्रक्षेपे ॥ निक्षेपे ॥ स्वर्णादिद्रुतद्रव्यान्तरेणावचूर्णनमिति स्वामी ॥ पार्थ्योषधविक्षेपे ॥

प्रतीवेशः । पुं० प्रतिवेशे ॥ उपसर्गस्य घञीति दीर्घः ॥

प्रतीसरः । पुं० कङ्कणे ॥

प्रतीहारः । पुं० द्वारि ॥ द्वाःस्थे ॥ प्रतीहारो जनद्वारगास्त्वस्य । अर्थ आद्यः ॥ अमरलक्षणं यथा । इङ्गिताकारतत्त्वज्ञो बलवान् प्रियदर्शनः । अप्रमादी सदा दक्षः प्रतीहारः स उच्यते ॥ अपि च । प्रांशुः सुरूपो दक्षश्च प्रियवादी न चोद्धतः । चित्तग्राही च सर्वेषां प्रतीहारो विधीयते ॥ इति ॥ वृद्धौ ॥ सन्धिविशेषे सर्वास्वोपकृतं पूर्वमस्माकोपकरिष्यति । इति यः क्रियते सन्धिः प्रतीहारः स उच्यते ॥ प्रतिहरणम् । प्रतिह्रियतेऽनेनाऽत्र वा । हृञ् । घञ् । उपसर्गस्येति दीर्घः ॥

प्रतीहारी । त्रि० द्वारिणि ॥ द्वाराधि

कप्रतीहारशब्दोदस्त्यर्थेइनि : ॥
प्रतीहारी । स्त्री० द्वा:स्थितायाम् । द्वारपालकर्मकर्त्र्याम् ॥ गौ० ङीष्
प्रतीहास : । पुं० करवीरे । शतप्राशे । हयमारके ॥
प्रतुद : । पुं० हारीतादिपक्षिगणे ॥ यथा । हारीतोधवल : पाण्डुश्चित्रपृष्ठोवृहच्छुक : । पारावत : खञ्जरीट : पिकाद्या:प्रतुदा : स्मृता : ॥ अत्रमुख्यपाठस्त्वयम् । कालकण्ठकहारीतकपोतशतपत्रिका : । सारिकाखञ्जरीटश्चपिकाद्या : प्रतुदा : स्मृता : ॥ इति । भावप्रकाशीयव्याख्यानुरोधात् ॥ प्रतुदा मधुरापित्तकफघ्नास्तुवराहिमा : । लघवोबद्धवर्चस्का : किञ्चिद्वातकरा : स्मृता : ॥ अपिच । लावाद्याविष्किरोवर्ग : प्रतुदाजाङ्गला : मृगा : । लघव : शीतमधुरा : कषायाश्चहितानृणाम् ॥ इति ॥
प्रतोद : । पुं० प्राजने । लोहप्रोताग्रे वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥
प्रतोरणम् । न० वहिर्द्वारि ॥
प्रतोली । स्त्री० ग्राममध्यमार्गे । रथ्यायाम् । विशिखायाम् ॥ प्रतोलयति । तुलउन्माने । चु० । अच् । गौ० ङीष् ॥
प्रत्त : । त्रि० दत्ते ॥ प्रदीयतेस्म ॥ डुदाञ्दाने । क्त : । अचउपसर्गा

त्तइतितादेश : ॥
प्रत्न : । त्रि० पुरातने ॥ नश्चपुराणे प्रादितिचेनसमुच्चितम्त्नप्प्रत्यय: ॥
प्रत्यक्चेतन : । पुं० त्वम्पदलक्ष्ये ॥
प्रत्यक्त्वम् । न० सर्वान्तरत्वे ॥
प्रत्यक्पर्णी । अपामार्गे ॥ द्रवन्त्याम् ॥ प्रत्यञ्चिपर्णान्यस्या : सा । पाककर्णेतिङीष् ॥
प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ प्रत्यञ्चिपुष्पाण्यस्या ; पाककर्णेतिङीष् ॥
प्रत्यक्श्रेणी । स्त्री० दन्त्याम् ॥ मूषिकपर्ण्याम् । सुतश्रेण्याम् ॥ प्रतीचीश्रेणीयस्या : । समासान्तस्या नित्यत्वान्नकप् ॥
प्रत्यक्षम् । अ० प्रत्यक्षे ॥ अक्षिअक्षिप्रतीतिवीप्सायाम् यथार्थत्वे नसमास : । अक्ष्णोराभिमुख्यमित्यर्थे०लक्षणेनाभिप्रतीतिवाव्ययीभाव : प्रतिपरसमनुभ्योक्ष्णइतिटच् ॥
प्रत्यक्षम् । त्रि० प्रमाणविशेषे । श्रुतौ ॥ प्रामाण्यं प्रत्यक्षनपेक्षत्वात् ॥ इन्द्रियग्राह्ये । ऐन्द्रियके ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यार्थाकाराश्रया० इन्द्रियाश्रितवृत्ति : प्रत्यक्षंप्रमाणम् ॥ प्रत्यक्षज्ञानकरणंप्रत्यक्षम् । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यं ज्ञानंप्रत्यक्षम् ॥ तद्द्विविधम् । निर्विकल्पकं०सविकल्पकञ्चेति । तत्रनिष्प्रकारकंज्ञानंनिर्विकल्पकम् । सप्रकारकंज्ञा

नं॰ सविकल्पकम् । यथा॰ डित्थो
यम्॰ ब्राह्मणोयं॰श्यामोयमिति ।
प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः
षड्विधः । संयोगः संयुक्तसमवायः
संयुक्तसमवेतसमवायः समवेत
समवायः विशेषणविशेष्यभावश्चे
ति । तत्रचक्षुषाघटप्रत्यक्षजनने॰
संयोगसन्निकर्षः (॥ + १ + ॥)
घटरूपप्रत्यक्षे॰संयुक्तसमवायः च-
क्षुस्संयुक्तेघटे रूपस्यसमवायात् २ रूप
त्वसामान्यप्रत्यक्षेसंयुक्तसमवेतसम
वायःचक्षुःसंयुक्तेघटेरूपंसमवेतम्त
त्ररूपत्वस्यसमवायात् ॥ ३ ॥ श्रोत्रेण
शब्दसाक्षात्कारे॰समवायः सन्नि
कर्षः कर्णविवरवर्त्याकाशस्यश्रोत्र
त्वात्॰शब्दस्याकाशगुणत्वात्॰गुण
गुणिनोश्चसमवायात् ॥ ४ ॥ शब्द
त्वसाक्षात्कारे॰ समवेतसमवायः
सन्निकर्षः श्रोत्रसमवेतेशब्दे॰शब्द
त्वस्यसमवायात् ॥ ५ ॥ अभावप्रत्यक्षे
विशेषणविशेष्यभावः सन्निकर्षः
घटाभाववद्भूतलमित्यत्र॰चक्षुस्सं-
युक्तेभूतले॰घटाभावस्यविशेषणत्वा
त् ॥ ६ ॥ एवंसन्निकर्षषट्कजन्यं
ज्ञानंप्रत्यक्षम् । तत्करणमिन्द्रियम्
। तस्मात्॰इन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमि
तिसिद्धम् ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्प
न्नंज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यव
सायात्मकंप्रत्यक्षम् ॥ प्रतिगतोऽक्ष-

प्रत्यक्षम्

म् । अत्यादयइतिसमासः ॥ अनु
भवविशेषे ॥ तत्षड्विधम् । घ्राण-
जम् १ रासनम् २ श्रावणम् ३ चा
क्षुषम् ४ स्पार्शनम् ५ मानसम् ६
निर्विकल्पकसविकल्पकभेदेनप्रत्य
क्षंद्विविधम् । निर्विकल्पकन्त्वती
न्द्रियम् । सविकल्पकंमनोग्राह्यम् ।
षड्विधप्रत्यक्षे॰आश्रयस्यमहत्वंका
रणम् । इन्द्रियंकारणम् । विषयेणस
ह॰इन्द्रियसन्निकर्षोस्यव्यापारः ।
यथा । घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंष-
ड्विधंमतम् । घ्राणस्यगोचरोगन्धो
गन्धत्वादिरपिस्मृतः ॥ तथारसो
रसज्ञायास्तथाशब्दोपिचश्रुतेः ।
उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्व
न्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये । विभागसंयो
गपरापरत्वस्नेहद्रवत्वंपरिमाणयुक्त
म् । क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवा-
यञ्चताहृशम् । गृह्णातिचक्षुः स-
म्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोः ॥ उद्भू
तस्पर्शवद्द्रव्यंगोचरः सोपित्वच
चः । रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरूपमत्रा
पिकारणम् ॥ द्रव्याध्यक्षेत्वचोयोगो
मनसाज्ञानकारणम् । मनोग्राह्यं
सुखंदुःख मिच्छाद्वेषोमतिः कृ
तिः ॥ ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यं तद
तीन्द्रियमिष्यते । महत्वंषड्विधेहे
तुरिन्द्रियंकरणंमतम् ॥ विषयेन्द्रि
यसम्बन्धोव्यापारः सोपिषड्विधः

॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥

प्रत्यक्षत्वम्। न० अविलम्बितप्रतीति कत्वे ॥

प्रत्यक्षदर्शनः। त्रि० साक्षिणि ॥ प्रत्यक्षंदर्शनम्। यस्यसः ॥

प्रत्यक्षदर्शी। त्रि० साक्षिणि ॥

प्रत्यक्षदेवः। पुं० ब्राह्मणे ॥

प्रत्यक्षवादी। पुं० बौद्धे ॥

प्रत्यक्षी। त्रि० व्यक्तदृष्टार्थे ॥

प्रत्यगात्मा। पुं० अहंशब्दप्रत्ययालम्बने० आत्मनि ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्यः सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतिइतिप्रत्यक्। सचासावात्माच ॥

प्रत्यगाशापतिः। पुं० वरुणे ॥

प्रत्यग्भूतः। त्रि० अन्तर्मुखीकृते ॥

प्रत्यग्रः। अभिनवे। नूतने ॥ शोधिते ॥ प्रतिनवमग्रमस्य ॥

प्रत्यग्रथः। पुं० अहिच्छत्रदेशे ॥

प्रत्यङ्गम्। न० कर्णाद्यवयवे ॥ यथा। प्रत्यङ्गंकर्णनासाक्षिजिह्वाङ्गानिकरादिकम्। इति ॥

प्रत्यङ्गिरा। स्त्री० देवीविशेषे ॥

प्रत्यक्। अ० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्रतीच्यांदिशि०प्रतीच्यादिशः प्रतीचीदिश्वा। दिक्शब्देभ्य. सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः। अञ्चेर्लुक्। लुक्तद्धितलुकि ॥ ॥ एवंदेशकालेच ॥

प्रत्यक्। त्रि० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्राग्भवे ॥ सर्वान्तरेदृश्यादन्यस्मिन् कीदृक्तत्प्रत्यगितिचेत्०तादृगीदृगितिद्वयम्। यत्रनप्रसरेत्त्येतत्प्रत्यगित्यवधार्यताम् ॥ निर्विशेषापरोक्षे ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्यः सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतीति तथा। क्विन् ॥

प्रत्यञ्चितः। त्रि० पूजिते ॥

प्रत्यनन्तरः। त्रि० प्रत्यासन्ने ॥

प्रत्यनीकः। पुं० अरौ। शत्रौ। विरोधिनि ॥ परपक्षसैन्ये ॥ न० अलङ्कारवि० ॥ यथा। प्रतिपक्षमशक्तेनप्रतिकर्तुंतिरस्क्रिया। यातदीयस्यतत्स्तुत्यैप्रत्यनीकंतदुच्यते ॥ न्यक्कृतिपरमपिविपक्षं साक्षान्निरसितुमशक्तेनकेनापियत्तमेवप्रतिपक्षमुत्कर्षयितुंतदाश्रितस्य तिरस्करणम् तदनीकप्रतिनिधितुल्यत्वात्०प्रत्यनीकमभिधीयते। यथानीकेऽभियोज्ये तत्प्रतिनिधिभूतमपरंगूढतयाकेनचिदभियुज्यते०तथेहप्रतियोगिनिविजेयेतदीयोन्यो विजीयतइत्यर्थः। उदाहरणम्। त्वंविनिर्जितमनोभवरूपः साचसुन्दरभवत्यनुरक्ता। पञ्चभिर्युगपदेवशरैस्तांतापयत्यनुशयादिवकामः ॥ यथा। यस्यकिञ्चिदपकर्तुमक्षमः कायनिग्रहगृहीतविग्रहः। कान्तवक्त्रसदृशाकृ

तिक्तताराङ्गुरिन्दुमधुनापिदधाति ॥ इन्दोरयत्तदीयतासम्बन्धिमुखमस्मात् ॥

प्रत्यन्त : । पुं० म्लेच्छदेशे ॥ प्रतिगतोऽन्तम् । अत्यादय : क्रान्ताद्यर्थे० इ० स० ॥ त्रि० सन्निकृष्टे ॥

प्रत्यन्तपर्वत : । पुं० पादे । प्रधानाऽद्रिसमीपस्थक्षुद्राद्रौ ॥ प्रत्यन्तो० महाद्रे : समीपे ... त : ॥

प्रत्यभिज्ञा । स्त्री० ... याम त्याद्यभिज्ञाने ॥ ... प्रत्यभिपूर्वाज्ज्ञानातेः ... इत्यङ् । टाप् ॥

प्रत्यभिज्ञानम् । न० इन्द्रियजेज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञानंनामपूर्वमनुभूतस्य कालान्तरेपुमाणेनत्वेन्निस्यपूर्वकंज्ञानम् । तथाहि । आत्माहियोहंबाल्ये पितरावन्वभूवंसएवेदानींस्थाविरेनपूर्ननुभवामीति । योहं सुप्तःस्वप्नमद्राक्षंसएवेदानींजागर्मीतिचबाल्याद्यवस्थासुच० प्रत्यभिज्ञायते । प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेर्ल्युट् ॥

प्रत्यभियोग : । पुं० प्रत्यपराधे ॥

प्रत्यभिवाद : । पुं० अभिवाद्यस्यगुरोराशीर्वचने ॥ अभिवादयितेआशीर्वाद : प्रत्यभिवादइतिव्याख्यानात् ॥ यथोक्तंपतञ्जलिना । अविद्वांसः प्रत्यभिवादेनाम्नोयेनप्लुतिंविदु : । कामन्तं पुतुविप्रोष्यस्त्रीष्विवायमहंवदेत् । स्त्रीवन्मामभूमित्यर्थ्यं संव्याकरणमिति ॥ स्त्रीष्विवेति । प्रत्यभिवादेहिगुरुणाप्लुत : कार्य : । प्लुतं कर्तुंनजानातिमस्त्रीवद्वक्तव्य : अयमहमिति । नत्वभिवादयेदेवदत्तोहमित्यादिनासंस्कृतप्रयोगैर्न तिष्ठेयट : ॥

प्रत्यभिवादनम् । न० प्रत्यभिवादे ॥

प्रत्यय : । पुं० अधीने ॥ शपथे ॥ ज्ञाने ॥ विश्वासे ॥ उक्तयतिचपरिस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयोनौ० गतवतिविलयञ्चप्राकृतेपिप्रपञ्चे । सपदिपदमुदीतंकेवलंप्रत्ययोयत् तदियदितिमिमीतेकोद्वयापगिडतोपि ॥ निश्चये ॥ हेतौ ॥ कार्यप्रत्ययते० जनकत्वेनगच्छति०इतिव्युत्पत्त्याप्रत्ययशब्दः कारणवचनइत्याहुः ॥ प्रतीयतेस्मात् कार्यमितिव्युत्पत्तेश्च ॥ रन्ध्रे ॥ शब्दे ॥ प्रथितत्वे ॥ तृतीयाध्यायमारभ्यपञ्चमाध्यायपर्यन्तंप्रकृते : परतोविहितेषुसन्नादिकेषन्तेषु ॥ प्रकृतिपरएवप्रत्यय : प्रयोक्तव्य : । प्रत्ययपरैवप्रकृतिरितिभाष्यम् ॥ नकेवला प्रकृति:प्रयोक्तव्यानापिकेवल: प्रत्यय : इतिच ॥ आचारे ॥ प्रत्ययनम् ०प्रतीयतेऽनेनवा । प्रत्येतीतिवा । इण् गतौ । एरच् पुंसीतिघो वा०पचाद्यज्वा ॥ प्रतिविषयमय-

तिगच्छतीतिवाविग्रहः । अय० । अच् ॥ प्रत्यया: सहकारिणइतिचि काण्डशेष: ॥

प्रत्ययकारिणी । स्त्री० मुद्रायाम् । छाप० मोरछाप० इ० भा० ॥ अ-भिज्ञाने ॥ प्रत्ययस्यनिश्चयस्यकारिणी ॥

प्रत्ययित: त्रि० । आप्ते । विश्वस्ते ॥ प्रत्ययोविश्वास: सञ्जातोऽस्य । तदस्यसञ्जातमितीतच् ॥

प्रत्ययी । त्रि० विश्वासिनि ॥ प्रत्ययोऽस्त्यस्य । इनि: ॥

प्रत्यरि: । पुं० पञ्चमताराायाम् ॥

प्रत्यर्थी । त्रि० शत्रौ ॥ प्रतिकूलमर्थ-यितुंशील: । अर्थयाञ्चायाम् । सुपी तिणिनि: ॥ प्रतिवादिनि ॥ अर्थि प्रतिपक्षे ॥ यथा । प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यंयथावेदितमर्थिना । समामा सतदर्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम् ॥ अर्थ्यतेइत्यर्थ: साध्य: सोऽस्यास्तीत्यर्थी० तत्प्रतिपक्ष: प्रत्यर्थी ॥

प्रत्यर्पणम् । न० निर्यातने । न्यासा-र्पणे ॥

प्रत्यर्पित: । त्रि० प्रतिदत्ते ॥ प्रत्यवकर्षनम् न० क्षुशलवकरे ॥ नि-वर्त्तके ॥

प्रत्यवर: । त्रि० निकृष्टे ॥

प्रत्यवसानम् । न० भक्षणे ॥ भोजने ॥

प्रत्यवसितम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्रत्यवसीयतेस्म । षोऽन्तकर्मणि । क्त: ॥

प्रत्यवस्कन्द: । पुं० प्रत्यवस्कन्दने

प्रत्यवस्कन्दनम् । न० व्यवहारोत्तर प्रभेदे ॥ यथा । प्रत्यवस्कन्दनंनाम सत्यंगृहीतम्० प्रतिदत्तं प्रतिग्रह-लब्धमितिवा । यथाहनारद: । अर्थिनालेखितोयोर्थ: प्रत्यर्थीयदि तंतथा । प्रपद्यकारणं ब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंस्मृतमिति ॥ बृहस्पतिरपि । अर्थिनाभिहितोयोर्थ: प्रत्यर्थीयदि तंतथा । प्रपद्यकारणं ब्रूयात्प्रत्य-वस्कन्दनंहितदिति ॥

प्रत्यवस्थाता । पुं० शत्रौ ॥

प्रत्यवस्थानम् । न० दूषणाभिधाने ॥

प्रत्यवहार: । पुं० प्रलये ॥ प्रत्यवह्रियन्ते प्राणिनोऽस्मिन् । हञ्० । अवहाराधारेतिघञ् ॥

प्रत्यवाय: । पुं० अङ्गवैगुण्यनिबन्धने पापे ॥ प्रत्यवाय्यते । प्रत्यवपूर्वाद यतेर्घञ् ॥

प्रत्यवेक्ष्य: । त्रि० एतावत्कृतमेतावत्कर्तव्यमित्यनु सन्धानेनविचार णीये ॥

प्रत्यश्मा । पुं० गैरिके । गिरिमृदि ॥

प्रत्यस्त: । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥

प्रत्यहम् । अ० प्रतिदिने ॥ अह: अह: प्रति० यथार्थेऽव्ययीभावेन पुंसकादन्यतरस्यामितिसमासान्त टच् । टिलोप: ॥

प्रत्याकार : । पुं० खड्गकोषे ॥

प्रत्याख्यात : । पुं० दूरीकृते । निरा कृते ॥ प्रत्याख्यायतेस्म । ख्याप्र कथने० चक्षिङादेशोवा । क्त : ॥

प्रत्याख्यानम् । न० निराकरणे । निरसने ॥ ख्या० चाचङादेशोवा । ल्युट् ॥

प्रत्याख्येय : । त्रि० प्रणोद्ये । प्रत्याख्यातुंयोग्ये॥ अचोयत् । ईत् ॥ कुशा : शाकंपयोगव्या : प्रत्याख्येयंनवारिच । अयाचिताहृतंग्राह्य मपिदुष्कृतकर्मण : ॥ अन्यत्रकुलटाषण्ढपतितेभ्योद्विषस्तथेतिगरुड पुराणे अध्याय : ॥

प्रत्यागत : । त्रि० पुनरागते ।। सन्निवृत्ते ॥

प्रत्यागम : । पुं० प्रत्यागमने । फिरकेआवना० इ० भा० ॥

प्रत्यागमनम् । न० पुनरागमने । प्रत्यागमे ॥

प्रत्यादिष्ट : । त्रि० आच्छिद्यगृहीतु मिष्टौ ॥

प्रत्यादिष्ट : । पुं० निराकृते । निरस्ते । मात्रागच्छेत्याद्युक्ते । प्रतिरुद्धे ॥ प्रत्याख्याते ॥ प्रत्यादिश्यतेस्म । दिश अतिसर्जने । क्त : ॥

प्रत्यादेश : । पुं० निराकृतौ । प्रत्याऽऽख्याते ॥ प्रसङ्गनिवारणे ॥ भक्तंप्रतिदेवतायाउपदेशे ॥ प्रत्या

देशनम् । दिश० । घञ् ॥

प्रत्याय : । पुं० विश्वासे ॥

प्रत्यायक : । त्रि० प्रतीतिजनके ॥ यथा । वर्णसमूहरूपतयाशब्दोऽर्थ स्यप्रत्यायकइति ॥ यथावाबहिरादेजितत्यत्रबहिशब्दस्यप्रत्यायकत्वमा देचांप्रत्याय्यत्वम् ॥

प्रत्यायनम् । न० प्रतीतावानयने ॥ बोधजनने ॥

प्रत्यायित : । त्रि० विश्वसनीये ॥ प्रत्ययएवप्रत्याय : तंप्राप्त : ॥

प्रत्यालीढम् । न० धन्विनांयुद्धकाले चरणन्यासभेदे । ऊर्द्ध्वस्यवामपा दप्रसारितदक्षिणपादसङ्कोचे ॥ त्रि० अशिते ॥ प्रत्यालेहनम् ; लिह० । नपुंसकेभावेक्त : ॥

प्रत्याशा । स्त्री० अभिलाषे ॥

प्रत्यासत्ति : । पुं० सामीप्ये ॥

प्रत्यासन्न : । त्रि० निकटवर्त्तिनि ॥

प्रत्यासर : । पुं० सैन्यपृष्ठे ॥

प्रत्यासार : । पुं० व्यूहस्यपश्चाद्भागे । व्यूहस्यपश्चाद्व्यूहान्तरे । व्यूहपार्ष्णौ ॥ प्रतीपमासारयतिभग्नान् । सृ० । णन्त : । अच् ॥

प्रत्याहत : । त्रि० कुण्ठिते ॥

प्रत्याहरणम् । न० प्रत्याहारे ॥

प्रत्याहार : । पुं० उपादाने । स्वस्व विषयेभ्यइन्द्रियाणांप्रत्याहरणे ॥ स्वस्वविषयासम्प्रयोगेचित्तस्यस्वरू

पानुकारएवेन्द्रियाणामितिपातञ्ज लः। विषयेभ्योनिगृहीतानीन्द्रियाणिचित्तरूपाण्येवभवन्ति। तत्र चविक्षेपाभावात्‌चित्तधारणादिकं निर्वहन्तीत्यर्थः॥ सर्वाणीन्द्रियाणिस्वस्वविषयेभ्यःप्रत्याहरतीतितया॥ विषयेभ्यात्मतांद्दष्ट्वामनसश्चित्तमज्जनम्। प्रत्याहारःसविज्ञेयोभ्यसनीयोमुमुक्षुभिः॥ प्रत्याहरणम्। हृञ्०। घञ्॥ अक्षरसमाम्नाये। अल्पेनबहूनांग्रहणे। व्याकरणप्रसिद्धेष्वजभलादिषु॥ प्रत्याह्रियन्तेसङ्क्षिप्यन्तेवर्णायत्र। करणाधिकरणयोश्चेतिल्युटिप्राप्ते कृत्यल्युटोबहुलमितिबहुलोक्तेर धिकरणेघञ्॥ प्रतिकार्यमाक्रिय न्तेवा॥

प्रत्याहारयोगः। पुं० श्रोत्रादीनी न्द्रियाण्यन्यं संयमाम्निषुजुह्वतीति विहिते॥

प्रत्युक्तः। त्रि० दत्तोत्तरे। प्रतिवा क्ये॥

प्रत्युक्तिः। स्त्री० प्रत्युत्तरे॥

प्रत्युत्क्रमः। पुं० प्रयोगार्थे। कर्मारम्भे प्रथमप्रयोगे॥ प्रत्युत्क्रमणम्। घञ्॥

प्रत्युत्क्रान्तिः। स्त्री० प्रत्युत्क्रमे॥

प्रत्युत्तरम्। न० प्रतिवचने। उत्तरे॥ उत्तरंप्रति०उत्तरे॥ यथा। ममेयं भूमिःक्रमागतत्वात्०इतिवाद्युक्ते० ममेयंभूमिर्दशवर्षोपभुज्यमानत्वात् इतिप्रत्युत्तरं॥

प्रत्युत्थानम्। न० अभ्युत्थाने। गात्रोत्थानपूर्वकसन्माने। प्रत्युत्थीयते ऽत्र। स्था०। ल्युट्॥

प्रत्युत्पन्नः। त्रि० उत्पत्तिविशिष्टे॥ प्रत्युत्पद्यतेस्म। पद०। क्तः॥

प्रत्युत्पन्नमतिः। त्रि० प्रगल्भे। प्रतिभायुक्ते॥ सूक्ष्मबुद्धियुक्ते। कुशाग्रीयमतौ॥ कार्यावसरएवप्रत्युत्पन्नामतिर्यस्यसः॥

प्रत्युद्गतः। त्रि० प्रत्युद्गते॥ प्रत्युद्गम्यतेस्म। गम्लृ०। क्तः॥

प्रत्युद्गमः। पुं० आगच्छतोगुर्वादेः सम्मुखगमने। अभ्युत्थाने॥ प्रत्युद्गमप्रश्रयाभिवादनं विधीयते साधुमिथःसुमध्यमे। प्राज्ञैःपरस्मैपुरुषायचेतसागुहाशयायैवदेहमानिने॥

प्रत्युद्गमनम्। न० प्रत्युद्गमे॥

प्रत्युद्गमनीयम्। न० धौतांशुकद्वये॥ त्रि० उपस्थेये। सम्मुखागमयोग्ये प्रजनीये॥

प्रत्युद्घातः। पुं० प्रत्युद्गते॥

प्रत्युद्यतः। त्रि० निवेदिते॥

प्रत्युपकारः। पुं० उपकारंप्रतिउपकारे। प्रतिप्रिये॥ प्रतिकर्त्तुमशक्तस्यजीवितान्मरणंवरम्॥

प्रत्युपवेशनम्। न० निरोधने॥

प्रत्युप्त : । त्रि० खचिते ॥
प्रत्युष : । न० प्रभाते ॥ प्रत्योषत्यन्ध कारम् । उषदाहे । उष : किदित्वसि: अन्योपसर्गनिवृत्तये प्रतीति ॥
प्रत्यूढ : । त्रि० हृते । वहिष्कृते ॥
प्रत्यूष : । पुं० अहर्मुखे । प्रभाते ॥ वसौ ॥ प्रत्यूषति० रुजतिकामुकान् । ऊषरुजायाम् । इगुपधेतिकः ॥
प्रत्यूष : । न० प्रत्यूषे ॥
प्रत्यूह : । पुं० विघ्ने ॥ प्रत्यूहनम् । ऊह० । घञ् ॥
प्रत्येकम् । न० एकमेकम्प्रतीत्यर्थे ॥
प्रत्येना : । त्रि० चौर्यादिशिक्षके ॥ प्रत्येनस : शिक्षका : स्युश्चौर्यादी तस्यैनसि ॥
प्रथनम् । न० विस्तारे ॥
प्रथम : । त्रि० आद्ये ॥ प्रधाने । मुख्ये ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने विस्तारे वा । प्रथेरमच् । प्रथमचरमेति सर्वनामत्वात्पक्षे०जस : शी । प्रथमे प्रथमा : ॥
प्रथमा । स्त्री० सु० औ० जस् इति विभक्ती ॥
प्रथयन् । त्रि० विस्तारयति ॥
प्रथा । स्त्री० ख्यातौ । प्रसिद्धक्रियायाम् ॥ प्रथनम् ॥ प्रथ० । भिदादाङ् ॥
प्रथित : । त्रि० विख्याते ॥ प्रथतेस्म । प्रथ । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्त:

इट् ॥
प्रथिति : । स्त्री० ख्यातौ । प्रथनं प्रथ० । पदिप्रथिभ्यांनिदितिति: ॥ तितुत्रेष्वग्रहादीनामितीट् ॥
प्रथिमा । पुं० पार्थवे । पृथुत्वे ॥ पृथोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वेति इमनिच् । रऋतोरितिरआदेश : । टेरितिटिलोप : ॥
प्रथिष्ठ : । त्रि० अतिशयेनप्रथौ । अतिवहति ॥
प्रथीयान् । त्रि० पृथुतरे ॥ ईयसुनि० रऋतोहलादेरितिरेफादेश : ॥
प्रद : । त्रि० प्रदातरि । प्रकर्षेणददाति । डुदाञ्० । क : ॥ प्रदाज्ञ इतिकर्मण्युपपदेविधानान्नक : तस्मादसाधुरेवायम् ॥
प्रदक्षिण: । पुं० न० दक्षिणावर्त्तनदेवतामुद्दिश्यभ्रमणे ॥ यथा । एकंदेव्यांरवौसप्त त्रीणिकुर्याद्विनायके । चत्वारिकेशवेकुर्यात् शिवेचार्द्धप्रदक्षिणम् ॥ सर्वदेवतुष्टिदप्रदप्रदक्षिणम् यथा । प्रसार्यदक्षिणंहस्तं स्वयंनम्रशिरा : पुना : । दक्षिणंदर्शयन्पार्श्वं मनसापिचदक्षिण: ॥ सकृत्त्विर्वावेष्टयेतादेव्याप्रीति : प्रजायते । सचप्रदक्षिणोज्ञेय: सर्वदेवौघतुष्टिद: ॥ अष्टोत्तरशतंयस्तुदेव्या: कुर्यात्प्रदक्षिणंसर्वान्कामान्समासाद्यपश्चान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ मन-

सापिचयोदद्यादर्घ्यं भक्त्याप्रदक्षि-
णम् । प्रदक्षिणाद्यमगृहेनरकाणि-
नपश्यति ॥ अपिच । दक्षिणाद्वाय
वीं गत्वादिशंतस्याश्वशाम्भवीम् ।
ततश्चदक्षिणांगत्वानमस्कारस्त्रिको
णवत् ॥ अर्द्धचन्द्रं महेशस्यपृष्टतश्चस
मीरितम् । शिवप्रदक्षिणेमन्त्रीअ-
र्द्धचन्द्रक्रमेणतु ॥ सव्यासव्यक्रमेणै-
वसोमसूत्रं नलङ्घयेत् ॥ प्रसार्यदक्षि
णां हस्तंस्वयंनम्रशिरा : पुन : । दर्श
येद्दक्षिणंपार्श्वंमनसापिचदक्षिण : ॥
त्रिधाचवेष्टयेत्सम्यक्देवतायाः प्र
दक्षिणम् ॥ एकहस्तप्रमाणश्चएकंवा
पिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनंविष्णो
र्हन्तिपुण्यं पुराकृतम् ॥ प्रगतोदक्षि
णम् । तिष्ठद्गुप्रभृतीनिचइत्यव्ययी
भाव : ॥

प्रदत्त : । त्रि० प्रकर्षेणदत्ते ॥

प्रदर : । पुं० विदीर्णभूभागे । विदारे
॥ शरे । वाणे ॥ भङ्गे ॥ नारीरुग्-
भेदे । असृग्दरे ॥ तत्तु फलितयोन्या
रक्तादिधातुक्षरणे ॥ अस्यनिदानं
यथा । विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णा
द्गर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च । याना
ध्वशोकादतिकर्षणाच्चभाराभिघाता
च्छयनाद्दिवाच ॥ असृग्दरंभवेत्स
र्वं साङ्गमर्द सवेदनम् ॥ तस्यातिवृ
द्धौदौर्बल्यं श्रमोमूर्च्छामदस्तृषा ।
दाह : प्रलाप : पाण्डुत्वंतन्द्रारोगा
श्चवातजा : ॥ सचतुर्विधउक्तोयथा
। तंश्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतु :
प्रकारंप्रवदन्तितद्धाइति ॥ प्रदीर्य
ते० प्रदरणमनेनवा । दृविदारणे
। ऋदोरप् ॥ गर्त्ते ॥ प्रकृष्टभये ।
त्रि० तद्वति ॥

प्रदर्शनम् । न० संदर्शने ॥ दिङ्मात्र
दर्शने ॥ प्रदृश्यते । दृशिर् । ल्युट्

प्रदर्शित : । त्रि० आलोकिते ॥

प्रदल : । पुं० वाणे ॥

प्रदानम् । न० दाने ॥ प्रदीयमाने ॥
डुदाञ्० । प्रपूर्व : । प्रकृष्टदाने ॥

प्रदानोचित : । त्रि० दानपात्रे ॥

प्रदिग्धम् । न० मांसव्यञ्जनभेदे ॥
यथा । मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्त्वाचो-
ष्णाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै:समा
युक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ तदेवहृत
तक्राढ्यं प्रदिग्धं सच्चिजातकम् ॥
त्रिप्रकर्षेणलिप्ते ॥

प्रदिक् । स्त्री० विदिशि ॥ दिग्भ्य :
प्रगता । शान्ता ॥

प्रदिष्ट : । त्रि० निर्दिष्टे । प्रदर्शिते ॥

प्रदीप : । पुं० गृहमणौ । दशेन्धने ।
कज्जलध्वजे । दीपे । दीवा० इ०
भा० ॥ दीपवृक्षाश्चकर्त्तव्यास्तैजसा
दैश्चभैरव । वृक्षेचदीपोदातव्योनतु
भूमौकदाचन ॥ सर्वसहावसुमती
सहतेनत्विदंद्वयम् । अकार्य्यपाद-
घातञ्चदीपतापंतथैवच ॥ प्रदीप्यते

ऽनेनवाद्दीपयतिप्रकाशयतिवा । दीपीदीप्तौ । इगुपधत्वात्क । घञ्वा । अज्वा । प्रोन्योपसर्ग निवृत्त्यर्थ: ॥

प्रदीपन: । पुं० स्थावरविषभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा। वर्णतोलोहितोय: स्याद्दीप्तिमान्दहन: प्रभ: । महादाहकर: पूर्वै:कथित: सप्रदीपन: ॥ अपिच । प्रदीपनस्तुदहनोरक्तवर्णोऽग्निनाद्विज: ॥ त्रि० ॥ त्रि० प्रकाशके ॥ प्रकर्षेणदीपयति । णिज न्ताद्दीपेर्ल्युः ॥

प्रदीप्त: । त्रि० प्रज्वलिते । दह्यमाने॥

प्रदीप्ता । स्त्री० रवियुक्तदिशि ॥

प्रदूषित: । त्रि० उपहते ॥

प्रदेय: । त्रि० पारितोषिके ॥

प्रदेश: । पुं० देशमात्रे । स्थितौ । आस्थाने । अवकाशे ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते ॥ भित्तौ ॥ एकदेशे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घाभाव: ॥

प्रदेशनम् । न० प्राभृते । उपायने । उपहारे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । कृत्यल्युट् ॥

प्रदेशनी । स्त्री० तर्जन्याम् ॥ प्रदिश्यतेऽनया । दिश० । करणेल्युट् ॥

प्रदेशिनी । स्त्री० तर्ज्जन्याम् ॥ प्रदिशति । दिश० । सुपीतिणिनि: प्र देशोऽस्त्यस्यावा । इनि० ॥

प्रदेह: । पुं० आलेपभेदे । प्रलेपे ॥ आर्द्रोघनस्तथोष्ण: स्यात्प्रदेह: श्लेष्मवातह्रा ॥ अनुलेपनाभ्यङ्गादौ ॥

प्रदोष: । पुं० रजनीमुखे ॥ त्रिमुहूर्त्त: प्रदोषस्याद्रवावस्तंगतेसतीत्येके ॥ प्रदोषोऽस्तमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यतइत्यन्ये ॥ प्रकृष्टदोषे ॥ दुष्यति । दुष० । अच् । टाप् । प्रारब्धोदोषाया: प्रादिसमास: । प्रारब्धादोषायस्मिन्वा । गोस्त्रियो रितिह्रस्व: ॥

प्रदोषव्रतम् । न० प्रदोषदिनेक्रियमाणे व्रतानुष्ठाने॥यथा।यत्रदेवोमहादेवोदेवीसंस्थाप्यविष्टरे। नृत्यंकरोतिपुरत:सार्धंदेव्यानिशामुखे। तत्रोपोष्यरजन्यादौ प्रदोषेपूजयेच्छिवाम् । प्रतिपक्षंविशेषेणतद्देवीप्रीति. कारकमितिश्रीदेवीभागवतेश्रीदेवीगीता॥

प्रद्युम्न: । पुं० कामदेवे । कन्दर्पे । बुद्ध्यधिष्ठातरि । वासुदेवांशवि०। यथा । अनिरुद्ध: स्वयंब्रह्माप्रद्युम्न: कामएवच । बलदेव: स्वयंशेष: कृष्णस्यप्रकृते: पर: ॥प्रकृष्टंद्युम्नंबलमस्य ॥

प्रद्योत: । पुं० आतपे । प्रकाशे ॥ प्रकृष्टोद्योत: ॥ रश्मौ ॥

प्रद्योतन: । पुं० सूर्ये ॥ कृप्रष्टोद्योत-

न : ॥ न० यन्त्री ॥
प्रद्रावक : । त्रि० कुत्सितामवस्थांप्राप्ते । भन्नाभादन्यावस्थांप्राप्ते ॥
प्रद्राव : । पुं० पलायने । अपक्रमे ॥ प्रद्रवणम् । द्रु० । प्रिद्रुस्तुस्रुव-इतिघञ् ॥
प्रधनम् । न० युधि । रणे । दारणे । डुधाञ्० । कृपृवृजीतिक्यु: ॥
प्रधर्षणम् । न० अभिभवे ॥
प्रधानम् । न० प्रकृतौ । गुणसाम्यावस्थायाम् ॥ परमात्मनि ॥ बुद्धौ ॥ प्रधत्ते सर्वमात्मनि । अन्यत्रापीतियुच् ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रदधाति । डुधाञ्० । ल्युट्०युज्वा । प्रधत्ते०प्रधीयतेऽनेनाभिन्वा । कर्तृकरणादौल्युट् ॥ पुं०न० महामात्रे । सेनापत्यादौ ॥ प्रधीयते । कृत्यल्युटइतिकर्मणिल्युट् ॥ प्रधानानुयायिनोजनव्यवहाराभवन्ति ॥ प्रधानस्यप्रधानेन सहनिरोधो-नतुदुर्बलेन ॥
प्रधानात्मा । पुं० जगत्प्रकृतौ । मायायाम् ॥
प्रधावन : । पुं० वायौ ॥ त्रि० प्रकृष्टगमनविशिष्टे ॥ प्रकृष्टंधावनंयस्य ॥
प्रधि : । पुं० रथस्यचक्रान्तभूमिस्पर्शिभागे । नेम्याम् ॥ प्रधीयतेऽनेन । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि : ॥
प्रधी : । त्रि० उत्कृष्टबुद्धियुक्ते ॥ प्रकृष्टं ध्यायति । ध्यै० । ध्यायते : सम्प्रसारणञ्चेतिक्विप् । हलश्चेतिदीर्घ : । नित्यस्त्रीत्वाभावान्ननदीत्वम् । प्रकृष्टाधीर्यस्येतिविग्रहेतुनदीत्वम् ॥ स्त्री०प्रकृष्टबुद्धौ०तद्युक्तायाञ्च ॥ प्रकृष्टाधी : प्रकृष्टाधीर्यस्यासौ ॥
प्रधूपित : । त्रि० प्रकर्षेणतप्ते । दीप्ते च ॥ क्लेशिते ॥ प्रकर्षेणधूपित : ॥
प्रधूपिता । स्त्री० क्लेशितायाम् ॥ रविगन्तव्यदिशि ॥
प्रधूमित : । त्रि० सञ्जातधूमे ॥ ता० स्त्री० सूर्यगन्तव्यदिशि ॥ प्रकर्षेण धूम : संजातोस्यता० इतच् ॥
प्रध्वंस : । पुं० विनाशे । प्रकृष्टो ध्वंस : ॥
प्रध्वंसाभाव : पुं० अभावविशेषे ॥ सच० सादिरनन्त : प्रध्वंस : उत्पत्तेरनन्तरम्कार्यस्य । घटादावतिव्याप्तिवारणायानन्तइति । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसादिरिति ॥ प्रध्वंसश्चासावभावश्च ॥ कपालेषुघटादेर्विद्यमानस्यैवाभाव: प्रध्वंसाभावस्तिरोभावजनकइति सत्कार्यवादिन : ॥
प्रनतोदर : । त्रि० विस्तृतोदरे । स्थूलोदरे ॥ प्रकर्षेणनतंनम्रमुदरंयस्य ॥ रीस्त्री० ॥ युवादित्वान्नण : ॥
प्रनिघातनम् । न० प्रणिघातने ।

वधे ॥

प्रपञ्च : । पुं० सञ्चये ॥ विस्तारे ॥ प्रतारणे । विप्रलम्भने ॥ विपर्यासे ॥ विपर्यासो ॥ वैपरीत्यं भ्रमो वामायैनिस्वामी ॥ संसारे । नामरूपलक्षणद्वैतभेदविस्तारे । आकाशादिदेहान्तजगद्विस्तारे ॥ प्रपंचते । पचिव्यक्तौ करणे । पचाद्यच् ॥ अध्यारोपापवादाभ्यानिष्प्रपंचंप्रपंचते । अतःप्रपंचोनवास्तव : । यथाहुर्गौडपादाचार्या : । प्रपंचो यदिविद्येतनिवर्त्तेतनसंशय : । मायामात्रमिदंद्वैतमद्वैतंपरमार्थत: । विकल्पोविनिवर्त्तेतकल्पितो यदिकेनचित् । उपदेशादयंवादो ज्ञातेद्वैतंनविद्यते ॥ प्रपंचस्य किंकारणंकिंस्वरूपमित्यादितर्कजालंचनकर्त्तव्यंतस्यमायामयत्वादित्याहुराचार्यायथा ॥ किमिदंकिमस्यरूपं कथमिदमभूदमुष्यकोहेतु : । इतिनकदापिविचिन्त्यंचिन्त्यंमायेतिधीमताविश्वम् ॥ दंतिनिदारुविकारेदारुतिरोभव । तिसोपितत्रैव । जगतितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजगत्तिरोधत्ते ॥ आत्ममयेमहतिपटेविविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदंप्रयातिपरमात्मा ॥ तथा चोक्तंयोगिनीहृदये । जगच्चित्रंसमालिख्यस्वेच्छातूलिकयात्मनि । स्वयमेवसमालोक्यप्रीणातिभगवान्शिवइति ॥

प्रपञ्चितम् । त्रि० विस्तारिते ॥

प्रपञ्चोपशम : । पुं० आत्मनि ॥ प्रपञ्चस्यउपशमोयस्मिन् ॥ चिन्मात्रममलमक्षयमद्वयमानन्दमनुभवारूढम् । ब्रह्मैवास्तितदन्यन्नकिञ्चिदस्तीतिनिश्चयोविदुषाम् ॥

प्रपथ : । त्रि० शिथिले ॥

प्रपथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ प्रकर्षेणपथ्या ॥

प्रपदम् । न० पादाग्रे ॥ प्रकृष्टंप्रारब्धं०प्रगतंवापदम् । प्रादयोगताद्यर्थेप्रथमयेतिसमास : ॥

प्रपदनम् । त्रि० प्राप्तिसाधने ॥ प्रपद्यतेऽनेन । पद० । ल्युट ॥ शरणंगमने ॥

प्रपद्यमान : । त्रि० मन्यमाने ॥

प्रपन्न : । त्रि० शरणागते ॥ सकृदेव प्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते । अभयं सर्वथातस्मैददाम्येतद्व्रतंमम ॥ प्रपद्यतेस्म । पद० । क्त : । आगते ॥ प्राप्ते ॥

प्रपन्नाड : । पुं० एडगजे । चक्रमर्दके ॥

प्रपा । स्त्री० पानीयशालिकायाम् ॥ प्रपिबन्त्यस्याम् । पापाने ! आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

प्रपाठक : । पुं० सामवेदाध्याये ॥

प्रपाणि : । पुं० करसाधोदेशे । पा णितले ॥

प्रपात : । पुं० अतटे । भृगौ । निरव लम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतने ऽवस्थानक्रियाविशेषोनास्ति० तस्मि न् । प्रपतन्त्यस्मात् । पत्लृ० । अ- कर्त्तरीतिघञ् ॥ निर्झरे ॥ अभ्य वस्कन्दे ॥ कूले० । इतिहेमचन्द्रः पतनप्रदेशे । यत्रपततितत्र ।। प्रप तत्यस्मिन् ॥

प्रपान : । पुं० अश्वस्योत्तरोष्ठतले ॥

प्रपायी । त्रि० पानकर्त्तरि ॥ रक्षक र्त्तरि ॥

प्रपावनम् । न० वनान्तरे । कामार- ण्ये ॥ त्रि० प्रकर्षेणशुद्धिजनके ॥

प्रपितामह : । पुं० पितृपितामहे । पितामहपितरि । विधातरि । ब्र ह्मणि ।। हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवा सुदेवे ।। प्रकर्षेणपितामह : । प्राद यइति समास : ॥

प्रपितामही । स्त्री० पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्वेनभ र्त्तासहश्राद्धंमाताभुङ्क्ते स्वधामयम् ॥ पितामहीचस्वेनैवस्वेनैवप्रपि तामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥

प्रपित्सु : । त्रि० प्राप्तुमिच्छौ ॥ पतते : सन्नन्तादु : प्रत्यय : । । सनिमीमेत्यादिना० इसादेश : अत्रलोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलो प:

प्रपुन्नाट : । पुं० चक्रमर्द्दे ॥

प्रपुंनाड : । पुं० एडगजे । पन्नाटे द्विपत्रजातंप्रपुन्नाडशाकं सुस्त्रिदितं पिण्डितवाढवाढं । ससैन्धवंराजि कयासुदिग्धं विमर्द्यसैव्यंक्वथितं हिपाच्यम् ॥ प्रपुंनाडोलघु : स्वादु र्वातघ्न्यप्रहर : पर : तिक्त : क फापह : श्वासकासकुष्ठकृमीन्जये ॥ पुमांसंनाडयति । नडभंशे । चु० । कर्मण्यण् । मस्यानुस्वारप रसवर्णौप्रकृष्ट : प्रगतोवापुन्नाड :

प्रपूरिका । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥

प्रपूरित : । त्रि० दग्धे । पूरिते ॥

प्रपौण्डरीकम् । न० पुण्डर्ये । हस्ति नामनुष्याणाञ्चचक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुष्ये पुण्डरिया इति गौ० भा० प्र० । स्थलपद्मे तिप्र० ॥ पुण्डरीकेणसदृ शम् । शेषि० इत्यण् । प्रकृष्टंपौण्ड रीकम् । यद्वाम्बार्थेऽण् ॥

प्रपौत्र : । पुं० पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्य पुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥

प्रपौत्री । स्त्री० पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥

प्रफुल्ल: । त्रि० उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फु ल्लोविकसिते ॥ फलति । त्रिफला० । ओत:क्त : । आदितश्चेतीडभा व : । तिचेत्युत्वम् । अनुपसर्गात्फु ल्लक्षीवेतिनिष्ठातस्यल : । प्रादिस

मास : ॥ प्रफुल्लतिवा । फुल्लविक सने । प० अच् ॥

प्रबन्ध : । पुं० सन्दर्भे रचनायाम् ॥ काव्यादिग्रथने ॥ पूर्वापरसङ्गतौ ॥ प्रथा ॥ प्रकृष्टोबन्ध :

प्रबन्धकल्पना । स्त्री० कथायाम् ॥ प्रबन्धेनकल्पना ॥ प्रबन्धस्यअभिधेयकल्पनास्वयंरचनावा ॥ प्रबन्धकल्पनास्तोकसत्यांप्राज्ञा : कथांविदु: । परम्पराश्रयायाम्यात्सामताख्यायिकाक्वचित् ॥ इतिकोलाहलाचार्य : ॥

प्रबल : । पुं० पल्लवे ॥ त्रि०प्रकृष्टबलसंयुक्ते ॥ प्रकृष्टंबलमस्य न० प्रकृष्टबले ॥

प्रबला । स्त्री० प्रसारिण्याम् प्रकृष्टंबलमस्या : अस्त्यांवा ॥ प्रकृष्टबलयुक्तायाम् ॥

प्रवाल : । पुं० न० अभिनवपल्लवे । किसलये ॥ वीणादण्डे । अङ्गारकमणौ । विद्रुमे । लतामणौ । रक्तवर्णवर्तुलाकाररत्नवि० । मूंगा० इ० भा० ॥ तस्यशुभाऽशुभलक्षणं यथा । शुद्धंघनंदृढंवृत्तंस्निग्धंगात्रसुरङ्गकम् । समंगुरुसिराहीनंप्रवालंधारयेच्छुभम् ॥ गौररङ्गजलाक्रान्तंवक्रंसूक्ष्मंसकोटरम् । रूक्षकृष्णंलघुश्वेतंप्रवालमशुभंत्यजेत् ॥ विशेषोयुक्तकल्पतरोरनुसन्धेय : ॥ प्रक-

र्षेणवल्यतेसंव्रियते । वलसंवरणे । घञ् ॥ यद्वा । प्रवलति । वलप्राणने । ज्वलतीतिण : ॥ यद्वा० प्र-ण्मात्पचाद्यच् ॥ जीवशाके ॥

प्रवालक : । पुं० जीवशाके जीवन्ते ॥

प्रवालफलम् । न० रक्तचन्दने ॥

प्रवाह्हिका । अ० समकाले ॥ ऊर्द्धार्थे ॥

प्रवाहु : । पुं० कुर्प्परस्याधोभागे ॥

प्रवाहुकम् । अ० समकाले ॥ ऊर्द्धर्थे प्रवाहुकंगृह्णीयात् ॥

प्रबुद्ध : । त्रि० निद्रोत्थिते ॥ प्रफुल्ले । विकसिते॥ ऊहापोहकुशले । पण्डिते ॥ आत्मबोधयुक्ते । नि : सन्देहापरोक्षज्ञानिनि ॥ प्रकर्षेण० असम्भावनादिरहितत्वेनबुद्ध : ॥

प्रबोध : । पुं० विनिद्रत्वे ॥ ज्ञाने ॥ यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । ब्रह्माकाराम्त : करणवृत्त्युपहितअज्ञानावृतचैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोध : ॥

प्रबोधनम् । न० अनुबोधे । गतगन्धस्यप्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यथाकस्तूरिकादेर्मद्यादिनाप्रवृत्ति : । बुधअवगमने । भावेल्युट् ॥ विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री० दुरालभायाम् । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी० इ० भा० ॥

प्रबोधित : । त्रि० सञ्जातप्रबोधे ॥ प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रबोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

॥ यथा । सज्जसाजगौचभवतिप्रबोधिता ॥ यथाशेयितामृषाचटुलमाननिद्रया० रतिकेलिकुञ्जनिलयेविलासिनी । मुरवैरिणावदनचुम्बनास्मितमाततानसपदिप्रबोधिता ॥

प्रबोधिनी । स्त्री० उत्थानैकादश्याम् । प्रबोधन्याम् ॥

प्रभलग्ग : । त्रि० असम्बयशीले । खा उइतिख्याते ॥

प्रभञ्जन : । पुं० वायौ ॥ प्रकृष्टंभनक्ति । भञ्जोआमर्द्दने । युच् ॥

प्रभद्र : । पुं० निम्बे ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥

प्रभद्रा । स्त्री० प्रसारिण्याम् ॥

प्रभव : । पुं० जलमूले ॥ जन्महेतौ पित्रादौ । पराक्रमे ॥ ज्ञामस्यादिमस्थाने । प्रथमज्ञानार्थस्थाने ॥ मुनिविशेषे ॥ जन्मनि ॥ उपादाने निमित्ते ॥ प्रभवत्यस्मात् । अकर्त्तरिचकारकइत्यधिकारादपादानार्थे भुवऋदोरप् ॥ अन्यत् : सिद्धस्य प्रथममुपलम्भे ॥ विष्णौ प्रकृष्टोभवो जन्मास्य ॥ यद्वा । प्रकर्षेणभवन्ति जायन्ते महाभूतान्यस्मात्प्रभवद्दम् ॥ गुरोर्मणिगणपश्चिवत्सरागामादिमे वत्सरे ॥ तत्फलंयथा । बहुतोयास्तथानिद्यावहुशस्याचमेदिनी । बहुक्षीरास्तथागावो व्याधिरोगविवर्जिता: ॥ प्रभास्तपार्थिवाश्चैवप्रभवेपरिकीर्त्तिता : ॥ १ ॥ तीर्थविशेषे

प्रभविष्णु : । पुं० उत्पत्तिकालेसर्वस्यप्रभवनशीले ॥ प्रपूर्वाद्भवतेर्भुवश्चेतिइष्णुच् ० यद्यपिभुवश्चेतिछन्दसि० इष्णुजिष्यते० तथा पि० जगत्प्रभोरप्रभविष्णुवैष्णवर्मितिलोकेपि प्रयोगदर्शनात् । अत्र्निरङ्कुशा : कवयइतिसमाधानमकारिभट्टोजितीक्षितेन ॥ प्रभौ ॥ यथा । नभर्त्तानैवचमुतोनपितामातरोनच । आदानेवाविसर्गेवास्त्रीधनेप्रभविष्णव : । इ० ॥ त्रि० प्रकर्षेणभवनशीले ॥

प्रभा । स्त्री० रुचि । त्विषि दीप्तौ । प्रकाशे ॥ तेजसोभार्येयम् यथा । प्रभाचदाहिकाचैवद्वेभार्येतेजस : स्मृते । याभ्यांविनाजगत्स्रष्टुंविधातुञ्चनहीश्वर: इति ॥ ग्रहाणांपञ्चविधायांकाथायाम् ॥ यथाहकश्यपि पुत्र: । याचच्छायाप्रभासैवपञ्चविधा सापूकीर्त्तिता । स्वच्छास्निग्धा प्रसन्नाचकान्ता दीप्ताविदीप्तेनीति कुबेरपुर्य्याम् ॥ जगतीछन्द : प्रभेदे । मन्दाकिन्याम् । लक्षणंयथा । स्वरशरविरतिननौरौप्रभेति । य० । अतिरम्लनविधौवभौसङ्गतापदङ्गलकहितखमन्दाकिनी । सुरनिश्चितसिताम्बुजसञ्जिभाकरतुजगद्यंमपीताम्बर : ॥ प्रभाति । भादीप्तौ । आतस्योपसर्गबुक : ॥ दुर्गायाम्

॥ सूर्यपत्न्या ॥ गोपीविशेषे ॥
प्रभाकरः । पुं० अग्नौ ॥ सूर्ये । प्रभां करोति । दिवाविभेतिटः अर्कवृत्ते ॥ चन्द्रे ॥ समुद्रे ॥ मीमांसैक देशिनि ॥
प्रभाकीटः । पुं० खद्योते ॥
प्रभाञ्जनः । पुं० शोभाञ्जने ॥ प्रभा मनक्ति । अञ्ज० । कर्त्तरिल्युट् ॥ बहुलमन्यत्रापीतियुच्वा ॥
प्रभातम् । न० प्रातःकाले । दिनादौ । प्रत्यूषे । उषसि ॥ भातंप्रवृत्त म्आह्निककर्मणिक्तः ॥ वैद्यःपुरोहि तोमन्त्रीदैवज्ञोयचतुर्थकः । प्रभात कालेद्रष्टव्योनित्यंस्वश्रियमिच्छता ॥
प्रभावः । पुं० शक्तौ ॥ नीतिवेदिनां प्रभावोत्साहमन्त्रजाशुशक्तिषु ॥ कोशदण्डजतेजसि ॥ प्रतापे ॥ महिम नि ॥ भवत्यनेन । भू० । श्रिणी भुवोनुपसर्गेइ० घञ् ॥ भवनंभावः ॥ प्रकृष्टोभावः ॥ प्रभुत्वशक्त्यतिश ये ॥
प्रभावान् । त्रि० प्रभायुक्ते ॥
प्रभावती । स्त्री० मालिकानामकोनविं शत्तमार्हन्मातरि ॥ गणानांवीणा याम् ॥ छन्दोभेदे ॥ यथा । एतेक्त मात्तभसजसंज्ञका गणागश्चान्तो यदिनिहितोमहीपते । वेदैग्रहैर्भ वतियतिंश्रशोभनानागाधिपोवदति तदाप्रभावतीम् ॥

प्रभावनः । त्रि० सम्पादयितरि ॥ प्रभावयति । कर्त्तरिल्युट् ॥ ङी पिप्रभावनी ॥
प्रभावी । त्रि० महानुभावे ॥ प्रभावो स्यास्ति । इनिः ॥
प्रभाषः । पुं० वसुविशेषे ॥
प्रभाषितम् । न० वचने ॥ प्रकृष्टंभा षितम् ॥
प्रभासः । सोमतीर्थे ॥ पुष्करेचगा देव्याः स्थाने ॥ प्रभासेसोमतीर्थो सौदेवीचपुष्करेचगत्यागमात् ॥ जै नगणाधिपविशेषे ॥
प्रभिन्नः । पुं० मत्तहस्तिनि । गलिते । मत्ते ॥ त्रि० विदीर्णे ॥ प्रकृष्टभे दविशिष्टे ॥ प्रकर्षेणभिद्यतेस्म । भिदिर० क्तः ॥
प्रभुः । पुं० ईश्वरे ॥ आत्मनि ॥ पारदे ॥ शब्दे ॥ त्रि० निग्रहानुग्रहस मर्थे । स्वामिनि । मदीयोयमिति स्वीकर्त्तरि । अधिभुवि । नायके ॥ नित्ये ॥ शक्ते ॥ प्रभवति । भू० । विप्रसम्भ्वइ० डु ॥ परमेश्वरे ॥ प्रभवति० सृष्टिस्थितिसंहारप्रवेश प्रशासनेषु० इतिप्रभुः
प्रभुता । स्त्री० विभुतायाम् ॥
प्रभुत्वम् । न० ऐश्वर्ये ॥ स्वाम्ये ॥
प्रभुभक्तः । पुं० उत्तमाश्वे ॥ त्रि० स्वा मिन्यनुरक्ते ॥ प्रभोर्भक्तः ॥
प्रभुशक्तिः । स्त्री० कोशदण्डजले ॥

प्रभो : पत्न्याम् ॥ प्रभो:शक्ति : ॥
प्रभूतम् । त्रि० उद्गते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये ॥ पुं० ज्ञानैश्वर्य्यादिगुणै: संपन्ने भगवति ॥ प्रभवतिस्म । भू० । गत्यर्थेतिक्त : ॥ प्रकृष्टेषुमहाभूतेषु
प्रभूष्णु : । त्रि० शमे । शक्ते ॥
प्रभृति : । अ० तदादौतत : प्रभृति पितर : पिण्डसंज्ञान्तुलेभिरे ॥ इतितिथ्यादितत्त्वम् ॥
प्रभृति : । पुं० तदादौ ॥
प्रभेद : । पुं० भेदे । प्रकारे । विशेषे । भिदायाम् । अन्तरे ॥ प्रकृष्टोभेद : ॥
प्रभ्रष्टकम् । न० चूडालम्बिमाल्ये । शिखातोलम्बमानमाल्ये ॥ प्रभ्रंशितंप्रव्रजनम् । आदिकर्मणिक्त : ० कर्त्तरिच । स्वार्थेकन् ॥
प्रमत्त : । त्रि० अनवहिते । अनवधानतायुक्ते । प्रमादिनि । व्यसनासक्ते ॥ शीलसंरक्षणेनरहिते ॥ यथा । सन्ध्यापूजाविहीनश्चप्रमत्त : पतित : स्मृत : इतिमत्वराज्ञानाह्वानयितव्योयथा । मत्तोन्मत्तप्रमत्ता. र्त्तभृत्यान्नाह्वानयेन्नृप : ॥ प्रमाद्यतिस्म । मदी० । गत्यर्थेतिक्त : । नध्याख्ये तिनत्वाभाव : ॥
प्रमथ : । पुं० षट्त्रिंशत्कोटिसङ्ख्याके हरपारिषदे ॥ दुष्टान्प्रकर्षेणमथयति । मथे० । प० अच् ॥ भूतविशेषे ॥ प्रमथ्यतेमन्त्रादिना । खनेघचेतिघ : ॥ घोटके ॥
प्रमथनम् । न० वधे । मारणे ॥ मथहिंसायाम् । ल्युट् ॥
प्रमथनाथ : । पुं० महाभैरवे ॥ प्रमथानांनाथ : ॥ यथा । भवङ्गवनदेहलीप्रकटचण्डदण्डाहतप्रस्फुटन्मुकुटकोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते । व्रजामिभवदन्तिकंप्रकृतिमेत्यपैशाचिकीं किमित्यमरसम्पदं प्रमथनाथनाथामहे ॥
प्रमथा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥
प्रमथाधिप : । पुं० शिवे ॥ प्रमथानां योगिविशेषगणानामधिप: ॥ ते गणा यथा । षट्त्रिंशत्सहस्राणि प्रमथाद्विजसत्तमा : । तत्रैकत्र सहस्राणिभागेषोडशसंस्थिता : ॥ नानारूपधरायैवैजटाचन्द्रार्द्धमण्डिता : । तेसर्वेसकलैश्वर्य्ययुक्ताध्यानपरायणा : ॥ योगिनोमदमात्सर्य दम्भाहङ्कारवर्ज्जिता : । क्षीणपापा महाभागा : शम्भो : प्रीतिकरा : परा : ॥ नतेपरिग्रहंरागंकाङ्क्षन्ति स्मकदाचन । संसारविमुखा: सर्वे यतयोयोगतत्परा : ॥ ध्यानावस्थं मद्दादेवं परिवार्य्यधृतव्रता: । कृत्वा परिषदंतत्र्यातिष्ठन्तिविगतक्लमा : ॥ यदैवपरमंज्योतिश्चिन्तयन्त्यम्बिकापति : । तदैवतेपारिषदा : स

र्वसंवेष्टयन्तितम् ॥ तेषोडशसमा ख्याता : कोटयोयेपृतव्रता : । सि इत्याप्राद्दिसारुप्याणिमादि .समायुता :॥ इत्यादिकालिका पुराणे पाठोद्रष्टव्य : ॥

प्रमथितम् । न० निर्जलतक्रे ॥ त्रि० तुसे ॥ प्रकर्षेणमथितम् ॥

प्रमथ्या । स्त्री० पेयद्रव्यान्तरे ॥ तस्या : विधिर्गुणाश्चयथा । प्रमथ्या प्रोच्यतेद्रव्यपलात्कल्कीकृताच्छृतात् । तोयेष्टगुणितेतस्या : पानमाहु:पलद्वयम् ॥ द्रव्यं० पाच्यद्रव्यम् । तस्या : पलद्वयशेषाया : ॥ गुणे : प्रमथ्यापियाचतताेलघ्वीविशेषत : ॥

प्रमद : । पुं० सम्मदे । हर्षे । मुदि । प्रीतौ ॥ धत्तूरफले ॥ त्रि० मत्ते ॥ मदोहर्षे ॥ प्रमदसम्मदौहर्षइत्यप् ॥

प्रमदकाननम् । न० प्रमद्वने ॥

प्रमदनम् । न० प्रमादे ॥

प्रमद्वनम् । न० राज्ञोन्त : पुरोचितवने । यत्रसस्त्रीकोराजाक्रीडति० तस्मिन्नुद्याने ॥ प्रमदानां वनम् । इयापोरितिह्रस्व : ॥

प्रमदा । स्त्री० उत्तम योषिति ॥ प्रमदोहर्षोऽस्त्यस्या: ॥ यद्वा । प्रमदयतिपुरुषम् । मदी० । अच् । टाप् ॥

प्रमदाकाननम् । न० प्रमद्वने ॥

प्रमदावनम् । न० प्रमद्वने ॥ प्रमदानांवनम् ॥

प्रमना : । त्रि० हृष्टमानसे ॥ प्रकृष्टं मनोयस्य ॥

प्रमय : । पुं० वधे ॥

प्रमा । स्त्री० यथार्थानुभवे । प्रमितौ । बोधे । ज्ञाने ॥ यथाहु : साङ्ख्यविद : । असन्दिग्धाऽविपरीताऽनधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्च पौरुषेय : फलंप्रमेति । असन्दिग्धेत्यादिप्रमेत्यत्रान्वेति । स्मृतिसाधारणेत्वनधिगतपदं नदेयम् । अविपरीतोऽबाधित : । साङ्ख्यसिद्धान्ते० चक्षुरादे : करणत्वाभावादाह०चित्तवृत्तिरिति । प्रमास्वरूपमाह०बोध : पौरुषेयइति० चैतन्यप्रकाशरूपइत्यर्थ : । ननु चैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वात्कथं प्रमाणफलत्वव्यवहारइत्यतआह ०फलं प्रमेति । तथाचैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वेपितत्तदर्थोपरक्तवृत्तिप्रतिबिम्बाश्रयत्वेनप्रमाणकार्यत्वादित्यर्थ: ॥ प्रमीयते । माङ् माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ अनधिगताबाधितार्थानुभवरूपाप्रमेतिव्याख्यातार : । सा चप्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दार्थापत्त्यनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥

न्यायमते० तद्वतितत्प्रकारकज्ञाने
। भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्याः कार
णं गुणः। सचप्रत्यक्षे० विशेष्ये
विशेषणस्यसम्बन्धः। अनुमितौ०
साध्यविशिष्टपक्षेपरामर्शः। शाब्द
बोधे० योग्यतायाःतात्पर्यस्यवायथा
र्थज्ञानम्। उपमितौ० शक्ये साद
श्यबुद्धिः। यथा। दोषोऽप्रमाया
जनकःप्रमायास्तुगुणोभवेत्। प्रत्य
क्षे तुविशेष्ये णविशेषणवतासमम्-
॥ सन्निकर्षोगुणस्तुस्यादथत्वनुमि
तौपुनः। पक्षेसाध्यविशिष्टे चपरा
मर्शोगुणोभवेत् ॥ शक्ये सादृश्य
बुद्धिस्तुभवेदुपमितौगुणः। शाब्द
बोधेयोग्यतायास्तात् पर्यस्याथवाप्र
मा ॥ गुणः स्याद्भ्रमभिन्नन्तुज्ञा
नमत्रोच्यते प्रमा। अथवातत्प्रका
रंयज्ज्ञानंस्यात्तद्विशेष्यकम् ॥ इति॥
प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमाभासस्तथैवच
। कुर्वन्त्येवप्रमांयत्रतदसम्भावना
कृतः ॥

प्रमाणम्। न० नित्ये। शाश्वते ॥ शा
स्त्रे ॥ सत्यवादिनि ॥ इयत्तायाम्
। परिच्छदे ॥ यथा। कियत्प्रमाण
मुदकम् ॥ मर्यादायाम्। अवधौ-
॥ यथा। राजानंमाञ्चप्रमाणं
कृत्वा० अवधिंकृत्वेत्यर्थः ॥
हेतौ। ज्ञप्तिनिमित्ते ॥ यथा। अ
ग्नौप्रमाणंधूमः ॥ प्रमातरि ॥

यथा ॥ अत्रार्थेप्रभुः प्रमाणम् ॥
नित्यक्लीवैकत्ववानयंशब्दः। य
था ॥ वेदाः प्रमाणंस्मृतयः प्रमा
णमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि।
यथा। प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः
प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमा
तायेनार्थंप्रमिणोतितत्प्रमाणम्।
प्रमीयतेऽनेनेतिनिर्वचनात्प्रमांप्र
तिकरणत्वंगम्यते। असन्दिग्धा
विपरीतानधिगतविषयाचित्तवृत्ति
र्बोधश्चपौरुषेयफलंप्रमा० तत्साध
नंप्रमाणमिति। एतेन० संशयवि
पर्ययस्मृतिसाधनेष्वप्रसङ्गः ॥ *॥
प्रत्यक्षानुमानशास्त्रोपमानार्थापत्त्य
भावाख्यानि० षट्प्रमाणानीतिवै
दिकाः। प्रत्यक्षानुमानागमाः
प्रमाणानित्रीणीतियोगाः। प्रत्यक्षा
नुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानी
तिनैय्यायिकाः। अत्रतद्वतितत्
प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशिष्टज्ञानं०
प्रशब्दविशिष्टेनमाधातुनाप्रत्याय्य
ते० तत्करणत्वंप्रमाणत्वम्। ज्ञान
ञ्चात्रानुभवोविवक्षितः। तेनस्मृ
तिकरणेनातिव्याप्तिः। लक्षितानां
प्रमाणानांविभागः प्रत्यक्षानुमानो
पमानशब्दाइति० विभागश्चोद्देश
एवान्तर्भूतत्वादयंविशेषोद्देशः। प्र-
त्यक्षलक्षणन्तुयथास्थानेद्रष्टम्। ए
षांचान्तर्भाववहिर्भावाभ्यांसङ्कोचा

विकाशोद्रष्टव्यौ ॥ + ॥ प्रमितिसा धने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थान समाख्याश्च०प्रमाणानि । श्रुतिर्हि तौयाक्ष्मताचलिङ्गं वाक्यं पदान्यें व तुसंहतानि । साप्रक्रियायाकथमित्य पेक्षास्थानंक्रमोयोगवलंसमाख्या ॥ लक्षणायाम् ॥ वोधके ॥ बाधकज्ञानर हितमगृहीतग्राहिज्ञानंप्रमाणम् ॥ आयामस्तुप्रमाणंस्यादितिवाक्तिका र्येतु० आयामोदैर्घ्यम् सयेनमीयते तत्प्रमाणम् । तच्चक्कचित्तिर्यगव स्थितस्यवस्तुनः । यथा । वस्त्रादे र्हस्तादिः । क्वचिदूर्ध्वाधरदिगवस्थि तस्य । हास्तिनमुदकम्० ऊरुद्वय- समुदकमित्युक्तम् ॥ प्रमीयते०प्रमि मीतेऽनेनवा । करणे०कर्त्तरि०भा वेचल्युट् ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाःक णादसुगतौपुनः । अनुमानञ्चतच्चा पिसांख्याःशब्दञ्चतेअपि ॥ न्यायै कदेशिनोप्येवमुपमानञ्चकेचन । अ र्थापत्त्यासमेतानिचत्वार्याहुःप्रभाक राः॥अभावषष्ठान्येतानिभट्टावेदान्ति नस्तथा । सम्भवैतिह्ययुक्तानितानि पौराणिकाजगुः ॥ प्रभाकरोमीमां सकैकदेशी । वेदान्तिनोपिव्यवहार कालेआहुरितिसम्बन्धः ॥ वेदोऽ- नादितयावायद्वापरमेश्वरप्रणीतत या । भवतिपरमंप्रमाणंबोधोनास्ति स्वतस्सपरतोवा ॥ नापेक्षतेयदन्यद्

द्पेक्षन्तेऽखिलानिमानानि । वा क्यंतन्निगमानांमानंब्रह्माद्यतीन्द्रि यावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तंबोधंमा नेनयेबुभुत्सन्ते । एधोभिरेवदहनंद ग्धुंवाञ्छन्तितेमहात्मानः ॥ वेदो- ऽनादिरमुष्यव्यञ्जकईशः स्वयंप्रका शात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीच्यप्रोक्तो सौसूरिभिः प्रमाणमिति ॥ रूपा णामवलोकेचक्षुरिवान्यन्नकारणंदृष्टं । तद्वद्दृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेद कोहेतुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतत्त्वे कश्चिद्यदिप्रकाशयति । तदिदमनु वादमात्रंप्रामाण्यंतस्यसिद्धतिनकि ञ्चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनि ष्ठासमाप्यते । ततस्तयैवयाक्तृप्तिः किन्त्वान्यैप्रमान्तरैः ॥

प्रमाणबाधितार्थकः । तर्कविशेषे । आत्माश्रयादिचतुष्कान्यप्रसङ्गत्वञ्च तस्यलक्षणम् । सद्विविधः । व्याप्ति ग्राहकोविषयपरिशोधकश्चतत्राद्यो यथा । धूमोयदिवह्निव्यभिचारीस्या त्तदावह्निजन्योनस्यात् । द्वितीयस्तु० पर्वतोयदिनिर्वह्निः स्यात्निर्धूमः स्यात् ॥

प्रमाणभूतः । त्रि० प्रामाण्यंप्राप्ते ॥

प्रमाणमूलः । पुं० परमात्मनि । च क्षुरादीनांचक्षुरादिरूपे ॥

प्रमाणविषयः । त्रि० अविज्ञातवस्तु- नि ॥ अविज्ञातः प्रमाणानांविष

योवादिनांमत : ॥

प्रमाणसामान्यम् । न० त्रिविधप्रमा णे ॥ दृष्टमनुमानमाप्तवचनञ्चसर्व प्रमाणसिद्धत्वात् । त्रिविधंप्रमाण मिष्टंप्रमेयसिद्धि : प्रमाणाद्धि ॥

प्रमाणिका । स्त्री० अनुष्टुभ : प्रभेदे ॥ यथा । प्रमाणिकाजरौलगौ । यथा । पुनातुभक्तिरच्युतासदाऽच्यु ताङ्घ्रिपद्मयो : । श्रुतिस्मृति प्रमाणिकाभवाम्बुराशितारिका ॥

प्रमातामह : । पुं० मातामहपितरि ॥ प्रकृष्टोमातामह : । प्रादिसमास: ॥

प्रमातामही । स्त्री० मातामहजनन्याम् ॥ प्रकृष्टामातामही । प्रादिस० ॥

प्रमाता । पुं० वृत्तिमदन्त : करणोप हिते० प्रमाणव्यापाराश्रये० बुद्धिप्र तिविम्बितेचिदात्मनि ॥ लौकिक- वैदिकव्यवहारेष्वभ्रान्तेजीवे ॥ प्र- माणैर्योर्थंप्रमिणोति० सचचेतनोजी वउच्यते ॥ प्रकृष्टोमाता ॥ प्रमाता रम् विनाशास्त्रंकस्यस्वार्थावबोधकृ त् । प्रमातापिविनाशास्त्रंकेनार्थम वबुध्यते ॥ स्मृतिनिश्चयसन्देहराग द्वेषादिवृत्तिषु । अन्तरूपेणयोन्वेति सप्रमातास्त्यनिश्चचित् ॥ वृत्तिमद न्त : करणावच्छिन्नाचित्प्रमातेति ॥ स्मराम्यहंनिश्चिनोमिसंशयेराग वानिति । अहंरूपान्वय : स्पष्ट : कर्त्ताभोक्ताप्यसौभवेत् ॥ प्रकृष्टो माता ॥

प्रमाथ : । पुं० प्रमथने । बलाद्धरणे ॥

प्रमाथी । त्रि० प्रमथनशीले । देहेन्द्रि यक्षोभके । व्याकुलत्वकारणे ॥ अ- तिबलीयसि । उपमर्द्दनक्षमे ॥ श- रीरमिन्द्रियाणिचप्रमथितुंक्षोभयितुं शीलमस्यतस्मिन् ॥ मथेविलोडने । प्रिलपेत्यादिनातच्छीलादिषुविनुण् ॥ ॥ पुं० वत्सरविशेषे ॥ राष्ट्रभङ्गश्चदुर्भि क्षंतस्करैश्चोपपीडनम् । जानीया द्विग्रहंघोरंप्रमाथिनिवरानने ॥ १३॥ निष्पत्ति : सर्वशस्यानां सुभिक्षंभव तिप्रिये । प्रमाथिनिजलोद्गारोजल दोमोदतेप्रजा ॥ ४७ ॥ वानरान्तरे

प्रमाद : । पुं० अविमृष्टकृत्ये । अनव धानतायाम् ॥ यथा० समाधिसाध नानुष्ठानसामर्थ्येपि अनुष्ठानशील ता० विषयान्तरव्यापृततयायोगसा धनेष्वौदासीन्यमितियावत् ॥ वस्तु विवेकासामर्थ्ये ॥ चित्तविक्षेपे ॥ सत्त्वकार्यप्रकाशविरोधिनि ॥ तत्का लकर्त्तव्यत्वेनप्राप्तस्यार्थस्यानुसन्धा नाभावे । पूर्वंकर्त्तव्यतयानिश्चिते प्यकर्त्तव्यताबुद्धौ ॥ मदीहर्षे । भा वेघञ् । प्रकृष्टोमाद : ॥ स्वाभावि कज्ञत्वभावात्प्रच्युतौ ॥

प्रमादवान् । त्रि० ज्ञात्मे । प्रमादयु क्ते ॥ प्रमादोऽस्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

प्रमादिका । स्त्री० दूषितायांकन्याया म् । संदूषितायाम् ॥

प्रमादी । त्रि० प्रमादवति । अनवधानतायुक्ते ॥ यथा । कुरङ्गमातङ्गपतङ्गभृङ्गमीनाहता : पञ्चभिरेवपञ्च । एक : प्रमादीसकथंनहन्यतेय:सेवतेपञ्चभिरेवपञ्च ॥ मदोहर्षे । तस्योलादिषु० णमिन्यष्टाभ्योघिनुण् ॥ अनात्ममात्मप्रवणे । मुञ्चगभ्वादिप्रयोजनेष्वासक्तान्तमसि ॥ यथा । प्रत्यक्षगोचरं देवलोकस्यातिप्रमादिनम् । दृष्ट्वाश्रुति : शिरस्ताडमनुक्रोशतिदु : खिता ॥ स्वप्नेपरीचितेद्रष्टादेहादभिन्न : स्वयम्प्रभ : । सुविवेचस्तथाप्येतं परीक्षन्तेनपामरा : ॥ अपिच । प्रमादिनोवहिश्चित्ता : पिशुना : कलहोत्सुका : । संन्यासिनोपिदृश्यन्ते दैवसन्दूषिताशया : ॥

प्रमापक : । त्रि० प्रमाजनके ॥

प्रमापणम् । न० निवर्हणे । मारणे । वधे ॥ मीञ्हिंसायाम् । स्वार्थगय्न्त : । भावेल्युट् ॥

प्रमायुक : । त्रि० प्रमरणशीले ॥

प्रमित : । त्रि० ज्ञाते ॥ माङ्माने । आदिकर्मणिक्त: कर्त्तरिचेतिक्त: । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

प्रमिताक्षरा । स्त्री० जगतीछन्दोभेदे० य० । प्रमिताक्षरामजसमै : कथिता । यथा । अमृतस्यशीकरमिवोद्गिरतीरदमौक्तिकांशुलहरीकुरिता । प्रमिताक्षरामुररिपोर्भणितिर्व्रजसुभ्रुवामभिजहारमन : ॥ त्रि० प्रकर्षेणमिताक्षरे ॥

प्रमिति : । स्त्री० यथार्थज्ञाने । प्रमायाम् ॥ प्रमाणम् । डुमिञ्० । क्तिन् ॥

प्रमीढ : । त्रि० मूत्रिते ॥ घने ॥

प्रमीत : । त्रि० प्रोक्षिते । यज्ञार्थहतपशौ ॥ मृते ॥ प्रमीयतेस्म । मीञ्० । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्मणिक्त : ॥

प्रमीला । स्त्री० तन्द्राम् । अत्यन्तश्रमादिनेन्द्रियापटुत्वे । विषयाज्ञाने ॥ प्रमीलनम् । मीलनिमेषणे । गुरोश्चेत्य : ॥

प्रमुख : । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ न० तदात्वे । तत्काले ॥ त्रि० प्रथमे ॥ श्रेष्ठे । मुख्ये ॥ प्रकृष्टं मुखमस्य ॥

प्रमुखत : । अ० सम्मुखे ॥

प्रमुद् ० त् । त्रि० हृष्टे ॥ आनन्दे ॥ यथा । आत्मनयेमहतिपटे विविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदं प्रयातिपरमात्मा ॥

प्रमुदित : । त्रि० हृष्टे ॥ प्रमोदतेस्म । मुदहर्षे । क्त : ॥

प्रमृतम् । न० कर्षणाख्यवृत्तौ ॥ प्रमृ

संकर्षणंस्मृतमितिमनुः । कर्ष-णाद्भूमिगतप्रचुरप्राणिमरणनिमि-त्तत्वाद्वहुदुःखफलकम् ॥ त्रि० प्र-कर्षेणमृते ॥

प्रमृष्टः । त्रि० व्यामृष्टे ॥

प्रमेयः । त्रि० प्रमाविषये । प्रत्यक्षा-दिप्रमाणैः परिच्छेद्ये ॥ यत्प्रमी-यतेतत्प्रमेयम् । यथाजीवब्रह्मैक्यम् शुद्धचैतन्यं वेदान्तानांप्रमेयम् ॥ आ त्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनःप्रवृत्ति-दोषप्रेत्यभावफलदुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ इ० गोतमसूत्रम् । ९ ॥ प्रकृष्टंमेयम् ॥ प्रमीयते । माङ्० । अचोयत् । ईद्यति । गुणः ॥ प्र-मातुंयोग्योवा ॥ प्रमाणाधीनाप्रमे-यसिद्धिः ॥ प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमे योनिश्चितिस्तथा । यस्मात्निध्यात्प्र सिध्यंतितत्सिद्ध्यैकिमपेक्ष्यते ॥

प्रमेयत्वम् । न० अज्ञातत्वे । प्रमावि षयत्वे ॥ भावे ० त्वः ॥

प्रमेहः । पुं० शुक्रघटितरोगविशेषे । मूत्रदोषे । मेहे ॥ प्रकृष्टोमेहः ॥ अस्यनिदानम् । आस्यासुखंस्वप्नसु-खंदधीनिग्राम्यौदकानूपरसाः प यांसि । नवान्नपानंगुडवैकृतञ्चप्र मेहहेतुः कफकृच्चसर्वम् ॥

प्रमोदकः । पुं० मोचने ॥ प्रकर्षेणमु च्यते । सुच्लृ० । कर्मणिघञ् ॥

प्रमोचनः । त्रि० प्रमोचणे ॥ प्रकृष्ट मोचनकर्तरि ॥

प्रमोचनी । स्त्री० गवाद्याम् । गोडु म्बायाम् ॥

प्रमोदः । पुं० हर्षे ॥ मुद१ । घञ् । प्रकृष्टोमोदः ॥ वत्सरवि० । उत्प न्नञ्जगत्सर्वधनधान्यैसमाकुलम् । नित्योत्सवः प्रजावृद्धिः प्रमोदेजा यतेप्रिये ॥ ४ ॥

प्रमोदनः । पुं० विष्णौ ॥ प्रमोदतेह्र प्यतिस्वरूपानन्दानुभवात्० । मुद० । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ ध्यायिनोयोगिनः प्रमोदयतिहर्षय ति । मुदेःप्रपूर्वाण्णिजन्तात्कर्त्त रिल्युट्० औणादिकोयुज्वा ॥

प्रमोदितः । पुं० कुवेरे ॥ मुद० । क्तः उदुपधादितिवाकित् ॥ त्रि० प्रमो दयुक्ते ॥

प्रमोदी । त्रि० प्रकृष्टहर्षयुक्ते ॥

प्रमोदिनी । स्त्री० जिङ्गिनीवृक्षे ॥

प्रम्लोचा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

प्रयन् । त्रि० गच्छति ॥ प्रैति । इणः शतरि० यणादेशः ॥

प्रयतः । त्रि० पवित्रे ॥ अहिंसारते ॥ प्रयच्छतिस्म । यम० । अकर्मकत्वा त्कर्तरिक्तः । मलोपः ॥ यद्वा । प्र-यतते । यतीप्रयत्ने । अच् ॥

प्रयतनम् । न० साधने ॥ प्रपूर्वाद्यतते र्नपुंसकेभावेल्युट् ॥

प्रयतात्मा । त्रि० शुद्धबुद्धौ ॥ प्रयतआ

त्नायस्त : ॥
यत्ना । स्त्रि० संस्कृते ॥
यत्न : । पुं० पुरुषकारे । कृतौ ।
प्रयासे । करणा० करणे० इ० भा० ॥
सर्वमेवेहहिसदा संसारेरघुनन्दन
। सम्यक्प्रयत्नात्सर्वेणपौरुषात्स
मवाप्यते ॥ प्रयतनम्० प्रयत्यतेऽने
नवा । यतीप्रयत्ने । यजयाचेतिन
ङ् ॥ न्यायमतेसत्रिविधो यथा ।
प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकार-
णम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यंतान्त्रिकैःप
रिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्ये
ष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य
चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकोभवेत् ॥ नि
वृत्तिस्तुभवेद्द्वेषा द्विष्टसाधनता
धिय : । यत्नोजीवनयोनिस्तुसर्वदा
तीन्द्रियोभवेत् ॥ शरीरप्राणसञ्चार
कारणंपरिकीर्त्तितम् । इ० भा०
प० ॥ वैयाकरणरीत्यातुवर्णानांकर
णान्तरे । सचाभ्यन्तरबाह्याभ्यांभेदा
भ्यांद्विविधोमत : ॥ तत्राद्यश्चतुर्धा
। स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसंवृतभेदा
त् । तत्रस्पृष्टंप्रयतनंस्पर्शानाम् ई
षत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ विवृतमूष्म
णाम्स्वराणाञ्च । ह्रस्वावर्णप्रयोगेसं
वृतम् । प्रक्रियादशायान्तुविवृतमे
व । एतेषामाभ्यन्तरत्वम्वर्णोत्पत्ति
प्रागभाविकत्वात् । तथाहि । नाभि
प्रदेशात्प्रयत्नप्रेरितोवायु : प्राणो-

नाम० ऊर्ध्वमाक्रामन्नुर : प्रभृतीनि
स्थानान्याहन्ति० ततोवर्णस्य० तद
भिव्यञ्जकसाधुर्नर्वा० उत्पत्ति : । त
त्रोत्पत्तेः : प्राग्यदाजिह्वाग्रोपाग्रम
ध्यमूलानि० तत्तद्वर्णोत्पत्तिस्थानंता
ल्वादिसम्यक्स्पृशन्ति० तदास्पृष्टता
। ईषद्यदास्पृशन्तितदेषत्स्पृष्टता
। समीपावस्थानमात्रेसंवृतता । दू
रत्वेचविवृतता । अतएवइचुयशा
नांतालव्यत्वाविशेषेपि० तालुस्थानं
नसहजिह्वाग्रादीनां० चवर्गोच्चारणे
कर्तव्येसम्यक्स्पर्शः शकारेकारयो
स्तुदूरेऽवस्थितिरित्याद्यनुभवं शिक्षाका
रोक्तिञ्चानुसृत्यविवेचनीयम् ॥ बा
ह्यस्त्वेकादशधा । विवारः संवारः
श्वासो० नादोघोषोऽघोषोल्पप्राणो
महाप्राण० उदात्तोऽनुदात्तः स्वरित
श्चेति । वर्गाणांप्राथमानाञ्चतुर्णांपञ्च
मेपरेमध्ये यमोनामपूर्वसदृशोवर्ण :
प्रातिशाख्ये प्रसिद्ध : २० । यथापलि
क्क्नी० चख्नतु : अग्निः० घ्घ्न
न्ति० इत्यत्रक्रमेण० कखगघेभ्य: परे
तत्सदृशाएवयमा : । तथाच० खफ
छठथचटतकपा : एतद्यमा : ≍क
≍पौ० विसर्ग : शषसा : २६ ए
षांविवारश्वासघोषा : । (०)०)०)
हयवरलञमङणनझभघढधजबगा
डदा : ० एतद्यमा : ० स्वरानुस्वा
रा : ४० एषांसंवारनादघोषा : ।

कचटतपगजडदबङञणनमा: ० तद्य सा : यरलवा : ० स्वरा: ३८ एषो मल्पप्राणा: । खछठथफघझढधभा: एतदघमा : शषसहा : ० अनुस्वार विसर्ग ᳵ क ᳶ पा: ९८ ० एषांमहाप्रा णा: । अइउऋऌएऐओऔ ८ एषामु दात्तानुदात्तस्वरिता: । विवारसंवा रादयस्तु ० वर्णोत्पत्ते : पश्चान्मू र्द्धि प्रतिहते निवृत्ते प्राणाख्ये वाया वुत्पद्यन्ते ० इतिवाह्योद्रव्यु च्यन्ते । गलविलस्यसङ्कोचात्संवार : । तस्यैवविकाशाद्विवार : । एतौ च संवृतविवृतरूपाभ्यन्तराभ्यांभिन्ना वेव । तयो स[illegible]रावस्थाना त्मकत्वादित्यवधेयम् ॥

प्रयत्नवान् । त्रि० प्रतियत्ने । प्रकृष्टय त्नविशिष्टे । प्रयत्नोस्यास्ति । म तुप् ॥

प्रयत : । त्रि० सुसंस्कृते । घृतचतु र्भागादिद्रव्यान्तरैःप्रयत्नात्संस्कृते पक्वव्यञ्जनादौ प्रयच्छतेस्म । यमुप्र दत्ते । दाक्षणिक : ॥

प्रयाग : । पुं० तीर्थविशेषे । भा स्करक्षेत्रे । अत्रमुण्डनंकर्त्तव्यम् । मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंवि धि : । वर्जयित्वागयांगङ्गांविशा लांविरजांतथा ॥ प्रयागतीर्थयात्रा यांपितृमातृवियोगत : । कचानां वपनं कुर्याद् व्यानविकचोभवेत् ॥ गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गु रोर्मृतौ । आधानेसोमपानेचवपनं सप्तसुस्मृतमितिस्मृतिसमुच्चय- लिखितवचनं प्रयागावच्छिन्नगङ्गाय विधायकम् । गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मु ण्डनं योनकारयेत् । सकोटिकुल संयुक्तआकल्पंरौरवेवसेत् ॥ यज्ञे ॥ शतमखे । शक्रे ॥ अश्वे ॥

प्रयागभय : । पुं० इन्द्रे ॥

प्रयाज : । पुं० यज्ञाङ्गे ॥ पञ्चप्रया जा : । यजेर्घञ् ० प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गइतिकुत्वाभावोनिपात्यते ॥

प्रयाणम् । न० प्रस्थाने । गमने ॥ प्रपूर्वाद्यातेर्ल्युट् ॥ उद्घाटितेन वद्वारेपञ्जरेविहगोऽनिल : । यत्ति ष्ठतितदाश्चर्यंप्रयाणेविस्मय : कु त : ॥

प्रयाणकाल : । पुं० अन्तसमये ॥ सौह्रर्त्तिकावेदितगमनसमये ॥ प्रयाणस्यकाल : ॥

प्रयान् । त्रि० धावति ॥ यातेर्लट : शत्रादेश : ॥

प्रयात : । पुं० सौप्तिके । रात्रियुद्धे ॥ भृगौ ॥ न० गमने ॥ त्रि० गतेऽस्थिते । गया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेणयात : ॥ याते : कर्मणि क्तोवा ॥

प्रयाम : । पुं० नीवारके । महर्घ्यहेतो धान्यसंचये ॥ प्रयादरे ॥ प्रयम

णम् । यमेर्घञ् ॥

प्रयास : । पुं० आयासे । क्रमे । श्रमे॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । घञ् । प्रकृष्टोयास : ॥

प्रयुक्त : । त्रि० प्रेरिते ॥ निरूपिते ॥ कृतप्रयोगे ॥ युज्यतेस्म । युजिर्० । क्त : ॥ प्रकर्षेणयुक्ते ॥ य० । गुण प्रयुक्ता : परमर्मभेदिन : शरादवा वंशभवाभवन्तिहि । तथाविधाये तुविशुद्धवंशजा व्रजन्तिचापादृव तेऽतिनम्रताम् ॥ प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रयुक्ति : । स्त्री० प्रयोजने ॥ प्रकृष्ट युक्तौ ॥

प्रयुतम् । न० नियुते । दशलक्षे ॥ १०००००० ॥

प्रयोक्ता । त्रि० उत्तमर्णे ॥ प्रवर्त्तके ॥ अनुष्ठातरि ॥ महाक्रतोर्विश्वजित : प्रयोक्तेतिरघु: ॥

प्रयोग : । पुं० कार्मणे ॥ प्रयुक्तौ ॥ निदर्शने ॥ वशीकृतौ ॥ अश्वे ॥ अनुष्ठाने ॥ प्रकृष्टोयोग : ॥ शब्दे ॥ प्रयुज्यते प्रयोजनंवा ॥ युजिर्० घञ् ॥

प्रयोगविधि : । पुं० प्रयोगप्राशुभाव बोधकेविधौ ॥ सचाङ्गवाक्यैकवाक्यतापन्न : प्रधानविधिरेव । सहि साङ्गंप्रधानमनुष्ठापयन् विलम्बे प्रमाणाभावादविलम्बापरपर्यायंप्रयोगप्राशुभावंविधत्ते । यथा०वेदं कृत्वावेदिंकरोतीत्यादि । नचतदविलम्बेपिप्रमाणाभावइतिवाच्यम् । विलम्बे ह्यङ्गप्रधानविध्येकवाक्यतावगततत्साहित्यानुपपत्ति : । विलम्बेनक्रियमाणयो : पदार्थयोरिदमनेनसहकृतमितिसाहित्यव्यवहाराभावात् । सचाविलम्बोनियतेक्रमआश्रीयमाणेभवति । अन्यथाहि किमेतदनन्तरमेतत्कर्त्तव्यम्०एतदनन्तरंवेतिप्रयोगविक्षेपापत्ते : । अत : प्रयोगविधिरेवस्वविधेयप्रयोगप्राशुभावसिद्ध्यर्थंनियतंक्रममपिपदार्थविशेषणतयाविधत्ते । अतएवाङ्गानांक्रमबोधकोविधि : प्रयोगविधिरित्यपिलक्षणम् । तत्रक्रमोनाम विततिविशेष : पौर्वापर्यरूपोवा । तत्रश्रुत्यर्थपाठादीनिषट्प्रमाणानि भवन्ति ॥

प्रयोगार्थ : । पुं० प्रत्युत्क्रमे । प्रधानप्रयोगानुकूलेप्रयोजनानुष्ठाने ॥ प्रयोजनम् । युजिर्० । घञ् । प्रयोगोर्थोस्य ॥ प्रयोगशब्दैतौ ॥

प्रयोगी । त्रि० प्रयोगवति ॥ प्रयोगोऽस्यस्य । अतइनिठनौ ॥ प्रयोक्तरि । ऋत्विजे ॥

प्रयोग्य : । त्रि० अश्वादौ ॥ प्रयुज्यते । युजिर्० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रयोजक : । त्रि० प्रयोगकर्त्तरि । नि

योगकर्त्तरि । यः कर्त्तारंकारयति तस्मिन् ॥ प्रेरके । कर्त्तुर्व्यापारानुकूलव्यापारवति ॥ प्रयोजयति । युज० । ण्वुल् ॥

प्रयोजनम् । न० कार्ये ॥ हेतौ ॥ सर्वस्यैवहिशास्त्रस्यकर्मणोवापिकस्यचित् । यावत्प्रयोजनंनोक्तंतावत्तत्केनगृह्यते ॥ सिद्धार्थंसिद्धसम्बन्धंश्रोतुंश्रोताप्रवर्त्तते । ग्रन्थादौतेनवक्तव्यःसम्बन्धःसप्रयोजनः ॥ फले ॥ यथा । वेदान्तानांप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपानन्दावाप्तिश्चेतिप्रयोजनम् ॥ प्रयोजनमनुद्दिश्यनमन्दोपिप्रवर्त्तते ॥ युजिर्० । ल्युट् ॥ प्रयोजनंलक्षयति गोतम : । यमर्थमधिकृत्यप्रवर्त्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ २४ ॥ अधिकृत्य० उद्दिश्य । तथाच०प्रवृत्तिहेत्विच्छाविषयत्वंप्रयोजनत्वम् । विषयत्वंसाध्यताख्यविषयताविशेषः ॥ कारणव्युत्पत्त्याप्रयोजके ॥

प्रयोजयिता । त्रि० नियोजयितरि ॥

प्रयोज्यः । त्रि० भृत्ये । प्रयोक्तुंशक्यः ॥ प्रपूर्वाद्युजेर्ण्यत् । प्रयोज्यनियोज्यावितिवर्गाभावोनिपातनात् ॥ न० मूलधने ॥

प्ररूढः । पुं० जठरे ॥ त्रि० बद्धमूले ॥ बद्धे ॥ प्रकर्षेणरूढः ॥ जाते ॥

प्ररोहः । पुं० उद्गमे । अङ्कुरे ॥ प्रज न्यग्रोधादौशाखावलम्बिन्यधोमूले-ङ्कुरे ॥ प्रकृष्टोरोहः ॥

प्ररोही । पुं० नन्दीवृक्षे ॥

प्रलपनम् । न० प्रलापे ॥

प्रलपितः । त्रि० कथिते ॥ प्रपूर्वाल्लपेः कर्मणिक्तः ॥

प्रलब्धः । त्रि० वञ्चिते ॥

प्रलम्बः । पुं० दैत्यभेदे ॥ सचमनुष्यवध्यः । यथा । एकाक्षरप्रभोरिष्टः प्रलम्बनरकौतथा । इन्द्रवाधनकेशीचपरःशङ्खोथधेनुकः ॥ गवेष्टिकोगवाक्षश्चतालकेतुश्चवीर्यवान् । एतेमनुष्यवध्यास्तुदनोःपुत्रान्वयाःस्मृताः ॥ त्रपुषे ॥ पयोधरे ॥ तालाङ्कुरे ॥ शाखायाम् ॥ हार प्रभेदे ॥ प्रलम्बने ॥ त्रि० लम्बमाने ॥

प्रलम्बघ्नः । पुं० रामे । बलदेवे ॥ प्रलम्बंहतवान् । मू० कः ॥

प्रलम्बभित् । पुं० बलभद्रे ॥ प्रलम्बंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

प्रलम्बाण्डः । पुं० दीर्घाण्डकोषिणि ॥ प्रलम्बः अण्डोयस्य सः ॥

प्रलम्बितः । त्रि० प्रकर्षेणलम्बमाने मालादौ ॥

प्रलम्भनम् । न० मिथ्याफलाख्याने ॥ वञ्चने ॥

प्रलयः । पुं० मरणे ॥ मृत्यौ ॥ प्रकर्षेणलीयन्तेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यासंहृत्त

रि ॥ मूर्च्छायाम् । नष्टचेष्टत्वे । सात्त्विकभावे ॥ प्रलय : सात्त्विकोभावोभावइत्युक्तः ॥ क्षये ॥ तिरोभावे ॥ सत्कार्यवादेहिकपालेषुविद्यमानस्यैकघटादेस्तिरोभावप्रलयोयथातथैवकारणात्मनाविद्यमानानांतत्त्वानांतिरोभावएवःलयोविवक्षित : ॥ कल्पान्ते । संवर्त्ते । नये ॥ सचतुर्विधोयथा । नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोद्विज । नित्यश्चसर्वभूतानांप्रलयोऽयंचतुर्विधः ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तत्रयच्छेतेजगतःपतिः । प्रयातिप्राकृतेचैवब्रह्माण्डंप्रकृतौलयम् ॥ ज्ञानादात्यन्तिक : प्रोक्तोयोगिनःपरमात्मनि । नित्यंसदैवजातानांयोनिनाशोदिवाऽनिशमिति ॥ पश्चान्यत्रदैनंदिनप्रलयं ॥ प्रलयनम्०प्रलीयन्ते पदार्थाअत्र । लीङ्० । एरच् ॥

प्रलयान्त : । त्रि० यावज्जीवमनुवर्त्तमाने ॥ प्रलय : अन्तोयस्य ॥

प्रलाप: । पुं० अनर्थकेवचसि । प्रयोजनशून्ये उन्मत्तादिवचने ॥ रोगाणामुपसर्गोयम् । स्वहेतुकुपिताद्वातात्दसम्बद्धंनिरर्थकम् । वचनंयन्नरोब्रूतेसप्रलाप: प्रकीर्तित : इत्युक्तः ॥ प्रलपनम् । लपव्यक्तायांवाचि । घञ् ॥

प्रलापघ्न । पुं० कुलत्थाञ्जने ॥

प्रलीन : । त्रि० निगूढे ॥

प्रलीनता । स्त्री० प्रलये । इन्द्रियस्वापे । चेष्टानाशे ॥

प्रलेप : । पुं० लेपे ॥ प्रलेपनम् । लिप० । घञ् ॥ शीतस्तनुर्विशोषीचप्रलेप : पित्तहृन्मत : ॥

प्रलेपनम् । न० लेपे ॥ लिपेर्ल्युट् ॥

प्रलेह : । पुं० मांसस्यप्रकारविशेषे ॥ यथा । स्थूलानिमांसखण्डानिक्षालितानिचवारिणा । तप्तस्नेहेविनि : क्षिप्यदर्व्यामञ्चालयन्पचेत् ॥ तप्तंतत्रविनिःक्षिप्यलावणंजलमल्पकम् । पचेत्पटपटाशब्दंतस्मिन्मांसेप्रकुर्वति ॥ प्रक्षिपेद्दाडिमीनीरंवहुलेनपचेत्पुन : । मांसपिण्डप्रसिद्धे तु दद्याच्छुण्ठीमजीरका ॥ ततश्चोत्तार्यतन्मांसं पृथक्कुर्यात्प्रलेहतः । प्रलेहंवाससापूतंस्थापयेद्न्यभाजने ॥ हिङ्गुनाघृतयुक्तेनधूपेनतञ्चधूपयेत् ॥ गौड़देशीयप्रलेहस्तु । हिङ्ग्वार्द्रवीजपूरैर्ना लवणै : संभृतेनतु । कुट्टितामिषपिष्टेनतत्रदाड़िमवीजत: ॥ सैन्धवेनाविसवाराभ्यांप्रलेहोगौड़देशज : ॥ प्रलेहोरुचिदोवल्य : कफानिलरुजापह : । संग्राहीपित्तकृत् किञ्चिच्छिनाद्मानगदान्जयेत् ॥ पूर्णप्रलेहस्तु । मांसपूरणयोगेन कोष्ठाकारंविधाय च । स्विन्नंकृत्तंघृतेभृष्टंप्रलेहविधि

नापचेत् ॥ पूरणस्य प्रलेहोऽयं विज्ञेयो वातनाशनः । अम्लकारकश्चैव मुखवैरस्यहृद्गुरुः ॥ शुक्लवर्णः प्रलेहः । घृते वेसरधान्याकहिङ्गुभूइधिसंयुते । वस्त्रपूतेऽर्द्धसम्पक्वे खिन्नं मांसं विनिःक्षिपेत् ॥ पीतवर्णस्तु । प्रलेहः पीतवर्णोऽपि कार्यः शुक्लप्रलेहवत् । विशेषोऽत्र हरिद्रायाः संसर्गः कुङ्कुमस्य वा ॥ रक्तवर्णोऽपि । तप्तस्नेहे क्षिपेद्धिङ्गु संयुतं कासमर्दकम् । धान्यकं लवणाजाजीधौतं मांसञ्च तत् क्षिपेत् ॥ ततोऽर्द्धस्फुटिते मांसे दाड़िमोबीजसंयुते । सपक्वे चातिमृदुले तक्रं शुण्ठीं च निःक्षिपेत् ॥ ततउत्तार्य वस्त्रेण गालयेद् प्रयेद्दपि । रक्तवर्णप्रलेहस्य संसिद्ध्यर्थं विनिक्षिपेत् । कासमर्द्दं दाड़िमस्य स्थाने शिषन्तु पूर्ववत् ॥ हरितवर्णस्तु । मेथिकाकासमर्द्दाम्लकल्केन चक्रावलिते । घृते मांसं विनिःक्षिप्य पचेत् शुक्लप्रलेहवत् ॥ सिद्धे च गालयेद्वस्त्रे कृत्वा वर्णप्रयोजनम् । ताम्बूलं कष्टजङ्गारं देयं हरितहेतुना ॥ अरुचौ रुचिदः सद्यो नानावर्णप्रसाधितः । प्रलेहः कफवातघ्नः किञ्चित् पित्तकरो लघुः ॥ वटकप्रलेहोऽपि । माषस्य पिष्टिका सूक्ष्मा वेसवारेण संयुता । बहुधा क्रियते तस्या वटिका वटकादिकम् ॥ आमविम्बीफलाकारं लड्डु-काबटकादिकम् । शृङ्गाटकफलाकारं यथाबुद्धिप्रकारजम् ॥ कृत्वा हि बहुधाधारे खेदितं घृतभावितम् । सवेसवारजे तक्रे क्वथिते च मनोरमे ॥ निःक्षिप्य चालयेद्दीषदुत्तार्यैलादिवासिते । एवन्तु बहुधा कार्यो माषमुद्गप्रलेहकः ॥ प्रलेहो वातजिद्वल्यः शुक्रमांसप्रदो रसः । प्रीणनः प्राणयुक्तानां शुक्रदः क्षीणरेतसाम् ॥ मत्स्यप्रलेहस्तु । मांसप्रलेहवत् कार्यः प्रलेहो मत्स्यसम्भवः । आदौ तैले परं पक्वं सर्वमन्यत्तु पूर्ववत् ॥ वर्णस्य करणे देयं पूर्वोक्तं द्रव्यकं हियत् । उद्धूलनं सुगन्धाय दातव्यं पूर्वसम्भवम् ॥ मत्स्यखण्डप्रलेहस्तु । सम्यक् प्रचालितं मत्स्यं वेसवारेण वेष्टितम् । तप्ततैले क्षिपेत् खण्डं हिङ्गुसैन्धवमिश्रितम् ॥ प्रलेहविधिवत् स्याद्धो मत्स्यखण्डप्रलेहकः ॥

प्रवक्ता । त्रि० वाग्मिनि । वावदूके ॥ वेदादिवाचके ॥ यथा । जातिमात्रोपजीवी वा कामं स्याद्ब्राह्मणब्रुवः । धर्मप्रवक्ता नृपतेर्न तु शूद्रः कदाचनेति ॥ उपदेष्टरि ॥ प्रकृष्टो वक्ता ॥

प्रवचनम् । न० आगमे । वेदे ॥ न० प्रकृष्टवचने ॥ प्रोच्यते । वच० । ल्युट् ॥ अनेकवेदस्वीकरणे ॥ शिचादिवेदाङ्गेषु ॥ अध्यापने ॥ ब्राह्मणस्यैव प्रवचनेऽधिकारो न क्षत्रियादे-

ब्राह्मणात्मनासमस्तानांवेदानांप्रवचनंकुर्वन्वेदस्यायमितिब्राह्मणइति ब्राह्मणनामार्थभाष्यम् ॥ प्रकर्षेण उच्यतेवेदार्थएभिरितितथा ॥ त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥ यथा । अपिचक्रु : प्रवचनमेकंशुश्रूषवोऽपरे ॥

प्रवचनीय : । त्रि० प्रवक्तरि ॥ प्रवाच्ये ॥ प्रवक्ति० प्रोच्यतेवा । वच ० । अनीयर् । भव्यगेयप्रवचनीयेतिसाधु : । प्रवचनीयोगुरु: स्वाध्यायस्य० । प्रवचनीय : स्वाध्यायोगुरुणा ॥

प्रवञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ वञ्चु० प० प्र० : ल्युट् ।

प्रवण : । पुं० चतुष्पथे । क्षणे । आवर्त्ते ॥ त्रि० क्रमनिम्नमहीभागे ॥ उद्दारे ॥ प्रह्वे ॥ प्रगुणे ॥ आयत्ते ॥ क्षीणे ॥ प्रवणं ऽनेनात्र वा । प्रु ङ्गतौ । ल्युट् ।

प्रवत्स्यन् । त्रि० प्रवासंकरिष्यति ॥

प्रवत्स्यत्पतिका । स्त्री० नायिका प्रभेदे ॥

प्रवयणम् । न० प्रवतोदे ॥ प्रवीयते ऽनेन । अजगतिक्षेपणयो : । ल्युट् ॥ वायाविति प्राप्तिकोवि : कृत्यचइतिणत्वम् ॥

प्रवया : । त्रि० स्थविरे । वृद्धे ॥ प्रगतंवयोऽस्य ॥

प्रवर : । पुं० सन्ततौ ॥ गोत्रप्रवर्त्तक मुनिव्यावर्त्तके मुनिगणे ॥ तथा

जयमदग्निगोत्रस्यप्रवरा : ० यमदग्न्यौर्ववशिष्ठा : ३ । भरद्वाजगोत्रस्य० भरद्वाजाङ्गिरसवार्हस्पत्या: ३ विश्वामित्रगोत्रस्य० विश्वामित्रमरीचिकौशिका : ३ । अत्रिगोत्रस्य४ अत्र्यात्रेयशातातपा : ३ । गौतमगोत्रस्य ५ गौतमवशिष्ठवार्हस्पत्या : ३ । वशिष्ठगोत्रस्य ६ वशिष्ठ: १ । केषाञ्चित्वशिष्ठात्रिसाङ्कृतय : ३ । काश्यप गोत्रस्य ७ काश्यपाप्सारनैध्रुवा: ३ । अगस्त्यगोत्रस्य ८ अगस्ति दधीचिजैमिनय : ३ । सौकालिनगोत्रस्य ९ सौकालिनाङ्गिरस वार्हस्पत्याप्सारनैध्रुवा: ५ । मौद्गल गोत्रस्य १ । और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । पराशर गोत्रस्य ११ पराशरशक्तिवशिष्ठा: ३ । बृहस्पतिगोत्रस्य १२ बृहस्पति कपिलपार्वणा : ३ । कात्सनगोत्रस्य १३ अश्वत्थदेवलदेवराजा : ३ विष्णुगोत्रस्य १४ विष्णुवृद्धि कौरवा : ३ । कौशिक गोत्रस्य १५ कौशिकात्रिजमदग्नय : ३ । कात्यायनगोत्रस्य १६ अत्रिभृगुवशिष्ठा: ३ । आत्रेयगोत्रस्य १७ आत्रेय शातातपसाङ्ख्या : ३ । काण्वगोत्रस्य १८ काण्वाश्वत्थदेवला: ३ । कृष्णात्रेयगोत्रस्य १९ कृष्णात्रेयात्रेयाश्वासा : ३ साङ्कृतिगो

वस्य २० भव्याहाराचिसाङ्कृत य : ३ । कौण्डिन्यगोत्रस्य २१ कौण्डिन्यस्तिमिककौत्सा : ३ । गर्गगोत्रस्य २२ गार्ग्यकौस्तुभ माण्डव्या : । ३ । भाङ्गिरसवशिष्ट बार्हस्पत्या : ३ । भनात्रकाच गोत्रस्य २४ गार्ग्यगौतमवशिष्टा : ३ । भव्यगोत्रस्य २५ भव्यवलि सारस्वता : ३ । जैमिनिगोत्रस्य २६ जैमिन्युतथ्यसाङ्कृतय : ३ । हरितगोत्रस्य २७ कुत्सहद्धाङ्गि रोवार्हस्पत्या : ३ ॥ शाण्डि गोत्रस्य २८ शाण्डिल्यासितदे वला : ३ । वात्स्यगोत्रसावर्णगो त्रो : २९ ३० औवर्च्यवनभार्गव जामदग्न्याप्रुवत : ५ । भालंबा यन गोत्रश ३१ भालंबायनशा लङ्कायन शाकटायना : ३ । वैया घ्रपद्यगोत्रस्य ३२ साङ्कृति : १ । घृतकौशिकगोत्रस्य ३३ कुशिक कौशिकघृतकौशिका : ३ कैषाश्वित् कुशिककौशिकवभ्रुला : ३ । शक्ति गोत्रस्य ३४ शक्तिपराशरवशिष्ठा : ३ काण्वयनगोत्रस्य ३५ का ण्वायनाङ्गिरसवार्हस्पत्यभरद्वाजा- जमीढा : ५ । वासुकिगोत्रस्य ३६ भत्रोभ्यानन्तवासुकय : ३ । गौतमगोत्रस्य ३७ गौतमाप्सारा ङ्गिरसवार्हस्पत्यनैध्रुवा : ५ कै षाश्वित्गौतमाङ्गिरसाशासा : ३ । शुनकगो० ३८ शुनकशौनकगृत्स मदा : ३ । सौपायनगोत्रस्य ३९ औवर्च्यवनभार्गवजामदग्न्याप्रुव- त : ५ । प्रवरा : ॥ इतिधनञ्जय कृतधर्मप्रदीपेगोत्रप्रवरविवेक : ॥ न० गोत्रे ॥ भगुरुणि ॥ त्रि० श्रे ष्ठे ॥ प्रव्रियते० शेत्रधुर्युभ्यामुत० कीर्त्यते । वृञ्० । यद्वृद्रित्यप् ॥ प्रवरश्च वा ॥

प्रवरललितम् । न० वृत्तिप्रभेदे ॥ य- था । यमौनसौगमप्रवरललितंनाम वृत्तम् ॥ भुजोत्क्षेप : शून्ये चलव- लयझङ्कारयुक्तश्चलत्पादन्यास : प्रकटिततुलाकोटिनाद: । स्मितंच क्रुऽकस्माद्दृशिपटुकटाक्षोर्मिलीला हरीजीयादीहक्प्रवरललितंवल्लवी नम् ॥

प्रवर्ग : । पुं० होमाग्नौ ॥

प्रवर्ग्य : । पुं० वैदिककर्मविशेषे ॥ म- हावीरे ॥

प्रवर्त्तक : । त्रि० प्रेरके । प्रवर्त्तनका रिणि ॥ प्रवृत्तिजनके ॥ यथा । प्र- वर्त्तकंवाक्यमुवाचचोदनांनिवर्त्तकं नेत्रमुवाचभाष्यकृत् । ततश्चविष्णो- नविचोदनास्तिसाप्रवर्त्तिकायानभ वेदितिस्थिति : ॥ इतिसङ्क्षेपशा रीरकं ॥

प्रवर्त्तकत्वम् । न० प्रवृत्तिजनकत्वे ॥

प्राय : प्रवर्त्तकत्वं विधिवचसांलो-
कवेदयोर्दृष्टम् । सिद्धं बोधयतोऽर्थं क
थमेतद्भवतितत्त्वमस्यादेः ॥ ३८ ॥
विधिरेवनप्रवृत्तिं जनयत्यभिलषित
वस्तुबोधोऽपि । राजाभवतिसुतोभू-
दितिबोधेनप्रवर्त्ततेलोकः ॥

प्रवर्त्तनम् । न० प्रेरणे । आज्ञा
पने ॥ प्रवृत्तौ ॥ आरम्भे ॥

प्रवर्त्तना । स्त्री० पर्येषणायाम् ॥ उत्
कृष्टस्यनिकृष्टं प्रत्याज्ञायाम् ॥ प्र-
वृत्तिजनकत्वे । प्रवृत्तिहेतुव्यापा-
रे ॥ प्रवर्त्तकराजादिनिष्ठायाम् ॥
णिजर्थे ॥ सर्वानुगतं प्रवर्त्तनासा-
मान्यं णिचोऽर्थः । प्रेषणादयोवि-
शेषास्तु० अर्थप्रकरणादिगम्या-
इतिबोध्यम् ॥

प्रवर्त्तयिता । वि० कर्त्तरि ॥

प्रवर्त्तितः । त्रि० जाते ॥ उत्पादि-
ते ॥ यथा । प्रवर्त्तितोदीपइवप्र-
दीपादितिरघुः ॥

प्रवर्द्धनम् । न० विवर्द्धने ॥

प्रवर्षणः । पुं० अद्रिविशेषे ॥ न०प्र-
कृष्टवर्षणे ॥ तल्लक्षणमाहवराहा
चार्यः । ज्येष्ठांनासमतीत्यायांपूर्वा
षाढादिसंवृष्टेनशुभमशुभंवावाच्यं
परिमाणंचाम्भसस्तज्ज्ञैः ॥ जलप्र
माणार्थमाह । हस्तविशालंकुण्डक
मधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देशः ॥ प
ञ्चाशत्पलमाढकमानेनमिनुयाज्-
जलं पतितम् ॥ प्रवर्षप्रमाणमा
ह । येनधरित्रीमुद्राजनितावाविन्द
वस्तृणाग्रेषु । वृष्टेनतेनवाच्यं परि
माणंवारिणः प्रथमम् ॥ मुद्राजनि
ता० विगतधूलिजाला । मतान्तरमा
ह । केचिद्यथाभिवृष्टं दशयोजनम-
ण्डलंवदन्त्यन्ये । गर्गवशिष्ठपराशर
मतमेतद्द्वादशान्नपरम् ॥ येषुचभेष्व
भिवृष्टंभूयस्तेष्वेववर्षतिप्रायः ।
यदिनाप्यादिषुवृष्टं सर्वेषुतदात्वना
वृष्टिः ॥ नक्षत्राणांवृष्टिप्रमाणमा-
ह । हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनि-
ष्ठासुषोडशद्रोणाः । शतभिषगैन्द्र
स्वातिषुचत्वारःकृत्तिकासुदश ॥
श्रवणमघानुराधाभरणीमूलेषुदशच
तुर्युक्ताः । फाल्गुन्यांपञ्चकृतिः पु
नर्वसौविंशतिर्द्रोणाः । ऐन्द्राग्न्याख्य
वैश्वे विंशतिःसार्पेदशत्यधिकाः
॥ आहिर्बुध्न्यार्यम्णप्राजापत्येषु
पञ्चकृतिः । पञ्चदशाजेपुष्ये चकी
र्त्तितावाजिभेदशद्वौच ॥ रौद्रेषो-
डशकथिताद्रोणानिरुपद्रुतेष्वेते ॥
अत्रविशेषमाह । रविरविसुतकेतुपी
डितेभेक्षितितनयत्रिविधाद्भुताहते
च । भवतिचनशिवंनचापिवृष्टिः शु
भसहितेनिरुपद्रवेशिवञ्चेति ॥

प्रवलाकी । पुं० भुजङ्गे ॥ चित्रमेख-
लके ॥

प्रवर्हः । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रव-

हंति । वहवहो । पचाद्यच् ॥

प्रवह : । पुं० वहिर्यात्रायाम् । पुरा-द्बहिर्गमने ॥ वायुमात्रे ॥ सप्तवायू-न्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतु० आवहवा-योरूर्द्ध्वंस्थित : ॥ सनित्यंप्रत्यग्गति : तस्यतुमध्यसंस्था : । नक्षत्र-कक्षा : खचरै : समेतायस्मात्तत--स्तेनसमाहृतोयम् । भपञ्जर : खे-चरचक्रयुक्तोभ्रमत्यजस्रंप्रवहानिलेनेतिशिरोमणि: ॥ यस्माज्ज्योतीं-षिवहतिप्रवहस्तेनसस्मृत : ॥ * ॥ अस्यार्थ : ॥ यस्माज्ज्योतींषिप्रकर्षेण वहतितेनसवायु:प्रवह: स्मृत : ॥ प्रवहस्यैवभेदा : सर्वेवायुस्कन्धा : ॥ इतिविष्णुपुराणेद्वितीयेंशे १२ अ-ध्याय : ॥ वायोर्द्वितीयस्कन्धे ॥ ऋतुजित्सत्यजित्सेनजिद्मित्रावमित्रजित् । भूरिमित्रसुषेणौचेत्याभानो : प्रवहोगण : ॥ प्रकृष्टोवह : । गोचरसञ्चरतिसाधु : ॥ पुरतोगच्छन्प्रवहोवायु : ॥

प्रवहणम् । न० कर्णीरथे । डयने । स्त्रियोवहनाययानविशेषे । चौडोला० इ० भा० । अधुना० पीनसखर्खरिया० इ० प्र० ॥ प्रोह्यतेऽनेनवा । वहप्रापणे । ल्युट् ॥

प्रवह्लिका । स्त्री० प्रहेलिकायाम् । पहेली० इ० भा० ॥ प्रवह्लते० आ-च्छादयति । वहवह्लपरिभाषणहिंसादानेषु । कुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥ दुर्विज्ञानार्थप्रश्नादिवाक्यरूपाहिंसा

प्रवाक् । त्रि० वाग्मिनि ॥

प्रवाचक: । त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥

प्रवाच्य : । पुं० पाठविशेषोपलक्षिते ग्रन्थविशेषे ॥ प्रोच्यते । वच० । ॥ ण्यत् । यजयाचेतिनकुत्वम् ॥

प्रवाणी । स्त्री० तन्तुवायशलाकायाम् प्रकर्षेणऊयतेऽस्याम् । प्रपूर्वाद्वयते ल्युट् ॥

प्रवाद : । पुं० परस्परवाक्ये ॥ जनरवे ॥ वादविशेषे ॥ प्रकृष्टोवाद : ॥

प्रवादित : । त्रि० शब्दिते ॥

प्रवारणम् । न० निषेधे ॥ काम्यदाने ॥ महादाने ॥ प्रव्रियते । वृञ्० चु० ॥ ल्युट् ॥

प्रवास : । पुं० स्वगृहाद्दूरगमने । विदेशस्थितौ ॥ विदेशे ॥ प्रवसन्त्यस्मिन् । वस० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवासनम् । न० वधे । मारणे ॥ वा-सच्छेदे । चु० । प्रपूर्वाद्वासेर्ल्युट् ॥ प्रवासनायाम् ॥

प्रवासी । त्रि० प्रवासविशिष्टे । प्रोषिते । पथिके ॥ वस० । प्रपूर्वादस्मात् प्रेलपसृद्रुमथवदवस : इतितच्छीलादिषुघिनुण् ॥

प्रवाह : । पुं० प्रवृत्तौ ॥ व्यवहारे ॥ अम्बुवेगे । जलस्यस्रोतसि ॥ अविच्छिन्नसन्ततौ । अविच्छेदेनजलादि

प्रवृत्तौ ॥ प्रवहणम् । वह० । घञ् ॥ प्रकृष्टाश्वे ॥

प्रवाहकः । पुं० राक्षसे ॥ त्रि० प्रकृष्टवहनकर्त्तरि ॥

प्रवाहणः । पुं० जीवलस्यराज्ञोपत्ये । वेदप्रसिद्धे राजर्षिविशेषे ॥

प्रवाहिका । स्त्री० ग्रहण्याम् । सङ्ग्रहणीरोगे ॥ वायुः प्रवृद्धोनिचितंवलासं नुदत्यधस्तादहिताशनस्य । प्रवाहतोल्पंबहुशोमलाक्तंप्रवाहिकांतांप्रवदन्तितज्ज्ञाः ॥ प्रवाहतः कण्ठहृद्बलेनसशब्दं वायुमपानमार्गेणत्यजतः ॥ प्रवहति । वह० । ण्वुल् ॥ प्रवहणम्० प्रवाहयति० मुहुर्मुहुः प्रवर्त्तयतिवा । रोगाख्यायांण्वुल् ॥

प्रवाही । स्त्री० वालुकायाम् ॥

प्रविख्यातिः । स्त्री० विश्रावे । अतिप्रसिद्धौ ॥ प्रविख्यानम् । ख्या० क्तिन् ॥

प्रविततः । त्रि० विस्तृते ॥

प्रविदारणम् । न० सम्पराये । युद्धे ॥ अवदारणे ॥ दूविदारणे । ल्य-न्ताद्भावेल्युट् ॥

प्रविरः । पुं० पीतकाष्ठे ॥

प्रविरलः । त्रि० घनेतरे ॥ प्रकर्षेण विरलः ॥

प्रविविक्षुः । त्रि० गृहादौप्रवेष्टुमिच्छौ ॥ यथा । कारयेद्वनशोधनमादौ मातुरन्तिकमपिप्रविविक्षुः । आत्मशस्त्र्यनुगतः प्रविशेद्वासङ्कटेचगहनेचनतिष्ठेदिति राजनीतौकामन्दकः ॥

प्रविवत्सन् । त्रि० प्रवासंकर्त्तुमिच्छति । वसेः सन्नन्ताच्छटः शत्रादेशः ॥

प्रविश्लेषः । पुं० विधुरे । प्रकृष्टविश्लेषे ॥ प्रविश्लेषणम् । श्लिषआलिङ्गे । घञ् ॥

प्रविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

प्रविष्टः । त्रि० कृतप्रवेशे ॥ प्रविश० । क्तः ॥ निविष्टे ॥

प्रवीणः । त्रि० निपुणे । विज्ञे । निष्णाते । शिक्षिते ॥ प्रकृष्टावीणाऽस्य ॥ यद्वा । वीणयाप्रगायति० प्रगीयतेवा । सत्यापेतिणिजन्तात्० पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा ॥

प्रवीरः । पुं० योद्धृपुरुषे । सुभटे ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रकृष्टोवीरः ॥

प्रवुद्धः । त्रिं० पण्डिते ॥ प्रकर्षेणवुद्धः ॥ सुप्रादितरस्मिन् ॥

प्रवृत्तः । त्रि० आरब्धे ॥ प्रवृत्तिविशिष्टे ॥ प्रकृष्टवर्त्तनविशिष्टे ॥ जाते ॥ प्रवर्त्ततेस्म । वृतु : क्तः ॥

प्रवृत्तिः । स्त्री० प्रवाहे । अविच्छिन्न-सन्ततौ । उदन्ते । वार्तायाम् ॥ प्रवर्त्तने । वृत्तौ ॥ अन्तःकरणवृत्त्यांप्रयत्नलक्षणायाम् ॥ अवन्त्यादिदेशे ॥ हस्तिमदे ॥ कर्मणांमार्गे ।

नितरांप्रयतमानतायाम् । रजः कार्य्ये आरम्भे ॥ गतौ ॥ प्रवर्त्तते व्याप्नोति० प्रवर्त्तनंवा । इतुं० । क्तिच्० । क्तिन्वा । न्यायमतेयत्नवि शेषे ॥ अस्याःकारणम् । चिकीर्षा कृतिसाध्यताज्ञानम्० इष्टसाधन ताज्ञानं०उपादानप्रत्यक्षम् । यथा प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यंतान्त्रिकैः परिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्ये साधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकंभवेत् ॥ इति ॥ प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भः । इति गौतमसूत्रम् ॥ १७ ॥ यज्ज्ञानात् प्रवृत्तिःस्यात् तज्ज्ञानात्साकृतौ भवेत् ॥

प्रवृत्तिक्रमः । पुं० श्रुत्यादिभ्योदुर्बले प्रवृत्तःक्रमे ॥ तथाहि । सहप्रयुज्यमानेषुप्रधानेषुसन्निपातिनामङ्गानामावृत्त्याऽनुष्ठानेकर्त्तव्येहि०द्वितीयादिपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थक्रमाद्यः क्रमः । यथा० प्राजापत्यपश्वङ्गेषु० प्राजापत्याहिवैश्वदेवींकृत्वाप्राजापत्यैश्चरन्तीतिवाक्येनद्वतीयानिर्देशात्सैतिकर्त्तव्यताकाएककालत्वेनविहिताः । अतस्तेषांतदङ्गानाञ्चोपाकरणनियोजनप्रभृतीनांसाहित्यंसम्पाद्यम् । तच्चप्राजापत्यपशूनांसम्प्रतिपन्नदेवताकत्वेनयुगपदनुष्ठानादुपपद्यते । तदङ्गानाञ्चोपाकरणादीनांयुगपदनुष्ठानमशक्यम्० अत स्तेषांमाहित्यमव्यवहिताऽनुष्ठानात्सम्पाद्यम् । तच्चैकस्योपाकरणं विधायापरस्योपाकरणंविधेयम्० एवंनियोजनादिकमपि । तथाच प्राजापत्येषुक्रमाच्चित्यशोरारभ्यः एकंसर्वंचानुष्ठायद्वितीयादिः पदार्थस्तेनैवक्रमेणानुष्ठेयः सप्रवृत्तिक्रमः ॥ प्रवृत्तेः क्रमः ॥

प्रवृत्तिजनकः । त्रि० प्रवर्त्तके ॥

प्रवृत्तिज्ञः । पुं० चारभेदे । वार्त्तिके । वार्त्तायने ॥ त्रि० प्रवृत्तिज्ञानविशिष्टे ॥

प्रवृद्धः । त्रि० प्रौढे । एधिते । वृद्धियुक्ते ॥ प्रसारिते । प्रभूते ॥ प्रवर्द्धतेस्म । वृधुवृद्धौ । गत्यर्थेति क्तः ॥

प्रवृष्टः । त्रि० प्रवृष्टवति ॥

प्रवेकः । उत्तमे । प्रधाने । प्रमुखे ॥ प्रविच्यते । विचिर्पृथग्भावे । घञ् ॥

प्रवेटः । पुं० शितशूके । यवे ॥

प्रवेणिः । स्त्री० कुथायाम् ॥ वेण्याम् प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ वेणति । वेणृनिशामनयादिचादानगमनज्ञानचिन्तासु । इन् । प्रउपसर्गान्तरव्यावृत्त्यर्थः ॥

प्रवेणी । स्त्री० कुथायाम् । परिस्तोमे । गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले ॥ वेण्याम् ॥ प्रकर्षेणवीयतेऽस्याम् । वीगत्यादिषु । वीज्याज्वरिभ्योनि : । कृदिकारादक्तिनइतिपाक्षिकोङीष् ॥

प्रवेल : । पुं० पीतमुद्गे । सोनामूंगा हि० भा० ॥

प्रवेश : । पुं० अन्तर्विगाहने । गृहाद्यन्तर्गमने ॥ प्रवेशश्चतुर्द्धा । अपूर्वप्रवेश : सुपूर्वप्रवेश : द्वन्द्वाभयप्रवेश : वधूप्रवेश : इतिभेदात् । तत्र वधूप्रवेशस्यान्वर्थसंज्ञकत्वात् । तदन्येषांलक्षणान्युच्यन्ते । यथा । अपूर्वसंज्ञ : प्रथम : प्रवेशोयात्रावसानेतुसुपूर्वसंज्ञ : । द्वन्द्वाभयस्त्वग्निभयादिजात स्त्वेवंप्रवेशस्त्रिविध : प्रदिष्ट : ॥ भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशोभितम् । धूपगन्ध बलिपूजितामरं ब्राह्मणध्वनियुतंविशेद्गृहम् ॥ प्र० विश० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवेशनम् । न० प्रवेशे ॥ सिंहद्वारे ॥ प्रविश० । ल्युट् ॥

प्रवेश्य : । त्रि० प्रवेशयितव्ये । प्रवेशनीये ॥

प्रवेष्ट : । पुं० भुजे । बाहौ ॥ प्रवेष्टते । वेष्टवेष्टने । पचाद्यच् ॥ हस्तिदन्तमांसे ॥ गजपृष्ठतल्पने ॥

प्रव्यक्त : । त्रि० उल्बणे । स्पष्टे । स्फुटे ॥ प्रव्यज्यतेस्म । अञ्जु व्यक्त्यादौ । क्त : ॥ प्रव्यच्यतेस्मवा । व्यचु विशेषणे । क्त : ॥

प्रव्यथित : । त्रि० प्रपीडिते ॥ व्याकुलीकृते ॥ अतिभीते ॥

प्रव्रजन् । त्रि० संन्यासगच्छति ॥

प्रव्रजित : । पुं० प्रव्रज्याश्रमविशिष्टे । बुद्धभिक्षुशिष्ये । चेलुके । श्रामणेरे ॥ त्रि० निष्क्रान्ते ॥

प्रव्रजिता । स्त्री० मांस्याम् ॥ मुण्डीर्याम् ॥ तापस्याम् ॥

प्रव्रज्या । स्त्री० वैदवाद्यरक्तपटादौ ॥ प्रव्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावेक्यप् ॥ सन्यासे ॥

प्रव्रज्यावसित : । पुं० सन्यासभ्रष्टे ॥

प्रव्राजी । पुं० प्रव्रजनशीले । सन्यासिनि ॥ ताच्छील्ये वैराग्यातिशयशालित्वम् ॥

प्रशंसनीय : । त्रि० प्रशंसितुंयोग्ये ॥ शंसु० । अनीयर् ॥

प्रशंसा । स्त्री० प्रशंसने । वर्णनायाम् ॥ ईडायाम् । स्तवे ॥ परोक्षस्तुतौ ॥ द्विप्रकाराहिप्रशंसाभवति । वस्तुनिविद्यमानगुणोत्कर्षपरक : प्रकार : स्तावकेनशब्देनसम्पादितोगुणोत्कर्ष : पर : प्रकारइति ॥

प्रशत्वा । पुं० समुद्रे ॥ प्रशीयते । शशद्लृशातने । प्रइरशदोसुट्चेति क्वनिप् ॥

प्रशस्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ ॾीन्नी ॥

प्रशम: । पुं० उपशान्तौ ॥ प्रशमनम् । शम० । भावेघञ् ॥

प्रशमनम् । न० मारणे । वधे ॥ शमतायाम् । प्रशान्तौ ॥ प्रशमयति । शम० । णिजन्ताल्ल्युःभावेल्युट् ॥

प्रशमित: । त्रि० अपाकृते । राज्ञ: कर्तव्ये ॥ रक्षापौरजनस्य० देशनगरग्रामेषुगुप्तिस्तथा० योधानामपिसङ्ग्रहश्च० तुलयामानव्यवस्थापनम्, साम्यं सन्धिषु० दानवृत्तिकरणेत्याग: समानार्चनम्० कार्याण्येवमहीभुजां प्रशमनान्येतानिराज्ञ्येनव ॥

प्रशस्तम् । न० मङ्गले ॥ त्रि० क्षेमे । शुभे ॥ प्रशंसनीये । अतिश्रेष्ठे । उत्तमे ॥ प्रशस्यतेस्म । शंसु० । क्त: । प्रकर्षेणशस्तोवा ॥

प्रशस्ति: । स्त्री० पत्रलेखनप्रक्रियायां ॥

प्रशान्त: । त्रि० प्रकृष्टशमताविशिष्टे । परहिंसारहिते ॥ सर्वत्रसमबुद्ध्या रागद्वेषशून्ये । निर्विकारे ॥ स्वल्पलाभेनापिसन्तुष्टे ॥ तमोरजसो: क्षयात्क्षयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपे चित्ते ॥ प्रकर्षेणशान्त: ॥ प्रत्यस्तमितक्लेशे ॥

प्रशान्तचित्त: । त्रि० शान्ते । उपरतदर्पादिदोषे । समाहितमनसि ॥ प्रशान्तं चित्तं यस्यस: ॥

प्रशान्तवाहिता । स्त्री० तमोरजसो: क्षयात्क्षयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपं चित्तं प्रशान्तं । पूर्वपूर्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतादृशचित्तस्याधिक्यं प्रशान्तवाहितेत्यर्थ: ॥

प्रशान्तात्मा । त्रि० प्रशान्तचित्ते ॥

प्रशान् । अ० समानार्थे ॥

प्रशान् । त्रि० शांते ॥ प्रकर्षेणशाम्यति । शम० । क्विप् । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घ: । मोनोधातो: ॥

प्रशासनम् । न० प्रकृष्टाज्ञायाम् ॥ शासु० । ल्युट् ॥

प्रशासिता । त्रि० प्रकृष्टशासनकृति ॥ ईश्वरे ॥ यथा । प्रशासितारंसर्वेषामणीयांसमणोरपि । रुक्माभंस्वप्नधीगम्यं विद्यात्तंपुरुषंपरम् ॥ देवतायागकर्त्तारंपितर: श्राद्धकारिणाम् । नाप्नुयुर्हव्यकव्यार्थंयदिनस्यात्प्रशासिता ॥

प्रशास्ता । पुं० ऋत्विजि ॥ मित्रे ॥ त्रि० शासनकर्तरि ॥ प्रशास्ति । शासु० । तृच् । अप्तृन्निति दीर्घ: ॥

प्रश्न: । पुं० अनुयोगे । पृच्छायाम् ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छ० । यजयाचेतिनङ् । क्ङिरितिश: । प्रश्नेचेतिलिङ्गात्नसम्प्रसारणम् ॥

प्रश्नदूती । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ॥

प्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् ॥

प्रश्रय : । पुं० प्रणये। प्रीत्याप्रार्थने ॥ प्रश्रयणम् । श्रिञ्अएरच् ॥

प्रश्रवम् । न० प्रवाहे ॥

प्रश्रित : । त्रि० विनीते ॥ प्रश्रयंगुणं रश्याति । श्रिञ्० । क्त : ॥

प्रश्लथ : । त्रि० शिथिले ॥

प्रश्लिष्ट : । त्रि० प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रश्लेष : । पुं० संयोगे ॥ प्रश्लेषणम् । श्लिष्० । घञ् ॥

प्रश्वास : । पुं० प्राणेनकोष्ठस्थवायो र्बहिर्निस्सारणे । समाध्यङ्गपूरकवि रोधिनि ॥ स्वास्थ्यविशेषे ॥ प्रश्व सनम् । श्वस० । घञ्० ॥ श्रमाप नये ॥

प्रष्टव्य : । त्रि० प्रश्ने ॥

प्रष्टा । त्रि० कथङ्कथिके । प्रश्नकर्तरि । पृच्छति । प्रच्छ० । तृच् । व्रश्चेति कृत्वषः ॥

प्रष्ठ : । त्रि० अग्रगे ॥ श्रेष्ठे । चाण्डा लिकौषधौ ॥ प्रतिष्ठते० गच्छति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गइतिकः सुपि स्थइतिकोवा । प्रष्ठोग्रगामिनीति षः । ष्टुत्वम् ॥

प्रष्ठवाट् । पुं० युगपार्श्वगे । दमनका लिकस्कन्धारोपितकाष्ठवाहे ॥ प्रष्ठमग्र गामिनंवहति । वहश्चेतिण्विः ॥ स्वामीतु० पश्चमंपष्ठं वावर्षंवहतीति विगृह्यरेफरहितंपठति० तत्रपृषोद रादित्वंबोध्यम् ॥

प्रष्ठी । स्त्री० प्रष्ठभार्यायाम् ॥

प्रष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्याङ्गवि । प्रथमगर्भधृतवत्याम् ॥ प्रष्ठंवहति । वहश्चेतिण्विः । वाहऊठितिङीप् ॥

प्रसक्त : । त्रि० आसक्ते ॥ तद्वति । सर्वघातदेकपदे ॥ न० । सतते ॥ प्रा सञ्जि । षञ्ज० । कर्मणिक्त : ॥

प्रसक्ति : । स्त्री० प्रसङ्गे ॥ प्रवृत्तौ ॥ अनुमितौ ॥ आपत्तौ ॥ प्र० षञ्ज० । स्त्रियांक्तिन् ॥ आसक्तौ ॥

प्रसङ्ग : । पुं० प्रसक्तौ । अन्योद्देशेनाऽ न्यदीयस्यापिसहानुष्ठाने ॥ अन्योद्दे शेनप्रवृत्तावन्यस्यापिसिद्धौ ॥ यथा । दृष्टातुहरतेपापं स्पृष्टातुत्रिदिवंनये त् । प्रसङ्गेनापियागङ्गामोक्षदात्व वगाहिता ॥ गीतवादित्रादौ ॥ प्रस ज्यतेपुरुषोयत्र । षञ्ज० । घञ् ॥ नैष्टैतार्थानुप्रसङ्गेननविरुद्धेनकर्म णा । नचिद्यमानेष्वर्थेषुनार्त्यामपि यतस्ततः ॥ यतस्ततः पतितादेः ॥ प्रस्तावे ॥ प्रस्तावे ॥ य० । यथा च्युतोदारकथाप्रसङ्गः ॥ पुनः पु नः प्रवृत्तौ ॥ प्रकृष्टसम्बन्धे ॥ स ङ्गतिविशेषे ॥ स्मृतत्वेसत्युपोद्घा तादिषट्कभिन्नत्वमितितल्लक्षण म् । स्मृतस्योपेक्षानर्हत्वंप्रसङ्गत्वम् । तदर्थस्तुस्मृतिविषयतापन्नत्वेसतिद्वे षविषयतानापन्नत्वमित्यनुमितिग्र न्थे गदाधरभट्टाचार्यः ॥ प्रकृष्ट.सङ्गः ॥

मैथुने ॥

प्रसङ्गत्वम् । न० स्मृतस्योपेक्षाऽनर्हत्वे। स्मृतविषयतापन्नत्वेसति० इ षविष यतानापन्नत्वमितितदर्थ : ॥

प्रसङ्ख्यानम् । न० चावृत्तौ ॥ चाव त्तिर्हिप्रसङ्ख्यानमित्युक्तेः ॥

प्रसज्य : । पुं० प्रसज्यप्रतिषेधे ॥ पर्यु दास : सदृग्ग्राहीप्रसज्यस्तुनिषेध- कृत् ॥

प्रसज्यप्रतिषेध : । पुं० निषेधान्तरे ॥ अप्रधान्यं विधेर्यत्र प्रतिषेधेविधान ता । प्रसज्यप्रतिषेधोयंक्रिययासह यत्रनञ् ॥

प्रसञ्जनम् । न० प्रसङ्गे ॥

प्रसत्ति : । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे । प्रसन्नतायाम् ॥

प्रसत्वा । पुं० प्रजापतौ ॥ धर्मे ॥ मूढे ॥ प्रसीदति । षद्लृ० । प्रइरसदो स्तुट्चेति०दृशपादौपाठात्सदेरपि क्वनिप् ॥

प्रसत्वरी । स्त्री० प्रतिपत्तौ ॥ वनोर चेतिङीब्रौ ॥

प्रसन्न : । त्रि० अच्छे । स्वच्छे । नि र्मले । अच्छा० अच्छी० इ० भा० ॥ सन्तुष्टे ॥ प्रसन्नयातुष्टे ॥ प्रसाद वति ॥ प्रसादन् । प्रसीदति स्मवा ॥ षद्लृ० गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसन्नता । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे ॥ प्रसन्नस्यभाव : । तल् ॥

प्रसन्ना । स्त्री० सुरायाम् ॥ मद्यप्रभेदे ॥ प्रसन्नागुल्मवाताशौविबन्धानाह- नाशिनी । शूलप्रवाहिकाटोपकफ वाताशौहिता ॥ प्रसादविशिष्टा याम् ॥

प्रसन्नात्मा । पुं० शमदमाद्यभ्यासाच्छु द्धचित्ते ॥ प्रसन्न:रजस्तमोभ्यामक लुषित : आत्मान्तः करणमस्य ॥ विष्णौ ॥ अवाप्तसर्वकामत्वात्प्रस न्नआत्मा स्वभावोऽस्य ॥

प्रसभ : । पुं० न० बलात्कारे ॥ प्रगता सभाअस्मात् । सभाया:प्रगतोवा ॥

प्रसर : । पुं० प्रणये ॥ वेगे । जवे ॥ सङ्गरे । युद्धे ॥ विसर्पणे ॥ प्रसरंन लभन्ते ह्यियावत्क्वचनमर्कटा : । नाभिद्रवन्तिताावत्पिशाचावास्व गोचरे ॥ प्रसरणम् । सृगतौ । वा० अप् ॥ अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामि तिघोवा ॥ प्रकर्षे ॥ समूहे ॥

प्रसरक : । पुं० पियाले ॥ अत्रप्रसव कइत्यपिपाठ : शब्दमालायाम् ॥

प्रसरणम् । न० आसारे । सैन्यानांस र्वतोव्याप्तौ ॥ तृणकाष्ठादिहेतवेसै न्यानामितस्ततोगमने ॥ सर्वतोग मने । पसर्नो०फैलना० इ० भा० ॥ सृ० । ल्युट् ॥

प्रसरणी । स्त्री० प्रसरणार्थे ॥ प्रसरति । सृ० । अर्तिसृधृधम्यनि : । कृदि कारादितिङीष् ॥

प्रसर्पणम् । न० गमने ॥ प्रसर्पणे ॥

प्रसवः । पुं० उत्पादे ॥ अपत्ये । फले । कुसुमे । गर्भमोचने । गर्भाद्बालकनिःसृतौ । प्रसूतौ ॥ अस्यमासनियमो यथा । नवमेदशमेमासिनारीगर्भंप्रसूयते । एकादशेद्वादशेवाततोऽन्यविकारतः ॥ इति ॥ अस्यौषधं यथा । पीतन्तुकाञ्जिकंमद्यक्वथितंशरपुङ्खया । हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तंशीघ्रंस्त्रीणांप्रसूतिकृत् ॥ मातुलुङ्गस्यवैमूलंकटिबद्धंप्रभूतिकृत् । अपामार्गस्यवैमूलंयोनिस्थञ्चप्रसूतिकृत् ॥ अपामार्गस्यवैमूलेगर्भवत्यास्तुनामतः । उत्पद्यमानेसकलेपुत्रः स्यादन्यथासुता ॥ अपामार्गस्यवैमूलंनारीणांशिरसिस्थिते । गर्भशूलंविनश्येत्तनात्रकार्याविचारणा । इति गारुडे १९६ अध्यायः ॥ अभ्यनुज्ञाने ॥ प्रसवनम्०प्रसूयतेवा । षूङ्० । प्राणिप्रसवे०षूप्रेरणेवा । ऋदोरप्० पचाद्यज्वा ॥

प्रसवकः । पुं० पियालवृक्षे ॥

प्रसवनम् । न० प्रसवे ॥

प्रसवबन्धनम् । न० वृन्ते ॥ प्रसूयते । षुप्रसवे । ऋदोरप् । बध्यतेऽनेन । बधबंधने । करणेल्युट् । प्रसवस्य पुष्पफलपत्रस्यबन्धनम् ॥

प्रसवस्थली । स्त्री० मातरि ॥

प्रसविता । पुं० ताते । पितरि ॥

प्रसवित्री । स्त्री० जनयित्र्याम् ॥

प्रसव्यः । त्रि० प्रतिकूले ॥ अनुकूले ॥ प्रगतंसव्यात् । सव्यशब्दस्याप्यपसव्यवत्वामदक्षिणोभयार्थः ॥

प्रसहः । पुं० काकगृध्रादिषु ॥ तेच । काकोगृध्रउलूकश्च चिल्लश्चशशघातकः । चाषोभासश्चकुररइत्याद्याः प्रसहाः स्मृताः ॥ प्रसहाः कीर्त्तितास्तेप्रसह्याच्छाद्यभक्षणात् । प्रसहाः खलुवीर्योष्णास्तन्मांसभक्षयन्तिये । तेशोषभस्मकोन्मादैः शुक्रक्षीणाभवन्तिहि ॥

प्रसहनः । पुं० हिंस्रपशौ ॥ यथा । शार्दूलसिंहशरभर्क्षतरक्षुमुख्याये न्यानृप्रसह्यविनिहत्य निवर्तयन्ते । तेकीर्त्तिताः प्रसहनाः पललं तदीयमर्शःप्रमेहजठरामयजाड्यहारि ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥ न० क्षमायाम् । सहने ॥ त्रि० तद्वति अभिभवे ॥ आलिङ्गने ॥

प्रसहा । स्त्री० वृहतिकायाम् ॥

प्रसहिष्णुः । त्रि० अभिभावके ॥ अलङ्कृतिनौष्णुच् ॥

प्रसह्य । अ० हठादर्थे । बलात्कारार्थे ॥ प्रकर्षेणसोढ्वा । अपमर्षणे । क्त्वा० ल्यप् ॥

प्रसह्यचौरः । पुं० हठाच्चौर्यकारिणि । माचले । चिल्लाभे । डाकादूत० दौडा० लुटेरा० इत्यादिभाषा ॥

प्रसातिका । स्त्री० सूक्ष्मधान्ये ॥

प्रसादः । पुं० अनुग्रहे । तुष्टिदाने । प्रीतिदाने ॥ यथा । सत्कीर्त्तिर्विमलंयशःसुकवितापाण्डित्यमारोग्यता०वाग्देवाक्पटुताकुलेच्चतुरता गाम्भीर्यमचोभ्यता । प्रागल्भंप्रभुतागुणे निपुणता यस्यप्रसादाद्भवेत् तंवन्दे शिवरूपिणं निजगुरुं सर्व्वार्थसिद्धिप्रदमिति ॥ स्वास्थ्ये । आरोग्ये ॥ सौम्यतायाम् ॥ प्रसत्तौ । प्रसन्नतायाम् । नैर्म्मल्ये ॥ चित्तस्यप्रसन्नतायाम् । चित्तस्वच्छतायाम् ॥ देवनिवेदितद्रव्ये ॥ गुरूणां भुक्तावशेषे ॥ प्रसदनम् । षद्लृ० । भावेघञ् ॥ वैदर्भीरीतियुक्तकाव्यगुणे । ग्राम्यशव्दभिन्नप्रसिद्धार्थपदवत्वे ॥ यथा । ओजः प्रसाद माधुर्यगुणत्रितयभेदतः । गौडवैददर्भपाञ्चालारीतयः परिकीर्त्तिताः ॥ तत्र० व्यक्तार्थपदमग्राम्यंप्रसादः परिकीर्त्तितः । इतिलक्षणम् ॥ अपिच । शुष्केन्धनादिवत्स्वच्छजलवत्सहसैवयः । व्याप्नोत्यन्यत्प्रसादोसौसर्व्वत्रविहितस्थितिः ॥ अन्यत्इति० व्याप्यमहच्चित्तम् । सर्व्वत्रेतिसर्व्वपुरसेषु०सर्व्वासुरचनासुच । गुणवृत्त्यापुनस्तेषांवृत्तिः शव्दार्थयोर्म्मता ॥ गुणवृत्त्याउपचारेण । तेषाम्० ओजआदिगुणानाम् । आकारेशौर्यस्येव ॥

प्रसादनः । पुं० भक्तकारे ॥ न० अन्ने ॥ त्रि० प्रसन्नताकारके ॥

प्रसादना । स्त्री० परिचर्यायाम् ॥ सेवायाम् ॥

प्रसादितः । त्रि० प्रार्थिते ॥ सौमनस्यङ्गमिते ॥

प्रसादी । त्रि० अनुग्रहशीले ॥ प्रसादगुणयुक्ते ॥ शीलेणिनिः । अस्त्यर्थेइनिर्वा ॥

प्रसाधनम् । न० वेशे । अलङ्काररचनादिकृतशोभायाम् ॥ प्रसाध्यतेऽनेनाङ्गम् । षाध० । करणे ल्युट् ॥ प्रकृष्टनिष्पत्तौ ॥

प्रसाधनी । स्त्री० कङ्कतिकायायाम् ॥ सिद्धौ ॥ ङीप्

प्रसाधिका । स्त्री० नीवारे ॥ वेशकारिण्याम् । अलङ्कर्त्र्याम् ॥

प्रसाधितः । त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ प्रसाध्यतेस्म । षाधसंसिद्धौ ॥ स्वार्थण्यन्तः । क्तः ॥ प्रकृष्टनिष्पन्ने । निष्पादिते ॥

प्रसारः । पुं० प्रसरणे ॥ प्रसरणम् । सृ० । घञ् ॥ तृणकाष्ठादेःप्रवेशे ॥

प्रसारणम् । न० पञ्चविधकर्म्मान्तर्गतविस्ताररूपेकर्म्मणि ॥ यथा । उत्क्षेपणं ततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनं तथा । प्रसारणञ्चगमनं कर्माण्येतानि

पञ्चच ॥

प्रसारणी । स्त्री० गंधालिकायाम् । सरणायाम् । कुब्जप्रसारणीतिख्यातायाम् । गन्धभादालिया ० इू० गौ० भा० ॥ प्रसारणीगुरुर्वृष्यावलसन्धानकृत्सरा । वीर्योष्णावातहृत्तिक्तावातरक्तकफापहा ॥ क्षीणानांस्थविराणाञ्च वातसङ्कोचितात्मनाम् । प्रसारयेद्यतोऽङ्गानितदुक्ताप्रसारणी ॥ प्रसार्यतेरूपमनया । करणेतिल्युट् ॥

प्रसारिणी । स्त्री० लज्जालुलतायाम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रसारित : । त्रि० तते । विस्तारिते ॥

प्रसारी । त्रि० प्रसरणशीले । विसृत्वरे ॥ प्रसरति० तच्छील : । सृगतौ । प्रे लपसृद्रुमथवदवस इतिघिनुण् ॥ चायते ॥ व्याप्ते ॥

प्रसितम् । न० पूये । त्रि० ततपरे । आसक्ते ॥ प्रासायि । षिञ्बन्धने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रसिति : । स्त्री० बन्धने ॥ बन्धनसाधनरज्जुनिगडादौ ॥ प्रसयनम् । षिञ्० । क्तिन् ॥

प्रसिद्ध :। त्रि० भूषिते ॥ ख्याते ॥ प्रसिद्ध्यति० प्रसिध्यतेस्मवा । षिधुसंराद्धौगत्यांवा । कर्त्तरि० कर्म्मणिवाक्त : ॥

प्रसिद्धि: । स्त्री० टङ्कारे । ख्यातौ ॥ उत्कृष्टसिद्धौ ॥ प्रकृष्टासिद्धि : ॥

प्रसुप्त : । त्रि० निद्रिते ॥ प्रकर्षेण सुप्त : ॥

प्रसू : । स्त्री० अश्वायाम् ॥ जनन्याम् ॥ कन्दल्याम् ॥ बीरुधि । प्रसूते ० प्रसूयतेवा । षूङ्प्रसवे । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

प्रसूका । स्त्री० वाजिन्याम् । वडवायाम् ॥

प्रसूतम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ त्रि० सञ्जाते ॥ सूते ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । क्त : ॥

प्रसूता । स्त्री० जातसन्तानायाम् । जातापत्यायाम् । प्रजातायाम् ॥ टाप् ॥

प्रसूति : । स्त्री० प्रसवे । उद्भवे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ स्वायम्भुवमनो : पत्न्याम् ॥ प्रसवनम् । प्रसूयतेवा । षूङ् । क्तिन् ॥ कारणे ॥ प्रकर्षेणसूतिर्जन्मयस्मात ॥

प्रसूतिका । स्त्री० प्रसूतायाम् ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । गत्यर्थेतिक्त : । स्वार्थेकन् । सूतिकापुत्रिकेतीत्वम् ॥

प्रसूतिजनम् । न० दु : खे । पीडामात्रे ॥ प्रसूतेर्जातम् । पञ्चम्यामजाताविति ड : ॥

प्रसूनम् । न० फले ॥ पुष्पे ॥ त्रि०

जाते ॥ प्रसूयते । षुञ् अभिषवे । सुत्रोदीर्घश्चेतिनः ॥ यद्वा । प्रसूयतेस्म । षूङ्० । क्त । श्रोदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ स्वादयश्रोदित : ॥

प्रसूनेषु : । पुं० कन्दर्पे । कामे ॥ प्रसूनानि इषवोयस्य ॥

प्रसृत : । पुं० । अर्द्धाञ्जलौ : निकुब्जपाणौ । पसर० इ० भा० ॥ न० पलद्वये ॥ त्रि० सुप्रसारे । तते ॥ विनीते ॥ वेगिते ॥ निसृते ॥ प्रकृष्टंसृतमस्य ॥ प्रसरतिस्म । सृ० । गत्यर्थेतिक्त : ॥

प्रसृता । स्त्री० जङ्घायाम् ॥ प्रसरतिस्म० प्रस्रियतेस्मवा । सृ० । गत्यर्थेति० कर्मणिवाक्त : ॥ प्रकृष्टंसृतंगमनमनयावा ॥

प्रसृति : । स्त्री० आकुञ्चितपाणौ ॥ अर्द्धाञ्जलौ । प्रसृते ॥ प्रकृष्टासृतिरस्य ॥

प्रसृष्ट : । त्रि० प्रेषिते ॥ अनुज्ञाते ॥

प्रसेक : । पुं० सेचने ॥ स्रुतौ ॥ चरणे ॥ प्रसेचनम् । षिच्० घञ् ॥

प्रसेदिका । स्त्री० चुद्रोपवने । बगीचौ० इ० भा० ॥

प्रसेदिवान् । त्रि० प्रसन्ने ॥ सदेर्भाषायांसद्वसश्रुवइतिलिट: क्वसुरादेश: लिटिधातोरितिद्वित्वम् । अत एकहल्मध्यइत्येत्वाभ्यासलोपौ । वस्वेकाजाद्घसामितीडागम : । उगित्वान्नुम् । सान्तेतिदीर्घ : ॥

प्रसेव : । पुं० वीणाङ्गे ॥ स्यूते । वस्त्रशणादिनिर्मिते० थैला० इतिख्याते ॥ सूत्ररचितभाण्डविशेषे । थोकडा० इ० गौड़० भा० ॥ दृतौ ॥ प्रसीव्यतेस्म । षिवु० । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥

प्रसेवक : । पुं० वीणाक्रान्तेवक्रकाष्ठे । दण्डाध : शब्दगाम्भीर्यार्थकाष्ठभाण्डे । ० वीणास्थितालावुफले । ० ककुभे ॥ सूत्रनिर्मितभाण्डे । थौतकटे । स्यूते । थोकडा० इ० गौड भाषा० ॥ प्रसेव्यते । षिवुसेवने । क्वुन् ॥

प्रस्कण्व : । पुं० ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषीइतिसाधु : ॥

प्रस्कन्दनम् । न० विरेके ॥

प्रस्कन्नम् । त्रि० अपगते ॥ पतिते ॥ प्रकर्षेणस्कन्न : ॥

प्रस्तर : । पुं० पाषाणे । ग्रावणि । पत्थर० इ० भा० ॥ मणौ ॥ प्रस्तृणाति । स्तृञ्० । पचाद्यच् ॥ दर्भमुष्टौ ० इ० कर्ममीमांसका : ॥ पल्लवाद्यैर्विरचितेतल्पे ॥ प्रस्तारे ॥

प्रस्तरिणी । स्त्री० गोलोमिकायाम् ॥

प्रस्तार : । पुं० पत्ररचिततल्पे ॥ तृणवने ॥ अध्यायाम् ॥ छन्द : प्रभृ

तीनांप्रभेदस्त्रापक्किसङ्केतविशेषे ॥ प्रस्तीर्यते । स्तृञ् । प्रेस्तोऽयज्ञ इतिघञ् । भावेवा ॥

प्रस्तारितः। त्रि० प्रकीर्णे । विस्तिर्णे ॥

प्रस्तार्य्यर्म्म । न० नेत्ररोगभेदे ॥ तस्यलक्षणम् । प्रस्तार्यर्मतनुस्तीर्णंश्यावंरक्तनिभंसिते । इतिमाधवकरः ॥ अपिच । समन्ताद्विस्तृतः श्यावोरक्तोवामांससंश्रयः । सन्निपातेनदोषाणांप्रस्तार्यर्मतदुच्यते ॥ तस्यौषधंयथा । कतकस्यफलंशङ्खंत्र्यूषणंसैन्धवान्वितम् । फेनोरसाञ्जनंक्षौद्रंविडङ्गस्त्वमनःशिला ॥ कुक्कुटाण्डकलापानिवर्तिरेषाव्यपोहति । तिमिरंपटलंकाचमर्मशुक्रंतथैवच ॥ कण्डुक्लेदार्बुदंहन्तिमलमाशुसुखावतीति ॥

प्रस्तावः । पुं० प्रसङ्गे ॥ प्रकरणे ॥ अवसरे ॥ प्रस्तवनम् । ष्टुञ् । प्रद्रुस्तुस्त्रुवइतिघञ् ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नोद्वितीयभक्तौ ॥ प्रारम्भे ॥

प्रस्तावना । स्त्री० आरम्भे ॥ प्रतिपाद्यशार्थस्याकथायाम् । सूत्रधारेणसहनटीविदूषकाणांपरस्परविचित्रभाषणे ॥ तस्यालक्षणंयथा । नटीविदूषकोवापिपारिपार्श्विकएववा । सूत्रधारेणसहिताः संलापंयत्रकुर्वते ॥ चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आमुखंतत्तुविज्ञेयंनाम्नाप्रस्तावनापिसेतिसाहित्यदर्पणः ॥

प्रस्तिरः । पुं० पल्लवादिरचितशय्यायाम् ॥

प्रस्तीतः । त्रि० } ध्वनिते ॥

प्रस्तीमः । त्रि० } संहते ॥ स्त्यैष्टैशब्दसङ्घातयोः । क्तः । आत्वेकृते० संयोगादेरित्यस्यासिद्धत्वात्०-पूर्वं०स्त्यः प्रपूर्वस्येतिसम्प्रसारणेपूर्वरूपेचकृतेहलइतिदीर्घः । प्रस्त्यायत्वस्त्वाद्तत्त्वयोर्विरहान्ननत्वम् । प्रस्त्योन्यतरस्यामिति० निष्ठातस्यपाक्षिकोमः ॥

प्रस्तुतः । त्रि० उपस्थिते ॥ प्रतिपन्ने ॥ प्रकरणप्राप्ते । प्राकरणिके । प्रासङ्गिके ॥ निष्पन्ने ॥ प्रकर्षस्तुतियुक्ते ॥

प्रस्तुतिः । स्त्री० प्रत्यक्षस्तुतौ ॥

प्रस्तृतः । त्रि० अन्तरिते ॥

प्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रस्तौति । ष्टुञ् । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥

प्रस्तोभः । पुं० परिहासे ॥ प्रोत्साहे ॥

प्रस्तोभितः । त्रि० उपहसिते ॥

प्रस्थः । पुं० न० चतुष्कुडवरूपेधान्यमानभेदे ॥ चत्वारः कुडवाः प्रस्थः ॥ आढकचतुर्थभागे । पर्वतैकदेशे । सानौ ॥ उन्मितवस्तुनि ॥ द्विशरावपरिमाणे ॥ इ०वै०प० ।

वमनेचविरेकेचतथाशोणितमोचने । अर्द्धत्रयोदशपलंप्रस्थमाहुर्मनीषिण: ॥ अर्द्धत्रयोदशपलंसार्द्धषट्कम् ॥ विस्तारे ॥ यथा। दीर्घेप्रस्थेसमानञ्चनकुर्यान्मन्दिरंबुधइति ॥ प्रकर्षेणतिष्ठति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गइ०क : प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्नऽनेन वा । घञर्थेकोवा ॥ प्रकर्षस्थितिविशिष्टे ॥

प्रस्थपुष्प: । पुं० स्वल्पपत्र तुलस्याम् । मरुवके । मरुआ० इ० भा० ॥ प्रस्थेसानौपुष्पति । पुष्प० । अच् ॥

प्रस्थानम् । न० विजिगीषो:प्रयाणे । यात्रायाम् । व्रज्यायाम् । अभिनिर्याणे ॥ गमनमात्रे ॥ प्रपूर्वात्तिष्ठतेर्ल्युट् ॥

प्रस्थानविघ्न : । पुं० गमनव्याघाते ॥

प्रस्थापित: । त्रि०प्रतिशिष्ठे । प्रेरिते । पठाया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेण स्थापिते ॥

प्रस्थायी । त्रि० प्रस्थास्यतितस्मिन् ॥ ष्ठा० । प्रस्थइति इनिर्णित् ॥

प्रस्थिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

प्रस्थित : । त्रि० कृतप्रस्थाने ॥ प्रष्ठा० । क्त : । द्यतिस्यतीतीत्वम् । निर्गच्छति ॥

प्रस्न : । पुं० स्नानार्थकटाहविशेषे ॥ प्रस्नान्त्यस्मिन् । स्ना० । घञर्थेकविधानंस्थास्नापाव्यधिहनियुध्यर्थम् ॥

प्रस्फुट : । त्रि० प्रफुल्ले ॥ प्रकर्षेणस्फुट : ॥

प्रस्फुटित : । त्रि० विकसिते । प्रकर्षेणस्फुटित : ॥

प्रस्फुरित : । त्रि० प्रचलिते ॥ प्रोल्लसिते ॥

प्रस्फोटनम् । न० शूर्पे ॥ ताडने ॥ विकाशने ॥ प्रस्फोट्यतेऽनेन । स्फुट् । करणेल्युट् ॥ पचने ॥

प्रस्रव : । पुं० प्रवाहे ॥ स्रवणंस्रव : । स्रुगतौ ॥ ऋदोरप् । प्रकृष्ट : स्रव : ॥ चौरादेर्द्रवद्रव्यस्यक्षरणे ॥

प्रस्रवण : । पुं० किष्किन्धासमीपवर्तिनिगिरिविशेषे ॥ माल्यवत्पर्वते ॥ स्वेदे ॥ न० पर्वतस्थानभेदे स्रवज्जलस्थितौ०पर्वतमूलाद्वहि : स्रवज्जलेवा । उत्से । झर्ना० इ० भा० ॥ तज्जलगुणायथा । प्रस्रवणजलंस्वच्छंलघुमधुरंरोचनञ्चदीपनकृदितिराजनिर्घण्ट: ॥ स्रवन्त्यापोऽस्मात् । स्रु० । भीमादयइ०कृत्यल्युटवा०अपादानेल्युट् ॥ प्रकर्षेणक्षरणे ॥

प्रस्राव : । पुं० मूत्रे । पिसाब० इ० भा० ॥ प्रस्रूयते । स्रुप्रस्रावे । प्रेद्रुस्तुस्रुवइतिघञ् ॥

प्रस्रुत : । त्रि० वहति ॥

प्रस्वान : । पुं० उच्चै: शब्दे ॥ प्रकृष्ट : स्वान : ॥

प्रस्वेद : । पुं० अतिशयघर्मे ॥ तदौ

यथा। चन्दनंकुङ्कुमंमांसीकर्पूरोजातिपत्रिका। जातीकक्कोलयुगानांलवङ्गस्यफलानिच ॥ अगुरुशीरकाश्मर्य: कुष्ठंतगरनालिका गोरोचनाप्रियङ्गुश्च चोलंमदनकंनखम्। सरल: सप्तपर्णश्चलाक्षाचामलकीतथा। कर्पूरकःपद्मकश्चएतैस्तैलंप्रसाधितम्। प्रस्वेदमलदौर्गन्ध्यकण्डूकुष्ठहरंपरम्। पुमान्युवास्याच्छुक्राढ्यः स्त्रीणांचात्यन्तवल्लभ: ॥ स्त्रीगतंगच्छतेरुद्रवन्ध्यापिलभतेसुतम् ॥ इतिगारुडे १९८ अध्याय: ॥

प्रहत:। त्रि० वितते ॥ क्षुण्णे ॥ प्रहन्यतेस्म। हन०। क्त: ॥ प्रकर्षेणहिंसिते० गते० च ॥

प्रहर:। पुं० दिवसस्यचतुर्थांशे। अष्टौरात्रस्याष्टभागैकभागे।यामे। पहर० इ० भा० ॥ प्रह्रियतेढक्कादिरस्मिन्। हृञ्०। पुंसिसंज्ञायामितिघ:॥

प्रहरकुटवी। स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ॥

प्रहरणम्। न० शस्त्रमात्रे। आयुधे ॥ प्रह्रियतेऽनेन। हृञ्०। करणेतिल्युट् ॥ अस्त्रीप्रक्षेपेइतिकर्ममीमांसका: ॥ युद्धे ॥ प्रहारे ॥ मगणे ॥ ऽऽ ॥

प्रहरकलिका। स्त्री० शर्करीप्रभेदे ॥ ननभनलगितिप्रहरणकलिका ॥ यथा। व्यथयतिकुसुमप्रहरणकलिका प्रमदवनभवातवधनुषितता। विरहविपदिमेशरणमिहततो०मधुमथनगुणस्मरणमविरतम् ॥

प्रहरी। त्रि० प्रहरवति। पहरेवारो० इ० भा० ॥

प्रहर्त्ता। त्रि० प्रहारकर्त्तरि। मारके ॥ प्रहरति। प्रहृअस्तृच् ॥

प्रहर्ष:। पुं० प्रमोदे ॥ प्रकृष्टोहर्ष: ॥

प्रहर्षण:। पुं० एकदेशे। बुधग्रहे ॥ त्रि० हर्षविशिष्टे ॥ हर्षकारके ॥

प्रहर्षणी। स्त्री० अतिजगतीप्रभेदे ॥ तस्यालक्षणंतथा। म्नौज्रौगस्त्रिदशयति: प्रहर्षणीयम्। अपिच। त्र्याशाभिर्मनजरगा: प्रहर्षणीयम्। इ० ॥ लक्ष्यंयथा। गोपीनामधरसुधारसस्यपानैरुत्तुङ्गस्तनकलसोपगूहनैश्च। आश्चर्यैरपिरतिविभ्रमैर्मुरारे: संसारेमतिरभवत्प्रहर्षणीह ॥ हरिद्रायाम् ॥

प्रहसनम्। प्रहासे॥ आक्षेपे ॥ रूपकान्तरे ॥ हसि०। ल्युट् ॥

प्रहसन्ती। स्त्री० यूथ्याम् ॥ वासन्त्याम् ॥ प्रहसति। हसेहसने। लट: शतृ। उगित्वान्ङीप्। शप्श्यनोरितिनुम् ॥ प्रकर्षेणहसन्त्याम् ॥

प्रहस्त:। पुं० चपेटे। प्रतले ॥ प्रसृतोहस्त:। प्रादयोगतेतिसमास: ॥ रावणस्यसेनापतौ ॥

प्रहाण:। पुं० त्यये ॥ क्तल्यचइ० णत्व

म् ॥

प्रहार: । आघाते । चोट० फट० इभा० ॥ प्रहरणम् । हृञ्० ॥ घञ्० ॥ अास्ते भीतैत्यक्तशस्त्रे पतितैर्बालके तथा । प्रहरन्निनवीरास्तेधर्मएषसनातन : ॥

प्रहारवल्ली । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥

प्रहास : । पुं० अट्टहासे । शिवे ॥ नटे ॥ सोमतीर्थे ॥ अत्यर्थहासे । अनुचिताचरणप्रकाशनेनलज्जोत्पादने ॥ प्रहसनम् । हसे० । घञ्० ॥

प्रहासी । पुं० वासन्तिके । विदूषके । प्रीतदे । भाण्ड० इ० भा० ॥ प्रकृष्टं हासयति० हसतिवा । णिनि : ॥ प्रहासोऽस्यास्तिवा । इनि : ॥

प्रहि : । पुं० कूपे ॥ प्रह्रियते । प्रेहरते : कूपेइति० इनि० ॥

प्रहितम् । न० सूपे ॥ त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ प्रेरिते ॥ प्रधीयतेस्म । डुधाञ्० क्त : । दधातेर्हि : ॥

प्रहीण : । त्रि० विगते । परित्यक्ते । । विहीने ॥ ओहाक्० । क्त : ॥ घुमास्थेतीत्वम् । ओदितश्चेति निष्ठातस्यन : ॥

प्रहीणदोष: । त्रि० नितान्तनिर्मलस्वान्त ॥ प्रहीणा : दोषारागादयो यस्य ॥

प्रहुत : । पुं० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ प्रकर्षेणहूयते । हु० । क्त:

प्रहृष्ट : । त्रि० सन्तुष्टे ॥ प्रकर्षेणहृष्टे ॥

प्रहेणकम्) न० पिष्टकविशेषे । वायने । वाचनके । अलोपायने । वायना० इ० भा० ॥
प्रहेलकम्)

प्रहेलिका । स्त्री० प्रवह्लिकायाम् । प्रश्नदूत्याम् । दुर्विज्ञानार्थप्रश्ने । पहेली० इ० भा० ॥ लक्षणंयथा । व्यक्तीकृत्यकमप्यर्थंस्वरूपार्थस्यगोपनात् । यत्रवाह्यान्तरावर्थौकथ्येते साप्रहेलिका ॥ साद्विधार्थीचशाब्दीचप्रख्याताप्रश्नशासने । आर्थीस्यादर्थविज्ञानाच्छाब्दीशब्दविभागत : ॥ आर्थीयथा । तरुण्यालिङ्गित : कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रित : । गुरूणांसन्निधानेपिक : कूजतिमुहुर्मुहु: ॥ पानीयकुम्भइति ॥ शाब्दीयथा । सदारिमध्यापि नवैरियुक्तानितान्तरक्ताप्यसितैवनित्यम् । यथोक्तवादिन्यपिनैवदूतीकानामकान्तेतिनिवेदयाशु ॥ सारिका । इति ॥ एवम्० सोदर्यैवर्येणनितान्तमादौ सम्भावितोनिर्गतभी : सभीम : । राजन्भवद्बाहुबलेनतुल्यो निगूढनामाचकविर्ब्रवीति ॥ अस्यार्थ : । आदौमोत् ० उकारसहित : । भीमोनिर्गतभी : मकार : । अर्थवर्येणस्वामिवाचकेनपतिशब्देनसम्भावित : पश्चाद्युक्त : । भवद्बाहुबलेनतुल्यो

दीर्घ : । तथाच० उमापतिरितिक वेर्नामात्रनिगूढम् । प्रहेलिकायाम् मियार्थत्वदूरान्वयादिनदूषणमिति ज्ञेयम् ॥ प्रहेलयति० अभिप्रायंसूच ति । हिलभावकरणे । क्वुन्शिल्पि संज्ञयोरितिक्वुन् ॥

प्रह्लन्न : । त्रि० हृष्टे । प्रमुदिते । प्री ते ॥ प्रह्लादयतेस्म । ह्लादीसुखे च क्त : । रदाभ्यामितिनत्वम् । ह्लादो निष्ठायामितिह्रस्व : ॥

प्रह्लाद: । पुं० निनदे । शब्दे ॥ हर्षे । प्रमो दे ॥ प्रह्लादे । परमभागवतेहिरण्य कशिपो : पुत्रे ॥ प्रकर्षेणह्लादय- ति० आनन्दयति० परमसात्त्विकत्वे नसर्वान्० इति प्रह्लादोदैत्यानांमध्ये भगव तोविभूति : ॥

प्रह्व : । त्रि० प्रवणे । नम्रे । नते । नम नशीले ॥ अनुकूले । प्रह्वयति । ह्वेञ्स्पर्धायांशब्दे च । कविधौसर्व त्रप्रसारणिभ्योडइतिड : ॥ प्रह्वयतेऽ सौ । ह्वेञ्० । सर्वनिघृष्वेतिसा धु : । आकारवकारयोर्लोप : । ज हातेर्वा ॥ आसक्तौ ॥ शिरसानम्रे ॥ महति ॥ यथा । तदाप्रह्वा:सर्व कार्यविघ्नानश्यन्तुमेशिवे० इतिदेवीभा गवतम् ।

प्रह्वत्वम् । न० शिरसानतौ ॥

प्रह्वीभूत: । त्रि० प्रणते । शिरसानम्रे । नमस्कृतवति ॥

प्रांशु : । त्रि० उच्चे । उन्नते । तुङ्गे ॥ प्रकृष्टाअंशवोऽस्य ॥ जगत्त्रयंक्रम माणेभगवतिवामने ॥ तोयेतुपति तेहस्ते वामनोभूदवामन :। सर्वदेव- मयंरूपंदर्शयामासवैविभु : ॥ भू: पादौ० द्यौ : शिरश्चास्यचन्द्रादित्यौ चचक्षुषी । इत्यादिविश्वरूपंदर्शयि त्वा० तस्यविक्रमतोभूमिं० चन्द्रादि त्यौस्तनान्तरे । नभ : प्रक्रममाणस्य नाभ्यान्तौसमवस्थितौ ॥ दिवमाक्र ममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थिताविति प्रांशुत्वंदर्शितं० ह० वं० ॥

प्राकरणिक : । त्रि० प्रकरणागते ॥

प्राकषिक : । पुं० षिड्गे ॥ मायान- र्तके ॥ परदारोपजीविनि ॥ प्राक षति । कषहिंसायाम् । प्राङ्पर्णिा कष इतिकिकन् ॥

प्राकाम्यम् । न० महादेवस्याष्टविधैश्व र्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ स्वच्छन्दानु मतौ । अवसर्गे । स्वाच्छन्द्यानुमन ने ॥ प्राकाम्यमिच्छानभिघात : । यतोभूमावुन्मज्जति० निमज्जतिच० यथोदके ॥ प्रकामस्यभाव: । ष्यञ् ॥

प्राकार : । पुं० वरणे ॥ साले । व- प्रोवर्यन्यत्रदा० इष्टकादिरचितवेष्ट ने ॥ अस्यपरिमाणं यथा । ऊर्द्ध्वं विंशतिहस्तेभ्योनैवकुर्याद्गृहंगृही । ऊर्द्ध्वंविंशतिहस्तेभ्य : प्राकारंनशु भप्रदम् ॥ तस्यद्वारमानम् । प्रस्थेह

स्तद्द्वयात्पूर्वेदीर्घंह्रस्वञ्चयंतथा । गृहिणांशुभदंद्वारंप्राकारस्यगृहस्यच । नमध्यदेशेकर्तव्यं किञ्चिन्न्यूनाधिकेशुभमिति । व्र० पु० ॥ प्रक्रियते । डुकृञ्० । कर्मणिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

प्राकृतः । त्रि० नीचे । प्रकृष्टमकृतमकार्यमस्य ॥ स्वाभाविके ॥ शास्त्रासंस्कृतबुद्धौ । बालसमे ॥ संस्कृतेतरभाषायाम् ॥ संस्कृतप्रकृतिके । भाषाप्रभेदे ॥ प्रकृतौसंस्कृतेभवः ततआगतोवा । तत्रभवः ततआगतइतिवाऽण् ॥ पुं०प्रलयविशेषे । प्रकृतौसंस्थितंव्यक्तमतीतप्रलयेतुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ प्रकृत्यासिद्धः ॥ पुं० प्रकृतिप्रवर्त्तकेभगवति ॥ गुणविशेषे ॥ यथाशैवानांमतेधर्मज्ञानवैराग्यादयोष्टविगुणाभावसंज्ञया विज्ञाताः तेचसांसिद्धिकाः वैनयिकाः प्राकृताश्चेतित्रिधाभवन्ति । तत्रप्राकृतोदेहसंयोगेव्यक्तः स्वप्नादिबोधवत् । यः स्वप्नमदमूर्च्छाप्रबुद्धस्य० यथाप्रसुप्तसंस्कारइवदेहसंयोगएव व्यज्यतेनदेहापायेपिसप्राकृतोनामगुणोविज्ञेयः । इतिशैवाः ॥ त्रि० प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकृतज्वरः । पुं० ऋतुज्वरे ॥ यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुतिष्वृतुषुक्रमेणवातपित्तकफजज्वराः । यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुवाताद्यैः प्राकृतक्रमात् । इति ।

प्राकृतदोषः । पुं० वर्षाशरद्वसन्तेषुक्रमेणकुपितेषुवातपित्तकफेषु ॥ यथा । चयप्रकोपप्रशमाःपित्तस्यप्रावृडादिषु । श्लेष्मणः शिशिराद्येषुवायोर्घर्मादिषुत्रिषु ॥ इतिरक्षितः ॥

प्राकृतप्रलयः । पुं० प्रकृतेर्लये ॥ य० निर्गुणस्यचनित्यस्य वाद्यन्तरहितस्यच । निमेषाणांसहस्रे यप्रकृतेर्दण्डउच्यते ॥ षष्टिदण्डात्मकस्तत्र वासरस्प्रकीर्तितः । मासस्त्रिंशद्दिवाराचैर्वर्षंद्वादशमासकैः ॥ एवङ्गतेशताब्दे चश्रीकृष्णे प्रकृतेर्लयः ॥ प्रकृत्यांचप्रलीनायांतदैवप्राकृतोलयः । सर्वाः संहृत्यसाचैकामहाविष्णोः प्रसूस्वयं । कृष्णवक्षसिलीनाचमूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ इ०व्र० ॥ अपिच का० पु० ॥ प्रकृतौसंस्थितोयस्मात्सर्वस्तन्मात्रसंस्त्रयः । अहङ्कारमहत्तत्त्व गतोयत्प्राकृतोलयः ॥ प्रकृतौसंस्थितोव्यक्तमतीतप्रलयस्तुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ इ० ॥

प्राकृतमानुषः । पुं० सामान्यमनुष्ये ॥ यथा । एकादशचमूनाथंभीमपादेनमास्पृश । पञ्चानामपियोभर्त्ता नासौप्राकृतमानुषः ॥

प्राकृतमित्रम् । न० स्वदेशव्यवस्थितदेशावस्थितेराजनि ॥

प्राकृतशत्रु: । पुं० एकविषयाभिनिवेशिनिनृपादौ ॥

प्राकृतिक: । पुं० बन्धविशेषे ॥ सच-प्रकृतावात्मज्ञानात् ० येप्रकृतिमुपासतेतेषांभवति । योवायुपुराणे ० प्रकृतिलयादित्युच्यते । पूर्णंशतसहस्रन्तुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाइति ॥ त्रि० प्रकृतिविकारे । प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राक्कूल : । त्रि० प्रागग्रे ॥

प्राक्तन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ कालवाचिनोऽव्ययात्‌ट्युट्युलौ ॥

प्राक्तनकर्म्म । न० अदृष्टे । भाग्ये ॥ पुराकृतकार्य्ये ॥

प्राक्फल : । पुं० पनसे ॥

प्राक्फल्गुनी । स्त्री० पूर्वफल्गुन्याम् ॥

प्राक्फल्गुनीभव : । }
प्राक्फाल्गुन : । } पुं० बृहस्पतौ । जीवे । चित्रशिखण्डिजे ॥ तीक्ष्णतायाम् । प्रखरत्वे ॥
प्राक्फाल्गुनेय : । }

प्रागभाव : । पुं० कार्य्यस्योत्पत्तेः पूर्व्ववर्त्तिनि ० अभावविशेषे ॥ सच ० अनादि : सान्त: । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसान्तइति । घटादावतिव्याप्तिवारणायानादिरितितार्किका: ॥ विद्यमानस्यैवघटस्यमृत्पिण्डेऽभाव : प्रागभाव : आविर्भावजनकइतिसत्कार्य्यवादिन : ॥

प्रागल्भ्यम् । न० प्रगल्भतायाम् । प्रतिभातिशये ॥ यथा । प्रागल्भ्यहीनस्यनरस्यविद्या ० शस्त्रंयथाकापुरुषस्यहस्ते । नतृप्तिमुत्पादयतेशरीरेह्यन्धस्यदाराइवदर्शनीया: ॥ इ० ॥ स्त्रीणामयत्नजेभावविशेषे ॥ य० । प्रागल्भ्यौदार्य्यमाधुर्य्यशोभाधीरत्वकान्तय: । दीप्तिश्चा ० यत्नजा ० भावहावहेलास्त्रयोऽङ्गजा: ॥ इ० ॥ प्रगल्भस्यभाव : । ष्यञ् । प्रागल्भ्यंपराभिभवसामर्थ्यमितिगीताभाष्यटीका ॥

प्रागुदीची । स्त्री० पूर्वोत्तरदिशि ॥

प्राग्गमनम् । न० अग्रतोनिस्सरणे ॥

प्राग्ज्योतिष : । पुं० कामरूपे । नरकासुरपुरे ॥ अत्रैवहिस्थितोब्रह्माप्राङ्नक्षत्रंससर्ज्जह । तत : प्राक्ज्योतिषाख्येयंपुरीशक्रपुरीसमा ॥

प्राग्भद्रपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ॥

प्राग्भाग : । पुं० पर्वतादेरग्रभागे ॥

प्राग्भार : । पुं० प्राकृतिविशेषे ॥ पर्वताग्रभागे ॥ तटे ॥

प्राग्रहर : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टमग्रम् । प्राग्रंहरति । हरतेरनुद्यमनेच् ॥

प्राग्राटम् । न० घनमेदध्वनि ॥

प्राग्र : । त्रि० श्रग्रे । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टोग्र : ॥

प्राग्वंश : । पुं० घृताधारगृहात्पूर्वगृहे । पत्नीशालाख्ये । हवि : शालाया : पूर्वभागेयजमानादीनांस्थित्यर्थेगेहे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । ऋत्विगादिनाक्विन् । प्राग्०वंश : गोत्रंस्थूणावाऽत्र ॥ यज्ञशालाया:पूर्वपश्चिमस्तम्भयोरर्पितेपूर्वपश्चिमायते काष्ठे ॥

प्राघात : । पुं० युद्धे ॥ प्रकृष्टआघातोयस्मिन् ॥

प्राघार: । पुं० घृतादिक्षरणे । स्रवते॥ प्राघरणम् । घृक्षरणदीप्त्यो: । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

प्राघुण : ।) पुं० अति-

प्राघुणिक : ।) पु० थौ ॥

प्राघूर्ण : । पुं०) पुं० अति-

प्राघूर्णिक : ।) थौ ॥

प्राङ्क : ।) पुं० पणव-

प्राङ्ग : ।) पुं ०वाद्ये ॥

प्राङ्गणम् । न० अङ्गने । चत्वरे । अजिरे । अंगना०आंगन०इ०भा० ॥ सूर्यविद्धस्यतस्यदोषोयथा । अभद्रदंसूर्यवेधंप्राङ्गणस्यतथैवचेति ॥ अभिव्यक्तिस्थाने । गृहाद्बहिस्थले ॥ पणववाद्ये ॥ प्रकृष्टमङ्गनम् ॥

प्राङ्न्याय : । पुं० चतुर्थीत्तरान्तर्गतो त्तरविशेषे ॥ यत्राभियुक्तएवंब्रूयात् । अस्मिन्नर्थेऽनेनाहमभियुक्तस्तत्रचायंव्यवहारमार्गेपराजित इति । उक्तस्वकात्यायनेन । आचारेणावसन्नोपिपुनर्लेखयतेयदि । सोभिधेयोजित : पूर्वंप्राङ्न्यायस्तुसउच्यते ॥ इ० ॥

प्राक् । अ० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्राचिदेशे० प्राचोदेशात्०-प्राङ्देशोवा । दिक्शब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिरिति०अस्ताति : । अञ्चेर्लुक् । एवंदिशि०कालेच ॥ इहकस्मान्नभवति०पूर्वस्मिन्देशेवसतीति । नैषदोष: । देशविशेषणमेतत् । इ०भाष्यम् ॥ योह्यदेशेनविशेष्यमाणोदेशोभवतिततः प्रत्ययो०नविशेषणादित्यर्थ : ॥ पूर्वस्मिन् ॥ अवान्तरे ॥ अग्रे ॥ प्रभाते ॥ अतीते ॥

प्राङ् । त्रि० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्रकर्षेणाञ्चति । सुप्युपपदेअञ्चे ऋत्विगादिनाक्विन् । अनिदितामितिनलोप : । उगिदचामितिनुम् । संयोगान्तस्यलोप: । नुमोनस्य०क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वेङकार : ॥

प्राचिका । स्त्री० दंशे । डांस० इ० भा० ॥ पक्षिविशेषे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । क्वुन् । इत्वम् ॥

प्राची । स्त्री॰ पूर्वस्यांदिशि । पूज्य पूजकयोरग्रे ॥ यत्रैवभानुस्तुवि यत्युदेतिप्राचीतितांविदुर्विद्दोवद न्ति ; तथा पुरः पूजकपूज्ययोश्च सदागमज्ञाः प्रवदन्तितन्ते ॥ प्रा थम्येऽत्रप्रशब्दः । प्रथममञ्चतिप्रा प्नोतिसूर्यम् । अञ्चु॰ । ऋत्वि गादिनाक्विन् । उगितश्चङीप् ॥

प्राचीनम् । न॰ वृतौ । प्राचीरे ॥ त्रि॰ प्राग्भवे । पूर्वदिग्देशका लभवे ॥ प्राचि ॥ प्रागेव । विभा षाऽवरदिक् स्त्रियामिति॰ ख : ॥

प्राचीनपनसः । पुं॰ विल्वे । गोहृ रीतक्याम् ॥

प्राचीनयोग्यः । पुं॰ वेदप्रसिद्धेसत्य योग्याख्यमुनौ ॥ प्राचीनयोगस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् । बहुत्वे प्राचीनयोगाः ॥

प्राचीनवंशः । पुं॰ कर्ममीमांसाप्र सिद्धे । मण्डपविशेषे ; यस्य मण्डपविशेषस्योपरिवंशाः प्राग ग्राभवन्ति सप्राचीनवंशइत्युच्य ते ॥

प्राचीनवर्हिः । पुं॰ इन्द्रे ॥ पृथोः प्रपौत्रे॰ प्रचेतसांपितरि॰ राज र्षिविशेषे ॥ प्राचीनाग्राः कुशा स्तस्यपृथिव्यांविश्रुतामुने । प्राची नवर्हिरभवत्ख्यातो भुविमहाब लः ॥

प्राचीनशालः । पुं॰ वेदप्रसिद्धेमुनि विशेषे । औमन्यवे ॥

प्राचीना । स्त्री॰ वनतिक्तिकायाम् । पाठायाम् । पाकनादि॰ द्रु॰ गौ॰ भा॰ ॥ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥ प्राचिभवा । विभाषाऽवरेति ख : । टाप् ॥ प्राग्भवायाम् ॥

प्राचीनामलकम् । न॰ वारिवदरे । पानीयामलके ॥ प्राचीनामलकं दोषत्रयजिद्गरघातिच ॥

प्राचीनावीतम् । न॰ अपसव्ये । श्राद्धादौवामकरेवहिष्कृतेसति॰ दक्षिणस्कन्धार्पितयज्ञसूत्रे । विप रीतधृतयज्ञोपवीते ॥ तथाहि । सव्यंबाहुंसमुद्धृत्यदक्षिणेतुधृतं द्विजाः । प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्येकर्मणियोजयेत् ॥ प्राची नंप्रदक्षिणमावीयतेस्म । अञ॰ । अजेर्व्यघञपोः ॥ वीगत्यादि षुवा । क्तः ॥ यद्वा । प्राचीनं प्रदक्षिणमाजतिस्म॰ आवेतिस्मवा गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्राचीनावीती । पुं॰ अपसव्यवतिद्विजे ॥ वामपाणावुद्धृतेदक्षिणस्कन्धस्थि तेवामकक्षावलम्बेयज्ञसूत्रेवस्त्रे वाप्राचीनावीतीद्विजोभण्यते ॥ प्राचीनावीतमस्यास्ति । अतइनि ठनावितीनिः ॥

प्राचीपतिः । पुं॰ इन्द्रे ॥

प्राचीरम् । न० प्रान्ततोवृतौ । ग्रामादे रन्तःकण्टकादिवेष्टने ॥ दुर्गार्थं नगरादेः प्रान्तभागेवेणुकण्टकवेत्रादिमयीवृत्तिर्वेष्टनिकेतिकश्चिद्भरतः ॥ स्तम्भश्यामपिवृतौप्राचोरमुपचारादितिस्वाम्यादयः ॥ प्राचीयते । प्राङ्पूर्वश्चिञ्चयने । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घौ ॥

प्राचेतसः । पुं० प्राचीनबर्हिराजपुत्रेषु ॥ सान्तनित्यबहुवचनान्तोऽयम् ॥

प्राचेतसः । पुं० वाल्मीकिमुनौ । रामायणप्रवक्तरि ॥ प्रचेतसोऽपत्यम् । अण् ॥

प्राच्यः । पुं० शरावत्यानद्यामर्यादायाः प्रागदक्षिणदेशे ॥ देशान्तरे ॥ यथा । अङ्गावङ्गामद्गुरकाअन्तर्गिरिवहिर्गिराः । ततः प्रवङ्गामातङ्गामलयामलवर्त्तकाः ॥ सुह्मोत्तराः प्रविजयाभार्गवाङ्गेयमालवाः । प्राग्ज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः॥ साल्वामागधगोनर्दाः प्राच्याजनपदाः स्मृताः ॥ इ० मत्स्यपुराणम् ॥ त्रि० पूर्वदेशीये ॥ प्राच्यांभवः । यत्प्रागितियत् ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्त्तरि ॥

प्राजकः । पुं० सारथौ । सूते ॥

प्राजनम् । न० तोदने । वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥ प्रवीयतेऽनेन । अज० । ल्युट् । वायाविति वी न ॥

प्राजापत्यः । पुं० प्रयागे ॥ जैनराजभेदे । त्रिपृष्ठे ॥ प्रजापतेरपत्ये । देवे ॥ असुरे ॥ विवाहविशेषे । काये ॥ सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यच । कन्याप्रदानमभ्यर्च्यप्राजापत्योविधिः स्मृतः ॥ पञ्चमवत्सरे ॥ नीरोगाश्चनिराबाधामानवाविगतद्विषः । बहुक्षीरास्तथाः गावः प्राजापत्येवरानने ॥ ५ ॥ दैवसर्गान्तरे ॥ प्रजापतेरपत्यम् ० प्रजातिर्देवताऽस्य ० प्रजापतेरिवायंवेत्यादर्थे ० दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्यः ॥ न० तपसि ॥ पुं० न० द्वादशाहसाध्येव्रतविशेषे ॥ यथा० त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् । त्र्यहंपरञ्चनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विजः ॥ अत्रग्रासपरिमाणापेक्षायामाहपराशरः । सायंद्वाविंशतिर्ग्रासाः प्रातः षड्विंशतिस्तथा । अयाचितेचतुर्विंशः परंचानशनंस्मृतम् ॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणःस्याद्यावान्वाप्रविशेन्मुखम् । एतंग्रासंविजानीयाच्छुद्ध्यर्थंकायशोधनम् ॥ इति प्यश्वान्नमश्नीयाद्यथारात्रौतथादिवा । त्रीस्त्रीण्यहानिशास्त्रीयान्ग्रासान्सङ्ख्याकृतान्यथा ॥ अयाचितं

तथैवाध्यादुपवासम्यूथ्वंभवेदिति ॥ पुं॰ रोहिणीनक्षत्रे ॥ वि॰ प्रजापतिसम्बन्धिनि ॥

प्राजापत्या । स्त्री॰ यजुर्वेदीयोपाख्यानयज्ञविशेषायाम् । संन्यासग्रहणपूर्वं कर्त्तव्यप्रजापतिदेवताकसर्वस्वदक्षिणायामिष्टौ ॥ यथा । प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् । आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मण : प्रव्रजेद्गृहादिति ॥

प्राजिता । पुं॰ सारथौ । यन्तरि । सूते ॥ प्राजति । अज॰ । तृच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा । वलादावार्द्धधातुकेवेष्यतइतिवीभावोन ॥

प्राज्ञ : । पुं॰ कल्किदेवस्यज्येष्ठभ्रातरि ॥ परमात्मनि ॥ विदितवेदतदुपकरणार्थ॰विवेकिनि ॥ प्रज्ञाञ्चिनाशिस्वरूपानुभवरूपायस्यसप्रज्ञ: । प्रज्ञएवप्राज्ञ: । प्रज्ञादयण् ॥ पक्षि: विशेषे । राजशुके । शतपत्रे । राजसूत्रा॰ इ॰ भा॰ ॥ कारणशरीराऽभिमानिनिजीवे । मलिनसत्त्वप्रधानाविद्योपाधिकेजीवे ॥भूतभविष्यतिचविषयेज्ञातृत्वंतथासर्वस्मिन्नपि वर्तमानेविषयेज्ञातृत्वमस्यैवेतिप्रकर्षेणजानातीति॰प्रज्ञ: । सएवप्राज्ञ: ॥ सुषुप्तोपिपिहिभूतपूर्वगत्याप्राज्ञउच्यते ॥ प्रायेणचन्न : वि॰ पण्डिते ॥ पण्डितेचगुणा:सर्वेमूर्खे

दोषाश्चकेवलम् । तस्मान्मूर्खसहस्रेषुप्राज्ञएकोविशिष्यतइतिविष्णुशर्मा ॥ दक्षे ॥

प्राज्ञता । स्त्री॰ विद्वत्त्वे ॥ यथा । पदंपदार्द्धमेकंवायाश्चरेत्सुभाषितम् । मूर्खोपिप्राज्ञतांयातितन्दोभि: सागरोयथा इति ॥

प्राज्ञमानी । वि॰ पण्डिताभिमानिनि ॥

प्राज्ञा । स्त्री॰ बुद्धिमत्याम् । धीमत्याम् ॥ प्रज्ञाऽस्त्यस्या: । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योण : । टाप् ॥

प्राज्ञी । स्त्री॰ स्वयंज्ञात्याम् । प्राज्ञायाम् ॥ प्रजानाति । ज्ञा॰आतश्चोपसर्गइतिक : ॥ प्र॰ अण् ॥

प्राज्य: । वि॰ प्रचुरे । प्रभूते । अदभ्रे ॥ प्रवीयते । अज॰ ण्यत् । वा॰वीभावोन ॥ आज्यसम्पन्ने ॥ प्रभूतमाज्यंयस्यस : ॥

प्राञ्जल:। वि॰ सरले ॥

प्राञ्जलि : । वि॰ बद्धाञ्जलौ । कृतसम्पुटकरयुगले ॥ भक्तिनम्रे ॥ प्रकृष्टोसंहितकृतोऽञ्जलिर्येन॰यस्यवा । प्रबद्ध : अञ्जलिर्येनवा ॥

प्राड्विवाक:। पुं॰अक्षदर्शके । विचारार्थेराजनियुक्तपुरुषे । व्यवहारद्रष्टरि ! ऋणादानादीन्यष्टादशविवादपदानिव्यवहारा : तेषांनिर्णेतरि । जज॰ इति अङ्गरेजीभाषा ॥ प्रच्छनं । प्रच्छश्शीपायाम् । क्विव्वचिप्रच्छि

श्रिस्व्रुद्रुकटप्रुच्छांदीर्घोऽसम्प्रसारणञ्चे त्युणादिसूत्रेणक्विब्दीर्घौ० सम्प्रसारणाभावश्च । विवचनम् । घञ् । प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाकौ० प्रश्नविवेकावस्यस्त : । अर्शआद्यच् । प्रश्नविचारयो : कुशलइत्यर्थ : ॥ यद्वा । पृच्छतिवादिप्रातिवादिवाक्यम्प्राट् । च्छ्वो : शूडनुनासिकेचेति० शादेश: । विविच्यवक्तीतिविवाक : । घञ् । प्राट्चासौविवाकश्चे ति० प्राड्विवाक : ॥ यथाहु : । विवादानुगतंपृष्ट्वापूर्ववाक्यं प्रयत्नत : । विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : इति ॥ अपिच । अर्थिप्रत्यर्थिनौपृच्छतीतिप्राट् । तयोर्वचनंविरुद्धाविरुद्धमभ्ये : सहविविनक्तिविवेचयतिवेतिविवाक : । प्राट्चासौविवाकश्चे तिप्राट्विवाक:॥ उक्तञ्च । विवादानुगतंपृष्ट्वा ससभ्यस्तंप्रयत्नत : । विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : ॥ इति ॥

प्राण : । पुं० प्राग्गमनवृत्ति० नासाग्रस्थानवर्त्तिनिवायौ ॥ नासाग्रेप्रत्यक्षमुपलभ्यमानत्वात् । प्राणनितीतिव्युत्पत्तेश्च ॥ तस्यकर्मबहिर्गमनम् । तस्यरूपम्० इन्द्रनीलप्रतीकाशंप्राणरूपंप्रकीर्तितम् । तस्यस्थानानि० आस्यनासिकानाभिमध्येवर्त्तितेनाभिमध्यगे । प्राणालयइतिप्राहु : पादाङ्गुष्ठ पिकेचमेतियोगार्णव : ॥ शरीरान्त : सञ्चारिणिवायौ ॥ सचैकोप्युपाधिभेदात्प्राणापानादिकांसंज्ञांलभते ॥ इन्द्रियेषु ॥ प्राज्ञे० वी जात्मनि ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमानिनिचैतन्ये० क्रियाशक्तिप्रधाने० हिरण्यगर्भे ॥ हंसरथे । ब्रह्मणि ॥ हन्मारुते ॥ बोले । गन्धरसे ॥ काव्यजीवे ॥ बले ॥ धातु : पुंसे ॥ प्राणितिअनेनवा । अच्० घञ्वा । अनितेरितिणत्वम् ॥ प्रसरणेन० अनितिवा ॥ यस्मिन्सतिजीवनम्० यदपगमेचनभवति० सचवायुविशेषोलोकेरूढ : प्राणइति ॥ निश्वासोच्छ्वासकासैस्तुप्राणोजीवसमाश्रित: । प्रयाणंकुरुतेयस्मात् तस्मात्प्राण : प्रकीर्तित : ॥ त्रि० पूरिते ॥

प्राणा : । पुं० भूम्नि० असुषु ॥ असव : प्राणाइति० असुप्राणशब्दाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यांपञ्चप्राणादयउच्यन्ते पुनरेकैकाभिधानेबहुवचनम् । अतएव० प्राणोऽपानइत्युक्तम्० हृदिप्राणोगुदेपानइत्यादिचदृश्यते ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तैस्तुप्राणोभवतिपञ्चधेति । मिलितै : पञ्चभूतानांरजोंशै : प्राणापानादिपञ्चवृत्त्यात्मक : प्राणोभवतीत्यर्थ : ॥ शरीरस्थपञ्चप्राणायथा । प्राणोपान:

समानश्चोदानव्यानौचवायव : । शरीरस्थाइमे॰इत्यमर : । इमेप्राणादयपञ्चवायव: शरीरेतिष्ठन्तितेचनियतस्थानस्था: । यदाहु: । हृदिप्राणोगुदेपान : समानोनाभिसंस्थित : । उदान : कण्ठदेशेचव्यान : सर्वशरीरगइति ॥ तेषांव्यापाराश्चयथा । अन्नप्रवेशनं॰मूत्राद्युत्सर्गोऽन्नविपाचनम् । भाषणादि॰निमेषादि॰तद्व्यापारा : क्रमादमो ॥ इति ॥

प्राणक : । पुं॰ सत्त्वजातीये । प्राणिमात्रे ॥ जीवकद्रुमे ॥ चोले । वस्त्रविशेषे ॥ बोले ॥

प्राणथ: । पुं॰ वायौ ॥ तीर्थे ॥ प्रजापतौ ॥ बलवति ॥ प्राणिति । अन॰ । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथ : ॥

प्राणद : । पुं॰ जीवकद्रुमे ॥ भगवति ॥ न॰ जले ॥ रक्ते ॥ प्राणान्ददाति॰चेष्टयति । प्राणान्कालात्मनाद्यति॰खण्डयतिवा । प्राणान्दापयति॰शोधयतिवा । प्राणान्दातिलुनातिवा । आतइतिक : ॥

प्राणदा । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥ ऋद्धिवृत्ते ॥ टाप् ॥

प्राणधारणा । स्त्री॰ असूनांधृत्यर्थमाहारे ॥ यथा । अग्रंप्रदायभूतेभ्य : सीताथवरवर्णिनी । तयोरप्यददादभ्याचोर्मधुमांसञ्चसम्भृतम् ॥ तयोस्तृप्तिमथोत्पाद्यवीरयो : कृतशौचयो : । विधिवज्ज्ञानकीपश्चाच्चक्रेसाप्राणधारणामित्यार्षेरामायणे॰अयोध्याकाण्डेदृष्टम् ॥

प्राणनम् । न॰ जीवने ॥ पुं॰ गले ॥ त्रि॰ आप्यायनकरे ॥

प्राणनाथ: । पुं॰ पत्यौ ॥ यमे ॥ त्रि॰ प्राणाधिपे ॥ प्राणानांनाथ: ॥

प्राणन्त : । पुं॰ रसाञ्जने ॥ वायौ ॥ प्राण्यात् । अन॰ । रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्य : षिदाशिषीतिझच् ॥

प्राणन्ती । स्त्री॰ हिक्कायाम् ॥ नृति । क्षिक्कायाम् ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

प्राणपण : । पुं॰ अतिप्रयासे ॥ प्राण: पणोयस्मिन् ॥

प्राणप्रतिष्ठा । स्त्री॰ प्रतिमायांजीवन्यासे ॥ प्राणानांप्रतिष्ठा ॥

प्राणप्रद : । त्रि॰ प्राणदातरि ॥

प्राणप्रदा । स्त्री॰ ऋद्धिनामकौषधौ ॥ प्राणंप्रददाति । डुदाञ्॰ । क : ॥

प्राणभास्वान् । पुं॰ अब्धौ । समुद्रे ॥

प्राणभृत् । पुं॰ जीवे ॥ प्राणान्बिभर्ति । डुभृञ्॰ । क्विप । तुक् ॥

प्राणमय : । पुं॰ द्वितीयकोषे । कर्मेन्द्रियै : सहितेप्राणादिपञ्चकै : क्रियाशक्तिमतिकार्यरूपे ॥ अस्यक्रियात्मकत्वेनरजोंशकार्यत्वम् ॥ स्थूलसमष्टिकारणीभूतेऽपंचीकृतपंचमहा

भूततत्कार्यात्मकेहिरण्यगर्भसूत्रेऽ-मूर्तिरंशौसूक्ष्मसमष्टौ ॥ पूर्णादिहे बलंयच्छन्नचाणार्थाय : प्रवर्तक : । वायु : प्राणमयोनासावात्माचैतन्य वर्जनात् ॥

प्राणरोध : । पुं० नरकान्तरे ॥

प्राणलय : । पुं० मरणे ॥ परमात्मनि । प्राणानांलये ॥ प्राणलयेजाते०स ङ्कल्पविकल्पावपिमनसोनाशासिन लीनोभवतएव० प्राणमनसोर्दुग्धा म्बुवन्मिलितत्वात् । तदुक्तम् । दुग्धाम्बुवत्सम्मिलितावुभौतौतु ल्यक्रियौमानसमारुतौतौ । तत्रैक नाशाद्परस्यनाशस्तत्रैकवृत्तेप्यपर प्रवृत्तिरिति ॥ प्राणलयेसङ्कल्पविक ल्पलयेचसमाधिर्भवति ॥

प्राणवान् । पुं० जीवे ॥ प्राणोस्यास्य स्मिन्वा । मतुप् ॥

प्राणवित् । पुं० हैरण्यगर्भादिषु ॥

प्राणसंयम : । पुं० प्राणायामे ॥

प्राणसमा । स्त्री० पत्न्याम् ॥

प्राणस्पन्दनिरोध : । पुं० चित्तशान् त्युपाये ॥ यस्तुवासनानामतिप्राब ल्यात्०तास्त्यक्तुंनशक्नोति०तस्यप्रा णस्पन्दनिरोधएवोपाय : । प्राणस्प न्दवासनयोश्चित्तप्रेरकत्वात्०तयो र्निरोधेचित्तस्यशान्तिरुपपद्यते ॥

प्राणहार : । पुं०) वत्स नाभे ॥ त्रि० प्राणहारकम् । न०) असुनाशके ॥

प्राणा । स्त्री० विहणी विशेषे ॥ साचा तणतण्डयो : स्त्रम्र : ॥

प्राणाचार्य्य : । पुं० वैद्ये ॥

प्राणात्यय : । पुं० आपत्काले ॥ प्रा णानामत्ययोयस्मिन्स : ॥

प्राणादिपञ्चकम् । न० प्राणापानव्या नोदानसमानात्मके ॥

प्राणाधिनाथ : । पुं० पत्यौ ॥ प्राणा नामधिनाथ : ॥

प्राणाधिप : । पुं० प्रिये । पत्यौ ॥

प्राणान्त : । पुं० प्राणावसाने ॥

प्राणापानौ । पुं० अश्विनीकुमारयो: ॥

प्राणायाम : । पुं० प्राणसंयमे । रेचक पूरककुम्भकलक्षणेप्राणनिग्रहोपाये ॥ तथाचयोगसूत्रम् । तस्मिन्सति श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदलक्षण: प्राणायामइति । तस्मिन्नासनस्थैर्ये सतीत्यर्थ : ॥ प्राण : प्रागुदितोवा युरायामोस्यप्रखेदनम् । प्रेरणाक्क ष्टिसंरोधलक्षण : क्रतुदोषनुत् ॥ यवीयान्मध्यमोज्येष्ठ : सतालैर्द्वा दशादिभि: ॥ उक्तंच । तालद्वाद-शकोन्त्य : प्राणायामस्तुकन्यस: । मध्यश्चतुर्भिर्विंशत्याश्रेष्ठस्तद्द्विगुणो भवेत् ॥ सोपिध्यानतपोपेत : सग र्भोऽन्यस्तदुज्झित : । यथासगर्भ स्थैर्यायमनसोन तथेतर : ॥अपिच । सव्याहृतिंसप्रणवांगायत्रीं शिर सासह । त्रि : पठेदायतप्राण:प्राण

याम:सउच्यते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं प्राणायामंद्विजन्मनाम् । ततस्त्व भ्यधिकंनास्तितप: परमपावनम् ॥ अत्रिविशेषोदेवीगीतायाम् । इड याकर्षयेद्वायुंवाह्यं षोडशमात्रया । धारयेत्पूरितंयोगीचतु:षष्ट्यातु-मात्रया ॥ सुषुम्णामध्यगंसम्यक्द्वा त्रिंशन्मात्रयाशनै: । नाड्यापिंगल याचैवरेचयेद्योगवित्तम: ॥ प्राणा-याममिमंप्राहुर्योगशास्त्रविशारदा: । भूयोभूय: क्रमात्तस्यवाह्यमेवंस-माचरेत् ॥ मात्रावृद्धिक्रमेणैवसम्य-क्द्वादशषोडश । जपध्यानादिभि: सार्द्धंसगर्भंतंविदुर्बुधा: ॥ तदपि तंविगर्भंप्राणायामंपरेविदु: । क्रमादभ्यसत: पुंसोदेहेस्वेदोद्गमो धम: ॥ मध्यम: कम्पसंयुक्तोभू-मित्याग: परोमत: । उत्तमस्यगु-णावाप्तिर्यावच्छीलनमिष्यतइति ॥ अध्यात्मविदस्त्वाहु: । चित्तादिस र्वभावेषुब्रह्मत्वेनैवभावनात् । नि-रोध: सर्ववृत्तीनांप्राणायाम: स उच्यते ॥ इति ॥ प्राणस्यवायुविशेष स्यायामोरोध: ॥

प्राणायामयज्ञ: । पुं० अपानेजुह्वति-प्राणंप्राणेऽपानंतथापरे । प्राणापा नगतीरुद्धाप्राणायामपरायणा: ॥ अपरेनियताहारा:प्राणान्प्राणेषु जुह्वतीतिभगद्वक्ते: ॥

प्राणिद्यूतम् । न० समाह्वये । पक्षप-क्ष्यादिप्राणिसंयुगे ॥ प्राणिभिर्मेष कुक्कुटादिभि: कृतंद्यूतं ॥

प्राणी । पुं० प्राणविशिष्टमनुष्यादौ ॥ चेतने । जन्मनि । जन्तौ । शरी-रिणि ॥ अत्रवैनाशिकमते० अस्यगु णायथा । बुद्ध्यादिषट्कंसङ्ख्या दिपञ्चकंभावनातथा । धर्माधर्मौ-गुणाएतेआत्मन: स्युश्चतुर्दशेति ॥ अयमिन्द्रियाद्यधिष्ठाता० पुण्यपा पाश्रय: । ज्ञानसुखादियोगतोमान सप्रत्यक्षविषय: । परदेहादौप्रवृ-त्त्यादिनाऽनुमेय: । अहमित्याकार-प्रत्ययाश्रय: । मनोमात्रस्यगोचर: । विभु: परममहत्त्ववान् ॥ इति-भाषापरिच्छेद: ॥ प्राणा: सन्त्य-स्य । अतइनिठनाविति० इनि: ॥

प्राणिमाता । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥

प्राणिहित: । त्रि० लोकहितकारि-णि ॥

प्राणिहिता । स्त्री० पादुकायाम् । पन द्विया० इ० भा० ॥

प्राणीत्यम् । न० ऋणे ॥

प्राणेश: । पुं० पत्यौ ॥

प्राणेशा । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्राण्यङ्गोद्भव: । पुं० गन्धविशेषे ॥ यथा । मृगनाभिसमुद्भूतस्तत्कोषो द्भवएववा । गन्ध: प्राण्यङ्गज: प्रो क्तोमोदद:स्वर्गवासिनामिति ॥

प्रातःसवनम्। न० गायत्रच्छन्दस्के प्रातःकालोपलक्षितेकर्म्मणि॥

प्रातः। अ० प्रगे। प्रभाते। पञ्चधाविभक्तस्यदिनस्य०प्रथमेभागे। प्राततिः। अत०। प्राततेररन्निति०-अरन्प्रत्ययः॥ साह्वे प्रहरे। यथाह्नमाद्यः। ललाटसम्मितेभानौप्रथमःप्रहरःस्मृतः। सएवाध्यर्द्धसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयत इति। पञ्चपञ्चउषःकालः सप्तपञ्चारुणोदयः। अष्टपञ्च०भवेत् प्रातः शेषः सूर्योदयः स्मृतः इतिदेवीभागवतम्॥ श्रोत्रियंसुभगांगाञ्चअग्निमग्निचितंतथा। प्रातरुत्थाययः पश्येदापद्भ्यः सविमुच्यते॥ तथा। पापिष्ठंदुर्भगांमद्यंनग्नमुत्कृत्तनासिकम्। प्रातरुत्थाययः पश्येत्तत्कलेरुपलक्षणमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम्॥

प्रातरनुवाकः। पुं० शस्त्रे॥ यत्प्रातःकालेशस्यतेयाज्ञिकैः॥

प्रातराशः। पुं० प्रातःकालीनभोजने। कल्यावर्त्ते। कलेउ०इ०भा०॥

प्रातर्गेयः। पुं० स्तुतिपाठके। स्तुतिव्रते। बन्दिनि। भाट०इ०भा०॥ प्रातःकालेगेयईश्वरादिर्येन॥ बहर्मुखेगातव्येगीतानामसहस्रा दौ॥

प्रातर्भोक्ता। पुं० काके॥ प्रातःभुङ्क्ते। भुज०तृच्॥ त्रि०प्रभातेभोजनकर्त्तरि॥

प्रातर्भोजनम्। न० कल्यावर्त्ते॥

प्रातिः। स्त्री० पूर्त्तौ॥ प्रादेशे॥

प्रातिका। स्त्री० जवायाम्॥

प्रातिकूलिकः। त्रि० प्रतिकूलचारिणि। प्रतिकूले॥ प्रतिकूलं वर्त्तते। तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक्॥

प्रातिजनीनः। त्रि० जनेजनेसाधौ॥ जनञ्जनम्०इति० प्रतिजनम्। वीप्सायामव्ययीभावः। प्रतिजने साधुः। प्रतिजनादिभ्यःखञ्॥

प्रातिपथिकः। त्रि० प्रतिपथिके॥ प्रतिपथमेति। प्रतिपथमेतिठंश्चेतिपथेठक्॥

प्रातिपदिकः। पुं० अग्नौ। शिखावति॥ न०। अर्थवद्धातुरप्रत्ययःप्रातिपदिकम्०कृत्तद्धितसमासाश्चेति सूत्राभ्यांलक्षिते० नामनि॥ प्रतिपदंभवम्। ठक्॥ घोरःकोदृग्वघोव्रतिकोरोगीकश्चनास्तिकः। कोदृक्चन्द्रंनपश्यन्तितत्सूर्यपार्षिनर्द॥

प्रातिभम्। न० प्रतिभाविशेषे॥ ज्ञानप्रभावविशेषे॥ प्रतिभैव०प्रतिभायां भवंवा। स्वार्थे०भवार्थेवा अण्॥

प्रातिभाव्यम्। न० प्रतिभूत्वमदेयधने॥

प्रतिभुवोभावे । जामिनी० इ० भा० ॥ यथा । साक्ष्यंप्रातिभाव्यञ्च दानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्युर्नाविभक्ताः परस्परम् ॥ इ० ॥

प्रातिभासिक : । त्रि० प्रतिभासमात्र कालसिद्धे । नपुरस्तान्नपश्चात्स्थिते ॥ यथाशुक्तिकायांरूप्यं रज्जौवासर्पः॥

प्रातिलोमिक : । त्रि० प्रतिकूले ॥ प्रतिलोमंवर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिवेश्य : । पुं० निरन्तरगृहवासिनि । परौसी० इतिभा० ॥ प्रतिवेशेभव : यत् ॥

प्रातिशाख्यम् । न० वेदभाष्ये ॥ प्रतिशाखंभवम् । अव्ययीभावाच्चेतिञः ॥

प्रातिष्ठितम् । न० आवेशिकेस्वीये ॥

प्रातिस्विक : । त्रि० असाधारणे । आवेशिके । स्वीये ॥

प्रातिहारिक : । पुं० मायाकारे । ऐन्द्रजालिके ॥ प्रतिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । प्रतिहारोव्याज : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥

प्रातीप : । पुं० प्रतीपपुत्रे । महाभीष्मे । शान्तनुराजे ॥

प्रातीपिक : । त्रि० प्रतिकूलेप्रतीपं वर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्राथमकल्पिक : । पुं० शैक्षे । प्रथमारम्भवेदे ॥ प्रथमकल्पआद्यारम्भ : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठञ् ॥ यद्वा । प्रथमकल्पमधीते । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेतिवक्तव्यमितिठक् ।

प्राथमिक : । त्रि० प्रथमभवे ॥ प्रथमव्याख्यान: प्रथमेभवेवाद्व्यजृह्वाणक् प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्यातात्ठक् ॥

प्राथम्यम् । त्रि० प्रथमस्यभावे ॥

प्रादुर्भाव: । पुं० प्राकट्ये आविर्भावे ॥

प्रादुष्कृत : । त्रि० प्रकटिते ॥

प्रादु : । अ० नाम्नि ॥ विश्वोदेशप्रादुर्भावा : दशनामानीत्यर्थ : । प्रकाशे ॥ प्राकाश्ये । स्फुटतायाम् । आविर्ये ॥ सम्भाव्ये ॥ इतो प्रान्दति । अदिभक्षणे । बा० उस् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । प्राप्तिवा अदभक्षणे ॥

प्रादेश: । पुं० तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते । तर्जनीसहितविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ प्रदिश्यते दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घ : ।

प्रादेशनम् । न० दाने ॥ दिशअतिसर्जने । प्राङ्पूर्व : । भावेल्युट् ।

प्रादेशिक : । पुं० अव्याप्यवृत्तौ ॥

प्रादोष : } त्रि० } प्रदोषसम्बन्धिनि
प्रादोषिक : } } ॥ निशाप्रदोषाभ्याञ्चेतिशैषिकेर्थेठञ् । पक्षेऽण् ।

प्राद्युम्नि : । पुं० अनिरुद्धे ॥

प्राधान्यम् । न० प्रधानतायाम् ॥ अ गुणीभावे ॥ भावेष्यञ् ॥

प्राधीत : । त्रि० प्रक्रान्ताध्ययने ॥

प्राध्ययनम् । न० प्रकृष्टाध्ययने ॥

प्राध्वम् । त्रि० दूरपथे ॥ प्रह्वे । प्रणते ॥ बन्धने ॥ प्राध्वनति । ध्वनशब्दे । डम्प्रत्यय : ॥

प्राध्वकृत्य । अ० बन्धनेनानुकूलकृत्वेत्यर्थे ॥ प्राध्वम्बन्धने० इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमास : ॥

प्राध्वम् । अ० नम्रे ॥ अनुकूले ॥ प्राध्वनति । ध्वन० डम् ॥

प्रान्त: । पुं० चरमे । अन्तभागे । शेष सीमायाम् । उपान्ते । यथा । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाश्रया: । तस्मादधीजलप्रान्तेष्वारामान्विनिवेशयेदिति ॥

प्रान्तत : । अ० प्रान्तभागे ॥

प्रान्तरम् । न० ग्रामस्यदूरे० वृक्षलतादिशून्येवर्त्मनि । दूरशून्यपथे ॥ विपिने । अरण्ये ॥ कोटरे ॥ प्रकृष्टमन्तरम्० व्यवधानमवकाशोवायत्र । प्रादिभ्यइतिबहुव्रीहि : ॥

प्रान्तशून्यम् । न० छायादिरहिते० दूरशून्येऽध्वनि ॥

प्रान्त्य : । त्रि० प्रान्तभवे ॥

प्रापणम् । न० नयने । प्राप्तौ ॥ प्रकर्षेणव्यापने ॥

प्रापणिक : । पुं० पण्यविक्रयिणि । प्रापणाय्यते । पण्य० । आपणिकइतिकिकन् ॥ प्रपणोव्यवहार: प्रयोजनमस्यवा । तदस्यप्रयोजनमितिठञ् ॥

प्रापणीय : । त्रि० फलमात्रे ॥ प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातो : कर्मण्यनीयर् ॥

प्रापय्य । अ० गमयित्वेत्यर्थे ॥

प्रापित : । त्रि० निवेशिते ॥ नीते प्रकर्षेणआपित : ॥

प्रापिपयिषु : । त्रि० प्रापयितुमिच्छौ ॥ प्रापयते : सन्नन्तादुप्रत्यय: ॥

प्राप्रिय : । पुं० गन्धर्वगणविशेषे । यथा प्रवाच्यजनयत् पुत्रान्दिव्यान् वैगायनोत्सुकान् ॥ चतुर्दश देवगन्धर्वा : प्राप्रिया : परिकीर्तिता : ॥

प्राप्त : । त्रि० स्थापिते । प्रणिहिते ॥ विन्ने । लब्धे ॥ यथा । प्राप्तं कर्म्मविनाऽनेकोविधातुंशक्यते गुण : । अप्राप्ते तु विधीयन्ते बहवोप्येकयत्नत इतिन्याय : ॥ समञ्जसे ॥ प्राप्यतेस्म ॥ आप्लृ० । गत्यर्थाकर्म्मकेतिक्त : ॥ कर्तरिक्त इति स्वामी ॥

प्राप्तपञ्चत्वम् । त्रि० मृते ॥ प्राप्तं पञ्चत्वमनेन ॥

प्राप्तपात : । पुं० चरांशो : पारिपा

ष्ठिवकि ॥

प्रागभावः । पुं० जातौघ ॥ वि० लब्धसत्ताद्ौ ॥ मनोहरे ॥ पण्डितं ॥

प्राप्तरूपः । त्रि० प्राज्ञे ॥ रम्ये ॥ प्राप्तोरूपम् । प्राप्तापन्नेचद्वितीयेतिसमासः । प्राप्तंरूपंयेन वा ॥

प्राप्तव्यः । त्रि० प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातोः कर्म्मणित व्यप्रत्ययः ॥

प्राप्तिः । स्त्री० महोदये । धनादिवृद्धौ ॥ अधिगमे । लाभे ॥ भस्यन्तरे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ यतोऽङ्गुल्यग्रेणस्पृशतिचन्द्रमसम् ॥ प्रापणम् आप्लृ० । स्त्रियावादिभ्यः ॥ लग्नादिकादशे ॥

प्राप्ता । त्रि० प्राप्तवति ॥ प्राप्नोति । तृच् ॥

प्राप्यः । त्रि० गम्ये । समासाद्ये । प्राप्तव्ये । आप्तुंशक्ये ॥ प्राप्यते । आप्लृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्राबोधिकः । पुं० उषःकाले ॥ प्राबोधकोपिपाठः शब्दमालायाम् ॥

प्राभञ्जनम् । न० स्वातिनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रभञ्जनसम्बन्धिनि ॥

प्राभवम् । न० श्रेष्ठत्वे ॥

प्राभवत्यम् । न० प्रभवतोभावे ॥ ष्यञ् ॥

प्राभाकरः । पुं० आत्मनोचिद्रूपवादिनि० मीमांसकविशेषे ॥ प्राभाकरास्तार्किकाश्चआहुरस्याचिदात्मताम् । आकाशवद्द्व्यमात्माशब्दवत्तद्गुणश्चितिः ॥

प्राभृतिकः । त्रि० प्रभृतवादिनि ॥ प्रभूतमाह । आहौप्रभूतादिभ्यइतिठक् ॥

प्राभृतम् । न० उपढौकने । प्रदेशने । देवताभ्योमित्रादिभ्यश्चदीयमाने भेट० इ० भा० ॥ प्राभ्रियतेस्म । भृञ्भरणे० डुभृञ्धारणपोषणयोर्वा । क्तः ॥

प्राभृतकम् । न० कौशलिकायाम् । प्राभृते ॥

प्रामाणिकः । त्रि० प्रमाणलब्धे ॥ प्रमाणादागतः । ठक् ॥

प्रामाण्यम् । न० प्रमाणत्वे ॥ कालत्रयाबाधितार्थविषयत्वम्प्रामाण्यमितिव्याख्यातारः ॥ संवादाधीनंप्रामाण्यमितितार्किकाः ॥ स्वतःप्रामाण्यमितिमीमांसकाः ॥ प्रमाणस्यभावः ष्यञ् ॥

प्रामाण्यवादः । पुं० प्रमाकरणताकथने ॥ तद्वतितत्प्रकारकत्वरूपप्रमात्वकथने । चिन्तामणिन्यायग्रन्थविशेषे ॥

प्रामादिकम् । त्रि० प्रमादादवगते ॥
प्रामाद्य : । पुं० वासके । अटरूषे ॥
प्रामीत्यम् । न० ऋणे ॥ भृतत्वे ॥
प्राय : । पुं० सन्न्यासवति० मरणायान
शने ॥ प्रायोपविष्टं गङ्गायामिति
लक्ष्यम् ॥ बाहुल्ये ॥ यथा । प्राये
णाकृतकृत्यत्त्वान्मृत्योरुद्दिजतेजनः
। इति ॥ मृत्यौ । मरणे ॥ तुल्ये ॥
वयसि ॥ प्रायणम् । अय० । घञ् ॥
प्रकृष्टमयनम् । इण् ० । एरच्वा ।
प्रायत्यम् । न० पवित्रतायाम् ॥ प्रयत
स्वभाव : । ष्यञ् ॥
प्रायश्चित्तम् । न० शुद्धिसम्पादके कर्म
विशेषे । अशुद्धत्वनिरसनेनशुद्धे सं
पादके० पापक्षयसाधने कर्मणि ॥
प्रायः पापं विनिर्दिष्टं चित्तं तस्यवि
शोधनमितिस्मृतेर्व्युत्पत्तिः ॥ अ-
ङ्गिराङ्गिराः । प्रायोनामतपः
प्रोक्तं चित्तं निश्चयउच्यते । तपोनि-
श्चयसंयुक्तं प्रायश्चित्तमितिस्मृतम् ॥
निश्चयसंयुक्तं पापक्षयसाधनत्वेन नि
श्चितमित्यर्थः ॥ प्रायश्चित्तम् । पार
स्करादित्वात्साधु ॥ प्रायश्चित्तक-
र्माणि तु० पापक्षयसाधनानिचान्द्रा
यणादीनि । विहिताऽकरणप्रतिषि
द्धसेवारूपनिमित्तविशेषानुबन्धीनि०
प्रायश्चित्तकर्माणि । पापक्षयमात्रोद्दे
शेनविहितानीतिवा ॥ पापानामनु
रूपाणिप्रायश्चित्तानिकृद्यथा । यथा
तथैवसंस्मृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभिः ।
॥ पापेगुरूणिगुरूणिस्वल्पान्यल्पे च
तद्विदः । प्रायश्चित्तानिमैत्रेयजगुः
स्वायम्भुवादयः ॥ प्रायश्चित्तान्यशे
षाणितपः कर्मात्मकानिवै । या-
नितेषामशेषाणांकृष्णानुस्मरणं पर
मितिपराशरः ॥ प्रायश्चित्तमुपापा
नांश्रीदेवीनामसंस्मृतिरितिभागव
तेव्यासः ॥
प्रायश्चित्तीय : । त्रि० प्रायश्चित्तयो
ग्ये । प्रायश्चित्तसाधनत्वेनभवः
। प्रायश्चित्तायपापशोधनायश्रुति
स्मृतिविहितायकर्मणे हितोवा ।
छश्छः ॥
प्राय : । अ० भूम्नि । बाहुल्यार्थे ॥
प्रायनम् । अय० । अमन् ॥
प्रायिक : । त्रि० प्रायोभवे ॥
प्रायुक्षी । पुं० घोटके ॥
प्रायोज्यम् । त्रि० प्रयोजनार्हे ॥
यथा । प्रायोज्यं नविभज्यते ।
यद्यस्यप्रयोजनार्हं पुस्तकादितन्मु-
खैः सहनविभजनीयम् ॥ इति
दायभागः ॥
प्रायोपविष्ट : । त्रि० प्रायोपवेशवि
शिष्टे ॥ प्रायेणमृत्युपर्यन्तानशने
न उपविष्टः ॥ अनादित्यपुराणम्
॥ य० । समायुक्तोभवेद्यस्तुपातकै
र्महदादिभिः । उच्चिकित्स्यैर्महा
रोगैः पीडितोवाभवेत्तु यः ॥

स्वयं देहविनाशस्य काले प्राप्ते महा गतिः। आब्रह्माणस्वर्गादिमहाफलजिगीषया ॥ प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं कुर्यादनशनं तथा। एतेषामधिकारोऽस्ति नान्येषां सर्ववस्तुषु॥ नराणामपि नारीणां सर्ववर्णेषु सर्वदा ॥ इति ॥

प्रायोपवेशः। पुं० सन्न्यासपूर्वकाऽनशनस्थितौ ॥

प्रारब्धम्। न० वर्त्तमानदेहारम्भके कर्म्मणि ॥ कर्म्म जन्मान्तरीयं यत् प्रारब्धमिति कीर्त्तितम्। दुर्बलं सबलं चेति प्रारब्धं द्विविधं विदुः ॥ दुर्बलस्य प्रतीकारः सनास्ति सबलस्य तु ॥ अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारो भवेद्यदि। तदा दुःखैर्न लिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः ॥ आत्मानं सततं जानन्कालं नय महामते। प्रारब्धमखिलं भुञ्जन् नोद्वेगं कर्त्तुमर्हसि ॥ इच्छाप्रारब्धं परेच्छाप्रारब्धमनिच्छाप्रारब्धमिति भेदात्तत् त्रिविधं। तत्र स्वेच्छाकृतं भिक्षाटनादि० समाध्यवस्थायां शिष्यादिभिर्दीयमानं परेच्छाकृतम् समाध्यवस्थायां व्युत्थानदशायां वा आकाशफलपातवदकस्माज्जायमानं पाषाणपतनं कण्टकवेधादिकन्त्वनिच्छाकृतं प्रारब्धमिति विवेकः ॥ त्रि० प्रकर्षेण आरब्धे ॥

प्रारब्धिः। स्त्री० गजबन्धनरज्जौ ॥

प्रारम्भः। पुं० प्रकृष्टारम्भे ॥ प्रकर्षेण आरम्भः ॥ प्रारम्भे कर्मणां विप्रः पुण्डरीकं स्मरेद्धरिम् ॥

प्रारिप्सितः। त्रि० प्रकर्षेण आरब्धुमीप्सिते ॥

प्रार्थनम्। न० प्रकर्षेण याचने। प्रार्थनायाम् ॥

प्रार्थना। स्त्री० याञ्चायाम्। अर्थनायाम्। याचनायाम् ॥ प्रकृष्टा अर्थना ॥ अभियाते ॥

प्रार्थनीयम्। न० द्वापरयुगे ॥ त्रि० प्रार्थनाविषये ॥

प्रार्थितः। त्रि० याचिते ॥ शत्रुसंरुद्धे ॥ अभिहिते ॥ प्रार्थ्यते स्म। अर्थयाञ्चायाम्। क्तः ॥

प्रार्थ्यमानः। त्रि० याच्यमाने ॥

प्रालम्बः। पुं० पयोधरे ॥ त्रपुणे ॥ न० कण्ठाद्दृच्यस्य ऋजुलम्बमानमाल्ये ॥ प्रालम्बते। लबि अवस्रंसने। पचाद्यच् ॥

प्रालम्बिका। स्त्री० हेमविरचितनाभिलम्बिनि माल्ये ॥ प्रालम्बते। लबि। ण्वुल् ॥

प्रालेयम्। न० मिहिकायाम्। हिमे ॥ प्रलीयन्ते पदार्था अत्रेति० प्रलयो हिमाद्रिः। ततआगतम्। अण्। केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियः इति यस्य यादेशः ॥ उदके ॥

प्रालेयांशु : । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥ प्रालेयानि० हिमानि० अंशवोयस्य ॥

प्रालेयाचल : । पुं० हिमालये । मेनाधवे ॥

प्रावट : । पुं० यवे ॥

प्रावर : । पुं० प्राचीरे ॥

प्रावरणम् । न० संव्याने । उत्तरीयवस्त्रे ॥

प्रावादुक : । त्रि० शुष्कतर्कजल्पनशीले ॥

प्रावार : । पुं० उत्तरासङ्गे । उपरिवस्त्रे ॥ उत्तरीये ॥ प्रत्रियतेऽनेन । वृञ्० । वृणोतिराच्छादने० इ० घञ् । उपसर्गस्यघञोतिदीर्घ : ॥

प्रावारकीट : । पुं० कीटविशेषे ॥

प्रावृडत्यय : । पुं० शरदृतौ ॥

प्रावृत : । त्रि० निवीते । परिहितेवस्त्रे ॥ आव्रियतेस्म : वृञ्० । क्त: ।

प्रावृति : । स्त्री० प्राचीरे ॥ शैवानांमते० स्वाभाविक्यामशुद्धौ । मले । प्रथमराशि ॥ प्रावृणोति०प्रकर्षेणआच्छादयतिआत्मनांदृक्क्रिये० इ० प्रावृति : ॥

प्रावृट् । स्त्री० वर्षाकाले । श्रावणभाद्रयो : ॥ वर्षणम्० वृट् । वृषुसेचने । सम्पदादित्वात्क्विप् । प्रकृष्टाव्वृड्च । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्कावितिदीर्घ : ॥ प्रवर्षतीतिवा ॥

प्रावृषा । स्त्री० वर्षाकाले । जलार्णवे ॥

प्रावृषायणी । स्त्री० काण्डूरायाम् । शूकशिम्बायाम् ॥ प्रावृषांभेति०अयतेवा । कर्त्तरिल्युट् । हूस्वचट्टितत्वम् । ङीप् ॥

प्रावृषिक : । पुं० मयूरे ॥ त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृषष्ठप् ॥

प्रावृषिज : । त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृट्शरत्कालदिवांजे० इत्यलुक् ॥

प्रावृषिण्य : । पुं० नीपे । कदम्बवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ धाराकदम्बे ॥ त्रि० प्रावृट्कालभवे ॥ प्रावृट्देवतास्य०प्रावृषिभवोवा । कालेभ्योभववत्०इति० प्रावृषएण्य: ॥ प्राचुर्ये

प्रावृषिण्या । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ प्रावृषिभवा । प्रावृषएण्य : । टाप् ॥

प्रावृष्य : । पुं० कुटजे ॥ धाराकदम्बे ॥ विकण्टके ॥ न० ॥ वैदूर्यमणौ ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्तरि ॥ प्रश्ने ॥ पृच्छति । प्रच्छनंवा । प्रच्छीप्सायाम् । क्विब्वचिप्रच्छीतिक्विब्दीर्घावसम्प्रसारणञ्च । च्छ्वो: शूडितिश : । प्राशौ०प्राश : प्राड्भ्यामित्यादि ॥

प्राश : । पुं० अवलेहे ॥

प्राशस्त्यम् । न० उत्तमत्वे ॥ बलवदनिष्टाननुबन्धित्वे ॥

प्राशितम् । न० पितृयज्ञे । नित्य-श्राद्धे ॥ त्रि० भक्षिते ॥

प्राश्निकः । पुं० सभ्ये ॥ त्रि० प्रश्नक-र्त्तरि ॥

प्रासः । पुं० कुन्तास्त्रे । भाला० इ० भा० ॥ कौंच० इ० गो० भा० ॥ प्रास्यते । असु० । हलश्चेतिघञ् । प्रायोहस्तेनप्रेष्यत्वेद्०स्वामी ॥

प्रासङ्गः । पुं० युगे । वत्सानांशिक्षार्थंकाष्ठवि० । वत्सानांदमनकालेस्कन्धेयत्काष्ठमासज्यतेतत्र ॥ प्रसज्यते । षञ्जसङ्गे । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

प्रासङ्ग्यः । पुं० युगवोढरिवृषे । युग्ये ॥ प्रासङ्गंवहति । तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥

प्रासादः । पुं० देवमन्दिरे ॥ राजगृहे ॥ प्रसीदन्त्यस्मिन्मनांसि । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञ्यतिदीर्घः ॥ आङ्गश । कृत्वाप्रभूतंसलिलमारामाणिनिवेश्यच । देवतायतनंकुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ॥

प्रासादकुक्कुटः । पुं० पारावते ॥

प्रासिकः । पुं० कौन्तिके ॥ प्रासःप्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

प्रास्तः । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ निरस्ते ॥ प्रास्यतेस्म । असु० । क्तः ॥

प्रास्तारिकः । त्रि० प्रस्तारव्यवहर्त्तरि ॥ प्रस्तारेव्यवहरति । कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषुव्यवहरति० इतिठक् ॥

प्रास्थानिकम् । त्रि० प्रस्थानकालोचिते ॥ प्रस्थानेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रस्थानशब्दस्यगुणवृत्त्याकथञ्चित्कालेवर्त्तमानत्वात् ॥

प्रास्थिकम् । न० प्रस्थपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्ये क्षेत्रे । प्रस्थस्यवापः । तस्यवापइतिठञ् । त्रि० कटाहादिपात्रान्तरे ॥ प्रस्थंसम्भवति०स्मिन्नममाविशयति० अवहरति० पचतिवा । सम्भवत्यवहरतीत्यादिनाठञ् । टिड्ढेति-ङीपि० प्रास्थिकीब्राह्मणी । प्रस्थमुपसंहरति०पचतिवेत्यर्थः ॥ प्रस्थेनक्रीते ॥ ठञ् ॥ प्रस्थंपरिमाणमस्य । प्रास्थिकोराशिः । तदस्यपरिमाणमितिठञ् ॥

प्राहः । पुं० नृत्योपदेशे ॥

प्राह्णः । पुं० पूर्वाह्णे ॥ प्रथमञ्चतदहश्चप्राह्णः । राजाहःसखिभ्यष्टच् । अह्नोऽह्नएतेभ्यइत्यह्नादेशः । अह्नोदन्तादितिणत्वम् ॥

प्राह्णे । अ० पूर्वाह्णे ॥

प्राह्णेतनः । त्रि० पूर्वाह्णसम्बन्धिनि ॥ सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट्च ॥

प्रियः । पुं० धवे । पत्यौ ॥ वृद्धिनामौषधौ ॥ जीवकौषधे ॥ प्रीतिविषये । आत्मनि ॥ यथा । प्रियोह्या

त्मैवसर्वेषांनात्मनोऽस्त्यपरं प्रियम् । लोकेस्मिन्नात्मसम्बन्धाद्भवन्त्यन्ये प्रियाः शिवे ॥ प्राणबुद्धिमनः स्वात्मदाराऽपत्यधनादयः । यत्सम्पर्कात्प्रियास्सन्ततः कोन्वपरः प्रियः ॥ प्रीणाति । प्रीञ् तर्पणे । इगुपधेतिकः ॥ न० श्रोतुस्तत्कालश्रुतिसुखवाक्ये ॥ त्रि० हृद्ये । इष्टे । प्रीतिविषये । स्नेहपात्रेपुत्रादौ ॥ प्रीतिकरे ॥ सर्वः प्रियः खलुभवत्यनुरूपचेष्टः ॥ भृत्ये ॥ प्रीणयति शुश्रूषादिनास्वामिनम् ॥ प्रियोऽप्रियस्वकार्यवशाद्भवति । यथा । न हिकस्यप्रियःकोवाविप्रियोवाजगत्त्रये । कालेकार्यवशात्सर्वेभवन्त्येवाऽप्रियाः प्रियाः ॥

प्रियंवदः । पुं० खेचरे । गंधर्वविशेषे ॥ त्रि० प्रियवाचि ॥ प्रियं वदति । वदव्यक्तायांवाचि । प्रियवशेवदः खच् । मुम् ॥

प्रियंवदा स्त्री० स्वर्वेश्यायाम् ॥

प्रियकः । पुं० पीतसालतरौ । जीवके । असनकुसुमे । विजयसार० इ० भा० ॥ नीपे । धाराकदम्बे ॥ चित्रमृगे । कम्बलप्रकृतौमृगविशेषे ॥ प्रियकोरोमनियुक्तोमृदुस्वमसृणैर्घनैरितिवैजयन्ती ॥ अलौ । चञ्चरीके ॥ प्रियङ्गौ ॥ कुङ्कुमे । काश्मीरजन्मनि ॥ प्रीणाति । प्रीञ० । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥ यद्वा । प्रीणाति० प्रीयतेवा । इगुपधेतिकः । स्वार्थेकन् ॥

प्रियकारः । त्रि० प्रियङ्करे । प्रियं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

प्रियकृत् । पुं० नारायणे । भजतां प्रियंकरोति । क्विप् ॥ त्रि० प्रियकारिणि ॥

प्रियङ्करः । त्रि० हितकारिणि । प्रियकारके ॥ प्रियङ्करोति । क्षेमप्रियमद्रेऽण्चेतिपक्षे खच् ॥

प्रियङ्करी । स्त्री० वृहज्जीवन्त्याम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

प्रियङ्गुः । स्त्री० राजिकायाम् । राजसर्षपे ॥ कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ कङ्गुसस्ये ॥ स्वनामख्यातसुगन्धिवृक्षविशेषे । प्रियके । श्यामायाम् । लतायाम् । फलिन्याम् ॥ प्रियङ्गुः शीतलातिक्तातुवरानिलपित्तहृत् । रक्तातियोगदौर्गन्ध्यस्वेददाहज्वरापहा ॥ गुल्मतृड्विषमोहघ्नीतद्वद्गन्धप्रियङ्गुका । तत्फलंमधुरंरूक्षं कषायम्शीतलंगुरु । विबन्धाध्मानबलकृत्सङ्ग्राहिकफपित्तजित् ॥ प्रियंगच्छति । मृगय्वादौनिपात

सिद्ध: ॥ मित० डूर्वा ॥ प्रियमङ्गतिवा । अगिगती । वृन्तोवा । कु: पूर्वत् । शकन्ध्वादि: ॥ काटक्या म् ।

प्रियचिकीर्षु: । त्रि० प्रियङ्कर्त्तुमिच्छौ ॥

प्रियजन: । पुं० हृद्यलोके ॥ प्रौढभाववत्ति ॥ यथा ॥ प्रौढभावानुविश्लोय स्तस्यप्रियजनोत्तम: ॥

प्रियजीव: । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

प्रियतम: । पुं० मयूरशिखावृक्षे ॥ आत्मनि ॥ यथा । वित्तात्पुत्र: प्रिय: पुत्रात् पिण्ड: पिण्डात् तथेन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्य: प्रिय: प्राणआत्माप्रियतमस्तत: ॥ त्रि० प्रेष्ठे ॥ अतिशयेनप्रिये ॥

प्रियता । स्त्री० हार्द्दे । प्रेम्णि । स्नेहे ॥ प्रीणातीतिप्रिय: । तस्य भाव: । तल् ॥

प्रियतोषण: । पुं० षोडशबन्धातिरिक्तरतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपादौस्वहस्तेनधारयं स्पनोपरि । स्तनापीडकर: कामीकामयेत् प्रियतोषण: ॥ त्रि० प्रियस्यतुष्टिकारिणि ।

प्रियत्वम् । न० प्रियतायाम् ॥ प्रियस्यभाव: । त्व: ॥ प्रीतिकरणे ॥

प्रियदर्शन: । पुं० कीरे । शुकविहङ्गमे ॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ त्रि० चक्षुष्ये । सुदर्शने ॥ प्रियंदर्शनमस्य ॥

प्रियप्रायम् । न० चटुनि । चाटुनि । प्रियवाक्ये ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

प्रियप्रेप्सु: । त्रि० इष्टार्थोद्युक्ते । उत्सुके ॥

प्रियमधु: । पुं० एककुण्डले । बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ प्रियंमधुमद्यंयस्य ॥

प्रियरूप: । पुं० कामे ॥ न० अप्सर: प्रभृतीनांरूपे ॥ त्रि० मनोहररूपवति ॥

प्रियवर्णी । स्त्री० श्यामायाम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥

प्रियवल्ली । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

प्रियवादी । त्रि० तत्कालमधुरवाक्यवक्तरि ॥ मनोज्ञवक्तरि ॥ यथा । कोतिभार: समर्थानांकिन्दूरंव्यवसायिनाम् । कोविदेश: सुविद्यानांक: पर: प्रियवादिनामिति ॥

प्रियव्रत: । पुं० स्वायम्भुवमनो: पुत्रे । यथा । प्रियव्रतोत्तानपादौमनोस्वायम्भुवस्यतु द्वौपुत्रौसुमहावीर्य्यौ धर्मज्ञौकथितौतव ॥

प्रियश्रवा: । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥ प्रियंश्रवोयस्यस: ॥

प्रियसख : । पुं० खदिरे ॥

प्रियसत्यम् । न० सूनृतवाक्ये ॥

प्रियसन्देश : । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ प्रियसंवादे ॥

प्रियसालक : । पुं० असनवृक्षे । विजयसार० इ० भा० ॥

प्रिया । स्त्री० भार्यायाम् ॥ नार्याम् । एलायाम् ॥ मदिरायाम् । मल्लिकायाम् ॥ वार्त्तायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ मध्यावृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । जोहलंद्दृश्यते । साप्रियाकथ्यते ॥ यथा । नौमिगोपालकम् । देवकीबालकम् ॥ मृगीतिनामान्तरम् । रोमृगीतिलक्षणात् ॥ सुप्रतिष्ठाप्रभेदेपि । सलगै : प्रिया ॥ यथा । व्रजसुभ्रुवोविलसत्कला : । अभवन्प्रियामुरवैरिण : ॥

प्रियाम्बु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ न० आम्रफले ॥ इत्यजजे ॥

प्रियार्ह : । पुं० नारायणे ॥ स्वेष्टदेवे प्रियाणीष्टान्यर्हतिअर्पयितुंयोग्योभवतीतितथा । कर्मण्यण् ॥ यथा० यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे । तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ॥ इतिमार्कण्डेयपु० ॥ अपिच । यद्यदात्मप्रियंद्रव्यंतत्तदिष्टायकल्पयेत् ॥

प्रियाल : । पुं० राजादने । पियाले ॥ चारस्यचफलंपक्वं वृष्यं गौल्याम्लकं गुरु । तद्बीजंमधुरंवृष्यंपित्तदाहार्ति नाशनम् ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । बा० कालन् ॥

प्रियाला । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

प्रियोदितम् । न० प्रियवाक्ये ॥ प्रियञ्च तत्उदितञ्च ॥ त्रि० प्रियवाक्यविषये ॥

प्रीण : । त्रि० पुरातने । प्रतने ॥ नञ् पुराणेप्रादिति०चनसमुच्चित : ख : ॥ प्रीते ॥

प्रीणनम् । न० तर्पणे । तृप्तौ ॥ प्रीञ् । स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट्०धूञ्प्रीञो-रितिनुक् ॥

प्रीणयन् । त्रि० तर्पयति ॥ प्रीञोण्यन्ताल्लट : शतृशानचावित्यादिनाल ट : शत्रादेश०धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्य इतिनुगागम : ॥

प्रीणास : । पुं० गण्डके ॥

प्रीत : । त्रि० हृष्टे । मत्ते । तृप्ते ॥ नर्मणि ॥ प्रीयतेस्म । प्रीङ्प्रीणने । क्त : ॥

प्रीति: । स्त्री० मुदि । प्रमदे । हर्षे । सुखे ॥ इष्टदर्शनजन्येसुखे ॥ भोजनकालेऽनभिरुचिराहित्ये । इच्छोत्कण्ठो ॥ विष्कम्भादिषुद्वितीययोगे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसूतिकालेयदिप्रीतियोगोनरोप्यरोग : सुखवान्प्रमोदी । रक्तानुरक्तोविदुषां प्रपन्न : सम्प्रार्थितोयच्छतिवित्तमेव ॥ स्त्र्या : सपत्न्यांस्मरपत्न्याम् ॥

प्रेमृणि ॥ यथा । याप्रीतिरविवेका नांविषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरतः सामेहृदयान्मापसर्पतु ॥ मा प० ईश्वीपते । मापसर्पतुवा ॥ प्रेमलक्षणाप्रीतिर्द्वात्मनिमुख्यान्यत्रगौणी । तथाचोक्तंवार्तिकसारे । स्वात्मभोगस्यहेतुत्वात्प्राणादौप्रीतिरिष्यते । नत्वतोतोऽन्यसामुख्यात्मप्रीतिर्यथातथा ॥ प्रतीचिनिर्निमित्तैवसर्वावस्थासुवोच्यते । प्रीतिरन्येषा आत्मत्वतस्मान्मुख्यासाविति गम्यताम् ॥ सर्वान्तरतरत्वेनयुज्यतेनिर्निमित्तता । वाह्येषुसनिमित्तत्वंप्रीतेः स्पष्टंगवादिषु ॥ व्याध्याद्युपद्रुतो लोकेमृतिमप्यभिवाञ्छति । निर्निमित्तप्रियत्वेतुदेहादेस्तन्नयुज्यते ॥ इति ॥ प्रीञ्तर्पणे । भाविक्तिन् ॥ यदीच्छेद्विपुलांप्रीतिंचौषितश्वनकारयेत् । वाग्विवादोर्थसम्बन्धः परोक्षेदारभाषणम् ॥

प्रीतिजुषा । स्त्री० उषायाम् । अनिरुद्धपत्न्याम् ॥

प्रीतिदः । पुं० वासन्तिके । केलिकिले । विदूषके । भांड० इ० भा० ॥ कामुके ॥ त्रि० सुखप्रेमदातरि ॥

प्रीतिदत्तम् । त्रि० प्रीत्यादत्तवस्तुनि । यथा । प्रीत्यादत्तन्तुयत्किञ्चिच्छ्वश्र्वावाश्वशुरेणवा । पादवन्दनिकञ्चैव प्रीतिदत्तंतदुच्यते ॥ प्रीतिदाने ॥ भाविक्तः ॥

प्रीतिदानम् । न० प्रसादे ॥

प्रीतिभोज्यम् । न० प्रीत्याभक्षणीयेऽन्नादौ ॥ यथा । अन्नानिप्रीतिभोज्यानिआपद्भोज्यानिवापुनः । नचसम्प्रीयसेराजन्नचैवापद्गतावयम् ॥

प्रीतयुक् । त्रि० स्निग्धे ॥

प्रीत्यात्मकः । पुं० सत्त्वगुणे ॥ प्रीतिः सुखमात्मायस्यसः ॥

प्रुषिः । पुं० प्रुष्णी ॥

प्रुष्टः । त्रि० दग्धे । प्रुष्यतिस्म । प्रुषदे । क्तः । यस्येतिनेट् ॥

प्रुष्वः । पुं० ऋतौ ॥ सूर्ये ॥ प्रोषति । प्रुष० । अशुप्रुषिलटीतिक्वन् ॥

प्रुष्वा । स्त्री० जलकणिकायाम् । टाप् ॥

प्रेक्षणम् । न० चक्षुषि ॥ दर्शने ॥

प्रेक्षणकूटः । पुं० चक्षुर्गोलके ॥

प्रेक्षणीयः । त्रि० दर्शनीये ॥

प्रेक्षा । स्त्री० उपलब्धौ । बुद्धौ ॥ नृत्येक्षणे ॥ ईक्षणे ॥ प्रकृष्टमीक्षणमनयावा । ईक्ष० । गुरोश्चहलः । टाप् ॥ वृक्षशाखायाम् ॥

प्रेङ्खन् । त्रि० चलनविशिष्टे ॥ संसक्तिविशिष्टे ॥

प्रेङ्खा । स्त्री० पर्यटने ॥ अश्वगतौ ॥ भवेशनान्तरे ॥ नृत्ये ॥ दोलायाम् ॥ प्रेङ्ख्यते । इखिगतौ ॥ घञ् । टाप् ॥

प्रेङ्खित: । त्रि० कम्पिते ॥ प्रेङ्खितस्म । इति० । क्त: ॥

प्रेङ्खोलनम् । न० दोलायाम् । दोलने ॥

प्रेङ्खोलित: । त्रि० दोलिते । तरलिते । लुलिते ॥ न० रतबन्धान्तरे ॥ सर्वत: कटिपरिभ्रमोयदिप्रेङ्खपूर्वमिदमुक्तमारतम् ॥

प्रेत: । पुं० नरकस्थप्राणिनि ॥ भूतप्रभेदे ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतोविप्रोदेहपातादूर्ध्वं वायवीमंदेहमापन्नउल्कामुखकटभूतनादिसंज्ञ: प्रेतउच्यते । यथा । वान्ताश्युल्कामुख: प्रेतो विप्रोधर्मात्स्वकाच्च्युत: । इति ॥ भूतप्रेतपिशाचानांलोकायथा । चरीचचरायेचभूतप्रेतपिशाचका: । वर्जयित्वारुद्रगणांस्तेतचैवचरन्त्विह ॥ नोर्द्ध्वं विक्रमणेशक्तिस्तेषांसम्भूतपाप्मनाम् । अतऊर्ध्वं हिविप्रेन्द्राश्च सायेकृतैनस: ॥ सेतुमूर्यादध: स र्वेविचरन्त्यूर्ध्ववर्जिता: । इतिपाद्मे स्वर्गखण्ड: ॥ वैदिकविधानेनौर्द्ध्वदैहिकाभावात्विष्णुदेपाद्यवहुनरकभोगान्ते प्रेतशरीरंभवतीति पुराणप्रसिद्धमस्ति ॥ त्रि० मृते ॥ अर्वाक्सपिण्डीकरणात्प्रेतोभवति वैमृत: ॥ प्रैति । इण्० । गत्यर्थेति क्त: ॥

प्रेतकार्यम् । न० मृतस्यदाहादिसपिण्डीकरणान्तकर्मणि ॥ यथा । अक्रुत्वाप्रेतकार्याणिप्रेतस्यधनहारक: । वर्णानांयद्वधेप्रोक्तं तद्व्रतंनियतश्चरेत् ॥ इति ॥

प्रेतकृत्या । स्त्री० पितृपक्षार्यायांक्रियायाम् ॥ प्रकर्षेणइत: प्रेत: पितृलोकस्थएवोच्यते ॥

प्रेतगृहम् । न० श्मशाने ॥

प्रेततर्पणम् । न० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतमुद्दिश्य देयेजलदाने ॥

प्रेतनदी । स्त्री० वैतरिण्याम् ॥ प्रेतानांनरकस्थप्राणिनांनदी ॥

प्रेतपटह: । पुं० भयपटहे । मृत्युभङ्गुरके । मृत्युकालेवाद्यमानेयवाद्यविशेषे । भौरु० इ० भा० ।

प्रेतपति: । पुं० यमे । प्रेतराजि ॥ प्रेतानांपति: ॥

प्रेतपिण्ड: । पुं० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतसम्प्रदानकपिण्डाकारान्ने ॥ यथा । नस्वधाश्चप्रयुञ्जीतप्रेतपिण्डे दशाहिके । भाषितेतच्च देपिंडंयच्चदत्तस्यपूरकम् ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्तेयस्तस्यविमोक्षणम् । श्माशानिकेभ्यो देवेभ्यआकल्पंनैव विद्यते ॥

प्रेतपुरम् । न० यमालये ॥

प्रेतमाता । स्त्री० काल्यादिषु ॥ कालीकरालीभद्राचभीमाचैवभयोत्कटा । साधारणीदुराधर्षासप्रेता:

प्रेतमातर : ॥

प्रेतराक्षसी । स्त्री० तुलस्याम् ॥

प्रेतवनम् । न० श्मशाने ॥

प्रेतवाहित : । त्रि० भूताविष्टे ॥

प्रेतशिला । स्त्री० पिण्डदानार्थगयास्थितप्रस्तरविशेषे ॥ यथा । येयंप्रेतशिलाख्यातागयायांसाविधास्थिता । प्रभासेप्रेतकुण्डेचगयासुरशिरस्यपि ॥

प्रेतशौचम् । न० मृतसंस्काराशौचे ॥

प्रेता । स्त्री० वैतरणीनद्याम् ॥ मृतायाम् ॥ प्रेतभावापन्नायाम् ॥

प्रेत्य । अ० अमुत्र । जन्मान्तरे ॥ देहंत्यक्त्वेत्यर्थे ॥ प्रकर्षेणइत्वा । इण्० क्त्वाप्रत्यय : । समासेइतिल्यप् । तुक् ॥ व्यावर्त्येत्यर्थे ॥

प्रेत्यभाव: । पुं० पुनरुत्पत्तौ ॥ तथाचगौतमसूत्रम् । पुनरुत्पत्ति : प्रेत्यभाव : ॥ १८ ॥ प्रेत्यमृत्वाभावोजननं०प्रेत्यभाव : । तत्रपुनरित्यनेनाभ्यासकथनात्० प्रागुत्पत्तिस्ततोमरणंततउत्पत्तिरिति । प्रेत्यभावोजननादिरपवर्गान्त: । एतज्ज्ञानञ्चवैराग्यउपयुज्यते०इति०प्रेत्येतिनव्यर्थम् । तदीयमरणञ्चतदीयजीवनादृष्टनाशस्तदीयचरमप्राणसंयोगध्वंसस्तदीयप्राणध्वंसोवा । तदीयोत्पत्तिस्तु०तदीयविजातीयशरीराद्यप्राणसंयोगइति ॥

प्रेत्वा । पुं० वासवे । वाते ॥ प्राणेषु ॥

प्रेत्वरी । स्त्री० पुरि ॥

प्रेमा । पुं० न० प्रियतायाम् । हार्दे । स्नेहे ॥ हर्षे ॥ नर्मणि ॥ रम्येषु दिदृक्षायाम् ॥ प्रियस्यभाव : पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेतिप्रादेश : ॥ प्रयणम् । प्रीङ्तर्पणे । मनिन्वा ॥ नपुंसकलिङ्गम् ॥ गुणतन्त्रा : प्रेमाणोनपरिचयतन्त्रा: । पुंस्त्वमपि ॥ स्नेहवाचकस्तलक्षणं यथा । सर्वथाध्वंसरहितंसत्यपिध्वंसकारणे । यद्भावबन्धनंयूनो: सप्रेमापरिकीर्तित : ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणि : ॥

प्रेमपरिप्लुत : । त्रि० प्रेमरससमग्ने ॥

प्रेमपातनम् । न० नेत्रजले ॥

प्रेमालिङ्गनम् । न० स्नेहेनपरिष्वङ्गे ॥ नायिकानायिकयोरालिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायककटिंनायिकयैकपादेनवेष्टयित्वाद्वितीयंपादंतस्यजङ्घो परिस्थापयित्वायदालिङ्गनंतदितिकामशास्त्रम् ॥

प्रेयान् । पुं० पत्यौ । प्रिये । दयिते । कान्ते ॥ कान्ता । त्रि० प्रियतरे । पशुपुत्रादिलक्षणे ॥ अयमनयोरतिशयेनप्रिय : । ईयसुन् । प्रियस्थिरेतिप्रादेश : ॥ न० सर्वान्तरे०ब्रह्मात्मनि ॥

प्रेयसी । स्त्री० प्रियतमायांभार्यायाम् । दयितायाम् । कान्तायाम् ॥ वल्लभायाम् ॥ ङीप् ॥

प्रेरक: । पुं० राजादौ ॥ प्रयोजके ॥ विधौ ॥ प्रेरणामेवकुर्वन्प्रेरकोत्रि धि: ॥ प्रेरयति । प्रोपरटादीर्तेर्हेतुमणिजन्तात् ०कर्म णि० ण्वुल् ॥

प्रेरणम् । न० प्रेषणे । प्रस्तावना० द्र० भा० ॥ आज्ञापने । स्वस्वकार्येषुनियोजने ॥ अश्वानांषड्विधप्रेरणंयथा । वाहनंप्रतिज्ञातानांषड्विधं प्रेरणंविदु: । रागावस्थाकथापाथिप्रतोदरवभेदतइति ॥ प्रकृष्टम् ईरणम् ॥

प्रेरणा । स्त्री० चोदनायाम् । विधौ ॥

प्रेरित: । त्रि० चोदिते । नियोजिते । प्रेषिते ॥

प्रेर्वा । पुं० सागरे । समुद्रे ॥ प्रेरयति । ईरक्षेपे प्रईरणदोसुट्चेति क्विप् ॥

प्रेर्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ वनोरचेति ङीब्रौ ॥

प्रेर्य: । त्रि० प्रेरकार्योगे ॥

प्रेष: । पुं० प्रेषणे ॥ पीडायाम् ॥ प्रेष्ये ॥

प्रेषणम् । न० प्रेरणे ॥ जानीयात् प्रेषणेभृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमे । मित्रञ्चापदिकालेचभार्याञ्चविभवक्षये ॥

प्रेषणा । स्त्री० भृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्तनायाम् । आज्ञायाम् ॥

प्रेषित: । त्रि० प्रसृते । प्रेरिते । प्रस्थापिते । प्रतिशिष्टे । पठायाः० इति भा० ॥

प्रेष्ठ: । त्रि० प्रियतमे । अयमेषामतिशयेनप्रिय: । प्रियस्थिरेत्यादिनेष्ठनिसाधु: ॥

प्रेष्ठा । स्त्री० प्रेयस्याम् ॥ प्रसृतायाम् ॥

प्रेष्य: । त्रि० निदेये । सेवके । भृत्ये ॥ प्रेष्यते । ईपगत्यादिषुवा । ण्यत् । गुण: ॥

प्रैयङ्गवीनम् । न० प्रियङ्गुक्षेत्रे । प्रियङ्गूणांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

प्रैष: । क्लेशे ॥ मर्दने ॥ उन्मादे ॥ विधौ ॥ प्रेषणे ॥ प्रेषणम् । इषगभ्यांवेषञ् । प्रादूहेतिवृद्धि: ।

प्रैष्य: । त्रि० प्रेष्ये ॥ प्रेष्यते । इषु इच्छायाम् । इषगतौ० आभीक्ष्ण्येच । ण्यत् । प्रादूहेतिवृद्धि: ॥

प्रोक्त: । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेण० अध्यापनेन० अर्थव्याख्यानेनवाउक्त: प्रकाशित: ॥

प्रोक्षणम् । न० सेचने ॥ वधे । यज्ञार्थपशुहिंसने ॥ प्रकृष्टमुक्षणम् । उक्षसेचने । ल्युट् ॥

प्रोक्षणी । स्त्री० जलक्रीडाविशेषे । क्रीटाखेलना० द्र० भा० ॥ प्रोक्षणी

भिक्षवे जितात्मनइतिप्रयोगात् ॥

प्रोक्षित: । त्रि० निहते । यज्ञे हतपशौ । उपसम्पन्ने । यज्ञार्थमन्त्रैः संस्कृतमांसादौ ॥ यथा । भक्षयेत् प्रोक्षितंमांसं सकृद्ब्राह्मणकाम्यया । दैवेनियुक्तः श्राद्धेवानियमेतुविवर्ज्जयेत् । आरण्यामामिदानीं तनप्रोक्षणापिज्ञानास्तीत्युक्तम हाभारते । यथा । आरण्याः सर्वदेवत्याः प्रोक्षिताः सर्वशोमृगाः । अगस्त्येनपुराराजन्मृगयायेनपूज्यते०इति । सिक्ते ॥ प्रोक्षतेस्म । उक्ष० । क्तः । मन्त्रसंस्कृते ॥

प्रोच्छलत् । त्रि० उद्गच्छति । उच्छलत्ता०इ०भा० ॥

प्रोञ्छनम् । न० प्रवर्ज्जने । लोपने । पुञ्छना०इ०भा० ॥

प्रोज्जासनम् । न० मारणे ॥

प्रोज्झित : । त्रि० त्यक्ते ॥

प्रोगठ: । पुं० कटकोले । पतद्ग्रहे ॥

प्रोतम् । न० वस्त्रे । वाससि ॥ त्रि० खचिते । व्याप्ते ॥ गुम्फिते । ग्रथिते ॥ स्यूते । प्रविष्टे ॥ प्रगते । प्रतिष्ठिते ॥ प्रक्षिप्ते ॥ पटेतिर्यक्तन्तौ ॥ वहिर्व्याप्तौ ॥ प्रपूर्वाद्वेञः कर्मणिक्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

प्रोतोत्सादनम् । न० छत्रे । वस्त्रकुट्टिमे ॥

प्रोत्फल : । पुं० सिंहलास्था । ता लवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । कृजी०कृडा०इ०गौ०भा० ॥

प्रोत्फुल्ल : । त्रि०विकसिते ॥

प्रोत्साह : । पुं० प्रकृष्टोद्यमे ॥

प्रोथ: । पुं० कट्याम् ॥ सिचये । शाटके ॥ स्त्रीगर्भे ॥ छागलेवस्ते ॥ गह्वरे ॥ पुं०न०घोणायाम् । अश्वनासिकायाम् ॥ त्रि०अध्वगे ॥ प्रथिते ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्याप्तौ । पुंसीतिघ : । प्रवतेवा । प्रुङ्गतौ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा० : इ०थक् । निपातनाद्गुण : ॥

प्रोद्यत : । त्रि० सोद्यमे ॥

प्रोष : । पुं० सन्तापे

प्रोषित : । त्रि० प्रवासगते । विदेशस्थे ॥ अपगते ॥

प्रोषितभर्तृका । स्त्री० विदेशस्थभर्तृकायाम् ॥ हास्यंपरगृहेयानंसमाजोत्सवदर्शनम् । क्रीडांशरीरसंस्कारंत्यजेत्प्रोषितभर्तृका ॥ प्रोषितोभर्त्तायस्याः ॥ स्त्रीयादिनायिकाभेदे ॥ देशान्तरेगतेपत्यौसन्तापाकुलाप्रोषितभर्तृकेतिलक्षणम् ॥

प्रोष्ठ : । पुं० गवि ॥ शफर्याम् । प्रोष्ठीमत्स्ये ॥ प्रकृष्टश्चोष्ठोऽस्य । ओत्वोष्ठयोः समासेवा ॥

प्रोष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे ॥

प्रोष्ठपदा । स्त्री॰ पूर्व्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयो : ॥ प्रोष्ठोगौस्तस्येवपादा यासाम् सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षीत्यादिनाबहुव्रीहावच् ०पद्मश्वनिपातित : ॥

प्रोष्ठपदी । स्त्री॰ भाद्राम्पूर्णिमायाम् ॥

प्रोष्ठपाद : । पुं॰ प्रोष्ठपदासुजाते ॥ सन्धिवेलेत्यादिनाऽण् । जे प्रोष्ठपदानामित्युत्तरपदस्याचामादेरचो वृद्धि : ॥

प्रोष्ठी । स्त्री॰ शफरे । शफर्याम् । वैवरीमक्षी॰सहरी॰पोठी॰पूठी॰. इ॰भा॰प्र॰मत्स्ये ॥ प्रोष्ठीतिक्ताकटु : स्वादु : शुक्रघ्नीकफवातजित् । स्निग्धास्य कण्ठरोगघ्नीरोचनीचलघु:स्मृता ॥ प्रकृष्टञ्चोष्ठोस्या: । ओत्वोष्ठयो : समासेवा । नासिकोदरोष्ठेति॰जातेरितिवाङीष् ॥

प्रोष्य । अ॰ देशान्तरेउषित्वेत्यर्थे ॥

प्रोह : । पुं॰गजाङ्घ्रौ । हस्तिपादे ॥ पर्व्वणि ॥ गजचरणपर्व्वणि ॥ प्रोहश्चरणपर्व्वणीतित्रिकाण्डशेष: ॥ त्रि॰निपुणे॰तर्के ॥

प्रौढ : । पुं॰ वत्सरे ॥ त्रि॰ प्रगल्भे ॥ प्रवृद्धे । वर्द्धिते । एधिते ॥ निपुणे । प्रोह्यतेस्म । वह॰ । क्त : सम्प्रसारणम् । प्रादूहेतिवृद्धि : ॥

प्रौढपाद : । पुं॰ आसनारोपितपादतले । आसनोपरिपादतलद्वयसंयोगपूर्व्वकोपवेष्टरि ॥ वस्त्रादिनाकृतपृष्ठजानुजङ्घाबन्धे । वस्त्रादिद्वारापृष्ठजानुजङ्घाद्वयदृढबन्धनपूर्व्वकोपवेष्टरि । यथा । आसनारूढपादस्तुजानुनोर्जङ्घयोस्तथा । कृतावसक्थिकोयस्तुप्रौढपाद : सउच्यते ॥ स्नानमाचमनंहोमंभोजनंदेवताऽर्चनम् । प्रौढपादोनकुर्व्वीतस्वाध्यायंपितृतर्पणम् ॥ इतिकात्यायन : ॥ अनेकोद्वाच्येदारुशिलेभूमिसमेइष्टकाश्मसङ्कीर्णेभूतादूतिबौधायनवचनात्तथाविधेआरूढपादोपिकुर्यात् । इत्याह्निकतत्त्वम् ॥

प्रौढा । स्त्री॰ नायिकाभेदे । चिरंस्याम् । श्यामायाम् ॥ यथा । बालातुतरुणीप्रौढावृद्धाभवतिनायिका । गुणयोगेनरन्तव्या नारीवश्याभवेत्तदा ॥ त्रिंशद्वर्षादूर्द्ध्वम्पञ्चपञ्चाशद्वर्षपर्य्यन्तंप्रौढावस्था । यथा । आषोडशीभवेद्बालातरुणीत्रिंशतामता । पञ्चपञ्चाशतोप्रौढा भवेद्वृद्धाततः परम् ॥ आसांवशत्वकारणंयथा । अलङ्कारादिभिर्बाला तरुणीरतियोगत : । प्रेमदानादिभि : प्रौढा वृद्धाचदृढताडनात् ॥ आसांरमणेगुणदोषाययथा । बालातुप्राणदाप्रो

कातरुणीप्रागल्भ्यधारिणी । प्रौढाकरो तिसुरतवत्संभ्रमरणदाभवेत् ॥ मुग्धादित्रिविधान्तर्गतप्रगल्भायांनायिकायाम् ॥ स्मरमन्दीकृतव्रीडाप्रौढासंपूर्णयौवना ॥

प्रौढि : । स्त्री॰ उत्साहे । प्रगल्भतायाम् ॥ उद्यमे । उद्योगे । कियद्देतिकायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥

प्रौष्ठपद : । पुं॰ भाद्रमासे । प्रौष्ठपदोपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासोत्यण् ॥

प्रौष्ठपदिक : । पुं॰ प्रोष्ठपददेवताके ॥ प्रोष्ठपदोदेवतास्य । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् ॥

प्रौष्ठपदी । स्त्री॰ भाद्रपौर्णमास्याम् ॥ प्रौष्ठपदाभि : पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् । ङीप् ॥

प्रौह : । पुं॰ प्रोहे ॥ प्रकर्षेणऊह : । वृद्धि : ॥

प्लक्ष : । पुं॰ जटिनि । पर्कट्याम् । पाखर॰ इ॰ प्र॰ वृक्षे ॥ प्लक्ष : कषाय : शिशिरोव्रणयोनिगदापह : । दाहपित्तकफास्रघ्न : शोथहारक्तपित्तहृत् ॥ गर्दभाण्डे । कन्दराले । गैंडी॰ इ॰ वृक्षे ॥ कुञ्जराशने । अश्वत्थे ॥ पक्षके । सर्पान्तरे॰ । प्लुष्यति । प्लुष॰ । प्लुषेरच्चोपधाया इतिस : ॥ प्रक्षरति॰ वा॰ । क्षरसम्चलने । अन्यत्रापीतिड : । कपिलकादि : ॥ यद्वा । प्लक्ष्यते । प्लक्षभक्षणे । कर्मणिघञ् । प्लक्षत्यधोगच्छतिवा । अच् ॥ द्वीपविशेषे ॥ जम्बुद्वीपस्यविस्ताराद्द्विगुणेनसमन्तत : । संवेष्टयित्वाक्षीरोदंप्लक्षद्वीपोव्यवस्थित : ॥ प्लक्षद्वीपेचविप्रेन्द्रा : सप्तासन्कुलपर्वता : । ऋज्वायता : सुपर्वाण : सिद्धसङ्घनिषेविता : ॥ गोमेदइत्यस्यैवनामान्तरम् ॥

प्लक्षसरस्वती । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

प्लक्षोदुम्बर : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

प्लव : । पुं॰ प्लवने । प्लुतौ ॥ भेले । भेलके । डोंगा॰ इ॰ प्र॰ जलतरणसाधने ॥ भेके । दर्दुरे ॥ अवौ ॥ श्वपचे । चांडाले । कपौ । मर्कटे ॥ जलकाके कुलके ॥ प्रवणे । क्रमनिम्नमहीभागे पर्कटीद्रुमे । कारण्डवखगे ॥ शब्दे । प्रतिगतौ ॥ म्लेच्छजातौ । जलान्तरे ॥ जलकुक्कुटे । हंसादिजलचरपक्षिषु ॥ तेयथा । हंससारसकाद्याम्बकक्रौञ्चशरारिका : नन्दीमुखीसकादम्बाबलाकाद्या : प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवन्ते सलिलेयस्मादेतेतस्मात्प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवा : पित्तहरास्निग्धामधुरागुरवोहिमा : । वातश्लेष्मप्रदाश्चापिबलशुक्रकरा: सरा:

॥ ३५ ॥ वत्सरवि० । दुर्भिक्षंजाय
तेसर्वामेदिनीपुष्यतिप्रिये । प्लवेप्ल
वन्तितोयानि पीडितामानवाभुवि
॥ ३५ ॥ न० कैवर्तीमुस्तके गन्धतृणे
॥ प्लवते प्लुङ् । अच् ॥ यद्वा । प्ल
वनम् प्लुङ्गतौ । ऋदोरप् ।
प्लूयतेऽनेनवा ॥

प्लवक : । पुं० खड्गधारादिनर्तके ।
कीलके ॥ चण्डाले ॥ प्लक्षे ॥ भेके ॥

प्लवग : । पुं० कपौ । वानरे ॥ भेके ॥
मण्डूके ॥ सूर्यस्यसारथौ ॥ शिरीष
वृक्षे ॥ सुमतिनाम्नोर्हद्विशेषस्यध्वजे
॥ प्लवेनगच्छति । गम्लृ० अन्ये
भ्योपीत्यन्येष्वपीतिवा ड : ॥

प्लवगति : । पुं० भेके । मण्डूके ॥

प्लवङ्ग : । पुं० प्लवगे । शाखामृगे ॥
प्लक्षवृक्षे ॥ ४१ ॥ वत्सरे ॥ तृणधा
न्यानिपीड्यन्तेग्रीष्मे वर्षतिवासव:
प्लवङ्गपीडिता : सर्वा :.प्रजास्सुर
वन्दिते ॥ ४१ ॥ प्लवनम्० प्लव : ।
प्लुङोप् । प्लवेनगच्छति । गम्लृ० ।
अन्येभ्योपीत्यन्येष्वपीतिवा ड : ।
गमश्चेतिखच् । खच्चड्वा । मुमा
गम : ॥ मृगे ॥

प्लवङ्गम : । पुं० मण्डूके ॥ शाखामृगे
प्लवेनप्लुत्यागच्छति । गम्लृ० ।
गमश्चेतिखच् । मुमागम : ॥ मा
त्रावृत्तान्तरे ॥ यथा षट्कलमादि
गुरुं प्रथमङ्कुरुसन्ततम्० पञ्चकल
मन्ततोपिचतुष्कलसङ्गतम् । नायक
मत्रचतुर्थमितोगुरुमन्तके० एकाधि
कविंशति : प्लवङ्गमवृत्तके ॥ यथा
। विष्णुविरिञ्चिदिवाकरवासववन्
दितम्० विस्मृतविषयविषादक
मुनिजनसेवितम् । चञ्चलयातुलि
तञ्चसुखं नहिकामये० शङ्करपाद
सरोजरज : परिभावये ॥ इति ॥

प्लवन : । त्रि० प्रवणे । क्रमनिम्नभू
मौ ।

प्लवमान : । त्रि० तरति ॥ तैरत०
तैरता० इ० भा० ॥

प्लविक : । त्रि० भेलेनतरमाणे ॥
प्लवेनतरतिनौद्व्यचष्ठन् ।

प्लाक्षम् । न० प्लक्षफले ॥ प्लक्षस्यफलम्
। प्लक्षादिभ्योण् । विधानसामर्थ्यात्
तस्यफलेनलुक् ॥

प्लावनम् । न० द्रवद्रव्यस्योर्द्ध्वप्रापणे
। उच्छलना० उबटाना० इ० भा
० ॥ य० । तापनं घृततैलानांप्ला
वनं गोरसस्यच । तन्मात्रमुद्धृतं शु
ध्येत् कठिनन्तुपयोदधि ॥ मज्जने
। बहुतरजलसंयोगे ॥

प्लावित : । त्रि० जलादिमग्नस्थाना
दौ ॥ सिक्ते ॥

प्लिहा । पुं० प्लीहरोगे । गुल्मे ॥
यथा । यकृत्प्लिहानौ ग्राणामु खादि
वह्निपद्मिनितिर्यकम् ॥

प्लीहघ्न : । पुं० रोहिणि रोहितके

प्लुत :

। दाडिमपुष्पके । रोहडागाच्छ० इ० गौ० भा० प्र०ह्वत्तं ॥

प्लीहा । पुं० गुल्मे । कुक्षिवामपार्श्वस्थमांसखण्डे । पिल्ही० तापतिल्ली ०इ०भा० ॥ शोणिताज्जायते प्लीहा वामतो हृदयादधः । रक्तवाहि शिराणांसमूलंख्यातोमहर्षिभिः ॥ विदाह्यभिष्यन्दिरतस्यजन्तोः प्रदुष्टमत्यर्थमसृक्कफश्च । प्लीहाभिवृद्धिं कुरुतः प्रवृद्धौ तं प्लीहसंज्ञं गदमामनन्ति । प्लेहते । प्लिहगतौ । श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्नित्यादिनासाधु: ॥

प्लीहशत्रु: । पुं० दाडिमपुष्पके । रोहितवृक्षे ॥ स्वल्पफलाम्बुपायाम् ॥ शरपुङ्खे ॥ प्लीहः शत्रुः ॥ विभीतके कोकिलाक्षे० ।

प्लीहघ्नी । स्त्री० अश्वत्थफलायाम् । हवुषायाम् ॥

प्लीहा । स्त्री० प्लीहरोगे ॥ यकृत्प्लीहचसम्बद्धे० इतिप्रयोगात् ॥

प्लीहारि: । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥ प्लीहायाअरि: ॥

प्लीहाशत्रु: । पुं० प्लीहघ्ने ॥ कोकिलाक्षे० ॥

प्लुषि: । पुं० अग्नौ । प्लोषति प्लुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सि: ॥

प्लुत: । पुं० त्रिमात्रवर्णे ॥ न० अश्वगतिविशेषे ॥ त्वरयाभ्रम्यमाणाश्वगतौ ॥ उत्पतने ॥ तिर्य्यग्गतौ । त्रि० आप्लुते ॥ प्रसृते ॥ भ्रम्यगतियुक्ते प्लवनम् । प्लुङ्गतौ ॥ भावेक्त: ॥

प्लुति । स्त्री० प्लवने ॥

प्लुष: । पुं० दहने ।

प्लुषि: । पुं० पुत्तिकायाम् । अल्पमशके ॥

प्लुष्ट: । त्रि० दग्धे ॥ प्लुष्यतेस्म । प्लुषदाहे । क्त: यस्येतिनेट् ॥

प्लोष: । पुं० शोषे दाहे ॥ प्लोषणम् प्लुष० । घञ् ॥

प्सा । स्त्री० भक्षणे ॥

प्सातम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्सायतेस्म । प्साभक्षणे । क्त: ।

प्सानम् । न० भोजने ॥

०*—‡—*०

फ: । पुं० पवर्गद्वितीयाक्षरे ॥ यक्षसाधने ॥ स्फाने ॥ झञ्झावाते ॥ वर्द्धके ॥ जंभायाम् ॥ स्फुटे ॥ फलप्राप्तौ । न० रूक्षोक्तौ ॥ फूत्कृतौ ॥ निष्फलभाषणे ॥

फक्किका । स्त्री० पूर्वपक्षे । असद्व्यवहारे । चौर्य्ये । फांकी० इ० भा० । न्यायसम्बन्धिव्याख्याविशेषे ॥

फञ्जिका । स्त्री० भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जोआमर्दने ॥ ण्वुल् । पृषोदरादि: देवताडे ॥ दुरालभायाम् ॥

फञ्जिपत्रिका । स्त्री॰ आखुपर्ण्याम् ॥

फञ्जी । स्त्री॰ भार्ग्याम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जो॰ । अच् । पृ॰ गौ॰ ङीष् ॥

फट् । अ॰ अनुकरणशब्दे ॥ विघ्ननिराकृतौमन्त्रे ॥

फटा स्त्री॰ फणे ॥ दम्भे ॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । चु॰ । णिज भावे॰ पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

फडिङ्गा । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् ॥

फण : । पुं॰ फणायाम् ॥ फणति । फणगतौ । पचाद्यच् ॥ फटायान्तु फणाद्वयोरित्यमरः । शशोर्णं कार्यं फणमितिक्लीबकाण्डे चन्द्रगोमी ॥

फणकर : । पुं॰ भुजङ्गे ॥

फणधर : । पुं॰ सर्पे ॥

फणधरधर : । पुं॰ शिवे ॥

फणभारी । फणाभृति ॥

फणभृत् । फणवान् । पुं॰) सर्पे ॥

फणा । स्त्री॰ सर्पविस्तृतमस्तके फटायाम् ॥ फणति । फण॰ अच् । टाप् ॥

फणाकर : । पुं॰ सर्पे । भुजङ्गमे ॥ फणाकरोऽस्य ॥

फणाधरः) फणाभरः) पुं॰ सर्प्पे कुम्भीनसे । द्विरसने ॥

फणावान् । पुं॰ श्वसनाशने । विषाऽऽश्ये । सर्पे ॥ फणास्त्यस्य । मतुप् ॥

फणिकेसर : । पुं॰ नागकेशरे ॥ फणिसंज्ञक : केसर : ।

फणिखेल : । पुं॰ भारतीपक्षिणि गरुद्योधनि । भार॰ इ॰गौ॰भा॰ ॥

फणिजिह्वा । स्त्री॰ महाशतावर्याम् ॥ महासमङ्गायाम् ॥ सारिकायाम् ॥

फणिज्झक : । पुं॰ प्रस्थपुष्पे । मरुवा॰ इ॰ भा॰ फणिजातोऽस्मात्॰फणाभपत्रपुष्पत्त्वात् । फणीउज्झकोवर्जकोऽस्येतिकेचित् ॥ उभयत्रपृषोदरादिः ॥ स्त्री॰ रामदूत्याम् ॥

फणी । पुं॰ सर्पे ॥ फणाऽस्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ सर्पिण्यामोषधौ ॥

फणिप्रिय : । पुं॰ वायौ ॥

फणिफेन : । पुं॰ अहिफेने ॥

फणिभुवनम् । न॰ पाताले ॥

फणिवल्ली । स्त्री॰ नागवल्ल्याम् ॥

फणिहन्त्री । स्त्री॰ रास्नायाम् । गन्धनाकुल्याम् ॥

फणिहृत् । स्त्री॰ क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

फणीश्वर : । पुं॰ अनन्ते ॥ फणिनामीश्वर : ॥

फण्ड : । पुं॰ जठरे ॥

फत्कारी । पुं॰ पक्षिमात्रे ॥

फरम् । न॰ फलके ॥

फरुवकम् । न॰ पूगपात्रे ॥

फर्फरीक: । पुं० चपेटायाम् । न० मार्दवे ॥

फर्फरीका । स्त्री० पादुकायाम् ॥

फल: । पुं० कुटजवृक्षे ॥

फलम् । न० जातीफले ॥ सस्ये । वृक्षादीनांफले ॥ फलेषुपरिपक्वंयद्गुणवत्तदुदाहृतम् । बिल्वादन्यत्रविज्ञेयमामंतद्धिगुणाधिकम् ॥ फलेषुसरसंयत्स्याद्गुणवत्तदुदाहृतम् । द्राक्षाबिल्वशिवादीनांफलंशुष्कंगुणाधिकम् ॥ फलतुल्यगुणंसर्वमस्थानमपिनिर्दिशेत् । फलंहिमाग्निदुर्वातव्यालकीटादिदूषितम् । अकालजंकुभूमीजंपाकातीतंनभक्षयेत् । पाकमतिक्रम्यशटितम् ॥ व्युष्टौ ॥ लाभे ॥ यथा । अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलंधनम् । रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतमितिवह्निपुराणे ऽग्निवाक्यम् ॥ त्रिफलायाम् । कक्कोले ॥ शस्त्राग्रे । बाणाग्रे ॥ फलके ॥ निरीषे । फाले ॥ दाने ॥ मुष्के ॥ यथा । अफलोभुज्यतेमेष: सफलस्तुनभुज्यते । इतिरामायणम् ॥ हेतुकृते । हेतूत्थे । साधननिष्पाद्ये - काम्ये०स्वर्गादौ । अभिसन्धीयमाने० शरीरग्रहणे । मायामये ॥ फला,तयालयमदर्शनंगच्छतीतिनिरुक्ते: ॥ तत्रफलंकर्मणस्त्रिविधत्त्वात्त्रिविधम् । पापस्यानिष्टंफलंनारकतिर्यगादिलक्षणम् ॥ २ ॥ पुण्यस्येष्टंफलंदेवादिलक्षणम् ॥ १ ॥ मिश्रस्यतुपापपुण्ययुगलस्यमिश्रम्० इष्टानिष्टसंयुक्तम्मानुष्यलक्षणम् ३ कर्माधीनेपुत्रपशुस्वर्गादिलक्षणेविनश्वरे ॥ जीव:कर्मफलंभुङ्क्ते आत्मानिर्लिप्तएव । आत्मन: प्रतिबिम्बस्वदेहेजीव: सएवच ॥ षड्विधलिङ्गेषुचतुर्थलिङ्गे । प्रकरणप्रतिपाद्यात्मज्ञानस्यतदनुष्ठानस्यवत्तत्रश्रूयमाणेप्रयोजने ॥ यथाछान्दोग्येषष्टप्रपाठके० आचार्यवान्इत्यादिवाक्ये न० अद्वितीयवस्तुज्ञानस्यतत्प्राप्ति: प्रयोजनंश्रूयते०इति ॥ प्रवृत्तिदोषजनितार्थ: फलम् ॥ २० ॥ इतिगौतम: । अत्रचमुख्यंफलंसुखदु:खोपभोग: । तथाचभाष्यम् । सुखदु: खसंवेदनंफलम् । तत्रचधर्माधर्माहृत्त:प्रयोजकत्वात्०तत्रचदोषस्यहेतुत्वात्० प्रवृत्तिदोषजनितेत्युक्तम् । लक्षणन्तुसुखदु: खान्यतरसाक्षात्कारइति । गौणफलन्तुशरीरादिकंसर्वमेव । तथाचभाष्यम् । तत्पुनर्देहेन्द्रियबुद्धिषुसतीषुभवतीति । सहदेहेन्द्रियादिभि: फलमभिप्रेतम् । तथाहि । प्रवृत्तिदोषजनितोर्थ: फलमेतत्सर्वंभवतीति । इत्यङ्गजन्यत्वमेवफलत्वम् । प्रवृत्तिदोषजनितइतितुनिर्वेदोपयो

गाढुक्तम् २० ॥ नियतोत्तरभाविनि ॥ फलति । फलनिष्पत्तौ० त्रि फलाविशरणेवा । पचाद्यच् ॥ फलं द्विविधम् । सातिशयंनिरतिशयञ्च । तत्रसातिशयंस्वर्गादि० निरतिशयं मोक्ष : सचपरमानन्दस्वरूप : ब्रह्मणस्तद्रूपत्वात् ॥ फलंफलेधनेबीजे निष्पत्तौभोगलाभयो : । सस्यइति केशव: ॥ फलेच्छासाधनंसंक्रामति ॥

फलक : । पुं० न० चर्मणि । फले । ढाल० इ० भा० ॥ फलति । त्रि-फला० । क्षाज्ञादिभ्योवुन् ॥ पुं० दारुघटितदीर्घासने । फला० पट्टा० पटडा० इ० भा० ॥ काष्ठादिपट्टके ॥ यथा । पाण्डुलेखनफलकेभूमौ वाप्रथमंलिखेत् । ऊनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चात्पत्रे निवेशयेत् ॥ इति ॥ अस्थिखण्डे ॥ नागकेसरे ॥ रजकशपट्टे ॥ शाल्मलिफलकेशञ्चोणिज्याद्रासांसिनेजक : । नचवासांसिवासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥

फलकपाणि : । त्रि० चर्मिणि । फलकधारिणि । ढलैत० इ० भा० ॥ फलकंपाणौयस्य ॥

फलकी । पुं० फलु इ० गौ० प्र० मत्स्ये ॥ त्रि० फलकान्विते ॥

फलकीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

फलकृष्ण : । पुं० पानीयामलके ॥

फलकेशर : । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

फलकोषक : । पुं० अण्डकोषे ॥

फलग्राही । पुं० वृक्षे । त्रि० फलग्रहणकर्त्तरि ॥

फलचमस: पुं० दधिमिश्रितवटत्वक्चूर्णे ।

फलचोरक : । पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥

फलत्रयम् । न० द्राक्षापरूषकाश्मरीषु ॥ त्रिफलायाम् ॥ फलानांत्रये ॥

फलत्रिकम् । न० त्रिफलायाम् ॥ हरीतक्यादित्रये ॥ फलानांत्रिकम् ॥

फलद : । पुं० ईश्वरे ॥ वृक्षे ॥ त्रि० फलदातरि ।

फलपञ्चाम्लम् । न० अम्लपञ्चफले ॥

फलपाक : । पुं० पानीयामलके ॥ करमर्द्दके ॥

फलपाकान्ता । स्त्री० धान्यकदल्याद्योषधौ ॥ फलपाकइवान्तोयस्या: ॥

फलपाकी । पुं० गर्दभाण्डे ॥

फलपुच्छ : । पुं० वरण्डाली ॥

फलपुष्पा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्य्याम् ॥ द्रोणपुष्प्याम् । गुमा० इ० भा० ॥

फलपूर : । पुं० बीजपूरे । बिजौरा० इ० भा० । फलैनपूर्य्यते । पूरी० । इगुपधेतिक : ॥ कर्म्मणिघञ्वा ॥

फलपूरक : । पुं० कोलङ्गे । बीजपूरे ॥

फलप्रद : । पुं० ईश्वरे ॥ धनेदानेन नष्टेपितत्फलप्रदईश्वर : । यतोस्तितेनदातारंतंप्रशंसन्तिवैदिका :

॥ नापूर्व्वं फलदं तस्मिन् प्रमाणाभावात् फलं पुनः । ईशादप्युपपन्नत्वान्नैवापूर्व्वस्य कल्पकम् । सेव्याद्दातुः फलप्राप्तिर्दृश्यते न त्वपूर्व्वतः । दानादिक्रियया सेव्यादीशात् तद्वत् फलं भवेत् ॥

फलप्रिया । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

फलभूमिः । स्त्री० कर्म्मफलभोगस्थाने ॥ यथा । भरतान्यैरावतानि विदेहाश्च कुरून्विताः । वर्षाणि कर्म्मभूम्यः स्युः शेषाणि फलभूमय इति हेमचन्द्रः ॥

फलमुख्या । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥ अज मोदायाम् ।

फलमुद्गरिका । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥

फललक्षणा । स्त्री० प्रयोजनवत्यां लक्षणायाम् ॥ यथा व्यङ्ग्यस्य गूढागूढत्वाद् द्विधा स्युः फललक्षणाः इति साहित्यदर्पणः ॥

फलवान् । त्रि० फलिनि । फलसहितवृक्षे ॥ फलिनं ॥ फलवत् सन्निधावफलं तदङ्गम् ॥ फलान्यस्य सन्ति । मतुप् ॥

फलवर्त्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

फलविषयः । त्रि० फलव्याप्ये ॥ घनात्मनि ॥

फलवृन्तकः । पुं० पनसे ॥

फलव्याप्यत्वम् । न० वाह्येन्द्रियसन्निकृष्टार्थाकारवाह्यधीपरिणामावच्छिन्नचिदंशकृते० प्राकट्याश्रयत्वं ॥ फलवृत्तिप्रतिबिम्बितचिदाभासस्य व्याप्यत्वमित्यर्थः ॥

फलशाकम् । न० षड्विधशाकान्तर्गतफलरूपशाके ॥

फलश्रेष्ठः । पुं० आम्रे ॥ फलेषु श्रेष्ठः ॥ तद्वृक्षे ॥

फलषाडवः । पुं० दाडिमे ॥

फलशैशिरः । पुं० वदरवृक्षे ॥

फलश्रुतिः । स्त्री० कर्म्मप्रवृत्तिनिमित्तप्रलोभजनकवाक्ये ; कर्म्मफलश्रवणे । यथा । फलश्रुतिरियं नृणां न श्रेयो रोचनं परम् । श्रेयो विवक्षया प्रोक्तं यथा भैषज्यरोचनम् ॥ अपिच । वेदोक्तमेव कुर्व्वाणो निःसङ्गोऽर्पितमीश्वरे । नैष्कर्म्यं लभते सिद्धिं रोचनार्था फलश्रुतिः ॥

फलस्नेहः । पुं० अक्षोटवृक्षे ॥

फलहारी । स्त्री० काल्याम् ॥

फला । स्त्री० झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥

फलाढ्या । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

फलाध्यक्षः । पुं० राजादने । क्षीरिकायाम् । खिरणी० इ० भा० ॥ फलानामध्यक्षः ॥

फलादनः । पुं० शुके । कीरे । सुआ० इ० प्र० पक्षिणि । त्रि० फलं फलानि वा अदनं यस्य तस्मिन् ॥

फलाम्लः । पुं० वंशे ॥ फलेन फलैर्वा अम्लो यस्य ॥

फलाम्ल : । पुं० अम्लवेतसे ॥ न० वृ चाम्ले ॥

फलाशन : । पुं० शुकपक्षिणि ॥ त्रि० फलभक्षके ॥

फलासव : । पुं० फलरसविकृतौसुरा प्रभेदे ॥

फलि : । पुं० फलुइ इ० प्र० मत्स्ये ॥

फलिका । स्त्री० निष्पाव्याम् ॥

फलित : । पुं० वृक्षे ॥ न० शैलेये । शिलापुष्पे ॥ त्रि० सफले । सञ्जात फले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य । ता रकादित्वादितच् ॥

फलितार्थ: । त्रि० निष्कृष्टार्थे ॥ फलि तश्चासावर्थश्च ॥

फली । त्रि० फलवति ॥ फलान्यस्यस- न्ति । अतइनि : ॥

फलिन : । त्रि० फलवति ॥ विद्यमा नफले । फलान्यस्यसन्ति । फलब- र्हाभ्यामिनच् ॥ पुं० पनसे फलवति वृक्षेच ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥

फलिनी । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे । अग्नि शिखावृक्षे ॥ नाम्नलक्षणोङीप् ॥

फली । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गौरा- दित्वान्ङीष् फलिनस्त्रि ॥

फलीकरणम् । न० तुषे ॥

फलीश : । पुं० पारिशे ॥

फलूष : । पुं० लताप्रभेदे ॥

फलेग्रहि : । पुं० यथाकालफलधरे । अवन्ध्यवृक्षे ॥ त्रि०फलग्रहणकर्त्त रि ॥ फलानिगृह्णाति । ग्रह० । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चे ति उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्य ते ॥

फलेन्द्र: । पुं० राजजम्ब्वाम् । फरेंदा० इ०भा० ॥

फलेपुष्पा । स्त्री० द्रोणपुष्प्याम् ॥

फलेप्सु: । त्रि० सकामेजने ॥ फलंप्रा प्तुमिच्छतीतितथा ॥

फलेरुहा । स्त्री० पाटलायाम् । पाट लिवृक्षे । फलेरोहति । इगुपधे- तिरुहे : क : । तत्पुरुषेकृतीत्यलु क् ॥

फलोत्तमा । स्त्री० काकलीद्राक्षाया म । निर्बीजायाम् । किस्मिस् ०इ० भा० ॥

फलोत्पत्ति: । पुं० आम्रवृक्षे ॥

फलोदय : । पुं० लाभे ॥ त्रिदिवेशा लये ॥ फलस्यउदय : अस्मिन्वा ॥

फल्गु : पुं० विसारिताङ्गे ॥

फल्गु : स्त्री० गयास्थनद्याम् मल य्वाम् । काकोदुम्बरिकावृक्षे ॥ गुला ल०फाग०इ०प्र०रंग प्रभेदे ॥ मि- थ्यावाक्ये ॥ त्रि०तुच्छे । असारे ॥ यथा । जगामाजगतिजन्तुजगदेतद् तिफल्गु । धनलोभमपहायनमप श्यनयनाय ॥ फलतिअफलाविशर णा०फलनिष्पत्तौवा । फलिपाटीति साधु : ॥

फल्गुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयमानं गयायांपरिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रोशमेकंगयाशिरः ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्दनाच्चैवकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिरः प्रोक्तं फल्गुतीर्थंतदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितॄणांपरमागतिः ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्राः सरांसिच। फल्गुतीर्थंगमिष्यंतिवारमेकंदिने दिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फल्गुनः । पुं० अर्ज्जुनपाण्डवे ॥ अर्ज्जुनपादपे ॥ फलतिनिष्पादयति फल० फलेर्गुक्चेत्युनन्० गुगागमश्च ॥ त्रि० फल्गुन्यांजातं ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥

फल्गुनी । स्त्री० नक्षत्रविशेषे । पूर्व्वफल्गुन्योः ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ फल्गुन्यांजातायाम् ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुकि० लुक्तद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यचलुकि० फल्गुन्यषाढामितिटः ॥ टित्वान् ङीप् ॥

फल्गुवाटिका । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥

फल्गुवृन्तकः । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

फल्गूत्सवः । पुं० दोलयात्रायाम् ॥

फल्यम् । न० कुसुमे ॥

फल्यकी । स्त्री० फलिमत्स्ये ॥

फल्लफलः । पुं० सूर्पजवाते ॥

फाः । पुं० वृद्धौ ॥ वर्द्धके ॥ सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री० स्फटिकायाम् । फटकिरी इ० भा० ॥

फाणिः । स्त्री० गुडे ॥ करंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्डाम् । राव० इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तुयः पक्वः किञ्चिद्गाढोबहुद्रवः । सएवेक्षुविकारेषुख्यातः फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्व्वभिष्यन्दिबृंहणं कफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्ति मूत्रबस्तिविशोधनम् ॥ फण्यते । फाणगतौ । ण्यन्तः क्तः ।

फाण्टः । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० न० कषायविशेषे ॥ क्षुण्णमौषधजातमुष्णोदकेप्रक्षिप्य मद्योभिषुत्यपूत्वायत्पीयतेतत्फाण्टमित्याहुः ॥ यथा । क्षिप्त्वोष्णतोयेमृदितः फाण्टइत्यभिधीयते ॥ अपिच । क्षुण्णद्रव्यपलेसम्यक्जलमुष्णं विनिःक्षिपेत् पात्रेचतुष्पलंमितेततस्तुस्रावयेज्जलम् ॥ सोयंचूर्णद्रवः फाण्टोभिषग्भिरभिधीयते ॥ इति वै० प० ॥ फण्यतेस्म । फण० । क्तः । तुञ्भ्वस्वान्तेतिसाधुः ॥ नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्ने द्रव्ये ॥

फालः । पुं० महादेवे ॥ बलदेवे ॥ उत्प्लुतौ ॥ पुं० न० कृषिके । सीरोपकरणे ॥ नवविधदिव्यान्तर्गताष्टमदिव्ये ॥ यथा । आयसंद्वादशपलघटितंफालमुच्यते । अष्टाङ्गुलंभवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तरम् ॥ अग्निवर्णंततश्चौरोजिह्वयालेहयेत्सकृत् । नदग्धश्चेच्छुद्धिमियादन्यथातुसहीयते ॥ चौरोऽत्रगोचौरः । गोचौरस्यप्रदातव्यंतप्तफालावलेहनमितिस्मृतिः ॥ त्रि० कार्पासवाससि ॥ फालयति । त्रिफला० । स्यन्तात्° पचाद्यच् । फलस्यविकारः । तस्यविकारइत्यण् ॥

फालवहः । पुं० हले ॥

फाल्गुनः । पुं० गुडाकेशे । पार्थे । अर्जुने ॥ नदीजवृक्षे ॥ अर्जुनभूरुहे ॥ तपस्ये॰ मासि । फागन० इ० भा० ॥ तत्रजातस्यफलम् । प्रियंवदः सज्जनवल्लभश्चपरोपकारीविमलाशयश्च । दातानितान्तंप्रमदाभिलाषीस्यात्फाल्गुनेयस्यजनस्यजन्म । अनन्तपुरे ॥ फलतिनिष्पादयति । फल० । फलेर्गुक्चेतिउनन्० गुगागमश्च । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । फाल्गुनीपौर्णमास्यस्मिन् विभाषाफाल्गुनीतिपक्षे०अण् ॥

फाल्गुनानुजः । पुं० सुरभौ । वसन्तकाले ॥ अर्जुनस्यकनिष्ठभ्रातरि ॥

फाल्गुनिकः । पुं० तपस्यमासे । फाल्गुने ॥ फाल्गुनीपौर्णमास्यस्मिन् । विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः इतिठक् । ठस्येकः ॥

फाल्गुनी । स्त्री० तपस्यपूर्णिमायाम् ॥ अत्रगौड़देशीयादोलायात्रांकुर्वन्ति । नरोदोलागतंदृष्ट्वागोविन्दंपुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वा गोविन्दस्यपुरंव्रजेत् ॥ अपिच । फाल्गुन्यांक्रीडनंकुर्याद्दोलायांममभूपते इति ॥ पूर्वफल्गुन्याम् ॥ उत्तरफल्गुन्याम् ॥ फल्गुनीभिर्युक्तापौर्णमासी ॥ नक्षत्रेणत्यण् । ततोङीप् ॥

फिः । पुं० पापे । निष्फलवाक्ये ॥ कोपे ॥

फिङ्गकः । पुं० कलिङ्गे । भृङ्गे । भूम्याटविहगे । फिङ्गा० इ०गौ० भा० प्र० खगे ॥

फिरङ्गः । पुं० रोगान्तरे ॥ द्वीपान्तरे कद्वीपविशेषे ॥ तत्रत्यजने ॥ यथा । पूर्वाम्नायेनवशतंषडशीतिः प्रकीर्तिताः । फिरङ्गभाषयामन्त्रास्तेषांसंसाधनात्कलौ ॥ अधिपामण्डलानाञ्चसङ्ग्रामेष्वपराजिताः । इङ्गरेजानवषट् पञ्चलण्डजाश्चापि भाविनः । इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाशः ॥

फुः । पुं० मन्त्रके ॥ तुच्छवाक्ये ॥

फुक्क:। पुं० पक्षिणि ॥

फुट:। स्त्री० सर्पफणायाम् ॥

फुत्। अ० अनुकरणशब्दे ॥

फुत्कर:। पुं० अग्नौ ॥

फुत्कार: पुं० फुत्करणे। फूंक० इ० भा० ॥

फुत्कृति:। स्त्री० फूत्कारे ॥

फुप्फुस:। पुं० पुप्फुसे। कोष्ठविशेषे ॥ सचहृदयनाडिकासंलग्नाशयविशेष:। फोंपडा० भस्० इ० भा० ॥ यथा। स्थानान्यामाग्निपक्वानांमूत्रस्यरुधिरस्यच। हृदुण्डुक: फुप्फुसश्चकोष्ठइत्यभिधीयते ॥ अस्यार्थ:। आमस्यस्थानमामाशयोनाभिरूर्द्धम्। अग्ने: स्थानंपच्यमानाशयोनाभिमध्यम्। पक्वस्यस्थानं पक्वाशयोनाभेरध:। मूत्रस्यस्थानं वस्ति:। रुधिरस्यस्थानंयकृत्प्लीहानौ। हृत्हृदयं। इक्षुरसपाकमलवद्य: शोणितमलस्तज्ज: उण्डुक: सचान्त्रदेशेव्यवस्थित: पुरीषाधानम्। फुप्फुस: हृदयस्यवामपार्श्वे फुप्फुस इतिख्यातइतिविजयरक्षित: ॥

फुल्ति:। स्त्री० फलने ॥

फुल्ल:। त्रि० विकसिते ॥ पुष्पे ॥ यथा। श्रीपञ्चम्यांश्रियंदेवींफुल्लै: सम्पूजयेत्सदा ॥ फलति। ञिफला। ञीत: क्त:। आदितश्चेतीडभाव:। तिचेत्युत्वम्। अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेति० तस्यल: ॥

फुल्लदाम। न० छन्दोभेदे ॥ यथा। मोगौनौतौगौ० शरहयतुरगै: फुल्लदामप्रसिद्धम् ॥ यथोदाहरणम्। शश्वल्लोकानांप्रकटितकदमनंध्वस्तमालोक्यकंसंहृष्यद्भितोभिस्त्रिदिववसतिभिर्व्योमसंस्थैर्विमुक्तम्। मुग्धामोदेनस्थगितदशदिशाभोगमाहूतभृङ्गंमौलौदैत्यारेर्न्यपतदनुपमंस्वस्तरो: फुल्लदाम ॥ पुष्पमालायाम् ॥

फुल्लदृक्। त्रि० विकसितनयने ॥

फुल्लफाल:। पुं० शूर्पवाते ॥ इ० त्रिशेष: ॥

फुल्ललोचन:। त्रि० विकसितनेत्रवति ॥

फुल्लीक:। पुं० देशे ॥ सर्पे ॥

फूत्कार:। पुं० श्वासनिर्गमे। श्वसिते ॥ फूत्कारणम्। कृञ्०। घञ् ॥

फेत्कारिणी। स्त्री० तन्त्रविशेषे ॥

फेन:। पुं० डिण्डीरे। अब्धिकफे। समुद्रफेने ॥ तरलद्रव्योपर्युत्थितबुद्बुदाकारवस्तुनि। फाग० इ० भा० ॥ स्फायते। स्फायी० फेनमीनाविति निपातनात्साधु: ॥

फेनक:। पुं० फेने ॥ पिष्टविशेषे ॥

फेनका। स्त्री० जलपक्वतण्डुलचूर्णे ॥

फेनदुग्धा। स्त्री० दुग्धफेनीक्षुपे ॥

फेनल:। त्रि० फेनवति। फेनिले ॥

फेनोऽस्यास्मिन्नास्ति । फेनादिलच्चेतिचकारात्लच् ।

फेनवान् । त्रि० फेनले ॥ फेनोऽस्यास्मिन्नास्ति । फेनादिलच्चेत्यत्रान्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः पत्ते मतुप् ॥

फेना । स्त्री० चुपविशेषे । सातलायाम् ॥

फेनाग्रम् । न० वुद्बुदे ॥

फेनायमान : । त्रि० फेनमुद्वमति ॥ फेनाच्चेतिवक्तव्यमितिक्यञ् ॥

फेनवाही । पुं० वस्त्रे ॥

फेनाशनि : । पुं० इन्द्रे ॥

फेनिका । स्त्री० पक्वान्नविशेषे फेनी इ० भा० ॥ यथा समितायाघृताढ्यायावर्त्तीर्दीर्घाः समाचरेत् । तास्तुसन्निहितादीर्घाःपीठस्योपरिधारयेत् ॥ वेल्लयेद्वल्लनेनैतायथैकापर्पटीभवेत् । ततश्छुरिकयातान्तुसंलग्नामेवकर्तयेत् ॥ ततस्तुवेल्लयेद्भूयः शट्केनचलेपयेत् ततः संवृततांलोम्नींविदधीतपृथक्पृथक् ॥ पुनस्तांवेल्लयेल्लोम्नींयथास्यान्मण्डलाकृतिः । ततस्तांसुपचेदाज्ये भवेयुश्चपुटाः स्फुटाः ॥ सुगन्धयाशर्करया तदुद्धूलनमाचरेत् । सिद्धैपाके निकानाम्नीमठकेनसमागुणैः ॥ ततः किञ्चिल्लघुरियम्विशेषोयमुदाहृतः ॥

फेनिल : । अरिष्टभूरुहे । रीठा० इ० भा० ॥ वदरवृत्ते ॥ न० मदनफले ॥ वदरफले ॥ त्रि० सफेने ॥ फेनोऽस्यास्ति । फेनादिलच्चेतिइलच् ॥

फेर : । पुं० शृगाले ॥

फेरण्ड : । पुं० शृगाले ॥

फेरव: । पुं० शृगाले । असुरे । राक्षसे ॥ फे० इति० अव्यक्तोरवोऽस्य ॥ त्रि० धूर्त्ते ॥ हिंस्रे ॥

फेरु: । पुं० जम्बुके । शृगाले । फे० इत्यव्यक्तं रौति रुशब्दे । मितद्वादित्वात्० डु: ॥

फेलम् । न० भुक्तसमुज्झिते । उच्छिष्टे ॥

फेलक : पुं०

फेला । स्त्री० भुक्तोज्झिते ॥ फेल्यते । फेलगतौ । गुरोश्चेत्य : ।

फेलि : । भुक्तोज्झिते ।

फेलिका । स्त्री० उच्छिष्टे । जूं

फेली । ट० । इ० भा०

—:०(—)०:—

बवयोरैक्यमभेददर्शनात् ॥

व : । पुं० पवर्गस्यतृतीयाक्षरे ॥ वरुणे ॥ सिन्धौ ॥ भगे ॥ तोये ॥ वपने ॥

वंहिमा । पुं० वहुलतायाम् ॥ वहुलस्यभाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेतिवहुलस्यवंहिआदेश :

वंहिष्ठ : । त्रि० अत्यन्तवहुले ॥ अयमेषामतिशयेनवहुल : । अतिशायने

तमविष्ठनाविनीष्ठन् । प्रियस्थिरेति वंहिष्ठादेशः ॥

वंहीयान् त्रि० बहुलतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनबहुलः । द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुनाविनीयसुनिप्रियस्थिरेतिवंह्यादेशः ॥

बकः पुं० कङ्के । बगला० इ० प्र० पक्षिणि ॥ अस्यमांसगुणास्तु ॥ शरारिबककाकाश्च दात्यूहाः पवनापहाः ॥ इ० ॥ बकपुष्पे । शिवमल्ल्याम् । अगस्तिद्रुमे । यथा । सितपीतनीललोहितकुसुमभेदाच्चतुर्विधोऽगस्तिः । मधुरशिशिरदोषघ्नकासविनाशनश्चभूतघ्नः । तथाचराजनिर्घण्टः । अगस्तिशिशिरंगौल्यं त्रिदोषघ्नंश्रमापहम् । बलासकासवैवर्ण्यभूतघ्नञ्चबलावहमिति ॥ श्रीदे । कुवेरे ॥ रक्षोविशेषे । योभीमेनहतः ॥ असुरविशेषे ॥ सचश्रीकृष्णेनहतः ॥ वङ्कते । वक्रिकौटिल्ये गतौच । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । वकयोरैक्यम् ॥ यद्वा वाति । वायतिवा । वागतिगन्धनयोः । ओवैशोषणे वा कन् । आतोलोपः ॥ वेति० वायतिवा । मूलविभुजादित्वात्कः वक्तिवा । वचेरच् । न्यङ्क्वादिः ॥

बकचिञ्चिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे० । बकाच्याम् ॥

बकजित् । पुं० भीमसेने ॥ श्रीकृष्णे ॥

बकनिसूदनः । पुं० श्रीकृष्णे । भीमसेने ॥

बकपुष्पः । पुं० वकवृक्षे ॥ न० अगस्तिकुसुमे ॥

बकवृत्तिः । पुं० बकसमानवृत्तिविशिष्टे यथा । पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥

बकवैरी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

बकव्रतचरः । पुं० बकव्रतिनि ॥ बकव्रतंचरतीति० तथा । चरेष्टः । बकोहिप्रायेणमीनहननरूचितयामिथ्याविनीतः सन्नवंशीलोभवतीति गौणोवकव्रतशब्दः तल्लक्षणन्तु । अधोदृष्टिर्नैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः । शठोमिथ्याविनीतश्चवकव्रतचरोद्विजः ॥ इ० ॥

बकव्रती । पुं० वकव्रतचरे । वकव्रतवति ॥

बकाची । स्त्री० बकचिञ्चिकायाम् ॥

बकारिः । पुं० श्रीकृष्णे ।

बकुलः । पुं० सीधुगन्धे । सिंहकेशरे । मौलसरीति० प्र० वृक्षे ॥ वङ्कते वक्रिगत्यर्थे । वा० उलच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । बकुलस्तुवरोऽनुष्णः कटुपाकरसोगुरुः । कफपित्तविषश्वित्रकृमिदन्तगदापह-

ह: ॥ पश्चवम् ।

वकुला । स्त्री० कटुकायाम् ॥

वकुली । स्त्री० काकोल्याम् ॥

वकुल: । पुं० वकुले ॥

वकेरुका । स्त्री० बलाकाभिदि ॥ वातावर्जितशाखायाम् ॥

वकोट: । पुं० शुक्लवायसे । वके ॥

वठर: । पुं० अम्बष्ठे शठे ॥

वणिग्बन्धु: । पुं० नीलीवृत्ते ॥

वणिग्भाव: । पुं० सत्यानृते । वाणिज्ये ॥ वणिजोभाव: । ष्यञ् ॥

वणिग्वह: । पुं० उष्ट्रे ॥

वणिक्०ग् । पुं० वाणिजके । वाणिज्यकर्त्तरि । क्रयविक्रयकर्त्तरि । वैदेहके सार्थवाहे । नैगमे । क्रयविक्रयके । वाणिज्ये ॥ करणान्तरे ॥ पणते । पण० । दत्वेरिज्यादेश्च: ॥ वैश्ये ॥

वणिक् । स्त्री० वणिज्यायाम् ॥

वणिज: । पुं० ववाद्येकादशकरणान्तर्गतषष्ठकरणे । तज्जातफलंयथा । प्राज्ञ: कृतज्ञोगुणवान्गुणज्ञोवणिग्जनप्राप्तमनोरथ: स्यात् । यस्यप्रसूतौवणिजाभिधानंभाण्डप्रधानंद्रविणंहितस्येति ॥ वणिजि ॥

वणिज्यम् । न० वाणिज्ये । इष्यमते ॥ वणिजांकर्मभावोवा । दूतवणिग्भ्याञ्चेति०य: इतिकाशिका । भाष्ये तु०दूतवणिग्भ्याञ्चेतिनास्त्ये

व ॥

वणिज्या । स्त्री० वाणिज्ये ॥ इष्यन्ते वणिजांभाव: । दूतवणिग्भ्याञ्चेति य: वणिज्याशब्द: स्वभावात्स्त्रीलिङ्ग: ० भावएवायप्रत्ययोनतुकर्मणीतिमाधव: । भाष्ये तुवार्तिकमेवनास्ति ॥ वणिक्कर्मणि ॥

वण्ठ: । पुं० असहायगमने ॥ अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० इ० भा० ॥ वण्ठते । वठि । अच् ॥

वण्ड: । त्रि० विकृतलाङ्गूले ॥ बाँडा इ० भा० ॥

वदर: । पुं० कोलिपादपे ॥ वदरस्यपत्रलेपोज्वरदाहविनाशन: । त्वचाविस्फोटशमनीवीजंनेत्रामयापहम् ॥ वदतिस्थिरीभवति०छिन्नस्यापिपुन: प्ररोहणात् । वदस्थैर्ये । वा० अर: ॥ देवसर्षपेवृत्ते ॥ कार्पासस्यास्थ्नि । बिनौला० कपासिया०वाडवा० इ०भा० ॥ न० कोलिफले ॥ कार्पासीफले ॥ वदर्या: फलम् । फलेलुगितिविकारावयवप्रत्ययस्यलुक् ॥ लुक्तद्धितलुकीति० स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥ सेविफले ॥ चुद्रवदरे । भाड़ीवेर इ० भड़वेरी० इ० भा० ॥ गोपगोण्टायाम् ॥ वदरमाचे । कर्कन्धौ । वदर्याम् ॥

वदरफली । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

बदरवल्ली । स्त्री०) भूबदर्याम् ॥

बदरा । स्त्री० गृष्टी । वराहक्रान्तायामोषधौ ॥ कार्पास्याम् ॥ एलापर्ण्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । टाप् ॥

बदरामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥

बदरि : । स्त्री० कोलिवृत्ते ।

बदरिकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

बदरिकाश्रम : । पुं० न० तीर्थविशेषे । नारायणाश्रमे । व्यासाश्रमे ॥

बदरी । स्त्री० कोलवृत्ते । कपिकच्छाम् ॥ कार्पास्याम् ॥ गौरादित्त्वान्ङीष् ॥ बदरीफले ॥ बदर्या : फलम् हरीतक्यादिभ्यश्चेति० विकारार्थ स्लुप् ॥

बदरीखण्ड : । पुं० बदरीणांसमूहे ॥ वृत्तादिभ्य : खण्ड : ॥

बदरीच्छदा स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हस्तिकोलिवृत्ते ॥

बदरीपत्रकम् । न० नखीनामगन्धद्रव्ये ॥

बदरीपाचनम् । न० तीर्थविशेषे ॥ तत्रवशिष्ठाश्रम : ॥

बदरीफला । स्त्री० नीलशेफालिकायाम् ॥

बदरीशैल : । पुं० अलकनन्दाया : पश्चिमतीरेहिमाचलैकदेशे ॥

बदरीषण्ड : । पुं० बदरीखण्डे ॥ बदरीणांषण्ड : समूह : ॥

बदर्याश्रम : । पुं० नारायणाश्रमे ॥

बद्ध : । त्रि० कीलिते । संयते । कारागारादौनिगडिते ॥ बध्यते स्म । वधबन्धने । क्त : ॥ मीमांसावृत्तौ० सुखदु:खादिधर्मवति० पाशाष्टकेनयंत्रितेसंसारिजीवेपशौ॥

बद्धगुदम् । न० उदरामयविशेषे । तन्निदानंयथा । यस्यान्त्रमन्नैरुपलेपिभिर्वावालाश्मभिर्वापिहितंयथा वत् । सञ्चीयतेतस्यमल : सदोषात्शनै: शनै : शङ्करवच्चनाडाम् ॥ निरुध्यतेतस्यगुदेपुरीषंनिरेतिकृच्छ्रादपिचाल्पमल्पम् । हृन्नाभिमध्ये परिवृद्धिमेति तस्योदरंबद्धगुदंवदन्ति ॥

बद्धफल : । पुं० करञ्जवृत्ते ॥

बद्धमुष्टि : । त्रि० कृपणे ॥

बद्धमूल : । त्रि० दृढमूले । उत्पाटनानर्हमूले । बद्धोमूलोयस्य स : ॥

बद्धमौन : । त्रि० नि : शब्दे ॥

बद्धरसाल : । पुं० त्रिविधराजाम्रान्तर्गताम्रसमाम्रे । मध्वाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

बद्धशिख : त्रि० शिशौ । बाले ॥ संयतचूडेनरे ॥ यथा । सदोपवीतिनाभाव्यं सदाबद्धशिखेनतु । विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिन तत्कृतमिति ॥ बद्धाशिखायस्य ॥

बद्धशिखा । स्त्री० उच्चटौषधी ॥

बध: । पुं० प्राणवियोगफलकव्यापारे । प्रमापणे । मारणे ॥ हननम् । हन० । हनश्चबधश्चस्यप् ॥ पुण्यप्रद बधस्तुयथा । एकस्ययत्रनिधनेप्रद त्ते दुष्टकारिणाम् । बहूनांभवति धर्मं तत्पुण्यप्रदोबध: ॥ एकस्ते यौनुशापचब्रह्महागुरुतल्पग: । आत्मानं घातयेद्यस्तु तत्पुण्यप्रदो बध: ॥ इति ॥ अपिच । नैकस्या र्थे बहून्हन्यादितिशास्त्रे सुनिश्चय: एकं हन्याद्बहूनांहिनपापीतेन जायते ॥ इति वामनपुराणे ५५ अध्याय: । पारिभाषिकबधस्तु । बदनं द्रविणादानं स्थानान्निर्यापणं तथा । एषहिब्रह्मबन्धूनांबधोनान्यो स्तिदैहिक: ॥ इ० ॥ करचरणा दिच्छेदनादिरूपे ताडने ॥ सप्तम ताराणाम् ॥

बधक: । पुं० व्याधे । मृत्यौ ॥ बध कर्त्तरि । बद्धक० इ० भा० ॥ त्रि० हिंस्रे ॥ हन्ति । हन० । गवुल् । बहुलंतणीतिसवुलिबधा देश: ॥ बधहिंसायांवा । तदा० जनिबध्योश्चेतिवृद्धिनिषेध: ॥

बधत्रम् । न० आयुधे ॥ बध्यतेऽनेन । बध० । अमिनक्षियजिबधिपति भ्योऽत्रन् ॥

बधस्थली । स्त्री० बधस्थाने ॥

बधस्थानम् । न० आघातने । सूनायाम् ॥ बधस्यस्थानम् ॥

बधाङ्गकम् । न० कारावेश्मनि ॥

बधार्ह: । त्रि० हननयोग्ये ॥ बध्ये ॥

बधी । त्रि० बधकर्त्तरि ॥

बधिर: । त्रि० एडे । श्रवणशक्तिहीने बहरा० इ० भा० ॥ बाधिर्यं निदा नन्तु । यदाशब्दवहं वायु: स्रोतआ वृत्यतिष्ठति । शुद्ध: श्लेष्मान्वितोवा पिबाधिर्यं तेनजायते ॥ औषधं यथा० । कर्णशूलेकर्णनादेबाधिर्ये क्ष्वेडएवच । चतुर्ष्वपिचरोगेषुसा मान्यं भेषजंस्मृतम् ॥ शृङ्गवेरञ्च मधुचसैन्धवं तैलमेवच । कटूष्णं कर्णयोर्धार्यमेतत्स्यादत्रनापरम् ॥ इ० ॥ बाधिर्यं बालवृद्धोत्थं चिरोत्थञ्चविवर्ज्जयेत् । बध्नाति कर्णं० बध्यतेवा बन्धबन्धने । इषिमदिमुदातिकिरच् ॥ भिषु कर्णे० ॥ हितं मितं मनोरम्य बच: श्रोत्रापङ्क्तयत् । श्रुत्वायो नगृह्णातिबधिर: सप्रकीर्त्ति त: ।

बधोद्यत: । त्रि० परबधायोद्युक्ते । सन्नद्धे । आततायिनि ॥

बध्य: । त्रि० बधार्हे । शीर्षच्छेद्ये किन्त्वयानस्तुतंलोकेअबध्या: यन्त्र योषित: । हीनबर्णोपभुक्तायात्याज्या

बध्यापिबाभवेत् ॥ अवध्याययथा । गोब्राह्मणांछद्मथापिमुप्तं बालंस्तब्धंललनांसुदुष्टाम् । कृतागराधानपिनैववध्याचार्यमुख्यादागुरवस्तथैवेति ॥

वध्यपाल : । पुं० कारागृहरक्षके ॥

वध्रम् । न० नागे । सीसके सीसा० इ०भा० ॥ बध्यतेऽनेन । सर्वधातुभ्य ष्ट्रन् ॥

वध्री । स्त्री० वध्रीम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । बरत० लाव० इ० भा० ॥ बध्यतेऽनया । ष्ट्रन:षित्वान्ङीष्

बन्ध : । पुं० आदौ ॥ बन्धने ॥ अन्त : करणाशुद्धिरूपेज्ञानप्रतिबन्धे । कर्तृत्वाद्यभिमाने ॥ बिपर्ययादिष्यते बन्ध : । विपर्ययात्०अतत्त्वज्ञानात् सच०प्राकृतिकवैकारिकदाक्षिणिकभेदात्त्रिविधउक्तस्तक्कव्याख्यानतोऽवगन्तव्य: ॥ पुनर्बन्धोद्विविध: । तीव्रोमृदुश्चेति । तत्रसुरसम्पत्० साक्षादेवकर्मबन्धहेतुत्वात्तीव्रोबन्ध : । दैतमात्रप्रतीतिस्तुस्वयमकर्मबन्धत्वान्मृदुबन्धइति ॥ वध्यतेऽनेनवा । बन्ध० । हलश्चेतिघञ् ॥ गृहादिवेष्टने ॥ शरीरे ॥ निगडादिबन्धनं ॥ अनेकान्तवादिमतेतु० नानानिरयसंसरणकारणं मोहादिरष्टविधोगण: स्वातन्त्र्यविघातहेतुत्वाद्बन्ध: । उक्तञ्च । मोहादिकोगणश्चैवबन्धो जीवस्यकल्पित : । लोहपञ्जरसम्बद्धंयथाक्षिप्तंजलाशये । अलाबुकमधोयातितद्वज्जीव: सबंधनइति ॥ जालंधरोड्डीयनमूलबंधान्जल्पन्ति० कण्ठोदरपायुमूले । बंधत्रयेस्मिन् परिचीनमानेबंध : कुतोदारुणकालपाशे : ॥ इतियोगविद : ॥ षोडशप्रकारेरतिबंधे ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपदोलतावेष्टोऽर्द्धसंपुट: । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच हिल्लोलोनरसिंहो पिविपरीतस्तथापर : । क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठस्तत : परम् ॥ सिंहासनोरतिनागोविद्याधरस्तुषोडश इतिरतिमञ्जरी । एतेषांलक्षणानितत्तच्छब्दे द्रष्टव्यानि ॥ संज्ञाप्रभेदेनान्येऽपिबंधा: सन्ति । यथा कामप्रदोविपरीतोनागरोरतिपाशक: । केयूर: प्रियतोषश्चतत : समुद्रकस्तथा । ततश्चैकपदोज्ञेय : सम्पुटश्चोर्ध्वसम्पुट : । ततस्तनभरश्चैवततोऽत्र तिसुन्दर : ॥ ऊरुपीडश्चरत्नोलितस्योत्क्रम : स्मृत : । देहकोहंसकीलस्तुततोलीलासनस्तथा ॥ अष्टादशक्रमाद्बंधा.स्त्रीणांबहुसुखप्रदा:॥ पंसांकरास्तेनकथितास्तुक्रमात्तत: ॥

बंधक: । पुं० विनिमये ॥ आधौ ॥ रतहिण्डके ॥ सत्यङ्कारे ॥ न० आधौ । यदुक्तमर्णायभूम्यादाधीयतइतिच ॥

अत्यग्रहणायस्थापितवस्तुनि ॥ बध्नाति । बंध० । ण्वुल् ॥

बंधकी स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्याम् बध्नातिमनोयत्र । बंधबंधने । ण्वुल् । गौ० ङीष् ॥ पञ्चपुरुषगामिन्याम् ॥

बंधनम् । न० वधे । बंधनक्रियायाम् । उद्दाने । बधे । बांधना० हू० भा० ॥ निमित्ते ॥ यथा । नप्रकाशेह मित्युक्तिर्यत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्रकाशं तमात्मानमप्रकाशः कथंस्पृशेत् ॥ अहंनप्रकाशे० नभामीत्युक्तिर्वचनं० यत्प्रकाशैकबंधना० द स्वप्रकाशस्वरूप प्रकाशएकएवबंधनं निमित्तंयस्याः सातथोक्ता ॥ नप्रकाशइतिव्यवहारस्यप्रकाशानुभवनिमित्तत्वादित्यर्थः । तंप्रकाशंस्वयमेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञानंकथम्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचिदित्यर्थः । चि० प्रमित्याम् । बंधनसाधनेरज्जुनिगडादौ ॥ यथा । बंधनानिकिलसन्तिबहूनिप्रेमरज्जुकृतबंधनमन्यत् । दारुभेदनिपुणोपिषडंघ्रिर्निष्क्रियोभवतिपङ्कजबद्धइति ॥ बध्यतेऽनेनास्मिन्वा । बंध० । ल्युट् ॥

बंधनवेश्म । न० कारागारे ॥

बंधनालयः । पुं० कारायाम् । बंधनागारे ॥ बंधनस्यआलयः ॥

बंधस्तम्भः । पुं० आलाने । हस्तिबंधनस्तम्भे ॥ बंधस्यबंधनस्यस्तम्भः ॥

बंधित्रम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्यजने ॥

बंधुः । पुं० बंधूके । बंधुजीवके ॥ मित्रे । सम्बंधिसगणे । भ्रातरि ॥ सगोत्रे । बांधवे । ज्ञातौ ॥ हितकारिणि ॥ संसारबंधनान्मोचनहेतुरात्मैवबन्धुर्नान्यः ॥ सम्बन्धेनोपकर्तरि ॥ बध्नातिस्नेहेनमनोयः बध्यतेऽस्मिन्ज्ञातिरितिवा । बंध० । शृस्वृस्निहीत्यु ॥ लग्नाच्चतुर्थभवनं वर्गेहस्तान्तरे ॥ भवयशोभिसमङ्गतकर्णः शुद्धसुसङ्गतअङ्क्तिकवर्णः । पन्नगराजनिवेदितबंधूराजतिभूपतिमन्दिरबंधुः ॥ यथा । भक्तिवासरनायकचन्द्रः कामिसमूहसमाहितचन्द्रः । दृष्टितलोलतडित्करवालः सोयमुपैतिघनाघनकालः ॥

बंधुजीवः । पुं० बंधूकवृक्षे । माध्याह्निके । दुपहरिया० फूल० हू० भा० ॥ बंधुरिवजीवंजलमस्य ॥

बंधुजीवकः । पुं० बंधूके ॥ स्वार्थेकः ॥

बंधुता । स्त्री० बंधुसङ्घे ॥ बंधूनांसमूहः । ग्रामजनबंधुभ्यस्तल् ॥

बंधुरः । पुं० स्त्रीचिह्ने । तैलकल्के ॥ बंधूके ॥ बधिरे ॥ हंसे ॥ विडङ्गे ॥ ऋषभौषधौ ॥ न० मुकुटे ॥ बंधने ॥

॥ त्रि॰ उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ बध्नाति । बंध॰ । मद्गुरादयश्चेतिसाधु : ॥

वंधुरा : । पुं॰ भूमिं॰सत्तुपु ॥

वंधुरा । स्त्री॰ पण्ययोषायाम् ॥

वंधुल : । पुं॰ असतीपुत्रे ॥ बंधून्लाति । आतइतिक : ॥ त्रि॰ नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

वंधूक : । पुं॰ पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार॰इ॰भा॰ ॥ पेयासाल॰इ॰गौ॰भा॰ ॥ न॰ पुष्पवृक्षवि॰ । रक्तके । वंधुजीवर्षी । दोपहरिया॰मभनिया॰ इ॰ भा॰ ॥ बाँदुली॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ वंधूक : कफक्षद्ग्राहीवातपित्तहरोलघु : ॥ बध्नातिचित्तम् । बंध॰ । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ खधूपे । बन्धूक॰इ॰भा॰ । यथा । बंधूकोबंधुजीवेस्यात्खधूपेस्यान्नपुंसकमितिहट्टचन्द्र : ॥

वन्धूकपुष्प : । पुं॰ पीतसाले । जीवकतरौ । बिजयसार॰ इ॰ भा॰ ॥ वन्धूकस्येवपुष्पाण्यस्य ॥ बीजके ॥

वंधूर : । पुं॰ विवरे ॥ त्रि॰ शोभने ॥ नम्रे ॥ बध्नाति । बंध॰ । खर्जूरादित्वादूर : ॥ उन्नतानते ॥ वंधूरबंधुरौरम्येनम्रे हंसेतुबंधुरइतिरभस : ॥

वन्ध्य : । त्रि॰ अफले । अवकेशिनि । निष्फले । ऋतुप्राप्तावपिफलरहिते वृक्षादौ ॥ वंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ वंधनीये ॥

वन्ध्या । स्त्री॰ अप्रजस्त्रियाम् । बांझ इ॰ भा॰ ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ वृषलीविशेषे ॥ यथा । वन्ध्याचवृषलीज्ञेयावृषलीचमृतप्रजा । अपराद्वृषलीज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ वलाख्यगंधद्रव्ये । बाल्यालकी ॥ बध्नाति । बंध॰ । यत् । अघ्न्यादित्वाद्यग्वा ॥ योनिरोगविशेषे ॥

वन्ध्याकन्द : । पुं॰ वन्ध्याकर्कोटक्याम् । बांझखखसा॰ इ॰ भा॰ ॥

वन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री॰ विषकण्टकिन्यामोषधौ । ककोडी॰खखसा॰ इ॰ भा॰ ॥ वन्ध्याकर्कोटकीलघ्वीकफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पहरीतीक्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥

वभस : । त्रि॰ भक्षणशीले ॥

वभ्रु : । पुं॰ वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे विष्णौ ॥ विशाले ॥ नकुले स्थूलपुच्छोरक्तनेत्रोबभ्रुर्भेद : सनाकुल : ॥ मुनिभेदे ॥ देशभेदे ॥ यादवविशेषे ॥ सितावरशाके ॥ त्रि॰ पिङ्गले । पिङ्गलवर्णवति ॥ बिभर्ति॰ भरतिवा । डुभृञ्॰ भृञ्॰वा । कुर्भ्रश्चेति॰कुर्द्वित्वञ्च ॥ खलतौ ॥

वभ्रुज : । पुं॰ ब्राह्मणे ॥

बभ्रुधातु : । पुं० सुवर्णेगैरिके ॥

बर : । पुं० जामातरि ॥ वृतौ ॥ देवतादेरभीप्सिते ॥ षिड्गे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्वचे ॥ बालके ॥ आर्द्रके ॥ ईषदिष्टे ॥ मनागिष्टे वरंक्लीवेकेचिदाहुस्तदव्ययम् ॥ त्रि० । श्रेष्ठे ॥

बरा । स्त्री० फलत्रिके ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ विडङ्गे ॥ पाठायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

बरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥

बह्वापक : । पुं० पांशुचामरे ॥

बर्व्वट : । पुं० राजमाषे ॥

बर्वटी । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥ व्रीहिभेदे ॥

बर्वणा । स्त्री० वृहन्मक्षिकायाम् । नीलायाम् ॥ पश्चान्तस्यादिवर्वणाम् ॥

बर्ह : । पुं० न० मयूरपिच्छे ॥ दले । पत्रे ॥ परिवारे ॥ बर्हति । वृहवृद्धौ ॥ पचाद्यच् ॥ बर्हतेवा । बर्हहिंसायाम् । घञ् ॥

बल : । पुं० हलायुधे । बलदेवे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ मयपुत्रे ॥ अस्यस्थानमतलं । यथा । प्रथमेविवरेविप्रस्तलाख्ये मनोरमे । मयपुत्रोबलोनामवर्ततेऽखर्वगर्वकृत् । षण्णवत्यीये नसृष्टामायासर्वार्थसाधिका: । मायाविनोयास्यस्योधारयंतिचकाश्चनेति० दे० भा० ॥ वायसे ॥ वरुण

द्रुमे ॥ न० गंधरसे ॥ रूपे ॥ शौर्ये । स्थामनि । शुष्मे । शक्तौ । पराक्रमे ॥ बाहुबलमनोबलोपायबलबंधुबलेषुचतुर्षु ॥ सामादिषु ॥ स्थौल्ये ॥ सैन्ये ॥ तत्तषड्विधम् । मौलंभृत्यंसुहृत्श्रेणीद्विषदाटविकं बलमितिभेदात् । तच० मित्राटवीबलंचैवमौलंभृत्यबलंतथा । सर्वमेतद्बलंग्राह्यंवर्ज्यंयित्वाद्विषद्बलम् ॥ इतिनीति : । देहसामर्थ्ये ॥ परपरिभव निमित्त शरीरगतसामर्थ्यविशेषे ॥ अवश्यमिदंसाधयिष्यामीत्याग्रहे । स्त्रोचितेकार्येश्रमाभावप्रयोजकेदार्च्ये । कर्मेन्द्रियपाटवे ॥ स्वधर्मानुष्ठानायदेहेन्द्रियादिधारणसामर्थ्ये ॥ रसादिशुक्रपर्यन्तपुष्टधातुनिमित्तकम् । चेष्टासुपाटवंयत्तुबलंतदभिधीयते ॥ शुक्रे ॥ त्रि० बलयुक्ते ॥ बलमस्यास्ति । अर्शआद्यच् । बलते० बलतिवा० बल्यतेवा० अनेन । बलसम्वरणे० बलप्राणनेवा । पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : । पुंसीति०घोवा ॥ बलतेऽनेन । खनोघचेतिघोवा ॥ पारिभाविकबलानियथा । विद्याभिजनमित्राणिवृद्धिसत्त्वधनानिच । तप: सहायवीर्याणिदैवबद्दशमंबलम् ॥ अपिच । अबलस्यबलंरा

आबालस्यरुदितंबलम् । बलंमूर्खस्य मौनन्तुतस्करस्याऽनृतंबलम् । अ-पिच० व्र० । क्षत्रियाणांबलंयुद्धंव्या पारस्तुबलंविशाम् । भिक्षाबलंभिक्षु काणांशूद्राणांविप्रसेवनम् ॥ हरौ भक्तिर्हरेर्दास्यं वैष्णवानांबलंहरिः । हिंसाबलंखलानाञ्च तपस्याचतप स्विनाम् ॥ बलंवेशश्चवेश्यानांयोषि तांयौवनंबलम् । बलंप्रतापोभूपानां बालानांरुदितंबलम् ॥ सतांसत्यंब लंमिथ्याबलमेवासतांसदा । अनु गानामनुगमः स्वल्पस्वानाञ्चसञ्च यः ॥ विद्याबलंपण्डितानांवाणि ज्यंवणिजांबलम् । शश्वत्सुकर्म्म शीलानांगाम्भीर्यंसाहसंबलम् ॥ धनं बलञ्चधनिनांशुचीनाञ्चविशेषतः । बलंविवेकः शान्तानांगुणिनांबलमे कता ॥ गुणोबलञ्चगुणिनांचौराणां चौर्यमेवच । विप्रवाक्यञ्चकापथ्यम धर्मभृणिनांबलम् ॥ हिंसाचहिंस्र जन्तूनांसतीनांपतिसेवनम् । वर-शापौसुराणाञ्चशिष्याणांगुरुसेवनम् ॥ बलंधर्मोगृहस्थानांभृत्यानांराजसे वनम् । बलंस्तवःस्तावकानांब्रह्मच ब्रह्मचारिणाम् ॥ यतीनाञ्चसदाचा रोन्यासः सन्यासिनांबलम् । पापं बलंपातकिनांसुभक्तानांहरिर्बलम् ॥ पुण्यंबलंपुण्यवतांप्रजानांनृपतिर्बल म् । फलंबलञ्चवृक्षाणांजलधीनांज-लंबलम् ॥ जलंबलञ्चमत्स्यानांमत्स्या नांचजलंबलम् । शान्तिर्बलञ्चभूपा नांविप्राणाञ्चविशेषतः ॥ इ० ॥

बलक्षः । पुं० शुक्लवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बलक्षगुः । पुं० चन्द्रे ॥

बलजम् । न० गोपुरे ॥ क्षेत्रे ॥ सस्ये । सङ्गरे ॥ धान्यराशौ ॥ बलेजातम् । जनौ० । ड : ॥ त्रि० भद्राकृतौ । सदाकारे ॥ बलजन्ये ॥

बलजा : । स्त्री० वल्गुदर्शनायाम् । वरयोषायाम् ॥ यूथ्याम् ॥ पृथिव्या म् ॥

बलदः । पुं० जीवके ॥ पौष्टिककर्मा ङ्गहोमाग्नौ ॥ त्रि० बलदातरि ॥

बलदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

बलदीनता । स्त्री० ग्लानौ ॥

बलदेवः । पुं० बलभद्रे । प्रलम्बघ्ने । अच्युताग्रजे ॥ अस्यध्यानंयथा । बलदेवंद्विबाहुञ्चशङ्खकुन्देन्दुसन्नि-भम् । वामेहलायुधधरंदक्षिणेमुस-लंकरे ॥ हालालोलंनीलवस्त्रंहेला वन्तंस्मरेत्परमिति ॥ वाते । वायौ ॥ बलेनदीव्यति । दिवु० । अच् ॥

बलदेवा । स्त्री० त्रायमाणायामोषधौ॥

बलप्रसूः । स्त्री० रोहिण्याम् । बलरा ममातरि ॥ बलस्यप्रसूः ॥

बलभद्रः । पुं० सीरिणि । हलायुधे ॥ बलशालिनि ॥ लोध्रे ॥ गवये ॥ ब लंभद्रंश्रेष्ठमस्य । बलेनभद्रइतिवा ।

॥ भगणे ॥

बलभद्रा । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ कुमार्याम् ॥ बलेनभद्रा ॥

बलभद्रिका । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ बलेनभद्रा । स्वार्थेकन् ॥ माषरोटिकायाम् ॥ यमसौरचितारोटी कथ्यतेबलभद्रिका । रूचोष्णावातला बल्यादीप्ताग्नीनांप्रपूजिता ॥

बलभित् । पुं० इन्द्रे ॥ बलंदैत्यविशेषंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

बलभी । स्त्री० बडभ्याम् ॥ कूटागारे॥

बलराम : । पुं० बलदेवे ॥

बलल : । पुं० बलदेवे ॥ बलंलाति ला० । क : ॥

बलवत् । अ० अतिशये । निर्भरे ॥ बलमस्यास्ति । मतुप् ॥

बलवान् । त्रि० मांसले । अंसले । बलयुक्ते बलमस्यास्ति । मतुप् ॥ प्रबले ।

बलवर्द्धिनी । स्त्री० जीवकौषधौ ॥

बलवल्लभा । स्त्री० वारुण्याम् ॥

बलविन्यास : । पुं० व्यूहे । बलस्य सेनायायुद्धार्थं देशविशेषे० विन्यासो दुर्लङ्घ्यत्वनिमित्तं विभज्यस्थापनम् ॥

बलसूदन : । पुं० इन्द्रे ॥ बलनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

बलस्थिति : । स्त्री० शिविरे ॥ बलस्य स्थिति : । बलस्यस्थितिर्यस्मिन्वा ॥

बलहा । पुं० श्लेष्मणि । कफे ॥

बला । स्त्री० वाट्यालके । बाडियाला० इ० गौ० भा० ॥ बलाचतुष्टयस्यनामादियथा । बलावाट्यालिकावाट्याभैबवाट्यालकोपिच । महाबलापीतपुष्पासहदेवीचसास्मृता ॥ ततोन्यातिबलाऋष्यप्रोक्ताकङ्कतिकासहा । गाङ्गेरुकीनागबलाभषाह्वागवेधुका ॥ बलाचतुष्टयंशीतंमधुरंबलकान्तिकृत् । स्निग्धं ग्राहिसमीरास्रपित्तास्रक्षतनाशनम् ॥ बलामूलत्वचश्चूर्णं पीतंसक्षीरशर्करम् । मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशय : ॥ हरेन्महाबलाकृच्छ्रं०भवेद्वातानुलोमिनी । हन्यादतिबलामोहंपयसासितयासह ॥ अपिच । वाट्यालकोवाट्यपुष्पोसंमांसाविललावला । श्वेतवाडियाला० इ० गौ० भा० ॥ ऋष्यप्रोक्तात्वतिबला पीतपुष्पीमहाबला । पीतबाडियाला० इ०गौ०॥ भा० ॥ स्निग्धायुष्याबलावृष्याग्राहिणीवातपित्तजित् ॥ बलति । बलसंवरणे । पचाद्यच् । बलमस्त्यस्या : अर्श आद्यच् ॥ रामायविश्वामित्रेणदत्तायांविद्यायाम् ॥ यथा । क्षुत्पिपासेनतेरामभविष्येतेनरोत्तम । बलामतिबलाञ्चैवपठत : पथिराघवेत्यार्षरामायणम् ॥ शारीरं

बलाधिक्यञ्चबलाया : फलम् ।
अतिबलायास्तुफलंभन : मङ्गल्य
मार्त्तेगालौकिकार्थसाधनमित्यन
. योविशेष : ॥

बलाका स्त्री० बकजातिविशेषे ।
बिसकण्ठिकायाम् । बगुली० इ०
भा० । जातिबाच्यायांस्त्रियामेव
सर्व्वदानियत: ॥ बलते । बलसंव
रणेसंचरणेच । बलाकादयश्चेतिसा
धु : ॥ बलेनअकतिवा । अक कु
टिलायांगतौ । अच् । बला
का : कङ्कौस्याद्बलाकाशलकौपु
च । सारसहंसबलाकाचक्रौचा
द्योजलैरवनात् । अत्रमंस्त्रा :
कथितार्त्ता तन्मांसंगुरूष्णंचबलदा
यि ॥ अन्ये बकबलाकाद्यागुरव :
प्राणिभक्षणात् ॥

बलाकी । त्रि० बलाकावति॥ बलाका
अस्तिअस्यअस्मिन्वा । व्री०इनि: ॥

बलांचिता । स्त्री० रामवीणायाम् ॥

बलाट : । पुं० मुद्गे ॥

बलात् । अ० हठादर्थे। यथा । बला
त्मनुई पर्येद्यस्तुपरभार्यांनर : क्व
चित् । वधदण्डोभवेत्तस्यनापराधो
भवेत्स्त्रिया : ॥

बलात्कार : । पुं० प्रसभे । हठे ॥
बलादितिनिपातोहठे ० इ० स्वामी
॥ बलात्करणम् । भावेघञ् ॥
बद्ध्वाखगृहमानीयताडनाद्यैरूप
क्रमै : । ऋणिकोदाप्यते यत्रबला
त्कार : प्रकीर्त्तित : ॥

बलात्मिका । स्त्री० हस्तिशुण्डाम् ॥

बलाद्या । स्त्री० बलायाम् ।

बलाध्यक्ष : । पुं० सेनापतिदशकस्यै
कस्मिन्सेनानायके ॥

बलानुज : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

बलामोटा । स्त्री० नागदमन्याम् । वि
षापहायाम् । बलामोटाकटुस्ति
क्तालघुपित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्
व्रणान्रक्षोनाशयेज्जालगर्दभान् ॥
सर्व्वग्रहप्रशमनीनि : शेषविषनाशि
नी । जयंसर्व्वत्रकुरुतेधनदासुमति
प्रदा ।

बलाय : । पुं० वरुणवृक्षे ॥

बलाराति : । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे
॥ बलस्य मुरस्य अराति : शत्रु : ॥

बलालक : । पुं० पानीयामलके ॥

बलाश : । पुं०) श्लेष्मणि ॥

बलाशक: । पुं०) इतिहेमचन्द्र : ॥

बलास : । पुं० कफे ॥

बलाहक : । पुं० मेघे । अम्बुदे ॥
वारिवाहकोबलाहक : । पृषोदरा
दित्वात्पूर्व्वपदस्यव : उत्तरपदादे
श्चलत्वम् ॥ बलाकाभिर्हीयते गम्य
ते । ओहाङ् गतौ० पृ० ॥ बल
न्हीयतेवा । क्वुन् ॥ गिरौ ॥ दैत्य
विशेषे ॥ नागविशेषे ॥ मुस्तके ॥
श्रीकृष्णस्यन्दनाश्वे ॥ रमागर्भोद्भव

कल्किदेवपुत्रे ॥

बलाह्वकन्दः । पुं० गुलञ्चकन्दे ॥

बलिः पुं० दैत्यप्रभेदे । विरोचनात्मजे ॥ करे । राजग्राह्यभागे ॥ चामरदण्डे ॥ उपहारे । उपायने । भेट० इ० भा० ॥ पूजासामग्र्याम् ॥ नियोज्योपजीव्ये ॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ तिर्यग्भिक्षुकादिदाने ॥ ययातिवंशोद्भवसुतपोराजपुत्रे ॥ वलिवैश्वनामकपंचयज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे ॥ बलते० बल्यते वा । बलप्राणने० बलसंवरणे संचरणे च । सर्वधातुभ्य इन् ॥ वलनम् । बलदाने । वलते वा । खनिकषीति० दूर्वा ॥ यद्वा । वर्णिः सौत्रः । अस्य० वर्णेर्वलिश्चाहिरण्ये० इतिवलिरादेशः ॥

वलिः । स्त्री० जरयाश्लथचर्मणि ॥ चर्मतरङ्गे ॥ गृहदारुप्रभेदे ॥ जठरावयवे ॥ यथा । एकवलिः शस्त्रमृत्युः स्त्रीभोगीद्विवलिः स्मृतः । त्रिभिराचार्यइत्याहुश्चतुर्भिःस्याद्बहुप्रजः ॥ अवलिस्तुनृपःप्रोक्तोयज्वादानैकतत्परः ॥ विषमावलयोयेषान्ते चागम्याभिगामिनः ॥ ऋज्व्यस्तुवलयोयेषान्ते नराः सुखभागिनः ॥ इति ॥ गन्धर्के ॥ गुदाङ्कुरे ॥

वलिकम् । न० पटलप्रान्ते ॥

वलिकरः । त्रि० वलिकर्त्तरि ॥ वलिंकरोति । दिवाविभेतिट० ॥

वलिका । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

वलिक्रिया । स्त्री० इष्टदेवतापूजाविधौ ॥

वलितः । त्रि० वेष्टिते ॥

वलिदानम् । न० देवोद्देशेनयथाविधिपूजोपहारत्यागे ॥ देवतोद्देशेन सङ्कल्पपूर्वकच्छागादिपशुघातने ॥ वलिदानेनसततंजयेच्छत्रून्नृपान्नृप ॥

बलिध्वंसी । पुं० विष्णौ ॥ वलिमसुरविशेषंध्वंसितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनिः ॥ बलिनापूजादिना०अविद्यांध्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥

बली । पुं० बलदेवे ॥ माषे ॥ वृषभे ॥ महिषे ॥ उष्ट्रे ॥ शूकरे ॥ कफे ॥ कंदवृक्षे ॥ त्रि०बलवति । उपचिते । मांसले ॥ बलमस्यास्ति । बलादिभ्योमतुबन्यतरस्यामितिपक्षे इनिः ॥

वलिनः । त्रि० वलिभे । श्लथचर्मवति ॥ वलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । पामादित्वान्नः ॥

बलिनन्दनः । पुं० बाणासुरे ॥

बलिनी । स्त्री० बलायाम् । वाट्यालके ॥ बलमस्यस्याम् । बलादिभ्योम

तुवन्यतरस्यामितिपचेइति : ॥

बलिपुष्ट : । पुं० काके ॥ बलिनापुष्ट : ॥

बलिपोदकी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

बलिप्रिय : । पुं० लोध्रवृक्षे ॥

बलिभ : । त्रि० बलिने । जरयाश्लथचर्मणि ॥ बलिश्चर्मसङ्कोचोऽस्यास्ति । तुन्दिवलिवटेर्भ : ॥

बलिभुक् । पुं० वायसे ॥ बलिंभुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयो : । क्विप् ॥

बलिमन्दिरम् । न० पाताले ॥ बलेर्मंदिरमत्र ॥

बलिमुख : पुं० बलिमुखे ॥

बलिशम् । न० बडिशे । मत्स्यवेधने ॥ बलिनोमत्स्यान्० श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिक : ॥

बलिष्ठ: । त्रि० बलवत्तमे ॥ अतिशयेनबलवान् । बलशब्दान्मतुबन्तादिष्ठन्प्रत्यय : । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् ॥ प्रायश्चित्तंविनापूतात्त्वमेवशुद्धमानसा । अकामायाबलिष्ठेननस्त्रीजारेणदुष्यति ॥

बलिष्णु : । त्रि० अपमानिते ॥

बलिसद्म । न० रसातले । पाताले । बले : सद्म ॥

बलिहा । पुं० विष्णौ ॥

बली । स्त्री० वली । त्वगूर्मौ । चर्मतरङ्गे ॥

बलीकम् । न० नीध्रे । पटलप्रान्ते । छांचौ० इ०गौ०भा० । परावली० इ०भा० ॥ बलति । आवृणोतिभित्त्यादि । बलसंवरणे । अलीकादयश्चेतिकीकन् ॥

बलीमुख : । पुं० वानरे ॥ बलीयुक्तंमुखमस्य ॥

बलीयान् । त्रि० अतिशयेनबलयुक्ते ॥

बलीवर्द : । पुं० वृषे । बैल०बरध०बर्धा०इ०भा ॥ वरणम् । वरईप्सायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । ईश्वरच०ईवरी । तौददाति आतइतिक : । अतिशयितंबलमस्य । अतइनि: । बलीचासौ०ईवर्दश्च ॥ तीर्थयात्रायांतदारूढस्यदोषोयथा- मात्स्ये । बलीवर्दसमारूढ: शृणु तस्यापितत्फलम् । नरकेवसतेघोरेगवांक्रोधेहिदारुणे । सलिलञ्चनगृह्णन्तिपितरस्तस्यदेहिनइति ॥

बलु : । स्त्री० हस्तिदंतालिकायाम् ॥

बलूक : । पुं० पद्ममूले । पक्षिविशेषे ॥ बलते । बल० । बलेरूक : ॥

बलूल: त्रि० बलवति ॥ बलंनसहते । बलात्ऊल : ॥

बल्मिक : । पुं० न०बल्मीके ॥

बल्मीकि : । पुं० न०बल्मीके ॥

बल्मीक : । पुं० न०वामलूरे । नाकौ । पिपीलिकादिकीटविशेषकृतेमृत्स्तूपे । बांबी०इ०भा० ॥ न० रोग

विशेषे । अस्यलक्षणं । यथा । ग्रीवांसकक्षाकरपादर्देशेसन्धौगलेवाचिभिरेवदीपे : । ग्रन्थि : मवल्मीकवदुन्नियाणांजात : क्रमेणवगतप्रवृद्धि : ॥ मुखैरनेकै : स्रुतितोदवद्भिर्विसर्पवत्सर्पतिचोन्नताग्रै : । वल्मीकमाहुर्भिषजोविकारंनिष्प्रत्यनीकंचिरजंविशेषात् ॥ वाल्मीनिमुनौ ॥ वलन्तप्राणिनोऽत्र । अलीकादयश्चेति कीकन्नन्तोनिपातित : ॥

वल्मीकशीर्षम् । न० स्रोतोञ्जने ॥

वल्मीकि : । पुं० वल्मीके ॥

वल्मीकूटम् । न० वल्मीके ॥

वल्य : । पुं० वृक्षभित्तके । प्रमणे ॥ न० प्रधानधातौ । रेतसि ॥ त्रि० वलकरे ॥

वल्या । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ शिमृडीत्तपे ॥ प्रसारिण्याम् ॥

वल्ल : । पुं० गुञ्जात्रयपरिमाणे । द्विगुञ्जपरिमाणे ॥ सार्द्धगुञ्जायाम् ॥ वल्लते । वल्लसंवरणे सञ्चरणे च । प० अच् ॥

वल्लक : । पुं० निष्पावे । राजशिम्ब्याम् ॥

वल्लकी । स्त्री० वीणायाम् । विपञ्च्याम् ॥ वल्लते । वल्ल० । क्वुन् । गौरादित्वान्ङीष् । सल्लकीवत्ते ॥

वल्लभ : । त्रि० दयिते । प्रिये ॥ अध्यक्षे ॥ न० कुलीनाश्वे । सल्लक्षणातुरङ्गमे ॥ अध्यक्षोऽत्रगवाध्यक्ष इतिस्वामी ॥ वल्लते०वल्ल्यतेवा । वल्ल० । रासिवल्लिभ्यांचेत्यभच् ॥

वल्लभपाल : } पुं० } उत्तमाश्वपालि ॥ अश्वरक्षके ॥
वल्लभपालक:

वल्लभा । स्त्री० प्रियायाम् । प्रेयस्याम् ॥

वल्लरम् । न० वल्लूरे ॥

वल्लरि : । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

वष्काय : । पुं० तरुणवत्से । वष्कय० इ० भा० ॥ वष्कते । वष्कगतौ । बा० अयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० तरुणवत्सायाङ्गवि० वाचस्पति० इ० भा० ॥ वष्कयस्तरुणवत्स : ० सास्त्यस्या : । अतइनिठनावितीनि : । अट्कुप्वाङिति णत्वम् । ङीप् ॥

वहि : । अ० वाह्ये ॥ वहति । वह० इस् ॥ वबयोरभेद : ॥

वहु । त्रि० त्र्यादिसङ्ख्यासु ॥ विपुले । भूयसि ॥ वंहते । वहिवृद्धौ ॥ लङ्घिवंह्योर्नलोपश्च त्यु : ॥ स्त्रियां० वह्वादित्वात्०पाक्षिकोङीषभाव: । ङीष्पक्षे० वह्वी ॥

वहुक : । पुं० कर्कटे ॥ अर्के ॥ दात्यू

हे । अलक्षातके ॥ त्रि॰ बहुभिःक्रीते ॥ सङ्ख्यायाअतिशदन्तायाः कन् ॥

बहुकण्टकः । पुं॰ क्षुद्रगोक्षुरे । यवासे । हिन्तालि ॥

बहुकण्टका । स्त्री॰ क्षुद्रदुमन्याम् ॥

बहुकण्टा । स्त्री॰ कण्टकार्याम् ॥

बहुकन्दः । पुं॰ शूरणे ॥

बहुकन्दा । स्त्री॰ कर्कट्याम् ॥

बहुकरः । पुं॰ वक्रग्रीवे । उष्ट्रे ॥ त्रि॰ खलपू ॥ स्त्रियांबहुकरा ॥ बहुकार्यकर्तरि । बहुकरोतिभुवंसमाष्टि । किंयत्तद्बहुषुकृञोज्विधानमित्यच् ॥

बहुकरी । स्त्री॰ बहुकरभार्यायाम् ॥ पुंयोगलक्षणोङीष् । सम्मार्जन्याम् ॥

बहुकर्णिका । स्त्री॰ आखुकर्ण्याम् ॥

बहुकूर्च्चः । पुं॰ मधुनालिकेरके ॥

बहुक्षमः । पुं॰ बुद्धे ॥ बहुक्षमते । क्षमूष्॰ । ईचित्वमिध्याश्च तिगः ॥

बहुगन्धम् । न॰ त्वचे ॥ पुं॰कुन्दुरुके ॥

बहुगन्धदा । स्त्री॰ कस्तूर्याम् ॥

बहुगन्धा । स्त्री॰ चम्पककलिकायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥

बहुगर्ह्यवाक् । त्रि॰ कुत्सितबहुवादिनि । जल्पाके । बहुगर्ह्यावागस्य ॥

बहुग्रन्थिः । पुं॰ झावुके ॥ बहवोग्रन्थयोयस्मिन् ॥

बहुच् । पुं॰ प्रत्ययविशेषे । सचप्रकृतेः पूर्वंभवति॰ प्रकृतेर्लिङ्गंचभजते: । स्यादीषदसमाप्तौतुबहुच्प्रकृतिलिङ्गकः ॥

बहुच्छिन्ना । स्त्री॰ कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुतन्त्री: । त्रि॰ बहुतन्त्रीविशिष्टे ॥ यथा । बहुतन्त्रीःकायः । बहुतन्त्रीर्ग्रीवा । बहुतन्त्रिशरीरम् । बह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन् । नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे॰सू॰नकप् ॥

बहुतन्त्रीकः । पुं॰ बहुतन्त्रविशिष्टे । यथा । बहुतन्त्रीकः पटः । बहुतन्त्रीकावीणा । बहुतन्त्रीकंवासः । बह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन्कप् ॥

बहुतरकणिशः । पुं॰ रागीधान्ये ॥

बहुता । स्त्री॰ बहुत्वे ॥

बहुतिक्ता । स्त्री॰ काकमाच्याम् ॥

बहुतिथः । त्रि॰ बहुसङ्ख्याके ॥ बहूनांपूरणः । तस्यपूरणेडट् । बहुपूगगणसङ्घस्यतिथुक् ॥

बहुतृणम् । न॰ तृणकल्पे ॥ ईषदसमाप्तंतृणम् । विभाषासुपोबहुच पुरस्तात् ॥

बहुत्वम् । न॰ बहुतायाम् । बहोर्भावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

बहुत्वक्कः : / बहुत्वक् पुं॰ भूर्जद्रुमे ॥

बहुदुग्धः । पुं॰ गोधूमे ॥

बहुदुग्धा । स्त्री॰ वज्रुलायाम् । बहुक्षीरायांगवि । बहुदुग्धंयस्याम् ॥

बहुदुग्धिका । स्त्री० स्नुहीवृक्षे ॥

बहुधा । अ० अनेकप्रकारे ॥ बहव : प्रकारा: । सङ्ख्यायाविधार्थेधावा ॥ यद्वा । बहुवारान्०इति० क्रियाभ्या इत्तिगणने०विभाषावहोर्धाऽविप्रकृष्टकालइतिधा । बहुधावहुकृत्वोवा दिवसस्यभुङ्क्ते ॥

बहुधान्य : । पुं० वत्सरविशेषे ॥ सुभिक्षंक्षेममारोग्यंप्रशान्ता : पार्थिवा : प्रिये । तस्करोपहतंवित्तंबहुधान्येवरानने ॥ १२ ॥ अतिशयधान्यविशिष्टे ॥

बहुधारम् । न० वज्रे ॥

बहुनाडि : । त्रि० काये ॥ नाडीतन्त्यो : स्वाङ्गइतिनकप् ॥

बहुनाडीक : । त्रि० स्तम्भे ॥ दिवसे ॥ बह्वोनाड्योयस्मिन् । कप ॥

बहुनाद : । पुं० शङ्खे ॥

बहुनामा । पुं० असङ्ख्यातनामनि परमेश्वरे ॥ बहूनिनामानियस्य ॥ सर्वाण्येतानिनामानिपरस्यब्रह्मणो हरेरितिपुराणोक्ते : ॥

बहुपट् । त्रि० ईषदूनेपटौ ॥ बहुपुष्पमसुदृक्षे ॥

बहुपत्र : । पुं० पलाण्डौ न० अभ्रके ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥

बहुपत्रा । स्त्री० तरुणीपुष्पे ॥

बहुपत्रिका । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ मेथिकायाम् ॥ महाशतावर्याम् ॥

बहुपत्री । स्त्री० खिङ्गिन्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ जतुकायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥

बहुपर्ण : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥

बहुपर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

बहुपर्णी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

बहुपात् । पुं० वटवृक्षे ॥

॥ बहव : पादाअस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्य ॥

बहुपाद : । पुं० वटवृक्षे ॥

बहुपुत्र : । त्रि० अनेकसुतविशिष्टे ॥

बहुपुत्रा । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

बहुपुत्री । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

बहुपुष्प : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥

बहुपुष्पिका । स्त्री० धातक्याम् ॥
बहुपुष्पी ।

बहुप्रज : । पुं० मुञ्जतृणे ॥ शूकरे ॥ त्रि० अनेकसन्तानयुक्ते ॥

बहुप्रतिज्ञ : । पुं० अनेकपदसङ्कीर्णपूर्वपक्षविशिष्टव्यवहारे ॥ त्रि० अनेकप्रतिज्ञायुक्ते ॥

बहुप्रद : । त्रि० अतिदातरि । वदान्ये । दानशौण्डे ॥ बहुप्रददाति । प्रदाञ्चइतिक : ॥

बहुप्रसू : । स्त्री० कृमिलायाम् । बहुसन्तानप्रसवकारिण्याम् ॥

बहुफल : । पुं० कदम्बे । नीपे ॥ वि

कङ्गते ॥ तेज: फले ॥
बहुफला । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥
चविकायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ का
कमाच्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥
बहुफलिका । स्त्री० भूबदर्याम् ॥
बहुफली । स्त्री० आमलक्याम् ॥ मृगे
र्वारौ ॥
बहुफेना । स्त्री० सातलायाम् ॥
बहुबल: । पुं० सिंहे ॥ त्रि० अतिशय
बलयुक्ते ॥
बहुमञ्जरी । स्त्री० तुलस्याम् ॥
बहुमत: । त्रि० बहूनांसम्मते॥ नात्य
र्थं संस्कृतेनैवनात्यर्थं देशभाषया ।
कथांगोष्ठीषुकथयँल्लोकेबहुमतोभवे
त् ॥
बहुमल: । पुं० सीसके ॥ त्रि० अने
कमलयुक्ते ॥
बहुमार्ग: । पुं० न० चत्वरे ॥ बहूनां
मार्ग: समाहारोवा । त्रि० अनेक
पथयुक्ते ॥
बहुमूर्ति: । स्त्री० वनकार्पासे ॥ त्रि०
नानाकारे ॥
बहुमूर्द्धा । पुं० विष्णौ ॥
बहुमूल: । पुं० इक्कटे ॥ शिग्रौ ॥
स्थूलशरे ॥ त्रि० अनेकमूलयुक्ते ॥
बहुमूलक: । पुं० इक्कटे ॥ न० उ-
शीरे ॥
बहुमूला । स्त्री० शतावर्याम् ॥
बहुमूली । स्त्री० माकन्द्याम् ॥

बहुमूल्य: । त्रि० महाधने । महार्घ-
वस्तुनि ।
बहुयाज्य: । पुं० अनेकयजमाने ॥
बहवोभूयांसोयाज्यायाजनीयायस्य ॥
बहुरश्मिका । स्त्री० मेदायाम् ॥
बहुरसा । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥
बहुरुहा । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥
बहुरूप: । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥
धूनके । सर्जरसे ॥ सरटे ॥ स्मरे ।
कामदेवे ॥ ब्रह्मणि ॥ कुन्तले ।
केशे ॥ बुद्धप्रभेदे ॥ बालयुवादिरूपे
देवनरादिरूपेजीवे ॥ बहुरूपइवा
भातिमाययाबहुरूपया । रममाणो
गुणेष्वस्याममाहमितिमन्यते ॥ ना
नाकृतिगम्यत्वात्० बहूनिरूपाण्य-
स्य ॥ त्रि० नानारूपयुक्ते ॥
बहुरूपक: । पुं० जाहकजन्तौ ॥
बहुरूपा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
बहुरेखा । स्त्री० प्रचुरदीर्घचिह्नायाम्॥
बहुरेखाशुक्लायाःस्त्रियादोषोयथा ।
रेखाभिर्बहुभि: क्लेशंस्वल्पाभिर्ध
नहीनताम् । रक्ताभि: सुखमाप्नो
तिकृष्णाभि:प्रेष्यतांव्रजेत् ॥
बहुरेता: । पुं० ब्रह्मणि ॥
बहुरोमा । पुं० मेषे ॥ त्रि० लोमशे ॥
बहुल: । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥
न० विहायसि । आकाशे ॥ सित
मरिचे ॥ त्रि० प्राज्ये ॥ कृष्णवर्णे ॥
बहूनर्थान्लाति । ला० । आतो

नुपेतिक्त : ॥ बहूनिबीजानिसन्ति वा ॥

बहुलगन्धा । पुं० एलायाम् ॥

बहुलच्छद : । पुं० रक्तशिग्रौ ॥

बहुलवणम् । न० औषरके ॥

बहुलवल्कल : । पुं० भुर्ज्जे ॥ चारे पियालि ॥

बहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एला याम् ॥ गवि । धेनौ ॥ देवीविशे षे ॥ टाप् ॥

बहुला : । स्त्री० भूम्नि०कृत्तिकासु ॥

बहुलिमा । पुं० । बहुलत्वे ॥ बहुल स्यभाव : । इमनिच् ॥

बहुलीकृतम् त्रि० अपनीततुच्छधा न्यधान्यादौ । पूते ॥ अबहुलंबहु- लमकारि । अभूततद्भावेच्वि : । अ स्यच्वौ ॥

बहुवचनम् । न० येनबहवोर्थाउच्यन्ते तस्मिन् ॥ बहूनामर्थानांवचनम् । वचे : करणेल्युट् । कर्मणिषष्ठ्या समास : ॥

बहुवल्क : । पुं० प्रियाले ॥

बहुवल्ली । स्त्री० डोडिकुपे ॥

बहुवार : । पुं० उद्दाले । शेल्लौ । श्लेष्मांतके । लसोडा० इ० भा० ॥ बहुवारोविषस्फोटव्रणवीसर्पकुष्ठनु त् । मधुरस्तुवरस्तिक्त : केश्यश्चक फपित्तहृत् ॥ फलमामंतुविष्टंभि रूक्षंपित्तकफास्रजित् । तत्पक्वं मधुरंस्निग्धंश्लेष्मलंशीतलंगुरु ।

बहुवारक : । पुं० श्लेष्मांतके । बहुवा रे । बहून्वारयति । कृञ्० । वि अन्त : । अनुनासिकस्यांत्ययोरपूर्व- स्यापि ॥

बहुविध : । त्रि० विविधे । नानारूपे । पृथग्विधे ॥ बह्वोविधायस्य ॥

बहुविस्तीर्णा । स्त्री० कुचिताकाम् ॥

बहुबीजम् । न० गण्डगात्रे । आतृप्ये ॥

बहुवीर्य : । पुं० विभीतके । तगड लीयशाके । शाल्मलिवृक्षे ॥ मरुवे ॥

बहुवीर्या । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

बहुव्रीहि : । पुं० प्रायोन्यपदार्थप्रधा नेसमासविशेषे ॥ सचसप्तधा । द्विपद : । बहुपद : संख्योत्तर :०संख्यो भयपद :०दिगन्तराललक्षण : व्यतिहा रलक्षण : सहपूर्वपदश्चेतिभेदात् । त्रि० प्रचुरधान्ययुक्ते ॥

बहुशत्रु : । पुं० चटके ॥

बहुशल्य : । पुं० रक्तखदिरे ॥ त्रि० अनेकशल्ययुक्ते ॥

बहुश : । अ० भूरिशब्दार्थे ॥ बहूनि । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्या म् ॥

बहुशाख : । त्रि० अनेकभेदे ॥

बहुशाल : । पुं० स्नुह्याम् ॥

बहुशिखा । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥

बहुश्रवा । स्त्री० शल्लकीतरौ ॥

बहुसन्तति : । पुं० त्वक्सारप्रभेदे ।

वेणुवांस० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० अनेकसन्तानवति ॥

बहुसम्पुट : । पुं० विष्णुकन्दे ॥

बहुसार : । पुं० खदिरे ।

बहुसुता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

बहुसू: । स्त्री० शूकर्याम् ॥ बहुप्रसवायाम् ॥

बहुसूति : स्त्री० परेष्टुकायाम् । बह्व पत्यायांगवि ॥ बह्वीसूतिर्यस्या : ॥ बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥

बहुस्रवा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥ नाना चरणशीलायाम् ॥

बहुस्वन : । पुं० पेचके ॥ त्रि० अनेक शब्दयुक्ते ॥

बह्वपत्य : । पुं० शूकरे ॥ मूषके ॥ त्रि० बहुसन्तानयुक्ते ॥

बह्वाशी । त्रि० बहुभोजनशीले ॥ बह्वा शाविशिष्टे ॥

बह्वी । स्त्री० बह्वर्थे । बह्वादित्वान् ङीष् ॥

बह्वृक् । स्त्री० ऋग्वेदे ॥ न० भूक्त विशेषे ॥

बह्वृच : । पुं० ऋग्वेदिनिब्राह्मणे ॥ बह्वाऋचोऽध्येतव्यायेन । ऋक् पूरित्य : ॥

बह्वृची । स्त्री० अध्वर्युम् । अध्व र्युशाखाध्येत्र्याम् ॥ बह्वाऋचो- ध्येतव्याययासेतिविग्रह : । अनृच बह्वृचाध्ध्येतर्येवेतिवचनात् ० ऋक्पूरित्यप्रत्यय : समासान्त :

। यद्यपि० स्त्रीणांस्वाध्यायाध्ययनं प्रतिषिद्धम् ० तथापिपुराकल्पे ह्येतदासीत् । यथा । पुराकल्पे षुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्च वेदानां सावित्रीवच नंतथेतियमवचनात् ॥ गोत्रञ्च चरणै : सहेतिजातित्वान्ङीष् ॥

वा । स्त्री० गतौ ॥ गन्धने ॥ तन्तुसंताने ॥

वाढम् । न० दृढे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ भृशे । अतिशये ॥ वाहते । वाहृ प्रयत्ने । श्वोदितः । गत्यर्थेति क्तप्रत्यये०क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातित म् । त्रि० अतिशायिनि ॥ क्रिया विशेषणेऽस्यक्लीबत्वम् । द्रव्यविशे षणत्वेतुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥

वाण : । पुं० पश्चयवर्गे ।

वाणि : । स्त्री० वस्त्रादीनांवपनक्रिया याम् । व्यूतौ ॥

वाणिज : । पुं० वणिजि ॥ वाडवाऽ ग्नौ ॥ पणते । पण० । पणेरिज्या देश्चव : । स्वार्थेप्रज्ञाद्यण् ।

वाणिजक : । पुं० वणिजि । वाडवा ग्नौ । धूर्त्ते ॥

वाणिज्यम् । न० सत्यानृताख्यवैश्य वृत्तौ । वणिज्यायाम् । क्रयविक्रया दिलक्षणेवणिजकर्म्मणि । वणि जांकर्म्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वा

तथ्यञ् ॥

बाशिनी । स्त्री० नर्त्तक्याम् ॥ केकायाम् । मत्तयोषायाम् ॥ विदग्धवनितायाम् । अवश्यंवशति । वशशब्दे । आवश्यकेति० यश्चादित्वाद्दाशिनि :। वबयोरैक्यं ॥

बाशी । स्त्री० बाश्याम् ॥

बाध : । पुं० प्रतिबन्धके । व्याघाते ॥ अन्वयानुपपत्तौ ॥ अतिदिष्टपदार्थनिवृत्तौ ॥ प्रमाणान्तरेणविषयासत्त्वप्रतीतौ ॥ न्यायमते साध्याभाववत्पक्षे ॥ य० । क्तटोर्बाधमान् ॥

बाधक : । पुं० प्रतिबंधके । आधिक्यं बाधकत्वे हेतु : । बाधते । बाधृ० । ण्वुल् ॥ स्त्रीणांरोगविशेषे ॥ यथा । रक्तमाद्रीतथाषष्ठीचाङ्कुरोजलकुमारक : । चतुर्विधोबाधक: स्यात् स्त्रीणांमुनिविभाषित : ॥ तेषांस्वभावंवक्ष्यामियथाशास्त्रंविधानत : । एतेषांपूजनंकार्यंजनै : सन्तानकाङ्क्षिभि : ॥ नि:सारणंस्थापनञ्चवलिदानंजपस्तथा कर्त्तव्यो गुरुवाक्येन यथाशास्त्रं विचक्षणै : ॥ चतुर्विधोबाधकस्तुजायते ऋतुकालत : ॥ तस्य लक्षणंयथा । व्यथाकट्यांतथानाभेरध : पार्श्वस्तनेऽपिच । रक्तमाद्रीप्रदोषेणजायतेफलहीनता ॥ मासमेकंद्वयंवापिऋतुयोगोभवेद्यदि । रक्तमाद्रीप्रदोषेणफलहीनातदाभवेत् ॥ इतिरक्तमाद्या: नेत्रेहस्ते भवेज्ज्वालायोनौचैवविशेषत : । लालासंयुतरक्तञ्चषष्ठीबाधकयोगत : ॥ मासैकेनभवेद्यस्याऋतुस्नानंद्वयंतथा । मलिना रक्तयोनि:स्यात् षष्ठीबाधकयोगत : ॥ इतिषष्ठ्या : ॥ उदरेगौरुतादेहेरक्तस्रावोभवेद्दहु । नाभेरधोभवेच्छूलंचाङ्कुर : सतुबाधक: ॥ ऋतुहीनाचतुर्मासंत्रिमासंवाभवेद्यदि । कृशाङ्गीकरपादेचज्वालाचाङ्कुरयोगत : ॥ इतिचाङ्कुर : ॥ सशूलाचसगर्भाचशुष्कदेहाल्परक्तिका । जलकुमारस्यदोषेणजायते बलहीनता ॥ याकृशाङ्गीभवेत्स्थूलाबहुकालऋतुस्तथा । गुरुस्तनीस्वल्परक्ताजलकुमारस्यदूषणात् ॥ इतिजलकुमारम् ॥ इतिवैद्यकम् ॥ त्रि० बाधाजनके ॥

बाधनम् । न० पीडायाम् ॥ प्रतिबंधके ॥

बाधा । स्त्री० दु:खे । पीडायाम् ॥ निषेधे ॥ बाधृलोडने । गुरोश्चेत्य : ॥

बाधित: । पुं० हेत्वाभासविशेषे ॥ यस्य साध्याभाव : प्रमाणेननिश्चित : स बाधित : । यथा । वह्निरनुष्णोद्रव्यत्वादिति । अत्रानुष्णत्वंसाध्याभाव: । उष्णत्वंस्पर्शनप्रत्यक्षेणगृह्यते० इ-

तिबाधितत्वम् ॥ त्रि० बाधायुक्ते ॥ पीडिते ॥ तारकादित्वादितच् । निवृत्ते ।

बाधिर्य्यम् । न० बधिरत्वे ॥ बधिरस्य भाव : । ष्यञ् ॥ कर्णरोगविशेषे । तस्यनिदानम् बधिरेऽवलोकनीयम् । औषधन्तु । शुष्कमूलकशुण्ठीनां चारोहिङ्गुलनागरम् । शुक्तंचतुर्गुणंदत्वातैलमेतद्विपाचयेत् ॥ बाधिर्यकर्णशूलञ्चपूयस्रावश्चकर्णयो : । क्रमयश्चविनश्यन्ति तैलस्यास्यप्रपूरणात् ॥

बाध्य : । त्रि० निराकरणयोग्ये । बाधितव्ये । बाधनीये ॥ न्यूनत्वंबाध्यत्वंहेतु : ॥

बांधकिनेय : । पुं० बंधुले । असतीसुते ॥ कौलटेये. ॥ बंधक्याअपत्यम् । स्त्रीभ्याढगितिढक्याश्यादित्वादिनङादेशश्च ॥

बांधव : । पुं० मित्रे । सुहृदि ॥ सगोत्रे । बंधौ । ज्ञातौ । स्वजने ॥ बांधवास्त्रिविधा : । आत्मबांधवा:० पितृबांधवा:० मातृबांधवाश्चेति । यथोक्तम् । आत्मपितृष्वसु : पुत्राआत्ममातृष्वसु : सुता : । आत्ममातुलपुत्राश्चविज्ञेयाआत्मबांधवा : ॥ पितु : पितृष्वसु : पुत्रा : पितुर्मातृष्वसु : सुता : । पितुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेया : पितृबांधवा : ॥ मातु : पितृष्वसु : पुत्रामातुर्मातृष्वसु: सुता : । मातुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेया मातृबांधवा: ॥ इति ॥ बंधुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

बाभ्रवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पश्यबाभ्रवीम् ॥

बारक : । पुं० अश्वगतौ ॥ त्रि०निषेधके ॥

बारकी । पुं० शत्रौ ॥ चित्राश्वे ॥ पर्णाजीविनि ॥ पयोधौ ॥

बारकीर : । पुं० द्वारपालिनि ॥ बाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणिवेधिन्याम् ॥ नीराजितहये ॥

बारण : । पुं० मतङ्गजे ॥ न० प्रतिषेधे ॥

बारबाण : । पुं० कञ्चुके ॥

बार्बटीर : । पुं० रङ्गे । चपुणि ॥ आम्रास्थ्नि ॥ अङ्कुरे ॥ गणिकासुते ॥

बाल: । पुं० कुन्तले । चिकुरे । कचे ॥ ॥ अश्वश्वबालके । किशोरे ॥ अश्वस्य बालधौ । इभपुच्छे ॥ नारिकेले ॥ पञ्चवर्षीयहस्तिनि ॥ य० । पञ्चवर्षोगजोबाल: स्यात्पोतोदशवर्षक: । इति ॥ पुच्छे । मत्स्यविशेषे ॥ पुं० न० ह्रीवेरे । वर्हिष्ठे । उदीच्ये । बाला० इ० प्र० गन्धद्रव्ये । सुगन्धिबाला० इ० च० भा० ॥ त्रि० मूर्खे ॥ अविवेकिनि । शास्त्रार्थविवेकज्ञानशून्ये । अल्पप्रज्ञे ॥ अर्भ

के । माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे । पञ्चदशवर्षादनधिकवयस्के इति केचित् । षोडशवर्षपर्य्यन्तप्रथमवयस्के ॥ यथा । आषोडशाद्भवेद्बालो यावत्क्षीरनिवर्त्तकः । इ० ॥ अत्र सुश्रुतः । ऊनषोडशवर्षस्तु नरो बालो निगद्यते त्रिविधःसोऽपि दुग्धाशी दुग्धान्नाशी तथान्नभुक् दुग्धाशी वर्ष पर्य्यन्तं दुग्धान्नाशी शरद्द्वयम् । तदुत्तरं स्यादन्नाशी एवं बालस्त्रिधा मत इति ॥ अन्यच्चाप्युक्तम् । आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्तत उच्यते वृद्धः स्यात् सप्ततेरूर्द्ध्वं वर्षीयान्नवतेः परम् ॥ इ० ॥ अनाथबालस्य शान्तिरक्षिकाःसर्वदेवताः ॥ अथबालपरिचर्य्याविधिः । बालमङ्के सुखं दद्यान्न चैनं तर्ज्जयेत्क्वचित् । सहसा बोधयेन्नैव नायोग्यमुपवेशयेत् ॥ अयोग्यमुपवेशनासमर्थम् । नाकाश्यस्थापयेत्क्रोडेन क्षिप्रं शयने क्षिपेत् । रोदयेन्न क्वचित्कार्य्य विधिमावश्यकं विना ॥ आवश्यकोविधिर्भेषजदानतैलाभ्यङ्गोद्वर्त्तनादिः । तच्चित्तमनुवर्त्तेत सदैवानुमोदयेत् । संसेवितमनाएवं नित्यमेवाभिवर्द्धयेत् ॥ वाताऽऽतपतडिद्वृष्टिधूमानलजलादितः । निम्नोच्चस्थानतश्चापि रक्षेद्बालं प्रयत्नतः ॥ बालस्य स्वभावहितान्याह । अभ्यङ्गोद्वर्त्तने स्नानं नेत्रयोरञ्जनं तथा । वस्त्रं मृदु यत्तच्च तथा मृद्वनुलेपनम् ॥ जन्मप्रभृति पथ्यानि बालस्यैतानि सर्वथा ॥ बालस्य कवलादेः समयमाह । कवलः पञ्चमाद्वर्षाद्विंशतेस्त्वेव मैथुनमिति ॥ बलति । बल प्राणने । ज्वलितीति णः । बाडते । बाडृ आप्लाव्ये । पचाद्यच् वा ॥ यद्वा । वल्यते । वल संवरणे । कर्म्मणि घञ् ॥ बालयति स्वस्मात् पचाद्यच् वा ॥ ऊनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च । चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ ततोन्यूनतरस्याऽस्य नापराधो न पातकम् । न चास्य राजदण्डोऽपि प्रायश्चित्तं न विद्यत इत्यङ्गिराः ॥

वालकः । पुं० शिशौ ॥ अश्वे ॥ हयवालधौ ॥ हस्तिपुच्छे ॥ अङ्गुरीयके । ह्रीवेरे । सुगन्धिवाला० इ० प्र० ॥ वालकं शीतलं रूक्षं लघु दीपनपाचनम् । हृल्लासारुचिवीसर्पहृद्रोगस्त्वतिसारहृत् ॥ वलये । केशे ॥ निर्व० ॥

वालकप्रिया । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ कदल्याम् ॥

वालकृमिः । पुं० केशकीटे ॥

वालक्रीडनम् । न० बालकखेलायाम् ॥

बालक्रीडनकः । पुं० कपर्द्दके ॥

वालखिल्यः । पुं० तपोविशेषलब्ध-

संज्ञके तापसान्तरे । नवान्नलब्धे पूर्वसञ्चितत्यागिनि ॥ मुनिविशेषेषु ॥ केशजाता वालखिल्याः ॥ ये केशास्ते वालखिल्या इतिश्रुतेः ॥

बालगर्भिणी । स्त्री० प्रथमगर्भवत्यां गवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ बाला चासौ गर्भिणी च ॥

बालगोपालः । पुं० श्रीकृष्णमूर्त्तिविशेषे ॥

बालग्रहः । पुं० बालकानिष्टग्रहविशेषे ॥ यथा बालग्रहा अनाचारात् पीडयन्ति शिशुं यतः । तस्मात्तदुपसर्गेभ्यो रक्षेद्बालं प्रयत्नतः ॥ ग्रहतेषां नामानि । स्कन्दग्रहस्तु प्रथमः स्कन्दापस्मार एव च । शकुनी रेवती चैव पूतना गन्धपूतना । पूतना शीतपूर्वा च तथैव मुखमण्डिका । नवमो नैगमेयश्च प्रोक्ता बालग्रहा अमी ॥

बालचर्य्यः । पुं० सिद्धसेने ॥ कार्त्तिकेये ॥

बालजीवनम् । न० क्षीरे । दुग्धे ॥

बालतनयः । पुं० खदिरे ॥ बालाः तनयाः पत्राण्यस्य ॥ बालकपुत्रे ॥

बालतन्त्रम् । न० कुमारभृत्यायाम् । गर्भिण्यादिरक्षणे । बालचिकित्सायाम् ॥

बालतृणम् । न० शष्पे । नवतृणे ॥ बालं तृणम् ॥

बालधिः । पुं० केशसंयुते लाङ्गूले ॥ बाला धीयन्तेऽत्र । कर्माधिकरणे

तिक्तिः ॥

बालपत्रः । पुं० खदिरे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ न० नूतनपर्णे ॥

बालपत्रकः । पुं० खदिरवृक्षे ॥

बालपाश्या । स्त्री० पारितथ्यायाम् । सीमन्तस्थितायां स्वर्णादिपट्टिकायाम् ॥ बन्दी० वेणी० इ० भा० । सिंति० इ० गौ० भा० ॥ बालपाशे ॥ केशसमूहे साधुः । तत्र साधुरिति यत् ॥ बालेषु पाश्या पाशसमूहो वा ॥

बालपुष्पिका ।
बालपुष्पी । स्त्री० यूथिकायाम् ॥

बालभद्रः ।
बालभद्रकः । पुं० विषभेदे । शाम्बवे ॥

बालभैषज्यम् । न० रसाञ्जने ॥ बालस्यौषधं ॥

बालभोज्यः । पुं० चणके ॥ त्रि० बालकभक्षणीये ॥

बालमुकुन्दः । पुं० श्रीविष्णोर्मूर्त्यन्तरे ॥ यथा । करारविन्देन पदारविन्दं मुखारविन्दे विनिवेशयन्तम् । वटस्य पत्रस्य पुटे शयानं बालं मुकुन्दं मनसा स्मरामि ॥

बालमूलकम् । न० लघुमूलके ॥ मूलकं बालकं रुच्यं सर्वेषां पाचनं लघु । दोषत्रयज्वरश्वासनासाकण्ठाक्षिरोगनुत् ॥ महत्तदेव रूक्षोष्णं गुरुदोषत्रयप्रदम् । स्नेहसिद्धं तदेव स्याद्दोषत्रयविनाशनम् ॥

बालमूषिका । स्त्री० गिरिकायाम् ॥ बालाचासौमूषिकाच ॥

बालयज्ञोपवीतम् । न० उपवीतविशेषे । उरस्कटे । पञ्चवटे ॥

बालयज्ञोपवीतकम् । न० बालयज्ञोपवीते ॥

बालराजम् । न० वैदूर्य्यमणौ ॥ पुं० बालकश्रेष्ठे ॥

बालरोग : पुं० बालकस्यव्याधौ ॥

बालवाय: । पुं० वैदूर्यप्रभवे० देशविशेषे ।

बालवायजम् । न० वैदूर्य्यमणौ ॥

बालवास : । न० केशरचितवस्त्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बालवाह्य : । पुं० वनच्छागे ॥ त्रि० बालकवहनीये ॥

बालव्यजनम् । न० चामरे । रोमगुच्छे । प्रकीर्णके ॥ बालव्यजनमोजस्यंमक्षिकादीन्व्यपोहति बाल-कस्यव्यजने ॥

बालव्रत : । पुं० पञ्चचीरे सिंहकेलौ । मञ्जुघोषे । पञ्चजिने ॥

बालसंध्याभ : । पुं० अरुणवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बालसूर्य्य : । पुं० उदितमात्रेऽर्के ॥ न० वैदूर्य्यमणौ ॥

बालहस्त: । पुं० केशयुक्तलाङ्गूलमात्रे । बालधौ ॥ बाल : ० हस्तइव० हंसादित्वात्कत्वात् ॥

बाला । स्त्री० पृथ्व्याम् ॥ योषायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ मल्लिकाप्रभेदे ॥ चस्वष्टायाम् ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ एकवर्षवयस्कायांगवि ॥ यथा वर्षमात्रतुबालास्यादितिबालाद्विवार्षिकी ॥ षोडशवर्षीयायांस्त्रियाम् ॥ बालाषोडशवार्षिकीत्युक्त : ॥ शरदि ग्रीष्मकालेचबालासुखप्रदा ॥ देवताविशेषे ॥ वयसिप्रथमेऽपि प्राप्ते ० अजादित्वाट्टाप् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ ह्रीवेरे ॥ कन्यायाम् ॥

बालाग्री । स्त्री० केशपुष्टा० हृ० गौ० भा० प्र० वृक्षे । दुर्गपुष्प्याम् ॥

बालातप : । पुं० प्रथमोदितादित्यतापे ॥ कन्यार्कातपे ॥

बालार्क: । पुं० प्रातःकालिकेसूर्ये ॥ कन्याराशिस्थेसूर्ये ॥ यथा । शुष्कमांसंस्त्रियोवृद्धाबालार्कस्तरुणंदधि प्रभातेमैथुननिद्रासद्य : प्राणहराणिषट् ॥

बालि : । पुं० ऐन्द्रे । सुग्रीववानरभ्रातरि ॥

बालिका । स्त्री० बालायाम् । कन्यायाम् ॥ बालुकायाम ॥ पत्रकाङ्गलायाम् । दिलोलायाम् ॥ कर्णभूषणे । बाली० कृत० अ० ॥

बालिखिल्य : । पुं० ऋषिविशेषेषु ॥ पुलस्त्यकन्यायांसन्नत्यांक्रतो : प-ष्टिसहस्रसङ्ख्याकपुत्रेषु ॥ तेचाङ्गुष्ठपरिमाणा : ॥

बाली । पुं० ऐन्द्रे । इन्द्रपुत्रे वानर राजविशेषे सुग्रीवभ्रातरि ॥ नसस ङ्कुचितः पन्थायेनवालीहतोगतः । समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिपथम न्वगाः ॥ त्रि० वालविशिष्टे ॥
वालिनी । स्त्री० अश्विनानक्षत्रे ॥
वालिपुत्रः । पुं० अङ्गदे । तारेये ॥
वालिमा । पुं० बालतायाम् । बाल स्वभावः । पृ० इमनिच् ॥
वालिशः । त्रि० शिशौ । मूर्खे ॥ वा लिशस्कमत्स्यवेधनस्यायमधिकारी मूर्खत्वादपूज्यत्वात् । तस्येदमित्य ण् ॥ वाडनम् । वाड्० । इन् ।
वालिश्यति । धा० बालोनुपतिकः॥
वालिश्यम् । न० मूर्खत्वे ॥ वालिश स्यकर्मभावोवा । ब्रा० ष्यञ् ॥
वालिहन्ता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥
वाली । स्त्री० मद्ये ॥ स्वनाख्यप्रसि द्धे० अलङ्कारविशेषे ॥
वालीशः । पुं० मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥
वालुः । स्त्री० एलवालुकनाम्निगंधद्र व्ये ॥
वालुकम् । न० एलवालुके ॥ वलते । वलप्राणने । बा० उण् । स्वार्थेक न् ॥ पुं० पानीयामलके ॥
वालुका । स्त्री० सिकतासु । वालू० इ० भा० ॥ वालुकालेखमोशीता न्नणोरःचतनाशिनी ॥ टाप् ॥ क र्पूरे ॥ कर्कव्याम् ॥ यन्त्रविशेषे ॥

वालुकागडः । पुं० वाल्मियामत्स्य० इ० शी० प्र० मत्स्ये । सिताङ्के ॥
वालुकात्मिका । स्त्री० शर्करायाम् ॥ त्रि० वालुकामये ॥
वालुकाप्रभा । स्त्री० नरकविशेषे ॥
वालुकामयः । त्रि० सैकते ॥
वालुकायन्त्रम् । न० औषधपाकार्थ यन्त्रविशेषे । यथा । भाण्डे वितस्ति गम्भीरेमध्येनिहितकूपके । कूपिका कण्ठपर्यन्तं वालुकाभिश्चपूरिते ॥ भेषजंकूपिकासंस्थं वह्निनायत्रपच्य ते । वालुकायन्त्रमेतद्धि यन्त्रतन्त्रबुधैः स्मृतम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥
वालुकास्वेदः । पुं० तप्तवालुकाभि स्तापने ॥ यथा । वालुकाः प्रतप्तेस्त्वे दान्कारयेद्वस्त्रनिर्मितान् । स्निग्धः स्वेदैनिषिद्धोऽत्रविनाकेवलवातजान् ॥ खर्परभृष्टपटस्थितकाञ्जिकसंसिक्त वालुकास्वेदः । शमयतिवातकफा मयमस्तकशूलाङ्गभङ्गादीन् ॥ स्रोत मांसार्दवंकृत्वानीत्वापावकमाशय म् । हत्वावातकफस्तम्भंस्वेदोज्वर मपोहति ॥ इ० भा० प्र० ॥
वालुकी । स्त्री० कर्कटीभेदे । बहुफला याम् । स्निग्धफलायाम् ॥ वालुकी वातशमनीशीताद्द्याश्रमापहा । पित्तास्रशमनीरुच्याकुरुतेकासपीन सौ ॥ स्याद्वालुकीशरदिवर्षजदोषकर्त्री शैत्यान्तजाचखलुपित्तहराचरुच्या

क्षिप्रं करोतिखलुपीनसमङ्गपक्वापक्वात्वतीवमधुराफलकारिणीच ॥ इ० रा० नि० ॥

बालुका । बालुङ्की । स्त्री०) दुर्वारौ । कर्कव्याम् ॥

बालूक : । पुं० विषप्रभेदे ।

बालेय : । पुं० गर्दभे ॥ रासभे ॥ अङ्गारवल्लर्याम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ चाणक्यमूलके ॥ त्रि० मृदौ । कोमले ॥ बलिस्थिते । बल्यर्थे । पूजायोग्ये बलयेउपहारायहितम् । छदिरूप धिवलेर्ढञ् ॥ वलेरपत्यंवा । गृष्ट्यादित्वात् ० ढञ् ॥

बालेयशाक : । पुं० अङ्गारवल्ल्याम् । वर्वरे भाग्यांञ् ॥ बालेयस्यशाक: । गर्दभभक्षशाकत्वात् ॥

बालेष्ट : । पुं० बदरे ॥ त्रि० बालकाभिलषिते ॥

बालोपवीतम् । न० बालकपरिधानवस्त्रे । पक्षावटे ॥

बाल्मीकि : । पुं० मुनिविशेषे । रामायणवक्तरि ॥ बल्मीकस्यनाकोरपत्यम् । बल्मीकप्रभवोयस्मात्तस्माद्वाल्मीकिरित्यसाविति वल्मवेवल्मीकिर्वल्मीकप्रभवत्वेनगौणपुत्रादिवद्गौणमस्यवल्मीकापत्यत्वंगृहीत्वैवसाधुरपत्यार्थे : ॥ यद्वा । वल्मीकइति० ऋषिविशेषस्यसंज्ञेत्यत्र : ॥

बाल्मीकीय : । त्रि० बाल्मीकिसम्बन्धिनि । तस्येदमित्यर्थे । वृद्धाच्छ : ॥

बाल्यम् । न० अवस्थाविशेषे । शैशवे ॥ तिथिवर्षमतंबाल्यमित्युक्त : पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामित्यर्थ : ॥ चापल्ये ॥ ज्ञानिनोवस्थाविशेषे । ज्ञानमनाविष्कुर्वन्नगर्वितत्वे । दम्भदर्पाहङ्कारादिराहित्ये । युक्तित: श्रुतार्थानुसन्धानकुशलत्वे ॥ बालस्यभाव : कर्मवा । । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । पुरोहितादित्वाद्यग्वा ॥

बाष्प : । पुं० न० नेत्रजले ॥ ऊष्मणि ॥ बाधतेनेत्रम् । बाधृ० । खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्यतल्पा : । इति पप्रत्यय : ॥ धातो : षादेशश्चनिपात्यते ॥ बाष्पमूष्माश्रु० इत्यमर: ॥

बाहु : । पुं० स्त्री० कक्षादङ्गुल्यग्रपर्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे । दोषिणि । बाहु० इ० भा० ॥ अस्य-शुभाशुभलक्षणंयथा । उद्दवबाहु : पुरुषोवधबन्धमवाप्नुयात् । दीर्घेवाहुर्भवेद्राजासमुद्रवचनंयथा ॥ प्रलम्बबाहुरैश्वर्यंप्राप्नुयाद्गुणसंयुतम् । ह्रस्वबाहुर्भवेद्दास : परप्रेष्यकरस्तथा । बामावर्तभुजायेतुयेचदीर्घभुजानर : ॥ संपूर्णबाहवोयेतुराजानस्तेप्रकीर्तिता इति० ॥ कूर्परस्योर्द्ध भागे ॥ बाधते । बाधृ० । अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामृजिपशितुक्

धुक्दीर्घइकारान्तेतिकुर्डाऽन्त्यस्य ॥ सगणे॰ पुं॰ ॥ रवेः पार्श्वगे ॥

बाहुकः । पुं॰ नलाभिधनृपे । पुण्यश्लोके । अश्वविदि । नैषधे ॥ त्रि॰ बाहुभ्यांतरतियभस्मिन् ॥ मौद्व्यवष्ठन् । स्त्रियाम्॰ । बाहुका ॥

बाहुकुण्ठः । त्रि॰ कुण्ठितबाहुयुक्ते । कुम्रे । दोर्गडौ ॥

बाहुकुन्थः । पुं॰ गरुति । पक्षे । पतत्रे । पङ्ख॰ इ॰ भा॰ ॥

बाहुजः । पुं॰ क्षत्रिये । कीरे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥ त्रि॰ बाहुजाते ॥ बाहुभ्यांजातः । पञ्चम्यामजाताविति डः ॥ बाह्वोर्जातोवा । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

बाहुत्राणम् । न॰ अस्त्राघातवारणार्थंबाहुवद्धलौहादौ । बाहुले ॥

बाहुदन्ती । पुं॰ इन्द्रे ॥

बाहुदा । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥ सैतवाहिन्यांनद्याम् ॥ कदाचिल्लिखितस्यर्षे र्भ्रातुः शून्याश्रमेफलभक्षणाद्राज्ञाबाहुच्छिन्नौ॰तौचास्यांतपस्यतस्तस्यजाताविव्यतः ॰बाहू॰ छिन्नौदत्तवतीलिखितस्यर्षेः । डुदाञ्॰ ; आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । बहुदस्यकार्त्तवीर्यस्येयम् । तेनावतारितत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥

बाहुभूषा । स्त्री॰ केयूरे ॥ बाहुभूषणमात्रे ॥

बाहुमूलम् । न॰ कक्षे । काख॰ इ॰ भा॰ ॥ बाह्वोर्मूलम् ॥

बाहुयुद्धम् । न॰ नियुद्धे । दोर्भ्याम् सङ्ग्रामे । बाहुभियुद्धम् ॥

बाहुलः । पुं॰ कार्त्तिकमासे । अग्नौ ॥ बहुलाकृत्तिका॰ तयायुक्तापौर्णमासी॰ बाहुली । बाहुलीपौर्णमाऽस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अग्नौ ॥ शाक्यमुनेः भते । यशोधरये ॥ न॰ बाहुत्राणे ॥

बाहुलकम् । न॰ प्राचुर्य्ये ॥ यथा । क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधेर्विधानम् बहुधासमीक्ष्य चतुर्विधंबाहुलकंवदन्ति ॥ बहुलस्यभावः । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

बाहुलेयः । पुं॰ कार्त्तिकेये । गुहे । स्कन्दे ॥ बहुलानां कृत्तिकानाम पत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

बाहुल्यम् । न॰ बहुत्वे ॥ बहुलस्य भावः । ष्यञ् ॥

बाहुशर्द्धी । पुं॰ इन्द्रे ॥ बाह्वोस्त्रीययोरेवशर्द्धोवलंयस्य ॥

बाहुसहस्रभृत् । पुं॰ कार्तवीर्यार्जुने ॥ बाहूनांसहस्रम्॰ बिभर्त्ति ।

डुभृञ् । क्विप् । तुक् ॥

बाहूबाहवि । अ० बाहुयुद्धे ॥ बाहुभ्यांबाहुभ्यांप्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्तम् । तत्रतेनेदमितिसरूपे० इतिबहुव्रीहौ० इच्कर्म्मव्यतिहारइतीच् समासान्तः । अन्येषामपिदृश्यत इतिदीर्घः । ओर्गुणः । अव् । तिष्ठद्गुप्रभृतिषुपाठादव्ययीभावा दव्ययत्वम् ॥

बिदूरः । पुं० देशविशेषे ॥ यत्रबालवायजः संस्क्रियते ॥

बिभित्सा । स्त्री० भेत्तुमिच्छायाम् ॥ भिदिर्० । सन्हलन्ताच्चेति कित्वाद्गुणाभावः । अप्रत्ययादित्यकारप्रत्यये० टाप् ॥

बिभ्यत् । त्रि० वेपमाने ॥ बिभीतेः शतरि० नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः ॥

बिभ्राणः । त्रि० दधाने ॥ भृञः कर्त्तरिशानच् ॥

बीभत्सः । पुं० अर्ज्जुने । पार्थे ॥ त्रि० क्रूरे ॥ घृणात्मनि ॥ विकृते ॥ रसविशेषे ॥ जुगुप्सास्थायिभावस्तुबीभत्सःकथ्यतेरसः । नीलवर्णोमहाकालदैवतोयमुदाहृतः ॥ वधेर्निन्दायांसन् । भावे० घञ् ॥ यद्वा । अप्रत्ययात् । बीभत्साऽस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । बीभत्सते० बीभत्स्यतिवाऽनेनवा । बधबन्धने । सन्तः । मान्बधेत्यभ्यासदीर्घः । पचाद्यच् ० घञ् ० घोवा ॥

बीभत्सा । स्त्री० बीभत्से ॥

बीभत्सुः । पुं० अर्ज्जुने । विजये ॥

बुकः । पुं० बुक्के ॥

बुक्कः । पुं० छागे ॥ न० अग्रमांसे । बुक्कायाम् ॥ बुक्कते । स्वादुत्वात् मृग्यते । बुक्कभषणे । घञ् ॥ हृदये ॥ पुं० स्त्री० समये० इतिरभसः ॥

बुक्कनम् । न० भषणे । श्वरवे ॥

बुक्का । स्त्री० बुक्के । हृदयान्तर्गतमांसविशेषे ॥ मेदः शोणितयोः साराद्बुक्कयोर्युगलंभवेत् । तौतुपुष्टिकरौप्रोक्तौजठरस्थस्यमेदसः ॥ हृदये ॥

बुक्कारः । पुं० सिंहनादे केशरिध्वनौ ॥

बुक्की । स्त्री० बुक्के ॥

बुडिलः । पुं० ऋषिविशेषे । आश्वतराश्वौ ॥

बुद्धः । पुं० लब्धवर्णे । विचक्षणे । विदुषि । पण्डिते ॥ परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मविदि ॥ विष्णोरवतारविशेषे । सर्वज्ञे । सुगते । धर्म्मराजे । जिने । अजिनसुते । मुनीन्द्रे ॥ यथा । ततः कलौसंप्रवृत्ते सम्मोहायसुरद्विषाम् । बुद्धोनाम्नाऽजिनसुतः कीकटेषुभविष्यति ॥

ईश्वरनिरूपणे बुद्धविशेषाणांमतमा
ह । सर्वज्ञइतिसौगता : । निराव
रणइतिदिगम्बरा : । लोकव्यवहा-
रसिद्धइतिचार्वाका : । शरीरारम्भे-
वचेतनानि॰गौरोहंजानामीत्या-
दिज्ञानेन॰गौरत्वस्य चेतनत्वयो :
सामानाधिकरण्यानुभवादितिचा-
र्वाकाणांमतञ्च । तेषांमतेजगत :
क्षणभङ्गुरत्वम् । नन्वस्तुक्षणभङ्ग :
पूर्वपुञ्जाच्चोत्तरपुञ्जोत्पत्ति : तथाच
पुञ्जविशेषकुर्वद्रूपाख्यजातिविशेष:स्म
रणजनकतावच्छेदकइतिनदोषइति
कुसुमाञ्जलिप्रथमस्तबकटीकायांरा-
मभद्र: ॥बुद्धानांदशविधमतभेदमा
ह । वदन्तिपुत्रआत्मेति १ दृढप्रा-
कृतबुद्धय : । देहआत्मेति २ चार्वा
का॰इन्द्रियाण्यपरे ३ चते ॥ तेऽ
न्ये प्राण ४ स्ततोन्येतेमनआत्मेति
५ वादिन: । बुद्धिरात्मेति ६ बौ
द्धाव॰शून्यमात्मेति ७ तेऽपरे ॥
याज्ञिकायज्ञपुरुषंसर्वज्ञं ८ सौग-
ताविदु : । निरावरणमाहुर्यं दिग-
म्बरमतानुगा : ॥ चार्वाकाश्चापिलो
कानांव्यवहारप्रसिद्धकम् १० । इ-
त्यात्मप्रकाश: ॥ त्रि॰ बुधिते । ज्ञा
ते । विदिते ॥ प्रशस्ताबुद्धिरस्य । अ
र्शआद्यच् । प्राशस्त्यञ्चसुगतिसाध
कत्वात॥ यद्वा । बुद्ध्यतेस्म । बु
धअवगमने । क्त : । दिवादिरनि-

ट् ॥ प्राबुद्धे ॥
बुद्धद्रव्यम् । न॰ स्तौपिके । अोघा॰
इ॰भा॰ ॥
बुद्धवान् । त्रि॰ ज्ञातवति । ज्ञानि-
नि ॥
बुद्धान्त : । पुं॰ जागरे ॥
बुद्धि : । स्त्री॰ आत्मगुणे ॥ सर्वव्यव-
हारहेतुर्ज्ञानंबुद्धि : । साद्विधा । अ
नुभूति : स्मृतिश्च । यथा । विभुर्बु
द्ध्यादिगुणवान्बुद्धिस्तुद्विविधाम
ता । अनुभूति : स्मृतिश्चस्यादनु-
भूतिश्चतुर्विधा । प्रत्यक्षमप्यनुमिति
स्तथोपमितिशब्दजे ॥इतिनैयायि
कमतेबुद्धेर्विभागईरित: । अध्यव
सायलक्षणायांमनीषायाम् । धि-
षणायाम् । धियि ॥ अध्यवसायो-
बुद्धि: क्रियाक्रियावतोरभेदविव-
क्षया । मर्त्योव्यवहर्ता॰आलोच्य॰म
त्वा॰अहमत्राधिकृतइत्यभिमत्य॰क
र्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति॰ (‡) तत
श्चप्रवर्ततइतिलोकसिद्धम् । तत्रक
र्त्तव्यमितियोयंनिश्चयश्चितिसन्निधा
नापन्नचैतन्यायाबुद्धे:सोध्यवसायो
ऽसाधारणव्यापार : तदभेदाबुद्धि:
सचबुद्धेर्लक्षणम् । समानासमान-
जातीयव्यवच्छेदकत्वात् ॥ तत्त्वा
तत्त्वविवेकसामर्थ्ये । महत्तत्त्वे ॥
अन्त : करणे ॥ निश्चयात्मिकाया
मन्त : करणवृत्तौ ॥ बुद्धिरुपलब्धि

ज्ञानमित्यनर्थान्तरम् । नतुसाङ्ख्यानामिव॰बुद्धितत्त्वस्य॰महत्तत्त्वापरपर्यायस्यपरिणामविशेषोज्ञानम् । तथाच॰बुद्ध्यादिपदवाच्यत्वमनुभवसिद्धज्ञानत्वजातिरेववा॰लक्षणम् ज्ञानस्यभार्यायाम् । पश्यमेधाम् । मतौ । शेमुष्याम् ॥ अध्यात्मं बुद्धिरित्याहु:षडिन्द्रियविचारिणी । अधिभूतञ्चमन्तव्यंब्रह्मातत्राधिदैवतम् ॥ इत्याश्वमेधिकपर्व । सत्त्वादिगुणभेदेनबुद्धेस्त्रैविध्यमीरितम् । गीतायांवासुदेवेनअर्जुनायानुपृच्छते । यथा । प्रवृत्तिंनिवृत्तिञ्च कार्याकार्येभयाभये । बन्धंमोक्षञ्च यावेत्तिबुद्धि: सापार्थसात्त्विकी । १ ॥ ययाधर्ममधर्मञ्चकार्यञ्चाकार्यमेवच । अयथावत्प्रजानातिबुद्धि: सापार्थराजसी ॥ २ ॥ अधर्मंधर्ममितियामन्यतेतमसावृता । सर्वार्थान्विपरीतांश्चबुद्धि:सापार्थतामसीति ॥ ३ ॥ भारतेमोक्षधर्मेस्यागुणा: पञ्चप्रकीर्तिता: । यथा । इष्टानिष्टविपत्तिश्चव्यवसाय: समाधिता । संशय: प्रतिपत्तिश्चबुद्धे:पञ्चगुणान्विदुरिति ॥ इष्टानिष्टानां वृत्तिविशेषाणां॰विपत्तिर्नाश: ॰ निद्रारूपावृत्तिरित्यर्थ: । व्यवसाय: उत्साह: । समाधिता॰ चित्तवृत्तिनिरोधइत्यर्थ: । संशय:॰ कोटिद्वयस्पृक्ज्ञानम् । प्रतिपत्ति: प्रत्यक्षादिप्रमाणवृत्ति: ॥ इतितट्टीका ॥ अस्या:सप्तगुणायथा । शुश्रूषाश्रवणञ्चैवग्रहणंधारणन्तथा । ऊहापोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणा: ॥ इति ॥ अस्यावृत्तय:पञ्च । यथा । प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइति । बुध्यतेऽनया । बुध॰ । क्तिन् ॥

बुद्धितत्त्वम् न॰ बुद्धिस्वभावे ॥ तच्च प्राकृतत्वादचेतनमिति॰तदीयोध्यवसायोप्यचेतनोघटादिवत् । एवं बुद्धितत्त्वस्य॰सुखादयोपिपरिणामभेदाअचेतना:॰ पुरुषस्तुसुखाद्यननुषङ्गीचेतन: । सोयंबुद्धितत्त्ववर्तिनाज्ञानसुखादिनातत्प्रतिबिम्बितस्तच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिव भवतीतिचेतनोनुगृह्यते॰ चिच्छायापत्त्याच॰अचेतनापिहिबुद्धिस्तदध्यवसायश्चचेतनइवभवति । उक्तञ्च । तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चेतनावदिवलिङ्गम् । गुणकर्तृत्वेच तथा कर्तेवभवत्युदासीन इति ॥

बुद्धिधर्म्म: । पुं॰ धर्मादिषु ॥ धर्मोज्ञानंविरागऐश्वर्यम्॰सात्त्विकमेतद्रूपंतामसमस्माद्विपर्यस्तम् ॥

बुद्धिभेद: । पुं॰ बुद्धेर्विचालने ॥ बुद्धिरहमेतत्कर्म्मकरिष्ये॰एतत्फलञ्चभोक्ष्ये॰ इति॰तस्या:॰ भेदो विचालनम्॰अकर्त्तात्मोपदेशेन ॥

बुद्धिभ्रंस : । पुं० मतेर्विषयेषुपतनकर्तरि ॥ रजोगुणे ॥

बुद्धिमान् । त्रि० बुद्धियुक्ते । ज्ञानवति ॥ तद्भुज्यतेयद्द्विजभुक्तशेषंसबुद्धिमान्योनकरोतिपापम् आत्मज्ञानवति । विवेकिनि ॥ प्रशस्तबुद्धौ ॥ बुद्धेःप्राशस्त्यंनाम । शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ।ऊहा पोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः ॥ प्रशंसायांमतुप् ॥

बुद्धियुक्तः । त्रि० बुद्धिमति ॥ परमात्मसाक्षात्कारवति । समत्वबुद्ध्यायुक्ते ॥

बुद्धियोगः । पुं० आत्मबुद्धिसाधनभूतेनिष्कामकर्मयोगे । आत्मतत्त्वविषयेसम्यग्दर्शने ॥ अप्रचलितेनसम्यग्ज्ञानस्यैर्यलक्षणेनसमाधिनायुज्यतइति ॥ बुद्ध्याव्यवसायात्मिकयाकृतः कर्मयोगः बुद्धियोगः ॥ बुद्धिसाधनभूतोवायोगः ॥

बुद्धिवित् । पुं० बौद्धे ॥ बुद्धिरेवात्मेतिबौद्धानांभ्रान्तिमात्रमेव । सुप्तेव्यभिचारात्‌०वेद्यस्यचघटवद्‌तिरिक्तवेद्यत्वात् ॥

बुद्धिसम्पत्तिः । स्त्री० धीशक्तौ ॥ बुद्धेः सम्पत्तिः ॥

बुद्धिसहायः । पुं० धीसचिवे मन्त्रिणि ॥ मतेः साहाय्यकर्तरि ॥

बुद्धिस्कन्धमयः । पुं० संसारवृक्षे ॥ बुद्धिस्कन्धशाखा : स्कन्धाद्द्रवन्ति संसारस्यचबुद्धेः एकाशान्नानाविधाः परिणामाभवन्ति०तेनसाधर्म्येण० बुद्धिरेवस्कन्धस्तन्मयस्तत्प्रचुरोयंसंसारवृक्षः ॥

बुद्धीन्द्रियम् । न० ज्ञानेन्द्रिये । धीन्द्रिये ॥ तत्रेन्द्रियंतावत्त्रिविधंभवति । बुद्धीन्द्रियंकर्मेन्द्रियमन्तरिन्द्रियञ्च । यथाहमनुः । बुद्धीन्द्रियाणिपञ्चैषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः । कर्मेन्द्रियाणिपञ्चैषांपाय्वादीनिप्रचक्षते ॥ एकादशंमनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् । यस्मिन्जितेजितावेतौभवतः पञ्चकौगणाविति ॥ बुद्धेः करणत्वाद्बुद्धीन्द्रियम् । सङ्कल्पकरूपेणोभयरूपेन्द्रियगणप्रवर्तकस्वरूपम । मनस्त्वन्तरिन्द्रियंज्ञातव्यं । बुद्ध्यर्थमिन्द्रियं ॥

बुद्ध्यमानः । त्रि० गम्यमाने ॥

बुद्बुदः । पुं० जलस्फोटे । वर्तुलाकारेजलविकारे । बुल्बुला० इ० भा० ॥ अभ्रच्छायातृणादग्निर्नीचसेवापथेजलम् । वेश्यारागः खलेप्रीतिःषडेतेबुद्बुदोपमाः ॥ गर्भस्यावयवविशेषे यथा । पञ्चरात्रेणकललंबुद्बुदाकारतांव्रजेत् ॥

बुद्बुददृष्टिः । त्रि० पुष्पिताक्षे ॥

बुधः । पुं० विदुषि । विपश्चिति । दोषज्ञे । सति । पण्डिते ॥ विवे-

किनि । विवेकेनावगततत्त्वे । अधिष्ठानसाक्षात्कारेणनिवृत्तभ्रमे । आत्मतत्त्वज्ञे । ब्रह्मविदि ॥ चतुर्थग्रहे । रौहिणेये सौम्ये ॥ अस्य वारेजातस्य फलम् । यथा । गुणैर्गुणज्ञ : कुशल : क्रियादौविलासशीलोमतिमान्विनीत : । मृदुस्वभाव : कमनीयमूर्तिर्बुधस्यवारेप्रभवो मनुष्य : ॥ सूर्यवंशीयदेवामीढनृपस्यपुत्रे ॥ बुद्ध्यते । बुध० । इगुपधेतिक : ॥ बुद्धमुनौ ॥ सर्वज्ञ : ॥ सुगतोबुध : ॥ इ० व्याडिकोष: ॥

बुधगृहम् । न० मिथुनराशौ ॥ कन्याराशौ ॥ बुधस्यगृहम् ।

बुधचार : । पुं० पश्यचाराह्वीम् ॥

बुधतात : । पुं० विधौ चन्द्रे ॥

बुधरत्नम् । न० मरकतमणौ ॥

बुधराशि: । पुं० मिथुने । कन्यायाम् ॥

बुधसुत : । पुं० पुरूरवसि ॥

बुधा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

बुधान : । पुं० गुरौ । जीवे । बृहस्पतौ ॥ त्रि० विज्ञे ॥ ब्रह्मवादिनि ॥ प्रियवादिनि ॥ बुध्यते० बोधयति वा । बुध० । युधिबुधिदृश : किच्चेत्यानच् ॥

बुधाष्टमी । स्त्री० व्रतविशेषे ॥ पतङ्गे मकरेयातिदेवेनार्चितमाधवे । बुधाष्टमींप्रकुर्वीतवर्जयित्वातुर्चैत्रकम् ॥ प्रसुप्ते चजगन्नाथेसन्ध्याकालेमधौ तथा । बुधाष्टमीनकुर्वीतहन्तिपुण्यंपुराकृतम् ॥

बुधित : । त्रि० ज्ञाते । बुद्धे । विदिते ॥ बुध्यतेस्म । बुध०भ्वादि : सेट् । क्त : ॥

बुधिन :) त्रि० पण्डिते ॥
बुधिल : ।)

बुध्न: । पुं० मूले ॥ रुद्रे । गिरिशे ॥ बध्नाति० बध्यतेवा । बन्धबन्धने । बन्धेर्ब्रधिबुधीचेतिनक् ॥ वर्तुले । यथा । पृथुबुध्नोदराकारोघटइति ॥

बुभुक्षा । स्त्री० क्षुधि । अशनायायाम् ॥ भोक्तुमिच्छा । भुजपालनाभ्यवहारयो : । धातो : कर्मणइतिसन् । अप्रत्ययादित्य : । टाप् ॥

बुभुक्षित : । त्रि० क्षुधार्ते । क्षुधिते ॥ बुभुक्षासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

बुभुक्षु : । त्रि० संसारभोगासक्तजने ॥

बुभुत्सा । स्त्री० बोद्धुमिच्छायाम् ॥

बुभूषु : । त्रि० भवितुमिच्छौ ॥ भुव : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

बुम्बारव : । पुं० हस्तमुखयोगेनक्रियमाणेशब्दे ॥ कस्मिंश्चिदनर्थेसम्प्राप्तेएतंशब्दंलोका : कुर्वन्ति । यथा । गत्वादैत्यपतिंसर्वेचक्रुर्बुम्बारवंमुहु: । रक्षरक्षमहाराजभक्षयत्यद्यकालिकेतिशुम्भंप्रतिरणात् पराहत्यागतानांदैत्यानामुक्तिर्भाग

बसे ॥ बौवी इ० भा० ॥

बुलिः । स्त्री० भगे ॥

बुषम् । न० बुसे ॥

बुसम् । न० तुच्छधान्ये । कडङ्गरे । भुस० भूसा० इ० भा० ॥ बुस्यति बुस उत्सर्गे । इगुपधेति कः ॥

बुस्तः । पुं० न० मांसपिण्डविशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पनसादिफलस्य सारभागे ॥ बुस्यतेस्म । बुस० । क्तः ॥

वृद्धः । पुं० पश्चात्स्थादिम् ॥

वृहच्चञ्चुः । पुं० महाचञ्चुशाके ॥

वृहच्चित्तः । पुं० बीजपूरे ॥

वृहच्छल्कः । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥

वृहच्छुकः । पुं० दार्वाघाटे । काठकोरा० इ० भा० ॥

वृहच्छ्रवाः । त्रि० महायशसि ॥

वृहच्छ्लोकः । पुं० भगवति वासुदेवे । वृहन्तः श्लोकाः कवीनां पद्यानि यस्मिन् ॥

वृहज्जीरकः । पुं० कृष्णजीरके ॥ मंगरेलाइतिलोके इतिभाषाप्रकाशः ॥

वृहज्जीवन्ती । स्त्री० वृक्षविशेषे । पत्रभद्रायाम् । जीवपुष्टायाम् ॥

वृहड्ढक्का । स्त्री० दण्डढक्कायाम् ॥

वृहत् । त्रि० महति ॥ वर्द्धते । वृह वृद्धौ ॥ वर्तमाने पृषद्वृहन्महज्जगच्छतृवच्च इति प्रत्ययान्तो निपातितः ॥ ब्रह्मणि ॥ वृहत्त्वाद्वृंहणत्वाच्चब्रह्म वृहत् । अत्रापि प्रत्ययेन हेतुकर्त्तृसाधारणकर्त्तृत्वसामान्यं प्रतिपाद्यते । वर्द्धते वृद्धिं प्राप्नोतीति वृंहयति वर्द्धयतीति वा नियोगात् । तथाच वृहिधात्वर्थवृद्धिं प्रति कर्त्ता हेतुकर्त्ता चेत्युभयमपि कर्त्तृत्वेन रूपेण लभ्यतदिति वर्धिता वर्धयिता चेति वृहत्पदेनोच्यते ॥ आदित्यदैवत्ये सामविशेषे ॥ वृहत्साम तथा साम्नामिति भगवदुक्तेः ॥

वृहताम्पतिः । पुं० सुराचार्ये ॥

वृहतिका । स्त्री० उत्तरीये । उपरिवस्त्रे । उपर्ना० इ० भा० ॥ वृहती वसनान्तरे० वृहत्येव । वृहत्या आच्छादने० इति कन् ॥ कण्टकार्याम् ॥

वृहती । स्त्री० वसनान्तरे ॥ वारिधान्याम् ॥ वाचि ॥ विततायाम् ॥ महत्याम् ॥ क्षुद्रायां क्षुद्रवार्ताक्याम् वृहतीतिनिगद्यते । सैव तु क्षुद्रा चन्द्रहासा लक्ष्मणा चैव दुतिका ॥ गर्भदा चन्द्रभा चन्द्रा चन्द्रपुष्पा प्रियङ्करी ॥ वृहतीयुग्मं ग्राहि हृद्यं पाचनी कफवातहृत् । कटुतिक्तास्यवैरस्यमलारोचकनाशिनी ॥ उष्णा कुष्ठज्वरश्वासशूलकासाग्निमान्द्यजित् ॥ कण्टकार्याम् ॥ विश्वावसोर्वीणायाम् ॥ नवाक्षरायां वृत्तौ ॥ वर्द्धते । वृह० । वर्तमाने पृषदितिसाधुः । महत्त्वान्ङीप् ॥

बृहतीपति: । पुं० बृहस्पतौ ॥

बृहतीसहस्रम् । न० महत्युक्थे ॥

बृहत्कन्द: । पुं० गृञ्जने ॥ विष्णुकन्दे ॥

बृहत्कालशाक: । पुं० कासमर्दान्तरे ॥

बृहत्काश: । पुं० पोटगले ॥

बृहत्कुक्षि: । त्रि० तुन्दिले ॥ विशालजठरेजने ॥ बृहत्कुक्षिरस्य ॥

बृहत्ताल: । पुं० पाठायाम् ॥

बृहत्तृण: । पुं० वंशे ।

बृहत्त्वक् । पुं० सप्तपर्णे ॥ रोध्रे ॥ ग्रहनाशनवृक्षे । छातियान्० इ० भा० ॥

बृहत्पञ्चमूलम् । न० पञ्चमूले ॥

बृहत्पत्र: । पुं० दीर्घपत्रे ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ हस्तिकन्दे ॥

बृहत्पत्रा । स्त्री० त्रिपर्णिकायाम् ॥

बृहत्पाटलि: । पुं० धुस्तूरे ॥

बृहत्पाद: । पुं० वटवृक्षे ॥

बृहत्पारेवतम् । न० महापारेवते ॥

बृहत्पाली । पुं० वनजीरे ॥

बृहत्पीलु: । पुं० महापीलौ ॥

बृहत्पुष्प: । पुं० कुष्माण्डे ॥

बृहत्पुष्पी । स्त्री० घण्टारवायाम् ॥

बृहत्फल: । पुं० पनसे ॥ कुष्माण्डे ॥ चिचेण्डायाम् ॥

बृहत्फला । स्त्री० कटुतुम्ब्याम् ॥ महेन्द्रवारुण्याम् ॥ कुष्माण्डाम् ॥

महाजम्ब्वाम् ॥

बृहत्साम । न० गीतिविशेषे ॥

बृहदङ्ग: । पुं० मतङ्गजे ॥

बृहदम्ल: । पुं० रुजाकरे । कर्मरङ्गे ॥

बृहदारण्यकम् । न० यजुर्वेदीयोपनिषद्विशेषे ॥ यथा । अरण्येऽध्यापनादेतदारण्यकमुदाहृतम् । बृहत्त्वाद्ग्रन्थतोऽर्थाच्च बृहदारण्यकं मतम् ॥ बृहच्चतदारण्यकश्चेति विग्रह:

बृहदेला । स्त्री० पृथ्वीकायाम् । स्थूलैलायाम् ॥

बृहद्गृहा: । पुं० भ० कारूषदेशेषु ॥ विन्ध्या

बृहद्गृहा: । पुं० द्रि: पश्चान्मालवदेशस्य समीपेतद्देशावतन्ते ॥

बृहद्गोलम् । न० तरम्बुजे । तरबूज इ० भा० ॥

बृहद्दल: । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥ हिन्ताले ॥

बृहद्दलम् । न० हलौ । जित्यायाम् ॥

बृहद्दारिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

बृहद्भानु: । पुं० अनले । वह्नौ ॥ बृहद्भोभानवोस्य ॥ चित्रके ॥

बृहद्रथ: । पुं० पराशरशिष्ये । शार्ङ्गरवे ॥ इन्द्रे ॥ यज्ञपात्रे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ सामवेदांशे ॥

बृहद्रावी । पुं० क्षुद्रोलूके ॥

बृहद्वनम् । न० गोकुले ॥ महद्वने ॥

बृहद्वल्क: । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

बृहद्वात: । पुं० अश्मरीहरे । देवधा

न्ये ॥

बृहद्वारुणी । स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् ॥

बृहद्वीज : । पुं० आम्रातके ॥

बृहन्नल : । पुं० महापीटगले ॥ अर्जुने । सुभद्रेशे ॥

बृहन्नला । स्त्री० अर्जुने ॥ द्वादशवर्षवनवासानन्तर मज्ञातवासे विराटभवने विराटकन्यायानृत्यगीतादिशिक्षार्थं स्त्रीक्लीववेशेनार्जुनो बृहन्नलेति नाम्नाख्यातो ऽभूत् । यथा । अर्जुनउवाच । गायामिनृत्याम्यथवादयामि भद्रोस्मिनृत्ये कुशलोस्मिगीते । त्वमुत्तरायै प्रदिशस्वमांस्वयं भवामिदेव्यानरदेवनर्त्तक : ॥ इदन्तुरूपं ममयेनर्किन्तवप्रकीर्त्तयित्वा भृशशोकवर्द्धनम् । बृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतं सुतांवापितमातृवर्ज्जिताम् ॥ विराटउवाच । ददामितेहन्तवरं बृहन्नले सुतांचमेनर्त्तययास्वतादृशी : ॥ इतिमहाभारते विराटपर्वं ॥

बृहस्पति : । पुं० सुराचार्ये । गीष्पती ॥ पंचमवारे ॥ तद्वारजातफलम् । नृपेन्द्रमन्त्रीनृपलब्धकामोविद्याविनोदीचतुर : प्रगल्भ : । आचार्यपूज्योमधुरस्वभावोवारेभवेद्देववगुरोर्मनुष्य : ॥ बृहतांपति : । तद्बृहतोरितिसुट्तलोपौ ॥

बृहस्पतिरत्नम् । न० धनूराशौ ॥ मीनराशौ ॥

बैटक : । पुं० वैकटिके । मणिकारे ॥ मत्स्यप्रभेदे । भेकटी० इ० गौ० दे० भा० ॥ यूनि । जातताराण्ये ॥ विदूषके ॥

बैढमिका । स्त्री० वेढमी० वेढ्वी० इ० भा० प्र० खाद्ये ॥ यथा । माषपिष्टिकयापूर्णगर्भागोधूमचूर्णत : । रचितारोटिकासैवप्रोक्तावेढमिकाबुधै : ॥ भवेद्वेढमिकाबल्याबृष्यारुच्यानिलापहा । उष्णासन्तर्पणीगुर्वीबृंहणीशुक्रलापरम् ॥ भिन्नमूत्रमलास्तन्य मेद : पित्तकफप्रदा । गुदकीलार्दितश्वासपंक्तिशूलानिनाशयेत् ॥ पङ्क्तीत्यत्र० यकृदिति पाठान्तरम् ॥

बोकडी । स्त्री० वस्तान्त्याम् ॥

बोद्धव्य : । त्रि० ज्ञातव्ये । प्रतिपाद्ये ॥

बोद्धा । त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बुद्ध्यति । बुधअवगमने । तृच् ॥

बोद्ध्यमान : । त्रि० उपदिश्यमाने ॥

बोध: । पुं० ज्ञाने ॥ यथा । बोधविहीने श्रोतरिवक्तु र्वाक्यं प्रयातिवैफल्यम् । नयनविहीनेभर्त्तरिलावण्यमिवकुस्त्रीणामिति ॥ साक्षान्मोक्षसाधनेज्ञाने ॥ यथा हरा

चार्य्या : । बोधोन्यसाधनेभ्योहिंसा
त्वान्मोक्षैकसाधनम् । पाकस्ययद्वह्नि
वत् ज्ञानं विनामोक्षोनसिद्ध्यती
ति ॥ वृत्तिज्ञाने ॥ जागरणकाले
चैतन्ये ॥ निर्णयात्मकज्ञाने ॥
आत्मसाक्षात्कारे ॥ प्रमाणेनयश्चे
तनाशक्तेरनुग्रहस्तत्फलंप्रमाबो
धइतिसाङ्ख्या : । बोधनम् ।
बुध ० । बुद्ध्यतेयेनवाघञ् ॥

बोधक : । पुं० सूचके । प्रमाणे ॥
त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बोधजनके ।

बोधकर : । पुं० निशान्ते बोधका
रकेस्तुत्यादिनाप्रातर्बोधके ॥ बोधं
करोति । डुकृञ् ० । कृञोहेत्वि
तिट : ॥

बोधज्ञ : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ य० । स-
र्वभावविदांश्रेष्ठोबोधज्ञ : कामशा
स्त्रवित् । कामिनींबोधयामासवा
मयामासवक्षसि ॥ त्रि० अभिप्राया
भिज्ञे ॥

बोधद : । पुं० अर्हति ॥ त्रि० बोध-
दातरि ॥

बोधनम् । न० गन्धदीपने ॥ विज्ञाप
ने ॥ वेदने ॥

बोधनी । स्त्री० कार्त्तिकशुक्लैकादश्या-
म् ॥ बोधौ ॥ पिप्पल्याम् ॥ शिव-
चक्रेपुकैलासादुपरिस्थे ॥

बोधनीय : । त्रि० बोध्ये । बोधित-
व्ये । बोधयोग्ये ॥

बोधभानु : । पुं० ज्ञानार्के ॥ यथा ।
सतितमसिमोहरूपे विश्वमपश्यन्न
दंतदित्यखिलम् । उदितवतिबोध-
भानौकिमपिनपश्यामिकिञ्चिदं चि
त्रम् ॥

बोधवासर : । पुं० भगवत: प्रबोधदि
ने । उत्थानैकादश्याम्

बोधात्मा । पुं० ज्ञानस्वरूपे ०परमा-
त्मनि । यथा । कदाचिद्दाव्यहारेतु
द्वैतंयद्यपि श्यति । बोधात्मव्यति
रेकेणनपश्यतिचिदन्वयात् ॥ किन्तु
पश्यतिमिथ्येवदिङ्मोहेन्दुविभाग
वत् ॥

बोधायन : । पुं० ऋषिविशेषे । ज्यो
तिष्टोमादियज्ञपरमार्थशादिनि ॥

बोधि : । पुं० बौद्धसमाधौ ॥ पि
प्पलपादपे । बोधे ॥ त्रि० ज्ञातरि
॥ बुद्ध्यते । बुध० । सर्वधातुभ्य-
इन् ॥

बोधित : । त्रि० ज्ञापिते ॥ सञ्जातबो
धे ॥ ता० इतच् ॥

बोधितरु : । पुं० अश्वत्थद्रुमे ॥ बो-
धिस्थासीतरुश्च ॥

बोधितव्य : । त्रि० ज्ञापितव्ये ॥

बोधिद्रुम : । पुं० पिप्पलवृक्षे ॥ बो-
धिस्थासीद्रुमश्च ॥

बोधिवृक्ष: । पुं० अश्वत्थे । चलदले ॥

बोधिसत्त्वम् । न० बुद्धे । श्रीघने ॥

बौद्ध: । पुं० बुद्धशास्त्रावलम्बिनि ॥

भिन्नके । चपणे । अर्हते । वैनायिके । अस्तिनास्तीत्यादिसप्तप्रकारैः पदार्थानामनेकरूपत्ववादिनि · विनसने । वैशेषिके ॥ न० बुद्धमुनिप्रणीतेनिरीश्वरशास्त्रे ॥ त्रि० बुद्धिभवेप्रत्यये ॥

बौद्धैकदेशी । पुं० बाह्यास्तित्ववादिनि ॥

बौध : । पुं० पुरूरवसि ॥ बुधस्याऽपत्यम् । अण् ॥

ब्रतति : । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे ॥ बृजन्तीततिर्विस्तृतिरस्या : । पृषोदरादि : ॥ यद्वा । प्रतनोति । तनु० । क्तिच्क्तौचसंज्ञायामितिक्तिच् । पृषोदरादित्वात्पस्यव : ॥ व्रतमिवकरोति । व्रतशब्दात्० तत्करोतीतिण्यन्ताद्बाहुलकाङ्क्तिर्वा ॥

ब्रतती । स्त्री० वल्ल्याम् । लतायाम् ॥ विस्तारे ॥

ब्रध्न : । पुं० सूर्य्ये ॥ वृक्षमूले ॥ गिरिशे । रुद्रे । अर्कवृक्षे ॥ बध्नाति । बन्ध० । बन्धेर्ब्रधिबुधीचेतिनक्० धातोर्ब्रधादेशश्च : रोगविशेषे ॥

ब्रह्मकन्यका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ ब्राह्मीशाकेपर्वे ॥

ब्रह्मकर्म्म । न० ब्राह्मणजाते : कर्मणि ॥ शमोदमस्तप : शौचंक्षान्तिरार्जवमेवच । ज्ञानंविज्ञानमास्तिक्यंब्रह्मकर्म्मस्वभावजम् ॥

ब्रह्मकर्म्मसमाधि : । पुं० ब्रह्मण्येवकर्मात्मकेचित्तैकाग्र्ये ॥ यथा । ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतिम् । ब्रह्मैवतेनगन्तव्यंब्रह्मकर्म्मसमाधिना ॥

ब्रह्मकल्प : । पुं० सृष्ट्युपक्रमे ॥

ब्रह्मकुण्डम् । न० ब्रह्मणानिर्मितेसरोविशेषे ॥ य० पाण्डुनाथस्योत्तरस्यां ब्रह्मकुण्डाह्वयंसर : । ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वंस्नानायस्वर्गवासिनाम् ॥ आयामेनशतव्यामंविस्तीर्णेनतदर्द्धकम् । सर्वपापहरंपुण्यंदेवलोकात्समागतं ॥

ब्रह्मकूट : । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा ब्रह्मकुण्डजलेस्नात्वा पूजयित्वाउमापतिम् । ब्रह्मकूटंसमारुह्यमुक्तिमेवाप्नुयान्नर : ॥

बृह्मकूर्चम् । न० व्रतविशेषे ॥ तत्तु उपवासपूर्वंपञ्चगव्यपानम् । य० । अहोरात्रोषितोभूत्वा पौर्णमास्यां विशेषत : । पंचगव्यंपिवेत्प्रातर्ब्रह्मकूर्चविधि : स्मृत : ॥ इति प्रायश्चित्तविवेक : ॥

ब्रह्मकोशी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

ब्रह्मगर्भा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

ब्रह्मगिरि : । पुं० ब्रह्मशैले ॥

ब्रह्मघातक : । त्रि० ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ यथा । रागाद्द्वेषात्प्रमादाच्चस्वत :

परतएवच । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तु सभवेत्ब्रह्मघातकः ॥ अपिच । गोभूहिरण्यग्रहणे स्त्रीसम्बन्धे कृते पिवा । यमुद्दिश्यत्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
ब्रह्मघोषः । पुं० मन्त्रपाठे ॥ ब्रह्मणो वेदस्यघोषः ॥
ब्रह्मघ्नः । पुं० आत्मघातिनि ॥ यथा । भूमिजंत्वचजंवापि स्पृष्ट्वाकंभचयंतिये । ब्रह्मघ्नांस्तान्विजानीयाद्ब्रह्मवादिविगर्हितान् ॥
ब्रह्मघ्नी । स्त्री० गुरुकन्यायाम् ॥
ब्रह्मचर्य्यम् । न० आश्रमविशेषे ॥ गुरुकुलवासादिलक्षणेतपसि ॥ ब्रह्मचर्यस्थितोनैकमन्नमद्यादनापदि । ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धेव्रतमपीडयन् ॥ मधुमांसंतथाश्लीलमित्यादिपरिवर्ज्जयेत् । प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यंद्वादशाब्दानिपञ्चवा ॥ ग्रहणांतिकमित्येके० केशान्तश्चैवषोडशे॥ सचकलौनास्त्येव । ब्रह्मचर्याश्रमोनास्ति वानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्हस्थोभैक्ष्यकश्चैवआश्रमौद्वौकलौयुगे इतिमहानिर्वाणतन्त्रोक्तेः ॥ स्त्रीविषयतृष्णात्यागे ॥ निषिद्धमैथुननिवृत्तौ ॥ अष्टाङ्गमैथुनाभावे ॥ यथोक्तम् स्मरणं कीर्तनंकेलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गंप्रवदन्तिमनीषिणः । विपरीतंब्रह्मचर्य्यमेतदेवाष्टलक्षणमिति ॥
ब्रह्मचारिणी । स्त्री० भार्य्याम् ॥
ब्रह्मचारी । पुं० प्रथमाश्रमिणि ॥ उपनयनानन्तरंनियमंकृत्वागुरोः सन्निधौस्थित्वासाङ्गवेदाध्ययनकारिणि ॥ सद्विविधः । उपकुर्वाणोनैष्ठिकश्चेति ॥ यथा । ब्रह्मचार्य्युपकुर्वाणोनैष्ठिकोब्रह्मतत्परः । योऽधीत्यविधिवद्वेदान्गृहस्थाश्रममाव्रजेत् ॥ उपकुर्वाणकोज्ञेयोनैष्ठिकोमरणान्तिकइति ॥ ब्रह्मवेदः । तदध्ययनार्थंव्रतमप्युपचाराद्ब्रह्म । ब्रह्मचरितंशीलमस्य । व्रतेइति०-सुपीतिणिनिः ॥ यद्वा ब्रह्म० तपो०ज्ञानंवा०आचरत्यर्ज्जयत्यवश्यम् । आवश्यके०णिनिः ॥
ब्रह्मचारिणी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ वेदेषुचरतेयतात्तेनसाब्रह्मचारिणीति देवीपुराणम् ॥ करुणीवृक्षे ॥ ब्रह्मीशाके ॥ ब्रह्मचर्यव्रतधारिण्याम् ॥
ब्रह्मजः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भाज्जाते ॥
ब्रह्मजन्नः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मजन्याभौतस्य ॥
ब्रह्मजन्म । न० उपनयनजन्मसंस्काररूपे ॥ ब्रह्मणोवेदस्यग्रहणार्थंजन्म ॥

ब्रह्मजटा । स्त्री० दमनकवृक्षे ॥

ब्रह्मजिज्ञासा । स्त्री० ब्रह्मविचारार्थेच्छायाम् ॥

ब्रह्मजीवी । पुं० द्विजकार्येषु मूल्येन परिचारके ॥

ब्रह्मज्ञः । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ ब्रह्म जानाति । ज्ञा० । आतइतिकः ॥ यथा । सब्रह्मज्ञः सवेदज्ञः सोऽग्निहोत्रीसदीक्षितः । चीनाचारक्रमाचारैर्योयजेत् तारिणींनरः ॥ अपिच । सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोऽस्मीतिवादिनम् । त्यजेत्तंसततंवीरचण्डालमिवदूरतः ॥ इति श्रीरुद्रयामलवचनम् ॥ न० श्रीकृष्णे । परमात्मनि ॥ ब्रह्मशब्दार्थभूतान्वेदान्प्रलयेप्रलयेस्वात्मनिप्रलीनान्सृष्ट्यादौहिरण्यगर्भोपदेशार्थंजानात्यनुसन्धत्ते इतितथा ॥

ब्रह्मज्ञानम् । न० ब्रह्मविषयकज्ञाने इतिसमञ्जसावृत्तिः ॥ मिथ्यावासनाविरहविशिष्टआत्मभिन्नभिन्नज्ञाने० इतिमुक्तिवादः ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकविषयज्ञाने० इतिसाङ्ख्यमतम् ॥ क्लेशकर्मविपाकाशयनिवर्त्तकहिरण्यगर्भविषयकेज्ञाने० इतिपातञ्जलमतम् ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्यप्रतिफलितवृत्त्यारूढज्ञाने इतिवेदान्तलघुचन्द्रिका ॥ प्रत्यक्तयापरोक्षज्ञाने ॥ प्रतिबोधमवभासाश्रितप्रतिविम्बास्तेषांप्रत्यगात्मतयाऽव्यभिचरितस्वरूपेणविम्बस्थानीयेनैकेनरूपेणयद्ब्रह्मवेदनंतद्ब्रह्मज्ञानम्० तदेवसम्यग्दर्शनमितिव्याख्यातारः ॥

ब्रह्मज्ञानी । त्रि० ब्रह्मज्ञानविशिष्टे ॥ यथा । कुशलाकुशलावृत्तिरहितः समदर्शनः । लिङ्गाश्रमपरित्यागीब्रह्मज्ञानीनिगद्यते ॥ कृष्णभक्तिस्तुतेनापिकर्त्तव्येतिपुराणगीः ॥ यथा । ब्रह्मानन्देनपूर्णोऽहंतेनानन्देनपूर्णधीः । तथापिशून्यमात्मानंमन्ये कृष्णरतिंविना ॥ इति पाद्मे पातालखण्डे जावालिंप्रतिब्रह्मविद्यावचनम् ॥

ब्रह्मण्यः । पुं० विष्णौ ॥ ब्रह्मदारुवृक्षे ॥ शनैश्चरे ॥ मुञ्जतृणे ॥ तूलवृक्षे ॥ त्रि० ब्रह्मसाधौ ॥ ब्रह्मरते ॥ ब्रह्मणिवैदिके०साधुः । तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्मणोरित्यन्प्रकृत्या ॥ ब्रह्महिते ॥ तपोवेदाश्चजातिश्च ज्ञानञ्चब्रह्मसंतम् । तेभ्योहितः । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

ब्रह्मण्यदेवः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

ब्रह्मतालः । पुं० चतुर्मुखताले ॥ सतुदशतालात्मिकः । तत्र ७ मात्राः । मात्रातु० क च ट त पु० इतिपञ्चाक्षराणामुच्चारणकालः ।

सैवलघुमात्रा । तदर्द्ध द्रुतमात्रा । तन्मध्ये ४ लघव: ६ द्रुता :० । ० । ०० । ••० । यथा । चतुर्मुखाभिधेतालेजगणानन्तरंप्लुत : । इति सङ्गीतदामोदर : ॥

ब्रह्मतीर्थम् । न० पुष्करतीर्थे ॥ पुष्करमूले ॥ ब्राह्मेतीर्थे ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मत्त्वम् । न० ब्रह्मभूये । ब्रह्मसायुज्ये ॥ ब्रह्मणोभाव : । तस्यभावस्त्वतलौ ॥ ब्रह्मणोऋत्विग्विशेषस्यकर्मभावयो : ॥ ब्रह्मस्त्व : । नेतिवाच्ये० त्ववचनंतलोबाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायात्तुब्रह्मन्शब्दात्त्वतलौभवतएव । ब्रह्मत्वम्० ब्रह्मता ॥

ब्रह्मदण्ड : । पुं० ब्राह्मणशापे ॥ वशिष्ठमुने : सिद्धयष्ट्याम् ॥ यथा । धिग्बलंक्षत्रियबलं० ब्रह्मतेजोबलंबलम् । एकेनब्रह्मदण्डेन रहवोनाशितामम ॥ पाशे ॥ केतुविशेषे ॥ उक्तंचनारदसंहितायाम् । पितामहात्मज : क्रूरस्त्रिवर्णशिखिरान्वित : ब्रह्मदण्डोह्ययंकेतु : सर्वभूतविनाशन : ॥ इति ॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

ब्रह्मदण्डी । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥ अजदण्डाम् कण्टपत्रफलायां ॥

ब्रह्मदत्त : । पुं० इक्ष्वाकुवंशीयराजविशेषे । ब्रह्मसूनौ ॥

ब्रह्मदर्भा । स्त्री० यमान्याम् ॥ अजमोदायाम् ॥ ब्रह्मणाहदृश्यते । इभीयन्थे । घञ् । कर्तृकरणेकृतेतिसमास : ॥

ब्रह्मदर्भिका । स्त्री० यमान्याम्

ब्रह्मदारु । न० स्वनामाख्यातेऽश्वत्थाकारवृक्षविशेषे । तूदे । पूगे । क्रमुके । ब्रह्मण्ये । अश्वत्थाकारे पार्श्वपिप्पलइतिख्याते । तूत इ० भा० ॥ ब्रह्मणो० ब्रह्मणिवा० दारु ॥

ब्रह्मदेया । स्त्री० ब्राह्मविवाहेनोढायाम् ॥

ब्रह्मदैत्य : । पुं० प्रेतयोनिप्राप्तब्राह्मणे ॥

ब्रह्मद्विट् । त्रि० ब्राह्मणानांद्वेष्टरि ॥ ब्राह्मणान्द्वेष्टि । द्विष्० । क्विप् ॥

ब्रह्मा । पुं० चतुर्मुखे । वेधसि । विश्वसृजि । हिरण्यगर्भे ॥ तदण्डमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन् जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामह : ॥ ऋत्विग्विशेषे ॥ विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गतपंचविंशयोगे ॥ तत्रजातस्यफलम् । नानाशास्त्राभ्यासंसंजातकालोवर्णाचारै : संयुतश्चारुकीर्ति: । शान्तोदान्तोजायतेचारुकर्मामर्त्योयस्यब्रह्मयोगप्रयोग : ॥ इति॥विप्रे । ब्राह्मणे ॥ अर्हदुपास

कविशेषे ॥ बृंहति॰वर्द्धयतिप्रजाः । वृद्धिहेतौ । अन्तर्भावितण्यर्थः । बृंहेर्नोच्चेति॰ मनिन्॰धातोर्नस्याकारादेशः ॥ बृंहति॰वर्द्धतेवा ॥

ब्रह्म । न॰ वेदे ॥ तपसि अव्यक्ते । सर्वकारणकारणे॰ परमात्मनि ॥ यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यंसदसदात्मकम् । तद्विसृष्टः सपुरुषोलोके ब्रह्मेतिकीर्त्यते ॥ अध्यात्मे ॥ ज्ञाने ॥ तपोवेदाश्चसत्यञ्चज्ञानंचब्रह्मसंज्ञितम् ॥ प्रत्यस्तमितभेदंयत्सत्तामात्रमगोचरम् ॥ वचसामात्मसंवेद्यंतज्ज्ञानंब्रह्मसंज्ञितम् ॥ वि॰ पु॰ ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाद्वासत्यज्ञानादिलक्षणम् । ब्रह्मानन्तंहि विज्ञेयंशास्त्राचार्योपदेशतः ॥ साक्षादपरोक्षात्सर्वान्तरे॰ आत्मनि॰ अशनायाद्यतीते॰नेतिनेत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमादिलक्षणे॰औपनिषदे तत्वे अव्यावृत्ताननुगतंवस्तुब्रह्मगिरोच्यते । अकारणमकार्यन्तदित्यनेनोदितंभवेत् ॥ अव्यावृत्तपदेन॰अकार्यम् । अननुगतपदेन॰वस्तुतोऽकारणमितितत्प्रोक्तं भवतीत्यर्थः ॥ नव्यावृत्तं विशेषेभ्योनानुवृत्तश्चगोत्ववत् । अव्यावृत्ताननुगतंचैतन्यंकेन वीक्ष्यताम् ॥ तदिदंतादृशमीदृशमेतावत्तावदितियन्नभवेत् । ब्रह्मतदित्यवधेयंनोचेद्विषयोभवेत्परोक्षञ्च ॥ यल्लाभान्नापरोलाभोयत्सुखान्नापरंसुखम् । यज्ज्ञानान्नापरंज्ञानंतद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ यद्दृष्ट्वानापरंदृश्यंयद्भूत्वानपुनर्भवः । यज्ज्ञात्वानापरंज्ञेयंतद्ब्रह्म॰ ॥ तिर्यगूर्द्ध्वमधः पूर्णंसच्चिदानन्दमद्वयम् अनन्तंनित्यमेकंयत्तद्ब्रह्म॰ ॥ अतद्व्यावृत्तिरूपेणवेदान्तैर्लक्ष्यतेऽद्वयम् । अखण्डानन्दमेकंयत्तद्ब्रह्म॰ ॥ दृश्यतेश्रूयतेयद्यद्ब्रह्मणोऽन्यन्नतद्भवेत् । तत्त्वज्ञानाच्चतद्ब्रह्मसच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ सर्वगंसच्चिदात्मानंज्ञानचक्षुर्निरीक्षते । अज्ञानचक्षुर्नेक्षेतभास्वन्तंभानुमन्धवत् ॥ [illegible] ॥ ब्रह्मचतुर्विधम् । यथा । विराट् १ हिरण्यगर्भः २ ईश्वरः ३ तुरीय ४ । इतिभेदात् ॥ अपिच । सत्यमानन्दमद्वयममृतमेकरूपं वाङ्मनसागोचरं सर्वगंसर्वातीतंचिदेकरसंदेशकालापरिच्छिन्नमपादमपिशीघ्रगममपाणिमपिसर्वग्रहमचक्षुरपिसर्वद्रष्टृ॰अश्रोत्रमपिसर्वश्रोतृ॰अचिन्त्यमपिसर्वज्ञं सर्वनियन्तृसर्वशक्तिसर्वेषांसृष्टिस्थितिप्रलयकर्तृकिमपिवस्तुब्रह्मेतिवदन्ति ॥ तच्चशुद्धबुद्धस्वभावइत्यौपनिषदाः । १ । आदिविद्वान्सिद्धइतिकापिलाः । २ । क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोनिर्मा-

ब्रह्म

शाक्तायमधिष्ठासम्प्रदायप्रद्योतकोऽनु
ग्राहकस्येतिपातञ्जला: । ३ । लोक
वेदविरुद्धेऽपिनिर्लेप:स्वतन्त्रस्येतिम
हापाशुपता: । ४ । शिवइतिशैवा:
पुरुषोत्तम इ० वैष्णवा: । ६ ।
पितामहइतिपौराणिका: । ७ ।
यज्ञपुरुषइतियाज्ञिका: ८ । स
र्वज्ञइतिसौगता: । ९ । निरावर
णमितिदिगम्बरा: । १० । उपास्य
त्वेनदेशितइतिमीमांसका: । ११ ।
लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाका: ।
१२ । यावदुक्तोपपन्नइतिनैयायिका
। १३ । विश्वकर्मेतिशिल्पिन: ।
। १४ । इतिकुसुमांजलि: ॥ वि-
श्वेशे० परमेश्वरे० विश्वात्मनि० वि-
श्वाश्रये ॥ सएकएवसद्रूप: सत्यो
ऽद्वैतपरात्पर: । स्वप्रकाश:सदापूर्ण:
सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्विकारोनि
राधारोनिर्विशेषोनिराकुल: गु
णातीत: सर्वसाक्षीसर्वात्मासर्वदृ
ग्विभु: ॥ गूढ: सर्वेषुभूतेषुसर्व
व्यापीसनातन: । सर्वेन्द्रियगुणा
भास: सर्वेन्द्रियविवर्जित: ॥
लोकातीतोलोकहेतुरवाङ्मनसगो
चर: । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तंनजा
नातिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वंत्रै
लोक्यंसचराचरम् । तदालम्बनत
स्तिष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्य
तामुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक्पृथक् ॥

ब्रह्म

तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि ।
कारणंसर्वभूतानांसएक: परमेश्व
र: ॥ लोकेषुसृष्टिकरणात्स्रष्टाब्र
ह्मेतिगीयते । विष्णु: पालयितादे
विसंहर्ताहंतदिच्छया ॥ इन्द्रादयो
लोकपाला: सर्वेतद्वशवर्तिन: ।
स्वेस्वेधिकारेनिरतास्तेशासन्तित-
दाज्ञया ॥ त्वंपराप्रकृतस्तस्यपूज्यासि
भुवनत्रये । तेनान्तर्यामिरूपेणतत्
तद्विषययोजिता: ॥ स्वस्वकर्मप्र
कुर्वन्तिनस्वतन्त्रा: कदाचन ॥ यद्भ
याद्वातिवातोपिसूर्यस्तपतियद्भयात् ।
वर्षन्तितोयदा: कालेपुष्प्यन्तितरवो
वने ॥ कालंकालयतेकालेमृत्योर्मृ
त्युर्भियोभयम् । वेदान्तवेद्योभगवा
नततत्तच्छब्दोपलक्षित: ॥ सर्वदे
वास्वदेव्यश्चतन्मया: सुरवन्दिते ।
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंतन्मयंसकलंजग
त् ॥ तस्मिँस्तुष्टेजगत्तुष्टंप्रीणिते
प्रीणितंजगत् ॥ । तदाराधनतोदेवि
सर्वेषांप्रीणनंभवेत् ॥ तरोर्मूलाभि
षेकेणयथातद्भुजपल्लवा: । तृप्यन्ति
तदनुष्ठानात्तथासर्वेमरादय: ॥
यथातवार्चनाद्ध्यानात्पूजनाज्जप
नात्प्रिये । भवन्तितुष्टा: सुंदर्यस्त
थाजानीहिसुव्रते ॥ यदागच्छन्तिस
रितोऽवशेनापिसरित्पतिम् । तथा
चाहोमिकर्माणितदुद्दिश्यानिपार्व-
ति ॥ योयोयान्यान्यजेद्देवान्श्र

ध्यायद्यदाप्नये । ततृतद्ददातिसौख्य
चलै सर्दैवगणै : शिवे ॥ बहुनात्र
किमुक्तं नतवाग्रे कथ्यतेप्रिये । ध्येय:
पूज्य : सुखाराध्यस्तं विनानानास्ति
मुक्तये ॥ नायासोनोपवासश्चकाय-
क्लेशोनविद्यते । नैवाचारादिनियमो
नोपचाराश्चभूरिश : ॥ नदिक्का
लविचारोस्तिनमुद्रान्यासंहति :
। यत्साधनेकुलेशानितंविनाकोन्य
माश्रयेत् ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणत
न्त्रे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या
सदाशिवसंवादेजीवनिस्तारोपायप्र
श्नोत्तरद्वितीयोल्लासेपरब्रह्मोपासनो
पक्रम : ॥ अपिच । श्रीसदाशिव
उवाच । ज्ञेयंभवतितद्ब्रह्मसच्चि
दिव्यमयंपरम् । यथातत्स्वस्वरूपेण
लक्षणैर्वामहेश्वरि ॥ सत्तामात्रंनि-
र्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । अस
त्त्रिलोकीसद्भानंस्वरूपं ब्रह्मण:स्मृ
तम् ॥ समाधियोगैस्तद्वेद्यं सर्वत्रस
मदृष्टिभि : । द्वन्द्वातीतैर्निर्विक
ल्पैर्देहात्माध्यासवर्जितै : ॥ यतो
विश्वं समुद्भूतंयेनजातंचतिष्ठति ।
यस्मिन्सर्वाणिलीयन्ते ज्ञेयंतद्ब्रह्म
लक्षणै: ॥ स्वरूपबुद्ध्यायद्वेद्यं तदे
वलक्षणै : शिवे । लक्षणैराप्तुमि
च्छूनांविहितंतत्रसाधनम् । इति-
॥ महानिर्वाणतन्त्रे तुशिवेनोक्तंहि
साधनम् । ततृतस्मादवगन्तव्यं ते

नति : श्रेयसंभवेत् ॥ हंहतिवर्धते
निरयमहत्त्वलक्षणत्वविमान्भवति
। हहि० । हंहेर्नोर्च लिमनिन्० नु
मोनस्याकारादेशश्च ॥

ब्रह्मनालम् । न० काश्यांचक्रतीर्थस्य पूर्वभागेपितामहेश्वरलिङ्गस्याधस्तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मनिर्वाणम् । न० ब्रह्मणिनिर्वृतौ ॥ मोक्षे ॥ ब्रह्मपरमानन्दरूपम्० कल्पितद्वैतोपशमरूपत्वेमनिर्वाणंतदेव० कल्पितभावस्याधिष्ठानात्मकत्वात् ॥

ब्रह्मनिष्ठ : । त्रि० कृतब्रह्मसाक्षात्कारे ॥ हित्वासर्वाणिकर्माणिकेवलेऽद्वयेब्रह्मणि० निष्ठातदेकपरता यस्यस : ॥

ब्रह्मनिष्ठत्वम् । न० औपनिषद्ब्रह्मात्मविज्ञानपरिपूर्णत्वे । वेदान्तवेद्यब्रह्मात्मनावस्थितत्त्वे ॥

ब्रह्मपत्रम् । न० पलाशच्छदे । ढाकेकापत्ता इ० भा० ॥

ब्रह्मपथ : । पुं० सत्यलोकस्थब्रह्मण : प्राप्तिमार्गे ॥ गन्तव्येनब्रह्मणोपलक्षित : पन्थाब्रह्मपथ उच्यते ॥

ब्रह्मपर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

ब्रह्मपवित्र : । पुं० कुशे ॥ दर्भे ॥

ब्रह्मपादप : । पुं० पलाशे ॥

ब्रह्मपुत्र: । पुं० क्षेत्रविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ अमोघानन्दने । लौहित्ये

॥ ब्रह्मणःपुत्रः ॥ सत्ये ॥ धर्मे ॥ मरीच्यादिषु ॥ विषप्रभेदे ॥ ब्रह्मपुत्रस्तुकपिलोमलयाद्रिभवः खरः । इतितल्लक्षणम् । अपिच । वर्णितः कपिलोयःस्यात्तथा भवतिसारकः । ब्रह्मपुत्रःसविज्ञेयोनोजायतेमलयाचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री० समध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् ॥ शिखायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न० शरीरे ब्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्० ब्रह्मणः सदाख्यस्यपुरमिवपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न० अयुतश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ यथोक्तं देवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणंब्रह्मसंज्ञकमिति ।

ब्रह्मपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥ त्रैलोक्ये ॥ ब्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

ब्रह्मबन्धुः । पुं० अधिक्षिप्ते । निन्द्यविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यनिर्देशे ॥ ब्राह्मणस्यबान्धवे ॥ ब्रह्मैवब्राह्मणजातिःबन्धुरस्य । ब्रह्मणोब्राह्मणस्यबन्धुरेव०अनुष्ठानाभावादिति०जातिब्राह्मणोधिक्षिप्यते ॥ ब्राह्मणान्बन्धून्व्यपदिशतिनस्वयंब्राह्मणइत्यर्थः ॥

ब्रह्मबंधूः । स्त्री० व्रतस्वाध्यायहीनायांब्राह्मणजातौ ॥ ऊङुतइत्यू

ङ् ॥

ब्रह्मभूतः । पुं० ब्रह्मणि ॥ ब्रह्मैवभूतउच्यते ॥

ब्रह्मभूतिः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री० सिंहल्याम् ॥

ब्रह्मभूयम् । न० ब्रह्मसाक्षात्कारे । ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे । ब्रह्मणोभावः । भुवोभावइतिक्यप् ॥

ब्रह्ममयः । त्रि० ब्रह्मस्वरूपे ॥

ब्रह्ममीमांसा । स्त्री० उत्तरमीमांसायाम् । ब्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते० वेदान्तत्वेनप्रसिद्धे० ब्रह्मसूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं० शिवे ॥

ब्रह्ममेखलः । पुं० मुञ्जे ॥

ब्रह्मयज्ञः । पुं० विधिनावेदानामध्ययने ॥ विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनुः ॥ ब्रह्मयज्ञरूपमिदंबहुवेदाध्ययनाशक्तौ० सावित्रीमात्राध्ययनेन।विधित्सतीत्याहमनुः । अपांसमीपेनियतोनैत्यकंविधिमास्थितः । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यंसमाहितइति॥अत्रोक्तंछन्दोगपरिशिष्टे। यश्चश्रुतिजपःप्रोक्तोब्रह्मयज्ञःसउच्यते। सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातराहुतेः ॥ वैश्वदेवावसानेवा

मान्यवर्णनिमित्तकात् । कर्त्तनिमित्तकात्जलस्थतपंचाःदिनिमित्तंविना ॥

ब्रह्मयष्टि : । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्रयष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका)। स्त्री०
ब्रह्मयष्टी ।)स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्रयष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयोनि : । पुं० ब्रह्मगिरौ ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रेसरस्वतीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशेषे ॥ तत्रब्रह्मणाचत्वारोवर्णाः सृष्टाः ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् । न० उत्तमाङ्गे ॥

ब्रह्मरात : । पुं० शुकदेवे ॥

ब्रह्मराक्षस : । पुं० भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वापरस्त्रैवयोषितम् । अपहृत्यचविप्रस्वंभवतिब्रह्मराक्षसः ॥ महादेवस्यगणविशेषे ॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा यथा । मूर्खः स्त्रीकक्षपश्चैववाजीवधिरएवच । गृहीतार्थंनमुंचन्ति पञ्चैते ब्रह्मराक्षसाः ॥ इति ॥

ब्रह्मराति : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

ब्रह्मरात्र : । पुं० ब्राम्हमुहूर्त्ते ॥

ब्रह्मराचि : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥ ब्रह्म० ज्ञानं० राति० ददाति य : । ब्रह्मोपपदाद्रातेःक्विप् ॥

ब्रह्मराचि : । स्त्री० ब्रह्मणोनिशायाम् ॥ सद्वैवसहस्रयोगेनभवति ॥

ब्रह्मरीति : । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

ब्रह्मरूपम् । न० अस्त्यादिषु ॥ यथा । अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यंशपञ्चकम् । आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयम् ॥

ब्रह्मर्षि : । पुं० भृग्वादिषु । ब्रह्मणोमानससतनयेषु ॥ तद्यथा । भृगुंपुलस्त्यंपुलहंक्रतुमङ्गिरसंतथा । मरीचिन्दक्षमत्रिञ्चवसिष्ठञ्चैवमानसान् । नवब्राह्मणइत्येते पुराणेनिश्चयंगताः ॥

ब्रह्मर्षिदेश : । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेशचतुष्टये ॥ यथा । कुरुक्षेत्रञ्चमत्स्याश्चपंचालाःशूरसेनकाः । एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥ एतद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मनः । स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन् पृथिव्यांसर्व्वमानवाः ॥

ब्रह्मलोक : । पुं० ब्रह्मणि ॥ लोक्यतेलोकः । ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोकः ॥ कार्यब्रह्मणि ॥ ब्रह्मणः कार्यस्यसद्मनि । ब्रह्मणोभुवने ॥ यथा । सत्यस्तुसप्तमोलोकोह्यपुनर्भववासिना

म। ब्रह्मलोकः समाख्यातोऽप्रतीघातलक्षणः ॥ इ॰ देवीपुराणम् ॥ अपि च । षड्गुणे तपोलोकात् सत्यलोको विराजते । अपुनर्मारकाय च ब्रह्मलोकोऽपि संस्मृतः ॥ अस्यार्थः । जनलोकात् यथैव षड्गुणे तद्द्वादशकोट्युच्छ्रायेण तपोलोकान्तरं सत्यलोकः । न तु तपोलोकात् षड्गुण इति मन्तव्यम् । तथा सत्यष्टाचत्वारिंशत्कोट्युच्छ्रायत्वे तत्र ब्रह्माण्डे तस्यावकाशाभावात् । सूर्याण्डगोलयोरन्तः कोट्यः स्मृताः पञ्चविंशतिरिति शुकोक्तेः । सत्यलोक एव कक्षाभेदेन ब्रह्मधिष्ण्यात् परं वैकुण्ठलोकादि ज्ञेयम् । एवञ्च भूतलादूर्द्ध्वं पञ्चदशलक्षोत्तरास्त्रयोविंशतिकोट्यो भवन्ति । सत्यलोकादूर्द्ध्वञ्च पञ्चदशलक्षोनकोटिद्वयाद् ब्रह्माण्डकटाहमिति ज्ञेयम् । अपुनर्मारकाः पुनर्मृत्युशून्याः । इति विष्णुपुराणे २ अंशे ७ अध्यायः ॥

ब्रह्मवदनम् । न॰ ब्रह्ममोद्ये ॥ ब्रह्मणेदस्तस्य वदनम् । वदः सुपि क्यप् चेति भावेयत् ॥

ब्रह्मवद्या । स्त्रि॰ ब्रह्मोद्यायाम् ॥ टाप् ॥

ब्रह्मवनम् । न॰ संसाररूपे ॥ ब्रह्मणो जीवरूपस्य भोग्यं वननीयं सम्भजनीयम् ॥

ब्रह्मवर्चसम् । न॰ ब्राह्मणस्य॰ वृत्ताध्ययनर्द्धौ । वेदाध्ययनतदर्थज्ञानादिप्रकर्षकृते तेजसि । ब्रह्मणो वेदस्य तपसो वा॰ वर्चः ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसष्टच् ॥

ब्रह्मवर्चसी । पुं॰ वृत्तस्वाध्यायनिमित्तं तेजो ब्रह्मवर्चसम् तद्वति ॥

ब्रह्मवर्चस्यम् । त्रि॰ ब्रह्मवर्चसो निमित्ते । ब्रह्मवर्चसस्य॰ निमित्तं॰ संयोग॰ उत्पातो वा । ब्रह्मवर्चसाद् उपसङ्ख्यानमिति यत् ॥

ब्रह्मवर्चसी । पुं॰ श्रुताध्ययनसम्पत्तिकृततेजोयुक्ते ॥

ब्रह्मवर्द्धनम् । न॰ ताम्रे ॥

ब्रह्मवादः । पुं॰ वेदपाठे । श्रुतादाने ॥

ब्रह्मवादी । त्रि॰ मुक्ते । वेदान्तिनि ॥ वेदार्थज्ञे ॥ ब्रह्म वदितुमवश्यं तु शीलमस्य । वद॰ । सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये॰ ब्रह्मवदतीति णिनिः ॥ वेदवक्तरि ॥

ब्रह्मवादिनी । स्त्री॰ गायत्र्याम् ॥ मैत्रेय्यादिषु ॥ ब्रह्म वदितुं शीलमस्याः । णिनिः । ङीप् ॥

ब्रह्मवित् । पुं॰ वेदार्थाभिज्ञे । परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मसाक्षात्कारवति । अकर्मणि ॥ ब्रह्म वेद वेदार्थं यथावद्वेत्ति॰ विन्दते वा । विद ज्ञाने॰ विद्लृ लाभे वा । क्विप् ॥ प्रसन्नेन्द्रि

अप्रहसितवदनश्चनिश्चिन्तः कृतार्थोब्रह्मविद्भवतीति० भाष्यम्। अस्यमाहात्म्यंस्मृतौयथा। यद्येको ब्रह्मविद्भुङ्क्ते जगत्तत्तर्प्यतेऽखिलम्। तस्माद्ब्रह्मविदेदेयं यदस्तिवस्तुकिञ्चनेति॥ अस्यलक्षणन्तु। नियतंलक्षणंकिञ्चिन्नह्यस्तिब्रह्मवेदिनः॥ रागीकश्चिद्विरक्तोऽन्यः क्रुद्धोऽन्यःशान्तिमान्परः। प्रारब्धभोगनानात्वात्कथंलक्ष्मनियम्यते। देहेन्द्रियमनोबुद्धिधर्म्मानेषोऽस्यवर्त्तते। प्रत्यगैकात्म्यसम्बोधात्तद्धर्मैर्लिप्यतेकथम्॥ सर्वसंसारभावोऽस्यनयथालक्षणंतथा। सर्वाभावोऽपिनैवास्यात्सुषुप्तेव्यभिचारतः। ननुज्ञानात्पूर्वंयत्साधनममानित्वादि० तत्सर्वमूर्द्ध्वंज्ञानिलक्षणमितिसम्प्रदायविदः० नतदन्यथयितुंयुक्तमतआह। शोभतेश्रद्दधानानांलक्ष्मैतन्नविवेकिनाम्॥ साम्प्रदायिकाः श्रद्धालवः सन्तोविदुषोयल्लक्षणमाचक्षते० तत्सर्वंव्यवहारस्यैवनतदतीतस्येत्यर्थः। तर्हिव्यवहारातीतस्यकिंलक्षणमित्याशङ्क्य० ब्राह्मणलक्षणमेवतल्लक्षणमित्याह। वेद्यानुरोधतोयस्माद्युज्यतेलक्ष्मतद्विदः॥ भावाभावोभयध्वंसिब्रह्मवेद्यंततःश्रुतिः। येनेदृगेवतेनेतिलक्षणंतद्विदोऽब्रवीत्॥ ब्र

यादृक्तादृगेवभवेद्विद्वान्निबोधतः। बोधोतीलक्षणंतस्यबोधस्स्वात्मसाक्षिकस्त्विति॥ तस्यविष्णुस्वरूपत्वंबोध्यम्। ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवद्वचनात्॥

ब्रह्मविद्या। स्त्री० वेदार्थपरिज्ञाने॥ ब्रह्मणोवेदत्रयस्य० विद्याभिज्ञादिरूपा॥ ब्रह्मज्ञाने॥ यथा। न्यायागतधनः शान्तोब्रह्मविद्यापरायणः। स्वधर्मपालकोनित्यंसोऽमृतत्वायकल्पते॥ परविद्यायाम्॥ ब्रह्मपरमात्मा० तद्ययावेद्यते० साब्रह्मविद्येतिभाष्यकाराः॥

ब्रह्मविंदुः। पुं० वेदपाठकालेमुखान्निर्गतविन्दौ॥ ब्रह्मणोविंदुः॥

ब्रह्मविंदुकः। पुं० ब्रह्मविन्दौ॥

ब्रह्मबीजम्। न० प्रणवे॥

ब्रह्मवृक्षः। पुं० किंशुके। पलाशवृक्षे॥ पलाशोब्रह्मरूपधृगितिपद्मपुराणोक्तेः॥ उदुम्बरे॥ ब्रह्मणोवृक्षः॥ परमात्मनाऽधिष्ठिते० संसारवृक्षे॥

ब्रह्मवृत्तिः। स्त्री० ब्राह्मणस्यजीवनोपाये॥ यथा। स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिंहरेत्तुयः। षष्टिवर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिरिति॥ पूर्णवृत्तौ॥ ब्रह्माकारवृत्तौ॥ यथा। येतुवृत्तिंविहायैनांब्रह्माख्यांपावनींपराम्। तेतुवृथैवजीव

न्तिपशुभिश्चसमानराः ॥
ब्रह्मवेदः । पुं० ब्रह्मज्ञाने ॥
ब्रह्मवेदिः । स्त्री० देशविशेषे । यथा । ब्रह्मवेदिः कुरुक्षेत्रं पञ्चरामहृदान्तरमितिहेमचन्द्रः ॥
ब्रह्मवैवर्त्तम् । न० अष्टादशमहापुराणान्तर्गतदशमपुराणे । य० । अष्टादशमहस्रञ्चब्रह्मवैवर्त्तमीरितम् । सर्वेषाञ्चपुराणानांसारमेवविदुर्बुधाः ॥
ब्रह्मशल्यः । पुं० सोमवल्के । बब्बूर० हि०भा० । इतिरत्नमाला ॥
ब्रह्मशासनम् । न० ब्रह्मविचारगृहे । धर्म्मकीलके । ब्रह्मणआज्ञायाम् ॥ पत्रविशेषे ॥
ब्रह्मसंस्थः । पुं० मुख्यपरिव्राजि । ब्रह्मणिसम्यक्स्थिते । निवृत्तसर्वकर्मतत्साधने० परिव्राज्यस्याश्रमिणि० परमहंसे ॥ ब्रह्मणोपरमात्मनि०सम्यगव्यभिचारिणिस्थितिर्निष्ठायस्यपरब्रह्मसाक्षात्कारवतः सः ॥ निवृत्तकर्म्माभिचक्षएवब्रह्मसंस्थइतिभाष्यम् ॥
ब्रह्मसंस्पर्शः । पुं० ब्रह्मतादात्म्ये ॥
ब्रह्मसंहिता । स्त्री० भगवतसिद्धान्तसङ्ग्रहग्रन्थविशेषे ॥ पञ्चाध्यायगतसम्यग्भगवद्ब्रह्मसंहिता । कृष्णोपनिषत्सारैः सञ्चिताब्रह्मणोदितेति जीवगोस्वामी ॥
ब्रह्मसत्रम् । न० अध्यापने ॥ आत्मनोविचारे ॥ यत्रसमानाएवब्रह्मवादिनोयजमानाअध्वर्य्वादयोभावेनब्रह्ममीमांसन्ते तद्ब्रह्मसत्रमित्युच्यते ॥
ब्रह्मसभा । स्त्री० चतुर्मुखसभायाम् ॥ सभाविशेषे ॥ यथा । यस्मिन्देशेनिषीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रयः । राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदुः ॥ ब्रह्मणः सभेवसभा ॥
ब्रह्मसंभवः । पुं० द्विपृष्ठनामकजैनविशेषे ॥
ब्रह्मसर्प्पः । पुं० सर्प्पविशेषे । हलाहले ॥
ब्रह्मसात् । अ० ब्रह्माधीने ॥
ब्रह्मसायुज्यम् । न० ब्रह्मत्वे ॥ युनक्ति । युजिर् । इगुपधेतिकः । युजेनसह । तेनसहेतिबहुव्रीहिः । वोपसर्जनस्येतिसहस्यसः । यद्वा । योजनंयुक् । सम्पदादित्वात्क्विप् । सहयुजा । सयुजश्चसयुजोःभावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । ब्रह्मणः सायुज्यं ॥
ब्रह्मसावर्णिः । पुं० दशमेमनौ ॥
ब्रह्मसुवर्चला । स्त्री० सुवर्चलायाः

प्रभेदे ॥ अयं तिक्ताकषायोष्णासरारूक्षालघुः कटुः । निहन्तिकफपित्तास्रश्वासकासारुचिग्रहान् ॥ विस्फोटकुष्ठमेहास्रयोनिरुक्कृमिपाण्डुता ॥

ब्रह्मसूः । पुं० झषकेतौ । कामदेवे ॥ अनिरुद्धे । उषापतौ ॥ ब्रह्मतपः सुवतिचालयति । षूप्रेरणे । अन्येभ्योपीतिक्विप् । इतिकामपक्षे । अनिरुद्धपक्षेतु । ब्रह्माणं सूतवान् । कल्पान्तरे किलानिरुद्धमूर्त्तेर्भगवतोब्रह्माजातः ॥ तथाचब्रह्मपुराणम् । अनिरुद्धात्ततोब्रह्मातन्नाभिकमलोद्भवः ॥ इति ॥

ब्रह्मसूत्रम् । न० यज्ञसूत्रे । पवित्रे । यज्ञोपवीते ॥ व्याससूत्रे ॥ ब्रह्मसूच्यते० एभिरितिव्याख्यातारः ॥ तटस्थलक्षणपरेषूपनिषद्वाक्येषु ॥

ब्रह्मसूनुः । पुं० इक्ष्वाकुवंशोद्भवराजविशेषे । ब्रह्मदत्ते ॥

ब्रह्मस्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्थूणा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्तेयी । त्रि० आचार्यानुमतिंविनायेनकेनापिप्रकारेणवेदंगृह्णाति । यथाहमनुः । ब्रह्मयस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् । सब्रह्मस्तेयसंयुक्तो नरकंप्रतिपद्यतइति ॥

ब्रह्मस्वम् । न० ब्राह्मणसम्बन्धिधने ॥ तद्धरणे दोषोयथा । ब्रह्मस्वंवागुरुस्वंवादेवस्वंवापियोहरेत् । सकृतघ्नइतिज्ञेयोमहापापीचभारत ॥ यवटोदेवसेतुसोपियावदिन्द्रशतंशतम् । ततोभवेत्सुरापीतिस्ततः शूद्रस्ततः शुचिरितिब्र० वै० पु० ॥

ब्रह्महत्या । स्त्री० ब्राह्मणवधे । ब्राह्मणस्यहननजन्ये महापातकविशेषे ॥ ब्राह्मणप्राणवियोगरूपफलके व्यापारे ॥ सचव्यापारः साक्षादन्यंवानियुज्य । तथागोहिरण्यादिनिमित्त कार्यकस्यापि तदुद्देशेन ब्राह्मणमरणेब्रह्महत्या । एवञ्चशास्त्रतोयस्यब्राह्मणहन्तृत्वंप्रतीयते० सएवब्रह्महन्तेतिज्ञेयम् ॥ ब्रह्मणोहननम् । हन० ० । हनस्तचेति० हन्तेर्भावेक्यप्० तकारश्चान्तादेशः ॥ अनृतञ्चसमुत्कर्षेराजगामिचपैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानिब्रह्महत्ययेति मनुः ॥ निद्राभङ्गः कथाच्छेदोदम्पत्योःप्रीतिभेदनम् । शिशुमातृविभेदश्चब्रह्महत्यासमंस्मृतमिति देवीभागवतम् ॥

ब्रह्महा । पुं० ब्रह्मघ्ने । ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ श्वसूकरखरोष्ट्रा

णां गोजाविमृगपक्षिणाम्। चाण्डालपुक्कसानाञ्च ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ ब्रह्माणं ब्रह्म वा हतवान्। हन० ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप्॥ ब्रह्मज्ञानभवत्यन्यो ब्रह्महा वृषलीपतिः। यस्तस्यामाहितो गर्भः स तेन ब्राह्मणो हतः॥

ब्रह्महुतम्। न० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे। नृयज्ञे। अतिथिपूजने॥

ब्रह्माक्षरम्। न० प्रणवे॥

ब्रह्माग्रभूः। पुं० क्रतुपशौ। घोटके॥

ब्रह्माञ्जलिः। पुं० वेदपाठकालाञ्जलौ। अध्ययनस्यादावन्ते च गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्वकोऽञ्जलौ॥ ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा। संहत्य हस्तावध्येयं स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृत इति मनुः॥

ब्रह्माणी। स्त्री० ब्रह्मणः पत्न्याम्॥ ब्रह्माणमणति कीर्त्तयति॥ अण शब्दे। कर्म्मण्यण्। ङीप्॥ यद्वा। ब्रह्माणमानयति० जीवयति। अन प्राणने। अस्मात् कर्म्मण्यणि० णेरनिटीति णिलोपे० टिड्ढेति ङीपि० पूर्वपदात् संज्ञायामिति णत्वे० ब्रह्माणीति रूपसिद्धिः। अन्यथा छन्दस्यकरणे तिसूत्रे ब्रह्मन्शब्दस्य पाठाभावाद्रामुगनुपपन्न एव। दुर्गायाम्॥ ब्रह्माणी ब्रह्मजननात् ब्रह्मरूपरा मतेति देवीपुराणम्॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये॥ राजरीतौ। पित्तलविशेषे।

ब्रह्माण्डम्। न० भुवनकोषे। विश्वगोलके॥ चतुर्दशलोकाः स्थावरजङ्गमभूतलोकालोकपर्वततद्वाह्यपृथिवीतद्वाह्यसमुद्रैः सहिता ब्रह्माण्डमित्युच्यते॥ अथ ब्रह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः। भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्यायास्वधिष्ण्यगगनेचरचक्रकक्षाः। लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरिप्रदिष्टा ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं समस्तमिति॥ द्वादशैवसहस्राणि ब्रह्माण्डं शताधिकमित्युक्तसंख्याके महापुराणविशेषे॥ महादानविशेषे॥

ब्रह्माण्डकपालम्। न० योजनार्बुदकोटिविस्तृते॥

ब्रह्मात्मभूः। पुं० अश्वे॥

ब्रह्मादनी। स्त्री० हंसपद्याम्॥

ब्रह्माद्रिः। पुं० गिरिविशेषे॥

ब्रह्माद्रिजाता। स्त्री० गोदावर्याम्।

ब्रह्मानुभवः। पुं० अविषयतयैव विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे॥ ब्रह्मणोऽनुभवः॥

ब्रह्मापेतः । पुं॰ माघमासे सूर्य्यनिकटस्थितराक्षसे ॥

ब्रह्मारण्यम् । न॰ वेदपाठभूमौ ॥ वनवि॰ ॥

ब्रह्मार्पणम् । न॰ ब्रह्मणर्पितसमर्पणे ॥ तत्प्रकारउक्तः कूर्म्मपुराणे यथा । ब्रह्मणादीयते देयं ब्रह्मणे सम्प्रदीयते । ब्रह्मैव दीयते चेतिब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ नाहं कर्त्तासर्व्वमेतद्ब्रह्मैवकुरुते तथा । एतद्ब्रह्मार्पणम्प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रीणातुभगवानीशः कर्म्मणानेन शाश्वतः । करोतिसततंबुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदंपरम् ॥ यद्वाफलानांसन्यासंप्रकुर्यात्परमेश्वरे । कर्म्मणामेतदप्याहु र्ब्रह्मार्पणमनुत्तममिति ॥

ब्रह्मावर्त्तः । पुं॰ देशवि॰ । तपोवटे ॥ सरस्वतीदृषद्वत्यो र्देवनद्योर्यदन्तरम् । तंदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्त्तंप्रचक्षते ॥ तीर्थविशेषोयं ॥

ब्रह्माश्रमः । पुं॰ ब्रह्मज्ञानसाधनीभूतेसंन्यासाश्रमे ॥

ब्रह्मासनम् । न॰ ध्यानयोगासने । ध्यानंप्रत्ययैकताननताच॰ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तयोरासनम् ॥ यद्वा । ध्यानस्ययोगउपायः॰ ध्यानमेवयोगोवा । तस्यासनमित्यर्थः ॥ ब्रह्मणः सम्बन्धिन्यासने ॥

ब्रह्मास्त्रम् । न॰ ब्रह्मस्वरूपास्त्रे । ब्राह्मे ॥

ब्रह्मास्त्रविद्या । स्त्री॰ वगलामुख्याम् । पीताम्बरायाम् ॥

ब्रह्मिष्ठः । त्रि॰ ब्रह्मविदि ॥ अतिशयेनब्रह्मवान् । मतुवन्ताद्ब्रह्मशब्दादिष्ठन् । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् । नस्तद्धितइतिटिलोपः ॥

ब्रह्मिष्ठा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ ब्रह्मिष्ठावेदमातत्वाद्गायत्रीचरणाग्रजा । वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणी ।

ब्रह्मी । स्त्री॰ फञ्जिकायाम् ॥ शाकविशेषे । मत्स्याक्ष्याम् । सुरमायाम् ॥ पङ्कगडकमत्स्ये ॥

ब्रह्मीघृतम् । न॰ औषधविशेषे । सारस्वतघृतमितिख्याते ॥ यथा । समूलपत्रामुत्पाट्यब्रह्मींप्रक्षाल्यवारिणा । उलूखलेक्षोदयित्वारसंवस्त्रेणगालयेत् ॥ रसेचतुर्गुणेतस्मिन् घृतप्रस्थंविपाचयेत् । हरिद्रामालतीकुष्ठंवृहतीसहरीतकी ॥ एतेषां पलकैर्भागैः शेषास्तुकार्षिकाः स्मृताः । पिप्पल्योथविडङ्गानिसैन्धवं शर्कराबचा ॥ सर्व्वमेतत्समालोड्य शनैर्मृद्वग्निनापचेत् । एतत्प्राशितमात्रेणवाग्विशुद्धिः प्रजायते ॥ सप्तरात्रप्रयोगेणकिन्नरैः सहगीयते ॥

अर्द्धराचप्रयोगेणस्वरोभवतिकौलि-
क : ॥ मासमेकंप्रयोगेणभवेच्छ्रु
तिधरोनर : । पञ्चगुल्मान्प्रमेहांश्च
कासंपञ्चविधंजयेत् ॥ वन्ध्यानांचैव
नारीणांनराणामल्परेतसाम् । घृतं
सारस्वतंनामबलवर्णवपु : प्रदमिति
चिकित्सारत्नसङ्ग्रह : ॥

ब्रह्मोद्यम् । त्रि० ब्रह्मणोवेदस्यवदने
। ब्रह्मवद्ये ॥ वद : सुपिक्यप् ॥
ब्रह्मोद्याश्चकथा : कुर्यात्पितृणामे
तदीप्सितम् ॥

ब्रह्मोपनिषद् । स्त्री० वेदगुह्ये ॥

ब्रह्मोपनेता । पुं० पलाशवृक्षे ॥

ब्रह्मौदनम् । न० यज्ञेऋत्विग्भ्योद
त्तेऽन्ने ।

ब्राह्म : । पुं० ब्रह्मोपासके । ब्रह्मा
राधनतत्परे ॥ ब्रह्मास्त्रे ॥ बिवाह
विशेषे । वरमाहूययथाशक्त्यलङ्कृता
या: कन्यायादाने ॥ यथा । आच्छा
द्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम्
। आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्म :
सउच्यते ॥ जननंचापिमरणं-
शरीराणांयथासकृत् । दानंत
थैवकन्यायाब्राह्मोद्वाह : सकृत्सकृ
त् ॥ ब्रह्मणइवायम् । नतुब्रह्म
देवतात्वंविवाहस्यसम्भवति ॥ ना
रदे ॥ न० ॥ मानसेसरसि ॥ ब्रह्म
तीर्थे ॥ अङ्गुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मंतीर्थं
प्रचक्षते ॥ अनेनद्विजस्याचमनं य
था । अन्तर्जानुशुचौदेशेउपविष्ट
उदङ्मुख : । प्राग्वाब्राह्मेणतीर्थेन
द्विजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठोत्तर
तोरेखायापाणेर्दक्षिणस्यच । एतद्
ब्राह्ममितिख्यातंतीर्थमाचमनायवै
ब्रह्मपुराणे ॥ त्रि० ब्रह्मदेवताके
॥ ब्रह्मादेवताऽस्य । सास्यदेवतेत्य
ण् । ब्रह्मोजातावितिसाधु: ॥ तस्ये
दमित्यण्वा ॥ नस्तद्धितइतिटिलोप

ब्राह्मण : । पुं० प्रथमवर्णेसत्त्वप्रधाने
द्विजातौ । अग्रजन्मनि । भूदेवे ।
वाडवे । विप्रे । वक्त्रजे । वर्णज्येष्ठे
। षट्कर्मणि । द्विजोत्तमे । द्विजे ॥
ब्राह्मणोजङ्गमामूर्ति:श्रीविष्णो : प-
रमात्मन : । अतएवहिविख्याता
भूदेवास्ते महामते ॥ राज्ञोब्राह्मण:
पितृवन्मान्यउक्तोमनुना । ब्राह्मणं
दशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् । पिता
पुत्रौविजानीयात्ब्राह्मणस्तुतयो :
पितेति वचनात् ॥ जात्याकुलेनवृ-
त्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनच । एभिर्युक्तो
हियस्तिष्ठेन्नित्यंसद्विजउच्यते ॥ इ०
वह्निपुराणम् ॥ अपिच । तप : श्रु
तञ्चयोनिश्चएतद्ब्राह्मणकारकम् ।
तप : श्रुताभ्यांयोहीनोजातिब्राह्म
णएवस : ॥ अविदुषोब्राह्मणस्यापू
ज्यत्वंयथा । अविद्वान्ब्राह्मण:कोपि
नैवपूज्य: कदाचन । आहारादधि
कंनैवदेयंमूर्खायकर्हिचित् इतिभाग

वतम्॥ ब्राह्मणस्यतुदेहोयंनकामार्था
यजायते । कृच्छ्राय तपसेप्रेत्यत्व
नुपमंसुखमितिभारते मोक्षधर्मेपाव
काध्ययनाध्यायः । १४५ ॥ अस्य-
वर्ज्जनीयानिकर्माण्याहनारदः ।
। ज्याकर्षणंशत्रुनिवर्हणञ्चकृषिर्वणि
ज्यापशुपालनञ्च । शुश्रूषणञ्चापि-
तथार्थहेतोरकार्यमेतत्परमंब्राह्मण
स्य ॥ राजप्रेष्यंकृषिधनंजीवनञ्च
वणिज्यया । कौटिल्यंकौलटीयंच
कुषीदंचविवर्ज्जयेत ॥ शूद्रोराजन्
सभवतिधर्मापेतोदुराचरः । वृषलीं
रमतेयस्तुपिशुनोनर्तनस्तथा ॥ ग्रा
मप्रेष्योविकर्माचयोद्विजश्चरिताच्च्यु
तः । वेदानपिजपन्शूद्रैः समः
सपरिकीर्तितः ॥ कृत्येषुवर्ज्जनीयो
सौवैदिकेतान्त्रिकेपिच । निर्मर्यादे
चाशुचौक्रूरवृत्तेहिंसात्मकेत्यक्तध-
र्मेश्ववृत्ते । हव्यञ्चकव्यंचनदेयमेवदा
नंचदत्तंविफलंभवेदिति ॥ ब्राह्मणी
क्षत्रियावैश्यासुब्राह्मणाज्जातोब्रा
ह्मणाज्जातोब्राह्मणः । यथा ।
ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणः
स्यान्नसंशयः । क्षत्रियायास्तुयः
पुत्रोब्राह्मणः सोप्यसंशयः ॥ क्ष
त्रियायांयथैवस्याद्वैश्यायामपिचैव
हीतिमहाभारते : दानधर्मः ॥ ब्र
ह्मणोऽपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् ।
अन्निति० टिलोपोन ॥ यद्वा । ब्रह्

म० वेदः । तदधीतेवेदवा तदधीते
तद्वेदेत्यण ॥ अपरोक्षीकृतपरमार्थ
तत्वे० ब्रह्मविदि ॥ यन्नसन्तंनचा
सन्तंनश्रुतंनबहुश्रुतम् । नसुवृत्तं-
नदुर्वृत्तंवेदकश्चित्सब्राह्मणः ॥
गूढधर्माश्रितोविद्वान्अज्ञातचरितं
चरेत् । अन्धवज्जडवच्चापिमूकव-
च्चमहींचरेत् ॥ नक्रुध्येन्नप्रहृष्येच्च
मानितोमानितश्चयः । सर्वभू-
तेष्वभयदस्तंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥
अनाशिषमनारम्भंनिर्नमस्कारम-
स्तुतिम् । अक्षीणंक्षीणकर्माणं
तंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ अक्षीणं
पूर्णम् ॥ अनुत्तरीयवसनमनुपस्ती
र्णशायिनम् । बाहूपधानीयंशान्तं
तंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ येनकेनचिदा
च्छन्नोयेनकेनचिदाशितः । यत्रक्व
चनशायीचतंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥
कन्थाकौपीनवासास्तुदण्डधृग्ध्यान
तत्परः । एकाकीरमतेनित्यंतंदेवा
ब्राह्मणंविदुः ॥ योहेरिवगणाद्भी
तः सन्मानान्नरकादिव । कुणपा
दिवयःस्त्रीभ्यस्तंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥
येनपूर्णमिवाकाशंभवत्येकेनसर्वदा
। शून्यंयस्यजनाकीर्णंतंदेवाब्राह्मणं
विदुः ॥ संन्यासिनि ॥ अमौनञ्चमौ
नञ्चनिर्विद्याथब्राह्मणइतिश्रुतिः ।
ब्राह्मणोबृहवाक्यार्थः साक्षादित्या
दिलक्षणः । ब्राह्मण्यंगौणमन्यस्य-

ब्रह्मवोधार्हजन्मन : । विप्रजन्मनो ब्रह्मधीयोग्यत्वात्तत्रब्राह्मणशब्दो- गौण: । विदुषिमुख्यइत्यर्थ: । ब्रह्म णोवेदस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

ब्राह्मणम् । न० ब्रह्मसङ्घाते । विप्रस मूहे ॥ मन्त्रेतरवेदभागे ॥ सचविधि वचनत्वे नार्थवादवचनत्वे नअनुवा- दवचनत्वे नचत्रिधास्मृत : ॥

ब्राह्मणक : । पुं० आयुधजीविब्राह्म णानांदेशे॥ ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञा यांकन् ॥

ब्राह्मणकीय: । त्रि० ब्राह्मणकेजाते ॥ ब्राह्मणकोनामजनपद :० यत्र ब्राह्मणाआयुधजीविन:० तत्रजात: । छ : ॥

ब्राह्मणचाण्डाल : । पुं० ब्राह्मण्यां शूद्राज्जाते ॥

ब्राह्मणधनम् न० ब्राह्मणानांसमता दिरूपेवित्ते ॥ नैतादृशंब्राह्मणस्या स्तिवित्तं यथैकतासमतासत्यताच । शीलंस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंतत- स्ततश्चोपरम:क्रियाभ्य: । बृहमस्वे ॥

ब्राह्मणप्रिय : । पुं० नारायणे० भग वति०वासुदेवे ॥ ब्राह्मणानांप्रिय: । ब्राह्मणा : प्रियाअस्यवा । घ्नन्तंश पन्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेद्य थाहम् । सपापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो वध्यश्चदण्ड्यश्चनचास्मदीय : ॥ इति भगवद्वचनम् ॥ अपिच । यंदेवंदेव कीदेवीवसुदेवादजीजनत् । भौमस्य ब्रह्मणोगुप्त्यै दीप्तमग्निरिवारणिरि तिभारतम् ॥

ब्राह्मणब्रुव : । पुं० जातिब्राह्मणे । जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे । योब्रा ह्मण : क्रियारहितआत्मानंब्राह् मणंब्रवीतिसइत्यर्थ : ॥ यथा । वि- प्र : संस्कारयुक्तोनित्य सन्ध्यादिक र्मय : । नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह् मणब्रुवउच्यते ॥ युक्त:स्यात्सर्वसंस्का रैर्हि अस्तुनियमव्रते : । कर्मकिञ्चि न्नकुरुतेवेदोक्तं ब्राह्मणब्रुव: ॥ गर्भा धानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच । नकर्मकृन्नचाधीतेसज्ञेयो ब्राह्मण- ब्रुव : ॥ अध्यापयतिय : शिष्यान् नाधीतेवेदमुत्तमम् । गर्भाधानादिसं स्कारैर्युत : स्याद्ब्राह्मणब्रुव : ॥ इति ॥ तस्मै दानेफलविशेषोयथा । सममब्राह्मणे दानंद्विगुणं ब्राह्म णब्रुवे । अधीतेशतसाहस्रमनन्तं वेद पारगे ॥ इ० मनु : ॥

ब्राह्मणयष्टिका । स्त्री० फञ्जिकायाम् । पद्माय म् । भार्ग्याम् । वाहमने टी० इ० भा० भारङ्गी० इ० च० ॥

ब्राह्मणयष्टी । स्त्री० अङ्गारवल्ल्याम् । वालियशाके । भार्ग्याम् ॥

ब्राह्मणहित : । त्रि० ब्राह्मणस्य हितकारिणि । ब्रह्मण्ये ॥ यद्ब्रा ह्मणस्यकुशलं तदेवसततंवदेत् ।

तूष्णीमासीतनिन्दायांकुर्वन्भैक्ष्यमात्मन: ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ ब्राह्मणे विहितानिशास्त्राणि०उपचाराद्ब्राह्मणानि । तानिशंसति । ब्राह्मणाच्छंसिनउपसङ्ख्यानमित्यलुक् । द्वितीयार्थपञ्चम्युपसङ्ख्यानादेव ॥ अयंशब्दश्छांदस: । ब्राह्मणाच्छंसिन: छन्दसीत्युपसंख्यानात् ॥

ब्राह्मणाच्छंसीयम् । न० ब्राह्मणाच्छंसिनऋत्विग्विशेषस्यकर्मभावयो: ॥ छोचाभ्यश्छ: ॥

ब्राह्मणायन: । पुं० शुद्धसन्तानजेविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्य: फक् ॥

ब्राह्मणिका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्राह्मणी । स्त्री० विप्रभार्यायाम् । ब्राह्मणपत्न्याम् ॥ ब्राह्मणइयम् । तस्येदमित्यण् । शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् ॥ फञ्जिकायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ वरट्याम् ॥ पिपीलिकाभेदे । स्थूलशीर्षिकायाम् ॥ रक्तपुच्छिकाख्यजन्तौ । ब्राह्मनी० इ० भा० ॥

ब्राह्मण्यम् । न० ब्राह्मणत्वे ॥ ब्राह्मणस्यकर्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्य:कर्मणिचेतिष्यञ् ॥ ब्राह्मण्यंबहुभिरवाप्यतेतपोभिस्तल्लब्ध्वानरतिपरेणखेलितव्यम् । स्वाध्यायेतप-

सिद्धमेचनिन्त्ययुक्त: स्वेमार्थीकुशलपर: सदायतस्वेतिभारतेशान्तौ मोक्षधर्मेपावकाध्ययनम् ॥ पाणिडत्यवाच्यमौनानिश्रवणादीनितैरयम् । भवतिब्राह्मणस्तत्रब्राह्मण्यंब्रह्मरूपता ॥ विप्रवृन्दे ॥ ब्राह्मणानांसमूह: । ब्राह्मणवबाडवाद्यन् ॥ त्रि० ब्राह्मणहिते ॥ ब्राह्मणेषु हित: । यत् ॥ ब्राह्मणेभ्योहितोवा ॥

ब्राह्मस्थ: । पुं० तृणभेदे । मुञ्जे । इठतृणे ॥

ब्राह्ममुहूर्त: । पुं० अरुणोदयकालस्य प्रथमदण्डद्वये ॥ ब्राह्ममुहूर्त्तमाहपितामह: । रात्रेश्चपश्चिमेयामेमुहूर्त्तोब्राह्मउच्यते । पश्चिमेयामेशेषाह्वप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरेब्राह्मोमुहूर्त्तइतिमदनपारिजातात् । तत्रापिसूर्योदयात्प्रागर्द्धप्रहरेद्वौमुहूर्त्तौ ० तत्राद्योब्राह्म: ० द्वितीयोरौद्र: । ब्राह्मस्यासौमुहूर्त्तश्च ॥ ब्रह्मणोमुहूर्त्ते ॥ सतु ० एकमनुस्थितिकाल: । द्विविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम् मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागस्ततुर्दशइतिलिङ्गपुराणम् ॥

ब्राह्मावधूत: । पुं० अवधूतविशेषे ॥ ब्रह्ममन्त्रोपासकायेब्राह्मणक्षत्रियादय: । गृहाश्रमेवसन्तोपिचेयास्तेयतय: प्रिये ॥

ब्राह्माहोरात्र : । पुं० ब्रह्मणोदिनयामिन्यो : । द्वयोर्दैवयुगसहस्रयो : ॥ दैवै : षष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतैर्दिव्यंवर्षम् । तैर्द्वादशभि : सहस्रैर्मानुषंचतुर्युगम् । तच्चदेवानामेकंयुगम् । तत्सहस्रंब्रह्मणोदिनंभूतानांस्थितिकाल : । तावत्येवरात्रि : प्रलयकाल : ॥ ब्राह्मस्तासावहोरात्रश्च ॥

ब्राह्मी । स्त्री० भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अष्टमातृकान्तर्गतमातृकाविशेषे । ब्रह्मण : शक्ती ॥ शाकप्रभेदे । हिलमोचिकायाम् । हिलिंचा० इ० गौ० दे० भा० ॥ पञ्जिकायाम् ॥ रोहिणीनक्षत्रे ॥ वाराहीकन्दे ॥ महाज्योतिष्मत्याम् । वडीमालकङ्गुनी० इ० भा० ॥ मत्स्यप्रभेदे । पङ्कगडके ॥०॥ स्वनामप्रसिद्धायामोषध्याम् । सोमवल्लर्याम् । सौम्यलतायाम् । मण्डूकमातरि । मेध्यायाम् । ब्राह्मीहिमासरातिक्ता लघुर्मेध्याच शीतला । कषायामधुरास्वादुपाकायुष्यारसायनी ॥ स्वर्यास्मृतिप्रदाकुष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित् । विषशोथज्वरहरीतद्वन्मण्डूकपर्णिनी ॥ मत्स्याख्याम् । मक्षिकौ० क्षक्षमक्षरिया० इ० प्र० पुष्पशाके ॥ वृहन्मण्डूकम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मीजाता-

विति टिलोपेटिड्ढेतिङीप् ॥

ब्राह्मीकन्द : । पुं० वाराहीकन्दे ॥

ब्राह्मीघृतम् । न० मेधाकरौषधविशेषे ॥ पश्यमेधाम् ॥

ब्रीहि : । पुं० यवादिसामान्यधान्ये ॥ आशुधान्ये ॥ अस्यसामान्यनामगणनागुणाश्चयथा । धान्यंभोग्यश्च भोगार्हमन्नाद्यंजीवसाधनम् । तच्च तावत्त्रिधाज्ञेयंशूकशिम्बीतृणाह्वयम् ॥ ब्रीह्याद्किंतदिहशूकसमन्वितं स्यात्तच्छूकधान्यमथमुद्गमकुष्ठकादि । शिम्बीनिगूढमितितत्प्रवदन्तिशिम्बीधान्यंतृणोद्भवमथोतृणधान्यमन्यत् ॥ तत्रत्रिदोषशमनंलघुशूकधान्यंतेजोबलातिशयवीर्यविवृद्धिदायि । शिम्बीभवंगुरुहिमस्वविबन्धदायिवातालकन्तुशिशिरंतृणधान्यमाहु : ॥ देशेदेशेशूकधान्येषुसङ्ख्यात्तातुंशक्यानोमरैर्देवतैर्वा । तस्मादेषांयेषुभोगोपभोगास्तान्यस्माभिर्व्याक्रियन्तेकियन्ति ॥ शालय : कलमारुच्याब्रीहिश्चषानृपप्रिया: । धान्योत्तमाश्चविज्ञेया: कैदारा : सुकुमारका: ॥ राजान्नषष्टिकसितेतरक्तमुण्डस्थूलासुगन्धतिरियादिकशालिसंज्ञा : । ब्रीहिस्तथेतिदशधाभुविशायना : स्युस्तेषांक्रमेणगुणनामगणंब्रवीमि ॥ ब्रीहिगौरोमधुरशिशिर : पित्तहारीकषाय:

स्निग्धोबद्ध्य : कृमिकफश्वासापर स्मापहश्च । पुष्टिं दत्ते श्रमग्रमनकृद् वीर्यवृद्धिं विधत्ते रुच्योत्यन्तं जनयति मुदंशातकृम्भं चकोना : ॥ इतिरा जनिर्घण्टः ॥ अपिच । वार्षिका : कथिता: शुक्लाव्रीहयोाशुपाकिन: । कृष्णव्रीहि: पाटलश्चकुक्कुटाण्डक इत्यपि ॥ शालामुखोजतुमुखइत्या द्याव्रीहय: स्मृता : । कृष्णव्रीहि : सविज्ञेयोय : कृष्णतुषतण्डुल: ॥ पाटल : पाटलापुष्पवर्णकोव्रीहिरु च्यते । शालमुख : कृष्णशूक : कृ ष्णतण्डुलउच्यते ॥ लाक्षावर्णंमुखय स्यज्ञेयोजतुमुखस्तुस : । व्रीहय : कथिता : पाकेमधुरावीर्यतोहिमा: ॥ अल्पाभिष्यन्दिनोबद्धवर्चस्का : षष्टिकै : समा : । कृष्णव्रीहिर्वर स्तेषांतस्मादल्पगुणा : परे ॥ इति भावप्रकाश : ॥ वर्द्धतिउपचयंग च्छति । वृहव्रवृद्धौ । इगुपधात्किदि तीन् । पृषोदरादि: ॥ व्रीयते व्रीह्यस्या म् । बाहुलकात्‌०हिक्‌वा ॥ यद्वा । व्रीणाति । व्रीवरणे । व्रीहिशाल्योर्ढ गितिज्ञापकात्‌०हिक् ॥ व्रीहि: फ लम्‌ ०व्रीहि : । बिल्वादिभ्योण् । फलपाकशुषामितिलुपि० युक्तवद्भा व : ॥

व्रीहिक: । त्रि० धान्यविशिष्टे । व्री हिणि ॥ व्रीह्यादित्वात्ठन् ॥

व्रीहिकांचन : । पुं० मसूरे ॥

व्रीही । त्रि० व्रीहिमति०क्षेत्रादौ । व्रैहिकै । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

व्रीहिपर्णी । स्त्री० शालिपर्ण्याम् ॥

व्रीहिभेद : । पुं० अणौ । चीणा० इ० भा० प्र० धान्ये ॥

व्रीहिमय : । पुं० पुरोडाशे ॥ व्रीहि- विकार : । व्रीहिपुरोडाश इतिम यट् ॥

व्रीहिराजिक : । पुं० कङ्गुधान्ये ॥ चीनकधान्यम् ॥

व्रीहिश्रेष्ठः । पुं० शालिधान्ये ॥

व्रीह्यगारम् । न० धानागृहे । कुसूले ॥

ब्रुवन् । त्रि० कथयति ॥

ब्रुवाण : । त्रि० आचक्षाणे । वक्तरि ॥

व्रूहि । अ० प्रैषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥ अवसरे ॥

व्रैह : । त्रि० व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । त्रि० आशुधान्योत्पयुक्त भूम्लौ । धान्यसामान्यस्यकलमा देसोत्पत्तियोग्ये क्षेत्रे ॥ व्रीहीणां भवनं क्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् ॥

—+— —*— —+—

भ : । पुं० भवर्णे । भकारे ॥ भृगु नन्दने । शुक्राचार्ये ॥ भ्रमरे ॥ आदिगुरौत्रिकले० ऽ ।० ॥ भ्रांतौ ॥ न० उडुनि । नक्षत्रे ॥ राशौ । क्षेत्रे । ग्रहे ॥ भाति । भादीप्तौ । अन्येष्वपीतिड : ॥

भक्त :

भक्तूटम् । न० वैवाहिकविचारोप योगिनिपोटकविशेषे ॥ यथा । एक राशौच दम्पत्यो : शुभंस्यात्स मसप्तके । चतुर्थे दशके चैवहती यैकाट्शेतघति ॥

भक्त : । त्रि० भक्तियुक्ते । ततपरे । पूज्यविषयकानुरागोभक्ति : ० तद्वति । भगवदनुरक्तिविशिष्टे । शरणागतत्वे सत्यत्यन्तप्रीतिमति ॥ भज्यते स्म । भजसेवायाम् । कर्मणिक्त : ॥ भक्तत्यागेदोषउक्त: श्रीदेवीभागवते ॥ ब्रह्मस्वामु रापानंगोवध: स्त्रीवधस्तथा । तुल्य मेभिर्महत्पापं भक्तत्यागादुदाहृ तम् । भजन्तं भक्तमत्याज्यं त्यज त : स्यात्कथं सुखमिति ॥ न० अन्ने । अन्धसि । ओदने । भात ० इ० भा० । तस्यविधिर्गुणाश्च । यथा । जलेचतुर्दशगुणे तण्डुला नांचतुष्पलम् । विपचेत्स्त्रावये न्मंडं तद्भक्तं मधुरं लघु ॥ चक्रदत्त स्तु । अन्नंपंचगुणे तोये यवागूंषड्गु णेपचेत् । अत्रान्नं भक्तम् ॥ अपि च । सुधौतांस्तंडुलान्स्फीतां स्तोये पंचगुणे पचेत् । तद्भक्तं प्रस्न तं चोष्णं विशदं गुणवन्मतम् ॥ भक्तं वह्निकरंपथ्यं तर्पणं रोचनं लघु । अधौतमस्रुतं शीतं गुर्व रुच्यंकफप्रदम् ॥ अपिच । वारिणा भूरिणाशालितण्डुलान्क्षालितान् बहु । तत्रं वासिच्यतत्तप्तं स्थाल्य ग्निविधि: क्षिपेत् ॥ तत: पयो घृतं क्षिपत्वाप्रस्विन्नान्स्त्रावयेदिमा न् । राजार्हं तद्भवेद्भक्तं गन्धवर्ण रसान्वितम् ॥ यस्यधान्यस्ययद्भ क्तं तस्यतद्गुणमादिशेत् । भक्तं ल घुपुराणस्यशालेस्तच्चिपिटोगुरु : ॥

भक्तकर : । पुं० कृत्रिमधूपे ॥

भक्तकार : । पुं० पाचके । औदनि के ॥ भक्तंकरोति । डुकृञ्० क र्मण्यण् ॥

भक्ततूर्यम् । न० नृपाभीरे । भूभु जांभोजनकालावेदके वाद्यविशे षे ॥

भक्तदास : । पुं० पंचदशदासान्तर्गत दासविशेषे । दुर्भिक्षे पिभक्तेना ङ्गीकृतदास्ये ॥

भक्तमण्ड : । पुं० अन्नाग्ररसे । मास रे । मांड० इ० भा० ॥

भक्तवत्सल : । पुं० श्रीहरौ । भ क्ता : वत्सलायस्य ॥ त्रि०. भक्तस्ने हवति ॥

भक्ति : । स्त्री० विभागे ॥ गौणवृत्तौ ॥ भङ्ग्याम् ॥ श्रद्धायाम् । भजने ॥ अनुरक्तौ ॥ अनुरागविशेषे ॥ पूज्येष्वनुरागोभक्तिरित्युपदेश : ॥ परमेश्वरविषयेपरमप्रेमणि । न चेष्टदेवात् परमस्तिकिंचिदिति

बुद्धिपूर्विकायां प्रीतौ ॥ उपासनायाम् । उपास्याकारचित्तवृत्त्या वृत्तिरूपायांपरिपक्वनिदिध्यासना ख्यायांश्रवणमननाभ्यासफलभूताया मनुरक्तौ । तात्पर्य्यं ॥ जन्मान्तर सहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभिः । नराणांक्षीणपापानांकृष्णे भक्तिःप्रजायते ॥ उक्तानिलक्षणानिगौतमीयतन्त्रे । देवतायांचमन्त्रे च तथा मन्त्रप्रदेगुरौ । भक्तिरष्टविधायस्य तस्यकृष्णः प्रसीदति । तद्भक्तजनवात्सल्यं पूजायांचानुमोदनम् । सुमनाश्चर्चयेन्नित्यं तदर्थे दम्भवर्जनम् ॥ तत्कथाश्रवणे रागस्तदर्थे चाङ्गविक्रिया । तदनुस्मरणंनित्यं ०यस्तन्नाम्नोपजीवति । भक्तिरष्टविधाह्येषा यस्मिन्म्लेच्छेऽपिवर्त्तते । समुनिः सत्यवादीचकीर्त्तिमान्सभवेन्नरः ॥ श्रीभागवते प्रह्लादोक्तिर्यथा । श्रवणं कीर्त्तनं विष्णोःस्मरणम्पादसेवनम् । अर्च्चनंवन्दनंदास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् । इतिपुंसार्पिताविष्णौभक्तिश्चेन्नवलक्षणा । क्रियते भगवत्यद्धा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥ इति ॥ उदाहरणम् यथा । विष्णोस्तुश्रवणे परीक्षितिरभूद्वैयासकिः कीर्त्तनेप्रह्लादः स्मरणे तदङ्घ्रिभजने लक्ष्मीः पृथुःपूजने । सुग्रीवस्त्व

भक्ति :

भिवन्दनेऽथहनुमान् दास्येऽथ सख्येऽर्जुनः सर्व्वस्वात्मनिवेदने बलिरभूत्कैवल्यमेषाम् पदमिति ॥ हिमालयउवाच । स्वीयांभक्तिं वदस्वाम्बयेनज्ञानं सुखेनहि । जायते मनुजस्याद्यमध्यमस्याविरागिणः ॥ मध्यमस्य मध्यमाधिमारिणः विरागिणोभक्ति रहितस्यापि दुर्ल्लभज्ञानं येनभक्तिहेतुनाजायेत तांभक्तिं वदेत्यर्थः ॥ श्रीदेव्युवाच । मार्गास्त्रयोमेविख्यातामोक्षप्राप्तौनगाधिप । कर्म्मयोगोज्ञानयोगो भक्तियोगश्चसत्तम ॥ मोक्षप्राप्तौत्रयोमार्गाः ते चकर्म्मोपासनाज्ञानभेदेनत्रिविधाः । तत्रज्ञानमार्गः साक्षान्मोक्षसाधनम् इतरौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेकः । तान्मार्गान्दर्शयतिकर्म्मयोगइतिभक्तियोग उपासनायोगइत्यर्थः ॥ त्रयाणामप्ययंयोग्यः कर्त्तुंयोग्योस्तिसर्व्वथा । सुलभत्वात्मानसत्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ गुणभेदान्मनुष्याणां साभक्तिस्त्रिविधामता । परपीडांसमुद्दिश्यदम्भंकृत्वा पुरस्सरम् ॥ मात्सर्य्यं क्रोधयुक्तोयस्तस्यभक्तिस्तु तामसी । परपीडादिरहितः स्वकल्याणार्थमेवच ॥ नित्यंसकामहृदयोयशोर्थीभोगलोलुपः । तत्तत् फलसमावाप्त्यै मामुपास्तेतिभक्ति

तः॥ भेदबुद्ध्यादिमांस्तस्मादन्यं जानाति पामरः। तस्य भक्तिः समाख्याता नगाधिप तु राजसी॥ परमेशार्पणं कर्म पापसङ्क्षालनाय च। वेदोक्तत्वादवश्यं तत्कर्तव्यं तु मयानिशम्॥ इति निश्चितबुद्धिस्तु भेदबुद्धिमुपाश्रितः। करोति प्रीतये कर्म भक्तिः सा नग सात्त्विकी॥ परभक्तेः प्रापिकेयं भेदबुद्ध्यवलम्बनात्। पूर्वप्रोक्ते ह्युभे भक्ती न परप्रापिके मते॥ अधुना परभक्तिं तु प्रोच्यमानां निबोध मे। मद्गुणश्रवणं नित्यं मम नामानुकीर्त्तनम्॥ कल्याणगुणरत्नानामाकरायां मयि स्थिरम्। चेतसो वर्त्तनं चैव तैलधारासमं सदा॥ हेतुस्तु तत्र को वापि न कदाचिद्भवेदपि। सामीप्यसार्ष्टिसायुज्यसालोक्यानां न चैषणा॥ मत्सेवातोऽधिकं किञ्चिन्नैव जानाति कर्हिचित्। सेव्यसेवकताभावात्तत्र मोक्षं न वाञ्छति॥ परानुरक्त्या मामेव चिन्तयेद्यो ह्यतन्द्रितः। स्वाभेदेनैव मां नित्यं जानाति न विभेदतः॥ मद्रूपत्वेन जीवानां चिन्तनं कुरुते तु यः। यथा स्वस्यात्मनि प्रीतिस्तथैव च परात्मनि॥ चैतन्यस्य समानत्वान्न भेदं कुरुते तु यः। सर्वत्र वर्त्तमानानां

सर्वरूपास्तु सर्वदा॥ नमते यजते चैवाप्याचाण्डालान्तमीश्वरम्। न कुत्रापि द्रोहबुद्धिं कुरुते भेदवर्जनात्॥ मत्स्थानदर्शने श्रद्धा मद्भक्तदर्शने तथा। मच्छास्त्रश्रवणे श्रद्धा मन्त्रतन्त्रादिषु प्रभो॥ मयि प्रेमाकुलमती रोमाञ्चिततनुः सदा। प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्षः कण्ठगद्गदनिस्वनः॥ अनन्येनैव भावेन पूजयेद्यो नगाधिप। मामीश्वरीं जगद्योनिं सर्वकारणकारणाम्॥ व्रतानि मम दिव्यानि नित्यनैमित्तिकान्यपि। नित्यं यः कुरुते भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः॥ मदुत्सवदिदृक्षा च मदुत्सवकृतिस्तथा। जायते यस्य नियतं स्वभावादेव भूधर॥ उच्चैर्गायंश्च नामानि ममैव खलु नृत्यति। अहङ्कारादिरहितो देहतादात्म्यवर्जितः॥ प्रारब्धेन यथा यच्च क्रियते तत्तथा भवेत्। न मे चिन्तास्ति तत्रापि देहसंरक्षणादिषु॥ इति भक्तिस्तु या प्रोक्ता परभक्तिस्तु सा स्मृता। यस्यां देव्यतिरिक्तं तु न किञ्चिदपि भाव्यते॥ इत्थं जाता परा भक्तिर्यस्य भूधर तत्त्वतः। तदैव तस्य चिन्मात्रे मद्रूपे विलयो भवेत्॥ भक्तेस्तु या परा काष्ठा सैव ज्ञानं प्रकीर्त्तितम्। वैराग्यस्य च सीमा सा ज्ञाने तदुभयं

यत : ॥ भक्तौकृतायांयस्यापि प्रार
ब्धवशतोनग । नजायते-मज्ञानं म
णिद्वीपंसगच्छति ॥ तत्रगत्वाखिला
न् भोगाननिच्छन्नपिचर्छति ॥
तदन्ते ममचिद्रूपज्ञानंसम्यग्भवे
न्नग । तेनमुक्त : सदैवाख्याज्ञाना
न्मुक्तिर्नचान्यथा ॥ इहैवयस्य
ज्ञानंस्याद्धृद्गतप्रत्यगात्मन : ॥
ममसंवित्परतनोस्तस्यप्राणाव्रजन्ति
न । ब्रह्मैवसंस्तदाप्नोतिब्रह्मैव
ब्रह्मवेदय : ॥ कण्ठचामीकरस
मम्ज्ञानात्तुतिरोहितम् । ज्ञाना
द्ज्ञाननाशेनलब्धमेवहिलभ्यते ॥
विदिताविदिताद्न्यन्नगोत्तमवपु
र्मम । यथादर्शे तथात्मनिवथाजले
तथापितृलोके ॥ छायातपौयथा
स्वच्छौविविक्तौतद्वदेवहि । मम
लोकेभवेज्ज्ञानं द्वैतभानविवर्जि
तम् ॥ यस्तुवैराग्यवानेवज्ञानहो
नोम्रियेतचेत् । ब्रह्मलोकेव
सेन्नित्यंयावत्कल्पंतत : परम् ॥
शुचीनांश्रीमतांगेहेभवेत्तस्य
जनि : पुन : । करोतिसाधनं
पश्चात्ततोज्ञानंहिजायते ॥ अ
नेकजन्मभीराजन्ज्ञानंस्यान्नैक
जन्मना । तत : सर्वप्रयत्नेनज्ञाना
र्थंयत्नमाश्रयेत् ॥ नोचेन्महा-
विनाश : स्याज्जन्मैतद्दुर्लभं-
पुन : । तत्रापिप्रथमेवर्णेवैदप्रा

प्तिश्चदुर्लभा ॥ शमादिषट्कसम्प
त्तियोगसिद्धिस्तथैवच । तथोत्तम
गुरुप्राप्ति: सर्वमेवात्रदुर्लभम् ॥
तथेन्द्रियाणांपटुतासंस्कृतत्वंत
नोस्तथा । अनेकजन्मपुण्यैस्तु
मोक्षेच्छाजायतेतत : । साधने
सफलेप्येवंजायमानेपियोनर : ।
ज्ञानार्थंनैवयततेतस्यजन्मनिरर्थक
म् ॥ तस्माद्राजन्यथाशक्त्याज्ञा
नार्थंयत्नमाश्रयेत् । पदेपदेऽश्व
मेधस्यफलमाप्नोतिनिश्चितम् ॥
घृतमिवपयसिनिगूढं भूतेभूतेचवस
तिविज्ञानम् । सततंमन्थयितव्यंमन
सामन्थानभूतेन ॥ ज्ञानंलब्ध्वा
कृतार्थ : स्यादितिवेदान्तडिण्डिम:
। सर्वंसंसमासेनकिंभूय : श्रोतुमि
च्छसि ॥ ४५ ॥ इतिश्री देवीभाग
वतेमहापुराणे सप्तमस्कन्दे देवी-
गीतायांसप्तत्रिंशोऽध्याय : ॥ ३७ ॥
भक्तिश्चवैराग्यस्यपत्नी । यथा । वैरा
ग्यस्यचद्वेभार्येश्रद्धाभक्तिश्चपूजिते ।
याभ्यांशश्वज्जगत्सर्वंयज्जीवन्मुक्ति
मन्मुने । इति ॥ भज्यतेसेव्यते । भज
सेवायाम् । कर्मणिक्तिन् । भजइ
त्येषवैधातु: सेवायांपरिकीर्तित :
। तस्मात्सेवाबुधै : प्रोक्ताभक्तिसा
धनभूयसी ॥

भक्तिकर : । पुं० भक्ति ॥ भक्तिंकरोति
दिवाविभेतिट : ॥

भक्तिमान् । त्रि० भक्तियुक्ते ॥

भक्तियोगः । पुं० प्रेमलक्षणे ॥ यथोक्तंदेवीगीतायाम् । त्रयाणामप्ययंयोग्यः कर्त्तुंशक्योस्तिसर्वथा । सुलभत्वान्मानसत्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ अस्यार्थः । त्रयाणामपिमार्गाणांतन्मार्गगामिनांत्रयाणांपुरुषाणामप्ययंभक्तियोगः कर्त्तुंयोग्यः शक्यश्चभवति । कुतइतिचेत् ० अस्य भक्तियोगस्यान्यापेक्षयासुलभत्वान् मानसत्वात्० द्रव्यव्ययशरीरायासमन्तरेणकेवलं मनोवृत्त्यैवसम्पाद्यत्वात् । यस्मिन्भक्तियोगे । कायचित्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति तस्मादित्यर्थः । तस्मात्सर्वैरप्ययं भक्तियोगोनियमेनाश्रयितव्य इत्यर्थः ॥

भक्तिल: । पुं० साधुहये ॥

भक्षक: । त्रि० भक्षणतत्परे । अस्मरे । घस्मरे ॥ भक्षयति । भक्षअदने । ण्वुल् ॥

भक्षटकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥

भक्षणम् । न० दृढेतरद्रव्यस्यगलाधःकरणे । नादे । स्वदने । खाददने । भखना० खाना० इतिभाषा ॥ भक्षल्युट् ॥ शणशाकंतथामांसंकरेणकर्षितंदधि । तर्जन्यादन्तधावश्च सद्योगोमांसभक्षणम् ॥

भक्षणीयम् । त्रि० भक्ष्यद्रव्ये । भक्षणयोग्ये ॥ भक्ष्यतेयत् । भक्ष० । अनीयर् ॥

भक्षपत्रा । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

भक्षित: । त्रि० कृतभक्षणवस्तुनि । चर्विते । प्रत्यवसिते । खादिते । अभ्यवहृते । असिते । भुक्ते । खायलिया० इ० भा० ॥ भक्ष्यतेस्म । भक्ष० । क्तः ॥

भक्ष्य: । त्रि० अदनीयद्रव्ये । अपूपादौ ॥ दन्तैरवखण्ड्यावखण्ड्ययत् भक्ष्यते०तद्भक्ष्यम् । खरविशदमभ्यवहार्यंभक्ष्यमितिव्याख्यातार: । खरंकठिनम्० विशदंविविक्तावयवंखाद्यं० भक्ष्यमित्यर्थः ॥ यत्प्रत्ययान्तस्यभक्षयतेस्तत्रैवप्रयोगात् ॥ भक्ष्यशब्दनामचतुर्प्रतिपातार्थमुपादीयते० शक्यशब्देनश्वमांसादिभिरपितृतप्रतिहन्तुम् । तत्रनियमः क्रियतेइदंभक्ष्यमिदमभक्ष्यमितिमहाभाष्यम् ॥ भक्ष्यशब्दनामेत्यस्यतत्रवतियदितिशेषइतिविवरणम् ॥

भक्ष्यकार: । त्रि० पिष्टकादिखाद्यद्रव्यविक्रयजीविनि । आपूपिके । कांदविके । कंदोइ० हलवाई० इ० भा० ॥ भक्ष्यंकरोति । कर्मण्यण् ॥

भक्ष्याभक्ष्यम् । न० खाद्याखाद्यद्रव्ये ॥ यथा । भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानिश्रूयन्ते श्रुतिविशेषतः । अत्रशिष्टायथाब्रूयुस्तथाकार्योविनिर्णयः ॥

भव्यालावू : । स्त्री॰ राजालाब्वाम् ॥

भग : । पुं॰ भार्ग्ये ॥ ऐश्वर्य्यादिषु ॥ यथा । ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशसः श्रियः । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णांभगइतीङ्गना ॥ सूर्य्ये । रवौ ॥ भज्यते । गजसेवायाम् । पुंसीतिघ : । खनोघचेतिचित्कारणाङ्गाघ : ॥

भगम् । न॰ स्त्रीचिह्ने । योनौ । वराङ्गे । उपस्थे । स्मरमन्दिरे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि ॥ तस्य लक्षणं यथा । विस्तीर्णंचगभीरंच द्विविधं भगलक्षणम् । तद्गुणा यथा । कूर्मपृष्ठंगजस्कंधं पद्मगधं सुकोमलम् । अकोमलंसुविस्तीर्णं पर्वतेचभगोत्तमा : ॥ तद्दोषा यथा । शीतलंनिम्नमत्युच्चं गोजिह्वासदृशंपरम् । इत्युक्तं कामशास्त्रेभगदोषचतुष्टयम् ॥ विस्तीर्णमुपलयोग्यंगभीरंवंशवीजकम् ॥ इति ॥ श्रियि ॥ वीर्य्ये ॥ इच्छायाम् ॥ ज्ञाने ॥ वैराग्ये ॥ कीर्त्तौ ॥ माहात्म्ये ॥ ऐश्वर्य्ये ॥ यत्ने ॥ धर्म्मे ॥ मोक्षे ॥ रूपे ॥ श्रियि । सौभाग्ये ॥ कान्तौ ॥ सूर्य्ये । तपने ॥ चन्द्रे ॥ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ पूर्वफल्गुन्योर्देवतायाम् ॥ पुंसांगुह्यमुष्कमध्यभागे ॥

भगण : । पुं॰ नक्षत्रसमूहे ॥ यद्वा । भगमायासमाख्याताथोनि: सर्वस्यसायत : । तद्वतीतितद्दीशानीनाम्नाभगवतीस्मृतेतिशिवपुराणात्गौतमासंहितोक्ते: सर्वकारणत्वाद्योनिस्थानापन्नायामायाशक्तिस्तस्यास्वामिनीत्वात्तद्वतीयासच्चिदानन्दरूपिणीदेवीसाभगवतीपदेनोच्यते ॥

भगदत्त : । पुं॰ नरकासुरस्यज्येष्ठात्मजे ॥ यथा । सकरीभगदत्तं नप्रेर्यमाणोमुहुर्मुहु : । नकरोतिवचस्तस्य दरिद्रस्यवयोषित : ॥

भगदैवतम् । न॰ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ बृहस्पतेर्जन्मभे ॥

भगन्दर : । पुं॰ अपानदेशेव्रणरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणमाह । गुदस्यद्वाङ्गुलेक्षेत्रे पार्श्वत: पिडकार्तिकृत् । भिन्नोभगन्दरोज्ञेय : सचपंचविधोभवेत् ॥ आर्त्तिकृत् पीडाकृत् । पंचविध: ॰वातिकपैत्तिकश्लैष्मिकसान्निपातिकशल्यजभेदै : ॥ भगंदारयति । भगेचदारेरितिकाशिकोक्ते : खच् । मुम् ॥ तथाचभोज: । भगंपरिसमन्ताच्चगुदंवस्तीतथैवच । भगवद्दार येद्यस्मात्तस्मादेष भगंदर: ॥ द्र॰ । भजन्त्यमैमेतिभगंमैहनम् । भजन्त्यस्मिन्निति भगं योनि : । अत्रभगशब्दे नद्वयमप्य

भिहितम् । भगवत्० योनिवत् ॥ कटीकपालनिस्तोददाहकण्डूरुजादयः । भवन्ति पूर्वरूपाणि भविष्यति भगन्दरे ॥ कटीकपालमत्र कटीफलकम् ॥ अथास्य पिडकामेव तथा यत्नादुपाचरेत् । शुद्ध्यसृक्स्रुतिसेकाद्यैर्यथा पाकं न गच्छति ॥ लङ्घनं स्वेदनं लेपं विम्लापनविरेचनैः । रक्तमोक्षादिभिः शीघ्रं गुदजां पिडकां जयेत् ॥ तथा यत्नं भिषक्कुर्याद्यथा पाकं नियच्छति । अपक्वं वाथ पक्वं वा जलौकापातनं हितम् ॥ तदभावे तु शृङ्गाभ्यामिदं रक्तस्य मोक्षणम् ॥ गुग्गुलुं त्रिफलायुक्तं पीत्वा नश्येद्भगन्दरः ॥

भगभक्षकः । पुं० कुण्डाशिनि । कुटना० इ० भा० ॥ तस्यान्नभक्षणे निषेधो यथा । यो बान्धवैः परित्यक्तः साधुभिर्ब्राह्मणैरपि । कुण्डाशी यश्च तस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेदिति ॥

भगवान् त्रि० अचिन्त्यैश्वर्यादिगुणे० ईश्वरशब्दवाच्ये ॥ भगं माहात्म्यं षड्विधमैश्वर्यं च नित्यमप्रतिबन्धेन यत्र वर्त्तते० स भगवान् नित्ययोगे मतुप् ॥ उत्पत्तिं निधनञ्चैव भूतानामागतिं गतिम् । वेत्ति विद्यामविद्याञ्च स वाच्यो भगवानिति विष्णुपुराणम् ॥ पूजावति । पूज्ये ॥ आत्मनि ॥ जिने ॥

भगवती । स्त्री० अचिन्त्यैश्वर्यायामाद्यायाम् । गौर्याम् । दुर्गायाम् । परस्यां प्रकृतौ ॥ तस्याः स्वरूपं यथा । यथा नित्यो हि भगवान् नित्या भगवती तथा ॥ स्वमायया तिरोभूता तत्रेशे प्राकृते लये ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सर्वं मिथ्यैव कृत्रिमम् । दुर्गा सत्यस्वरूपा सा प्रकृतिर्भगवान् यथा । सिद्ध्यैश्वर्यादिकं सर्वं यस्यामस्ति युगे युगे । सिद्ध्यादिके भगो ज्ञेयस्तेन भगवती स्मृता ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ अपि च । सेव्यते या सुरैः सर्वैस्तां स्वैव भजते यतः । धातुर्भजेति सेवायां भगवत्येव सा स्मृतेति ॥ चतुर्व्यूहात्मकं भगवत्याः स्वरूपं क्रमेण दर्शितं श्रीदेवीभागवते । तद्यथा । सर्वस्याद्या महालक्ष्मीर्वरेण्या शक्तिरुत्तमा । सात्त्विकीयं महीपाला जगत्पालनतत्परा ॥ सृजते या रजोरूपा सत्त्वरूपा च पालने । संहारे च तमोरूपा त्रिगुणा सा सदा मता ॥ निर्गुणा परमा शक्तिः सर्वकामफलप्रदा । सर्वेषां कारणं सा हि ब्रह्मादीनां नृपोत्तमाः ॥ सर्वस्याद्येति । एका पालयित्री सात्त्विकी महालक्ष्मीर्विष्णुशक्तिः सर्वप्रपञ्चस्याद्येयम् । द्वितीया तु० सृजते या रजोरूपा सा० सत्त्वरूपा च पालने० इति पुनरु

क्तिरनुग्रहरूपा : संहारेतमोरूपायासेयंतृतीयाशक्ति : । एतासांनामानिप्रथमस्कन्दएवोक्तानि। तस्यास्तुसात्त्विकीशक्तीराजसीतामसीतथा। महालक्ष्मीसरस्वतीमहाकालीतिता : स्त्रियइति । ननुरहस्ये तु॰ सत्वाख्ये नातिशुद्धेनगुणेनेन्दुप्रभंदधार्विति वचनेनमहालक्ष्मीरजोगुणासरस्वतीसत्वगुणेतिलभ्यतइतिचेन्न । कल्पभेदेनगुणभेदव्यवस्थाया : सुस्थत्वात् । एतासांचशक्तीनांशक्तसस्वरूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयंविहायावस्थानासम्भवेन॰ तत्तद्गुणविशिष्टं ब्रह्मैवमहालक्ष्म्यादिनामकमिति बोध्यम् ॥ निर्गुणेति । अथयागुणत्रयकारणभूतासाम्यावस्थात्मिकासानिर्गुणा॰ तस्या अपिपराशक्तित्वेन॰ ब्रह्माश्रयंविनाऽवस्थानासम्भवेन॰ साम्यावस्थमायोपाधिकं ब्रह्मैव॰ पराशक्तिमायाभुवनेश्वरीशब्दवाच्यं भवति । सर्वंचेदमुपोद्घातेस्पष्टम् । तत्रनिर्गुणासर्वेषांकारणमित्याह । सर्वेषांकारणं साहीति । सर्वकारणस्यानवस्थाभियाकस्मादप्युत्पत्त्यभावेननित्यत्वमुक्तम् । तेनचकेयंशक्ति : कुतो जातेत्यस्योत्तरंदत्तं भवति ॥ रूपचतुष्टयमध्येप्याह । निर्गुणासर्वथाज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपा: । सगुणासुखसेव्यासाचिन्तनीयासदाबुधै ॥ अयोगिभिरितिच्छेद : । अयोगिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निर्गुणाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैवेत्यर्थ : । तथाचश्वेताश्वतरेतेध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामिति । मध्यमाधिकारिणामयोगिनान्तुसगुणामहालक्ष्म्यादिरूपाचिन्तनीयेत्यर्थ : । तद्द्वरामूलप्रकृतेरेवसर्वैरुपास्यत्वमितिरहस्यम् । सर्वंचेदंशक्तितत्वविमर्शिन्यांस्पष्टम् ॥ पूज्यायाम् ॥ उगित्वान्ङीप् ॥

भगवत्पदी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

भगवत्पूज्यपाद : । पुं॰ श्रीशङ्कराचार्ये ॥

भगवद्द्रुम : । पुं॰ तगरवृक्षे ॥

भगवद्धर्म : । पुं॰ हरिपरितोषकैकादश्यादिनियमस्वरूपे धर्मे ॥ त्रि॰ तद्विशिष्टे ॥

भगवद्भक्त : । त्रि॰ स्थितप्रज्ञे ॥ य॰ । दैवाधीनंजगत्सर्वम् जन्मकर्मशुभाशुभम् । संयोगाश्चवियोगाश्चनचदैवात्परंबलम् ॥ कृष्णायत्तंहितद्दैवं सदैवात्परतस्तत : । भजन्तिसततं संत : परमात्मानमीश्वरम् ॥ दैवंवर्धयितुंशक्त : क्षयंकर्तुंस्वलीलया । नदैववद्भक्तस्त्वविनाशीचनिर्गुण : ॥

भगालम् । न० नृकरोटिकायाम् । नृमस्तके ॥ भनक्ति । भञ्जो आमर्दने । बाहुलकात् कालन् । नलोपः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

भगाली । पुं० चन्द्रमौलौ । सदाशिवे ॥ भगालमस्यास्ति । इनिः ॥

भगिनी । स्त्री० सहोदरायाम् ॥ स्वसरि ॥ भगं कल्याणम् ० इच्छा वात्सल्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

भगनीपतिः । पुं० आवुत्ते ॥ भामे । । भगिन्याः पतिः ॥

भगीरथः । पुं० सूर्यवंशीयनृपतिविशेषे । दिलीपात्मजे । योहि गङ्गां स्वर्गादानीयभागीरथीतिसंज्ञां चकार ॥

भगोलः । पुं० भपञ्जरे । नक्षत्रचक्रे ॥

भगो । अ०) हेभगवन्०

भगोः । अ०) इतिसम्बोधने ॥

भग्नः । त्रि० पराजिते ॥ स्फुटिते । फूटा० इ० भा० ॥ भङ्गे ॥ तोडा० इ० भा० ॥ यथा । चिरकालोषितं- जीर्णंकीटनिष्कुषितं धनुः । किञ्चित्रं यदि रामेण भग्नं क्षत्रियकान्तिके ॥ भञ्जेः क्तः ॥ न० रोगविशेषे । अस्थिविश्लेषलक्षणे ॥

भग्नपादर्क्षम् । न० पुष्कराख्यनक्षत्रषट्के ॥ यथा । पुनर्वसूत्तराषाढाः कृत्तिकोत्तरफल्गुनी । पूर्वभाद्रः विशाखे चषडेतेपुष्कराःस्मृता० ॥ भग्नपादर्क्षसंयोगात्० द्वितीया द्वादशी यदि । सप्तमी चार्कमन्दारे- जायतेज्ञारजोध्रुवम् ॥

भग्नपृष्ठः । पुं० सम्मुखे ॥ इ० त्रि० शेषः ॥

भग्नसन्धिः । पुं० शरीरस्थसन्धिस्थानभग्नरोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । अभयात्रिफलाव्योषः सर्वैरेभिः समीकृतैः । तुल्योगुग्गुलुनायोज्योभग्नसन्धिप्रसारकः ॥

भग्नसन्धिकम् । न० घोले ॥

भग्नात्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥

भग्नाशः । त्रि० हताशे ॥

भग्नी । स्त्री० भगिन्याम् ॥

भङ्कारी । स्त्री० दंशे ॥

भङ्क्ता । त्रि० भङ्गकर्त्तरि ॥ भनक्तिः । भञ्जो० । तृच् ॥

भङ्गः । पुं० तरङ्गे । वीच्याम् । स्वल्पोर्म्याम् ॥ भज्यते । भञ्जो० । कर्मणिघञ् ॥ जयविपर्यये । पराजये । भञ्जनम् । घञ् ॥ भेदे ॥ रोगविशेषे ॥ रोगमात्रे ॥ स्फोटने ॥ कौटिल्ये ॥ भये ॥ विच्छित्तौ ॥ जलनिर्याणे ॥ न० खण्डे ॥

भङ्गवासा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

भङ्गसार्थः । त्रि० कुटिले ॥

भङ्गा । स्त्री० शणाख्यशस्यान्तरे । मा

तुलान्याम् ॥ इन्द्राशने । विजया याम् । भाङ्ग० इ० भा० । भङ्गाक फहरीतिख्याताहिणोपाचनीलघुः । तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्वह्निवर्द्धनी ॥ भज्यतेऽनया । भञ्जो० । अकर्त्तरिचेतिहलश्चेतिवा० घञ् । टाप् ॥ विभक्तायाम् ॥

भङ्गाकटम् । न० भङ्गारजसि ॥ अला वृतिलेति० कटच् ॥

भङ्गान : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥ दोर्वज ङ्गले । भाङ्गन० इ० गौ० दे० भा०

भङ्गि : । स्त्री० भक्तौ ॥ वीच्याम् ॥ विच्छेदे ॥ कौटिल्यप्रभेदे । विभ ङ्ग्याम् ॥ विन्यासे ॥ भङ्गे ॥ व्याजे ॥ [illegible] ॥ नानाविधशब्दरचना वैदग्ध्यविशेषाभङ्गयइतिव्याख्या [illegible] ॥ [illegible]करणम् । तत्करोतीतियस्मादचइ : ॥

भङ्गिमा । पुं० भङ्ग्याम् ॥ यथा । अ धरेकज्जलंचारुदृशोस्ताम्बूलरङ्गिमा । प्राणनाथकिमेतत्तेवेशविन्यासभङ्गिमा ॥

भंगी । स्त्री० विभङ्ग्याम् । कौटिल्ये । अंगमनोहरविन्यासे ॥ जानामिमानमलसांगिवचोविभंगींभंगीशतंनयनयोरपिचातुरींच । आभीरनन्दनमुखाम्बुजसंगशंसोवंशीरवोयदिनमामवशीकरोतीत्युद्भट :

भंगुर : । पुं० नद्यावक्रे । त्रि० कुटिले । वक्रे ॥ नश्वरे ॥ भज्यतेस्वयमेव । भञ्जो० । भञ्जभासमिदोघुरच् ० कर्मकर्त्तर्येव ॥

भंगुरा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥

भङ्ग्यम् । न० भांगीने ॥ भंगायाभव नंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इ०पक्षेयत् । भंगार्हे । भङ्गमर्हति । दण्डादित्वाद्यत् ॥

भचक्रम् । न० राशिचक्रे ॥ यथा । भ्रमावर्त्तीभचक्रेस्मिन्ध्रुवौनाभौव्यवस्थित : । आराचक्रेत्विन्दुभौमौशुक्रजीवशनैश्चरा : ॥ राहु : केतुरग स्त्यस्वनच्च[illegible]थराशय : । यदादिदृक्सुमेरोर्भूगोलकोद्भवा ॥ छायाभवेत्तदाराचि : स्यात्तदहिरहर्दिनम् । सूर्येन्दूहोरुपरागस्तुगोलच्छाययाभवेत् ॥ अन्योन्ययोस्तयोरिवक्रारणात् । ग्रासमोचौतुजायेतेतत्रात : पूर्वपश्चिमौ ॥ तत्रपुच्छफलाद्भाग : कृतोराहोस्तुविषाणेत्याद्यं वह्निपुराणे भेदनामाध्याय : ॥ अथभचक्रभ्रमणव्यवस्थामाहसिद्धान्तशिरोमणौ ॥ निरक्षदेशेक्षितिमंडलोपगौ ध्रुवौनर : पश्यतिदक्षिणोत्तरौ । तदाश्रितंखेजलयन्त्रवत्सदाभ्रमद्भचक्रंनिजमस्तकोपरि ॥ उदग्दिशंयातियथायथानरस्तथातथाखान्नतमृक्षमंडलम् । उदग्ध्रुवंपश्यतिचोन्नतं

क्षितेस्तदन्तरेयोजनजा:षलांशका: ॥ योजनसङ्ख्याभांशै३६०गुणिता कुपरिधिह्रता४८६७भवन्त्यंशा : भूमौकच्छायांवाभागेभ्योयोजनानिच व्यस्तम् ॥ इति ॥

भजन् । त्रि॰ विभजति । भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि । सेवति ॥ भजति । भजसेवायाम् । लट:शत्रादेश : ॥

भजनम् । न॰ भक्तौ ॥ भागे ॥ सेवायाम् ॥ भजेर्भावेल्युट् ॥ दारास्तेयेभजनसहायापुत्रास्तेयेतद्धनकाया: । धनमपितद्दत्तरिभजनार्थंमोचेदेत त्सर्वंव्यर्थम् ॥

भजमान : । त्रि॰ औपयिके । न्यायागते ॥ शरणागते ॥ भजतेफलमनुवध्नाति । भज॰ । ताच्छील्ये ति॰ चानश्॰ शानज्वा ॥ भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि ॥

भजिष्णु : । त्रि॰ भजनशीले ॥

भञ्जक : । पुं॰ त्रि॰ भञ्जनकर्त्तरि ॥ भनक्ति । भञ्जो॰ । लट : शतृ ॥

भञ्जनम् । न॰ खंडने ॥ भञ्जेर्भावेल्युट् ।

भञ्जनक : । पुं॰ मुखरोगविशेषे । यथा । वक्त्रंवक्रंभवेद्यस्यदन्तभंगश्च जायते । कफवातकृतोव्याधि : स भञ्जनकसंज्ञित : ॥

भञ्जक : । पुं॰ देवकुलोद्भूततरौ । काचिमे ॥

भञ्जा । स्त्री॰ अन्नपूर्णायांदेव्याम् ॥

भञ्जित : । त्रि॰ खंडिते ॥

भट : । पुं॰ योद्धरि । वीरे ॥ पामरविशेषे ॥ म्लेच्छप्रभेदे ॥ मिथ्याभाषिणिसेवके ॥ रात्रिचरे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वर्द्धकारात्नटोजातोनटिक्यांवरवाहक : । इ॰ प॰ पु॰ ॥ भटति । भटभृतौ । पचाद्यच् ॥

भटा । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् । राखालशसा॰ इ॰ दे॰ भा॰ ॥

भटित्रम् । न॰ शूलाकृते । शूल्ये । शूलपक्वमांसे । शूला॰ इ॰ भा॰ भटतिभक्ष्यतेवा । भट॰ । अमित्राविति॰ इत्र : ॥

भटी । स्त्री॰ भटयोषिति ॥

भट्ट : । पुं॰ मीमांसकविशेषे भाट॰ इ॰ भा॰ प्र॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्ब्रह्मवैवर्त्ते यथा । वैश्यायांशूद्रवीर्येण पुमानेकोवभूव ह । सभट्टोवावदूकश्चसर्वेषांस्तुतिपाठक : ॥ अपिच तत्रैव । क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांभट्टोजातोनुवाचक: । इति ॥ शिविरान्तिकेराज्ञातस्यवासोदेय : । यथा । भट्टंवैद्यंपुष्पकारंस्थापयेच्छिविरान्तिके । इ॰ ॥

भट्टाचार्य : । पुं॰ भट्टाचार्ययोर्मताभिज्ञे ॥ तुतातभट्टमतंमीमांसाशास्त्रम् उदयनाचार्यमतंन्यायशास्त्रम्॰एत

दुभयमतनिष्णातोभट्टाचार्य : ॥

भट्टार : । त्रि० पूज्ये ॥ भटति । भट । क्विप् । भट्चासौतारश्च । पृषोदरादि : ॥ भट्टं स्वच्छतिवा । कर्मण्यण् ॥

भट्टारक : । पुं० नाट्यवाचा० नृपे ॥ नाट्योक्ता० देवे ॥ तथा० तपोधने ॥ त्रि० पूज्ये ॥ भटति । भटपरिभाषणे । क्विप् । भट्चासौतारकश्च । पृषोदरादित्वात्० टुत्वनिषेधेन ॥ भट्टं स्वामित्वम्० स्वच्छतिवा । कर्मण्यण् । तत : स्वार्थेक : ॥

भट्टारकवार : । पुं० आदित्यवारे ॥

भट्टि : । पुं० सनाम्नाप्रसिद्ध रामकथाश्रयेमहाकाव्ये ॥

भट्टिनी । स्त्री० नाट्योक्ताऽकृताभिषेकायांराजयोषायाम् ॥ ब्राह्मण्याम् ॥

भड : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुलेटात्तीवरकन्यायांजात : । यथा । लेटस्तीवरकन्यायांजनयामास पञ्चनरान् । मालंमल्लंमातरञ्चभडंकोलञ्चकन्दरम् ॥ इ० व्र० वै० पु० ॥

भडाग्नि : । पुं० अग्निविशेषे ॥ भड भडइतिशब्दयुक्तेवह्नौ ॥

भडिल : । पुं० शूरे ॥ सेवके ॥ भडइतिसौत्रोधातु : । सलिकल्यनिमहिभडिभंडिशंडिपिंडितुंडिकुकिभूभ्य इलजिति० इलच् ॥

भणित : । त्रि० कथिते । भणितं ॥

भणिति : । स्त्री० वाचि ॥

भण्टाकी । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥ भव्यते० भव्यतेऽ । भटभृतौ० भणश्च द्वेधा । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ वृहत्याम् ॥

भण्टिका । स्त्री० वृन्ताके । भंटा० भण्टा० इ० भा० ॥

भण्टुक : । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भण्ड : । पुं० चाटुवटौ । अश्लीलभाषिणिभांड० इ०भा० ॥ भंडते । भडिकल्याणे० पचाद्यच् ॥

भंडक : । पुं० खञ्जनखगे ॥

भंडनम् । न० कवचे ॥ युद्धे ॥ खलीकारे ॥

भंडहासिनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

भंडि : । स्त्री० वीच्याम् ॥

भंडिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भंडिर : । पुं० भंडिले ॥ शिरीषवृक्षे ॥ रलयोरैक्यत्वम् ॥

भंडिल: पुं० । शिरीषवृक्षे । भण्डते । भडिकल्याणे ० परिभाषणेवा । सलिकलीति० इलच् । त्रि० दूते । शुभे ॥ शिल्पिनि ॥

भण्डी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डभाभण्डने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥ शिरीषवृक्षे ।

भण्डीतकी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डीर : । पुं० कोविदारे । काञ्च

नारे ॥ तण्डुलीयबीजे ॥ गिरी पर्वते ॥ भण्डीरम् ॥

भण्डीरलतिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डीरी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डश्चामर्दने । वा० ईरन् गौ० ॥

भण्डील: । पुं० मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डुक: । पुं० मत्स्यविशेषे । भाकुर० ऊ० गौ० दे० भा० ॥

भण्डूक: । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भदन्त: । पुं० सौगतादिबुद्धे ॥ मुनौ जसि ॥ मायादेवीसुते ॥ त्रि० प्रव्रजिते ॥ पूज्ये ॥ भंदते ॥ भदिकल्याणेसुखेच । भन्दे र्नलोपश्चेतिझ च् ॥

भद्राक: । पुं० न० मंगले ॥ भन्दते: भदि० । पिनाकादित्वात्साधु: ॥

भद्रम् । न० कल्याणे ॥ शर्मणि । सौख्ये ॥

भद्र: । पुं० शिवे ॥ खंजरीटे ॥ वृषभे ॥ कदम्बके । करिजातिविशेषे ॥ नवशुक्लवलान्तर्गतबलदेवे । रामचरे ॥ सुग्रामे ॥ न० मङ्गले ॥ मुस्ते ॥ काञ्चने ॥ त्रि० श्रेष्ठे । भन्दनीये ॥ सुख्ये ॥ साधौ ॥ पुं० स्त्री० करणान्तरे । विष्टिसंज्ञके ॥ मृणाले ० । भन्दते भदि० । ऋज्रेन्द्रेतिरन् ० भन्देर्नलोपश्चनिपात्यते ॥

भद्रक: । पुं० देवदारुणि ॥ सुपार्श्वास्यविष्कम्भशैलमूले० धृतिमन्नामकाननम् ० तत्रस्यह्रदे ॥ न० भद्रमुस्तके ॥ त्रि० मनोज्ञे

भद्रकपाट: । पुं० गोपुरे ॥

भद्रकर्ण: । पुं० सिद्धस्थानविशेषे ॥ भद्राख्याद्भद्रकर्णकै ॥

भद्रकर्णह्रद: । पुं० तीर्थविशेषे ॥

भद्रकर्णी । स्त्री० गन्धालिकायाम् ॥ ॥ गोकर्णाधिवासिन्यांदेव्याम् ॥

भद्रकाली । स्त्री० कात्यायन्याम् । महिषमर्दिन्याम् ॥ औषधीभेदे । गन्धाल्याम् ॥ भद्रंकल्याणंकालयति वर्द्धयति । कर्मण्यण् भद्राचासौकालीचेतिवा ॥

भद्रकाशी । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥

भद्रकुम्भ: । पुं० पूर्णकुम्भे । भद्रस्य ० भद्रोवाकुम्भ:

भद्रगन्धिका । स्त्री० मुस्तके ॥

भद्रङ्कर: । त्रि० क्षेमङ्करे । शुभङ्करे ॥

भद्रचूड: । पुं० स्नुहीभेदे । लङ्कास्थायिनि ॥

भद्रज: । पुं० इन्द्रयवे ॥

भद्रतरुणी । स्त्री० कुब्जकवृक्षे ॥

भद्रतुरगम् । न० जम्बूद्वीपस्यनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ यथा ।

माल्यवज्जलधिमध्यवर्त्ति यत् तत् भद्रतुरगंजगुर्बुधा: ॥ इ० सिद्धान्तशिरोमणि: ॥

भद्रदन्तिका । स्त्री० दन्तीवृक्षप्रभेदे । बीजरुहायाम् । न्यावहाया म् ॥

भद्रदारु: । पुं० न० देवदारुणि ॥ न० सरलवृक्षे ॥ भद्रंदारु ॥

भद्रदार्वादिक: । पुं० औषधगणवि० ॥

भद्रनामा । पुं० काष्ठकुट्टखगे ॥

भद्रनामिका । स्त्री० त्रायन्तीवृक्षे । वहुला०गौ० दे० भा० प्र० ॥

भद्रनिधि: । पुं० महादानविशेषे ॥

भद्रनाम्नी । स्त्री० सुभगायाम् ॥ भद्र: पतिर्यस्या: ० इतिविग्रहे० नित्यं सपत्न्यादिष्विति पतिशब्दस्य नान्तादेशे० नान्तलक्षणोङीप् ॥

भद्रपदा: । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदनक्षत्रयो: ॥ भद्रंपदंयासाम्० ता: । अजादि पाक्षत्वं ॥

भद्रपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ भद्राणिपर्णान्यस्या: । पाककर्णेतिङीष् ॥ प्रसारण्याम् ॥

भद्रपीठ: । पुं० सिंहासने ॥

भद्रबलन: । पुं० बलरामे ॥

भद्रबला । स्त्री० लताविशेषे । प्रसारण्याम् । कटम्भरायाम् ॥ भद्रंबलमस्या: ॥ बलायाम् ॥

भद्रमल्लिका । स्त्री० वेल्लीतिख्यातपुष्पे ॥

भद्रमल्ली । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

भद्रमुञ्ज: । पुं० शरे । इक्षुर्बदर्भे । सरकण्डा० इ० भा० ॥

भद्रमुस्त: । पुं० भद्रमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तकश्च ॥

भद्रमुस्तक: । पुं० नागरमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तश्च ॥

भद्रमुस्ता । स्त्री० भद्रमुस्तके । गुन्द्रायाम् ॥

भद्रयवम् । न० कुटजफले । कलिङ्गे । इन्द्रयवे ॥ यवाकारबीजत्वाद्यवम् । भद्रञ्चतद्यवंच ॥

भद्ररेणु: । पुं० ऐरावतहस्तिनि ॥

भद्रवट: । पुं० भौमतीर्थविशेषे ॥

भद्रवत् । न० देवदारुणि ॥

भद्रवती । स्त्री भद्रपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥

भद्रवर्मा । पुं० नवमालिकायाम् नवाल्याम् । नवारा० इ० भा० ॥

भद्रवल्लिका । स्त्री० गोपवल्ल्याम् । अनन्तमूल० इ० भा० प्र० ॥

भद्रवल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ माधवीलतायाम् ॥ लताविशेषे । शतभीरौ । अष्टापदिकायाम् ।

मदनमाली०इ० हारमाली०इ० च०गौ०दे०भा० ॥

भद्रश्यम् न० चन्दने ॥

भद्रश्री: । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ भद्रा श्रीरस्य ॥

भद्रसोमा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भद्रा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ कृष्णायाम् ॥ व्योमनद्याम् ॥ यथा । भद्रा तथोत्तरगिरीन् उत्तरांश्चतथाकुरून् अतीत्योत्तरमम्भोधिमभ्येतिचमहा मुने ॥ प्रसारिण्याम् ॥ कट्फले ॥ अनन्तायाम् ॥ तिथिभेदे । द्वितीयासप्तमीद्वादशीषु ॥ जीवन्त्याम् । अपराजितायाम् ॥ नील्याम् ॥ बलायाम् ॥ शम्याम् ॥ वचायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ काश्मर्याम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ गवि ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ छायागर्भजात सूर्यकन्यायाम् ॥ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । भद्राख्याइदकर्णिके० इति ॥ विष्ट्याम् ॥ यथा । शुक्ले पूर्वार्द्धेऽष्टमी पञ्चदश्योर्भद्रैकादश्यांचतुर्थ्यां परार्द्धे । कृष्णेऽन्त्यार्द्धेस्यात्तृतीया दशम्यो: पूर्वेभागेसप्तमीशम्भुतिथ्यो: ॥ विहायविघ्नरोद्राणिविष्टिं सर्वंवर्जयेत् । विष्टिशेषेचिद्रा...

छिपुच्छे कार्यं जयावहम् ॥

भद्राकरणम् । न० मुण्डने

भद्राक्ष: । त्रि० शोभननेत्रे ॥

भद्रात्मज: । पुं० खड्गे ॥

भद्रारक: । पुं० अष्टादशक्षुद्रद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे

भद्रालपत्रिका । स्त्री०)
भद्राली । स्त्री०) गन्धाल्याम् ॥

भद्रावती । स्त्री० कट्फलवृक्षे ॥

भद्राश्वम् । न० भुवोनववर्षान्तर्गत वर्षविशेषे । इलावृतवर्षे ॥ भद्राश्वम् माल्यवत्प्राच्यांवर्षं भद्रजनाकुलम् ॥

भद्रासनम् । न० नृपासने ॥ भद्रश्च तदासनंच ॥ तृतीययोगाङ्गविशेषे तद्यथा । सीवन्या: पार्श्वयोन्यस्येद्गुल्फयुग्मं सुनिश्चलम् । वृषणाध: पादपार्ष्णी पाणिभ्यां परिबन्धयेत् ॥ भद्रासनं समुद्दिष्टं योगिभि: सारकल्पितम् ॥

भद्रेश्वर: । पुं० कल्पग्रामस्थशिवे ॥ शिवप्राप्त्यर्थं दुर्गाराधितहिमालयस्यपार्श्वेशिवलिङ्गे ॥

भद्रैला । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

भद्रौदनी । स्त्री० बलायाम् । वरि आरा०इ० भा० ॥ नागबलायाम् ॥

भन्दम् । न० कल्याणे ॥ पचाद्यच् ॥

भन्दिल : । पुं॰ दूते न॰ शुभे ॥ कम्पे ॥

भन्भ्रुक : । पुं॰ भारतवर्षान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भपञ्जर : । पुं॰ नक्षत्रचक्रे ॥

भपति : । सुधांशौ ।। भानांपति : ।।

भम्भ : । पुं॰ धूमे ॥

भम्भरालिका । स्त्री॰ मक्षिकायाम् । दंशे ॥

भम्भराली । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥ दंशे ।।

भम्भासार : । पुं॰ मगधराजविशेषे । श्रेणिके ।

भयम् । न॰ घोरे । भयङ्करे ॥ कुब्जकप्रसूने ।, प्रतिभये । दरे । त्रासे । भीतौ । भियि । साध्वसे । अनागतप्रतिकूलप्रतिसन्धाने ॥ तल्लक्षणानियथा । रौद्रशक्त्यातुजनितं चित्तवैक्लव्यदं भयम् । व्याघ्रादिदर्शना धीनचित्तवृत्तिविशेषे ॥ भयम् ॥ गर्भवासादिदु : खरूपम् । रागविषयस्यविनाशके समुपस्थितेतन्निवारणासामर्थ्यमात्मनोमन्यमानस्य दैन्यात्मकश्चित्तवृत्तिविशेष: ॥ सर्वान्विषयान्परित्यज्यज्ञानमार्गेकथंजीवितव्यमितित्रास: ॥ अनिष्टहेतूपनिपाते तत्परित्यागानर्हताज्ञानम् ॥ परत : स्वानिष्टसम्भावनायाम् । भयं द्वितीयाभिनिवेशत : स्यात् ॥ यथा व्याघ्राद्बिभेति॰व्याघ्राधीनत्वेनस्वीयमरणं सम्भावयतीति ॥बिभेत्यस्मात् । ञिभीभये । अज्विधौ भयादीनामुपसङ्ख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥ बिभेत्यनेनेति विग्रहे॰ एरजितिकरणेऽच् ॥ भयं द्विविधम् । दैवम्॰मानुषञ्च । यथा स्कामककन्दक : । हुताशनोजलं व्याधिर्दुर्भिक्षं मरणं तथा । इतिपञ्चविधं दैवं मानुषंव्यसनं तत : ॥ आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्य : परेभ्योराजवल्लभात् । पृथिवीपतिलोभाच्चनराणांपंचधाभयमिति । आगते भये ॰अभीतवत्स्थातव्यम् । यथा । तावद्भयस्यभेतव्यंयावद्भयमनागतम् । उत्पन्ने तुभयंतीव्रे स्थातव्यं तैरभीतवत् ॥ पुं॰ रोगे ॥

भयङ्कर : । पुं॰ डुण्डुलपक्षिणि । त्रि॰ भयोत्पादके । भैरवे । दारुणे । भीषणे । भयानके ॥ भयंकरोति । मेघर्त्तिभयेषु कृञइति खच् । सुमागम : ॥ पुं॰ याज्ञायोगान्तरे ॥ यथा । एकार्चे गौशुक्रजीवौस्यातामन्योन्यसङ्गगौ । भयङ्करात्व्योयोगोयं यातुर्भीति प्रदायक : ।।

भयडिंडिम : । पुं॰ सङ्ग्रामपटहे ॥

भयद्रुत : । त्रि॰ कान्दिशीके । भीत्यापलायिते ॥ अदुद्रुवत् । द्रुगतौ । कर्त्तरिक्त : । भयात्द्रुत : । पंचमीतियोगविभागात्समास: ॥

भयनाशिनी । स्त्री॰ भयनाशकर्त्र्याम् । विद्यायाम् ॥ त्रायमाणालतायाम् ॥

भयभीत : । त्रि॰ त्रासेनातङ्किते ॥ यथा । एकतोभयभीतस्यप्राणिन : प्राणरक्षणम् । नातोगुरुतमोधर्म: कश्चिदन्योस्तिखेचरेति । वह्निपुराणेशिविराजोपाख्यानं ॥

भयभ्रष्ट : । त्रि॰ भयद्रुते ॥

भयानक : । पुं॰ व्याघ्रे ॥ राहौ ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतषष्ठरसे ॥ त्रि॰ भयानके । भीषणे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी ॰ आनक : शीङ्भियद्रुत्यानक : ॥

भयापह : । पुं॰ राजनि ॥ परमेश्वरे ॥ भयंसंसारजंमुमुक्षूणामपहंतीति । हन॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिड : । भयमपवद्ध्याहा । आशिषिहनइतिड : ॥ त्रि॰ भयापहरणकर्त्तरि ॥

भयावह : । त्रि॰ भयङ्करे ॥

भर : । पुं अतिशये । भरति । भृञ॰ । पचाद्यच् ॥ भरणंभर : ॰ पुंसीतिघोषा ॥ अस्यद्रव्यवाचित्वेपि ॰पुंस्त्वमेव । घञजबन्ता : पुंसीतिवचनात् ॥ चन्द्रे ॥ भंनक्षत्रं राति । रा॰ क : । यत्ने ॥ भारे ॥ शेतेधराभराक्रान्तेशेषेनारायण : स्वयम् । लक्ष्मीवन्तोनजानन्तिदु : सहांपरवेदनाम् ॥

भरट : । पुं॰ कुम्भकारे ॥ भृतके ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ॰ । अनिदेश्यादिना॰ रटच् ॥

भरणम् । न॰ वेतने ॥ भृतौ । मूल्ये ॥ भ्रियते ऽनेन । भृञ॰ ल्युट् ॥ पोषणे ॥ यथा । भरणंपोष्यवर्गस्यप्रशस्तंस्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचाऽस्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥ पुं॰ भरणीनक्षत्रे ॥

भरणी । स्त्री॰ द्वितीयनक्षत्रे । यमदैवते ॥ तत्रजातस्यफलम् ॰ यथा । सदापकीर्त्तिर्हिमहापवादोनानाविनोदैश्चविनीतकाल : । जनेविलासीचपल:खल : स्यात् प्राणिप्रणीतोभरणीषुजात: ॥ प्राणिप्रणीत: प्राणिभिक्षिप्त : ॥ घोषके ॥ टित्वान्ङीप् ॥

भरणीभू : । पुं॰ राहुग्रहे ॥

भरणीय : । त्रि॰ पोष्ये । भरणयोग्ये ॥

भरण्ड: । पुं॰ स्वामिनि । कृमौ ॥ नृपे ॥ वृषे ॥ भरति । भृञ॰ । अण्डन् कृसृभृवृञ : । इत्यण्डन् ॥

भरण्डा । स्त्री॰ भूमौ ॥

भरण्यम् । न० वेतने । मूल्ये ॥ भरणेसाधु । तत्रसाधुरितियत् ॥

भरण्यभुक् । त्रि० वैतनिके । कर्मकरे । मूल्येनकर्म्मकुर्वति ॥ भरण्यं वेतनंभुङ्क्ते । क्विप् ॥

भरण्या । स्त्री० वेतने ॥

भरण्याह्वा । स्त्री० रामदूतीतिगौ०दे० ख्यातायांपूर्व्वपुष्प्याम् ॥

भरण्युः । पुं० शरण्ये ॥

भरत : । पुं० नाव्यशास्त्रे ॥ अलङ्कारादिशास्त्रस्यसूत्रकारे०मुनौ ॥ रामानुजे ॥ शवरे ॥ क्षेत्रे ॥ भरतात्मजे ॥ देवर्षिविशेषे ॥ तन्तुवाये ॥ नटे ॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः । तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्त्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वा । विभर्तिस्वाङ्गं । डुभृञ्० । भृमृदृशीत्यतच् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषस्यदुष्यन्तस्यपुत्रे । शाकुन्तलेये । दौष्यन्तौ । सर्वदमने ॥ निरुक्तिश्चास्यश्रीभागवते। माताभस्त्रापितु : पुत्रोयेनजाता-सएवस : । भरस्वपुत्रंदुष्यन्तमावमंस्था : शकुन्तलाम् ॥ इति ॥ ऋषभदेवादिन्द्रदत्तजयन्त्यांकन्यायामुत्पन्नशतपुत्रान्तर्गतज्येष्ठपुत्रे ॥ यथा । अथाहभगवानृषभदेवः स्वं वर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमान : प्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमेधिनांधर्माननुशिक्षमाणोजयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयविधं-कर्मसमाम्नाय मभियुञ्जन्नात्मजानामात्मसमानानांशतंजनयामास । येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठ : श्रेष्ठगुणश्चासीत्०येनेदंवर्षंभारतमितिव्यपदिशन्तीति ॥ पावकस्पपुत्रे ॥

भरतखण्डम् । न० भारतवर्षान्तर्गत-कुमारिकाखण्डे ॥

भरतज्ञ : । त्रि० नाव्यशास्त्रज्ञे ॥

भरतपुङ्गव : । पुं० गाङ्गेये । भीष्मे

भरतपुत्रक : । पुं० शैलूषे । नटे ॥

भरतप्रसू : । स्त्री० कैकय्याम् ॥

भरताग्रज : । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

भरथ : । पुं० लोकपाले ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ्० । भृञ्शीङित्यथ : ॥

भरद्वाज: । पुं० मुनिविशेषे ॥ व्याघ्राटे । भारद्व०गौ०दे०भा०प्र०पक्षिणि । भद्दुल०इ०भा० ॥ गुरो: पुत्रे । उतथ्यपत्न्याम्ममतायांवृहस्पतेर्वीर्य्याज्जातेमुनिविशेषे ॥ अस्य नामनिर्वचनंयथाविष्णुपुराणे । मूढेभरद्वाजमिमं०भरद्वाजंवृहस्पतेः। यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्त्वयम् ॥ इति ॥ भरन्धारकोवाजोऽस्य । यद्वा । भरद्वाजस्यापत्यम् । ऋष्यण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥

भरवान् । पुं० शिवे ॥ भरश्चन्द्रोमस्य

स्य । मतुप् ॥ भरसहिष्णौ ॥

भरिणी । स्त्री० हरिद्वर्णे । हरा०ङ्० भा० ॥

भरित: । पुं० हरिद्वर्णे ॥ त्रि०तद्वति ॥ भृते ॥ पुष्टे ॥ परिपूर्णे । भरा० ङ्०भा० ॥ भर: सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

भरिता । स्त्री० हरितायाम् ॥

भरिमा । पुं० भरणे ॥ कुटुम्बे ॥ भरति०विभर्त्तिर्वा । भृञ्०ङुभृञ्० वा । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥

भरु: । पुं० स्वर्णे । कनके ॥ हरे । शिवे ॥ भर्त्तरि । स्वामिनि । भरति०विभर्त्ति वा । भृञ्०ङुभृञ् वा । भृमृशीतृचरित्सारितनिधनि मिमसजिभ्य उ: ॥

भरुज: । पुं० चुद्रशृगाले ॥

भरुटम् । न० निष्क्वाथपक्वमांसे ॥

भरुटकम् । न० भृष्टामिषे ॥

भर्ग: । पुं० स्मरहरे । शिवे ॥ भर्जते । भृजोभर्जने । घ० अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ भृज्यन्ते कामादयोऽनेनेतिवा । हलश्चेतिघञ् ॥ भृज्यते० पच्यते जगदनेनेतिवा ॥ सवितृमण्डलगतादित्यरूपे पुरुषे ॥ चिन्तयामोवयं भर्गं धियोयोन: प्रचोदयात् । धर्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्ती: पुन: पुन: ॥ अपिच । भरज्ज पाकेभवेद्धातुर्यस्मात् पाचयते ह्यसौ । भ्राजते दीप्यते यस्माज्जगच्चान्ते हरत्यपि ॥ कालाग्निरूपमास्थाय सप्तार्चि: सप्तरश्मिभि: । भ्राजते यत् स्वरूपेण तस्माद्भर्ग: स उच्यते ॥ भ इति भीषयते लोकान् र इति रञ्जयते प्रजा: । ग इत्यागच्छत्यजस्रं यो भगवान् भर्ग उच्यते ॥ इतियोगियाज्ञवल्क्य: ॥

भर्ग: । न० तेजसि ॥ भर्जते । भृजोभर्जने । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्य: कुश्चेत्यसुन्० चावर्गस्यान्तादेश: । भर्गसी० इत्यादि ॥ स्वरूपभूते तेजसि ।

भर्ग्य: । पुं० शिवे ॥ भर्जते । भृजी० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरिति कुत्वम् ॥

भर्जनम् । न० भृष्टौ । भूनना० ङ्० भा० ॥

भर्ज्जित: त्रि० दग्धे ॥ भृजी० । क्त: ॥

भर्तव्य: । त्रि० भरणीये । पोषणीये ॥ वृद्धौ च मातापितरौ साध्वी भार्या सुत: शिशु: । अप्यकार्यशतं कृत्वा भर्तव्या मनुरब्रवीत् ॥

भर्त्ता । पुं० स्वामिनि । नाथे । पत्यौ । परिवृढे । नेतरि ॥ विष्णौ ॥ प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वे भरणात् । विभर्त्ति स्वाध्यस्तं सर्वमधिष्ठान

तयाधारयति सत्तास्फूर्त्तिप्रदानेनपोषयतिवेति विश्वं र्धारणपोषणार्थात् तृच् ॥ त्रि० धातरि । धारके ॥ सुखसाधनस्यदातरि ॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धीनांसंहतानां० चैतन्याभासविशिष्टाना०स्वसत्तया स्फुरणेन धारयितरि ॥ बिभर्त्ति भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्०वा । तृच् ॥

भर्तृदारकः । पुं० नाट्योक्त्यायुवराजे । द्रियते । दृङ् आदरे० तुदादिः । ण्वुल् । भर्त्तू राज्ञो दारकः ॥

भर्तृदारिका । स्त्री० नाट्योक्तौराजकन्यायाम् ॥ भर्त्तू राज्ञोदारिका ॥

भर्तृप्रपञ्चः । पुं० औपनिषदंमन्ये वेदान्तानांव्याख्यातृविशेषे ॥

भर्तृस्थानम् न० तीर्थविशेषे ॥ यत्रकार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

भर्तृहरिः । पुं० व्याकरणकारिकाकर्त्तरिऋषिविशेषे ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धकाव्यकर्त्तरिराजविशेषे ॥ सचविक्रमादित्यराजभ्राता ॥

भर्त्सनम् । न० अपकारगिरि । चौरोसित्वंघातयिष्यामित्वामित्याद्यपकारार्थवचने ॥ भर्त्सतर्जसन्तर्जने । ल्युट् ॥

भर्त्सपत्रिका । स्त्री० महानील्याम् ॥

भर्म्मितः । त्रि० अधिक्षिप्ते ॥

भर्म्मम् । न० ॥ स्वर्णे ॥ भृतौ ॥ नाभौ ॥

भर्म्मकम् । न० रोगविशेषे ॥ विडङ्गे ॥ कलधौते । सुवर्णे ॥

भर्म्मण्या । स्त्री० गणिकाशुल्के ॥

भर्म्म । न० भारे ॥ काञ्चने ॥ भृतौ । भरणे । पोषणे । कुमारभृत्याकुशलैरधिष्ठितेभिषग्भिराप्तैरथगर्भभर्म्मणीति रघुः । अत्रगर्भेहेमप्रभृतिपुंस्तिमल्लिनाथधृतःशाश्वतः ॥ नाभौ ॥ धुस्तूरे ॥ बिभर्त्ति० भरतिवा । भ्रियतेऽनेनवा । डुभृञ्०भृञ्० । मनिन् ॥

भलता । स्त्री० प्रसारण्यामोषधौ । राजबलायाम् ॥

भलन्दनः । पुं० कान्यकुब्जदेशीयनृपविशेषे ॥

भलूकः । पुं० भालूके ॥ भल्लते । भल्लभल्लपरिभाषणहिंसादानेषु ॥ उलूकादयश्चेतिसाधुः ॥

भल्लः । पुं० भल्लूके । ऋक्षे ॥ पुं० न० शस्त्रप्रभेदे । भाला० इ०भा० ॥ बाणविशेषे ॥ स्नुहीदलफलोभल्लइतिख्यातः ॥ भल्लते । भल्ल० । पचाद्यच् ॥ न० भद्रे । शिवे ॥ इ० त्रि० श्रे ० ॥

भल्लकः । पुं० भल्लूके ॥ संज्ञायां

कन् ॥

भल्लपुच्छी । स्त्री० गवेशकायाम् ॥

भल्लाट : । पुं० न० शशिध्वजराजपुरे

भल्लात : । पुं० भल्लातके ॥

भल्लातक : । पुं० अग्निमुख्याम् । अरुष्करे । शोथकृति । भाषा० इ० भा० ॥ भल्लातकफलंपक्वंस्वादुपाकरसंलघु । कषायंपाचनंस्निग्धं तीक्ष्णोष्णंछेदिभेदिनम् ॥ मेध्यंवह्निकरंहन्तिकफवातव्रणोदरम् ॥ कुष्ठार्शोग्रहणीगुल्मशोफानाहज्वरक्रिमीन् ॥ तन्मज्जामधुरोवृष्योबृंहणोवातपित्तहा । वृन्तमारुष्करंस्वादुपित्तघ्नं केश्यमग्निकृत् ॥ भल्लातक : कषायोष्णः शुक्रलोमधुरोलघु : । वातश्लेष्मोदरानाहकुष्ठार्शोग्रहणीगदान् ॥ हंतिगुल्मज्वरश्वित्रवह्निमान्द्यक्रिमिव्रणान् ॥ भल्लइवाततिअत० । कुन् ॥

भल्लातकी । स्त्री० वीरवृक्षे । अग्निमुख्याम् । भल्लातके ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

भल्लिका । स्त्री०) भल्ला

भल्ली । स्त्री०)तके ॥

भल्लु : । पुं० भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० बाहुलकादु : ॥

भल्लुक : । पुं० दुर्घोषे । ऋक्षे । रीछ भालू ० इ० भा० संज्ञायांकन् ।

भल्लूक : । पुं० ऋक्षे । भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० । उलूकादित्वात्साधु : ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ कुक्कुरे ॥

भव : । पुं० ईशे । शिवे । शङ्करे । हरे ॥ क्षेमे । श्रेयसि ॥ समृद्धौ ॥ यस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवायच ॥ संसारे ॥ अपामार्गलतेवायं विरुद्धफलदोभव : । प्रत्यगृद्दशांविमोक्षायसंसारायपरागृद्दशाम् ॥ सत्तायाम् ॥ प्राप्तौ । भद्राप्तौ ॥ उद्भवे । जन्मनि ॥ लग्नादेकादशे ॥ भवति० भवतेवासर्वम् । भू प्राप्तौ । पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा ॥ जन्मनितु०भावे०ऋदोरप् । न० फलविशेषे । भव्ये । चालता० इ० गौ० दे० भा० त्रि० क्षेमान्विते ॥

भवघस्मर : । पुं० दावानले ।

भवच्छिद् । त्रि० संसारनिवर्तके ॥ भवंछिनत्ति । छिदिर्० । सत्सूद्विषेत्यादिना० क्विप् ॥

भवान् । त्रि० युष्मदर्थे ॥ भाति । भादीप्तौ भातेर्डवतु : ॥ लिंगत्रयेरूपन्तु । भवान्० भवती०भवदिति॥ पूज्ये ॥ सति । विद्यमाने ॥ भवतेर्लट : शत्रादेशे । भवन्० भवन्तीभवत्० इतित्रिलिंगेरूपंबोध्यम् ॥ जायमाने ॥

भवती । स्त्री० विषाक्तबाणे ॥ पूज्यायाम् ॥ दीप्तमत्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥

भवदारु । न० देवदारुवृक्षे ॥

भवदीयः । त्रि० भावत्के ॥ भवताम यम् । भवतष्ठक्छसावितिछस् ॥

भवनम् । न० अगारे । मन्दिरे । गृहे ॥ भावे ॥ भवनं त्वत्र । भू० । ल्युट् ॥ राशौ ॥ क्षेत्रे ॥

भवनाशनः । पुं० आत्मबोधे ॥

भवनाशिनी । स्त्री० सरय्वां सरिति ॥

भवनीयः । त्रि० भवितव्ये ॥ उत्पत्त्यर्हे ॥

भवन्तः । पुं० कालसामान्ये ॥ वर्तमानकाले ॥ भवति० भूयाद्वा ॥ भू० । तॄभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति० झच् । सच्चित् ॥

भवन्तिः । पुं० वर्तमानकाले ॥ भवति । भू० । भुवोझिच् ॥

भवन्ती । स्त्री० पूर्वाचार्याणां लटःसंज्ञायाम् ॥ यथा । अस्तिर्भवन्तीपरोऽप्रयुज्यमानोप्यस्तीत्यादिभाष्यम् ॥ शित्वान्ङीप् ॥

भवभावनः । त्रि० संसारकारणे ॥ भवः संसारस्तस्य भावनं येन ॥ उत्पत्तिकृत्ये ॥

भवभूतिः । पुं० भोजराजस्य सभास्थे कविविशेषे । मालतीमाधवादिनाटककर्तरि । भूगर्भे ॥ महादेवस्य स्वर्ये ॥

भवरुत् । पुं० प्रेतपटहे ॥

भवाघनाशिनी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भवात्मजा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

भवादृक्षः । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्प्रेक्षणे । त्यदादिष्विक्षच० कोऽपिवाच्यइति०क्सः । आसर्वनाम्नइत्यत्र०दृग्दृशवतुष्वितिवार्तिकादाकारोन्तादेशः ॥

भवादृक् । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्० । त्यदादिष्वितिक्विन् । आसर्वनाम्नः ॥

भवादृशः । त्रि० युष्मत्सदृशे । भवद्विधे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्०त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ्चेति०कञ् । आसर्वनाम्नः इत्याकारोन्तादेशः ॥

भवानी । स्त्री० पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ भवस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवश र्वेत्यादिना०ङीषानुकौ ॥ परदेवतायाम् ॥ एकैवशक्तिः परमेश्वरस्यभिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णुः कोपेषुकाली-समरेषुदुर्गा ॥ चट्टलपीठवासिन्यामम्बायाम् ॥

भवानीगुरुः । पुं० हिमालये ॥

भवानीपतिः । पुं० महादेवे ॥

भवापवर्गः । पुं० मोक्षे ॥ भवस्यापवर्गः नाशः ॥

भवाभीष्टः । पुं० गुग्गुलौ ॥

भवाब्धिः । पुं० संसाररूपसमुद्रे ॥ भवाब्धितरणोपायः कुलमार्गोहि-नापरः ॥

भवायना । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भविकम् । न० भव्ये । कुशले ॥ भवो-भद्राप्तिरत्रास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ त्रि० तद्वति ॥

भवितः । त्रि० अतीतोत्पत्तिके । भूते ॥

भवितव्यम् । त्रि० भवनीये ॥ भवितव्य मभवत्येव नारिकेलफलाम्बुवत् । गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥

भवितव्यता । स्त्री० नियतौ । भाग्ये । अर्थानामनर्थानाञ्चावश्यंभावित्वे । कालभार्यायाम् ॥

भविता । त्रि० भविष्णौ ॥ भवनशीलः भू० । तृन्निति तृन् ॥

भवित्रः । त्रि० काव्यकर्त्तरि ॥

भविलः । पुं० भव्ये ॥ भवति । भू० । सलिकल्यनील्यादिना० इलच् ॥ षिड्गे । विदूषके ॥

भविष्णुः । त्रि० भवितरि । भूष्णौ ॥ भवनशीलः । भुवश्चेति० भवतेरिष्णुच् ॥

भविष्यम् । न० पञ्चशताधिकचतुर्द्दश सहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्दशं भविष्यं स्यात्तथा पञ्चशतानिचेतिश्रीभागवतम् ॥ अपिच । चतुर्द्दशसहस्राणितथा पञ्चशतानिच । भविष्यंपरिसंख्यातं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिरितिदेवीभागवतम् ॥ त्रि० भविष्यत्काले ॥

भविष्यत् । त्रि० आगामिकाले । वर्त्तमानप्रागभाव प्रतियोगिनिकाले- ॥ वर्त्तमानकालोत्तरकालीनोत्पत्तिकत्त्वे । अनागते । ध्वस्तने ॥

भव्यः । पुं० कर्म्मरंगतरौ ॥ न० अस्थनि ॥ फलविशेषे चालता० इ० गौ० दे० प्र० । वर्भरकन्नशोधने ॥ भव्यंस्वादुकषायाम्लंहृद्यमास्यविशोधनम् । तदेवपक्वंदोषघ्नंगुरुग्राहिविषापहम् ॥ पुं० न० रसभेदे ॥ त्रि० शुभे ॥ सत्ये ॥ योग्ये ॥ भाविनि ॥ जनिष्यमाणे ॥ भवति० भाव्यमनेनवा । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्यावेति ० कर्त्तरि० भावेवायतासाधुः ॥

भव्या । स्त्री० उमायाम् । करिकणायाम् ॥

भषः । पुं० कुक्कुरे ॥ भषति । भष० । अच् ॥

भषकः । पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥ भषति । भषपैशुन्ये । क्वुन् ॥

भषणम् । न० बुक्कने । श्वरवे ॥

भष० ल्युट् ॥

भषा । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥

भषी । स्त्री० शुन्याम् ॥ भषतिपान्यम् । भषभत्सने । पचाद्यौ० भष डितिपाठात् । टिड्ढेतिङी प् ॥

भसद् । स्त्री० भास्वरे ॥ योनौ ॥ जघने ॥ काले ॥ मांसे ॥ कारण्डवखगे ॥ प्लवे ॥ भेलके । बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । अट्ट भसोद्दिः ॥

भसन: । पुं० भ्रमरे ॥

भसन्त: । पुं० काले ॥

भसितम् न० भस्मनि ॥

भसूचक: । पुं० ईश्वरे ॥

भस्त्रका । स्त्री० चर्मप्रसेविकायाम् ॥

भस्त्रफला । स्त्री० ओषधिविशेषे ॥ भस्त्रेवफलान्यस्याः । पाककर्णेति प्राप्तं ङीषं बाधित्वा० सम्भस्त्राजिनेतिटाप् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

भस्त्रा । स्त्री० अग्निदीपकचर्मनिर्मितयन्त्रविशेषे । चर्मप्रसेविकायाम् ॥ जलादिनीयते येनलोहादिध्मायते तथा । चर्मगोविकृतिः सात्र भस्त्राशास्त्रे प्रकीर्त्तिता ॥ भस्यतेऽनया । भसदीप्तौ । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । तिसुत्रेतिनेट् । । अजाद्यत्वाट्टाप् ॥

भस्त्राका । स्त्री० भस्त्रिकायाम् । भस्त्रायां ॥

भस्त्रिक: । त्रि० भस्त्रयाजलाहरणकर्त्तरि । भिस्ती०इ०भा० ॥ भस्त्रया हरति । भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् ॥ स्त्री०-भस्त्रिकी । षित्वान्ङीष् ॥

भस्मक: । पुं० रोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिपूर्वकंलक्षणं । यथा । कट्वादिरूक्षान्नभुजांनराणांक्षीणेकफे मारुतपित्तवृद्धौ । अतिप्रवृद्धः पवनान्वितोऽग्नि र्भुक्तंक्षणाद्भस्म करोतियस्मात् ॥ तस्मादसौभस्मकसंज्ञकोऽभूदुपेक्षितोयंपचते चधातून् ॥ भस्मकोपद्रवमरिष्टंयथा । तट्स्वेददाहमूर्च्छादीन्कृत्वेवात्यग्निसम्भवान् । पक्वान्नमाशुधात्वादीन्सविप्रंनाशयेद्ध्रुवम् ॥ इ०

भस्मकार: । पुं० रजके ॥

भस्मगन्धा । स्त्री० रेणुकायाम् । हरेणौ ॥

भस्मगन्धिका । स्त्री० हरेणवामोषधौ । रेणुकायाम् ॥ भस्मनोगन्धः । भस्मगन्धोऽस्त्यस्याः । अतइनि । ठनाविष्ठन् । टाप् ॥

भस्मगन्धिनी । स्त्री० रेणुकायाम् । हरेणवाख्यौषधौ ॥ गन्धद्रव्यमेतदितिस्वामी ॥ भस्मगन्धोऽस्त्यस्याः अतइनिठनावितीनिः । ङीप् ॥

भस्मगर्भ: । पुं० तिनिशद्रुमे ॥

भस्मगर्भा । स्त्री० कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये । ओषधिभेदे ॥ भस्मगर्भेयस्याः शुक्लसारत्वात् ॥
भस्मतूलम् । न० ग्रामकूटे ॥ पांशुवर्षे ॥ हिमे ॥
भस्म । न० काष्ठादेरग्निकृतेविकारे । शिवाङ्गभूषणे । भूतौ । भसिते । विभूतौ ॥ बभस्ति । भसभत्सेन दीप्त्योः । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥ बिनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणबिनारुद्राक्षमालया । पूजितोपिमहादेवोभस्मात् तत्फलप्रदः ॥ अश्मरीविकारे ॥
भस्मरोहा । स्त्री० दग्धावृक्षे ॥
भस्मवेधकः । पुं० कर्पूरे ।
भस्मसात् अ० भस्मीभावे ॥ कृत्स्नं भस्मसम्पद्यते । विभाषासातिकार्त्स्न्ये ०इतिसातिः प्रत्ययः ॥
भस्मस्नानम् । न० सप्तविधस्नानान्तर्गताग्नेयस्नाने ॥ यथा । आग्नेयंभस्मनास्नानंबायव्यंगोरजः स्मृतम्
भस्माह्वयः । पुं० कर्पूरे ॥
भस्मितः । त्रि० दग्धे ॥
भा । स्त्री० भासि । प्रभायाम् । छवौ । दीप्तौ । रोचिषि ॥ ज्ञाने, चैतन्यरूपे । यथा । अभारूपस्यविश्वस्य भानंभासन्निधेर्बिना । कदाचिन्नावकल्प्येतभाचाहंतेनसर्वगः ॥ भाति भादीप्तौ । इगियइत्यात्०ङः । टाप् ॥
भाकुटः । पुं० भेकटौ० इ० गौडे० भा० प्र० मत्स्ये ॥
भाकूटः । पुं० शैलप्रभेदे ॥ मत्स्यविशेषे । भेकटौ० इ० भा० ॥ भाकूटोमधुरः शीतोवृष्यः श्लेष्मकरोगुरुः । विष्टम्भजननःपापिरक्तपित्तहरः स्मृतः ॥
भाकोषः । पुं० सूर्ये ॥
भाक्तः । त्रि० औपचारिके । गौणे । लाक्षणिके ॥ भक्तसम्बन्धिनि ॥ अन्नेनपोष्ये । भाक्तिके ॥ भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते । भक्तादणन्यतरस्यामित्यण् ॥ न० शालिधान्ये ॥ भक्तं साधु । भक्ताणः इतिणः ॥
भाक्तिकः । त्रि० अन्नेनपोष्ये । भाक्ते ॥ भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते । भक्तादणन्यतरस्यामितिपक्षेठक् ॥
भागः । पुं० अंशे । वण्टके । स्त्रीक्लि समाप्तांशे ॥ रूप्यार्द्धके भाग्ये ॥ एकदेशे ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । कर्मणिघञ् ॥ भागानामैश्वर्यादिषण्णांसमूहोवा । अण् ॥ राशित्रिंशभागैकभागे ॥ त्रिंशांशकस्तथाराशेर्भागइत्यभिधीयतेइत्युक्तेः ॥
भागत्यागः । पुं० जहदजहल्लक्षणायाम् । विरुद्धांशपरित्यागे ॥
भागत्यागलक्षणा । स्त्री० जहदजहल्लक्षणायाम् । अंशान्तरपरित्यागेना-

शान्तरलक्षणायाम् ॥

भागधेय: । पुं० करे । राजस्वे । ग्रामादिराजग्राह्ये षष्ठभागादौ " इत्याद्दि ॥ भागएव । भागरूपनामभ्यो धेयइतिस्वार्थे० धेयप्रत्यय: ॥ न० भाग्ये । प्राक्तनेकर्म्मणि । दैवे ॥

भागलक्षणा । स्त्री० भागत्यागलक्षणायाम् ॥

भागलेख्यम् । न० भागपत्रे ॥ भागपलेख्यम् ॥

भागवत: । पुं० भगवद्भक्ते ॥ यथा । सर्वदेवान्परित्यज्यनित्यंभगवदाश्रय: । रतस्तदीयसेवायांसभागवतउच्यते ॥ शङ्खोयस्यगृहेनास्तिघण्टाबागरुडान्विता । पुरतोवासुदेवस्यनसभागवत: कलौ ॥ उत्तमभागवतस्तु । सर्वभूतेषुय: पश्येद्भगवद्भावमात्मन: । भूतानिभगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तम: ॥ नयस्यस्वपरइतिवित्तेष्वात्मनिवाभिदा । सर्वभूतसम: शान्त: सवैभागवतोत्तम: । गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान्योनद्वेष्टिनहृष्यति । विष्णोर्मायामिदंपश्यन्सवैभागवतोत्तम: ॥ शिवेचपरमेशानेविष्णौचपरमात्मनि । समबुद्ध्याप्रवर्त्तन्तेतेवैभागवतोत्तमा: ॥ भगवतोयम् । अण् ॥

भागवतम् । न० अष्टादशपुराणान्तर्गतेअष्टादशसहस्रश्लोकात्मकेउपपुराणविशेषे ॥ महापुराणविशेषे ॥ तत्राष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायात्मकंदेवीभागवतंनाममहापुराणंद्वात्रिंशदध्यायाधिकत्रिशताध्यायात्मकंविष्णुभागवतमितिकेचित् ॥ अष्टादशसहस्रंवैपुण्यंभागवतंकिलेतिदेवीभागवतम् ॥ आत्मतत्त्वदीपकेज्ञाने ॥ भगवताप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥ भगवत्यामायोपाधिकब्रह्मरूपिण्या:प्रातिपदिकं० सर्वंखल्विदमेवाहंनान्यदस्तिसनातनमित्यर्द्धश्लोकात्मकंप्रभृतमेवसर्वंवेदसारंसर्वंखल्विदंब्रह्मनेहनानास्तिकिञ्चनेतिसर्ववेदतात्पर्यार्थप्रतिपादकवाक्यार्थाभिलापकंपुराणंमन्त्ररूपंभगवत्यावटपत्रशयानायविष्णवेप्रकटीकृतंयत्तत् । भगवत्याप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥

भागिकम् । त्रि० भाग्ये । सवृद्धिकमुद्रादौ ॥ भागोरूपकस्यार्हीवृद्धि: आय: ० शुल्कम्० उपदावाऽस्मिन्दीयते । भागिकंशतम्० भागिकाविंशति: । भागाद्यच्चेतिठन् ॥

भागी । त्रि० अंशिनि ॥ शार्ङ्गिणि ॥ सम्पृचेत्यादिना ० भजेर्घिनुण् ॥

भागिनेय : । पुं॰ भगिनीपुत्रे । स्वस्रीये ॥ भगिन्या : अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

भागिनेयी । स्त्री॰ भगिन्यास्त्वपत्ये। भानजी॰ इ॰ भा॰ ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

भागीरथी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ भगीरथस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भागुरि : । पुं॰ स्मृतिव्याकरणकर्त्तरिमुनिविशेषे ॥ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धेमुनौ ॥ कविविशेषे । शतलुम्पके॰ इति जटाधर : ॥

भाग्यम् । न॰ प्राक्तनशुभाशुभकर्म्मणो : । नियतौ । दैवे । दिष्टे । फलोन्मुखी भूतपूर्वदैहिकशुभाशुभकर्म्मणि । जडानामविवेकानामशूराणामपिप्रभो । भागभोग्यानिराज्यानिसन्त्यनीतिमतामपि ॥ भज्यतेऽनेन॰भजतेवा । भज सेवायाम् । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥ त्रि॰ भागिके ॥ भागोवृद्ध्यादिरस्मिन्दीयते । भाग्यंशतम्॰ भाग्याविंशति : । भागाद्यच्चेति॰यत् ॥ भागार्हे ॥ भागमर्हति । दण्डादित्वाद्यत् ॥

भाग्ययोग : । पुं॰ यात्रायोगान्तरे ॥ पञ्चमेचोरवि:षष्ठेवर्त्ततेनवमेगुरु: । भाग्ययोगाभिधेयोगेनिष्क्रमात्तेरिपांसदा ॥

भाग्यवान् । त्रि॰ भाग्ययुक्ते ॥ भाग्यवतांसर्वंश्रेयसेभवति ॥

भाग्याख्या । स्त्री॰ तुष्टिविशेषे ॥ यथा । यातुनप्रकृतेर्नकालान्नाप्युपादानाद्विवेकख्यातिरपितुभाग्यादेव॰अतएवमदालसाऽपत्यानिअतिबालानिमातुरुपदेशमात्रादेवविवेकख्यातिमन्तिमुक्तानिबभूवु: ॰ तस्माद्भाग्यमेवहेतुर्नान्यदित्युपदेशेतुष्टि : साभाग्याख्यातुष्टिर्वृष्टिरुच्यते ॥

भाङ्गीनम् । त्रि॰ भङ्ग्ये । भङ्गाक्षेत्रे ॥ भङ्गायाभवनमृक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षेखञ् ॥

भाजक् । अ॰ शैघ्र्ये ॥

भाजनम् । न॰ पात्रमात्रे ॥ योग्ये ॥ य : संवादयतेनित्यंयोऽतिवादांस्तितिक्षति । यस्तत्रोनतपतिदृढंसोऽस्यस्यभाजनम् ॥ आढकपरिमाणे इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ भाजयति । भाजपृथक्कर्म्मणिल्युट् ॥

भाजित : । त्रि॰पृथक्कृते । विभक्ते । न॰भागे ॥

भाजी । स्त्री॰ श्राणायाम् । पक्वायाम् ॥ जानपदेतिङीष् ॥

भाज्य : । त्रि॰ भागार्हे । भाजनीये ॥

भाटक : । पुं॰ न॰ व्यवहारार्थं दत्त गृहशकटादिलभ्यधने । भाडा॰इ॰ भा॰ ॥

भाट्ट : । पुं॰ आत्मनश्चिदचिद्रूपत्ववादिनि भट्टाचार्यमतानुसारिणि-मीमांसके ॥ गूढं चैतन्यमुत्प्रेक्ष्य द्रव्यबोधस्वरूपताम् । आत्मनोब्रुवते भाट्टाश्चिदुत्प्रेक्षोत्थितस्मृतेः ॥ जडोभूत्वा तदाऽस्वाप्समिति जाड्यस्मृतिस्तदा । विनाजाड्यानुभूतिं नकथंचिदुपपद्यते ॥ द्रष्टुर्दृष्टेरलोपश्रुतः सुप्तौततस्त्वयम् । अप्रकाशप्रकाशाभ्यामात्माखद्योतवद्युतः ॥

भाण : । पुं॰ नाटकादिदशरूपकान्तर्गतरूपकविशेषे ॥

भाण्ड : । पुं॰ गर्दभाण्डवृक्षे ॥

भाण्डम् । न॰ पात्रे । घटकर्कादिभाजनमात्रे ॥ पण्यद्रव्ये । वणिङ्मूलधने ॥ भूषायाम् । भूषणे ॥ अश्वभूषायाम् । तुरङ्गाणांमण्डने ॥ नदीकूलद्वयमध्ये ॥ भण्यते । भणशब्दे । अमन्ताड्डः । ॥ भणतिवा । डः । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वाभन्दते । भदिकल्याणेसुखे च । अच् । पृषोदरादिः ॥ भण्डवृत्तौ । भंडीआ॰इ॰भा॰ ॥

भाण्डपुट : । पुं॰ नापिते ॥ भाण्डेपुटाः यस्यसः ॥

भाण्डपुष्प : । पुं॰ सर्पविशेषे । कौकुटिकन्दले ॥

भाण्डागारम् । न॰ गृहविशेषे । अन्नादिद्रव्याणांगृहे ॥ भाण्डानामागारम् ॥ धनागारे ॥

भाण्डागारिक : ॥ त्रि॰ भाण्डागारेनियुक्ते । भण्डारी॰इ॰भा॰ ॥ अगारान्ताट्ठन् ॥

भाण्डागारी । त्रि॰ भाण्डारिणि । भाण्डागारवति ॥ भाण्डागारमस्यास्ति । इनिः ॥

भांडारी । पुं॰ भांडागाराध्यक्षे । स्वनाम्नैवप्रसिद्धे ॥ यथा क्षुधितस्तृषितः कामीविद्यार्थी कृषिकारकः । भांडारीचप्रवासीचसप्तसुप्तान्प्रबोधयेत् ॥

भाण्डि : । पुं॰ नापितक्षुराद्याधारे ॥

भाण्डिल : । पुं॰) नापिते ॥

भाण्डिवाह : । पुं॰)

भाण्डीर : । पुं॰ वटवृक्षे ॥ व्रजमण्डलान्तरेषोडशवटवनमध्ये द्वितीयवटवने ॥

भातम् । न॰ प्रभाते ॥ भा॰ । क्तः । दीप्तौ ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

भाति : । स्त्री॰ शोभायां ॥

भातु : । पुं॰ आदित्ये । सूर्ये ॥ भाति । भादीप्तौ । कमिगमीतितुः ॥

भाद्र : । पुं॰ नभस्ये । प्रौष्ठपदे । भा

द्रपदेमासि ॥ भाद्रीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अत्रजातस्यफलम् । नभस्यमासिखलु जन्मयस्यधीरोमनोज्ञश्चवराङ्गनानाम् । रिपुप्रमाथीकुटिलोऽतिमर्मप्रपन्नभर्त्तासभवेत्सहास : ॥ अत्रगो: प्रसवेनारद : । भानौसिंहगते चैवयस्यगो : समप्रसूयते । मरणंतस्यनिर्दिष्टं षड्भिर्मासैर्नसंशय: ॥ प्रसूतांतत्क्षणादेवतांतांगांविप्रायदापयेत् । पश्चाच्छान्तिंप्रकुर्वीतशास्त्रिशास्त्रोक्तवर्त्मनेति ॥

भाद्रपद : । पुं० वर्षर्तुद्वितीयमासि । भाद्रे ॥ भद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥

भाद्रपदा । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । भद्रपदासु । पूर्वभाद्रपदानक्षत्रे० उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेच ॥ भद्रमेव० ॥ भाद्रम् । भाद्रंपदंयासांता : ॥

भाद्रमातुर : । पुं० सतीतनये ॥ भद्रमातुरपत्यम् । मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वाया : ॥

भानम् । न० आभासे ॥ प्रतीतौ ॥ प्रकाशे । साक्षात्कारे ॥ नहिभानादृतेसत्त्वंनर्तेनानंचितोऽचित : । चित्सर्भ्रे दीपिना ध्यासादृतेतेनाद्वयः ॥ भाति । भा० । ल्युट् ॥

भानु : । पुं० किरणे । मयूखे । अंशौ । करे ॥ रवौ । सूर्ये । हंसे । सहस्रांशौ ॥ दिने ॥ भाति । भा० । दाभाभ्यांनु : ॥ यद्वा । भाति० चतुर्दशभुवनमध्ये अन्यादिस्वयंप्रकाशेभ्य : अधिकंदीप्यतेवा । पूर्ववत् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रभौ ॥ राजनि ॥ वृत्तार्हत्पितृविशेषे ॥

भानु : । स्त्री० भानुमत्याम् ॥

भानुफला । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् । भानुरिवफलमस्या : अजादि : ॥

भानुमान् । पुं० सूर्ये ॥ भानवोविद्यन्तेऽस्य । मतुप् ॥ त्रि० दीधितियुक्ते । सकिरणे ॥

भानुमती । स्त्री० विक्रमादित्यनृपस्य पत्न्याम् ॥ यथा । देवगुरो :प्रसादेनजिह्वाग्रेमेसरस्वती । तेनाहंनृपजानामिभानुमत्यास्तिलंयथेतिवररुचि:

भानेमि : । पुं० गभस्तिहस्ते । सूर्ये ॥

भाभ. । त्रि० नक्षत्रकान्तौ ॥ भस्याभेवाभायस्यस : ॥

भाम : । पुं० क्रोधे ॥ रवौ ॥ दीप्तौ रुचौ ॥ पूज्ये ॥ भगिनीपतौ ॥ यथा । अहोभगिन्ध्शोभामस्मयावांचतपापमना । पुरुषादइवापत्यं सुहृदोहिंसिता:सुता:॥भाति । भा० अर्तिस्तुसुहुस्सृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्निति मन् ॥ भामते । भामक्रोधे । अच्वा

भामक : । पुं० भगिनीपतौ ॥ स्वार्थे कः ॥

भामा । स्त्री० कोपनायांयोषिति ॥ सत्यभामायाम् । विनापिप्रत्यय मितिपूर्वपदलोप : ॥

भामी । त्रि० क्रोधिनि ॥

भामिनी । स्त्री० कोपनायाम् ॥ अत्र ग्रं भामते । भाम० । आवश्यके णिनि : । ग्रहादित्वाणिनि ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भामिनीविलास : । पुं० जगन्नाथमिश्रपण्डितराजकृते विलासचयात्मके ग्रन्थविशेषे ॥

भार : । पुं० वीवधे ॥ विष्णौ । विंशतितुलापरिमाणे । पलानांद्विसहस्रे । अष्टसहस्रतोलकात्मके ॥ द्विशूर्पा गोष्णुदाहृता ॥ तामेवभारंजानीयाद्वाहोभारचतुष्टयम् ॥ भ्रियते । भृञ्भरणे । अकर्तरि चकारकेसंज्ञायामितिघञ् ॥

भारंड : । पुं० उत्तरकुरुदेशजमनुजपक्षिणि ॥

भारत: । पुं०छागवाहने । वह्नौ ॥ नटे ॥ भरतस्यमुने : शिष्य : । अण् ॥ भरतात्मजे ॥ भरतवंशोद्भवे ॥ महाकुलप्रसूते ॥ भरतस्यराज्ञोयम् । तस्येदमित्यण् ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ भरतायोद्धारोऽस्यसङ्ख्यामस्य । सङ्ख्यामिप्रयोजनयोद्धृभ्यश्चेत्य ण् ॥ त्रि० ग्रामनिरते ॥ आत्मनाम० तत्परत : ॥

भारतम् । न० व्यासप्रणीतलक्षश्लोकात्मकमहाभारतसंज्ञके० इतिहासे ॥ तस्यश्रवणादिफलंयथा । भारतं श्रुणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्यतस्यहस्तगतोजय : ॥ योगोशतं कनकशृङ्गमयं ददातिविप्रायवेदविदुषे चबहुश्रुताय । पुण्यांचभारतकथांश्रुणुयाच्चनित्यं तुल्यं फलं भवतितस्यचतस्यचैव ॥ नवनीतं यथादध्नोद्विपदांब्राह्मणोयथा । हृदानामुदधि: श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठचतुष्पदाम् । यथैतानीतिहासानांतथाभारतमुच्यते ॥ यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमंतत : । अक्षय्यमन्नपानं वै पितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यांवेदंसमुपबृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदोमामयंप्रहरिष्यति ॥ कार्ष्णं वेदमिमं विद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते । भ्रूणहत्याकृतञ्चापिपापंजह्यादसंशयम् ॥ इति ॥ जम्बुद्वीपनवमांशेवर्षविशेषे ॥

भारतवर्ष : । पुं० न० जम्बुद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । यथा । हिमाह्वंदक्षिणंवर्षंभरतायददौपिता । तस्माच्चभारतंवर्षंतस्यनाम्नामहात्मन : ॥ तस्यनवभागाख्या

भारतस्यास्य वर्षस्य नवभेदान्निबोध मे । समुद्रान्तरिताज्ञेयास्ते त्वगम्याः परस्परम् ॥ इन्द्रद्वीपः कशेरुश्च ताम्रवर्णो गभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्वो वारुणस्तथ ॥ अयन्तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः । योजनानां सहस्रं वै द्वीपोयं दक्षिणोत्तरात् ॥ पूर्वे किराता यस्यान्ते पश्चिमे यवनाः स्मृताः । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चान्तः स्थिता द्विज ॥ इज्यायुद्धवणिज्याद्यैः कर्मभिः भक्तपावनाः । तेषां संव्यवहारश्च एभिः कर्मभिरिष्यते ॥ स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्च पुण्यं पापं च वै तथा । महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैवात्र कुलाचलाः । तेषां सहस्रशश्चान्ये भूधरा ये समीपगाः ॥ विस्तारोच्छ्रायिणो रम्या विपुलाश्चित्रसानवः । कोलाहलः स वैभ्राजो मन्दरो दर्दुराचलः ॥ वातन्धमो वैद्युतश्च मैनाकः सुरसस्तथा । तुङ्गप्रस्थो नाम गिरिर्गोधनः पाण्डुराचलः ॥ पुष्पकोऽथ जयन्तो च रैवतोऽर्बुद एव च । ऋष्यमूकः सगोमन्तः कूटशैलः कृतः स्मरः ॥ श्रीपर्वतश्च कोरश्च शतशोऽन्येऽल्पपर्वताः । तैर्विमिश्रा जनपदा म्लेच्छा आर्याश्च भागशः । तैः पीय-

न्ते ये सरिच्छ्रेष्ठास्ताः सम्यङ्निबोध मे । गङ्गा सरस्वती सिन्धुश्चन्द्रभागा तथापगा । यमुना च शतद्रुश्च वितस्तैरावती कुहूः । गोमती धूतपापा च बाहुदा च दृषद्वती ॥ विपाशा देविका चैव चक्षुर्विशाला गण्डकी तथा । कौशिकी चापरा विप्र हिमवत्पादनिःसृताः ॥ वेदस्मृतिर्वेतसिनी त्रिदिवा सिन्धुरेव च । वेण्या च स्यन्दना चैव सदानीरा मही तथा ॥ पारा चर्मण्वती लूपी विदिशा वेत्रवत्यपि । शिप्रा ह्यवन्ती च तथा पारिपात्राश्रयाः स्मृताः ॥ शोणो महानदश्चैव नर्मदा सुरसा क्रिया । मन्दाकिनी दशार्णा च चित्रकूटा तथापगा ॥ चित्रोत्पला च तमसा करतोया पिशाचिका । तथान्या पिप्पलाश्रोणी विपाशा वञ्जुला नदी ॥ सरोरुजा शुक्तिमती मङ्कुली त्रिदिवा क्रतुः । ऋक्षपादप्रसूता वै तथान्या वेगवाहिनी ॥ शिप्रा पयोष्णी निर्विन्ध्या तापी च निषधावती । वेणा वैतरणी चैव सिनीवाली कुमुद्वती ॥ तोया चैव महागौरी दुर्गा चान्तःशिवा तथा । विन्ध्यपादप्रसूतास्ता नद्यः पुण्यजलाः शुभाः ॥ गोदावरी भीमरथी कृष्णा वर्णा तथापगा । तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा वाह्या कावेर्यथापगा ॥ सह्यपादविनिष्क्रान्ता इमास्ताः सरिदुत्तमाः ॥

कृतमालाताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्पलावती । मलयाद्रिसमुद्भूता नद्यः शीतजलास्त्विमाः ॥ पितृसोमर्षिकुल्या च इक्षुला त्रिदिवा लया । लाङ्गूलिनी वंशकरा महेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ॥ ऋषिका च कुमारी च मन्दगा मन्दवाहिनी । कृपा पलाशिनी चैव शुक्तिमत्प्रभवाः स्मृताः ॥ सर्वाः पुण्याः सरस्वत्यः सर्वा गङ्गासमुद्रगाः । विश्वस्य मातरः सर्वाः सर्वाः पापहराः स्मृताः ॥ अन्याः सहस्रशः प्रोक्ताः क्षुद्रनद्यो द्विजोत्तम । प्रावृट्कालवहाः सन्ति सर्वकालवहास्तथा ॥ मत्स्याः कुशूलाः कुल्याश्च कुन्तलाः काशिकोशलाः ॥ अर्बुदाश्च कुलिङ्गाश्च समकाश्च वृकैः सह । मध्यदेशे जनपदाः प्रायशोऽमी प्रकीर्त्तिताः ॥ सह्यस्योत्तरे चैव यत्र गोदावरी नदी । पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशो मनोरमः ॥ गोवर्द्धनपुरं रम्यं भार्गवस्य महात्मनः ॥ वाह्लीका वाटधानाश्च आभीराः कालतोयकाः ॥ अपरान्ताश्च शूद्राश्च पह्लवाश्चर्मखण्डिकाः । गान्धारा यवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः ॥ शतद्रुकाः ललित्थाश्च पारदा हारमूषिकाः । माठरा रथकटकाः कैकया दशमानिकाः ॥ क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि

च । काम्बोजा दरदाश्चैव बर्बरा ह्यङ्गलौकिकाः ॥ चीनाश्चैव तुषाराश्च पह्लवा वाह्यतोदराः । आत्रेयाः सभरद्वाजाः प्रस्थलाश्च दशेरकाः ॥ लम्पकाः सूनकाराश्च चूलिका जाङ्गलैः सह । अपगाश्चालिमद्राश्च किरातानाञ्च जातयः ॥ तामसा हंसमार्गाश्च काश्मीरास्तङ्गनास्तथा । चूलिकाहुहुकाश्चैव ऊर्णादार्वास्तथैव च ॥ एते देशा ह्युदीच्यास्तु प्राच्यान् देशान् निबोध मे । अम्बष्ठाका मुद्गरका अन्तर्गिरिबहिर्गिराः ॥ तथा प्रवङ्गावङ्गेयामलदा मलवर्त्तिकाः । ब्रह्मोत्तराः प्रविजया भार्गवाङ्गेयमर्द्दकाः ॥ प्राग्ज्योतिषाश्च मद्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः । मल्ला मगधगोमेदाः प्राच्या जनपदाः स्मृताः ॥ अथापरे जनपदा दक्षिणापथवासिनः । पाण्ड्याश्च केरलाश्चैव चोलाः कुल्यास्तथैव च ॥ सेतुका मूषिकाश्चैव कुमारा वानवासिकाः । महाराष्ट्रा माहिषकाः कलिङ्गाश्चैव सर्वशः ॥ आभीराः सहचैषीका आटव्याः शवराश्च ये । पुलिन्दा विन्ध्यमौलेया वैदर्भा दण्डकैः सह ॥ पौरिका मौलिकाश्चैव अश्मका भोगवर्द्धनाः । नैतिकाः कुन्तला ह्यन्ध्रा उद्भिदा नलकारकाः ॥ दाक्षिणात्यास्त्विमे देशाः अपरा

न्तान्निबोधमे । सौपारकाः का
लनदादुबास्तालीयकैः सह ॥ का
रस्करलोहजङ्घावानेयाराजभद्र-
काः । तोसलाः कोशलाश्चैवचैपु
राविदिशास्तथा ॥ तुषारास्तुम्बरा
श्चैवपाटवोनैषधैः सह । पुलिन्दा-
श्चसुशीलाश्चरूपमांसामसैः सह ॥
तथाकुहमिनश्चैवसर्वैश्चैवकरस्करा:।
नासिकाख्याश्चयेचान्येयेचैवान्तर-
नर्मदाः ॥ मारुकच्छाः समाहेयाः
सर्वेसारस्वतैः सह । कच्छीयाश्च-
सुराष्ट्राश्चआवन्त्याश्चार्बुदैः सह ॥
इत्येतेह्यपरान्ताश्च शृणुविन्ध्यनिवा
सिनः । मलजाश्चकरूषाश्चमेकला-
श्चोत्कलैः सह ॥ उत्तमर्णादशार्णा
श्चभोजाः किष्किन्धकैः सह ।
अनूपास्तुण्डिकेराश्चवीरहोत्राह्यवन्ता
यः ॥ एतेजनपदाः सर्वे विन्ध्य
पृष्ठनिवासिनः ॥ अतोदेशान्प्रव
क्ष्यामिपर्वताश्रयिणश्चये ॥ निर्हारा
हंसमार्गाश्चकुपथास्तङ्गणाः खशाः
। कुत्साः प्रावर्णाश्चैवऊर्णादर्वाः
सहुहुकाः ॥ त्रिगर्तामालवाश्चै
वकिरातास्तामसैः सह । कृतश्चे
तादिकश्चात्रचतुर्युगकृतोविधिः ॥
एतत्तुभारतंवर्षंचतुः संस्थानसंस्थि
तम् । दक्षिणेपरतोह्यस्यपूर्वेणचम
होदधिः ॥ हिमवानुत्तरेणास्यका
र्मुकस्ययथागुणः । तदेतद्भारतं

वर्षंसर्वबीजंद्विजोत्तम ॥ देवत्वमम
रेशत्वंदेवत्वंमर्त्यतांतथा। मृगपश्व
प्सरचरायोनीस्तद्वत्सरीसृपाः ॥ स्था
वराश्चाप्यसर्वेषामतोब्रह्मन्शुभाशु
भैः । प्रयान्तिकर्मभूर्ब्रह्मन्नान्य
लोकेषुविद्यते । देवानामपिविप्रर्षे
सदैवैषमनोरथः ॥ अपिमानुषमा
प्स्यामोदेवत्वात्प्रच्युताः क्षितौ ।
मनुष्याः कुर्वतेतत्तु यन्नशक्यंसुरा
सुरैः ॥ स्वकर्मनिगडग्रस्तैः स्वकर्म
क्षपणोत्सुकैः । नकिञ्चित्क्रियते
कर्मसुखलेशोपबृंहितैः ॥ इतिश्री
मार्कण्डेयपुराणेभारतखण्डवर्णनं
नामाध्यायः ॥

भारतिः । पुं० दशनामसन्यासिनां
मध्येसन्यासिविशेषे ॥ यथा । ना
नाशास्त्रेषुयोविद्वान्नानाकर्मविशा
रदः । सदेष्टदेवीभावेनभावयेद्यो
हिचावलाम् । सएवभारतिर्वीरोम
हाज्ञानीजितेन्द्रिय इति ॥

भारती । स्त्री० वचने ॥ सरस्वत्याम् ।
अर्थपरिज्ञानफलाहिभारती गरुडो
धिनिपक्षिविशेषे । भार० इ० गौ०
दे० भा० प्र० ॥ ब्राह्मीमोषधौ ॥
नाट्यवृत्तिप्रभेदे ॥ शृङ्गारेकौशिकी
वीरेसात्वत्यारभटीपुनः । रसेरौद्रे
चवीभत्सेवृत्तिः सर्वत्रभारती ॥
भारतीवृत्तिस्तुसंस्कृताप्रायोवाग्व्या
पारोनराश्रयः ॥ बिभर्ति । डुभृञ

भृमृट्‌श्रियञीत्यतच् । ततः प्रज्ञाद्यण्॰ ङीप् ॥

भारद्वाजः । पुं॰ वृहस्पतेः पुत्रे । व्याघ्राटाख्यविहङ्गमे द्रोणाचार्य्ये । ऋषिविशेषे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ भारद्वाजस्यगोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

भारद्वाजी । स्त्री॰ वनकार्पास्याम् । भरद्वाजस्य मुनेरियम् । तेननिर्म्मितत्त्वात् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भारभूति: । पुं॰ पुण्यस्थानविशेषे ॥ भारभूतौभवेद्भूतिरितिभागवतम् ॥

भारय: । पुं॰ भरद्वाजपक्षिणि ॥

भारयष्टि: स्त्री॰ उभयतोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठे । विहङ्गिकायाम् ॥ भारस्ययष्टिः ॥

भारवम् । न॰ ज्यायाम् । गुणे ॥

भारवाह: । त्रि॰ भारिके ॥ भारंवहति । वह॰ । कर्मण्यण् ॥

भारवाहक: । त्रि॰ भारवहनकर्त्तरि ॥ भारम्वहति । वह॰ । ण्वुल् ॥ भारस्यवाहकोवा ॥

भारवाहण: । त्रि॰ उष्ट्रादौभारवाहके ॥ वहेर्ण्यन्तात्कर्त्तरिल्युट् । भारस्यान्नादेर्वाहनः । वाहनमाहितादितिणत्वम् ॥

भारवाहो । पुं॰ धुर्य्ये ॥

भारवाही । स्त्री॰ नौकायाम् ॥

भारवि: । पुं॰ किरातार्जुनीयकाव्यकर्त्तरिकविविशेषे । शतलम्पे इतिविकाण्डशेषः ।

भारवृक्ष: । पुं॰ काचीनामकगन्धद्रव्ये ॥

भारशृङ्ग: । पुं॰ रुरुनामकहरिणजातौ । बारसिंगा॰इ॰भा॰ ॥

भारहर: । पुं॰ भारिके ॥ हरति । हृ अ॰ । अच् । भारस्यहरः ॥

भारहार: । पुं॰ भारिके ॥ भारंहरति । हृञ्॰ । कर्म्मण्यण् ॥

भाराक्रान्त: । त्रि॰ भारवाहे ॥ भारेणाक्रान्तः ॥

भाराक्रान्ता । स्त्री॰ अत्यष्टिवृत्तिप्रभेदे ॥ भाराक्रान्तामभनरसलागुरुः श्रुतिषड्ढयैः ॥ यथा । भाराक्रान्तामभतनुरियं गिरीन्द्रविधारणात्॰ कम्पं धत्ते श्रमजलकणांस्तथापरिमुञ्चति । इत्थावृण्वन्जयतिजलदश्यामाकुलवल्लवीमंशे चोत्यं स्मरविलसितं विलोक्यगुरुं हरिः ॥

भारिक: । पुं॰ भारवाहे ॥ भारोस्तिवाह्यत्वेनास्य । अतइनिठनाविति ठन् ॥

भारि: । पुं॰ सिंहे ॥

भारिट: । पुं॰ पक्षिविशेषे । श्यामवटके । शीशिरे । कणभक्षके ॥

भारी । पुं॰ भारवाहके ॥ त्रि॰भारपीडिते । भारयुक्ते ॥ भारोऽस्त्यस्य॰ अस्मिन्वा । इनिः ॥

भारीष्टी । स्त्री० भारवाष्टिकायाम् ॥

भार्गव : । पुं० गजे । मतङ्गजे ॥ ध न्विनि । धानुष्के ॥ शुक्राचार्य्ये ॥ परशुरामे ॥ भृगोरपत्यम् । ऋष्यण् । बहुत्वे ० तस्यचभिन्नभृगुकुत्स वसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्चेति ० लुकि ० भृगव : ॥

भार्गवा : । पुं० भू० भारतवर्षमध्ये प्राच्यदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भार्गवप्रिय : । पुं० हीरके ॥ शुक्राधिष्ठातृदेवताकत्वात् ॥

भार्गवी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ श्रियि ॥ कृष्णदूर्वायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ मतान्तरे । भृगोरियम् । तस्येदमित्यण् ० ङीप् ॥

भार्गी० । स्त्री० ब्राह्मणयष्टिकायाम् । फञ्ज्याम् । भारङ्गी ० इ० भा० ॥ यथा । भार्गीरूक्षाकटुस्तिक्तारुच्योष्णापाचनीलघु : । दीपनीतुवरागुल्म रक्तन्नाशयेद्ध्रुवम् । शोथकासकफश्वासपीनसज्वरमारुतान् ॥ भञ्जनम् । भञ्जपाके । घञ् । भञ्जो रोपधयोरन्यतरस्याम् ० इतिरमागम : । चजोरितिकुत्वम् ॥ भृज्जोभर्जनेवा । घञ् । भर्गी स्त्यस्या : । ज्योत्स्नादिभ्यउपसङ्ख्यानमित्यण् । ङीप् ॥

भार्ङ्गी । स्त्री० बनाकार्पासाम् ॥

भार्य्य : । त्रि० भरणीये ॥ भृ० डुभृ ञ् ० वा । ण्यत् ॥

भार्य्या । स्त्री० जायायाम् । द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् ॥ साभार्य्या याप्रियंब्रूयात्सपुत्रोयस्तुजीवति । सजीवतिगुणोयस्यधर्म्मोयस्यसजीवति गुणधर्मविहीनोयोनिष्फलं तस्यजीवनम् ॥ भातुर्ज्येष्ठस्यभार्य्या यागुरुपत्न्यनुजस्यसा । यवीयसस्तुया भार्य्यास्नुषाज्येष्ठस्यसास्मृता ॥ भर्य्याकान्त्वाभार्य्या ॥ भर्त्तुंयोग्या । डुभृञ् ० भृभत्संनेवा । ऋहलोर्ण्यत् । टाप् ॥

भार्य्याट : । पुं० अन्यार्थंस्वस्त्रीदातरि ॥

भार्य्याटिक : । पुं० स्त्रीजिते ॥ हरिणान्तरे ॥ मुनिभेदे ॥

भार्य्यापती । पुं० सस्त्रीकत्याजायापत्यो : । दम्पत्यो : ॥ भार्य्याचपतिश्चतौ । राजदन्तादि : । निपातनात्साधुरयम् ॥

भार्य्यारु : । पुं० शैलविशेषे ॥ मृगप्रभेदे ॥ क्रौडयापरभार्य्यायांपुत्रोत्पादके ॥

भालम् । न० महसि । तेजसि ॥ ललाटे ॥

भालदर्शनम् । न० सिन्दूरे ॥

भालदृक् । पुं० शिवे । भाललोचने ॥

भालाङ्क : । पुं० करपत्रे । क्रकचे

॥ शाकविशेषे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ महालक्षणसम्पन्नपुरुषे ॥ काष्ठपे ॥ हरे ॥

भालुक : । पुं० ऋक्षे । भल्लभल्लूकि ॥ भलति । भलहिंसायाम् । बाहुलकादुः । संज्ञायांकन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

भालूक : । पुं० भालुके ॥ भलति । भलपरिभाषणादौ । उलूकादित्वात् साधुः । प्रज्ञाद्यण् ॥

भाल्लवेय : । पुं० इन्द्रद्युम्ननामनि ऋष्यन्तरे ॥ भल्लवेरपत्यम् भाल्लविः । तस्यापत्यम् । शुभ्रादेराकृतिगणत्वात् ० ढक् ॥

भाल्लुक : । पुं० भल्लूकि ॥)

भाल्लूक : । पुं०)

भाव : । पुं० सत्तायाम् । सत्त्वे ॥ परमार्थसत्तारूपे ॥ स्वभावे ॥ मानसधर्मे ॥ उपसनोपायसाधके ॥ सचोक्तः श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । पशुवीरदिव्यभावादेवतामन्त्रसिद्धिदा इति ॥ तत्रापि । पशुभावः कलौ नास्तिदिव्यभावोपिदुर्लभः । वीरसाधनकर्माणिप्रत्यक्षाणिकलौयुगे इति ॥ अपिच । शृणुभावत्रयंदेविदिव्यवीरपशुक्रमात् । दिव्यस्तु देववत्प्रायोवीरश्चोद्धतमानसः ॥ सत्यञ्चेताद्वयंन्तं दिव्यभावविनिर्णयः । त्रेताद्वापरयोर्मध्ये वीरभा

वस्तुरीतितम् ॥ मद्यंमत्स्यंतथा मांसंमुद्रामैथुनमेवच । श्मशानसाधनंभद्रे चितासाधनमेवच । एतत्ते कथितंसर्वं दिव्यवीरमतंप्रिये ॥ दिव्यवीरमतंनास्तिकलिकाले सुलोचन इतिकालीविलासतन्त्रम् ॥ अभिप्राये ॥ आत्मनि ॥ चेष्टायाम् ॥ प्रकृतिजन्यबोधविषयप्रकारे ॥ क्रियायाम् ॥ लीलायाम् ॥ पदार्थे ॥ विभूतौ ॥ नाट्योक्त्या विदुषि । बुधे ॥ जन्तौ ॥ मानसविकारे० रत्यादौ ॥ योनौ ॥ उपदेशे ॥ शृङ्गारादिकारणे ॥ शब्दप्रवृत्तिहेतौ ॥ गौरविते ॥ अभिनयान्तरे ॥ धात्वर्थे ॥ संसारे ॥ भवने । भावनायाम् । चिन्तने ॥ सद्भावे ॥ परमार्थतत्त्वाद्यद्रूपे प्रेम्णि ॥ भक्तौ । अनुरागे ॥ तत्तादात्म्ये ॥ भू० विभाषाग्रहइत्यत्र० भवतेश्चेति० काशिकावचनात् : ॥ भावयतिकरोतिरसान् । भावयति० परिभावयतिवा । पचाद्यच् ॥ भवनंवा । श्रिणीभुवोनुपे तिघञ् वा ॥ भावाबुद्धिगुणाधर्मज्ञानवैराग्य भूतयः । सात्त्विकाव्यत्यये नैते रागमुत्मुज्यतामसाः ॥ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याख्या बुद्धिगुणाः० भाव संज्ञया निर्दिश्याः । एतचमोतात्विकावीढव्याः । व्यत्यये

न० रागमुत्सृज्यवैराग्यविवर्जिता स्तामसा: । अधर्माज्ञानैश्वर्यरूपा: ० अवैराग्यलक्षणस्तुभावोराजसइत्यर्थ: । धर्मादिभिरन्विताबुद्धिस्तदन्वितं सूक्ष्मशरीरमित्युक्तम् । भावयन्त्यिय तोलिङ्गंतेनभावाइतिस्मृता: ॥ सचसात्त्विकादिभेदात्त्रिविध: । तत्र० सात्त्विक: शमदमादिरूप: राजसोहर्षदर्पादिरूप: ० शोकमोहादिरूपस्तुतामस: । वाह्याध्यात्मिकभेदाद्द्विविधस्तयथासाध्यसाधनतयास्थितोवाह्य:।सुखंदु:खंज्ञानंरागश्च स्वेवमाकारश्चाध्यात्मिक: ॥ विभाव: स्थायिसंज्ञश्चसानुभावोथसात्त्विक: । व्यभिचारीतिपञ्चैतेभावभेदा: प्रकीर्त्तिता: । अष्टमवत्सरे ॥ बहुक्षीरास्तथागावोधान्यञ्चबलवत्तरम् । जायन्तेसर्वशस्यानिभावे-वर्षेवरानने ॥ ८ नवयक्षाणांशयनादिहावदशचेष्टासु॥तन्वादित्वाद्दशसु॥ स्त्रीणांयौवनकालेस्वभावजाष्टाविंशत्यलङ्कारन्तर्गतांगजप्रथमालङ्कारे ॥ यथा। यौवनेसत्त्वजास्तासामष्टाविंशतिसङ्ख्यका: ॥ अलङ्कारास्तत्रभावहावहेलास्त्रयोऽङ्गजा:। तत्र भावोयथा । निर्विकारात्मकेचित्ते भाव:प्रथमविक्रिया । जन्मत:प्रभृतिनिर्विकारेमनसि० उद्बुद्धमात्रोविकारोभाव: । यथा । सएवसुरभि:काल: सएवमलयानिल: । सैवेयमबलाकिन्तुमनोन्यदिवदृश्यतइति ॥ प्रतिक्षणपरिणामिन:सर्वेभावाऋतेचितिशक्ते: ॥

भावक: । पुं० भावे । मानसविकारे ॥ त्रि०सत्ताश्रये ॥

भावकरणम् । न०अभिप्रायस्यसूचने ॥

तत्रभावज्ञ:। त्रि० अभिप्रायज्ञे ।

भावत: । त्रि० भवदीये । भावत्के ॥ भवतोऽयम् । भवतष्ठक्छसावित्यत्रवृद्धादित्यनुवृत्ते:शतस्मादणेव ॥

भावत्क: । त्रि० भवदीये ॥ भवतामयम् । भवतष्ठक्छसाविति ० ठक् । इसुसुक्तान्तात्क: ॥

भावन: । पुं ० परमेश्वरे ॥ सर्वेषांभोक्तृणांफलानिभावयतिउत्पादयतीतिव्याख्यानात् भवतेर्ण्यन्तात्ल्युट् ॥ न० कल्पने ॥ भावनायाम् ॥ भावनन्तुननाध्यानेपर्यालोचेऽधिवासने ॥ भव्ये । चाल्ता इ० गौ० दे० भा० प्र० फलविशेषे ॥

भावना स्त्री० ध्याने ॥ पर्यालोचे ॥ अधिवासने ॥ कल्पनायाम् ॥ संस्कारे ॥ भावनानामभवितुर्भवनानुकूलोभावयितुर्व्यापारविशेष: सा द्विधा । शब्दभावना० । अर्थभावना चेति ॥ भाव्यस्यविपर्ययान्तरपरिहारेणचेतसिपुन:पुनर्निवेशने ; निदिध्यासनात्मिकायांविजातीयप्रत्यया

नन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहरूपा याम् ॥ भावनातिङ्प्रत्ययवाच्येति मीमांसकाः ॥ उत्पादनायाम् ॥ ० उत्पत्त्यर्थाद्भवतेर्ण्यन्तात् ० युच् ॥ त्रिविधाभावनायथा । त्रिविधाभावनाविप्रविश्वमे तन्निबोधमे । ब्रह्माख्याकर्मसंज्ञाच तथाचैवोभयात्मिका ॥ ब्रह्मभावात्मिकाह्येकाकर्मभावात्मिकापरा । उभयात्मिकातथैवान्यात्रिविधाभावभावना ॥ सनन्दनादयोब्रह्मभावभावनयायुताः । कर्मभावनयाचान्ये देवाद्याः स्थावराश्चराः ॥ हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्मकर्मात्मिकाद्विधा । बोधाधिकारयुक्तेषुविद्यतेभावभावना ॥ इति विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्यायः ॥ त्रिविधभावनाश्रयजीवात्मकत्वात्तदुपचारेणत्रिविधाभावनेत्युच्यते। एतद्विहरेः स्थूलंरूपम् । अतः पररूपप्राप्त्युपायत्वात्० तत्रप्रथमंमनःसम्बार्यमितिभावः । भावनानामज्ञानविशेषजावासना । तांत्रिविधामपिसंज्ञामादिशति० ब्रह्माख्येति । तामेवविषयत्रैविध्येनविविनक्ति० ब्रह्मभावनात्मिकेति ॥ । भावभावना० भावोवस्तु० तद्विषयाभावनात्रिविधा । तत्रवयंब्रह्मैवभावयामः । वयंकर्मैवकुर्मः । वयन्तूभयमिदमनुसन्दध्मइत्येवंत्रिविधाभावना । भावनायुक्तान्जीवानुदाहरति० सनन्दनादयइतिद्वाभ्याम् । इतितट्टीका ॥

भावबोधकः । पुं० अनुभावे ॥ भावस्यरत्यादेर्बोधकः सूचकोगुणः क्रियादिरनुभावः । अनुभाव्यतेप्रतीतियोग्यतांनीयतेरत्यादिरनेनेति० अनुभावः । घञ् ॥ ततरतेरनुभावाः लोचनचातुर्यभ्रूक्षेपादयः । हासस्यच कपोलाकुञ्चनाः० नासोत्फुल्लनादयोऽनुभावाः ०एमन्यत्रानुमन्तव्यम् ।

भावरूपम् । न० दृश्ये ॥

भाववृत्तः । पुं० ब्रह्मणि । भावः सृष्टिः ० तत्रवृत्तः प्रवृत्तः ॥

भाववृत्तिः । स्त्री० घटाद्याकारवृत्तौ ।

भावशुद्धिः । स्त्री० अन्तःकरणशुद्धौ ॥ कलिकल्मषयुक्तानांसर्वदास्थिरचेतसाम् । निद्रालस्यप्रसक्तानां भावशुद्धिः कथंभवेदितिमहानिर्वाणतन्त्रं ॥

भावसंशुद्धिः । स्त्री० हृदयस्यकामक्रोधलोभादिमलनिवृत्तौ पुनरशुद्ध्युत्पादराहित्येनसाम्यत्वेनविशिष्टायाम् ॥ परैः सहव्यवहारकालेमायाराहित्ये ॥

भावसरोरुहम् । न० हृदयकमले ॥

भावाटः । पुं० भावके ॥ साधुनिवेशे ॥ कामुके ॥ नटे ॥

भावानुगा । स्त्री० छायायाम् ॥

भावार्थः । पुं० सत्तारूपे । परमार्थे ।

भावालीना । स्त्री० छायायाम् ।

भावाव: । त्रि० विश्वचातरि ॥ भावान् ० अवति । अव० । कर्मण्यण् ॥

भावावबोध: । पुं० अभिप्रायपरिज्ञाने ॥ यथा । भावावबोधविहितोनटुनोतिदोषइति ॥

भाविकम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रत्यचाइवयद्भावा: क्रियन्ते भूतभाविन: । तद्भाविकम् ॥ भूताश्च भाविनश्चेतिद्वन्द्व: । भाव: कवेरभिप्रायोऽस्तीति० भाविकम् । उदाहरणम् । आसीदञ्जनमत्रेतिपश्यामितवलोचने । भाविभूषणसम्भारांसाचात्कुर्वेतवाकृतिम् ॥ अत्राद्यभूतस्य० द्वितीयेभाविनोदर्शनम् ॥

भावित: । त्रि० वासिते । संस्कृते । प्राप्तिहिङ्ग्वादिगन्धेव्यञ्जनादौ ॥ प्राप्ते ॥ चिन्तिते ॥ भाव्यतेस्म । भूप्राप्तौ । आधृषाद्वेतिवाणिजन्त: । क्त: ॥ भुवोवकल्कनइतिवान्तात् ० ज्ञोवा ॥ संपादितेशुद्धे ॥

भावितत्वम् । न० संस्कृतत्वे ॥

भावितात्मा । त्रि० शुद्धचित्ते ॥

भावित्रम् । न० त्रैलोक्ये ॥ भवति । भू० । भूवादिगृभ्योणित्रन् ॥

भावी । त्रि० भविष्यति ॥ भविष्यत्काले । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्तिके ॥ भू० । भुवश्चेति० इनिणित् ॥ भवितुंयोग्ये ॥

भाविनी । स्त्री० नारीविशेषे ॥ भाव: शृङ्गारचेष्टाविशेषोविद्यतेऽस्या: । अतइनि: । ङीप् ॥ वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगिन्याम् ॥

भावुक: । पुं० नाट्योक्त्याभगिनीपतौ ॥ न० भविके । कल्याणे । मङ्गले । शुभे ॥ शीलम् । भूप्राप्तौ । लषपतपदेत्युकञ् ॥ त्रि० मङ्गलवति ॥ रसविशेषभावनाचतुरे । उत्पत्तिशीले । भवनाश्रये ॥ भवतिय: । कर्त्तरि० उकञ् ॥

भाव्यम् । त्रि० कार्ये ॥ विभावनीये ॥ भवितव्ये ॥ भवति । भू० । बाहुलकात्कर्त्तरिण्यत् । यथा । कृतस्यकरणंनास्तिदैवाधिष्ठितकर्म्मण: । भावीत्यवश्यंयद्भाव्यंतत्रब्रह्माप्यबाधक: ॥ इति ॥ न० अवश्यभवितव्ये ॥ ओरावश्यके । इतिण्यत् ॥ साध्ये ॥ भावयतीतिभवतेर्ण्यन्तात्कर्म्मणियत् ॥

भाषणम् । न० कथने ॥ यथा । संलापोभाषणंमिति ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नर्म्मच्छाशुच्यधार्मिक: सहसम्भाषेत ॥

भाषा । स्त्री० व्याहारे । उक्तौ । वचने ॥ भाष्यतेप्रयोज्यप्रयोजकवृद्धव्यवहारेणप्रयुज्यते । भाष० । गु

रीस्त्रेत्यप्रत्ययः । टाप् । शास्त्रीया ष्टादशभाषायथा । संस्कृता १ प्राकृता २ उदीची ३ माहाराष्ट्री ४ मागधी ५ मिश्रार्द्धमागधी ६ शकाभीरी ७ अवन्ती ८ द्राविडी ९ ओड्रीया १० पाश्चात्त्या ११ प्राच्या १२ वाह्लिका १३ रन्तिका १४ दाक्षिणात्त्या १५ पैशाची १६ आवन्ती १७ शौरसेनी १८ । एतासांलक्षणोदाहरणानिप्राकृतलङ्केश्वरव्याकरणे द्रष्टव्यानि ॥ अथभाषाविभागः । पुरुषाणामनीचानांसंस्कृतंस्यात्कृतात्मनाम् । शौरसेनीप्रयोक्तव्यातादृशीनाञ्चयोषिताम् ॥ आसामेवतु गाथासु महाराष्ट्रीं प्रयोजयेत् । अत्रोक्तामागधीभाषा राजान्तःपुरचारिणाम् । चेटानांराजपुत्राणांश्रेष्ठिनांचार्द्धमागधी । प्राच्याविदूषकादीनांधूर्त्तानांस्यादवन्तिका ॥ योधनागरिकादीनांदाक्षिणात्याहिदीव्यताम् । शकाराणांशकादीनांशाकारींसम्प्रयोजयेत् ॥ वाल्हीकभाषादिव्यानांद्राविडीद्रविडादिषु । आभीरेषुतथाभीरीचाण्डालीपुक्कसादिषु ॥ आभीरीशावरीचापिकाष्ठपत्रोपजीविषु ॥ तथैवाङ्गारकारादौपैशाचीस्यात्पिशाचवाक् । चेटीनामप्यनीचानामपि स्याच्छौरसेनिका ॥

बालानांषण्डकानांचनीचग्रहविचारिणाम् । उन्मत्तानामातुराणांसैवस्यात्संस्कृतंक्वचित् ॥ ऐश्वर्येणप्रमत्तस्यदारिद्र्योपस्कृतस्यच । भिक्षुबन्धधरादीनांप्राकृतंसम्प्रयोजयेत् ॥ संस्कृतंसम्प्रयोक्तव्यंलिङ्गिनीषूत्तमासुच । देवीमन्त्रिसुतावेश्यास्वपिकैश्चित्तथोदितम् ॥ यद्देशंनीचपात्रन्तुतद्देशंतस्यभाषितम् । कार्यतश्चोत्तमादीनांकार्योभाषाविपर्ययः ॥ योषित्सखीबालवेश्याकितवाप्सरसांतथा । वैदग्ध्यार्थंप्रदातव्यंसंस्कृतञ्चान्तरान्तरा ॥ एषामुदाहरणान्याकरेषुबोद्धव्यानि । भाषालक्षणानिभाषार्णवे ॥ इतिसाहित्यदर्पणे ६ परिच्छेदः ॥ संस्कृतंप्राकृतंभूतभाषाऽपभ्रंशिकागिरः । नाटकेनियताःशस्ताएताभाषारसाश्रयाः ॥ भाषाविभाषाभेदेनप्राकृतन्तुचतुर्दश । मागध्यवन्तिकाप्राच्याशौरसेन्यर्द्धमागधी ॥ वाह्लीकादाक्षिणात्याचभाषाःसप्तचप्राकृते ॥ ॥ शकाराभीरचाण्डालशवरद्रविडोड्रजाः । वनौकसौविजातीनांविभाषाःसप्तकीर्त्तिताः ॥ कैकेयीशौरसेनीचकाञ्चीपाञ्चालमागधी । द्राविडीपाण्ड्यदेशीचभूतभाषाप्रकीर्तिताः ॥ ॥ वैदर्भीमागधीनाटीकाम्बोजीचोपनागरी । पाञ्चालीषडपभ्रंशभाषा

स्य दंशभेदतः ॥ इति सङ्गीतदामोदरः ॥ आसामुदाहरणं मुरारेरनर्घराघवे० भवभूतेरुत्तरचरिते० कालिदासस्याभिज्ञानशाकुन्तलेऽवलोकनीयम् ॥

भाषापादः । पुं० चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गतप्रथमपादे ॥ तस्य लक्षणं यथा । अर्थवद्धर्मसंयुक्तं परिपूर्णमनाकुलम् । साध्यवद्वाचकपदं प्रकृतार्थानुबन्धि च ॥ प्रसिद्धमविरुद्धञ्च निश्चितं साधनक्षमम् । संक्षिप्तं निखिलार्थञ्च देशकालाविरोधि च ॥ वर्षर्तुमासपक्षाहोवेलादेशप्रदेशवत् । स्थानावसथसाध्याख्या जात्याकारवयोयुतम् ॥ साध्यप्रमाणसङ्ख्यावदात्मप्रत्यर्थिनामच । परात्मपूर्वजानेकराजनामभिरङ्कितम् ॥ क्षमालिङ्गात्मपीडावत् कथिताहर्तृदायकम् । यदावेदयते राज्ञे तद्भाषेत्यभिधीयते ॥ इति मिताक्षरा ॥ अस्य विवरणं भाषाशब्दे कल्पद्रुमे द्रष्टव्यम् ॥

भाषितम् । न० वचने । वचसि ॥ यथा । आचारः कुलमाख्याति वपुराख्याति भोजनम् । सन्ततिः पुण्यमाख्याति देशमाख्याति भाषितमिति ॥ भाषणम् । भाष० । भावे क्तः ॥ त्रि० कथिते । उक्ते । अभिहिते ॥ भाष्यतेस्म । भाषेः कर्मणि क्तः ॥

भाष्यम् । न० चूर्ण्याम् ॥ सूत्रोक्तार्थप्रपञ्चके । सूत्रानुकारिभिर्वाक्यैः सूत्रार्थस्य स्वपदानाञ्चोपवर्णनपरे० ग्रन्थविशेषे ॥ तथाच भरतः । सूत्रार्थो वर्ण्यते यत्र पदैः सूत्रानुसारिभिः । स्वपदानि च वर्ण्यन्ते भाष्यं भाष्यविदो विदुरिति ॥ त्रि० कथनीये ॥

भाष्यकारः । पुं० श्रीशङ्कराचार्ये ॥ महाभाष्यकर्त्तरि मुनौ । गोनर्दीये । पतञ्जलौ । चूर्णिकृति ॥ अहञ्च भाष्यकारश्च कुशाग्रीयधियावुभौ । नैव शब्दाम्बुधेः पारं किमन्ये जडबुद्धयः ॥ भाष्यं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

भाष्यकृत् । पुं० भाष्यकारे ॥

भाः । स्त्री० प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ मयूखे ॥ इच्छायाम् ॥ भासते । भास् दीप्तौ । भ्राजभासेति क्विप् । भाः० भासौ० भासः ॥

भासः । पुं० प्रभायाम् ॥ विहगविशेषे । शकुन्ते । गृध्रे ॥ कुक्कुटे ॥ गोष्ठे ॥ व्याप्यव्यापकतादिप्रतिभासे ॥

भासनम् । न० दीप्तौ ॥ प्रकाशने ॥ स्वतस्तावदिदं जगत् चिज्जडोभयात्मकं भासते । यद्यपि शब्दस्पर्शादिजडवस्तुभासनायैवेन्द्रियाणि सृष्टानि तथापि चैतन्यस्य० चित्तगतव्यवहारस्य० उपादानतया चैतन्य पूर्वकमेव जडं

भासते । तथासति ० पश्चाङ्गः समानस्य जडस्य प्रथमतोभः समानं चैतन्य मेवभास्वरं रूप मिति नि ʼशिष्य० जडमुपेक्षन् चिन्मात्रं चित्त वा सयेदिति श्रीब्रह्म कृतिप्रकरणम् ॥

भासन्त : । पुं० भासपक्षिणि । शकुन्ते ॥ सूर्ये ॥ भे । नक्षत्रे ॥ चन्द्रे ॥ त्रि० रम्ये । सुन्दराकारे ॥ भासते । भास० । तृभूवहिवसिभासिसाधीति भच् षित् ॥

भासन्ती । स्त्री० नक्षत्रे ॥ ङीष् ॥

भासमानः । त्रि० प्रकाशमाने ॥

भासितः । त्रि० प्रकाशिते ॥

भासुः । पुं० सूर्ये ॥

भासुरः । पुं० स्फटिके । वीरे ॥ प्रमाणनिरपेक्षतयैवभासनशीले ० आत्मनि ॥ न० कुष्ठौषधे ॥ त्रि० भासनशीले । दीप्तियुक्ते ॥ भासते तच्छीलः । भास० । भञ्जभासमि दोघुरच् ॥

भासुरपुष्पा । स्त्री० वृश्चिकाल्या म् ॥

भास्करः । पुं० आदित्ये । प्रभाकरे ॥ यथा । सदायजन्तियज्ञेनसदा दानंददन्तिच । सदाचवायुभक्षा स्ते नित्यंयेऽर्चन्तिभास्करमितिभ विष्यपुराणम् । अग्नौ । वह्नौ ॥ भाः करोति । दिवाविभेतिट : । कस्कादित्वात्सः । तेनविसर्जनीयजिह्वामूलीयौसकारस्यनभवतः वीरे ॥ अर्कवृक्षे ॥ न० सुवर्णे ॥

भास्करक्षेत्रम् । न० प्रयागे ॥

भास्करप्रियः । पुं० पद्मरागमणौ । चुन्नौ ० इतिकेचित् ॥

भास्करेष्टा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

भास्मनः । त्रि० भस्ममये ॥ भस्मनो विकारः । अण् । अन्नितिप्रकृति भावान्नस्तद्धितइतिटिलोपोन ॥

भास्वान् । पुं० सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥ दीप्तौ । प्रभायाम् ॥ भासः सन्त्यस्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ त्रि० भास्वरे । दीप्तिविशिष्टे । प्रकाशवति ॥

भास्वरः । पुं० दिने ॥ न० कुष्टौषधौ । कुठ० इ० भा० ॥ त्रि० प्रकाशवति । भासनशीले ॥ भासते० तच्छीलः । भासदीप्तौ । स्थेशभासपिसकसोवरच् ॥

भिःसटा । स्त्री० भिक्षाटायाम् ॥

भिक्षा । स्त्री० भृतौ ॥ याच्ञायाम् । अर्चनायाम् ॥ सेवायाम् ॥ भिक्षितवस्तुनि ॥ अन्नग्रासमात्राभवेद्भिक्षा तिशातात- पः । सम्भवेत्त्वधिकमपिदेयमिति० भिक्षाञ्चभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे ० इत्यत्रकुल्लूकभट्टः ॥ यदैव यतिब्रह्मचारिणोरूपस्थितिस्तदैव०

। भिक्षादानं कर्त्तव्यम् । यथोक्तं नरसिंहपुराणे । भिक्षाञ्चभिक्षवेदद्यात्परिव्राड्ब्रह्मचारिणे । कल्पितादन्नादुद्धृत्यसव्यञ्जनयुतादपि ॥ अकृतेवैश्वदेवेतुभिक्षौचगृहमागते । उद्धृत्यवैश्वदेवार्थं भिक्षांदत्त्वाविसर्जयेत्इति ॥ पाखण्डानुपक्रम्य-ब्रह्मपुराणे तेभ्योदेयं गृहाद्बहिरित्यभिहितम् । भिक्षयालक्ष्यतेचर्यापरिग्रहविवर्ज्जिता । किम्भोग्यं परिगृह्णीयात्सर्वभोग्येषु दोषदृक् । गाचयाचामाचहेतुभिक्षान्नादिव्यतिरिक्तसर्वभोग्यत्यागोभिक्षाशब्देनलक्ष्यतइत्यर्थः । इयञ्चचर्याविवेकिनामतिसुलभेत्याह । किम्भोग्यमिति ॥ यथाहुः । भिक्षाहारोनिराहारोभिक्षानैवप्रतिग्रहः । असतोवासतोवापिसोमपानंदिनेदिने ॥ भिक्षाप्राणस्यरक्षार्थंकन्याशीतनिवारिणी । अचलाकेशवेभक्तिर्विभवैः किम्प्रयोजनम् ॥ भिक्षणम् ०-भिक्ष्यतेऽनयावा । भिक्षभिक्षायां-लाभेऽलाभेच । गुरोश्चहलः । टाप् ॥

भिक्षाकः । पुं० भिक्षुके ॥

भिक्षाकी । स्त्री० भिक्षुक्याम् ॥

भिक्षाचरः । पुं० स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षाटनम् । न० भिक्षार्थंगमने ॥

भिक्षाशित्वम् । न० पैशुन्ये ॥

भिक्षाशी । स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षुः । पुं० ब्रह्मचार्याद्याश्रमचतुष्टयान्तर्गतचतुर्थाश्रमे ॥ आश्रमशब्दोयं धर्मिपरो धर्मपरश्च । तत्पर्यायाः । परिव्राट् । कर्मन्दी । पाराशरी । मस्करी । इति ॥ तस्यधर्मायथा । भिक्षोर्धर्मंप्रवक्ष्यामितन्निबोधतसत्तमा । वनाद्गृहाद्वाकृत्त्वेष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ प्राजापत्यांतदन्ते तु अग्निमारोप्यचात्मनि । सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डीसकमण्डलुः । सर्वारामंपरित्यज्यभिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् । अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्नेनातिलक्षितः । रहितेभिक्षुकैर्ग्रामेयाचामात्रमलोलुपः । भवेत्परमहंसोवाएकदण्डीयमादिकृत् ॥ सिद्धयोगस्त्यजन्देहममृतत्वमिहाप्नुयात् ॥ योगमभ्यस्यमितभुक्परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ दातातिथिप्रियोज्ञानीगृहीश्राद्धेऽपिमुच्यते । इतिगारुडे १०३ अध्यायः ॥ अपिच । चतुर्थश्चाश्रमोभिक्षोः प्रोच्यतेयोमनीषिभिः । तस्यस्वरूपंगदतोममश्रोतुंनृपार्हसि ॥ पुत्रद्रव्यकलत्रेषुत्यक्तस्नेहोनराधिप । चतुर्थमाश्रमस्थानं गच्छेन्निर्धूतमत्सरः ॥ त्रैवर्णिकांस्त्यजेत्सर्वानारम्भानवनीपते । मित्रादिषुसमोमैत्रः समस्तेष्वेव जन्तुषु ॥ जरायुजाण्डजादीनांवाङ्मनःकर्मभिः क्वचित् । युक्तः

कुर्वीतनद्रोहंसर्वसङ्गांश्चवर्जयेत् ॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामेपञ्चरात्रस्थितिः पुरे तथातिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषोवानास्यजायते ॥ प्राणयात्रानिमित्तञ्चव्यंगारेभुक्तवज्जने। कालेप्रशस्तवर्णानांभिक्षार्थंपर्य्यटेद्गृहान् ॥ कामःक्रोधस्तथादर्पमोहलोभादयश्चये।तांस्तुदोषान्परित्यज्यपरिव्राण्निर्ममोभवेत् ॥ अभयंसर्वसत्त्वेभ्योदत्वायश्चरतेमुनिः। नतस्यसर्वभूतेभ्योभयमुत्पद्यतेक्वचित्॥ कृत्वाग्निहोत्रंस्वशरीरसंस्थंशारीरमग्निंस्वमुखेजुहोति। विप्रस्तुभैक्षोपहृतैर्हविर्भिश्चिताग्निनासव्रजतिस्मलोकान्॥मोक्षाश्रमंयश्चरतेयथोक्तंशुचिःसुसङ्कल्पितबुद्धियुक्तः।अनिन्धनंज्योतिरिवप्रशान्तंसब्रह्मलोकंश्रयतिद्विजातिः॥ इतिविष्णुपुराणे ३ अंशे ९ अध्यायः॥ अपिच। चतुर्विधाभिक्षवस्तुकुटीचरबहूदकौ। हंसः परमहंसश्चयोयःपश्चात्सउत्तमः॥ एकोभिक्षुर्यथोक्तःस्याद्द्वावेवमिथुनंस्मृतम्। त्रयोग्रामःसमाख्यातऊर्द्ध्वन्तुनगरायते॥ नगरंनहिकर्त्तव्यंग्रामोवामिथुनंतथा। राजादिवार्त्तातेषुस्याद्भिक्षावार्तापरस्परम्॥ इतिस्मृतिः॥ एतन्नश्च। अजिह्वःपण्डकःपंगुरन्धोवधिरएवच।

मुग्धश्चमुच्यतेभिक्षुःषड्भिरेतैर्नसंशयः॥ अत्रस्याजिह्वादिपदव्याख्यानंयथा स्थानेद्रष्टव्यम्॥ अपिच। नविन्द्यांनस्तुतिंकुर्य्यान्नकञ्चिन्मर्मणिस्पृशेत्॥ नातिव्याधिभवेत्तद्वत्सर्वत्रैवसमोभवेत्। नसम्भाषेत्स्त्रियंकाञ्चित्पूर्वदृष्टाञ्चनस्मरेत्। कथाञ्चवर्जयेत्तासांनपश्येल्लिखितामपि॥ इति॥

भिक्षणशील:। भिक्षयाजीवनम्।

सनाशंसभिक्षुः॥ बुद्धभिक्षुकै॥ श्रावणीचपे॥ कोकिलाक्षे॥

भिक्षुकः। त्रि॰ याचके। अर्थिनि॥

भिक्षुसङ्घाटी। स्त्री॰ चीवरे॥

भिण्डः। पुं॰ भिण्डाशब्दे॥)

भिण्डकः। पुं॰)

भिण्डा। स्त्री॰ शाकवृक्षविशेषे॰ तत्फलेच। चञ्चसम्भवे। सुशाके। करपर्णे। वृत्तवीजे भिण्डी॰ ॰ इ॰ भा॰॥ भिण्डीस्त्रीणामाग्राहिणीचतथारुचिकरास्मृता॥

भिण्डीतकः। पुं॰ भिण्डायाम्॥

भित्तम्। न॰ खण्डे॥ भिद्यतेस्म। भिदिर्विदारणे। क्तः। भित्तंशकलमितिनिष्ठातकारस्यनत्वाभावोनिपात्यते। यथा। भित्तंतिष्ठति॰ खण्डमित्यर्थः॥

भित्तिः। स्त्री॰ कुड्ये। कांथ॰ कांध॰ कन्थ॰ भीत॰ इ॰ भा॰॥ भिद्य

ते । भिदिर्० । क्तिन्॥ प्रदेशे ॥ प्रशस्ते ॥ मतल्लिकोद्घमिश्राः स्युः प्रकाण्डस्थालभित्तयइतिगणरत्नमहोदधिः ॥

भित्तिका । स्त्री० भित्तौ ॥ पल्लिकायाम् । पल्ल्याम् ॥ भिनत्ति ० भिद्यतेवा । भिदिर् ० । कृतिभिदिलतिभ्यः किदिति ० तिकन् ॥

भित्तिचौरः पुं ० चौरविशेषे । कुडाफोडिनि । सींधचोर० इ० भा०

भित्तिपातनः पुं ० महामूषके । घूंस ० इ० भा० ॥

भिद् । स्त्री० प्रभेदे ॥ भिनत्तिभिदिर् ० । तक्षीलादिषु ० अन्यतोपिदृश्यतइतिक्विप् ॥ त्रि ० भेदकर्त्तरि ॥

भिदकः । पुं० खड्गे ॥ न ० वज्रे ॥

भिदा । स्त्री० भेदे ॥ वस्त्रादेर्विदारणे । विदरे । स्फुटने । फाडा० फटा ० फाडना ० इ ० भा० ॥ भेदनम् । भिदिर्० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥ धन्याके ॥

भिदिः । पुं० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । कृगृशृपृकुटिभिदिछिदिभ्यश्चेति ० इः सचकित् ॥

भिदिरम् । न० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । इषिमदीत्यादिनाकिरच् ।

भिदुः । पुं० पवौ ॥ वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । पृभिदिव्यधीतिकुः ।

भिदुरम् । न० कुलिशे वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् ॥ न ० प्लक्षवृक्षे ॥ त्रि० मिश्रे ॥

भिदेलिमः । त्रि ० भेत्तव्ये ॥ भिद्यते कर्मणिभिदेः केलिमर् ॥

भिद्यः । पुं० नदे ॥ भिनत्तिकूलम् । भिदिर् ० । भिद्योद्ध्यौनदे ० इति० उज्झपवादः कर्त्तरिक्यप्निपात्यते ॥

भिद्रम् । न० शतधारे । वज्रे । भिनत्ति । भिदिर ० स्फायीतञ्चीत्यादिनारक् ॥

भिन्दिः । स्त्री ० कृपाणिकायाम् ॥ भिन्दति । भिदिरवयवे । सर्वधातुभ्य इन् ॥

भिन्दिपालः । पुं० क्षेपणीये । सृगे ॥ गोफणा ० इ० भा० ॥ भिभिन्दिंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण्

भिन्नः । त्रि० भेदविशिष्टे । दारिते । भेदिते । खण्डितावयवे । अन्यवसङ्गते ॥ फुल्ले ॥ विदधे । भिद्यतेस्म ॥ भिदिर् ० । क्तः । रदाभ्यांनिष्ठातोनः पूर्वस्यचदइति०दकारतकारयोर्नः ॥ न० अन्यार्थवचने । पुं० न० व्रणरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । शक्तिकुन्तेषुखड्गाग्रविषाणैराशयोहतः । यत्किञ्चित्प्रस्रवेत्तद्धिभिन्नमित्यभिधीयते ॥ आशयः कोष्ठः ॥

भिन्नक : । पुं० क्षपणे । बौद्धे । त्रि० ईषद्भिन्ने ॥ अनन्तरुन्नगतौकादि तिकन् ॥

भिन्नगात्रिका । स्त्री० कर्कटीविशेषे । फूट० इ० भा० ॥ भिन्नं गात्रमस्या:

भिन्नदर्शी । त्रि० अज्ञे । कुतार्किके । अविद्यामोहितात्मान : पुरुषाभिन्नदर्शिन : ॥ भिन्नं द्रष्टुं शीलंयस्य । णिनि : ॥

भिन्नधी : । त्रि० भ्रं शितमतौ ॥

भिन्नभिन्नात्मा । पुं० चणके ॥

भिन्नयोजनी । स्त्री० पाषाणभेदवृक्षे ॥

भिन्नार्थक : । त्रि० अन्यस्मिन् ॥ भिन्नार्थकाअन्यतरएकस्त्वान्यतराअपि इत्यमर : ॥ भिन्न : अर्थोयस्य स: ॥

भिया । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । भिदाद्यङिइयङ् । टाप् ॥

भिरिण्टिका । स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम् ॥

भिल्ल: । पुं० म्लेच्छजात्यन्तरे । भील इ० भा० ॥ यथाह । हेमचन्द्र : । मालाभिल्लाकिरातावसर्वेपिम्लेच्छजातय: इति ॥ सचब्राह्मणकन्यायां तीवराज्जात : । यथा । पुलिन्दमेदभिल्लाश्चपुक्कोमल्लश्चधावक : । कुन्दकारोडोमलोवामृतपोहस्तिपस्तथा ॥ एतेवैतीवराज्जाता : कन्यायांब्राह्मणस्यचेतिप० पद्धति : ॥

भिल्लगवी । स्त्री० गवय्याम् ॥

भिल्लतरु : पुं० लोध्रे ॥

भिल्ली । स्त्री० लोध्रे ॥

भिषक्पाश : । पुं० निन्द्यवैद्ये ॥ कुत्सितोभिषक् । याप्ये पाशप् ।

भिषक्प्रिया । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

भिषक्जितम् । न० औषधे ॥

भिषग्भद्रा । स्त्री० भद्रदन्तिकायाम् ॥

भिषङ्माता । स्त्री० वासके ॥

भिषक् । पुं० वैद्ये ॥ इतौलिङ्गप्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानंचतुर्विधंयस्यसराजार्होभिषक्तम : ॥ दृगडनौयोयथा । अज्ञातौषधमन्त्रस्तुयश्चव्याधेरतत्त्ववित् । रोगिभ्योऽर्थंसमादत्ते सदण्डाश्चोरवद्भिषक् ॥ भिषजोन्नस्याभोज्यत्वं यथा । शूद्रान्नंब्राह्मणोभुक्त्वातथारङ्गावतारिण: । चिकित्सकस्यक्रूरस्यतथास्त्रीमृगजीविनाम् ॥ शौण्डिकान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वामासंव्रतीभवेत् । व्रतीयावकेन । तत्रधेनुद्वयमितिप्रायश्चित्तविवेक : ॥ अपिच । पूयंचिकित्सकस्यान्नं पुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम् । विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नंशस्त्रविक्रयिणोमलम् ॥ इतिमानवे ४ अध्याय : ॥ भिषज्यति । भिषज् रुग्जये । कण्ड्वादि : । क्विप् ॥ त्रिभेतिवा । ञिभी० । भिय : षुग्घ्रस्वश्चेत्यजि : ॥

भिषाटा । स्त्री० दग्धिकायाम् दग्धान्ने ॥ भिषांटीकते । टीकृगतौ ।

अन्यं भ्योपीतिङ:। ङ्यापोरितिह्रस्व:॥

भिक्षा। स्त्री० अन्ने। ओदने। भक्ते॥ बभस्ति। भसदीप्तौ। बाहुलकात्स: छन्दसिबहुलमितीत्वम्। ब्राह्मणभिक्षेतिभाष्यप्रयोगाल्लोकेपि॥ यद्वा। भेदनम्०भित्। सम्पदादित्वात्क्विप्। भिदंस्यति। षोअन्तकर्मणि। आतोनुपेतिक:। पृषोदरादि:॥

भिस्साण्डम्। न० शालूके। भसींड० इ० भा० प्र० कन्दे॥

भी:। स्त्री० भये॥ ञिभीभये। सम्पदादित्वात्क्विप्॥

भीतम्। न० भये त्रि० भययुक्ते॥ बिभेति। ञिभी० क्त:०॥

भीतभीत:। त्रि० अतिशयेनभीते। भीतप्रकारे॥

भीति:। स्त्री० भये॥ ञिभीभये। क्तिन्॥ कम्पे॥

भीम:। पुं० अम्लवेतसे॥ शिवे॥ पीठविशेषे॥ यथा। भीमेश्वरोभीमपीठे शिवाभीमेश्वरीतथेत्यागम:॥ सर्वसम्प्रतिपन्नपराक्रमेपाण्डुतनये। वृकोदरे॥ त्रि०भयहेतौ। घोरे॥ भयानके॥ विभेत्यस्मात्। भीमादयोऽपादाने० भिय: षुग्वेति मक्॥

भीमकर्मा। पुं० भीमसेने॥ भीमं० हिडम्बवधादिरूपंकर्मास्य॥

भीमनाद:। पुं० सिंहे॥

भीमनिर्ह्राद:। पुं० राक्षसान्तरे॥

भीमपूर्वज:। पुं० भीमाग्रजे। युधिष्ठिरे॥

भीमरथ:। पुं० तामसमनुवंशजातासुरविशेषे॥ हरिणाकूर्मरूपेणहतो भीमरथोऽसुरइतिगारुडे गयामाहात्म्ये ८६ ऽध्याय:॥

भीमरथी। स्त्री० जनानामवस्थाविशेषे॥ यथा। वैद्यकेसप्तसप्ततिकेवर्षे सप्तमेमासिसप्तमी। रात्रिर्भीमरथी नामनराणामतिदुस्तरा॥ नराणां दुरितक्रमेतिचपाठ:॥ तामतीत्यनरोयोसौ दिनानि यानिजीवति। क्रतुभिस्तानितुल्यानिसुवर्णशतदक्षिणै:॥ गति: प्रदक्षिणंविष्णोर्जल्पनंमन्त्रभाषणम्। ध्यानंनिद्रासुधाघान्न भीमरथ्या: फलश्रुति:॥ नदीविशेषे॥

भीमविक्रान्त:। पुं० करिमाचले। सिंहे॥ भीमश्चासौविक्रान्त:॥ त्रि० भयानकविक्रमवति॥

भीमशासन:। पुं० यमे॥ भीमंशासनंयस्य॥

भीमसेन:। पुं० मध्यमपाण्डवे। भीमेवृकोदरे॥ कर्पूरप्रभेदे। भीमसेनीकर्पूरइतिभाषा। यथा। पीतासोभीमसेनस्तदनुशितकर: शङ्क

रावासमंज्ञ: । पांशु: पिश्नोऽत्र सारस्तदनुहिमयुतास्तालुकाजटिका च। पश्चादस्यास्तुषारस्तदुपरिसहिम: शीतल: पत्रिकाख्याक्रूरस्थे तिभि दायुषारसमहसाबैसहश्यैनहश्या: ॥

भीमसुता । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥

भीमा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ रोचमाख्य गन्धद्रव्ये ॥ कशायाम् ॥

भीमाकाली । भीमादेवी । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥

भीमास्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भीमेश्वरी । स्त्री० भीमपीठस्थायाम् ॥

भीमैकादशी । स्त्री० माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भैम्याम् ॥

भीर: । त्रि० भयदे ॥ भियंराति । रा । क: ॥

भीरु: । पुं० इक्षुप्रभेदे ॥ यथा । भीरु: श्लेष्मकर: स्वादुरविदाही गुरु: स्मृत: इति ॥ व्याघ्रे ॥ शृगाले ॥ त्रि० आर्त्ते । कातरे ॥ भीरुके । चम्पौ । दरपोक० इ० भा० ॥ रत्न भीरो: स्वर्गाभाव: ॥ बिभेति । ञिभीभये । भिय: क्रुक्लुकनावि ति० कु: ॥ स्त्री० भयशीलायाम् । वरयोषिति ॥ कण्टकार्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ अजायाम् ॥ छायायाम् ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भीरुक: । पुं० इक्षुप्रभेदे । भोरुरी० इ० दे० भा० प्र० ॥ वातपित्तप्रश मनोमधुरोरसपाकयो: । सुगीतोवृंहणोबल्य: पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पेचके ॥ न० वने ॥ त्रि० भयशीले । भीलुके । चम्पौ ॥ बिभेति । ञिभी० । क्रुकन् ॥

भीरुहृदय: । पुं० मृगे ॥

भीरू: । स्त्री० भयशीलायांयोषिति ॥ ऊङुतइत्यूङ् ॥

भील: । पुं० भिल्ले ॥ भियंलाति । ला० क:० ॥

भीलभूषणा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥

भीलुक: । त्रि० भयप्रकृतिकेजने । चम्पौ ॥ बिभेति । ञिभी० । भिय: क्रुक्लुकनाविति क्लुकन् ॥

भीषण: पुं० भयानकरसे ॥ शल्लक्याम् ॥ कुन्दुरुके ॥ कपोते ॥ हिन्ताले ॥ भैरवविशेषे ॥ त्रि० गाढे ॥ दारुणे ॥ भीरुरसान्विते ॥ भीषयते । ञिभी० । नन्द्यादित्वाल्ल्यु: । भियोहेतुभयेषुगिति षुक् ॥

भीष्म: । पुं० गाङ्गेये ; पाण्डवानां पितामहे ॥ रुद्रे ॥ राक्षसे ॥ भयानकरसे ॥ त्रि० भयहेतौ । भयङ्करे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी० । भिय: षुग्वेति० मक् ० षुगागमश्च ।

भीष्मक: । पुं० रुक्मिण्या: पितरि ॥

भीष्मजननी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भीष्मपञ्चकम् । न० कार्तिकशुक्लपक्षीयैकादश्यादि पूर्णिमान्तपञ्चतिथिकर्तव्यव्रतविशेषे ॥
भीष्मरत्नम् । न० हिमालयोत्तरदेशजातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे । भीष्मपाषाणे ॥
भीष्मसूः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भीष्मं सूते । षूङ्० । क्विप् ॥ शान्तनोर्महिषीभूत्वाभीष्मं सूतवतीयत: । तस्मात्साभीष्मसूः प्रोक्तागङ्गात्रैलोक्यपावनी ॥
भीष्माष्टमी स्त्री० माघशुक्लाष्टम्याम् ॥ तत्रभीष्मस्यतर्पणंकर्त्तव्यम् ॥
भीसटम् । न० शृङ्गमालके ॥
भुक्तम् । न० भक्षणे ॥ त्रि० भक्षिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते ॥ भुज्यतेस्मभुज० । क्त: भुक्ताब्राह्मणा इत्यत्रतुभुक्तमेषामस्तीत्यकारोमत्वर्थीयोनतुकर्त्तरिक्त : । सकर्मकेभ्यस्तद्विधानाभावात् ॥ यद्वोत्तरपदलोपोवद्रष्टव्य : । भुक्तान्नाभुक्ता : । अत्रान्नस्यभुक्तत्वंब्राह्मणेषूपचर्य्यते ॥
भुक्तसमुज्झित : । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वम्भुक्तम्० पश्चात्समुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमास : ॥
भुक्ति : । स्त्री० भोजने ॥ भोजनम् । भुजपालनाभ्यवहारयो : । स्त्रियां क्तिन् ॥ भोगे ॥ यथा । भुक्तिस्त्रिपुरुषीसिध्येदिति ॥
भुक्तिप्रद : । पुं० मुद्गे ॥ त्रि०भोगदातरि ॥
भुक्तोज्झित : । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वंभुक्तम्०पश्चादुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमास : ॥
भुग्न : । त्रि० रोगादिनाकुटिलीकृते रुग्णे ॥ नम्रे ॥ भुज्यतेस्म । भुजो कौटिल्ये । क्त : । ओदितश्चेति नत्वम् ॥ भुजतिस्मवा । गत्यर्थेति क्त : ॥
भुज : । पुं० स्त्री० करे ॥ बाहौ ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । करप्रलम्बत्वदलाश्रिताशुगस्निग्ध्रवृत्तरोमिका । अन्यथाचर्थहीनानामसौनि : स्वस्यरोमशौ ॥ निर्मांसौचैवभग्नाल्पौश्लिष्टौचविपुलौभुजौ । आजानुलम्बिनौवाहूवृत्तौपीनौनरेश्वरे ॥ निःस्वानांरोमशौह्रस्वौश्लिष्टौकरिकरप्रभौ । इति ॥ भुज्यतेऽनेन । भुज पालनाभ्यवहारयो : । भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोरितिसाधु : ॥ यद्वा । भुजति । भुजकौटिल्ये । इगुपधेतिक : ॥ चतुष्कलेश्रेषगुरुसंज्ञायाम् ॥ ० ॥ पुं० ॥
भुजकोटर : । पुं० कक्षे ॥
भुजग : । पुं० सर्पे ॥ भुज: सन्गच्छति । अन्यत्रापीतिड : ॥ भुजेनकौटिल्येनगच्छतिवा ।

भुजगदारणः । पुं॰ गरुडे ॥

भुजगभोगी । ० मयूरे ॥

भुजगराजः । पुं॰ शेषाहौ ॥ भुजगानां राजा । टच् ॥

भुजगशिशुभृता । स्त्री॰ वृहतीछन्दःप्रभेदे ॥ भुजगशिशुभृतानौमः । यथा । हृदतटनिकटक्षोणीभुजगशिशुभृतायासीत् । मुररिपुदलितनागेन्द्रजनसुखदासाऽभूत् ॥

भुजगान्तकः । पुं॰ गरुडे ॥

भुजगाभोजी । पुं॰ मयूरे ॥

भुजगाशनः । पुं॰ पक्षिसिंहे । गरुडे ॥ भुजगानश्नाति । अश॰ । ल्युः । भुजगाश्शनं यस्यवा ॥

भुजङ्गः । पुं॰ अहौ । सर्पे ॥ षिड्गे ॥ भुजं नकौटिल्यं गच्छति । गमेः सुपिखच् खच्चडिद्वावाच्यइतिडित्वपक्षे टिलोपः ॥ सीसके ।

भुजङ्गघातिनी । स्त्री॰ सर्पाक्ष्याम् । गन्धनाकुल्याम् । कङ्कालिका॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥ सर्परसनायाम् ॥

भुजङ्गप्रयातम् । न॰ जगतीछन्दःप्रभेदे ॥ भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यकारैः ॥ यथा । सदारात्मजभ्रातृभृत्योविहायस्वमेतं इदं जीवितं लिप्समानः । मयाकेशित :/गालिबे त्वं कुरुत्वं भुजङ्गप्रयातं द्रुतं नागराज ॥

भुजङ्गभुक् । पुं॰ मयूरे ॥ भुजङ्गं भुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ॥ गरुडे ॥

भुजङ्गभोजी । पुं॰ राजसर्पे ॥

भुजङ्गमः । पुं॰ सर्पे । भुजं नकौटिल्यं नगच्छति । गमेः सुपिवाच्यइतिखच् । खच्चडिद्वावाच्यइतिडिद्भावे टिलोपाभावः ॥ न॰ सीसके ॥

भुजङ्गलता । स्त्री॰ नागवल्ल्याम् ॥

भुजङ्गविजृम्भितम् । न॰ उत्कृतिछन्दःप्रभेदे ॥ वस्वीशाश्वैश्छेदोपेतं ममतनयुगलसजजगैर्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ यथा । हेलोदस्यन्यस्तपादप्रकटविकटनटनभरोरणत्करतालकप्राकृप्रेङ्खच्चूडावर्हः स्तुतितरलनवकिशलयतरङ्गितहार धृक् । नश्यन्नागस्त्रीभिर्भक्त्यामुकुलितकरकमलयुगं कृतस्तुतिरच्युतः पायाद्वश्छिन्दन्कालिन्दीहृदकृतनिजवसतिमहाभुजङ्गविजृम्भितम् ॥

भुजङ्गसङ्गता । स्त्री॰ वृहतीछन्दःप्रभेदे ॥ सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ॥ यथा । तरलातरङ्गरिङ्गितैर्यमुनाभुजङ्गसङ्गता । कथमेतिव-

तारावारकश्चपल : सदैवतार्क्ष्यरि : ॥

भुजङ्गहा । पुं० श्रीकृष्णस्यन्दनध्वजे । गरुडे ॥

भुजङ्गाक्षी । स्त्री० रास्नायाम् ॥ भुजङ्गान् अक्षति । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । भुजङ्गोऽक्षियस्याः । अच्णोदर्शनादित्यच् । जातेरिति० गौरादित्वाद्वा० ङीष् । भुजङ्गशब्दस्यभुजङ्गाक्षिसदृशीलक्षणा ॥

भुजङ्गाख्य : । पुं० नागकेसरे ॥

भुजशिर : । न० स्कन्धे ॥ भुजस्यशिर : ॥

भुजा । स्त्री० बाहौ ॥ करे ॥ भुजाटाप् ॥

भुजाकण्टः । पुं० कामाङ्कुशे । नखे ॥

भुजादल : । पुं० हस्ते ॥ भुजान्तरम् न० क्रोडे ॥ भुजयोरन्तरम् ॥

भुजि : । पुं० वह्नौ ॥ भुनक्ति० भुज्यतेवा । भुज० । भुजे : किच्चेति० इ : ॥

भुजिष्य : । पुं० स्वतन्त्रे ॥ हस्तसूत्रे दासे ॥ भुङ्क्ते० स्वाम्युच्छिष्टम्० भुज्यतेवा । भुज० । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥

भुजिष्या । स्त्री० दास्याम् ॥ गणिकायाम् ॥ टाप् ॥

भुज्यु : । पुं० भोजने ॥ अग्नौ ॥ भुनक्तिपालयतिसर्वाणिभूतानि । भुजमृङ्भ्यांयुक्त्युकावितियुक् भोजनंवा ॥ भाजने ॥ कर्त्रविशेषे ॥

भुञ्जन् । त्रि० भोगकर्तरि । भुञ्जानि॥ भुजे०लट : शतृ ॥

भुञ्जान : । त्रि० भुञ्जति । यथा । त्रिषुधामसुयद्भोज्यं भोक्तायश्चप्रकीर्तित : । वेदैतदुभयंयस्तुसभुञ्जानोनलिप्यत इति । त्रिषुधामसुजाग्रदादिषु ॥ भुजे : कर्त्तरिलटः शानच् ॥

भुरिक् । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ बिभर्त्ति० भरति मनुष्यादीन् । डुभृञ्० । भृञउच्चेति० इच्प्रत्ययः

भुवनम् । न० सलिले । जले ॥ गगने । जने ॥ पिष्टपे । जगति ॥ भूरादिसर्वलोके ॥ चतुर्दशभुवनानियथा । भूर्भुव: स्वर्महश्चैवजनश्चतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तुपरिकीर्त्तिता: ॥ अतलंसुतलंचैववितलञ्चगभस्तिमत् । महातलंरसातलंपातालंसप्तमंस्मृतम् ॥ इति ॥ भवन्त्यस्मिन्भूतानि० इति भुवनमयंलोक: ॥ भूयते । भूप्राप्तौ । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥ यद्वा । भवन्ति० उत्पद्यन्तेऽनेनकरणेल्युट् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभाव : ॥

भुवनकोष : । पुं० भूगोले ॥

भुवनकोषवित् त्रि० । चतुर्दशभुवना

निवसतु नि० इतितात्पर्य्यार्थाभिज्ञे ॥ कल्पनामात्रमेतत् । तेषामदृष्टत्वात् । नचवचनेभ्यस्तद्दर्शनम् । ते षांमिथोविप्रतिपत्तिदर्शनात् ॥

भुवनेश्वरः । पुं० एकाम्बरे ॥

भुवनेश्वरी । स्त्री० महाविद्याविशेषे । साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ मणिद्वीपाधिवासिन्याम् ॥ यथा । पाशाङ्कुशधराभीतिवरांदेवीं चिदात्मिकाम् । वन्देसमन्दहसितां मणिद्वीपाधिवासिनीम् ॥ आयुधस्थानानितामाध:करमारभ्यदक्षिणाध:करपर्य्यन्तम् । तदुक्तं महासम्मोहनतन्त्रे । दक्षिणेचाङ्कुशंदद्याद्वामेपाशंप्रदापयेत् । अभयंदक्षिणे दद्याद्वरंवामेप्रदापयेदिति । इत्यप टल्यामपिभुवनेशीध्याने । इत्यङ्कुशाभयेप्रोक्तावामेपाशमथेष्टदामिति ॥

भुवन्युः । पुं० भानौ ॥ सूर्य्ये ॥ ज्वलने । वह्नौ ॥ शशलाञ्छने । शशिनि ॥ भवति । भू० । कन्युच्चिपेश्चेति० चाहुवः कन्युच् ॥

भुवर् । अ० अन्तरिक्षे गगने ॥ षष्ठ्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् । भवति । भू० । भूरञ्जिभ्यांकिदित्यसुन् । उवङ् ॥

भुवर्लोकः । पुं० भूरादिसप्तलोकान्तर्गत द्वितीयलोके ॥ यथा । भूमिसूर्य्यान्तरंयत्रसिद्धादिमुनिसेवितम् । भुवर्लोकस्तुसोप्युक्तोद्वितीयोमुनिसत्तम ॥ अपिच । निखिलश्चोभुवर्लोकोध्रुवप्राक्तोमहीतलात् ॥ भूपृष्ठादारभ्यध्रुवप्रान्तइति० ज्योतिश्चक्रावलम्बनभूतध्रुवपर्य्यन्तपश्चदशलक्षोच्छ्रायोभुवर्लोकइत्यर्थः ॥

भुविः । न० अब्धौ । समुद्रे ॥ भवन्त्यस्मिन् । भू० । भुवः कित्० इति० इसन् ॥

भुशुण्डी । स्त्री० अस्त्रान्तरे । अस्त्रियन्त्रे । यथा । उच्चैर्योऽश्मायसप्राप्यन इस्तोदग्रकाष्ठका । क्रमतेचानता-श्मीया साभुशुण्डीनिगद्यते ॥

भूः । अ० रसातले ॥

भूः । स्त्री० स्थानमात्रे ॥ एकाक्षरे ॥ व्याघ्रान्तरे ॥ धरण्याम् । भूमौ ॥ हृष्टात्मविजयव्ययान्नृपानृत्सर्ति भूरियम् । अहोमांविजिगीषन्ति मत्तो:क्रीडनकानराः ॥ भवति० भवनंवा । भू० सत्तायाम् । कर्त्तरिभावेवाक्किप् ॥ भवन्त्यस्यांसर्वमित्यधिकरणेबहुलवचनाद्वाक्किबित्यन्ये । भवन्त्यस्याभूतानीत्यपादानेवाक्किबित्यन्ये ॥ उत्पत्तौ ॥

भूकः । पुं० न० काले ॥ छिद्रे ॥ अन्धकारे ॥ भवति । भू० । सृहभूशुषिमुषिभ्यः कक् ।

भूकदम्बः । पुं० अलम्बुषवृक्षे । कोकसिम० इ० गौ० दे० भा० ॥

भूकदम्बकः । पुं० यवान्याम् ।

भूकदम्बिका । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥ मुण्डाम् ॥

भूकन्दः । पुं० महाश्रावणिकायाम् ॥

भूकम्पः । पुं० उत्पातविशेषे ॥ स- यथा । ग्रामक्रमाच्चभूकम्पोद्विजादीनामनिष्टदः । अनिष्टदः क्षितीशानांसन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ इतिव शिष्ठः ॥ यदाविजृम्भतेनन्तोमदाघूर्णितलोचनः । तदाचलतिभूरेषा साद्रिद्वीपाब्धिकानना ॥ भुवः कम्पोभूकम्पः ॥ मेषेवृश्चिकभे गजः प्रचलतिव्यासादिभिः कथ्यते चापि मीनकुलीरभे चवृषभेसन्ध्य चलेत्कच्छपः । यूकेकुम्भधरेमृगेन्द्रमिथुनेकन्यामृगेपन्नगस्तेषामेकतमोयदि प्रचलतिक्षौणीतदाकम्पते ॥ कच्छपेमरणंन्नृयंमरणं चापिपन्नगे । सर्वं चसुखदस्त्वेवपृथिव्यां चलितेगजे ॥ प्रथितनरेश्वरमरणंव्यसनान्यग्नेर्यमारुतयोः । क्षुद्भयमतिवृष्टिभिरुपपीडान्तोजनास्वापि ॥ त्रिचतुर्थपञ्चमदिनेमासेपक्षेत्रिपक्षके । भवतियदाभूकम्पःप्रधाननृपनाशनंकुरुते । सचार्यभूमिजोत्पातविशेषः॥ यथा । चरस्थिरभवंभौमंभूकम्पमपिभूमिजम् । जलाशयानांवैकृत्यंभौमंतदपिकीर्तितम् ॥ भौमंयाप्यफलंज्ञेयंचिरेणपरिपच्यते ॥ अपिच । क्षितिकम्पमाहुरेके वृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वकृतम् । भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥ अनिलोऽनिलेननिहतः क्षितौपतन्सस्वनंकरोत्यन्ये । केचित्त्वदृष्टकारितमिदमन्ये प्राहुराचार्याः ॥ गिरिभिः पुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च । आकम्पितापितामहमाहामरसदसिसव्रीडम् ॥ भगवन्नाममतैतत्त्वयाकृतंयदचलेतितन्नतथा । क्रियतेऽचलैश्चलद्भिः शक्ताहंनास्यखेदस्य ॥ तस्याः सगद्गदगिरं किञ्चित्स्फुरिताधरंविनतमीषत् । साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपितामहः प्राह ॥ मन्युंहरेन्द्रधात्र्याः क्षिपकुलिशंशैलपक्षभङ्गाय । शक्रः कृतमित्युक्त्वामाभैषीरितिवसुमतीमाह ॥ किन्त्वनिलदहनसुरपतिवरुणाः सदसत्फलावबोधार्थम् । प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेषुदिननिशोः कम्पयिष्यन्ति ॥ अतोविशेषोद्रष्टव्योवाराहांसुविचक्षणैः ॥

भूकर्वुदारः । पुं०) क्षुद्रश्लेष्मान्तके ।

भूकर्वुदारकः । पुं०) भूश्लेष्मे । छोटा लसोडा० इ० भा० ॥ भूकर्वुदारोमधुरः कृमिशूलापहः परम् । वातप्रकोपनः किञ्चित्शीतलः स्वर्णमारकः ॥

भूकलः । पुं० दुर्विनीताश्वे ॥

भूकश्यपः । पुं॰ वसुदेवे ॥

भूकाकः । पुं॰ स्वल्पकङ्के ॥ क्रौञ्चे ॥ नीलकपोते ॥

भूकुम्भी । स्त्री॰ भूपाटल्याम् ॥

भूकुष्माण्डी । स्त्री॰ विदार्याम् ॥

भूकेशः । पुं॰ शैवले ॥ वटे ॥

भूकेशा । स्त्री॰ राक्षस्याम् ॥

भूकेशी । स्त्री॰ अवल्गुजे ॥

भूक्षित् । पुं॰ सूचीरोमणि । शूकरे ॥

भूखर्जूरी । स्त्री॰ क्षुद्रखर्जूर्याम् । भूयुक्तायाम् ॥ भूखर्जूरीतु मधुरा शिशिरादाहपित्तनुत् ॥

भूगरम् । न॰ विषे ॥

भूगर्भः । पुं॰ भगवति । भूर्गर्भे यस्य भूः सर्वभूताश्रयभूतागर्भ इवान्तर्वर्तिनीयस्य भूस्तागर्भोऽस्येतिवा ॥ भवभूतिनामनि॰ कवौ ॥

भूगोलः । पुं॰ ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे भुवनकोषे ॥ भोज्यं यथासर्वरसं विनाज्यं राज्यं यथाराजविवर्जितञ्च । सभानभातीव सुवक्तृहीनागोलानभिज्ञोगणकस्तथैव ॥ वादीव्याकरणं विनैव विदुषांधृष्टःप्रविष्टः सभां जल्पन्नल्पमतिः स्मयात् पटु बटु भ्रूभङ्गवक्रोक्तिभिः । ह्रीतः सन्नुपहासमेति गणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्योतिर्वित् सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभिः ॥

भूचरः । त्रि॰ भूमिचारिणि ॥

भूच्छायम् । न॰ अन्धकारे ॥ भुवः छाया । छायाबाहुल्ये॰ इति क्लीवता ॥

भूजन्तुः । पुं॰ भूनागे ॥

भूजम्बूः । स्त्री॰ गोधूमे ॥ विकङ्कतफले ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥

भूतः । पुं॰ देवयोनिविशेषे ॥ सच अधोमुखोर्द्ध्वमुखादिपिशाचभेदोरुद्रानुचरोबालग्रहः ॥ कुमारे ॥ कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ योगीन्द्रे ॥ शम्भोर्गणविशेषेषु । न॰ क्ष्मादौ । पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेषु ॥ पिशाचादौ ॥ जन्तौ । युक्ते । न्याय्ये ॥ वस्तुतत्त्वानुसरणे । त्रि॰ उचिते ॥ प्राप्ते ॥ वित्ते ॥ ऋते । सत्ये ॥ प्राणिनि ॥ कालविशेषे । वृत्ते । अतीते । गते ॥ परमार्थे ॥ विद्यमानेवस्तुनि ॥ अतीतोत्पत्तिके । जाते ॥ समे ॥ उत्तरपदस्थएव भूतशब्दः समार्थ इतिशाब्दिकाः । यथा पितृभूतः । देवभूतोयमिति पूर्वमपिविद्यमाने ॥ भवनधर्मिणि ॥ भाव्यते स्म । भूप्राप्तौ । आधृषाद्वेतिणिजभावः पक्षे॰ क्तः ॥ भूतिरस्यास्तिवा । अर्शआद्यच् ॥ अभवद्वा । भुवोगत्यर्थेति॰ भूतार्थे कर्त्तरि क्तः ॥ अर्द्धर्चादिः ॥

भूतकृत् । पुं॰ धातरि । द्रुहिणे ।

भूतानि करोति । डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥ रुद्रे ॥ भूतानि कृन्तति० छिनत्ति । कृतीछेदने । क्विप् ॥ कृणोतिहिनस्तिवा । कृञ्० । क्विप् तुक् ॥ विष्णौ ॥ रजोगुणं समाश्रित्यविरिञ्चिरूपेण० भूतानिकरोतिहन्तितथा ॥

भूतकेश: । पुं० तृणविशेषे । गोलोम्याम् । अल्पकेश्याम् ॥ भूतानांकेशइव । भूत: केशोस्य वा ॥

भूतकेशी । स्त्री० भूतकेशे ॥ शेफालिकायाम् ॥ नीलसिंदुवारे ॥

भूतक्रान्ति: । स्त्री० भूतावेशे ।

भूतगण: । पुं० पृथिव्यादिपञ्चके ॥ भूतानांगण: ॥

भूतगन्धा । स्त्री० मुरानामनिगंधद्रव्ये ॥

भूतग्राम: । पुं० देहेन्द्रियसङ्घाताकारेणपरिणते पृथिव्यादिभूतसमुदाये ॥ सच० जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदाच्चतुर्विधोभवति । भूतानांपृथिव्यादीनांग्राम: ॥

भूतघ्न: । पुं० भूर्जवृक्षे । उष्ट्रे ॥ लशुने ॥ त्रि० भूतनाशके ॥

भूतघ्नी । स्त्री० तुलस्याम् ॥ मुण्डितिकायां ॥

भूतचतुर्द्दशी । स्त्री० कार्त्तिककृष्णच

तुर्द्दश्याम् । यमचतुर्द्दश्याम् ॥

भूतजटा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ गन्धमांस्याम् ॥

भूतत्वम् । न० वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगिसमयवृत्तित्वे ॥ बहिरिन्द्रियग्रहणायोग्यविशेषगुणवत्त्वे ॥ पृथिव्यादयस्तुजातिविशेषा: ॥

भूतदर्शनम् । न० परमार्थदर्शने ॥

भूतद्रावी । पुं० भूताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥

भूतद्रुम: । पुं० श्लेष्मातकवृक्षे ॥

भूतध्रुक् । पुं० भूतानामपकारके ॥ भूतानिद्रुह्यति । द्रुह० । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥ भूतध्रुक्कोलभेतग्रम् ॥

भूतधात्री । स्त्री० भूमौ ॥ भूतानां धात्री ।

भूतनाथ: । पुं० शिवे ॥ भूतानां नाथ: ॥ भूतैर्जन्तुभिर्याच्यते० तानुपतापयति० तेभ्यश्चाशास्ते० तेषामभीष्टमितिवाभूतनाथ: ॥

भूतनायिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

भूतनाशन: । पुं० श्वेतसर्षपे ॥ सर्षपे । भल्लातके ॥ न० रुद्राक्षे ॥ भूतान्नाशयति । णशअदर्शने ल्युट् ।

भूतपति: । पुं० महादेवे ॥ भूतानां पति: ॥

भूतपत्री । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥

भूतपुष्पः । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥

भूतपूर्णिमा । स्त्री॰ आश्विनपूर्णिमायाम् । शारदाम् । कोजागरायाम् ॥

भूतपूर्वः । त्रि॰ अतिक्रान्ते ॥ पूर्वं भूतः । सुप्सुपेतिसमासः । भूतपूर्वेचरट्इतिनिर्देशात्भूतशब्दस्यपूर्वनिपातः ॥

भूतप्रादुर्भावः । पुं॰ अतिक्रान्तोत्पत्तौ ॥ भूतस्यप्रादुर्भावः ॥

भूतभावनः । पुं॰ सर्वभूतपितरि । ईश्वरे । भूतानिभावयतिजनयति॰ प्रापयतिवा । भवतेर्ण्यन्तात् युच् ॥

भूतभृत् । पुं॰ विष्णौ ॥ भूतानि बिभर्ति धारयति॰ पोषयतिवा॰ । डुभृञ्॰ । क्विप् । तुक् ॥

भूतभैरवः । पुं॰ भैरवविशेषे ॥ शीतज्वरापहचूर्णविशेषे ॥ यथा । एलाजातिफलंव्योषंत्रिफलाजीरकंघनः । सविडङ्गंसितायुक्तंचूर्णंशीतज्वरापहमिति ॥

भूतमात्रा । स्त्री॰ शब्दादिषु ॥ पृथिव्यादिषुविषयेषु ॥

भूतमारी । स्त्री॰ चीडानामनिर्गंधद्रव्ये ॥

भूतयज्ञः । पुं॰ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतबलिवैश्वदेवकर्म्मणिभूतेभ्योबलिहरणे ॥

भूतयोनिः । पुं॰ परमात्मनि ॥ भूतानांयोनिः ॥

भूतलिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

भूतवासः । पुं॰ कलिद्रुमे ॥ भूतानांवासः । भूतानांवासोस्मिन्वा ॥

भूतविक्रिया । स्त्री॰ अपस्माररोगे ॥

भूतवित् । पुं॰ लौकायतिके ॥ सच पृथिव्यप्तेजोवायवस्तत्त्वानि॰तानिचत्वारिभूतानिजगत्कारणानीति कल्पयति ॥

भूतविद्या । स्त्री॰ भूततन्त्रे ॥ यथा । भूतविद्यानाम॰ देवासुरगन्धर्वयक्षरक्षः पितृपिशाचनागग्रहाद्युपसृष्टचेतसां॰ शान्तिकर्मबलिहरणादिग्रहोपशमनार्थमितिसुश्रुतः ॥

भूतवृक्षः । पुं॰ शाखोटवृक्षे । श्योनाकवृक्षे ॥ कलिवृक्षे ॥

भूतवृक्षकः । पुं॰ शाखोटे ॥ वहुवारके लसोड़ा॰ इ॰ भा॰ ॥

भूतवेशी । स्त्री॰ श्वेतशेफालिकायाम् श्वेतसुरसायाम् । श्वेतन्यवारी॰ इ॰ भा॰ ॥ भूतानिविशन्ति । विशप्रवेशने । कर्मण्यण् ॥

भूतब्रह्मा । पुं॰ देवले ॥

भूतसञ्चारः । पुं॰ भूतोन्मादरोगे । भूतक्रान्तौ । ग्रहागमे ॥

भूतसञ्चारिणी । स्त्री॰ कृष्णचतुर्दश्याम् ॥

भूतसञ्चारी । पुं० दावानले ॥

भूतसर्ग : । पुं० भूतसृष्टौ । देवासुरभेदेन भूतानांसृष्टौ ॥ यथा । ब्राह्म : प्रजापत्यस्तथासौम्यऐन्द्रस्तथैवच । गान्धर्वोष्टमकोविरोदश : पैशाचमानुषा : ॥ स्थावर : पात्रबोमार्ग : सार्पः मानुषिकस्तथा । चतुर्दशविधोह्येषभूतसर्ग : प्रकीर्तित : ॥

भूतसार : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

भूतसृट् । पुं० ब्रह्मणि ॥

भूतहन्त्री । स्त्री० वंध्याकर्कोटक्याम् । नीलदूर्वायाम् ॥

भूतहर : । पुं० गुग्गुलौ ॥

भूतहारि । न० देवदारुणि ॥

भूता । स्त्री० कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ यथा । स्कान्दे । ब्रह्माण्डोदरमध्येतुयानितीर्थानिसन्तिवै । पूजितानिभवन्तीहभूतायांपारणेकृते ॥ अपिच । शिवरात्रिव्रतेभूतांकामविद्धांविवर्जयेत् ॥

भूताङ्कुश : । पुं० गो० दे० सनामाप्रसिद्धे वृक्षे । चवके । ग्रावाक्षये ॥ भूताङ्कुशस्तीक्ष्णगन्ध : कटुरुष्णस्तथोत्कट : । भूतग्रहादिदोषघ्न : कफवातनिकृन्तन : ॥

भूतात्मा । पुं० देहेपृथिव्यादिभूतारब्धत्वात् । भूतान्येवात्मास्वभावोयस्य स : ॥ परमेष्ठिनि । द्रुहिणे । हिरण्यगर्भे ॥ भूतानांव्यष्टापाधी नामात्मानियन्तासमष्ट्युपाधित्वात् ॥ इति ॥ सदाशिवे ॥ जीवात्मनि ॥ विष्णौ ॥ भूतानांप्राणिनामात्माअन्तर्यामी ॥

भूतादि : । पुं० सर्वजगत्कारणे । तामसाहङ्कारे ॥ भूतानामादि : ॥ परमेश्वरे ॥ भूतानांभवनधर्मकाणामुत्पत्तिमतांसर्वेषामादि : कारणं कर्तृपादानोभयात्मकमितियावत् ॥

भूतादिसर्ग : पुं० भौतिकसर्गे ॥ भूतादे : सर्ग : ॥

भूतारि । न० हिङ्गुनि० ॥

भूतार्त : । त्रि० भूताविष्टे ॥ भूतेनऋतोदीप्त : । ऋतेचतृतीयासमास इतिवृद्धि : ॥ भूतेनआर्त्तोवा ॥

भूतार्थ : । पुं० सिद्धार्थे ॥

भूतार्थवाद : । पुं० प्रमाणान्तरविरोधस्तुतिरहितार्थबोधकेवेदवाक्ये ॥ यथा । इन्द्रोवृत्रायवज्रमुदयच्छदित्यादि : ॥

भूताली । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥ मुषल्याम् ॥

भूतावास : । पुं० विभीतके । बहेडा० इ०भा० ॥ भूतानामावास : ॥ आकाशाद्याश्रये० वासुदेवे ॥ भूतान्याभिमुख्येनवसन्त्यत्र ॥ वसन्तित्वयिभूतानिभूतावासस्ततोभवान् । इतिहरिवंश : ॥ काये ॥

भूताविष्ट : । त्रि० पिशाचग्रस्ते ॥ भ

ताक्रान्ते । भूतादिनारोगग्रस्ते ॥

भूतावेश : । पुं० आवेशे । भूतस-
ञ्चारे ॥

भूति : । स्त्री० भस्मनि । सम्पत्तौ ॥
हस्तिशृङ्गारे ॥ मांसपाकविशेषे ॥
उत्पाते ॥ शिवस्याणिमाद्यष्टविधै-
श्वर्ये ॥ अणिमामहिमाचैवलघिमा
गरिमातथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशि
त्वं वशित्वं चाष्टभूतय : ॥ शम्भुधृ
तभस्मनि ॥ भूतृणे ॥ उत्पत्तौ । जा
तौ ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ रोहिषतृणे ॥
विभूतौ ॥ भवनम्० भूति : ॥ स्त्रियां
क्तिन् ॥ भवत्यनया । क्तिच्वा ॥

भूतिक : । पुं० यवान्यामोषधौ ॥ न०
कट्फलौषधौ । घनसारे ॥ भूनि
म्बे ॥ भूस्तृणे ॥ भवति । भू० ।
क्तिच्क्तौचसंज्ञायामिति० क्तिच् ।
संज्ञायांकन् ॥

भूतिकाम : । पुं० ऐश्वर्याभिलाषि
णि ॥

भूतिकील : । पुं० भूखाते ॥

भूतिगर्भ : । पुं० भवभूतिकवौ ॥

भूतिनिधानम् । न० धनिष्ठानचत्रे ॥

भूतिमान् । त्रि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥

भूतिकम् न० भूनिम्बे ॥ यवान्या
म् । कर्पूरे ॥ भूस्तृणे ॥ तृणे ॥

भूतृणम् । न० गन्धतृणे । गन्धखेडे
। रौहिषे ॥ पुं० रोहिषे । भूति-
के । मालातृणे । सुगन्धरोहिष० दू०
परिमलद्गङ्गनि० दू० मान् प्रभाषाप्र
सिद्धे ॥ भूतृणं कटुकं तिक्तं तीक्ष्णो
ष्णं रोचनं लघु। विदाहिदीपनं रूक्ष
मनेल्यं मुखशोधनम् ॥ अहृष्यं वह्नुवि
ट्कस्रपित्तरक्तप्रदूषणम् । भुव-
स्तृणम् ॥

भूतेश : । पुं० शिवे। सर्वभूतनियन्तरि
॥ भूतानांप्रमथादीनांबालग्रहाणां
प्राणिनांवाईश : ॥

भूत्तमम् । न० स्वर्णे ॥ भुविउत्तमम् ॥

भूदरोभवा । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

भूदार : । पुं० वराहे । सूकरे ॥ भुव
न्दारयति । दृ० कर्मण्यण् ॥

भूदेव : । पुं० ब्राह्मणे । ब्राह्मणोजङ्ग
मामूर्त्ति : श्रीविष्णो : परमात्म-
न : । अतएवहिविख्याताभूदेवा-
स्तेमहारते । भुव : भुविवादे-
व : ॥

भूधन : । पुं० राज्ञि ॥ क्षपीवले ॥

भूधर : । पुं० पर्वते ; महीध्रे ॥ धरति
धृञ : पचाद्यच् । भुवोधर : ॥ य
न्त्रविशेषे ॥ यथा । जलकच्छपपाता
लदोलाभूधरबालुका : । अकाद्या
यन्त्रभेदा : स्युरितिशब्दचन्द्रिका ॥

भूधात्री । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥
भूधात्रीवातकृत्तिक्ताकषायामधु
राहिमा । पिपासाकासपित्तास्रक्
कफपाण्डुचतापहा ॥

भूध्र : । पुं० पर्वते ॥ भुवन्धरति । धृ-

अ० । मूलविभुजादित्वात्क : ।

भूनाग : । पुं० उपरसविशेषे । क्षिति नागे ॥

भूनिम्ब: । पुं० क्षुपविशेषे । किराततिक्ते । चिरायता० इ० भा० ॥ भुवोनिम्बइव ॥

भूनीप : । पुं० भूमिकदम्बे । भूकदम्बे । लघुपुष्पे ॥ त्रिकदम्बा: कटूष्णास्त्रवृष्यादोषहराश्चिमा: । कषायतिक्ता : पित्तघ्नावीर्यवृद्धिकरा : परा : ॥

भूनेता पुं० राज्ञि ॥ भुवोनेतानायक: ॥

भूप : । पुं० राजनि ॥ भुवंपाति । पारक्षणे । आतोनुपेतिक : । १६ संख्यायाम् ॥

भूपति : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ भूपृथ्वीयस्यपत्नीसतुभवतिकथंभूपतीरामचन्द्र: । इतिरामायणे कैकयीवाक्यम् ॥ भुव : पति : ॥ ऋषभौषधे ॥

भूपद: । पुं० वृक्षे ॥ भुविपदानियस्य ॥

भूपदी । स्त्री० मल्लिकायाम् । वेलो० इ० भा० ॥ भुविपदमस्या: । गौरादि: ॥

भूपलाश: । पुं० वृक्षविशेषे । विशाली इ० गौ० दे० भा० ॥ भुव : पलाश : ॥

भूपाटला । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥

भूपाटली । स्त्री० भूकुम्भ्याम् । रक्तपुष्पिकायाम् ॥ भुव : पाटली ॥

भूपाल : । पुं० राज्ञि ॥ भुवंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ यथा । राज्यंपालयतेनित्यं सत्यधर्मपरायण : । निर्जित्यपरसैन्यानिक्षितिंधर्मणापालयेत् ॥

भूपुत्री । स्त्री० सीतायाम् ॥ भुव : पुत्री ॥

भूपेष्ट : । पुं० राजादनीवृक्षे ॥

भूबदरी । स्त्री० लघुबदर्याम् । क्षितिबदर्याम् । झाडवेरी० इ० भा० ॥

भूभर्त्ता । पुं० नृपे ॥ भुवोभर्त्ता । पत्यर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात्० याजकादिभिश्चेतिसमास : । तेन० भूपांस्रष्टा० वक्षस्यभर्त्तेतिवत्० तृजकाभ्यांकर्त्तरीति०नसमासनिषेध: ॥

भूभुक् । पुं० राज्ञि ॥ भुवंभुनक्तिपालयति । भुज० । क्विप् ॥

भूभृत् । पुं० अद्रौ । गोत्रे । गिरौ ॥ महीपतौ ॥ भुवंबिभर्ति । डुभृञ० । क्विप् तुक् ॥

भूमा । पुं० बहुत्वे ॥ भूमामहान्निरतिशयंबह्विति पर्याया : ० इतिभाष्यम् । सकलसांसारिकव्यवहाराभाराभावोपलक्षितेतत्त्वे । ब्रह्मणि ॥ यत्रनान्यद्विजानातिनान्यद्यत्रशृणोतिच । नान्यत्पश्यतियस्मिन्वैसभूमाप्रोच्यतेश्रुतौ ॥ योभूमासोऽमृत : प्रोक्त : सुखंनाल्पे विचारय ॥ बहोर्भाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच्

। वह्नोर्लोपो भूच बहो: । त्रि० बहुत्वविशिष्टे ॥

भूमय: । त्रि० मृदात्मके । भूमिमये ॥

भूमयी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् ॥ छायायाम् ॥

भूमि: । स्त्री० स्थानमात्रे वसुन्धरायाम् । क्षितौ । अचलायाम् । रसायाम् । स्थिरायाम् ॥ विष्णुर्भूमिं सम्पूज्योवाच । सर्वाधाराभव शुभे सर्वै: सम्पूजितासुखम् । मुनिभिर्मनुभिर्देवै: सिद्धैर्दानवादिभि: ॥ अम्बुवाच्युत्यागदिने गृहारम्भप्रवेशने । वापीतडागारम्भे च गृहे च कृषिकर्मणि । तव पूजां करिष्यन्ति मद्वरेण सुरादय: । मूढा ये न करिष्यन्ति यास्यन्ति नरकं च ते । इति ॥ अम्बुवाच्युत्यागदिने गृहारम्भप्रवेशने । तस्मिन् दिने तव पूजां करिष्यन्तीत्यन्वय: ॥ अस्या: गुणा महाभारते मोक्षधर्मे यथा । भूमे: स्थैर्यं गुरुत्वञ्च काठिन्यं प्रसवार्थता । गन्धो गुरुत्वं शक्तिश्च सङ्घात: स्थापना धृति: ॥ इति ॥ अस्यार्थ: । स्थैर्यमचाञ्चल्यम् १ । गुरुत्वं पतनप्रतियोगी गुण: २ । काठिन्यम् ३ । प्रसवार्थता० धान्याद्युत्पत्तिस्तदर्थता ४ । गन्ध: ५ । गुरुत्वं पिण्डपुष्टि: ६ । शक्ति: गन्धग्रहणसामर्थ्यम् ७ सङ्घात: ० श्लिष्टावयवत्वम् ८ । स्थापना० मनुष्याद्याश्रयत्वम् ९ । धृति: पाञ्चभौतिके मनसि यो धृत्यंश: १० । इति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति भूमिद: । उच्छेत्ता चानुमन्ता च तान्येव नरकं वसेत् ॥ योगिनामवस्थाविशेषे ॥ यथा । निरुद्धे चेतसि पुरा सविकल्पसमाधिना । निर्विकल्पसमाधिस्तु भवेदत्र त्रिभूमिक: ॥ व्युत्तिष्ठते स्वतस्त्वाद्ये द्वितीये परबोधित: । अन्ते व्युत्तिष्ठते नैव सदा भवति तन्मय: ॥ एवंप्राग्भूमिसिद्धावप्युत्तरोत्तरभूमये । विधेया भगवद्भक्तिस्तां विना सा न सिध्यति ॥ भवन्त्यस्यां भूतानि । भूसत्तायाम् । भुव: कित् इति० मि: ॥

भूमिकदम्ब: । पुं० कदम्बविशेषे । भूनीपे । भूमिजे । लघुपत्रे । वृत्तपुष्पे । विषघ्ने ॥

भूमिकन्दली । स्त्री० कन्दल्याम् । द्रोणपर्ण्याम् ॥

भूमिका । स्त्री० रचनायाम् ॥ वेशान्तरपरिग्रहे । रूपान्तरस्वीकारे यथा । हेमचन्द्र: । पात्राणि नाट्येऽधिकृतास्तत्तद्वेशास्तु भूमिका: । इति ॥ ज्ञानिनामवस्थाविशेषे ॥ यथाहु: । ज्ञानभूमि: शुभेच्छाख्या प्रथमा समुदाहृता । विचारणा द्वितीया स्यात् तृतीया तनुमानसा । सत्त्वापत्तिश्चतुर्थी स्यात्ततोऽसंसक्ति

नामिका ॥ पदार्थभावनाषष्ठीसप्तमी तुर्यगास्मृतेति । भूमिकानामचित्तस्यावस्थाविशेषः । अत्रभूमिकाचित्तयंब्रह्मविद्यासाधनमेव० नतुब्रह्मविद्याकोटावन्तर्भावः ० भेदसत्यत्वबुद्धेरवृत्तत्वात् । यश्चचतुर्थभूमिकांप्राप्तः सब्रह्मविदित्युच्यते । पञ्चमभूमिर्निर्विकल्पातदातस्थाः स्वयमेवव्युत्तिष्ठति० सोयंज्ञानीब्रह्मविद्वरः षष्ठभूमौपार्श्वस्थबोधितो व्युत्तिष्ठति० सोयंब्रह्मविद्वरीयान् । तदेतद्भूमिद्वयंसुषुप्तिरितिचाभिधीयते ॥ असम्प्रज्ञातप्रतिपादकानि-योगशास्त्राणिसप्तभूमिकाप्राप्ते योगिन्येवपर्य्यवस्यन्ति० सोयमीदृशो योगीव्युत्थानरहितोनिर्विकल्पकसमाधिस्थः परमहंसः सप्तमभूमौब्रह्मविद्वरिष्ठइतिचोच्यते॥ इति ॥ भूमिकापञ्चकमप्याहुः । यथा। क्षिप्तं मूढंविक्षिप्तमेकाग्रं निरुद्धमिति ॥ तत्र० आसुरसम्पल्लोकशास्त्रदेहवासनानुवर्त्तमानंचित्तं क्षिप्तभूमिकानिन्द्रातन्द्रादियस्तं चित्तं मूढभूमिका कदाचिद्ध्यानयुक्तं चित्तं क्षिप्ताद्विशिष्टतयाविक्षिप्तभूमिका । तत्रक्षिप्तमूढयोः समाधिस्त्वशङ्कैवनास्ति० विक्षिप्ते तुसमाधिस्त्वशङ्कातदितरत्भूमिकाद्वयंसमाधिः ॥ एकाग्रे मनसिसद्भूतमर्थंप्रद्योतयति० क्लेशान्क्षिणोति० कर्म्मबन्धनानिश्लथयति० निरोधमभिमुखीकरोति० इतिसम्प्रज्ञातो-योगः एकाग्रभूमिका । सर्ववृत्तिनिरोधरूपासम्प्रज्ञातसमाधिः ० निरुद्धभूमिकेति ॥

भूमिकूष्माण्डी । स्त्री० लताविशेषे । विदार्य्याम् ॥

भूमिखर्जूरिका । स्त्री० क्षुद्रखर्जूर्याम् ॥ भूमिखर्जूरिकास्वाद्वीदुरारोहाम्रदुच्छदा । अयस्कन्धफलाकाककर्कटीस्वादुमस्तका ॥ पिण्डखर्जूरिकात्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥

भूमिखर्जूरी । स्त्री० भूमिखर्जूरिकायाम् ॥

भूमिगृहम् । न० वहयातनागृहे ॥

भूमिचम्पकः । पुं० पुष्पवृक्षविशेषे । ताम्रपुष्पे । सन्धिवर्ल्ये । द्रुघणे । भुँइचाँपा० इ० भा०॥ भूचम्पा० इ० भा० ॥ अस्यमूलंव्रणपाककारकम् ॥

भूमिच्छत्रम् । न० शिलीन्ध्रे ॥

भूमिजः । पुं० नरकासुरे । अङ्गारके । कुजे । भौमे ॥ भूमिकदम्बे ॥ मनुष्ये ॥ न० गौरसुवर्णे ॥ भूमेर्भूमौवाजातः । जनी० । डः ॥

भूमिजगुग्गुलुः । स्त्री० आशापुरसम्भवे । दैत्यमेदजे । महिषासुर सम्भवे । आशापुरीगूगुल० इ० भा ॥

तिक्तोसीकटुकषायः कफवातहरस्तथा। उमाप्रियश्चभूतघ्नोमेध्यः सौरभ्यदायकः॥

भूमिजम्बुः। स्त्री॰ भूमिजम्बुकायाम्। नादेय्याम्॥ भूमेर्जम्बुः॥

भूमिजम्बुका। स्त्री॰ क्षुद्रजम्ब्वाम्। नादेय्याम्॥ ह्रस्वत्वात्स्वार्थेकन्॥ यद्वा भूमिलग्नाजम्बुका। शाकपार्थिवादिः। भूमिलग्नफलत्वात्॥

भूमिजम्बूः। स्त्री॰ क्षुद्रजम्ब्वाम्। ह्रस्वफलायाम्। भ्रमरेष्टायाम्। पिकभक्ष्यायाम्। काष्ठजम्ब्वाम्॥

भूमिजा। स्त्री॰ जनकात्मजायाम्। सीतादेव्याम्॥ भूमेर्जाता। जनी॰। डः। टाप्॥

भूमिजीवी। स्त्री॰ विशि॥

भूमिदानम्। न॰ दानोत्तमे॥ यथा। दृच्छुभिः सन्ततांभूमिंयवगोधूमशालिनीम्। ददातिवेदविदुषेसनभूयोभिजायते॥ भूमिदानात्परं दानं नभूतंनभविष्यतीति॥

भूमिदेवः। पुं॰ ब्राह्मणे। भूदेवे॥ भूमेर्भूमौवादेवः॥

भूमिपः। पुं॰ राजनि॥

भूमिपक्षः। पुं॰ वाताश्वे॥

भूमिपिशाचः। पुं॰ तालवृक्षे॥

भूमिपिशाची। स्त्री॰ माधवीलतायाम्॥

भूमिपुत्रः। पुं॰ चारे। मङ्गले॥ भूमेःपुत्रः॥

भूमिमण्डः। पुं॰ अष्टपादिकायाम्। मदनमाली॰ हापरमाली॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰॥

भूमिमण्डपभूषणा। स्त्री॰ माधवीलतायाम्। अतिमुक्ते। पुण्ड्के॥

भूमिमान्। त्रि॰ भूमिविशिष्टे। यवादित्वाद्वत्वंन॥

भूमिरक्षकः। पुं॰ वाताश्वे॥

भूमिलाभः। पुं॰ मृत्यौ॥ भूमेर्लाभोयेन॥ भूमिप्राप्तौ॥

भूमिलेपनम्। न॰ गोमये॥ भूमेर्लेपनंयेन॥ भूमेर्लेपे॥

भूमिवर्द्धनः। पुं॰ न॰ शवे।

भूमिसम्भवा। स्त्री॰ सीतायाम्॥

भूमिसुतः। पुं॰ मङ्गलग्रहे। नरकासुरे॥ भूमेः सुतः॥

भूमिसुता। स्त्री॰ जानक्याम्॥

भूमिस्पृक्। पुं॰ मानवे॥ वैश्ये॥ चौरविशेषे॥ अन्धे॥ खञ्जे॥ भूमिंस्पृशति। स्पृशस्पर्शने। स्पृशोऽनुदकेक्विन्॥

भूमी। स्त्री॰ भूमौ। क्षितौ॥ भवति। भू॰ भुवः किदितिमिः। कृदिकारादक्तिनइति॰ङीष्॥

भूमीन्द्रः। पुं॰ नृपे। राजनि॥

भूमिरुहः। पुं॰ वृक्षे॥ यथा। दीर्घास्तापयुतायथाविरहिणीश्वासास्तथावासरायामिन्यश्चपलाययाकुलवधू

दृष्टि : सरोषाप्रिये । छायावाञ्छा तमालवोढवनितावाणीवभूमीरुहा निष्पन्दा : सुचिराद्यथामिलितयो र्यूनोर्मिथोदृष्टय : ॥

भूमीसह : । पुं० द्रुमान्तरे , शारदा तौ ॥ भूमीसहस्तुशिशिरोरक्तपित्त प्रसादन : ॥

भूम्यामलकी । स्त्री० क्षुपविशेषे । बहु पुष्पाम् । अडायाम् । अध्यण्डाया म् । तामलक्याम् । भुँइआमला इ० भा० ॥

भूम्यामली । स्त्री० तमालक्याम् । चा रुख्याम् । भूम्यामलक्याम् । भुइआं मला इ०गौ०दे०भा० ॥ अकनैली० इ० भा० ॥

भूम्याहुल्यम् । न० कुष्ठकेतौ । क्षुपे । मार्कण्डीये । महौषधे । भुजित खड० । इ० भा० ॥

भूय : । अ० अधिकारे ॥ पुनरर्थे ॥

भूयान् । त्रि० बहुतरे । प्रचुरे ॥ अ- परिमितमहिमनि ॥ अयमनयोर तिशयेनबहु : । द्विवचनविभज्योप पदेतरबीयसुनाविति०ईयसुन् । ब होर्लोपोभूचबहो : ॥ स्त्री० भूयसी अतिमहत्याम् ॥ ङीप् ॥

भूयिष्ठः । त्रि० प्रचुरे । बहुतमे ॥ अ यमेषामतिशयेनबहु: । अतिशायने इष्ठन् । इष्ठस्ययिट्चेति० बहो:पर स्य च । लोप :० यिडागमश्च०बहो:

स्थाने भूरादेशश्च ॥

भूयुक्ता । स्त्री० भूमिखर्जूर्याम् ॥

भूयोभूय: । वारंवारमर्थे ॥ यथा । भू योभूयोभाविनोभूमिपालान्नत्वान त्वायाचतेरामचन्द्र : । सामान्योयं धर्मसेतुर्नृपाणां कालेकालेपालनी योभवद्भिरिति ॥

भू : । अ० रेफान्तमव्ययम् । भूर्लोके ॥

भूरि : । पुं० वासुदेवे ॥ हरे ॥ परमे ष्ठिनि ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ भवति० भूयतेवा । भूस त्तायाम्० प्राप्तौवा । अदिशदिभूशु भिभ्य : क्रिन् ॥

भूरिगन्धा । स्त्री० मुरानामनिगन्धद्र- व्ये । गन्धाढ्यायां ॥

भूरिगम : । पुं० खरे । गर्दभे ॥

भूरिदावा । पुं० बाहुदातरि ॥

भूरिपत्र : । पुं० उखवालतृणे ॥

भूरिपलितदा । स्त्री० पाण्डुरफल्या म् ॥

भूरिपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

भूरिप्रेमा । पुं० चक्रवाके ॥

भूरिफेना । स्त्री० सप्तलायाम् । च र्मकषौषधौ ॥ भूरय : फेनाय- स्या : ॥

भूरिबला । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ भूरिबलंसामर्थ्यंयस्याम् ॥

भूरिभाग : । त्रि० महद्भाग्ये ॥

भूरिमल्ली । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

भूरिमायः । पुं० शृगाले ॥ भूरयो मायायस्य ॥

भूरिरसः । पुं० इक्षौ ॥ ॥

भूरिशः । अ० बहुप्रकारार्थे । बह्वर्था च्छस्कारकात्न्यतरस्याम् ॥

भूरिश्रवाः । पुं० चन्द्रवंशीयसोमदत्त पुत्रे ॥ त्रि० बहुयशोविशिष्टे । भूरिप्रचुरंश्रवोयशोयस्य सः ॥

भूरुण्डी । स्त्री० श्रीहस्तिन्याम् । हस्तिकर्णपलाशाम् ॥ शाकविशेषइतिस्वामी । भुवंरुण्डयति० आच्छादयति । रुटिलुटिस्तेयकरणे० इत्यस्य० माधवीयायांवृत्तौ० रुडिलुडी स्थपरे० इतिपाठान्तरमुपन्यस्तम् । कर्मण्यण् ॥

भूरुट् । त्रि० भूरुहे ॥ भुविरोहयति । रुहजन्मनिप्रादुर्भावे । क्विप् ॥

भूरुहः । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुह० । इगुपधेतिकः । भुविरुहः सप्तमीसमासः ॥

भूर्ज्जः । पुं० मृदुत्वचि । भूतर्प्ने । रचापत्रे । भोजनपत्र इतिभाषा भूर्जोभूतपहस्त्रप्ककर्णकफपित्तरक्तजित् । कषायोराचसप्रसमेदोविषहरः परः ॥ ऊर्जनमूर्जः ऊर्जबलप्राणनयोः । घञ् । भूः ऊर्जोऽस्य ॥

भूर्ज्जकण्टकः । पुं० सङ्करजात्यन्तरे । व्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्पन्ने । व्रात्यस्य ॥

भूर्ज्जपत्रः । पुं०) स्वनामख्यातवृक्षविशेषे ।

भूर्ज्जपत्रकः । पुं०) इ । मृदुत्वचि ॥

भूर्मिः । स्त्री० भूमौ । पृथिव्याम् । मरुभूमौ ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ्० । घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णीति० विभर्त्तेरुत्वंनिप्रत्ययश्च ॥

भूर्लोकः । पुं० अन्तरीक्षादधोलोके । सप्तद्वीपसमुद्रसन्निवेशविशेषे ॥ पृथिव्याम् । मर्त्यलोके ॥ अस्यलक्षणं । यथा । पादगम्यन्तुयत्किञ्चित् वस्त्वस्तिपृथिवीमयम् । सभूर्लोकः समाख्यातोविस्तारोऽस्यमयोदितः ॥ इ० वि० पु० २ अंशे ५ अध्यायः । विस्तारोमयोदितइति । सर्वतो लोकालोकावधिः पञ्चविंशतिकोटि प्रमाणः ॥ भूः संज्ञकोलोकः ॥

भूलग्ना । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

भूलता । स्त्री० किञ्चुलुके ॥

भूवायुः । पुं० आवहाभिधेपवने । भूमेर्व्विद्वादशयोजनान्यस्यस्थानमत्राम्बुद विद्युदादयस्सन्तीतिशिरोमणिः ॥

भूशयः । पुं० नकुलगोधादौ ॥ विष्णौ ॥ लङ्काप्रतिमार्गान्वेषणंकुर्वन् समुद्रं प्रतिव्रताचरणायतदुपकण्ठे भूमौशेतेदाशरथिरूपेणेतिभूशयः । अधिकरणेशेतेरित्यच्प्रत्ययः ॥ तथाचरामायणम् । ततः सागरवेलायांदर्भानास्तीर्य्यराघवः । अञ्ज-

लिंप्राङ्मुख:कृत्वाप्रतिशिर्श्य मन्त्रो हृषेरिति ॥

भूशिलु : । पुं० भूकर्बुदारे ॥

भूषणम् । न० अलङ्कारे ॥ तद्धारणफलं यथा भूषणं भूषयेद्दृष्टं यथाभोग्यविधानत: । शुचिसौभाग्यसन्तोषदायकं काञ्चनं स्मृतम् ॥ ग्रहदृष्टिहरं पुष्टिकरं दु:खप्रणाशनम् । पापदौर्भाग्यशमनं रत्नाभरणधारणम् ॥ माणिक्यं तरणे: सुजात्यममलं मुक्ताफलं शीतगोर्माहेयस्य च विद्रुमो निगदित: सौम्यस्य गारुत्मतम् । देवेज्यस्य च पुष्परागमसुराचार्यस्य वज्रं शने र्नीलं निर्मलमन्ययोश्च गदिते गोमेद-वैदूर्य्यके ॥ वास: स्रगन्धरत्नानां धारणं प्रीतिवर्द्धनम् । रक्षोघ्नमथ्यं मोजस्यं सौभाग्यकरमुत्तमम् ॥ भूष्यते ऽनेन । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ भूषयति वा । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेति भूषेर्युच् ॥ यतीनां भूषणं ज्ञानं सन्तोषोहि द्विजन्मनाम् । उद्यम: शत्रुहननं भूषणं भूतिमिच्छतामिति पारिभाषिकम् ॥

भूषा । स्त्री० अलङ्क्रियायाम् । अलङ्कारसाध्यशोभायाम् ॥ भूषणम् । गुरोश्च हलइत्य: ॥

भूषित : । त्रि० अलङ्कृते । मण्डिते ॥ भूष्यतेस्म । भूष० । क्त: । इट् ॥ भूमावुषिते ॥ भुविउषित : स्थित:

भूषिता । स्त्री० अलङ्कारैरलङ्कृतायाम् । मण्डितायाम् ॥ टाप् ॥

भूष्णु : । त्रि० भविष्णौ ॥ भवनशील: । भू० । ग्लाजिस्थश्चग्स्नु : ० चाद्भुव: । क्ङितिचेत्यत्रगकारप्रश्लेषान्नगुणाभाव : ॥

भूसुत : । पुं० भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ नरकासुरे ॥

भूसुता । स्त्री० सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भूसुर : । पुं० ब्राह्मणे ॥

भूस्तृणम् । न० भूतृणे ॥ अस्यपर्यायगुणाश्चयथा । गुह्यवीजश्चभूतीकंसुगन्धं गोमयप्रियम् । भूस्तृणन्तु भवेच्छत्रामालातृणकमित्यपि ॥ भूस्तृणं कटुकं तिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु । विदाहिदीपनं रूक्षमनैल्यं मुखशोधनम् ॥ चक्षुष्यं वह्निविट्कश्च पित्तरक्तप्रदूषणम् ॥ इति ॥ भुव : तृणम् । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ मालवदेशप्रसिद्धे ० शाकविशेषे ॥

भूस्पृक् । पुं० मर्त्ये । पञ्चजने । मनुष्ये ॥ भुवंस्पृशति । स्पृश० । क्विन् ॥

भूस्वर्ग : । पुं० सुरपर्वते । सुमेरौ ॥

भूस्वामी । पुं० भूपतौ ॥ भुव: स्वामी ॥

भृकुंस : । पुं० स्त्रीवेशधरनर्त्तके । भ्रुकंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषणार्थकुसिधातोर्भ्रुरादिश्यन्तात् ०

एरच् । भ्रुवाकुंसोभावश्चमस्य । पृषोदरादिः ॥

भृकुटिः । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । क्रोधादिनाभ्रुवः कौटिल्ये ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवोः कुटिः । पृषोदरादित्वात्रकारः ॥

भृकुटी । स्त्री० भ्रूकौटिल्ये । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुट० । इगुपधादिति० इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादित्वाद्रकारः ॥

भृगुः । पुं० ब्रह्मणस्त्वचोजाते महर्षिविशेषे । महर्षीणांभृगुरहमितिभगवद्वचनाद्भगवद्विभूतौ । मनुपुत्रे ॥ वरुणतनये ॥ अग्नेर्भ्रष्टादङ्गारादुत्पन्नत्वाद्भृगुः ॥ हरे । शिवे ॥ शुक्राचार्ये ॥ यमदग्नौ ॥ सानौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतनेऽवलम्बनक्रियाविशेषोनास्ति । तस्यपर्यायौ । प्रपातः । अतटः । इति ॥ भृज्जति० तपसा० भृज्यतेवा । भ्रस्ज पाके । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणंसलोपश्चेति० भ्रस्जेः कुप्रत्ययः० सम्प्रसारणंभ्रस्जेः सलोपश्च । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ।

भृगुकच्छः । पुं० शककारकबलेर्यज्ञस्थानपत्तनविशेषे ॥

भृगुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भृगुपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृगुप्रस्रवणः । पुं० हिमवतः पादे ॥

भृगुभवा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृगुषट्कः । पुं० योगविशेषे ॥ लग्नात्षष्ठेभवेच्छुक्रोभृगुषट्कइतीरितः ।

भृगुसुतः । पुं० शुक्रग्रहे ॥

भृगूणांपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृङ्गः । पुं० भ्रमरे । मधुव्रते । भृङ्गराजे ॥ धूम्याटे । कलिङ्गपक्षिणि । फिङ्गा० इ० गौ० दे० भा० भृङ्गइवकृष्णत्वात्० भृङ्गः ॥ पिङ्गे ॥ न० गुडत्वचि । त्वक्पत्रे ॥ अभ्रके ॥ विभक्ति । डुभृञ्० । भृञः किन्नुट्चेति० गन् ॥

भृङ्गकः । पुं० राजवासनपक्षिणि ॥

भृङ्गजम् । न० अगुरुणि ॥

भृङ्गजा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृङ्गपर्णिका । स्त्री० सूक्ष्मैलायाम् ॥

भृङ्गप्रिया । स्त्री० वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् ॥ भृङ्गाणांप्रियेव ॥

भृङ्गमूलिका । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् लतायाम् ॥

भृङ्गरजः । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्गइव

रजोऽस्य ॥

भृङ्गरजा: । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्ग इवरजोस्य ॥

भृङ्गराज : । पुं० मार्कवे । कुन्तल वर्द्धने । केशरञ्जने । भंगरा० इ० भा० ॥ भृङ्गराज : कटुस्तिक्तो रूक्षोष्ण : कफवातनुत् । केश्यस्त्वच्य : कृमिश्वासकासशोथामपाण्डुनुत् ॥ दन्त्योरसायनोबल्य : कुष्ठनेत्रशिरोर्त्तिजित् ॥ अस्थपक्षिविशेषे ॥ भ्रमरे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भृङ्गइवराजते । राजृदीप्तौ । अच् ॥

भृङ्गराजादिचूर्णम् । न० भैषज्यरत्नावल्युक्ते चूर्णविशेषे ॥ यथा । श्लक्ष्णीकृतं भृङ्गराजस्यचूर्णं तिलार्द्धकं चामलकार्द्धकं च । मशर्करं भक्षयते गुडैर्वानतस्यरोगोनजरानमृत्यु : ॥ अन्ध : पश्येन्नमनरहितोमत्तमातङ्गामीमूकोवाग्मी श्रवण रहितोदूरशब्दानुसारी । नीरुग्मर्त्त्योभवतिपलितीनीलजीमूतकेशोजीर्णादन्ता : पुनरपिनरा : चौरगौराभवन्तीति ॥

भृङ्गरिट : । पुं०
भृङ्गरिटि : । पुं०
भृङ्गरीट : पुं० } शिवद्वारपाले ॥

भृङ्गरोल : । पुं० कीटान्तरे । विषमक्षायाम् । वरीले । ढणपट्पदे । भीमरुलइ० गौ० भा० ॥

भृङ्गवल्लभ : । पुं० भूमिकदम्बे ॥ धाराकदम्बे ॥

भृङ्गवल्लभा । स्त्री० भूमिजम्बाम् ॥

भृङ्गसोदर : । पुं० केशराजे । नागमारे ॥

भृङ्गानन्दा । स्त्री० यूथिकायाम् ॥

भृङ्गाभीष्ट : । पुं० आम्रवृक्षे । रसाले ॥ न० आम्रमुकुलफलयो : ॥

भृङ्गार : । पुं० कनकालुकायाम् । स्वर्णघटितजलपात्रे । भृङ्गराजे । मार्कवे ॥ बिभर्त्ति जलम् । डुभृञ् ० । शृङ्गारभृङ्गारावितिसाधु : ॥ न० लवङ्गे ॥ काञ्चने ॥

भृङ्गारि : । स्त्री० केविकापुष्पे ॥

भृङ्गारिका । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

भृङ्गारी । स्त्री० झिल्लिकायाम् । झीं गुरइतिख्याते कीटे । भृङ्गभृङ्गरूपमाराति । रादाने । मूलविभुजादित्त्वात्क : । गौरादि : । यद्वा । बिभर्त्ति । डुभृञ् ० । शृङ्गारभृङ्गाराविति० भृञआरन्० नुम्० गुक्० ह्रस्वश्च ॥ यद्वा । रूपेणभृङ्गमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

भृङ्गाह्व : । पुं० जीवके ॥ भृङ्गराजे ॥

भृङ्गाह्वा । स्त्री० भ्रमरच्छल्ल्याम् ॥

भृङ्गि : । पुं० भृङ्गिणि । शिवद्वा: स्थे ॥

भृङ्गिणी । स्त्री० वटीवृक्षे ॥

भृङ्गी । पुं० शिवद्वारपालविशेषे । अस्थिविग्रहे । नाडीदेहे ॥ वटद्रौ ॥

भृङ्गी । स्त्री० ग्रतिविषायाम् ॥ गौरादित्त्वान्ङीष् ॥

भृङ्गीफल : । पुं० आम्रातकवृत्ते ॥

भृङ्गीश : । पुं० महादेवे । शिवे ॥

भृङ्गेरिटि : । पुं० भृङ्गरीटे । भृङ्गिणि ॥

भृङ्गेष्टा । स्त्री० काकजम्ब्वाम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥

भृज्जन : । पुं० न० अम्बरीषे । भर्जनपात्रे ॥ भृज्जन्त्यत्र । भृस्जपाके । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥

भृत : । त्रि० भरिते । धारिते ॥ वेतनेनक्रीते ॥ भृञ् ० । क्त : ॥ भरणीये ॥ पुष्टे ॥

भृतक : । पुं० वेतनग्राहिकर्मकर्त्तरि । भृतिभुजि । कर्मकरे । वैतनिके ॥ सचत्रिविध : । यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्रमध्यमस्तुकृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येवंत्रिविधो भृत : ॥ इति ॥ भ्रियतेस्म । भृञ् भरणे । क्त : । स्वार्थेक : ॥ यद्वा । भृतिंकरोति । तत्करोतीतिणिजन्तात्क्वुन् ॥

भृतकाध्यापक : । पुं० अपाङ्क्तेये० द्विजाधमे ॥ भृतक : सन्योऽध्यापक : ॥ अयत्नसर्वानर्थकृत्त्वात् ॥

भृतकाध्यापित : । पुं० वेतनंदत्त्वापाठिते । अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे ॥ भृतिर्वेतनम् । तद्ग्राहीभृतक : । भृतक : सन्योध्यापित : सतथा ॥

भृति : । स्त्री० भरणे । वेतने ॥ मूल्ये ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया । भृञ्भरणे । कर्मणिघ्नताविति निर्देशात्क्तिन् ॥

भृतिभुक् । त्रि० भृतके । वैतनिके ॥ भृतिंवेतनंभुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भृत्य : । पुं० किङ्करे । दासे ॥ भृत्याबहुविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमा: । नियोक्तव्यायथार्थेषुत्रिविधेष्वेवकर्मसु । भ्रियते । भृञ्० । भृञोऽसञ्ज्ञायामितिक्यप् ॥ त्रि० पोष्ये । अवश्यभरणीयेवृद्धमातापित्रादौ ॥

भृत्या । स्त्री० भृतौ । वेतने ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया० भरणंवा । भृञ्० । संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणइतिक्यप् ॥ चिकित्सायां ॥ यथा । कुमारभृत्याकुशलैरितिरघु : ॥

भृमि : । पुं० वायुविशेषे । चुरन्वायु० इ० भाषा ॥ जलादिभ्रमणे ॥ भ्रमति० भ्राम्यतिवा । भ्रमुअनवस्थाने० भ्रमुचलनेवा । भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेति० इन्० कित् ॥ भृमिभ्रमणशीलंदरिद्रंजनमितिवेदभाष्यम् ॥

भृशम्। न० अतिशये॥ त्रि० अतिशयान्विते॥ भृशति। भृशुभ्रंशुअधःपतने। अन्तर्भावितण्यर्थादिगुपधेति कः॥

भृशम्। अ० प्रकर्षार्थे॥ शोभने॥

भृषत्-द्। पुं० पाषाणे॥

भृष्टः। त्रि० जलोपसेकेनविनापक्वे॥ भुना० भुजेना० इ० भा०॥

भृष्टतण्डुलः। पुं० भर्जनविशिष्टधान्यनिकरे। भुनाचावल० इ० भा० सुगन्धिः कफहारूक्षः पित्तलोभृष्टतण्डुलः॥

भृष्टमांसम्। न० शूल्ये॥ भृष्टंचतन्मांसंच॥

भृष्टयवः। पुं० धानासु। बहुरी० इ० भा०॥ भृष्टश्चासौयवश्च॥

भृष्टान्नम्। न० भृष्टतण्डुले॥

भृष्टिः। स्त्री० भर्जने॥ शून्यवाटिकायाम्॥

भेकः। पुं० मण्डूके। वर्षाभ्वि। मेघे॥ त्रि० भीरौ॥ बिभेति। ञिभी भये। इण्भीकेतिकन्॥

भेकटः। पुं० मत्स्यवि०॥

भेकभुक्। पुं० कुम्भीनसे। सर्पे॥ भेकान्भुङ्क्ते। भुज०। क्विप्॥

भेकरावणः। पुं० मेघे॥ भेकान्रावयति। रुशब्दे। नन्द्यादित्वाल्ल्युः॥

भेकलः। पुं० वनस्पतिविशेषे॥

भेकलिः। पुं० मत्स्यविशेषे। भाङ्गन इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे॥ भेकलिर्मधुरः शीतोष्णः श्लेष्मकारी-गुरुः॥

भेकी। स्त्री० भेकस्त्रियाम्। शिल्याम्। गण्डूपद्याम्। वर्षाभ्व्याम्॥ क्षुद्रमण्डूके॥ जातेरस्त्रीतिङीष्॥ मण्डूकपत्न्याम्॥

भेडः। पुं० मेषे। भेडा० इ० भा०॥ इतिहे०॥

भेडी। स्त्री० भेडस्त्रियाम्॥

भेडीदुग्धम्। न० आविके॥

भेत्ता। त्रि० भेदकर्त्तरि॥ भिनत्ति। भिदिर्०। तृच्॥

भेदः। पुं० उपजापे। शत्रोरमात्यादीनामुपायेन० परतोविश्लिष्यात्मसात्करणे। एकमत्येनस्थितानांराजामात्यादीनांभयजननादिनापृथक्करणे॥ तद्विशेषोयथा। मत्स्यउवाच। परस्परन्तुयेदुष्टाःक्रुद्धाभीतावमानिताः। तेषांभेदंप्रयुञ्जीतभेदसाध्याहितेमताः॥ येतुयेनैवदोषेणपरस्माद्दापराध्यति। तेतुतद्दोषपातेनभेदनीयाभृशंततः॥ आत्मीयंदर्शयेद्दोषंपरस्माद्दर्शयेद्भयम्। एवंहिदर्शयेद्भिन्नं यथावद्वशमानयेत्॥ संहताहिविनाभेदंशक्रेणापिसुदुःसहाः। भेदमेवप्रशंसन्तितस्मान्नयविशारदाः॥ स्वमुखेनाशयेद्भेदंभेदंपर

सुखेन च । परीक्ष्य साधु मन्यन्ते भेदं परमुखाच्च्युतम् ॥ भेद्याः स्वकार्यमुद्दिश्य कुशलैर्ये हि भेदिताः । भेदितास्ते विनिर्दिष्टा नैव राजन्वादिभिः ॥ अन्तःकोपो बहिःकोपो यत्र स्यातां महीक्षिताम् । अन्तःकोपो महांस्तत्र नाशकः पृथिवीक्षिताम् ॥ सामन्तकोपो बाह्यस्तु कोपः प्रोक्तो मनीषिभिः । महिषीयुवराजाभ्यां तथा सेनापतिर्द्विज । अमात्यमन्त्रिणश्चैव राजपुत्रास्तथैव च । अन्तःकोपो विनिर्दिष्टो दारुणः पृथिवीक्षिताम् ॥ बाह्यकोपे समुत्पन्ने सुमहत्यपि पार्थिवः । शुद्धान्तस्तु महाभाग शीघ्रमेव जयी भवेत् ॥ अपि शक्रसमो राजा अन्तःकोपेन नश्यति । अन्तःकोपे समुत्पन्ने तस्माद्रक्षेन्महीक्षिताम् ॥ परतः कोपमुत्पाद्य भेदेन विजिगीषुणा । ज्ञातीनां भेदनं कार्यं परेषां विजिगीषुणा । रक्ष्यश्चैव प्रयत्नेन ज्ञातिभेदस्तथात्मनः । ज्ञातयः परितप्यन्ते सततं परितप्ययम् ॥ तथापि तेषां कर्त्तव्यं सुगम्भीरेण चेतसा । ग्रहणं दानमानाभ्यां भेदस्तेभ्यो भयङ्करः ॥ न ज्ञातिरनुगृह्णाति न ज्ञातिर्दग्धुमिच्छति । ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु रिपवस्तेन पार्थिवैः ॥ भिन्ना हि शक्या रिपवः प्रभूताः स्वल्पेन सैन्येन निहन्तुमाजौ । सुसंहतानां हि ततस्तु भेदं कार्यं रिपूणां नयशास्त्रविद्भिः ॥ इति मात्स्ये राजधर्मे १८७ अध्यायः ॥ द्वैधे ॥ आपद्यात्मीयानात्मीययोर्भेदः ॥ विशेषे ॥ विदारणे ॥ मन्त्रभेदे कार्यहानिरिति विद्वांमतम् ॥ वधे ॥ भिद्यमानभावे ॥ भेदनम् । भिदिर्० घञ् ॥ विरंके ॥

भेदकम् । न० व्यावर्त्तके । विशेषणे ॥ त्रि० नाशके ॥ विदारणे ॥ विरेचकौषधादौ ॥ पृथक्कारके । यथा । भेदयति० अन्यपदार्थात् पृथक्करोतीति भेदकम् । नाम्नाशिवः गौर्न गार्ग्यः । अपि च । भेद्यभेदकयोः श्लिष्टं सम्बन्धोऽन्योन्यमिष्यते । द्विष्ठो यद्यपि सम्बन्धः षष्ठ्युत्पत्तिस्तु भेदकादिति भर्त्तृहरिः ॥

भेददर्शी । त्रि० अपराधिनि ॥ यथा । यदस्ति तन्न जानाति यन्नेहास्ति तदीक्षते । स्वल्पेवमपराधोस्य विद्यते भेददर्शिनः ॥ किञ्च जाग्रत्स्वप्नयोरविद्यावद्भिर्भ्रान्त्युपलम्भात् सुषुप्तिसमाध्योर्भ्रान्त्यभावेऽनुपलम्भान्मिथ्यात्वं भेदस्य सिद्धमित्यनुभवाच्च भेददर्शिनो मिथ्यावादित्वात्सापराधत्वमिति निश्चयः ॥

भेदनम् । न० विदारणे ॥ भिदेर्ल्युट्

ट् ॥ हिङ्गुनि ॥ पुं० अम्लवेतसे ॥ सूकरे ।

भेदनिम्नः । त्रि० संसारानुगे ॥

भेदितः । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥ भेद्यते स्म । भिदिर्० । चुरादिण्यन्तः । क्तः ॥

भेदी । पुं० अम्लवेतसे ॥ त्रि० भेदकर्त्तरि । तद्विशिष्टे च ॥

भेदुरम् । न० भिदुरे । कुलिशे ॥

भेद्यः । त्रि० व्यावर्त्त्ये । विशेष्ये ॥ असमानितजने ॥ भेत्तुं शक्ये । विघट्टनीये । वाच्ये ॥

भेरः । पुं० पटहे ॥ विभेत्यस्मात् । ञिभीभये । ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिना रन् ॥ भेर्याम् ॥ दुन्दुभौ

भेरिः । पुं० वाद्यप्रभेदे । करणाल० इ० भा० ॥ विभेत्यस्मात् । ञिभी० । वङ्क्र्यादयश्चेति० क्रिन् । बाहुलकाद्गुणः ॥

भेरी । स्त्री० बृहड्ढक्कायाम् । आनके ॥ वाद्यविशेषे । करणालइति ख्याते । कृदिकारादिति पक्षे ङीष् ॥ विभेतेर्ऋज्रेन्द्रेति रन् ॥ गौरादित्वान्ङीष्० इति तुरामाश्रमः ॥ वितस्तित्रयदीर्घाताम्रनिर्मिताचर्मच्छन्नाचतुर्विंशत्यङ्गुलवदनद्वयाभेरीति कश्चित् ॥ अन्तस्तन्त्रीकाढक्काभेरीति स्वामी ॥

भेरुण्डः । पुं खगे ॥ त्रि० भयानके

भेरुण्डा । स्त्री० देवतान्तरे ॥ यक्षिणीविशेषे ॥

भेलः । पुं० प्लवे । डोंगा० इ० भाष० जलतरणसाधने । मुनिविशेषे ॥ त्रि० भीरौ । अज्ञे । बुद्धिविवर्ज्जिते । मूर्खे ॥ विभेत्यस्मात् । ञिभी । ऋजेन्द्राग्रेत्यादिना रन् । निपातनाल्लत्वम् । चंचले ॥

भेलकः । पुं० न० उडुपे । प्लवे । स्वल्पे जलतरणसाधने ॥ स्वार्थे कः ॥

भेषजम् । न० औषधे । जायौ ॥ भेषयति । भेष्टभये । ण्यन्तः । अच् भेषंरोगं जयति । जि० । अन्येभ्योपीति डः ॥ भेषं जायते वा । जैत्रये । आतोनुपेतिकः ॥ भिषजइदम् । तस्येदमित्यण् । अनन्तावसथेतिहभेषजादिति निर्द्देशादेत्वमित्यन्ये ॥ संसाररोगस्य स्वसाक्षात्कारेण भेषजवत् भेषजं निवर्त्तकं ब्रह्माभिन्नात्मज्ञानम् ॥

भेषजाङ्गम् । न० अनुपाने ॥

भैक्षम् । न० भिक्षानिकुरम्बे ॥ भिक्षाणां समूहः । भिक्षादिभ्योण् ॥ ब्राह्मणाचर्य्यविशस्तैर्युभैक्षमन्वहम् । सजातीयगृहेष्वेव सार्ववर्णिकमेववा ॥ सर्वं वापि चरेद्ग्रामं पूर्वोक्तानामसम्भवे । अनत्यवर्जं महाभागशास्त्रे स्थित्यविनिश्चयः ॥ भैक्षेण वृत्तिनोवृत्तिरुपवाससमासमृता ।

भैक्षचर्य्या । स्त्री० भिक्षासमूहाहरणे ॥

भैक्षजीविका । स्त्री० भिक्षयाजीवनो पाये पैण्डिन्ये ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

भैक्षभुक् । त्रि० भैक्षाशिनि ॥ भैक्षंभुनक्ति । भुज० । कर्त्तरिक्विप् ॥

भैक्षाण: । पुं० परिव्राजि । प्राणसन्धारणार्थंयथाशास्त्रंमाधूकरादिभिक्षांकुर्वाणे ॥

भैक्षुकम् । न० भिक्षुकवृन्दे ॥ भिक्षूणांसमूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥

भैमी । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥ भीमतिथौ । माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भीमोक्तलप्सिकाप्रभेदे ॥ यथा । श्रेष्ठंगोधूमचूर्णंप्रचुरघृतभृतंनालिकेरेणसार्द्धंद्राक्षाखर्ज्जूरशुण्ठीत्वचमरिचयुतंशर्करापूर्णगर्भम् । पक्कंतास्मिन्कटाहेटलविटलटलेपावकेमंददीप्तौधन्यैर्हेमन्तकालेसुजनपरिवृतैर्भुज्यतेलापनश्री: । भीमस्येयम् । अण् । ङीप् ॥

भैरव: । पुं० शङ्करे । रुद्रे ॥ रागविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ भयानकरसे ॥ भैरवपर्वतइतिप्रसिद्धे ॥ भैरवाख्यभैरवीदेवी ॥ सिद्धान्तविशेषे ॥ त्रि० भयानके । भीषणे । भीरोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भैरवी । स्त्री० देवताभेदे । चामुण्डायाम् ॥ रागिणीविशेषे । भैरवरागपत्न्याम् ॥

भैषजम् । न० भेषजे ॥ लावकपक्षिणि ॥

भैषज्यम् । न० औषधे ॥ भैषजमेव । अनन्तावसथेतिष्वभैषजात्ष्यञ्:

भो । अ० सम्बोधने ।

भोक्तव्य: । त्रि० भोजनीये ॥ भोज्ये । यथा० । यत्तेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्द्धनम् ॥

भोक्ता । पुं० पत्यौ ॥ शरीरेन्द्रियमनोभि: संयुक्तआत्मनि०संसारिणि । अवस्थात्रयविशिष्टेजीवे ॥ भोक्तैवात्मानकर्त्तेतिसाङ्ख्या: ॥ सुखादिभोगकर्त्ता० यथा कर्त्ताचदेहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवचेति ब्र० वै० पु० वैश्वानरेग्नौ ॥ सर्वेषांयज्ञानांतपसाञ्चकर्त्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोगकर्त्तरि ॥ आनन्दमये ॥ बुद्धे: सुखदु: खमोहात्मकान्प्रत्ययान्स्वरूपचैतन्येनप्रकाशयतीतिनिर्विकारएवोपलब्धरि ॥ त्रि० पालके ॥ भोगकर्त्तरि । भोजनकर्त्तरिचेतनेदेवदत्तादौ ॥ तस्यप्रकारोयथा । स्नात: सुधौतसृदुसुन्दरशुक्लवासास्तत्कालधौतचरण: सहपुत्रमित्रै: । स्रग्वीप्रसन्नहृदयोरसपाकवेत्ताभोक्ताविशेषसततंहिसहाप्तवैद्यै: ॥ मृदुतूलमयेस्थूलेचारुउ

स्वावगुण्ठिते । आसनेप्राङ्मुखो-
भोक्तोपविशेद्वाप्युदङ्मुखः ॥ भुङ्-
क्ते । भुज० । ल्युट् ॥

भोग : । पुं० सुखे ॥ चुद्रसुखलवानु-
भवे ॥ सुखसाधनविषये० पश्चन्नहि
रम्यादौ ॥ नह्यनुत्साहवतामननु-
तिष्ठतामलसानांभोगप्राप्तिर्लौकिकेट-
ष्टेतिपूज्यपादाः ॥ सुखादिग्रहणे ।
सुखदुःखानुभवे ॥ धने ॥ अहेः
शरीरे ॥ अहेरितिप्रयोगबाहुल्याभि
प्रायम्० भोगशब्दस्यशक्तिस्तुशरीरमा
त्रे० इत्याकरः ॥ अहेः फणायाम्
॥ पालने । अभ्यवहारे । योषिदा-
दिभृतौ । वेश्यादिवेतने ॥ आदिना
हस्त्यश्वादिकर्मकराणांभृतौभाडाः०-
इ०भा० ॥ विषये । राज्ये ॥ भोज
नम्०भुज्यतेवा। भुजपालनाभ्यवहा
रयोः । भुजोकौटिल्येवा । भावे
कर्म्मणिवाघञ् ॥ योगिनोजीवन-
हेतौभिक्षाव्यापारे० वर्णाश्रमोचि-
तव्यापारेच ॥ यथा । चित्तस्यभो-
गैर्द्वौभागौशास्त्रैरेकंप्रपूरयेत् । गु
रुशुश्रूषयाभागमव्युत्पन्नस्यसक्रमः ॥
किञ्चिद्व्युत्पत्तियुक्तस्यभागंभोगेन
पूरयेत्। गुरुशुश्रूषयाभागौभागंशा
स्त्रार्थचिन्तया ॥ व्युत्पत्तिमनुयात
तस्यपूरयेच्चेतसोन्वहम् । द्वौभागौ
शास्त्रवैराग्यैर्द्वौध्यानगुरुपूजयेतिव
शिष्ठः ॥ भूम्यादीनांभोगो यथा ।
त्रिपुरुषभोगमाहव्यासः । प्रपिता
महेनयद्भुक्तं तत्पुत्रेणविनाचतम्।
तौविनायस्यपित्राचतस्यभोगस्त्रि-
पौरुषः ॥ पितापितामहोयस्यजी
वेच्चप्रपितामहः । त्रयाणांजीवतां
भोगोविज्ञेयस्त्वेकपूरुषः ॥ नार
दः । तथारूढविवादस्यप्रेतस्यव्यव
हारिणः । पुत्रेणसोऽर्थः संशोध्यो
नतंभोगोनिवर्त्तयेत् ॥ विभवभे-
दे ॥ य० । कर्त्ताचदेहीभोक्ताचात्मा
त्माभोजयितासदा । भोगोविभव
भेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच ॥

भोगगृहम् । न० वासगृहे ॥

भोगदेह । पुं० स्वर्गनरकादिभोगार्थं
सूक्ष्मशरीरे ॥ यथा । कृतेसपिण्डी
करणेनरः संवत्सरात्परम्। प्रेतदे
हंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते० इति॥

भोगपाल : । पुं० अश्वरक्षके ॥ त्रि०
भोगरक्षके ॥

भोगपिशाचिका । स्त्री० क्षुधायाम् ॥

भोगभूमि : । स्त्री० सुखस्थाने ॥ भा
रतवर्षातिरिक्तवर्षे ॥ यथा। तत्रापि
भारतंश्रेष्ठंजम्बुद्वीपेमहामुने । य-
तोहिकर्मभूरेषाततोन्याभोगभूम-
यः ॥

भोगवान् । पुं०अहौ । सर्पे ॥ भोगो
स्त्यस्य । मतुप् । नाश्च । त्रि०
भोगविशिष्टे ॥

भोगवती । स्त्री० नागपुर्याम् ॥ पा-

तालगंगायाम् ॥ ङीप् ॥ वासुकि तीर्थे ॥

भोगसद्म । न० वासगृहे । भोगाय-सद्म ॥

भोगार्हम् । न० धने ॥ भोगायअर्हम् ।

भोगाह्यम् । न० धान्ये ॥

भोगावली । स्त्री० नागपुर्याम् । वन्दिनांसंस्तुतौ । बन्दिपाठे ॥

भोगावास : । पुं० वासगृहे ॥ भोगस्यवास : ॥

भोगिक : । पुं० भोगपाले । अश्वरक्षके ।

भोगिकान्त : । पुं० कम्पलक्षणोवायौ ॥

भोगी । पुं० जिह्मगे । भुजङ्गे । सर्पे ॥ भोग : फणोवक्रगतिर्वाऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति नि : ॥ ग्रामपाले । ग्रामस्वाम् । ग्रामाधिपतौ ॥ नृपे । राज्ञि ॥ नापिते ॥ वैयावृत्तिकरे ॥ त्रि० सर्वैभोगोपकरणैरुपेते ।

भोगिनी । स्त्री० महिषीं विहायान्यराजयोषिति ॥ अतिशयितोभोगोस्त्यस्या : । इनन्तान्नान्तलक्षणोङीप् ॥

भोगिवल्लभम् । न० चन्दने ॥

भोगीन्द्र : । पुं०) ।

भोगीश : । पुं०) अनन्ते । नागराजे । शेषे ॥ वासुकौ ॥ भोगिनाम्०इन्द्र :० ईशोवा ।

भोग्यम् । न० धने ॥ धान्ये ॥ फले ॥ आधिविशेषे । फलभोग्ये ॥ त्रि० भोगार्हे । शब्दादिविषयेषु ॥ भोक्तुमर्ह : । भुजण्यत् ॥

भोग्या । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ भोक्तुमर्हायाम् ॥ टाप् ॥

भोज : । पुं० यादवे ॥ दूरेऽभवन्भोजवत्सगच्छत इति माघ : ॥ देशविशेषे ॥ धारानगरीपतौ० कलिप्रसिद्धनृपविशेषे ॥ देशविशेषे । भोजकटे ॥

भोजकट : । पुं० रुक्मिनिर्मितपुरे रुक्मिभोजकटनामपुरं कृत्वाऽवसत्तदेतिवि० पु० ॥ देशविशेषे ॥

भोजकटीय । त्रि० भोजकटदेशोद्भवे ॥ वृद्धाच्छ : ॥

भोजनम् । न० आहारे । निघसे । जेमने । जीवन० इ० भा० ॥ बहूनां पङ्क्तावशने ॥ भुज्यते । भुज० । ल्युट् ॥ भोज्यरूपतयाप्रकृतौ ॥ अथभोजनगुणविधानादियथा । भोजनाग्रे सदापथ्यं जिह्वाकण्ठविशोधनम् । अग्निसन्दीपनं हृद्यं लवणार्द्रकभक्षणम् ॥ आयुर्घृतेगुडे रोगोमृत्युर्लौनोविदाहिषु । आरोग्यं कटुतिक्तेषु बलंमांसेपयस्सु-च ॥ अन्नाद्दष्टगुणं पिष्टं पिष्टाद्दष्टगु

णं पयः । पयसोऽष्टगुणं मांसं मांसा
दष्टगुणं घृतम् ॥ घृतादष्टगुणं तै-
लं मर्द्दनान्नचभक्षणात् । आहारः
प्रीणनः सद्योबलकृद्देहधारणः ।
फलमादौहिचाश्नीयाद्भोजनस्यनरो
त्तमः । विनामोचाफलं तद्वद्वर्ज-
नीयाचकर्कटी ॥ मृणालविसशा-
लूककन्देक्षुप्रभृतीन्यपि । पूर्वमे
वहिभोज्यानिनतुभुक्त्वाकदाचन ॥
याममध्ये नभोक्तव्यं यामयुग्मं नल
ङ्घयेत् । याममध्ये रसोत्पत्तिर्यु-
ग्मेऽतीतेबलक्षयः ॥ आयुष्यं प्रा-
ङ्मुखोभुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामु-
खः । श्रियं प्रत्यङ्मुखोभुङ्क्ते ऋ
तं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः ॥ कुक्षेर-
न्नेनभागौद्वावेकं पानेनपूरयेत् ।
वायोः सञ्चारणार्थञ्चचतुर्थमवशे
षयेत् ॥ दन्तेचावगतं चान्नं शौचे
नावहरेज्जलैः । कुर्याद्दनिर्गतं त
द्धिमुखस्यानिष्टगन्धताम् ॥ भुक्त्वापा
णितलंघृष्ट्वाचक्षुषोर्यदिदीयते । अ
चिरेणैवतद्वारितिमिराणिव्यपोह-
ति ॥ भुक्त्वाचम्यकरंवामंदत्त्वाकु-
क्षौततः पठेत् । भुक्तं महेन्द्रहस्ते
नवैश्वानरमुखेनच ॥ गरुडस्यचक-
ण्ठेनसमुद्रश्चवज्रिना । वाता-
पिर्भक्षितोयेनपीतोयेनमहोदधिः
॥ यन्मयाखादितंपीतंतदगस्त्यो-
जरिष्यति । पठित्वैतत्सुखासीनः

सर्वंतिष्ठेदनाकुलः ॥ भुक्-
त्वापादशतंगत्वावामपार्श्वेनसं
विशेत् । एवंह्यधोगतंचान्नंसुखं-
तिष्ठतिजीर्यते ॥ भुक्त्वासंविश-
तस्तुन्दंबलमुत्तानशायिनः । आ
युर्वामकसुप्तस्यमृत्युर्धावतिधावतः
॥ अपिच । ततोभोजनवेलायां
कुर्यान्मङ्गलदर्शनम् । तस्यप्रदक्षि
णंनित्यमायुर्द्धर्मविवर्द्धनम् । लोके
ऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुता-
शनः । हिरण्यंसर्पिरादित्यआपो
राजातथाष्टमः ॥ पादुकारोहणंकु
र्यात्पूर्वंभोजनतः परम् । पादरोग
हरंवृष्यंचक्षुष्यंचायुषेहितम् ॥ अ
श्नीयात्तन्मनाभूत्वापूर्वन्तुमधुरंरस
म् । मध्येऽम्ललवणौपश्चात्कटुतिक्तक
षायकान् ॥ विदाहीन्यन्नपानानि
यानिभुङ्क्तेहिमानवः । तद्विदाह
प्रशान्त्यर्थंभोजनान्तेपयः पिबेत्
॥ एवंभुक्त्वासमाचामेत्कवलग्रहण
पूर्वकम् । भोजनेदन्तलग्नानिनि
र्हृत्याचमनंचरेत् ॥ दन्तलग्नमनि
र्हार्यंलेपंमन्येतदन्तवत् । नतत्रबहु
शः कुर्यात्यत्नंनिर्हरणंप्रति वि
स्तरस्त्वनयोः ॥ अस्नाताशीमलंभुङ्
क्तेअजपीपूयशोणितम् । अहुत्वातु
कृमिंभुङ्क्तेअदत्त्वा विड्विभोजन
म् ॥ अघंसकेवलंभुङ्क्तेयः पचत्या
त्मकारणात् । इन्द्रियप्रीतिजनकं

ष्टयापाकंविवर्जयेदितिजाबालि : ॥ बालंसुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यका : । सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्चदम्पत्यो : शेषभोजनम् इतियाज्ञवल्क्य : ॥ नभोजनार्थंस्वेविप्र : कुलगोत्रे निवेदयेत् भोजनार्थंहितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैरितिमनु:॥

भोजनपात्रम् । पुं० आहारभाजने ॥ हैमंदोषहरंप्राक्तं चक्षुष्यंराजतंशुचि । कांस्यंबुद्धिप्रदंरम्यंपालाशंरुचिकारकम् ॥

भोजपति : । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानांक्षत्रियविशेषाणांपति : ॥

भोजपुरम् । न० स्वनामाप्रसिद्धे देशवि० ॥

भोजयिता । त्रि ०भोजनकारयितरि ॥

भोगप्रयोजके । पुं० ईश्वरे ॥

भोजविद्या । स्त्री० ऐन्द्रजालिकविद्यायाम् ॥

भोजाधिप : । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानामधिप : ॥

भोज्यम् । न० भोजनीयद्रव्ये । यत्किवलंजिह्वयाविलोड्यनिगीर्यतेसूपौदनादितस्मिन् । पायसादौ ॥ विषयमात्रे ॥ भुज्यते । भुज० । ऋहलोर्ण्यत् । भोज्यंभक्ष्येइतिण्यतिकवर्गाभावोनिपातनात् ॥ आहारादधिकंभोज्यंब्रह्माण्डविभवेपिन ॥ अभ्युदयार्थब्राह्मणभोजने ॥ स्वाराज्यसाम्राज्ययोर्भोगभाक्त्वे ॥ सोमे ॥

भोज्यवित् । पुं० सूपकारे ॥ सूपकारोहिभोज्यंवस्तुवित्तिजानाति ॥

भोज्यसम्भव:। पुं० शरीरस्थरसधातौ॥

भोज्या । स्त्री० भोजराजयोगोत्रापत्यस्त्रियि ॥ क्रौड्यादिभ्यश्चेत्यत्रभोजच्चत्रिये० इत्युक्ते : ष्यङादेश : । ष्यङश्चाप् ॥

भोट : । पुं० भोटाङ्गे । भोटान्ते ॥

भोटाङ्ग : । पुं० स्वनामाप्रसिद्धे देशविशे० । भोटान्० इ० भा० प्र०॥

भोटान्त : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । काश्मीरन्तुसमारभ्यकामरूपात्तुपश्चिमे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशाच्चदक्षिणे ॥

भोभो । अ० सम्बोधने ॥

भोलि: । पुं० वक्रग्रीवे । उष्ट्रे ॥

भो : । अ० सम्बोधने । विषादे ॥ प्रश्ने ॥ भाति । भा० । बाहुलकात् डोस् ॥

भौत : । पुं० देवले॥ भूतयज्ञे ॥ न० भूतसङ्घे ॥ भूतानांसमूह : । भिक्षादयण् ॥ त्रि० भूतसम्बन्धिनि ॥

भौतिक : । पुं० स्थाणौ ॥ शिवे ॥ सर्वविशेषे ॥ यथा । अष्टविकल्पोदैवस्तैर्यग्योनिश्चपञ्चधाभवति । मानुष्यश्चैकविध : समासतोभौतिक : सर्ग : ॥ भौतिकाख्यश्चसर्ग

स्यचैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्यामूर्ध्वाधोमध्यभावेनत्रैविध्यम् । यथा । ऊर्ध्वंसत्त्वविशालस्तमोविशालस्वमूलतः सर्गः । मध्येरजोविशालोब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तः॥ न॰ मुक्तायाम् ॥ त्रि॰ भूतसम्बंधिनि ॥ रूपादिषु ॥ चक्षुरादिषु ॥ शरीरादिषु ॥

भौती । स्त्री॰ तम्याम् । रात्रौ । रजन्याम् ॥

भौत्य: । पुं॰ भूतिमुनेः पुत्रे चतुर्दशेमनौ ॥

भौम: । पुं॰ कुजग्रहे । मङ्गले ॥ नरकासुरे ॥ अम्बरे ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ न॰ पानीयविशेषे ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः । जाङ्गलंपरमानूपंततः साधारणंक्रमात् ॥ भौमानामम्भसांप्रायोग्रहणंप्रातरिष्यते । शीतत्वंनिर्मलत्वञ्चयतस्तेषांमहान्गुणः ॥ त्रि॰ भूमिभवे ॥ तले ॥ अन्नमयभूमिकार्ये ॥ भूमेरपत्यम् । शिवादित्वादण् ॥ भूमौभवति शैषिकोऽण् ॥ भूमेरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भौमवार: । पुं॰ पञ्चवाराद्यांषष्ठाध्यायम् ॥

भौमन: । पुं॰ विश्वकर्मणि ॥

भौमरत्नम् । न॰ प्रवाले ।

भौमावास्या । स्त्री॰ गोसहस्रोतिविख्यातायाममायाम् यथा । अमावास्यांभवेद्वारोयदिभूमिसुतस्यच । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानमात्रेणजाह्नवीतिव्यासः ॥

भौमी । स्त्री॰ सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भौरिक: । पुं॰ कनकाध्यक्षे ॥ भूरिणि । सुवर्णेनियुक्तः । तत्रनियुक्तइतिठक् ॥

भ्रंश: । पुं॰ अधःपतने ॥

भ्रंस: । पुं॰ भ्रंशे ॥

भ्रकुंस: । पुं॰ स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । भ्रुकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषार्थकुसिधातोरौणादिकयन्तादेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे॰ अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्याकारोनेनविधीयतइतिव्याख्यामान्तरात् ॰ भ्रकुंसः ॥

भ्रुकुटि: । स्त्री॰ क्रोधादिनाभ्रुवःकौटिल्ये । भ्रुकुट्याम् ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति॰ इन् । भ्रुवोःकुटिः इकोह्रस्वइत्यत्र॰ अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकेनाकारोविधीयते ॥

भ्रकुटी । स्त्री॰ भ्रकुटौ । कुटेरिन्नन्तात्॰ कृदिकारादितिङीष् ॥ भ्रुवोःकुटी ॥ इकोह्रस्वइतिसूत्रे॰ अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्य॰-

अकारोनिनविधीयतइत्यर्थादकार: ॥
भ्रम : । पुं० अम्बुनिर्गमे । प्राकारगृह
भित्तिषुजलनिर्गमनजाले ॥ कुन्दा
ख्यशिल्पियन्त्रे ॥ चरख० इ० भा०
भ्रमणे । भ्रान्तौ । मिथ्याज्ञाने । मिथ्या
मतौ । व्यसनहेतौ ॥ मा विनश्यत्वस्यं
भोगोबर्द्धतामुत्तरोत्तरम् । माविघ्ना:
प्रतिबध्नन्तुधन्योस्म्यऽस्मादितिभ्रम:॥
भ्रमणम् । भ्रमुअनवस्थाने । भावे
घञ् ॥ यदाद्रावयस्थलस्योर्द्धनि :
सरणं ॥ भ्रमन्तिजलान्यनेन । हल
श्चेतिघञ् । नोदात्तोपदेशस्येति
वृद्ध्यभाव : ॥ देहेन्द्रियाद्यध्यासे ॥
न्यायमते० भ्रमस्त्वनामान्तरमप्रमा ।
भ्रमोद्विविध : । विपर्यास : ० सं-
शयश्च । आद्योयथा । देहेआत्मबु
द्धि : ० शङ्खादौपीततामति : ।
सानिश्चयरूपा ॥ द्वितीयोयथा । किं
स्विन्नरोवा० स्थाणुर्वेत्यादिबुद्धि: ।
तत्प्रकारणम् । पित्तदूरत्वमोहभया
दिनानाविधदोष: । यथा । अप्रमा
चप्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमुच्यते । त
च्छून्येतन्मतिर्यास्यादप्रमासादिरू
पिता ॥ तत्प्रपञ्चोविपर्यास : संश
योपिप्रकीर्त्तित: । आद्योदेहेआत्म
बुद्धि : शङ्खादौपीततामति : ॥ भवे
न्निश्चयरूपासासंशयोथप्रदर्श्यते ।
। किंस्विन्नरोवास्थाणुर्वेत्यादिबु-
द्धिस्तुसंशय : ॥ तदभावाप्रकारा
धीस्तत्प्रकारातुनिश्चय: । समं
शयोभवेद्याधीरेकत्राभावभावयो :
॥ साधारणादिधर्मस्यज्ञानंसंशय
कारणम् । दोषोऽप्रमायाजनक :
प्रमायास्तुगुणोभवेत् ॥ पित्तदूरत्वा
दिरूपोदोषोनानाविध : स्मृत : ।
इ० भा० प० ॥
भ्रमणम् । न० अनवस्थितौ ॥ गमन
विशेषे । पर्यटने ॥
भ्रमणी । स्त्री० कारण्डिकायाम् ।
जलौकायाम् ॥ अधीशितु: क्रीडा
व्यायाम् । अधीशितु : क्रीडादौ॥
भ्रमत्कुटी । स्त्री० तृणादिच्छत्रे ॥
कावार्याम् । जङ्गमकुट्याम् ॥
भ्रमर : । पुं० कीटविशेषे । मधुपे
मधुव्रते । द्विरेफे । चञ्चरीके ॥ का
मुके ॥ बेधनत्वस्ते । वर्मा० इ०
भा०॥ भ्रमति । भ्रमु० । अर्तिकमि
भ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चिदित्यर: ॥
भ्रमरक : । पुं० भृङ्गे । मधुलिहि ॥
गिरिके । बालमूषिके ॥ चूर्णकेशे ।
अलके । ललाटलम्बितचूर्णकुन्तले
॥ जलभ्रमे ॥ भ्रमरइव । इवेप्रतिकृ
ताविति कन् ॥ भ्राम्यतिशा । भ्रमु०
अर्तिकमीत्यर : । स्वार्थेकन् ॥
भ्रमरकीट : पुं० कीटान्तरे । कुम्भा
रौ० इ० भा० ॥
भ्रमरच्छल्ली । स्त्री० लताविशेषे । भृ
ङ्गाह्वायाम् ॥ भृङ्गच्छल्लीचकटुका

तिलकादीपनरोचनीति० रा० नि०

भ्रमरप्रिय:। पुं० धाराकदम्बे॥

भ्रमरमारी। स्त्री० मालवदेशप्रसिद्धपुष्पवृक्षविशेषे। मांसपुष्पिकायाम्॥

भ्रमरविलसितम्। न० भ्रमरविलसितायाम्। म्भौन्लौग:स्याद्भ्रमरविलसितम्॥

भ्रमरविलसिता। स्त्री० त्रिष्टुप् ११ छन्द:प्रभेदे॥ यथा। मोगौनौगो भ्रमरविलसिता॥ य० मुग्धे मानंपरिहरनचिरात्तारुण्यन्ते सफलयतु हरि:। फुल्लावल्लीभ्रमरविलसिताभाविशोभांकलयतिकिमुताम्॥

भ्रमरा। स्त्री० भ्रमरच्छल्याम्॥

भ्रमरातिथि:। पुं० चम्पके॥

भ्रमरानन्द:। पुं० बकुले। अतिमुक्तके॥ रक्ताम्लाने॥

भ्रमरालक:। पुं० भ्रमरके। कुन्तले। ललाटस्थितचूर्णकुन्तले॥

भ्रमरावलिका। स्त्री० भ्रमरावल्याम्॥

भ्रमरावली। स्त्री० अतिशर्करीप्रभेदे॥ भुजसङ्गतशङ्खसुवर्णलसद्वलया०कर पुष्पसुगन्धवतीरसनारुचिरा। कनकद्वयनूपुरचारुतराजयतिभ्रमरावलिकाभुजगाधिपदुर्ललिता॥ यथा। सखिसम्प्रतिकम्प्रतिमौ०मिदंविहितम्० मदनेनधनु:सभ्रंसुकरे निहितम्। नतिशालिनिकिंवनमालिनिमानकथा० रतिनायकसायक

दु:खमुपैतिवृथा॥

भ्रमरिका। स्त्री० बालानांक्रीडाविशेषे॥ येनभूरपिभ्रमतीवभाति। भ्रमौमाञी० इ० भा०॥

भ्रमरी। स्त्री० भ्रमरयोषिति। भौंरी० इ० भा०॥ षट्पद्याम्॥ जतुकायाम्॥ पुत्रदाल्याम्॥ भ्रामर्या:स्थाने॥

भ्रमरेष्ट:। पुं० श्योनाकप्रभेदे॥

भ्रमरेष्टा। स्त्री० भूमिजम्ब्वाम्। भार्ग्याम्॥

भ्रमरोत्सवा। स्त्री० माधव्यांलतायाम्॥

भ्रमासक्त:। पुं० शस्त्रमार्जके॥

भ्रमि:। स्त्री० भ्रमणे॥ जलनि:सरणमार्गे॥ यन्त्रविशेषे॥ भ्रमणाम्। भ्रमु०। इकृष्यादिभ्य:॥ भ्रमे:सम्प्रसारणञ्चेतीन्। बाहुलकात्सम्प्रसारणाभाव:॥

भ्रमित:। त्रि० घूर्णिते। भ्रमणंकारिते॥

भ्रमी। त्रि० भ्रमविशिष्टे॥

भ्रष्ट:। त्रि० गलिते। च्युते। हस्तादित:पतिते॥ अर्थाद्भ्रष्टातीर्थयात्रान्तुगच्छेत्सत्याद्भ्रष्टोरौरवंवैव्रजेच्च। योगभ्रष्ट:सत्यधृतिश्चगच्छेद्राज्याद्भ्रष्टोमृगयांव्रजेच्च॥

भ्राज:। पुं० कात्यायनप्रणीतश्लोके॥ भ्राजानामश्लोकाइतिमहाभाष्यम्॥

भ्राजकम्। न० पित्ते॥

भ्राजमान:। त्रि० दीप्यमाने॥

भ्राजिष्णु:। त्रि० अलङ्कारादिनादी

त्रियुक्ते ॥ दीप्तिशालिनि । विभ्रा
जि ॥ भ्राजते । तच्छील । भ्राज
दीप्तौ । भुवश्चेतिचकारात् । भ्राजे
रपिड्रष्णुच् ॥ स्वप्रकाशचिद्रूपे ॥
भ्राता । पुं० सहोदरे ॥ भ्राजते० वि
भर्त्ति वा । भ्राज् तृच् । वा ।
नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृ
पितृदुहितृ । इतिसाधुः ।
भ्रातरौ । पुं० २०० सहोदराभ्रातृभ
गिन्यौ : । भ्राताचस्वसाच । । भ्रा
तृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेषः
स्वसाचभ्राताचेतिवा ॥
भ्रातृकम् । त्रि० भ्रातुरागतेधनादौ
॥ ऋतष्ठञ् ॥ ङीपि० भ्रातृकी ॥
भ्रातृयोग्ये ॥
भ्रातृज : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुर्जात:
। पञ्चम्यामितिड : ॥
भ्रातृजा । स्त्री० भ्रातुष्पुत्र्याम् । भ्रात्री
याम् ॥ टाप् ।
भ्रातृजाया । स्त्री० भ्रातृपत्न्याम् ।
प्रजावत्याम् ॥ भ्रातुः जाया ॥
भ्रातृपत्नी । स्त्री० प्रजावत्याम् ॥ भ्रा
तापतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंस
पत्न्यादिष्विति० भ्रातृपतिशब्दस्य
नान्तादेशे० ऋन्नेभ्यइतिङीप् ॥
भ्रातृपुत्र : । पुं० भ्रातृजे ॥
भ्रातृभगिन्यौ । स्त्री० भ्रात्रौ : ॥ भ्रा
ताचभगिनीच ॥
भ्रातृवल : । त्रि० भ्रातृमति ॥ भ्रा
तास्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइ
ति० वलच् । संज्ञामित्यनुवृत्तेर्वल
इतिनदीर्घ : ॥
भ्रातृव्य : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातु
रपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्च ॥ शत्रौ ॥
व्यन्सपत्ने ॥
भ्रातृश्वशुर : । पुं० पतिज्येष्ठभ्रात
रि । जेठ० भाशुर० इ० भा० ॥
भ्रातृस्थानम् । न० सहोदरगृहे ॥ लग्ना
त्तृतीयभवने ॥ भ्रातु. स्थानम् ॥
भ्रात्रीय: । पुं० भ्रातृजे ॥ भ्रातुरपत्य
म् । भ्रातुर्व्यच्चेति० चाच्छ : ॥
भ्रान्त : । पुं० मत्तद्विपे ॥ राजधुस्तू
रे ॥ न० भ्रमणे ॥ त्रि० भ्रमान्वि
ते ॥ भ्रान्तिमापन्ने ॥ अद्वितीयं-
ब्रह्मतत्त्वंनजानन्तियदातदा । भ्रा
न्ताएवाखिलास्तेषांक्वमुक्ति : क्वेह
वासुखम् ॥ भ्रमे : कर्त्तरिक्त : ।
अनुनासिकस्यक्विझलो : क्ङिति०
इ० दीर्घ : ॥
भ्रान्ति : । स्त्री० भ्रमे । मिथ्यामतौ
। अतस्मिंस्तज्ज्ञाने ॥ युक्तिहीनप्र
काशत्वाद्भ्रांतेर्नह्यन्तिलक्षणम् ।
यदिस्याल्लक्षणंकिञ्चिद्भ्रान्तिरेवन-
सिध्यति ॥ भ्रान्तिभाजिभवतिक्ववि
वेक : ॥ भ्रमणे । अनवस्थितौ ॥
भ्रमणाय । भ्रमु० । क्तिन् । अनुना
सिकस्य तिदीर्घ :
भ्रान्तिदर्शनम् । न० असाधनेसाधनत्व

बुद्धौ ॥ साधनेप्यसाधनत्वबुद्धौ ॥ भ्रान्त्यादर्शनम् ॥ शुक्तिकायांरजतवद्विपर्ययज्ञाने ॥

भ्रान्तिमान् । त्रि० भ्रान्तिविशिष्टे ॥ भ्रान्तिरस्यास्ति । मतुप् ॥ ङीपि० भ्रान्तिमती ॥ पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ भ्रान्तिमानन्यसंवित्तत्तुल्यदर्शने । तदिति० अन्यदप्राकरणिकंनिर्द्दिश्यते० तेनसमानम्अर्थादिष्टप्राकरणिकमाश्रीयते । तस्यतथाविधशब्दष्टौसत्यांयदप्राकरणिकतयासंवेदनम्०सभ्रान्तिमान् । नचैषरूपकम्प्रथमातिशयोक्तिर्वा०तत्रवस्तुतोभ्रमस्याभावात् । इहत्वार्थानुगमेनसंज्ञायाः प्रवृत्तेस्तस्यस्पष्टमेवप्रतिपन्नत्वात् । उदाहरणम् । कपालंमार्जारः पयइतिकराल्लेढ़िशशिनस्तरुच्छिद्रप्रोतान्बिसमितिकरीसङ्कलयति।रतान्तेतल्पस्थान्हरतिवनिताप्यंशुकमितिप्रभामत्तश्चन्द्रोजगदिदमहोविप्लवयति ॥

भ्रान्तिहरः । पुं० मन्त्रिणि ॥ त्रि० भ्रमनाशके ॥

भ्रामकः । पुं० जम्बुके । फेरौ ॥ धूर्त्ते ॥ सूर्य्यावर्त्ते ॥ अश्मप्रभेदे । चुम्बक० इ० भा० प्र० ॥ त्रि० भ्रमजनके ॥

भ्रामरः । पुं० चुम्बक० इ० प्र० पाषाणे । भ्रामके ॥ न० शुक्रवर्णमधुनि ॥ भ्रमरैः कृतम् । क्षुद्राभ्रमरेत्यादिनाऽञ् ॥ किञ्चित्सूक्ष्मैःप्रसिद्धेभ्यः षट्पदेभ्योलिभिश्चितम् । निर्मलंस्फटिकाभंयत्तन्मधुभ्रामरंस्मृतम् ॥ भ्रामरंरक्तपित्तघ्नंमूत्रजाड्यकरंगुरु । स्वादुपाकमभिष्यन्दिविशेषात्पिच्छिलंहिमम् ॥ रतबन्धान्तरे ॥ यथा । तत्कटिंसमधिरुह्यवल्लभः स्याद्दृषादिपशुसंस्थितिस्थितः । चक्रवद्भ्रमतिकुञ्चितत्रिकोभ्रामरंनिगदितंसमुद्धतम् ॥ नृत्यविशेषे । रासे । मण्डलनृत्ये । हल्लीसे ॥ त्रि० भ्रमरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

भ्रामरी । त्रि० अपस्मारिणि ॥ इति कुल्लूकभट्टः ॥

भ्रामरी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

भ्रामितः । त्रि० आघूर्णिते ॥

भ्राष्ट्रः । पुं० भर्जनपात्रे । अम्बरीषे । भड्सां० इ० भाड० इ० भा० ॥ भृज्ज्यतेऽत्र । भ्रस्जपाके । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति०ष्ट्रन्० वृद्धिश्च ॥

भ्रियमाणः । पुं० पोष्यमाणे ॥

भ्रुकुंसः । पुं० भ्रकुंसे ॥ भ्रूकुंसे । स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । नचनिआ० इ० भा० ॥ भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्य तिसूत्रे० इयंङुवङ्भाविनाम व्ययानाश्चेति

वक्तव्यमितिनिषेधोऽनपठितेन ० अभ्रूकंसादीनामितिवक्तव्यमिति वार्त्तिकेनतन्निषेधाद्ध्रस्व: ॥ एवं भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटि : । स्त्री० भ्रूकुटी । भ्रूकुट्या म् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुटेरिगुपधात्किदितीन् । भ्रुवो: कुटि : । भ्रुकुंसवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुटी । भ्रुवो : कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवो : कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवा र्त्तिकाद्ध्रस्व : ॥

भ्रू :। स्त्री० नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां चिल्लिकायाम् । भौं० इ० भा० ॥ भ्रमु० ।भ्रमेश्चडू:। टिलोप:॥यद्वा। भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रमेश्चडू : ॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । जङ्क मादीनामिति० गम : क्वाविस्यत्र वार्त्तिकेन०मलोपऊङ्चादेश :॥

भ्रूकुंस : । पुं० भ्रुकुंसे । भ्रुकुंसे । नचनिआ० इ० भा० ॥ भाषणा र्थकुंसादिग्धमात्कुसेरेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वो ऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे०इयङुवङ् भाविनाम्‍‍नामित्यनेनेतिवार्त्तिका द्ध्रस्वनिषेध : ॥

भ्रूकुटि : । स्त्री भ्रुकुट्याम् ॥ भ्रुवो: कुटि : इयङुवङ्भाविनामिति निषेधाद्ध्रस्वोनभवति ॥

भ्रूकुटी । स्त्री० भ्रकुट्याम् । भ्रुकुटी ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिका रादितिङीष् । भ्रुवो : कुटी । इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्व नि षेध : ॥

भ्रूण : । पुं० स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ ॥ डिम्भे । अर्भके । गर्भिण्याम् ॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूणयति । भ्रूण आशाविशङ्कयो : । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री० गर्भस्थबालकहनने ॥ यथा । त्रिविवाहंकृतंयेननकरो तिचतुर्थकम् । कुलानिपातयेत्सप्त भ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि० गर्भस्थबालकहन्तरि ॥ भ्रूणंहतवान् । हन० । ब्रह्म भ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्मघ्नि ॥ भ्रूणहा० वरिष्ठब्राह्मणहन्तोच्यत इतिव्याख्यानात् ॥

भ्रूभङ्ग : । पुं० भ्रूविक्षेपे । भ्रुव : कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्ग : ॥

भ्रेष : । पुं० अध : पाते । यथोचि तात्० भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेषृचलने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रेषणम् । न० चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न० भ्रूणघ्नोभावे ॥ ष्यञ् । हणिडनायनेतिनिपातनात्तकारादेश : ॥

† —*— †

म : । पुं० मकारे ॥ यमे ॥ समये ॥ विषे ॥ मधुसूदने ॥ चन्द्रशेखरे । शम्भौ ॥ ब्रह्मणि ॥ चन्द्रमसि ॥ मन्त्रे ॥ मङ्गले ॥ त्रिगुरौ० ऽऽऽ० ॥

मंहिष्ठ : । त्रि० महनीये । पूजनीये ॥

मकर : । पुं० नक्रे । यादःप्रभेदे । मगर० इतिभाषाप्रसिद्धे ० भषाणांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ निधिप्रभेदे ॥ दशमराशौ । आक्रीकेरे ॥ क्रणाति । कृष्णिंसायाम् । पचाद्यच् । मनुष्याणांकर : । पृषोदरादि : ॥ यद्वा । मङ्कते । मकिमण्डने । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । मकंराति । राग्राने । आतोनुपंतिक : ॥ दर्पणेऽप्युक्त : सारस्वतकोषे ॥ अर्हद्ध्वजे ॥

मकरकुण्डलम् । न० मकराकृतिकर्णाभरणे ॥

मकरकेतन : । पुं० कामदेवे ॥ मकर : केतनंयस्यस : ॥

मकरध्वज : । पुं० कंदर्पे । अनङ्गे ॥ मकरोनक्रोध्वजोयस्यस : ॥ रससिन्दूरविशेषे । चन्द्रोदये ॥ तत्तत्करणप्रकारोन्यत्ररसेन्द्रचिन्तामणौ ॥

मकरन्द : । पुं० पुष्परसे ॥ मकरमपि द्यति० कामजनकत्वात् । दो अवखण्डने । आतोनुपेतिक : । पृषोदरादि : ॥ यद्वा । मकरमप्यन्दति । अदिबन्धने । कर्मण्यण् । शकन्ध्वादि : ॥ कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ न० किञ्जल्के ॥

मकरमुखी । स्त्री० प्रणाल्याम् । पथंस : पद्व्याम् ॥

मकरन्दवती । स्त्री० कृष्णवृन्तायाम् । पाटलापुष्पे ॥ मधुविशिष्टायाम् ॥

मकरव्यूह : । पुं० मकराकृतिवत्सैन्यविन्यासे ॥ वराहव्यूहविपर्यये- णमकरव्यूहोभवति । तेनाऽग्रे पश्चाच्चोभयत्रभयेसतिगच्छेत् ॥

मकराकर : । पुं० समुद्रे ॥ मकराणामाकर : ॥

मकराकार : । पुं० महाकरञ्जे । षड्ग्रन्थे ॥

मकराङ्क : । पुं० समुद्रे ॥ कामदेवे ॥

मकराधिप : । पुं० शनिग्रहे ॥ मकरस्यराशिविशेषस्यअधिप : ॥

मकरालय : । पुं० अब्धौ ॥ मकराणां मकरोपलक्षितानांजलजन्तूनामालय : ॥

मकरी । पुं० समुद्रे ॥ मकरा : सन्त्यस्मिन् । अतइनिठनाविति० इनि : ॥

मकुटम् । न० मुकुटे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेनवा । मकि० । बाहुलकादुट : । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न- नुम् ॥

मकुतिः । स्त्री० शूद्रशासने ॥

मकुर : । पुं० मुकुरे दर्पणे ॥ वकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे । कोरके ॥ मङ्कते । मकि० । मकुरदर्दुरावितिसाधु : ॥

मकुल : । पुं० न० मुकुले ॥ वकुलद्रुमे ॥

मकुष्ठः । पुं० वनमुद्गे । मोठ० इ० प्र० व्रीहिविशेषे ॥ मकुष्ठोवातलोग्राहीकफपित्तहरोलघु : । वांतिजिन्मधुर : पाकेक्रमिकृज्ज्वरनाशनः ॥ त्रि० मंथरे ॥

मकुष्ठक : । पुं० वनमुद्गे । मयुष्ठके । मकुष्ठे ॥ मङ्कते० मङ्क्यतेवा । मकि० । बाहुलकादुनुमभावश्च । तिष्ठति । ष्ठा० । कुन् । मकुश्चासौस्थकश्च । पूर्वपदादितिष : ।

मकूलक : । पुं० मुकूलके । दघुदन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते । मकि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचावितिपिञ्जादित्वादूलच् । स्वार्थेकन् ॥

मक्कल्ल : । पुं० शूलरोगविशेषे ॥ यथा । सूतायाहृच्छिरोवस्तिशूलमक्कल्लसंज्ञितम् । यवक्षारंपिवेत्तत्रमस्तुनोष्णोदकेनवा ।

मक्का । स्त्री० खुरासानाभिधेदेशे ॥

मक्कुलम् । न० शिलाजतुनि ॥

मक्केश : । पुं०) खुरासानदेशस्थे
मक्कश्वर : । पुं०) शिवे ॥

मक्कोल : । पुं० शिलाधातौ । सितोपले । मकोल० खडियामाटी० गोलू० इ० भा० ॥

मक्ष : । पुं० स्वदोषाच्छादने ।

मक्षवीर्य्य : । पुं० पियालवृक्षे ।

मक्षिका । स्त्री० कीटविशेषे । गन्धलोलुपायाम् । वमनीयायाम् । मक्खी० इ० भा० ॥ मशति । मशशब्दे रोषकृतेच । हनिमशिभ्यां सिकन् ॥ मक्षतिवा । मक्षरोषसङ्घाते । कुन्० गवुल्वा ॥

मक्षिकामलम् । न० सिक्थके ॥

मक्षीका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥

मख : । पुं० यज्ञे ॥ मखन्तिदेवाअत्रअनेनवा । मखहतौ । हलश्चेति० घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वाकश्चिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते० इतिघञ्विषयेपिपुंसीतिघ : ॥ यद्वा । मह्यते । मह० । नर्हेर्हलोपश्च० महेश्चेतिघ । हलोपश्च ॥

मखत्राता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥

मखवह्निः । पुं० प्रणीते । यज्ञाग्नौ ॥

मखानल : । पुं० महावीरे । यज्ञाग्नौ ॥

मखान्नम् । न० पद्मबीजाभे । पानीयफले । मखाना० इ० भा० ॥ मखान्नंपद्मबीजस्यगुणैस्तुल्यंविनिर्दिशेत् ।

मखासुहृत् । पुं० शिवे । मखस्यदक्ष यज्ञस्यअसुहृत्० शत्रु: ॥

मगणः । पुं० त्रिगुरौ० ऽऽऽ: ॥

मगध : । पुं० वन्दिनि ॥ मागधे । वंशपरम्पराशंसके ॥ मगध्यति० याचते । मगधपरिवेष्टने । कण्ड्वादियँगन्त: । अच् । यस्यहलइतियलोप: ॥ मगधा : पुं०भूम्नि० कीकटदेशे ॥ यथा । व्यासेश्वरंसमारभ्यतप्तकुण्डान्तकंशिवे । मगधाख्योमहादेशोयात्रायांनहिदुष्यति ॥ दक्षोत्तरक्रमेण वक्रमात्कीकटमागधौ ॥ मगधानांनिवासोजनपद : ० मगधा : । निवासेऽर्थोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भाव : ॥

मगधा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥

मगधेश्वर : । पुं० जरासन्धनृपे । मगधदेशाधिपमात्रे ॥ मगधानांदेशविशेषाणामीश्वर : ॥

मगधोद्भव : । त्रि० मगधदेशजाते ॥

मगधोद्भवा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ मगधे उद्भवोयस्य ॥

मग्न : । त्रि० जलान्त : प्रविष्टे । आप्लुते । स्नाते ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । क्त: । ओदितश्चेति० निष्ठानत्वम् । तस्यासिद्धत्वात्० स्कोरितिसलोप : । चो : कु : ॥

मघ : । पुं०द्वीपान्तरे ॥ देशान्तरे । मग०नामकर्म्मकस्थाने ॥ न० पुष्पविशेषे ॥

मघवा । पुं० इन्द्रे । शक्रे ॥ मह्यतेपूज्यते । महपूजायाम् । श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्नित्यादिना० कनिन् ॥ कविरितिमनोरमायांस्फुटम् ॥ निपातनात्० हस्यघोवुगागमश्च । मघवानौ० मघवान : ॥ मघवाबहुलमितिमिलित्वादेशपक्षेतु० मघवान्मघवन्तौ० मघवन्त : ० इत्यादिबोध्यम् ॥ जिनानांद्वादशचक्रवर्त्त्यन्तर्गतचक्रवर्त्तिविशेषे ॥

मघवती । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मघा । स्त्री० दशमनक्षत्रे ॥ अत्रजातस्यफलंयथा । कठोरचित्त: पितृमातृभक्तस्तीव्रस्वभावस्त्वनवद्यविद्य : चेज्जन्मभंयस्यमघाऽनघ : स्याम्पति: सदारातिविनाशदक्ष ॥ बहुवचनान्तोप्ययंदृश्यते ॥ यथा नवोदकेनवान्नेचगृहप्रच्छादनेतथा । पितर: स्पृहयन्त्यन्नमष्टकासुमघासुचेति । मघायांपिण्डदानेनज्येष्ठपुत्रोविनश्यतीत्येकवचनान्तोपि ॥ औषधविशेषे ॥

मघाभव : । पुं० शुक्राचार्ये ॥

मघाभू : । पुं० शुक्राचार्ये ॥

मघी स्त्री० धान्यविशेषे ।

मघोनी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मङ्कुर: । पुं० दर्पणे । मुकुरे । मङ्कतेमङ्कि० । बाहुलकादुरच् ॥

मङ्क्षि : । त्रि० शठे ॥ मङ्कत । ङ्कि० । वङ्क्र्यादित्वात्साधु : ॥

मङ्घणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति हारावली ॥

मङ्क्षु । अ० शीघ्रे ॥ भृशार्थे ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । बाहुलकात्सु : । मस्जिनशोरितिनुम् । स्कोरितिसलोप : ॥

मङ्घुणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

मङ्ग : । पुं० नौमस्तके ॥ मङ्गति । मगिसर्पणे । पचाद्यच् ॥

मङ्गल : । पुं० अङ्गारके । कुजे । तृतीयग्रहे ॥ अस्यवारिजातस्यफलंयथा । उग्र : प्रतापीच्छितशीलमन्त्रोरणप्रियोऽवक्रवचा : सरोष : । सत्वान्वित : शूरगणप्रणीताकुजस्यवारेप्रभवोमनुष्य : ॥ न० कल्याणे ॥ सर्वार्थरत्तणे ॥ अगर्हिताभिप्रतार्थसिद्धौ ॥ यत्खलुक्रियमाणमेवमन : प्रह्लादनंसमीहितसाधनञ्चतन्मङ्गलमुच्यतइतिव्याख्याकारा : ॥ आशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशोवापितन्मुखमित्यालङ्कारिकोक्त : काव्यादिमुखे क्रियमाणे ॥ यथाहभगवान्भाष्यकार : । मङ्गलादीनिमङ्गलमध्यानिमङ्गलान्तानिशास्त्राणिप्रथन्ते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणिच भवन्तिअध्येतारश्चप्रवक्तारोभवन्तीतिमङ्गलानुष्ठानप्रयोजनानि ॥ प्रशस्ताचरणंनित्यमप्रशस्तविवर्जनम् । एतद्धिमङ्गलंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभि : ॥ लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुताशन : । हिरण्यंसर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टम : ॥ एतानिसततंपश्येन्नोचेदर्ध्यादिनायजेत् । प्रदक्षिणन्तुकुर्वीततथाचायुर्नहीयते ॥ अपिच । रोचनंचन्दनंहैममृदङ्गंदर्पणंमणिम् । गुरुमग्निंतथासूर्यंप्रात : पश्येत्सदाबुध : ॥ मङ्गति० दुरदृष्टमनेन । मगिसर्पणे ॥ गतौवा । मङ्गरलच् ॥ अशुभानिनिराचष्टे तनोतिशुभसन्ततिम् । स्मृतिमात्रेणयत्पुंसांब्रह्मतन्मंगलंविदुरितिविष्णुपुराणम् ॥ त्रि० कल्याणवति ॥

मङ्गलगृहम् । न० मेषराशौ ॥ वृश्चिकराशौ ॥ मङ्गलस्यतृतीयग्रहस्यगृहम् ॥

मङ्गलचण्डिका । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥

मङ्गलचण्डी । स्त्री०) यथा । प्रधानांशस्वरूपाचदेवीमङ्गलचण्डिका । प्रकृतेर्मुखसम्भूतासर्व्वमङ्गलदासदा ॥ सृष्टौमङ्गलरूपाचसंहारेकोपरूपिणी । तेनमङ्गलचण्डीसापण्डितै : परिकीर्त्तितेतिभागवतम् ॥

मङ्गलच्छाय : । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

मङ्गलपाठकः । पुं॰ स्तुतिपाठके । वन्दिनि ॥

मङ्गलप्रदा । पुं॰ दुर्गायाम् ॥ हरिद्रायामितिकश्चित् ॥ त्रि॰ मङ्गलदातरि ॥

मङ्गलप्रस्थः । पुं॰ भारतवर्षस्थपर्वतान्तरे ॥

मङ्गलमालिका । स्त्री॰ स्रजोभेदे ॥ मङ्गलायामालिका ॥

मङ्गला । स्त्री॰ उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ गयायांमङ्गलास्मृतेतिदेवीगीता ॥ सितदूर्वायाम् ॥ साध्व्याम् ॥ करञ्जभेदे ॥ हरिद्रायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ वृत्तार्हन्मातृविशेषे ।

मङ्गलागुरु । न॰ अगुरुचतुष्टयान्तर्गतागुरुविशेषे ॥ यथा । मङ्गल्यामल्लिकागन्धामङ्गलागुरुवाचकाः । मङ्गल्यागुरुशिंशिपाराग-न्धाढ्यायोगवाहिका ॥

मङ्गलाचरणम् । न॰ ग्रन्थाद्यारम्भे मङ्गलकरणे ॥ मङ्गलाचरणंशिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितश्चावश्यंकर्त्तव्यमित्याहुर्व्याख्याकाराः॥

मङ्गलारुहा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

मङ्गलिकाक्षीरणम् । न॰ असादृश्यकथायाम् ॥

मङ्गल्यः । पुं॰ त्रायमाणायाम् ॥ अश्वत्थे ॥ विल्वे ॥ मसूरके ॥ जीरके ॥ नारिकेले ॥ कपित्थे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न॰ दध्नि ॥ चन्दने ॥ मङ्गलागुरुणि ॥ सिन्दूरे ॥ स्वर्णे ॥ त्रि॰ शिवकरे ॥ रुचिरे ॥ साधौ ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

मङ्गल्यकः । पुं॰ मसूरे ॥ स्वार्थेकन् ॥

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥ मङ्गल्यानिकुसुमान्यस्याः ॥

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री॰ जीवन्त्याम् । शाकश्रेष्ठायाम् ॥

मङ्गल्या । स्त्री॰ मल्लिगन्ध्यगुरुणि ॥ शम्याम् ॥ अधःपुष्प्याम् ॥ मिस्याम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥ रोचनायाम् । प्रियङ्ग्वाम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् । माषपर्ण्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धिनामौषधौ ॥ वचायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ चीडायाम् ॥ दूर्वायाम् ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ गौर्याम् । शिवायाम् । भवान्याम् ॥ शोभनानिचश्रेष्ठानियादेवीददातिहरे । भक्तानामार्त्तिहरणीमङ्गल्यातेनसास्मृता ॥

मङ्गिनी । स्त्री॰ नावि । नौकायाम् ॥

मचर्चिका । स्त्री॰ प्रशस्ते ॥ मंशम्भुंचर्चति । चर्चअध्ययने । ण्वु

ल् ॥ यथा । प्रशस्तोब्राह्मण :० ब्राह्मणमचर्चिकारूढिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥

मच्छ : । पुं० मत्स्ये ॥

मज्जका । स्त्री० मज्जायाम् ॥ मज्जवस्वार्थेक : ॥

मज्जकृत् । न० अस्थिनि ॥

मज्जा । पुं० वृक्षसारे । वृक्षादेर्मध्यस्थिरभागे ॥ फलमज्जगुणायथा । यस्ययस्यफलस्येहवीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्यंणमज्जानमपिनिर्दिशेत् ॥ अस्थिमध्यगतधातौ । अस्थिसारे ॥ मज्जस्वरूपमाह । अस्थियत्स्वाग्निनापक्वंतस्यसारोद्रवोघन : । यः स्वेदवत् पृथग्भूतः समज्जेत्यभिधीयते ॥ स्थानन्तु । स्थूलास्थिषुविशेषेणमज्जात्वभ्यन्तरेस्थितः । इति ॥ अस्यगुणायथा । बलशुक्ररसश्लेष्मभेदोमज्जविवर्द्धनः । मज्जाविशेषतोऽस्थ्नाञ्चबलकृत्स्नेहनेहित: ॥ मज्जत्यस्थिषु । टुमस्जोशुद्धौ । श्वन्नुक्षन्निति साधु: ॥ शिरोऽस्थिमध्येपिण्डितस्नेहे । मस्तिष्के ॥

मज्जनम् । न० स्नाने ॥ मज्जत्यनेन । टुमस्जो० । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ मज्जायामितिशब्दचन्द्रिका ॥

मज्जसमुद्भवम् । न० वीजे । शुक्रे ॥

मज्जसम्भव : । पुं० शुक्रे ॥

मज्जा । स्त्री० वृक्षसारे । अस्थिगतधातौ ॥ मज्जति : पचाद्यजन्तात् टाप् । मज्जोक्तामज्जयासहेति० द्विरूप : ॥

मजाज : । पुं० भूमिधगुग्गुलौ ॥

मजारस : । पुं० शुक्रे ॥

मजासारम् । न० जातीफले ॥

मजिका । स्त्री० मज्जकायाम् ॥

मञ्च : । पुं० खट्वायाम् ॥ कार्यवंशे । मांचा०मांजा० इ०भो० । उच्चमण्डपविशेषे ॥ दोलायमानंगोविन्दंमञ्चस्थंमधुसूदनम् । रथस्थंवामनंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यतेइति पुराणम् ॥ मञ्चते । मचिधारणोच्छ्रायपूजनेषु । पचाद्यच् ॥

मञ्चक : । पुं० इन्द्रकोषे । उच्चमण्डपे ॥ खट्वायाम् ॥

मञ्चकाश्रय : । पुं० मत्कुणे ॥

मञ्चमण्डप : । पुं० शस्यरक्षार्थकुटीरे । कुट्टङ्गे ॥

मञ्चिका । स्त्री० आसन्द्याम् ॥

मञ्जर : । पुं० वल्लरी ॥ मुक्तायाम् ॥ तिलकद्रुमे ॥ वल्याम् । लतायाम् ॥

मञ्जरि : । स्त्री० वल्लर्याम् ॥ मञ्जुत्वमृच्छति । ऋगतौ । अचइ: । शकन्ध्वादि: ॥

मञ्जरी । स्त्री० तिलकद्रुमे । स्थूलमुक्तायाम् ॥ वल्लरी ॥ तुलस्यामृक्षी ॥

ष् ॥

मञ्जरीनम्र : । पुं० वेतसवृक्षे ॥

मञ्जा । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

मंजि : । पुं० मंजर्याम् ॥

मञ्जिका । स्त्री० वारसुन्दर्याम् । वेश्यायाम् ॥

मञ्जिफला । स्त्री० कदल्याम् ॥

मञ्जिष्ठा । स्त्री० विकसायाम् । जिङ्ग्याम् । समङ्गायाम् । मजीठ० इ० भा० प्र० औषधौ ॥ मञ्जिष्ठा मधुरातिक्ताकषायस्वरवर्णकृत् । गुरुरुष्णाविषश्लेष्मशोथयोन्यक्षिकर्णरुक् । रक्तातीसारकुष्ठास्रविसर्पव्रणमेहनुत् ॥ मञ्जौशोभनेवर्णे तिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिकः । अम्बाम्बेतिषत्वम् । यद्वा । अतिशयेनैतमञ्जिष्ठनी ॥

मञ्जी । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

मञ्जीर : । पुं० मन्थानदण्डरज्जुबन्धनार्थस्तम्भे । कुटरे ॥ पुं० न० नूपुरे ॥ मञ्जति । मजिधूनौ० सौत्रः । बाहुलकादीरन् ॥ गुर्वक्षरे०ऽ, ॥

मञ्जीरा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥

मञ्जु : । त्रि० मनोज्ञे ॥ मञ्ज्यते । मजि० । बाहुलकादुः ॥

मञ्जुकेशी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० मनोज्ञचिकुरविशिष्टे ॥

मञ्जुकेशी । स्त्री० स्वर्गवेश्याभेदे ॥

मञ्जुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि० सुन्दरगामिनि ॥

मञ्जुघोष : । पुं० शिवे ॥ उपास्यदेवताविशेषे ॥ पूर्वजिने ॥ बुद्धानां देवताभेदे ॥ मञ्जु : घोष : शब्दोऽस्य ॥ शोभनशब्दे ॥ त्रि० शोभनशब्दवति ॥

मञ्जुपाठक : । पुं० शुके । कीरे ॥ त्रि० सुन्दरपाठकर्त्तरि ॥

मञ्जुप्राण : । पुं० ब्रह्मणि ॥

मञ्जुभद्र : । पुं० पूर्वजिनविशेषे ॥ ज्ञानदर्पणे । मञ्जुघोषे ॥ शिवे ॥

मञ्जुभाषिणी । स्त्री० अतिजगतीछन्द : प्रभेदे ॥ यथा । सजसाजगौचयदिमञ्जुभाषिणी ॥ अमृतोर्म्मिशीतलकरेणलालयंस्तनुकान्तिरोचितविलोचनोहरे नियतंकलानिधिरसीतिवल्लवीमुदमच्युतेव्यधितमञ्जुभाषिणी ॥ सुनन्दिनीतिशम्भौ॥

मञ्जुमणि : । पुं० पुष्परागे । पोखराज० इ० भा० ॥

मञ्जुल : । पुं० जलरङ्कौ ॥ न० जलाञ्चले । शैवाले ॥ निकुंजे ॥ त्रि० मञ्जौ ॥ मञ्जु० मञ्जुत्वंलाति । ला० । कः ॥ मञ्जु मञ्जुत्वमस्त्यस्याम्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ।

मञ्जुवक्त्र: । त्रि० सौम्याननयुक्ते ॥

मंजुवाक् । त्रि० मधुरवचने ॥

मञ्जुश्री : । पुं० मञ्जुघोषे ॥ म-

अनुर्मनोज्ञाश्रीर्यस्य ॥

मञ्जुषा । स्त्री० मञ्जूषायाम् । पिटके ।

मञ्जूषा । स्त्री० पिटके । दार्वादिनिर्मितपेटके ॥ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ हिर आदिनिषे पाधारे ॥ मञ्जत्यबवा । टुमस्जो मस्जेर्नुम्वेन्युपन् ॥

मटची । स्त्री० मर्दनहेतुभूतेपाषाणवृष्ट्यादौ ॥ अशन्याम् ॥

मटस्फटि : । पुं० दर्पारम्भे ॥

मट्टकम् । न० गृहमस्तके ॥

मठ : । पुं० छात्रादिनिलये ॥ मठन्त्यत्र । मठमदनिवासयो : हलश्चेतिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वा । मठतिनिवासयति । पचाद्यच् ॥ मांठ० इतिख्यातेपक्वान्नविशेषे ॥ यथा । समितांमर्दयेदाज्यैर्लेनापिचसन्नयेत् । तस्मात्सुबटकंकृत्वापचेत्सर्पिषिनीरसम् ॥ एलालवङ्गकर्पूरमरिचाद्यैरलङ्कृते । मज्जयित्वासितापाकेततस्तत्समुद्धरेत् ॥ अयंप्रकार : संसिद्धोमठइत्यभिधीयते ॥ मठस्तुबृंहणोवृष्योबल्य: सुमधुरोगुरु: । पित्तानिलहरोरुच्योदीप्ताग्नीनांसुपूजित : । समिताशर्करासर्पिर्निर्मिताअपरेप्रिये । प्रकाराअमुनातुल्यास्तेपिचैतन्नामका: स्मृता : ॥

मठर : । पुं० मुनिविशेषे ॥ शौण्डे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनुतेवा । मनुअवबोधनेवा । बाचिमनिभ्यां चिदितिअरष्ठोन्तादेशश्च ॥

मडक : । पुं० मडुवा० इ० प्र० शस्ये

मड्डु : । पुं० वाद्यप्रभेदे मञ्जति० मज्जतिशब्दायतेवा । टुमस्जोशुद्धौ ॥ भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ : । पृषोदरादि : ॥ डमरुरेवमडमड्डुरित्युच्यते ॥ चुचुक० इ० गौडेषुयस्यप्रसिद्धि: ॥

मड्डुक: । पुं० मड्डुवाद्ये ॥ स्वार्थेक : ॥ मर्दले ॥

मणि: । पुं० स्त्री० अश्मजातौ । रत्ने ॥ मुक्तादौ ॥ अजागलस्तने ॥ लिङ्गाग्रे ॥ अलिंजरे ॥ योन्यग्रभागे ॥ स्तने । मणिबन्धे ॥ मण्यते । मण शब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मणिकम् । न० अलिंजरे । मांट० इ० भा० प्र० ॥ मणति । मण० । इन् । स्वार्थेयावादित्वात्कन् । संज्ञायांकोवा ॥

मणिकार : । पुं० मणिकारे ॥

मणिकर्णिका । स्त्री० काश्यन्तर्गतप्रधानतीर्थे ॥ हस्त्योविश्वेश्वरोदेवो कालव्यामणिकर्णिका ॥

मणिकर्णिकेश्वर : । पुं० काश्यन्तर्गतशिवलिङ्गविशेषे ॥ मणिकर्णिकाया : । मणिकर्णिकायांवाईश्वर:

मणिकाननम् । न० कण्ठे ॥ रत्नवने

मणिकारः । पुं० वैकटिके । मणिघटितालङ्कारादिकर्त्तरि । जौंहरी इ० भा० । मणिस्कार० इतिच ॥ मणिं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥ न्यायचिन्तामणिकर्त्तरि ॥

मणिकूटः । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा । मणिकूटस्यार्थगिरेर्गन्धमादनकस्य च । मध्येस्रवतिलौहित्योब्रह्मपुत्रः समास्थितः ॥ प्लक्षद्वीपस्थेगिरिविशेषे ॥

मणिखनिः । स्त्री० मणेराकरे ॥ मणेः खनिः ॥

मणिगुणनिकरः । पुं० अतिशर्करी १५ प्रभेदे ॥ यथा । बसुमुनियतिरिति० मणिगुणनिकरः । यथा । नरकरिपुरवतु० निखिलसुरगति० रमितमहिमभरसहजनिवसतिः अनिबधिमणिगुणनिकरपरिचितिः सरिदधिपतिरिवधृततनुविभवः ॥

मणिग्रीवः । पुं० कुबेरात्मजे ॥ मणिरिवग्रीवायस्य ॥ त्रि० रत्नकन्धरे ॥

मणिच्छिद्रा । स्त्री० मेदायाम् ॥ ऋषभाख्यौषधौ ॥

मणितम् । न० रतिकूजिते । मैथुनकालीनवाक्ये ॥ रतिकालेस्त्रीणांकण्ठकूजितविशेषे ॥ मणनम् । मण० । भावेक्तः ॥

मणितारकः । पुं० सारसपक्षिणि ॥

मणिद्वीपः । पुं० क्षीराब्धिमध्येपद्मरागादिमणिमयान्तरीपे । त्रिपुरसुन्दर्यावासस्थाने ॥ भुवनेश्वर्याः स्थानम् इ०देवीगीता । ब्रह्मलोकादूर्ध्वभागेसर्वलोकोस्तियःश्रुतः । मणिद्वीपःसएवास्तियत्रदेवीविराजते ॥ सर्वस्मादधिकोयस्मात्सर्वलोकस्ततःस्मृतः । पुरापराम्बयैवायंकल्पितोमनसेच्छया । सर्वादौनिजवासार्थंप्रकृत्यामूलभूतया । कैलासादधिकोलोकोवैकुण्ठादधिकोत्तमः ॥ गोलोकादपिसर्वस्मात्सर्वलोकोधिकःस्मृतः । नैतत्समंत्रिलोक्यान्तुसुन्दरंविद्यतेक्वचिदित्यादिमादेवीभागवतेद्वादशस्कन्धे १० अध्यायेऽस्यवर्णनंद्रष्टव्यं ॥

मणिनागः । पुं०तीर्थविशेषे ॥

मणिपर्वतः । पुं० गिरिविशेषे ॥

मणिपुष्पकः । पुं० सहदेवाख्यपाण्डवस्य शङ्खे ॥

मणिपूरम् । न० षट्चक्रान्तर्गतनाभिमध्यस्थे दशदलेतृतीयेचक्रे ॥ मणिवद्भिन्नंतत्पद्मंमणिपूरंतथोच्यते ॥ देशविशेषे ॥

मणिबन्धः । पुं० प्रकोष्ठपाण्योः सन्धिस्थाने । करग्रन्थौ । कलाइ० इ० भा० । हस्तमूले ॥ मणिर्बध्यतेऽत्र । बन्धबंन्धने । हलश्चेतिघञ् न० ॥ धृतौ ६ छन्दःप्रभेदे ॥ यथा ।

आद्यितुरीयं पञ्चमकं षष्ठमथान्त्यं स्याद्गुरुवर्ण्यंत् । इन्द्रियवेदैश्च विरतिस्तन्मणिबन्धं प्राहुरुफणी ॥ मणिमध्यमितिनामान्तरम् ॥

मणिबन्धनम् । न० हस्तमूले ॥

मणिभद्र: । पुं० जिनमतानुवर्त्ययक्षविशेषे । जम्भले ॥ कुवेरसेनापतौ ॥

मणिभूमि: । स्त्री० कुट्टिमे । रत्नखनौ ॥

मणिमञ्जीरम् । न० रत्नमयनूपुरे ॥

मणिमण्डप: । पुं० रत्नमयगृहे ॥

मणिमध्यम् । न० बृहती ९ छन्दोभेदे । मणिबन्ध ॥ लक्षणंयथा । स्यान्मणिमध्यंचेद्भसा: । यथा । कालियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फोतरुचा । चित्रपदाभो नन्दसुतस्ताण्डवकारमुख: ॥

मणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ पर्वतविशेषे ॥

मणिमान् । त्रि० मणिविशिष्टे । रत्नभूषिते ॥ पुं० तीर्थस्थे नवर्णितेपर्वतविशेषे ॥

मणिमन्दिरम् । न० बहुमूल्यप्रस्तरयुक्तगृहे ॥

मणिमाला । स्त्री० हारे ॥ स्त्रीणांदन्तक्षतान्तरे ॥ लक्ष्म्याम् ॥ जगती-१२ छन्दोभेदे । यथा । त्यौत्योमणिमालाच्छिन्नागुहवक्त्रै: ॥ यथा । प्रह्वामरमौलौरत्नोपलक्लृप्तं ० जातप्रतिबिंबाशोणामणिमाला । गोविन्दपदाब्जे राजीनखराणामास्तांममचित्ते ध्वान्तंशमयन्ती ॥ मणीनां०मालां०मालेववा ॥

मणिरागम् न० हिङ्गुले ॥

मणिव: । पुं० नागविशेषे ॥ मणिरस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिव: ॥

मणिवर: । पुं० हीरके ॥

मणिबीज: । पुं० दाडिमवृक्षे ॥

मणिसर: । पुं० मुक्ताहारे ॥

मणी । स्त्री० मणौ ॥

मणीचकम् । न० इन्दुकान्ते । चन्द्रवर्णरूप्ये ॥ पुं० मत्स्यरङ्गखगे ।

मणीव । अ० मणितुल्ये ॥

मणीवकम् । न० पुष्पे । कुसुमे ॥

मण्टपी । स्त्री० क्षुद्रोपोदक्याम् ॥

मण्ठ: । पुं० पक्वान्नविशेषे । मठ । मांठ० इ० भा० ॥ मण्ठते । मठिशोके । शोकइहाध्यानम् । पचाद्यच् ॥

मण्ड: । पुं० पञ्चाङ्गुले । एरण्डवृक्षे ॥ शाकभेदे ॥ मस्तुनि ॥ भूषायाम् ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ दर्दुरे ॥ भक्तादिभवरसे ॥ तल्लक्षणंयथा भक्तेविंशतिगुणेनाद्रवोमण्ड: पेयंभक्तसमन्वितम् ॥ अपिचास्यलक्षणंविधि

गुणाश्च तण्डुलानां सुसिद्धानां चतुर्द्दशगुणे जले। रसः सिक्थैर्विरहितो मण्ड इत्यभिधीयते ॥ शुण्ठीसैन्धवसंयुक्तो दीपनः पाचनश्च सः। अन्नस्य सम्यक्सिद्ध्या च ज्ञेया मण्डस्य सिद्धता ॥ पेयायूषयवागूनां विलेपीभक्तयोरपि। तस्य गुणाः। मण्डो ग्राही लघुः शीतो दीपनो धातुसाम्यकृत् ॥ ज्वरघ्नस्तर्पणो बल्यः पित्तश्लेष्मश्रमापहः। अपि च क्षुद्बोधनो बस्तिविशोधनश्च प्राणप्रदः शोणितवर्द्धनश्च। ज्वरापहारी कफपित्तहन्ता वायुं जयेदष्टगुणो हि मण्डः ॥ लाजमण्डोऽग्निजननो दाहतृष्णानिवारणः ज्वरातीसारशमनोऽशेषदोषामपाचनः ॥ वाट्यमण्डोऽग्निजननः शूलानाहविनाशनः। पाचनो दीपनो हृद्यः पित्तश्लेष्मानिलापहः वाट्यमण्डो भृष्टयवमण्डः ॥ न० मस्तुनि ॥ मण्डने ॥ पुं० न० सर्व्वेषामन्नदध्यादीनामग्ररसे। मांड० इ० भा० ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ मण्डयति। मडि भूषायाम्। पचाद्यच् ॥ मण्डति० मण्ड्यते वा। अच्० घञ् वा ॥ मन्यते वा। मन ज्ञाने। अमन्ताड्डः ॥

मण्डकः। पुं० मांडे० मांडा० मण्डा इति प्रसिद्धखाद्यपदार्थः ॥ तद्विधानं यथा। वारिणा कोमलां कृत्वा समितां साधु मर्द्दयेत्। हस्ततालनया तस्या लोप्त्रीं सम्यक् प्रसारयेत् ॥ अधोमुखघटस्यैतद्विस्तृतं प्रक्षिपेद्बहिः। मृदुना वह्निना साध्यः सिद्धो मण्डक उच्यते ॥ दुग्धेन साज्यखण्डेन मण्डकं भक्षयेन्नरः। अथवा सिद्धमांसेन सतक्रवटकेन वा ॥ मण्डकोऽतिगुणो वृष्यो बल्यो रुचिकरो भृशम्। पाकेऽपि मधुरो ग्राही लघुर्दोषत्रयापहः ॥ गीताङ्गविशेषे ॥ यथा। जयप्रियः कलापश्च कमलः सुन्दरस्तथा। मङ्गलो वल्लभश्चेति मण्डकाः षट् प्रकीर्त्तिताः ॥ एषां विशेषः सङ्गीतदामोदरे द्रष्टव्यः ॥

मण्डनम्। न० प्रसाधने। भूषणे ॥ चतुर्द्धा मण्डनं वासोभूषामाल्यानुलेपनैः ॥ मण्ड्यतेऽनेन। मडि०। ल्युट् ॥ नीतिर्भूमिभुजां नतिर्गुणवतां ह्रीरङ्गनानां धृतिर्दम्पत्योः शिशवो गृहस्य कविता बुद्धेः प्रसादो गिराम्। लावण्यं वपुषः स्मृतिः सुमनसः शान्तिर्द्विजस्य क्षमा शक्तस्य द्रविणं गृहाश्रमवतां स्वास्थ्यं सतां मण्डनम् ॥ त्रि० भूषणकर्त्तरि अलङ्कारिणि। मण्डनशीलः। मडि०। क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेति युच् ॥

मण्डनता । स्त्री० प्रसाधनत्वे ॥

मण्डप : । पुं० न० जनाश्रये । जनविश्रामसद्मनि ॥ मण्डनम् मडि । घञ् । मण्डं पाति । पारक्षणे । आतोऽनुपसर्गेकः ॥ देवादिद्रव्ये स्मनि ॥ त्रि० मण्डपानकर्त्तरि ॥ मण्डं पिवति । पा० । कः ॥

मण्डपी । स्त्री० निष्पाव्याम् ।

मण्डयन्त : । पुं० नटे ॥ वधूसमूहे । अन्ने ॥ अलङ्कारे । भूषणे ॥ मण्डयति । मडिभूषायांहर्षेच । तॄभूवह्विवसीत्यादिना० भच् ० सच षित्

मण्डयन्ती । स्त्री० योषिति । वध्वाम् ॥ नव्याम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥

मण्डयमान : । त्रि० मण्डनंकुर्वाणे ॥ मण्डयति० तच्छील : । मडि० । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश् ॥

मंडरी । स्त्री० घुर्घुर्याम् ॥

मंडल : । पुं० कुक्कुरे ॥ सर्पप्रभेदे ॥ न० परिधौ । चन्द्रसूर्ययोर्वहिर्वेष्टने । चन्द्रसूर्ययोरुत्पातजरश्मिमंडले ॥ य० वातेनमंडलीभूता: सूर्या: चन्द्रमसो : करा: । मालाभाव्योम्निततन्वन्ते परिवेश : प्रकीर्तितइति ॥ चक्रवाले । मंडलाकारेणपरिणतेसमूहमात्रे ॥ चतुरस्रादौ ॥ यथा। चतुरस्रंत्रिकोणंवावर्त्तुलंचार्द्धचन्द्रकम् । कर्तव्यमानुपूर्व्येणब्राह्मणादिषुमंडलमिति ॥ कोठरोगे । मंडलवत् कुष्ठे ॥ देशे॥ समन्ताद्विंशतियोजने । चत्वारिंशद्योजनेवादेशइतिकेचित् ॥ द्वादशराजके ॥ द्वादशराजसु ॥ द्वादशराजमंडलंतुकामन्दकेनोक्तं । यथा । अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमित्रमत : परम् । तथारिमित्रमित्रञ्चविजिगीषो : पुर : स्थिता : ॥ पार्ष्णिग्राह : स्मृत : पश्चात्आक्रन्दस्तदनन्तरम् । आसारावनयोश्चैवविजिगीषोस्तुपृष्ठत : मंडलम् ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : । अनुग्रहेसंहतयो : समर्थोव्यस्तयोर्बधे ॥ मंडलाद्बहिरेतेषामुदासीनोबलाधिक : । अनुग्रहेसंहतानांव्यस्तानाञ्चवधेप्रभु : ॥ पञ्चविजिगीषो : पुर : सरा : । पार्ष्णिग्राहाक्रन्दपार्ष्णिग्राहासाराक्रान्दासाराश्चेतिपृष्ठतश्चत्वार : । मध्यमोदासीनौद्वौ । विजिगीषुरेकइत्येवंद्वादशराजमंडलम्भवति ॥ गोले ॥ चक्रे॥ सङ्घाते ॥ नखाघाते । गदायुद्धगतिभेदे ॥ धन्विनांस्थानपञ्चकान्तर्गतस्थितिविशेषे ॥ यथा । मंडलाकारपादाभ्यांमंडलंस्थानमीरितम्॥ व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥ व्यूहविशेषे । यथा । तिर्यग्वृत्तिश्चदंड:स्याद्भोगोन्वावृत्तिरेवच । मंडलंसर्वतोवृत्ति:पृथग्वृत्तिरसंहत: ॥ मंडयति। मडि० । वृषादित्त्वात्कल: ॥ मंड

मतिगर्भः । त्रि० प्रतिभासारे ॥

मतिदा । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥ शि मूडीत्रुपे ॥

मतिभ्रमः । पुं० भ्रमे ॥ मतेर्भ्रमः ॥

मतिभ्रान्तिः । स्त्री० मतिभ्रमे । मिथ्यामतौ ॥ मतेर्भ्रान्तिः ॥

मतिमान् । त्रि० प्राज्ञे ॥

मतिविभ्रंसः । पुं० उन्मादरोगे । मतेर्भ्रंसोनाशोयेन ॥

मतुबर्थीयः । पुं० मत्वर्थीयेषुप्रत्ययेषु ॥ बाहुलकान्मतुबर्थशब्दाच्छः ॥ शैषिकान्मतुबर्थीयादितियथा ॥

मत्कुणः । पुं० मकनाइतिख्यातेनिर्विषाणेभे । कालिप्यजातदन्ते गजे ॥ निःश्मश्रुपुरुषे ॥ उद्दंशे । रक्तपायिनि । रक्ताङ्गे । मञ्चाश्रये० कीटविशेषे । उडुस० मांगुण० खटमल० हि०चभाषा ॥ नारिकेले ॥ जङ्घात्राणे । जङ्घासम्बन्धवाससि ॥

मत्कुणः । पुं० निर्लोमयोनौ ॥

मत्कुणारिः । पुं० इन्द्राशने । भङ्गायाम् ॥

मत्तः । पुं० प्रभिन्ने । चरन्मदेहस्तिनि । गर्जिते ॥ धुस्तूरे ॥ कोकिले ॥ महिषे ॥ त्रि० हृष्टे ॥ मदिरामत्ते ॥ शौंडे माद्यतिस्म । मदीहर्षे गत्यर्थतिक्तः । नध्याख्येतिननत्वं ॥

मत्तकाशिनी । स्त्री० अत्युत्तमनार्याम् । वरवर्णिन्याम् ॥ मत्ता० क्षीबे वकाशतेभाति । काशृदीप्तौ । कर्त्तर्युपमानइतिणिनिः ॥

मत्तकामिनी । स्त्री० वरारोहायांयोषिति ॥ मत्तेवकासते । कासृशब्द कुत्सायाम् ० कासगतिशासनयोर्वा । कर्त्तर्युपमानइतिणिनिः ।

मत्तकीशः । पुं० हस्तिनि ॥

मत्तवारणः । पुं० प्रक्षिप्तकाटकुञ्जरे । मत्तगजे ॥ न० प्रासादवीथीनांवरण्डे । कोठेकावरंडा० हि०भा० ॥ अपाश्रये । प्राङ्गनावरणे ॥ पूगचूर्णे ॥

मत्तमयूरः । पुं० अतिजगती १३ छन्दःप्रभेदे । यथा । वेदैरन्ध्रैर्म्तौ स्यगामत्तमयूरः । यथा । लीलानृत्यन्मत्तमयूरध्वनिकान्तम् ० नृत्यद्गोपामोदितयोद्यानिलरम्यम् । रासक्रीडाहृष्टमनागोपवधूभिः ० कंसध्वंसीनिर्जनवृंदावनमाप ॥

मत्तमातङ्गः । पुं० दंडकप्रभेदे ॥ यथा आदितोरागणास्वेच्छयायत्रदृत्ताः सवैमत्तमातङ्गनामामहादंडकः स न्मते० स्वान्तरेनंसमादायमोदायचेतोविधेहिप्रभोभारतीरीतिविश्रान्तिभूस्त्वंयतः । विस्फुरत्पुष्करप्राङ्गणेनागराजेसचीत्कारफूत्कारधाराकुलेसावधानीयथा० पन्नगाधीशभुजप्रबुद्धेकबुद्धिप्रकाशप्रवृत्तेर्वृहदृत्तशास्त्रेऽपिनित्यंयथा ॥

मत्तमातङ्गलीलाकरः । पुं० दंडकप्र

भेदे ॥ यथा । यत्र रेफ पर : खे च्छयागुम्फित : ॥ सम्मृतोदंडकोम त्तमातङ्गलीलाकर : ॥ हेमगौरे वसानौऽशुकेवृन्दनीलासितैवर्यिथि स्पष्टदिव्यानुलेपाङ्कितो हारतारां शुयत्नोनभास्विच्चमालाञ्चितोभव्यभू षोज्ज्वलाङ्ग : समंसीरिणा । अञ्ज-नाभाम्बरेणेन्दुकुन्दाभदेहेनलीला परीहासहासोर्मिकौतूहलै : कं-सरङ्गाद्रिग : पातुनश्चक्रपाणिर्गति क्रीडयामत्तमातङ्गलीलाकर : ॥

मत्ता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनमृ-ढा ॥ पङ्क्तिच्छन्द : १० प्रभे दे ॥ यत्र ज्ञेयामत्तामभसगदृष्टा ॥ यथा । पीत्वामत्तामधुमधुपालीं०-कालिन्दीयेतट नकुञ्जे । उद्दीव्य-न्तीव्रजजनरामाकामासक्तामधुजि-तिचक्रे ॥

मत्ताक्रीडम् । न० विकृतिच्छन्द : २३ प्रभेदे ॥ यथा । मत्ताक्रीडं वखिष्वा श्रायतिमयुगगयुगमनुलघुगुरुभि: ॥ यथा । मुग्धोन्मीलन् मत्ताक्रीडं मधुसमयमुजभमधुरमधुरसात्०गा नेयामेकिञ्चित्स्पन्दत्पद्मकरुणनयन युगलसरसिजम् । रासोल्लासक्रीड-त्कामद्व्रजयुवतिवलयविहितभुजरस म्०सान्द्रानन्दं वृन्दारण्ये स्मरजह रिमनघचरणपरिचयम् ॥

मत्तालम्ब : । पुं० प्राङ्गनावरणे । अ

पार्श्वे । प्रगीवे मत्तवारणे ॥

मत्तेभगमना । स्त्री० स्त्रीविशेषे । म त्तगजगामिन्याम् ॥ मत्तेभवद्गम नंयस्या . सा ॥

मत्पूर्व : । त्रि० मदीयप्राचीने ॥

मत्यम् । न० दात्रादिमुष्टौ । उणादे वैटा०इ०भा० ॥ मतंज्ञानम्०तस्य करणम्०भाव : साधनं वा । मत जनहलात्करणजल्पकर्षेषु०इतिय त् ॥

मत्वर्थीय : । पुं० मतुवर्थीयप्रत्यये ॥ मत्वर्थाच्छ : । बहुलवचनात्कार-लोप : ॥

मत्स : । पुं० मत्स्ये ॥

मत्सगण्ड : । पुं० गलगण्डे । मत्सघण्ट इ०गौ०दे०प्र०व्यञ्जनविशेषे ॥

मत्सर : । पुं० मात्सर्ये । अन्यशुभद्वे-षे ॥ क्रोधे ॥ वैरे ॥ त्रि०असत्याप रसम्पत्तौ । परोत्कर्षासहनपूर्विका यांस्वोत्कर्षवाञ्छायाम् । स्वप्रयो जनप्रतिसन्धानंविनापराभिमतनि वारणेच्छायाम् । अन्यशुभद्वेषत्र ति ॥ कृपणे ॥ मादयतिपरकृच्छ्रे । मदीहर्षे । कृधूमदिभ्य : किदिति सर : ॥ मत्सरं हर्षहेतुमितिवेदभा ष्यम् ॥ आत्मधिक्कारविशेषे ॥ य-था । निन्दन्तिमांसदालोकाधिग-स्तुममजीवनम् । इत्यात्मनिभवेद्या सुधिक्कार : सवमत्सर : ॥

मत्सरा । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥
मत्सरी । त्रि० अन्यशुभद्वेषिरि । कृपणे । जये । दुर्जने । पिशुने । सूचके । नीचे । हिंस्रके । खले ॥ मत्सरोऽस्यशास्मिन्‌वा । इनि : ॥
मत्सी । स्त्री० मत्स्यस्त्रियाम् ॥ मत्स्यशब्दात्स्त्रीत्वेच्छायांगौरादित्वान्‌ ङीषि०सूर्यतिष्येतियलोप : । सचमत्स्यस्त्र्याङ्गंसिद्ध : ॥
मत्स्य : । पुं० मीनान्तरे । अभिव्य· यादवे । नारायणे । द्वादशराशौ । मीने ॥ अष्टादशपुराणान्तर्गतेचतुर्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे । दशावतारान्तर्गतप्रथमावतारे ॥ मत्स्या : भूम्नि । देशविशेषे ॥ पुलिन्दादुत्तरेभागेकच्छाञ्चपश्चिमेशिवे । मत्स्यदेश:समाख्यातोमत्स्यवाहुल्यकारक:॥ मत्स्यानांनिवासोजनपद:मत्स्या: । अणोलुप्। लुपियुक्तवद्भाव: ॥ देशविशेषे ॥ विराटनगरे ॥ माद्यति । मदी० । स्यन्त्यञ्जीति मदे : स्यन्‌ । उनिदेत्यादिना० स्नोवा । खरेभेद : ॥ पुं० स्त्री० जलजन्तुविशेषे । पृथुरोम्णि । झषे । मीने । वैसारिणे । अण्डजे । मच्छी० इ० भाषा ॥
रोहितादास्तुये जीवा: ते स्या : परिकीर्त्तिता : ॥ अथतेषांगुणा: । यथा । मत्स्या: स्निग्धोष्णमधुरा: गुरव : कफपित्तला : । वातघ्नाबृंहणावृष्यारोचकाबलवर्द्धना : ॥ अध्वव्यवायसक्तानांदीप्ताग्नीनाञ्चपूजिता : ॥ शुष्कमत्स्यानवल्पा : स्युर्दुर्जराविड्विबन्धना : । दग्धमत्स्योगुणै : श्रेष्ठ : पुष्टिकृद्बलवर्द्धन : ॥ सूक्ष्ममत्स्यास्तु । भर्जितास्तिलतैलेनसर्वसम्भारसम्भृता: । सूक्ष्मामत्स्या : स्वादुरसादोषत्रयनिवर्हणा : । परंसूक्ष्मास्तुयेतेषुतेसर्वेपुंस्त्वनाशना: ॥ अथकूपादिमत्स्यानांगुणा : । कौपमत्स्या : शुक्रमूत्रकृच्छ्रघ्नाविबन्धदा : । सरोजामधुरा : स्निग्धाबल्यावातविनाशना : ॥ नादेयावृंहणामत्स्यागुरवोनिलनाशना : ॥ रक्तपित्तकरावृष्या : स्निग्धोष्णा : स्वल्पवर्चस : ॥ चौडा : पित्तहरा : स्निग्धामधुरालघवोहिमा : । ताडागागुरवोवृष्या : शीतलाबलमूत्रदा : ॥ ताडागवन्निर्झरजाबलायुर्मतिदाकरा : ॥ अथर्त्तुविशेषेमत्स्यगुणा : । यथा । हेमन्तेकूपजामत्स्या : ० शिशिरेसारसाहिता : । वसन्तेतुनादेयाग्रीष्मेचौञ्जासमुद्भवा : ॥ तडागजास्तेवर्षासुतासत्पथ्यानदीभवा : । नैर्झरा : शरदिश्रेष्ठाविशेषोयमुदाहृत : ॥ अपिच । नि : शल्कानि

न्दितामत्स्या : सर्वे श्लक्ष्णयुताहि-
ता : । वपु : स्थैर्य्यकरावीर्यबल
पुष्टिविवर्द्धना : ॥ कूदकुल्याजल
निर्भरतडागवापीजलेषु येमत्स्या:
। तेऽतिजडानादेयायाःकरंलघु
तरास्तुदेया : ॥ क्षाराम्बुमत्स्या
गुरवोविदाहिनोविष्टंभदास्तेलव
णार्णवादिजा : । नानाश्रिता :
स्वादुजलस्थिताश्चपिच्छेयाजडास्ते
पितथाश्रिताइमे ॥ क्षुद्रमत्स्या :
स्वादुरसादोषत्रयविनाशना : ।
लघुपाकारुचिकरा : सर्वदातेहि
तामता : ॥ अतिसूक्ष्मा : पुंस्त्व
हरारुच्या : कासानिलापहा : ।
मत्स्याण्डगुणास्तु । मत्स्यग
र्भोभृशंवृष्य : स्निग्ध : पुष्टिकरो
गुरु : । कफमेद : प्रदोवल्योग्ला
निकृन्मेहनाशन : ॥ अथरन्धन
प्रकारा : । मत्स्यखण्डानिसङ्घृ
ष्यक्षालयेत्प्रथमंजलै : । ततोवे
शनतक्राभ्यांबहुश : क्षालयेत्पुन:
॥ गन्धनाशनप्रकारस्तु । हरिद्रा
शुण्ठीधान्याककटुतैलैर्विमर्दये
त् । प्रक्षाल्यहिङ्गुनालिम्पेद्गन्ध
स्तेनोपशाम्यति ॥ मत्स्योत्तमरन्ध
नन्तु । तप्ततैलेक्षिपेद्धान्यकास
मर्दसहिङ्गुकम् । भृष्टंसलवणंत
क्रेमत्स्यंक्षिप्त्वापुन: पचेत् । अर्द्ध
पक्वेक्षिपेद्दग्धंसिद्धचूर्णंसनागरम् ।

दग्धंहिङ्गुविनि: क्षिप्यसाधयेन्मत्स्य
मुत्तमम् ॥ मत्स्यपिष्टिकातु । गत
त्वक्कण्टकोमत्स्योवेसवारेणसंयु-
त : । शिलायांपेषितोभूय : प्रोच्य
तेमत्स्यपिष्टिका ॥ तैलेविपाचयेत्प
श्चाच्चतुर्थंसाम्लसंयुतम् । वेसवारेण-
संयुक्तंशिलायांपेषयेत्पुन : ॥ अ
नयापूर्ववत्कुर्य्यान्मांसस्येवप्रकार-
का : । वटिकावटकाद्याश्चसूपका
रधियोचिता : ॥ मत्स्यपूरणम् ।
तक्रेणस्विन्नमत्स्यस्यखण्डान्प्रक्षाल्य
पेषयेत् । वीजपूराद्रंमरिचैर्हिङ्गुसै
न्धवजीरकै : ॥ संयुक्तकटुतैलाद्यै
र्घृतेपक्त्वाथचूर्णयेत् ॥ मत्स्यपुटपा-
कस्तु । गतत्वक्क्षालितंमत्स्यंकद-
लीफलवेष्टितम् । मृदालिप्तंपुटेपक्वं
संस्कृतंदाडिमादिना ॥ यच्चमत्स्यंपु
टेपक्वंजीरतण्डुललेपितम् । तापि-
कायांपुन : पक्वंसंमिश्रंमरिचादि-
ना ॥ केचिद्वदन्त्यमृतमस्तिपरेसुरा
णांकेचिद्वदन्तिवनिताधरपल्लवेषु ।
ब्रूमोवयंसकलशास्त्रविचारबुद्ध्या-
जम्बीरनीरपरिपूरितमत्स्यखण्डकृ-
तिमणिमिश्र : ॥ मत्स्यभक्षणनिषेधो
यथा । योयस्यमांसमश्नातिसत-
न्मांसादउच्यते । मत्स्याद : सर्वमां
सादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्ज्जयेत् ॥ वि
न्ध्यस्यपश्चिमेभागेमत्स्यभुक्पतितो-
भवेत् । अन्यत्रकामतोजग्ध्वासोपवा

सशल्यांश्च वर्जयेत् ॥ अज्ञानतस्तद्दर्शम् । मत्स्यभक्षणप्रतिप्रसवो यथा । मत्स्यान् सशल्कान्भुञ्जीत मांसं रौरवमेव च । निवेद्य देवताभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यश्च नान्यथा ॥ सफरं सिंहतुण्डश्च तथा पाठीनरोहितौ । मत्स्यास्त्वेते समुद्दिष्टा भक्षणाय तपोधनैः ॥ प्रोक्षितं भक्षयेदेषां मांसञ्च द्विजकाम्यया । यथाविधि नियुक्तश्च प्राणानामपि चात्यये ॥ इति कौर्मे उपरिभागे १६ अध्यायः ॥ अपि च । पाठीनरोहितावाद्यौ नियुक्तौ हव्यकव्ययोः । राजीवान् सिंहतुण्डांश्च सशल्कांश्चैव सर्वशः ॥ इति मनुः ॥ अनिवेद्य न भोक्तव्यं मत्स्यं मांसञ्च यद्भवेत् । अन्नं विष्ठा पयो मूत्रं यद्विष्णोरनिवेदितम् ॥

मत्स्यकरण्डिका । स्त्री० मत्स्यरक्षणपात्रे । मत्स्याधान्याम् । कुवेण्याम् । खालु इ० इ० गौ० दे० भा० ॥

मत्स्यगन्धा । स्त्री० व्यासदेवस्य मातरि ॥ तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ मत्स्यस्य गन्ध इव गन्धोऽस्याः । उपमानाच्च तिद्वत्त्वाभावश्छान्दसः ॥

मत्स्यगर्भः । पुं० मत्स्याण्डे ॥

मत्स्यघण्टः । पुं० मत्स्यघटितव्यञ्जनविशेषे । गलघण्टे ॥

मत्स्यजालम् । न० आनाये । जाले ॥

मत्स्यण्डिका । स्त्री० मत्स्यण्ड्याम् । राव० इ० भा० ॥ मत्स्यण्डिकाखण्डसिताः क्रमेण गुणवत्तरा इति वाग्भटः । मत्स्यण्डीव । स्वार्थे कन् ॥

मत्स्यण्डी । स्त्री० फाणिते राव० इ० काशीभाषा ॥ तल्लक्षणम् ॥ यथा । इक्षोरसो यः सम्पक्वो घनः किञ्चिद्द्रवान्वितः । मन्दं यत् स्यन्दते तस्मान्मत्स्यण्डीति निगद्यते ॥ मत्स्यण्डी भेदिनी वल्या लघ्वी पित्तानिलापहा । मधुरा बृंहणी वृष्या रक्तदोषापहा स्मृता ॥ मत्स्याण्डाकारत्वात् मत्स्यण्डी । शकन्ध्वादिः ॥ मदं मुदं वा स्यन्दते । स्यन्द प्रस्रवणे । कर्म्मण्यण् । ङीप् । पृषोदरादिः ॥

मत्स्यधानी । स्त्री० मत्स्याधान्याम् । कुवेण्याम् ॥ मत्स्या धीयन्ते च । करणाधिकरणयोरिति धाञो ल्युट् ॥

मत्स्यध्वजः । पुं० मत्स्याकारे ध्वजे ॥ गिरिकामरूपप्रसिद्धे पर्वते ॥ यथा । मणिकूटाचलात् पूर्वं मत्स्यध्वजकुलाचलः । निर्दग्धो यत्र मदनो हरनेत्राग्निना पुनरित्यादि कालिकापुराणे ॥ ८१ अध्यायेऽस्ति ॥

मत्स्यनाशकः । पुं० कुररपक्षिणि । त्रि० मीननाशकर्त्तरि ॥

मत्स्यनाशनः । पुं० कुररपक्षिणि ॥

मत्स्यपित्ता । स्त्री० कटुरोहिण्याम् कृष्णभेद्याम् । कटुक्याम् ॥ मत्स्यानांपित्तमिवतत्स्वादुत्वात् ॥

मत्स्यप्रलेह : । पुं० मत्स्यव्यञ्जनान्तरे ॥ विशेष ; प्रलेह ॥

मत्स्यबन्धी । पुं० कैवर्त्ते । धीवरे ॥

मत्स्यबन्धनी । स्त्री० कुवेण्याम् । मत्स्याधान्याम् ।

मत्स्यमण्डक : । पुं० व्यञ्जनान्तरे । मत्स्यस्यपिष्टिकांकृत्वापर्णस्थांमण्डलाकृतिम् । आसुरेणसमुत्स्विन्नांसंयुक्तांधूलनेनतु ॥ मत्स्यमण्डकइत्युक्त : सूदशास्त्रे विचक्षणै : ॥

मत्स्यरङ्ग : । पुं०)
मत्स्यरङ्गक: । पुं०) पक्षिविशेषे । मत्स्याशिनि । जलमङ्गौ । मणीचके । माछराङ्गा०इ०गौ०दे०भा० । मच्छरङ्ग०इ०दे०भा० ॥

मत्स्यराज : । पुं० विराटनृपे । रोहितमत्स्ये ॥ मत्स्यानांराजा । टच् ॥

मत्स्यविन्ना । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मत्स्यवेधनम् । न० वडिशे ॥ विध्यतेनेन । विधविधाने । करणेतिल्युट् । मत्स्यानांवेधनम् ॥

मत्स्यवेधनी । स्त्री० मद्गुपक्षिणि ॥ वडिशे ॥

मत्स्यसन्तानिक : । पुं० मत्स्यव्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । दग्धोङ्गारेसलवणोवेसवारेणपक्वत: । सार्द्रक : कटुतैलेनमत्स्यसन्तानिकोभवेत् ॥

मत्स्यसुता । स्त्री० उत्तरायाम् । परीक्षिन्मातरि ॥ सत्यवत्याम् ॥

मत्स्याक्षी । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् ॥ सोमलतायाम् । ब्राह्म्याम् । यथा ब्राह्मीवयस्थामत्स्याक्षीमीनाक्षीसोमवल्लरी । मत्स्याक्षीशिशिरारुच्याव्रणदोषक्षयापहा ॥ इतिराजनिघण्ट : ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥ मत्स्याक्षीवपुष्पमस्या : । मत्स्यशब्द : स्वासावयवेगौण : । बहुव्रीहाविति षच् । ङीष् ॥ मच्छेची०इतिलोकप्रसिद्धौ पर्णौ ॥ मत्स्याक्षीग्राहिणीशीताकुष्ठपित्तकफास्रजित् । लघुस्तिक्ताकषायाचस्वादीकटुविपाकिनी ॥

मत्स्यात्खग : । पुं० मत्स्यान्अत्ति । अद० । क्विप् । मत्स्याच्चासौखगश्च ॥

मत्स्यादनी । स्त्री० लाङ्गल्याम् । तोयपिप्पल्याम् । मत्स्याक्ष्याम् ॥ मत्स्यैरद्यते । अद० । ल्युट् । क्विप् । ङीप् ॥

मत्स्याधानी । स्त्री० मत्स्यरक्षार्थपात्रे । कुवेण्याम् । खारयी०खालुइ०इ०गौ०देशभा० ॥ मत्स्याआधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । करणाधिकरणयोरितिल्युट् ॥

मत्स्याशन : । पुं० मत्स्यरङ्कविहङ्गमे ॥

मत्स्योडरी । स्त्री० मत्स्यव्यञ्जनान्तरे ॥ कासमर्दकचूर्णेनमत्स्यपिष्टिर्नियोजिता । भर्जिताकटुतैलेनमत्स्योडरीइतीरिता ॥

मत्स्योदरी । स्त्री० सत्यवत्याम् । व्यासमातरि ॥ काशीस्थतीर्थविशेषे ॥

मथन : । पुं० गणिकारिकायाम् ॥ न० दध्यादिविलोडने । विलो० ना० इ० भा० ॥ मथति । मथ विलोडने । ल्युट् ॥

मथितम् । न० निर्जलेसरोवर्जितेविलोडितेदधिनि ॥ सरोदकविहीनन्तुमथितंकफपित्तनुत् । त्रि० आलोडिते ॥ घृष्टे । निघृष्टे ॥ मथ्यतेस्म मथ० । क्त : ॥

मन्थ : । पुं० मन्थानदण्डे ॥ मथ्यतेऽनेन । मन्थविलोडने । मन्थइति० इनि : कित् । कित्वान्नलोप : ॥ मन्थामन्थानदण्डेचवज्रे वातेपिचस्मृत : ॥

मथुरा । स्त्री० मधुपुर्याम् । श्रीकृष्णजन्मभूमौ । मधुरायाम् ॥ मथति । मथि० । मन्दिवाशिमथिचतीत्युरच् ॥ मथुरानविलोमेनमध्यमोजंयदक्षरम् । योनस्मरतिलोकेस्मिंस्तन्मध्यंतन्मुखोपरि ॥

मथुरेश : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मथूरा । स्त्री० मथुरायाम् ॥

मद : । पुं० रेतसि ॥ कस्तूर्याम् ॥ गर्वे । अहङ्कारे ॥ विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमद: । एतेमदामदान्धानांतएवहिसतांदमा: ॥ हर्षे । आमोदे ॥ इभदाने । गजगण्डजले । दाने ॥ यथा । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्यांचमदस्रुति : । करान्नासारन्ध्राभ्याम् ॥ मद्ये ॥ मादकद्रव्यसेवनजन्ये विकारविशेषे ॥ क्षैव्ये । मत्ततायाम् ॥ यथा । स्वामदात्प्रकृतिमेतिहिसर्व : इतिस्वाभाविकधर्म्मप्रकाशनंमदधर्म्म : उत्कर्षरहितत्त्वेप्युत्कर्षविशेषाध्यारोपे ॥ अशास्त्रीयविषयसेवनोन्मुखत्वे ॥ मदनम् । मायत्यनेनवा । मदीहर्षे । मदोऽनुपसर्गइत्यप् ॥ मदयतिवा । अच् ॥ नदे ॥ कल्याणवस्तुनि ॥ इतिधरणि : ॥ बुद्धेर्मोह : सम्भवदहङ्कारादभून्मद : । तल्लक्षणं यथा । अहंमहात्माधनवान्मत्तुल्य : कोस्तिभूतले । इतियज्जायतेचित्तेमद: प्रोक्त : सकोविदै : ॥

मदक : । पुं० मध्वासवे ॥

मदकट : । पुं० षण्डे । गोपतौ ॥

मदकर : । पुं० आनन्दजनके ॥

मदकल: । पुं० अन्तर्मदगजे । मदो त्कटे ॥ त्रि० मदेनाव्यक्तवचने । मदेनकलते । कलशब्दसङ्ख्यानयो: । अच् ॥ मदेसति कलो ध्वनिर्यस्य तिवा ॥

मदगन्ध: । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ मद सदृशोगन्धोस्य ॥

मदगन्धा । स्त्री० सुरायाम् ॥ अतस्याम् ॥

मदगमना स्त्री० महिष्याम् ॥

मदघ्नी । स्त्री० पूतिकायाम् ॥

मदच्युत् । पुं० अमृतरसच्यावयितरि० अमृतरूपे सोमे ॥ मदं मदकरमानन्दकरं रसममृतरूपं च्यावयत्य सौमदच्युत् ॥

मदन: । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ वसन्ते ॥ धुस्तूरे ॥ पीण्डीतकौ । मरुवके । श्वसने । मयनफलदति भाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्योष्णोलिखनोलघु: । वातकृद्विदृधिहर: प्रतिश्यायव्रणान्तक: ॥ रूक्ष: कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापह: ॥ सिक्थके । मधूच्छिष्टे । मेंण० मोम० इतिचभाषा ॥ मदनं मृदु सुस्निग्धं भूतघ्नं व्रणरोपणम् । भग्नसन्धानकृद्वातकुष्ठवीसर्परक्तजित् ॥ माषे ॥ खदिरे ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ आलिङ्गनविशेषे । तत्स्वरूपंयथा । नायकोनायिकाया: कण्ठे हस्तं दत्त्वा० द्वितीयहस्तंतस्या मध्यदेशेदत्वायदाश्लिषति० इति कामशास्त्रम् ॥ मदयति मदीहर्षग्लेपनयो: । ल्यु: ॥ न० जलि ॥

मदनकाकुरव: । पुं० पारावते ॥

मदनगृहम् । न० लग्नात्सप्तमचक्रे ॥ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । प्रथमं कुरुषट्कलमन्ते कुण्डलमिहमध्ये वसुतुरगधरं सन्तापहरम्० दशवसुभुवनाष्टभिरत्रचरणमभिभवतिविरामोयदिललितं कविवलयहितम् फणिनायकभणितं जगणविरहितं चत्वारिंशत्कलकलितं भुवनेमहितम्० वृत्तं रसनिवहं तन्मदनगृहं नरपतिसंसदिलब्धपदं गुरुशोकगदम् ॥ यथा । विरहानलतप्तासीदतिमुग्धारचितनलिनदलतल्पतले मरकतविमलि०करकल्पितकपोलं गलितनिचोलं नयनयतिसततरुदिते नविशारनिमेषदृशा । नमयीमभिनन्दति रुजमनुविन्दतिनिन्दतिहिमकरकरनिकरं परितापकरम्० मनुतेहृदिभारं मुक्ताहारं दिवसनिशा कातरीनमुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपाल: । पुं० श्रीकृष्णे ।

मदनचतुर्दशी । स्त्री० चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री० चैत्रशुक्लत्रयो-

दश्याम् ॥

मदनद्वादशी । स्त्री० चैत्रशुक्लद्वादश्याम् ॥

मदनपाठक: । पुं० कोकिले ॥

मदनभवनम् । न० लग्नात्सप्तमस्थाने ॥

मदनमोहन: । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मदनरस: । पुं० शृङ्गारे ॥

मदनललिता । स्त्री० अष्टिसंज्ञकच्छन्द: १६ प्रभेदे ॥ भ्मौनोम्नौगोमदनललितावेदै: षड्ऋतुभि: । यथा । विभ्रष्टस्रग्गलितचिकुराधौताधरपुटा०म्लायत्पत्रावलिकुचतटोच्छ्रासोर्म्मितरला । राधात्यर्थमदनललितान्दोलाऽलसवपु: ० कंसारातेरतिरसमहोचक्रेऽतिचटुलम् ॥

मदनलव: । पुं० चस्तांशे ॥ मदनस्य लव: ॥

मदनशलाका । स्त्री० कामोद्दीपकभेषज्ये ॥ सारिकायाम् ॥ कोकिलायाम् ॥

मदनसारिका । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । सारिकायाम् । चित्रलोचनायाम् । सालिक्० इ० गौ० भा०

मदना । स्त्री० सुरायाम् ॥

मदनायक: । पुं० कोद्रवे ॥

मदनाङ्कुश: । पुं० नखे ॥ लिङ्गे ॥

मदनाडी । स्त्री० गजदानशिरायाम् ॥ ताश्चसप्तयथाहपाल: । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्याञ्चमदच्युतिरिति ॥

मदनायुध: । पुं० भगे ॥ योनौ ॥

मदनायुष: । पुं० कामवृद्धिक्षुपे ॥

मदनालय: । पुं० कुसुमधनुषोमन्दिरे । स्मरागारे । भगे ॥ मदनभवने ॥

मदनावस्था । स्त्री० उद्वेगरूपायांकामावस्थायाम् ॥ कथंतस्यालाभोभविष्यतीति ॥

मदनी । स्त्री० सुरायाम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ अतिमुक्तके ॥

मदनीय: । त्रि० मदकारिणि । मदयति । मदी० । कृत्यल्युटोबहुलमिति कर्त्तरि अनीयर् ॥

मदनीया । स्त्री० धातक्याम् ॥

मदनेच्छाफल: । पुं० वृक्षरसाले ॥

मदनोत्सव: । पुं० सुवसन्तके । होलाकायाम् । होली० इ० भा० ॥

मदनोत्सवा । स्त्री० स्वर्गवेश्यायाम् ॥

मदप्रयोग: । पुं० करिणांमदोद्गमे । व्यस्तारे ॥

मदनभञ्जनी । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

मदमूढबुद्धि: । त्रि० मदेनविपरीतप्रवृत्ते ॥ मदमूढबुद्धिषुविवेकिताकुत: ॥

मदयन्तिका । स्त्री० मल्ल्याम् ॥

मदयन्ती । स्त्री० मल्ल्याम् ॥ वनमल्लिकायां ॥

मदयिता । त्रि० मादके ॥ मदयति । मदी० । लट : शत ॥

मदयित्नु : । पुं० कामदेवे ॥ शौण्डिके ॥ मेघे ॥ न० मद्ये ॥ मदयति । हर्षयति० ग्लपयतिवा । मदी० । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुजिति० इत्नुच् । णेरयादेश : ॥

मदलेखा । स्त्री० उष्णिक् ७ छन्द : प्रभेदे ॥ ममगा : स्यान्मदलेखा । यथा । रङ्गे बाहुविलग्नाइन्तीन्द्रान्म दलेखा । लग्नाभून्मुरवैरोकस्तूरीरसचर्चा ॥

मदविक्षिप्त : । पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदव्यायाम : । पुं० मदाधिक्ये ॥

मदशाक : । पुं० उपोदक्याम् ॥

मदसार : । पुं० तूदवृक्षे । ब्रह्मकाष्ठे ॥

मदस्थलम् । न०)
मदस्थानम् । न०)मद्यपानस्थले । शुण्डायाम् । पानगृहे ॥

मदहस्तिनी । स्त्री० महाकारञ्जे ॥

मदहेतु : । पुं० धातक्याम् ॥ मदस्यकारणे ॥

मदाढ्य : । पुं० तालवृक्षे ॥ त्रि०मदयुक्ते ॥

मदाढ्या । स्त्री० लोहितभिण्ड्याम् ॥

मदातङ्क : । पुं० मदात्ययरोगे ॥

मदात्यय : । पुं० मद्यपानजन्यरोगविशेषे । पानात्यये । मदव्याधौ ॥ निदानानितु । विषस्ययेगुणाद्दृष्टा : सन्निपातप्रकोपणा : । तएवमद्येदृश्यन्ते विषे तुबलवत्तरा : ॥ तस्मादविधिपीतेनतथामात्राधिकेनच । युक्तेनचाहितैरन्नैरकालसेवितेनच । मद्येनखलुजायन्ते मदात्ययमुखागदा : ॥ अविधिप्रयुक्तंमद्यंविकारान्तरमप्युत्पादयतीत्याह । निर्भुक्तएकान्ततएवमद्यं निषेव्यमाणं मनुजेनतित्यम् । उत्पादयेत्कष्टतमान् विकारानुत्पादयेच्चापिशरीरभेदम् ॥ हेत्वन्तरमप्याह । क्रुद्धेनभीतेनपिपासितेनशोकाभितप्तेनबुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वपरिक्षतेनवेगावरोधाभिहितेनचापि ॥ अत्यम्लभक्षावततोदरेणसाजीर्णभुक्तेनतथाऽबलेन । उष्णाभितप्तेनच सेव्यमानं करोतिमद्यं विविधान्विकारान् ॥ तेचविकाराग्रन्थान्तरेद्रष्टव्या : ॥ चिकित्सातु । मद्योत्थानान्तुरोगाणांमद्यमेवहिभेषजम् । यथादहनदग्धानांदहनं स्वेदनं हितम् ॥ मिथ्याविहितमद्येनयोव्याधिरुपजायते । मद्येनैवनिपीतेनमद्येनसहशाम्यति ॥ विशेषोन्यत्रद्रष्टव्य : ॥

मदामद : । पुं० परमेश्वरे ॥ आत्मनि ॥ आत्माहिसमदोऽमदश्च०सहर्षोऽहर्षश्च०विरुद्धधर्मवानतोदेशि

कोपदेशं विनाऽशक्योज्ञातुम् ॥
मदामात : । पुं० गजढक्कायाम् । द्वा घोपरकाडङ्का० इ० भा० ॥
मदाम्बर : । पुं० मत्तहस्तिनि ॥
मदायुध: । पुं० चतुर्दन्ते । ऐरावते ।
मदार: । पुं० द्विरदे । हस्तिनि ॥ शूकरे ॥ धूर्त्ते ॥ कामुके ॥ मत्तहस्तिनि । गन्धभेदे ॥ नृपान्तरे ॥ माद्यति । मदी० । अगिमदिमन्दिभ्यश्चारन् ॥ बन्धनविशेषे ॥
मदामर्द : । पुं० मल्लभेदे । राजयोवे ॥
मदालसा । स्त्री० मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धायामृगन्धर्वकन्यायाम् ॥ ययापुत्रस्तारित : ॥
मदालापी । पुं० कोकिले ॥
मदाश्रय : । त्रि० मदैकशरणे ॥
मदाह्वय : । पुं० कस्तूर्याम् ॥
मदिर : । पुं० रक्तखदिरे ॥ मदयति । मदि० । किरच् ॥
मदिरा । स्त्री० मादकद्रव्यविशेषे । सुरायाम् । हलिप्रियायाम् । वरुणात्मजायाम् । गन्धोत्तमायाम् । प्रसन्नायाम् । कादम्बर्याम् । इरायाम् । मद्ये । सुप्रतिभायाम् । मोदिन्याम् । महानन्दायाम् । मैरेये । देवसृष्टायाम् । अब्धिजायाम् । द्वादशविधेयं यथा । माध्वीकंपानसं द्राक्षं खार्जूरं तालमैक्षवम् । मैरेयं माक्षिकंटाङ्कं मधूकं नारिकेलजम् ॥ मुख्यमन्नप्रकारोत्थं मद्यानिद्वादशैवच ॥ ऋतुविशेषे पेयमदिरायथा । गौडीतुशिशिरेपेया० पैष्टीहेमन्तवर्षयो : । शरद्ग्रीष्मवसन्तेषुमाध्वीयाह्यानचान्यथा ॥ कादम्बरीशर्करजादिमद्यं सुशीतलंवृष्यकरंमदाढ्यम् । माध्वीसमंस्यात्तृणवृक्षजातंमद्यंसुशीतंगुरुतर्पणञ्च ॥ अन्यथाकुरुतेपानंमद्यंसन्तापशोषदम् । अन्नदोषमदात्यादिकारकंमूर्च्छनञ्चतत् ॥ नवजीर्णमद्ययोर्गुणास्तु । मद्यंनवंसर्वविकारहेतुसर्वंस्तुवातादिकदोषदायि । जीर्णंतुसर्वंसकलामयघ्नंघृणप्रदंवृष्यकरञ्चदीपनम् ॥ मद्यप्रयोगंकुर्वन्तिशूद्रादिषुमहर्त्तिषु । द्विजैस्त्रिभिस्तुनयाद्यंयद्यप्युक्तीवयेन्मृतम् ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा । सैवनानाविधाप्रोक्तातालखर्जूररसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदत : । बहुधेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ अन्येद्वादशधामद्यभेदानाहुर्मनीषिण: । उक्तस्यान्तर्भवन्तीतिनान्येषांपृथगीरितम् ॥ प्रायशोभिनवंमद्यंगुरुदोषलमीरितम् । स्रोतसांशोधनंजीर्णंदीपनंलघुरोचनम् ।

हर्षणं प्रीणनं बल्यं भयशोकश्रमापहम्। प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्यतुष्टिस्वरप्रदम्॥ अपिच। सम्यग्विधिविधानेनसुसमाहितचेतसा। पिबन्तिमदिरांमर्त्याअमर्त्याएवते चिती॥ आकृतिच्छन्द: २२ प्रभेदे॥ यथा। सप्तभकारयुतैकगुरुर्गदितेयमुदारतरामदिरा। यथा। माधवमासिविकस्वरकेशरपुष्पलसन्मदिरामुदितेभृङ्गकुलैरुपगीतवनेषवनमा:लिनमालिकलानिलयम्। कुञ्जगृहोदरपल्लवकल्पिततल्पमनल्पमनोजरसं त्वंभजमाधविकांमृदुनर्त्तनयामुनवातकृतोपगमा॥ माद्यत्यनया। मदीहर्षे.। इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच्॥ मत्तखञ्जने॥

मदिराक्षी। स्त्री० मत्तनेत्रायाम्॥ मदिरावदक्षिणीयस्या: सा। यथा। अविदितसुखदु:खं निर्गुणंवस्तुकिञ्चिज्जडमतिरिहकश्चिन्मोक्षइत्याचचक्षे। ममतुमतमनङ्गस्मेरतारुण्यघूर्णन्मदकलमदिराक्षीनीविमोक्षोहिमोक्ष:॥ इतिविटोक्ति:॥

मदिरागृहम्। न० गञ्जायाम्। मद्यसंधानगृहे॥ मदिराया: गृहम्॥

मदिरासख:। पुं० आम्रवृक्षे॥

मदिष्ठा। स्त्री० मदिरायाम्॥

मदी। स्त्री० चषकवस्तुनि॥ कृष्यङ्गे॥

मदीयम्। त्रि० मदर्थके। इर्षोत्पादके। मदीयंसर: इतिवेदेदर्शनात्॥ मामके॥ ममेदम्। छ:। मपर्यन्तस्यमादेश:॥

मदोत्कट:। पुं० चण्डमदेहस्तिनि। मदकले॥ मदेनदानेनाम्बुना० उत्कट: मत्त:॥ त्रि० मदमत्ते॥

मदोत्कटा। स्त्री० मदिरायाम्॥ मदेनोन्मत्तायाम्॥ मदेनउत्कटा॥

मदोदग्र:। त्रि० मदोन्मत्ते॥

मदोदया। स्त्री० नार्याम्॥

मद्गतप्राण:। त्रि० मद्गजनार्थजीवने॥ मद्गता: प्राणायस्य॥

मदोद्धत:। त्रि० मत्ते॥ मद: पौरुषादिधर्म: तेनउद्धत:॥

मद्गु:। पुं० कारण्डवे॥ जलकाके। मज्जति। टुमस्जोशुद्धौ। भृमृशीत्यु:। न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम्। सप्तजश्त्वेनद:॥ ब्राह्मणेनवन्दिभार्यायांजनिते॥

मद्गुर:। पुं० मगुरी० मागुर० इ० ख्यातेमत्स्ये॥ मज्जति। टुमस्जो०। मद्गुरादयश्चेतिनिपातित:। यद्वा। माद्यति। मदी०। मद्गुरादयश्चेत्युरच्० धातोर्गुरादेश:। मद्गुरोवातहृद्वृष्योबल्य: कफकरोलघु:॥ मद्गुर: खण्डरहित: कटुतैलेसुभर्ज्जित:। मागिमन्यनिशायुक्तोहिङ्गुनाधूपितेरस:। मद्गुरो-

वातहापथ्योरुच्योवृष्योबल : प्रद : । अग्निसन्दीपनोहृद्यस्तद्दुक्ताचशृङ्गिका ॥

मद्गुरक : । पुं० मद्गुरमीने ॥

मद्गुरसी । स्त्री० शृङ्ग्याम् ॥

मद्भक्त : । त्रि० प्रेम्णामय्यनुरक्ते ॥

मद्यम् । न० सुरायाम् ॥ माद्यन्त्यनेन । मदी० गदमदचरेत्यादिनायत् ॥ अस्यलक्षणादि यथा । पेयंयन्मादकंलोकैस्तन्मद्यमभिधीयते। यथारिष्टंसुरासीधुरासवाद्यमनेकधा ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्तातालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदतः । वहुधेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ तद्द्वादशविधंयथाहपुलस्त्यः । पानसद्राक्षमाधूकंखार्जूरंतालमैक्षवम् । माध्वीकंटाङ्कमार्द्वीकमैरेयंनारिकेलिजम् ॥ समानानिद्विजातीनांमद्यान्येकादशैवतु । द्वादशन्तुसुरामद्यंसर्वेषामधमंस्मृतम् ॥ मद्यंसर्वंभवेदुष्णंपित्तकृद्वातनाशनम् । भेदनंशीघ्रपाकञ्चरूक्षंकफहरंपरम् ॥ अम्लञ्चदीपनंरुच्यंपाचनंचाशकारिच । तीक्ष्णंसूक्ष्मञ्चविशदंव्यवायिचविकाशिच ॥ मद्यंनवमभिष्यन्दित्रिदोषजनकंसरम् । अहृद्यंबृंहणंदाहिदुर्गन्धंविशदंगुरु ॥ जीर्णंतदेवरोचिष्णुकृमिश्लेष्मानिलापहम् । हृद्यंसुगन्धिगुणवल्लघुस्रोतोविशोधनम् ॥ सात्त्विकादित्रिभेदेनचेष्टास्त्रयामनीषिभिः । तेभेदास्तु। पर्यायापागुभवेन्मद्यंतामसंराक्षसप्रियम् । मण्डलाचार्ययाजसंतत्तदूर्द्ध्वंसात्त्विकंभवेत् ॥ सात्त्विकेगीतहास्यादिराजसेसाहसादिकम् । तामसेनिन्द्यकर्माणिनिद्राञ्चमदिराचरेत् ॥ विधिनामात्रयाकालेहितैरन्नैर्यथाबलम् । प्रहृष्टोय : पिबेन्मद्यंतस्यस्यादमृतंयथा । किन्तुमद्यंस्वभावेनयथैवान्नंतथास्मृतम् । अयुक्तियुक्तंरोगाययुक्तियुक्तंयथामृतम् ॥ मद्यगन्धस्यनाशायउपायोयमुदीर्यते । मुस्तैलवालगदजीरकधान्यकैलायस्वर्वयन्सदसिवाचमभिव्यनक्ति। स्वाभाविकंमुखजमुज्भतिपूतिगन्धंगन्धञ्चमद्यलशुनादिभवंचनूनम् ॥ * ॥ नालिकेरोदकंकांस्येताम्रपात्रेस्थितंमधु । गव्यञ्चताम्रपात्रस्थंमद्यतुल्यंघृतंविनेतिकर्मलोचनम् ॥

मद्यगन्ध : । पुं० बकुलद्रुमे ॥

मद्यद्रुमः । पुं० माडे । ध्वजवृक्षे । वितानके ।

मद्यपः । त्रि० सुरापे ॥ सुराव्यतिरिक्तमद्यपातरि ॥

मद्यपङ्कः। पुं० सुराकल्के । मेदके ॥ जगले । मेया० द्व० गौ० दे० भा०॥

मद्यपाचनी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यपाशनम् । न० उपदंशे । अवदंशे । चखणे । पानरोचकभक्ष्ये ॥

मद्यपुष्पा । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यमण्डः । पुं० सुराग्रभागे । मद्यफेने । कारोत्तरे ॥

मद्यवासिनी । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥

मद्यबीजम् । न० नानाद्रव्यकृतसुराबीजे । किण्वे । नग्नहुं । वाखर० इ०गौ०दे०भा० ॥ मद्यस्यबीजम् ॥

मद्यसन्धानम् । न० अभिषवे । आसुतौ । मद्यचुआवना० इ०भा० ॥

मद्याजी । त्रि० मत्यजापके ॥ मांयष्टुंशीलंयस्य । णिनिः ॥

मद्यामोदः । पुं० वकुलवृक्षे ॥ मद्यइवामोदोऽस्मिन् ॥

मद्योगः । त्रि० मदेकशरणे । मयि सर्वकर्मसमर्पणे ॥

मद्रः । पुं० हर्षे ॥ देशविशेषे ॥ वैराटपाण्ड्ययोर्मध्ये पूर्वदक्षक्रमेण तु । मद्रदेशः समाख्यातो माद्री हि तत्र तिष्ठति ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । स्फायितञ्चीति रक् ॥

मद्रकः । त्रि० मद्रदेशभवे ॥ मद्रेषु जातः । कन् ॥

मद्रकारः । पुं० मद्रङ्करे ॥ मद्रं करोति । डुकृञ् । चेमप्रियमद्रेऽण् चेति अण् ॥

मद्रङ्करः । त्रि० चेमङ्करे । शङ्करे ॥ मद्रं करोति । डुकृञ् । चेमप्रियमद्रेऽण् चेति खच् ॥

मद्रसुता । स्त्री० माद्याम् । नकुलसहदेवयोर्जनन्यां पाण्डुपत्न्याम् ॥

मद्वान् । पुं० विधौ० । वायसे ॥

मद्वती । स्त्री० शिवायां ॥

मद्वा । पुं० शिवे ॥ माद्यति । मदी० । श्वामदीत्यादिना वनिप् ॥ राजवत्०रूपाणि ॥

मद्वरी । स्त्री० सुरायाम् ॥ माद्यत्यनया । मदी० । वनिप् । वनोरचेति ङीप्रौ ॥

मद्वर्गीणः । त्रि० }
मद्वर्गीयः । त्रि० } मद्वर्गसम्बन्धिनि ॥ शैषिकेष्वर्थेषु० अशब्दे यत्खावन्यतरस्यामित्यनेनक्रमात्०खछयत्प्रत्ययाः ॥
मद्वर्ग्यः । त्रि० }

मधुः । पुं० मधूद्रुमे । मधूके । महुवा०इ०भा० ॥ वसन्तर्तौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ यंहत्वा० विष्णुर्मधुसूदनोऽभूत् ॥ चैत्रमासि ॥ जीवाशोके ॥ असुरविशेषे ॥ सचशत्रुघ्नेनहतः । यस्यनाम्ना मथुरा० मधुपुरीति ख्यातिंगता ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ न० चीरे ॥ जले ॥ मद्ये ॥ मधुररसे ॥ दुग्धे ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । इयमपि । लघुमधु ॥ यथा । रतिमय । वरतनु ॥ कर्मफले ॥मन्यन्ते-

एतम् । मनस्ज्ञाने । फलिपाटीच्छ: धस्वान्तादिश : ॥ पुं॰न॰माध्वीकम- द्ये ॥ पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमासवे । क्षौद्रे । माक्षिके । पुष्पासवे । पवित्रे । पित्र्ये । वरटीवान्ते ॥ मक्षिकावरटीभृङ्गवातपुष्परसोद्भवम् । मधुशीतलघुस्वादुरूक्षं ग्राहि- विलेखनम् ॥ चक्षुष्यं दीपनं स्वर्यं व्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यकरं- सूक्ष्मं परं स्रोतोविशोधनम् । कषायानुरसं ह्लादिप्रसादजनकं परम् ॥ वर्ण्यं मेधाकरं वृष्यं विशदं रोचनं हरेत् । कुष्ठार्श : कासपित्तास्रकफ- मेहक्लमक्रमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमि- श्वासहिक्कातीसारविग्रहान् । दाहक्षतक्षयांस्तत्तु योगवाह्यल्पवातलम् ॥ माक्षिकं भ्रामरं क्षौद्रं पौत्तिकं- छात्रमित्यपि । आर्घ्यमौद्दालकं दालमित्यष्टौ मधुजातय : ॥ एषां स्व- रूपं विज्ञेयं स्वस्थाने मनीषिभि:॥ नवं मधु भवेत्पुष्टयै नातिश्लेष्महरं सरम् । पुराणं ग्राहकं रूक्षं मेदोघ्नमति लेखनम् मधुन: शर्करायाश्च गुडस्यापि विशेषत: । एकसंवत्सरेऽतीते पुराणत्वं स्मृतं बुधै : ॥ विषपुष्पादपि रसं सविषाभ्रमरादय : । गृहीत्वा मधु कुर्वन्ति तच्छीतं गुणवन्मधु ॥ विषान्वयात्तदुष्णस्तु द्रव्यैर्योगेन वा- सह । उष्णार्त्तं स्योष्णकालेषु मृतं-

विषसमं मधु ॥ मकरन्दस्तु मद्यस्य माक्षिकस्यापि वाचक : । अर्द्धर्चादिषु पाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधु : ॥

मधु : । स्त्री॰ जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुक : । पुं॰ खगविशेषे । श्रीवदृपक्षिणि ॥ वल्लयन्तरे । मधुयष्ट्याम् ॥ वंशपरम्पराशंसके । मागधे ॥ न॰ क्रौतके । मधुयष्टिकायाम् । त्रपुणि ॥ मध्विव । इवे प्रतिकृतावितिकन् ॥ यद्वा । मधु॰ मधुरं- कायति । कै॰ आतइतिक : ॥

मधुकण्ठ : । पुं॰ कोकिले ।

मधुकर : । पुं॰ भ्रमरे । मधुपे । मधु करोति॰ तच्छील: । कृञोहेत्विति ट : ॥ भृङ्गराजे । भङ्गरा॰ इ॰ भा॰ ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री॰ मिष्टबीजपूरे । मधुकर्कट्याम् ॥ मधुकर्कटिका स्वाद्वीरोचनी शीतला गुरु : । रक्तपित्त- क्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री॰ मधुकर्कटिकायाम् मधुकाकरीति॰भाषा ॥

मधुका । स्त्री॰ मधुपाल्याम् मधुपर्ण्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् । टाप् ।

मधुकुकुटिका । स्त्री॰)

मधुकुक्कुटी । स्त्री॰) जम्बीरविशेषे । मातुलुङ्गायाम् । सुगन्धायाम् । गिरिजायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

मधुकृत्। पुं॰ भ्रमरे ॥ मधु करोति। डुकृञ्॰। क्विप्॥ मधुकरमक्षिकायाम् ॥

मधुकैटभ:। पुं॰ भृङ्गे। भ्रमरे ॥

मधुकोष:। पुं॰ मधुमक्षिकाभि: कृतेमध्वाधारे। मधुचाक्की॰ इ॰ भा॰ ॥

मधुक्रम:। पुं॰ मधुपानाहर्त्तौ। अ श्रवन्मधुपानक्रमे। मधुवारे। मधुन: क्रम: ॥

मधुक्षीर:। पुं॰ खर्जूरवृक्षे ॥

मधुखर्जूरिका। स्त्री॰ मधुकर्कटिकायाम्। कोलकर्कटिकायाम्। माध्वीमधुरायाम् ॥

मधुगन्ध:। पुं॰ वकुले ॥

मधुगायन:। पुं॰ कोकिले ॥

मधुगुञ्जन:। पुं॰ शोभाञ्जनवृक्षे ॥

मधुघोष:। पुं॰ कोकिले ॥

मधुच्छदा। स्त्री॰ मयूरशिखायाम् ॥

मधुच्छन्दा:। पुं॰ ऋषिविशेषे। विश्वामित्रपुत्रे ॥

मधुच्युत्। त्रि॰ अमृतस्राविणि ॥

मधुजम्। न॰ सिक्थके ॥

मधुजम्बीर:। पुं॰ मधुरजम्बीरे ॥

मधुजा। स्त्री॰ पृथिव्याम् ॥ मधोर्जाता। जनी॰। ड: ॥ मधुशर्करायाम्। सितायाम् ॥

मधुजित्। पुं॰ विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषम्॰अजैषीत्। जि॰। सत्सूद्विषेतिक्विप्। तुक् ॥

मधुतृण:। पुं॰ न॰ इक्षौ ॥

मधुत्रयम्। न॰ मधुरत्रये ॥

मधुदीप:। पुं॰ कामदेवे ॥

मधुदूत:। पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

मधुदूती। स्त्री॰ पाटलावृक्षे ॥

मधुद्रु:। पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुद्रव:। पुं॰ रक्तशिग्रौ ॥

मधुद्रुम:। पुं॰ मधूके। गुडपुष्पे। महुवा॰इ॰भा॰ ॥ मधुनामाद्रुम: ॥

मधुद्विट्। पुं॰ विष्णौ ॥

मधुधातु:। पुं॰ स्वर्णमाक्षिके ॥

मधूलि:। स्त्री॰ खण्डे। खांड इ॰भा॰ ॥

मधुधेनु:। स्त्री॰ दानार्थंमध्वादिनिर्मितसवत्सायांगवि ॥

मधुनाडी। स्त्री॰ मध्वाधारच्छिद्रे ॥

मधुनारिकेल:। पुं॰ माध्वीकफले। मधुफले। बहुकूर्चे। ह्रस्वफले। मोहानारल॰इ॰गौ॰दे॰भा॰। एरनारिकेल॰इ॰कोकणदेशभा॰ ॥ माध्वीकंनालिकेरंफलमतिमधुरंदुर्जरंजन्तुकारिस्निग्धंवातातिसारभ्रमशमनमथध्वंसनंवह्निदीप्त:। आमश्लेष्मप्रकोपंजनयतिकुरुतेचारुकान्तिंवलस्वास्थ्यंदेहस्यधत्तेधनमदनकलावर्द्धनंपित्तनाशम् ॥

मधुनी। स्त्री॰ क्षुपविशेषे। घृतमण्डायाम्। वायसोल्याम्। सुमङ्ग

लायाम् । माकगडहाता०इ०माक चाउली०इ०च०गौ०दे०भा० ॥

मधुनेता । पुं० भ्रमरे ॥

मधुप: । पुं० भ्रमरे ॥ मद्यपे ॥ मधु- पिबति । पा० । आतोऽनुपसर्गे०इ तिक: । पिबते: सुरासीध्वोरिति- नियमाट्टच् ॥

मधुपति: । पुं० श्रीकृष्णचन्द्रे ॥

मधुपर्क: । पुं० षोडशोपचारपूजा- न्तर्गतषष्ठोपचारे ॥ तस्य प्रमाणं य था । दधिसर्पिर्जलंक्षौद्रं सितेताभि स्तुपञ्चभि: । प्रोच्यतेमधुपर्कस्तुस- र्वदेवौघतुष्टये ॥ जलन्तुसर्वत: स्व ल्पं सिताद्दधिघृतंसमम् । सर्वेभ्यो- ऽधिकंक्षौद्रं मधुपर्केप्रयोजयेत् ॥ त द्भवेत्कांस्यपात्रे वारौप्यवे तमवेन वा । ज्योतिष्टोमाश्वमेधादौपूर्वंचे- ष्टे प्रपूजने ॥ मधुपर्क: प्रतिष्ठोयं- सर्वदेवौघतुष्टिद: । धर्मार्थकाममो क्षाणांसाधक:परिकीर्त्तित: ॥ मधु पर्क: सौख्यभोग्यतुष्टिपुष्टिप्रदाय- क: ॥ आज्यंदधिमधुमिश्रंमधुप र्कंविदुर्बुधा: । इतिच ॥ न०दधि- संयुक्तमधुनि । महोदये ॥ मधुना पृच्यते । पृचौ० । घञ् ॥

मधुपर्क्य: । त्रि० मधुपर्कार्हे ॥ मधु पर्कमर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥

मधुपर्णिका । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ नी लीवृक्षे ॥ मञ्जिष०मधुराणिवा०- पर्णान्यस्या: । माकाकर्णेतिङीष् । स्वार्थेकन् । हृस्व: ॥ सुदर्शनायाम् ॥

मधुपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् । नी- ल्योषधौ ॥ गुडूच्याम् ॥ मधुबीज पूरे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

मधुपा । स्त्री० मद्यपायाम् ॥

मधुपाका । स्त्री० षड्भुजायाम् । खर्बूजा०इ०भा० ॥

मधुपायी । पुं० भ्रमरे ॥ त्रि०मधुपा नकर्त्तरि ॥

मधुपालिका । स्त्री० गम्भार्याम् ॥

मधुपिपासु: । त्रि० मधुपातुमिच्छौ ॥ मधुपिपासु: । गम्यादित्वाद्द्वि- तीयासमास: ॥

मधुपीलु: । पुं० महापीलौ । राजपी लौ । महावृक्षे ॥

मधुपुरी । स्त्री० मथुरायाम् ॥

मधुपुष्प: । पुं० मधुद्रुमे ॥ रोध्रे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वकु- लवृक्षे ॥

मधुपुष्पा । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥ नाग- दन्तीवृक्षे ॥

मधुप्रिय: । पुं० बलदेवे । अच्युता- ग्रजे ॥ मधुमद्यंप्रियंयस्यस: । भू मिजम्बाम् ॥ त्रि०मद्यप्रिये ॥

मधुफल: । पुं० मधुनालिकेरे ॥ वि- कङ्कतवृक्षे ॥

मधुफलिका । स्त्री० मधुखर्जूरिका- याम् ॥

मधुवल्ली । स्त्री० वासन्तीलतायाम् ॥

मधुभार : । पुं० मात्रावृत्तान्तरे ॥ स गणं विधाय भगणं निधाय सुवसौ स्वयमाममधुभारनाम ॥ यथा । प्र-यिमुखमानमवटीवधान । भुजगपा-शकीनभयनाशकीन ॥

मधुभित् । पुं० विष्णौ ॥

मधुभुज् । त्रि० मधुपे ॥

मधुमक्षिका । स्त्री० सरघायाम् ॥ मधुनीमक्षिका ॥

मधुमज्जा । पुं० आखोटवृक्षे ॥

मधुमान् । त्रि० माधुर्ययुते ॥

मधुमती । स्त्री० मूर्वायाम् । कास्म र्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ तस्याजल गुणास्तु । चन्द्रभागाशासाम्यदं ज लं किञ्चमाधुमतमग्निदीपनम् । इति ॥ मध्वस्तियस्याम् । मध्वादि भ्यश्चेतिमतुप् ॥ उपासनायिका विशेषे ॥ यथा । तथामधुमतीसि-द्धिजयिनेनास्संशय : । देवचेटी-शतशतंतस्यवश्याभवन्तिहि ॥ स्व-र्गमर्त्यपातालेसयत्रगन्तुमिच्छ-ति । तत्रैवचेटिका : सर्वानयन्ति नात्रसंशय : ॥ अपिच । शब्दानेष शृणोतियोजनशतादाविर्भवन्त्यस्रु-तास्तेतेवेदपुराणभारतकथागाथादि योवाङ्मया : । यत्नातिस्वयमि-च्छयाशुचिपदे : शास्त्राणिकाव्या-निवालोकान्भ्राम्यतिपश्यतिस्फुट चोरस्थलीमैरवी : ॥ उष्णिकछ न्द : ७ प्रभेदे ॥ यथा । ननगिमधु मती । यथा । रविदुहितृतटेव नकुसुमततिः । व्यधितमधुमतो मधुमथनमुदम् ॥

मधुमत् । पुं० विष्णौ ॥ मधुंमथ्ना-ति । मदि० । क्विप् चेतिक्विप् ॥

मधुमथन : । पुं० विष्णौ ॥

मधुमल्ली । स्त्री० मालत्याम् ॥

मधुमस्तकम् । न० खाद्यविशेषे । परिमाणनि ॥

मधुमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

मधुमाध्वीकम् । न० मद्ये ॥

मधुमारक : । पुं० भ्रमरे ॥

मधुमूलम् । न० आलुके । मौत्रालुइ० गौ०दे०भा०प्रसिद्धे । हिङ्गुले ॥

मधुयष्टि : । स्त्री० इक्षौ ॥

मधुयष्टिका । स्त्री० मधुकायाम् । म-धुयष्याम् । मुलहठी०मुलेठी-तिख्यातौषधौ ॥ मधुयष्टीव । इवे-तिकन् ॥

मधुयष्टी । स्त्री० मधुयष्टिकायाम् ॥ मधुनोयष्टी ॥ गुणान्पययष्टि :-म् ॥

मधुर : । पुं० मिष्टरसे । गौल्ये । स्वा दौ । रसज्येष्ठे । गुल्ये । तस्यगु-णा : । मधुर : पिच्छल : शीतो-धातुस्तन्यबलप्रद : । चक्षुष्योवात पित्तघ्न : स्थूलतृष्णात्स्थौल्यबलक्रमीन् ।

मधुफल : । पुं० राजबदरे ।

मधुरमांसम् । न० क्षीरामृते ॥ तद्वि धानंयथा । घृताम्लुस्वेदितेमांसेशु ण्ठीचूर्णविमिः क्षिपेत् । दुग्धस्वश करोपेतंपश्चात्सौगन्धिकंक्षिपेत् ॥ नातिसार्द्रंनातिशुष्कमिदंक्षीराम्ट तंस्मृतम् ॥ क्षीरमृतंबहुरसंरोचकं चातिशीतलम् । वातपित्तहरंब- ल्यं सुस्निग्धमतिकोमल् ॥

मधुरवल्ली । स्त्री० मधुवीजपूरे ॥

मधुरस : । पुं० इक्षौ । मधुर्मधुरो रसोऽस्मिन्वा ॥ तालवृक्षे ॥

मधुरसा । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ द्राक्षा- याम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ गम्भा र्याम् ॥ मधुरसोऽस्या : ॥

मधुरस्रवा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्याम् ॥

मधुरा । स्त्री० शतपुष्पायाम् । सौ फ० इ० भा० ॥ मिश्रेयायाम् । शा लेये । शीतशिवे । सलूफा० इ० गौ० दे० भा० ॥ मधुरोरसोऽस्य स्या : । अर्शआद्यच् ॥ मथुरापुर्या म् ॥ यथा । हत्वाचलवणंरक्षोमधुपु त्रंमहाबल: । शत्रुघ्नोमधुरांनामपुरीं तत्रचकारवै इति । मधुकर्कटिका याम् ॥ मोदायाम् ॥ मधूल्याम् ॥ यष्टिकायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ श तावर्याम् ॥ वृहज्जीवन्त्याम् ॥ पा लङ्क्यशाके ॥ मनोहरायाम् ॥ टाप् ॥

सोतियुक्तोज्वरश्वासगलगण्डादिरो गकृत् ॥ अपिच । मधुरस्तुरसस्त्विनो तिक्लेशान्वपुष : स्थौर्यबलौजवीर्य दायी । अतिसेवनत : प्रमेहशैत्य- जडतामान्द्यमुखान्करोतिदोषा- न् जीवकौषधौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥ राजाम्रे ॥ रक्तेक्षौ । गुडे ॥ शालौ हैमन्तधान्ये । न० विषे ॥ वङ्ग ॥ त्रि० रसनाकर्षिणि । स्वादौ । म- धुररसयुक्ते । मधुमाधुर्यमस्यास्ति । ऊषसुषीतिर: ॥ मधुमाधुर्यं राति वा । आतोनुपेतिक : ॥ प्रिये ॥ दधिमधुरंमधुमधुरंद्राक्षामधुरासि- तातुमधुरैव । तस्यतदेवहिमधुरंय- स्यमनोयत्रसंलग्नम् ॥

मधुरक : । पुं० जीवकौषधौ ॥ स्वा र्थेक : ॥

मधुरकण्टक : । पुं० मत्स्यविशेषे । क ञ्जलायाम् ॥

मधुजम्बीर : । पुं० मधुजम्बीरे । रस- द्राविणि । शर्करके ॥

मधुरत्वच : । पुं० धवे । पीतफले ॥

मधुरत्रयम् । न० दुग्धसितामाक्षिके- षु ॥ सितामाक्षिकसर्पिषु ॥

मधुरत्रिफला स्त्री० द्राक्षाकाश्मर्यख र्ज्जूरिफलेषु ॥

मधुरनिस्वना । स्त्री० मधुरस्वरयुक्ता यांनार्याम् ॥ मधुरोनिस्वनोय- स्या : ॥

मधुराकृतिः । त्रि० सौम्यरूपे ॥
मधुराम्लः । पुं०)
मधुराम्लकः । पुं०) आम्रातके ॥
मधुराम्लफलः । पुं० रेफले । आरे ॥
मधुरालापा । स्त्री० शारिकायाम् ॥
मधुरालाबुनी । स्त्री० राजलाब्वाम् ।
मधुरिका । स्त्री० मिश्याम् । शालेये । शीतशिवे । धनसौंफ० इ० भा० ॥ मधुरोरसोऽस्त्यस्याः : अच् । स्वार्थे कन् ॥
मधुरिपुः । पुं० विष्णौ ॥ मधोरसुरविशेषस्यरिपुः ॥
मधुरेणुः । पुं० कटभीवृक्षे ॥
मधुरोदकः । पुं० सप्तसमुद्राणांशेषसमुद्रे । जलसमुद्रे । स्वादूदके ॥
मधुलम् । न० आसवे । मद्ये ॥
मधुलग्नः । पुं० रक्तशोभाञ्जने ॥
मधुलता । स्त्री० शूलीतृणे ॥
मधूलिका । स्त्री० राजिकायाम् ॥
मधुलिट् । पुं भ्रमरे ॥ मधुलेढि। लिह आस्वादने । क्विप् ॥
मधुलेही । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥
मधुलोलुपः । पुं० भ्रमरे ॥
मधुवटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥
मधुवनम् । न० मथुरायाम् ॥ कदाचिन्मधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः । ततोमधुवनंनामाख्यातमत्रमहीतले ॥ पुण्यंमधुवनंतत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ॥ मधोःवनम् ॥ किष्किन्धायां सुग्रीवस्यवनविशेषे ॥
मधुवल्लः । पुं० कोकिले ॥
मधुवल्ली । स्त्री० यष्टीमधुनि ॥ क्षीतनके ॥
मधुवारः । पुं० मधुक्रमे । पुनः पुनर्मधुपानपरिपाट्याम् । मधुपानावसरे ॥ मधुनोमद्यस्यवारोऽवसरः । मधुपानावृत्तिरितियावत् ॥
मधुवारुणी। स्त्री० मधुरूपायांवारुण्याम् ॥
मधुवीजः । पुं दाडिमे ॥
मधुवीजपूरः । पुं० मधुरफलायाम् । महाफलायाम् । मधुकर्कट्याम् । मीठाबिजौरा० इ०भा० ॥
मधुवृत्तः । पुं० मधुके । महुवा० इ० प्रसिद्धे ॥ मधुनामावृत्तः ॥
मधुव्रतः । पुं० भ्रमरे ॥ मधुव्रतंभक्ष्यंयस्य ॥ यद्वा मधुमकरन्दंव्रतयति भुङ्क्ते । कर्मण्यण् ॥
मधुशर्करा । स्त्री० मधुजातशर्करायाम् । सिताखण्ड० इ० गौ० हि० भा० प्र० द्रव्ये यथा । माध्वीमुतामधून्यन्नामधुजामधुशर्करा । माक्षीकशर्कराचैवक्षौद्रजाक्षौद्रशर्करा ॥ यद्गुणंयन्मधुप्रोक्तंतद्गुणातस्यशर्करा । विशेषाद्दलघ्व्याचतर्पणंक्षौद्रदेहिनाम् अपिच । मधुजाशर्करारूक्षाकफपित्तहरीगुरुः । छर्द्यतीसारतृड्दाहरक्तघ्नतुवराहि

मा ॥ मधुनःशर्करा ॥

मधुशाखः । पुं० मधुष्ठीले ॥

मधुशिग्रुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । मुनगा० इ० कांच्यादौ ख्याते ॥ मधुः मधुरः शिग्रुः ॥ मधुप्रधानः शिग्रुर्वा ॥

मधुशीर्षकम् । न० समितानिर्मितेप क्वान्नविशेषे ॥

मधुशेषम् । न० सिक्थके ॥

मधुश्रेणी । स्त्री० मूर्वायाम् । मधुनः श्रेणिरत्र ॥

मधुश्वासा । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुष्ठीलः । पुं० मधूकवृक्षे । महुवा इ० विख्याते ॥ मधुष्ठीवति । ष्ठिवु निरसने । इगुपधेतिकः । पृषोदरादिः ॥ मधु ष्ठीले गर्भेऽस्येतिवा ॥

मधुसखः पुं० कामदेवे ॥

मधुसारथिः । पुं० कामदेवे ॥

मधुसिक्थकः । पुं० स्थावरविषभेदे ॥

मधुसुहृत् । पुं० कामदेवे ॥

मधुसूदनः । पुं० भ्रमरे । वनमालिनि । श्रीकृष्णे । वैदिककर्ममार्गके भगवति० दुष्टनिग्रहकर्तरि ॥ मधुनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति स्मवा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतंमधुनाममहासुरम् । ब्रह्मणोपचितिंकुर्वन्जघानपुरुषोत्तमः ॥ तस्यतावद्वधादेवतदासर्वेविमानवाः । मधुसूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनमिति भारते ॥

मधुसूदनी । स्त्री० पालक्कीशाके ॥

मधुस्रवः । पुं० मधूकवृक्षे ॥ मोरटलतायाम् ॥ न० तीर्थविशेषे ॥

मधुस्रवाः । पुं० मधूकवृक्षे ॥

मधुस्रवा । स्त्री० जीवन्त्याम् । डोडीतिगुर्जरदेशभाषयाप्रसिद्धायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मधुयष्टिकायाम् ॥

मधुस्वरः । पुं० कोकिले ॥ मधुर्मधुरः स्वरोयस्यसः ॥ मधौस्वरोयस्यवा ॥

मधुहा । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषं हन्ति । हन० । क्विप् चेतिक्विप् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विबितिनियमस्याप्रायिकत्वात् ॥

मधूकः । पुं० गुडपुष्पे । मधुद्रुमे । महुवा० इतिख्यातेवृक्षे ॥ अस्यगुणाः मधूकपुष्पंमधुरंशीतलंगुरुबृंहणम् । बलशुक्रकरंप्रोक्तंवातपित्तविनाशनम् ॥ फलंशीतंगुरुस्वादुशुक्रलंवातपित्तनुत् । अहृद्यंहन्ति तृष्णास्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥ तन्मज्जगुणास्तत्फलवत् । यथा । यस्ययस्यफलस्येहवीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमभिनिर्दिशेत् ॥ तत्त्वग्गुणाः । मधुस्त्वक्रक्तपित्तघ्नीव्रणशोधनरोपणी ॥ महुडेति० मन्यतेवा । मधुपूजाया

म० मनस्थाने । उलूकादयश्च सा धुः ॥ न० यष्टीमधुनि ॥ इ० रा० निर्घण्ट : ॥

मधूकपुष्पम् । न० मधुद्रुमस्य कुसुमे॥ मधुच्युतं स्थूलमधूकपुष्पं संशोधितं केसरधूलिवर्जितम् । सम्यार्चितं शुभसिताघृताभ्यां सजीरकं जीवनदं हि जीविनाम् ॥ बृंहणीयं सुमधुरं मधूकं वातहृद्गुरु । पित्तप्रकोपशमनं हृद्यं रुच्यमुखप्रियम् ॥

मधूच्छिष्टम् । न० सिक्थके ॥ मधुन उच्छिष्टम् ॥

मधूत्थितम् । न० सिक्थके ॥

मधूत्सव : । पुं० चैत्रावल्याम् ॥

मधूपघ्न : । पुं० न० मथुरायाम् । लवणपुरे ॥

मधूल : । पुं० जलजमधूके । मधूलके ॥

मधूलक : । पुं० जलजमधूके जल महुवा० इतिभाषा । दीर्घपत्रे ॥ मधुलाति । ला० आतोनुपेतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घ : । स्वार्थेकन् । गिरिजातमधूके । गौरशाके । अस्यगुणामधूकगुणतुल्या : ॥ मधुरसे ॥ त्रि० तद्वति ॥

मधूलिका । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

मधूली । स्त्री० क्षीतनके ॥ मधुकर्कट्याम् ॥ आम्रे ॥

मध्य : । पुं० पञ्चदश(०)सावकाख्यक(?) विशेषे । पुं० न० विलग्ने । देहमध्यभागे । मध्यमे । अवलग्ने ॥ हृदयपुण्डरीकाकाशे ॥ त्रि० न्याय्ये । उत्कर्षापकर्षहीने ॥ यथा० मध्यस्थः ॥ अन्तरे ॥ अधमे ॥ मध्यमे ॥ यथा । उत्तमाऽधममध्यानिबुद्ध्वाकार्याणिपार्थिव । उत्तमाधममध्येषु पुरुषेषु नियोजयेत् ॥ मध्यायति । ध्यै० । आतोनुपेतिकः । यद्वा । मन्यते । मन० । मांशोभावत्वेवा । अघ्न्यादिः ॥ मध्यशरीरादिभेदम् । अस्मात्प्रति के० इत्यः ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा ॥ १००००००००००००००००० ॥

मध्यगन्ध : । पुं० आम्रद्रुमे ॥

मध्यत : । अ० मध्य ... ॥ ... दि त्वात्तसि । ॥

मध्यदेश : । पुं० देशविशेषे । मध्यमे ॥ तस्य सीमायथा । हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगेवप्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्त्तितः ॥ मध्यस्यासौदेशश्चेति कर्मधारय : ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्म्मसंस्कृतोजनोमध्यदेशइतिव्याख्याकारा : ।

मध्यदेशीय : । त्रि० मध्यदेशोद्भवे ॥ मध्यदेशीयजनपदायथा । तास्त्रिमेकुरुपाञ्चाला : साल्वाश्चैवसजाङ्गला : । शूरसेनाभद्रकारावोधका: सपटच्चरा : ॥ मत्स्या : किराता :

कुरूयाश्चकुन्तय : काञ्चिकोशलाः । आवन्त्याश्चभुलिङ्गाश्चलोकाश्चैवाम्बकैः : सह ॥ मध्यदेश्याजनपदा : प्रायश : परिकीर्तिता : ॥
मध्यदेश्यः । त्रि० मध्यदेशभवे ॥ दिगादित्वात्० यत् ॥
मध्यन्दिन : । पुं० वन्धूकवृक्षे । मध्यन्दिना० ङ० भा० ॥
मध्यपञ्चमूलकम् । न० पाचनविशेषे ॥ यथा । बलापुनर्नवैरण्डसूर्पपर्णीद्वयेनतु । एकत्रयोजितैनैवस्यान्मध्यंपञ्चमूलकम् ॥
मध्यम : । पुं० तन्त्र्युत्थितेकण्ठोत्थितेचसप्तस्वराणांमध्ये पञ्चमे ॥ मध्यदेशे ॥ मृगविशेषे ॥ रागप्रभेदे ॥ शरीरावस्थाविशेषे ॥ यथा । षोडशाब्दंसमारभ्ययावद्दैसप्ततिर्भवेत् । मध्यम : सतुविज्ञेय : परतोवृद्ध उच्यते ॥ यथोक्तम् । तद्वदेवोत्थितोवायुरुर : कण्ठसमाहत : । नाभिप्राप्तोमहानादोमध्यस्थस्तेनमध्यम : ॥ क्रौञ्चोनदतिमध्यममिति च ॥ भूपालविशेषे ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : ॥ पुं० न० अवलग्ने । देहस्यमध्यमेभागे ॥ त्रि०मध्यजे ॥ उत्कृष्टादधमेचैवापकृष्टादुत्तमेपिच । मध्येभव : । मध्यान्म : ॥ ग्रहाणांसामयिकसंज्ञायाम् ॥
मध्यमपाण्डव : । पुं० अर्जुने ॥
मध्यमभृतक : । पुं० कृषीवलभृतके । कृषाण० ङ० भा० ॥ यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोत्रमध्यमस्तु कृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येषत्रिविधोभृत : ॥
मध्यमलोक : । पुं० भूमौ ॥
मध्यमसङ्ग्रह: । पुं० स्त्रीसङ्ग्रहणाख्यविवादविशेषे ॥
मध्यमहलम् । न० षड्गवे हले ॥
मध्यमा । स्त्री० दृष्टरजोनार्याम् । रजस्वलायाम् कन्यायाम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ अङ्गुलिप्रभेदे । मध्याङ्गुलौ ॥ त्र्यक्षरछन्दसि । हृदयोत्थितबुद्धियुतनादरूपवर्णे ॥ नायिकाभेदे ॥ लज्जामन्मथमध्यस्थामध्योदितयौवनेतिलक्षणाम् । मध्येजातायाम् ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥ मध्यमस्यभार्यायाम् ॥ मध्यमस्त्री । पुंयोगलक्षणं ङीषंबाधित्वाऽजादित्वाट्टाप् ॥ बाल्ययौवनयोर्मध्येभवा । मध्यान्म : । तयोर्मध्ये मासोभायस्यावा ॥
मध्यमाग्नि : । पुं० अक्षाथमग्निविशेषे ॥
मध्यमिका । स्त्री० मध्यमायाअर्थे ॥ मध्यमैव । कन् ॥
मध्यमीयम् त्रि०मध्य ॥ मध्येभवम् । मण्मीयौचप्रत्ययौवक्तव्याविति

मीय : ॥

मध्यमेश्वर : । पुं० काशीस्थ शिवलिङ्गविशेषे ॥ शर्वाणीमध्यमाभिधे ॥ अत्रशर्वाणीस्थानम् ॥

मध्ययव : । पुं० षट्सर्षपतमर्षपपरिमाणे ॥

मध्यरात्र: । पुं० निशीथे । अर्द्धरात्रे ॥ मध्यंरात्रे: । पूर्वापराधरेतिसूत्रे० सर्वएकदेश : कालेनसमस्यते नत्वह्नैव०ज्ञापकस्यसामान्यापेक्षत्वादित्युक्ते : समासे० अच : सर्वैकदेशेत्यच् ॥

मध्यलोक : । पुं० पृथिव्याम् ॥

मध्यलोकेश: । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ मध्यलोकानांमर्त्यानामीश : ॥

मध्यस्थ : । त्रि० निसृष्टे । मध्यवर्तिनि । विवदमानयोरुभयोरपिहितैषिणि ॥ उभयपक्षरहिते ॥ स्वार्थाविरोधेनपरार्थघटके ॥ यथा । एकेसत्पुरुषा : परार्थघटका : स्वार्थस्यबाधेनयेमध्यस्था : परकीयकार्यकुशला : स्वार्थाविरोधेनये । तेऽमीमानुषराक्षसा : परहितंयै: स्वार्थतोहन्यते०येतुघ्नन्तिनिरर्थकंपरहितंतेकेनजानीमहे ॥ पुं० पुरुषे ॥ अत्रैगुण्यात्पुरुषोहिमध्यस्थ : । सुखीहिसुखेनतृप्यन्० दु:खीचदु:खंद्विषन्नमध्यस्थोभवति । तदुभयरहितोमध्यस्थइति० उदासीनइतिचाख्यायते । म

ध्येतिष्ठति । शा० । क : ॥

मध्यस्थलम् । न० कटिदेशे ॥ यथा । कुचौमरिचसन्निभौमुरजमध्यमध्यस्थलीअहोतिमिरमञ्जरीसहचरीनरीनृत्यते । इति ॥

मध्या । स्त्री० मध्यमायाम् ॥ त्वचरायामङ्गुली ॥ नायिकाभेदे ॥

मध्याह्न : । पुं० अह्नोमध्यभागे । त्रिधाविभक्तदिनस्यमध्यभागे । पञ्चधाविभक्तस्याह्नस्तृतीयभागेवा ॥ अह्नोमध्यम् । सङ्ख्याविसायेतिज्ञापकात्समास : ॥

मध्येचित्तम् । अ० चित्तमध्ये ॥ मध्येचित्तस्येतिविग्रहे० पारेमध्येषष्ठ्यावेति०अव्ययीभाव : ० निपातनादेदंतत्वम् ॥

मध्वद : । पुं० कर्मफलभुजिजीवे ॥ मधुकर्मफलम् ० अत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥

मध्वाधार : । पुं० सिक्थके ॥

मध्वालु : ।) न० कन्दविशेषे । मधु

मध्वालुकम् ।) न० रक्तायुक्तेगोमान्विते । दीर्घसुषिमेति० भा० । मीश्रालु इ० गौ० भा० ॥

मध्वासव : । पुं० मधूकपुष्पजातेमद्ये । माधवके । मधुनि । माध्वीके ॥ मधूकपुष्पंमधु । तस्यासव : ॥

मध्वासववणिक् । पुं० शौण्डिके ॥

मध्वजा । स्त्री० मद्ये ॥

मन: । पुं० जटामांस्याम् ॥

मनश्चाप: । त्रि० मनोज्ञे ॥

मन:प्रग्रहवान् । त्रि० प्रगृहीतमनसि । समाहितचित्ते ॥

मन:प्रसाद: । पुं० विषयचिन्ताव्याकुलत्वराहित्ये ॥ मनस: स्वच्छतायाम् ॥ मनस: प्रसाद: ॥

मन:शिल: । पुं० मन:शिलायाम् ॥

मन:शिला । स्त्री० रक्तवर्णधातुविशेषे । कुनट्याम् । मनोज्ञायाम् । नागजिह्विकायाम् । मनसिल् इ० भा० ॥ मन:शिलागुरुर्वर्ण्यासरोषघ्नालेखनीकटु: । तिक्तास्निग्धाविषश्वासकासभूतकफास्रनुत् ॥ मन:शिलामन्दबलंकरोतिजन्तुंध्रुवंशोधनमन्तरेण । मलानुबन्धंकिलमूत्ररोधंसशर्करंकृच्छ्रगदंचकुर्यात् ॥ तालकस्यैवभेदोऽस्तिमनोगुप्तातदन्तरम् । तालकंत्वतिपीतस्याद्रक्ताभवेद्रक्तामन:शिला ॥ अथशोधनम् । पचेत्त्र्यहमजामूत्रे दोलायन्त्रे मन:शिलाम् । भावयेत्सप्तधापित्तैरजाया:साविशुध्यति ॥ मन:शब्दवाच्याशिला । शाकपार्थिवादि: ॥

मननम् । नं० बुद्धौ ॥ युक्तिभिरनुचिन्तने ॥ ध्याने ॥ असम्भावनाविपरीतभावनानिरासेनयुक्तैरनुचिन्तने ॥ ऊहे ॥ श्रुतस्यार्थस्याद्वितीयवस्तुनोवेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिन्तने ॥ केवलपुरुषबुद्ध्योत्प्रेक्षितशुष्कतर्कव्यावृत्त्यर्थंवेदान्तार्थानुगुणेतिविशेषणम् ॥ अर्थाऽसम्भावनोच्छेदीतर्कोमननमीरितम् । वेदशास्त्राविरोधश्चतर्कोयाद्योनचेतर: ॥ आत्मन्यतीतेसर्वस्मात्सर्वरूपेथवाततेपि । कोवन्ध: कश्चवामोक्षोनिर्मलंमननंकुरु ॥

मन: । नं० ज्ञानेन्द्रियविशेषे । बुद्धीन्द्रियाणांप्रधानेभगवतोविभूतौ । चित्ते । चेतसि । हृदये । स्वान्ते । हृदि । मानसे ॥ अपिचास्यपर्याया: यथाभारते । मनोमहान्मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धि: ख्यातिरीश्वर: । प्रज्ञासंविच्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यते । पर्यायवाचका: शब्दामनस:परिकीर्त्तिता: ॥ इति । न्यायमतेऽस्यगुणा: । यथा । परापरत्वंसङ्ख्याद्या: पञ्चवेगाश्चमानसे । मनोग्राह्यंसुखंदु:खमिच्छाद्वेषोमति: कृति: ॥ अयौगपद्याज्ज्ञानानांतस्याणुत्वमिहेष्यते । इति ॥ जन्यज्ञानसामान्यंप्रतित्वङ्मनोयोग: कारणम् । त्वचोयोगोमनसाज्ञानकारणमुच्यते: ॥ तस्यनवगुणायथा । धैर्योपपत्तिर्व्यक्तिश्चविसर्ग: कल्पनाक्षमा । सद्

सत्त्वाशुताश्चैव मनसोऽष्टवैगुणाः ॥ धैर्यम् १ । उपपत्तिः ऊहापोहकौशलम् २ । व्यक्तिः स्मरणम् ३ । कल्पनामनोरथवृत्तिः ४ । विसर्गः विपरीतसर्गभ्रान्तिः ५ । क्षमा ६ । सत्०वैराग्यादि ७ । असत्०रागद्वेषादि ८ । आशुता०अस्थिरत्वम् ९ । इत्यर्थः ॥ अन्तःकरणे ॥ अस्य चातुर्विध्यं यथा । मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तं करणमान्तरम् । संशयो निश्चयो गर्वः स्मरणं विषया अमी ॥ तस्याध्यात्मत्वादि यथा । अध्यात्मं मन इत्याहुः पञ्चभूतात्मधारकम् । अधिभूतञ्च सङ्कल्पश्चन्द्रमाश्चाधिदैवतम् ॥ इति ॥ तस्य स्वरूपं यथा । अनिरूप्यमदृश्यञ्च ज्ञानभेदं मनः स्मृतमिति ॥ तस्य प्राशस्त्याप्राशस्त्यानुमापकानि यथा । जनानां हृदयं सत्यः सुव्यक्तं वचनेन वै । शिष्ये कलत्रे कन्यायां दौहित्रे बान्धवेपि च ॥ पुत्रे पौत्रे च वचसि प्रतापे यशसि श्रियाम् । बुद्धौ वारिणि विद्यायां ज्ञायते हृदयं नृणाम् ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ तस्य बन्धमोक्षं प्रति हेतुत्वं यथा । न देहो न च जीवात्मा नेन्द्रियाणि परन्तप । मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ॥ बन्धस्य विषयासङ्गि मुक्तं निर्विषयन्तथेति ॥ तच्च आयवीयपरमाणुरूपमिति शिरोमणिमतम् । स्पर्शरहितत्वे सति क्रियावत्त्वमस्य लक्षणम् ॥ अस्य क्लीवत्वमेव नपुंसकमिति ज्ञात्वा प्रियायै प्रेषितं मनः । तत्तु तत्रैव रमते हताः पाणिनिना वयम् ॥ सुखदुःखाद्युपलब्धिसाधने० इन्द्रियविशेषे ॥ सङ्कल्पविकल्पात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ ॥ तच्च प्रत्यात्मनियतत्वादनन्तं परमाणुरूपं नित्यञ्चेति तार्किकाः ॥ एकैकस्यात्मन एकैकं मन इत्यात्मनामनेकत्वान्मनसोऽनेकत्वम् ॥ प्रदीपज्वालासन्तानवद्वृत्तिसन्तानरूपेण परिणममानमन्तःकरणद्रव्यं मननात्मकत्वान्मन इत्युच्यते ॥ एकादशेन्द्रियाणां मध्ये प्रवर्त्तकं मनो वासुदेवविभूतिः ॥ उभयात्मकमत्र मनः सङ्कल्पकमिन्द्रियञ्च साधर्म्यात् । एकादशस्विन्द्रियेषु मध्ये मन उभयात्मकम्० बुद्धीन्द्रियं कर्मेन्द्रियञ्च । चक्षुरादीनां वागादीनाञ्च मनोधिष्ठितानां स्वविषये प्रवृत्तेः । तदसाधारणेन रूपेण लक्षयति० सङ्कल्पकमत्र मनः । आलोचितमिन्द्रियेण वस्त्विदमिति सम्मुग्धम्० इदमेवं नैवमिति सम्यक्कल्पयति० विशेषणविशेष्यभावेन विवेचयतीति यावत् । यथाहुः । सम्मुग्धं वस्तुमात्रन्तु प्राग्गृह्णात्यविकल्पितम् । तत्सामान्यविशेषाभ्यां क-

स्यन्ति मनीषिण इति ॥ तथा । अस्ति ह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्वस्तुधर्मैर्जात्यादिभिर्यया । बुद्ध्यावसीयते सापि प्रत्यक्षत्वेन सम्मतेति ॥ सोऽयं सङ्कल्पलक्षणो व्यापारो मानसः समानासमानजातीयाभ्यां व्यवच्छिन्दन् मनो लक्षयति ॥ स्यादेतत् । असाधारणव्यापारयोगिनौ यथा महदहङ्कारौ नेन्द्रियम् । एवं मनोऽप्यसाधारणव्यापारं नेन्द्रियं भवितुमर्हतीत्यत आह इन्द्रियञ्च । कुतः साधर्म्यात् । इन्द्रियान्तरैः । सात्त्विकाहङ्कारोपादानत्वञ्च साधर्म्यम् । न त्विन्द्रलिङ्गत्वम् । महत्तत्वादीनामपि । इन्द्रलिङ्गत्वेनेन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । तस्माद्व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रमिन्द्रलिङ्गत्वं न प्रवृत्तिनिमित्तम् ॥ मनुतेऽनेनेति विज्ञाननिमित्तान्तःकरणे ॥ युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिङ्गम् ॥ १६ । इति गोतमसूत्रम् । युगपत् एककाले । एकात्मनीति पूरणीयम् । ज्ञानानामनुत्पत्तिर्यतः स एव धर्मो ज्ञानकरणाणुत्वं मनसो लिङ्गं लक्षणमित्यर्थः । तथाहि । चक्षुरादिषु विषयसम्बन्धेऽपि यस्याभावादेकं न ज्ञानं जनयति तत्सम्बन्धादपरस्य ज्ञानं जनयति । तदेव चाणु निखिलज्ञानजनकं सुखादिसाक्षात्कारासाधारणकारणं तदेकमेव लाघवात् सिद्धमित्यर्थः ॥ तन्नाम्नाभवने ॥ मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धाय विषयासक्तं मुक्त्यै निर्विषयं स्मृतम् ॥ यतो निर्विषयं नित्यं मनः कार्यं मुमुक्षुणा । निरस्तविषयासङ्गं सन्निरुद्धं मनो हृदि यदा यात्युन्मनीभावं तदा तत्परमं पदम् ॥ तावदेव निरोद्धव्यं यावद्धृदि गतं क्षयम् । एतज्ज्ञानञ्च ध्यानञ्च शेषो न्यायस्य विस्तरः ॥ मन्यतेऽनेन मनुतेऽनेन वा । मन ज्ञाने । मनु अवबोधने वा असुन् ॥ मनसो नैर्मल्यन्त्ववश्यं करणीयम् । यथोक्तं श्रीदेवीभागवते । भ्रमन् सर्वेषु तीर्थेषु स्नात्वा स्नात्वा पुनः पुनः । निर्मलं न मनो यावत् तावत् सर्वं निरर्थकमिति ॥

मनसा । स्त्री॰ विषहर्याम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥

मनसादेवी । स्त्री॰ कद्री । मनसायाम् ॥ अस्याः प्रणाममन्त्रो यथा । आस्तीकस्य मुनेर्माता भगिनी वासुकेस्तथा । जरत्कारुमुनेः पत्नी मनसादेवी नमोऽस्तु ते ॥ अस्या ध्यानं यथा । देवीमम्बामहीनां शशधरवदनां चारुकान्तिं वदान्यां हंसारूढामुदारामरुणितवसनां सर्वदां स

वंदैव । स्मेराम्रांमण्डिताङ्गीकन कमणिगणैर्नागरत्नैरनेकैर्वन्दे हं साष्टभागामुरुकुचयुगलांभोगिनीं कामरूपामितितिथ्यादितत्त्वम् ॥

मनसिजः । पुं॰ कामदेवे ॥ शृङ्गाररूपेणमनसिजायतेस्म । जनी॰ सप्तम्यांजनेर्डः तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् हलदन्तादितिवा ॥

मनसिशयः । पुं॰ स्मरे । कामदेवे । मनसिशेते । शीङ् । अधिकरणे शेतेरित्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

मनस्कारः । पुं॰ चित्ताभोगे । मनसः सुखादौ । एकस्मिन्विषयेचित्तस्थैर्ये ॥ मनसः कारोव्यापारविशेषः । डुकृञ् । भावे घञ् । अतः कृकमीतिसत्वम् ॥

मनस्तापः । पुं॰ मनःपीडायाम् । अनुतापे । पश्चात्तापे ॥ यथा । परनिन्दानिजोत्कर्षव्यसनायुक्तभाषणम् । अयुक्तंकर्मकुर्वाणोमनस्तापैर्विशुद्ध्यतीतिमत्स्यानिर्वाणतन्त्रम् ॥ ब्राह्मणेनयदादैवाच्छिन्नंयज्ञोपवीतकम् । मनस्तापेनशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥

मनस्तालः । पुं॰ दुर्गायाः सिंहे ॥

मनस्थः । त्रि॰ मनसिस्थितवस्तुनि ॥

मनश्चनम् । न॰ विवक्षाबुद्धौ ॥

मनस्वी । पुं॰ शूरे ॥ अभिमानिनि ॥ मनोऽस्यास्ति । असन्तत्वाद्विनिः ॥ शरभे ॥ त्रि॰ सुमनसि । प्रशस्तमनोयुक्ते ॥ प्रशंसायांविनिः ॥ क्वचिद्भूमौशय्याक्वचिदपिचपर्यङ्कशयनः क्वचिच्छाकाहारः क्वचिदपिचशाल्योदनरुचिः । क्वचित्कन्थाधारीक्वचिदपिचदिव्याम्बरधरोमनस्वीकार्यार्थी नगणयतिदुःखंनचसुखम् ॥

मनस्विनी । स्त्री॰ प्रशस्तमनसिस्त्रियाम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

मनहंसः । पुं॰ अतिशक्वरीच्छन्दः १५ प्रभेदे ॥ सगणंविधायपयोधरद्वयसुन्दरम्॰ भगणंततोपिविधायचामरतोमरम् । मनहंसवृत्तमिदंस्वपञ्चदशाक्षरम् भणितम्भुजङ्गमनायकेनमनोहरम् ॥ यथा । नवमञ्जुवञ्जुलकुञ्जकूजितकोकिले॰मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुलाकुले । समयेतिधीरसमीरकम्पितमानसे॰ किमुचण्डमानमनोरथेनविखिद्यसे ॥

मनाक् । अ॰ अल्पे ॥ मन्दे ॥ मननम् । मनस्ताने । आक्प्रत्ययः ॥

मनाका । स्त्री॰ करिण्याम् । हस्तिन्याम् ॥ मन्यते । मन॰ । बलाकादयश्चेतिसाधुः ॥

मनाक्करम् । न॰ मंगल्यायाम् । मल्लिकागन्धयुक्तागुरुणि ॥ त्रि॰ ई-

षत्कारे ॥

मनायी । स्त्री० मनो : पत्न्याम् ॥ मनुशब्दपुंयोगे० मनोरौवेत्यैकारादेशस्ततोङीप्च ॥

मनावी । स्त्री० मनाय्याम् ॥ मनो : स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्यमनोरौवेत्यौकारादेशस्ततोङीप्च ॥

मनित : । त्रि० बुद्धे । ज्ञाते ॥ मन्यते स्म । मनुअवबोधने । क्त : । यस्य-विभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट् ॥

मनीकम् । न० अञ्जने ॥

मनीषा । स्त्री० बुद्धौ धिषणायाम् । शेमुष्याम् । ईषणम् ० ईषा । ईष गतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलइत्त्य प्रत्यय : । टाप् । मनसईषा । शकन्ध्वादि : ॥

मनीषिका । स्त्री० मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न० मनीषायामभिनिविष्टंमनीषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थेबहुलमिष्ठवच्चेति० णिचि० तदन्तात्० क्त : ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं० त्रि० । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥ यद्वा । मनसईषी चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता ॥ मनसईषितरिसर्वज्ञईश्वरे ॥ पृषोदरादि : ॥ ब्रह्मविदि ॥ अकृतफलाभिसन्धौ । सत्त्वशुद्धिद्वारेणमहावाक्यजन्यात्ममनीषावति ॥ विवेकिनि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनु : । पुं० ब्रह्मण : पुत्रे । सचप्रजापतिर्धर्मशास्त्रवक्ताच ॥ स्वायम्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पेचतुर्दशमनवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुव : १ सचगायत्र्यांब्रह्मणोजात : । स्वारोचिष: २ । उत्तम: ३ । तामस : ४ । रैवत : ५ । चाक्षुष : ६ । सचध्रुवपौत्रात्रिपुञ्जयात्ब्रह्मद्रौहित्र्यांवीरणकन्यायांवैरिण्यांजात : । एतेषडतीता : । वैवस्वत : ७ । अयञ्चसूर्यात्सञ्ज्ञायांजातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णि: ८। सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । दक्षसावर्णि : ९ । ब्रह्मसावर्णि: १० । धर्म्मसावर्णि : ११ । रुद्रसावर्णि : १२ । देवसावर्णि : १३ । इन्द्रसावर्णि : १४ । एतेभविष्यन्ति ॥ मात्स्ये नवमादिमनूनां नामान्तराण्युक्तानि । यथा० रौच्य : ९ असौरुचिप्रजापते : पुत्र: । भौत्य : १० । असौभूतिप्रजापते : पुत्र: । मेरुसावर्णि : ११ असौब्रह्मण : पुत्र : । ऋतु: १२ ऋतुधामा १३ । विष्वक्सेन : १४ ॥ इतिमात्स्ये नवमाध्यायमारभ्यैकविंशत्यध्यायपर्य्यन्तंचतुर्दशमनूनांनिरूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसे ब्रह्मन् मनवश्चचतुर्दश । भवन्तिपरिम

यश्चतेषांकालस्ततंशृणु ॥ सप्तर्षयः सुराः शक्रोमनुस्तत्सूनवोनृपाः। एककालेहिसृज्यन्ते संह्रियन्तेचपूर्ववत् ॥ चतुर्युगाणांसंख्यातमधिकाह्येकसप्ततिः। मन्वन्तरंमनोःकालः सुरादीनाञ्चसत्तम ॥ अष्टौशतसहस्राणिदिव्ययासङ्ख्ययास्मृताः। द्वापञ्चाशत्तथान्यानिसहस्राण्यधिकानिच ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तुसम्पूर्णाः सङ्ख्याताः सङ्ख्ययाद्विज। सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतानिमहामुने ॥ विंशतिश्चसहस्राणिकालोयमधिकंविना। मन्वन्तरस्यसङ्ख्येयंमानुषैर्वत्सरैर्द्विज ॥ मन्वे मनुष्ये। जिनभेदे ॥ प्रजापतौ ॥ कविविशेषे ॥ स्वायम्भुवप्रणीतस्मृतिविशेषे ॥ मनुते। मनुअवबोधने। शॄस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्चेत्युः ॥ मन्यते। मनज्ञाने। पूर्ववत्सु० उः ॥

मनुः। स्त्री० मनोः पत्न्याम् ॥ मनोस्त्रीतिविग्रहे० पुंयोगे० मनोरौवेत्यौकारैकाराभावे० तत्सन्नियोगशिष्टोङीप्चनभवति ॥ पृक्कायाम् ॥

मनुजः। पुं० मनुष्ये ॥ मनोर्जातः। जनी०। पञ्चम्यामितिडः ॥

मनुजपतिः। पुं० नरेन्द्रे। मनुजानांपतिः ॥ मध्यगुरुसंज्ञायाम् ० ।ऽ।० ॥

मनुजी। स्त्री० मनुष्याम् ॥

मनुभूः। पुं० मनुष्ये ॥

मनुराट्। पुं० कुवेरे। निधिनाथे। सर्वतोद्रे ॥

मनुषी। स्त्री० मानुषस्त्रियाम्। मनुष्यस्त्रीजातौ ॥ योपधप्रतिषेधे० गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधइतियोपधाज्जातेर्ङीष्। हलस्तद्धितस्येतियलोपः ॥

मनुष्यः। पुं० मानुषे। मर्त्ये। मनुजे। मानवे। नरे ॥ अयन्त्वर्वाक्स्रोतोब्रह्मणोनवमः सर्गएकविधश्च। यथा। अर्वाक्स्रोतस्तुनवमः स्तत्रैकविधोनृणाम्। रजोधिकाः कर्मपराद्दुःखेचसुखमानिनः ॥ अपिच। तथाभिध्यायतः सर्गसत्याभिध्यायिनस्ततः। प्रादुर्बभूवचाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तुसाधकः ॥ यस्मादर्वाक्प्रपद्यन्ते ततोर्वाक्स्रोतसस्तुते। तेचप्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्तारजोधिकाः। तस्मात्ते दुःखबहुलाभूयोभूयश्चकारिणः। प्रकाशावहिरन्तश्चमनुष्यासाधकास्तुते इतिवह्निपुराणम् ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मयोग्योऽयम् ॥ अत्रपञ्चमनुष्यविभागोवाराह्याम् ६७ अध्याये ॥ मनोरपत्यम्। मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥

मनुष्यतीर्थम्। न० प्रजापतितीर्थे। कनिष्ठामूले ॥

मनुष्यधर्मा । पुं० धनदे । श्रीदे । कुबेरे ॥ मनुष्यस्येवधर्म्म आचार : । श्मश्रुलत्वादिर्यस्य । धर्मादनिच्केवलात् ॥

मनुष्ययज्ञ : । पुं० अतिथिपूजने । नृयज्ञे ॥

मनुष्यलोक: । पुं० अधिकृतब्राह्मणादिविशिष्टदेहे ॥

मनोगुप्ता । स्त्री० नागजिह्वायाम् । मन : शिलायाम् ॥ मनसागुप्ता । कर्तृकरणसमास : ॥ इक्षुप्रभेदे । मनोगुप्तावातहरीतृष्णामयविनाशिनी । सुशीतामधुरातीवरक्तपित्तप्रणाशिनी ॥

मनोज : । पुं० कामदेवे ॥ मनसिजायतेश्रृङ्गारादिरूपेणप्रादुर्भवति । जनी० । सप्तम्यांजनेर्ड : । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिबहुलग्रहणात्लुगभावाभाव : ॥

मनोजन्मा । पुं० कामदेवे ॥ मनसोजन्मयस्य स : ।

मनोजव : । पुं० हरौ ॥ मनसोवेगइवजवोऽस्यसर्वगतत्वात् ॥ हनुमति । मनसोवेगे ॥ त्रि० पितृसन्निभे । पितृतुल्ये अतिशयवेगवति ॥ जवति । जु : सौत्र : । अच् । मनोजवेवेगवदास्मिन् ॥

मनोजवस : । पुं० पितृसन्निभे ॥ मनोजवतस्मिन् । औणादिकोऽस : ॥

मनोजवृद्धि : । पुं० कामवृद्धिक्षुपे ॥

मनोज्ञम् । न० सरलकाष्ठे ॥ त्रि० शोभने । मनोहरे । सुन्दरे । रुचिरे ॥ मनसाजानाति । इगुपधेतिक : । निष्पत्तप्रं सर्वोत्तजानाति : ॥

मनोज्ञा । स्त्री० मन : शिलायाम् ॥ राजपुत्र्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ जात्याम् ॥ मदिरायाम् ॥ स्थूलजीरके ॥

मनोनाश : । पुं० मनसोलये ॥ मनसोनाशोनामवृत्तिरूपपरिणामंपरित्यज्यसर्ववृत्तिविरोधिनानिरोधाकारेणपरिणाम : ॥ सहस्रांकुरशाखात्मफलपल्लवशालिन : । अस्यसंसारवृक्षस्यमनोमूलमिदंस्थितम् । संकल्पमेवतन्मन्ये संकल्पोपशमेनतत् । शोषयामियथाशोषमेतिसंसारपादप: ॥ प्रबुद्धोस्मिप्रबुद्धोस्मिदुष्टश्चौरोमयात्मन: । मनोनामनिहन्म्येनंमनसाहंचिरंहत: ॥ इतिजनक: ॥ वशिष्ठोप्याह । अस्यसंसारवृक्षस्य सर्वोपद्रवदायिन : । उपायएकएवास्तिमनस : स्वस्यनिग्रह : ॥ मनसोभ्युदयोनाशोमनोनाशोमहोदय : । ज्ञोमनोनाशमभ्येतिमनोज्ञस्यहिश्रृङ्खला ॥ तावन्निशीववेतालावल्गन्तिहृदिवासना : । एकतत्त्वदृढाभ्यासाद्यावन्नविजितंमन : ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्यनिगृहीतेन्द्रियद्विष : । पद्मि

न्यइवहैमर्न्तचीयुर्न्तभोगवासना : ॥ हस्तंहस्तेनसम्पीडॺ दन्तैर्दन्तान्विचूर्ण्यंच । अङ्गान्यङ्गैः समाक्रम्य जयेदादौस्वकंमन : ॥ एतावतिभूमितलेसुभगास्ते साधुचेतना : पुरुषा: । पुरुषकथासुचगण्या:।जितायैचेतसास्वेन । हृदयबिलेकृतकुण्डलउल्बणकलनाविषोमनोभुजग : । यस्योपशान्तिमागतमुदिततमव्ययंबन्दे ॥ इति ॥ द्वौक्रमौचित्तनाशस्य योगोज्ञानञ्चराघव । योगस्तद्वृत्तिरोधोहिज्ञानंसम्यगवेक्षणम् । असाध्य : कस्यचिद्योग : कस्यचिद्ज्ञाननिश्चय : । प्रकारौद्वौततोदेवोजगादपरमेश्वर : ॥ इतिच ॥ मनोनाशाभ्यासस्तु० अत्यन्ताभावसम्पत्तौज्ञातुर्ज्ञेयस्यवस्तुन : । युक्त्याशास्त्रैर्यतन्ते येतेप्यत्राभ्यासिन : स्थिता : ॥ ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्पत्ति : ० स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्यन्ताभावसम्पत्ति : । युक्तिर्योग : । सोयंमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री० योगिनोऽवस्थाविशेषे ॥ यथाहुर्योगतारावल्यांश्रीशङ्कराचार्या : । नेत्रयद्योन्मेषनिमेषशून्येवायुर्यथावर्जितरेचपूर : मनश्चसङ्कल्पविकल्पशून्यंमनोन्मनीसामयिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणां चिरनिग्रहेणश्वासप्रवाहेशमितेसमस्ते । निवातदीपायुतनिश्चलाङ्गामनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥

मनोभव: । पुं० कामदेवे ॥ मनसिभवोऽस्य

मनोभू: । पुं० कन्दर्पे । मनसा० मनस : मनसिवाभवति। भुव: क्विप् ॥

मनोमय: । पुं० पञ्चकोषान्तर्गततृतीयकोषे । इच्छाशक्तिमति० करणरूपेमनस्तुकर्मेन्द्रियै : सहितंमनोमयकोषोभवतीति ॥ अहन्तांममतांदेहेगृहादौचकरोतिय : । कामाद्यवस्थयाभ्रान्तोनासावात्मामनोमय : ॥ आत्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमानत्वात् ॥ त्रि० मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं० कामदेवे ॥ मनोयोनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं० इच्छायाम् । स्पृहायाम् ॥ मनएवरथोऽत्र । मनसोरथइववा ॥ मनोरथानांनसमाप्तिरस्ति वर्षायुतेनाप्यथवाब्दलक्षै : । पूर्णेषुपूर्णेषुपुनर्नवानामुत्पत्तय:सन्तिमनोरथानाम् ॥ त्रि० मनस्तुष्टिकरे । चित्तपरिकल्पिते० चित्तपरिच्छेद्ये०मनस्यन्तर्वर्तमाने ॥

मनोरम : । त्रि० सुन्दरे । रुचिरे । चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने ॥ मनोरमयति । रम् ० । णिजन्त : । कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमद्वारगृहे ॥

मनोरमा । स्त्री० मनोज्ञायाम् । का न्तायाम् । मञ्जुलायाम् । मनोहरायाम् । सुंदर्याम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् । लोकेश्वरात्मजायाम् ॥ पङ्क्तिश्छन्द : १० प्रभेदे । यथानरजगैर्भवेन्मनोरमा । यथा । तरणिजातटे विहारिणी० व्रजविलासिनीविलासत : । मुररिस्तनु : पुनातुव : ० सुकृतशालिनांमनोरमा ॥

मनोवती स्त्री० ब्रह्मण : पुर्याम् ॥ यथा । चतुर्दशसहस्राणियोजनानां स्वयम्भुव : । मध्ये मनोवतीनामपुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकाराकृणानुत्तैर्यन्मार्गान्महः श्रिया । सावित्र्या : स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामातिवर्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयश्चमहौजस : । महायोगेश्वरंसिद्धैर्यमाद्यैर्भूतवैधसम् ॥ मध्ये ० इन्द्राद्यष्टदिक्पाना ममरावत्याद्यष्टपुरीणांमध्यइत्यर्थ : ॥ इतिमृगेन्द्रसंहिता ॥

मनोवित् । पु० लोकायतभेदे ॥ सहिभ्रान्त्यामनणवात्मेतिनिश्चिनोति । मनस : स्वातन्त्र्याच ० घटवदनात्मत्वात् ० करणत्वाच्चदीपवदात्मत्वायोगात् ॥

मनोहत : । त्रि० प्रतिहते । हृतमनोभङ्गे । मनोहतंयस्यस : ॥

मनोहर : । पुं० कुन्दवृक्षे ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥ मनोहरति हरतेरनुद्यमनेऽच् इत्यच् ॥

मनोहरा । स्त्री० जातीवृक्षे ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ मनोज्ञायाम् ॥ टाप् ॥

मनोहर्त्री । त्रि० मनोहरणकर्त्तरि ॥

मनोहारि । न० सुन्दरवाक्ये ॥ त्रि० मनोहरे ॥ प्रिये ॥

मनोह्वा । स्त्री० मन : शिलायाम् ॥ मन : शब्दे ह्वयते । ह्वेञ्शब्दे । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

मन्तव्य : । त्रि० ज्ञेये ॥ मननीये । भाव्ये । विभावनीये ॥ मन्तव्यश्चोपपत्तिभि : ॥

मन्तु : पुं० अपराधे ॥ मनुष्ये ॥ प्रजापतौ ॥ न० मन्त्रणायाम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । कमिमनिजनीत्यादिना० तु : ॥

मन्ता । पुं० मन्त्रिणि ॥ मन्यते मन । बहुलमन्यत्रापीति० तृच् ।

मन्त्र : । पुं० वेदविशेषे ब्राह्मणभिन्ने वेदभागे । याज्यापुरोनुवाक्यादौ । देवेभ्योयेनोहिश्यहविर्दीयतेतत्र ॥ स्वरतोवर्णतोवाहीनस्यमन्त्रस्यानिष्टफलजनकत्वमुक्तं शिक्षायांमहाभाष्ये च । मन्त्रोहीन : स्वरतोवर्णतोवा मिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह । सवाग्वज्रोयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रु : स्वरतोपराधादितिशिक्षा । दुष्ट :

शब्दः स्वरतइतिभाष्यपाठः। दुष्टान्शब्दान् माप्रयुक्ष्महीत्यध्येयं व्याकरणमिति॥ अत्रकैयटः। स्वरेणस्वरतः। आद्यादित्वात्तसिः। मिथ्याप्रयुक्तइति। यदर्थप्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात् प्रतिपादयन्नाभिमतमर्थमाहेत्यर्थः। वाग्वज्रोहिंसकत्वात् यथेन्द्रशत्रुशब्दः स्वरदोषात् यजमानं हिंसितवानित्यर्थः। इन्द्रस्याभिचारोवृत्रेणारब्धः। तत्रेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वेतिमन्त्रऊहितः तत्रेन्द्रस्यशमयिताशातयिताबाभवेतिक्रियाशब्दोऽत्रशत्रुशब्दआश्रितोनतुरूढिशब्दः। तदाश्रयणे हिबहुव्रीहितत्पुरुषयोरर्थाभेदः। तत्रेन्द्रादिमत्त्वे सिद्धे सतिइन्द्रस्यशत्रुःशंवेत्यत्रार्थेप्रतिपाद्येऽन्तोदात्ते प्रयोक्तव्ये आद्युदात्तस्त्वृत्विजाप्रयुक्तइत्यर्थान्तराभिधानादिन्द्रएव। वृत्रस्यशातयितासम्पन्नः। इन्द्रशत्रुत्वस्यविधेयत्वात्सम्बोधनविभक्तेरनुवाद्यविषयत्वादिहाभावः। यथाराजाभवयुध्यस्वेति। ऊह्यमानस्यचामन्त्रत्वात्यज्ञकर्मणीतिजपादिपर्युदासेमन्त्राणामेकश्रुतिर्विधीयमानानेहभवतीति॥ ॥ मन्त्रान्तेकर्मसन्निपातइतिन्यायः॥ प्रयोगसमवेतार्थस्मारकेवेदभागे॥ मन्त्राणांतादृशार्थस्मारकत्वेनैवार्थवत्त्वम्। नतुतदुच्चारणमदृष्टार्थं सम्भवति। दृष्टफलकत्वे। अदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वात्। नचदृष्टार्थस्मरणस्यप्रकारान्तरेणापि सम्भवान्मन्त्राम्नानंव्यर्थमितिवाच्यम्। मन्त्रैरेवस्मर्त्तव्यमितिनियमविध्याश्रयणात्॥ देवादीनांसाधने। मायाबीजादौ॥ गुह्यवादे। रहसिकर्त्तव्याऽवधारणे। मन्त्रणायाम्॥ तस्यच। पञ्चाङ्गानिभवन्ति। तानिच। कर्मणामारम्भोपायः। पुरुषद्रव्यसम्पत्। देशकालविभागः। विनिपातप्रतीकारः। कार्यसिद्धिरिति॥ मन्त्रमूलंयतोराज्यमतोमन्त्रंसुरक्षितं। कुर्याद्यथातन्नविदुः कर्मणामाफलोदयम्॥ गिरिपृष्ठंसमारुह्यप्रासादंवारहोगतः। अरण्ये निःशलाकेवा मंत्रयेदविभावितः॥ षट्कर्णोभिद्यतेमन्त्रश्चतुष्कर्णः स्वधार्यते। द्विकर्णस्यतुमन्त्रस्यब्रह्माप्यन्तंनबुध्यते॥ मन्त्रे। मन्त्रणंवा। मत्रिगुप्तभाषणे। घञ्॥ पञ्चमराशौ।

मन्त्रकृत्। पुं। मन्त्रिणि। मन्त्रव्याकारके॥ मन्त्रानकृतवान्। सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञ्इतिक्विप्॥ मन्त्रद्रष्टरि॥ दौत्यकृति॥ मन्त्राणांद्रष्टरि। प्रयोक्तरि-

च ॥

मन्त्रगण्डकः । पुं॰ विद्यायाम् ॥

मन्त्रगूढः । पुं॰ चरे ॥ मन्त्रो गूढो यस्मिन् ।

मन्त्रगृहम् । न॰ मन्त्रागारे ।

मन्त्रजा । स्त्री॰ मन्त्रशक्तौ ॥

मन्त्रजिह्वः । पुं॰ वह्नौ ॥

मन्त्रज्ञः । पुं॰ चरे ॥ त्रि॰ । मन्त्रविदि ॥

मन्त्रज्वालः । पुं॰ अग्नौ ॥

मन्त्रणम् । न॰ मन्त्रे ॥ मवि॰ । भावे ल्युट् ॥ मन्त्रणायाम् ॥

मन्त्रणा । स्त्री॰ मन्त्रे ॥ रहसिकर्त्तव्यावधारणे ॥ तत्रवर्णनीयानि यथा । मन्त्रे पञ्चाङ्गताशक्तिषाड्गुण्योपायसिद्धयः । उदयाश्चिन्तनीयाश्चैर्यौन्नत्यादिसूक्तयः ॥

मन्त्रणागारम् । न॰ मन्त्रगृहे ॥

मन्त्रदः । त्रि॰ मन्त्रदातरि ॥

मन्त्रदाता । त्रि॰ मन्त्रप्रदानकर्त्तरि । श्रीगुरौ ॥ अदीक्षितस्यमूर्खस्यनिष्कृतिर्नास्तिनिश्चितम् । सर्वकर्मस्वनर्हश्चनरकेतस्यशीः स्थितिः ॥ जन्मदातान्नदाताचामातान्येगुरवस्तथा । पारेकर्त्तुं न शक्यन्ते घोरेसंसारसागरे ॥ विद्यामन्त्रज्ञानदातानिपुणः पारकर्म्मणि । नगतः शिष्यमुद्धर्त्तुं नीश्वरः श्वरेऽपरः ॥

मन्त्रदीधितिः । पुं॰ अग्नौ ॥

मन्त्रनिर्णयः । पुं॰ मन्त्रनिश्चये ॥ यथा । मन्त्रमूलंयतोराज्यंततो मन्त्रंसुरक्षितम् । कुर्याद्यथात-न्नविदुः कर्मणामाफलोदयात् ॥ धर्मानर्थौप्रियद्वेषौभौसंशयस्पृशौ व्यते । समंचद्वृतिविद्धय : श्रेषा स्खलुविभ्रमाः ॥ एकमेवविषंहन्तिशस्त्रेणैकश्चवध्यते । सराष्ट्रसम्प्रदंहन्तिराजानंमंत्रविप्लवः ॥ करिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् । धर्मार्थकामकार्याणि कृतेमंत्रेन भिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादं वारहोगतः ॥ स्वपथेनिःशलाकेवातत्रमंत्रोविधीयते ॥ तत्रसाम प्रयोक्तव्यं कार्येषुगुणवत्स्वपि । दानंलुब्धेपिभेदश्चशङ्कितेष्वपिनिश्चयः ॥ जडमूकांधवधिरांस्तिर्यग्योनीन्वयोधिकान् । स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यङ्गान्मंत्रकालेनिषेधयेत् ॥ इतिसम्यक्कृतः प्रोक्ताराजनीतिरियंमया । यत्त्रिवर्गाविरुद्धं स्याद्राजनीतिस्तदुच्यते ॥ इति युक्तिकल्पतरौनीतियुक्तिः ॥

मंत्रपूतः । त्रि॰ मंत्रेणपवित्रीकृते ॥

मंत्रपूतात्मा । पुं॰ गरुडे ॥ त्रि॰ मंत्रेणपवित्रात्मनि ॥

मंत्रवित् । पुं॰ चरे ॥ मंत्र-

वेत्ति । विद्० । क्विप् ॥ त्रि० मंत्रज्ञातरि ॥

मंत्रवेश्म । न० मंत्रगृहे । चिन्तोद्भवस्थिते ॥

मंत्रशक्तिः । स्त्री० राज्ञांशक्तिविशेषे । ज्ञानबले ॥ सन्ध्यादिषण्णांयथावत्स्थापनंज्ञानबलंमंत्रशक्तिः । पञ्चाङ्गमंत्रोमंत्रशक्तिरित्यन्ये ॥

मंत्रस्पृक् । त्रि० मंत्रकरणकस्पर्शकर्त्तरि ॥

मंत्रितः । त्रि० मंत्रेणसंस्कृते । अभिमंत्रिते ॥

मन्त्री । त्रि० उपदेष्टरि । साधके ॥ पुं० मन्त्रजातकर्त्तव्यनिश्चयकर्त्तरि । धीसचिवे । अमात्ये ॥ कार्यसहायाः सचिवाबुद्धिसहायाश्चमन्त्रिणः प्रोक्ताइतिभेदः । तल्लक्षणंयथा । मन्त्रीभक्तः शुचिः शूरोऽनुरक्तोबुद्धिमान्क्षमी । आन्वीक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदीसुदेशजः ॥ विद्यादिगुणसम्पन्ना विप्राः कार्याश्चमन्त्रिणः । यथोक्तंकालिकापुराणे । मन्त्रिणस्तुनृपः कुर्य्याद्विप्रान्विद्याविशारदान् । विशुद्धांश्चकुलीनांश्चधर्मार्थकुशलानृजून् ॥ मन्त्रयेत्तैः समंकालेनात्यर्थंबहुभिश्चरेत् एकैकेनैवकर्त्तव्यंमन्त्रस्तुविनिश्चयम् ॥ व्यस्तैश्चैवसमस्तैश्चवान्यस्यव्यपदेशतः

। स्वयंद्रष्टंमन्त्रगृहंस्थूलस्थारुह्यमन्त्रयेत् ॥ अरण्येनिःशलाकेवानयामिन्यांकदाचन । शिशून्शाखामृगान्पण्डान्शुकान्वैसारिकांस्तथा ॥ वर्जयेत्मन्त्रगेहेषुमनुष्यानुद्धतांस्तथा । दूषणंमन्त्रभेदेषुनृपाणांयच्चजायते ॥ नतत्सम्यक्समाधातुंदक्षैर्नृपशतैरपीति ॥ अपिचमत्स्यपुराणे । बहुभिर्मंत्रयेत्कामंराजामंत्रंपृथक्पृथक् । मंत्रिणामपिनोकुर्यात्मंत्रीमंत्रप्रकाशनम् ॥ नक्वचित्कस्यविश्वासोभवतीहसदानृणाम् । निश्चयश्चसदामंत्रे कार्यएकेनसूरिणा । भवेद्वानिश्चयावाप्तिः परबुद्ध्यनुजीवनात् । एकस्यैवमहीभर्त्तुर्भूयः कार्योविनिश्चयः ॥ इति ॥ मंत्रागुप्तभाषणमस्यास्ति । अतइनिः ॥ यद्वा । अवश्यंमंत्रयते । मन्त्रिगुप्तभाषणे । आवश्यकेणिनिः ॥ यद्वादिणिन्यन्तोवा ॥

मन्थः । पुं० मन्थानदण्डे ॥ दिवाकरे ॥ सातवे । द्रवद्रव्यसंयुक्तेषुसक्तुषु । यथा । सक्तुभिः सर्पिषाभ्यक्तैः शीतवारिपरिप्लुतैः । नात्यच्छोनातिसान्द्रश्चमन्थइत्यभिधीयते ॥ पेयविशेषेयथा । जलेचतुष्पलेशीतेक्षुण्णंद्रव्यंपलंक्षिपेत् । मृत्पात्रेमन्थयेत्सम्यक्तस्माच्चद्विपलंपिबेत् ॥ क्षुण्णंचूर्णीकृतंसम्थयेत० मृद्नीयात् ॥

नेत्ररोगे ॥ नेत्रमले ॥ मारणे ॥ म थ्यतेऽनेन। मथिहिंसासंक्लेशनयो: । हलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥
मन्थजम् । न० नवनीते ॥
मन्थदण्ड: । पुं० मन्थाने । मन्थानदण्डे । रई० हि० भा० ॥
मन्थनम् । न० विलोडने ॥ कुन्थने ॥ पुं० मन्थानदण्डे ॥
मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥
मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे ॥ मथ्यतेऽस्याम् । मन्थविलोडने। करणेतिल्युट् ॥
मन्थर: । पुं० कोषे ॥ फले ॥ बाधे । मन्थाने ॥ सूचके मन्दगामिनि । योऽरि ॥ कोपे ॥ केशे ॥ न० कुसुम्भाम् ॥ त्रि० मन्दे ॥ पृथौ । वक्रे ॥ मन्दगामिनि । जडे ॥ सूचके ॥ नीचे ॥ मन्थतिपादौ । मथि० । बाहुलकादरन् ॥
मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥
मन्थरु: । पुं० कुठेरौ । चामरवाते ॥
मन्थशैल: । पुं० मन्दराचले ॥
मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥
मन्थान: । पुं० मन्थदण्डे । बैशाखे रई० हि० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न० गायत्रीच्छन्द: ६ प्रभेदे ॥ यथा । कर्णध्वजानन्दमाधायनित्यञ्च । बर्हीरसैर्यत्तु मन्थानमेतत्तु ॥ यथा । शीतांशुवक्त्रायपाथोजनेत्राय । वन्दस्वनन्दस्यभव्यायपुत्राय ॥ मन्थति । मथि० । बाहुलकादानच् ॥
मन्थानक: । पुं० तृणभेदे । रहिते । दृढमूले । तृणाङ्घ्रिपे ॥
मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे । गर्गर्याम् । कलस्याम् । मथानी० हि० भा० ॥
मन्द: । पुं० शनैश्चरे ॥ हस्तिजात्यन्तरे ॥ शीर्षपादे । यमे ॥ प्रलये ॥ त्रि० अतीक्ष्णे । अलसे । शीतके ॥ मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । भाग्यरहिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मद्रते ॥ खले ॥ अशुचिस्तत्वेनज्ञानाधिकारमप्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्रकान्तिगतिषु । पचाद्यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥
मन्दग: । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्रगे ॥
मन्दगति: । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्दगामिनि ॥
मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले । मन्थरे ॥ मन्दंगच्छति० तच्छील: । गमृल्० । सुप्यजातौणिनि:
मन्दजननी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । शनिमातरि । छायायाम् । तपत्याम् ॥
मन्दट: । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥
मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥
मन्दनम् । न० स्तोत्रे ॥ मन्दते । मदि । कृपृवृजिमन्दीत्यादिनाक्यु: ॥

मन्दप्रज्ञ : । वि० जडबुद्धौ ॥ मन्दाजडाप्रज्ञाधीर्यस्य स : ॥

मंदभाग्य : । वि० विघ्नाकुले ॥

मंदभू : । पुं० मन्दभूमौ ॥

मन्दर : । पुं० मन्थशैले ॥ मन्दारपादपे ॥ स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्दाव्यार्थिंप्राच्यांदिशिपूर्वे तवर्षे पञ्चाशत्सहस्रोच्छ्रायेविष्कम्भशैले ॥ तत्र योजनसहस्रोन्नतिमान्कदम्बपादपोस्ति । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोपि ॥

मन्दर : । न० वर्णवृत्तान्तरे ॥ छन्दसिभोयदि । मन्दरमत्रति ॥ शङ्करुशङ्कर । वैरिभयङ्कर ॥ वि० बहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरहरिषा : । पुं० जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥

मन्दसान : । पुं० अग्नौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि० । ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्य : किदित्यसानच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृत : ॥

मन्दा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दाकम् । न० स्तवने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री० वियद्गङ्गायाम् । स्वर्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्वर्गेसाचमन्दाकिनीस्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्थेनयोजनास्मृता ॥ क्षीरतुल्यजलाशुप्रवदत्युत्तुङ्गतरङ्गिणी । वैकुण्ठाद्ब्रह्मलोकस्ततत : स्वर्गं समागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । बुधमेवसंक्रान्तेतुमन्दाकिनीसानृपाणान्सुसौख्यंभवेत्तत्रमासे ॥ जगतीच्छन्द: १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनी । यथा । बलिदमनविधौवभौसङ्गता० पदजलरुहियस्यमंदाकिनीसुरनिहितसिताम्बुजस्रङ्निभाहरतुजगदघंसपीताम्बर : ॥ मंदमकति० तच्छीला । अककुटिलायांगतौ । सुप्यजातौणिनि : । ङीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिच्छंद : १७ प्रभेदे ॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापै : प्रियवितरणै : प्रीणितालिङ्गनाद्यैर्मंदाक्रान्तातदनुनियतंवश्यतामेतिबाला । एवंशिक्षावचनसुधयाराधिकाया : सखीनांप्रीत: पायात्स्मितसुवदनोदेवकीनंदनोन : ॥

मंदाचम् । न० लज्जायाम् ॥ मंदमचंबागाद्यत्र ॥

मंदाग्नि: । पुं० अर्कनिष्कासनाख्याग्निविशेषे ॥ कफहाराल्पजठरानले ॥ तस्यनिदानादियथा । मंदस्तीक्ष्णोथविषम : समश्चेतिचतुर्विध : । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जाठरोऽनल : ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्ण : पित्तसमुन्नतान् । करो

स्यन्निस्तथामंदीविकारान्कफसम्भवान् ।। समासमाग्नेरशितामात्रा सम्यग्विपच्यते। अल्पापिनैवमंदाग्ने विंशमाग्ने स्तुदेहिन : ॥ कदाचित्प च्यतेसम्यक् कदाचिन्ननपच्यते ॥ इति ॥ तस्यौषधंयथा। चित्रकस्याष्टभागानिशूरणस्यचषोडश। शुण्ठ्यास्तथारिभागानिमरिचानांद्वयंतथा ॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलंविडङ्गानांचतुष्टयम् । अष्टौमूषलिभागाश्चत्रिफलायाश्चतुष्टयम् ॥ द्विगुणेनगुडे नैषांमोदकान्निष्कारयेत् । तन्नसयमजीर्णं प्लिपाण्डुरोगस्तकामलाम् ॥ अतिशोषितमन्दाग्निप्लीहाद्यन्निवारयेत् ॥ इ० ॥

मन्दायु : । त्रि० अल्पायुषि ॥

मन्दार : । पुं० सुरद्रुमविशेषे । पारिभद्रे । निम्बतरौ । बकायन० इ० भा० ॥ अर्कपर्णे । आक० इ० भा० ॥ मन्दते० मोदयति । मदिस्तुत्यादौ । अङ्गिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ मन्दाआरायस्य ॥ यद्वा ॥ मन्दाआराधाराअस्यसरलत्वात् ॥ मन्दमृच्छतिवाऋगतौ ॥ कर्मण्यण् ॥ मन्दानियर्त्ति । अच् । मन्द्यर्यतेवा । घञ् ॥ तीर्थविशेषे ॥

मन्दारु : । पुं० पारिजाते ॥ मन्दते। मदि० । वाहुलकादारु : ॥

मन्दिकुकुर : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

मन्दिर : । पुं० मकरावासे । समुद्रे ॥ जानुपश्चाद्भागे ॥ न० नगरे ॥ अगारे । निशान्ते । वस्त्ये । सदने ॥ देवतागृहे ॥ मन्दते० मन्द्यते० सुप्यतेऽत्रवा । मदि० । इषिमदिमुदीतिकिरच् ॥

मन्दिरपशु : । पुं० बिडाले ॥

मन्दिरा । स्त्री० मन्दिरे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दुरा । स्त्री० वाजिशालायाम् ॥ शयनीयार्थवस्तुनि । मादरी० इ० भा० ॥ मंदतेऽत्र । मदिस्तुत्यादौ । मन्दिवाशिमथि चतिचङ्क्यङ्किभ्यउरच् ॥

मंदेह : । पुं० राक्षसविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ यथा । सन्ध्याकालेतुसम्प्राप्तेरौद्रे परमदारुणे । मंदेहाराक्षसाघोरा : सूर्यमिच्छन्तिखादितुम् ॥ प्रजापतिकृत : शापस्तेषांमैत्रेयरक्षसाम् ॥ अक्षयत्वंशरीराणांमरणञ्चदिनेदिने ॥ तत : सूर्यस्यतैर्युद्धंभवत्यत्यन्तदारुणम् । ततोद्विजोत्तमास्तोयंप्रक्षिपन्तिमहामुने । ओङ्कारब्रह्मसंयुक्तं गायत्र्याभिमन्त्रितम् । तेनदह्यन्तितेपापावज्रीभूतेनवारिणा इत्यादि- विष्णुपुराणे द्रष्टव्यम् ॥

मंदोदरी । स्त्री० रावणस्यपत्न्याम् । मयासुरस्यपुत्र्याम् ॥

मंदोदरीश : । पुं० रावणे ॥ मंदो

दर्या : ईश : ॥

मन्दोदरीसुत : । पुं० इन्द्राजति ।

मन्दोष्णम् । न० ईषदुष्णे ॥ मन्दश्च तदुष्णश्च ॥ त्रि० तद्वति ॥

मन्द्र : । पुं० गम्भीरध्वनौ ॥ मेघादिशब्दे ॥ मन्दते । मदि० । स्फायितञ्चीतिरक् । वाद्यविशेषे । मृदङ्गके ॥ त्रि०गम्भीरध्वनिवति ॥

मन्मथ : । पुं० कामदेवे । कुसुमायुधे ॥ कपित्थे ॥ मननंमत्०चेतना । मन० । सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनांक्वावितिनलोप : । ह्रस्वस्येतितुक् । मथतीतिमथ : । मथि० । अच् । मतोज्ञानस्यमथ: मन्मथ : ॥ मनोमथ्नातिवा । पृषोदरादि: । मिथुनलग्ने ॥ वत्सरविशेषे । २९॥ सरोगंचतथादेविदाहज्वरसमन्वितम् । अभिभूतंजगत्सर्वंमन्मथेसुरपूजिते ॥

मन्मथानन्द : । पुं० महाराजचूते ॥

मन्मथालय : । पुं० आम्रे ॥

मन्मन : । पुं० गद्गदध्वनौ ॥ न०दम्पत्यो : शनैर्भाषणे । सुरतेकर्णमूलेषुयच्चदेशीयभाषया । दम्पत्योर्जल्पितंमन्दंमन्मनंतंविदुर्बुधा : ॥

मन्मनस्क : । त्रि० मन्मनसि ॥ मय्येवमन: सङ्कल्पात्मकंयस्य ॥

मन्मय : । त्रि० मदेकचित्ते ॥ मांपरमात्मानंतत्पदार्थंत्वंपदार्थाभेदेनसाक्षात्करणशीले ॥

मन्या । स्त्री० ग्रीवाया : पश्चाद्भागे०-स्थितायांशिरायाम् ॥ गलपार्श्वशिरायाम् ॥ मन्यतेऽनया । सञ्ज्ञायांसमजेतिक्यप् ॥

मन्याका । स्त्री० मन्यायाम् ॥

मन्यु : । पुं० क्रुधि ॥ दैन्ये ॥ शोके ॥ यज्ञे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । यजिमनिशुम्भिदसिजनिभ्योयुच् ॥ मृगव्यादिर्वा ॥

मन्ये । अ० वितर्के ॥

मन्वन्तरम् । न० दिव्यानांयुगानामेकसप्ततौ । किञ्चिदधिकैकसप्ततियुगात्मकेमनो : कालविशेषे ॥ एवंचतुर्युगाख्यानांसाधिकाह्येकसप्तति : । कृतत्रेतादियुक्तानांमनोरन्तरमुच्यते ॥ मनव : स्वायम्भुवादयस्तेषामन्तरमवकाश : स्थितिरितियावत् ॥ एकसप्ततिरित्यमरोक्ति : । अत्रयद्यपिगणनया०अष्टयुगेनाधिकामङ्ख्यासम्पद्यते० । यत : ० दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम् । मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागाश्चतुर्दश ॥ तत्किञ्चिदधिकादिव्ययुगानामेकसप्ततिरिति०नामविधानेसर्वज्ञनारायणेमोक्तत्वात् । तथापि०अल्पत्वादिहतथानोक्तमितिबोध्यम् । मन्वन्तरस्यसङ्ख्यातवर्षाणियथा । त्रिंश-

त्कोऽयस्तुवर्षाणांमानुषं यद्विजोत्त-
मा : । सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुता
न्यधिकानितु ॥ विंशतिस्तुसहस्रा-
णिकालोय : साधिकांविना । मन्व
न्तरस्यसङ्ख्येषालिङ्गेऽस्मिन् क-
थिताद्विजा : ॥ यथाङ्का : ॥
३०६७२०००० । एवंचतुर्दशमन्व
रैर्ब्रह्मदिनंभवति ॥ ब्रह्मणोदिन
मध्येचतुर्दशमन्वन्तराणिभवन्ति-
। एकोमनुर्यावदधिकारीभवतिस
कालोमन्वन्तरसंज्ञकोभवति । तत्र
मनूनांनामानि यथा । स्वायम्भुवो
मनु : पूर्वंततः स्वारोचिषोमनु :
। उत्तमस्तामसश्चैवरैवतश्चाक्षुषस्त
था ॥ षडेते मनवोऽतीताअथ
वैवस्वतोमनु : । सावर्णा : पञ्चरौ
च्यश्चभौत्यश्चागामिनस्त्वमी ॥ पुरा
णलक्षणे ॥ मन्वन्तरंमनुर्देवामनु
पुत्रा : सुरेश्वर : । ऋषयोऽंशाव
तारश्चहरे : षड्विधमुच्यते ॥

मन्वादि: । स्त्री० मासविशेषयुतिथि
विशेषे ॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी०
कार्त्तिकेद्वादशीसिता । तृतीया
चैत्रमासस्य० तथाभाद्रपदस्यच ॥
श्रावणस्याष्टमीकृष्णा पौषस्यैकाद
शीतथा । आषाढस्यापिदशमी मा
घमासस्यसप्तमी ॥ कार्त्तिकीफा
ल्गुनीचैत्री ज्यैष्ठीपञ्चदशीसिता ।
माघमासेकुहूश्चैवकार्त्तिकीचतथै

वच ॥ एतामन्वादय : प्रोक्तादत्त
स्याक्षयकारिका : ॥

मपष्ट : । पुं०)

मपष्टक : । पुं०) वनमुद्गे ॥

मपुष्टक : । पुं०)

मम । अ० षष्ठ्यन्तकप्रतिरूपकमव्यय
म् । ममेत्यभिमाने ॥

ममता । स्त्री० मदीयत्वाभिमाने ॥
भावेतल् ॥ ममत्वे ॥

ममतायुक्त : । त्रि० कृपणे ॥

ममत्वम् । न० ममतायाम् ॥ भावे
त्व : ॥

ममापताल : । पुं० विषये ॥ मव्य
ति । मव्यबन्धने । मव्यतेर्यलोपो
मश्चापतुट्चालङ्घतिमव्यतेरालप्र
त्ययस्तस्यापतुट्०आगमोधातोर्यलो
पोमकारश्चान्त्यस्य ॥

मय : । पुं० दैत्यानांशिल्पिनि । मा
याविनांशिल्पिनाञ्चाचार्ये ॥ वेसरे
। अश्वतरे ॥ उष्ट्रे । करभे ॥
मीनाति० मयतेवा । मीङ्हिंसा
याम्० मयगतौवा । पचाद्यच् ॥

मयट : । पुं० तृणहर्म्ये । तृणयुक्त
हर्म्ये ॥

मया । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

मयु : । पुं० किन्नरे ॥ मृगे ॥ मिनो
ति । डुमिञ्प्रक्षेपणे । भृमृशीतृ
चरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ :
इत्युः । मीनातीत्यात्वन्तुबाहुल
कान्न ॥

मयुराज : । पुं॰ कुवेरे ॥ मयूनांराजा टच् ॥

मयुष्टक : । पुं॰ वनमुद्गे । मकुष्टके । मोठ॰इ॰भा॰ ॥ तिष्ठति । ष्ठा॰ । क्वुन् । मयुष्ठास्तिष्ठकश्च । पूर्वपदादितिषत्वम् ।

मयूख : । पुं॰ किरणे । मोख॰इ॰- भा॰ ॥ ज्वालायाम् ॥ शोभायाम् ॥ दीप्तौ ॥ मिमीते । माङ्माने । माङ्ऊखोमयश्च ऊखप्रत्ययोमया देशश्च ॥

मयूर : पुं । वर्हिणे । नीलकण्ठे । शिखावले । केकिनि । मोर॰इ॰- भा॰ ॥ अस्यमांसगुणा : । यथा । मयूर : श्रोत्रनेत्राग्निमेधावर्णस्वरायु षाम् । हितोवल्योगुरुश्चोष्णोवातघ्न: शुक्रमांसद : ॥ हेमन्तकालेशिशिरे- वसन्तेसेव्यं हिमायूरमुशन्तिमांसम् । उष्णोहिवर्हिर्विषभोजनेनवर्षाशर- द्ग्रीष्ममुखे त्वपथ्य : ॥ एतन्मांसमे- रण्डतैलभृष्टं विषतुल्यम् ॥ वर्हिचू डाख्यौषधौ । खराश्वायाम् । का- रव्याम् ॥ अपामार्गे ॥ मिनातिरो गम् । मीञ् हिंसायाम् । मिनाते- रुरन् ॥ यद्वा । मयते । मयगतौ । खर्जादित्वादूर : ॥ मह्यांरौतिवा । अन्येभ्योपीतिड : । पृषोदरादि : ॥

मयूरक : । पुं॰ अपामार्गे ॥ मयूरे ॥ मयूरशिखायाम् ॥ न॰तुत्थाञ्जने ॥

मयूरप्रतिकृति : ॥ कन् । मयूरं- कायतिवासादृश्य तु । कै॰ । आ- तइतिक : ॥

मयूरग्रीवकम् । न॰ तुत्थे ॥

मयूरग्रीवा । स्त्री॰ तुत्थे ॥

मयूरचटक : । पुं॰ गृहकुक्कुटे ॥

मयूरचूडम् । न॰ स्थौणेयके ॥

मयूरचूडा । स्त्री॰ मयूरशिखायाम् ॥

मयूरजङ्घ : । पुं॰ श्योनाके ॥

मयूरतुत्थम् । न॰ तुत्थे ॥

मयूरपदकम् । न॰ स्तनादौनखाघाते ॥

मयूरविदला । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरशिखा । स्त्री॰ वर्हिचूडायाम् । शिखिन्याम् । शिखावलाख्यमपि ॥ मयूराख्याशिखाप्रोक्तासरसङ्ग्रिमे रुच्छ्दा । नीलकण्ठशिखालघ्वीपि त्तश्लेष्मातिसारजित् ॥

मयूरका । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरी । स्त्री॰ मयूरस्त्रीजातौ । मोर- नी॰इतिभाषा ॥

मरक : । पुं॰ मार्याम् । मारके । मारी॰इतिभाषाप्रसिद्धे मरणे ॥ तत्प्रकारस्तुादिर्यथा । यावन्मार्तण्ड सूनुर्विधनुषिभवेमन्मथे वाक्ति- वार्यांतावद्दुर्भिक्षपीडाभवतिचम रकंसंशयंयांतिलोका : । हाहाका रातथोर्वीमनुजभयकरीर्पक्षदरावैश्च भीमे : शून्यग्रामाभवेयुर्नरपतिर- हिताभूरिकङ्कालमाला ॥ वक्रेकरो

तिरविजोधरणीसुतोवामूलर्चंहस्त-
मघरेवतिमैत्रभेषु । छत्रोपभङ्गप
तनानिचसैनिकानांसर्वत्रलोकम
रणंजलधौतदेश : ॥ (०*०)
मांसास्थीनिसमादायश्मशानाद्गृह
वायसा : । श्वाशृगालोथवामध्ये
पुरस्यप्रविशन्तिचेत् ॥ विकिर
न्तिगृहादौचश्मशानंसामहीभवेत्
। चोरैणहन्यतेलोक : परचक्रस
मागम : ॥ सङ्ग्रामश्चमहाघोरो
दुर्भिक्षंमरकंतथा । भद्भुतानि
प्रसूयन्ते तस्यदेशस्यविद्रव : ॥ दे
वीमाहात्म्यपाठेनभैरवस्यस्तवेनच
। अत्रशान्तिर्भवेन्नूनंतुलस्याविष्णु
पूजनात् ॥

मरकतम् । न० हरिद्वर्णमणिवि-
शेषे गारुत्मते । अश्मगर्भे-
। हरिन्मणौ । पन्ना० इ० सा
धारणलोकभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्य
लक्षणंयथा ॥ स्वच्छस्वसच्छायंस्नि
ग्धंगात्रस्वमार्दवसमेतम् । अव्य
ङ्गंबहुरङ्गंशृंगारीमरकतंशुभंविभृ
यात् ॥ कुलक्षणंयथा । शर्करि
लकलिलरूक्षंमलिनंलघुहीनकान्ति
कल्माषम् । त्रासयुतंविकृताङ्गं
मरकतममरोपिनोपभुञ्जीत ॥ प
रीक्षादिकन्त्वन्यत्रद्रष्टव्यम् ॥ म
रकंतरन्त्यनेन । तॄ० । अ-
न्येष्वपीतिड : ॥

मरकतपत्त्रिका । स्त्री०)

मरकतपत्त्री । स्त्री० पाच्याम् ॥

मरतम् । न० मरकतमणौ ॥

मरणम् । न० वत्सनाभविषे ॥ प-
ञ्चतायाम् । कालधर्मे । दृष्टा
न्ते । निधने । मृत्यौ ॥ मर
णंचेच्छयाकामंदु : खितोपिनवां
छति । रोगग्रस्तोपिदीनोपिन-
मुमूर्षतिकश्चनेतिभागवतम् ॥ अ-
पिच । मरणन्त्वृषिभि : प्रोक्तंसङ्ग
रेमङ्गलास्पदम् । यत्तत्समान
बलयोर्योधयोर्युध्यतो : किलेति ॥
अनुष्ठानासमर्थस्यवानप्रस्थस्यजीर्य
त : । भृग्वग्निजलसम्पातैर्मरण
न्तुविधीयते ॥ न्यायमतेन० वि
जातीयात्ममन : संयोगध्वंसे ॥
उपात्तानांपूर्वासांनिकायविशिष्टा-
नांदेहेन्द्रियमनोबुद्ध्यहङ्कारबुद्धिवेद
नानांपरित्यागे ॥ नत्वात्मनोपि
नाश : तस्यकूटत्वात् ॥ मरणं-
प्राणविच्छेदोनतुनाश : सतोम
त : । मृङ्प्राणत्यागइत्युक्तंस्व
यंनष्ट : कथंत्यजेत् ॥ मृङोल्युट्
॥ लग्नाष्टमभवने ।

मरत : । पुं० मरणे । म्रियते।
मृङ्प्राणत्यागे । भृमृदृशियजिप
र्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ॥

मरन्द : । पुं०)

मरन्दक : पुं०) मकरन्दे ॥

मरहट्टा । पुं॰ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । आदौकुरुषट्कलअन्तुष्कलप स्वानन्दमितोपि॰दशवसुकादश भवतित्रशमधिकशुश्रामवलोपि । विंशतिनवसङ्ख्यंभणितसुमुख्यंनन्दितगुणगणकोटिमरहट्टावृत्तंकिलजयकृत्तंकृतरिपुविनतकरोटि ॥ यथा । अभिमतधनदातासिद्धिविधाताजगदन्तरगतशील॰दुरितद्रुमदाहीविश्वविगाहीकल्पचयकृतलील॰भुवनत्रयवंदितहरशिरसिस्थिरवास॰दहहुतत्रहपापंदेहिदुरापंवमुहततिमिरविलास ॥

मराकाली । स्त्री॰ वृश्चिकाल्याम् ॥

मराल : । पुं॰ राजहंसे ॥ कारण्डवे ॥ कज्जले ॥ वारिवाहे ॥ तुरङ्गमे ॥ दाडिमीविपिने ॥ त्रि॰ खले ॥ त्रि॰ मसृणे ॥

मरालक : । पुं॰ कलहंसे ॥

मरिचम् । न॰ कोलके । कृष्णे । ऊषणे । धर्म्मपत्तने । कालीमिरच॰ इतिभाषा॰ ॥ मरिचंकटुकं तीक्ष्णंदीपनंकफवातजित् । उष्णं पित्तहरंरूक्षंश्वासशूलकृमीन्हरेत् ॥ तदार्द्रंमधुरंपाकेनात्युष्णंकटुकंगुरु । किञ्चित्तीक्ष्णगुणंश्लेष्मप्रसेकिस्यादपित्तलम् ॥ म्रियतेविषमनेन । मृङ्प्राणत्यागे । वाहुलकादिच : ॥ कक्कोले । पुं॰ मरुवकवृक्षे ॥

मरिचपत्रक : । पुं॰ अजकर्णे । मात्सरो : प्रभेदे ॥

मरिमा । पुं॰ मृत्यौ ॥ म्रियते । मृङ्॰ । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् ॥

मरिष्यमाण : । त्रि॰ आसन्नमरणे ॥

मरीचम् । न॰ वेल्लजे । मरिचे । कृष्णमरिच॰ इ॰ भा॰ ॥ म्रियतेविषमनेन । मृङ्॰ । वाहुलकादीच: ॥

मरीचि : । पुं॰ ब्रह्मणोज्येष्ठमानसपुत्रे॰ मुनिविशेषे ॥ प्रजापतौ ॥ मरुतांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ पुं॰ स्त्री॰ चन्द्रसूर्ययो : किरणे । गभस्तौ ॥ षट्त्रसरेणुपरिमाणे॰ इति वैद्या : । म्रियतेतमोऽस्मिन् । मृकणिभ्यामीचि : ॥ त्रि॰ कृपणे ॥

मरीचिका । स्त्री॰ मृगतृष्णायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशसिकतादावर्ककरा: प्रतिफलिता : दूरस्थानांजलत्वेनाभांति॰ तद्वाच्चिकामृगतृष्णिकेति॰ टीकाकार : ॥ मरीचिरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

मरीचिप : । पुं॰ तपोविशेषाल्लब्धेतिसंज्ञे तापसान्तरे ॥ चन्द्रिकापायिनि ॥

मरु : । पुं॰ गिरौ । पर्वते ॥ धन्वनि । दशेरके । निरुदकदेशे । मारवाड॰ इ॰ भाषा ॥ गुर्जरात्पूर्वभागेतुद्वारिकातोहिदक्षिणे । म

रुदेशेमहेशानिउष्ट्रात्यक्तिपरायणा: ।। म्रियन्तेप्राणिनोऽत्र । मृङ्० । भृमृशीत्यु : ॥ मरुश्चकत्वचे ॥ सूर्यवंशीयभाविनृपविशेषे ॥

मरुक : । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥

मरुकान्तारम् । न० रामबाणेनशोषितेदेशविशेषे ॥ आफ्रिका० इ० इङ्ग्लभा० ॥

मरुज : । पुं० नखीनामगन्धद्रव्ये । व्याघ्रनखाख्ये ॥ त्रि० मरुदेशजाते ॥

मरुजा । स्त्री० मृगेर्वारौ ॥

मरुटा । स्त्री०)

मरुण्डा । स्त्री०)उच्चललाटायामस्त्रियाम् ॥

मरुत् । पुं० समीरे । वायौ ॥ म्रियंतेऽनेन० इति न० विनाबा । मृङ्० । मृग्रोरुति : ॥ देवे । सुरे ॥ सप्तसप्तकेगणे ॥ मरुवके । न० ग्रन्थिपर्णे ॥ स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुदग्निप्रदोऽहृद्यस्तिक्तोष्णा : पित्तलोलघु : । वृश्चिकादिविषश्वासवातकुष्ठकृमिप्रणुत् ॥

मरुत : । पुं० वायौ ॥ अव्युत्पन्नोयम् । मरुत : स्पर्शन : प्राणइतिविक्रमादित्यादिकोषात् । कोयंवातिसदाक्षिणात्यमरुतइतिकविराज : ॥ घण्टापाटलिवृक्षे ॥

मरुत्कर : । पुं० राजमाषे ॥

मरुत्त : । त्रि० वायुविशिष्टे । मरुत: सन्त्यत्र । तप्पर्वमरुद्भ्यामितितप् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

मरुत्तक : । पुं० मरुवके ॥

मरुत्पथ : । पुं० आकाशे ॥

मरुत्पुत्र : । पुं० हनुमति ॥ भीमसेने ॥ मरुत : वायो : पुत्र : ॥

मरुत्प्लव : । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥

मरुत्फलम् । न० घनोपले ॥

मरुत्वान् । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ मरुतोदेवता : सन्त्यस्य । मतुप् । झयइतिवत्वम् । तसौमत्वर्थइतिभत्वाज्जश्त्वाभाव : ॥

मरुत्वतीयम् । न० मरुत्वत्के हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पति-गृहमेधाच्छचेति० छ० : ॥

मरुत्वत्यम् । न० मरुत्वतीये० हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीत्यत्रस्थचकारात्० यत् ॥

मरुत्सख : । पुं० इन्द्रे ॥ अग्नौ ॥

मरुदान्दोल : । पुं० धविचे ॥

मरुदिष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

मरुद्गण : । पुं० आवहप्रवाहादिवायुसमूहे ॥

मरुद्द्रुमम् । न० वाततूले । ग्रीष्मवासे । बुढियाकोसूत० इ० भा० ॥

मरुद्भवा । स्त्री० ताम्रमूलाक्षुपे । खिराड इ० मौ० दे० भा० ॥

मरुद्रथः । पुं० अश्वे । देवरथे ॥

मरुद्रुमः । पुं० विट्खदिरे । अरिमेदे ॥

मरुद्वर्त्म । न० आकाशे ॥

मरुद्वाहः । पुं० धूमे ॥ अग्नौ ॥

मरुद्विपः । पुं० उष्ट्रे ॥

मरुन्माला स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुद्भिर्मल्यते । मलधारणे । घञ् ॥

मरुप्रियः । पुं० उष्ट्रे ॥ मरुर्देशविशेषः प्रियोऽस्य ॥

मरुभूः । स्त्री० दशेरकेमारवाड०-इ० प्र० ॥ निर्जलदेशे ॥

मरुभूरुहः । पुं० करीरवृक्षे ॥

मरुलः । पुं० कारण्डवपक्षिणि ॥

मरुला । स्त्री० केरलदेशप्रसिद्धायां नद्याम् ॥

मरुवः । पुं० मरुवके ॥

मरुवकः । पुं० समीरणे । प्रस्थपुष्पे । फणिज्झके मरुवा० इ० भा०-प्र०पुष्पे ॥ पिण्डीतके । श्वसने । करहाटके । मदनद्रुमे । मयनफल इ० भाषा ॥ मरुं वाति । वा० । क्वनृशिल्पिसंज्ञयोः ॥ व्याघ्रे ॥ राहौ ॥ खरपत्रे ।नागदौना० इ० गौ० दे० भा० प्र० क्षुपविशेषे ॥ त्रि० भयानके ॥

मरुसम्भवम् । न० चाणक्यमूलके ॥

मरुसम्भवा । स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् ॥ क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

मरुस्था । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

मरूकः । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥ मत्स्ये ॥ मारयति० म्रियतेवा । मृङ्० । मृकणिभ्यामूकोकणाविति ऊकः ॥

मरूद्भवा । स्त्री० कार्पास्याम् ॥ यवासे । क्षुद्रखदिरे ॥

मरोलिः । पुं० मकरे । असिदंष्ट्रके। मगर० इ० भा० प्र० यादसि ॥

मरोलिकः । पुं० मकरे ॥

मर्कः । पुं० देहे । शरीरे ॥ वानरे ॥ वायौ ॥ मर्कति० मर्कयतिवा । मर्कः सौत्रोधातुरितिवृत्तिः । मर्कशब्दे० चौरादिकइति० मित्रो स्यात्सूत्रे कैयटः । इगभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन्। नचैवं णिलोपस्यानित्वाभावात्० कुत्वंनस्यादिति वाच्यम्० पूर्वत्रासिद्धे तदभावात् ॥

मर्ककः । पुं० गलेगण्डखगे । हाडगिल० इ० गौ० दे० भा० ॥

मर्कटः । पुं० वानरे । लूतायाम् । ऊर्णनाभे ॥ सौकरणान्तरे ॥ गलेगण्डे । हाडगिल० इ० भा० प्र० खगे ॥ मर्कति । मर्कः सौत्रोधातुर्गतौ । शकादिभ्योऽटन् ॥ स्थावरविषभेदे ॥

मर्कटकः । पुं० शस्यप्रभेदे ॥ वानरे॥ लूतायाम् ॥ मत्स्यविशेषे॥ दैत्यवि

शेषे ॥ संज्ञायां कन् ॥
मर्कटतिन्दुकः । पुं॰ कुपीलौ ।
मर्कटपिप्पली । स्त्री॰ अपामार्गे ॥
मर्कटप्रियः । पुं॰ क्षीरवृक्षे ॥
मर्कटवासः । पुं॰ आशाबन्धे ॥ लूतातन्तौ । मकड़ीकाजाल॰ इ॰ भा॰ ॥
मर्कटशीर्षम् । न॰ हिङ्गुले ॥
मर्कटास्यम् । न॰ ताम्रे ॥ वानरमुखे ॥ पुं॰ म्लेच्छविशेषे ॥ त्रि॰ वानरमुखसदृशमुखविशिष्टे ॥
मर्कटी । स्त्री॰ करञ्जप्रभेदे । मकड़ाकरंजुवा॰ इ॰ भा॰ ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ मर्कटीवविविधचेष्टाहेतुत्वात् । अजमोदायाम् ॥ अपामार्गे ॥ वानर्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
मर्कटेन्दुः । पुं॰ काकतिन्दुके ॥
मर्क्करः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥
मर्क्करा । स्त्री॰ निष्फलायाम् ॥ दर्य्याम् ॥ सुरङ्गायाम् ॥ भाण्डे ॥
मर्ज्जूः । पुं॰ धावके । रजके ॥ पीठमर्द्दे । स्त्री॰ शुद्धौ । मार्ष्टि । मृजूशुद्धौ । मृजेर्गुणश्चरू ॥ मार्जनं वा ॥
मर्त्तः । पुं॰ मर्त्त्यलोके ॥ मानुषे ॥ म्रियन्तेऽत्र । मृङ्॰ । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधूर्विभ्यस्तन्निति तन् ।
मर्त्यः । पुं॰ मनुष्ये ॥ म्रियते । मृङ्॰ । हसिमृग्रिणिति तन् । ततः स्वार्थेयत् । प्राक्प्रबोधात्॰ सर्वेष्विमर्त्त्यः ॥ मध्यलोके ॥ म्रियन्तेऽत्रेतिमर्त्त्यः । हसिमृग्रिणिति॰ मृङ्धातोस्तन्॰ मर्त्तः । ततोनवसूरमर्त्तयविष्टेभ्यः स्वार्थेयत् ॥ मर्त्ते भवोवा । दिगादेराकृतिगणत्वाद्यत् ॥
मर्त्त्यमुखः । पुं॰ यक्षे ॥
मर्त्त्या । स्त्री॰ मानुषस्त्रियाम् ॥
मर्त्त्येन्द्रा । स्त्री॰ मातरि ॥ अम्बिदमन्याम् ॥ राजमातरि ॥
मर्द्दनम् । न॰ अङ्गसमर्द्दने। पादमर्द्दनादौ । संवाहने ॥ मृदक्षोदे । ल्युट् । कदने ॥ चूर्णने॰ । त्रि॰ मर्द्दयितरि ॥ मर्द्दयति । मृदक्षोदे॰ मृदमर्द्दनेवा। हेतुमणिजन्तात्कर्त्तरिल्युट्।बहुलमन्यत्रापीतियुक्त्या ॥
मर्द्दलः । पुं॰ वाद्यप्रभेदे ॥ मर्द्दलो मादल इति॰ नेपालेख्यातो॰ मृदङ्गसजातीयः ॥ मर्द्दमुपमर्द्दंलाति॰। ला॰ । आतङ्कतिकः ॥
मर्द्दितः । त्रि॰ चूर्णिते ॥ प्रथिते ॥
मर्द्दिता । त्रि॰ मर्द्दिनि ॥
मर्द्दी । त्रि॰ मर्द्दितरि ॥
मर्म्मकीलः । पुं॰ भर्त्तरि ॥
मर्म्मज्ञः । त्रि॰ मर्मविदि । तत्त्वज्ञे ॥
मर्म्म । न॰ स्वरूपे । तत्त्वे ॥ यथा ।

मृगयानविगीयते नृपैरपि धर्मागम-मर्म्मपारगैः। स्मरसुन्दरमांयद्-च्यजन्तबधर्मः सदयोदयोज्ज्वलाः॥ सन्धिस्थाने॥ जीवस्थाने॥ परञ्चे-यंगांचरन्तीनयाचर्मांतकस्यचित्। नसंवसेत्सूतकेचनकर्मवेमर्मणिस्पृ-शेत्॥ अदृषि ॥

मर्म्मरः। पुं॰ वस्त्रविशेषे॥ शुष्कप र्णध्वनौ॥ वस्त्रपर्णानांस्वनिते। मरमरमरडमरड॰ इतिचभाषा॥ मर्मरातिं। रा॰ कः॥ अनुकरण-शब्दोवा॥

मर्म्मरी। स्त्री॰ पीतदारुणि॥

मर्म्मरीकः। त्रि॰ दीनजने॥ म्रियते। मृङ्॰। पर्फरीकादिस्वाद्रीकन्॰धा तोर्द्वित्वंरुक्चाभ्यासस्य॥

मर्म्मवित्। पुं॰ मर्म्मज्ञे। कार्पटि-के॥

मर्म्मवेदी। पुं॰ मर्मविदि॥

मर्म्मस्पृक्। त्रि॰ मर्मपीडके। अरु-न्तुदे॥ मर्म्मस्पृशति। स्पृशउपता पे। स्पृशोऽनुदकइति॰ क्विन्॥

मर्म्माविन्दृ। त्रि॰ सन्धिस्थानवेधक र्त्तरि॥ मर्म्मज्ञे॥ मर्म्माणिविध्य ति। व्यधताडने। क्विप्। ग्रहिज्येति सम्प्रसारणम्। नहिवृतीतिदी-र्घः॥

मर्म्मिकः। त्रि॰ मर्मज्ञे।

मर्म्मुरः। पुं॰ तुषानले॥

मर्त्यः। पुं॰ मरणधर्म्मणि। मनु-ष्ये॥

मर्य्या। अ॰ सीमायाम्॥

मर्य्यादा। स्त्री॰ सीमनि। अवधौ। तेनविनेत्यर्थे॥ स्थितौ। धारणा-याम्। सत्पथस्थितौ॥ अनुलङ्घनी यायांव्यवस्थायाम्॥ स्थित्यनतिक्र मे॥ कुलभूमौ॥ मर्येतिसीमार्थेऽ-व्ययम्। तत्रदीयते। डुदाञ्॰। आतश्चोपसर्गइत्यङ्॥

मर्षः। पुं॰ क्षान्तौ॥ मर्षणम्। मृ-षतितिक्षायाम्॥ घञ्॥

मर्षणम्। न॰ अपराधेसत्यपिकोपा-नाविष्करणे। क्षमायाम्। मृष॰ भावेल्युट्॥

मर्षितः। त्रि॰ क्षान्तियुक्ते॥ मृषेः कर्त्तरिक्तः। भावेक्तः क्लीबम्॥

मर्षितवान्। त्रि॰ क्षान्ते॥ मृषेः कर्त्तरिक्तवतुः॥

मर्षी। त्रि॰ क्षमाशीले।

मलः। पुं॰ न॰ पापे। किल्बिषे॥ विशि। विष्ठायाम्। यथा। मला यत्तंबलंपुंसांशुक्रायत्तञ्चजीवनम्। तस्माद्यत्नेनतंरक्षेत्यक्ष्मिणोमलरे-तसीइति॥ किट्टे। मण्डूरादौ॥ खेदादौ॥ वसाशुक्रमसृङ्मज्जामू-त्रविट्कर्णविण्नखाः। श्लेष्माश्रुदू षिकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः॥ वातादिषु। यथा। शरीरदूषणाद्दो

षामलिनीकरणान्मला : । धारणाद्वातवर्त्म स्युर्वातपित्तकफास्त्रय: ॥ सर्वेषामेवरोगाणांनिदानंकुपिता-मला : । तत्प्रकोपस्यतुप्रोक्तं विविधाहितसेवनम् । हरेद्वसन्तेश्लेष्माणं पित्तं शरदिनिर्हरेत् वर्षासुशमयेद्वायुंप्राग्विकारसमुच्छ्रयात् ॥ अत्र-विशेषमाहमाधव : कफपित्तानिला : पूर्वमध्यान्तेषुव्यवस्थिता : । देहाहोरात्रिवयसांसन्धिष्वपिकफानिलाविति ॥ अस्यार्थ : । कफपित्तानिला : देहाहोरात्रिवयसांपूर्वमध्यान्तेषुयथासंख्यंव्यवस्थिता : । देहस्यपूर्वभागेशिरआरभ्यवक्षोन्ते-कफोव्यवस्थित : । मध्येचामाशय-मारभ्यनाभ्यन्तेपित्तंव्यवस्थितम् । अन्तेनाभ्यधोभागेवायुर्व्यवस्थित: । शिरोमूलत्त्वात्देहस्येवपूर्वादिकल्पना । अङ्गस्त्रिधाविभक्तस्यपूर्व-भागेकफोमध्येपित्तमन्तेवायु : । एवंरात्रेरपिवयसोपिपूर्वभागेबाल्यावस्थायांश्लेष्मामध्येतरुणावस्थायां-पित्तम्अन्तेवृद्धावस्थायांवायु : । सन्धिष्विति । देहाहोरात्रिवयसा-मित्यैव । तत्रदेहस्यपूर्वभागमध्य-भागयो : सन्धौकफोव्यवस्थित: मध्यभागान्त्यभागयो : सन्धौपक्वाशयाख्योवायु : एतच्चयथासङ्ख्यमित्यतोलभ्यते । अह : सन्धौराल्या-

साकमह : सन्धि : प्रात : संज्ञकस्तस्मिन्कफ : । अह्नासाकंरात्रे : सन्धि : सायंतस्मिन्वात : । वय: सन्धौबाल्यतारुण्ययो: सन्धौश्लेष्मा तारुण्यवृद्धत्वयो : सन्धौवायुरिति ॥ मृज्यतेऽसौ । मृजूशुद्धौ । मृजेष्टिलोपश्चेतिकल : ॥ मलयति । मल सत्कृतौ० अदन्त : । मलतेवा । मलधारणे । पचाद्यच् ॥ कर्पूरे ॥ त्रि० कृपणे । कदर्य्ये ॥

मलघ्न : । पुं० शाल्मलीकन्दे ॥ त्रि० मलनाशके ॥

मलघ्नी । स्त्री० नागदमन्याम् ॥

मलजम् । न० पूये ॥ त्रि० मलोद्भवे ॥

मलदूषित : । त्रि० मलिने ॥ मलेनदूषित : । कर्तृकरणेइतिसमास: ॥

मलद्रावी । पुं० जयपाले ॥

मलधी: । पुं० कामिनि ॥

मलन : । पुं० पटवासे । अंशुकालये ॥ न० मर्द्दने । पीडना० मलना० स्त्री० भा० ॥

मलपू : । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलपूस्तम्भकृत्तिक्ता:शीतलातुवराजयेत् । कफपित्तव्रणश्वित्रकुष्ठपाण्डुर्शकामला : ॥ मलात्पापात् । पुनाति । पूञ्पवने । क्विप् ॥

मलभुक् । पुं० काके ॥

मलभेदिनी । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मलमास : । पुं० अधिमासे । मलि

स्तुषे । यस्मिन् मासेनसङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेव॰ । ग्मनमास : सविज्ञे योमासस्त्रिंशत्तमोभवेत् ॥ गर्गस्तु । अमावास्याद्वयंयत्ररविसङ्क्रान्तिवर्ज्जितम । मलमास : सविज्ञे योमास : शुक्लाद्यउत्तर:॥ तथाचब्रह्मसिद्धान्ते । चान्द्रोमासोह्यसङ्क्रान्तोमलमास: प्रकीर्त्तित :॥ सत्यव्रतस्तु । राशिद्वयंयत्र मासिसङ्क्रमेतद्दिवाकर : । नाधिमासोभवेदेवमलमासस्तुकेवलम् ॥ एकत्रमासद्वितयंयदिस्याद्वर्षेऽधिकंतत्रपरोऽधिमास : । त्रयोदशन्तु श्रुतिराहमासंचतुर्द्दशंक्कापिनचास्तिदृष्टम् ॥ अयंमासश्चान्द्रएवनसौर: । अस्तित्रयोदशोमास : सचश्रुत्यानिगद्यते । असौचान्द्रोनसौर:स्यान्नास्तिसौरस्त्रयोदश :॥

मलमासत्त्वम् । न॰ रविसङ्क्रान्त्यभावविशिष्टचान्द्रमासत्त्वे ।

मलय : । पुं॰ ऋष्यमूकप्रदेशान्तरे स्वनाम्नाप्रसिद्धेऽद्रिविशेषे । आषाढे । दक्षिणाचले । चन्दनाद्रौ ॥ कृतमालाताम्रपर्णीप्रमुखामलयोद्भवा :॥ शैलाङ्गे ॥ देशविशेषे । मलैवार॰इं॰भा॰ ॥ आरामे । नन्दनवने ॥ अष्टादशोपद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ मलते । मलधारणे । बलिमलितनिभ्य : कथन् ॥

ऋषभदेवस्यपञ्चमपुत्रे ॥

मलयगन्धिनी । स्त्री॰ उमाया : सखीविशेषे ॥

मलयज : । पुं॰ राहुपक्षे ॥ पुं॰न॰- चन्द्रने ॥ मलयेजात : । सप्तम्यांजनेर्ड :॥

मलया । स्त्री॰ त्रिवृतायामोषधौ ॥

मलयाचल : । पुं॰ सह्याद्रिसमीपस्थे॰शैलविशेषे । दक्षिणाचले ॥ सतांनिसेव्योऽस्तिमवान भोगिनांमलयाचल :॥

मलयानिल : । पुं॰ वासन्ते । वसन्तकालिकवायौ ॥

मलयाल : । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा । सुराम्बिकांसमारभ्यमलयाद्यन्तगंशिवे । मलयालाभिधोदेशोमन्त्रसिद्धिप्रदर्शक :॥

मलयू : । स्त्री॰ मलय्वाम् । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलंयवति । युज्, गुप्सायाम् । क्विप् । बाहुलकाद्दीर्घ :॥ यद्वा । मलते । मलधारणे । बाहुलकादय् :॥

मलयोद्भवम् । न॰ चन्दने ॥

मलवर्त्म । न॰ गुदे ॥

मलविलासिनी । स्त्री॰शङ्खपुष्प्याम् ॥

मलरन्ता । पुं॰ शाल्मलीकन्दे ॥

मला । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम ॥

मलाका । स्त्री॰ दूत्याम् ॥ कामिन्या

म् ॥ इत्निन्याम् ॥
मलापकर्षणम् । न० पापमोचने ॥ मलस्य दूरीकरणे ॥
मलापहा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहाभीमरथीचघट्टगाययथाचक्ष्याजलसाम्यगागुणैः । मलापहा घट्टगयोस्तथापिपथ्यं लघुस्वादुतरं- सुकाग्निदम् ॥
मलावहम् । न० मलिनीकरणे । पापविशेषे । यथा । कृमिकीटवयोश्च स्यानयानुगतभोजनम् । फलैधः कुसुमस्तेयमधैर्यं चमलावहम् ॥
मलारिः । पुं० सर्वक्षारे । साबन० इ० भा० ॥
मलिनम् । न० दोषे ॥ टङ्कणे । घोले ॥ त्रि० मलयुक्तवस्तुनि । मलीमसे । कच्चरे । मलदूषिते ॥ यथा । यथाभवतिबालानांगगनं मलिनं मलैः । तथाभवत्यबुद्धानामात्मापिमलिनोमलैरिति ॥ मलैः क्लेशकर्मफलैरात्मा । धम्यंचमलघर्षनरजोधूमादिभिराकाशस्त्वय्यः ॥ नित्यनैमित्तिकक्रियाख्यागिनि ॥ कृष्णे । दूषिते ॥ मलोस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः ॥ यद्वा । मलते । मल० । बहुलमन्यत्रापीतीनच् ॥
मलिनमुखः । पुं० वह्नौ ॥ गोलाङ्गूले० मृगे ॥ प्रेते ॥ त्रि० क्रूरे । खले ॥
मलिनात्मा । पुं० कृष्णदेहे ॥ दुष्टचित्ते ॥ नपरिचयोमलिनात्मनां प्रधानम् ॥
मलिनाम्बु । न० मस्याम् ॥
मलिनास्य: । त्रि० खले ॥
मलिनिमा । पुं० कृष्णत्वे ॥ मलिनत्वे ॥ मलिनस्वभावः । इमनिच् ॥
मलिनी । स्त्री० रजस्वलायांनार्याम् । ऋतुमत्याम् ॥ मलोऽस्त्यस्याः । अतइनिठनौ ।
मलिनीकरणम् । न० मलावहे ॥
मलिम्लुचः । पुं० मलमासे ॥ यथा । तमतिक्रम्यतुरविर्यदागच्छेत् कथञ्चन । आद्योमलिम्लुचोज्ञेयो द्वितीयः प्रकृतः स्मृतः ॥ यद्वा दर्शान्तमासमतिक्रम्यततपूर्वमासान्त्यक्षणवृत्तिराशिस्थः सन्सूर्योऽतिवाह्यगच्छेत् मासान्तरे राश्यन्तरसंयोगं गच्छेत् तदाद्योऽतिक्रान्तमासोमलिम्लुचोज्ञेयः । मलो सन्म्लोचति गच्छतीति मलिम्लुचः । द्वितीयस्तुप्रकृतः शुभः कर्मार्हत्वात् ॥ चौरे ॥ ज्वलने ॥ वाते ॥ मस्यते । मल० । क्विप् । मलिं धृतं म्लोचति । म्लुच स्तेये । मूलविभुजादित्वात्कः ॥
मञ्जिष्ठा । स्त्री० ऋतुमत्यांनार्याम् ॥

मलीमसः। पुं० पुष्पकासीसे ॥ लौहे ॥ मलिने ॥ मलोऽस्यास्ति। ज्योत्स्नातमिस्रेति साधुः ॥

मलूकः। पुं० कृमिविशेषे ॥

मल्लः। पुं० पात्रे ॥ कपोले ॥ मत्स्यभेदे ॥ बलीयसि ॥ झल्लो। निच्छिवी। बाहुयोधिनि० मल्ल इति नाम्ना प्रसिद्धे ॥ अयञ्च व्रात्यात् क्षत्रियात् सवर्णायां जातः। यथा मनुः। झल्लो मल्लश्च राजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेव च। नटश्च करणश्चैव खसो द्रविड एव च ॥ इति ॥ देशविशेषे ॥ यथा। दशार्णा नवराष्ट्रञ्च मल्लाः शाल्वा युगन्धराः। इति। विराटपर्वणि १ अध्यायः ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे। माला० इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ अयञ्च लेटात् तीवरकन्यायां जातः। इ० ब्र० वै० पु० ॥ तन्त्रवाय्यां कुन्दकाराज्जातः। इ० प० पु० ॥ नियुद्धकुशलो मल्लस्तद्वृत्तिपरायणः ॥

मल्लकः। पुं० दन्ते ॥ पुं० स्त्री० दीपाधारे ॥ कोशिकायाम्। नारिकेलफलनिर्मितचषके। नरेली० इ० भा० ॥ मल्लते। मल्लधारणे। ण्वुल् ॥

मल्लतूर्यम्। न० वाद्यविशेषे। महास्वने।

मल्लनागः। पुं० अभ्रमातङ्गे ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ कामशास्त्रविशेषे ॥ लेखहारे ॥

मल्लभूः। स्त्री० मल्लभूमौ ॥

मल्लभूमिः। स्त्री० रङ्गभूमौ। अक्षवाटे। अखाडा० इ० भा० ॥ देशविशेषे ॥

मल्लयात्रा। स्त्री० माल्लव्याम्। मल्लानां युद्धार्थप्रयाणे ॥

मल्लयुद्धम्। न० नियुद्धे। बाहुयुद्धे। मल्लानां सङ्ग्रामे ॥

मल्ला। स्त्री० नार्याम् ॥ पत्रवल्ल्याम् ॥ मल्लिकायाम् ॥

मल्लारः। पुं० षण्णां रागाणां मध्ये द्वितीयरागे ॥ मेघमल्लाररागस्य गानं वर्षासु सर्वदा ॥

मल्लारी। स्त्री० वसन्तरागस्य रागिण्याम् ॥ यथा। आन्दोलिता च देशाख्या लोला प्रथममञ्जरी। मल्लारी चेति रागिण्यो वसन्तस्य सदानुगाः ॥ मेघरागस्य रागिण्याम्।

मल्लिः। पुं० वृक्षार्हद्विशेषे ॥ स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ मल्लते। मल्ल०। सर्वधातुभ्य इन् ॥

मल्लिकः। पुं० मलिनचञ्चुचरणयुक्ते हंसविशेषे। किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्च चञ्चुचरणैरुपलक्षितहंसप्रभेदे ॥ मल्लते। मल्ल०। इन्। स्वार्थे कः ॥

मल्लिका। स्त्री० तृणशून्ये। भूपद्याम्।

। शतभीरौ । वेल्लि॰ वेला॰ वेली॰ इ॰ प्र॰ पुष्पवृक्षे ॥ मल्लतेगन्धं॰ मल्यतेवा । मल्ल॰ । सर्वधातुभ्य इन् । बाङ्गीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः । टाप् ॥ मल्लिकोष्णालघुर्व्याति नाशकटुकाहरेत् । वातपित्तास्यदृग्व्याधिकुष्ठारुचिविषव्रणान् ॥ मीनविशेषे ॥ मृत्पात्रविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ सवैय्यान्तर्गतवृत्तविशेषे ॥ यथा । अशेषगुणाधिकशोभनशोभनसौरभयुद्ववविशुद्धयगते॰ विधेर्विविधेद्विविवेकनिधेद्विपुरोजगणानिहसामजगौसुमते । विशोभियशोभिरुपेतितवृत्तिविनिर्मितमल्लिकयैशरते॰ निधेद्विनिधेद्विमुदंहृदयेसदयेयशस्मन्धराधिपते ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । हारशङ्खकक्रमेणमण्डिताष्टवर्णकेन । वर्णिताकुतूहलेनमल्लिकेपिङ्गलेन ॥ यथा । वेदवेदिबालखिल्यमारदादिसंस्तुताय । अस्तुमेनतिः सदैवतुभ्यमम्बुजप्रियाय ॥ भूपदीपुष्पे ॥ मल्लिकायाः पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमिति॰ अनुदात्तादेरञोऽणस्यलुप् । लुपियुक्तवत् ॥ वर्णपात्रे ॥ इ॰ श॰ माला ॥

मल्लिकाक्षः । पुं॰ किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितेहंसविशेषे ॥ शुक्लवर्णेष्टितचञ्चुर्द्वययुक्ताक्षे ॥ मल्लिकाकारमक्षियस्यशुक्लापाङ्गत्वात् । ब हुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥

मल्लिकाख्यः । पुं॰ मल्लिकाक्षाभिधहंसे ॥

मल्लिकाख्या । स्त्री॰ मोहिन्याम् । त्रिपुरमालीतिगौडदेशप्रसिद्धपुष्पे ॥

मल्लिकागन्धम् । न॰ मल्लिकागुरुणि ।

मल्लिकापुष्पः । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ बकवृक्षे । करुणालेवु॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ । सुनामाप्रसिद्धपुष्पवृक्षे ॥

मल्लिगन्धि । न॰ मल्लिकागुरुणि ॥ मल्लिकापुष्पस्येवगन्धोयस्य । उपमानाच्चेति॰ इत् ॥

मल्लिपत्रम् । न॰ छत्राके ॥

मल्ली । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

मल्लीकरः । त्रि॰ चौरे ॥

मल्लुः । पुं॰ भालूकी ॥

मवितः । त्रि॰ बद्धे ॥

मशकः । पुं॰ कीटविशेषे । वज्रतुण्डे । सूच्यास्ये । रात्रिजागरदे । मच्छर॰ इतिभाषा ॥ तन्नाशकधूपोयथा । त्रिफलार्जुनपुष्पाणिभल्लातकशिरीषकम् । लाक्षासर्जरसश्चैवविडङ्गश्चैवगुग्गुलुः । एतैर्धूपैर्मक्षिकाणांमशकानांविनाशनम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । मसा॰ इ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ यथा । अवेदनंस्थिरंचैवयस्तुगात्रेप्रदृश्यते । माषवत्कृष्णमुत्सन्नंमलिनंमशकंदिशेत् ॥ स्थिर

म०चचलम् ॥ अश्वचिकित्सायया । चर्मकीलंजतुमणिं०मकं स्तिलकालकान् । उत्कृत्यशस्त्रेणदहेत्तथा राग्निभ्यामशेषत: ॥ अपिच । लशुनानान्तुवर्णं स्थवर्णमिशकनाशन: ॥ इति ॥

मशकी । पुं० उदुम्बरवृचे ॥

मशहरी । स्त्री० चतुष्कयाम् । शयन तिरस्करिण्याम् ॥

मशुन: । पुं० कुक्कुरे ॥

मसनम् । न० सोमराजीवृचे ॥

मसरा । स्त्री० मसूरे ॥

मसार: ।) पुं० इन्द्रनील
मसारक: ।) पुं० मणौ ॥

मसि: । स्त्री० लिपिप्रयोजनायाम् । पचाञ्जने । मस्याम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । इन् ॥ शेफालिका वृन्ते ॥

मसिकूपी ।) स्त्री० मस्या-
मसिधानम् ।) न० धा-
मसीधाना ।) स्त्री० रे ।
मसिकूपिकायाम्

मसिनम् । न० सपिंडवृचे ॥

मसिपथ्य: । पुं० लेखके ॥

मसिप्रसू: । स्त्री० मस्याधारे ॥ मस्या: प्रसू: ॥ लेखन्याम् ॥

मसिमणि: । पुं० मस्याधारे ॥

मसिवर्द्धनम् । न० रसगर्भे ॥

मसी । स्त्री० मेलायाम् । लिपिसाधन विशेषे । काला० इ०गी०भा० । स्याही० इ० भाषा० ॥ शेफालिका वृन्ते । मस्यति । मसी० । पचाद्यच् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

मसीजलम् । न० मस्याम् ॥

मसीधानम् । न० मस्याधारे ॥

मसीधानी । स्त्री० मस्याधारे ॥

मसीना । स्त्री० सनामाख्यातैधान्ये । उमायाम् ॥

मसीश: । पुं० कायस्थे ॥ मस्याईश: ॥

मसुर: । पुं० मसूरे । मङ्गल्यके ॥ मस्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेश्चरन् ॥ उपधाने ॥ मसुरा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ ब्रीहिप्रभेदे । टाप् ॥

मसुरी । स्त्री० पापरोगे । मसूर्याम् ॥

मसूर: । पुं० ब्रीहिप्रभेदे । मङ्गल्यके । मसूरोमधुर:पाकेसङ्ग्राही शीतलोलघु: । कफपित्तास्रजिद्रूचोवातलोज्वरनाशन: ॥ मस्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेरूरन्निति पाणिमिकउरन् । उपधाने ॥

मसूरक: । पुं० उपवर्हविशेषे । चातुरे । चक्रगण्डौ । गोलवालिशो मा०इ०भा० ॥ मसूरे ॥ स्वार्थे क: ॥

मसूरविदला । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ मसूरवद्विदलमस्या: ॥

मसूरा । स्त्री॰ मसूर॰ द्र॰ प्रसिद्धे व्रीहिभेदे । मङ्गल्यके ॥ वेश्यायाम् ॥ टाप् ॥

मसूरिका । स्त्री॰ कुट्टन्याम् ॥ मङ्गल्यके ॥ मसूरीरोगे । शीतलाख्यरोगे ॥ मसूराकृतिसंस्थानाःपिडकाःस्युर्मसूरिकाः ॥ अतीसारे ॥ मशहरीम् ॥ यथोक्तंपाद्मेक्रियायोगसारे । दंशांश्चमशकांश्चैवचर्माकादीन्निवारयेत् । मसूरिकाभिः प्राच्छाद्यमश्वशायिनमच्युतमिति ॥

मसूरी । स्त्री॰ पापरोगे । रक्तवत्याम् । शीतलाख्यरोगे ॥ चिह्नति ॥ रक्तचिह्नति ॥

मसृणः । पुं॰ सोमे ॥ त्रि॰ अकर्कशे । अकठिने स्निग्धे ॥ मसति । मसी॰ बाहुलकात्॰ ऋणः ॥ यद्वा । समृच्छतीति । ऋगतौ ॥ बृगुपधेतिकः । पृषोदरादिः ॥

मसृणा । स्त्री॰ उमायाम् । अतस्याम् ॥

मस्करः । पुं॰ वेणौ । वंशे ॥ मस्कतेऽनेनवा । मस्कगतौ । बाहुलकादरः ॥ यद्वा । मङ्कतेमस्किमगङ्कने । अरः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोरितिसुट् ॥ रन्ध्रवंशे ॥

मस्करी । पुं॰ परिव्राजके । भिक्षौ । संन्यासिनि ॥ मस्कनम् । मस्कगतौ । बाहुलकादरः । मस्करोज्ञानं गतिर्वाऽस्यास्ति । मस्करमस्करिणाविति इनिः ॥ यद्वा । मस्करोवेणुरस्यास्ति । इनिः ॥ यद्वा । मा कृतकर्म निषिद्धंशीलमस्य । मस्करमस्करिणाविति साधुः ॥ यद्वा । मकुरइवशुभ्रमनःकरणमस्यास्ति । प्राग्वन्निपातः ॥ यद्वा । मङ्कते । मकि॰ । बाहुलकादरः आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥ मकरीनिधिर्मेदोवाऽस्यास्ति । पूर्ववन्निपातः । चन्द्रे ॥

मस्तम् । न॰ मस्तके ॥ मस्यतेस्म । मसी॰ । क्तः ॥

मस्तकः । पुं॰ न॰ उत्तमाङ्गे । शिरसि । मूर्द्धनि ॥ स्वार्थेकन् ॥

मस्तकस्नेहः । पुं॰ शिरोमज्जनि ॥

मस्तकाख्यः । पुं॰ शिखरे ॥ वृक्षशिरसि ॥ मस्तकमित्याख्यायस्य ॥

मस्तदारु । न॰ देवदारुणि ॥

मस्तमूलकम् । न॰ शिरोधौ ॥

मस्तिष्कम् । न॰ गोर्दे । मस्तकस्थघृताकारस्नेहे ॥ मस्यते॰ मसनंवा॰ । मसी॰ । क्तिन् । मस्तिंमस्कते । मस्कगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

मस्तु । न॰ दधिभवमण्डे । दधिजले । तोड॰ द्र॰ भाषा ॥ दध्नस्तुपरियोभागोघनः स्नेहसमन्वितः । सलोकेसरइत्युक्तोदध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ मस्तुक्लमहरंबल्यंलघुभुक्ता-

भिलाषकृत् । स्रोतोविशोधनं ज्ञा दिकफदवानिलापहम् । अहृद्यं-प्रीणनं शीघ्रं भिनत्ति मलसङ्ग्रहम्॥ अपि च । तथाऽम्लं रुचिपित्तदं श्रम हरं बल्यं कषायं सरं भुक्तिच्छन्दकरं तृषोद्रेकहरं सौहार्द्दं सांनासगम् । स्रोत: शुचिकरं कफानिलहरं विष्टम्भशूलापहम् पाण्डुश्वासविकारगुल्मशमनं मस्तुप्रशस्तं लघु ॥ मस्यते । मसी० । सितनीतितुन् ॥

मस्तुलुङ्ग: । पुं० मस्तकस्थघृताकार स्नेहे । मस्तिष्के ॥

मस्तुलुङ्गक: । पुं० मस्तिष्के ॥

मह: । पुं० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महिषे ॥ महनम् । महपूजायाम् । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव: । घोषा ॥ यथा महति । अच् । यज्ञे ॥

महक: । पुं० बहुलामोदे । महक० कू० भा० ॥

महत् । न० राज्ये ॥

महान् । पुं० ज्ञानक्रियाशक्तिमति महत्तत्त्वे । बुद्धितत्त्वे । अध्यवसाय लक्षणे ॥ यथा । सविकारात्प्रधानात्तु महत्तत्त्वं प्रजायते । महानितियत: ख्यातिर्लोकानां जायते सदा ॥ सर्वकार्यापेक्षयाऽधिकत्वात् कारणे० हिरण्यगर्भे । प्रथमजे ॥ दुर्गायाम् । महान्व्याप्यस्थितासर्वं महान्याप्रकृतिर्मतेति देवीपुराणात् ॥ उष्ट्रे ॥ नवधाभक्तियुक्तशोक्तपारभक्ते • शिवशैवधर्मादौ ॥ त्रि० वृद्धे । विशङ्कटे । बृहति । विशाले । बड्डे । विपुले ॥ उत्कटे ॥ अतिप्रमाणे । अप्रमेये । आपातमधुरसांसारिकसुखनिस्पृहे ॥ यथा । महत्सेवां द्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारं योषितां सङ्गिसङ्गम् । महान्तस्ते समचित्ता: प्रशान्ताविमन्यव: सुहृद: साधवोये ॥ महति । मह० । वर्त्तमाने पृषद्बृहन्महद्दितिनिपातित: । महतेवा । महच्छब्दप्रयोगनिषेधोयथा । मङ् खितैलितयामांसैवैद्यज्योतिषिकैर्द्विजे । यात्रायां पथिनिन्द्रायां महच्छब्दोनदीयते ॥ इति ॥ देशादिपरिच्छेदशून्ये सर्वगते परमात्मनि ॥

महती । स्त्री० नारदस्यवल्लक्याम् ॥ शततन्त्रीवीणामहतीति० स्वामी ॥ विततायाम् । बृहत्प्रमाणायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ म-ह्यते । मह० । वर्त्तमानेपृषदिति साधु: । गौरादि: ॥

महतीद्वादशी । स्त्री० श्रवणद्वादश्याम् । वामनद्वादश्याम् ॥

महत्तत्त्वम् । न० चतुर्विंशतितत्त्वान्तर्गतद्वितीयतत्त्वे । प्रकृतेरुत्पन्ने समष्टिबुद्धिस्वरूपे ॥ तत्पर्यायाश्चोक्ताम

हाभारते । यथा । महानात्मामति विष्णुर्जिष्णुः शम्भुस्ववीर्यवान् । बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथाख्याति धृतिःस्मृतिः ॥ पर्यायवाचकैः श ब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥

महत्तरः । पुं॰ शूद्रविशेषे । ग्रामकूटे । महता॰ इ॰ भा॰ ॥ इ॰ चि॰ काण्डशेषः ॥

महत्युक्थम् । न॰ हहतीसहस्राख्य शस्त्रे ॥

महत्त्वम् । न॰ महतोभावे । यथा । महत्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकरणंमतम् । इ॰ भा॰ प॰ । महत्त्वंषड्विधइति । द्रव्यप्रत्यक्षेमहत्त्वंसमवायसम्बन्धेनकारणम् । द्रव्यसमवेतानां गुणकर्मसामान्यानांप्रत्यक्षे॰ स्वाश्रयसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम् । इ॰ सिद्धान्तमुक्तावली ॥ स्वाध्यस्य सर्वसम्बन्धित्वे ॥ श्रेष्ठतायाम् ॥

महत्पुष्पा । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् ॥

महद्ब्रह्म । न॰ अव्याकृते॰ प्रकृतौ॰ त्रिगुणात्मिकायांमायायाम् । सर्वकार्यापेक्षयाधिकत्वात्कारणंमहत्॰सर्वकार्याणांवृद्धिहेतुत्वरूपात्॰ वृंहणत्वाद्वा॰ ब्रह्मणत्वाद्वा॰ ब्रह्मच भवत्यव्याकृतम् ॥ महच्चतद्ब्रह्मचे तिविग्रहः ॥

महद्भूतम् । न॰ परमात्मनि । महत् ब्रह्मविद्योत्कर्षेणावर्तमानत्वात्॰भूतंपरमार्थसत्यम् । महच्चतद्भूतञ्च ॥

महनीयः । त्रि॰ पूजनीये ।

महर्घ्यता । स्त्री॰ अधिकमूल्यत्वे ॥

महर्द्धिः । स्त्री॰ समृद्धौ । कुवेराधिक्ये ॥

महर्लोकः । पुं॰ भूरादिसप्तलोकान्तर्गतचतुर्थलोके । चतुर्मुखदिनस्यान्तेजगदेतच्चराचरम् । तदादिदग्धेसर्वेचलोक्यंभूर्भुवादिकम् ॥ ऊष्मण्यायास्तितापार्तामहर्लोकनिवासिनः ॥ चतुर्थेतुमहर्लोकेतिष्ठन्तिकल्पवासिनः ॥ अपिच । महोहिकोटिर्यस्यास्तिमरीच्यादिमुनिव्रजः ॥ भूपृष्ठाद्विकोट्युच्छ्रायोमरीच्यादिमुनिवृन्दस्थानंमहर्लोकइत्यर्थः ॥

महर्षभी । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् ॥

महर्षिः । पुं॰ व्यासादिषु । भृग्वादिसप्तसु ॥ वेदतदर्थद्रष्टृषु॰ सर्वेषु॰ विद्यासम्प्रदायप्रवर्तकेषु ॥ भृगुंमरीचिमत्रिञ्चपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । वसिष्ठञ्चमहातेजाः सोसृजन्मनसासुतान् ॥ सप्तब्रह्माणइत्येते पुराणेनिश्चयङ्गताः ॥ महांश्चासौ॰ ऋषिश्च । कृत्स्नस्यवेदस्यदर्शनात् । । अन्येतुवेदैकदेशदर्शनादृषयः ॥

महल्लकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके । सौविदल्ले । कञ्चुकिनि ॥ महतीं लाति । ला॰ । कः । कः ॥

महल्लिकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके ।

अस्त : पुरस्तायिजने ॥ तल्लच्चणं यथा । मुष्कगुल्योऽनुपस्थोयः स्त्री स्वभावोमहक्षिक : ॥ इति ॥

महः । न० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महनम् ०महतेवा । महपूजायाम् । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

महसम् । न० ज्ञाने ॥ महति०महतेवा । महः । अत्यविचमितमिन मिरभिलभिनभितपियतिपचिप-निमहिभ्योऽसच् ॥ प्रकारे ॥

महा । स्त्री० गोपवल्लाम् । पृश्निपर्णीविशेषे ॥ धेनौ ॥ महतेपूज्यते । मह० । खनोवचेति०घः ॥

महाकच्छ : । पुं० समुद्रे ॥ प्रचेतसि । वरुणे ॥ पर्वते ॥ महान्कच्छोयस्य : । आन्महतद्रत्यात्वम् ॥

महाकण्टकिनी । स्त्री० स्नुहीभेदे । विश्वसारके । नागफणीयूहर०इ० भा० । फणिमनसा०इगो०दे०भा० ॥

महाकन्द : । पुं० लशुने ॥ चाणक्यमूलके ॥ मूलके ॥ रक्तलशुने । राजपलाण्डौ ॥

महाकपित्थ : । पुं० बिल्ववृक्षे ॥ महांश्चासौकपित्थश्च । आन्महत : ॥

महाकपित्थाख्य : । पुं० बिल्वे ॥

महाकरञ्ज : । पुं० हस्तिकरञ्जके ॥

महाकर्णिकार : । पुं० आरग्वधे ॥

महाकान्ता । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

महाकाय : । पुं० वृषाणके । प्रमथविशेषे । शिवद्वारपाले ॥ हस्तिकरी रे ॥ त्रि०तद्दति ॥

महाकार्त्तिकी । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रयुक्तायांकार्त्तिकपूर्णिमायाम् ॥

महाकाल : । पुं० महादेवे ॥ प्रमथविशेषे । महाभीमे ॥ लताविशेषे । किम्पाके ॥ अखण्डदण्डायमान विष्णुस्वरूपसमये ॥ उज्जयिन्यांमहाकाल : शाङ्करीतत्रदेवता ॥

महाकाली । स्त्री० परदेवतायाम् ॥ महाकालपत्न्याम् ॥ जिनानांचतुर्विंशतिशासनदेवतान्तर्गतदेवीविशेषे ॥

महाकाव्यम् । न० सर्गबन्धे ॥

महाकुमुदा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥

महाकुम्भी । स्त्री० कट्फले ॥

महाकुल : । त्रि० कुलीने । आर्ये । सभ्ये । सज्जने । साधौ ॥ महच्चतत्कुलञ्चमहाकुलम् । आन्महतद्रत्यात्वम् । महाकुलमस्यास्ति । अच् ॥ महत्कुलमस्येतिविग्रहोवा ॥ न०सत्कुले ॥

महाकुलीन : । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । कुलात्ख : ० इत्यनुवृत्तौ महाकुलादञ्खञौ वितिपक्षेख : ॥

महाकूप : । पुं० पादावर्त्ते ॥

महाकूल : । पुं० सत्कुले ॥

महाकोशफला । स्त्री० देवदालीलता
याम् ॥
महाकोशलः । पुं० देशविशेषे । य
था । गोकर्णेशात्पूर्वभागेआर्य्याव
र्त्तात्तु चोत्तरे । तीरभुक्तात्पश्चिमे-
तु महापुर्व्वोत्तसर्वतः । महाकोश-
लदेशश्च सूर्य्यवंशपरायणः ॥
महाकोषातकी । स्त्री० हस्तिघोषाया
म् । मेनुवां० घीयातोरुई० इ०
भा० प्र० शाकि । महाकोषातकी
स्निग्धासरापित्तानिलापहा ॥
महाक्रतुः । पुं० अश्वमेधे । महांश्चा
सौक्रतुश्च ।
महाखरः । पुं० अश्वतरे ।
महागदः । पुं० ज्वरे ॥
महागन्धः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ अम्बु
वेतसे ॥ न० हरिचन्दने ॥ महान्
गन्धोयस्य० यस्मिन्वा ॥ बोले ॥
महागन्धा । स्त्री० चामुण्डायांदेव्या-
म् ॥ केविकापुष्पे ॥ नागबलाया-
म् ॥
महागरः । पुं० गवये । वनगवे ॥
महागिरिः । पुं० कीटभेदे ॥ वृहत्-
पर्वते ॥
महागुरुः । पुं० मातरि । पितरि ॥
आचार्य्ये ॥ यथा । मातापिताब्रह्म
दातामहान्तोगुरवः स्मृताः । इ
ति ॥ महांश्चासौगुरुश्च । आत्मव
तरूपत्वम् । स्त्रियाः पतिरेवम

हागुरुः ॥
महागुल्मा । स्त्री० सोमवल्ल्याम् ॥
महागुहा । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥
महागोधूमः । पुं० पश्चाद्देशभवेगो-
धूमविशेषे । वङ्गा० गोड्ं० इ०
भाषा ॥
महाग्रहः । पुं० सूर्य्ये ॥
महाग्रीवः । पुं० उष्ट्रे । त्रि० वृहत्
ग्रीवायुक्ते ।
महाघूर्णा । स्त्री० सुरायाम् । महती
घूर्णायस्याययावा ॥
महाघोरः । त्रि० अतिशयभयानके ।
महाघोषः । पुं० अतिघोषणे । म-
हाशब्दे । न० हट्टे । आपणे ।
त्रि० वृहच्छब्दयुक्ते ॥
महाघोषा । स्त्री० कर्कटशृङ्ग्याम् ।
कुन्दुरुक्याम् ॥
महाङ्गः । पुं० उष्ट्रे । महान्त्यङ्गान्य
स्य । अनेकमितिवहुव्रीहिः । गो
क्षुरके ॥ महामूषिके ॥ रक्तचित्र-
के ॥ त्रि० वृहदवयवयुक्ते ॥
महाचञ्चुः । पुं० वृहच्चञ्चु मतिख-
गे । शाकविशेषे । सुचञ्चुकाया-
म् । दीर्घपत्र्याम् । दिव्यगन्धाया-
म् ॥
महाचण्डः । पुं० कालभैरवे ॥
त्रि० प्रचण्डे ॥
महाचीनः । पुं० देशविशेषे । यथा
कैलासोरंसमारभ्यसरयूंपरितः प-

रे । अमरणांमहेशानिमहाधीना
भिधोभवेत् ॥

महाच्छद् : । पुं० देवताडवृक्षे । वृहत्पत्रे ॥

महाच्छाय: । पुं० वटवृक्षे । त्रि० बृहच्छायायुक्ते ॥ महतीच्छायाऽस्य ॥

महाच्छिद्रा । स्त्री० महामेदायाम् ॥ त्रि० बृहच्छिद्रयुक्ते ॥

महाज : । पुं० बृहच्छागे ॥ त्रि० महाकुलोद्भवे । महांश्चासावजश्च ॥ महतोजायतेवा ॥

महाजटा । स्त्री० रुद्रजटायामोषधौ ॥ बृहत्यांजटायाम् ॥

महाजन : । पुं० सज्जने । साधौ ॥ यथा । वेदाविभिन्ना : स्मृतयो विभिन्नानाऽसौमुनिर्यस्यमतंनभिन्नम् । धर्मस्यतत्त्वंनिहितंगुहायां महाजनोयेनगत : सपन्था : ॥ महाजनोपर्यनुक्रोशयुक्त : सन्नाहराजाविवेक : । यथा । स्मा : पापमहामोहहतकसवयाहतस्त्वयायं महाजन : । यत : । शान्तेऽनन्तमहिम्निनिर्मलचिदानन्देतरङ्गावलीनिर्मुक्तेऽमृतसागराम्भसिमनाक्मग्नोपिनाचामति । नि : सारेमृगतृष्णिकार्णवजले श्रान्तोपिमूढ: पिबत्याधावत्यवगाहतेऽभिरमतेमज्जत्यथोमज्जतीति ॥ मन्वादौ । यथा । प्रायेणवेदतदिदंनमहाजनोयंदैव्याविमोहितमतिर्बत मायायालम् । त्रय्यांजडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायांवैतानिकेमहतिकर्मणियुज्यमान : ॥

महाजम्बु : । स्त्री०)
महाजम्बू । स्त्री०) बृहज्जम्ब्वाम् । राजजम्ब्वाम् ॥

महाजव: । पुं० गवये ॥ शीघ्रकारिणि मृगे ॥ त्रि० अतिशयवेगवति ॥

महाजाति : । स्त्री० वासन्त्याम्लतायाम् । माधव्याम् ॥ अष्ठवर्गे ॥

महाजाली । स्त्री० पीतवर्णघोषायाम् ॥ राजकोषातक्याम् ॥ जालयति । जालमाच्छादयति । चु० । पचाद्यच् । गौरादि : । महतीचासौ जालीच ॥

महाज्यैष्ठी । स्त्री० नक्षत्रविशेषादियुक्तायांज्यैष्ठ्यांपूर्णिमायाम् ॥ अस्या वशब्दकल्पद्रुमम् ॥

महाज्योतिष्मती । स्त्री० लताविशेषे । तेजोवत्याम् । बहुरसायाम् । कनकप्रभायाम् । लवणायाम् । वडीमालकांगणी० इ० भा० ॥

महाज्वाल : । पुं० यज्ञवह्नौ ॥ त्रि० ज्वालायुक्ते ॥

महाज्वाला । स्त्री० जिनानांविद्यादेवीविशेषे ॥ वृहद्‌ग्निशिखायाम् ॥

महाडीनम् । न० पक्षिण : बृहत्पतनेनप्रस्थावृत्तौ ॥

महाढ्य : । पुं॰ कदम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयधनवति ॥

महातपा : । पुं॰ विष्णौ ॥ महत्तृष्टिविषयं तपोज्ञानमस्य । ऐश्वर्यं प्रतापोवामहदस्य ॥

महातमप्रभा । स्त्री॰ अतिशयान्धकारमयेनरकविशेषे ॥

महातरु : । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ वृहद्वृक्षे ॥

महातलम् । न॰ पातालप्रभेदे ॥

महातारा । स्त्री॰ जिनानांदेवीविशेषे ॥

महाताली । स्त्री॰ आवर्त्तक्याम् ॥

महातिक्त : । पुं॰ महानिम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयतिक्तरसयुक्ते ॥

महातिक्ता । स्त्री॰ यवतिक्तायाम् ॥ पाठायाम् ॥

महातीक्ष्णा । स्त्री॰ भल्लातकवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयतीक्ष्णे ॥

महातुम्बी । स्त्री॰ राजालाब्वाम् ॥

महातेजा : । पुं॰ अग्नौ ॥ कार्त्तिकेये ॥ विष्णौ ॥ यथा । तेजस्विनोयद्दीयेनतेजसाभास्करादय : । ततोमहद्यस्येतिमहातेजा : सईश्वर : ॥ शौर्यंशौर्यादिभिर्द्धर्मैर्महद्भि : समलङ्कृत : । इतिवाख्यान्महातेजा : स्मृतोत्पातनईश्वर : ॥ न॰ पारदे ॥ त्रि॰ अतिशयतेजस्विनि ॥ महत्प्रकृष्टं तेजस्येत

न्यलघाणमस्य ॥

महात्मा । त्रि॰ महामनसि । महाशये ॥ अत्यन्तशुद्धान्त : करणत्वाज्जीवन्मुक्ते ॥ सर्वोत्कृष्टे ॥ रजस्तमोमलरहितान्त : करणे । शुद्धसत्त्वे । समुत्पन्नसम्यग्दर्शने ॥ साधूनामभयदायके । परमोदारचित्ते ॥ परमकारुणिके ॥ सर्वेश्वरे॰ सर्वज्ञे॰ परमात्मनि ॥ अच्युद्बुद्धौ ॥ महानुभावैकजन्मसुकृते : संस्कृत : शुद्धकामाद्यनभिभूत : ॰ आत्मा ।॰ अन्त : करणं यस्य स : ॥ महांश्चासावात्माचेतिवा ॥

महात्यय : । पुं॰ चतुर्थके॰ विषमज्वरे ॥ गम्भीरे ॥ महतिकष्टे ॥

महादण्ड : । पुं॰ यमदूतप्रभेदे ॥

महादन्त : । पुं॰ गजदन्ते । ईशादन्ते ॥ बृहद्दन्तमात्रे ॥ त्रि॰ तद्वति ।

महादानम् । न॰ श्रेष्ठदाने । तुलापुरुषादिषोडशप्रकारे ॥ यथा । आद्यन्तुसर्वदानानांतुलापुरुषसंज्ञितम् । । हिरण्यगर्भदानञ्चब्रह्माण्डंतदनन्तरम् ॥ कल्पपादपदानञ्चगोसहस्रन्तुपञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्चहिरण्याश्वस्तथैवच ॥ पञ्चलाङ्गलकंतद्वद्धरादानंतथैवच । हिरण्याश्वरथस्तद्वन्मद्विरथस्तथा ॥ द्वादशंविष्णुचक्रञ्चतत : कल्पलतात्मकम् । सप्तसागरदानञ्चरत्नधेनुस्तथैवच । महाभूतघटस्तद्व

वृषोऽङ्कश्च : परिकीर्त्तित : ॥

महादारु । न॰ देवदारुणि ॥

महादाह : । पुं॰ नरकान्तरे ।

महादेव : । पुं॰ शिवे ॥ महाँश्चासौ-देवश्च । आन्महतस्समानाधिकरण-- । म-हान्देवोऽन्त्यादिरूपाक्रीडायस्येतिवा ॥ ब्रह्मादीनांसुराणाञ्चमुनीनांब्रह्मवादिनाम् । तेषाञ्चमहतोदेवोमहादेवःप्रकीर्त्तितः ॥ महतीपूजिताविश्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी । तस्यादेवः पूजितश्चमहादेव : सचस्मृतः ॥ इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ सर्वदेवानांमहनीयत्वाच्चमहादेवः । तथोक्तं साम्बपुराणे । पूज्यतेयत्सुरै : सर्वैर्महांश्चैवप्रमाणत : । धातुर्महेतिपूजायांमहादेवस्ततस्मृत : ॥ स्कान्देपि । महतामपिदेवनामहमेवमहान्यत : । नतुमत्तोमहानन्योमहादेवस्ततोह्यहमिति ॥ कोटयोब्रह्महत्यानामगम्यागमकोटय : । सद्य : प्रलयमायान्तिमहादेवेतिकीर्त्तनात् ॥ महादेवमहादेवमहादेवेतिवादिनम् । वत्सं गौरिवगौरीशोधावन्तमनुधावति ॥ यद्वोक्तमथर्वशिरसि । सर्वान्भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्ये महतिमहीयतेतस्मादुच्यतेमहादेवइति । अस्यार्थोविष्णुसहस्रनामभाष्यटीकायांद्रष्टव्य : ॥

महादेवी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ महतो-ब्रह्मादीनपिदेवयतिसर्गादिभिर्व्यवहारयति॰ इतिमहादेवी । दिवु॰ । अच् । टित्त्वान्ङीप् ॥ पूज्यतेयासुरै : सर्वैर्महतीचप्रमाणतः । धातुर्महेतिपूजायांमहादेवीततः स्मृता ॥ इतिदेवीपुराणम् । सर्वदृश्यंमहादेवी द्रष्टासाक्षीचसैवहीतिदेवीभागवतम् । द्रष्टाजीव : साक्षी॰ ईश्वरः॰ दृश्यंसर्वंजगत्॰ इदंत्रयं सैवभगवतीभवतीत्यर्थः ॥ राज्ञ्याम् । महिष्याम् । पट्टदेव्याम् ॥

महादैत्य : । पुं॰ भौत्यमन्वन्तरीयदैत्यविशेषे ॥ उत्कृष्टदैत्ये ।

महाद्युति : । त्रि॰ ईश्वरे ॥ महती-बाह्याभ्यन्तरव्यापिनीद्युतिश्चैतन्यलक्षणास्यकामादिपराभवेनस्वहितसाधनोन्मुखे॰ पुरुषर्षभे । महतीद्युतिरस्य ॥

महाद्रिधृक् । पुं॰ हरौमहान्तमद्रिं-मन्दरं गोवर्द्धनंवाऽमृतमथनेगोरक्षणेवाधृतवानितिव्युत्पत्तिः फलितार्थकथनपरा । वस्तुतस्तुमहाद्रयेधृष्णोति॰ धर्त्तुमप्रगल्भते । ञिधृषाप्रागल्भ्ये । क्विप् । क्विन्प्रत्ययस्यकु : ।

महाद्रुम : । पुं॰ अश्वत्थे ॥ महांश्चासौद्रुमश्च ॥ बृहद्वृक्षे ।

महाद्रोणा । स्त्री॰ देवकुरुम्बायाम् । दिव्यपुष्पायाम् ।

महाद्रणी । स्त्री० महाद्रोणायुषि ॥

महाद्युत : । पुं० युद्धवाद्ये ॥ अतिक्रान्ते ॥

महाधनम् । न० महामूल्ये । बहुमूल्ये वस्तुनि । महगी० इ० भा० । सुवर्णे ॥ सिह्लके ॥ चारुवाससि ॥ महद्धनंमूल्यमस्य ॥ कृषिकर्मणि ॥ त्रि० अतिशयधनयुक्ते ॥

महाधातु : । पुं० स्वर्णे ॥

महाध्वग : । पुं० उष्ट्रे ॥

महानट : । पुं० महादेवे ॥

महानद : । पुं० नदविशेषे ॥

महानदी । स्त्री० पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्गतनदीविशेषे । चित्रोत्पलायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ यथा । अम्बुजमम्बुनिजातंजातुनजायतेम्बुजादम्बु । मुरहरतत्रविपरीतंपदाम्बुजाद्यन्महानदीजाता ॥

महानन्द: । पुं० मुक्तौ ॥ अधिकाह्लादे ।

महानन्दा । स्त्री० अमृतायाम् । सुरायाम् ॥ माघशुक्लनवम्याम् ॥ नदीविशेषे । देवीविशेषे । अट्टहासेमहानन्दादेवी ॥

महानन्दि : । पुं० नन्दिश्वरमाख्यराजपुत्रे ॥

महानरक: । पुं० अतिशयनामाप्रकारयातनास्थाने ॥

महानल: पुं० बृहदग्नौ ॥ देवनले ।

महानवमी । स्त्री० आश्विनशुक्लनवम्याम् ॥

महानसम् । न० पाकस्थाने । रसवत्याम् ॥ तत्रत्यपाचीयजनामाख्येऽत्र क्वा: । यथा । सूदशास्त्रविधानज्ञा: पराऽभेद्या : कुलोद्भता : । सर्वमहानसेधार्या : क्रूप्रवेशनखाजना: ॥ इति ॥ पुंल्लिङ्गोप्ययमितिकश्चित् ॥ महच्चतदनश्च । अनोश्माय : सरसांजातिसंज्ञयोरितिसंज्ञायांटच् ॥

महानसाधिकृत : । त्रि० पौरोगवे ॥ महानसेऽधिकृत : ॥

महानाटकम् । न० हनुमन्नाटके ॥ नाटकविशेषे ॥

महानाडी । स्त्री० कण्डरायाम् ॥

महानाद : । पुं० कुञ्जरे ॥ वर्षुकाब्दे ॥ महाध्वने ध्वनियुक्ते । कर्णे ॥ सिंहे ॥ उष्ट्रे ॥ शङ्खे ॥ कोहलायाम् ॥ महान्नादोयस्यस: ॥

महानिद्रा । स्त्री० मरणे ॥

महानिम्ब: । पुं० पवनेष्टे । पार्वते । बकायन० टेक० ईक० इ० भाषा । महानिम्बोहिमोरूक्षस्तिक्तोग्राहीकषायक : । कफपित्तभ्रमिच्छर्दिकुष्ठहृल्लासरक्तजित् ॥ प्रमेहश्वासगुल्मार्शोमूषिकाविषनाशन:॥

महानिशा । स्त्री० निशामध्यभागे । निशीथे ॥ रात्रेर्मध्यमप्रहरद्वये ॥

यथा । महानिशातुविज्ञेयामध्यस्थंप्रहरद्वयम् । तत्रस्नानंनकुर्वीत काम्यनैमित्तिकादृते ॥ स्मृत्युक्तमहानिशासार्द्धप्रहरोपरिप्रहरद्वयमितिरघुनन्दनः । देवलोक्तमहानिशाचित्रिमध्यमदण्डद्वयात्मिकासाद्वितीयप्रहरशेषदण्डतृतीयप्रहरप्रथमदण्डरूपा ॥

महानीचः । पुं० रजके । अतिशयहीनवर्णे ।

महानीलः । पुं० भृङ्गराजे । नागविशेषे ॥ सिंहलद्वीपाकरोद्भूते० मणिविशेषे ॥ सिंहलस्याकरोद्भूतामहानीलास्तुतेस्मृताः इत्यगस्त्योक्तः । तल्लक्षणं यथा । यस्तुवर्णस्यभूयस्त्वात् क्षीरेशतगुणेस्थितः । नीलतांतनुयात्सर्वंमहानीलः सउच्यते ॥ इ तिगारुडे० ७२ अध्यायः ॥

महानीला । स्त्री० महाजम्ब्वाम् ॥

महानीली । स्त्री० नीलापराजितायाम् ॥ वृहन्नील्याम् । श्रीफलिकायाम् । कैशार्हायाम् ॥

महानुभावः । पुं० श्रोहरौ ॥ महाशये । सुकृतिनि । महामाहात्म्ये ॥ महान्श्रुताध्ययनतपआचारादिनिवन्धनोऽनुभावः प्रभावोयस्यसः ॥

महान्तकः । पुं० महेन्द्राचलपीठस्थे शिवे । स्त्री० देशीविशेषे ॥ महेन्द्रे चमहान्तका ॥

महापक्षः । पुं० बहुपुत्रादिपरिजने ॥

महापञ्चमूलम् । न० वृहत्पञ्चमूले । तद्यथा । विल्वोग्निमन्थः श्योनाकः काश्मर्यः पाटलातथा । सर्वैस्तुमिलितैरेतैः स्यान्महापञ्चमूलकम् ॥

महापञ्चविषम् । न० वृहद्विषपञ्चके ॥ तद्यथा । शृङ्गीचकालकूटश्चमुस्तकोवत्सनाभकः । शङ्खकर्णीतियोगोयंमहापञ्चविषाभिधः ॥

महापञ्चाङ्गुलः । पुं० स्थूलैरण्डे ।

महापटः । पुं० शाकवृत्ते ॥ मानके । मानकचु० इ० गौ० दे० भा० प्र० कन्दे ॥ त्रि० वृहत्पत्रयुक्ते ॥ महान्तिपत्राणियस्यसः ॥

महापत्रा । स्त्री० महाजम्ब्वाम् ।

महापथः । पुं० प्रधानेऽध्वनि । घण्टापथे । राजवर्त्मनि ॥ आकाशे ॥ विस्तीर्णपथि ॥ श्मशाने ॥ महतांपन्थाः ० अ० ॥

महापथगमः । पुं० मरणे ॥

महापद्मः । पुं० अष्टनागान्तर्गतनागविशेषे । अतिशुक्ले । दशविन्दुकमस्तके ॥ कुवेरस्यनवनिध्यन्तर्गतनिधिविशेषे ॥ लक्षकोटिसङ्ख्यायाम् । १०००००००००००० ॥ न० सितपद्मे ॥

महापातकम् । न० ब्रह्महत्यादिषु ॥

यथा । ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्व्व-
ङ्गनागमः । महान्ति पातकान्याहु
स्संसर्गश्चापि तैः सह ॥ महापात
कजं चिह्नं सप्तजन्मसु जायते । बाध
ते व्याधिरूपेण तस्य कृच्छ्रादिभिः श
मः ॥ महच्च तत्पातकञ्च ॥

महापातकी । त्रि० ब्रह्महत्याद्यन्यतम
पातकयुक्ते ॥ वीरहननाद्यन्यतममहा
पातकयुक्ते ॥ यथा । वीरघाती तथा
पापी वीराणां स्त्रीगमस्तथा । ते यो म
हापातकिनस्तत्संसर्गी च पञ्चमः ॥
स च पतितः । यथा । महापातकि
नो ये च पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः । प
तितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्ना-
स्थिसञ्चयः । न चाश्रुपातः पिण्डो
वा कार्य्यं श्राद्धादिकं क्वचित् ॥ ए-
तानि पतितानां यः करोति विमो
हितः । तप्तकृच्छ्रद्वयेनैव तस्य शुद्धि
र्न चान्यथा ॥ इति शुद्धितत्त्वधृतं वि
ष्णुपुराणवचनम् ॥ महापातकिनो
जीवत एव प्रेतस्योदकक्रियाद्युक्ता
चरोर्य्याः सपिण्डैः समानोदकैश्च ग्रा
माद्बहिर्गत्वाचार्य्यर्त्विग्गुरुसन्निधा-
ने रिक्तायां नवम्यां तिथौ दिनान्ते कर्त्त
व्याः स्यान्मनुः ॥ पतितस्योदकं का-
र्य्यं सपिण्डैर्बान्धवैर्बहिः । निन्दि-
तेऽहनि सायाह्ने ज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्नि
धौ । दासीघटमपां पूर्णं पर्य्यस्येत् प्रे
तवत् पदा ॥ अहोरात्रमुपासीरन्नशौ

चं बान्धवैः सह ॥ निवर्त्तेरंश्च तस्मा
त्तु सम्भाषणसहासने । दायाद्यस्य
प्रदानञ्च यात्रा चैव हि लौकिकी ॥
ज्येष्ठता च निवर्त्तेत ज्येष्ठावाप्यञ्च यद्ध
नम् । ज्येष्ठांशं प्राप्नुयाच्चास्य यवीया
न् गुणतोऽधिकः ॥ प्रायश्चित्ते तु च-
रिते पूर्णकुम्भमपां नवम् । तेनैव सा
र्द्धं प्राश्येयुः स्नात्वा शुद्धे जलाशये-
॥ स त्वप्सु तं घटं प्रास्य प्रविश्य भवनं
स्वकम् । सर्व्वाणि ज्ञातिकार्य्याणि यथा
पूर्व्वं समाचरेत् ॥ एवमेव विधिं कुर्य्या
द्योषित्सु पतितास्वपि । वस्त्रान्नपा
नं देयन्तु वसेयुश्च गृहान्तिके ॥ महा
पातकमस्त्यस्यास्मिन्वा । इनिः ॥
पारिभाषिकमहापातकी यथा ॥ कृ
तप्राणप्रतिष्ठास्वनीचैर्यां प्रतिमां द्विज
दुर्गां न प्रणमेद्यस्तु स महापातकी स्मृ-
तः ॥ अपि च । पितरं मातरं भार्य्यां
गुरुपत्नीं गुरुं परम् । यो न पुष्णाति का
पव्यात् स महापातकी भवेत् ॥ ब्र० वै०
पु० ॥

महापापम् । न० महापातके ॥ अत्यु
त्कटपापे ॥

महापाप्मा । पुं० अत्युग्रे ॥ कामे ॥
महतः पापस्य हेतुत्त्वात् ॥

महापारेवतम् । न० हस्त्यारेवते ।
द्वीपखर्ज्जूरे ॥

महापाशः । पुं० यमदूतविशेषे । इ
त्यादि ॥

महापासकः। पुं॰ गोमिनि। चेलुके। बुद्धभिक्षुशिष्ये॥

महापिण्डीतकः। पुं॰ कृष्णवर्णमदनद्रुमे। वाराहे॥

महापिण्डीतरुः। पुं॰ वृक्षविशेषे। श्वेतपिण्डीतके। शस्त्रकोषतरौ। शरे। पिण्डीतरौ। पिण्डिरा॰ वृ॰ भा॰॥

महापीठम्। न॰ एकपञ्चाशत्पीठे॥

महापीलुः। पुं॰ वृहत्पीलुवृक्षे। महाफले। मधुपीलौ॥

महापुराणम्। न॰ एकादशलक्षणयुक्ते व्यासप्रणीतेऽष्टादशसङ्ख्यकपुराणविशेषे॥ तल्लक्षणं यथा। सृष्टिश्चापि विसृष्टिश्च स्थितिस्तेषाञ्च पालनम्। कर्म्मणां वासनावार्त्ता मनूनाञ्च क्रमेण च। वर्णनं प्रलयानाञ्च मोक्षस्य च निरूपणम्। उत्कीर्त्तनं हरेरेव देवानाञ्च पृथक् पृथक्॥ दशाधिकं लक्षणञ्च महतां परिकीर्त्तितम्॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे १३२ अध्यायः॥

महापुरुषः। पुं॰ नारायणे। श्रेष्ठनरे॥ लक्षणं वाराह्या ६७ अ॰॥ ब्रह्मात्माभेदज्ञानिनि॰ जीवन्मुक्ते। महांश्चासौ पुरुषश्च। सन्महदिति समासः। आन्महतइत्यात्वम्॥

महापुरुषदन्ता। स्त्री॰ शतमूल्याम्॥

महापुरुषदन्तिका। स्त्री॰ महाशतावर्य्याम्॥

महापुष्पा। स्त्री॰ अपराजितायाम्॥

महापृष्ठः। पुं॰ उष्ट्रे त्रि॰ वृहत्पृष्ठे॥

महापौरुषिकः। पुं॰ वैकुण्ठनाथानुचरे॥

महाप्रकृतिः। स्त्री॰ दुर्गायाम्॥

महाप्रपञ्चः। पुं॰ स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपञ्चानां समष्टौ॥ यथाऽवान्तरवनानां समष्टिर्कं महद्वनम्॰ यथाऽवान्तरजलाशयानां समष्टिरेको महान् जलाशयो भवति॰ तद्वत्स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरप्रपञ्चानामपि समष्टिरेको महान्प्रपञ्चो भवतीति॥

महाप्रभः। त्रि॰ अतिशयदीप्तियुक्ते॥

महाप्रभावः। त्रि॰ अतिशयतेजःशक्तिविशिष्टे॥

महाप्रभुः। पुं॰ जगन्नाथे॥

महाप्रलयः। पुं॰ सर्वसंहारे। एककालिकसमस्तजन्यपदार्थनाशे॥ महांश्चासौ प्रलयश्च॥ न्यायमते जन्यभावानधिकरणकालो महाप्रलयः॰ सचचरमध्वंसरूपः॥

महाप्रसादः। पुं॰ विष्णुनैवेद्यादौ॥ यथा। पादोदकञ्च निर्माल्यं नैवेद्यञ्च विशेषतः। महाप्रसाद इत्युक्त्वा ग्राह्यं विष्णोः प्रयत्नतः॥ ब्राह्मणब्रह्मनैवेद्यब्रह्मणेऽपि तवस्तुनि। तन्माहात्म्यं महानिर्वाणतन्त्रेसप्तम

निरूपितम् ।

महाप्रस्थानम् । न॰ शास्त्रोयदेहत्या गविशेषे ॥ महत्॰आवृत्तिशून्यंप्र स्थानम्॰सर्पव्याघ्रसिंहव्याघ्रादि विषमभूम्याद्यपरिहारेणगमनंयाव च्छरीरपातंतन्महाप्रस्थानम्॰इत्यु च्यते ॥

महाप्राण : । पुं॰ द्रोणकाके ॥

महाप्रेत : । पुं॰ ब्रह्मादिषु । यथा । ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चईश्वरश्चसदाशि व : । एतेपञ्चमहाप्रेताभूताधिपतयो मता : ॥ चत्वारोमञ्चचरणा : पञ्चम : प्रच्छद : पट : । सच्चित्प्रकाशरूपेणशि वेनाभिन्नविग्रहा : ॥ तत्रासनेसमा सीनानिर्भरानन्दरूपिणीति ॥

महाफल : । पुं॰ मालूरे । बिल्वे ॥ त्रि॰ उत्कृष्टफले ॥ न॰ वृहत्फले ॥

महाफला । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥ राजजम्ब्वाम् ॥ तुम्ब्याम् ॥ महा कोशातक्याम् ॥ मधुबीजपुरे ॥

महाफेना । स्त्री॰ अब्धिफेने । हिण्डी रे ॥

महाबल : । पुं॰ वायौ ॥ बुद्धे ॥ न॰ सीसके ॥ त्रि॰ बलोत्कटे । बलीय सि ॥ महासामर्थ्ये ॥ महत्प्रकृष्टं बलमस्य ॥

महाबला । स्त्री॰ अतिबलायाम् । पी तपुष्पाम् । पीतवाट्यालके ॥

महाबोधि : । पुं॰ बुद्धे ॥

महाब्राह्मण : । पुं॰ निन्दितब्राह्मणे । कन्या॰ अग्रदानिन॰ इ॰ भा॰ ॥

महाभद्रा । स्त्री॰ काश्मर्याम् ॥ गङ्गा याम् ॥

महाभट : । पुं॰ अतिशययोद्धरि ।

महाभाग : । त्रि॰ अतिधन्ये ॥ दयाद्य द्गुणयोगोमहाभागता॰ तद्विशिष्टे ॥ महान्भागोभाग्यमस्य ॥ महान् असाधारणोभागऐश्वर्यादिभगसमु दायोयस्यवा ॥

महाभागा । स्त्री॰ महालयतीर्थस्थायां देव्याम् ॥

महाभारतम् । न॰ व्यासप्रणीतेतिहास शास्त्रे ॥ तन्नामकारणं यथा । एक तश्चतुरोवेदाभारतञ्चैतदेकत : । पुराकिलसुरै : सर्वै : समस्ततुलया धृतम् ॥ चतुर्भ्य : सरहस्येभ्योदेवे भ्योऽभ्यधिकंयदा । तदाप्रभृतिलोके स्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्वा द्भारतत्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥

महाभाष्यम् । न॰ पातञ्जलेव्याकरण भाष्ये ॥

महाभिलाष : । त्रि॰ महेच्छे ॥ महा नभिलाषोऽस्य ॥

महाभिष : । पुं॰ राजर्षिविशेषे । प्रा तीपे । शन्तनौ ॥ यथा । महाभि षोनृपोजात : प्रतीपस्यसुतस्तदा । शन्तनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासत्यसङ्ग रइति ॥

महाभीता । स्त्री॰ लज्जालुवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयभययुक्ते ॥

महाभीम : । पुं॰ शान्तनुनृपे ॥ भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥ त्रि॰ अतिशयभयानके ॥

महाभीरु : । पुं॰ कीटविशेषे । गोपालिका॰ इ॰ गो॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ ग्वाली॰ इ॰ दे॰ भा॰ ॥ अतिशयभयशीले ॥

महाभीष्म : । पुं॰ शान्तनुनृपे ॥

महाभूतम् । न॰ व्योमादिपञ्चसु । भूम्यादिपंचसु ॥ महाभूतानिपंचैव खानिलाग्न्यम्बुभूमय : ॥

महाभृङ्ग : । पुं॰ नीलभृङ्गराजे ॥

महाभैरव : । पुं॰ शरभरूपिणिहरे ॥

महाभोग : । त्रि॰ नारायणे ॥ अतिसुखिनि ॥ महान्भोग : सुखरूपोऽस्य ॥

महाभोगा । स्त्री॰ दुर्गायाम् । महार्थसाधिनीदेवीमहाभोगाततः स्मृता ॥

महामण्डूक : । पुं॰ पीतमण्डूके ॥

महामति : । त्रि॰ अतिशयबुद्धिविशिष्टे ॥

महामद : । पुं॰ मत्तगजे ॥ त्रि॰ अतिशयहर्षयुक्ते ॥

महामना: । त्रि॰ सदन्त: करणे ॥ उत्कटे । महेच्छे । उदारे । महाशये । अक्षुद्रचित्ते । सर्वश्रेष्ठोऽहमितिमन्यमाने ॥ महद्गम्भीरमन्यैरसममात्मानंमन्यमानंमनोयस्यस : ॥ परमेश्वरे ॥ सृष्टिस्थित्यन्तकर्माखिलजगतांमनसैवकरोतीतिमहामना : ॥ मनसैवजगत्सृष्टिंसंहारञ्चकरोतिय इतिविष्णुपुराणम् ॥ मनसैव॰ सङ्कल्पमात्रेणैव ॥

महामाघ : । पुं॰ योगविशेषे ॥ माघेमघसंयुक्तामघायांचगुरुर्यदा । महामाघस्तदाप्रोक्तोव्रतोद्वाहादिवर्ज्जयेत् ॥

महामात्र : । पुं॰ प्रधाने । अमात्ये । सेनान्यादौ ॥ समृद्धे । हस्तिपकाधिपे । हस्तिशिक्षाजीविनि ॥ महतीमात्रापरिच्छेदोऽस्य ॥

महामात्री । स्त्री॰ आचार्यपत्न्याम् ॥ महामात्रयोषायाम् ॥

महामानसी । स्त्री॰ जिनानानांविद्यादेवीभेदे ॥

महामाय : । पुं॰ हरौ । मायाविनामपिमायाकारित्वात् ॥ महतीप्रकृष्टामायास्य । महामायात्वंचमायाविनामपिमयशम्बरप्रभृतीनांविविधप्रपंचविभ्रमकारिमायाप्रयोक्तृत्वात् ॥

महामाया । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ ईश्वरशक्त्याम् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमाया॰ तस्याश्चमहत्त्वंसर्वविषयत्वमितिव्याख्यानात् ॥ तस्या: स्वरूपंयथा । कालिकापुराणे । गर्भान्तर्ज्ञानसम्पन्नंप्रेरितंसूतिमारुतै :

। उत्पन्नं ज्ञानरक्षितंकुरुतीयामिरन्तरम् । पूर्वातिपूर्वसम्बन्धसंस्कारेण-नियोज्यच । आहारादौततोमोहममत्वं ज्ञानसंशयम् ॥ क्रोधोपरोधलोभेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वापुनः पुनः । पश्चात्कामेनसंयोज्यचिन्तायुक्तमहर्निशम् ॥ आमोदयुक्तं व्यसनासक्तं जन्तुं करोतिया । महामायेतिसाप्रोक्तातेनसाजगदीश्वरी ॥ इति ॥

महामायी । पुं॰ ईश्वरे ॥

महामायी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महामारी । स्त्री॰ महाकाल्याम् ॥ भामयैश्चभूतायांमहाजनक्षयकर्यांदेवतायाम् । संहारशक्तौ ॥ महतोमारयतीतितथा । महतीचासौमारी चेतिवा ॥ व्याप्तंतयैतत्सकलंब्रह्माण्डं मनुजेश्वर । महाकाल्यामहाकालेमहामारीस्वरूपया ॥ सैवकालेमहामारीसैवसृष्टिर्भवत्यजा ॥ स्थितिंकरोभूतानांसैवकालेसनातनी-तिमार्कण्डेयपुराणम् ॥ अतिशयमारके ॥

महामार्ग : । पुं॰ राजमार्गे ॥

महामालिनी । स्त्री॰ नाराचाभिधेवृत्तविशेषे ॥ यदिहनयुगलंततोवेदरेफैर्महामालिनीतिलक्षणम् ॥

महामाष : । पुं॰ राजमाषे चीरा॰ लोबिया॰ हि॰ भा॰ ॥

महामुख : । पुं॰ कुम्भीरे न॰ बृहन्मुखे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महामुंडी । स्त्री॰ महाश्रावणिका-याम् ॥

महामुनि : । पुं॰ नारायणे ॥ अगस्त्ये ॥ बुद्धे काले ॥ कृपाचार्यें ॥ व्यासे ॥ महांश्चासौमुनिश्च । सन्मइदितिसमास : । आन्महतइत्यात्वम् ॥ ब्रह्मविदि ॥ तुम्बुरुवृक्षे ॥ न॰ कुस्तुम्बुरुणि । धन्याके ॥

महामूर्द्धा पुं॰ शिवे ॥ त्रि॰ बृहन्मस्तकयुक्ते ॥

महामूल : । पुं॰ राजपलाण्डौ ॥ श्वेतलिङ्गिराटे ॥

महामूल्य : । पुं॰ पद्मरागे ॥ न॰ महार्घे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महामूषिक : । पुं॰ बृहद्दुंदुरौ । महाखौ ॥

महामृग : । पुं॰ हस्तिनि ॥ शरभे ॥

महामृत्युञ्जय : । पुं॰ मृत्योर्मृत्युकरे शिवमन्त्रविशेषे ॥ नित्यमष्टशतं जप्त्वामृत्युंमृत्युपथं नयेत् ॥

महामेघ : । पुं॰ अतिशयमेघे ॥

महामेद : । पुं॰ अष्टवर्गाङ्गौषधे । पुरोद्भवे ॥ बृहन्मेदे ॥

महामेदा । स्त्री॰ अष्टवर्गाङ्गौषधविशेषे । वसुच्छिद्रायाम् । जीवन्याम् । पांशुरागिण्याम् ॥ महामेदाभिधःकन्दोमोरङ्गादौप्रजायते । शुक्लार्द्रकनिभ :कन्दोलताजात:सुपाण्डुर: ।

महामेदाभिधः प्रोक्तोग्रन्थे भावप्रकाशके । मेदायुगं गुरुस्वादु वृष्यं स्तन्यकफापहम् । हणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ तस्याश्च लाभे ऽस्याः स्थाने ऽश्वतावरीदेया ॥

महामैत्रः । पुं॰ बुद्धभेदे ॥ * ॥

महामोहः । पुं॰ भोगेच्छारूपाज्ञाने ॥ महामोहस्तुविज्ञेयोग्राम्यभोगसुखैषणा ॥ रागे । विपर्ययविशेषे सदृशविधः । शब्दादिषु पञ्चसु दिव्यादिव्यतयादशविधेषु विषयेषु रञ्जनीयेषु रागः • आसक्तिर्महामोहः • सचदशविधविषयत्वा दशविधः ॥

महामोही पुं॰ शिवप्रिये धत्तूरे ॥ त्रि॰ महामोहविशिष्टे ॥

महाम्बुजः । पुं॰ नरकान्तरे ॥

महाम्लम् । न॰ तिन्तिडीके । वृक्षाम्ले ॥

महायक्षः । पुं॰ हर्षदुपासकविशेषे ॥

महायज्ञः । पुं॰ अध्यापनादिपंचसु ॥ पाठोहोमश्चातिथीनांसपर्यातर्पणं बलिः । एतेपञ्चमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः ॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतोनृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ अहुतञ्चहुतश्चैवतथाप्रहुतमेवच । ब्राह्म्यंहुतं प्राशितञ्चपञ्चयज्ञान्प्रचक्षते ॥ जपोऽहुतो हुतोहोमः प्रहुतोभौतिकोबलिः । ब्राह्म्यंहुतंद्विजाग्र्यार्चाप्राशितं पितृतर्पणम् ॥ पञ्चैतान्योमहायज्ञान्नहापर्यतिशक्तितः । सगृहेऽपिवसन्नित्यं सूनादोषैर्नलिप्यते ॥ देवताऽतिथिभृत्यानांपितॄणामात्मनश्चयः । ननिर्वपतिपञ्चानामुच्छ्वसन्नसजीवति ॥ अपिच । एते पञ्चमहायज्ञाब्रह्मणानिर्मितापुरा । ब्राह्मणानांहितार्थायक्षत्रियाणांच तत्पराः ॥ इतरेषांचवर्णानांब्राह्मणैःकारिताः शुभाः ॥ एवंकृत्वानरो मुक्तः ऽभवरोगैर्विमुच्यति । अन्यथाहोहवेष्यति एवंकर्तव्यविधिः ॥ सत्कव्याद्यात्मभोक्तॄणांमहामांसंतुतद्भवेत् ॥ इ॰ वराहपुराणे ॥

महायशाः । पुं॰ सुताहविशेषे ॥ न॰ काव्यभेदे ॥ त्रि॰ लोकेवेदेच प्रसिद्धविभवे ॥ अतिशययशोयुक्ते ॥

महायशस्कः । त्रि॰ अतिशययुक्ते ॥

महायोगी । पुं॰ चद्रिकूटपीठस्थे शिवे ॥

महारजतम् । न॰ स्वर्णे । धत्तूरे ॥ वृहद्वीर्ये ॥ महच्चतद्रजतंच । सन्महदितिसमासः । आन्महतइत्यात्त्वम् ॥

महारजनम् । न॰ कुसुम्भे । कसूंभा॰ इ॰ भा॰ ॥ शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ रज्यतेऽनेन । रञ्जरागे ।

ल्युट्। रजकारजनरञ्जनरजस्सु प सङ्ख्यानान्नलोप : ॥ रञ्जे : क्युन् वा ॥ महच्चतद्रजनंच। सन्महदिति समास : ।

महारण्यम्। न॰ अरण्यान्याम् ॥ मह च्चतदरण्यञ्च। सन्महत्परमोत्तमो त्कृष्टा : पूज्यमानैरितिसमास: । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महारत्नम्। न॰ मुक्तादिनवसु ॥ मुक्ताफलंहीरकञ्चवैदूर्यंपद्मरागकम्। पुष्परागञ्चगोमेदंनीलंगारुत्मतंत- था ॥ प्रवालयुक्तान्युक्तानिमहार- त्नानिवैनव ॥

महारथ : । पुं॰ रथिकविशेषे । अयु तधन्विभि : सहयोहरि ॥ यथा । एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्वि नाम्। शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चमहा रथइतिस्मृत : ॥ अपिच । आत्मा नंसारथिञ्चाश्वान्रचन्युद्ध्येत योनर : । समहारथसंज्ञ : स्यादि त्याहुर्नीतिकोविदा: ॥ शिवे ॥ विष्णौ ॥ महान्महात्मा॰नन्दी॰गरु डोवारथोयस्य स : ॥

महारम्भम्। न॰ गडलवणे । सांभ- र॰हू॰भा॰ ॥

महारस : । पुं॰ खर्जूरे ॥ कोशकारे । इक्षुविशेषे । कोसिआर॰हू॰ भा॰ ॥ कशेरुणि ॥ पारदे । रसेन्द्रे ॥ न॰काञ्जिके ॥

महारसाष्टकम्। न॰ हिङ्गुलादाष्टसु ॥ यथा । दरदंपारद : सस्यैवै क्रान्तंकान्तमभ्रकम्। माचिकंवि मलश्चेतिस्युरेतेऽष्टौमहारसा : ॥

महाराज : । पुं॰ बुद्धभेदे । मञ्जुघोषे ॥ असपत्नराज्यवति । नृपश्रेष्ठे ॥

महाराजचूत : । पुं॰ उत्तमाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

महाराजद्रुम : । पुं॰ आरग्वधे

महाराजिक : । पुं॰ गणदेवताविशेषे ॥ सत्यसुधन्वसवमाद्योविंश- त्यधिकशतद्वयसंख्याता गोरक्षा- प्रदर्शिता : । महाराजिकनामानो द्विशतेविंशतिस्तथा ॥ महतीराजि: पङ्क्तिर्येषामितिविग्रहेशिशाहिभा- षेतिकन् ॥

महारात्रि : । स्त्री॰ महाष्टम्याम् । अर्द्धरात्रात्परंमुहूर्तद्वये ॥ ब्रह्म लयोपलक्षितायांमहाप्रलयरात्र्याम् ॥ ब्रह्मणस्तुनिपातेचमहाकल्पो भवेन्नृप। प्रकीर्त्तितामहारात्रि : सापञ्चपुरातनैरितिब्र॰वै॰पु॰ ॥

महाराष्ट्र : । पुं॰ देशविशेषे ॥ अपरन्तकंसमारभ्यमध्यचोज्जयिनीशिवे। मार्जारतीर्थंराजेन्द्रकोलापुरनिवा- सिनी ॥ तावद्देशोमहाराष्ट्र : क- र्णाटस्वामिगोचर : । इ॰शक्तिसङ्गमे ७ पटल : । अपिच । नैकंतेष्व

विडानस्तं महाराष्ट्रास्त्वरैवतः । जवनः पह्लवः सिन्धुः पारसीकादयोमताः । इ॰ ज्योतिषतत्त्वे कूर्म्मचक्रं ॥

महाराष्ट्री । स्त्री॰ जलपिप्पल्याम् ॥ शाकविशेषे । मरैठी॰ इ॰ भा॰ ॥ भाषाप्रभेदे ।

महारिष्टः । पुं॰ महानिम्बे । गिरिनिम्बे ।

महारुद्रः । पुं॰ महादेवे ।

महारूपः । पुं॰ शिवे

महारूपकम् । न॰ नाटके ॥

महारोगः । पुं॰ पापरोगे ॥ सचाष्टविधोयथा । उन्मादः १ । त्वग्दोषः २ । राजयक्ष्मा ३ । श्वासः ४ । मधुमेहः ५ । भगन्दरः ६ । उदरः ७ । अश्मरी ८ । इति ॥

महारोगी । त्रि॰ महारोगयुक्ते ॥

महारौरवः । पुं॰ नरकान्तरे ॥ महारौरवसंज्ञन्तुअधोवृ तान्तसम्पुटम् । धम्यतेयद्दिराङ्गारैर्गुरुदारापनायकः ॥ देवद्रव्यापहारीचपच्यतेकालमक्षयम् ॥ महान्रौद्रोरवोऽत्र । अकन्न्वादित्वाद्रलोपः । यद्वा । रुरुर्भारशृङ्गाख्योमृगः । महतोरुरोरयम् । अण् ॥

महार्घः । पुं॰ लावकाख्यपक्षी ॥ त्रि॰ महामूल्ये ।

महार्णवः । पुं॰ महासमुद्रे ॥

महार्थः । पुं॰ परमार्थे ।

महार्द्धः । पुं॰ धवविशेषे । महाशाल इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

महार्द्रम् । न॰ चन्दने ॥

महार्द्रकम् । न॰ वनार्द्रके ॥

महार्बुदम् । न॰ दशार्बुदे । शतकोटि १०००००००० सङ्ख्यायाम् । पद्मे ॥

महार्हः । पुं॰ विष्णौ । महः पूजा॰ तामर्हति । अर्हइतिसूत्रात् अर्हतेः कर्मण्युपपदेअच्प्रत्ययः ॥ न॰ श्वेतचन्दने ॥

महालक्ष्मीः । नारायणशक्त्याम् । राधायाम् ॥ यन्मायया मोहिता ब्रह्मविष्णुशिवादयः । वैष्णवास्तां महालक्ष्मींपरांराधांवदन्तिते ॥ यद्वाऽस्यामहालक्ष्मीः प्रियानारायणस्यचेति ब्र॰ वै॰ पुराणम् ॥

महालयः । पुं॰ विहारे ॥ तीर्थमहाभागादेव्याक्षेत्रे ॥ परमात्मनि । पितॄणामुत्सवाश्रयेकन्यागतापरपक्षे कन्यागत॰ इ॰ भा॰ ।

महालसा । स्त्री॰ देवीविशेषे । दक्षिणदेशे॰ महादिस्थानमितिविख्याते॰ देवीस्थाने ।

महालिकटभी । स्त्री॰ श्वेतकिणिही वृक्षे ॥

महालीलसरस्वती । स्त्री॰ तारादेव्याः प्रभेदे ॥ लीलयावाक्प्रदाचेतितेन

लीलसरस्वती ॥

महालोध्र : । पुं॰ लोध्रे । पटियालो ध॰ दृ॰ भा॰ ॥

महालोल : । पुं॰ काके ॥ त्रि॰ अतिचञ्चले ॥

महालोहम् । न॰ अयस्कान्ते ॥

महावनम् । न॰ महारण्ये ॥ वृन्दावनस्य चतुरशीतिवनान्तर्गतवनविशेषे ॥

महावप : । पुं॰ महामेदे ॥

महावरा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

महावराह : । पुं॰ आदिवराहे ॥ महांश्चासौवराहश्च । महत्त्वञ्चास्यातिविपुलशरीरधारणात्पृथिव्युद्धरणाय ॥

महावरोह : । पुं॰ प्लक्षवृक्षे ॥

महावलि : । पुं॰ नरबलौ ॥

महावल्ली । स्त्री॰ माधवीलतायाम् ॥

महावस : । पुं॰ शिशुमारे ॥

महावाक्यम् । न॰ परमार्थबोधकवैदिकोपदेशवाक्यविशेषे । सङ्ख्यापरपर्य्यायेप्रतिष्ठादावुत्सर्गवाक्ये ॥ योग्यताकांक्षासक्तियुक्तवाक्यसमूहे ॥

महावारुणी । स्त्री॰ तिथिविशेषे ॥ सायथा । शनिवारसमायुक्तासामहावारुणीस्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिसूर्य्यग्रहै : समा ॥ सा॰ वारुणीस्यर्थ : ॥ महामहावारुणी तु । यथा । शुभयोगसमायुक्ताशनौशतभिषायदि । महामहेतिविख्याताम्बिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥

महाबाहु : । पुं॰ स्कन्दे ॥ श्रीरामे ॥ महान्तौबाहूयस्य । अस्यबाह्वोर्महत्त्वञ्चोक्तं युद्धकांडे । पिशाचानद्रानवान्यक्षांमपृथिव्यांचैवराक्षसा : अङ्गुल्यग्रेणतान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वरेति ॥

महाविद्या । स्त्री॰ देवताविशेषे ॥ यथा । कालीतारामहाविद्याषोडशीभुवनेश्वरी । भैरवीछिन्नमस्ताचविद्याधूमावतीतथा । बगलासिद्धविद्याचमातङ्गीकमलात्मिका । एतादशमहाविद्या : सिद्धविद्या : प्रकीर्त्तिता : ॥ तासांदशावतारत्वं यथा । प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्चमहेश्वर: । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश । कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । बगलाकूर्ममूर्तिस्यान्मीनोधूमावतीभवेत् ॥ छिन्नमस्तानृसिंह : स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीयामदग्न्य : स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्याद्दुर्गास्यात्कल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयस्तुभगवान्कृष्ण : कालीरूपोभवेज्जे ॥

महाविराट् । पुं॰ महाविष्णौ ॥

महाविलम् । न॰ नभसि हृच्छिद्रे ॥

महाविष : । पुं॰ द्विमुखसर्पे । काल

सर्पे ॥

महाविषम् । न॰ मेषसङ्क्रान्तौ ॥ मसूरं निम्बपात्राभ्यामेयोऽत्तिमेषगे तरवौ । अपिरोषान्वितस्तस्य तक्षकः किं करिष्यति ॥

महाविष्णुः । पुं॰ महाविराजि ॥

महावीचिः । पुं॰ नरकविशेषे । महावीचिय्वमहाकल्पोनितनुमीयते ॥

महावीध्यम् । न॰ विटपे । मुष्कवङ्क्षणयोरन्तरे ॥

महावीरः । पुं॰ गरुडे ॥ शूरे ॥ सिंहे । महानसे । यज्ञाग्नौ ॥ वज्रे ॥ श्वेततुरङ्गे । अन्तिममुनौ ॥ कोकिले ॥ लक्ष्मणे । हनुमति ॥ एकवीरवृक्षे ॥ सङ्ग्रामविहगे । जराटके ॥ कामदेवे । मारे ।

महावीरा । स्त्री॰ क्षीरकाकोल्याम् ॥

महावीर्यः । पुं॰ ब्रह्मणि महत्तत्त्वसिकारत्वमर्विद्यालक्षणं वीर्यमस्य ॥ बुद्धभेदे ॥ वाराहीकन्दे । त्रि॰ महाप्रभावे । अतिशयबलयुक्ते ॥

महावीर्या । स्त्री॰ संज्ञायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥ वनकार्पास्याम् ॥ महाशतावर्य्याम् ॥

महावृक्षः । पुं॰ स्नुहीद्रुमे ॥

महावृहती । स्त्री॰ वार्ताक्याम् ॥

महावेगः । त्रि॰ अधिकवेगवति ॥

महाव्याधिः । पुं॰ कुष्ठादिमहारोगे ॥

महाव्रणम् । न॰ दुष्टव्रणे ॥

महाव्रतम् । न॰ द्वादशवार्षिकव्रते ॥ यथा । तं नवधकालादूर्ध्वं विंशब्दाधिकशततयावदवदिष्टं तावत्परिमाणमहाव्रतानुरूपाधिनवोद्दातव्या: शरत्कालिकदुर्गापूजने ॥ यथा । महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यैरनुष्ठितम् । कर्त्तव्यं सुरराजेन्द्रैदेवीभक्तिसमन्वितैः ॥ अरुणोदयकालिकमाघस्नाने ॥ अहिंसायोगशास्त्रेऽभिहितः । सयथा । अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाः ॥ ३० ॥ एते जातिदेशकालसमयाऽनवच्छिन्नाः सार्वभौमामहाव्रतम् ॥ ३१ ॥ येचाहिंसाद्याः । पचयमाउक्तास्तएवजात्याद्यनवच्छेदेन॰दृढभूमयोमहाव्रतशब्दवाच्याः तत्राहिंसाजात्यवच्छिन्नायथा॰ मृगयोर्मृगातिरिक्तान्नहनिष्यामीति ॥ सैवकालावच्छिन्नायथा॰ नचतुर्दश्यांनपुण्येऽहनीतिसैवप्रयोजनविशेषरूपसमयावच्छिन्नायथा॰क्षत्रियस्यदेवब्राह्मणप्रयोजनव्यतिरेकेणनहनिष्यामीति॰युद्धं विनानहनिष्यामीतिच । एवं विवाहादिप्रयोजनव्यतिरेकेणानृतं नवदिष्यामीति । एवमापत्कालव्यतिरेकेण गुरुयादृव्यतिरिक्तः स्तेयं नकरिष्यामीति । एवमृतुकालव्यतिरिक्ते

कासिपत्नींनगमिष्यामीति । एवं गुर्वादिप्रयोजनमन्तरे णनपरिग्रही ष्यामीति • यथायोग्यमवच्छेदोद्रष्ट व्य : । एतादृगवच्छेदोपरिहारेण यदासर्वजातिसर्वदेश सर्व्वकाल सर्वप्रयोजनेषुभवा : सार्वभौमा अहिंसादयोभवन्तिमहताप्रयत्नेन परिपाल्यमानत्वात् • तदातेमहाव्र तशब्देनोच्यंते । एवंकाष्ठमौना दिव्रतमपिद्रष्टव्यम् । एतादृशव्रत दार्ढ्यं च • कामक्रोधलोभमोहानांच तुर्णामपिनरकद्वारभूतानांनिवृत्तिः। तत्राहिंसमयाक्षमयाचक्रोधस्य • ब्रह्म- चर्य्येणवस्तुविचारेणचकामस्य • अ- स्तेयापरिग्रहरूपेणसन्तोषेणलोभ- स्यसत्येनयथार्थज्ञानरूपेणविवेके- नमोहस्य • तन्मूलानाञ्चसर्वेषांनिवृ त्तिरितिद्रष्टव्यम् । इतराणिचफला निसकामानांयोगशास्त्रे कथितानि ॥

महाव्रती । पुं॰ शिवे ॥ उत्कटे ॥ त्रि॰ महाव्रतयुक्ते ॥

महाशक्तिः । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ हा- रौ ॥ महतीशक्तिः सामर्थ्यमस्य ॥ अतिशयपराक्रमे ॥ स्त्री॰ मायाशब- लब्रह्मरूपिण्याम् । निर्गुणायाम् ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥

महाशङ्खः । पुं॰ नरास्थनि । कर्ण नेत्रयोर्मध्यगतास्थ्नि ॥ कर्णनेत्रान्त- रालास्थिमहाशङ्खः प्रकीर्त्ति-

त : ॥ दशनिखर्वे १०००००००००००० । निधिप्रभे दे ॥ अलिके । ललाटे ॥ बृहच्छङ्खे ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । स्वो च्चस्थेलाभगेशुक्रेत्रिषष्ठेदेवपूजिते । महाशङ्खाह्वयोयोगः प्रतिप- द्यापमानदः ॥

महाशठः । पुं॰ राजधत्तूरे ॥ त्रि॰ अ तिधूर्त्ते ।

महाशणपुष्पिका । स्त्री॰ बृहच्छणपु- ष्प्याम् । बृहत्पर्ण्याम् । श्वेतपुष्पा याम् ॥

महाशता । स्त्री॰ महाशतावर्याम् ॥

महशतावरी । स्त्री॰ सहस्रवीर्यायाम् । सुरसायाम् । शतवीर्यायाम् ॥ महाशतावरीमेध्याहृद्यावृष्यारसाय नी । शीतवीर्यानिहन्त्यर्शोग्रहणी- नयनामयान् ॥

महाशनः । पुं॰ विष्णौ ॥ कल्पा- न्ते सर्वग्रसनात्महत्अशनंसंहार्य्य- मस्य ॥ महाभैरवे ॥ कामे ॥ मह- दशनंविषयजातंयस्य : ॥ अघा- सुरे ॥ त्रि॰ अतिभक्षणशीले ।

महाशफरः । पुं॰ एफराख्यमत्स्ये ॥ महाशफरसंज्ञस्तुतिक्तः पित्तकफा पहः । शिशिरोमधुरोरुच्योवात- साधारणः स्मृतः ॥

महाशयः । त्रि॰ महेच्छे ॥ महान् आशयोयस्य ॥ पुं॰ समुद्रे ॥

महाशय्या । स्त्री० राजतल्पे ॥ वृह-
च्छय्यायाम् ॥
महाशर : । पुं० स्थूलशरे ॥
महाशल्क : । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥
महाशाक : पुं० शाके ॥
महाशाखा , स्त्री० मागवलायाम् ॥
महाशाल : । पुं० महागृहस्थे । विस्ती
र्णाभि : शालाभिर्युक्ते । सम्पन्ने ॥
महतीविस्तीर्णाशाला०गृहंयस्यस : ॥
महाशालि : । पुं० स्थूलशालौ ।
सुगन्धिके ॥ महान्श्रेष्ठ : शालि: ॥
महाशिव : । पुं० महादेवे ॥
महाशीता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥
महाशुक्ति : पुं० मुक्तामातरि ॥
महाशुक्ला । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ त्रि०
अतिशुक्लवर्णयुक्ते ॥
महाशुभ्र : । त्रि० अतिशुभ्रवर्णयु-
क्ते ॥ न०रजते ॥
महाशूद्र : पुं० आभीरे ॥
महाशूद्रा । स्त्री० महत्यांशूद्रायाम् ॥
महतीशूद्रेतिविग्रह : ॥
महाशूद्री । स्त्री० आभीर्याम् ॥ महा
शूद्रस्यस्त्री०जातीयावा । पुं०योगा
दिति०जातेरितिवाङीप् ॥
महाशौण्डी । स्त्री० श्वेतकिणिहीवृ-
क्षे ॥
महाशीर्षिर : । पुं० दन्तरोगविशेषे ॥
दन्तास्थलन्निविष्टमस्तालुचाग्गजदी
र्यते । दन्तमांसानिपच्यंतेमुखश्चप-
तुद्यते ॥ यस्मिन्ससर्वजोव्याधिर्म
हाशीर्षिरसंज्ञित : ॥
महाश्मशानम् । न० आनन्दवने । का
श्याम् ॥ महान्त्यपिचभूतानिप्रलये
समुपस्थिते । शेरतेऽत्रशवाभूत्वाश्म
शानन्तुततोभवेत् ॥ वाराणसीति
विख्यातारुद्रावासइतिद्विज : । म
हाश्मशानमित्येवंप्रोक्तमानन्दका-
ननम् ॥
महाश्यामा । स्त्री० शिंशपावृक्षे ॥
श्यामलतायाम् ॥
महाश्रम : । पुं० तीर्थविशेषे ॥
महाश्रमण : । पुं० बुद्धभेदे । शाक्य
मुनौ ॥
महाश्रावणिका । स्त्री० कदम्बपुष्प्या
म् । महामुण्डाम् ॥
महाश्री : । स्त्री० बुद्धशक्त्यन्तरे । ता
रायाम् ॥
महाश्रोत्रिय : । पुं० महत्त्वसतिश्रुता
ऽध्ययनव्रतसम्पन्ने ॥ महांश्वासौश्रो
त्रियश्च ॥
महाश्वेता । स्त्री० शुक्लभूकूष्माण्डे ।
कृष्णगन्धिकायाम् ॥ इ०भूमिकू-
ष्माण्डे ॥ सरस्वत्याम् ॥ श्वेताप-
राजितायाम् ॥ सितायाम् ॥ मधुजा-
याम् । श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥ दुर्गायाम् ॥
महतीचासौश्वेताच ॥
महाषष्ठी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
महाष्टमी । स्त्री० आश्विनशुक्लाष्टम्याम्

। शरत्कालोद्भवायातुसैवप्रोक्तामहाष्टमी। महारात्रिरितिख्यातातस्यामभ्यर्च्चयेत्सुधीः॥ अष्टम्यांरुधिरैर्मांसैर्महामांसैः सुगंधिभिः। पूजयेद्बहुजातीयैर्बलिभिर्भोजनैः शिवाम्। सिन्दूरैः पट्टवासोभिर्नानाविधविलेपनैः। पुष्पैरनेकजातीयैः फलैर्बहुविधैरपि॥ उपवासंमहाष्टम्यां पुत्रवान्नसमाचरेत्। यथातथैवपूतात्माव्रतीदेवींप्रपूजयेत्॥ पूजयित्वामहाष्टम्यांनवम्यांबलिभिस्तथा। विसर्ज्जयेद्दशम्यान्तुश्रवणे तांवरोत्सवैः तत्रार्द्धरात्रपूजा यथा। कन्यासंस्थेरवाविषे शुक्लाष्टम्यांप्रपूजयेत्। सोपवासोनिशार्द्धेतुमहाविभवविस्तरैः॥ पूजांसमारभेद्व्यानक्षत्रे वारुणे पिबा। पशुघातश्चकर्त्तव्योगवलाजवधस्तथेति देवीपुराणे वारुणपदेनपूर्व्वाषाढोच्यतइतिरघुनन्दनः॥ महाष्टम्युपवासं पारयन्तु। अष्टम्यांसमुपोष्यैव नवम्यामपरेऽहनि। मद्यमांसोपहारेणदद्यान्नैवेद्यमुत्तमम्॥ तेनैवविधिनान्नन्तुस्वयंभुञ्जीतनान्यथेति॥

महासन्नः। पुं॰ कुवेरे। त्रि॰ अतिनिकटे॥

महासमङ्गा। स्त्री॰ हस्तवलायाम्। खिरहिट्यायाम्। बलायाम्। कगहि

या॰ कंघी॰ खरैटी॰ इ॰ भा॰॥

महासर्ज्जः। पुं॰ असनवृक्षे॥ पनसे॥

महासहः। पुं॰ कुब्जकवृक्षे॥ त्रि॰ अतिक्षमे॥

महासहा। स्त्री॰ माषपर्ण्याम्। अम्लाने। कठसरैय्या॰ इ॰ भा॰॥ महतीचासौसहाच। सन्महदितिसमासः। आन्महतइत्यात्वम्॥

महासान्तापनम्। न॰ व्रतविशेषे॥ अथयाज्ञवल्क्यः। कुशोदकञ्चगोक्षीरंदधिमूत्रंशकृत्घृतम्। जग्ध्वापरेह्न्युपवसेत्कृच्छ्रंसान्तपनंचरन्॥ द्वादशाध्यसान्तपनमुक्तम्। पृथक्सान्तपनद्रव्यैः षडहःसोपवासकः। सप्ताहेनैवकृच्छ्रोयंमहासान्तपनंस्मृतम्॥ महासान्तपनंषण्मुषट्कृदामसमम्॥

महासारः। पुं॰ दुष्खदिरे॥ त्रि॰ युक्तियुक्ते॥

महासाहसम्। न॰ अतिबलात्कारकृतकार्य्ये। अतिशयदण्डे॥

महासाहसिकः। त्रि॰ अतिसाहसयुक्ते॥ प्रसह्यापहारिणि। महांश्चासौसाहसिकश्च।

महासिंहः। पुं॰ शरभे। पर्व्वताश्रये। देव्याःसिंहे॥ यथा। तीक्ष्णदंष्ट्रः करालास्यः शटाशोभितकन्धरः।

चतुरङ्गिर्वैश्वानरवोम्हासिंह : प्रकीर्त्तितइति ॥

महासुख : । पुं॰ बुद्धे ॥ न॰ क्रीडारत्ने ॥ प्रचुरसुखे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महासुगन्धा । स्त्री॰ गन्धनाकुल्याम् ॥ त्रि॰ अतिसुगन्धयुक्ते ॥

महासूक्ष्मा । स्त्री॰ वालुकायाम् ॥ त्रि॰ अतिशयसूक्ष्मे ॥

महासेन : । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ महासैन्यपतौ ॥ वौद्धभेदे ॥ महतीसेनाऽस्य ॥

महास्कन्ध : । पुं॰ शरभे ॥ त्रि॰ महत्स्कन्धयुक्ते ॥

महास्कन्धा । स्त्री॰ जम्बूवृक्षे ॥

महास्कन्धी । पुं॰ शरभे ॥

महास्थली । स्त्री॰ पृथिव्याम् ॥ श्रेष्ठस्थाने ॥

महास्नायु : । पुं॰ कण्डरायाम् ॥

महास्रग्वी । पुं॰ शिवे ॥

महास्वन : । पुं॰ वाद्यप्रभेदे । महातूर्ये ॥ विष्णौ ॥ महान्उर्जितः स्वन : नादोऽस्य । यद्वा । महान् स्वन : श्रुतिलक्षणोनादोऽस्य ॥ सम्भवद्दितिसमासे॰ आत्वम् । उच्चशब्दे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महाहनु : । पुं॰ शिवे ॥ हनूमति ॥ त्रि॰ महाहनुयुक्ते ॥

महाहवि : । न॰ गोघृते ॥ ब्रह्मणि ॥ महच्च तद्धविश्च॰ ब्रह्मात्मनिसर्वंजगत्तदात्मतयाहूयतेइतिमहाहवि :

। यद्वामहाग्निहवींषियाज्यपुरोडाशपशुसोमादिरूपाण्यस्य॰ इन्द्रादिदेवतारूपस्ययजमानरूपस्यचेतिमहाहवि : ॥

महाहास : । पुं॰ अट्टहासे ॥

महाहिगन्धा । स्त्री॰ गन्धनाकुल्याम् ॥

महाह्वा । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि॰ अतिखर्वे ॥

महि । अ॰ महिमनि ॥

महि : । स्त्री॰ भूमौ ॥ मह्यते । मह पूजायाम् । चुरादिरदन्त : । सर्वधातुभ्य इन् ॥

महिका । स्त्री॰ हिमे ॥ मह्यते । मह॰ । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥

महित : । त्रि॰ पूजिते ॥ मह्यतेस्म ॥ मह॰ । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिक्त : ॥

महितम् । न॰ राज्ये ॥ त्रि॰ पूजनीये ॥ मह्यते । मह॰ । महेरिनण्चेति पक्षेइनन् ॥

महिमा । पुं॰ शिवैश्वर्ये । ऐश्वर्यातिशये । भूतिप्रभेदे ॥ महान्भवति॰ येनसमस्तब्रह्माण्डेपि समवेति ॥ विभूतिविस्तारे ॥ आत्मन : कर्मनिमित्तद्विविषयाद्विरक्त्ये ॥ महतो भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिच् ॥ उत्कर्षे ॥

महिमभृत् । त्रि॰ ऐश्वर्यवति ॥

महिर : । पुं॰ चौर्ये । मिहिरे । सूर्ये ॥

द्युतिविकाराडशेष : ॥
महिला । स्त्री॰ फलिन्याम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियाम् । योषिति ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ मदमत्तायाम्योषायाम् ॥ महति॰ मह्यते वा । मह॰ । सलिकलोति॰ इलच् । टाप् ॥
महिलाह्वया । स्त्री॰ श्यामायाम् । प्रियङ्गौ ॥ महिलायाआह्वयोयस्याः ॥
महिष : । पुं॰ लुलाये । कासरे । यमवाहने । भैंसा॰ इ॰ भा॰ ॥ महिषस्यामिषंस्वादुस्निग्धोष्णंवातनाशनम् । निद्राशुक्रबलस्तन्यतनुदार्व्यकरं गुरु ॥ हृष्यस्तुष्टिविण्मूत्रं वातपित्तास्रनाशनम् ॥ महति॰ मह्यतेवा । मह॰ । अविमह्योष्टिषच् । यद्वामंहतेमहिषमेटिषच् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ अर्हध्वजविशेषे ॥ असुराधिपविशेषे । महिषासुरे ॥ स्मृश्रुधारिणाम्न ऋत्विग्विशेषे ॥ पुरायंच नियस्यासीत्सगरेणाश्ववेदाद्यमधिकारोवेशान्यत्वंधर्मनाशश्चकृतः ॥
महिषकन्द : । पुं॰ महाकन्दविशेषे । शुभालौ ॥
महिषघ्नी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
महिषध्वजः । पुं॰ यमे ॥ अर्हद्विशेषे ॥ महिषोध्वजं यस्य सः ॥

महिषमर्दिनी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
महिषवल्ली । स्त्री॰ लताविशेषे । सोम्यायाम् ॥
महिषवाहन : । पुं॰ यमे ॥
महिषाक्ष : । पुं॰)
महिषाख्य : । पुं॰) गुग्गुलौ । भृङ्गाञ्जनसमप्रभे ॥
महिषाक्षादि । न॰ महिषाक्षादिपञ्चाङ्गगणे ॥ यथा । महिषाक्षस्तथाराल निर्यास : सर्जकस्तथा । कृष्णागुरु:कदम्बश्चमहिषाक्षादिपञ्चकम् ॥
महिषासुर : । पुं॰ महासुरविशेषे । रम्भासुरात्मजे ॥
महिषासुरसम्भव : । पुं॰ भूमिजगुग्गुलौ ॥
महिषासुरहन्त्री । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
महिषी । स्त्री॰ कृताभिषेकायांराज्ञः पत्न्याम् ॥ मह्यते । मह॰ । अविमह्योष्टिषच् । टित्त्वान्ङीप् ॥ औषधीभेदे ॥ सैरिभ्याम् । मन्दगमनायाम् । महाक्षीरायाम् । भैंस॰ इ॰ भा॰ ॥
महिषीगोष्ठम् । न॰ महिषीशालायाम् । भैंसवाड़ा॰ इ॰ भा॰ ॥ महिषीणांस्थानम् । गोष्ठच् ॥
महिषीदुग्धम् । न॰ महिषीक्षीरे । सैरिभ्या : स्तन्ये ॥ माहिषं मधुरं गव्यात्स्निग्धं शुक्रकरं गुरु । निद्राकरमभिष्यन्दिक्षुधाधिक्यकरं हिमम् ॥

महिषीप्रिया । स्त्री॰ तृणविशेषे । शूल्या म् । शूलपत्न्याम् । जलाश्रयायाम् ॥
महिष्मान् । पुं॰ देशविशेषे ॥ महिषा : सन्त्यस्मिन् । महिषाः सन्ति अस्मिन्निति॰ इमतुप् ।
मही । स्त्री॰ भूमौ । पृथिव्याम् ॥ मह्यते । मह॰ । चुरादावदन्त : । घ्यन्तादचः । कृदिकारादिति ङीष् ॥ यद्वा । महीयते । महीङ् पूजायाम्॰ कण्ड्वादियगन्त : । क्विप् चेति क्विप् । अल्लोपयलोपौ । कृदिकारादिति ङीष् । तद्भावे विसर्गस्त्वप्याहु : ॥ मालवदेशवि हारिण्यांनद्याम् ॥ महीजलन्तु स्वादुलघ्व्यं पित्तहरं गुरु ॥ गवि ॥ हिलमोचिकायाम् ॥ वर्णवृत्ते च्छ्न्दसि एकाक्षरप्रभेदे ॥ यथा । लघुगुरू : । महीस्मृता ॥ यथा । हरोऽस्तुमे । मनोमुदे ॥
महीक्षित् । पुं॰ नृपे । राजनि ॥ महीं॰ क्षयते॰ ईष्टे । क्षिनिवास गत्यो : । महींक्षयतिवा । क्षिऐ श्वर्ययो : । क्विप् । तुक् ॥
महीज : । पुं॰ भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ न॰ आर्द्रके ॥ त्रि॰ भूमिजाते ॥
महिदुर्गम् न॰ मृदापाषाणै रष्टकै र्वाविस्ताराद्द्विगुणोच्छ्रायैश्चद्वादश हस्तोच्छ्रितैर्युद्धार्थमुपरिभ्रमणयो ग्यैर्नशीर्षकगवाक्षादियुक्तै र्नप्राकारै

र्वेष्टितैराख्यांवासस्थाने ॥
महीधर : । पुं॰ विष्णौ ॥ महीगिरि रूपेणधत्ते । धरति । धृञ्॰ । मह्याधर : ॥ अच् ॥
महीध्र : । पुं॰ शिखरिणि । पर्वते ॥ महींधरतिधारयतिवा । धृञ्॰ । मूलविभुजादित्वात्क : ॥
महीपाल : । पुं॰ राजनि ॥ महींपाल यति । पाल॰ । कर्मण्यण् ॥
महीप्राचीरम् । न॰ समुद्रे ॥
महीभृत् । पुं॰ पर्वते ॥ नृपे ॥
महीमय : । त्रि॰ मृत्तिकानिर्मिते ॥ मह्याविकारे ॥
महीयान् । त्रि॰ महत्तरे ॥
महीरुह : । पुं॰ शाखिनि । पादपे । वृक्षे ॥ शाकवृक्षे ॥ मह्यांरोहयति । रुहवीज जन्मनिप्रादुर्भावे । इगुपधे तिक : ॥
महीलता । स्त्री॰ किञ्चुलुके । केंचु वा॰ इतिख्याते ॥ लतास्वदीर्घत्वा भ्यांमह्यालतेव ॥
महीसुत : । पुं॰ मङ्गलग्रहे । लोहि ताङ्गे ॥ मह्या : सुत : ॥
महेच्छ : । त्रि॰ महाशये । महाभि लाषे ॥ महतीइच्छाऽस्य ॥
महेन्द्र : । पुं॰ कलिङ्गदेशस्थेकुलपर्व तविशेषे ॥ सिद्धपीठोयमद्रि : । यथा । महान्तकोमहेन्द्रे चपार्वती चमहान्तकेति ॥ त्रिसामाक्पपि कुल्याद्यामहेन्द्रप्रभवा : स्मृता : ।

इन्द्रे ॥ महांश्चासौ॰इन्द्रश्चमहान्वा अयमभूयोहत्रमवधीदितिश्रुते : । ईश्वरे । विष्णौ ॥

महेन्द्रकदली । स्त्री॰ कदलीप्रभेदे ॥

महेन्द्रतनया । स्त्री॰ सरिदन्तरे ॥

महेन्द्रनगरी । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

महेन्द्रपर्वत : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

महेन्द्रमदभित् । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

महेन्द्रवारुणी । स्त्री॰ लताविशेषे । चित्रवल्ल्याम् । महाफलायाम् । वहीमाकाल्॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

महेन्द्राणी । स्त्री॰ इन्द्रयोषिति । पुलोमजायाम् ॥ महेन्द्रस्यस्त्री । महतीचासाविन्द्राणीचेतिवा ॥

महेन्द्रियम् । त्रि॰ माहेन्द्रे ॥ महेन्द्रो देवताऽस्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिघ:॥

महेन्द्रीयम् । त्रि॰ माहेन्द्रे॰ हविरादौ ॥ महेन्द्रोदेवताऽस्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिचकाराच्छ : ॥

महेरणा । स्त्री॰ कुन्दुरुक्याम् । शल्लकीवृक्षे ॥ महदीरणमस्या : ॥ महमुत्सवमीरयतिवा । ईर॰ । ल्यु : ॥

महेला । स्त्री॰ महिलायाम् ॥ वामायाम् ॥ महस्यउत्सवस्य॰ इला भूमि: ॥ यद्वा । महति॰ मह्यतेवा । सलिकलीतीलच् । पृषोदरादि: ॥ माया : हेलाक्रीडावा । परमहेलारतोप्यपारदारिकइतिदमयन्ती काव्यम् ॥

महेलिका । स्त्री॰ महेलायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

महेश : । पुं॰ शिवे ॥ महेशान्नापरो देव : ॥

महेशबंधु : । पुं॰ श्रीफलवृक्षे । बिल्वे । महेशस्यबन्धुरिव ॥

महेशिता । त्रि॰ परमेश्वरे । परदेवतायाम् ॥ महांश्चासावीशिताच । सन्महदितिसमास : ॥

महेश्वर : । पुं॰ शिवे । महादेवे ॥ महेश्वरस्त्र्यम्बकएवनापरइतिरघु : ॥ विश्वस्थानाञ्चसर्व्वेषांमहतामीश्वर : स्वयम् । महेश्वरस्ततेनेमंप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ महांश्चासावीश्वरश्च । सन्महदितिसमास : ॥ त्रि॰ अधीश्वरे ॥

महेश्वरी । स्त्री॰ महेश्वरपत्न्याम् । भगवत्याम्परदेवतायाम् ॥ अपराजितायाम् ॥ पित्तलप्रभेदे । कपिलायाम् । ब्रह्मरीत्याम् ॥ राजरीत्याम् । महतीचासावीश्वरीच ॥

महेष्वास : । पुं॰ हरौ ॥ शिवे ॥ महानवितथइष्वासइषुक्षेपोयस्यस : ॥ त्रि॰ उत्तमधानुष्के ॥

महैरण्ड : । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥

महैला । स्त्री॰ स्थूलैलायाम् ॥

महोक्ष : । पुं॰ हृद्वृषे । वृषभे ॥ महांश्चासावुक्षाच । अचतुरेति साधु : ॥

महोटिका । स्त्री०)
महोटी । स्त्री०) बृहत्याम्

महोत्पलम् । न० पद्मे । नलिने । अरविन्दे । महच्चतत्उत्पलञ्च ॥

महोत्सवः । पुं० अतिशयितसुखजनककर्म्मणि ॥ यथा । दुर्गातन्त्रेषुमन्त्रेषुकुर्याद्दुर्गामहोत्सवम् । महानवम्यांशरदिबलिदानंनृपादयः ॥

महोत्साहः । पुं० राज्याङ्गप्राप्तराजपुरुषे ॥ अतिशयोद्यमे ॥ त्रि० अतिशयोत्साहयुक्ते । महोद्यमे ॥ दुःसाध्यकार्य्यसाधनपरे ॥ महान् उत्साहोऽस्य ॥ परदेवतायाम् ॥ अ-महत्त्वादनन्यार्थमुद्युक्तत्वात् ॥

महोदधिः । पुं० समुद्रे ॥

महोदधिशयः । पुं० नारायणे ॥ प्रलयेसर्वभूतानिसंहृत्यैकार्णवंजगत् । कृत्वाऽधिशेते । शीङ् स्वप्ने । अः ॥

महोदयः । पुं० कान्यकुब्जदेशे ॥ आधिपत्ये ॥ अपवर्गे । मोक्षे ॥ सदाकृतयुगस्यास्तुसदाचारानुसारायणम् । सदामहोदयस्यास्तुआज्ञ्यांनिवसतांसताम् । महात्मनि ॥ स्वामिनि ॥ दुग्धकेमधुनि ॥ न० पुरविशेषे । कान्यकुब्जे । गाधिपुरे । कनौज० इतिमहोत्प्राकृतिभाषा ॥ महानुदयोवैभवंयस्य० यत्रवा ॥

महोदया । स्त्री० मेरोरुत्तरशाखाद्योपूर्मेखलायाउदग्दिशिसोमस्यपुर्याम् । यथोक्तंमृगेन्द्रसंहितायाम् । महोदयाचन्द्रमसःस्वेतायुक्तादिनिर्मिता । द्विजसङ्घस्तुताभातिपुरैर्हिमगिरिप्रभैरिति ॥ नागबलायाम् ॥

महोदरः । पुं० बृहदुदरे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महोदरी । स्त्री० रवेः सङ्क्रमणविशेषे कुजादिवारेयदासङ्क्रमः स्यान्महोदर्यसौतस्कराणांसुखाय । महार्घतावर्याम् ॥

महोद्यमः । त्रि० महोत्साहे । दुःसाध्यकार्य्यसाधनपरे ॥ महानुद्यमोऽस्य ॥

महोन्नतः । पुं० तालगमे ॥ त्रि० महोन्नतिविशिष्टे ॥

महोन्नतिः । स्त्री० अतिशयवृद्धौ ॥ यथा । भूयात्तेसर्वदैश्वर्यपुत्रादीनां महोन्नतिः । अव्याधिनाशरीरेण चिरञ्जीवसुखीभव ॥

महोन्मादः । पुं० फलबध्याम् । फल्गु-स्तु० माघस्तु० गौ० दे० भा० प्र० मीने ॥

महोरसः । पुं० मार्यादिषु ॥

महोरगः । पुं० वासुकिसर्पे ॥ बृहत्सर्पे ॥ महांश्चासावुरगश्च ॥ न० तगरमूले ॥

महोल्का । स्त्री० कूरयक्षे ॥ उल्काविशेषे ॥ उल्कालक्षणन्तु । तत्रशिखाअनुक्मायारक्तनीलाधिरोज्ज्वलापी

ऽषीचप्रमाणेनउल्कानामाविधास्मृता ॥

महौजा : । त्रि० वीर्यवति ॥ महानुभावे ॥ महत्‍ओजोयस्येतिविग्रहः ॥

महौषधम् । न० शुण्ठ्याम् ॥ विषायाम् । अतिविषायाम् । अतीस० इ० भा० ॥ लशुने ॥ भूम्याहुल्यै ॥ वाराहीकन्दे ॥ वत्सनाभे ॥ पिप्पल्याम् ॥ सुरायाम् ॥ महौषधंयज्जीवानांदु:खविस्मारकंमहत् । आनन्दजनकंयच्चतदायातत्त्वलच्चणम् ॥ महच्चतत्‍औषधञ्च ॥

महौषधि : । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ लज्जालुचुपे ॥

महौषधिगण : । पुं० पृश्निपर्ण्यादिषु ॥ यथा । पृश्निपर्णीश्यामलताभृङ्गराजशतावरी । गुडूचीसहदेवाचमहौषधिगणा : स्मृता : ॥

महौषधी । स्त्री० छिलमोचिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥

महौषध्यष्टकम् । न० महाख्यानीयद्रव्यविशेषे ॥ यथा । सहदेवीतथाव्याघ्रीबलाचातिबलातथा । शङ्खपुष्पीतथासिंहीचाष्टमीचसुवर्चला ॥ महौषध्यष्टकंप्रोक्तंमहास्नानेनियोजयेत् ॥

मा । अ० वारणे ॥ विकल्पे ॥

मा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम् ॥ विद्यायाम् ॥ माने ॥ मातरि ॥ मानम् । माधातो : सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

मांसम् । न० पिशिते । तरसे । पललि । आमिषे । अस्रजे । रक्तजधातौ । मांस० इ० भा० ॥ मांसंवातहरंसर्वंबृंहणंबलपुष्टकृत् । प्रीणनंगुरुहृद्यञ्चमधुरंरसपाकयो : ॥ मांसवर्गोद्विधाज्ञेयोजाङ्गलाऽनूपभेदत: ॥ तत्रसद्योहतादिमांसेषुविशेषउक्त : सचोच्यते । यथा । सद्योहतस्यमांसंस्याद्‍व्याधिघातियथामृतम् । वयस्थंबृंहणंसात्म्यमन्यथातद्विवर्जयेत् ॥ स्वयंमृतञ्चाबल्यमतीसारकरंगुरु ॥ वृद्धानांदोषलंमांसंबालानांबलदंलघु । त्रिदोषकृद्‍व्यालजुष्टंशुष्कंशूलकरंगुरु ॥ विषाम्बुरुङ्मृतस्यैतन्मृत्युदोषरुजाकरम् ॥ क्लिन्नमुत्क्लेदजनकंकृशंवातप्रकोपनम् ॥ तोयपूर्णंशिराजालंमृतमप्युत्रिदोषकृत् ॥ विहङ्गेषुपुमान्श्रेष्ठ : स्त्रीचतुष्पदजातिषु । पराद्‍र्धंलघुपुंसांस्यात्स्त्रीणांपूर्वार्द्धमादिशेत् ॥ देहमध्यंगुरुप्राय : सर्वेषांप्राणिनांस्मृतम् । पक्षोत्क्षेपादिहङ्गानांतदेवलघुकथ्यते ॥ गुरूण्यण्डानिसर्वेषांगुर्वीग्रीवाचपक्षिणाम् । उरस्कन्धोदरंमूर्द्धापाणीपादौकटिस्तथा । पृष्ठत्वग्यकृद

स्थाणिगुरूणीहयथोत्तरम् ॥ लघुशा
तहरं मांसं खगानांधान्यचारिणा
म् । मत्स्याशिनांपित्तकरं वातघ्नं
गुरुकीर्त्तितम् ॥ फलाशिनांश्च प्र
हरं लघुरूक्षमुदीरितम । वृंहणं
गुरुवातघ्नं तेषामेवफलाशिनाम् ॥
तुल्यजातिष्वल्पदेहामहादेहेषुपूजि
ताः । अल्पदेहेषुशस्यन्ते तथैवस्थू
लदेहिनः ॥ चेष्टावतांपरं मांसं
हृद्यं रुच्यं लघुस्मृतम् ॥ येमृगावि
हगायेचदूरावासप्रचारकाः । ते
चाभिष्यन्दिनः सर्वे विपरीतम
तोऽन्यथा ॥ जलानूपचराः सर्वे त
थास्थलचराश्चये । गुरुभक्ष्यागुरुत
रं तेषांमांसमुदीरितम् ॥ धान्योत्प
त्तिप्रचारोणां लघुस्याल्लघुपक्षिणा
म् ॥ ग्राम्यं मांसं वनजमथवानूपजं
वाविलोक्य प्रवृत्तं पीतं हरितमरुणं
पाचितं सूपकारैः । तस्यं शूल्यं
सरसमधुरं स्वेदितं वह्नितं वायस-
प्रायोयद्भिरुचितं स्तूयतेतेनतद्धि।
अपिच । मांसन्तुत्रिविधं ज्ञेयं मृदु
लं कठिनंघनम् ॥ पारावताजचट
कशशशूकरटिट्टिभाः । क्षुद्रमत्
स्यादिकाः सर्वे मांसेषुमृदुलाः
स्मृताः । मृगरोहितकाद्याश्चमत्
स्याः शल्लकिशम्बराः । एतेकठि
नमांसाः स्युः पक्षिणोजलचारि
णः ॥ गजकूर्मीरखङ्गाद्याः सग

मांसम्

स्थावर्करादयः । गोधागोश्वाल्लुला
याद्याःघनमांसाःप्रकीर्त्तिताः॥एकत्र
सर्वमांसानिविरुद्ध्यन्ते परस्परम्॥
वैद्यशास्त्रोक्तविधिनामांसस्योक्तागु-
णाइमे । मनूक्तविधिनावच्मि विधिं
भक्षणवर्जने ॥ प्रोक्षितंभक्षयेन्मांसं
ब्राह्मणानाञ्चकाम्यया । यथाविधि
नियुक्तस्तुप्राणानामेवचात्यये ॥ प्रा
णस्यान्नमिदंसर्वंप्रजापतिरकल्पयत्।
स्थावरंजङ्गमञ्चैवसर्वंप्राणस्यभोजन
म् ॥ चराणामन्नमचरादंष्ट्रिणाम-
प्यदंष्ट्रिणः । अहस्ताश्चसहस्तानां-
शूराणांचैवभीरवः ॥ नात्तादुष्य-
त्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि
। धात्रैवसृष्टाह्याद्याश्चप्राणिनोऽत्ता
रएवच ॥ यज्ञायजग्धिर्मांसस्येत्य
षदैवोविधिःस्मृतः । अतोन्यथा
प्रवृत्तिस्तुराक्षसोविधिरुच्यते ॥ क्री
त्वास्वयंवाप्युत्पाद्यपरोपकृतमेववा।
देवान्पितॄंश्चार्चयित्वाखादंमांसंन
दुष्यति ॥ नाद्यादविधिनामांसंवि
धिज्ञोऽनापदिद्विजः । जग्ध्वाह्यवि
धिनामांसंप्रेत्यतैरद्यतेऽवशः ॥
नतादृशंभवत्येनोमृगहन्तुर्धनार्थिनः
। यादृशंभवतिप्रेत्यवृथामांसानि-
खादतः । नियुक्तस्तुयथान्यायंयो
मांसंनात्तिमानवः । सप्रेत्यपशुतां
यातिसम्भवानेकविंशतिम् ॥ अस
स्कृतान्पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः क

द्घातन । मत्स्ये सुसंक्रुद्धनामव्याख्या प्रतविधिमाश्रित : । कुर्याद्‌घृतपशुं सङ्गे कुर्यात्पिष्टपशुं तथा । नत्वेवतु वृथाहन्तुं पशुमिच्छेत्कदाचन । यावन्तिपशुरोमाणितावत्कृत्वोऽत्र मारणम् । वृथापशुघ्न : प्राप्नोति प्रेत्यजन्मनिजन्मनि ॥ यज्ञार्थेपशव : सृष्टा : स्वयमेवस्वयम्भुवा । यज्ञोऽस्यभूत्यैसर्वस्यतस्माद्यज्ञे वधोऽवध: ॥ ओषध्य : पशवोवृक्षास्तिर्यञ्च : पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थंनिधनं प्राप्ता : प्राप्नुवन्त्युच्छ्रती : पुन: ॥ मधुपर्के चयज्ञे च पितृदैवतकर्मणि । अत्रैवपशवोहिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवीन्मनु : ॥ एष्वर्थेषुपशून्हिंसन्वेदतत्त्वार्थविद्‌द्विज: । आत्मानञ्चपशुञ्चैव गमयत्युत्तमांगतिम् ॥ गृहेगुरावरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विज : । नवेदविहितांहिंसामापद्यपिसमाचरेत् ॥ यावेदविहिताहिंसानियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतांविद्याद्वेदाद्धर्मोहिनिर्बभौ ॥ योऽहिंसकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छया । सजीवंश्चमृतश्चैवनक्कचित्सुखमेधते । योबन्धनवधक्लेशान्प्राणिनांनचिकीर्षति । ससर्वस्यहितप्रेप्सु : सुखमत्यन्तमश्नुते यद्ध्यायतियत्कुरुतेधृतिंबध्नातियत्र च । तदवाप्नोत्ययत्नेन योहिनस्तिनकिञ्चन । नाकृत्वाप्राणिनांहिंसांमांसमुत्पद्यतेक्वचित् । नचप्राणिवध: स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंविवर्जयेत् ॥ समुत्पत्तिञ्चमांसस्य वधबन्धौचदेहिनाम् । प्रसमीक्ष्यनिवर्त्तेतसर्वमांसस्यभक्षणात् ॥ नभक्षयतियोमांसंविधिंहित्वापिशाचवत् । सलोकेप्रियतांयातिव्याधिभिश्चनपीड्यते ॥ अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयविक्रयी । संस्कर्त्ताचोपहर्त्ताचखादकश्चेतिघातका : ॥ स्वमांसंपरमांसेनयोवर्द्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्य पितॄन्देवान्ततोऽन्योनास्त्यपुण्यकृत् ॥ वर्षेवर्षेऽश्वमेधेनयोयजेतशतंसमा : । मांसानिचनखादेद्यस्तयो : पुण्यफलंसमम् । फलमूलाशनैर्मेध्यैर्मुन्यन्नानाञ्चभोजनै : । नतत्फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्जनात् ॥ ५४ ॥ मांसभक्षयितामुत्रयस्य मांसमिहाद्म्यहम् । एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्तिमनीषिण : ॥ नमांसभक्षणेदोषोनमद्ये नचमैथुने । प्रवृत्तिरेषाभूतानांनिवृत्तिस्तुमहाफला ॥ अपिच । श्रीमद्भागवतेचतुर्थे । मांसन्तुत्रिविधंप्रोक्तं जलभूचरखेचरम् । यस्मात्तस्मात्समानीतंयेनकेनविघातितम् ॥ तत्सर्वं दैवतप्रीत्यै भवेद्वनसंशय : । साधकेच्छावलवतीदेयंवस्तुनिदैवते ॥ य

ष्टा [illegible] मदिष्टायकल्प येन ॥ [illegible]बहि-त : पुरुष. पशु: । स्त्रीपशुर्नचइन्त व्यक्तवशांभवशासनात् ॥ मन्यते- टेवादिप्रीत्यर्थम् । [illegible] । म मेदीर्घश्च तिस : ॥

मांस : । पुं॰ काले । कीटे ॥

मांसकारि । न॰ रक्ते । रुधिरे ॥

मांसच्छदा । स्त्री॰ मांसरोहिणीविशेषे । मांस्याम् । सुलोमायाम् ॥

मांसजम् । न॰ मेदसि ॥

मांसतेज : । न॰ मेदसि ॥

मांसद्लन : । पुं॰ ग्रीष्मवृक्षे ॥

मांसद्रावी । पुं॰ अम्लवेतसे

मांसपचनम् । न॰ मांसपाके ॥

मांसपेशी । स्त्री॰ गर्भस्यावस्थाविशेषे॥ यथा । बुद्बुद: सप्तरात्रे तु मांसपेशी भवेत्तत : । [illegible]भवेत्पेशी रक्तमांसचितादृढा ॥ बीजस्थैवा-ङ्कुरा : पञ्च : पञ्चविंशतिरात्र-त : ॥

मांसप्रन्थि : । पुं॰ ग्रन्थिविशेषे ॥ प-श्चग्रन्थिम् ॥

मांसफला । स्त्री॰ वार्त्ताक्याम् ॥

मांसभक्ष : । त्रि॰ मांसभक्षणकर्त्त-रि ॥

मांसमाषा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

मांसरस : पुं॰ भोल॰ रसा॰ इति ख्यातेमांसस्यजले ॥ सिद्धमांसरसो रुच्य : श्रमश्वासभयापह : । प्रीणनोवातपित्तघ्न : क्षीणानामल्परेतसाम् ॥ विश्लिष्टभग्नसन्धीनांशुद्धा-नांशुक्रकाङ्क्षिणाम् । स्मृत्योजोबलहीनानांज्वरक्षीणक्षतोरसाम् ॥ शस्तविस्वरहीनानांदृष्ट्यायु: श्रवणार्थिनाम् ॥

मांसरोहिणी । स्त्री॰ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । अग्निरुहायाम् । चर्मकषायाम् । विकषायाम् । स्यान्मांसरोहिणीवृष्यासरादोषत्रयापहा ॥

मांसलम् । न॰ काव्यस्यगौडीरीत्यन्तर्गतओजोगुणस्याङ्गविशेषे ॥ यथा । ओज : समासभूयस्त्वंमांसलंपदडम्बरम् । त्रि॰ अंसले । बलवति ॥ स्थूले ॥ यथा । निस्त्रिंशवद्धरेखा : सुनिद्रव्याघिवृक्षी : कृपे : । मांसलैश्चनोपितापक्रैरधनैर्नृपा : ॥ मांसमस्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ पुं॰ माषे ॥

मांसलफला । स्त्री॰ हन्ताक्याम् ॥

मांसविक्रयी । त्रि॰ वैतंसिके । शौ-ण्डिके ॥ सकृदपिमांसविक्रयकारि-णि ॥ सद्य : पततिमांसेनलाक्षया लवणेनच ॥

मांसव्यध : । त्रि॰ मांसखण्डने ॥ मांसस्यव्यधनम् ॥ व्यधजपोरनुपसर्गे॰ इत्यप् ॥

मांसशृङ्गाटकम् । न॰ मांसप्रकारवि

शिवे। मांसकाचित्खूं ट० इतिभाषा ॥ शुद्धमांसंतनूकृत्यकर्त्तितंस्वेदितं जले। लवङ्गहिङ्गुलवणमरिचार्द्र-कसंयुतम्। एलाजीरकधान्याकनिम्बूरससमन्वितम्। घृतेसुगन्धितष्ट पूरणंप्रोच्यतेबुधैः॥ शृङ्गाटकं समितयाकृतंपूरणपूरितम्। पुनः सर्पिषसम्भृष्टं मांसशृङ्गाटकंवदेत् ॥ मांसशृङ्गाटकंरुच्यंवृष्यं बलकृद्गुरु॥ वातपित्तहरंहृद्यंकफघ्नंवीर्यवर्द्धनम्

मांससारः। पुं० मेदसि॥ मांसस्य सारः॥

मांसस्नेहः। पुं० मेदसि॥

मांसच्छदा। स्त्री० चर्मणि॥

मांसिकः। त्रि० मांसविक्रयजीविनि। वैतसिके॥ मांसंपण्यमस्य। तदस्यपण्यमितिठक्॥ यद्वा। मांसं नियुक्तंदीयतेस्मै। श्राणामांसौदनादित्तिठन्। टित्वान्ङीप्॥ इकारउच्चारणार्थः॥

मांसिका। स्त्री० मांस्याम्॥ मन्यते। मनज्ञाने। मनेर्दीर्घश्चेतिसः। गौरादिः। स्वार्थेकन्॥

मांसिनी। स्त्री० जटामांस्याम्॥

मांसी। स्त्री० ककोल्याम्॥ मांसच्छदायाम्॥ तपस्विन्याम्। जटामांस्याम्॥ मांसीतिक्ताकषायाचमेध्याकान्तिबलप्रदा। स्वाद्वीहिमाग्नि दोषास्रदाहवीसर्पकुष्ठनुत्॥ मन्यते। मन०। मनेर्दीर्घश्चेतिसः। गौरादिः॥

मांसीष्टा। स्त्री० पक्षिप्रभेदे। वल्गुलायाम्। दिवांधायाम् बादुड इ०भा०॥

मांसौदनम्। न० मांससंयुक्तओदने। पलौदने॥

मांसौदनिकः। त्रि० मांसौदनार्हे॥ मांसौदनंनियुक्तंदीयतेऽस्मै। श्राणामांसौदनाट्टिठन्। टोङीबर्थः। इकारउच्चारणार्थः॥

मांस्यादिः। पुं० जटामांस्यादिसप्तानांगणे॥ जटामांसीनखंपत्रीलवङ्गंतगरंरसः। मिलयागन्धपाषाणः सप्तमांस्यादिकाह्वमी॥

माकन्दः। पुं० सहकारे॥

माकन्दी। स्त्री० आमलकीफले॥ नगरविशेषे॥ बहुमूल्याम्। मादन्याम्। गन्धमूलिकायाम्। माद्राणी०मांगनी०इ०भा०॥ पीतचन्दने॥

माकरी। स्त्री० माघशुक्लसप्तम्याम्॥ यदाजन्मकृतंपापंमयासप्तसुजन्मसु। तन्मेरोगञ्चशोकञ्चमाकरीहन्तु सप्तमीतिपठित्वास्नायात्॥ रथसप्तमीतिनामान्तरम्॥ रोगच्छिद्रम्॥

माकिम्। अ०)

माकिर्। अ०)वर्जने॥

माकीम् । अ० वर्ज्जने ॥

माकोटः । पुं मुकुटे । [illegible] ॥ माकोटं मुकुटे प्रवरीतिर्देवीगीता ॥

माक्षिकम् । न० मधुनि ॥ मक्षिकाभिः कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥ तैलवर्णमधुनि ॥ म[illegible]का : पिङ्गवर्णास्तु : भृङ्गस्योमधुमक्षिकाः । ताभिः कृतंतैलवर्णमाक्षिकंपरिकीर्त्तितम् ॥ माक्षिकंमधुपुश्रेष्ठं नेत्राम यहरं[illegible] । कामलार्श : क्षतश्वास कासक्षयां[illegible]नाशनम् । धातमाक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥ तारिके । पीत[illegible] माक्षिका[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ष्टि[illegible] ॥

माक्षिकजम् । न० सिक्थके ॥

माक्षिकधातुः । पुं० माक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥

माक्षिकफलः । पुं० मधुनालिकेरके ॥

माक्षिकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

माक्षिकाश्रयम् । न० सिक्थके ॥

माचीकम् । न० मधुनि ॥

माचीकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

मागधः । पुं० वैश्यतः क्षत्रियायामुत्पन्ने वर्णसङ्करजातिविशेषे । भाटस्तुतिव्याते ॥ [illegible] ॥ जरासन्धनृपे ॥ कीकटदेशान्तर्गतदेशविशेषे । मगधे ॥ [illegible] वंशक्रम[illegible] [illegible]तिकारिणि । मधुके । बन्दिनि : स्तुतिपाठके । तस्योत्पत्तिर्[illegible] पुराणे यथा । ततात्[illegible] मन्युर्मे तदाहिता : । मध्यमानेच तथाभूत्पृथुर्वैण्य : प्रताप[illegible] ॥ तस्यैवजातमात्रस्य यज्ञे पैतामहे शुभे [illegible] [illegible]समुत्पन्न : सौत्योऽह[illegible] [illegible] । समे [illegible] महायज्ञे ज[illegible] [illegible] । प्राज्ञ[illegible] [illegible]पुमान् मागध : ॥ [illegible] तामेषनृपात : पृथुर्वैण्य : प्रतापवान् ॥ [illegible] ॥ [illegible] : ० अभिपात : ० अभिपूर्व[illegible] नामोऽस्यामितिस्मृत : सोमा[illegible] भूमिस्तस्याम् । सौत्ये[illegible] [illegible] बन्दिनि० स्मृत : ॥ वंशपरम्परा प्रसंसकोऽयम् ॥ मगधस्तिष्ठ[illegible] । मगधपरिवेष्टनेकपद्मादिर्[illegible] : । [illegible] । यस्य[illegible] : । प्रज्ञाद्यण् ॥ मागधा[illegible] संज्ञा : । वंशोद्दारणं नराणाचरितं तेमागधावृत्तय : ॥ त्रि० मगधाद्भवे ॥

मागधदेवी । स्त्री० राधिकायाम् ॥

मागधी । स्त्री० कणायाम् । पिप्पल्याम् । यूथ्याम् ॥ भाषाप्रभेदे ॥

उक्तंहि भरतसूत्रे । भिषक्चपच

कराधमाः : पुरावासिचेटकादौ

र्नामागधीति । मगध •देशेभवा ।

तत्रभवइत्यण् ॥

मागमा । स्त्री० कर्कर्यां ॥

माघ : । पुं० मासविशेषे । तपसि ॥

अत्रजातस्यफलम् । यथा । विद्या

विनीतस्वकुलप्रधानसदासदाचारयु

तःप्रवीणः।योगानुरक्तोविषयेषुसक्तो

माघेयमासेमघवानिवेश : इति॥

माघीपौर्णमास्यस्मिन्पौषमासो

ऽस्यण् । श्रीदत्तकसूनौशिशुपाल

बधमहाकाव्यकर्त्तरि ॥ तन्नाम्नै

वख्याते महाकाव्ये ॥ यथा। पुष्पे

पुजातीनगरेषुकाञ्ची नारीषुरम्भा

पुरुषेषुविष्णु : । नदीषुगङ्गानृप

तौचराम : काव्येषुमाघ : कवि

कालिदास : ॥ इत्याधुनिका : क-

श्चित्

माघवती । स्त्री० पूर्वदिशि ॥

माघवनम् । त्रि० इन्द्रसम्बन्धिनि ॥

मघवतइदम् । अण् ॥

माघी । स्त्री० तपोमासस्यपूर्णिमाया

म् ॥ मघयायुक्तापौर्णमासी ।

नक्षत्रेणयुक्त इत्यण् । ततोङीप् ॥

माघोनी । स्त्री० पूर्वदिशि ॥

माघ्यम् । न० कुन्दपुष्पे ॥ माघेसा

धु । तत्रसाधुरितियत् ॥ माघेभव

म् । दिगादित्वाद्यत् ॥

माङ् । अ० निषेधे ॥ आशङ्कायाम्॥

माङ्गलिक : । पुं० प्रणवे । अथशब्दे ॥

प्रणवश्चाथशब्दश्चद्वावेतौब्रह्मण : पु

रा । कण्ठंभित्त्वाविनिर्यातौतस्मा

न्माङ्गलिकावुभौ ॥ मङ्गलायभिय

मार्णे तूर्यादिवाद्ये ॥ अगर्हिताभी

ष्टार्थसिद्धिर्मङ्गलम् । मङ्गलंप्रयोज

नमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥ यथा

माङ्गलिकमाचार्य्य इति ॥

माङ्गल्यम् । न० मङ्गलक्रियायाम् ॥

मङ्गलायहिते ॥ यथा । माङ्ग

ल्यं पुर्विवाहेपुकन्यासंवरणेषुच ।

दशमासा : प्रशस्यन्ते चैत्रपौषविव

र्जिता : ॥ इतिराजमार्त्तण्ड : ॥

मङ्गलस्यभाव : । भावेष्यञ् ॥

माङ्गल्यार्हा । स्त्री० त्रायमाणायांल

तायां ॥

माच : । पुं० पथि ॥

माचल : । पुं० बन्दिचौरे ॥ रुजि ॥

ग्राहे ॥

माचिका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥ अ

म्बष्ठायाम् ॥ मोइया० इ० पश्चि

मदेशप्रसिद्धायामौषधौ ॥ माचिका

म्लारसे पाकेकषायाशीतलालघु :

। पक्वातीसारपित्तास्रकफकण्ठाम

यापहा ॥

माचिरम् । अ० शीघ्रे ॥

माचीपत्रम् । न० सुरपर्णे ॥

माजल : । पुं० चाषपक्षिणि ॥

माञ्जिष्ठम् । न० लोहितवर्णे ॥ त्रि० रक्तति ॥ मञ्जिष्ठयारक्तम् । तेनर क्तं रागादित्यण् ॥

माटामक : । पुं० वृक्षविशेषे ॥

माठर : । पुं० चण्डांशो : पारिपार्श्विके । सूर्यानुगे ॥ व्यासे ॥ विप्रे । मठस्येन । मठमदनिवासयो : । पुंसीतिच : । मठं राति । रा० । क : । मठस्यापत्यम् । विदादित्वादञ् ॥ गर्गादित्वात् माठर्य : ॥

माड : । पुं० वृक्षविशेषे । ध्वजवृक्षे । वितानके । मण्डपे । माडशेनौ । इ० कोकणप्रसिद्ध ॥

माडव : । पुं० वणं सङ्करजातिविशेषे यथा । लिटलो वरकन्यायांजनया मासप्रमाणं वरान् । माडमडमाडवय भडकोलं कलन्दरं ॥

माड्डुक : । पुं० माड्डुकिके ॥ मड्डुकवादनंशिल्पमस्य । मड्डुकझर्झराद-न्यतरस्यामित्यण् ॥

माड्डुकिक : । पुं० माड्डुके ॥ मड्डुकवादनंशिल्पमस्य । मड्डुकझर्झरा-दितिपक्षे ठक् ॥

माठि : । स्त्री० पत्रभङ्गे ॥ पत्रशिरायाम् ॥ दैन्यप्रकाशने ॥ देशविशेषे ॥ चर्चायाम् ॥ मठनमनशाश्या । मठ० । क्तिन् । ठस्यढः त्वढलोपदीर्घा : ॥

माठी । स्त्री० दलशिरायाम् ॥

माणक : । पुं० वृक्षविशेषे । स्वल्पपशौ । वृक्षच्छदे ॥ न० कन्दविशेषे । मानकचू० इ० गौ० दे० भा० ॥

माणव : । पुं० बालके ॥ अपत्यकुत्सितेमूढे मनोरौत्सर्गिक : स्मृत : । नकारस्यचमूर्धन्यस्तेनसिद्धातिमाणव : ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मणमाणवेतिनिपातनाण्णत्वम् ॥ षोडशवर्षाष्टि ... ॥

माणवक : । पुं० विंशतियष्टिकाभि-र्निर्मितहारविशेषे ॥ बालके । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ कुपुरुषे ॥ माणवोमानव : ० ... । इवेप्रतिकृतावितिकन् ... । ... ॥ अल्पइतिक : ॥ न० अनुष्टुप्छन्दोभेदे ॥ ... नागामाणवकम् ॥ यथा । चञ्चलचूडं ... प लैश्चकृतै : कोकिलकुलैः ... । ... रसु ... माणवकम् ॥

माणवकम् । न० अनुष्टुप् ... विशेषे । माणवके ॥ आदिगलौकर्णधरं सात्समिदं वृत्तवरम् । ... रानेनकृतं माणवकक्रीडितिदम् ॥ यथा । कोकनदभूश कहर पद्मवली-बोधकरम् । गाढतमोनाशकरं नौमितरामुष्णकरम् ॥

माणवीनम् । त्रि० माणवमस्त्विनि ॥ माणवार्थकि ॥ माणवचरकाभ्यां-

ष्यञ् ॥

माणव्यम् । न० माणवकवृन्दे ॥ माणवानांसमूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत् ॥ माणवत्वे ॥ माणवस्यकर्म भावोवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

माणिका । स्त्री० अष्टपलपरिमाणे ॥

माणिक्यम् । न० रत्नविशेषे । शोणरत्ने । रत्नराजि । रविरत्नके । पद्मरागे । कुरुविन्दे । माणिक० माणक० इतिभाषा ॥ तस्यलक्षणंयथा स्निग्धंगुरुगात्रयुतंदीप्तंस्वच्छंसुरङ्गंसमाङ्गम् । इतिआख्यंमाणिक्यंकल्याणंधारणात्कुरुते ॥ तस्यदोषायथा । द्विच्छायमभ्रपिहितंकर्कशमाकंरिलंभिन्नधूम्रम् । विरूपंरागविमलंलघुमाणिक्यंनधारयेद्धीमान् ॥ तस्यचतुर्विधाजातिर्यथा । तद्रक्तंयदिपद्मरागमथतत्पीतातिरक्तंद्विधाजानीयात्कुरुविन्दकंयदरुणंस्यादेषसौगन्धिकम् । तन्नीलंयदिनीलगन्धिकमितिज्ञेयंचतुर्धाबुधैर्माणिक्यंकषघर्षणेप्यविकलंरागेणजात्यंजगुः ॥ विशेषोन्यच्च युक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥ मणिकमेव । चतुर्वर्णादीनांस्वार्थेउपसङ्ख्यानमितिष्यञ् ॥

माणिक्या । स्त्री० ज्येष्ठायाम् । मुसल्याम् । गृहगोधायाम् । पल्ल्या

म् ॥

माणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ मणिमन्थाख्येपर्वतेभवम् । तत्रभवः इ० अण् ॥

माण्डलिकः । पुं० ग्रामक्षराधिपे ॥ मण्डलस्येव । अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ॥

माण्डूक्यम् । न० उपनिषद्विशेषे ॥

मातङ्गः । पुं० श्वपचे । गजे । हस्तिनि । अर्हदुपासकविशेषे ॥ मतङ्गस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ मतङ्गस्यापत्यम् । शिवाद्यण्वा ॥

मातङ्गनक्रः । पुं० मातङ्गाकारेग्राहे ॥

मातङ्गमकरः । पुं० महामत्स्यप्रभेदे । मातङ्गाकारेमत्स्ये ॥

मातङ्गी । स्त्री० महाविद्याविशेषे ॥ मतङ्गस्यमुनेः कन्यामातङ्गीसाप्रकीर्त्तिता ॥

मातरपितरौ । पुं० द्विवचनान्तोयम् । सम्मिलितयोर्मातापित्रोः ॥ माताच पिताच । मातरपितरावुदीचामितिपूर्वपदे० ऋकारस्यारङादेशोनिपातनात् ॥

मातरि । अ० अन्तरीक्षे ॥ सप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

मातरिश्वा । पुं० वायौ । सर्वप्राणभृतांक्रियाहेतुभूते ॥ मातरि० अन्तरिक्षेश्वयतिवर्द्धतेगच्छति । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । यद्वा । मातरि०

जनन्याम्॰ क्षयतिवर्त्तते॰ समस्त-
प्रकत्वात्॰ गर्भस्थएवायंमात्रा योग-
पद्यायज्ञागः कृतदृष्ट्युपाध्यायती ।
स्वसृ चतिसूत्रे च॰ कनिप्रत्ययोर्धा
तोरिकारलोपश्चनिपातनात्॰ सप्त
म्यामलुक्च ॥ मातरीतिसप्तम्यन्त
प्रतिरूपकमव्ययंवा ।

मातलिः । पुं॰ इन्द्रस्यसारथौ ॥ मतं
लाति । पातीमुपीतिकः । मतल
स्यापत्यम् । अतइञ् ।

मातापितरौ । पुं॰ द्विवचनान्तोय
म्॰॰ पित्रोः । मातरपित्रोः ॥
माताचपिताच । पामङ्क्रतोद्वन्
द्वे ॥ अभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपातः ।
चतुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्य
ते ॥

मातापुरम् । न॰ सह्याद्रौरेणुकाधिष्ठि
तेऽम्बिकास्थाने ।

मातामहः । पुं॰ मातुः पितरि ।
मातुः पिता । मातृपितृभ्यांपित-
रिडामहच् ।

मातामही । स्त्री॰ मातुर्जनन्याम् ॥ मा
तुर्माता । मातरिषिच्चेतिडामहच् ।
षित्वात्ङीष् ॥

मातिः । स्त्री॰ माने ॥ अवच्छेदे ॥
मानम् । माङ्॰ । क्तिन् ।

मातुलः । पुं॰ मातुर्भ्रातरि । पितृ-
व्याख्ये । मातुर्भ्राता । पितृव्यमातु-
लेतिनिपातनात्॰ मातुर्डुलच् ।

औषधिप्रभेदे ॥ मदनद्रुमे ॥ सर्पविशे
षे ॥ धुस्तूरे ॥ मान्ति॰ नास्तितुला
यस्य । मा॰ श्रीः तुलाऽस्येतिवा॰
क्षमकनामकत्वात् ॥

मातुलकः । पुं॰ धुस्तूरवृक्षे ।

मातुलपुत्रकः । पुं॰ धतूरस्यफले ॥
मातुलस्यपुत्रइव । कन् ॥ मातुल
स्यसुते ॥

मातुला । स्त्री॰ मातुलान्याम् ॥

मातुलानी । स्त्री॰ मातुलस्यस्त्रिया-
म् ॥ मातुलस्य स्त्री । इन्द्रवरुण-
भ्यादिनामातुलशब्दात्पुंयोगे॰ मा
तुलोपाध्याययोरानुक्॰ ङीष्च ॥
कलायि ॥ भंगायाम् ॥ मायास्तु
वा॰ मातुलामानयति । अन्यप्राण
नेगतौवा । कर्मण्यण् । ङीप् ॥
मातुलकधत्तूरस्त्रीत्वचा । पूर्व
वन्ङीपानुकौ ॥ यथा । प्रियङ्
गुकणे ।

मातुलाहिः । पुं॰ चित्रसर्पे । मालु
धाने ॥ मातुलयति । मूलविभुजा
दित्वात्कः । मातुलश्चासावहि-
श्च । मालुयासांप॰ फेयुआटी॰ इ-
तिचयस्यगौडदेशेप्रसिद्धिः । अयं
खट्वाकृतिरायतदेहोदीर्घलांगूलश्च-
तुष्पादितिकेचित् ॥

मातुली । स्त्री॰ मातुलान्याम् ॥ मातु
लस्यस्त्री । मातुलोपाध्याययोरानु
क्वेत्यानुगागमाभावे॰ इन्द्रवरुण

तिङीष् ॥ भङ्गायाम् ॥

मातुलुङ्ग: । पुं० बीजपूरे । छोलङ्ग । टावालेंबुङ्ग० गौ० दे० भाषा ॥ मिनात्यरुचिम् । मीञ्‌हिंसायाम् । बाहुलकात्तुन् । लुञ्ज्यते । लुजिर्भाषार्थ: । घञ् । चजोरिति कुत्वम् । न्यङ्क्वादित्वाद्वा । मातुश्चासौलुङ्गश्च ॥

मातुलुङ्गक: । पुं० छोलङ्गवृक्षे । फलपूरे । बीजपूरे । रुचके ॥ स्वार्थेकन् ॥

मातुलुङ्गा । स्त्री० मधुकुक्कुट्याम् ॥ यथा । मातुलुङ्गासुगन्धान्यागिरिआपतिपुष्पिका । अन्यस्मादेवदूतीच साक्षाच्चिन्मधुकुक्कुटी ॥ इतिरत्नमाला । मखुर० इ०महूर० इ० गौ० देशभाषा० ॥

मातुलुङ्गिका । स्त्री० वनबीजपूरे ॥

मातुलेय: । पुं० स्त्री० मातुलस्यापत्ये । शुभ्रादित्वाट्ढक् ॥

माता । त्रि० प्रस्थादिनाधान्यादिमातरि ॥ मिनोति । डुमिञ्० तृच् पुं० साधिष्ठानबुद्धिस्थचिदाभासरूपेप्रमातरि ॥

माता । स्त्री० जनयित्र्याम् । प्रस्वाम् । जनन्याम् । सवित्र्याम् । मा० इ०भाषा ॥ आपदिमातैवशरणम् ॥ षोडशप्रकारामातरो यथा । स्तनदात्रीगर्भधात्रीभक्ष्यदात्रीगुरुप्रिया । अभीष्टदेवपत्नीचपितु: पत्नीचकन्यका ॥ सगर्भजायाभगिनीपुत्रपत्नीप्रियाप्रसू: । मातुर्मातापितुर्मातासोदरस्यप्रिया तथा । मातु: पितुश्चभगिनीमातुलानीतथैवच । जनानांवेदविहितामातर: षोडशस्मृता: तस्यागौरवं यथा । जनकोजन्मदानत्वात्पालनाच्चपितास्मृत: । गरीयान्जन्मदातुश्च योन्नदातापितामुने ॥ विनान्नाञ्चश्वरोदेहोननित्य: पितृरुद्भव: । तयो: शतगुणं मातापूज्यामान्या चवन्दिता ॥ गर्भधारणपोषाभ्यां साचताभ्यांगरीयसी । इतिब्र० वै० पु० ॥ अत्रमनुर्यथा । उपाध्यायान्दशाचार्यआचार्याणांशतंपिता । सहस्रन्तुपितृन्मातागौरवेणातिरिच्यत इति ॥ नपितुर्वचनंकार्यं यथा । मातु: मृतेनहि । पिताच पतितस्त्याज्योनमातासत्सुतेनहि ॥ गर्भधारणपोषाभ्यांतेनमातागरीयसी । दशविप्रादुपाध्यायोगौरवेणातिरिच्यते ॥ तेभ्य: पितादशभ्यस्तुमाताचैवगरीयसी । मातृतोन्योनदेवोस्तितस्मात्पूज्यासदासुतै: ॥ मातुश्चयद्धितंकिञ्चित्कुरुतेभक्तित: पुमान् । तद्धर्मंहिविजानीयादेवंधर्मविदोविदु: ॥ पितुर्भगिन्यांमातुश्च ज्यायस्यांस्वस्रसर्वपि ।

मातृवत्पूर्ववत्ससमातिष्ठेन्माताताभ्यो गरीयसीतिमनु : । त्व...ताम् मातापितावह्मपरात्परम् । युव- योः प्रीयनंयस्मात्तस्मात्किंग्यचि न्तय : ॥ स्वभावतोभवेन्माता- पुत्रे निककरुणावती । तेनभक्तीकृता यास्तुस्तव्य किंतत : परम् । धि गस्तुजन्मतेषांवैकृतघ्नानांतुपापि- नाम् । येसर्वमातरंदेवींनोपास्यां- मभजन्तिवै ॥ नशिवोपासनाभि- श्चनविष्णूपासनातथा । नित्योपा स्ति : पुरादेव्यानित्याग्रन्थे वचोदि ता ॥ त्रिमयावन्तुवक्तव्यंस्थानेसंग यत्रर्ज्जिते । सिद्धपीठापदाम्भोजंभग वत्यानिरन्तरम् ॥ गवि ॥ भूमौ ॥ दुर्गायाम् ॥ लक्ष्म्याम् ॥ रेवत्याम् ॥ आखुकर्ण्याम् ॥ इन्द्रवारुण्या म् ॥ महाश्रावण्याम् ॥ जटामां स्याम् ॥ गौर्यादिषु ॥ यथा । गौ रीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाज या । देवसेनास्वधास्वाहामातरः पु ष्टिर्धृतिः क्षमा । आत्मनोदेवता- चैवतथैवकुलदेवता ॥ ब्राह्म्यादिषु । यथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैन्द्रीवारा- हीवैष्णवीतथा । कौमारीचैवचामु ण्डाचर्चिकेत्यष्टमातर : ॥ सप्तमा तरोयथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमा रीवैष्णवीतथा । वाराहीचतथेन्द्री चामुण्डासप्तमातर : ॥ मान्य

ते० पूज्यत्वे लोकमातृत्वादितिमा- तर : । मानपूजायाम् । नप्तृणे ष्टृ० इत्यादयुणादिसूत्रे णनिपाति त : ॥ मातृरिशिवपरिवारत्वेनस मादिष्टम्भौतिवा ॥ मातिगर्भोऽस्यां वा ॥ विभूतौ ॥

मातृकम् । त्रि० मातुरागते ॥ तत- आगतइत्यधिकारे० ऋतष्ठञ् ॥

मातृका । स्त्री० धातृकायाम् । उप- मातरि ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ देवीप्रभेदे ॥ वर्णमालायाम् । आ दिष्टाम्नायमयी ॥ करणे ॥ स्वरे ॥ ई- श्वर्य्याम् ॥ गृहादवरे ॥ मातेव । स्वार्थे कन् : ॥

मातृकेशट : । पुं० मातुले ॥

मातृतुल्या । स्त्री० । मातु : समाना सु ॥ तायथा । मातृष्वसामातुलानी पितृव्यस्त्रीपितृष्वसा । श्वश्रूः पू र्वजपत्नीचमातृतुल्या : प्रकीर्त्तिता: ॥ मातातुल्या ॥ मातृगन्धसमा यथामातृतुल्यस्वंयथा । मातरिवै वगच्छे नयाद्यसमाप्यतेनर : । सा मातृतुल्यासत्येनधर्म : साक्षी- स तामपि ॥

मातृनन्दन : । पुं० कार्त्तिकेये । म- हासेने ॥

मातृबान्धव : । पुं० मातुर्भ्रात्रादिषु ॥ मातुर्मातापिताभ्रातामातुर्भ्रातु : सुतास्तथा । मातु : पितु: सोदरा

स्वविभ्यामातृबान्धवाः ॥
मातृभोगीण: । त्रि० मातुर्हिते ॥ मातुर्भोगः शरीरम्० तस्मै हितः । आत्मविश्वजनेत्यादिनाख: ॥
मातृमुख: । त्रि० जडे ॥ इतिचिका ण्डशेष: ॥
मातृयोग: । पुं० यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । अधिमात्रांशगैःसौम्यैमितेवा प्युरार्चिते । लग्नेमातृयोगोयंश त्रूणांसम्भिकृत्सदा ॥
मातृवाहिनी । स्त्री० वल्गुलायाम् । मांसेष्टायाम् । पक्षिविशेषे ॥
मातृशासित: । पुं० मूर्खे ॥
मातृष्वसा । स्त्री० मातुर्भगिन्याम् ॥ मातुः स्वसा । मातृपितृभ्यांस्वसे तिषत्वं ॥
मातृष्वसेय: । पुं० मातृष्वसुर्सुते । मातृष्वसेये ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । ढक्लोप: । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥
मातृष्वसेयी । स्त्री० मातुर्भगिनीसुतायाम् ॥ ङीप् ॥
मातृष्वस्रीय: । पुं० मातृष्वसुर्सुते ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । मातृष्वसुश्चेति छण् ।
मातृष्वस्रीया । स्त्री० मातुर्भगिन्याः कन्यायाम् । टाप् ॥
मातृसिंही । स्त्री० वासके ॥
मात्रम् । न० कार्त्स्न्ये ॥ यथा । जीवमात्रंनहिंसेत ॥ अवधारणे ॥ यथा । पयोमात्रंभुङ्क्ते ॥ मीयते० अनयावा । मति० मिमीतेवा । मामाने । माङ्माने वा । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॥ स्वार्थे ॥
मात्रा । स्त्री० कर्णभूषणे ॥ वित्ते । द्रव्ये ॥ माने ॥ इयत्त्वाद्यैपरिच्छेदे ॥ अक्षरावयवे ॥ स्वल्पे ॥ काले । अकारादिलघूच्चारकाले ॥ वृत्ते ॥ कालविशेषे ॥ यथा । कालेनयावतापाणिः पर्येतिजानुमण्डले । सामात्राकविभिः प्रोक्ताह्रस्वदीर्घप्लुतेमता ॥ अपिच । वामजानुनिजहस्तभ्रमणं यावतामवेत् । कालेनमात्रामात्रा यामुनिभिर्वेदपारगैः ॥ पुनश्च । स्वजानुन: करावर्त्तं कुर्याच्छोटिकयायुतम् । एषामात्राभवेदेकामर्त्रैवैषनिश्चय: ॥ याथात्म्ये । विषयेषु ॥ मीयन्ते० इ० मात्रा: विषया: ॥ उपभोगयोग्यविशेषे इन्द्रियवर्त्तिषु ॥ इन्द्रियेषु ॥ मीयतेऽनया० इतिमात्रा० परिच्छित्ति: ॥ मियन्ते विषयाआभिरितिमात्रा: । इन्द्रियवृत्तय: ॥ मीयते० अनयावा । माति० मिमीतेवा । मामाने० माङ्मानेवा । ष्ट्रन् । अनित्य: षित्त्वां ङीष् । टाप् हुयामेतित्रन् ॥ पञ्चलघ्वक्षरेकाले ॥ अंशे ॥ यथा । नयोषिद्रा: पृथग्द्द्यात्स्वसानदिनाद्दते । स्वभर्तृपिण्डमात्राभ्यस्

मिरासांयत : स्मृतेति पिण्डेभ्य स्वल्पिकांमात्रामितिच ॥

मात्राकाल : । पुं० कालविशेषे । निमेषानन्तरंयावताकालेनस्वभावतउन्मेषोभवतितावतिकाले ॥ निमेषोन्मेषणे मात्राकालःलघ्वक्षरंतथेतिपुराणम् ॥

मात्रायाम् । अ० अल्पपरिमाणे ॥

मात्रीय : । त्रि० मात्रे हिते ॥ तस्मै हितमितिछः ॥

मात्सर्यम् । न० अन्यशुभद्वेषे ॥ मत्सरएव । ष्यञ् ॥

मात्स्यिक : । त्रि० मत्स्यघातिनि ॥ मत्स्यान्हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान् हन्तीतिठक् । मत्स्यमृङ्यामिति परिगणनात्० सूर्यतिष्येतियलोपेन ॥

माथ : । पुं० अध्वनि । पथि ॥

माथुर : । त्रि० मथुरायांजाते ॥ तत्र जातइत्यण् ॥ शेषिकेष्वर्थष्वेव ॥

माद: । पुं० दर्पे । हर्षे मदे ॥ मदनम् । मदोऽनुपसर्गे । सधमादस्थयोरिति ज्ञापकात्० क्वचिदपवादेतिन्याया द्वा० घञ् ॥

मादक: । पुं० दात्यूहपक्षिणि ॥ त्रि० मत्तताजनके ॥

मादन : । पुं० कामदेवे ॥ मदनवृक्षे ॥ धत्तूरे ॥ न० लवङ्गे ॥ त्रि० हर्षकारयितरि ॥

मादनी । स्त्री० भङ्गायाम् । विजयायाम् ॥ माकन्द्याम् ॥

मादृश : । त्रि० मत्सदृशे ॥ अहमिव दृश्यते । त्यदादिष्विन्यादिनाकञ् । आसर्वनाम्न : ॥

माद्री । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ नकुलसहदेवयोर्मातरि । मद्रपुत्र्याम् ॥ भर्गादित्वात्तद्राजस्यनलुक् ॥

माद्रीपति : । पुं० पाण्डुनृपे ॥

माद्रीसुत : । पुं० नकुले ॥ सहदेवे ॥

माधव : । पुं० विष्णौ । नारायणे । लक्ष्मीपतौ ॥ मधुविद्यायाऽवबोधनेन० ज्ञानेमाधव : । शैषिकोऽण् । आदिवृद्धि : गुणाद्यादेशौ ॥ मायालक्ष्म्या: ० विद्यायावा० धव : पति : ॥ यद्वा । यदोर्ज्येष्ठ : पुत्रोमधु: ० तस्यापत्यंमाधवस्तद्वंश्यत्वात् ॥ मधोर्इन्तेतिवा । शेषे ० वृक्षण् ॥ माधवस्यस्वरूपायामूलप्रकृतिरीश्वरी । नारायणीतिविख्याता विष्णुमायासनातनी ॥ महालक्ष्मीस्वरूपाचवेदमातासरस्वती राधा वसुन्धरागङ्गातासांस्वामीचमाधव : ॥ मधौ । वसन्ते ॥ राधे । वैशाखे ॥ मधुमकरन्द:० सोऽस्मिन्नस्ति । मधोर्ञ्चेतिञ : ॥ यादवे ॥ मधूकवृक्षे ॥ कृष्णमुद्गे ॥

माधवक : । पुं० मधूकपुष्पमद्ये । म

ध्वामवे ॥ मधुकपुष्पंमधु । मधुना कृत : सञ्चित :। कुलालादिभ्यो- वुञ् ॥

माधवद्रुम :। पुं० आम्रवृक्षे ॥ माधवस्य वसन्तस्य प्रियोद्रुम :

माधवप्रियम् । न० पीतचन्दने ॥

माधव : । पुं० प्रद्युम्ने ॥ माधवस्या- पत्यम् । अतइञ् ।

माधविका । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥ सङ्कृतिवृत्ति २४ प्रभेदे ॥ यथा । भवन्तिपुरोगमणायदिसमत- तोयगणोहितदाकारयन्त : प्रकाम मतीवमृदनुमाधविकाभिनिताम्ब धयन्त्वलिसन्त :। तुषारधराधररा जसुतापरिचारकभूमिपतंयमवन्त- तमानयमानयहत्समदोविमदोद्यत गर्वहरस्वक्षमन्त : ॥

माधवी । स्त्री० मिसौ ॥ मधुशर्करायाम् । सिताखण्डे ॥ कुट्टन्याम् ॥ मदिरायाः प्रभेदे ॥ यथा । पीत्वा यमाधवीमिष्टांशातयामिरणाङ्गणे० वृत्तिमक्षिप प्रतिदेशीवाक्यं भागवते ॥ गोभिर्क्ष्व्यादिसम्पत्तौ ॥ दुर्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ पुष्पलताविशेषे । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके । वासन्त्याम् । लतायाम् ॥ माधवीमधुरा ।ालब्धोदोषक्षयापहा ॥ मधौपुष्प्यति । कालात्माधुपु ष्प्यत्पच्यमानेष्विलिपुष्प्यर्थेऽ- ण् । ङीप् ॥ उर्व्याम् । भूमौ ॥ त्व न्मयाहंत्वदाधारात्वत्सृष्टात्वामुपा- श्रिता । माधवीतिचलोकोयमभि धत्ततोहिमामितिविष्णुपुराणम् ॥

माधवेष्टा । स्त्री० वाराहीकन्दे ॥

माधवोचितम् । न० कक्कोलके ॥

माधवोद्भव : । पुं० राजादन्याम् ॥

माधुक : । पुं० वर्णसङ्करजातिवि- शेषे ॥

माधुपर्किकम् । न० मधुपर्कदानकाले पूज्यतयालब्धे धनादौ ॥

माधुमत:। पुं० काश्मीरदेशे ॥ काश्मी रास्तुमाधुमताः सारस्वतास्तुविकर्णि काः ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥ मधुमद्भि जनोस्य । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योण आभिजनिकः ॥

माधुरम् । न० मल्लिकायाम् ॥ त्रि० मधुरसम्भवे ॥

माधुरी । स्त्री० मद्ये ॥ माधुर्ये ॥ चि त्तंकृष्णपदारविन्दरसिकंसामाधुरी माधुरी ॥

माधुर्य्यम् । न० निसर्गसौम्यत्वे ॥ रामणीयके ॥ रसिकतायाम् ॥ काव्यगुणभेदे ॥ यथा । आह्लादकत्वं माधुर्यंशृङ्गारेद्रुतिकारणम् । शृङ्गा रे० अर्थात्सम्भोगेद्रुतिर्गलितत्वमिव । अव्यक्त्वंपुनरोज : प्रसादयोर पि । करुणे विप्रलम्भे तच्छान्ते चा- तिशयान्वितम् । अभ्यस्तद्रुतिहेतु

स्यात् ॥ मधुरस्यभावः । दृढादित्वा त्ष्यञ् ॥

माधूकम् । त्रि॰ मधूकस्यावयवे ॥ तद्विकारे कोपधाच्चेत्यण् ॥ मधुरसायिनि ॥

माध्यन्दिनः । पुं॰ यजुर्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥ त्रि॰ मध्यमे ॥ मध्यभवः । मध्यमध्यन्दिनण्चास्मादितिसूत्रेण ॥

माध्यमम् । त्रि॰ मध्यमीये ॥ मध्यभवम् । मध्यान्मण् इतिसूत्रेण ॥

माध्यमिकः । पुं॰ बौद्धावान्तरभेदे शून्यवादिनि ॥ विज्ञानं क्षणिकं नात्माविद्युद्भ्रनिमेषवत् । अन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिकाजगुः ॥

माध्यस्थम् । न॰ मध्यस्थत्वे ॥ अत्रैगुण्यात्पुरुषस्यमाध्यस्थम् ॥ मध्यस्थस्यभावः । ष्यञ् ॥ मध्यस्थकर्मणि ॥

माध्याह्निकः । पुं॰ अन्धूके ॥ त्रि॰ मध्याह्नभवे ॥ ठञ् ॥

माध्वकम् । न॰ माध्वीके ॥

माध्वी । स्त्री॰ मद्ये ॥ मध्वादिकृतसुरायाम् । मधुरकर्कटकमद्ये ॥

माध्वीकम् । न॰ मधूकपुष्पैः कृते मद्ये । मध्वासवे । माधवके ॥ मृद्वीका॰द्राक्षा॰तस्याविकारः । तस्यविकारइत्यण् । अनुदात्तादेश्चेष्यञ् षा । पृषोदरादिः ॥ मधुनः प्रभेदे ॥

माध्वीकफलः । पुं॰ मधुनारिकेलके ॥

माध्वीमधुरा । स्त्री॰ मधुखर्जूरिकायां ॥

मानः । पुं॰ चित्तसमुन्नतौ ॥ चित्तस्यसमुन्नतिरुद्धतामानः । धनाद्युत्कर्षेणात्मनिचित्तोन्नतिर्मानः । मत्समोनान्योस्तीतिमननंमानः ॥ गर्वे । अपूज्यत्वेपिपूज्यत्वख्यापने । आत्मनिपूज्यत्वाध्यारोपे ॥ पूज्यत्वे ॥ यथा । अधमाः कलिमिच्छन्तिसन्धिमिच्छन्तिमध्यमाः । उत्तमामानमिच्छन्तिमानोहिमहतांधनम् ॥ मानोहिमूलमर्थस्यमानेम्लानेधनेनकिम् । प्रभ्रष्टमानदर्पस्यकिंधनेनकिमायुषा । सत्कारे ॥ आत्मन्यविद्यमानगुणारोपेणोत्कर्षबुद्धौ ॥ प्रत्युत्थानाभिवादनादौ ॥ गुणवतिनिर्गुणत्वबोधकपरस्यापिमानित्वंभवति ॥ ग्रहे ॥ आदरे । सन्माने । कोपविशेषे ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृतः कोपोमानोन्यासङ्गिनिप्रिये । प्रियापराधसूचकावेशमानः ॥ अनुरक्तयोर्दम्पत्योर्भावविशेषे । यथा । दम्पत्योर्भावएकवसतोरप्यनुरक्तयोः । स्वाभीष्टाश्लेषवीक्षादिनिरोधोमानउच्यते ॥ न॰प्रमाणे । प्रस्थादौ ॥ अनुब

बोधकंमानमितिमानलक्षणम् । माना नांस्वविषयावभासकत्वंनिरपेक्षमि- तितार्किकाः । कालसापेक्षमिति वैदिकाः । मानाधीनामेयसिद्धिर्मा नसिद्धिश्चलक्षणादित्याहुः । प्रस्था दौपरिमाणे । यौतवे । द्रुवये । पाय्ये । तत्तुलाङ्गुलिप्रस्थैस्त्रि- विधंभवति । तत्रतुलायहणंनो- न्मानाद्युपलक्ष्यते । अङ्गुल्याहस्ता दि । प्रस्थमद्रोणादि ॥ ऊर्द्ध- मानंकिलोन्मानंपरिमाणन्तुसर्वतः । आयामस्तुप्रमाणंस्यात्सङ्ख्या- वाह्यातुसर्वतः ॥ मननम् । मनु- च्यवबोधने । घञ् ॥

मानकः । पुं० न०कच्चीप्रभेदे । महा पत्रे । मानकच्चु०मानसागर०ड़० भा०प्रसिद्धकन्दे । मानकः शोथघ्न शीतः पित्तरक्तहरोलघुः ॥

मानग्रन्थिः । पुं० अपराधे ।

मानवान् । त्रि० अभिमानवति ॥

मानधानिका । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

मानना । स्त्री० हनने । मानने ॥ म ननाद्यनुगादिः । मनोनुग । शि चौरान् ।

माननीयः । त्रि० मान्ये पूजनीये ॥

मानभवनम् । न० अनागारेप्रकारभेदे ॥

मानभाक् । त्रि० अभिमानवति ॥ मान्यं यथा तेषामनुनयमैता नांमान्यौमानकपार्थिवौ । राजसा तकयोस्तुवसानकोनृपमानभागि ति ।

मानरन्ध्रा । स्त्री० ताम्राम् । तांबी० इ० गी० दे० भा० प्र० वाद्यविशे ॥ यथा । यामघोषोऽयताम्रीस्या न्मानरन्ध्राविकालिकेति० त्रिकाण्ड शेषः ॥

मानवः । पुं० मनुष्ये । मनुजे ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् ॥ य द्वा । मनोरपत्यम् । ब्राह्मणमाणवे तिज्ञापकादण् ॥ त्रि० मनुप्रोक्ते ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥

मानवकः । पुं० वाले ॥

मानवर्ज्जितः । त्रि० मानरहिते ॥ नीचे ॥

मानवान् । त्रि० सत्कारवति ॥ को पवति । मानोविद्यतेऽस्य । मतु प् ॥ स्त्री० उगित्वान्ङीपि० मानवती ॥

मानवी । स्त्री० मनोः कन्यायाम् ॥ मानुष्याम् । शासनदेवीविशेषे ॥ मनुप्रोक्तायाम् । मनोरियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ विद्यादे वीविशेषे ।

मानसः । पुं० अर्णविशेषे ॥ यच्चशि क्षौष्टंमनागविन्यस्तमानसः । त्रिवियस्य मानसोविशिष्टोदशभिगु णैः । अष्टांशुः स्वाच्छतगुणः सा श्लोमानसः । सम्पूर्णतमनूक्तः ।

न० स्वान्ते । मनसि ॥ अस्यगुणा यथा । परापरत्वं सङ्ख्या [illegible] : पञ्चवेगश्चमानसे । इति० भा० प० ॥ मानसतापोयथा । कामक्रोधभयद्वेषलोभमोहविषादजः । शोकासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिमयस्तथा मानसोपिद्विजश्रेष्ठतापोभवतिनैकधा । इ०वि०पु० ॥ मानसंत्रिविधंकर्म यथा । परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् । वितथाभिनिवेशश्चत्रिविधंकर्ममानसम् ॥ सरोविशेषे ॥ यथोक्तमार्षेरामायणे । कैलासपर्वतेराम मनसानिर्मितंपरम् । ब्रह्मणानरशार्दूल तेनेदंमानसंसर : ॥ तस्मात्सुस्रावसरस : सायोध्यामुपगूहते । सर : प्रवृत्तासरयू : पुण्याब्रह्मसरश्च्युता ॥ इति ॥ सुरेन्द्रसंहितायान्तु० [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] कं यथा । [illegible] [illegible]सोहलम् । [illegible] [illegible] ॥ इति ॥ त्रि० मनोभवे ॥ यथा । [illegible] रागोमानसोमनउच्यते ॥ [illegible] नङ्गीकेवममेवं मानसीव्यथा ॥ सङ्कल्प : कर्म्ममानसमिति ॥ न० गिरिविशेषे ॥ मन्यतेऽनेन । मन

[illegible] ॥ अमुन् । तत : प्रज्ञादयण् ॥

मानसतीर्थम् । न० रागादिरहिते मनसि ॥ मनोनिर्मलतीर्थंहिरागादिभिरनाविलमिति ॥

मानसपूजा । स्त्री० मनोरचितद्रव्यकरणकसपर्य्यायाम् ॥

मानसयाग : । पुं० यागप्रभेदे ॥ अकृत्वामानसंयागंयोऽन्यंयागंसमारभेत् । अशिव : सतुविज्ञेयोनसोपायविधीयते ॥ आत्मयागकृतेचैवदेहशुद्धि : प्रजायते ॥

मानसवासना । स्त्री० कामक्रोधदम्भदर्पाद्यासुरसम्पदि ॥ काम्यमानत्वदशाजन्यसंस्कारे ॥

मानसव्रतम् । न० अहिंसादौ ॥ यथा । अहिंसासत्यमस्तेयंब्रह्मचर्यमकल्पता । एतानिमानसान्याहुर्व्रतानितुधराधरे ॥ इ० [illegible] न् ॥

मानसालय : । पुं० हंसे ॥ [illegible] [illegible] ॥

मानसिकम् । न० मन : [illegible] ॥

मानसी । स्त्री विद्यादेवीविशेषे ॥ [illegible] : [illegible] ॥

मानसूत्रम् । न० स्वर्णादिनिर्मितकटिसूत्रे ।

मानसोत्तर : । पुं० मेरो : प्रकारवत्परित : स्थितेमहापर्वते ॥

मानसौका : । पुं० हंसे ॥ मानसंसर

षोक्तोऽस्य ॥

मानाथ : । पुं० लक्ष्मीकान्ते । नारायणे ॥

मानार्थकम् । न० यौतवे ॥ मानमर्थोयस्यतत् ॥

मानास : । त्रि० पराहङ्कारक्षारिणि ॥ मानमस्यति । असु० । कर्म्मण्यण् ॥

मानिका । स्त्री० मद्ये ॥ शरावे । से० र० इतिभाषा ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ।

मानित : त्रि० पूजिते ॥ मान : सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

मानिता । स्त्री० अभिमानितायाम् ।
मानिनोभाव : । तल् ॥

मानित्वम् । न० विद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मन : श्लाघने ॥ भावेत्व : ॥

मानी । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मानविशिष्टे ॥ अहङ्कारिणि ॥ मननशीले ॥ मानोस्यास्ति० अस्मिन्वा । इनि : ॥ अनात्मवस्तुष्वात्माभिमानोमान : । सोऽस्यास्तीतिमानी ॥

मानिनी । स्त्री० फल्याम् । प्रियङ्गौ ॥ मानवत्याम् । स्त्रीविशेषे ॥ उत्तमयोषिति ॥ मानश्चित्तोन्नतिरस्यस्या : । इनि : । ङीप् ॥ कोपनायाम् ॥ स्त्रीसामीर्ष्याकृत : कोपो

मानोन्यासङ्गिनिप्रिये० इतिलक्षणात् ॥

मानिषाद : । पुं० श्रीरामे ॥ मा० लक्ष्मीरस्मिन्विष्णौनिषीदति० तिष्ठति । षद्लृ० । इत्यस्मादितिघञ् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥

मानुष : । पुं० मनुष्ये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥ आसुरविवाहे ॥ शुल्केनासुरइति हारीतसूत्रात् ॥ त्रि० मनुष्यसम्बन्धिनि ॥ मनुष्यस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपत्यस्येतियलोप : ॥ यैऽस्त्वधामस्तमतगैविधिनामखिताशये । तेप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्बन्धं विशन्त्यत ॥

मानुषतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मानुष्यकम् । पुं० शरीरपाटवे ॥ गोभूहिरण्यादिसाधनसम्पत्तौ ॥ मानुषाणांहितस्य ॥

मानुषी । स्त्री० नरभार्यायाम् ॥ मनोरपत्यंस्त्री । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च । टिड्ढेतिङीप् ॥ जातिरिस्त्रयांअयोपरत्वान्ङीप् ॥ पुंयोगेतुङीप् ॥ चिकित्साप्रभेदे ॥ यथा आसुरीमानुषीदैवीचिकित्सामाविधामता ॥

मानुष्य: । पुं० त्रिविधभौतिकसर्गे ॥ सचैकविध: ० ब्राह्मणाद्यवान्तरजातिभेदाविवक्षया० संस्थानस्य

षतुर्थपित्रर्षिष्वविशेषात् च तन्यो त्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्याम् सोम ध्यभाविनच विध्यंबोध्यम् ॥ न० मनुष्यत्वे । मनुष्यशरीरे ॥ मानु ष्यं कदलीस्तम्भनि : सारेसारमार्गा णम् ॥

मानुष्यकम् । न० मानुषसत्त्वे । मनु ष्याणांसमूह : । गोभोक्षोष्ट्रोरभ्रराज राजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् । प्रक्षण्याकौरासस्यमनुष्ययुगाम ष्टुतियत्नोपोन ॥ मनुष्याणांभावेयो पधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥

मानोज्ञकम् । न० मनोज्ञतायाम् ॥ मनोज्ञस्यभाव : । द्वन्द्वमनोज्ञादि भ्यश्चेतिवुञ् ॥

मान्त्रविश्चिकम् । न० मन्त्रवर्णीत्ते • ब्रह्मणि ॥

मान्द्यम् । न० मन्दत्वे । मन्दस्यकर्म भावयो : ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥ रोगे ॥

मान्धाता । पुं० युवनाश्वनृपात्मजे यौवनाश्वे राजनि ॥ मामयंधास्य तीतिदेवराड्वचनात् मान्धाता नामतोऽभवत् । यावत्सूर्यउदेति स्मयावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वन्तद्यौवना श्वस्यमान्धातु : क्षेत्रमुच्यते ॥

मान्य : । त्रि० पूज्ये । मन्तव्ये । मानार्हे ॥ मानपूजायामस्माच्चु रादिण्यन्तादर्हार्थे यत्प्रत्यय : ॥

मान्यस्थानम् । न० पूज्यत्वकारणे ॥ यथा । वित्तंबन्धुर्वय : कर्मवि द्याभवतिपञ्चमी । एतानिमान्य स्थानानिगरीयोयद्युत्तरम् ॥ प ञ्चानांत्रिषुवर्णेषुभूयांसिगुणवन्ति च । यत्रस्यु : सोऽत्रमानार्ह : शू द्रोपिदशमींगत : ॥

मान्या । स्त्री० पूजायाम् । मलम्मा नायामौषधौ ॥

मापक : । पुं० प्रमापके । प्रमाणकर्त्त र्यर्थे ॥

मापत्य : । पुं० कामदेवे ॥

मापन : । पुं० तुले ॥ न० परिमा णे ॥

मापित : । त्रि० परिच्छिन्ने ॥ मात र्माङ्णिचि • अस्मात्कर्मणिक्त : । अर्त्तिह्रीव्लीरीत्यादिनापुगागम : ॥

माभी : । स्त्री० अभये ॥ नञर्थमा शब्दस्यभीशब्देन सुप्सुपेतिसमा स : ॥

माभैद : । त्रि० अभयप्रभेदे ॥ माभी र्ददाति । ददातेः । आतश्चेति क : ॥

मामक : । पुं० मातुले ॥ कृपणे ॥ त्रि० मदीये ॥ ममतायुक्ते ॥ ममा यम् । अण् । ममकादेश : ॥

मामकीन : । त्रि० मदीये । मामके । ममायम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति खञ् । तवकममकावेक

वचनेइतिममकादेशः ॥

मामिका । स्त्री० ममसम्बन्धिन्याम् ॥ ममेयम् । युष्मदस्मदोरित्यण् । तवकममकाविति ममकादेशः । आदिवृद्धिः । केवलमामकेत्या दिनासंज्ञाच्छन्दसीवेतिनियमा ङ्गीप् । मामकनरकयोरुपसङ्ख्या नादित्वम् ॥

मायः । पुं० पीताम्बरे । पीतवस्त्रे । असुरे इ० मेदिनी ॥ अम्बरेइतिहेमचन्द्रः ॥ माति० मिमीते वा । मामाने० माङ्मानेशब्दे च । माच्छाससिभ्योयः ॥

माया । स्त्री० इन्द्रजालादौ । शाम्बर्याम् ॥ शंबरदैत्यप्राङ्निर्मितत्वात् ॥ बुद्धौ । कृपायाम् ॥ दम्भे ॥ शठतायाम् ॥ यथा । माया[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]पायविशेषे ॥ यथा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] शः । धूर्ते ॥ [illegible] [illegible] मातरि ॥ दुर्गायाम् । [illegible] । दुर्गि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] मायया [illegible] [illegible] [illegible] मायाया[illegible] [illegible] ता । मायामो[illegible] चनीया [illegible] वाचकः । [illegible] नित्यं मामा[illegible] कीर्त्ति[illegible] ॥ ब्र०

ब्र०वै०पु० ॥ अपिच । विचित्रकार्यकारणाचिन्तितफलप्रदा । स्वप्नेन्द्रजालवल्लोकेमायातेनप्रकीर्त्तिता, ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ सगुणानिर्गुणामायाशक्तिः शास्त्रेषुनिश्चिता । तत्रसगुणा० एकैकगुणविशिष्टमहा-त्म्यादिरूपा । निर्गुणागुणत्रय-साम्यावस्थारूपेतिविवेकः । तत्र-साम्यावस्थाश्रयब्रह्मणोश्रंशनिर्गुणपदेनागतंशक्तिशक्तिमतोरभेदात् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमायेतिनागोजीभट्टः ॥ युक्तिहीनप्रकाशस्यसंज्ञामायेतिकथ्यते ॥ अघटनघटनापटीयस्याम् ॥ विपरीतदर्शने ॥ हृदयेऽन्यथाभूतस्यापश्चिरन्यथाव्यवहरणे । कापट्ये । परवञ्चनेच्छायाम् ॥ [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible]-याम् ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] मायागुणमयी० [illegible] [illegible]-म् । [illegible] [illegible] । तत्र मायानामक[illegible] [illegible] ० तस्मा दहङ्कारः ० तस्मा[illegible] [illegible] ० तै [illegible] ॥ [illegible] मायास्वरू-पम् [illegible] पुराणे [illegible] ॥ तत्त्व

प्रतिभासप्रतिबन्धेनातस्वप्रतिभास
हेतुरावरणविक्षेपशक्तिद्वयवत्यविद्या
॰सर्वप्रपञ्चप्रकृतिः। विद्यमानंवस्तु
रूपमावृणोति॰अविद्यमानञ्चकिञ्चि
द्दर्शयति॰या॰सा॰माया॥ निस्त
त्त्वाकार्यगम्यास्यशः ....मायेतिविश्रु-
ता॥ निखिलप्रपञ्चप्रतिमायायाः
कारणत्वम्। मूलोच्छेदंविनाशं
छित्प्ररोहन्तिपुनःपुनः। यथा-
लतातथाविश्वमज्ञानप्रशमंविना॥
अतोऽस्यामूलमज्ञानमेव। अतएव।
पञ्चगतसप्तस्कन्धुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्त
काः। दशमन्वन्तराणीहतिष्ठन्ती-
न्द्रियचिन्तकाः॥ भौतिकास्तुशतं
पूर्णसहस्रंत्वाभिमानिकाः॥ बौ
द्धादशसहस्राणितिष्ठन्तिविगतज्व-
राः॥ पुरुषंनिर्गुणंप्राप्यकालस-
ङ्ख्यानविद्यते। इतिपुराणेऽव्य-
क्तादीनुपासकानामुपास्यमात्रपर्य
न्ताभिधाय॰ पुरुषंनिर्गुणमित्या-
दिनामूलाज्ञाननिवर्तितयतः पु-
रुषसाक्षात्कारेणपुनर्जन्माभावः
प्रतिपादितः॥ तुच्छाऽनिर्वचनी-
याचवास्तवीचेत्यसौत्रिधा। ज्ञेया
मायात्रिभिर्बोधैः श्रौतयौक्तिकलौ
किकैः॥ अस्यास्वरूपंस्पष्टमुक्तंश्री
देवीभागवतस्यसप्तमस्कन्धे .... गी-
तायांभगवत्या। यथा। तस्यना-
स्तित्स्वतः सिद्धाशक्तिमायेतिविश्रु

ता॥ ॥ कारिका॥ अनिर्वचनीया॰
तस्यममात्मरूपस्य॰स्वतः सिद्धा॰
अनादिभूताशक्तिरस्मि॰मामायेत्या
दिपदैः सर्वश्रुतौविश्रुताप्रसिद्धा-
स्ति। मायान्तुप्रकृतिंविद्यात्॰मा
यावाएषानारसिंहीत्यादिश्रुतिषु॥
साकीदृशीवर्त्ततेतदाह। नसती॰
सानासती॰ सा॰ नोभयात्मा॰वि-
रोधतः। एतद्विलक्षणाकाचिद्-
वस्तुभूतास्तिसर्वदा॥ अत्रविरो-
धतइत्युक्त्वा॰ स्थानत्रयेपियोज्य
म्। तत्रसत्कालत्रयाबाध्यास-
ती॰जगत्सा॰ ब्रह्मज्ञानेनबाध्यत्व
रूपविरोधात्। नापिवन्ध्यापुत्रवत्॰
असती॰व्यावहारिकसत्तावत्त्वविरो
धात्। नाप्युभयात्मा॰सत्त्वासत्त्व-
विशिष्टविरुद्धधर्मयोः सत्त्वासत्त्व
योरेक [illegible] विरोधात्। अ
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ पावककारोति ॥
॥ पावकस्य [illegible]
[illegible] :। अन्तस्य [illegible]

यंमहजाग्रवा महजाऽनादि: । घ. ायावन्मीचस्याचिनीमायाशक्ति र्ममास्तीत्यर्थ: । एतेन मायाशक्त्या सद्वितीयत्त्वं ब्रह्मणोस्तीति । कथंजगत्सृष्ट : पूर्वंब्रह्मसजातीयभेदशून्य मितिशङ्कापरास्ता । शक्ती : शक्तानतिरेकात् । नह्यवह्निशक्तिर्वह्नि : पृथक्त्वेन । क्वचित्कदाचि दृश्यते । किञ्चद्वितीय: सत्यपदार्थीनास्तीत्य वैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति श्रुतेरर्थ : । तथाचासत्यामायया मद्वितीयत्वं पिदोषाभावात् । इति ॥ विश्वं मात्यस्याम् । मिमीतेवा । मामाने । माङ् मानेवा । माच्छा समिभ्योय: । मांयातिवा । यातो कुपेतिक : ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ तल्ल क्षणम् । कन्याकर्णैकुण्डलयुक्तौकु रलं दत्त्वापादनृपरयुक्तंकुम्भारम् । मायावृत्तंपिङ्गलनागोदितमेतज् ज्ञानीताऽद : पण्डितवक्त्रेत्युजसा रम् ॥ यथा । उद्यद्वाचासम्प्रतिराधामधुमासे । शङ्के सङ्के । तम्प्रतियाताकिमुदासि । कलीकुञ्जं शून्यम वेक्ष्यास्तरहस्याप्राणत्राणं भाविकथं वावदतस्या : ॥

मायाकार : । त्रि० ऐन्द्रजालिके । प्रातिहारिके । माया० स्थलजलादौजलस्थलादिज्ञानंकरोति । कृञ् अ० । कर्मण्यण् ।

मायाकृत् । पुं० मायाकारे । प्रातिहारिके ॥

मायाजीवी । पुं० प्रातिहारिके । वाजीकर इ० भा० प्रसिद्धे ॥

मायाति : । पुं० नरवले ।

मायाद : । पुं० कुम्भीरे ॥

मायादेवी । स्त्री० शाक्यमुनेर्जनन्याम् ॥

मायादेवीसुत : । पुं० शाक्यमुनौ । शाक्यसिंहे । गौतमे । अर्कबन्धौ । बुद्धभेदे ॥ मायाचासौदेवीच । तस्या : सुत : ॥

मायाभ्रमन : । पुं० मायाभ्रमने० भगवति ॥

मायाफलम् । न० फलविशेषे । छिद्राफले । मायफले । माजूफल० इ० गौ० भा० ॥

मायामय : । त्रि० मायाविनाकृते ॥ न० जगति ॥ ननिरूपयितुं शक्या विस्पष्टंभासतेचया । सामायेती न्द्रजालादौलोका: सम्प्रतिपेदिरे ॥ स्पष्टंभातिजगच्चेदमशक्यंतन्निरूपणम् । मायामयंजगत्तस्मादीक्षस्वापक्षपातत : ॥

मायामोह : । पुं० अर्हद्धर्मप्रवर्त्तके० भगवदंशेऽसुराणांमोहायोत्पन्ने ॥

मायारसिक : । त्रि० परप्रतारके ॥ मायायांरसिक : ।

मायावान् । त्रि० मायासंयुक्ते । मा

याविनि ॥ मायास्यास्मिन्वाम तुप् ॥

मायावती । स्त्री॰ कामदेवपत्न्याम् । रत्याम् ॥ उगित्त्वान्ङीप् ॥

मायावी । पुं॰ कंसासुरे विडाले ॥ त्रि॰ मायाकारे । व्यंसके । ऐन्द्रजालिके ॥ मायास्त्यस्मिन्वा । अस्मायामेधास्रजोविनि : ॥

मायाविनोद: । पुं॰ दैत्यदामवादौ ॥ मायाया मायायांवाविनोदश्चमत्कारविशेष: क्रीडावाऽस्येतिविग्रह: ॥

मायाशक्ति : । स्त्री॰ आवरण विक्षेप शक्तिसम्पन्नायाम् ॥

मायासीता । स्त्री॰ योगमायानिर्मित सीताप्रकृतौ ।

मायासुत : । पुं॰ बुद्धे ॥ मायाया : सुत : ॥

मायिक : । पुं॰ मायाकारे ॥ मायास्त्यस्य । व्रीह्यादिपाठाट्ठन् ॥ न॰ मायाफले ॥ त्रि॰ मृषात्मके ॥

मायी । पुं॰ मायाकारे । धूर्त्ते । जालिके ॥ मायाविनि । मायाशक्तिमति॰ महेश्वरे । मायाया : प्रकृते र्नियामके ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्यान्मायिनन्तुमहेश्वरम् । समाप्यस्य जगदित्याहु : श्वेताश्वतरशाखिन: ॥ मायास्यास्ति॰ अस्मिन्वाअस्ति । व्रीह्यादिपाठादिनि : ॥

मायु : । पुं॰ पित्ते ॥ मिनोति॰ प्रक्षिपति देहे ऊष्माणम् । डुमिञ्प्रक्षेपणे । कृवापाजिमीत्युण् ॥

मायुराज : । पुं॰ कुवेरात्मजे । वर्ण कवौ ॥

मायूरम् । न॰ मयूरसमूहे॰ मयूराणां समूह : । अनुदात्तादेरञ् ॥ मयूरमांसे ॥ मयूरस्यावयवोविकारो वा । प्राणिरजतादिभ्योञ् ॥ मायूरंपाचितंमांसंघृतेचोपस्करान्विते । ईषल्लवणसंयुक्तं मरिचैलासमन्वितम् ॥ कषायमुष्णं मायूरंकफानिलहरंगुरु । वर्षाकालेनतत्सेव्यंदुष्टकीटादिभक्षणात् ॥

मायूरिक : । पुं॰ मयूरग्राहिणिशाकुनिके ॥ मयूरान्हन्तिपक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥

मायूरी । स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥

मार : । पुं॰ अनङ्गे । स्मरे ॥ मारयति॰त्रिरश्मिनाम् । पचाद्यच् ॥ मृतौ ॥ विघ्ने ॥ धत्तूरे ॥ मारणे ॥ म्रियतेऽनेन ; मृङ्॰ । करणे घञ् ॥

मारक : । पुं॰ मरके । उत्पाते । पक्षिविशेषे । घातपक्षिणि । बाज॰ इ॰भा॰ ॥ त्रि॰मारणकर्त्तरि ॥

मारजित् । पुं॰ जिने । बुद्धे ॥ मारंकामंजयति । जि॰ । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

मारणम् । न॰ प्रतिघातने । वधे ।

अभिचारविशेषे ॥ प्राणिनांप्राणहरणं मारणं समुदाहृतम् ॥ मृ हिंसायाम् । स्वार्थे णिजन्तः । ल्युट् ॥

मारिः । स्त्री० मारणे ॥ वर्षे ॥ जनक्षये । मरके ॥

मारिचिकम् । त्रि० मरिचैः संस्कृते ॥ संस्कृतमितिठक् ॥

मारितः । त्रि० नष्टीकृते ॥ भस्मीकृते ॥

मारिव्यसनवारकः । पुं० राजर्षिविशेषे ॥

मारिषः । पुं० नाट्योक्त्या० आर्ये । मान्ये । श्रेष्ठे ॥ मर्षणात्० सहनात् मारिषः । पृषोदरादिः ॥ मर्ष० ष० ज० शाकविशेषे ॥ श्वेतरक्तप्रभेदेनद्विविधोमारिषः स्मृतः । मारिषोमधुरः शीतोविष्टम्भीपित्तकृद्गुरुः । वातश्लेष्मकरोरक्तपित्तनुद्विषमाग्निजित् ॥ रक्तमार्षोगुरुर्नातिमधुरोसरः । श्लेष्मलः कटुकः पाकेस्वल्पदोषउदीरितः । रक्तनाडीश्च अन्य तज्जातीयाश्च तद्गुणाः ॥

मारिषा । स्त्री० दक्षस्यमातरि । पार्षाणि । प्रचेतसांभार्यायाम् ॥

मारी । स्त्री० चण्डिकायाम् । जनक्षये ॥ मारीनामस्तुणयः शीतलोकक्षयहेतुभूत्वातोधिष्ठितदेवताधिष्ठानः । सावदेवतायतपतिनामस्मायचक्रचित् कार्यं करोति ॥ माहेश्वर्यांशक्तौ

मारीचः । पुं० राक्षसविशेषे । ताडकाराक्षसीपुत्रे । रावणानुचरे ॥ अयञ्चसीताहरणकालेमायामृगरूपः श्रीरामेणहतः ॥ कक्कोले ॥ याजकद्विपे ॥ याजकद्विजइतिपाठः ॥ राजोगजे ॥ क्षपणे ॥ मरीचेरपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण्० द्युतिकाशिका । बहुतम्तु० बाह्वादिभ्यश्चेति० इञाभाव्यम् । तथाच० मिदचोन्त्यात्परइतिसूत्रे भाष्यम् । मरीचिशब्दोबाह्वादिषुपठ्यतइतिन० मरीचानांवने ॥

मारीची । स्त्री० देवताविशेषे । मायादेव्याम् । पौत्तिरथायाम् । शिशुखायाम् ॥

मारुण्डः । पुं० भुजङ्गाण्डे । पथि । मार्गे ॥ गोमयमण्डले ॥

मारुतः । पुं० पवने । स्पर्शने । वायौ । स्त्रियन्तु इन्द्रबनविमा वा । स्त० । इक्षोगति । मरुद्देव० प्रज्ञादाण् ।

मारुतव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथा । प्रविश्य सर्वभूतानियथाचरतिमारुतः । तथाचारैः प्रवेष्टव्यंव्रतमेतद्धिमारुतम् ॥

मारुतात्मजः । पुं० हनुमति ॥ सव तस्यचात्मजः ॥

मारुतापह : । पुं० वरुणवृक्षे ॥ त्रि० वायुनाशकी ।

मारुताशन : । पुं० पवनाशने । सर्पे ॥ त्रि० वायुमात्रभक्षकी ।

मारुति : । पुं० हनूमति ॥ भीमसेने ॥ मारुतस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

मार्कण्ड : । पुं० मार्कण्डेयमुनौ ॥ मृकण्डस्यापत्यम् । अण् ।

मार्कण्डिका । स्त्री० लताविशेषे । खट्टुरीत्यन्याम् । भुजिखखमा० इ० भा० ॥ मार्कण्डिकाकुष्ठरीऊर्द्ध्व : कायशोधिनी । विषदुर्गन्धकासघ्नीगुल्मोदरविनाशिनी ॥

मार्कण्डी । स्त्री० मार्कण्डिकायाम् ।

मार्कण्डीयम् । न० भूम्याहुल्ये । मत्स्यपर्ण्य ॥

मार्कण्डेय : । पुं० मुनिविशेषे ॥ सप्तकल्पावस्थायीयंमुनि : । यथोक्तम् । चतुर्दशेन्द्राश्चैको ब्रह्मणो दिनमुच्यते । तावतीब्रह्मणोरात्रि : सा च ब्राह्मी निशा नृप ॥ कालरात्रिश्च साज्ञेया वेदेषु परिकीर्त्तिता । एवं सप्तकल्पजीवी मार्कण्डेयो महातपा : ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥ मृकण्डस्यापत्यम् ॥ शुभ्रादित्वाड्ढक् । शुभ्रादिषु कारान्तपाठे तु ण्ढ शीघ्रबोध्य : । त्रिभुवनविदितं सौख्यसुखं चिरजीवित्वम् । मार्कण्डेयं नरो भक्त्या यश्च चिरायुषम् ॥ न० नवसहस्रश्लोकात्मके पुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्दशसहस्रमत्स्यमाद्यं प्रकीर्त्तितम् । तथाष्टसहस्रन्तु मार्कण्डेयं महाद्भुतमिति देवीभागवतम् ॥

मार्क्ष : । पुं० भृङ्गराजे । भंगरा० इ० भा० । मारयति । क्विप् । मारि० केशशोकल्यानाशनं० कृयते । कुड्गर्द्द । ऋष्टोरप् ॥

मार्ग : । पुं० कस्तूरीमदे । मार्गशीर्षमासे ॥ अन्वेषणे । सौम्यर्क्षे । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ पायौ । गुदे । अपाने । [illegible] : गानप्रकारे । देशविशेषजैरपञ्चगा शास्त्रप्रतिपादितं सार्वत्रिकरागप्रकारं ॥ [illegible] यथा । [illegible] मार्गस्तुतः : [illegible] सम.र्ग : सोमामार्गोदिश [illegible] नूंपिदशभिसीर्थ : सोमाक्रान्तपथ: क्रत : । [illegible] ध : [illegible] रिगाद्युरक्ताश्चुनिर्मिता : । चिक्राश्चोपरञ्जान्तु [illegible] का ॥ [illegible] एगह.नारम् । ब्रतीपादस्त्वर्द्धपादः प्रायंश : पादश : स्मृत : ॥ चन्द्र : परीसार : पानमार्ग : सम्नत : । प्राहट्कालेतुप्रावतीकर्ष

व्यास्यथाऽन्यथानहि ॥ इतिदेवीपुराणे लोकाभ्युदयेगोपुरद्वार लक्षणाध्यायः ॥ मृगशीर्षयुक्तापौर्णमासी मार्गी०साऽस्मिन्नस्ति। अण् ॥ मृज्यते विक्रयीक्रियते पादैः। मृक्‌शुद्धौ। मार्ग्यते वा। मृगअन्वेषणे। घञ् ॥ मार्गोद्विजोद्भवानृत्यादिविषयभेदेनचिविधोज्ञेयः ॥ सम्प्रदाये ॥ चि० मृगसम्बन्धिनि ॥

मार्गकः। पुं० आग्रहायणे ।

मार्गणः। पुं० शरे । न० अन्वेषणे । संवीक्षणे । याञ्चायाम् । याचने ॥ त्रि० अर्थिनि । याचके ॥ मार्गअन्वेषणे । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ मार्ग० ल्युट् ॥ मार्गयति । मार्ग्यते वा । ल्युः क्तस्यल्युट् इतिल्युड्वा ॥

मार्गणकः। पुं० याचके ॥

मार्गधेनुः। पुं०)

मार्गधेनुकम् । न०) योजनपरिमाणे ।

मार्गवः। निषादाद्वायोगव्यामुत्पन्नेदाशापरनामनि ॥ निषादोमार्गवंसूतेदाशंनौकर्मजीविनम् कैवर्त्तमितियंप्राहुरार्यावर्त्तनिवासिनः ॥

मार्गशिरः। पुं० मार्गमासे ॥

मार्गशीर्षः। पुं० मस्सि । मार्गे । आग्रहायणिके । मंगसिर० इ० भा० ॥ द्वादशमासानामध्ये ० अभिनवशालिवास्तुकशाकादिशाली ० शीतातपशून्यत्वेनचसुखहेतुर्मार्गशीर्षोभगवद्विभूतिः । मासानांमार्गशीर्षोऽहमितिभगवद्वचनात् ॥ अत्रजातस्यफलंयथा । यत्प्रसूतिः खलुमार्गमासितीर्थप्रवासीसततं मतिःस्यात् । परोपकारीधृतसाधुवृत्तिः सद्वृत्तियुक्तोललनाभिलाषी । मृगशिरसायुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्तःकालइत्यण् । ततो ङीप् । मार्गशीर्षीपौर्णमासीत्यण् ॥ त्रि० मृगशिरसिजाते ॥ सन्धिवेलेत्यण् ॥

मार्गिकः। पुं० शारिणिके । मृगहन्तरि मृगान्हन्ति। पक्षिमत्स्येतिठक् ॥

मार्गितः। त्रि० अन्वेषिते ॥ मार्ग्यतेस्म । म० । क्तः ॥

मार्गीवीथी। स्त्री० दक्षिणमार्गेनक्षत्रविशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा । श्रवणश्चधनिष्ठाचमार्गीति ॥

मार्जः। पुं० विष्णौ॥ वस्त्रादिनिर्मलीकरणे । मार्जने । रजके ॥

मार्जनः। पुं० लोध्रवृक्षे । न० प्रोक्षणादिनाऽङ्गनिर्मलीकरणे । मार्ष्टी । मांजना० इ० भा० ॥ स्नानकालिशरीरमार्जनगुणाः यथा ।

दौर्गन्ध्यं गौरवं कण्डूं कण्डुं मलमरोचकम् । स्वेदवीभत्सतां हन्ति शरीरपरिमार्जनमिति । देवगृहमार्जनफलं यथा । देवागारानुयः शुक्रं सम्मार्जयति नित्यशः । सभवेद्वलवान्नौख्य सर्वसम्पत्ति युतः इति । मङ्गलानां ध्वननार्थं भस्मस्फटिकाभ्रसापुष्करलेपने ॥ मार्ष्टि पनेन । मृजूशुद्धौ । ल्युट् ॥

मार्ज्जना । स्त्री॰ मलस्यापकर्षणे । मार्टौ । मार्जने । मांजना॰ इ॰भा॰ ॥ मार्जनम् । मृज॰ । मृजूशौ चालङ्करणयोर्वा । चुरादि । ण्यास श्रन्थोयुच् ॥ मुरजध्वनौ ॥

मार्ज्जनी । स्त्री॰ सम्मार्जन्याम् । शोधन्याम् । सोहनी॰ इ॰भा॰ ॥ मार्ज्यतेऽनया । मृज॰ । करणे ल्युट् । ङीप् : । ङीप् ॥

मार्ज्जनीय : । त्रि॰ मङ्करे पावके ॥ मार्ज्जितुं योग्यः । अनीयर् ॥

मार्ज्जार : । पुं॰ खट्टाशे । रक्तचित्रके ॥ चोतो । बिडाले ॥ श्रस्य स्पर्शने दोषा यथा । अशौच्यसूतिकाशवत्मारजाराखुश्वकुक्कुरान् । पतितापविद्धचण्डालमृतहारांश्च धर्मवित् । संस्पृश्यशुध्येत्स्नानात् उदक्याग्रामशूकरौ ॥ मार्ष्टि मुखम् । मृज॰ । कञ्जिमृजिभ्यां चिदित्यारन् । मृजेर्वृद्धिः । पारिभाषिकमार्जारो यथा । इष्टापूर्तेजपत्येवयत्नतपत्येव जलस्तथा । नरपचार्थे मुख्यश्चौमार्जार : परिकीर्त्तितः ॥

मार्ज्जारक : । पुं॰ मयूरे । सिताम्रके ॥

मार्ज्जारकरणम् । न॰ रतवन्धान्तरे यथा । प्रसारितैपाणिपादैर्गाढ्यारूश्रिं मृशौरसि । उन्नतायाः स्त्रियाः कथ्यांमार्जारकरणं विदुः ॥

मार्ज्जारकर्णिका । स्त्री॰ चामुण्डादेव्याम् । चर्ममुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारकर्णी । स्त्री॰ चामुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारगन्धा । स्त्री॰ मुद्गपर्णीभेदे ॥

मार्ज्जारगन्धिका । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

मार्ज्जारलिङ्ग : । त्रि॰ बैडालव्रतिके ॥

मार्ज्जारी । स्त्री॰ मार्जारस्त्रियाम् ॥ कस्तूर्याम् । जम्बुकीभेदे पूतिका याम् । गन्धमार्जाराम् । गन्धगोकुला॰ खाटाशी॰ इ॰गौ॰देशभाषा ॥

मार्ज्जारीय : । पुं॰ मार्जारीये ॥

मार्ज्जाल : । पुं॰ मार्जार ॥

मार्ज्जालीय : । पुं॰ शूद्रे ॥ बिडाले ॥ कायशोधने ॥ मार्ष्टि । मृज॰ । स्थावतिमृजेरालच् वालञालीयच ः इतिमृजः रालयच् ॥

माञ्जित : । त्रि॰ ज्ञातमार्जने । मृ-जे : क्त : ॥

माञ्जिता । स्त्री॰ रसालायाम् । शि-खरिण्याम् । त्रि॰ शोधिते ॥ मा-र्ज्यं तेस्म । मृजूशौचालङ्कारयो : । क्त : । टाप् ॥

मार्त्तण्ड : । पुं॰ तरणौ । सूर्ये ॥ मृताण्डेभव : । शवस्यादि : ॥ क्रोडे । शूकरे ॥

मार्त्तण्डवल्लभा । स्त्री॰ सूर्यपत्न्याम् । आदित्यभक्तायाम् ॥

मार्त्ताण्ड : । पुं॰ सूर्ये ॥ मृताण्डेभ-व : । अण् ॥ क्रोडे । भूदारे ॥

मार्त्तिक : । पुं॰ शरावे ॥ त्रि॰ मृ त्तिकाविकारे । मृत्तिकायाविकार: । तस्यविकारइत्यण् ॥

माद्दैङ्गम् । न॰ पत्तने ॥

माद्दैङ्गिक : । त्रि॰ मौरजिके । मृदङ्ग वादके । मृदङ्गवादनशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । अत्र॰मृदङ्ग वादने॰प्रक्षणेयत्ययः । मुख्यार्थ वृत्तिस्त्वनभिधानात् ॥

माद्दैव : । पुं॰ वर्णसङ्करजातिवि शेषे ॥ न॰मृदुतायाम् । परदु:ख प्रदर्शनात्पीडाबुद्धौ ॥ अक्रूरत्वे । यथापूर्वप्रपादिकारिष्वपिशिष्यादि षु॰अप्रियभाषणादिव्यतिरेकेणवो धयितृत्वे । चित्ताकाठिन्ये । मृ-दोर्भाव : । युगन्तस्त्वण् ।

मार्द्वीकम् । न॰ मधुनि । द्राक्षाम-द्ये ॥ मृद्वीकाद्राक्षा॰तस्याविकार: । तस्यविकारइत्यण् ॥ अनुदात्तादे-रञ्चा ॥

मार्ष : । पुं॰ मारिषशाके ॥ नाट्योक्त्याआर्ये ॥ मर्षणात्प्रज्ञानात्॰मा र्ष : ॥

मार्षिका : । पुं॰ मारिषशाके ॥

मार्ष्टि : । स्त्री॰ प्रोक्षणादिनाशस्त्र-निर्मलीकृतौ । मार्जनायाम् ॥ मा र्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचाल ङ्करणयोर्वा॰चुरादि: । क्तिन् । टि तुर्वेतिनेट् । णिलोप : ॥

माल : । पुं॰ उन्नतभूतले॰क्षेत्रे । क्षेत्रे जातिविशेषे ॥ यथा । मा-लाभिन्ना : किरातास्र सर्वे पिम्ले-च्छजातय : ॥ देशविशेषे ॥ अय॰ मेदिनीपुरप्रदेशे मालभूमिरितिख्या त: ॥ न॰ कपटे ॥ वने ॥ उन्नतभू-तले ॥ क्षेत्रे ॥ माति । मामाने । कचेन्द्रायवज्रविप्रकुत्रचुम्ब्रखुर भद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्नेरा-माला : । इतिरन् । निपातनात्ला त्वम् ॥

मालक : । पुं॰ निम्बवृक्षे । मल्लते । मलधारणे । वमुल ॥ न॰ स्थल पद्मे ॥

मालका । स्त्री॰ माल्ये ॥

मालकौश : । पुं॰ कौशिके । रागवि

भेदे । अष्टगणसमयोरात्रिभि

म: ॥

मालवकम्। न॰ सम्पूर्णरूपकसखी

। मालावृत्वाख्ति॰ छू॰ गौ॰ भा॰।

मालतिका। स्त्री॰ वृत्तविशेषे ॥ यथा

। चादिगुरु: पुनरन्तगुरुर्यदि चान्त

रगा: सगणा मुनिमाना: मालति

काख्यितावि लसन्मणिभिर्विदित

श्रुतिभि: क्रतमाना। गौडकुल

मधुरध्वरहीनदयाकरसत्कविभि:

क्रतगानामीयमवन्तमरेश्वनिशा

मयशाम यमानवदानविधाना। मा

लत्यै वक: ॥

मालती। स्त्री॰ युवती ॥ काचमाच्या

म्। विशल्यायाम् ॥ ज्योत्स्नाया

म् ॥ निशि ॥ नदीविशेषे ॥ जा

त्याम्। चंवेली॰ इ॰ प्रसिद्धायां

पुष्पलतायाम् ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥

चादौ चत्वारो यांक्रयाञ्जायन्ते शेषे

यक्रांरामस्ताराराजन्ते। रुद्रैर्वर्णैः

पादे पादे विख्याता मालत्यै षा वाणी

भूषाविख्याता ॥ यथा। पायाम्मा

यामीमोलीन: कल्पान्ते प्रागादि

योषौभर्तु: पाथिक्रोडे। व्याप्ता

म् भोधे यस्मिन्नकाले लीलाभि: स

म्यक् सर्वौषध्यो यत्पृष्ठे तिष्ठन् ॥

जगतीछन्दोभेदेपि ॥ तल्लक्षणं

यथा। भवति नजावथ मालती जरौ

॥ यथा। इह कलयाच्युतकेलिका

ननेमधुरसपौरभसारलोलुप:।

कुसुमकृतस्मितचारुविभ्रमामलिर

पिचुंबति मालतीं मुहु: ॥ मालति

काच्छन्दसि। मांलत्यै लतति।

लति: सौत्रोवेष्टनार्थः। मूलवि

भुजादित्वात्क:। गौरादि: ॥

मालांतनोतिवा। तनु॰। चन्येभ्यो

पीतिड: ॥

मालतीतीरज:। पुं॰ टङ्कणे। सुहा

गा॰ इ॰ भा॰॥

मालतीतीरसम्भवम्। न॰ स्वर्णतटङ्क

णे ॥

मालतीपत्त्रिका। स्त्री॰ जातीपत्त्या

म् ॥

मालतीफलम्। न॰ जातीफले ॥

मालय:। पुं॰ चन्दनवृक्षे ॥ त्रि॰

मलयसम्बन्धिनि ॥ न॰ पद्मे ॥

मालव:। पुं॰ अवन्तिदेशे। माल

वा॰ इ॰ भा॰ ॥ अवन्तीत: पूर्व

भागे गोदावर्यास्तथोत्तरे। माल

वाख्योमहादेशोधनधान्यपरायण:

॥ रागविशेषे ॥

मालविका। स्त्री॰ त्रिवृति।

मालसी। स्त्री॰ कैशपुष्पवर्षे। माला

च्याम् ॥ रागिणीविशेषे। मालव

रागस्य पत्न्याम् ॥ मतान्तरे वसन्त

रागस्य भार्यायाम्। अस्या गानसम

यो यथा। इन्द्रोत्थानात् समारभ्य

यावद्गर्भमहोत्सवम्। गेयाभवेद्

धैनिँत्यं मालसीसामसीहरा ॥
अपिच । गान्धारीदीपिकाचैवक
र्णाटीपटवीतथा । अश्ववारीका
नडाचगौरीकेदारपाहिडा ॥ माध
वीमालसीनाटीभूपालीसिन्धुडात
था । सायान्हेरागिणीरेता : प्रगा
यन्तिचतुर्द्दश ॥

माला । स्त्री॰ स्रजपुष्पादिदामनि ।
मल्ये ॥ मङ्गनिम्यस्तपुष्पादिदा
मनि ॥ श्रेण्याम् । पङ्क्तौ ॥ गला
भरणे ॥ पृक्कायाम् ॥ मल्यते ।
मलधारणे । घञ् । टाप् ॥ मां॰
लक्ष्मींशोभांवालाति । ला॰ । आ
तोनुपेतिकोवा ॥ यद्वा । माति ।
मामाने । ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिना॰
रन् । निपातनाल्लत्वम् ॥ मात्रा
वृत्तविशेषं ॥ तल्लक्षणोदाहरणे
यथा । द्विजवरनवगणमितकृततद
नुरगणमपिदलय कमलमुखिभव
तिललितमपिकर्णवर्कोषे । अप
रदलंगाथायामालावृत्तंविचित्रंत
त् ॥ यथा । खरनखरमुखदलित
दितितनयकठिनहृदयरुधिरनिच
यभवदरुणिमविलसितमामसौदन्या
त् । भवदंशोनरसिंहाकृतिविपत्सु
मद्दोपसङ्घात : ॥ लध्यादिचिकाले
॰ । ऽ ॥ पुं॰ जपसाधनभूतायाम्
। गुणनिकायाम् ॥ सार्वविधाय
था । मालातुत्रिविधादेविवर्णाध्वपर्व

भेदतइतिमन्त्रसूक्तम् ॥
मालाकण्ठ : । पुं॰ अपामार्गे ॥
मालाकन्द : । पुं॰ कन्दविशेषे । ग्रा
विलकन्दे । त्रिशिखदलायाम् ॥
मालाका । स्त्री॰ मालायाम् ॥
मालाकार : । पुं॰ वर्णसङ्करजाति-
विशेषे । मालिके । वनार्पके । पु
ष्पाजीविनि । मालौ॰इ॰भा॰ अ
यन्तुशूद्रायांविश्वकर्म्मणोजातइति
ब्र॰वै॰पु॰ ॥ तैलिक्यांकर्म्मकारा-
न्मालाकारस्यसम्भव : । इ॰परा-
शरपद्धति: । मालांकरोति । कृ
अ॰ । कर्म्मण्यण् ॥
मालाग्रन्थि: । पुं॰ मालादूर्वायाम् ॥
मालातृणम् । न॰ भूस्तृणे ॥ अति-
च्छत्रतृणे ॥ मालाकाराणितृणानि ॥
मालादीपकम । न॰ अर्थालङ्कारविशे
षे ॥ तल्लक्षणादिकंयथा । मालादी
पकमाद्यञ्चेद्यथोत्तरगुणावहम् पू
र्वेणपूर्वेणवस्तुनोत्तरमुत्तरं च दुपक्रि
यते॰तन्मालादीपकम् । यथा । स
ङ्ग्रामाङ्गणमागतेनभवताचापेस-
मारोपितेदेवाकर्णययेनयेनसहसा
यद्यत्समासादितम् । कोदण्डे न
शरा : शरैररिशिरस्तेनापिभूमण्ड
लम् तेनत्वंभवताचकीर्त्तिरतुला-
कीर्त्त्याचलोकत्रयम् ॥
मालादूर्वा । स्त्री॰ दूर्वाविशेषे । ग्रन्थि
लायाम् । पर्वबहुल्याम् । गोंठि-

याद्रूवद्द०भा० ॥

मालाधर : । पुं० वर्णवृत्तविशेषे ॥ द्विजवरगणान्वितोगजपति : पुनस्तूर्यंवाम् ०करतलपरिस्फुरत्कमकुण्डलेनान्वित : । सुरपतिगुरुश्रियापरिगत: समंतात्सखे ०जयतिभुविसत्तभूपतिरयन्तुमालाधर : ॥ यथा । क्वचिद्पिवयस्ययासस्विनी दृशातन्वती० कतिपयकथारसैर्मनतिवामरीयांकृजम् । सुभगतवकामिनीसमधिगम्यसायामिनी मनुभवतिभामिनी मदनवैद्यना मन्त : ॥

मालारिष्टा । स्त्री० पाच्याम् । मरकतपत्र्याम् । हरितलतायाम् ॥

मालालिका । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालाली । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालि : । पुं० सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिक : । पुं० मालाकारे ॥ पक्षिविशेषे ॥ मालाशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥ मालास्यास्तिवा । व्रीह्यादिभ्यश्चेतिठन् ॥

मालिका । स्त्री० सप्तलायाम् ॥ पुत्र्याम् ॥ ग्रीवालङ्करणे ॥ पुष्पमाल्ये ॥ नदीविशेषे ॥ सुरायाम् । मद्ये ॥ टाप् ॥

मालिकी । स्त्री० मालिकयोषिति । मालिन् ० इ० भा० ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

माली । पुं० मालावति ॥ मालास्यस्य । सुखादिषु०मालाक्षेपे ० इतिपाठादिनि : ॥ व्रीह्यादित्त्वाद्वा०इनि: । मतुबर्थे पाठस्यचापि ॥ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिनी । स्त्री० मातृकायाम् ॥ मालिकयोषिति ॥ गौर्याम् । उमायाम् ॥ चम्पानगर्याम् ॥ मन्दाकिन्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ मालाअस्ति अस्या : अस्यांवा । व्रीह्यादित्वादिनि : । ङीप् ॥ यद्वा । मलते । मलधारणे । णिनि : । ङीप् ॥ अग्निशिखायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ अतिशक्करीछन्दो १५ भेदे ॥ यथा । ननमयययुतेयं मालिनीभोगिलोकै : ॥ कुंकुमसदृशकृतचर्चापीतकौशेयवासारुचिरशिखिशिखण्डाबद्धधम्मिल्लपाशा । अनृजुनिहितमंसेवंशमुत्क्काणयन्तीधृतमधुरिपुलीलामालिनीपातुराधा ॥

मालिन्यम् । न० मलिनत्वे ॥

मालाय : । त्रि० मालायाम्भवे ॥ वृद्धाच्छ : ॥

मालु : । स्त्री० पत्रलतायाम् । पत्रवल्ल्याम् ॥ नार्याम् ॥

मालुधान: । पुं मातुलाहौ । चित्रसर्पे ॥ मालुरोषधी०तत्रधानमस्य ॥ मत्स्यापद्म ॥

मालुधानी । स्त्री० लतान्तरे ॥

मालूक : । पुं० कृष्णार्जके ॥

मालूर : । पुं० शाण्डिल्यवृक्षे । श्रीफले । बिल्वे । बेल० इ० भा० ॥ मांसल्यमीपरिपांलुनाति । लूञ्छेदने । बाहुलकादूरक् ॥ कपित्थवृक्षे ॥

मालेया । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

माल्यम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ मालायांसाधु माल्यं पुष्पमितिविवरणम् यथा । यथाचाल्येन माल्ये नवासितं तिलसर्षपम् । नमुञ्चतिस्वकंगन्धं तद्वत्सूक्ष्मस्यदर्शनम् ॥ पुष्पमालायाम् ॥ मूर्ध्निन्यस्तपुष्पदामनि ॥ केशकलापार्वाहिर्माल्यधारणनिषेधोयथा । नविगर्ह्यकथांकुर्याद्बहिर्माल्यं नधारयेत् । गवाञ्चयानं पृष्ठेनसर्वथैवविगर्हितम् ॥ स्त्रमयस्रजि ॥ मालामार्चे ॥ मल्यते । मलधारणे स्थल्लोयश्च त् ॥ यद्वा । मालेव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ।

माल्यपुष्प : । पुं० शणवृक्षे ॥

माल्यपुष्पिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

माल्यवान् । पुं० पर्वतविशेषे । मेरुत : प्राच्यामानीलनिषधं यास्योत्तरायते द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णे केतुमालेलावृत्तवर्षयोर्मर्यादाद्रौ ॥ माल्याकारतास्त्यस्मिन्मतुप् ॥ राक्षसभेदे ॥

माश : । पुं० लेटात्तीवरकन्यायामुत्पन्ने० सङ्करजातौ ॥

माशवी । स्त्री० मल्लयाशायाम् ॥

माशब्दिक : । त्रि० प्रतिषेद्धरि । निषेधके ॥ माशब्द : इतियआह स : । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठक् ॥

माष : । पुं० व्रीहिप्रभेदे । कुरुविन्दे । धान्यवीरे । वृषाकरे । मांसले । बलाढ्ये । पित्र्ये । भोजने । माष० उड़द० इ० भा० ॥ माषस्यफलंमाष : । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । तस्यफलपाकशुषामिति लुपि० युक्तवद्भाव : ॥ माषोगुरु : स्वादुपाक : स्निग्धोरूक्षोऽनिलापह : । उष्ण : सन्तर्पणोबल्य : शुक्रलोहंकृत् : पर : ॥ भिन्नमूत्रमलस्तन्यमेद : पित्तकफप्रद : । गुदकीलार्दितश्वासपक्तिशूलानि नाशयेत् ॥ कफपित्तकरामाषा : कफपित्तकरंदधि । कफपित्तकरामत्स्या कूष्माण्डंकफपित्तकृत् ॥ मूलकंमाषसूपेनमधुनाचनभक्षयेत् ॥ रूप्यपरिमाणविशेषे ॥ द्विकृष्णलेसमधृते विज्ञेयोरूप्यमाषक : ॥ परिमाणविशेषे । माषके ॥ सचमागधमानेसुश्रुतमते ५ गुञ्जाचरकमते ६ ८ गुञ्जापरिमाणम् । कालिङ्गमानेसुश्रुतमते ५ ७ ८ गुञ्जापरिमाणम् । वै

ष्यकान्तरे १० गुञ्जापरिमाणम् ॥ यथा। गुञ्जाभिर्दशभिर्माषः । शाणो माषचतुष्टयमितिवैद्यकपरिभाषा । माषाइति भाषा॥ ज्योतिःस्मृतिमते १२ गुञ्जापरिमाणम् । यथा । पलन्तुलौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकञ्चितयं चैयं ज्योतिःस्मृतिसम्मतमिति निष्याद्वितत्त्वधृतवचनेनपलमष्टरक्तिकाधिकमाषद्वयाधिकतोलकत्रयम् । एतेनमाषकपरिमाणंद्वादशरक्तिकंभवति ॥ मूर्खे ॥ त्वग्दोषभेदे । मस्साइति भाषा ॥

माषक:। पुं० पञ्चरक्तिकपरिमाणे ॥ गुञ्जाः पंचाद्यमाषकइत्यमरः ॥ दशार्द्धगुञ्जंप्रवदन्तिमाषंमाषाह्वयैः षोडशभिश्चकर्षमितिलीलावतीच ॥ षड्भिस्तुरक्तिकाभिः स्यान्माषकोहेमधान्यकौ । माषोगुञ्जाभिरष्टाभिः सप्तभिर्वाभवेत्क्वचिदितिभावप्रकाशः ॥

माषपर्णी । स्त्री० महासहायाम् । हयपुच्छौषधौ । काम्बोज्याम् । वनमाषे । माषाणीति० गौ०दे०भा० ॥ माषपर्णीहिमातिक्ताकचाशुक्रबलासकृत् । मधुराग्राहणीशोथावात पित्तज्वरास्रजित् ॥

माषमर्द्दक:। पुं० स्वर्णकारे ॥

माषवटी स्त्री० वटिकाविशेषे । उड्डी० बड़ी० इ० भा० ॥ माषाणांपिष्टिकाहिङ्गुलवणार्द्रकसंस्कृता । तयाविरचितावस्त्रेवटिकाशातधूशोषिता: ॥ तलितास्तप्ततैलेताश्चथवासुप्रलेहिता: । वटकस्यगुणैर्युक्तास्तास्तव्यारुचिदाभृशम् ॥

माषश:। अ० प्रतिमाषम् । इत्यर्थे ॥

माषाद:। पुं० कच्छपे ॥ त्रि० माषभक्षके ॥

माषादि:। पुं० शमीधान्यगणे । माषआदिर्यस्य गणविशेषस्य सः । माषोमुद्गोराजमाष: कुलत्थस्त्वणकस्तिल: । काकाण्डश्चैवरइतिशमीधान्यगणःस्मृतः ॥

माषीणम् । न० माषक्षेत्रे । मांष्य॥ माषाणांभवनंक्षेत्रम् । विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षे खञ् ॥

माषोण्डरी । स्त्री० इण्डरी० इन्दरी० इति हिमपवंतप्रसिद्धखाद्य द्रव्ये ॥

माष्यम् । न० माषीणे । माषक्षेत्रे ॥ माषाणांभवनम् क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषेतिपक्षे यत् । माषैभोहितंवा । खलयवमाषेत्यादिना यत् ॥

मा:। पुं० चन्द्रे ॥ मासे ॥ मिमीते आनन्दमितिमाः । बाहुलकात्कि

बलादप्यसि : ॥

मास : । पुं० आमे । वर्षांशे । शुक्लकृष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विविध : शुक्लादि : कृष्णादिश्च । तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्यन्तंशुक्लादि : । कृष्णपक्षप्रतिपदमारभ्यपूर्णिमापर्यन्तंकृष्णादि : ॥ माश्चन्द्रस्तस्यायम् । अण् । सौरादिषु । यथा । मासश्चतुर्विधः प्रोक्त : सावनादिप्रभेदतः । त्रिंशद्दिनात्मकस्तत्रसावन : परिकीर्त्तित : ॥ एकस्मात्सङ्क्रमादासङ्क्रान्तिः सौरोभिधीयते । शुक्लपक्षादिकृष्णान्तश्चान्द्र : स्यादन्यथापिवा ॥ सर्वनक्षत्रभुक्त्यातुमासश्चोमासउच्यते ॥ तत्र । आब्दिकेपितृकृत्येचमासश्चान्द्रमसः स्मृतः । विवाहादौस्मृतः सौरोयज्ञादौसावनोमतइतितिथिविवेक : ॥ मस्यते परिमीयते चन्द्रवृद्धिक्षयाभ्यां य: । मसीपरिणामे । कर्मणिघञ् ॥

मासजात : । त्रि० जननादूर्द्ध्वं यस्य मासोगतस्तत्र ॥ तत्रैवव्यवहारात् । मासोजातस्ययस्यस : । काला : परिमाणिनेतिसमास : ॥

मासज्ञ: । पुं० दात्यूहे ॥ त्रि० मासविदि ॥

मासतम : । पुं० मासस्यपूरणे ॥ नित्यंशतादीतिडटस्तमडागम : । अतएवज्ञापकाट् डट् ॥

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥

माससान : । पुं० वत्सरे ॥ न० मासपरिमाणे ॥

मासर : । पुं० निस्रावे । भक्तसमुद्भवे मण्डे । मांड० पीच० दू० भा० ॥ मास्यते । मसीपरिणामे० बाहुलकादरन् ॥ यद्वा । मा० श्री : सरत्यत्र । सृ० । पुंसीतिघ : ।

मासवर्त्तिका स्त्री० सर्पोपचिविशेषे ॥

मासान्त : । पुं० अमावास्यायाम् ॥ संक्रान्तिदिने ॥

मासिकम् । न० अन्वाहार्ये । दर्शश्राद्धे ॥ पितृणांमासिकंश्राद्धमन्वाहार्यंविदुर्बुधा : । तच्चामिषेणकर्त्तव्यंप्रशस्तेनप्रयत्नत : ॥ मासेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रेतस्य० संवत्सराभ्यन्तरे० प्रतिमासंमृताहेक्रियमाणे श्राद्धे ॥ मासोदेवताऽस्यवा । कालेभ्योभववत् ॥ स्मृता ॥ मासेदेयं । देयमृणे । ठक् ॥ त्रि० माससम्बन्धिनि । मासेनिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ मासेभवंवा ॥

मासुरी । स्त्री० श्मश्रौ ॥

मासूर : । त्रि० मसूरविकृतौ ॥ मसूरस्यावयवोविकारोवा । बिल्वाद्यण् ॥

मास्म । अ० अलम् । वारणे ॥ माच स्मच । अनयो : समाहार : ॥

माहाकुल: । त्रि० महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादण् खञावितिपञ् ॥

माहाकुलीन: । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादितिपक्षेखञ् ॥

माहाजनिक: । त्रि० महाजनायहिते ॥ महांश्चासौजनश्च । महाजनाट्ठञ् ॥ वहुव्रीहेस्तु । महाजनीयः ॥

माहात्म्यम् । न० महात्मत्वे ॥ प्रभावे ॥ महात्मनोभावः । ष्यञ् ॥ अनतिशयैश्वर्ये । विश्वसृष्ट्यादिकर्तृत्वेप्यविकारित्वे । शुभाशुभकर्मकारयितृत्वेप्यवैषम्ये । बन्धमोक्षादिफलदातृत्वेप्यसङ्गौदासीन्ये ॥

माहाराजिक: । पुं० गणदेवताभेदे ॥ महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञितिठञ् ॥ महाराजोभक्तिरस्यवा । महाराजाट्ठञ् ॥

माहाव्रती । स्त्री० पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपद्धतौ ॥

माहिनम् । न० राज्ये ॥ मह्यतेऽस्मिन् । मह० महेरिनण्चेतीनण् ॥ त्रि० महनीये ॥

माहिर: । पुं० देवराजे । इन्द्रे ॥

माहिषम् । न० महिष्याधर्मे ॥ अण् महिष्यादिभ्यः ॥ त्रि० महिषसम्बन्धिनि ॥ महिषोपजीविनि । महिष्याः ॥ महिषस्येदम् । अण् ॥

माहिषस्थल: । पुं० शालिप्रभेदे ॥

माहिषिक: । पुं० महिषजीवने ॥ महिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेनारी याचस्याद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टांकामयतियः सवैमाहिषिकः स्मृतः ॥ भगद्वारोपार्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यते भार्याभगेनोपार्जितंधनम् । उपजीवतियस्तस्याः सवैमाहिषिकः स्मृतइति ॥

माहिष्मती । स्त्री० शिशुपालनगर्याम् ॥

माहिष्य: । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायांचक्षत्रियादुत्पन्ने ॥ नक्षत्रजीवनंनृत्यगीतेसस्यरक्षणम् । माहिष्याणांशुभावृत्तिः प्रोक्ताचोशनसाम्बयम् ॥

माहेन्द्र: । पुं० शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिवारेषुवायुवरुणयममहेन्द्राणामेकैकदण्डाभवन्ति तत्रवरुणमहेन्द्रयोर्दण्डौशुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । स्यातंवायव्यमासूर्येमावाववरुणानिधौ । वयमाथाकुजेर्कर्यामावायसुधांशुजे ॥ गुरौवायवमावैव०मावायवतथाभृगौ । सूर्यपुत्रेयमावायघटीयुग्मंशु

भाशुभम् ॥ माहेन्द्रे विजयो नित्यं वारुणे च धनागमः । वायौ च भ्रमते नित्यं यमेपि मरणं ध्रुवम् ॥ त्रि॰ महेन्द्रसम्बन्धिनि ॥

माहेन्द्री । स्त्री॰ गवि ॥ शच्याम् ॥ अमरावत्याम् ॥

माहेय : । त्रि॰ मह्या अपत्ये ॥

माहेयी । स्त्री॰ गवि । सौरभेय्याम् ॥ मह्याः ॰ गोत्रापत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥ मह्यते पूज्यते । मह॰ पुंसीति॰ घनो घचेति बाध : । महाया अपत्यम् । ढक्॰ इतिस्वामी ॥

माहेशी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ यथा । महादेवात्समुत्पन्ना महद्भि : प्रोच्यते यत : । माहेश्वर्यातनुर्यस्या माहेशी तेन सा स्मृता ॥ (*) ॥ ॥

माहेश्वर : । त्रि॰ कौलिके । जीवन्मुक्ते । यथा । धर्म्मैर्माहेश्वरैः स्वार्थप्रत्यभिज्ञानशालिभि : । स्वपरिज्ञानमात्रेण जीवन्मुक्ता भवन्तिहि ॥ अस्मात्क्रमानदितमानसानां माहेश्वराणां विवशा : प्रयान्त्विति च ॥ महेश्वरसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यण् । न॰ उपपुराणविशेषे ॥

माहेश्वरपदम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

माहेश्वरी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ मातृभेदे । यवतिक्तायाम् ॥ त्रिषु ॥ यथा कौर्मे ४ ऽ ध्याये । अयं नारायणो गौरी जगन्माता सनातन : । विभज्य संस्थितो देव : स्वात्मानं बहुधेश्वर : ॥ नमे विदु : परं तत्त्वं देवाद्या न महर्षय : । एकोऽहं देवदेवात्मा भवानी विष्णुरेव चेत्यादिवचनात् । शिवशक्त्याम् ॥ महेश्वरस्येयम् । अण् । ङीप् ॥ तीर्थविशेषे ॥

मित : । त्रि॰ ज्ञाते ॥ निश्चिते ॥ परिच्छिन्ने ॥ मीयते स्म । मा॰ माङ्॰ मेङ् प्रणिदाने वा । क्त : । द्यतिस्यतीतीकारान्तादेश : ॥ (*) ॥

मितङ्गम : । पुं॰ दन्तावले । हस्तिनि ॥ मितङ्गच्छति । गम्लृ॰ । गमे : सुपि वाच्य इति खच् । खिति मुम् ॥ स्त्री॰ टाप् ॥ त्रि॰ परिमितगामिनि ॥

मितद्रु : । पुं॰ समुद्रे ॥ मितं द्रवति । द्रु॰ । हरिमितयोर्द्रुव इति कु: ॥

मितम्पच : । त्रि॰ किम्पचाने ॥ कृपणे ॥ दुर्गते ॥ मितम्पचति । मितनखे च तिमितोपपदात्पचे : कर्त्तरि खश् । मुम् ॥

मिताशन : । त्रि॰ युक्ताहारे । परिमितभोजिनि ॥ मितमशनं यस्य स : ॥

मिति : । स्त्री॰ ऐयत्ये । अवच्छेदे ॥ माने ॥ विज्ञाने ॥ मानम् । माङ्॰ । क्तिन् । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

मित्र : । पुं॰ द्युमणौ । सूर्ये ॥ न॰

सुहृदि । सख्यौ । मीत० इ० भा०
॥ यथा । सार्थ : प्रवसतोमित्रं भार्यामित्रं गृहेसत : । आतुरस्यभिषङ्मित्रं दानंमित्रं मरिष्यत : ॥ इति । अपिच । सन्त्याग: सहनोबन्धु: सदैवानुगत : सुहृत् । एकक्रियोभवेन्मित्रं समप्राण : सखाभवेत् ॥ इतिभेदस्त्वविवक्षित : ॥ क्लीं ई नो पकर्त्तरि । प्रीतिकारके । तच्चतु र्विधं यथा । सहार्थोभजमानस्य सहज : कृत्रिमस्तथा तिभेदात् ॥ नकश्चित्कस्यचिन्मित्रं नकश्चित् कस्यचद्रिपु : । कारणादेवजायन्ते मित्राणिरिपवस्तथा ॥ साधीर्यान मदं कुर्यात्मसुखीलष्णायोज्झित : । तन्मित्रं यस्यविश्वास : पुरुष : सजितेन्द्रिय : ॥ सर्वथासुकरंमित्रं दुष्करं परिपालनम् । अनित्यत्वाद्धिचित्तानांप्रीतिरल्पे पिभिद्यते ॥ शत्रो: परस्मिन् । स्वदेशाऽव्यवहितराजात् परस्मिन् ॥ विषयानन्तरो राजाशत्रुर्मित्र मत : परमित्यमरोक्तं : ॥ हिरण्यभूमिसम्प्राप्त्यापार्थिवोनतथैधते । यथा मित्रं ध्रुवंलब्ध्वाकृषमप्यायतिक्षमम् । धर्मज्ञञ्चकृतज्ञञ्चतुष्टप्रकृतिमेवच । अनुरक्तं स्थिरारम्भं लघुमित्रं प्रशस्यते ॥ मेद्यति । ञिमिदाग्नेहने अमिचिमिदिशसिभ्य : क्त्रइतिक्

त्र : यद्वा । मितात्त्रायते । त्रैङ्पालने । सुपोतिक : ॥ अष्टमताराणाम् ॥ अनुराधानक्षत्रे ॥ सर्वभूतात्मकेतातजगन्नाथे जगन्मये । परमात्मनिगोविन्दे मित्रामित्रकथाकुत : ।
मित्रद्रोही । त्रि० नरकाधिकारिविशेषे । मित्रद्रुहि ॥ यथा । मित्रद्रोही कृतघ्नश्चयं चविश्वासघातका : । ते नरानरकं यान्तियावच्चन्द्रदिवाकरा विति सर्व मित्रोपाख्यानम् ॥
मित्रध्रुक् । पुं० मित्रद्रोहिणि । मित्रस्यापकारके ॥ मित्रंद्रुह्यति । द्रुह: सत्सूद्विष ति क्विप् ॥
मित्रयु : । पुं० लोकयात्राभिज्ञे ॥ । त्रि० मित्रवत्सले । क्याच्छन्दसी त्यु : ॥ यद्वा मित्रंयाति । या० । मृगय्वादित्वात्कु : ॥
मित्रयुद्धम् । न० मैत्रिकायाम् । सुहृत्संग्रामे ।
मित्रलब्धि : । स्त्री०)
मित्रलाभ : । पुं०) सुहृत्प्राप्ती ॥
मित्रवत्सल : । त्रि० मित्रप्रिये । मित्रे ॥ मित्रंवत्सलं यस्यस : ॥
मित्रा । स्त्री० सुमित्रायाम् । शत्रुघ्नमातरि ॥
मित्रावरुणीयम् । न० मित्रावरुणस्य स्तुतिविशिष्टस्यकर्मभावयो : ॥ छोत्वाभ्यगरु : ॥

मिथः । अ॰ अन्योन्यस्मिन् । सहार्थे ॥ रहोर्थे ॥ मेथति । मेथृसङ्गमे । असु न् । पृषोदरादित्वादुत्वम् ॥

मिथिः । पुं॰ मिथिराजपुत्रे । जनके ॥

मिथिला । स्त्री॰ जनकपुर्याम् ॥ विदेहायाम् ॥ देशविशेषे । तैरभुक्ति । तिरहुत॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्य चम्पारण्यान्तकं शिवे । विदेहभूः समाख्याता तैरभुक्ताभिधः स तु ॥ मथ्यंतेरिपवोऽत्र । मथ विलोडने । मिथिलादयश्च तीलच् । अकारस्येत्वं निपातनात् ॥

मिथु । अ॰ द्वाविन्यर्थे ॥

मिथुनम् । न॰ स्त्रीपुंसयोर्युग्मे । जमृहे । युगले ॥ जुगल॰ जोडी॰ इ॰ भा॰ ॥ द्वयोः ॥ सुरते । द्वन्द्वजनितसुखे ॥ तृतीयराशौ । मिथुने । मिथुनलग्नजस्य फलं यथा । मिथुनोदयसञ्जातो मानी स्वजनवत्सलः । त्यागी भोगी धनी कामी दीर्घसूत्री रिमर्द्दनः । मेथति । मिथृसङ्गमे च । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित् इत्युनन् उपसर्गविशिष्टधातौ । सम्बन्धे ॥

मिथुनाधिपः । पुं॰ बुधग्रहे ॥

मिथो । अ॰ रहसि ॥ सहार्थे । अन्योन्यस्मिन् ॥ मेथति । मेथृ॰ । बाहु लकादेः । पृषोदरादित्वाद्रूपः ॥

मिथ्या । अ॰ अनृते । वितथे ॥ प्रागभावयुतत्त्वे सत्यचिन्त्यारचनात्त्वं मिथ्यात्वमिति मिथ्यालक्षणम् ॥ यदसद्भासमानं तन्मिथ्या स्वप्नगजादिवदिति च ॥ स्त्री॰ अधर्मपत्न्याम् ॥ यथा । अधर्मपत्नी मिथ्या सा सर्वधूर्त्तैः सुपूजिता । यया विना जगत्सर्वमुच्छिन्नं विधिनिर्मितम् ॥ मिथ्यया विना धूर्त्तसमुदाय रूपमुच्छिन्नं भवति । मिथ्याभाषणाभावे धूर्त्तत्वस्याभावात् इत्यर्थः । सत्ये चादर्शनाया चत्रेतायांसूक्ष्मरूपिणी । अर्द्धावयवरूपा च द्वापरे चैव संवृता ॥ कलौ महाप्रगल्भा च सर्वव्यापिका बलात् । कपटेन समं भ्रात्रा भ्रमत्येव गृहे गृहे इति ॥ मथति । मथे॰ । अघ्न्यादित्वात्साधुः ॥

मिथ्याचारः । त्रि॰ पापाचारे ॥ अत्वशुभभावेन फलायोग्यत्वात् ॥

मिथ्याज्ञानम् । न॰ भ्रे दायादपूर्वेषी॰ अन्यस्यान्यात्मताबभासे ।

मिथ्यादर्शनम् । न॰ शास्त्रोपपत्तिबाह्ये हेतदर्शने ।

मिथ्यादृष्टिः । स्त्री॰ कर्मफलापवादकज्ञाने । नास्तिकतायाम् ॥ मिथ्येतृत्यपक्षे॰ तद्विषयिणी दृष्टिर्ज्ञानम् । असतत्त्वदर्शने ॥

मिथ्याध्यवसिति : । स्त्री॰ मिथ्याध्यवसाये ॥

मिथ्यानिरसनम् । न॰ शपथे ॥

मिथ्याप्रयुक्त : । त्रि॰ यद्यर्थप्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात्प्रतिपादयति । शब्दे ॥

मिथ्याभियोग : । पुं॰ अभ्याख्याने । शतं मेधारयसीत्यादिमिथ्योद्भावनरूपे॰ मिथ्यापवादे ॥ मिथ्याचासावभियोगश्च ॥

मिथ्याभिशंसनम् । न॰ अभिशापे । । स्वर्णस्तेयं त्वयाकृतमित्यादिमिथ्यास्तेयादिसाधनरूपे मिथ्यारोपवाक्ये ॥ अभिशंसेर्भावे ल्युट् ॥

मिथ्याभिशाप : । पुं॰ मिथ्यापवादे ॥ यथा । शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु सिंहे चन्द्रस्य दर्शनम् । मिथ्याभिशापं कुरुते नपश्येत्तत्ततः ॥

मिथ्यामति : । स्त्री॰ भ्रान्तौ । भ्रमे ॥ मिथ्याचासौमतिश्च ॥

मिथ्याविनीत : । त्रि॰ कपटेनविनयिनि ॥

मिथ्यासाक्षी । त्रि॰ कूटसाक्षिणि ॥ तस्यज्ञानप्रकारमाहयाज्ञवल्क्य : । उक्ते पिसाक्षिभि : साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमा : । द्विगुणावान्यथाब्रूयु : कूटा : स्यु : पूर्वसाक्षिण : ॥

मिथ्योत्तरम् । न॰ चतुर्थोत्तरान्तर्गतोत्तरविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । अभियुक्तोऽभियोगस्ययदिकुर्यादपह्नवम् । मिथ्यातत्तुविजानीयादुत्तरं व्यवहारत : ॥ तच्चतुर्विधंयथा । मिथ्यैतम्॰नाभिजानामि ममतत्रनसंनिधि : । अजातश्चास्मितत्काले॰ इतिमिथ्याचतुर्विधम् ॥ इतिव्यवहारतत्त्वं ॥

मिथ्योपलब्धि : । स्त्री॰ मायागन्धर्वनगरादिज्ञाने ॥ मिथ्याचासावुपलब्धिश्च ॥

मिद्धम् न॰ चिन्ताभिसम्पर्के ॥ आलस्ये ॥ वित्ते ॥ निद्रायाम् ॥

मिन्मिन : । त्रि॰ सानुनासिकवाग्विशिष्टे । गुनगुना॰ इ॰ भा॰ । खोना॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ । मींमणा इ॰ पर्वतीयभाषा ॥ अस्यनिदानन्तु । आवृत्त्यवायु : सकफोधमनी: शब्दवाहिनी : । नरान्करोत्यक्रियकान्मूकमिन्मिनगद्गदान् ।

मिमङ्क्षु : । त्रि॰ मङ्क्तुमिच्छौ ॥ मस्जे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

मिमन्थिषु : । त्रि॰ मथितुमिच्छौ ॥ मथे : सन्नन्तादु : ॥

मिमान : । त्रि॰ मानङ्कुर्वाणे ॥ माङोलट : शानजादेश : । श्लाविति द्विर्भाव : ॥

मिम्मिण : । त्रि॰)

मिम्मिन : । त्रि॰) मिन्मिने ॥

मिश्रित : । त्रि० सङ्गते । युक्ते ॥ मिश्रिते ॥ श्लिष्टे । सम्बन्धविशिष्टे ॥ मिलसंश्लेषे । कर्त्तरिक्तः ॥

मिशि : । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ मधुरिकायाम् । धानसौंफ० इ० भा० ॥ मिशति । मिश० । इन् ।

मिशी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ मधुरायाम् ॥ धानसौंफइतिभाषा ॥ मिशति । मिश० इन् । कृदिकारादितिङीष् ॥

मिश्र : । पुं० गजजातिविशेषे ॥ यथा । भद्रोमन्द्रोमृगोमिश्रश्चतुर्धागजजातय : ॥ न० विशेषनचत्रसंज्ञायाम् ।। यथा । छिद्रेवाकृत्तिका चैवमिश्रंसाधारणंबुध : । एषुमिश्राणिकार्याणिवृषोत्सर्गादिकंतथा ॥ चाग्निकार्यमूलकं ॥ मिश्रफले ॥ त्रि० आर्य्ये । श्रेष्ठे ॥ संयुक्ते । सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥ मिश्रयति । मिश्र० । अच् ॥

मिश्रकम् । न० तीर्थविशेषे । देवोद्याने ॥ औषरलवणे ॥

मिश्रकावणम् । न० इन्द्रस्योद्याने । नन्दनवने ॥ मिश्रकाणांवनम् । वनगिर्यो : संज्ञायांकोटरकिंशुलुकादीनामितिदीर्घ : । वनंपुरगामिश्रकासिध्रकासारिकाकोटराग्रेभ्य इतिणत्वम् ॥

मिश्रज : । पुं० अश्वतरे । खेसरे ॥

मिश्रणम् । न० एकत्रीकरणे । संयोजने ॥ मिश्र० । ल्युट् ॥

मिश्रपुष्पा । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मिश्रफलम् । न० इष्टानिष्टसंयुक्तेमानुष्यलक्षणेपापपुण्ययुगलस्यफले ॥ मिश्रञ्चतत्फलञ्च ।

मिश्रवर्णम् । न० कृष्णागुरुणि ॥ त्रि० नानावर्णयुक्ते ॥

मिश्रवर्णफला । स्त्री० वार्त्ताक्याम् ॥

मिश्रशकुनम् । न० शुभाशुभयो : सूचकेनिमित्ते ॥ यथा । वहन्निवामंरुदितंप्रशस्तमदृष्टदेहोयदिरोदिता स्यात्निन्दन्त्यवामंपथिसर्वकामान् शुभंविधत्तेरुदितंरजन्याम्मृत्यु : सुतानांरुदितनपृष्ठे लाभाभवेत्तत्रनिवर्त्तनेन । मृत्युस्तथाग्रेरुदितंनगन्तु : सिद्धिंविधत्तेरुदितंरिपूणाम् ॥ उग्रंभवेद्रोदनमग्रभागेभयंभवेद्दक्षिणभागभूते । नैऋत्यकोणेरणमागरोधोवायव्यकोणेरुदितंसमृद्धि ॥ पृष्ठांशयोर्दक्षिणवामयोश्चसिद्धि : सदातोरणरोदनेन । शुभोपिसम्यग्यदिरोदनार्थीज्ञातोविभाव्य : सपुनस्तथापि ॥ यद्यालकेनोन्नमनंदितेनतत्स्यात्दसत्यंनयुगान्तरेपि । चुतंनकार्य्यंक्वचिदेवशस्तं गवांचुतम्प्राणहरंमतन्तु ॥ निषिधमार्गेऽपिनिवारणचधनवर्ज्ज दक्षिण-

कर्णदेशे । तत्पृष्ठभागेकृत्तिकेऽरिष्ट-
सिद्धंतंक्रकाभ्यांशुभमादधाति ॥
भोगाययामश्रवणाख्यपृष्ठे कर्णे च
वामेकथितंजयाय । सर्वार्थलाभा-
यचवामनेत्रेजातंचुतंधात्क्रमतोऽ
ष्टधैव ॥ क्रमान्निषेधंगमनस्यविघ्नं-
कालंसमृद्धिंचुतमुग्ररोगम् । करो-
तिरोगचयमर्थलाभंदीप्तादिदिक्चुत
तमुन्नतंसत् ॥ चौषधेषाङ्गनारोहेवि
वादेशयनेऽशने । विद्यारम्भे बीज-
वापेचुतंसन्नसुशोभनं ॥
मिश्रशब्दः । पुं० अश्वतरे ॥
मिश्रा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ भृ
गौमिश्रभेसाभवेदेवमिश्राप्रशूनांसु-
ख तत्त्वविद्भिरुक्तम् ॥
मिश्रिका । स्त्री० मिश्रायाम् ॥ मिश्रे-
वस्वार्थेकः ॥
मिश्रितः । त्रि० गौरविते ॥ मिलिते
। युक्ते ॥ (*) ॥ ॥
मिश्रिता । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ।
मिश्रायाम् ॥ मिश्रिताचैवविज्ञेया
मिश्रितर्क्षेस्तुसङ्क्रमे ॥
मिश्रेया । स्त्री० मधुरिकायाम् । सौं
फ०धनसौंफ०धन्साबा०इ०भा० ॥
शतपुष्पायाम् । तालपर्ण्याम् । व-
नजायाम् । अवाक्पुष्प्याम् । सं-
हितपुष्पिकायाम् । सलुफा०इ०-
गौ०ई०भा० ॥ मिश्रेयातद्गुणाप्रो-
क्ताविशेषाद्योनिशूलनुत् । अग्निमा
न्द्यहरीहृद्याबद्धविट्क्रमिशुक्रहृत् ॥
रूक्षोष्णापाचनीकासवमिश्लेष्मानि
लान्हरेत् ॥ तद्गुणा०मधुरिका-
पर्यायशतपुष्पागुणा ॥ मिश्रयति ।
मिश्र० । अच् । ईयते । ईङ्० ।
पचाद्यच् । मिश्राचासावेयाच ।
शकन्ध्वादिः ॥
मिषः । पुं० स्पर्द्धने ॥ न०व्याजे ॥
मिषति । मिष० । कः ॥
मिषन् । त्रि० पश्यति ॥
मिषिः । स्त्री० मधुरिकायाम् ॥ शत
पुष्पायाम् । जटामांस्याम् ॥
मिषिका । स्त्री० जटामांस्याम् ॥
मिषी । स्त्री० मिस्याम् ॥
मिष्टः । पुं० मधुररसे ॥ नतनसर्ष-
पशाकंनचेदृनं पिच्छिलानिचदधी
नि । अल्पव्ययेसुन्दरिग्राम्यजनो-
मिष्टमश्नाति ॥ त्रि०मधुररसवि-
शिष्टे ॥
मिष्टनिम्बुकम् । न० मीठा०नीम्बू०
इतिप्रसिद्धे फले । मिष्टनिम्बुफलं
स्वादुगुरुमारुतपित्तनुत । गरारग-
विषध्वंसिकफोत्क्लेशिचरक्तहृत् ।
शोषारुचितृषाच्छर्दिहरंबल्यश्चबृंह
णम् ॥
मिष्टान्नम् । न० मधुरद्रव्ये ॥ मिष्टान्न
पानदाताचसततंश्रद्धयान्वितः । दे
वपूजापरोनित्यंनरप्रीतोजायतेमृ-
तः ॥

मिसि : । स्त्री॰ मधुरायाम् ॥ जटामांस्याम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । सर्वधातुभ्यइन् । बाहुलकादत : स्यामित् : ॥ उशीर्याम् ॥

मिसी । स्त्री॰ मिसी । तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् । मस्यति । मसो॰ । इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादि : ॥

मिहिका । स्त्री॰ अवश्याये । नीहारे । तुषारे । मेहति । मिहसेचने । क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥

मिहिर : । पुं॰ विकर्त्तने । अर्के । मार्त्तण्डे । सूर्ये ॥ मेघे ॥ बुद्धे ॥ मेहति मिह॰ । इषिमदिमुदिखिदीतिकिरच् ॥ वायौ ॥ इन्द्रे ॥

मिहिराण : । पुं॰ अजयोनौ । शिवे ॥

मीढ : । त्रि॰ मूत्रिते ॥ मिह्यतेस्म । मिह॰ । क्त : ॥ सिक्ते ॥

मीढुष्म : । पुं॰ शिवे ॥

मीढ्वान् । पुं॰ शिवे ॥ मीढ्वांसौ॰मीढ्वांस : इत्यादि ॥

मीत : । त्रि॰ हते ॥ मीयतेस्म । मी अहिंसायाम् । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्म्मणिवाक्त : ॥

मीन : । पुं॰ मत्स्ये ॥ राशिविशेषे । अन्त्यभे । अत्रजातस्यफलंयथा । मीनलग्ने समुत्पन्नो रत्नकाञ्चनपूरित : । अल्परोमामहाप्राज्ञोदीर्घकालपरीक्षक : । मीनाति॰मीयते वा । मञ्॰ फेनमीनाविति निपातित : ॥ भगवतोविष्णो : प्रथमावतारे ॥ प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्चमहेश्वर : । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्द्दश ॥ कृष्णरूपा कालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । वगलाकूर्ममूर्त्ति : स्यान्मीनोधूमावतीभवेत् । छिन्नमस्तानृसिंह : स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीजामदग्न्य : स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्यान्मातङ्गीकल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान्कृष्ण : कालीरूपीभवद्व्रजे ॥

मीनकेतन : । पुं॰ प्रद्युम्ने । कन्दर्पे ॥ मीनशब्दोजलचरोपलक्षणार्थ : । मीनोमकर : केतनंध्वजोयस्यस : ॥

मीनगोधिका । स्त्री॰ जलाशये ॥

मीनघाती । पुं॰ वके ॥ त्रि॰मत्स्यघातके ॥

मीननेत्रा । स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥

मीनर : । पुं॰ जलरूपे । मकरे । अतिदंष्ट्रके ।

मीनरंक : । पुं॰ पक्षिविशेषे । मत्स्याशने ॥

मीना । स्त्री॰ उषाकन्यायाम् । कश्यपस्यभार्यायाम् ॥

मीनाक्षी । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ तत्स्थाने । चिदम्बरे । हालास्ये । मत्स्याक्ष्याम् । मत्स्यक्षी॰ द्रू॰ भा॰ ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ कुवेरकन्यायाम् ॥

मीनाण्डी । स्त्री॰ शर्करायाम् ।

मीनाधिप: । पुं॰ बृहस्पतौ ॥

मीनाम्भोज: पुं॰ । दईरासे । व्यञ्जनप्रभेदे । मत्स्यमांसयुक्तव्यञ्जने ॥

मीमांसक: । पुं॰ सिद्धान्तिनि । पूर्वोत्तरमीमांसाशास्त्राभिज्ञे । मीमांसामधीते वेत्ति वा । क्रमादिभ्यो वुन् ॥ पूर्वमीमांसासूत्रकर्त्ता जैमिनि: । वृत्तिकर्त्ता कुमारभट्ट: । भाष्यकर्त्ता शबरस्वामी । प्रभाकर: कुमारभट्टस्य छात्र: । स एव गुरुत्वेन भाति । तन्मतं गुरुमतम् । तच्छिष्या: प्रभाकरा: ॥ उत्तरमीमांसासूत्रकर्त्ता वेदव्यास: । तेषां भाष्यकर्त्ता शङ्कराचार्य: । वार्त्तिककर्त्ता सुरेश्वराचार्य: ॥ मीमांसको जैमिनीये वेदान्ती ब्रह्मवादिनि । वैशेषिके स्यादौलूक्य: सौगत: शून्यवादिनि ॥ नैयायिकस्त्वाक्षपाद: स्यात् स्याद्वादिक आर्हत: । चार्वाकलौकायतिकौ सत्कार्ये सांख्यकापिलौ ॥

मीमांसा । स्त्री॰ वेदविचारणे ॥ विचारणायाम् ॥ सा द्विधा॰ पूर्वमीमांसा॰ उत्तरमीमांसा चेति भेदात् । तत्र पूर्वमीमांसा द्वादशाध्यायात्मिका॰ जैमिनिप्रणीता॰ यज्ञादिकर्मकाण्डनिरूपिका । अस्या अन्तर्गतानि लोकव्यवहारनियमार्थमनुयाज्ञवल्क्यादिभिर्बहूनि धर्म्मशास्त्राणि कृतानि ॥ उत्तरमीमांसा तु चतुरध्यायात्मिका वेदव्यासप्रणीता॰ ब्रह्मनिरूपिका वेदान्तशास्त्रत्वेन प्रसिद्धा ॥ धर्मप्रमीयमाणे हि वेदेन करणात्मना । इतिकर्त्तव्यताभागं मीमांसा पूरयिष्यति ॥ प्रमाणादय: प्रसङ्गान्ताद्वादशपदार्था: क्रमाद्द्वादशानामध्यायानां विषया: । यथा । धर्म्मे प्रमाणं भेद: शेषत्वं प्रयुक्ति: क्रम: अधिकारो अतिदेशश्च सामान्येन विशेषत: । ऊहो बाधश्च तन्त्रञ्च प्रसङ्गश्चोदित: क्रमात् ॥ द्वादशाध्यायोपेतस्य शास्त्रस्य धर्म्मो विषय: । प्रमाणादयो अध्यायानां विषया: तत्र प्रथमाध्याये विध्यर्थवादादिरूपं धर्म्मप्रमाणं निरूपितम् । १ । द्वितीये यागदानादिकर्म्मभेद: । तृतीये प्रयाजादेर्दर्शपूर्णमासाद्यर्थत्वेन तच्छेषत्वम् । चतुर्थे गोदोहनस्य पुरुषार्थत्वप्रयुक्तत्व॰ जुह्वा पर्णत्वस्य क्रत्वर्थत्वप्रयुक्तत्वं चेत्येवमादय: । पञ्चमे श्रुत्यर्थादिभि: क्रमविशेषादय: । षष्ठे कर्त्रधिकारो अन्धादेरित्यादय: । सप्तमे समानमितरच्छ्येनेनेत्यादि प्र

ष्यत्ययवनेनाग्निष्टोमादिनामानु-
मितवचनेनषसामान्यतीतिदेशः।
षष्टमेसौर्यंस्तुरु निर्वपेदित्यवनिवा-
पस्तद्वितेनदेवता निर्देशः० एकदे
शतत्त्वमीषमन्त्राक्तत्वमित्यादिलि
ङ्गमाग्नेयपुर [illegible] शीतिकम् व्यताना
न्यत्वं त्वे [illegible] द्विशेषतोतिदेशः।
नवमेप्रकृता [illegible] जुष्टं निर्वपामीति
पठितेमन्त्रे [illegible] क्रतौसौर्यंचरावग्नि
पदपरित्या [illegible] सूर्याय
जुष्टंनिर्व [illegible] त्यादि [illegible]।
दशमेक [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] मम्भवेनलोपट्टन्यं
वम [illegible] । एकादशेवहूनामा-
न्यया [illegible] नानांसक्ततनुष्ठितेन
[illegible] नोपकार इत्यादित-
न्त्रम् [illegible] प्रधानस्य [illegible]
रावन्तु [illegible] प्रयाजाद्यङ्गपञ्चवङ्ग
[illegible] प्रकारङ्गत्या द्रासङ्ग॥
विस्तरः [illegible] द्रष्टव्यः॥

मीमांस्यः। त्रि० विचार्ये।

मीरः। पुं० समुद्रे पानीये॥ सी
मनि॥ पर्वतैकभागे॥ मिनोति।
डुमिञ् प्रक्षेपणे। शुसिचिमीनां-
दीर्घश्चेति क्रन्॥ मत्स्यजातिभे-
दे॥ यथा। पञ्चवामाः सप्तमीरा
नवशाखामहाबलाः॥

मीलनम्। न० चक्षुर्भिरावरणे॥ अ
लङ्कारविशेषे॥ मीलनंवस्तुनायत्र

[illegible] कारनिगूहनम्॥

मीलितः। त्रि० अप्रफुल्ले। सङ्कुचि-
ते॥ निद्राणे मुद्रिते॥ न० अल
ङ्कारविशेषे॥ यथा। समेनलक्ष्मणा
वस्तुवस्तुनायन्निगूह्यते। निजेनाग
न्तुनावापितन्मीलितमितिस्मृतम्॥
सहजमागन्तुकं [illegible] क्रियापिसाधारणं
यत्रस्वगतं तद्वितौ [illegible] किञ्चित्केनचिल्लि-
ङ्गस्थित्या [illegible] तिरोधीय-
तेतन्मीलितमितिद्विधामतम्। क्र
मेणोदाहरणम्। अपाङ्गतरलेदृशौ
मधुरवक्रवर्णा गिरो विलासभरमन्थ-
रागतिरतीवकान्तंमुखम्। इति-
स्फुरितमङ्गकेमृगदृशः स्वतो-
लीलयातदस्यनमदोदय कृतपदो
विभाव्यते अत्र दृक्तरलतादि-
कमङ्गलिङ्गस्वाभाविकंसाधारण-
ञ्चमदोदयेनतत्राप्यं तत्र दर्शनात्॥
वीतन्द्रामुनिनमन्तिमदाश्रमाद्रि-
स्त्वत्प्रातशङ्कितधियोविवशाद्विष-
स्ते। अप्यङ्गमुत्पुलकमुद्वहतांसक-
म्पं तेषामहो बत भियांनबुधोप्यभि-
ज्ञः॥ अत्र तु सामर्थ्याद्वसितक-
म्पयोरागन्तुकत्वात्तत्प्रभवयोरपि-
कम्पपुलकयोःसादृश्यम्० समानता
भयेप्यपितयोरुपलक्षितत्वात्

मीवा। पुं० वायौ॥ उदरकृमौ॥ मी
यते। मीञ् हिंसायाम्। शेवयह्व-
जिह्वाग्रीवाप्वामीवाः० इ तन्वः

र्मोनिपातितः ॥
मीवरः । त्रि० हिंस्रे ॥ मीनाति । मीञ्० । छित्वरछत्वरेत्यादिना ष्वरच् ॥
मुः । पुं० बन्धने ॥ मरणे ॥
मुकुः । पुं० मुक्तौ ॥
मुकुटम् । न० शिरोभूषणे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेनवा । मण्डि मण्डने । बाहुलकादुटप्रत्ययोधातोरतउत्त्वं ॥
मुकुटी । स्त्री० अङ्गुलिमोटने ।
मुकुटेश्वरी । स्त्री० माकोटस्थानस्थायांदेव्याम् ॥
मुकुन्दः । पुं० विष्णौ । गरुडध्वजे ॥ मुकुमव्ययं मोक्षमुनिर्वाणमोक्षवाचकम् । तद्ददातिचयोदेवोमुकुन्दस्तनकीर्त्तितः इ० ब्र० वै० पु० निधिप्रभेदे ॥ रसविशेषे ॥ पारदे ॥ कुन्दुरौ ॥ मुक्तिं ददाति । भाषोनुपेक्षितः । पृषोदरादिः ॥
मुकुन्दकः । पुं० षष्टिकव्रीहौ ॥ षष्टिकः शतपुष्पश्चप्रमोदकमुकुन्दकौ । महाषष्टिकइत्याद्याः षष्टिकाः समुदाहृताः ॥
मुकुन्दुः । पुं० कुन्दुरौ ॥
मुकुम् । अ० निर्वाणे । भक्तिरसे । प्रेमणि ॥
मुकुरः । पुं० आदर्शे । दर्पणे ॥ बकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मुच्यतिज्योतिः । मुच्लृ० । बाहुलकादुरच् ॥ यद्वा । मङ्कते मण्डि० । मकुरदर्दुरावित्युरच् । नलोपश्च । बाहुलकात्पूर्वधातोरुपधायाउकारश्च ॥
मुकुलः । पुं० न० ईषद्विकासोन्मुखकलिकायाम् । कुड्मले । मुच्यति कलिकात्वम् । मुच्लृमोचने । बाहुलकादुलच् ॥ आत्मनि ॥ शरीरे ॥
मुकुलितः । त्रि० निमीलिते ॥
मुकुलकः । पुं० दन्तिवृक्षे । निकुम्भे । मङ्कते । मकि० । पिशादित्वादुलच् । स्वार्थे कन् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्नुम् । पृषोदरादिः ॥
मुक्तः । त्रि० मोचिते ॥ उत्सृष्टे । त्यक्ते व्यपगतपाशे । विमुक्ते मोहादिबन्धने । यमक्तोऽद्वैषश्चमुक्तः ॥ नित्यत्वाविद्ये । कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यध्यासशून्ये । कल्पितवियदादिप्रपञ्चनिरासाधिष्ठाने ॥ अस्यलक्षणमपियथा । कपालं वृक्षमूलानिकुचेलमसहायता । समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणम् ॥ अस्यनमस्काराभावोभगवत्पूज्यपादैर्दर्शितोयथा । नामादिभ्यः परेभूम्नि स्वाराज्ये चेत्स्थितोऽद्वये । प्रणमेत्कन्तदात्मज्ञोनकार्यं कर्मणातदेतिविद्यायनामरूपाणिनिर्यं ब्रह्म

र्विनिवृत्तौ । परिनिश्चिततत्त्वोयः समुक्तः कर्म्मबन्धनात् ॥ न मुक्तिर्ज्जपनाद्धोमादुपवासशतैरपि । ब्रह्मैवाहमिति ज्ञात्वा मुक्तो भवति देहभृत् ॥ आत्मा साक्षी विभुः पूर्णः सत्योऽद्वैतः परात्परः । देहस्थोपि न देहस्थो ज्ञात्वैवं मुक्तिभाग्भवेत् बालक्रीडनवत्सर्व्वं रूपनामादिकल्पनम् । विहाय ब्रह्मनिष्ठोयः स मुक्तो नात्र संशयः इति श्रीमहानिर्व्वाणतन्त्रे कुलावधूतधर्म्मे तौचतुर्द्दशोल्लासः ॥ मुच्यते स्म । मुच्लृ० । क्तः ॥

मुक्तकञ्चुकः । पुं० निर्मुक्ते । अचिरत्यक्तनिर्म्मोकसर्पे ॥ मुक्तः कञ्चुको येन ॥

मुक्तचक्षुः । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मुक्तनेत्रे ॥

मुक्तबन्धनः । त्रि० त्यक्ताभिमाने ॥ त्यक्तपाशे ॥ मुक्तं बन्धनं येन यस्य वा ॥

मुक्तरसा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ त्रि० त्यक्तरसे ॥

मुक्तसङ्गः । त्रि० त्यक्तफलाभिसन्धौ ॥

मुक्तस्वापः । त्रि० त्यक्तनिद्रे ॥

मुक्ता । स्त्री० मौक्तिके । इन्दुरत्ने । मौक्तिके । मोती० इ० भा० प्र० रत्ने मुच्यते स्म । मुच्लृ० । क्तः ॥ अपगतपाशायां । पुंश्चल्याम् ॥

मुक्ताकलापः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्तागारम् । न० शुक्तायाम् । मुक्ताया अगारम् ।

मुक्तागारा । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ मुक्तं त्यक्तमगारं यया सा ॥

मुक्तापुष्पः । पुं० कुन्दवृक्षे ॥ मुक्तेव पुष्पाण्यस्य ॥

मुक्ताप्रसूः । स्त्री० शुक्तौ । मुक्तायाः प्रसूः ॥

मुक्ताप्रालम्बः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्ताफलम् । न० घनसारे । कर्पूरे ॥ लवलीफले ॥ मौक्तिके ॥ गजेन्द्रजीमूतवराहशङ्खमत्स्याहिशुक्त्युद्भववेणुजानि । मुक्ताफलानि प्रथितानि लोके तेषान्तु शुक्त्युद्भवमेव भूरि ॥ विशेषोन्यत्र गरुडपुराणादौ द्रष्टव्यः । अथ वाराद्युक्तलक्षणादिकं यथा । द्विपभुजगशुक्तिशङ्खाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूतानि । मुक्ताफलानि तेषां बहुसाधु च शुक्तिजं भवति ॥ सिंहलकपारलौकिकसौराष्ट्रिकताम्रपर्णिपारशवाः । कौवेर्यपाण्ड्यवाटकहैमकदूत्याकरास्त्वष्टौ ॥ बहुसंस्थानाः स्निग्धाहंसाभाः सिंहलाकराः स्थूलाः । ईषत्ताम्राः श्वेतास्तमोवियुक्ताश्च ताम्राख्याः ॥ कृष्णाः श्वेताः पीताः सशर्कराः पारलौकिका विषमाः । न स्थूला नात्यल्पा नवनीतनिभाश्च सौराष्ट्राः ॥ ज्योतिष्मन्तः शुभ्रा गुरवोऽतिमहागुणाश्च पारशवा

। लघुजर्जरदधिनिभं ह्रदहिमच्छाम मपि हैमम् । त्रिपर्सक्थाश्व तल्लघु क्लीवेयप्रमाणतोजीवम् । निम्बफल त्रिपुटधान्यकचूर्णाः स्युः पाण्ड्यवाटभवाः ॥ ६ ॥ एतेषांविशेषमाह। अतसीकुसुमश्यामंवैश्यमैन्द्रंशशाङ्कसंकाशम् । हरितालनिभंवारुणमसितंयमदैवतंभवति ॥ परिणतदाडिमगुटिकागुञ्जाताम्रञ्चवायुदैवत्यम् । निर्धूमानलकमलप्रभञ्चविज्ञेयमाग्नेयम् ८ । एतेषांमूल्यपरिज्ञानार्थमाह । माषकचतुष्टयधृतस्यैकस्यशताहतास्त्रिपञ्चाशत् । कार्षापणानिगदितामूल्यंतेजोगुणयुतस्य ॥ माषकदलहान्यातोलास्त्रिंशद्विंशतिस्त्रयोदशच । अष्टौशतानिचशतत्रयंत्रिपञ्चाशतासहितम् ॥ पञ्चत्रिंशच्छतमिति० चत्वारः कृष्णलानवतिमूल्याः । सार्द्धास्तिस्रोगुञ्जाः सप्ततिमूल्यान्वतंरूपम् ॥ गुञ्जात्रयस्यमूल्यं पञ्चाशद्रूपकागुणयुतस्य । रूपकपञ्चत्रिंशत्त्रयस्यगुञ्जार्धहीनस्य॥ १२ अन्यन्मूल्यपरिज्ञानमाह । पलदशभागोधरणंतद्यदिमुक्तास्त्रयोदशसरूपाः । त्रिशतीसपञ्चविंशारूपकसङ्ख्याकृतंमूल्यम् । षोडशकस्यद्विशतीविंशतिरूपस्यसप्तति : सशता । यः पञ्चविंशतिधृतस्तस्यशतंत्रिंशतासहितम् ॥ त्रिंशतिसप्ततिमूल्यंचत्वारिंशच्छताहंमूल्यञ्च । षष्टिः पञ्चोनाशाधरणं पञ्चाष्टकंमूल्यम् । मुक्ताशीत्यास्त्रिंशच्छतस्यसापञ्चरूपकत्रिहीना । द्विशतचतुष्पञ्चशताद्दशषट्पञ्चकत्रितयम् ॥ १६ ॥ अथत्रयोदशाद्यानांधरणानांसंज्ञार्थमाह । पिक्का० पिचार्घार्द्धरवसिक्थात्रयोदशाद्यानाम् । संज्ञाः परतोनिगराश्चूर्णाश्चाशीतिपूर्वेषाम् ॥ १७ ॥ एताश्चाकरस्थामेव्यवहारार्थमुपयुज्यन्ते ॥ अथ तदेषांमूल्यपरिज्ञानार्थमाह । एतद्गुणयुक्तानांधरणधृतानांप्रकीर्तितंमूल्यम् । परिकल्प्यमन्तरालेहीनगुणानांक्षयः कार्यः ॥ कृष्णश्वेतकपीतकताम्राणामीषदपिचविषमाणाम् । त्र्यंशोनंविषमपीतयोश्चषड्भागदलहीनम् ॥१८ ॥ गजमुक्ताफललक्षणमाह । ऐरावतकुलजानांपुष्यश्रवणेन्दुसूर्यदिवसेषु । येचोत्तरायणभवाग्रहणेर्केन्द्वोश्चभद्रेभाः ॥ तेषांकिलजायन्तेमुक्ताः कुम्भेषुसरदकोशेषु । बहवोबृहत्प्रमाणाबहुसंस्थानाः प्रभायुक्ताः ॥ नैषामर्घः कार्योनचवेधोऽतीवताः प्रभायुक्ताः । सुतविजयारोग्यकरा महापवित्राधृताराज्ञाम् ॥ २ ॥ अथवाराहतिमिजयोर्लक्षणम् ॥ दंष्ट्रामूलेशशि

मुक्ताफलम्

कान्तिसप्रभं बहुगुणञ्च तारारूपम् ।
तिमिङ्गमत्स्याश्रितनिम्नभूतपवित्रं
विजयदञ्च ॥ २३ ॥ मेघसम्भूतस्य
मुक्ताफलस्य लक्षणम् ॥ वर्षोपलवच्च
जातं वायुस्कन्धाच्च सप्तमाद्भ्रष्टम् ।
ह्रियते किल खाद्दिव्यैस्तडित्प्रभं
मेघसम्भूतम् ॥ २४ ॥ अपि च ।
तक्षकवासुकिकुलजाः कामगमा
ये च पन्नगास्तेषाम् । स्निग्धा नील
द्युतयो भवन्ति मुक्ताः फणस्यान्ते ॥
शस्तेऽवनिप्रदेशे रजतमये भाजने
स्थिते च यदि । वर्षति देवोऽकस्मा
त्तज्ज्ञेयं नागसम्भूतम् ॥ अपहरति
विषमलक्ष्मीं क्षपयति शत्रून् यशो वि
काशयति । भौजङ्गं नृपतीनां धृत
मकृतार्घं विजयदञ्च ॥ २७ ॥ वेणुज
[illegible] माह । कर्पूरस्फटि
कनिभं [illegible] पटं विषमञ्च वेणुजं ज्ञेय
म् । शङ्खोद्भवं शशिनिभं वृत्तं भ्राजि
ष्णु [illegible] ॥ २८ ॥ एतेषां पर
[illegible] माह । प्रकृतिमिदं गु
[illegible]
। अमितगुणत्वाच्चैषामर्घः शा
स्त्रे न निर्दिष्टः ॥ २९ ॥ एतेषां प्र
शंसार्थमाह । एतानि सर्वाणि महा
गुणानि सुतार्थसौभाग्ययशस्कराणि
। रुक्शोकहन्तॄणि च पार्थिवानां मुक्ता
फलानीप्सितकामदानि ॥ ३० ॥
मुक्तारचितानामाभरणानां संज्ञा

मुक्तामोदकः

प्राह । सुरभूषणं लतानां सहस्रम
ष्टोत्तरं चतुर्हस्तम् । इन्द्रच्छन्दो मा
लाविजयच्छन्दस्तदर्द्धेन ॥ शतमष्ट
युतं हारो देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयु
ता । अष्टाष्टकेन हारो रश्मिकलाप
श्च नवषट्काः ॥ द्वात्रिंशता तु गु
च्छो विंशत्या कीर्त्तितोऽर्द्धगुच्छाख्यः
। षोडशभिर्माणवको द्वादशभिश्चा
र्द्धमाणवकः ॥ मन्दरसंज्ञोऽष्टाभिः
पञ्चलता हारफलकमित्युक्तम् सप्ता
विंशतिमुक्ताहस्तो नक्षत्रमालेति ॥
अन्तरमणिसंयुक्ता मणिसोपानं सुव
र्णगुलिकैर्वा । तरलकमणिमध्यग
तो विज्ञेयं चाटुकाकारमिति ।
एकावलीनामयथेष्टसंख्या हस्तप्रमा
णामणिविप्रयुक्ता । संयोजिता या
मणिना तु मध्ये यष्टीति सा भूषणविद्भि
रुक्ता ॥ ३६ ॥ इति वाराहीसंहि
तायां ७८ अध्यायः ॥ बोपदेवकृते
ग्रन्थविशेषे ॥

मुक्तामुक्तः । त्रि० क्षिप्ताक्षिप्ते । अ
स्त्रे येऽस्त्रे शस्त्रे च प्रायो वर्त्तते ॥

मुक्तामोदकः । पुं० मोतीचूर० मोती
लाड्डु इति ख्याते ॥ मुद्गानां धू
मसीं सम्यग्घृते [illegible] ।
कटाहस्थघृते तस्मिन् झर्झरं स्थापये
त्ततः ॥ धूमसीं तु द्रवीभूतां प्रक्षिपे
त्झर्झरोपरि । पतन्ति बिन्दवस्त
स्मात्सुपक्वांस्तान् समुद्धरेत् । सि

तापः कीनसंयोज्य कुर्याद् मयः तुर्म्या-
दकान् । लघुर्याशीविरं वयः :
स्वादुः शीतो रुचिप्रदः चक्षुर्ष्या
ज्वरहृद्ध्यस्तपर्णो मद्रमेदकः ॥
मुक्तालता । स्त्री॰ मुक्ताहारे ।
मुक्तावली । स्त्री॰ मुक्तामालायाम्
मुक्तानामावलीदीर्घा पङ्क्तिः ॥
मुक्तास्फोटः । पुं॰ शुक्तौ । मुक्तोत्पा-
दिकायांशुक्तौ ॥ मुक्ताः स्फुटन्त्य
स्मस्फुट॰ । हलश्चेति घञ् ॥
मुक्तास्फोटा । स्त्री॰ शुक्तौ ॥
मुक्तिः । स्त्री॰ कैवल्ये । निर्वाणे ।
श्रेयसि मिः श्रेयसे । अमृते ।
मोक्षे । अपवर्गे । स्वरूपावस्थाने ।
अज्ञाननिवृत्तिलक्षणायांसिद्धौ ॥
मुक्तौतमोतिरेकेणानात्मरायेन्यद्-
ष्यते । यतोसोऽज्ञानविध्वस्तोमुक्तः
सन्नवमुच्यते ॥ साचपुण्यैर्विना-
नलभ्यतेइत्याहुराचार्याः यथा ।
जन्तूनांनरजन्मदुर्लभमतः पुंस्त्वं
ततोविप्रतातस्माद्वैदिकधर्ममार्ग
परतांविद्वत्त्वमस्मात्परम् । आ-
त्मानात्मविवेचनंस्वनुभवोब्रह्मात्म
नासंस्थितिर्मुक्तिर्नोशतकोटिजन्म-
सुकृतैः पुण्यैर्विनालभ्यते इति ॥
मोचनम् । मुच्लृमोक्षणे । भावे-
क्तियांक्तिन् । मुक्तिः पञ्चविधेति
पौराणिकाः । यथा सालोक्यंचा-
पिसारूप्यंसाष्ट्यंसायुज्यमेवच । कै
वल्यंचेतितांविद्धिमुक्तिंराघवपञ्च-
धा ॥ अपिच । साष्टिसारूप्यसालो
क्यसामीप्यैकत्वमप्युत । दीयमानं
नगृह्णन्तिविनामत्सेवनंजनाः ॥
इतिभागवताः ॥ मुक्तिस्तुद्विवि-
धामाध्वमुख्यैः सर्वसम्मता । नि-
र्वाणपदरूपाचैवहरिभक्तिप्रदानृणाम् ॥
हरिभक्तिस्वरूपांसमुक्तिंवाञ्छन्तिवै
ष्णवाः । अन्येनिर्वाणरूपांचमुक्ति
मिच्छन्तिसाधवः । इ॰ब्र॰वै॰पुं॰ ॥
आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तिरितिनै-
यायिकाः ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवे-
कग्रहणात्मुक्तिरितिसाङ्ख्याः ॥
प्रकृतावुपरतायांपुरुषस्यस्वरूपेणावस्था
नंमुक्तिरितिसाङ्ख्यसिद्धान्तः ॥
मुक्तिदः । त्रि॰ कैवल्यप्रदे ॥
मुक्तिदा । स्त्री॰ गुरुमाचि ॥
मुक्तिभाक् । त्रि॰ मुमुक्षौ । मुक्ताधि
कारिणि ॥ ब्रह्मज्ञानादृतेदैविक-
र्मसंन्यसनंविना कुर्वन्कल्पश
तंकर्मनभवेन्मुक्तिभाग्जनः ॥
मुक्तिमण्डपः । पुं॰ काश्यांविश्वेश्वर
स्यदक्षिणपार्श्वस्थमण्डपे ॥ यथा ।
निमेषमात्रंस्थितचित्तवृत्तास्तिष्ठन्ति
येदक्षिणमण्डपेत्र । अनन्यभावाश्च
पिगाढमानसानतेपुनर्गर्भदशामुपा
सते ॥
मुक्तिमुक्तः । पुं॰ गन्धद्रव्यविशेषे । तु-
रुष्के । सिह्लके । सिलारस॰ लोबा

न०क्ष०भा० प्र० ॥
मुक्तियुक्त : । स्त्री० मुक्तिबोधनप्रकार
मुख : । पुं० ऋषौ । लकुचे । वकुल०क्ष०भा० ।
मुखम् । न० शरीरावयवविशेषे । उक्ते । आस्ये । वदने । तुण्डे । आनने । लपने ॥ तत्स्वरूपं यथा । ओष्ठौ च दन्तमूलानि दन्ता जिह्वा च तालु च । गलो गलादि सकलं सप्ताङ्गं मुखमुच्यते ॥ कश्चयस्तु ललाटादि चिबुकान्तं मुखाय प्रयुञ्जते ॥ निर्गमे । निःसरणे । गृहस्य निर्गमनप्रवेशनयोर्वर्त्मनि ॥ प्रारम्भे ॥ उपाय ॥ नाटकादेः सन्धिविशेषे ॥ शब्दे ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥ खन्यते । खनुअवदारणे । डित्खनेर्मुट्चोदात्तः इत्यच्० आदेर्मुडागम : ।
मुखकमलम् । न० वदनारविन्दे ॥ मुखं कमलमिव । उपमितसमास: ॥
मुखगन्ध : । पुं० मुखामोदे ॥
मुखगन्धक : । पुं० पलाण्डौ ॥
मुखघण्टा । स्त्री० हुलहुल्याम् । मङ्गलकर्मणि स्त्रीणां मुखध्वनिविशेषे । उलुली । हुलु०क्ष०गौ०भा० ॥
मुखचपला । स्त्री० आर्याप्रभेदे ॥ आर्यार्द्धं सममुखभजेत्यन्यलक्ष्मचपलागतं यस्या : । शेषे पूर्वजलक्ष्मा मुखचपलासीदिताम् मुनिना ॥ यथा । नन्द

सुत वस्त्रकर्षत्वं हठं मतिप्रमगच्छत चैव । यत्र भवति तिरोग : कापि सखादेरिति मुखचपला ॥
मुखचौरी । स्त्री० रसनायाम् । जिह्वायां ॥
मुखतोय : । त्रि० मुखशीतालादौ ॥ आद्यादित्वात्तसौ० मुखपार्श्वन्तशीर्लोपश्चेति ॥
मुखदूषण : । पुं० पलाण्डौ ॥
मुखधावनम् । न० आस्यप्रक्षालने ॥ पटोलनिम्बजम्बाम्रमालतीवनपल्लवै : । पञ्चपल्लवज : श्रेष्ठ: कषायो मुखधावने ॥
मुखधौता । स्त्री० ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥
मुखनिरीक्षक : । पुं० अलसे ॥
मुखपूरणम् । न० गण्डूषे ॥
मुखप्रिय : । पुं ऐरावते । नागरङ्गे ॥
मुखभूषणम् । न० ताम्बूले ॥
मुखमण्डनक : । पुं० तिलकवृक्षे । त्रि० आस्यभूषणे ॥
मुखामोद : पुं शोभाञ्जने ॥
मुखयन्त्रणम् । न० कविकायाम् । खलीने ॥
मुखयोनि : । पुं आसेक्ये ॥
मुखर : । त्रि० दुर्मुखे । अबद्धमुखे । अप्रियवादिनि ॥ निन्दितं मुखमस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्यश्च उपसङ्ख्यानम् । मुखशब्दो बलस

ययाबचनपर : ॥ मिनकरभाषिणि ॥ मुखं चागमयति । पूर्वक ॥ शब्दायमाने ॥ यथा । मुखरमृदुखलकपिंचयति ॥ पुं॰ काके ॥ य ॥

मुखरता । स्त्री॰ वाचालतायाम् ॥ भावे तल् ॥

मुखरिका । स्त्री॰ वचने ॥

मुखरित : । त्रि॰ कीर्त्तिते ॥ प्रकटिते ॥ यथा । सम्मुखरितम् ॥

मुखरोग : । पुं॰ वक्त्रामये ॥ मुखरोगाणांनिदानं यथा । अनूपपिशितक्षीरदधिमाषादिसेवनात् । मुखमध्यगदान्कुर्युः क्रुद्धादोषाकफोत्तरा : । तेषांसङ्ख्यायथा । मुखरष्टावोष्ठयोर्दन्तमूलेतुदशषट्तथा । दन्तेष्वष्टौरसज्ञायांपञ्चपूर्णनवतालुनि कण्ठे स्वष्टादशप्रोक्तास्त्रय : सर्वसरा : स्मृता : । एवं मुखामया : सर्वेसप्तषष्टिर्मतावुधै : ॥ तद्वल्लीयकगोक्षुरमूलं पीतं पयोन्वितम् । कामलादिहरं प्रोक्तं मुखरोगहरं तथा ॥ शुष्कमूलकशुण्ठीनांक्वाथोहिङ्गुलनागरम् । शुष्कंचतुर्गुणं दद्यात्तैलमेतद्विपाचयेत् ॥ वाधिर्यकर्णशूलञ्चपूयस्रावञ्चकर्णयो : । पूरणादस्यतैलस्यमय: कर्णयो: क्रिया : ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति ययाहृतमिदं । बाल तेत्विदं

इंमुखदन्तामयापहम् ॥

मुखलाङ्गल : । पुं॰ शूकरे । कोले । भूदारे ॥ मुखंलाङ्गलंयस्य ॥

मुखसम्भव : । पुं॰ दाडिमवृक्षे ॥ त्रि॰ मुखप्रिये ॥

मुखवाचिका । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् ॥

मुखवाद्यम् । न॰ वक्त्रतालवाद्ये । वांकवूंति गौ॰ भाषाप्रसिद्धे ॥ मुखस्य॰मुखेनवावाद्यं ।

मुखवास : । पुं॰ गन्धतृणे ॥

मुखवासन : । पुं॰ मुखसुगन्धकारकद्रव्ये । आमोदिनि । मुखंवासयति । अस॰ । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

मुखविलुण्ठिका । स्त्री॰ अजायाम् । छाग्याम् ॥

मुखविष्ठा । स्त्री॰ तैलपायिकायाम् ॥

मुखशफ : । पुं॰ दुर्मुखे ॥

मुखशुद्धि : । स्त्री॰ वक्त्रशोधने । यथा । अभावेदन्तकाष्ठानांप्रतिषिद्धदिनेतथा । अपांद्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते ॥

मुखशोधन : । पुं॰ कटुरसे ॥ च॰ त्वचे ॥

मुखशोधी । स्त्री॰ जम्बीरे ।

मुखशील : । त्रि॰ दुर्मुखे ॥

मुखसम्भव : । पुं॰ ब्राह्मणे । मुखात्सम्भवोऽस्य ॥

मुखसिद्धः । पुं० मुखकर्म्मसिद्धे ॥ यथोक्तं रैवतोत्तरे । स्फाटिकोपलमितम्फेनवलाभिरामफूत्कारवायुपदमुन्नतकन्धरायाम् । गीतोप कुञ्चितमुखेनवलीकसाम्यमग्रं वतु ष्कामयेमुखसिद्धिमाहुरिति ॥

मुखसुरम् । क्ली० ताम्बूलम् । मुखासवे । ताडी० इ० प्रसिद्धमद्ये ॥ गण्डूषमद्ये ॥ मुखमसुरा । विभाषासमासुरेतिक्लीवता ॥

मुखस्राव : । पुं० लालाम् । लाल० इ० भा० ॥

मुखाग्नि : । पुं० दावाग्नौ ॥

मुखामय : । पुं० मुखरोगे ॥

मुखार्जक : । पुं० अर्जके । श्वेतपर्णासे ॥

मुखास्व : । पुं० कर्कटे ॥

मुखाल्का । स्त्री० दावाग्नौ । भूतसम्भ्रान्तौ ।

मुख्य : । पुं० कल्पविधौ । शास्त्रोक्तप्रथमकल्पे । यथा । मीमांसायां मतः । मुख्यमार्गं पर्यवस्यतादर्थ्यमनीकृते । तं मुख्यमर्थमन्यन्ते ॥ त्रि० । वरे । प्रधाने ॥ मुखमिव । शाखादित्वाद्यः ॥ मुखात्मपद्यते । मुखभव : । दिगादित्वाद्यत् ॥

मुख्यक्रम : पुं० प्रमाणविशेषे । प्रधानक्रमेणयोङ्गानांक्रम : समुख्यक्रम: । येनविक्रमेणप्रधानानिक्रियन्ते तेनैवक्रमेण तेषामङ्गान्यनुष्ठीयन्ते । तदासर्वेषामङ्गानांस्वै : स्वै : प्रधानैस्तुल्यं व्यवधानंभवति । व्युत्क्रमेणानुष्ठानेकेषाञ्चिदङ्गानांस्वै : प्रधानैरत्यन्तमव्यवधानम् । केषाञ्चिदत्यन्तं व्यवधानंस्यात् । तथायुक्तम् । प्रयोगविध्यवगतसाहित्यबाधापत्ते : । अत : प्रधानक्रमोप्यङ्गक्रमेहेतु : । अतएवप्रयाजशेषेणघ्रादानयर्वाश्चाभिघारणम् । यथा हैन्द्रवायवग्रहाः । आग्नेयैन्द्राग्नयो : पौर्वापर्यात् । एवञ्चद्वयोर्द्वयोरभिघारणयो : स्वस्वप्रधानेनतुल्यमेकान्तरितंव्यवधानम् । व्युत्क्रमेणाभिघारणे आग्नेयस्याभिघारणाग्नेययागयोरत्यन्तमव्यवधानम् । ऐन्द्रदध्यभिघारणैन्द्रयागयोरत्यन्तरितंव्यवधानं । तथायुक्तमित्युक्तमेव । सचमुख्यक्रम : पाठक्रमाद्दुर्बल : । मुख्यक्रमोहिप्रमाणान्तरमपेक्ष्यप्रधानक्रमप्रतिपादकः सान्निहिततयाविलम्बितप्रतिपत्तिक : । पाठक्रमस्तुनिरपेक्षस्वाध्यायपाठक्रममात्रसापेक्षतयानतथाविलम्बवान् । प्रवृत्तिक्रमःप्रबलत्वात् । प्रवृत्तिक्रमेबहूनामङ्गानांप्रधानविप्रकर्षात् । मुख्यक्रमेतुसन्निकर्षात् ॥

मुख्यसर्ग : । पुं० स्थावरसृष्टौ ॥ मु-

ख्यसर्गश्चतुर्थस्तमुख्यादेस्याबुधाः । स्मृता इति वराहपुराणात् ।

मुख्यार्थः । पुं॰ शब्दश्रवणमात्रावगम्यार्थे । यथा । श्रुतिमात्रेण यत्रास्य तादर्थ्यमवसीयते तं मुख्यमर्थं मन्यन्ते गौणं यत्नोपपादितम् ॥ प्रतिपाद्यार्थे ॥

मुगूह : । पुं॰ दात्यूहपक्षिणि ॥

मुग्ध : । पुं॰ भिक्षुकविशेषे ॥ यथा । सान्निध्ये विषयाणां समर्थोऽविकलेन्द्रियः । सुप्तवदास्ते नित्यं भिक्षुर्मुग्धः स उच्यते । त्रि॰ रम्ये । सुन्दरे । मूढे । विवेकविकले । विपर्यस्त । मुग्धार्थपरिशीलनविधुरे नवे ।

मुग्धा । स्त्री॰ नायिकाप्रभेदे उदयद्यौवनामुग्धालज्जाविदितमन्मथा । इ॰ लक्षणम्

मुचिर : । त्रि॰ दातरि । मुच्यते । मुच्लृ॰ । इषिमदिमुदीत्यादिना किरच् ॥ पुं॰ धर्मे ॥ वायौ । देवे ॥

मुचकुन्द : पुं॰ मान्धातृनृपतेः पुत्रे ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । क्षत्रवृक्षे । चित्रके । प्रतिविष्णुके । मेचकन्दफल॰ इ॰ भा॰ । मुचकुन्दः शिरःपीडापित्तास्रविषनाशनः ।

मुचुटी । स्त्री॰ मुकुट्याम् । मुष्टौ । चुटी इ॰ भाषा ।

मुचक : । पुं॰ मुष्ककाख्ये ।

मुञ्ज : । पुं॰ तृणविशेषे । ब्राह्मण्ये । बाणे । स्थूलदर्भे । मूंज इ॰ भा॰ । मुञ्जद्वयन्तु मधुरं तुवरं शिशिरं तथा । दाहतृष्णाविसर्पास्रमूत्रवस्त्यक्षिरोगजित् । दोषत्रयहरं वृष्यं मेखलासूपयुज्यते ॥ मुञ्जद्वयम् मुञ्जभद्रमुञ्जौ ॥

मुञ्जकेशी । पुं॰ विष्णौ ॥

मुञ्जरम् । न॰ शालूके ॥

मुञ्जातक : । पुं॰ मुञ्जे ॥ पुष्पशाकभेदे ॥

मुञ्जावट : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥ [illegible] ॥ तीर्थान्तरे ॥

मुण्ड : । पुं॰ दैत्यविशेषे । राहुग्रहे ॥ मुण्डितसमस्तशिरःकेशे ब्रह्मचारिविशेषे ॥ मण्डितकेशश्मश्रुरहिते परिव्राजि ॥ नापिते । स्थाणुद्रौ पुं॰ न॰ मूर्द्धनि न॰ वोले ॥ मुण्डायसे ॥ त्रि॰ मुण्डिते ॥ मुण्ड्यते । मुडि खण्डने । घञ् ॥

मुण्डक : । पुं॰ नापिते । न॰ मस्तके ॥ उपनिषद्विशेषे

मुण्डचणक : । पुं॰ कलाये ॥

मुण्डनम् । न॰ वपने । परिवापने । चौरे । केशच्छेदने ॥ मुण्डनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः । वर्जयित्वा गयां गङ्गां विशालां विरजां तथा ॥ मुडि॰ । ल्युट् ।

मुण्डफल : पुं॰ नारिकेलवृक्षे ॥

मुण्डाकारास्थिफलानियस्यस : । मुण्डे फलानियस्यवा ॥

मुण्डमांसम् । न० मुण्डामिषे । तस्यपाकप्रकारो यथा । समयं विदग्धं मांसमग्निनास्थूलवर्तिना । प्रक्षाल्यतप्तपानीयेर्लोमान्यपिच घर्षयेत् ॥ खण्डयित्वापचेत्तैले घृते वो पस्करान्वितं ॥ मुण्डामिषंवातहरं स्निग्धंगुरुतरंस्मृतम् । पर्य्यायः श्रियम्मुण्डं तन्मांसैकगुणावहम् ॥

मुण्डशालि : । पुं० शालिप्रभेदे । मुण्डनखे । नि : शूके ।

मुण्डा । स्त्री० मुण्डीरिकायाम् । मुण्डितमस्तकायांस्त्रियाम् ॥

मुण्डाख्या । स्त्री० महाश्रावणिकायां ॥

मुण्डायसम् । न० लौहे ॥

मुण्डितम् । न० लौहे ॥ त्रि० परिवापिते । मुण्डितमुण्डे ॥ मुण्डास्यसम् । मुण्ड० । क्त : ॥

मुण्डितिका । स्त्री० मुण्डीर्याम् । श्रावणप्रायाम् ॥

मुण्डी । पुं० नापिते ॥ मुण्डंकरोति । मुण्डमिश्रेतिणिच् । यष्ठादित्वात् णिनि : ॥ मुण्डीनेमृगविशेषे । योमृग : मुण्डीन : स्यात्समुण्डी तिनिगद्यते ॥ मुण्डीतुम्बरनामा सवयस्कासापद्योषिम : ॥

मुण्डितिका । स्त्री० श्रावण्याम् । मुण्डीर्याम् ॥

मुण्डी । स्त्री० मुण्डायाम् । गोरक्षमुण्डीतिख्यातौषधौ । मुण्डीतिक्ताकटु : पाकेवीर्य्येचामधुरालघु : । मेध्यागण्डापचीकृच्छ्रकृमियोन्यर्त्तिपाण्डुनुत् । श्लीपदारुच्यपस्माररप्लीहमेदोगुदार्त्तिहृत् । महामुण्डीच मुण्डीवद्गुणै : कथिता महर्षिभि : ॥

मुण्डीरिका । स्त्री० मुण्डायाम् ॥

मुत्‌०द् । स्त्री० हर्षे ॥ मोदनम्, । मुदहर्षे । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥ हविनामौषधौ ।

मुदा । स्त्री० हर्षे । सुखे ।

मुदित : । पुं० सप्तम्यासिद्धौ । त्रि० आनन्दिते । हर्षिते ॥ विहारादिभि : सन्तुष्टे मुद० । क्त : उदुपधादिति० वाकित् ॥ न० आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । नायिकयानायकस्यवामपार्श्वेउपविश्यवामपादंतस्योरुद्वयमध्येस्थापयित्वोभौमिलित्वायद्वस्थानमितिकामशास्त्रं ।

मुदिता । स्त्री० हर्षे ॥ पुण्यक्रियेषु मुदितांभावयेत् । पुण्यवत्सुपुण्यानुमोदनेनहर्षंकुर्यात्‌०नतुविद्वेषंकोपिवाम् ॥

मुदिर : । पुं० मेघे । वारिवाहे ॥ मोदयतिमि । मुद० । इषिमदिमुदी-

तिकिरच् ॥ कामुके ॥ भेके ॥

मुद्गः । पुं॰ शमीधान्यभेदे । सूपप्रधाने । रसोत्तमे । भुक्तिप्रदे । हयानन्दे ॥ मुद्गो रूक्षो लघुर्ग्राही कफपित्तहरो हिमः । स्वादुरल्पानिलो नेत्र्यो ज्वरघ्नो वनजस्तथा ॥ कृष्णमुद्गो महामुद्गो हरितः पीतकस्तथा । श्वेतो रक्तश्च तेषान्तु पूर्वः पूर्वो लघुः स्मृतः ॥ सुश्रुतेन पुनः प्रोक्तो हरितः प्रवरो गुणैः । चरकादिभिरप्युक्त एष एव गुणाधिकः ॥ मुद्गस्य फलं मुद्गः । बिल्वादिभ्योऽण् । तस्य फलपाकेति लुपि युक्तवद्भावः ॥ यद्वा । मोदयति । मुद॰ । मुदिग्रोर्गग्गाविति गक् ॥

मुद्गपर्णी । स्त्री॰ वनमुद्गे । काकमुद्गायाम् । सहायाम् । सूर्पपर्ण्याम् ॥ मुद्गपर्णी हिमा रूक्षा तिक्ता स्वादुश्च शुक्रला । चक्षुष्या क्षतशोथघ्नी ग्राहिणी ज्वरदाहनुत् ॥ दोषत्रयहरी लघ्वी ग्रहण्यर्शोऽतिसारहृत् ॥ मुद्गः पर्णमस्याः । मुद्गशब्देन मुद्गपर्णसदृशं लक्ष्यते । पाककर्णेति ङीष् ॥

मुद्गभुक् । पुं॰ घोटके ॥

मुद्गभोजी । पुं॰ घोटके । अश्वे ॥

मुद्गमोदकः । पुं॰ मुक्तामोदके ॥

मुद्गरः । पुं॰ लोष्टादिभेदने ॥ कर्मारद्रव्ये ॥ मोगरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पुष्पवृक्षविशेषे । गन्धसारे । सप्तपत्रे । अतिगन्धे । जनेष्टे । स्वनामप्रसिद्ध॰ पुष्पविशेषे । द्रुघणे ॥ कोरके ॥ न॰ मल्लिकाप्रभेदे ॥ गिरति । गृ निगरणे । अच् । मुदो गरः ॥

मुद्गरकः । पुं॰ कर्मारवृक्षे । कमरख इति भाषा ॥

मुद्गलः । पुं॰ गोत्रकारके मुनिविशेषे । हर्यश्वराजपुत्रे ॥ न॰ रोहिषतृणे ॥

मुद्गवटकः पुं॰ । मूंगबरा॰ इति लोकप्रसिद्धे ॥ मुद्गानां वटकास्तक्रे मज्जिता लघवो हिमाः । संस्कारजप्रभावेण त्रिदोषशमना हिताः ॥

मुद्गवटिका । स्त्री॰ मुंगौडी इ॰ लोकप्रसिद्धवटिकायाम् ॥ मुद्गानां वटिकास्तद्वद्रचिताः साधितास्तथा । पथ्या रुच्यास्ततो लघ्व्यो मुद्गसूपगुणाः स्मृताः ॥ तद्वत्॰ माषवटीवत् ॥

मुद्गार्द्रकवटः । पुं॰ वटकविशेषे । अदेवरा॰ इ॰ भा॰ ॥ आदावडा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ मुद्गपिष्ट्या विरचितान् वटकांस्तैलपाचितान् । हस्तेन चूर्णयेत्सम्यक्तस्मिंश्चूर्णे विनिक्षिपेत् ॥ भृष्टं हिङ्ग्वार्द्रकं सूक्ष्मं मरिचं जीरकं तथा । निम्बूरसयवानीभ्यां युक्त्या सर्वं विमिश्रयेत् ॥ मुद्गपिष्टीं पचेत्सम्यक् स्थाल्यामास्तारकोपरि । तस्यास्तु गोलकान् कुर्यात्तन्मध्ये पूरणं क्षिपेत् ॥ तैले तान् गोलकान् पक्वान् क्वाथितायां निमज्जयेत् । गोल-

का : पाचकै : प्रोक्तास्तेस्वाद्र्ककट
टाअपि ॥ मुद्राद्र्ककटाख्याख्या
लघवोबलकारकाः । दीपना
स्तर्पणापथ्या स्त्रिषु दोषेषु पूजि
ता: ॥

मुद्रा । स्त्री० प्रत्ययकारिण्याम् । छा
प० इ० भाषाप्रसिद्धायाम् ॥ मोद-
तेऽनया । मुद० । स्फायितञ्चीति
रक् ॥ चिन्हे ॥ पञ्चविधलिप्यन्तर्ग-
तलिपिविशेषे छापाअक्षरइति-
भा० प्र० ॥ यथोक्तं वाराहीतन्त्रे
मुद्रालिपिः शिल्पलिपिर्लिपिर्ले-
खनिसम्भवा । गुण्डकाघुणसम्भू-
तालिपयः पञ्चधास्मृताः एता
भिर्लिपिभिर्व्याप्ताधरित्रीशुभदाइरे
ति ॥ मुण्डमालातन्त्रे पिच यथा ।
लखन्यालिखितंविप्रैर्मुद्राभिरङ्कित
ञ्चयत् । शिल्पादिनिर्मितंचञ्चपा-
ठ्यंधार्यञ्चसर्वदा ॥ ६० ॥ लोकप्र
सिद्धा० स्वर्णरौप्यमुद्रकयोः ॥ पु
राणाद्युक्ता० शरीरेधारणीयेभगव-
तश्चायुधादिचिह्न ॥ कृष्णायुधाङ्कि
तंदेहंगोपीचन्दनमृत्स्नया प्रया-
गादिषुतीर्थेषुसगत्त्वाकिंकरिष्य-
ति यद्गायस्यप्रपश्य तदेहंशङ्खा
दिचिह्नितं । तदातदाजगत्स्वामी-
तुष्टोहरतिपातकम् ॥ भवतियस्यदे-
हेतुधरेरायुधचिह्नितेदिने । शङ्खच
क्रगदापद्मैर्लिखितसोऽच्युतः स
यम् ॥ नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वात्मा
नंकलौयुगे । कुरुतेपुण्यकर्माणिमे
रुतुल्यानितस्यवै शङ्खादिना-
ङ्कितोभूत्वाश्राद्धंयः कुरुतेद्विजः ।
विधिहीनन्तुसम्पूर्णं पितृणाञ्चगया-
समम् यथाग्निर्दहतेकक्षंवायुनाप्रे
रितोभृशम् । तथादहन्तिपापानि
दृष्ट्वाकृष्णायुधानिवै ॥ देवतापीति
जनकाङ्गुलिरचनायाम् ॥ मो-
दनात्सर्व्वदेवानांद्रावणात्पापस-
न्ततेः । तस्मात्मुद्रेतिसाख्याता-
सर्वकामार्थसाधनी ॥

मुद्राङ्कितः । त्रि० मुद्रिते । मुद्रया
चिह्निते । मोहरकियो० इ० भा०
प्र० ॥

मुद्रालिपिः । स्त्री० पञ्चधालिप्यन्तर्ग
तलिपिविशेषे । छापेकाअक्षर०
इतिभाषा

मुद्रिका । स्त्री० स्वर्णरूप्यादिनिर्म्मि
तमुद्रायाम् ।

मुद्रितः । त्रि० अप्रफुल्ले सङ्कुचि
ते । निद्राणे । मीलिते । मुदा०
इ० भा० ॥ मुद्राङ्किते

मुधा । अ० व्यर्थे । मुह्यति मुह
वैचित्त्ये । काप्रत्ययः । पृषोदरा
दित्वात्हस्यधः

मुनिः । पुं वशिष्ठादौ ॥ वाचंयमे
। मौनिनि ॥ ज्ञानातिशयवति ॥
मननशीले । विवेकिनि । सन्न्या

सिनि । परमार्थतत्त्वस्य मननान्मुनिरिति शास्त्रकृतां व्युत्पत्तिर्न तत्राजन: शास्त्रविदपि तत्त्वज्ञानाभावात् । सदा मननशीले । योजीवन्मुक्तो मुनि: स हि । स्थितप्रज्ञादिभि: शब्दैर्मोक्षशास्त्रेषु वर्ण्यते ॥ दु:खेष्वनुद्विग्नमना: सुखेषु विगतस्पृह: । वीतरागभयक्रोध: स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ मौनान्नमुनिर्भवति नारण्यवसनान्मुनि: । स्वलक्षणन्तु योवेद स मुनि: श्रेष्ठ उच्यते ॥ अगस्त्ये ॥ बुद्धे ॥ मन्यते । मन ज्ञाने । मनेरुच्च तीन्० उपधाया उत्वञ्च । किदित्यनुवृत्तेर्नात्रगुण: ॥ वङ्कसेने । अगस्त्यद्रुमे ॥ अर्हति । पियाले किंशुके ॥ दमनकवृक्षे ॥ सप्ताङ्के

मुनिखर्ज्जूरिका । स्त्री० खर्जूरीप्रभेदे ॥

मुनिच्छद: । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥

मुनितरु: । पुं० वकवृक्षे

मुनिद्रुम: । पुं० वकपुष्पे । वङ्कसेने । अगस्तिया० हिं० भा० प्र० वृक्षे ॥ श्योनाकवृक्षे ॥ मुनिसंज्ञकोद्रुम: । शाकपार्थिवादि: ॥

मुनिनिर्म्मित: । पुं० डिण्डिशे । डिंडसी० टिंडा० इ० प्र० फलशाके । मुनिनानिर्मित: ॥

मुनिपिप्पलम् । न० ताम्रे ॥

मुनिपुत्र: । पुं० दमनकद्रुमे । ऋषिसुते ॥

मुनिपुत्रक: । पुं० भद्रनामनि । खञ्जने

मुनिपुष्प: । पुं० अगस्तिद्रुमे ॥ न० अगस्त्यपुष्पे

मुनिपूग: । पुं० रामपूगे । क्रामीमे ॥

मुनिभेषजम् । न० अगस्त्यहरीतक्याम् । अगस्तिपथ्यायाम् ॥ लङ्घने ॥

मुनिव्रत: । त्रि० उपशान्ते ॥ मुनीनांव्रतमस्य ॥

मुनिसुव्रत: । पुं० सुव्रताख्ये बुद्धभेदे ॥

मुनिस्थानम् । न० आश्रमे ॥

मुनीन्द्र: । पुं० श्रीघने । बुद्धे । जिने ॥ मुनिष्विन्द्र: श्रेष्ठ: ॥

मुन्यन्नम् । न० नीवारादौ ॥ मुनेर्वानप्रस्थस्य अन्नम् ॥

मुमुक्षु: । पुं० यतौ । संसारग्रन्थिभेदनैकृतप्रयत्ने ॥ साधनचतुष्टयसम्पन्ने ॥ यथा । काव्यनाटकतर्कादीनभ्यस्यतिनिरन्तरम् । विजिगीषुर्यथातद्वन्मुमुक्षु: स्वं विचारयेदिति ॥

मुमुक्षुता । स्त्री० मोक्षेच्छायाम् ॥ संसारबन्धनिर्मुक्ति: कथं स्यान्मे कथाविधे । इतियासुदृढाबुद्धिर्

तव्यासामुमुक्षुता ॥ मुमुक्षोर्भाव : तल् ॥

मुमुक्षुत्वम् । न॰ मुमुक्षुतायाम् ॥ वैराग्यश्रमुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्यतुविद्यते । तस्मिन्नेवार्थवन्त : स्यु : फलवन्त : शमादय : ॥ मोक्षेच्छा मोक्षविषयेच्छा॰ तद्वत्त्वम् मुमुक्षुत्वं । भावे त्व : ॥

मुमुचान : । पुं॰ मेघे ।

मुमुषिषु : । त्रि॰ चौरे ।

मुमूर्षु : । त्रि॰ आसन्नमृत्यौ । मर्त्तुमिच्छौ । सन्नन्तान्मृङ : सनाशंसभिक्ष उ : ॥

मुर : पुं॰ दैत्यविशेषे । मुरति । मुरसंवेष्टने । इगुपधत्वात्क : ॥ न॰ वेष्टने ॥

मुरज : । पुं॰ मृदङ्गे ॥ मुरयम् । मुर॰ । तुदादि : । घञर्थेकविधानमितिक : । मुरं वेष्टनं जातमस्य ॥

मुरजफल : । पुं॰ पनसवृक्षे ॥ मुरजसदृशानिफलानियस्यस : ॥

मुरजबन्ध : । पुं॰ चित्रकाव्यविशेषे ॥

मुरण्ड : । पुं॰ लम्पाकदेशे ॥ तद्देशस्थे तुमुरण्डा : ॥

मुरन्दला । स्त्री॰ मुरलानद्याम् ॥

मुरमर्द्दन : । पुं॰ विष्णौ ॥

मुररिपु : । पं॰ विष्णौ । मुरस्यरिपु : ॥

मुरला । स्त्री॰ मुरन्दलायांसरिति ।

मुरली । स्त्री॰ वंशीवाद्ये । वंशिकायाम् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

मुरलीधर : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मुरहा । पुं॰ केशवे । विष्णौ ॥

मुरा । स्त्री॰ स्वनामाख्यप्रसिद्धगन्धद्रव्ये । तालपर्ण्याम् । गन्धकुट्याम् । मुरातिक्ताहिमास्वाद्वीलघ्वीपित्तानिलापहा । ज्वरासृग्भूतरक्षोघ्नीकुष्ठकासविनाशिनी ॥ मुरति । मुर॰ । इगुपधत्वात्क : टाप् ॥

मुरारि : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ मुरस्यअरि : । मुर : क्लेशवन्तापेक्रमंभोगेवकर्मिणाम् । दैत्यभेदेप्यरिस्तेषांमरारिस्तेनकीर्त्तित : ॥

मुरु : । पुं॰ लौहविशेषे ॥

मुर्मिणी । स्त्री॰ अङ्गारधान्याम् ॥

मुर्मुर : । पुं॰ तुषवह्नौ ॥ मन्मथे ॥ रविवाजिनि ।

मुलतान : । पुं॰ देशविशेषे ॥ करतोयांसमारभ्यहिङ्गुलाजान्तकंशिवे । मुलतानदेशोदेवेशिमहाम्लेच्छपरायण : ॥

मुशटी । स्त्री॰ सितकङ्गुन्याम् ॥

मुशल : । पुं॰ न॰ मुसले । मुष्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । उज्ज्वलदत्तादयोमुंतालव्यमध्यमाहुस्ततोवृषादित्वात्कल : ॥

मुशलिका । स्त्री॰ पल्याम् । इतिवायुध : ॥

मुषली । स्त्री० पल्ल्याम् ॥ तालमूल्याम् ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

मुषल : । पुं० न० मुसले ॥ मुष्णाति मला । मुष खण्डने० इतिधातोर्वृषादित्वात् कलच् । मुषलन्यायेन मुषलोपदेश्यादिभि : पठितम् ॥

मुषा । स्त्री० मूषायाम् ॥ मुष्णाति । मुषस्तेये । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

मुषित : । त्रि० वञ्चिते ॥ हृते ॥ खण्डिते । मुष्यतेस्म । मुषस्तेये । क्त : । नमुषितांस्त्रियंप्रेक्षेत । च नमुषितेवमुषितावौरैर्हृतवस्त्रे वसनेनस्त्वथ इतिव्याख्येयम् ॥

मुष्क : । पुं० अण्डकोषे । वृषणे ॥ मुष्णातिरेत : । मुष० । सृवृभूशुषिमुषिभ्य : कक् ॥ सङ्घाते । मोक्षकवृक्षे । मुष्कके ॥ मुष्कवृषस्तुद्विविध : श्वेतकृष्णप्रभेदत : ॥ तस्करे ॥ मांसले ॥

मुष्कक : । पुं० घण्टापाटलौ । गोलीढे । मुष्के । झाटले । मोक्षे ॥ मुष्कक : कटुकस्तिक्तोग्राह्युष्ण : कफवातहृत् । विषमेदोगुल्मकण्डूवस्तिरुक्कृमिशुक्रनुत् ॥ मुष्णाति रोगम् । मुष : ककन्तात्० स्वार्थे कन् ॥

मुष्कर : । पुं० समुष्के ॥ प्रलम्बाण्डे ॥ मुष्कोऽण्ड : । सोऽस्यास्ति । ऊषसुषीतिर : ॥

मुष्कशून्य : । पुं० वृषणरहिते । अनुपस्थे । स्त्रीस्वभावे । मरझिके । राज्ञोन्त : पुररक्षके । खोजा० भाषा ॥

मुष्ट : । त्रि० चोरिते । मुष क्त : ॥

मुष्टि : । पुं० स्त्री० पलपरिमाणे । चारतोला इतिभाषा ॥ बद्धपाणौ । मुट्ठी० इ० भा० । अङ्गुलिसन्निवेशो मुष्टि : ॥ यथा । घासमुष्टिं परगवे साप्नंदद्याच्चय : सदा । अकृत्वास्वयमाहारं स्वर्गलोकं सगच्छतीति श्रीमहाभारतम् ॥ त्सरौ । मूठ० इतिभाषा ॥ धान्यमानभेदे । कुडवाष्टभागे । छटांक० इ० भा० ॥ मोषणे । सङ्गोपने । मुष्यतेनया । मुष० । क्तियांक्तिन् ॥ यद्वा । मुष्णाति । क्तिच् ॥ प्रहारविशेषे । मुक्की इतिभाषा ॥ पथिक्षुधार्त्तस्य तिलादीनां मुष्टिग्रहणे चौर्याभावो यथा । तिलमुद्गयवादीनां मुष्टिर्ग्राह्यापथिस्थितै : । क्षुधार्त्तैर्नान्यथा विप्रविधिविद्भिरितिस्थिति : ॥

मुष्टिक : । पुं० कंसासुरस्य मल्लविशेषे ॥ स्वर्णकारे ॥

मुष्टिकान्तक : । पुं० बलदेवे ॥ मुष्टिकस्यान्तक : ॥

मुष्टिद्यूतम् । न० चुम्बके । द्यूतप्रभेदे ॥

मुष्टिन्धय : । पुं० बालके ॥ मुष्टिंध

यति । धेट् पाने । नाडीमुष्ट्यो श्चेति• खश् । मुम् ॥

मुष्टिबन्ध : । पुं० सङ्ग्रहे । मुष्टिबन्धनक्रियायाम् ॥ षष्ठीतत्पुरुषः मुष्टिबन्ध : ॥ मुष्टेर्बन्ध : ॥ मुष्टिनाबन्धोदृढग्रहणं वा ॥

मुसल : । पुं० न० अयोग्रे । काण्डनीयदण्डे । मूसर• मूसल• हू• भा• ॥ मुस्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । वृषादिभ्यश्चे तिकल : ॥

मुसली । पुं• हलिनि । बलदेवे ॥ मुसलमस्त्यस्य । अतइनिठनाविति : ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे जरासन्धयुद्धोद्योगे । हलञ्चबलभद्रस्यगगनादागतं ज्वलत् । मनसोभिमतं विप्रसौनन्दं मुसलं तथे ति ॥

मुसली । स्त्री• तालमूल्याम् ॥ तालमूलीतुविद्वद्भिर्मुसलीतिनिगद्यते ॥ मुसलीचद्विधाप्रोक्ताश्वे ताचापरसंज्ञका । श्वेतास्वल्पगुणोपेता अपराचरसायनी ॥ मुसलीमधुरा वृष्यावीर्योष्णाबृंहणीगुरु: । तिक्ता रसायनीहन्तिगुदजान्यनिलं तथा ॥ भावप्रकाश ॥ गृहगोधिकायाम् ॥ मुस्यति• मुसतिसंश्रयं वा । मुस• । वृषादिभ्यश्चित्किल : । जातेरितिगौरादित्वाद्वाङीष् ॥

मुसलीय : । त्रि• मुसल्ये ॥ मुसलायहित : । विभाषाहविरपूपादिभ्यइतिपक्षेच्छ : ॥

मुसल्य : । त्रि० मुसलेनवध्ये ॥ दण्डादिभ्योयत् ॥ मुसलीये । मुसलायहित : । अपूपादित्वात्पक्षे यत् ॥

मुस्त : । पुं• न• मुस्तके । मोथा• हू• भा• ॥

मुस्तक: । पुं० न• मुस्ते । कुरुविन्दे । मेघनामनि । मुस्तायाम् । मोथा • हू• भा० ॥ मुस्तं कटु हिमं ग्राहितिक्तं दीपनपाचनम् । कषायं कफपित्तास्रतृड्ज्वरारुचिजन्तुहृत् ॥ अनूपदेशेयज्जातं मुस्तकंतत्प्रशस्यते । तत्रापिमुनिभि : प्रोक्तं वरं नागरमुस्तकम् ॥ मुस्तसङ्घाते । चु• । ण्वुल् ॥

मुस्ता । स्त्री• मुस्तके । मोथाख्यद्रव्ये ॥ मुस्तयति । मुस्त• अच् । टाप् ॥

मुस्ताद : । पुं० शूकरे ॥ मुस्तामत्ति । अद• । कर्मण्यण् ॥

मुस्ताभम् । न• मुस्तकविशेषे । कुटन्नटे । नागरमोथा• हू• भा• ॥

मस्तु : । पुं• मुष्टौ ॥

मुस्नम् । न० अश्रुणि ॥ मुस्यति । मुस• । मुसेरक्वाहुलकात् ॥ मुस्ने ॥

मुहिर : । पुं० कामे ॥ मूर्खे ॥ मुह्यति । मुहबैचित्त्ये । इषिमदि

मुहीत्यादिनाकिरच् ॥

मुहुर्भाषा । स्त्री॰ पुन : पुन : कथने । अनुलापे ॥ मुहुर्भाषणम् । भाष॰ अच् ॥

मुहु : । अ॰ पौन : पुन्ये । मोहनम् । मुह॰ । मुहे : किच्चेत्युसि : ॥ पुनरर्थे ॥

मुहूर्त्त : । पुं॰ न॰ द्वादशक्षणात्मके काले ॥ त्रिंशत्कालात्मकेकाले ॥ दंडद्वयात्मकेकाले ॥ मुहूर्त्तंघटिकाद्वयमित्युक्त : ॥ अक्षिपक्ष्मपरिक्षेपोनिमेष : परिकीर्त्तित : । द्वौनिमेषौत्रुटिर्नामद्वेत्रुटीतुलव : स्मृत : ॥ द्वौलवौक्षणइत्युक्त : काष्ठाप्रोक्ताद्दशक्षणा : । त्रिंशत्काष्ठाकलाप्रोक्ताकलात्रिंशन्मुहूर्त्तक : ॥ पुराणोक्तलक्षणन्तु । रौद्र : श्वेतस्तथामैत्रस्तत : सारभट : स्मृत : ॥ सावित्रोवैश्वदेवश्चगान्धर्व : कुतपस्तथा । रौहिणस्तिलकश्चैवविजयोनिऋतिस्तथा ॥ संवरोवरुणश्चैवभग : पञ्चदशस्मृत : ॥ इति दिनपञ्चदशभागैकभागे ॥ यथा । प्रात : कालोमुहूर्त्तांस्त्रीन्सङ्गवस्तावदेवतु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्त : स्यादपराह्णस्तत : परम् ॥ सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्त : स्याच्छ्राद्धंतत्रनकारयेत् । राक्षसीनामसावेलागर्हितासर्वकर्म्मसु ॥ हूर्च्छति । हूर्च्छाकौटिल्ये । अस्माल्लिङ्घोर्हूर्मौहूर्त्तिकइतिनिर्द्देशान्मुहूर्त्तशब्दोनिष्पन्न : ॥ अल्पकाले ॥ दिनशुद्धिविशेषे । लक्षणयातदुपलक्षिते काले ॥

मुहिर : । त्रि॰ मूर्खे ॥ मुह्यति । मुह॰ । मूलेराइयश्चेतिसाधु : ॥

मुह्यमान : । त्रि॰ अनेकानर्थप्रकारैरविवेकतयाविक्षिप्तचित्ततयाचिन्तामापद्यमाने ॥

मू : । स्त्री॰ बंधने ॥

मूक : । पुं॰ जलेशये । मत्स्ये ॥ दैत्ये ॥ त्रि॰ अवाचि । वर्णोच्चारकेदोषे ॥ मूमितिकायति । कै॰ । आतोनुपेतिक : ॥

मूढ : । त्रि॰ तन्द्रिते ॥ बाले । जडे ॥ मूर्खे । यथाजाते ॥ स्वाज्ञानकार्यविषयव्यमोहव्याप्ते ॥ इदमर्थसाधनमिदमनर्थसाधनमितिविवेकशून्ये । अविचारके । अविवेकिनि । अनात्मविदि ॥ तन्द्रादिग्रस्तचित्ते । तमसाच्छन्ने । मोहयुक्ते ॥ चित्तस्यद्वितीयायांभूमौ ॥ मुह्यतिस्म । मुह॰ । गत्यर्थेतिक्त : ॥ आकाशादिषुस्थूलेषुकेचिन्नम : प्रधानतयामूढा : मोहप्रकाशका: विषया : गुरव : केचिद्विशेषास्ते मूढा : कथ्यन्ते ॥

मूढयाह : । पुं॰ अविवेकातिशय

कृतेदुराग्रहे ॥ ग्राहोग्रहणम् । मूढानांग्राह: ॥

मूढता । स्त्री० अकार्य्यपरिज्ञानत्वे । अविवेकतायाम् ॥ यथा । यानंचितौयानगतश्चदेशोदेशेपिचान्य: पुरुषोनिविष्ट: । ममत्वमुर्व्यांनतथायथाऽस्मिन्देशेऽतिमात्रंवतमूढतैषेति ॥

मूढदृक् । त्रि० देहमानिनि । देहमात्मत्वेनाभिमन्यमाने ॥

मूढयोनि: । पुं० पश्वादौ ॥

मूढा । स्त्री० तामस्यांमनसोवृत्तौ ॥

मूत: । त्रि० बद्धे ॥ मूयतेस्म । मूङ् बन्धने । क्त: ॥ आलानपाशे ॥

मूत्रम् । न० प्रस्रावे । मूत० पिसाब० इ०भा० ॥ मूत्र्यते । मूत्रप्रस्रवणे । घञ् ॥ मूत्रमित्याहुरुदकंवस्तेश्चानिलनिर्गतम् ॥ यद्वा । मुच्यते यत् । मुच्लृ० । सिविमुच्योष्टेरूच्चेतिष्ट्रन् ॥ अथास्यगुणा: । गोमूत्रंकटुतीक्ष्णोष्णंक्षारंतिक्तंकषायकम् । लघ्वग्निदीपनंमेध्यंपित्तकृत्कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्डूक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक्कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहंशोथकामलापाण्डुरोगहृत् । कण्डूकिलासगदशूलमुखाक्षिरोगान्गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान् । कासंसकुष्ठजठरक्रिमि

पाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपिपीतमपाकरोति ॥ सर्वेष्वपिचमूत्रेषु गोमूत्रंगुणतोधिकम् । अतोविशेषात्कथनेमूत्रंगोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्च्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायंतिक्ततीक्ष्णञ्चपूरणात्कर्णशूलहृत् ॥ नरमूत्रंगरंहन्तिसेवितंतद्रसायनम् । रक्तपामाहरंतीक्ष्णंसक्षारलवणंस्मृतम् ॥ गोजाविमहिषीणान्तुस्त्रीणांमूत्रंप्रशस्यते । खरोष्ट्रेभनराश्वानांपुंसांमूत्रंहितंमतम् ॥ अथमूत्रपरीक्षा । वातेनपाण्डुरंमूत्रंरक्तंनीलञ्चपित्तत: । रक्तमेवभवेद्रक्ताद्धवलंफेनिलंकफादिति ॥

मूत्रकृच्छ्रम् । न० प्रस्रावघटितरोगविशेषे । मूत्ररोधे । अश्मर्य्याम् । कृच्छ्रे ॥ मूत्रेकृच्छ्रमत्र ॥ अथास्यचिकित्सा । त्रिकण्टकारग्वधदर्भकाशयवासधात्रीगिरिभेदपथ्या: । निघ्नन्तिपीतामधुनाश्मरीञ्चसमीपस्थमृत्योरपिमूत्रकृच्छ्रम् ॥ त्रिकण्टकादिक्वाथ: ॥ १ ॥ एलाश्मभेदकशिलाजतुगोक्षुराणांमेर्वारुबीजलवणोत्तमकुङ्कुमानाम् । चूर्णानितण्डुलजलेलुलितानिपीत्वाप्रत्यासन्नमृत्युरपिजीवतिमूत्रकृच्छ्री ॥ एलादिचूर्णम् ॥ २ ॥ अयोरज:

सूक्ष्मपिष्टं मधुना सहयोजितम् । मूत्रकृच्छ्रं निहन्त्याशु संलीढं दिवसत्रयम् ॥ ३ ॥ गुडेन मिश्रितं क्षीरं कदुष्णं कामतः पिबेत् । मूत्रकृच्छ्रेषु सर्वेषु शर्करायाश्च निश्चयः ॥ ४ ॥ धात्रीरसं चेक्षुरसं पिबेद्वा कृच्छ्रे सरक्ते मधुनाविमिश्रम् । शल्याभिघातोत्थितमूत्रकृच्छ्रे कार्या क्रिया मारुतकृच्छ्रतुल्या ॥ ५ ॥ क्वाथो गोक्षुरबीजस्य यवक्षारसमन्वितः । पीतः प्रशमयत्येव कृच्छ्रं विड्धारणोत्थितम् ॥ ६ ॥ त्रिफलायाः सुपिष्टायाः कल्कं कोलसमन्वितम् । वारिणा लवणीकृत्य पिबेन्मूत्ररुजापहम् । कोलं बदरम् ॥ ७ ॥ गुडमामलकं वृष्यं श्रमघ्नं तर्पणं प्रियम् । पित्तासृग्दाहशूलघ्नं मूत्रकृच्छ्रहरं परम् ॥ ८ ॥ सपादपाणतुलितो यवक्षारः सितायुतः । भक्षितो नाशयत्येव मूत्रकृच्छ्रं न संशयः ॥ ९ ॥ द्राक्षासितोपलाकल्कः पीतः कर्षमितो नरैः । मस्तुना पलमात्रेण मूत्रकृच्छ्रं व्यपोहति ॥ १० ॥ समूलगोक्षुरक्वाथः सितामाक्षिकसंयुतः । नाशयेन्मूत्रकृच्छ्राणि तथैवोष्णसमीरणम् ॥ उष्णसमीरणं उष्णवातं मूत्राघातविशेषम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥

मूत्रदोषः । पुं० प्रमेहे ॥

मूत्रनिरोधः । पुं० मूत्रप्रतिबन्धकरोगविशेषे ॥ यथा । पिष्टं वै मालतीमूलं ग्रीष्मकाले समाहृतम् । साधितं छागदुग्धेन पीतं शर्करयान्वितम् । हरेन्मूत्रनिरोधञ्च हरेद्वै पाण्डुशर्करां ॥

मूत्रपतनः । पुं० गन्धमार्जारे ॥

मूत्रपुटम् । न० नाभेरधोभागे । मूत्राशये ॥

मूत्रफला । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

मूत्रलम् । न० त्रपुषे ॥ त्रि० मूत्रवर्द्धके ॥

मूत्रला । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ वालुक्याम् ॥

मूत्राघातः पुं० प्रस्रावरोधकरोगविशेषे ॥ प्रायो मूत्रविघाताद्यैर्वातकुण्डलिकादयः । जायन्ते कुपितैर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयोदश ॥ मूत्रविघाताद्यैरित्याद्यशब्देन पुरीषशुक्रादिवेगविघातादीनां रूक्षाशनादीनाञ्च ग्रहणम् । मूत्रविघाताद्यैः कुपितैर्दोषैरित्यन्वयः । ननु मूत्रकृच्छ्रमूत्रघातयोः को भेदः । उच्यते । मूत्रकृच्छ्रे कृच्छ्रमधिकं विबन्धोऽल्पः । मूत्राघाते तु विबन्धो बलवान् कृच्छ्रमल्पमित्यनयोर्भेदः ॥ अस्य चिकित्सा यथा । नलकुशकाशेक्षुबलाक्वाथं प्रातः सुशीतलं ससितम् । पिबतो नश्यति नियतं मूत्रग्रहकृच्छ्रवाचकविः ॥ कविः शुक्रः । कर्पूरर-

जसा युक्तावस्रवर्त्तिः शनैः शनैः। मेढ्रमार्गान्तरेऽन्यस्तां मूत्राघातं व्यपोहति ॥ धान्यगोक्षुरकः क्वाथः कल्कसिद्धं हितं घृतम्। मूत्राघाते मूत्रकृच्छ्रे शुक्रदोषे च दारुणे ॥ धान्यगोक्षुरकं घृतम् ॥ मूत्रकृच्छ्रेऽश्मरीरोगे भेषजं यत्प्रकीर्त्तितम्। मूत्राघातेषु सर्व्वेषु तत्कुर्य्याद्देशकालवित् ॥

मूत्रातिसारः। पुं॰ प्रस्रावातिसरणरोगे ॥ तस्यौषधं यथा। बलामूलत्वचश्चूर्णं पीतं सक्षीरशर्करम्। मूत्रातिसारं हरति दृष्टमेतन्न संशय इति ॥

मूत्रातीतः। पुं॰ मूत्ररोगविशेषे ॥ यथाहुः। चिरं धारयतो मूत्रं त्वरया न प्रवर्त्तते। मेहमानस्य मन्दं वा मूत्रातीतः स उच्यते ॥ इति ॥

मूत्राशयः। पुं॰ वस्तौ। मूत्रपुटे ॥

मूत्राशयपुटः। पुं॰ वस्त्याम्। मूत्रपुटे ॥

मूत्रितः। त्रि॰ कृतमूत्रोत्सर्गे। मीढे ॥ मूत्र्यतेस्म। मूत्र॰। क्तः ॥

मूर्खः। पुं॰ पुरीषमे। माषे ॥ गायत्रीरहिते। सावित्रीरहिते ॥ त्रि॰ पशौ। वैधेये। बालिशे ॥ शास्त्रज्ञानशून्ये ॥ शून्यवादिनि ॥ देहात्मवादिनि। अधीत्य वेदशास्त्राणि संसारे रागिणश्च ये। तेभ्यः प रोन मूर्खोऽस्ति स धर्मः श्वानशूकरैः ॥ समद्युतिशेषः। मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य वेदशास्त्राण्यधीत्य च। बध्यते यदि संसारे को विशिष्येत मानवः ॥ मुह्यति। मुह॰। मुहः खोमूर्च ॥ मूर्खो विषीप्रवासी सति निजविभवे सञ्चयी नास्ति गेहे नानाधान्यौषधीनां सति पितरि गृहे नार्जिता येन विद्या। भार्य्यां त्यक्त्वा सुरूपां रतिमिह कुरुते भर्त्तृ मत्यां च दास्यां वाराङ्गनां वैरिभिक्षाशी कुमतिजनरुचिर्दन्तिराजन्नृपगोयम् ॥ वाग्याम॰ गीर्वाणभाषायाम्। उत्कृष्टपुरुषार्थलाभे सम्भवत्यधमं कामयमानो मूर्खः ॥ मूर्खस्य संयोगो विषादपि सुदुर्जरः। विज्ञेन सह संयोगः सुधारससमः स्मृतः ॥ अत्र मूर्खनिन्दा देवीभागवते द्रष्टव्या।

मूर्खता। स्त्री॰ मूर्खत्वे ॥ मूर्खस्य भावः। तस्य भावस्त्वतलाविति तल् ॥

मूर्खत्वम्। न॰ मूर्खतायाम्। अज्ञत्वे। मूर्खपन्॰ इ॰ भा॰ ॥ मूर्खत्वं सुलभं भजस्व कुमते मूर्खस्य चाष्टौ गुणा निश्चिन्तो बहुभोजकोऽतिमुखरो रात्रिंदिवास्वप्नभाक्। कार्य्याकार्य्यविचारणादिरहितो मानापमाने समो दत्त्वा सर्व्वजनस्य मूर्ध्नि चरणौ मूर्खश्चिरं जीवतु ॥

मूर्च्छनम्। न० मूर्च्छायाम्॥ मूर्च्छापित्ततमः प्रायः॥

मूर्च्छना। स्त्री० गीताङ्गविशेषे। ग्रामस्यसप्तमभागे॥ चतुर्द्दशविधायाम्। षड्जादिस्वरसंपूर्णतायाम्। तदुक्तं शाण्डिल्येन। यत्रैव स्युः स्वराः पूर्णा मूर्च्छनासेत्युदाहृतेति॥ अन्यच्च मूर्च्छनालक्षणं यथा। क्रमात्स्वराणांसप्तानामारोहश्चावरोहणम्। सामूर्च्छेत्युच्यते ग्रामस्थाएताः सप्तसप्त च। ग्रामत्रयेपिप्रत्येकंसप्तसप्ततुमूर्च्छना० इत्येकविंशतिमूर्च्छनाभवन्ति।

मूर्च्छा। स्त्री० कश्मले। मोहे॥ संज्ञावहासुनाडीषु पिहितास्वनिलादिभिः। तमोभ्युपैतिसहसासुखदुःखव्यपोहकृत्॥ सुखदुःखव्यपोहाच्चनरः पततिकाष्ठवत्। मोहोमूर्च्छेतितांप्राहुः षड्विधा साप्रकीर्त्तिता॥ मूर्च्छनम्। मूर्च्छामोहसमुच्छ्राययोः। गुरोश्चहलइत्यः। उपधायाश्चेतिदीर्घः। टाप्॥ इन्द्रियैः सहमनसउपरमोमूर्च्छेतिव्याख्यातारः॥

मूर्च्छायः। पुं० मूर्च्छायाम्॥

मूर्च्छालः। त्रि० मोहयुक्ते। मूर्च्छिते। मूर्च्छास्यास्ति। सिध्मादिषु० क्षुद्रजन्तूपतापयोश्चेतिपठितात्वाच्च। प्राणिस्थादातइतिनभवति० प्राण्यङ्गादेवेतिव्याख्यानात्॥

मूर्च्छितः। त्रि० मूर्त्ते। मूर्च्छायुक्ते। मूर्च्छाले। विचेतने॥ सोच्छ्राये॥ मूढे॥ वृद्धे॥ मूर्च्छितस्म। मूर्च्छा०। गत्यर्थेतिक्तः॥ मूर्च्छासञ्जाताऽस्य वा। तारकादित्वादितच्॥

मूर्त्तः। त्रि०. मूर्च्छाले। मूर्च्छिते॥ कठिने॥ मूर्त्तिमति॥ सन्निवेशेनेवदृश्यायस्यतन्मूर्त्तमुच्यते। चित्यम्बुग्निवयंमूर्त्तममूर्त्तितरद्द्वयम्॥ मूर्च्छतिस्म। मूर्च्छा०। अकर्मकत्वात्क्तः। राल्लोपः। नध्याख्येतिनत्वंन॥ न्यायमते० पृथिवी० जलं० तेजः० वायुः मनश्च। एषांगुणाः रूपं० रसः० गन्धः स्पर्शः० परत्वम्० अपरत्वम्० गुरुत्वम् स्नेहः० वेगश्च मूर्त्तामूर्त्तसाधारणगुणाः। सङ्ख्या० परिमितिः० पृथक्त्वम्० संयोगः० विभागश्चइतिभाषापरिच्छेदः०॥

मूर्त्तवित्। त्रि० आगमिके॥ विशूलधारीमहेश्वरः शङ्खचक्रादिधारीविष्णुर्वापरमार्थीभवतीत्यागमिकाः कल्पयन्ति। तत्रतेषांकल्पनम्० भ्रान्तिमात्रम्। अस्मदादिशरीरवत्तत्रापिशरीरस्यपाञ्चभौ

तिकत्वात्लीलाविग्रहकल्पनञ्च० विग्रहाभावेऽपि लीलायोगादयुक्तमेव ॥

मूर्त्तिः । स्त्री० काठिन्ये ॥ प्रतिमायाम् । असर्वगतस्य द्रव्यस्य परिमाणे ॥ शिवस्याष्टमूर्त्तयो यथा । सर्वं क्षितिः समुद्दिष्टा भवो जलमुदाहृता । रुद्रोऽग्निरुग्रो वायुः स्यात् भीम आकाशशब्दिता ॥ पशोः पतिर्यजमानो महादेवः सुधाकरः । ईशानः सूर्य इत्येता मूर्त्तयोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ मूर्त्तिर्धर्मस्य पत्नी । यथा । मूर्त्तिश्च धर्मपत्नी सा कान्तिरूपा मनोहरा । कान्तिरूपा शोभारूपा । परमात्मा च विश्वौघो निराधारो यया विना ॥ शोभां विना परात्मापि निराधारो निरर्थकश्च स्यर्थः ॥ सर्वत्र शोभारूपा च लक्ष्मीमूर्त्तिमती सती । श्रीरूपा मूर्त्तिरूपा च मान्या धन्यातिपूजितेति भागवते ८ स्कन्धे १ ध्यायः ॥ काये । देहे । जरायुजाण्डजोद्भिज्जादिभेदेन विलक्षणा विविधसंस्थाना सुतनुषु ॥ मूर्च्छति० मूर्च्छातेवा । मूर्च्छा० । क्तिन् । राल्लोपः ॥ रूपे ॥ स्वभावे ॥ लक्ष्मी ॥

मूर्त्तिमान् । त्रि० कठिने । मूर्त्तिविशिष्टे ॥ मूर्त्तिः काठिन्यमस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् ॥ स्त्रियाम्० मूर्त्तिमती । उगित्वान्ङी

प् ॥ न० शरीरे ॥

मूर्त्त्युपचयः । पुं० स्थौल्ये ॥

मूर्द्धकः । पुं० क्षत्रिये ॥

मूर्द्धकर्परी । स्त्री० जलच्छायाम् ॥

मूर्द्धखोलम् । न० छत्रे ॥

मूर्द्धजः । पुं० केशे ॥ त्रि० मूर्द्धिजाते ॥

मूर्द्धतैलम् । न० तैलविशेषे ॥ अभ्यङ्गः परिषेकश्च पिचुर्वस्तिरिति क्रमात् । मूर्द्धतैलं चतुर्धा स्याद्बलवत् तद्यथोत्तरं ॥

मूर्द्धा । पुं० उत्तमाङ्गे । शिरसि । मस्तके ॥ छान्दाः कौरेः शिरोभिस्तु नृपानिम्नशिराधनौ । चिपिटैस्तु पितुर्मृत्युर्गवाढ्याः परिमण्डलैः घटमूर्द्धापापरुचिर्धनाढ्यः परिवर्जितः ॥ मुह्यत्यस्मिन्नाहते । मुह० । श्वन्नुक्षन्निति० मुहेः कनिन्० निपातनादुपधादीर्घो धो मादेशो रमागमश्च ॥

मूर्द्धन्यः । त्रि० मूर्द्धनिभवे ॥ शरीरावयवाच्चेति यत् । येचाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावान्नस्तद्धितइति० टिलोपाभावः ॥

मूर्द्धपुष्पः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥

मूर्द्धरसः । पुं० भक्तफेने ॥

मूर्द्धवेष्टनम् । न० उष्णीषे ॥

मूर्द्धाभिषिक्तः । पुं० भूपाले । राजनि ॥ क्षत्रिये । राजन्ये । बाहुजे ॥

मूर्द्धि॰ अभिषिच्यतेस्म । क्षत्रिय वर्णे । क्त: । राज्ये॰ सम्मते॰ मूर्द्धन्यभिषिच्यते॰ तत्प्रभवत्त्वात्स र्वोपिक्षत्रियोमूर्द्धाभिषिक्तउच्यते ॥ मन्त्रिणि ॥ प्रधाने ॥ मूर्द्धन्यभिषिक्त: । वर्णसङ्करजातिविशेषे । विप्रात्क्षत्रियायामजाते ॥

मूर्धावसिक्त: । पुं॰ ब्राह्मणात्परि णीतक्षत्रियायामुत्पन्ने ॥ श्रस्यवृत्तिस्तु । हस्त्यश्वरथशिक्षाचश्रस्त्रा णांधारणंतथा । मूर्धावसिक्तश्र वृत्ति: प्रोक्ताउशनसाशुभा ॥

मूर्व्वा । स्त्री॰ लताविशेषे । देव्याम् । मधुरसायाम् । मोरटायाम् । सुर ङ्गा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । धनुर्गुणोप युक्ता॰ मुरगा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ मूर्वासरागुरु: स्वादुस्तिक्ता- पित्तास्रमेहनुत् । त्रिदोषतृष्णाहृ- द्रोगकण्डूकुष्ठज्वरापहा । मूर्वति । मूर्वोबन्धने । अच् ।

मूर्व्विका । स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥ मूर्वैव । स्वार्थेकन् ॥

मूलम् । न॰ शिफायाम् ॥ ब्रध्ने । अङ्घ्रिनामके । अङ॰ इ॰ भा॰ । मूलमात्रे यथा । यथ स्वमूलं निकृति: क्षमाचक्रामस्यमूलस्तव पूर्वयस्य । धर्मस्यत्यागादिदयादमस्य मोक्षस्य सर्वोपरम: क्रियाभ्य: ॥ आद्ये । प्रथमे ॥ यथा । मूलप्रकृ ति । मूलवित्ते ॥ भे ॥ निकुञ्जे ॥ निजे ॥ चरणे ॥ टीकार्हग्रन्थे । शूरणे ॥ पिप्पलीमूले ॥ पुष्कर मूले ॥ त्रिशिषमूलस्यान्वेषणे निषे धोयथा । नदीनामग्निहोत्राणांभा रतस्यकुलस्यच । मूलान्वेषोनकर्त्त व्योमूलाद्दोषोमहीयते ॥ पुं॰ न॰ अग्निके । पार्श्वे । नक्षत्रविशेषे ॥ यथा । हस्ताखातिश्रवणाश्लेषीविम् गशिरोनपुंसिस्यात् । पुंसिपुनर्व सुपुष्यौमूलन्त्वथोस्त्रियांशेषा: ॥ निर्ऋतिदेवताकेनक्षत्रे ॥ अस्मि न्जातस्यफलंयथा । मूलंविरुद्धा वयवंसमूलंकुलंदहत्येषवदन्तिस न्त: । चेदन्यथात: पुरुषाविशेषा त् सौभाग्यमायुश्चकुलानुवृद्धि: ॥ मूलमन्त्रे ॥ मूलति । मूलप्रतिष्ठा याम् मूलरोहणेवा । इगुपधेति क: ॥ मवते । मूङ्बन्धने । मूश क्यम्बिभ्य: क्त: ॥

मूलक: । पुं॰ स्थावरविषप्रभेदे ॥

मूलकम् । न॰ मूलविशेषे । राजालु के । महाकन्दे । हस्तिदन्तके । मूली॰ इतिभाषाप्रसिद्धे कन्दे ॥ अस्यगुणा: । मूलकंद्विविधंप्रोक्तं तत्रैकंलघुमूलकम् । शालामर्क टकंविस्रंशालेयंमरुसम्भवम् ॥ चाणक्यमूलकंतीक्ष्णंतथामूलक पोतिका । नेपालमूलकंचान्यत्

तन्नवैद्यकदर्शनात् ॥ लघुमूलकमुष्णं स्याद्रुच्यं लघु च पाचनम् । दोषत्रयहरं स्वर्य्यं ज्वरश्वासविनाशनम् ॥ नासिकाकण्ठरोगघ्नं नयनामयनाशनम् । महत्तदेव रूक्षोष्णं गुरु दोषत्रयप्रदम् ॥ स्नेहसिद्धं तदेव स्याद्दोषत्रयविनाशनम् । तत्पुष्पं श्लेष्मपित्तघ्नं फलं वातकफप्रदम् इति ॥ मूलति । मूल० । क्वुन् । यद्वा मूलयति । मूलरोहणे । चु० । पच । संज्ञायां कन् ॥ यथा । मूलेजात: । पूर्वाह्णापराह्णाद्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुन् ॥

मूलकदण्ड: । पुं० गांडर० गण्डल० इ० प्र० मूलकावयवे ॥ सपत्र: स्वेदितस्तक्रे दण्डो मूलकसूक्ष्मक: । घृतेपक्वस्तु हिङ्ग्वाढ्यो लवणेनविमिश्रित: ॥ गुरुच्यं मूलकं शाकं विष्टम्भि कफकारकम् । वातपित्तहरं श्लेष्मकृच्छ्रष्वामगुणावहम् ॥

मूलकपत्रम् । न० मूलकस्य पत्रे ॥ पाचनं लघुरुच्योष्णं पत्रं मूलकजं नवम् । स्नेहसिद्धं त्रिदोषघ्नमसिद्धं कफपित्तकृत् ॥

मूलकपर्णी । स्त्री० शोभाञ्जने ॥

मूलकमूला । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् । क्षीरीशब्दे ॥

मूलकर्म्म । न० कार्मणे । टोना० इ० भा० प्र० कर्म्मविशेषे । मूलैरोषधीमूलै: कर्म० मारणोच्चाटनस्तम्भनवशीकरणादि० मूलकर्म । उपपातकविशेष एतत् । यथा । सर्वाकरेष्वधीकारो महायन्त्रप्रवर्त्तनम् । हिंसौषधीनां स्त्र्याजीवोऽभिचारो मूलकर्म्म च ॥ इति मनु: । मूलकर्म्म० मन्त्रौषधादिना वशीकरणमिति कुल्लूकभट्ट: ॥

मूलकार: । पुं० मूलग्रन्थकर्त्तरि । मूलं करोति । कृञ: कर्म्मण्यण् ॥

मूलकारिका । स्त्री० चुल्ल्याम् । मूलग्रन्थार्थप्रकाशकपद्ये ॥ मूलधनस्य वृद्धिविशेषे ॥

मूलकृच्छ्र: । पुं० न० एकादशविधपर्णकृच्छ्रव्रतान्तर्गतव्रतविशेषे । यदा कथितानि मूलकमूलानि मासं पीयन्ते तदा मूलकृच्छ्रव्यपदेशं लभन्ते । यथाह मार्कण्डेय: । फलैर्मासेन कथित: फलकृच्छ्रो मनीषिभि: । श्रीकृच्छ्र: श्रीफलै: प्रोक्त: पद्माक्षैरपरस्तथा ॥ मासेनामलकैरेवं श्रीकृच्छ्रमपरं स्मृतम् । पत्रैर्मत: पत्रकृच्छ्र: पुष्पैस्तत्कृच्छ्र उच्यते ॥ मूलकृच्छ्र: स्मृतो मूलैस्तोयकृच्छ्रो जलेन तु । इति ॥

मूलज: । पुं० उत्पलादौ ॥ न० आर्द्रके ॥ त्रि० मूलजाते ॥

मूलत्रिकोणभवनम् । न० सूर्यादिग्रहाणां राशिरूपस्थानविशेषे ॥ यथा । सिंह

गोमेषत्रनितावृषयुक्कघटास्तथा । मूलत्रिकोणभवनान्याहुः सूर्यादितः क्रमात् ॥ एतेराशयः क्रमात् सूर्यादीनां मूलत्रिकोणभवनान्याहुः । यथा । सिंहः सूर्यस्य मूलत्रिकोणभवनम् । एवं वृषश्चन्द्रस्य॰ मेषः कुजस्य॰ कन्या बुधस्य॰ धनुर्गुरोः तुला शुक्रस्य॰ कुम्भः शनेरिति ॥

मूलत्रिकोणांशः । पुं॰ रव्यादीनां त्रिकोणभागे ॥ य॰ । स्वयुग्मभार्कादिषु पावर्णदिक्षु पञ्चदशविंशतिः । मूलत्रिकोणभागाः स्युः सूर्यादीनां यथाक्रमात् ॥ यथा । सिंहराशौ सूर्यस्य विंशत्यंशा मूलत्रिकोणभागाः स्युः । एवं चन्द्रस्य वृषस्य तृतीयांशत्रयाद्ध्वं सप्तविंशत्यंशाः कुजस्य मेषे द्वादशांशाः बुधस्य कन्यायां तु पञ्चदशांशाद्र्ध्व दशांशाः पञ्चविंशत्यंशपर्यन्तम् गुरोर्धनुषि दशांशाः शुक्रस्य तु तुलायां पञ्चदशांशाः शनेः कुम्भे विंशत्यंशाः मूलत्रिकोणभागाः स्युरिति ॥

मूलदेवः । पुं॰ मूलभद्रे । कंसासुरे ॥

मूलद्रव्यम् । न॰ मूलधने ॥

मूलधनम् । न॰ वणिजां मूलवित्ते । नीव्याम् । परिपणे । पुंजी॰ इ॰ भा॰ । मूलद्रव्यम् ॥

मूलनगरम् । न॰ राजधान्याम् ॥

मूलपर्णी । स्त्री॰ मण्डूकपर्ण्याम् ॥

मूलपुष्करम् । न॰ पुष्करमूले ॥

मूलपोती । स्त्री॰ शाकप्रभेदे । क्षुद्रवल्ल्याम् । क्षुद्रपोतिकायाम् ॥

मूलप्रकृतिः । स्त्री॰ आद्यायांशक्तौ । प्रधाने । प्रकृतिः प्रधानम् । मूलञ्चासौ प्रकृतिश्चेति विग्रहः । विश्वस्य कार्य्यकलापस्यासां मूलम् । नत्वासाम् मूलान्तरमस्ति अनवस्थाप्रसङ्गात् । अथानवस्थायामस्तिप्रमाणम् ॥

मूलफलदः । पुं॰ पनसे । कण्टकिफले ॥ मूले॰ फलं ददाति । इदाञ्॰ । कः ॥

मूलबन्धः । पुं॰ राजयोगाङ्गविशेषे । यन्मूलं सर्वभूतानां यन्मूलं चित्तबन्धनम् । मूलबन्धः सदा सेव्यो योग्योसौ राजयोगिनाम् ॥

मूलभद्रः । पुं॰ कंसासुरे ॥

मूलरसः । पुं॰ मोरटलतायाम् ॥

मूलविभुजः । पुं॰ रथे ॥ मूलानि विभुजति । भुजो कौटिल्ये । मूलविभुजादित्वात् कः ॥

मूलस्तम्भः । पुं॰ स्थितिहेतौ ॥

मूला । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥ मूलभे ॥

मूलाधारः । पुं॰ गुह्यलिङ्गयोर्मध्ये ऽङ्गुलिद्वयमितस्थाने । शरीरस्थसकलनाडीनां मूलस्थाने ॥ मूलमाधारषट्कानां मूलाधारं ततो विदुरिति देवीगीतोक्तेः ॥

मूलाविद्या । स्त्री० अनाद्यविवेके ॥ अयंजीवोनकूटस्थंविविनक्तिकदाचन । अनादिरविवेकोयंमूलाविद्येतिगम्यताम् ॥

मूलाह्वयम् । न० मूलके ॥

मूली । पुं० वृक्षे ॥

मूली । स्त्री० ज्येष्ठाम् ॥

मूलेरः । पुं० जटायाम् ॥ मूलति । मूल० । मूलेरादयश्चेति साधुः ॥

मूल्यम् । न० अवक्रये । वस्ने । मोल० निरख० इ० भा० दर० दाम० इतिसाधारणजनभाषा ॥ भृत्यायाम् । वेतने । महीना० भाड़ा० इ० भा० । मूलेनआनाम्यम्०मूलेनसमंवा । नौवयोधर्मेत्यादिनायत् । त्रि० मूलतउत्पाटनयोग्येमुद्गादौ ॥ मूलमार्हतीयस्य । मूलमस्यावर्हीतियत् ॥

मूषः । पुं० मूषिके ॥ तैजसावर्त्तन्यां ॥

मूषकः । पुं० मूषिके ॥ मूषति । मूषस्तेयेदीर्घोपधोप्यस्ति । भ्वादिः । खुल्संज्ञायांकुन्वा ॥

मूषककर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषकमारी । स्त्री० सुतश्रेण्याम् ॥

मूषका । स्त्री० मूषिकायाम् ॥

मूषिकारातिः । पुं० ओतौ । बिडाले ॥

मूषली । स्त्री० तल्यां ॥

मूषा । स्त्री० स्वर्णाद्यावर्त्तनपात्रे । तैजसावर्त्तन्याम् ॥ देवताडे ॥ अन्तःशुषिरायांमृत्प्रतिमायाम् ॥ मूषति । मूष० । इगुपधेतिकः ॥ गवाक्षे ॥ यथा । एकद्वित्यादिमूषावहनमितिमहोद्रूहिमेभूमिभर्त्तुर्हर्म्येरम्येष्टमूषे चतुरविरचिते ब्रह्मशालाविशाले । इत्यादिलीलावत्यांश्रेढीव्यवहारः ॥

मूषाकर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषातुत्थम् । न० कांस्यनीले । वितुन्नके । हेमतुत्थे ॥

मूषिकः । पुं० उन्दुरौ । आखौ ॥ अस्यमांसगुणाः । अहिनकुलशल्यगोधामूषिकमुख्याविलेशयाः कथिताः । श्वासानिलकासहरंतन्मांसंपित्तदाहकरम् ॥ अन्येविलेशयायेस्युः केदिङ्डोन्दुरुकादयः । गर्हितंतस्यमांसञ्चमद्यगौरवदुर्जरम् ॥ अपिच । मूषकोमधुरः स्निग्धो-व्यवायीबलवर्धनः ॥ पारिभाषिकोयथा । विभवेसतिनैवात्तिनदद्यातिजुहोतिच । तमाहुराखुंतस्यान्नंभुक्त्वाकृच्छ्रेणशुध्यति ॥ मुष्णाति । मुष० । मुषेर्दीर्घश्चेतिकिकन् ॥

मूषिकपर्णी । स्त्री० जलजद्रव्यविशेषे । चित्रायाम् । उपचित्रायाम् । न्यग्रोध्याम् । मूषाकर्णीतिख्याता ।

याम् । इन्द्राकानीपामा० गृ० गौ० दे० भा० ॥ मूषिकपर्णमस्याः मूषिककर्णाकारपर्णत्वात् । पाककर्णेतिङीष् ॥

मूषिका । स्त्री० मूषिकपर्य्याम् ॥ मूषकस्त्रियाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥ मूषायाम् ॥

मूषिकाङ्कः । पुं० गणेशे ॥

मूषिकाञ्चनः । पुं० विघ्नहारिणि । गणेशे ॥

मूषिकारः । पुं० आखौ । उन्दुरौ ॥ मूषिकायाः पुमान् । आरक्पुंसी त्यारक्

मूषिकारातिः । पुं० बिडाले ॥

मूषिकाह्वया । स्त्री० मृतश्रेयाम् । मूषिकपर्य्याम् ॥

मूषितः । त्रि० मुषिते । चोरिते । मूष्यतेस्म । मूषस्तेये । क्तः ॥

मूषिपर्णिका । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषी । स्त्री स्वर्णाद्यावर्त्तनपात्रे । स्वर्णादिद्रवीकरणपात्रे । मूषायाम् ॥

मूषीकः । पुं० उन्दुरौ । मूषिके ॥

मूषीककर्णी । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषीका । स्त्री० उन्दुरौ ॥

मृकण्डः । पुं० मृकण्डुमुनौ ॥ अयमदन्तोमृगव्वादयश्चेतिसूत्रे० उज्ज्वलदत्तधृतः ॥ मृकण्डस्यमुनेस्तीर्थंतद्याम्यामतिनिर्मलमितिस्कान्दोक्तेश्च ॥

मृकण्डुः । पुं० मृकण्डमुनौ ॥

मृग । पुं० आरण्यपशुमात्रे । करिविशेषे ॥ मृगशिरोनक्षत्रे ॥ यथा मृगेगत्वाश्विनेश्चित्वाऽदितौगच्छन्जयेद्रिपूनिति ॥ एकदेशप्रयोगात् ॥ अन्वेषणे ॥ याच्ञायाम् ॥ मार्गशीर्षमासे ॥ यज्ञविशेषे ॥ मृगनाभौ ॥ मकरराशौ ॥ मृगयायाम् ॥ स्वनामप्रसिद्धपशुविशेषे । कुरङ्गे । वातायौ । हरिणे । अजिनयोनौ ॥ अस्यमांसप्रकारगुणाः । मार्गमांसंबहुशकलितंस्विन्नमीषत्तोयेतप्तेहिङ्गुसहितेपाचितंशुद्धमुक्तं । सान्द्रंसार्द्रलवणसहितंदाडिमेनातियुक्तंखादन्खादन्कलयतिशिरश्चन्द्रचूडोपिनूनम् ॥ ऐणंमांसंहिमंग्राहिरुच्यंदोषत्रयापहम् । षड्रसंबलदंपथ्यंवृष्यंलघुज्वरापहम् ॥ मृग्यते । मृगअन्वेषणे । अदन्तः । घञ् । मृगोनवविधोयथा । सम्बरोरोहितोन्यङ्कुः कुरङ्गः सुहरोरुरुः । एणश्चहरिणश्चेतिमृगाः नवविधामताः ॥ पाठान्तरंयथा । रामृगरोहितोन्यङ्कुः सम्बरोबभ्रुणोरुरुः । अथैणहरिणाश्चेतिमृगाःनवविधामताः ॥ हरिणश्चापिविज्ञेयः पञ्चभेदोत्र भैरव । ऋष्यः खड्गोरुरुश्चैवपृषतश्च मृगस्तथा ॥ एतेवलिप्रदानेचचर्म

मृग :

द्वानेचकीर्त्तिताः॥ इतिकालिका पुराणे ६७ अध्याय : अथमृगपरीक्षा । मृगनाभिंसमादातुंकौतुकार्थंतथापुनः। मृगाः पोष्यामहीन्द्राणांतेषांवक्ष्यामिलक्षणम् ॥ पृथिव्यब्वायुगगनतेजोधिकास्तुपञ्चधा'भिद्यन्तेनेकभेदास्तुसमस्तामृगजातयः॥ तद्यथा। येगन्धिनःक्षीणशरीरकर्णास्तेपार्थिवागन्धमृगाः प्रदिष्टाः। सर्वाङ्गमेषांसुरभिप्रकामंपुण्येप्रदेशेप्रभवन्तितेतु॥ येवैविशालागुरुदीर्घशृङ्गाश्चमांसलास्तोयचराः दिशाः। आप्यास्तुतेवैप्रसरन्तिभूरिसर्वत्रदेशेप्रभवन्तिचैव॥ धावन्तियेवातमिवान्तरीक्षेदीर्घास्तुतेवातमृगाः प्रदिष्टाः। तेयत्रयत्रभवन्तिशक्तास्तत्रैवसर्वाणिशुभानिसन्ति॥ लघुप्रमाणालघुवीर्यसत्वानिर्गन्धदेहाश्छगलप्रमाणाः। तेगगनावेगकरानराणांस्पृश्यानतेनापिनिरीक्षणीयाः॥ येकृष्णवर्णागुरुदीर्घशृङ्गाः क्रुद्धाभृशंयान्तिचवायुवेगाः। तैक्ष्णसाराः खलु तेजसास्तुपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तितेतु॥ भोजोप्याह।पार्थिवादिमृगः सर्वश्चतुर्जातिर्भवेत्पृथक्। सुशृङ्गास्तनुलोमानोब्राह्मणामृगजातयः॥ क्रुद्धाः पञ्चरिशृङ्गाश्चक्षत्रियाः खरलोमशाः। आवर्त्तशृङ्गास्तनवो

मृग :

हरिणावैश्यजातयः॥ कुशृङ्गावाप्यशृंगावाशूद्राः खरतनूरुहाः। अङ्गानांयेगुणादोषास्तेष्वेवहरिणेष्वपि॥ तथापिदोषाः पञ्चामीवक्ष्यन्तेहरिणाश्रयाः। नेत्रयोरन्तरेयश्चलोमावर्त्ताः सपापकृत्॥ विषमौविकृतौशृङ्गौयस्यसत्वमनाशनः। आवर्त्तः पृष्ठतोयस्यआत्माभिमभिविन्दति॥ पश्चार्द्धयस्यवावर्त्तस्तौस्थ्याज्यौभयकारकौ। वर्णमेवपदादीनांवैक्षताजननाशनः॥ गार्ग्यः। दोषवन्मृगजातीनांभिजातीनामथापिवा। दर्शनात्स्पर्शनाच्चैवगन्धादानाच्चपोषणात्॥ भवेयुर्विपदः सर्वास्तथाचैवाद्यपोषणात्॥ शक्रोपि। हरिणपोषणतो धरणीभुजांनहिभवेन्मरुदुद्भवपीडनम्। नपविवह्निरुजारिपुजंभयंतदवतंहरिणंगुणिनंनृपः॥ इतिमृगपरीक्षा युक्तिकल्पतरौ॥ चतुर्विधपुरुषेषुपुरुषविशेषे॥ तल्लक्षणं यथा। वदतिमधुरवाणींदीर्घनेत्रोऽतिभीरुश्चपलमतिसुदेहः शीघ्रवेगोमृगोयम्॥ शशकेपद्मिनीतुष्टामृगेतुष्टाचचित्रिणी। वृषभेशङ्खिनीतुष्टाहयेतुष्टाचहस्तिनी॥ पद्मिनीशशयोर्योनिमेढ्रकौचतुरङ्गुलौ। चित्रिणीमृगयोर्योनिमेढ्रकौचतथाविधौ॥ इ० रतिमञ्जरी॥

मृगगामिनी । स्त्री० विडङ्गे ॥ मृगस इवगमनशीलायाम् ॥

मृगचर्म्मजम् । न० जवादिनामकगन्धद्रव्ये ॥ त्रि० मृगचर्मजाते ॥

मृगचेटक: । पुं० खट्टासे ॥

मृगचेष्टितम् । न० मृगेङ्गिते ॥ तद्यथा । सीमागतावन्यमृगारुवन्त: स्थिताव्रजन्तोथसमापतन्त: । सम्प्रस्थितोत्थभयानिदीप्ता: कुर्वन्ति शून्यंपरितोभ्रमन्त: ॥ दीप्ता: भयंकुर्वन्तिआवेदयन्तीतिसर्वत्रान्वयोबोध्य: ॥ ते ग्राम्यसत्त्वैरनुवाच्यमानाभयावरोधायभवन्तिवन्या: । द्वाभ्यामपिप्रस्थतुवाशितास्ते वन्दिग्रहायैवमृगारुवन्ति ॥ वन्यैसत्त्वे द्वारसंस्थे पुरस्योरोबाच्य:संप्रविष्टे विनाश: । सूतेमृत्यु: स्थाइयं संस्थितेचगेहंयातिबन्धनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगजन्तु: पुं० मृगापत्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री० वागुरायाम् ॥

मृगजीवन: । पुं० व्याधे ॥ मृगा: जीवनमस्य ॥

मृगणा । स्त्री० अपहृतद्रव्यान्वेषणे ॥ मृग० । श्यासे तियुच् ॥

मृगतृट् । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥

मृगतृषा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषाअस्यलाम् । अर्श आद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥

ग्रीष्मे मरुदेशेसिकतासुअर्करश्मय: प्रतिफलितादूरस्थानांजलमितिबुद्धिविषयास्ताम् मृगतृष्णाअस्यस्याम् । अर्श आद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णेव । स्वार्थेकन् ॥ रे चित्तचिन्तयचरंचरणौमुरारे: पारंगमिष्यसियतोभवसागरस्य । पुत्रा: कलत्रमितरेसुहृद:सहाया: सर्वंविलोकयसखे मृगतृष्णिकाभम् ॥

मृगदंशक: । पुं० कुक्कुरे ॥ मृगान्दशति । दंशदशने । कर्म्मण्यण् । क: ॥

मृगधूर्त्तक: । पुं० गोमायौ । शृगाले ॥ मृगेषुधूर्त्तइव । संज्ञायां कन् ॥

मृगनाभि: । पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य नाभि: ॥

मृगनाभिजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगनेत्रा । स्त्री० रात्रिविशेषे ॥ त्वयापुत्रकनाधीतंमृगनेत्रासुरात्रिषु- तेनत्वंविदुषांमध्ये पङ्के गौरिवसीदसि ॥ मृगोनक्षत्रविशेष:नेत्रायस्या: । नेतुर्नक्षत्रे ऽब्वक्तव्य: ॥ योषित्प्रभेदे । मृगलोचनायाम् ॥ मृगस्यनेत्रे इवनेत्रे चक्षुषी यस्या: ॥

मृगपति: । पुं० मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगपिप्लु: । पुं० पक्षजे । चन्द्रे । वि

मांशी ॥
मृगप्रियम् । न० पर्वततृणे ॥
मृगवधाजीवः । पुं० व्याधे ॥ मृगवध आजीवोऽस्य सः ॥ मृगवधेनाजीवतित्रा । जीव० । इगुपधेतिकः ॥
मृगबन्धनी । स्त्री० मृगबन्धनार्थंजालविशेषे । खावल० इ० पर्वत भा० ॥ वागुरायाम् ॥ मृगोबध्यतेऽनया । बन्धबन्धने । करणेल्युट् । ङीप् ।
मृगभक्ष्या । स्त्री० जटामांस्याम् ॥
मृगमदः पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य मदः ॥
मृगमदवासा । स्त्री० कस्तूरीमल्लिकायाम् ॥
मृगमातृकः । पुं० मृगविशेषे ॥ स्थूलः पृथूदरोऽन्वयः शरभोमृगमातृकः । गुणैः शशिनसदृशोगदितो मृगश्च मातृकः ॥
मृगया स्त्री० आखेटने । मृगव्ये । आखेटे । खेटे । इडा० इ० भा० ॥ प्रबलखकुलाशिनोभयाज्जिजनीडद्रुम पीडिन: खगान् । अनवद्यान्गाहिंसोमृगान्मृगयाश्चैनभूभृतांश्रताम् ॥ इतिश्रीहर्षः ॥ मृग्यन्ते मृगाअस्याम् । मृग० । चु० अदन्तः । परिचर्य्यापरिसर्यामृगयाऽटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिसाधुः ॥
मृगयुः । पुं० व्याधे । लुब्धके । ह

ड्डियां० इ० भा० प्र० । मांसविक्रयार्थंमृगादिपशुहन्तरि ॥ मृगान्बधार्थंयाति । या० । मृगव्वादित्वात्कुः ॥ गोमायौ । शृगाले ॥ परमेष्ठिनि ॥
मृगरसा । स्त्री० सहदेव्याम् ॥
मृगराट् । पुं० सिंहे । मृगेषुराजते । राजृ० । क्विप् ॥
मृगराजः पुं० सिंहे ॥ मृगाणांराजा । राजाहःसखिभ्यष्टच् ॥
मृगराटिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥
मृगरिपुः । पुं० सिंहे ॥ मृगाणांरिपुः ॥
मृगरोमजम । न० राङ्कवे । मृगरोमजवस्त्रे ॥
मृगलाञ्छनः । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ मृगोलाञ्छनंयस्य ॥
मृगवल्लभः । पुं० कुन्दरुतृणे ॥
मृगवाहनः । पुं० वायौ ॥ मृगोवाहनंयस्य ॥
मृगव्ययम । न० मृगयायाम् ॥ मृगाव्ययन्त्यत्र । व्ययगतौ । अन्येष्वपीतिडः ॥
मृगशिरा । स्त्री० पंचमनक्षत्रे ॥ मृगःशिरोऽस्य ॥
मृगशिरः । न० मृगशीर्षे । पंचमेनक्षत्रे ॥ अत्रजातफलम् । शरासनाभ्यासरतोविनीत: सदानुरक्तोगुणिनांगुणेषु । भक्तानुपक्षेभरे

यापूर्णः सन्मार्गवर्त्ती मृगजन्मभागी ॥ आक्रान्यामृगः शिरोऽस्य ॥

मृगशिरा । स्त्री० आग्रहायण्याम् ॥ मृगशिरसि ॥

मृगशीर्षम् । न० मृगशिरसिनक्षत्रे ॥ आक्रान्यामृगः शीर्षंयस्य ॥

मृगशीर्षा । स्त्री० मृगशिरोनक्षत्रे ॥

मृगा । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥

मृगाक्षी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । विशालायाम् ॥ मृगनेत्रायांनार्याम् ॥ मृगलोचनायांनार्याम् । मृगस्य अक्षिणीइवअक्षिणीयस्याः ॥

मृगाङ्कः । पुं० कलानिधौ हिमांशौ ॥ कर्पूरे ॥ वायौ ॥ मृगचिह्ने ॥ मृगोऽङ्कोयस्यसः ॥ यथादर्पणंप्राप्य परावृत्तानयनरश्मयोग्रीवास्थमेवमुखंदर्पणगतमिवपश्यन्ति० एवंचन्द्रमण्डलंप्राप्यपरावृत्तास्तेदूरत्वदोषात्० पृथिवीमव्यक्तरूपामिवचन्द्रमण्डलगतांपश्यन्ति० सएवचन्द्रेमृगचिह्नमित्युपचर्यते० इतिव्याख्यातारः ॥ यक्ष्मरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा । स्याद्रसेनसमंहेममौक्तिकंद्विगुणंभवेत् । गन्धकस्तुसमस्तेनरसपादस्तुटङ्कणः ॥ सर्वंतद्गोलकंकृत्वा काञ्जिकेनविशोधयेत् । भाण्डेलवणापूर्णेपचेद्यामचतुष्टयम् ॥ मृगाङ्कसंज्ञकोज्ञेयोरोगराजनिकृन्तनः ॥ अपिच । रसस्यभस्मनोहेम पिष्टीकृत्यप्रयोजयेत् । गुञ्जाचतुष्टयस्याज्यमरिचैर्भक्षयेन्नरः ॥ इति मधुमती ॥

मृगाजीवः । पुं० व्याधे ॥

मृगाण्डजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगादनः । पुं० तरक्षौ । तेंदुवावाघ० तरख इ० भा० प्र० ॥ मृगमत्ति । अद० । ल्युः ॥

मृगादनी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । गवादन्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥ सहदेव्याम् ॥

मृगारिः । पुं० मार्गशीर्षे ॥

मृगादी । पुं० सिंहे ॥ मृगानत्तुंशीलंयस्य । णिनिः ॥

मृगाधिपः । पुं० सिंहे ॥

मृगान्तकः । पुं० चित्रव्याघ्रे चीता० इ० भा० ॥ मृगाणामन्तकः ॥

मृगारातिः । पुं० मृगस्यशत्रौ ॥ कुक्कुरे ॥ मृगस्यअरातिः ॥

मृगारिः । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥ शार्दूले । व्याघ्रे ॥ मृगस्यअरिः ॥ कुक्कुरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥

मृगावित् । पुं० व्याधे ॥

मृगास्यः । पुं० मकरराशौ ॥ मृगस्य आस्यमिवआस्यंयस्यसः ॥

मृगितः । त्रि० अन्वेषिते । ढूंढा० इ० भा० ॥ मृग्यतेस्म । मृग० । क्तः । इट् ॥

मृगी । स्त्री० वनिताविशेषे ॥ मृग

जातिविशेषाम् । मृगीणांजङ्गलोत्था नांछागोचीरगुणं पय: ॥ कश्यपकन्यायाम् । पुलहभार्यायाम् । हरिणादिमृगाणांमातरि ॥ मध्यावृत्तिप्रभेदे । रोमृगी० इतिलचणलचिते ॥ यथा । सामृगीलोचना । राधिकाश्रीपति: ॥ हरिण्याम् ॥ सितोदरेपीतपृष्ठे वराटके ॥

मृगेचणा । स्त्री० मृगनेत्रायाम् ॥ मृगेचरी ॥

मृगेन्द्र: । पुं० सिंहे ॥ नाभिषेकोनसंस्कार: सिंहस्यक्रियते वने । विक्रमार्जितसत्त्वस्यस्वयमेवमृगेन्द्रता ॥ मृगाणामिन्द्र: ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ पयोधरधारिमृगेन्द्रमवेहि ॥ यथा । हृधाविलपाणि॥ मध्यलघो: पञ्चमात्रापर्याये० ऽ । ऽ० ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ लग्ने शुक्र: शशीबन्धौ कर्मस्थानेगुरुर्यदा । मृगेन्द्रयोगोविख्यातोयातु: सर्वार्थसाधक: ॥

मृगेन्द्रचटक: । पुं० श्येने ॥ चटकानांमृगेन्द्र: ॥ राजदन्तादि: ॥

मृगेन्द्रमुखम् । न० अतिजगती १३ छंदोभेदे ॥ भवतिमृगेन्द्रमुखंनजौजरौग: ॥ यथा । गुरुभुजवीर्यभरं हरिंमदान्धायुधिसमुपेत्यनदानवाजिजीवु: । क्षुधितमृगेन्द्रमुखंमृगाउपेत्यकःसुखलविभतिजीवनस्ययोगम् ॥

मृगेन्द्राणी । स्त्री० वासके ॥

मृगेर्वारु: । स्त्री० श्वेतेन्द्रवारुण्याम् । मृगाच्याम् । श्वेतपुष्पायाम् । मरुजायाम् ॥

मृगेष्ट: । पुं० मुद्गरवृचे ॥

मृग्य: । त्रि० अन्वेष्ये । मृगितव्ये ॥

मृज: । पुं० वाद्यविशेषे । मर्दले । द्रावजे । मादल० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

मृजा । स्त्री० मार्जनायाम् । प्रोक्षणादिनाङ्गनिर्मलीकरणे ॥ मार्जनम् । मृजशुद्धौ । मृजशौचालङ्करणयोश्चुरादिर्वा । भिदाद्यङ् ॥

मृज्य: । त्रि० मार्ज्जनीये ॥

मृड: । पुं० शिवे ॥ मृडति । मृडसुखने । मृड्णातिवा । मृडचचात् चौरे । इगुपधत्त्वात्क: ॥

मृडङ्कण: । पुं० बालके ॥ मृडति । मृड० । मृड: कीकच्कङ्कणाविति कङ्कण: प्रत्यय: ॥

मृडा । स्त्री० दुर्गायां ॥

मृडानी । स्त्री० चण्डिकायाम् । अम्बिकायाम् ॥ मृडस्यस्त्री । इन्द्रवरुणेतिङीषानुकौ ॥

मृडी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

मृडीक: । पुं० मृगे । हरिणे ॥ मृडति । मृड: कीकच्कङ्कणाविति कीकच् ॥

मृणालम् । न० नलदे । उशीरे ॥ पुं०

न० बसे । पद्मनाले ॥ मृणालंशी तलंहृद्यंपित्तदाहास्रजिद्गुरु । दुर्जरंस्वादुपाकञ्चस्तन्यानलकफप्रदम् ॥ सङ्ग्राहिमधुरंरूक्षंशालूकमपितद्गुणम् विसाङ्कुराश्चन्द्रकलानुकाराविभाविताः संस्मर्तानमम्बुकाभ्याम् । विकीर्णखण्डीकृतशृङ्गवेराज लेपिषञ्जिलघुदीभवन्ति ॥ मृण्यते । मृणहिंसायाम् । तमिविशिभ्यां डिस्मृणीतिकालन् ॥

मृणालिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ मृणालानिसन्त्यत्र । पुष्करादिभ्यो देशइतीनिः ॥

मृणाली । स्त्री० विसे । वलादिमूले ॥ अपचयविवक्षायाम्गौरादित्वान्ङीष् ॥ स्वल्पमृणालजातौ ॥

मृत : । त्रि० परासौ । प्राप्तपञ्चत्वे । परेते । प्रेते । संस्थिते । प्रमीते । मरा० इ० भा० ॥ यथा । धर्मः प्रव्रजितस्तपः प्रवसितं सत्यञ्चदूरेगतंपृथ्वीमन्दफलाजना: कपटिनो लौल्येस्थिताब्राह्मणाः । मर्त्याः स्त्रीवशगाः स्त्रियश्चचपलाः नीचाजनाउन्नताहाकष्टंखलुजीवितंकलियुगेधन्यानरायेमृताः ॥ इतिगारुडे ११५ अध्यायः ॥ न० मृत्यौ ॥ याचिते । मृतन्तुयाचितंप्रोक्तमितिमनुः । याचनवृत्तिर्हिमरणमिवदुःखजनकत्वान्मृतमुच्यते ॥

म्रियतेस्म । मृङ्प्राणत्यागे । गत्यर्थेतिक्तः ॥ तनिमृङ्भ्याकिच्चेतितन्वा ॥

मृतकम् । न० शवे ॥ मरणाशौचे ॥ यथा । यदिस्यात्मृतकेसूतिर्मृतके चमृतिस्तथा । शेषेणैवभवेच्छुद्धिरहः शेषेद्विरात्रकम् ॥

मृतकल्पः । त्रि० मृतप्राये ॥ ईषदूनोमृतः । ईषदसमाप्ताविति कल्पप्प्रत्ययः ॥

मृतकान्तकः । पु० शृगाले ॥

मृतजीवः । पु० तिन्तडीकवृक्षे ॥

मृतमत्तः । पु०)

मृतमत्तकः । पु०) शृगाले ॥

मृतवत्सा । स्त्री० अजीवत्सन्तानायाम् । मृतापत्यायाम् ॥

मृतसञ्जीवनी । स्त्री० मृतजीवनार्थिकायांविद्यायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ मृतः सञ्जीव्यतेऽनया । जीवप्राणधारणे । ल्युट् । ङीप् ॥

मृतस्नातः । त्रि० अपस्नाते । मृतमुद्दिश्यकृतस्नानेजने ॥ मृतेस्नातः । सप्तमीतिसमासः ॥

मृतस्नानम् । न० अपस्नाने । मृतोद्देशेनस्नाने ॥

मृतसञ्जीवा । पु० राजर्षिविशेषे ॥

मृतामदम् । न० तुत्थे ॥

मृतालकम् । न० तुवरिकायाम् ॥ मृतमालयति । मलभूषणादौ ।

मर्त्यण् । संज्ञायांकन् ॥

मृतिः । स्त्री० मरणे ॥ मृङ्प्राण त्यागे । स्त्रियांक्तिन् ॥ मृतिः प्राणवियोगः स्यान्नतुनाशः सतो मतः । मृङ्प्राणत्यागइत्युक्तं स्वयंनष्टः कथंत्यजेत् ॥

मृत्करः । पुं० कुम्भकारे ॥

मृत्कांस्यम् । न० शरावे ॥

मृत्किरा । स्त्री० जलजन्तुविशेषे । घुर्घुर्याम् ॥

मृत्क्षारम् । न० मूलके ॥

मृत्खनिनी । स्त्री० सप्तलायाम् । चर्मकषायाम् ॥

मृत्तालम् । न० तुवरिकायाम् । सुराष्ट्रजमृत्तिकायाम् ॥ मृदितालः प्रतिष्ठाऽस्याः ॥

मृत्तालकम् । न० मृत्ताले ॥ स्वार्थे कन् ॥

मृत्तिका । स्त्री० मृदि ॥ माटी० इ० भा० ॥ मृदेव । स्वार्थे० मृदस्तिकन् । प्रत्ययस्यादित्त्वेवसिद्धे० इकारोच्चारणं प्रक्रियालाघवार्थम् । टापोलुक्यपिश्रवणार्थञ्च । पञ्चभिर्मृत्तिकाभिः क्रीतः पञ्चमृत्तिकः पटः ॥

मृत्फली । स्त्री० कुष्ठौषधे ॥

मृत्युः । पुं० मरणे । पञ्चतायाम् । निधने । शरीराद्यारम्भककर्मक्षयनिमित्ते । सर्वमर्मच्छेदनरूपे० शरीरादिविच्छेदे ॥ सर्वसर्वेषांब्रह्मादीनांकालंप्राप्यावश्यमेवभवति । तथाहि । प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्द्धद्वयसम्मिते । निधनंयातितरसा जगत्कर्तास्वयंप्रभुः ॥ चतुर्युगसहस्रेषुब्रह्मणोदिवसेकिल । पतन्ति भवनात्पञ्चनवचेन्द्राःस्तथापुनः । तथैवद्विगुणेविष्णुर्मरणायोपकल्पते ॥ तथैवद्विगुणेकालेशङ्करःशान्तिमेतिच ॥ कश्चिन्नामरणेमूढानिश्चलेदैवनिर्मिते । मही महीधराणाञ्चनाशः सूर्य्यशशाङ्कयोः ॥ जातस्यहिध्रुवोमृत्युध्रुवंजन्ममृतस्यच । अध्रुवेस्मिन्शरीरे तुरक्षणीयंयशः स्थिरम् ॥ इतिश्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे ३१ ऽध्यायः ॥ आसन्नमृत्युर्लोकोयंध्रुवादीन्नहिपश्यति ॥ तथाहि । अरुन्धतींध्रुवञ्चैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच । आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमातृमण्डलम् ॥ अरुन्धतीभवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते । विष्णोः पदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमण्डलमितिकाशीखण्डे १२ अध्यायः ॥ संसारे । अविद्याकामकर्मसमुदाये । स्वाभाविकेकर्मणि ॥ स्वाभाविकेज्ञाने ॥ संहारकारिणांमध्ये विनाशकर्त्तौ भगवतोविभूतौ । यमे । वैवस्वते ॥ मरणम् । मृङ्० । भुजिमृङ्भ्यां

मृत्युञ्जयः मृत्स्ना

युक्त्युक्ताविति का कृ ॥ योगविशेषे ॥ यथा । रवावनुराधा॰ सोमे उत्तराषाढा॰ कुजे शतभिषा॰ बुधे अश्विनी॰ गुरौ मृगशीर्षम्॰ भृगौ श्लेषा॰ शनौ हस्तनक्षत्रेनमृत्युयोगो भवति ॥ लग्नादष्टमभवने ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ अन्योन्यक्षेत्र गावेकक्षेत्रे वाकविभास्करौ । मृत्युयोगोयमाख्यातो यातुर्मृत्युप्रदायकः ॥

मृत्युजरे । स्त्री॰ द्वि॰ प्रज्वारस्य प्रियाप्रिययोः ॥ यथा । कालकन्ये मृत्युजरे प्रज्वारस्य प्रियाप्रिये । याभ्यां जगत्समुच्छिन्नं विधात्रा निर्मितं विधौ ॥ जरामृत्योरपिकालादुत्पन्नत्वात्कन्यासदृशत्वात्कन्यात्वम् । ते मृत्युजरे कालस्य कन्ये प्रज्वारस्य प्रकृष्टज्वरस्य प्रियाप्रियेपत्न्यौ भवतः । प्रियातोप्रियेऽतिशयितप्रियेइत्यर्थः ॥

मृत्युञ्जयः । पुं॰ कृत्तिवाससि । शिवे ॥ मृत्युकन्याजिताश्रवच्छिवे नगुरुणामम । नमृत्युनाजितः शम्भुः कल्पेकल्पेश्रुतौश्रुतम् ॥ मृत्युंजयति । जिजये । संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदमः । इतिखच् । मुम् ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ लाभे भौमोगुरुश्छिद्रे षष्ठस्थाने भास्करः । मृत्युञ्जयसमा

ख्योयं सर्वशत्रुनिवर्हणः ॥

मृत्युनाशकः । पुं॰ पारदे ॥ त्रि॰ मरणहर्त्तरि ॥

मृत्युपाशः । पुं॰ अधर्माज्ञानरागद्वेषादौ ॥

मृत्युपुष्पः । पुं॰ इक्षौ ॥

मृत्युफलः । पुं॰ महाकालफले ॥

मृत्युफली । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

मृत्युभङ्गरकः । पुं॰ भवरुति । प्रेतपटहे । मरणसमयवाद्ये ॥

मृत्युभृत्यः । पुं॰ रोगे ॥

मृत्युमान् । त्रि॰ मृते ॥

मृत्युवञ्चनः । पुं॰ शम्भौ ॥ श्रीफले ॥ द्रोणकाके ॥

मृत्युबीजः । पुं॰ वंशे ॥

मृत्युसूतिः । स्त्री॰ कर्कट्याम् । नागमायाम् ॥ मृत्यवेसूतिः प्रसवो यस्याः ॥ यथाकर्कटकीगर्भमाधत्तेमृत्युमात्मनः ॥

मृत्सा । स्त्री॰ प्रशस्तमृदि ॥ प्रशस्तामृत् । सस्नौप्रशंसायामितिसः । टाप् ॥ तुवरिकायाम् । तूवर॰ इ॰ भा॰ ॥ मृत्सास्त्यस्याः । अर्शआदित्वात् । अच् । टाप् ॥

मृत्स्ना । स्त्री॰ प्रशस्तायांमृत्तिकायाम् । मृत्सायाम् ॥ प्रशस्तामृत् । सस्नौप्रशंसायामितिस्नः । टाप् ॥ तुवर्याम् । आढक्याम् । अरहर तूवर॰ इ॰ भा॰ ॥

मृत्०ड्। स्त्री० मृ... ायाम्॥ शौचे मृद्विशेषे यथा विष्णुपुराणे। वल्मीकमूषकोत्खातां मृदन्त...जां तथा। शौचावशिष्टां गेहा...ाद् द्याल्लेपसम्भ...ाम्॥ अन्तःप्राण्यवपन्नाञ्च हलोत्खातां च पार्थिव। परित्यजेन्मृदस्त्वेताः सकलाः शौचसाधने इति॥ अन्तःप्राण्यवयन्मांतक्कीटाम्॥ मृदति० मृद्यतेवा। मृदवोदेसम्पदादित्वात्क्विप्। काच्याम्। तुवरिकायाम्॥

मृदङ्कुरः। पुं० हारीतपक्षिणि॥

मृदङ्गः। पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धे वाद्ये। मुरजे॥ अथ मृदङ्गादिविवरणम्। मर्द्दलः खादिरः श्रेष्ठो हीनः स्यादन्यदारुजः। रक्तचन्दनजो वाद्यो गभीरध्वनिरुच्यते॥ सार्द्धहस्तप्रमाणन्तु दैर्घ्यमस्य विधीयते। त्रयोदशाङ्गुलं वाममथवा द्वादशाङ्गुलम्॥ दक्षिणञ्च भवेद्धीनमेकेनाऽर्द्धाङ्गुलेन वा। करिणानद्धवदनो मध्ये चैव पृथुर्भवेत्। षण्मासीयो भवेद्धस्तस्तच्चर्मकरणं मतम्। मृत्तिकानिर्म्मितश्चैव मृदङ्गः परिकीर्त्तितः॥ पातयेत् खर्लिं वाद्यवादनार्थं स्वमर्द्दले। विभूतिर्गैरिकं भक्तं केन्दुकीनचसंयुतम्॥ यद्वा चिपीटकं दैर्घ्यं कोविनीसत्त्वमिश्रितम्। सर्वमेकत्र पिष्टं तल्लेपः खर्लिरुच्यते॥ वामास्ये पूरिकां कृत्वा लेपं दद्याच्च दक्षिणे। एवं मर्द्दलकः प्रोक्तः सर्ववाद्योत्तमो मतः॥ अस्य संयोगमासाद्य सर्ववाद्यञ्च शोभते। एतदङ्गे वीजकाष्ठे दलमर्द्धाङ्गुलं विदुः॥ इति। विशेषः सङ्गीतशास्त्रे द्रष्टव्यः॥ पटहे॥ घोषे॥ वंशे॥ मृद्यते। मृद०। विडादिभ्यः किदित्यङ्गच्॥ मृत्स्वङ्गमस्येति वा॥

मृदङ्गकः। पुं० मृदङ्गे॥

मृदङ्गफलः। पुं० पनसवृक्षे॥ मृदङ्गइवफलान्यस्य॥

मृदङ्गफलिनी। स्त्री० कोषातक्याम्॥

मृदङ्गी। स्त्री० कोषातक्याम्। श्वेतघोषाइतिगौ०दे०भा०॥

मृदरः। पुं० विषे॥ त्रि० विलसति॥ म्रियतेऽनेन०मृद्नातिवा। मृङ्मद०वा। कदरादयश्चेति० अरप्रत्ययान्तोनिपातितः॥ भये॥

मृदा। स्त्री० मृत्तिकायाम्॥

मृदाकरः। पुं० वज्रे॥

मृदितः। त्रि० अभिनष्टे। विनाशिते॥ निष्पीडिते॥ चूर्णीकृते॥ मृद्यतेस्म। मृद०। क्तः। इट्। क्ङितिचेतिनगुणः॥ क्षीणे॥

मृदिनी। स्त्री० मृत्सायाम्॥

मृदु: । त्रि० कोमले ॥ अनीक्ष्णे । ... दु : सर्वत्रवाच्यलिं ॥ मृद्नाति । मृ- मर्द्दने । प्रथिम्रदिभ्रस्जामितिकुः सम्प्रसारणं च ॥ मृदुशब्दोमृदुत्व-गुणमुक्त्वातद्द्रव्यमविधत्ते इतिगुणव चनोमृदुशब्दः । तेनस्त्रियांङीप-भावे० मृद्वी ॥ न० विशेषनक्षत्रा-न्तरे ॥ यथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णा-श्चमृदुमैत्रंतथाभृगुः । तत्रगीता-म्बरक्रीडामित्रकार्यश्चशोभनम् ॥ स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

मृदुकृष्णायसम् । न० सीसके ॥

मृदुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि० मन्दगमने ॥

मृदुचर्म्म । पुं० भूर्ज्जवृक्षे ॥ त्रि० कोमलत्वग्विशिष्टे ॥

मृदुच्छदः । पुं० भूर्जे । कुक्कुरद्रुमे ॥ शीताले ॥ अक्षोटे ॥

मृदुता । स्त्री० मृदुत्वे ॥

मृदुताल : पुं० शीतालवृक्षे ॥

मृदुत्वक् । पुं० भूर्जपत्रवृक्षे ॥ मृद्वीत्वगस्य ॥

मृदुत्वच : । पुं० मृदुत्वचि ॥ मृद्वी-त्वचायस्य : ॥

मृदुत्रकम् । न० सुवर्णे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

मृदुपत्र: । पुं० नले ॥ न० कोमपलर्णे ॥ त्रि० कोमलपर्णवति ॥ मृदूनिपत्राणियस्य : ॥

मृदुपत्री । स्त्री० चिल्लीशाके ॥

मृदुपर्वक : । पुं० वेत्रे ॥ त्रि० कोमलपर्ववति ॥

मृदुपुष्प : । पुं० शिरीषवृक्षे ॥ त्रि० कोमलकुसुमविशिष्टे ॥ मृदूनिपुष्पाणियस्य : ॥

मृदुफल : । पुं० मधुनारिकेले ॥ विकङ्कते ॥ त्रि० कोमलफलवति ॥ मृदूनिफलानियस्य : ॥

मृदुमध्य : । पुं० सात्त्विकराजसवृत्तिद्वये ॥

मृदुरेचनी । स्त्री० मार्कण्डिकायाम् ॥

मृदुल : । त्रि० कोमले ॥ मृदुर्गुणोस्यास्ति । सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥ न० जले ॥

मृदुलोमक : । पुं० शशके ॥ त्रि० कोमलरोमविशिष्टे ॥

मृदूत्पलम् । न० नीलपद्मे ॥

मृद्वङ्गम् । न० वङ्गे ॥ कोमलावयवे ॥ त्रि० तद्वति । मृदून्यङ्गानियस्य ॥ कर्मधारयोवा ॥

मृद्वी । स्त्री० कपिलद्राक्षायां ॥ कोमलाङ्ग्याम् ॥ मृदुशब्देनमृदुत्वगुणमुक्त्वा० मृदुत्वगुणयुक्तंद्रव्यमभि-धत्ते इतिगुणवचनत्वे न० वोतोगुण-वचनादितिपाणिनिङीष् ॥

मृद्वीका । स्त्री० गोस्तन्याम् । द्राक्षायाम् । सुनञ्जा० इ० भा० ॥ मृद्नाति । मृदु० । अलीकादयश्चेति-

साधु : ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥
मृधम् । न० युद्धे ॥ मर्द्दनम् । मृधु हिंसायाम् । बाहुलकात् । भावे० घञर्थेवाक : ।
मृन्मय : । त्रि० मृदोविकारे ॥ मयट् ॥ स्त्री० मृन्मयी ॥
मृन्मरु : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ॥
मृषा । अ० वितथे । मिथ्या झूठ० इ० भा० ॥ मृष्यते । मृषुसहने । काप्रत्यय : ॥
मृषाध्यायी । पुं० वके ॥
मृषार्थकम् । न० आहते । अत्यन्तासम्भवार्थवाक्ये ॥ यथा । एषवन्ध्यासुतोयातिखपुष्पकृतशेखर: । कूर्मलोमतनुत्राण : शशशृङ्गधनुर्द्धर : ॥ इ० । मृषाऽर्थोयस्यतत् । कप् ।
मृषालक : । पुं० आम्रवृक्षे ॥
मृषावाद : । पुं० मिथ्योक्तौ । मिथ्यावाक्ये । टट्टयाम् ॥
मृषावादी त्रि० मिथ्यावादिनि । मृषोद्ये । मृषावादोस्यास्ति । इनि: ॥ मिथ्याभियोक्तरि ।
मृषोद्य : । त्रि० मिथ्यावादिनि ॥ राजसूयसूर्य मृषोद्य त्यादिनामृषोपपदाद्वदे : कर्मणिनित्यं क्यब्निपात्यते ॥ न० मिथ्यावाक्ये ॥
मृष्ट : त्रि० अपनीतमले । शोधिते ॥ मृज्यतेस्म मृजूशुद्धौ । क्त: ॥ न०

मरिचे ॥
मृष्टि : । स्त्री० अन्नादे : संस्कारविशेषे ।
मृष्टेरुक : । पुं० वदान्ये । दानशौण्डे ॥ मिष्टाशिनि ॥ अतिथिद्विषि ॥
मेक : । पुं० अजे । छागे ॥
मेकल : । पुं० ऋष्यन्तरे ॥ गिरिविशेषे ॥
मेकलकन्यका । स्त्री० नर्मदाख्यांसरिति । रेवायाम् ॥ मेकलस्यर्षे:र्द्दुहिताकन्यका ।
मेकलाद्रिजा स्त्री० सोमोद्भवायाम् । रेवायाम् ॥ मेकलाद्रेर्जाता । जनौ० । ड : ॥
मेक्षणम् । न० यज्ञीयपात्रविशेषे ॥
मेखल : । पुं० मेकलपर्वते ।
मेखलकन्यका स्त्री० रेवायाम् ॥
मेखला । स्त्री० खड्गबन्धे । खड्गादेश्चर्मादिनिर्मितेकटिबन्धने ॥ युद्धेहस्तात्पतनवारणायमणिबन्धे प्रक्षिप्यमाणेचर्मादौ ॥ स्त्रीकट्याभरणे । काञ्च्याम् ॥ रशनायाम् ॥ केचित्तु० एकयष्टिर्भवेत्काञ्चीमेखलात्वष्टयष्टिका । रशनाषोडशज्ञेयाकलाप : पञ्चविंशक: ॥ इति पठन्ति० इत्थंभेदात्पर्यायता ॥ स्त्रीकट्यांबन्धनद्रव्यमे ॥ शैलस्यानें ॥ शैलनितम्बे उपनयनकाले

धारणीयमुञ्जनिर्मितसूत्रत्रये ॥ यथा । मौञ्जी त्रिवृत् समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला । क्षत्रियस्य तु मौर्वी ज्या वैश्यस्य शणतान्तवी ॥ मुञ्जालाभे तु कर्त्तव्याः कुशाश्मान्तकवल्वजैः । त्रिवृता ग्रन्थिनैकेन त्रिभिः पञ्चभिरेव वा ॥ इ० मनुः ॥ होमकुण्डोपरि मृद्घटितवेष्टनविशेषे ॥ यथोक्तं वशिष्ठपञ्चरात्रे । यावान् कुण्डस्य विस्तारः खननं तावदिष्यते । हस्ते के मेखलास्तिस्रो वेदाग्निनयनाङ्गुलाः ॥ कुण्डे द्विहस्ते तासां यारसवेदगुणाङ्गुलाः । चतुर्हस्ते तु कुण्डे तावसुतर्कयुगाङ्गुलाः ॥ मेखला ब्रह्मचारिमेखलावत् कुण्डवेष्टिता मृद्घटिताः तास्तु खातदेशाद्बाह्ये एकाङ्गुलिरूपं कण्ठं परित्यज्योच्छ्रायेण विस्तारेण चेत्यादिक्रमेण वेदाद्यङ्गुलाः एतद्विपरीतास्तन्त्रान्तरोक्ताव्यवहारविरुद्धाः ॥ पिङ्गलामतेऽपि । खातादेकाङ्गुलं त्यक्त्वा मेखलानां विधिर्भवेदिति ॥ मखं गतिं लाति । ला० । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥ मां लक्ष्मीम् ईखति ० माईखति वा । माशब्दो निषेधे ईखगतौ । बाहुलकात् कलच् ॥ यद्वा । माङ् खलति । खलसञ्चये सिद्ध्ने च । मूलविभुजादित्वात् कः । पृषितु० वृद्धिः स्यात् ॥ नर्मदायाम् ॥ प्रश्निपर्ण्यां ॥

मेखलिकः । पुं० मेखलिनि ॥ मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठक् ॥

मेखली । पुं० मेखलावति । मेखलिके । मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

मेघः । न० अभ्रे । वारिवाहे । घने । जलदे ॥ मेघास्त्रिविधास्तत्र वह्निजा धूमयोनयः । निश्वासजास्तु जीमूतास्ते ज्ञेया जीवरूपिणः ॥ यज्ञजास्तु घना घोराः पुष्करावर्त्तकादयः । इति विशेषउक्तः शब्दार्णवे ॥ मेहति सिञ्चति । मिह सेचने । अच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ मुस्तायाम् ॥ राक्षसे ॥ षड्रागान्तर्गतरागविशेषे ॥ यथा । भैरवोऽथव सन्तश्च नटनारायणस्तथा । श्रीरागो मेघरागश्च षडेते पुरुषाह्वयाः ॥

मेघकफः । पुं० करकायाम् ॥

मेघकालः । पुं० वर्षर्त्तौ ॥

मेघचिन्तकः । पुं० चातकपक्षिणि ॥

मेघङ्करः । पुं० मेघजनने ॥ मेघान् करोति । मेघर्त्तिभयेषु कृञः खच् प्रत्ययः । अरुर्द्विषदिति मुम् ॥

मेघजः । त्रि० मेघभववस्तुनि ॥

मेघजालम् । न० कालिकायाम् । मेघावलौ ॥

मेघजीवनः । पुं० चातके ॥ मेघो जीवनमस्य ॥

मेघज्योतिः। पुं० इरम्मदे। वज्राग्नौ॥ मेघस्यज्योतिः॥ अन्योन्यसङ्घट्टनेनमेघाग्निः स्वयम्वज्रादीयो ज्योतिरग्निः पततिसः॥

मेघडम्बरः। पुं० मेघगर्जने॥ मेघस्यडम्बरः॥

मेघतिमिरम्। न० मेघाच्छन्नदिने॥

मेघदीपः। पुं० विद्युति॥

मेघध्वनिः। पुं० गर्जिते। मेघनिर्घोषे॥

मेघनादः। पुं० वरुणे॥ रावणात्मजे। इन्द्रजिति॥ मेघस्यनादइवनादोयस्य॥ मेघशब्दे॥ पलाशवृक्षे। तण्डुलीयशाके॥ इतिराजनिर्घण्टः॥ मेघस्यनादः॥

मेघनादजित्। पुं० रामानुजे। लक्ष्मणे॥ मेघनादमजैषीत्। जि०। सत्सूद्विषेतिक्विप्। तुक्॥

मेघनादानुलासकः। पुं० मयूरे॥

मेघनादानुलासी। पुं० मयूरे॥ मेघनादेनअनुलसति० तच्छील:। लसश्लषप्रमतोडनयोः। सुप्यजातौणिनिस्ताच्छिल्ये इति णिनिः॥

मेघनामा। पुं० मुस्तके॥ मेघनामानिनामान्यस्य॥ आदित्यघोषस्तुमाचके०।SS॥

मेघनायकः। पुं० आवर्त्ताख्ये॥ यथा। चियुतिशाकवर्षतुचतुर्भिःशोधितेक्रमात्। आवर्त्तःविविसंवर्त्तपुष्करद्रोणामम्बुदम्॥ फलंयथा।.आवर्त्तेनिर्जलोमेघःसंवर्त्तस्वबहूदकः। पुष्करोदुष्करजलोद्रोणःसस्यप्रपूरकइति॥

मेघनिर्घोषः। पुं० स्तनिते। गर्जिते॥ मेघस्यनिर्घोषः॥

मेघपर्यायः। पुं० आदित्यघोषस्तुमांचके०।SS॥ मुस्तके॥ मेघोमेघवाचकः शब्दः पर्यायोऽस्य॥

मेघपुष्पम्। न० पिण्डाभ्रे। वर्षोपले॥ अम्बुनि॥ नदीजले॥ पुं० इन्द्रस्याश्वे॥ कृष्णस्यघोटके॥ मेघस्यपुष्पमिव॥

मेघप्रसवः। पुं० जले॥

मेघभवः। त्रि० मेघोत्पन्नवस्तुनि॥

मेघभूतिः। पुं० वज्रे॥

मेघमालः। पुं० प्लक्षद्वीपस्थेगिरिविशेषे॥ रमागर्भजातकल्किदेवपुत्रे॥

मेघमाला। स्त्री० कादम्बिन्याम्। मेघानांमाला॥

मेघयोनिः। पुं० धूमे॥

मेघरागः। पुं० रागविशेषे॥ मेघसंज्ञकोरागः॥

मेघवर्णा। स्त्री० नीलीवृक्षे॥ त्रि० घनसमानवर्णवति॥

मेघवर्त्म। न० नभसि। गगने॥

मेघवह्निः। पुं० वज्राग्नौ। इरम्मदे॥

मेघवाहः । पुं० इन्द्रे ॥ यथा । राजा स्वर्णान्समाहृत्यकुर्यादिन्द्रमनोरमम् । प्रणीतोमेघवाहस्तुमहतीं वृष्टिमावहेदितिगरुडनीतिः ॥

मेघवाहनः । पुं० इन्द्रे । तुरासाहि ॥ मेघाः मत्तमेघागजरूपधारिणऐरावतादयोवाहनमस्य ॥ मेघान्वाहयतिचालयतिवा । ल्युः ॥ इन्द्रोहिमेघान्विश्ववर्षतीत्यागमः ॥

मेघविस्फूर्जिता । स्त्री० अतिधृतिच्छन्दः १९ प्रभेदे ॥ तत्रलक्षणोदाहरणे यथा । रसर्त्वश्वैर्य्यौन्मौरगुरुयुतामेघविस्फूर्जितास्यात् ॥ यथा । कदम्बामोदाढ्याविपिनपवनाः केकिनः कान्तकेकाः ॥ विनिद्राः कन्दल्यादिशिदिशिमुदादुर्दुराद्दृप्तनादाः । निशान्नृत्यद्विद्युद्विलसितलसन्मेघविस्फूर्जिताचेत् प्रियः स्वाधीनोसौदनुजदलनोराज्यमस्मात्किमन्यत् ॥

मेघवेश्म । न० खे ॥

मेघसारः । पुं० चीनकर्पूरे ॥

मेघसुहृत् । पुं० मयूरे । मेघः सुहृद्यस्य ॥

मेघस्तनितोद्भवः । पुं० विकण्टकवृक्षे ॥

मेघाकाशः । पुं० अभ्राकाशे ॥

मेघाख्यम् । न० मुस्तके ॥

मेघागमः । पुं० प्रावृषि । वर्षाकाले ॥ मेघस्यागमोयस्मिन् ॥ मेघस्यागमने ॥

मेघानन्दा । स्त्री० बलाकायाम् ॥

मेघानन्दी पुं० मयूरे ॥

मेघान्तः ॥ पुं० शरदि ॥ मेघानामन्तोयस्मिन् ॥

मेघास्तः । पुं शरदृतौ ॥

मेघास्थि । न० करकायाम्

मेघाध्वम् । न० आकाशे ॥

मेघोदरः । पुं० अर्हत्पितरि ॥

मेघ्यः । त्रि० मेघभवे । दिगादित्वात् यत् ॥

मेचकः । पुं० मयूरपिच्छचन्द्रके ॥ मेचकोवर्णोस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ श्यामलवर्णे । कृष्णे ॥ मेचकः कृष्णनीलः स्यादतसीपुष्पसन्निभः । इतिशब्दार्णवे भेदः । वर्हिकण्ठसमं वर्णंमेचकंब्रुवतेबुधा इतिकाव्यः । मचतिमिश्रीभवतिवर्णान्तरेण । मच मुचिकल्कने । कुलादिभ्यः संज्ञायां वुन् । पचिमच्योरित्त्वोपधाया इतीत्त्वं लघूपधगुणः ॥ धूमे ॥ मेघे ॥ शोभाञ्जने ॥ न० स्रोतोञ्जने ॥ अन्धकारे ॥ नीलाञ्जने ॥ त्रि० श्यामलयुक्ते ॥

मेचकाभिधा । स्त्री० पातालगरुडीलतायाम् ॥

मेटुला । स्त्री० आमलक्याम् ॥

मेठ : । पुं० हस्तिपके । निषादिनि ॥

मेढ्र : पुं० मेहने । शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिहसेचने । दाम्नीतिष्ट्रन् ॥ मेहतिवा ॥ मेषे ॥

मेढ्रशृङ्गी । स्त्री० मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

मेण्ठ : । पुं० हस्तिपके ॥

मेण्ड : पुं० मेठे । हस्तिपके ॥

मेण्ढ : । पुं० मेषे ॥

मेथि : । पुं० मेधिकाष्ठे । खलेवाल्याम् । खलेपशुबन्धनार्थकाष्ठे ॥ मेथ्यन्तेपशवोऽत्र । मेथृसङ्गमे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मेथिका । स्त्री० मेथिन्याम् । मेथ्याम् । गन्धबीजायाम् । मेथीतिप्रसिद्धशाके ॥ मेथिकावातशमनी श्लेष्मघ्नीज्वरनाशिनी । ततः स्वल्पगुणावन्यावाजिनांसातुपूजिता ॥ अपिच । मेथिकादीपनीहृद्यावद्धविट्क्रिमिशुक्रनुत् ॥ रूक्षोष्णांतत्फलंकासानिलश्लेष्मवमीन्जयेत् ॥

मेथिनी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मेथी । स्त्री० मेथिकायाम् । गौरादित्वात्कृदिकारादितिवाङीष् ॥

मेद : । पुं० मेदसि । वपायाम् । शुद्धमांसस्नेहे ॥ अलम्बुषायाम् ॥ मेद्यति । ञिमिदास्नेहने । घञ् ॥ वैदेहेननिषादभार्यायांजनिते०न्त्यजविशेषे ॥

मेद : पुच्छ: । पुं० दुम्बके । दुम्मा० दुम्बा० दुं० भा० प्र० मेषविशेषे ॥ मेद : पुच्छोद्भवंमांसंहृद्यंवृष्यश्रमापहम् । पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चिद्वातव्याधिविनाशनम् ।

मेद : सारा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदक : । पुं० जगले । सुराकल्के ॥ मेद्यतिञिमिदा० । क्वुनादिभ्यो वुन् ॥

मेदज: । पुं० भूमिजगुग्गुलौ ॥ त्रि० मेदोद्भवे ॥

मेद: । न० शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे ॥ वपायाम् । वसायाम् ॥ मेदस : स्वरूपंयथा । यन्मांसंस्वाग्निनापक्वं तन्मेदइतिकथ्यते । तदतीवगुरुस्निग्धंवल्यकार्यंतिलेहणाम् ॥ स्थानं यथा । मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषुस्थितम् अतएवोदरेवृद्धि : प्रायोमेदस्विनोभवेत् ॥ रोगविशेषे ॥ तन्निदानंयथा । अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्मलाहारसेविन : । मधुरोन्नरस : प्राय : स्नेहान्मेदोविवर्द्धयेत् ॥ अन्नरस: ० आमद्रव: अस्यवह्निवैगुण्यंयथा । मेदसावृतमार्गत्वात्पुष्यन्त्यन्येनधातव : मेदस्तुचीयतेतस्मादशक्त : सर्वकर्मसु ॥ मेद्यति । ञिमिदा० । असुन् ॥

मेदस्कृत् । न० मांसे ॥

मेदा । स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधिविशेषे

मेदोद्भवायाम् । जीवन्त्याम् । श्रेष्ठायाम् ॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तस्याश्च गुणादि यथा । शुक्लकन्दो नखच्छेद्यो मेदोधातुमिव स्रवेत् । यः स मेदेति विज्ञेयो जिज्ञासा तत्परैर्जनैः ॥ मेदायुगं गुरु स्वादु वृष्यं स्तन्यकफावहम् । वृंहणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम् । मेदा महामेदे ॥ मेदामहामेदास्थाने शतमूलीं प्रक्षिपन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री॰ काश्मर्याम् । मेदायाम् ॥ मह्याम् । भूमौ ॥ मेदमस्त्यस्याम् । अतइनिः । मलघ्नो मेदकुष्ठश्चेति शालिहोत्रेऽदन्तोपि मेदशब्दोस्ति ॥ यद्वा । मेद्यति । ञिमिदा॰ । ग्रह्यादित्वाण्णिनिः ॥ मधुकैटभयोरासीन्मेदसैव परिप्लुता । तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः ॥

मेदिनीद्रवः । पुं॰ पांशौ । धूलौ ॥

मेदुरः । त्रि॰ सान्द्रस्निग्धे । अतिशयस्निग्धे ॥ मेदनशीलः । ञिमिदा॰ । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

मेदुरा । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

मेदोजम् । न॰ अस्थ्नि ॥

मेदोद्भवा । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेदोन्ध्रः । पुं॰ वर्णसङ्करजातिभेदे ॥

मेदोवती । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेधः । पुं॰ यागे । क्रतौ ॥ मेधति । मेधृसङ्गमे ॥ पचाद्यच् ॥

मेधाः । पुं॰ मेधोभिधाने मुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनोः पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री॰ धारणावत्यां बुद्धौ । अनेकग्रन्थार्थधारणशक्तौ ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधा तत्कालग्राहिणी मतिः । शुभाशुभविचारज्ञा प्रज्ञा धीरैरुदाहृता ॥ वृत्तिविशेषः ॥ साचेयं ज्ञानस्य भार्या । यथा । ज्ञानस्यतिस्रोभार्याश्च बुद्धिर्मेधा धृतिस्तथा । याभिर्विनाजगत्सर्वं मूढं मत्तसमं सदेति । मेधते सङ्गच्छते सर्वमस्याम् । मेधृ॰ । गुरोश्च हलः । टाप् ॥ मेधाकरमौषधं यथा । शङ्खपुष्पी वचा सोमा ब्राह्मी ब्रह्मसुवर्चला । अभया च गुडूची च अटरूषकवाकुची ॥ एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतं प्रस्थं विपाचयेत् । कण्टकार्य्यारसं प्रस्थं वृहत्याश्च समन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतं नाम स्मृतिमेधाकरं परम् ॥ * ॥

मेधाकरः । पुं॰ मेधाजनके गणविशेषे यथा । सतताध्ययनं तत्त्वज्ञानस्य च कथा सदा । श्रेष्ठानां तन्त्रशास्त्राणामवलोकनमेव च । सद्द्विजाचार्य्यसेवा च गणो मेधाकरः स्मृतः ॥

मेधाकृत् । स्त्री॰ सुनिषण्णके । सिता

वरशाके । त्रि० मेधाकारके ॥

मेधाजित् । पुं० कात्यायनमुनौ ॥

मेधातिथि: । पुं० मुनिविशेषे । कण्वर्षे : पुत्रे ।

मेधारुद्र : । पुं० कालिदासे ॥

मेधावती । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् त्रि० मेधाविशिष्टायाम् ॥ मेधास्तान्० मेधावत्० द्र० पुंनपुंसकयो : ॥

मेधाविक्रम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मेधावी । पुं० शुकपक्षिणि ॥ पण्डिते ॥ व्याडौ ॥ मदिरायाम् ॥ त्रि०मेधान्विते ॥ प्रज्ञातिशयवति । ऊहापोहसमर्थे ॥ शमदमसर्वकर्मोपरमगुरूपसदनादिसाधनापिकाङ्गयुक्तश्रवणमननिदिध्यासनाख्यवेदान्तवाक्यविचारेणपरिनिष्पन्नं वेदान्तमहावाक्यकरणकंनिरस्तसमस्ताप्रामाण्याशङ्कंचिदन्याविषयकमहंब्रह्मास्मीतिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेव ऋ०श०तयानित्यंयुक्त०स्थितप्रज्ञ०विपश्चिति ॥ मेधास्यास्ति । अस्मायामेधास्रजोविनि : ॥

मेधाविनी । स्त्री०ब्रह्मण : पत्न्याम् । ब्राह्म्याम् ॥

मेधि : । पुं० खलेशाख्याम् । खलेपशुबन्धनायारोपितेकाष्ठे ॥ पुंसिमेधि : खलेदारुन्यस्तं यत् पशुबन्धने । मेध्यन्तेपशवोऽत्र । मेधृ० । इन् ॥

मेधिर : । त्रि० मेधाविनि ॥

मेध्य : । पुं० यवे ॥ छागे ॥ खदिरे ॥ त्रि०पवित्रे । शुचौ । शुद्धे । यज्ञिये ॥ मेधनार्हम् । मेधृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ मेधायैहितोवा । उगवादिभ्योयत् ॥ मेधामर्हतिवा । दण्डादित्वाद्यत् ॥ मेधइववा । शाखादिभ्योय : ॥ स्नानेनमेध्यमखिलममेध्यं स्नानतोभवेत् । ब्रह्मस्नानेसमुत्पन्ने मेध्यामेध्यंनविद्यते ॥

मेध्या । स्त्री० रक्तवचायाम् ॥ रोचनायाम् ॥ केतक्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मेधायैहिता । यत् । टाप् ॥ योषिति । नार्याम् ॥ सोम :शौचं ददौस्त्रीणांगन्धर्वश्चशुभांगिरम् । पावक : सर्वमेध्यत्वंमेध्यावैयोषितोह्यत : ॥

मेनका । स्त्री० हिमालयस्यभार्यायाम् । अपर्णामातरि ॥ स्वर्वेश्यायाम् । शकुन्तलायाजनयित्र्याम् ॥

मेनकात्मजा । स्त्री० गिरिजायाम् । दुर्गायाम् ॥ मेनकाया : आत्मजा ॥

मेनकापति : । पुं० हिमालये ॥

मेनकापुत्र : । पुं० मैनाके ॥ मेनकाया : पुत्र : ॥

मेनकाप्राणेश : । पुं० हिमालये ॥

मेना । स्त्री० मेनकायाम् । हिमाद्रे

र्भार्यायाम् ॥

मेनाजा । स्त्री० पार्व्वत्याम् ॥

मेनाद : । पुं० केकिनि । मयूरे ॥ मार्जारे ॥ छगले । छागे ॥

मेनाधव : । पुं० उमागुरौ । हिमालये ॥

मेनासुत : । पुं० मैनाके ॥

मेय : । त्रि० प्रमेये ॥ मानाधीनामेयसिद्धि : ॥ मीयते । माङ्माने । अचोयत् । ईद्यति । गुण : ॥ मातुं परिच्छेत्तुं योग्योवा ॥

मेयाभ : । त्रि० मेयसमानाकारे ॥ मेघस्याभेवाभायस्य स : ॥

मेरक : । पुं० विष्णौ ॥ अत्युप्रभेदे

मेरु : । पुं० सुमेरौ । अत्युच्छ्रितानां शिखरिणांमध्येभगवतीविभूतौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये ॥ जम्बुद्वीपं स्थितेर्नाभिस्तद्वृत्तं लक्षयोजनम् । क्षाराब्धिनापरिवृतम् परिवृत्तेनतावता ॥ तस्यमध्ये स्थित : शैलराजराजोहिरण्मय : । तिरस्कृतांशुमज्ज्योतिर्मेरु:सुरनिषेवित: सषोडशसहस्राणिक्षितौविष्टोमहीतलात् । तदूनमुन्नतोनस्य मूलेषोडशविस्तृत : ॥ समेरुभूमेरन्त : षोडशयोजनसहस्राणिप्रविष्ट : महीतलादारभ्यजतुर्याचतुरशीति योजनसहस्रोन्नत : मूलेचषोडशसहस्रविस्तार : । ऊर्ध्वतोऽस्यशरावाकृतिविस्ताराधिक्यमष्टगुण्यम् । उक्तञ्चश्रीमद्भागवते । षोडशैकसहस्राणिबुध्नभागेप्ररोपित : । तान्यस्यमूलेविस्तार : स्यादूर्ध्वं द्विगणस्तु स : ॥ सशरावाकृतिर्देवैमेरुर्देवाश्रयोद्रिराट् । इति । त्रिषुपादान्तरेष्वस्यचतुर्षु पुपर्वसु । नेमय: कटकाकारानिर्गताद्दीप्तिमत्तरा : ॥ एकादशसहस्रातुमनुसाहस्रकोपरा । नेमिर्यामस्तकोपान्तेलोकपालसमाश्रया ॥ चक्रवाटेतितामाहु : सर्वरत्नप्रभावतीम् । अस्यमेरो:स्योच्छ्राय पादेनपञ्चविंशतिसहस्रात्मकेनान्तरयेषांतेषु तथाविधेषु त्तरेषु : ससहस्रविवृद्धेषु पर्वसुभागसन्धिषु कटकाकारा : सुदृढ़ीप्तास्तिस्रोनेमयोमेखलानिर्गता : ० तदेवेषु त्रिषुस्थानेषुचतुर्थ इत्यंदर्शयति । एकादशसहस्रं स्यादिना० एकाप्याद्शसहस्रप्रमाणा० द्वितीयामनुसाहस्रिकाचतुर्दशसहस्रा० चतुर्थतत्स्वोर्ध्व० तृतीयाऽष्टादशसाहस्रविस्तृता । सानेर्नियामस्तकसमीपेलोकपालाश्रयभूताचानेकरत्नप्रभाभासुराच० तांचक्रवाटोक्ष्याभागमत्त्वाहु : । एवम्प्रागुक्तच तुरशीतियोजनसहस्रोच्छ्रायश्चमेरो : पर्वचयंपञ्चसप्ततिसहस्रमानकम् । कटकत्रयमुनवसहस्रोन्नत

मेरोश्चास्य त्रिसहस्रमानकत्वमित्यागमज्ञाः । सिद्धगन्धर्वमरुतां तदधः पर्वसुस्थितिः । चक्रवाटाधः स्थितेषु त्रिषु पर्वसु सिद्धादीनामास्पदम् । या तु चक्रवाटाख्योर्द्ध्व मेखला तस्यामष्टसु शृङ्गेषु पुर्य्योऽष्टौ समवस्थिताः । प्राच्यादिष्विन्द्रमुख्यानां नामतस्ता निबोधत ॥ नानारत्नप्रभाजालमण्डलालङ्कृताम्बरैः । सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टा रुक्मभूरमरावती ॥ रक्तपीतमणिप्रायहेमप्राकारगोपुरा । वह्नेस्तेजोवती वह्नितुल्यभूतनिषेविता ॥ मृत्योः संयमनी तुल्लोहप्राकारमण्डला । कालपाशपितृव्याधिप्रेतमारीनिषेविता ॥ कृष्णा दैत्यपतेर्म्मृत्योर्धामबहुदैत्यसेविता । नीलरत्नप्रभाजालवितानवरभूषणा ॥ शुद्धा स्यम्बुनाथस्य स्फटिकोपलनिर्मिता । पाण्डुराम्भोपमैर्यादःसेविता भाति धामभिः ॥ वायोर्गन्धवती तुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । बलवद्भूतसञ्जुष्टा सर्वरत्नविनिर्मिता ॥ महोदया चन्द्रमसः श्वेता मुक्तादिनिर्मिता । द्विजसङ्घसुता भाति पुरैर्हिमगिरिप्रभैः ॥ ज्वलज्ज्वालाटट्टद्दग्धस्मरमृत्युयशोभृतः । पुरी यशोवती सर्वरत्नजालद्रुसेविता ॥ कृतिसर्वर्त्तुसुखदा चक्रवाटार्द्धविस्तृताः । पुर्य्योऽष्टावनिलोद्भूतपारि-

जातरजोरुणाः ॥ चक्रवाटार्द्धेन नवसहस्रात्मकेन विस्तीर्णाः ॥ बेधसा निर्म्मिता लोकपालचक्रानुवर्त्तिनाम् । भूतये स्वर्गदुर्ग्धे ता गीयन्ते कविभिः क्षितौ ॥ मध्ये ब्रह्मणः पुरी । चतुर्द्दशसहस्राणि योजनानां स्वयम्भुवः । मध्ये मनोवती नाम पुरी लोकेश्वरन्दिता ॥ या चकारा रुणानुच्चैर्विय्यन्मार्गान् महः श्रिया । सावित्र्याः स्पर्द्धमानेव स्वर्गकामातिवर्त्तिनी ॥ तस्यामुपासते देवा मुनयश्च महौजसः । महायोगीश्वरं सिद्ध्यै यमाद्यैर्भूतवेधसम् ॥ तदीशभागे तस्याद्रेः शृङ्गमादित्यसन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमित्याहुः सदा पशुपतेः प्रियम् ॥ तस्य सानुषु हैमेषु रत्नचित्रेषु संस्थिताः । स्कन्दनन्दिमहाकालगणेशादिगणेश्वराः ॥ मूर्द्धि देवादिदेवस्य स्थानं त्रिपुरविद्विषः । रुद्रायुतगणैर्जुष्टं ब्रह्माद्यैश्च सुरोत्तमैः ॥ इति मृगेन्द्रसंहितायां विद्यापादे भुवनाध्वप्रकरणे मेरोर्वर्णनम् ॥ अपमालायवर्त्तिन्ये कस्मिन्मणौ ॥ मिनोति क्षिपति ज्योतींष्युन्नतत्वात् । डुमिञ् प्रक्षेपणे । मिपीभ्यां रुः ॥ माथामार्चे । ० । ० ॥

मेरुकः । पुं० यक्षधूपे ॥

मेरुदेवी । स्त्री० नाभिभूतेः पत्न्याम् ॥

भगवतश्चरणभक्तावनन्यायाम् ॥

मेरुसावर्णः । पुं० एकादशमनौ ॥

मेलः । पुं० सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल संश्लेषे । घञ् ॥

मेलकः । पुं० सङ्गे । सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल० । घञ् । स्वार्थेकः ॥

मेलकलवणम् । न० सौवर्चललवणे ॥

मेलनम् । न० मेले । सङ्गमे ॥

मेला । स्त्री० मसीजले ॥ मेलके ॥ अञ्जने ॥ महानील्याम् ॥ टाप् ॥

मेलानन्दा । स्त्री० मस्याधारे । मसी पात्रे ॥

मेलान्धुः । स्त्री० मेलानन्दायाम् ॥

मेलाम्बुः पुं० मस्याधारे ॥

मेषः । पुं० हुडौ । मेढ्रे । उरभ्रे । उरणे । अर्णायौ । एडके । मेंढा० इ० भा० ॥ मेषस्य मांसं पुष्टिस्यात्पित्तश्लेष्मकरं गुरु । तस्यैवाण्डविहीनस्य मांसं किञ्चिल्लघुस्मृतम् ॥ अपि चास्य मांसगुणाः । मेषमांसं गुरुस्निग्धं बल्यं वातकफप्रदम् । मेदः पुच्छामिषं वृष्यं कफवातकरं गुरु ॥ मिषति । मिषस्पर्धायाम् । अच् । भैषज्यप्रभेदे । राशिविशेषे । क्रियसंज्ञके । लग्नविशेषे ॥ मेषलग्नोत्पन्नस्य फलं यथा । मेषलग्ने समुत्पन्नश्चण्डोमानी धनी शुभः । क्रोधी स्वजनहन्ता च विक्रमी परवत्सलः ॥

मेषकः । पुं० जीवशाके ।

मेषकम्बलः । पुं० ऊर्णायौ ॥ मेषलोमकृतः कम्बलः । शाकपार्थिवादिः ॥

मेषलोचनः । पुं० चक्रमर्दे ॥ मेषस्य लोचनमिवलोचनमस्य । तस्य स्य पुष्पत्वात् । लोचनशब्दस्तत्पुष्पलाक्षणिकः ॥ त्रि० मेषचक्षुस्तुल्यनेत्रे ॥

मेषवल्ली । स्त्री० मेषशृङ्ग्याम् ॥

मेषविषाणिका । स्त्री० मेषशृङ्ग्यां ॥

मेषशृङ्गः । पुं० स्थावरविषप्रभेदे ॥

मेषशृङ्गी । स्त्री० मन्दीवृक्षे । मेढ्रशृङ्ग्याम् । मेषविषाणिकायाम् ॥ मेषशृङ्गीरसे तिक्तावाततलाश्वासकासहृत् । रूक्षापाकेकटुः पित्तव्रणश्लेष्माक्षिशूलनुत् ॥ मेषशृङ्गीफलं तिक्तं कुष्ठमेहकफप्रणुत् । दीपनं स्रंसनं कासकृमिव्रणविषापहम् ॥ मेषः शृङ्गमस्याः । मेषशब्दो मेषशृङ्गस्य शैलाक्षणिकः ॥ गौरादिः ॥

मेषा । स्त्री० त्रुटौ । क्षुद्रैलायाम् ॥

मेषाक्षः । पुं० चक्रमर्दके । मेषस्याक्षीवाक्षिवस्य० तत्सदृशपुष्पत्वात् । अच् गोदर्शनादित्यच् । अक्षिशब्दः पुष्पलाक्षणिकः ॥

मेषाक्षिकुसुमः । पुं० चक्रमर्दके ॥

मेषाण्डः । पुं० इन्द्रे ॥

मेषाधिपः । पुं० भौमग्रहे ॥ मेषस्य मेषराशेः अधिपः ॥

मेषाण्डी । स्त्री० वस्तान्त्रीवृक्षे ॥
मेषालु : । पुं० वर्बरावृक्षे ॥
मेषाह्वय : । पुं० चक्रमर्दे ॥
मेषिका । स्त्री० मेष्याम् ॥
मेषी । स्त्री० मेषविषाम् । भेड० भेडी० इ० भा० ॥ तिनिशवृक्षे ॥ जटामांस्याम् ॥
मेसूरणम् । न० दशमलग्ने ॥ यथा । कर्मस्थानश्च दशमंखंमेसूरणमास्पदम् ॥
मेह : । पुं० प्रमेहरोगे ॥ मेहति । मिहसेचने । पचाद्यच् ॥ मेहनंवा । घञ् ॥ प्रस्रावे ॥ मेषे ॥
मेहघ्नी । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ मेहंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ङीप् ॥
मेहत् । त्रि० मूत्रयति ॥ मेहति । मिह० । शतृ ॥
मेहन : । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥ न० मूत्रे ॥ शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिह० । करणेल्युट् ॥
मैत्र : । पुं० ब्राह्मणे ॥ सुधन्वाचार्ये ॥ न० अनुराधानक्षत्रे ॥ विशेषमस्य चाट्टीयथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाख्य मृदुमैत्रंतथाभृगु : । तत्रगीताम्बर क्रीडामित्रकार्यंशुभमनम् ॥ अष्टमतारायाम् ॥ मित्रदेवताकपायु स्पर्शान्मूत्रपुरीषोत्सर्गं ॥ यथाहा पस्तम्ब : । मूत्रपुरीषेकुर्याद्दक्षिणां दिशंदक्षिणापरांवेति । दक्षिणापरां नैर्ऋतीम्० गच्छेतिशेष : ॥ तथा अस्तमितेचबहिर्यामाद्दाराद्वावसथा न्मूत्रपुरीषयो : कर्मवर्ज्जयेदिति ॥ शुष्कैस्तृणैस्तथाकाष्ठै : पत्रैर्वेणुदलै स्तथा । मृन्मयैर्भाजनैर्वापिपिधाय वसुन्धरामितिवायुपुराणम् ॥ मूत्रो चारसमुत्सर्गंदिवाकुर्यादुदङ्मुख : । दक्षिणाभिमुखोरात्रौसन्ध्ययोश्चय थादिवेतिमनु : ॥ त्रि० मित्रसम्ब न्धिनि ॥ मैत्रीस्निग्धता० तद्वति ॥ मित्रस्यकर्मभावोवा । युवादित्वा दण् ॥ मित्रोदेवतास्यवा । सास्यदे वतेत्यण् ॥
मैत्रभम् । न० अनुराधानक्षत्रे ॥
मैत्रायणीय : । पुं० यजुर्वेदस्यशाखाभेदे ॥
मैत्रावरुण : । पुं० पुरोनुवाक्यायाव क्तरि० ऋत्विग्विशेषे ॥ यथा । मैत्रावरुणेनपुरोवाक्यायामुक्तायां तत्प्रकाशितदेवतोद्देशेनाध्वर्युर्हो तृपठितयाऽऽग्नेवषट्कारेणसोमा दिकंजुहोतीति ॥ अगस्त्यमुनौ ॥
मैत्रावरुणि : । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ मित्रश्चवरुणश्च० मित्रावरुणौ । देव ताद्वन्द्वेचेत्यानङ् । तयोरपत्यम् । अतइञ् ॥ पौत्त्रागतेऽनृत्यप त्यं० ॥
मैत्री । स्त्री० सौहार्दे ॥ स्निग्धतायां

म् ॥ सर्वप्राणिषु सुखसम्भोगापन्ने षु साध्वेतन्ममेत्याशासुखिस्व मितिमैत्रीभावयेन्नस्ख्येचैः म्॥ चण् स्वार्थे वाब्दात्वृष्णैप् ॥ विद्विष पतितोन्मत्तवहुवैरातितीटकैः ।व स्त्रीवन्धकीभर्त्तृभुद्रान्ततवयैःस ह ।। तथातिव्ययशीलैश्चपरोवादरवै रेः शठैः ।। बुधोमैत्रीनकुर्वीत । मैत्रः च्यम्नत्रीटवत्पीडकः ।। उत्कृष्टमध्यमनिकृष्टजनेषु मैत्रीयत् च्छिलासुसिकतासुजलेषु रेखा । वैरंतमाद्धममध्यमसज्जनेषुयद्वच्छि लासुसिकतासुजलेषु रेखेव्य इटः॥ उपकारिस्वे ॥ अनुराधाभे ॥

मैत्रीवलः। पुं॰ बुद्धे ॥ मैत्रीवलंयस्य सः ॥

मैत्रेयः। पुं॰ ल्लावाभिधर्षौ । बर्भे । चेकितायने । मुनिविशेषे । मि त्रायाः अपत्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चे तिढञ् । दांगिडनायिनेतिनिपात नाद्युलोपः ॥ वैदेहादायोगव्यां जातौ॰ सङ्करजातिविशेषे । मैत्रे यकस्तुवैदेहोमाधूकंसम्प्रसूयते । नृ नृप्रशंसत्यजस्रंयोघगटाताडोरुणो दये ॥ माधूकंमधुरभाषिणम् ॥ भाविबुद्धिविशेषे ॥

मैत्रेयिका । स्त्री॰ मित्रयुद्धे ॥ मित्रयू नांभावे ॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्या कारतद्वेतेष्विति वुञ् । श्लिवयस्मि न्वयुप्रत्ययानामितियादेशः ॥

मैत्रेयी । स्त्री॰ याज्ञवल्क्यस्यर्षेः पत्न्याम् ॥

मैथिलः। पुं॰ जनकनृपे ॥ वि॰ मिथिलायांभवे ॥ अण् ॥

मैथिली । स्त्री॰ जानक्याम् ॥ सीता याम् ॥

मैथिलेयः। पुं॰ सीतापुत्रे । अप त्ये ढक् ॥

मैथुनम् । न॰ मिथुनसाध्ये अन्याधा नपुत्रोत्पादनादौ ॥ सङ्गे ॥ रते । सुरते । धर्मिते । व्यवाये । ग्रा म्यधर्मे । निधुवने ॥ मिथुनमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥ मिथुनस्येदंवा ॥ स्मर णंकीर्त्तनंकेलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्ति रेवच । एतन्मैथुनमष्टाङ्गंप्रवदन्ति मनीषिणः ॥ अग्न्यास्वेयेस्त्रीपुंस व्यतिकरे ॥ भीष्मंमैथुनगामीदीर्घा युरन्ययाल्पायुः ॥

मैथुनी । पुं॰ सारसे ॥

मैथुन्यः। वि॰ मिथुनायहिते ॥ त स्मैहितमितियत् ॥ न॰ मिथुनी भावसुखे ॥

मैनाकः। पुं॰ पर्वतविशेषे । हिमा लयस्यज्येष्ठपुत्रे । हिरण्यनाभे । सुनाभे ॥ क्रौञ्चंगिरिमतिक्रम्यमै नाकोनामपर्वतः । मयस्यभवनंतत्र दानवस्यस्वयंकृतम् ॥

मैनाकस्वसा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ मैनाकस्यमेनासुतस्यस्वसा ॥

मैनिकः । पुं॰ माक्षिके । मीनान् हन्ति । पक्षिमत्स्येतिठक् ॥

मैन्दः । पुं॰ वानरविशेषे ॥ विष्णुवध्यासुरविशेषे ॥

मैन्दहा । स्त्री॰ विष्णौ ॥

मैरेयम् । न॰ मद्यविशेषे ॥ मैरेयंधातकीपुष्पगुडधानाम्लसंहितमितिमाधवः ॥ आसवे ॥ मिरायांदेशविशेषे॰ औषधिविशेषे वाभवम् । नद्यादिभ्योढक् ॥ वारुण्यं वमैरेयमिति व्याख्यातारः । तेषांमैरेयदोषाविषमीकृतचेतसाम् । निम्लोचतिरत्नाकरासीद्दूनामिवमर्दनम् ॥ तेषांयादवानाम् ॥

मोक्षः । पुं॰ पाटलिद्रुमे ॥ मोचने मृतौ । मृत्युरेवापवर्गइतिचार्णवः ॥ प्रक्षीणसर्वावरणत्वात्स्वात्मन्यसम्प्राप्तबुद्धपदासादनंमोक्षइत्येकान्तवादिनः । यदाहुः । लोहपञ्जरविच्छेदात्प्रसृतेऽलाबुकं यथा । आरोहतितथामोक्षंजीवो मोहादिसंक्षयात् ॥ नित्यबोधसुखाद्यैःस्वधर्मैर्युक्तः सतिष्ठतीति ॥ मुक्तौ । कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि । निःश्रेयसे । अमृते । अपवर्गे । तत्त्वज्ञानकृतेऽज्ञानतत्कार्याभावे । निरतिशयानन्दाभिव्यक्तौ । निरवशेषानर्थोच्छित्तौ । स्वाविद्याकल्पितानात्मदेहाद्यात्मत्वाभिमानरूपबन्धनिवृत्तिद्वारास्वस्वरूपावस्थाने ॥ अनात्मभूतेदेहादावात्मबुद्धिस्तुदेहिनाम् । साऽविद्यातत्कृतोबन्धस्तन्नाशोमोक्षउच्यते ॥ मोक्षमिच्छन्सदाकर्मत्यजेदेवससाधनम् । त्यज्यतेवहितज्ज्ञैर्यत्यक्तः प्रत्यक्परंपदम् ॥ यथोक्तंनिर्वाणे । यावन्नक्षीयतेकर्मशुभंवाऽशुभमेववा । तावन्नजायतेमोक्षोनृणांकल्पशतैरपि ॥ यथालौहमयैः पाशैः पाशैः स्वर्णमयैरपि । तथाबद्धोभवेज्जीवः कर्मभिश्चाशुभैः शुभैः ॥ कुर्वाणः सततंकर्मकृत्वाकष्टशतान्यपि । तावन्नलभतेमोक्षंयावज्ज्ञानंनविन्दति ॥ मोक्षणम् । मोक्षअवसानेचुरादिः । घञ् ॥ यद्वा । मोक्षयति । मुचेः सन्नन्तादकर्मकात्सिजन्ताद्वा ॥ मुचेर्बाहुलकात्सोवा ॥

मोक्षकः । पुं॰ मुष्ककवृक्षे ॥

मोक्षणम् । न॰ मोचने ॥

मोक्षधर्मः पुं॰ शमदमादिषु ॥ महाभारतोक्तप्रकरणविशेषे ॥

मोक्षपरायणः । त्रि॰ सर्वविषयविरक्ते ॥ मोक्षः परमयनमस्य ॥

मोक्षमयः । त्रि॰ परमानन्दस्वरूपावस्थारूपे ॥

मोक्षसाधनम् । न॰ ज्ञाने ॥ कर्मणा-

स्वमत : करणशुद्धिद्वाराज्ञानेउपयो गीनतेषांसाक्षान्मोक्षसाधनत्वम् । । यथा । कषायपक्तिः कर्माणिज्ञा नन्तुपरमागति : । कषायेकर्मभि : पक्वेततोज्ञानंप्रवर्त्तत इति ॥ उ पासनानान्तुचित्तैकाग्र्यम् नक्षे वल्यमुपासनात् । तथाचमोक्षप्रा प्तौद्वयोमार्गौ : । तत्रज्ञानमार्ग : साक्षान्मोक्षसाधनमितरोचित्तशुद्धि द्वारेतिविवेक : ॥

मोक्षी । त्रि० मोक्षाधिकारिमानवे । मोक्षयोग्ये ॥ स्थावरा : कृमयश्चा ब्जा : पक्षिण : पशवोनरा : । धा र्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथा क्रमम् ॥ चतुर्विधशरीराणिधृत्वा मुक्तासहस्रश : । सुकृतान्मानवोभू त्वाज्ञानीचेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ चतु रशीतिलक्षेषुशरीरेषुशरीरिणाम् । नमानुष्यंविनान्यत्रतत्त्वज्ञानन्तुलभ्य ते ॥ अत्रजन्मसहस्राणांसहस्रैरपि पार्वति । कदाचिल्लभतेजन्तुर्मानु ष्यंपुण्यसञ्चयात् ॥ सोपानभूतंमो क्षस्यमानुष्यंप्राप्यदुर्लभम् । यस्ता रयतिनात्मानंतस्मात्पापतरोत्रक: ॥ नर : प्राप्येत्तमंजन्मलब्ध्वाचे न्द्रियसौष्ठवम् । नवेत्त्यात्महितंव स्तुसभवेद्ब्रह्मघातक : ॥ इतिश्रीकु लार्णवेप्रथमोल्लास : ॥

मोक्षोपाय : । पुं० विविदिषासन्न्या सं ॥ साधनचतुष्टयसम्पत्तौ ॥

मोग : । पुं० जलचरखगे ॥

मोघ : । पुं० प्राचीरे ॥ त्रि० हीने ॥ इ० हे० चन्द्र : ॥ क्षीणे ॥ इतिमेदिनी ॥ निरर्थके । निष्फले ॥ मुह्यन्त्यस्मिन् । मुह० । इत्यर्थेतिघञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कु त्वम् ॥

मोघकर्मा । पुं० सकामकर्म्मणि ॥ मोघानिश्रममात्ररूपाणिकर्म्माणियेषां तेनिष्कर्म्माणियस्य स : ॥

मोघज्ञान : । त्रि० कुतर्कज्ञानविशि ष्टे ॥ मोघमीश्वराप्रतिपादककुत र्कशास्त्रजनितंज्ञानंयस्य ॥

मोघपुष्पा । स्त्री० बन्ध्यायाम् ॥

मोघवृत्ति : । त्रि० व्यर्थव्यापारे ॥

मोघा स्त्री० पाटलाख्ये मोहयति । मुह० । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादि त्वात्कुत्वम् ॥ त्रिङ्क ॥

मोघाश : । त्रि० कर्मिणि ॥ ईश्वर मन्तरेणकर्माण्येवन:फलंदास्यन्ती त्येवंरूपामोघानिष्फलैवआशाफल प्रार्थनायस्य स : ॥

मोघोलि : । पुं० प्राचीरे ॥

मोच : । पुं० शोभाञ्जने ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । अच् । न० क दलीफले ॥

मोचक : । पुं० कदल्याम् ॥ शिग्रौ ॥ मुष्ककवृक्षे ॥ त्रि० निर्मोचके ॥

विरागिणि ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । अच् । स्वार्थे कन् ॥

मोचनम् । न० मोचने । त्रि० मोच कर्त्तरि ॥

मोचनिर्यास : । पुं० मोचरसे ।

मोचनी । स्त्री० कंटकार्याम् ॥ मोचकार्व्याम् ।

मोचरस : । पुं० शाल्मलिनिर्यासे । पिच्छिलसारे । शाल्मलीवेष्टे ॥

मोचसार : । पुं० मोचरसे । मोचस्तावेोष्णिमोचाशौग्राह्यीवृष्य :कषायक : । प्रवाहिकातिसारामकफपित्तास्रदाहनुत् ।

मोचस्रुत् । पुं० मोचस्रावे ॥

मोचा । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् ॥ शाल्मलीवृक्षे । नीलीवृक्षे । मुञ्चतिरसम् । मुच्लृ० । पचाद्यच् । टाप् ॥ मोच्यते । घञ् वा ।

मोचाट : । पुं० कृष्णजीरे ॥ रम्भास्थ्नि । कदलीगर्भे ॥ मलयोद्भवे ॥

मोचाफलम् । न० कदलीसस्ये । मोचाफलं स्वादुशीतं विष्टम्भिकफकृद्गुरु । स्निग्धं पित्तास्रदट्दाहक्षतक्षयसमीरजित् ॥ पक्वं स्वादुहिमं पाकेस्वादुवृष्यञ्चबृंहणम् । क्षुत्तृष्णानेत्रगदहृन्मेहघ्नं रुचिमांसकृत् । माणिक्यमर्त्यामृतचम्पकाद्याभेदा: कदल्याबहवोऽपिसन्ति । उक्तागुणा स्तेष्वधिकाभवन्तिनिर्दोषताचापिलघुताचतेषाम् ॥

मोचिका । स्त्री० मल्लविशेषे । मोट्टू० इतिख्याते ॥ मोचिकावातहृद्बल्यो बृंहणोमधुरागुरु : । पित्तहृत्कफकृद्वृष्याशुष्याद्दीप्ताग्नयेहिता ॥

मोचित : । त्रि० मुक्ते । मोचंप्रापिते ।

मोटकम् । न० पिठ्ठदानार्थत्रिगुणमुग्नकुशद्वये ।

मोटकी । स्त्री० रागिणीविशेषे ।

मोटन : । पुं० वायौ । न० चूर्णीकरणे । पाचिपे ।

मोटनकम् । न० वृत्तच्छन्द : ११ प्रभेदे । यथा । ज्यान्मोटनकंतत्जावलगौ । रक्षे खलुनन्दकलाकुशलखाय् रमणाभटमोटनकम् । य: केलिलवेनचकारसमेसंसाररिपुंपरिमोटयतु ।

मोटा ॥ स्त्री० बलायाम् ॥

मोट्टायितम् । न० स्त्रीणांस्वाभाविकदशविधालङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे । तल्लक्षणं यथा । मोट्टायितंप्रियस्मृत्यासात्भङ्गविलम्बनम् ॥ अपिच । कान्तस्मरणवार्त्तादौहृदितद्भावभावत : । प्राकट्यमभिलाषस्यमोट्टायितमुदीर्यते । ह० । मोटनम् । मुटप्रमर्दने घञ् । वाहुलकाद्घञ्मुट् । सुखादित्वात्

.माह्नाविल : ।

मोच : । पुं॰ शुष्कफले । बाणे । नक्त मल्लिकायाम् । सर्पकरण्डे ।

मोद : । पुं॰ हर्षे । सन्तोषे ॥

मोदक : । पुं॰ क्षत्रियाच्छूद्रायांजा तेवर्णसङ्करजातिविशेषे । मयरा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भाषाप्रसिद्धे ॥ पुं॰ न॰ खाद्यविशेषे । लड्डुके । यवासश र्करायाम् । शर्करादिद्वारापक्वौष धविशेषे । न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे । यथा । पादयुगंकुरुनूपुरसुन्दरमाशुकरं कुसुमद्वयमाहर । सुन्दरिसर्वजनी नमनोहरमोदकवृत्तमिदंपरिभावय बधा । मामसमं तदनुग्रहमिच्छति गोपकुलेयदिहरिरागच्छति । तत् करवैप्रणतिंमुरविद्विषिसर्वसपत्नज नेविहततन्त्विषि । त्रि॰ हर्षके ॥

मोदनम् । न॰ सिक्थके ॥ मोदे ॥

मोदनीय : । त्रि॰ हर्षणीये । श्रात्म नि ॥

मोदमान : । त्रि॰ आनन्दावस्थाप्राप्ते । प्रमुदिते ।' पष्टस्यांसिद्धौ ॥

मोदमोदिनी । स्त्री॰ जम्बाम् ॥

मोदयन्ती । स्त्री॰ वनमल्लिकायाम् । काठबेली॰इ॰भा॰ ।

मोदा । स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥

मोदाख्य : । पुं॰ आम्रवृक्षे ।

मोदाढ्य : । त्रि॰ हर्षयुक्ते ॥'

मोदाढ्या । स्त्री॰ मोदिन्याम् । अजमो दायां ॥

मोदित: । त्रि॰ सुरभीकृते । हर्षिते । हृष्टे । मुद्हर्षे । कर्त्तरिक्त : ।

मोदिनी । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ यूथि- कायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ कस्तूरि कायाम् ॥ अजमोदायां ॥

मोरट : । पुं॰ लताप्रभेदे । कर्णपुष्पे । पीलुपर्णे । मधुस्रवे । दीर्घमूले- क्षीरमोरटे । न॰ इक्षुमूले ॥ अङ्को ठप्रसूने ॥ सप्तरात्रात्परक्षीरे ॥ न ष्टदुग्धभवंक्षीरंमोरटंकैय्यटोऽब्रवी- त् ॥ मुरति । मुरसंवेष्टने । शका- दिभ्योऽटन् ॥ अङ्कोठमूले ॥

मोरटकम् । न॰ इक्षुमूले ॥

मोरटा । स्त्री॰ मूर्विकायाम् । मुरह रा॰इ॰भा॰ । टाप्

मोष : । पुं॰ चौरधने ॥ मुष्यते । स्त्ये । घञ् ॥

मोषक : । पुं॰ तस्करे ॥ मुष्णाति । मुष॰ । ण्वुल् ॥

मोषणम् । न॰ लुंटने । मोसना॰लूट ना॰इ॰भा॰ ॥ छेदने ॥ बधे ॥

मोषिता । त्रि॰ चोरे । मोषणकर्त्त रि ।

मोह : । पुं॰ मूर्च्छायाम् ॥ दुःखे ॥ देहादावात्मबुद्धौ ॥ यत्र कुराठीभवे द्बुद्धि: समोहइतिलौकिका: ॥ चि त्तविभ्रमे ॥ अविद्यायाम् । विपर्य ये । अस्मितायाम् । तम : कार्ये ।

भ्रमे । हिताहितविवेकासामर्थ्ये । तमसि । अज्ञानकृतविपर्य्यये । निर्णयासामर्थ्ये । व्याकुलताहेतावविवेके ॥ मोहेन भवति भेदः क्लेशाः सर्व्वे पि तन्मूलाः ॥ अस्याष्टविधो भेदः । देवाश्चाष्टविधमैश्वर्य्यमासाद्यामृताभिमानिनः । अणिमादिकमात्मीयं शाश्वतमभिमन्यन्त इति । सोऽयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्य्यविषयत्वादष्टविधः ॥ मोहनम् । मुह वैचित्त्ये । घञ् ॥ धर्म्मविमूढत्वम् ॥ मोहो धर्म्मविमूढत्वं मानस्त्वात्माभिमानिता ॥ मोहच्छेदोपायो यथा पाद्मे । सुमनोवाच । श्रूयतामभिधास्यामि सर्व्वसन्देहनाशनम् । स्वरूपमुपदेशस्य सर्व्वविज्ञानदर्शनम् ॥ लोभः पापस्य बीजोऽयं मोहो मूलन्तु तस्य हि । असत्यं तस्य च स्कन्धो माया शाखासुविस्तरः ॥ दम्भः कौटिल्यपत्राणि कुबुद्ध्या पुष्पितः सदा । पैशुन्यं तस्य सौगन्ध्यमज्ञानं फलमेव हि ॥ छद्मपाषण्डचौराश्च कूटाः क्रूराश्च पापिनः । पक्षिणो मोहवृक्षस्य मायाशाखासमाश्रिताः । अज्ञानन्तु फलं तस्य रसोऽधर्म्मः फलस्य हि । भावोदकेन संवृद्धस्तस्य सत्त्वास्तु प्रियः । अधर्म्मस्तस्य सुरभिः क्लेदश्च मधुरायते । तादृशैश्च फलैश्चैव सुफलो लोभपादपः ॥ तस्यच्छा-

यां समाश्रित्य यो नरः परिवर्त्तते । फलानि तस्य योऽश्नाति सुपक्वानि दिने दिने ॥ फलानामसुरसेनैव अधर्म्मेणानुपोषितः । सुसम्पुष्टो भवेन्मर्त्त्यः पतनाय प्रयच्छति ॥ इति ॥

मोहकलिलम् । न० अविवेकात्मकालुष्ये । अहमिदं ममेदमित्यज्ञानविलसिते ॥ रजस्तमोमले ॥

मोहनः । पुं० कामदेवस्य बाणविशेषे ॥ धुस्तूरवृक्षे । गर्व्वे । न० ग्राम्यधर्म्मे । सुरते ॥ होममन्त्रौषध्यादिद्वारा मुग्धताकरणे । त्रि० मोहकारके ॥

मोहनलीला । स्त्री० सुरक्रीडायाम् ॥

मोहना । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पे । मरुन्मालायाम् । पृक्कायाम् ।

मोहनी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥ वटपत्र्याम् ॥

मोहपक्षः । पुं० विपर्य्ययसंशयतर्कमानप्रमादभयशोकेषु ॥ मोहस्य पक्षः ॥

मोहरात्रिः । स्त्री० जन्माष्टम्याम् । कृष्णजन्मनि या प्रोक्ता मोहरात्रिश्च सा मता ॥ अपि च । जन्माष्टमीमहेशानि मोहरात्रिः प्रकीर्त्तिता । दैनन्दिनप्रलये । यथा । एवं पञ्चाशदब्दे गते तु ब्रह्मणो नृप । दैनन्दिनन्तु प्रलयं वेदेषु परिकीर्त्तितम् । मोहरात्रिश्च सा प्रोक्ता वेदविद्भिः पुरातनैः । तत्र सर्व्वे प्रनष्टाश्च चन्द्रार्कादिदिगी-

श्वरा : । इत्यादिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ महाप्रलये॰ पु॰ काशिपुर् ।

मोक्षशास्त्रम् । न॰ मोक्षज्ञानजनकग्रन्थे ॥

मोहान्धकार : । पुं॰ अज्ञानध्वान्ते ॥

मोहित : । त्रि॰ विवेकायोग्यत्वमापादिते। निर्णयासामर्थ्यं प्राप्ते ॥ मोहः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥ अनात्मसुदेहेन्द्रियादिष्वात्माभिमानरूपयुक्ते पुरुषे ॥

मोहिनी । स्त्री॰ त्रिपुरमालिकापुष्पे॥ पृक्कायामोषधौ ॥ शास्त्रीयज्ञानभ्रंसहेतुभूतायां प्रकृतौ ॥ समुद्रमथनकाले देवानाममृतपानायासुराणां मोहनाय च भगवदवतारविशेषे ॥ स्वर्वेश्याविशेषे ।

मौक्तिकम् । न॰ मुक्तायाम् । इन्दुरत्ने । मुक्ताफले । मोती॰ इ॰ भा॰ ॥ मौक्तिकं शीतलं वृष्यं चक्षुष्यं बलपुष्टिदम् ॥ अपिच । मौक्तिकञ्च मधुरं सुशीतलं दृष्टिरोगशमनं विषापहम् । राजयक्ष्मपरिकोपनाशनं क्षीणवीर्यबलपुष्टिवर्द्धनम् ॥ अस्य लक्षणं यथा । नक्षत्राभं शुद्धमत्यन्तमुक्तं स्निग्धं स्थूलं निर्मलं निर्व्रणञ्च । न्यस्तं धत्ते गौरवं यत्तुलायां तन्निर्मूल्यं मौक्तिकं सौख्यदायि ॥ अस्य दोषलक्षणं यथा । यद्विच्छायं मौक्तिकं व्यङ्गकायं शुक्तिस्पर्शं रक्ततां चातिधत्ते । मत्स्याक्ष्यङ्कं रूक्षमुत्तानमस्मिन्नेतत्तार्यं

धीमता दोषदायि । अष्टधा मौक्तिकं यथा । मातङ्गोरगमीनपोत्रिशिरसस्त्वक्सारशङ्खाम्बुभृच्छुक्तीनामुदराच्च मौक्तिकमणिः स्पष्टं भवत्यष्टधा । मौक्तिकविशेषो यथा । छायापाटलनीलपीतधवलास्तत्रापि सामान्यतः समानामहुशोनलभ्यरितिचेत्कौतायकं तूल्वणम् ॥ अस्य परीक्षा यथा । लवणक्षारक्षोदिनि पात्रे ऽजगोमूत्रपूरितेक्षिप्तम् । मर्द्दितमपि शालितुषैर्यद्विकृतं तन्मौक्तिकं जात्यं । मुक्तैवं । विनयादिभ्यष्ठक् ॥

मौक्तिकतण्डुल: । पुं॰ धवलयावनाले॥

मौक्तिकदाम । न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । पयोधरमत्रचतुष्कमवेहि वालाम्बरगा किल षोडशदेहि । भुजङ्गपतङ्गहि मौक्तिकदाममुदाहृतमिदं श्रृणु मौक्तिकदाम ॥ यथा । मया तव किञ्चिदकारि कदापि विलासिनि रासमनुस्मरतापि । तथापि मनस्तव नाश्वसनाय व्रजामि कथं भवतीमपहाय ।

मौक्तिकप्रसवा । स्त्री॰ शुक्ती ॥

मौक्तिकयोनि: । पुं॰ शुक्तिशङ्खाद्यष्टसु ॥ यथा । शुक्ति : शङ्खो गजः क्रोडः फणी मत्स्यश्च दर्दुरः । वेणुरेते समाख्याताः तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनय : ॥ अगस्त्योप्याह । जीमूतकरिमत्स्याहि वंशशङ्खवराहजाः । शुक्त्युद्भवाश्च विज्ञेया अष्टौ मौक्तिकयोनयः । इति॥

मौखर्य्यम् । न॰ मुखरत्वे ॥
मौञ्जी । स्त्री॰ मुञ्जनिर्म्मितमेखलायां॥
मौञ्जीदृढाख्य: । पुं॰ मुञ्जे ॥
मौञ्जीनिबन्धनम् । न॰ उपनयने ॥ मौञ्ज्यानिबन्धनंयत्र ॥
मौञ्जीपत्रा । स्त्री॰ बल्वजायाम् ॥
मौञ्जीबन्ध: । पुं॰ उपनयने ॥
मौञ्जीबन्धनम् । न॰ उपनयने ॥
मौढ्यम् । न॰ मोहे ॥ मूढस्यकर्म्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्य: कर्म्मणिचेतिष्यञ् ॥
मौदकिक: । पुं॰ कान्दविकविशेषे ॥ मोदका: पण्यमस्यातदस्यपण्यमितिठक् ॥
मौद्ग: । त्रि॰ मुद्गावयवे ॥ मुद्गविकारे ॥ मुद्गस्यावयवोविकारोवा । बिल्वादण् । मुद्गै:संसृष्टेऽन्ने ॥मुद्गादण् ॥
मौद्गलि: । पुं॰ काके ॥
मौद्गल्य: । पुं॰ मुद्गलमुनिपुत्रे॰ गोत्रकारके ॥
मौद्गीनम् । न॰ मुद्गक्षेत्रे ॥ मुद्गानांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्र॰खञ् ॥
मौनम् । न॰ अभाषणे । तूष्णीम् । तूष्णीकाम् । शब्दप्रयोगराहित्ये ॥ कर्म्मविशेषेमौनंयथा । उच्चारेमैथुनेचैवप्रस्रावेदन्तधावने । स्नानेभोजनकालेषषट्सुमौनंसमाचरेत् ॥ गोप्यानांगोपनेहेतुर्मौनंज्ञानंयमस्त्वंभगवतोविभूति: । नहितूष्णींस्थितस्याभिप्रायोज्ञायते ॥ गुह्यानांमध्येसन्न्यासश्रवणमननपूर्वकमात्मनोनिदिध्यासनलक्षणंमौनंवाभगवतोविभूति: । मौनश्चास्मिगुह्यानामितिभगवदुक्ते: ॥ मुनिभावे । एकाग्रतयात्मचिन्तने॰ निदिध्यासनाख्येवाङ्मयसंयमवैतो ॥ मन: संयमोमौनमितिभाष्यम् ॥ मुने:कर्म्म: । षि॰ ज्ञानाभ्यासलक्षणे॰ निदिध्यासनशब्दिते ॥ यस्माद्वाचोनिवर्त्तन्तेअप्राप्यमनसासह । यन्मौनंमौनिभिर्गम्यंतद्भवेत्सर्वदाबुध: ॥ वाचायस्मान्निवर्त्तन्तेतद्वक्तुंकेनशक्यते । प्रपञ्चोयदिवक्तव्य: सोपिशब्दविवर्जित: ॥ इतिवातद्भवेन्मौनंसतांसहजसंज्ञितम् । गिरामौनन्तुबालानांप्रयुक्तंब्रह्मवादिभि: विषादत्यागे । मुने: कर्म्मभावोवा । हगंतालघुपूर्वादित्यण् ॥
मौनधर: । त्रि॰ मौनिनि ॥ धरति । धृञ्॰ । अच् । मौनस्यधर: ॥ मौनंधरतिवा ॥
मौनी । पुं॰ मुनौ ॥ त्रि॰संयतवाचि । मौनयुक्ते ॥ यथा । सिनीवालीकुहूर्वापियदिसोमदिनेभवेत् । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानंयन्मौनिनाकृतम् ॥ एतच्चमौनमरुणोदयमारभ्यस्नानपर्यन्तंकार्यंनतुस्नानकालमात्रे । मौनमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि: ॥

मौनेय : । पुं॰ गन्धर्वगणविशेषे ॥
मौरजिक : । त्रि॰ मार्दङ्गिके । मुरजवादके ॥ मुरज: तद्वादनमादर्शं शिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥
मौर्ख्यम् । न॰ जाड्ये ॥ मूर्खस्यभाव: । वर्णदृढादिभ्य: ष्यञ् चेतिष्यञ् ॥
मौर्वम् । न॰ काण्डे ॥ भस्मनि ॥ मूर्वाया:विकार: अवयवोवा । अण् ॥
मौर्वी । स्त्री॰ ज्यायाम् । धनुर्गुणे ॥ मूर्वायाविकार: । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । ङीप् । अजस्तु ज्यायाम् । गां॰ गा॰ दृ॰ गौ॰ भा॰ ॥
मौल : । पुं॰ वंशपरम्पराक्रमेणतद्देशावस्थायिनि ॥ भूम्यादेर्मूलज्ञातरि । मोडल॰ दृ॰ गौ॰ भा॰ ॥ यथा । यंपरम्परयामौला: सामन्ता: स्वामिनंविदु: । तदन्वयस्यागतस्यदातव्यागोत्रजैर्मही । तल्लक्षणं यथा । ये तत्रपूर्वम्सामन्ता: पश्चाद्देशान्तरंगता: । तन्मूलत्वात्तेमौलाऋषिभि: परिकीर्त्तिता: ॥ मन्विदहै ॥ मूलादागत: । मूलेभवोवा । अण् ॥
मौलि : । पुं॰ स्त्री॰ किरीटे ॥ धम्मिल्ले । संयतकेशे ॥ चूडायाम् ॥ मूर्द्धनि ॥ पुं॰ अशोकपादपे ॥ स्त्री॰ भूमौ ॥ मूलस्यादूरभव: । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥ यद्वा । मूलस्यापत्यम् । अतइञ ॥
मौषलम् । न॰ मुषलतुल्ये ॥ यथा । गङ्गायांमौषलंस्नानंमहापातकनाशनम् । महाभारतस्यपर्वविशेषे ॥
मौष्टा । स्त्री॰ क्रीडाविशेषे ॥ मुष्टि: प्रहरणमस्यांक्रीडायाम् । तदस्यां प्रहरणमितिण: । टाप् ॥
मौहूर्त्त : । पुं॰ ज्योतिर्विदि । दैवज्ञे ॥ मुहूर्त्तमधीते॰ वेदवा । तदधीतेतद्वेदेत्यण् ॥
मौहूर्त्तिक : । पुं॰ गणके । ज्योतिर्विदि । मुहूर्त्तमधीते॰ वेदवा । क्रतूक्थादितिठक् ॥
म्रक्ष : । पुं॰ स्वदोषगूहने ॥ म्रक्षणे ॥
म्रक्षणम् । न॰ तैलादिना अभ्यङ्गे ॥ तैले ॥ स्निग्धतायाम् ॥ द्रव्यस्यद्रव्यान्तरेण संयोजने ॥
म्रदिमा । पुं॰ मार्दवे । मृदुत्वे ॥ मृदोर्भाव: । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वा ॥
म्रदिष्ठ : । त्रि॰ म्रदीयसि ॥ इष्ठन् ॥
म्रदीयान् । त्रि॰ अतिकुमारे । अतिशयेनमृदो ॥ ईयसुन् ॥ ॥
म्रातनम् । न॰ कैवर्त्तीमुस्तके ॥
म्रियमाण : । त्रि॰ मरणासन्ने ॥
म्लक्षम् । न॰ चोरिते ॥
म्लान: । त्रि॰ मलिने । कश्मले । मलीमसे म्लैहर्षक्षये । क्त: । संयोगादेरातोधातोर्यण्वतइतिनिष्ठातस्यन: ॥
म्लाना । स्त्री॰ रजस्वलायाम् ॥ म्लायतिस्म म्लै॰ । गत्यर्थेतिक्त: । संयोगादेरितितस्यन: । टाप् ॥

म्लानिः । स्त्री० कान्तिक्षये ॥ म्लायति । म्लै० । बाहुलकान्निः ॥

म्लिष्टम् । न० अविस्पष्टे । अस्पष्टवाक्ये ॥ त्रि० अव्यक्तवाचि । अस्पष्टभाषिते ॥ म्लेच्छ० ॥ म्लेच्छति स्म । म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे । क्षुब्धस्वान्तध्वान्तेति निपातितम् ॥

म्लेच्छः । पुं० किरातशवरपुलिन्दादि पामरभेदे ॥ म्लेच्छानां सर्वधर्मराहित्यमुक्तं हरिवंशे । सगरस्तां प्रतिज्ञाञ्च गुरोर्वाक्यं निशम्य च । धर्मं जघान तेषां वै वेशान्यत्वं चकार ह । अर्द्धं शकानां शिरसो मुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानां शिरः सर्वं काम्बोजानां तथैव च ॥ पारदा मुक्तकेशाश्च पह्लवाः श्मश्रुधारिणः । निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्मना ॥ शका यवनकाम्बोजाः पारदाः पह्लवास्तथा । कोलिसर्पाः समहिषा दार्व्याश्चोलाः सकेरलाः ॥ वशिष्ठवचनाद्राजन् सगरेण महात्मना ॥ शकानां शकदेशोद्भवानां क्षत्रियाणाम् । एवं यवनादीनाम् ॥ ते चात्मधर्मपरित्यागान्म्लेच्छत्वं ययुरिति विष्णु० पुरा० ॥ बौधायनः गोमांसभक्षको यस्तु विरुद्धं बहु भाषते । सर्वाचारविहीनश्च म्लेच्छ इत्यभिधीयते ॥ पापरक्ते ॥ अपभाषणे ॥ अपशब्दे ॥ म्लेच्छो ह वा एष यदपशब्द इति भाष्यम् ॥ न० हिङ्गुनि ॥ म्लेच्छति । म्लेच्छ० । पचाद्यच् ॥

म्लेच्छकन्दः । पुं० लशुने ॥

म्लेच्छजातीयः । त्रि० म्लेच्छप्रकारे ॥ प्रकारवचने जातीयर् ॥ ॥

म्लेच्छदेशः । पुं० शिष्टाचाररहितखशादिदेशे । प्रत्यन्ते यज्ञियदेशादन्यस्मिन् देशे ॥ चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते । तं म्लेच्छविषयं प्राहुरार्यावर्त्तमतः परम् ॥ अत्रापि विशेषो यथा । न धात्रीसफला यत्र न विष्णोस्तुलसीदलम् । तं म्लेच्छदेशं जानीयात् यत्र नायाम्निवैषायाः ॥ म्लेच्छानां देशः ॥

म्लेच्छभोजनः । पुं० गोधूमे ॥ न० यावके ॥

म्लेच्छमण्डलम् । न० म्लेच्छदेशे ॥

म्लेच्छमुखम् । न० ताम्रे । शुल्वे । ताम्बा इति भाषाप्रसिद्धे ॥ म्लेच्छदेशो मुखमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्य मुखमिव वा ॥

म्लेच्छास्यम् । न० ताम्रे ॥ म्लेच्छदेश आस्यमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छास्यमिव वा ॥

म्लेच्छितम् । न० अपशब्दे । परभाषायाम् ॥ न म्लेच्छितव्यं यज्ञादौ स्त्रीषु नाप्राकृतं वदेत् । सङ्कीर्णनाभिजातेषु नाप्रबुद्धेषु संस्कृतम् ॥ म्लेच्छितम् । म्लेच्छ० क्तः । इट् ॥

श्रीएकलिंगोविजयते

शंभुर्जगत्सुखकरः प्रभुरेकलिङ्गः
शैलप्रधानशिखरस्य सुशैवपुर्य्याम् ॥
रम्यद्रुपुष्पितलताङ्कुरशोभितायां
संराधितो द्विजगणैरवतात्स्ववंशम्
॥ १ ॥

सुमेदपाटप्रवरो नृपोयः शिवावतारं
परिगृह्य राज्यम् ॥ करोति तस्मं
दिरमागतश्चन् शिवार्चनं पुण्यवदात
नोति ॥ २ ॥

भूपः श्रीसज्जनेशो जगति गुणगणं
वर्द्धयन्राजतेयं सर्वाविद्यासुसृग्यः
सकलजनमनो गह्वरं शोभयन्स्वः
द्रष्टुंचच्छुनृपाल: भवतुसुनगरे
सर्वविद्याप्रधानो यस्मिन्कार्य्यंव
रिष्ठसदखिलसुमतः सर्वराज्यं प्र
बोधः ॥ ३ ॥

श्रीमत्श्रीसज्जनेशश्शकलहितकरो
राज्यकार्यं प्रदक्षः स्वीयंहृतं
विचिन्वन्निखिलगुणचयं वर्द्धयि
ष्णुः सद्दिशुः ॥ तिष्ठन्गच्छन्स
दायो नयजनमहितोभव्यकर्मप्रस
क्तः कौशाटौस्वलितिहासंविवरिषति
धियास्वीयवांछानुकूलः ॥ ४ ॥

स्ववंशवर्णनम्

श्रीबाप्पो योहि बापा सकल जन
ततौ रावलेति प्रसिद्धो येनेदंचित्र
कूटं विदित सुनयतोभूपमानाद्ध्य
मौर्यात् ॥ नौतंतद्वंशभूपा गजगत
कतमेवं क्रमेरावलौयास्ते सर्वभाग्य

स्ववंशवर्णनम्

वन्तोबहुवलिगुणिनो राज्यकार्येषु
दक्षाः ॥ ५ ॥

श्री विक्रमीय शतके युगचन्द्रवर्षे
श्री राहपो नरपति र्बहुभाग्य
शाली ॥ तेनादि रावल पदाहि
धृताहिराणातत् संज्ञया नृपतयः
प्रथिता भवन्ति ॥ ६ ॥

तेषांहि वंशे जयसिंह भूपः श्रीस
च्छशोसावजयो नृपेशः ॥ नाम्ना
ऽरि हम्मीर नृपा वभूताम् श्रीचेत्र
सिंहोऽवनिपोवभूव ॥ ७ ॥

श्रीलखसिंहो बहुवीर योद्धावीर-
प्रतापोसकलारिहन्ता ॥ पश्चान्नृपो
मोकल वीरधर्मा धर्मार्थकामादि
शुकर्मकर्ता ॥ ८ ॥

शून्या ऽङ्का ऽब्धीन्द् वर्षे सचिव
जनहित: कुंभकर्णो भिषिक्तो
राज्ये श्रीमोकलोर्वी नयपट् रचना
दक्ष वीरप्रतापी ॥ येनस्वीयेन ना
म्ना वरतम नगरः कुंभलो मेरुदु
र्गः देशेऽस्मिन् स्थापितो सौतद्
वनिप यशः कीर्तयन् भाति
साम्बः ॥ ९ ॥

पश्चाच्चौष्विन्दु वर्षे उदय क्षितिनृपो
राज्यसिंहासनस्थः सस्वीये नेश
दुष्टा चरण पटुहतो भूक्तनिष्ठः
चितोशः ॥ शून्यचौष्विन्दुवर्षेसक
लजनमतो रायमल्लोवभूव संग्राम
स्तत्पुत्रोरसत्तनुशरचे राज्यसिंहा

समस्थः ॥ १० ॥
बाणाष्टेप्विन्दुवर्षे निखल जन
हितो रत्नसिंहो बभूव नन्दाष्टे
प्विन्दु वर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम
स्तस्यभ्राता ॥ दृव्यङ्के प्विन्दौ वि
हत्वा समय नरपतिं बाणवीरः
कुदासो वेदाङ्के प्विन्दु वर्षे उदय
नरपति स्तं निराकृत्य भूपः ॥ ११ ॥
षट् चन्द्र त्विन्दु वर्षे बृहदुदय
महा सागरस्यास्य पुर्याः प्रारम्भं वै
महीपः श्रम धमतनुत स्तत्र पूर्णौ
चकार ॥ वेदद्व्यङ्केन्दु वर्षे उदय
नरपतिं चित्रकूटे उपेत्य चेन्द्रप्रस्थे
शशाहो अकबर यवनः संजिगा
यातियुक्ते नागद्व्यङ्केन्दु वर्षे नवतपन
समः श्रीप्रतापादिसिंहः ॥ १२ ॥
चौष्वङ्केन्दौ मितेब्दे अमरनरपती
राज्यसिंहासनस्थः शास्त्राद्व्यङ्केन्दु
वर्षे नव तरणि समः कर्णसिंहो
हितस्थौ ॥ वेदाष्टत्विन्दु वर्षे नय
निपुण जगत्सिंह भूपो ह्युदारो नन्दा
भान्द्रीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्
राजसिंहस्सरेजे ॥ १३ ॥
सुमेदपाटे रचितं सरोवरम् स्वराज
सामुद्रिक नाम शब्दितम् ॥ सुराज
सिंहेन कृतार्थं कर्मणा सुरम्यं
कूलेभवने: सुशोभितम् ॥ १४ ॥
सप्तत्यद्रीन्दु वर्षे शुभगुणनिरतः
श्रीजयाख्यादिसिंहो येन स्वीयेन

नाम्ना बहुजल निलये निर्मितं
दिव्यखातम् ॥ षट् पंचाद्रीन्दु
वर्षे ह्यपर नरपतिः राज्यदक्षो
द्वितीयः सप्तत्वद्रीन्दु वर्षे सकल
सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूपः ॥ १५ ॥
शून्या ऽङ्का ऽद्रीन्दु वर्षे ह्यपरनृप
जगत्सिंहभूपस्तु तस्थौ । सप्ताभ्राष्टे
न्दु वर्षे सुगुणपरनृपः श्रीप्रतापा
दिसिंहः । १६ ।
शून्ये नह्यष्टेन्दु वर्षे ह्यपरनरपतौ
राजसिंहो नृपालो नागेनृह्यष्टेन्दु
वर्षे कुजन कुपथहन्तारिसिंहोवदा
न्यः ॥ १७ ॥
नन्दद्व्यष्टेन्दु वर्षेऽपरनरपतिहम्मीर
सिंहो नृपालो वेदत्र्यष्टेन्दु वर्षे बहु
बलचपलो भीमसिंहो नरेशः ॥ बा-
णाष्टाष्टेन्दु वर्षे रुचिरवचनयुक्
श्रीजवानादिसिंहः पंचाङ्काष्टेन्दु
वर्षे सकलजनहितो भूपसर्दारसिंहः
॥ १८ ॥
नन्दाङ्काष्टेन्दु वर्षे प्रबलमटहितः
श्रीस्वरूपादिसिंहो भूपोदानीयशस्वी
सकल जनहितो लोक विख्यात
कीर्तिः ॥ शीघ्र त्यागी स्वराज्यं
गज हय धनतः पूर्णयम् सर्वसा
रं सर्वराज्यं प्रबंधं नयनिपुणधिया
प्राकृतोदार शील: ॥ १९ ॥
नागेमह्यङ्केन्दु वर्षे गुणिजनसुखदः
शंभुसिंहो बभूव भोगी दानी कृपालु

श्री १०८ श्रीसज्जनसिंहः

बहुविध रसिको रूप लावण्य
युक्तः। अल्पायुर्भोगभोक्तानिखि
लजनहितो धर्मशील. स्वलोका
च्चंभुभूमीस्वलीलां निखिलसुख
करींसंविधायाशुयात : ॥ २० ॥
इन्द्वव्यङ्केन्दुवर्षे सकल सुखकरे
सर्वसंपन्निधाने श्रीमच्छ्रीसज्जनेश
स्सुजनसचिवयुक्राज्यसिंहासन
स्थः। सर्वंकार्यंविजानन्सुनयगुण
धिया स्वल्पकालेन पूर्वं पश्चाच्चा
यात्सुयोग्यानखिलजनहितान्स्था
पयन्राजतेयम् ॥ २१ ॥
स्वीयान्राज्यार्थदक्षान् सचिवनय
गुणान् सम्यगालोच्य सर्वान् रा
ज्ञांचिन्त्यानुकूलंनिखिल समयकं
प्रेमपूर्वानु भाषम् ॥ नित्यामन्द
प्रकाशंकविगुणकवितार्कमंसंस्का
पूर्तिं भावा भावप्रकारं प्रकटयति
मरोय : समेचास्ति मन्त्री ॥ २२ ॥
भूपालाःसंतिकेचित्स्वसुखरसरता
स्वार्थभाजस्वभाजः : केचिद्वित्तानु
रक्ताः : स्वपुरजनधनंकर्षयन्तोयतं
त : सम्यग्रीत्यासुनीत्या निखल
जनपदंपालयन् लालयन्वैश्रीमान्
श्रीसज्जनेशो भुवनसुखकरोभाति
लोकेयमेक : ॥ २३ ॥
लोकेकार्यंसमस्तं कठिनमतिधिया
ख्यातपूर्वानुकूल मन्त्रमध्ये राजकीयं
स्वभक्तजनपदध्वंसनाभेकमूलम्।

यावद्रार्यंकुलकमलमन्त्री
तत्कार्येदक्षभूपोनयनिपुणजनेश्वी
यतेभूपसंघात् सोयंश्रीसज्जनेशो
निखिलमतिमतां राजतेमध्यव-
र्ती ॥ २४ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेशो नवनिधिसहि
तश्चाष्टसिद्धैकपूर्णस्तस्याद्वौमन्त्रि
वर्यौमिहिरविधुनिभौ स्वामिकर्मा
नुकूलौ ॥ एकश्रीश्यामलाख्योनिखि
ल जनमनो भारती भावदक्ष :
पन्नालालोद्वितीयोसकलविभवयुग्
राज्यसर्वाधिकारी २५ -(*++*)-
लोभान्मोहाद्विरक्तो निखिलजन
हितो राज्यलाभानुरोधी संपद्या
पद्यरुष्टोनयपथकुशलो मंत्रिमुख्यो
द्वियोग्य : ॥ देशेऽस्मिन्मेदपाटे
रणकरणभटे सर्वशस्याढ्यभूमौसो
यंश्रीश्यामलाख्यो निपुणकविवरो
वर्ततेमंत्रिराज : ॥ २६ ॥
काव्यालंकारवेत्ता सचिवकविवर:
श्यामलोवीरसिंह : शास्त्रव्यासंग
सक्तोगुणिगणरसिक : कोशपूर्णा
भिलाषी ॥ कोशंशब्दार्थचिंताम
णिमतिफलदं संनिरीक्ष्यासमाप्त
न्तंग्रंथस्यसर्वंबहुधनविषयं पृष्टवा
न्स्वीयमित्रात् ॥ २७ ॥

प्रसिद्धपद्याद्दृज्ञातम्

सप्ताष्टाष्टेन्दुवर्षे उदयपुरपुरे श्री
जवानाख्यभूपे स्वर्गाधीशेन्द्रतुल्यं
सकलजनपदंशासतिख्यातकीर्तौ।

कोशविषयकप्रश्नः

देशादागत्यगौड द्विजकुलतिलकः श्रीसुखानंदनाथः कोशंशब्दार्थचिंता मणिमतिफलदं यत्नसंरव्धवान्सः ॥ २८ ॥

पश्चाशद्वर्णभागा अतिगहनतरा श्चास्यग्रन्थस्यनूनं तेषामेकैकवर्णस्वरपदरचने दीर्घकालोव्यतीतः। शब्दान्ख्यातान् विचिन्वन्नतिविदिततरे कोशसंघेविदृष्ट्वा चेत्थं चिंशन्मिताब्दाः श्रमसुरचनया संमताः कोशपूर्तौ ॥ २९ ॥

(केनप्रकारेणकुत्रकोशस्य भागद्वयममुद्रित मित्युच्यते)

श्रीमन्यदिपृच्छतिकोशवृत्तं विस्तारपूर्वंक्रमतोयथावत् ॥ वात्सल्यमेवानुवदेयमेत द्विस्तारतः संवदबोधनार्थम् ॥ ३० ॥

सुखानन्दनाथेन सांप्रत्यलेखिभवद्भिः स्वमुद्रालये कोषएषः ॥ सुसंमुद्रणीयस्सुतः प्रीतिभावात्तदाचोत्तरं तन्मया संव्यलेखि ॥ ३१ ॥

भवत्कृपापूर्णपत्रं सुलब्धम् पठंस्तन्निजानंदपूर्णोलिखामि ॥ मदीयाद्विशक्तिर्नवित्तस्यदृष्ट्या सहायेस्तिशक्तिस्ततोदीर्घभूता ॥ ३२ ॥

तदारभ्यचिंता सुकोशार्थमेषामदीयेहृदिव्यापिनीभव्यभावा ॥ कथंकीनकस्माद्धनं संप्रयाचे जगत्यांविकीर्णिता श्रेय्वस्तिस्वम् ॥ ३३ ॥

श्रीघासीरामकथनम्

देशात्सुरम्ये यमुनानिकूले चक्राद्विपीरस्थितताजगंजे ॥ श्रीघासिरामस्य सुहृद्वरस्य वंशीधरस्यास्य समागमोऽभूत् ॥ ३४ ॥

मित्र प्रसन्ना ननभृत्यसैव्यं सानन्दमायान्त ममंदगत्या ॥ पश्यामिदानीं भरतस्यभूमौ दृष्टाविलुब्धा नहिदानशूराः ॥ ३५ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भिः सर्वंस्थितंस्वल्पमनल्पमस्याम् ॥ कस्यापिवाहुल्यमतीव चास्तिन्यूनत्वमन्यस्य जगत्प्रभावात् ॥ ३६ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भिः शूरामसंतीदमसत्यवाक्यम् ॥ शौर्येणकश्चिन्ननतोपिकश्चिद्भवितःस्वतरोपिशूरः ॥ ३७ ॥

शूरंधमात्वं च्छसि कार्यदच्च मत्तो यदाज्ञापयतत्करिष्ये ॥ श्रीमत्कृपातोधनतः समर्थौ हंतावकीनो निजभृत्यमुख्यः ॥ ३८ ॥

जानामिसन्मित्र मुदारभावं त्वांसादरंप्राप्यवदामिहृद्यम् ॥ इन्द्रप्रस्थपुर्यांतवमातुलोस्ति विद्वद्वरोधीतसमस्तविद्यः ॥ ३९ ॥

तेनैककोशो रचितोस्तितोसौ चिंशन्मिताब्दे नवहुप्रयासात् ॥ द्रव्यव्ययीलोक हिताय कोपि तन्मुद्रणंकारयभोसमर्थ ॥ ४० ॥

श्रीमन् पर्वस्मिन् सुकृति विकार्ये

द्रव्यंकियत्सं मितमत्रयोग्यम् ॥ श्रु-
त्वातदाविंशतिकंसहस्रं 'देयंभवद्भि
र्नततोधिकञ्च ३९ ॥
एतन्मितद्रव्य सुदानकार्ये शक्तिर्म
दीयाभवतःप्रसादात् । प्रात : स-
मागत्यमदीयगेहे द्रव्यंगृहीत्वाकुरु
मांसनाथम् ॥ ४० ॥
प्रातर्घासीय रामस्थलमति रमुलं
प्राप्यहृष्टः कृतत्त्वस्तं मांसंवीक्ष्यशी
घ्रान्निजजनसहितस्थासनादुत्थितश्चा
न् ॥ गाढंत्र्यालिंग्यमोदादतिनमन
तयास्थापयन्रत्नभागेस्थित्वायेवहृह
स्त : सगदतिधनदस्तहनंसंगृहाण
॥ ४१ ॥ हस्तंगृहीत्वास्वधनस्यकोशे
यत्रस्थिता : सन्तिधनस्यपेटा : ॥
नीत्वाऽवदत्स्वीकुरुतद्धिवित्तम् वा
छाञ्जनेतद्ग्रहणेनशंका ॥ ४२ ॥
घासीरामकथनात्पण्डितवंशीधर
स्येन्द्रपुर्य्यागमनम् ॥
इत्थंविचार्येयदिशक्रपुर्य्यां गत्वाभ
वन्तंनयमन्यकारम् ॥ यास्यामि
संकल्यकरस्तदद्धि वित्ताङ्कितंपत्र
मवाप्ययात : ॥ ४३ ॥
इन्द्रप्रस्थेसुरम्येबहुदिनवशतोमुख्य
मित्रेक्षणाय चायान्तंदूरदेशाद्बिबु
धवरसुखानन्दनाथोनिरीक्ष्य ॥ प
भ्युत्थानंहिदत्त्वानिजजनसहित : स्था
पयन्नग्रभागे धन्योऽस्मित्वीय मित्रं
निज भवनगतं वीक्षयामि प्रस

न्नम् ॥ ४४ ॥
धन्योऽस्मिवीक्ष्य कुशलाङ्गसमस्तदे
हं श्रीमन्तमद्यदययासहगच्छधा
मम् ॥ कोशस्यमुद्रणविधींकुरुयत्र
माशु वित्तंप्रदास्यतिपरंतवभागि
नेय : ॥ ४५ ॥
सिद्धिःकृता भगवता खिलवित्तरू
पा तस्मात्त्वमुगत्य कृपयागमनार्थमे
कम् ॥ पत्रंसुप्रेषयततोनिजकर्मकृ
त्वा यास्याम्यहंजवतयाभवदंघ्रिकू
लम् ॥ ४६ ॥
कृत्वापणं स्वपुरतस्तव भागिनेया
यातोस्मिकार्यमभिधायजवाद्भवी
यम् । दास्यामिचार्यदिवसेनिज
हस्तपत्रंगच्छामितत्रबहुकालसमा
गम : स्यात् ॥ ४७ ॥ घासीयराम
सुहृदस्यसुपत्रहस्तं मांवीक्ष्यपत्रनि
खिलाशयम्.भिगम्य ॥ सानन्दतो
ह्यभिवदन् किमुकार्य मद्यपत्रं
सुप्रेषययतस्त्वबुधःप्रयातु ॥ ४८ ॥
पत्रं विलिख्य ददतेस्म सुडाकगेहे
ततप्राप्यपण्डितवरस्य समागतोऽथ
सर्वं सुसाधन मथत्वरया गृहीत्वा
कोशस्यकार्यमचलत् प्रतिवासरंत
त् ॥ ४९ ॥
दत्तावना दधिकदान सुशक्त्यभावे
कोशस्यकार्यमरुधद्धितदर्द्धजाते ॥
पश्चाद्धनी सद्विबुधोपि परत्रगन्ता
शोकस्तयो स्समभवन्नगरस्य मध्ये

॥ ५० ॥

इन्द्रप्रस्थस्थवासीद्विजवरजगदानन्द
नाथोमहात्मातच्छिष्योधीरवृत्ति :
सकल बुधजनैस्सेवितो योग्यवर्ती
श्रीशयन्यानुपूर्व्यैर्बहुतरनगरेभ्राम्य
माण:प्रयासी ॥ ५१ ॥

तच्छिष्यपण्डितवरो जगदातिम-
न्द : सारस्वतो निजगुणप्रथितेन्द्र
प्रस्थ : ॥ कोशार्द्ध मुद्रणकरेबहु
यत्नकारी द्रव्यव्ययैर्बहुकृतेनृपराज
दृष्टि : ॥ ५२ ॥

याकार्यकारण विचार परप्रधाना
लोकप्रसिद्धगुणगौरवपूर्णभावा ॥
यत्कार्यमस्तिकठिनंपरमंदुरूहं त-
ज्जायतेसुगमत:परयाहिदृष्ट्या ॥ ५३

देशेहिसन्तिबहुबोधनपान्नृपाला :
कोशस्यपूर्णकरणेकृतबुद्धिचित्ता: ॥
कस्यापिशक्तिरभवन्नहिपूर्णवित्ता
पूर्णेहितस्यकृतधी : कविराजमं

त्री ॥ ५४ ॥

श्रीयावदार्यकुलपङ्कजसूर्यभूप: श्री
श्यामलात्कविवराद्धिनिशम्यचित्ता
त् ॥ कोशस्यलोकसुखदस्यसमस्त
वृत्तमाज्ञांददाति कुरुकोशसमाप्ति

यत्नम् ॥ ५५ ॥

श्रीसज्जनेप्रियकरे गुणशास्त्रपूर्णे
विद्याप्रचाररसिकेखिलभूपसूर्ये ॥
श्रीसूर्यवंशनृपकीर्तिविशालमूर्त्ती
कोशस्य पूर्तिरिहसंरचिताविधा

त्रा ॥ ५६ ॥

श्रीश्यामलेनकविराजवरेण नूनं
श्रीधराहृधवराज्जितदेवमर्य्यात् ॥
यत्नं क्रियत्क्रमितं बहुसाधनाद्य
सर्वं विचार्य धनत : परिपूरि

तश्च ॥ ५७ ॥

यत्रस्वर्णबनगराद्धिजकेछरामाद्यां
दिसोसकमयकालकातपीरात् ॥
लाला मनोहर मुदास करान्वटैप
सिंपीय साहिब कराहहु मूल्य

माप्तम् ॥ ५८ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशस्यजनसुखकरो
राज्यसिंहासनस्थस्तावन्मासाहि
जातानिखिलसुखकराबासरायान्ति
निलम् ॥ न्यायंन्यायप्रसक्ताऽपि
तमनुचितमृषीच्यकुर्वन्तिविप्रा :
स्थानंस्थानंविभिन्नंनिखिलजनगतं
तत्रकार्यस्यपूर्ति : ॥ ५९ ॥

यंत्रस्थानं सुरम्यं सकल विषयकं
तत्रमुद्रातिपत्रं दैवोदैशीसुपासौ
मितदिनरचितेंग्लिशडभाषाचरा-
णि ॥ श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रप्रतिनिय
तविधिस्सूर्यवंशा वलिंच श्रीमच्छ्री
श्यामलाख्ये।विरचयतिकविस्सर्वं

वृत्तान्तगामी ॥ ६० ॥

देशेस्मिन्मेदपाटे निखिलनगरवं
वस्तुचायातिसर्वं श्रीमच्छ्री सज्जना
ज्ञाऽप्रतिहतविषया श्रीमुखान्निष्क्रा
तायां ॥ तस्मादार्य्यो हिबहुसच्च

जनगणादेशदेशात् प्रयान्तिभाग्या
त्सर्वेमनुष्या नृपवरविहितांजीवि
कांसंलभंते ॥ ६१ ॥
भूपालाभाग्यवन्तः स्वसुखरसपराः
खेननामाश्चकार्षु रम्यंस्थानं सम
न्तात् निजमहिमधियः वर्तयन्त :
स्वदेशे ॥ यत्स्थानं जीर्णभूतं बहु
समयवशात्केनहष्टिर्नदृष्टा तत्सवे
सज्जनेशो विपुलधनचयान्नव्यवत्सं
विधत्ते ॥ ६२ ॥
पश्चक्रिन्नार्ति भ्रष्टोदयपुरनगरीये-
महष्टःपुरायस्तस्मिन्सर्वचवीथ्यांवि
विधनगलताहश्यतेसर्वभागे ॥ स्व
च्छा सर्वाङ्गशुश्रा पुलिस जनगणै
र्वीक्ष्यतेसर्वकाले श्रीमच्छ्रीसज्जने
न्द्रप्रनियत नियमात्सं निरीक्ष्याति
दृष्टः ॥ ६३ ॥
दत्तानिपदानि प्रतिष्ठायाः
श्रीमेदपाट प्रभुणाप्रसन्नमस्वर्वति
ना ॥ पदंदत्तंप्रतिष्ठाया : कवि
श्यामलधीमते ॥ ६४ ॥
कविराजपदंचैक मभ्युत्थानंद्वितीय
कम् । तृतीयंस्पर्शनं चाङ्ग चतुर्थ
पादभूषणम् ॥ ६५ ॥
हैमादिकंचतत्सर्वंवोटीदानंचपश्च
मम् ॥ सासनस्यायकरत : षष्ठंद
त्ताहिमुद्रिका । ६६ ।
मुद्रिकाशय : ·
राणा श्री सज्जनेन्द्रस्य चरणाब्ज

प्रसादत : ॥ कविराज पदस्यास
श्यामलस्यैवमुद्रिका ॥ ६७ ।
इत्याद्यन्याःपदव्योपि बहुसम्मान
सूचिका : । दत्ता : श्रीसज्जनेन्द्रे
णकविश्यामलधीमते ॥ ६८ ॥
श्रीनरेशस्यहिप्रीतिर्यथाश्यामलधी
मति । विश्वासभृतासत्याङ्गीमत
थान्यत्रदृश्यते ॥ ६८ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रादरनियमवशा
त्श्यामलप्रेरणात : कीशः शब्दा
र्थचिन्तामणिगुणनिकर : । स्यंश
क : मूर्तिमागात् ॥ चभाब्याङ्कि
न्दुवर्षे बहुरसिकतरेफाल्गुनेशुक्ल
पक्षदैवाचार्ये चितिव्यांसकलसुख
करेसार्द्धवर्षद्वयेन : ६८ ॥
श्रीभूप : सज्जनेशो निखिल जन
हितोराज्यकर्मप्रवीणो विद्याशा
स्त्रैकदक्ष : सुभटसविनयुक् सर्व
दाकार्यदर्शी ॥ स्याद्दीर्घायुर्निरो
गःशिवविधिकमला स्वामितुष्टोव
वाली मार्कण्डेयोऽल्पजीवी वर
वरदशिवाराधनाद्दीर्घजीवी । ७० ॥
श्रीमच्छ्री सज्जनीयैर्बहुलबलतया
वीरलक्ष्मीस्वबाहौ जिह्वायां दत्त
वाणीस्फुरतुदिननिशंनर्तनंकारय
न्तौ । राज्यश्रीद्रव्ययुक्ता सकलवि
भवकेकोशगेहेस्वपूर्णाचैत्यंधान्यैर्ध
नौघैर्निखिलजनचयं पूर्णविस्तंवि
धेहि । ७१ ।

कोशशब्दार्थचिन्तामणिस्तृतीयोभाग :

इत्यादि गौड़कुलोत्पन्ना डीचवाल प्रधानो पनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज काचार्य श्री महरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्राह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथा परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ पवर्ग : स्तृतीयोभाग : समाप्तिङ्गत :

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्राह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामे :, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव तंस महीमहेन्द्र यांवदार्यकुलकमल दिवाकरे : मेदपाटदेशाधीशे: चखिल भूपाल मौलिमणिभि : . श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहे : संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितवाजपेयि वंशीधरेण चकिञ्चनाजितदेव शर्मणाचशोधित : जीवनराम शम्भूनाथ श्यामसुन्दर गुलावराम लक्ष्मीनाथ प्राणिनाथ लालसिंघ प्रभृतिभिर्द्विजे : वर्णक्रमेणदर्भितः सर्दारवेग यवनेन परमानन्द ब्राह्मणेन मुद्रितः

एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशतृतमे १९४० वैक्रमाब्दे राजधा
न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
कोशधनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रित:

शुद्धाशुद्धविषयकचिन्हानि

॥ नमः श्रीगुरवे नमः ॥ मुद्रीकृता अनेकेषां कर्तृत्वाद्बुद्धिविभ्रमात् । मनसोऽस्थिररूपत्वात्स्यादेवाशुद्धिसम्भवः १ अतो मुद्रीकृते ग्रन्थे ह्यपि पण्डितशोधिते । अशुद्ध्युद्घाटकस्यास्य पत्रस्यावश्यकं मतम् २ तदेतस्य मुद्रितस्य शब्दार्थचिन्तामणिकोश शुद्धाशुद्धसूचनापत्रलेखः तत्राशुद्धिर्द्विधा । शब्दाशुद्धिः १ शब्दव्याख्यानाशुद्धिश्च २ इति । सोऽपि च पञ्चधा । यथा । मात्राशुद्धिः १ वर्णाशुद्धिः २ न्यूनाक्षरा ३ अधिकाक्षरा ४ वर्णविपर्यासा ५ चेति भेदात् । अत्र शब्दाशुद्धौ सर्वं च पूर्वस्मिन्नेव चिह्नमेतत्० । व्याख्यानाशुद्धौ तु पूर्वं च चिह्नमिति—ज्ञेयम् ॥ ततो मात्रावर्णाशुद्ध्योस्तु । अशुद्धिलेखपङ्क्तावेकमेवाशुद्धमक्षरं लिख्यते । अग्रे । शुद्धलेखे तु समस्ताः शब्दा लिख्यन्ते । तत्र । मात्रायां शुद्धाक्षरस्योपरि लक्षणमेवं—क्रियते वर्णे तु शुद्धाक्षरस्याधः शून्यम् ॥ न्यूनाधिकाक्षराशुद्ध्योस्तु । अशुद्धौ पूर्वपर पार्श्ववर्णयोर्वा यत्पूर्वपरमुत्थितरेखादिस्यात्तस्य तत्र लेखः तत्र मध्ये लक्ष्म चेति—पतितरेखायाः । शुद्धिलेखे तु न्यूनवर्णाधस्ताच्चिह्नमित्यमधः—पतितरेखायाः । अधिकवर्णाशुद्धौ तु पूर्वपरवर्णमध्यलिखिताधिकवर्णस्योर्ध्वमेवम् ऽ अशुद्धिलेखे चिह्नं कृतम् । शुद्धलेखे तु यथार्थस्यैव लेखः ॥ अपि च । न्यूनानेकाक्षराशुद्धौ तु पूर्ववदशुद्धलेखे पूर्वपरलेखमध्ये—एतद्रेखालेखः । शुद्धिलेखे तु लिखितन्यूनाक्षराणामधोदेशे देवदत्त अनेन प्रकारेण वर्णसमानाता वतीदीर्घा

———

रेखा क्रियते । अनेकवर्णाधिक्ये तु । अशुद्धलेख एवाधिकाक्षराणां लेखः । नीचैस्तावतीदीर्घा रेखा च । शुद्धौ तु शून्यादि । वर्णव्यत्यासाशुद्धौ तु । अशुद्धलेखे वर्णयोरुपरि द्वयोः काङ्क्षयोः क्षेपः २ १ । शुद्धलेखे तु यथायोग्यमेवेति दर्शनीयम् ॥ अग्रे पृष्ठाङ्क प्रथम द्वितीयस्तम्भपङ्क्त्यङ्कानां क्रमेण लेखः । तत्र स्तम्भलेखे प्र॰ द्वि॰ इति पूर्ववर्णयोर्लेखयावत्प्रथममधोधः शून्यमेव लिख्यते तथायावद्द्वितीयम् ॥ अतो विशेषप्रकाराशुद्धौ तु तत्तत्र विशेषो लेखः कृतो दर्शनीयः ॥ यदि सन्निरीक्ष्य सारं पुस्तकवद्भिः क्रियेत शुद्धमिदम् । दर्शं दर्शं शुद्धा शुद्धा दर्शं भवेत्तदिति सुकृतम् ॥ १ ॥

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
२१ - नृद्योः। र्म्बे	धूमवह्न्योः सम्बन्धे		०	७
- ष्टा	विशिष्टसिद्धाभावे ॥	२	०	२४
- र	रालीकाकारे	३	प्र०	६
- ध	घञ्	४	०	२६
- मु	जलयुक्तपङ्के	४	०	२७
- यि	निशार्मप०	४	द्वि०	२१
- ब्	कुञ् अ०	५	०	२४
- ङ्	अपाङ्क्तये।	५	०	२५
- न्या	अग्न्या:	६	प्र०	४
- ल्पे	अङ्गवैकल्येन	६	०	१३
- र्षि	ऋषिभ्योऽतच्	६	०	२८
- म्य	पचम्पचा।	६	०	६
- ता	ममतांदेहे	७	०	२८
- का :	निदिग्धिका	८	प्र०	१८
- का - ॥	निदिग्धिकाश्वदंष्ट्रासुमिलितासु	८	०	१८
- चं	पलमाचं स्यात्	८	०	२३
- भा	भाण्डे ॥	८	द्वि०	२२
- र्णि	पौर्णमास्याम्	९	०	३
० -	पञ्चपर्णिका } स्त्री० गोरक्षी-	९	०	२२
० -	पञ्चपर्णी } क्षुपे ॥	९	०	२३
- सो	सरसीरुहम्।	१०	प्र०	२१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क	स्तम्भः	पङ्क्तिः
श्रा	पेषण्युपस्करं	११	०	१०
-मौं०	बलिभींतौ	११	०	१६
-त्त्व	उद्गारौ ॥	११	०	२४
-ता	मश्कत्तिक्तं	१२	प्र०	१२
-प्य-वे	प्यभावेतु०	१२	द्वि०	२
-गु	गड	१२	०	२३
-धा	दात्रीसा	१३	द्वि०	६
-पच	पञ्चविंशति	१३	०	११
-द्र	द्राक्षां	१४	०	१०
-भा	प्रभवाना	१४	०	२६
-न्ध	सुगन्धिद्रव्ये	१५	०	१८
०पुं०	पञ्चस्रोतःनं०	१५	०	२९
-ह्-॥	गृहस्थे	१६	प्र०	१६
-।-कौमारं	कौमारादिपञ्चसु ॥ कौमारं	१८	द्वि०	८
-श्री	अश्वाश्वो	१८	०	२६
-च	पञ्चीकरणम्	१९	प्र०	१
-सं	सुस्फुटइति०	१९	०	२१
-बा	बाग्	१९	०	२७
-पिं	०पञ्चराखिट :	१९	द्वि०	२४
-ञ्ची	पञ्चीकरः	१९	०	२४
-चा	पियालद्रुमे	२०	प्र०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-पुं॰ -सु	पुं॰न॰सुचेलकी	२०	०	२८
-च	चिव॰	२०	०	२९
-च	क्वचिदपवाद्	२०	द्वि॰	६
-चा	चितेरा	२०	०	११
-क	वलीकी।	२१	प्र॰	२९
-पुं॰अं	वस्त्रगृहे॥पटवास.पुं॰अंशुका॰	२१	द्वि॰	४
-प	चचेड़ा	२२	द्वि॰	२२
-ही	पट्टार्हा	२३	०	१७
-व्यं	पुण्यद्रव्यं	२५	प्र॰	५
-य	पणाय्यते	२५	०	६
-पंडा	पणडते	२५	०	२४
-त्म-ष्णा	निर्णयात्मकज्ञाने	२५	द्वि॰	६
-व्य-नि	सम्यग्दर्शिनि	२५	०	१५
-स्य-द	व्यसङ्गिनो	२५	०	१७
-कौ	कटकाली	२७	प्र॰	७
-मा-र	समाचरन्	२७	०	१७
-।पुं॰न॰	पचमून॰	२८	द्वि॰	१०
-ले-का:	लेखकः	३०	०	२१
-ध	॰पचघना।स्त्री॰	३४	प्र॰	२४
-हि	स्वर्णकारादीनाम्	३४	द्वि॰	९
-यं	नव्यार्या	३४	०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-र्याम्	कर्तव्याम्	३४	०	१६
-घ	तुलाधटे	३५	प्र०	६
ह-	हारी	३६	द्वि०	२१
-न्ह-स्व	यम्नत्त्व	३७	प्र०	१८
।-वस्तु	। सत्त्वं ।	३८	द्वि०	१०
-।-कार्य	उभयमित्याह	३८	०	१२
-ता	उभयथा	३८	०	१३
-र्श	विमर्शः	४०	०	२
-॥-प्रतिष्ठा	तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिःसिद्धान्तः ६	४०	०	५
-प्रभे	प्रभेदे	४१	द्वि०	२०
-का	पिकोद्दपचिथि	४२	०	२४
-त-रं	वातकरं	४४	प्र०	१२
-रे०	भार्य्याम्	४४	०	२२
-र	चारिण्याम्	४४	०	२४
-र्त्तां	हन्तार्हन्मातरि	४४	०	२८
-पद्म	पद्म	४४	द्वि०	१५
-सु-ध्ये	सुरध्येष्ठे	४६	प्र०	८
-धे:	बुधाः	४६	०	१५
-दे-वि	तदेवविष्टब्धि	४६	द्वि०	१४
-तित	पित्तकफापहः	४६	०	१८
-हि	हीपे ॥	४८	०	६
-ग	पराधीने ॥	५०	०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-पुं०	०परन्तपः चि०	५१	प्र०	३
-ण	नारायणं ॥	५२	द्वि०	५
-चा	सौत्रान्तिकादिमते	५३	प्र०	१०
-क	कारणम् ॥	५३	०	२४
-ष	चायोजनं	५३	द्वि०	४
-नाश	नाशात्	५३	०	११
-शि-नि	०अविनाशित्वनिरति-	५४	०	१६
-रो-त्क	मुक्तरोत्तरोत्कर्ष०	५४	०	२०
०पुं०	०परमायुः न०	५४	०	२८
-विं	चतुर्विंशति-	५५	प्र०	५
०पुं०	परमाशक्तिः स्त्री०	५५	द्वि०	४
-न	दोषानास्कंदिते।	५५	द्वि०	१७
-र-श्वा	परमश्वासावीश्वरश्च	५५	०	१७
-ति-ष्ठा	तिष्ठति। ष्ठा० ।	५५	०	२६
-ऽउपग	उगवादिभ्योयत्	५७	प्र०	२७
-भ्यो	खनिशृभ्यांङिच्चेतिकुः	५७	द्वि०	२
-तां। ब-तीर्ण	अथ चेतायुगाद्यावतीर्णाः॥ अशुद्धिद्वयम्	५७	०	११
-य	जमदग्निमंशातपाः।	५७	०	१४
-ऽसातस्मात्	००००	५७	०	१८
-द-स्य	पदस्थस्य	५८	प्र०	२५
-त	भोजनम्	५६	०	३
-ऽपऽराऽजयनम्	००००	६०	०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- चि	परांचिति ॥०	६०	०	११
० राडी	०पराङीनम । न०	६०	०	१५
- न्नी	जीवन्नोपिचतैमृता :	६०	द्वि०	६
- म - न्त	०परान्मकालः । पुं०	६०	०	१६
- तित्प	प्रतिपत्त्यर्थं०	६२	प्र०	२२
- ससो	ससोऽग्निमान्	६२	०	२४
- दं	परं द्वैराग्य०	६२०	द्वि०	१७
- प	अवरत्वपराश्रम्	६२	०	१८
० ह्ण :	०पराह्ण : पुं०	६३	द्वि०	२०
- ह्णा	अपराह्णो ॥	६३	०	२०
- त	दोषताभिधानात्	६४	प्र०	१८
- ष्ठा	तथाप्येकनिष्ठत्वेन	६४	०	२१
- य	परिकीर्यते	६४	प्र०	२४
- ष्ठा	अनूढज्येष्ठ०	६४	०	२८
- ष्ठा.	कनिष्ठ०	६४	०	२८
- र्भा	परिकर्मा ०भाषाशुद्धिः	६४	द्वि०	१८
- ष्टि	वेष्टिते	६५	प्र०	३
- ष्ट	रूपवेष्टने	६५	०	७
- सां	पुंसां०	६५	०	२५
- द्ध	विरुद्धे	६५	०	२६
- ग्न	भार्योऽग्निविद्ध०	६५	द्वि०	२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-धा	फलंयया	६५	•	१०
-वा	•परिघातन : । पुं०	६५	द्वि०	१३
-तीत	परिचरतीति	६६	•	१
-ठ्यं	माठ्य०	६७	प्र०	२३
-धि :	साधु :	६७	द्वि०	२
-नां-प्रा	गुणान्तरप्रादुर्भावे।	६७	•	२५
-स्य	रूपश्च०	६८	प्र०	८
-धो-ते	धीयते	७०	•	१३
-प्र	वर्हप्राधान्ये।	७१	द्वि०	२०
-र्त्ति	वर्तुले॥	७२	•	११
-र्घे	दीर्घं	७३	प्र०	६
-ध्व	महत्त्वमिति	७३	•	६
-उ	परिमाणमुच्यते	७३	•	१५
टु	डुवप्	७४	द्वि०	२६
व	वृत्तवहिवृत्तौ	७५	द्वि०	१
-नृप्	नृप :पश्येत्	७५	•	६
-त	अर्थते	७५	•	१५
-ट	यमूढ्ज्येष्ठ	७६	प्र०	७
-न-फ	वस्तुवर्णीनशुभफलमाह।	७६	•	२७
-र्णा-वा	यद्दातानवणानाणापृथक्	७७	•	१३
-स्य	पार्थिवस्य	७७	•	२१

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- द्वि	हृष्टियुद्धं .	७७	द्वि०	५
- स्ना	विनाश : स्यात्	७७	०	१२
- ठ - लि	गाढमालिङ्गितौ	८०	०	७
० ङ्गि :	०परिष्वङ्ग :	८०	०	८
- च - का	अपचकथनं०	८१	प्र०	६
- स्व - दो	अस्मिंश्चदोषत्वयेदोषद्वयं	८१	द्वि०	१९
- व	सएष्लोकविख्यात :	८३	प्र०	१३
- ट	ठुःवप्	८४	०	३
० रि	०परोशार : । पुं०	८४	०	५
- का - णि	उपकरणि	८४	०	६
- प	पाचिकोदीर्घ :	८४	०	२३
- ह	वाहुलकादु : ॥	८४	०	२८
- न्ता	वदन्ति	८४	द्वि०	१६
- णा - च	ब्राह्मणं तिच	८४	०	१९
- ष	हंघात्	८४	०	२०
- सू .	भूतान्तरे	८५	प्र०	१४
० ष्ण	०पर्ण्णन्यश्चर्प : । पुं०	८६	द्वि०	५
- - पर्ण	॥ पृणाति । पृणप्रीणनेप०म्व् ॥ यद्दा । पर्णयति ।	८६	द्वि०	१०
- ॥ - प	॥ कौशसम्भूद्धि ईते	८७	प्र०	२९
- ध्य	खर्ध्वशिल्पशर्ष्ये०	८७	द्वि०	७
- त	पितपापड़ा०भाषाशुद्धि :	८७	०	९
- ० - ॥	०ष्ठम् ॥	८८	प्र०	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ख्या-म्	षटाख्यायाम् ।	८८	द्वि०	१०
-ष्ट	प्रागस्थानिपष्टे ॥	८८	०	१५
-त्मकर्मक	सौम्यकर्मणि ॥	८९	प्र०	७
-मा	भुज्यमाने	८९	०	२४
-भु	पद्भ्यांमुक्ता०	९०	०	११
-क्ष । म्	बभ्रान् तद्वाचाणां०	९०	०	१२
-ष्ठ-ज्ये	तिष्ठतिज्ये०	९१	०	२४
-का ।	कालिन० ।	९१	द्वि०	१५
०र्व-श्र	०पर्वताश्रयदेशः । पुं०	९२	०	१८
-र्व	पर्व्यंवेवा ।	९३	प्र०	१४
रथका	रोझारकाल :	९४	०	२८
-नम्	निवर्त्तकम् ॥	९५	०	१९
-लीपि	पिलि०गौ०भाषाशुद्धिः	९५	०	२७
-क	शून्यधान्यनाले ॥	९६	०	५
-शा	शब्याम् ।	९६	द्वि०	८
-व्य	परिह्रयते नेनवा ।	९६	०	२९
-डुप	तराडुलाम्बुशवषा०	९८	०	१०
-।-बहु	। पञ्चपत्रमेवाबहुल०	९८	०	२०
-ष्टो	ज्योतिष्टोमे०	९९	प्र०	२४
-क्ष	क्ष : ।	९९	द्वि०	१२
-क	कारके ॥	९९	०	१५
-ष-द्रु	माषकुशपवद्रुते	९९	०	२२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-।-प	पूयतेनेनपुरः संज्ञायांमितीचः यद्वा। पवते	१००	प्र०	१
-वो।चौ०	भणि वादिभ्यइचोचो ॥	१००	०	३
२१ -मट्	दमनकी ।	१००	०	५
-यो	कुर्याभ्मनसा०	१०१	०	२६
-व-शु	सएवपशुभावेन	१०१	द्वि०	२१
-स्व-प	पस्वसुपर्वसु	१०१	०	२७
-शु	पांशुलातिवा	१०५	०	२
-चि	समुच्चितस्य	१०६	०	६
मा-म	ऽविभक्तानांविभक्तानामपि	१०६	०	१३
-क्त	भुक्तं	१०८	प्र०	१६
-शुं	पातिर्वलिजुट्चेत्यसुन्।	१०८	द्वि०	८
-पा०	पस्वालिकायाम्	१०८	०	२८
-ण-स्य	परिमाणमस्य	१०९	प्र	१
-ल्य-व	पाटल्याअवयवे ।	१०९	द्वि०	१०
-न-क्र	येनद्विक्रमेण	११०	०	२८
-दा-ना	पदार्थाना०	१११	प्र०	२
-म	सर्वलोकानां	११२	०	२
-त्य-स्य	आयप्रत्ययस्यलुक्च ॥	११२	द्वि०	२५
-ण	पण:	११३	प्र०	१९
ऽ -ससम	समस्यतइति०	११३	द्वि०	१६
-घो	विद्वद्व्योघ०	११४	०	२४
-भू	पाण्डुभूमि०	११५	प्र०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-क	क्षुण्णोदके	११५	०	२८
२ १ -मद	दमनकवचे ॥	११५	द्वि०	२५
अथ पाण्डारशब्दे पाण्डारास्तिइत्यत्राय पाण्डुनामित्यादिपूर्वस्मिन् पाण्डुकशब्दे यल्लिखितं तद्बोधनीयम्		११६	प्र०	११
-ती । श्रि	आग्नेयोयसस : ॥	११७	द्वि०	५
-र	पातिङ्ति :	११७	०	८
-क	कुठेरके ।	११७	०	१६
-भू०	उपभूषणे	११८	०	१७
-रि :	पाथसीधर : ॥	११६	प्र०	११
-चि	वंशखविच्छेदरी	११६	द्वि०	२
-॥ - प०	॥ धृतिकर्मणिघञ्प्रयते	११६	०	१२
-त	पादत्रपे ॥	१२०	०	१७
-पा । पा	पदाती ॥ पदातिरेव ।	१२१	प्र०	२०
प	अमानुष्येयुदर्थ०	१२१	द्वि०	८
-पा	पदातौ	१२१	०	१५
ऽ -र्मनम	कूर्मनक्रास्य०	१२१	०	२१
२ १ -श्विन	उतानश्वि	१२२	प्र०	३
ऽ -तैनैन	पद्यतैनयन।	१२२	०	८
-ट	नैवेद्यमुदरेच्छुरे: ।	१२२	०	१४
-कं	एकैका०	१२४	०	७
-त्वे	परश्वेषु	१२६	०	५
-चजे	चल्यजे ॥	१२७	प्र०	२८

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-फ	प्लम्	१२८	०	२७
-॥ - म	॥ पायदिदेहोत्प्मादृवा ।पारत्तणे० विवतिदेहंवामनिन्दन्०	१२८	द्वि०	८
-यो	रोगस्य	१३०	०	१८
-ष्ट	बह्निकुष्ठ०	१३०	०	२७
-पा	योगवाही	१३१	प्र०	१४
-रा	जलान्विते :।	१३१	०	२२
-न्त्र	दोलायन्त्रे	१३१	द्वि०	१४
-वि	सर्वमलैर्वि मुच्यते ॥	१३२	प्र०	४
-क:	क्षोष्ठिविटि:	१३५	०	१
-न्	ठञ्	१३५	०	२९
-न्थं	परिपन्थ्यं	१३७	०	२४
-भे	शोथमेद:	१३७	द्वि०	१७
-ग	गजहस्त०गो०भाषाशुद्धि:	१३८	प्र०	२८
-ष्टा	प्रकोष्ठाभरणे	१३८	द्वि०	१७
०ऽट्ट:	०पार्श्वटः:पुं०	१३९	प्र०	१९
-न.	विधानात्	१४०	०	२
-ती	पृष्ठवर्त्ती	१४१	द्वि०	१०
-बा - । पा०	पाल्यतेवाभवानयावा।पाल०	१४२	०	१५
-स्रं०	शूलास्त्रे॥	१४४	प्र०	२१
-ऽग्डा	कड़ार:	१४६	०	१७
-तु	तूली।	१४७	०	२८
-या	अपुपि	१४७	द्वि०	१७

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- । - भन्ये •	।।टीकागतौभन्ये •.	१४७	•	१८
• ङ्क	•पिटङ्काश : पुं•	१४८	•	५
• का•	•पिटङ्काकी । स्त्री•	१४८	•	६
- ऽद्विशे	श्राद्धशेष•	१४८	•	२६
- ते	हम्यन्ते	१५०	•	२३
- ॥ - ॥	स्वार्थेक : ॥	१५०	•	२८
- डी	भक्तपिंडी•	१५१	प्र•	२३
• ऽरक :	•पिंडीतगर : पुं•	१५१	•	२८
- ह : - ॥ २ १	पितामह : पितृपिता ॥	१५१	द्वि•	२६
- तृप	पितामहपत्न्याम्	१५२	प्र•	२
- ॥ - सच•	॥ मन्वदेसच•	१५२	•	५
- स्य	समेत्योषु•	१५२	•	१३
- व	मन्वदमिति	१५२	•	१६
- ऽकादिचि	मेष्टकाचिते	१५२	द्वि•	१२
- ते - पि	चितेदेवपितॄन् तर्पयेत्	१५२	•	१२
- ठ	टक्	१५४	प्र•	२३
- क	पिनाकियेगोविन्दयो	१५५	•	१३
- थ	षष्ठे दितीप्रत्य :	१५५	द्वि•	२२
- लि	बालवैधव्य•	१५६	प्र•	८
- षो	गुडोष	१५६	द्वि•	२
- क्र	मुद्गमसूरादिपिष्टे ।	१५८	प्र•	१८
- त्य	कृतगन्धद्रव्यचूर्णै	१५८	•	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-नौ	वासिनौ	१६०	०	१
-वो । क्रि	भैरवैर्क्रियते	१६१	प्र०	२६
०क	०पीठकेलिः । पुं०	१६१	द्वि०	११
-म	वन्दामहे	१६१	०	२१
-ण्डो	पिण्डीतक०	१६३	०	१
०-। षा	०पीतपुष्पा । स्त्री० षाढक्याम् ।	१६३	०	५
-पुष्प्याम्	अपुष्प्याम्	१६३	द्वि०	१०
-ष	लक्ष्मणाक्रान्ते ।	१६८	०	२
-भू	कीर्त्तिमूषा ।	१६८	०	२५
-स्थ	कान्तस्थ	१६९	०	१२
-व्या २१	वाङ्गुलिमावकम्	१६९	०	१५
-मद्	दमनकाद्वच्छे	१७०	०	२८
०प	०पुण्यजनः । पुं०	१७२	प्र०	१८
-सु:	सुखिनतिष्ठति ॥	१७४	द्वि०	१७
-भ्या	अध्यायः	१७६	प्र०	१०
-ग्धी	दोग्ध्री	१७६	द्वि०	७
-ना	धनंधान्यञ्च	१७६	०	२५
०चे	०पुत्रैषणा । स्त्री०	१७८	०	६
०र्भ	०पुनर्नवः । पुं०	१८०	प्र०	२
-नर्नवा-जा	पुनर्वारिजाती ॥	१८०	०	२८
-स	अरिगृस्ते ।	१८३	०	१८
-खा	पूर्वशाखा	१८३	०	२७

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-ल्प	०पुराकल्प:। पुं०	१८३	द्वि०	१६
२ १ -श्यदि	उपदिश्यन्ते।	१८३	०	२१
-स	संपूर्ण:	१८५	प्र०	६
-चे	पञ्च०	१८५	प्र०	१०
-सा	०पुरुदंशा। पुं०	१८५	द्वि०	६
-त्सु	आपत्सु मूढो०	१८५	०	२२
-पु	परलोकं	१८६	प्र०	२३
-स	साश्रौर्यान०	१८६	द्वि०	८
-न्त	दृश्यन्ते	१८७	प्र०	१३
-ष-घ:	०पुरुषदघ्न:। त्रि०	१८७	०	२६
-व	चतुर्वर्गं	१८७	द्वि०	२५
-च	स्वभाव	१८८	प्र०	५
-षा	०पुरुषोत्तम:। पुं०	१८८	०	१९
-वे	वेदेष	१८८	०	२३
-ति-भा	धृतिदेवीभाग०	१८८	द्वि०	११
-या	पुरुरवा०	१८८	०	१७
-मे	अपगे	१८८	०	१९
-प	पुरोधसि॥	१८९	प्र०	२२
-य	मनोवुद्धि०	१८९	द्वि०	१५
-मे	क्रमिभेदे॥	१८९	०	२४
-णो	पुष्करेणोपमिते	१९१	द्वि०	३
-ष:पुं०	०पुष्करिण्याख्यो०	१९२	प्र०	१

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
पुष्पघातकः:पुं॰	अस्यायेमध्ये ऽस्यार्थशब्दद्वयंचैकं घ्य तृतीयशब्दस्यार्थलेखोजात : अनशु द्धम् । यथा वंशे : त्वक्सारे ॥ पुष्पचापः:पुं॰ कामदेवे॥पुष्पचामरः:पुं	१८३	॰	१६
-त्य	पुष्पंधनुरस्य	१८३	प्र॰	२७
-ष	लक्षणे	१८४	॰	८
-र	रक्त :	१८४	॰	१०
-मे	वचनेन॰	१८४	प्र॰	२१
-पु-शि	पुष्पविशिष्टे ॥	१८४	॰	२८
-ष	पुष्कर॰	१८४	द्वि॰	६
-ता	पित्तहरौ॰	१८४	॰	२०
-ष्प	निष्कलायाम्	१८४	॰	२७
-था-र	अमगार्थेरथे	१८५	॰	१८
-विपत्-रो	ऽदैववित्पुरोधोभ्याम् ।	१८५	॰	२७
-र्मा	कर्मणि ॥	१८६	प्र॰	५
-त	सुमनोहरे :	१८६	॰	२०
-न्द्र	वृन्दे ।	१८६	द्वि॰	६
-स्त	शास्त्रं	१८७	प्र॰	२६
-गे	रोहितवृक्षे	१८८	॰	११
-ष	कण॰	१८८	॰	२२
-॥-	॥ दुर्गस्वनामी ॥	२००	॰	६
-सो	गन्धेण	२००	॰	१५
-था	अयहायणी	२००	॰	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न	दधिघनासा०	२००	द्वि०	२२
-गे	पुरीषाप्यायनं	२०१	प्र०	१
-का-दे	कालदेय०	२०१	०	२
-ष	०पूरण ः। पुं०	२०१	०	४
-खि	खिन्नं	२०१	०	७
-शा	विचार०	२०२	द्वि०	२३
-सावर्वाचा २ १	पूर्वाचासावषाढाच ॥	२०५	प्र०	२
-जिष्ट	सखिभ्यष्टजि०	२०५	०	१४
-ष्ट	पृष्ठवर्तिन्याम्	२०५	द्वि०	५
-नः	तन्	२०६	प्र०	१
-॥-	॥ अन्येषामितिदीर्घः	२०६	०	४
-ष	चित्र पर्य्याम्	२०६	०	२७
-पृथक्	०पृथक् । अ०	२०६	द्वि०	२१
मऽत्वष्टाम्-क्	मष्ट्याम्‌त्वक्पत्न्याम्	२०८	०	५
-रपयु	पयोधरयुता	२०८	०	१४
-ल्या	इडदेलायाम्	२०८	०	२४
-पुं-श	दंगभीरौ ।	२१०	०	११
-॥-स्त	। हडज्वरानिलदीर्घत्वकुक्षिरोग बिनाशिनी	२११	०	१६
-॥-ष	॥ खड्गापधाने ॥ मांसापगडाम॥ अगड	२१२	०	१८
-म	०पैत्तिकम् । त्रि०	२१३	प्र०	२८
-पा-कै	कैनिपातकै ।	२१५	०	१८
-त-दु	जीमातमातपितदुहित	२१५	द्वि०	१२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-सं०	पतेन : पुन्यम् । अ०	२१७	०	६
भुं	पुन:भूत्वा।	२१७	०	१७
-पुं	रामकर्पूर०द्रु०व्याते ॥	२१७	०	२०
-नि	पौराणिकोऽपि०	२१८	प्र०	११
-चि०-पू०	त्रि०पूर्वाह्णगा तमे ॥ पूर्वा०	२१९	०	२४
.-म-त्व	पुलमहत्त्वे ।	२१९	द्वि०	३
-त्-र्षे	उत्कर्षे ॥	२२२	०	६
-श-ग्रा	प्रकाशकमप्यज्ञातरि ॥	२२३	प्र०	११
-ण्ड	भाण्डा०	२२३	द्वि०	१
-मध्यमे-वर्त०	रजसिक्रमस्थितिशब्दत्वामम: स्मृत:। त्रिगुणात्मस्वरूपाया। सर्वशक्तिसमन्विता। प्रधानासृष्टिकरण प्रकृतिस्तेनकथ्यते। प्रथमेवर्त०	२२४	प्र०	२५
ऽ -अस्खल	अपराचितलक्षणा।	२२५	प्र०	६
-प्र	विकृतिरिति०	२२५	०	१९
-बा-पृ	बीजादयोबालपृथिव्या०	२२५	द्वि०	२
-:-। वै०	लय : प्रकृतिलय : । वैराग्यात्	२२५	०	१३
-।-प्र	। प्रकृते : सरूपम् अि०प्रकृते:	२२६	प्र०	२
० म्-	०प्रत्यपणमन० ।	२२६	द्वि०	२८
-ता	अप्रतरे ॥	२२७	प्र०	८
ऽ ऽ ऽ -स्त्री-प्रकृष्टाया म।	० ० ० ० ० ० ० ० ०	२२७	०	२६
-श्मी-सु	रश्मी सुवर्णा०	२२८	०	२१
-वर्णा	सुवर्णालु०	२२८	०	२२
ऽ -ष्या	अयादीनां०	२२८	०	२९

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- ष०	प्रविशन्ति :	२२८	द्वि०	१०
- न्य	प्रष्टव्यते	२२८	०	११
- ये - पु	निर्वासयेत्पुरात्	२३०	०	५
- ख्यात	रोगाख्यैति ।	२३०	०	१३
- वा	सङ्गमाज् ०	२३१	प्र०	१८
- ष्ठ	त्वष्टरि	२३१	द्वि०	२०
- ष्टी	परमेष्ठी	२३१	०	२८
- ष	दर्भादीनां०	२३२	प्र०	७
- ज्ञा - धी	रत्नाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ।	२३२	द्वि०	२८
- श्व	मनुष्याश्वगवादिषु	२३३	प्र०	२१
- नि - घ०	चन्दनानिप्रच्छानानिघनीभूतानीव	२३३	०	२५
- गा	पुराणि	२३३	द्वि०	२५
- श्र	प्रश्रये	२३४	प्र०	६
- ष्ठ	प्रेमविशिष्टे ।	२३४	प्र०	१३
- र्मे	कर्मणि	२३४	०	२५
- रू	रूद्रोरप्	२३४	०	२७
- ष	प्रत्यर्पणे	२३५	०	११
- ति	कृदिकारादित्तिङीष्	२३५	द्वि०	२६
- व - मा	श्रवणमात्रेण	२३६	०	१६
- । - श्रा	प्रापूरणे। प्रथप्रख्याने श्रावाहुल०	२३७	प्र०	१२

०अत्रप्रतिकर्म। शब्दार्थे सकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियमशुद्धि: यथा० प्रतिकाय: । पुं० शरव्ये । लक्ष्यं प्रतिरूपके । प्रतिकृतौ॥　२३७　०　२४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-ञ् :	क्तञ :	२३७	द्वि०	१४
-गि	र्घाण्टकायाम् ॥	२३८	०	१५
-ग	गादाधरी ॥	२३८	०	२१
-त्य	त्वात्	२३९	प्र०	२२
-त्तौ -क्त०	। त्यु तौ० अयमर्थविशेषणत्वेनच परिणामत्व,तौ०क्त०	२३९	द्वि०	१७
-स	सन्यास :	२४०	प्र०	११
-शि	गतिवाद्ये	२४०	द्वि०	२३
-कार	क्रतइतिमनु :	२४१	०	१९
-श्वप्रतिपदे०	विश्वदेवादिभिरनु०	२४१	०	२१
धि ॥य	विधेयतयावा०	२४१	०	२९
-त -सा	विपरीतसाध्यसा०	२४२	प्र०	३
-ट -मा	घाटस्यमार्तण्डबिम्ब : ।	२४२	०	२८
-उपप्रति	प्रतिउपपद्यते	२४२	द्वि०	३
-वी	वोधने	२४२	०	२१
-पा -र	पालरत्नयो	२४२	०	२९
-रे	मनोहरते ॥	२४३	प्र०	२२
०का	०प्रतिभयाकार: । पुं०	२४३	द्वि०	१७
-भ	प्रगल्भे	२४४	प्र०	६
-दोषस्या	प्रतिवादोऽस्यास्ति	२४५	द्वि०	२३
-वि	विशिष्टे ॥	२४९	प्र०	१४
-पुं०	०प्रतिश्रुति : स्त्री०	२४९	०	१९
-। -नि	। अपेक्षायाम् निर्गति०	२४९	द्वि०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-प्रो	प्रतिपाल्य॰	२५०	प्र०	३
-शा	शन्तनुराजपितरि ॥	२५०	०	२६
-म-प्रो	,पमानप्रयोजकधर्मवत्त्वेनोपमान प्रतिबोध्यात्	२५१	०	१३
ऽकेतवात	केतवात्	२५१	०	१०
०।-अपा	०प्रत्यक्पुर्णी। स्त्री०अपामार्गे॥	२५२	द्वि०	६
-रे	प्रसरत्येतत्	२५४	०	४
-ख्य	तंस्वोल्लेखपूर्वकंज्ञानम्।	२५५	०	१७
-ख्या	अर्थसंज्ञायाम्।	२५६	प्र०	१५
०व	०प्रत्यवस्थानम्। न०	२५६	द्वि०	१४
०पुं०	०प्रत्यासत्तिः। स्त्री०	२५७	०	१८
-व-दे	ऽऽगयावैवनदेशमानिमे	२५८	०	१८
-ख्य	प्रथप्रख्याने	२५९	प्र०	१८
-ऽद्पदप्र	तुष्टिदप्रदक्षिणम्	२५९	द्वि०	२१
ऽदारर	हविदारणे।	२६०	०	४
-थ	दीपवृत्तावा०	२६०	०	२५
-ऽधंदेव्या	साङ्देवं निशामुखे	२६१	०	१६
-न्न	अन्नालाभा०	२६२	प्र०	३
-सा	रथस्थचक्राम्स०	२६२	०	२६
-या	राचार्या०	२६३	प्र०	१९
-॥-प	॥ पतितुमिच्छोपततेः०	२६४	०	२७
-टे-वि	पश्याटे॥ द्वि०	२६४	द्वि०	३
-द	दुग्धे	२६४	०	१४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ष्ये -पु	चतुर्ष्वपि सुपुष्पेषु॰	२६४	०	१०
-चि॰	त्रिकाला॰	२६४	०	२६
-य -क	अभिधेयस्यकल्पना॰	२६५	प्र	८
-र्भा॰	माधुर्यम्	२६६	द्वि॰	१४
-ष्ठ	धातुष्वन	२६६	०	१०
- -न	विरतिन्	२६६	०	२४
-ष	प्रत्यूषे ।	२६७	प्र॰	११
-लिकाना	मालिनाम॰	२६७	०	२३
-श्र	परमेश्वरे	२६७	द्वि॰	२२
-त्थे	यत्त्वनुपलब्धिभेदेनचेष्टा ॥	२६८	०	२८
-र्षो	सन्निकर्षो॰	२७०	प्र॰	११
-संख्यात्त	स्यानंतद्विशेष्यकम् ॥	२७०	०	१८
-ष्ट -म्	द्रष्टव्यम्	२७०	०	२८
-।-ष्टा	। यथास्थितमुदकम्॰	२७१	०	१४
-।-त॰	॰प्रम याथार्थितार्थकः पुं॰ तर्कवि॰	२७१	द्वि॰	१०
-घा	वानरान्तरे	२७२	०	१४
-प -नु	अनुष्ठान॰	२७२	०	१०
-णि -क्ताः	कर्मणिक्ताः	२७३	०	१२
-मू	सूक्ष्मम्	२७४	प्र॰	१२
-मोदकः	॰प्रमोकःपुं॰	२७४	०	१०
सा-र	अहिंसादिरते	२७४	द्वि॰	२३
-र	शरीरे	२७५	प्र॰	१०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-र्शः-श	स्पर्शःयकारेईषत्स्पर्शःशकारे	२७५	द्वि०	१२
-भ्यान्त-	रूपाभ्यामाभ्यन्तराभ्यां०	२७६	प्र०	१३
-य	गंगायाम्	२७६	द्वि०	४
-ऽ	प्रस्थिते	२७६	०	२५
•अत्रप्रयुक्त।	शब्दःग्रसकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियम शुद्धिःयथाप्रयुक्तार्थः।पुं०प्रताप्तकर्मे।प्रकृष्टं युद्धमर्थोऽस्य॥	२७७	प्र०	१५
-प्रांग	प्रयोगप्राशुभावबोधके	२७७	०	२५
-यंप्रप्र	पैर्यायंप्रयोग०	२७७	०	२८
कोभाकोभा	सात्त्विकोभावद्वत्युक्त	२७८	०	३
-क	विद्यमानस्यैव	२७८	०	५
-त्यं	नित्यः	२७८	०	१५
-तु	सिन्धु	२७८	द्वि०	१६
-न्य	धान्याकम्	२८०	प्र०	११
-भा	भर्जितम्	२८०	द्वि०	३
-प्रवतो	प्रतोदे॥	२८१	प्र०	२२
-ह	वार्हस्पत्याः	२८१	द्वि०	३
-र्या	पार्श्वा	२८१	द्वि०	१८
-।आङ्गि	।आङ्गिरसगोत्रस्य आङ्गिरस०	२८२	प्र०	५
-स्व	कागवायन	२८२	०	२४
-न	बभ्रूणाम्	२८२	प्र०	१८
-षठ्यांनासत्या	ज्येषठ्यांसमतीतायां०	२८३	प्र०	२४
-व्य	ऐन्द्राग्न्याख्ये०	२८३	द्वि०	१७
-र्ध	वायोरूर्ध्वस्थितः	२८४	प्र०	५

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठा	लक्ष :	पङ्क्ति:
-शिक्तिरो	मेनिशिरोमणि :॥	२८४	प्र०	१०
-षो - ह	स्त्रियोयच्चनायथानविशेषि ।	२८४	०	२३
-प्रा	हिंसादानेषु ।	२८४	द्वि०	१
-ज	प्रा॰ापत्यैश्वरन्तीतिवाक्यं न०	२८६	प्र०	२४
-गा	सोनामंग० आपाशुद्धि :	२८७	प्र०	६
-न्त	निष्क्रान्तं ॥	२८७	द्वि०	८
-। शश	शद्रुशातने।	२८७	०	२७
-॥प्रस्तावे॥	००००००	२८८	०	२१
-प्र	अप्राधान्यम्	२९०	प्र०	११
-त्रि	प्रधानता	२९०	०	११
-न्न - या	प्रसन्नतया०	२९०	०	२५
-कु	कलुषित :	२९०	द्वि०	७
-भ्रि	अतिसन्धि०	२९०	०	२८
-त्य	उत्पाद्यमाने	२९१	प्र०	१४
-म	व्याप्यमिह०	२९२	०	२५
-प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	द्वि०	१२
-प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	०	२३
० जनम्	०प्रसूतिजम् । न०	२९३	०	२६
-का	वीणाग्रा	२९४	०	१०
-का - र्णा	विदूषकादीनांपिरस्पर ०	२९५	प्र०	२४
० द - खा	०प्रहरणकलिका । स्त्री०	२९७	प्र०	२७
० । -चा	०प्रहार : । पुं० आघाते।	२९८	प्र०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- फ	चोट॰फटि॰ भाषाशुद्धिः	२९८	॰	२
- इनि : „-	इण्, । छिन्न	२९८	॰	१०
- म	स्वार्त्तं ॥	२९८	॰	१६
- तु	प्रग्रद्रुत्याम्	२९८	द्वि॰	७
- । - तु	उद्ग्रे ।तुङ्गे ॥	२९९	॰	१
- हि	हिंसायाम् ।	२९९	॰	१६
- विंशति	षोडश	२९९	॰	२०
॰ घे	दीर्घ॰	३००	प्र॰	१
- म	संयोगएव	३००	॰	२५
॰ ती	॰प्राखर्य्यम् । न॰तीच्णतायाम्॰।	३०१	॰	२३
- स्ये	विद्यमानस्यैव	३०१	द्वि॰	१
- दोष :	देश :	३०२	॰	१५
- वान्	गवल	३०२	॰	२९
- स्ये - ङी	उगितश्चेति ङीप्	३०३	प्र॰	८
- प्रा	प्रति॰	३०६	प्र॰	७
- वर्तते	इन्माध्ये	३०६	॰	२९
-दिकांसं	पानादिसत्त्वां॰	३०६	द्वि॰	४
- ॥ - वले	॥ अनिले ॥ वले ॥	३०६	॰	१०
- न्तो - पु	उच्यन्ते नपुनरेकै॰	३०६	॰	२२
- या	प्राणायाम :	३०८	॰	२९
- दुव	भगवद्दुर्गा	३०९	प्र॰	२९
- म्म	अग्मिनि	३०९	द्वि॰	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- त	मन्दिरस्थितंतथा	३१०	प्र०	१४
- ।। - षह	त्रि० षड्मुखे०	३१०	०	२८
- स - म्बि	सम्बन्धिनि	३११	द्वि०	२६
- त्व - र्थं	क्षुत्ल्यर्थं	३१२	प्र०	८
- ग	०स्वयम्बिगर्ते०	३१३	०	१४
- मा	प्राभाकरा०	३१३	द्वि०	५
- हि	अभिहते	३१५	०	१५
- म	देवमन्दिरे ।।	३१७	प्र०	१७
- प्री	पीतसाक्षतरी	३१८	०	२२
- नि - ह०	रोमभियुक्तौस्त्रृद्ध०	३१८	प्र०	२६
- म	प्रतने	३२०	द्वि०	७
- ष - छ	प्रुषद्धाच	३२१	०	१२
- नं	स्त्रिखनजलदानी	३२२	०	६
- ति	प्रभासि०	३२३	प्र०	८
- क्षु	दिर्हत्यक्षु च्यथ	३२३	०	१४
- । - दू०	दूषउर्ज दूष०	३२४	द्वि०	१२
- : । - क्षि	प्रेव ;। पुं क्षिपे।	३२४	०	१७
- त	त लक्ष०	३२५	०	१
- गुड	प्रङ्ग	३२८	प्र०	१६
- श्च	पश्चकालश्च०	३२८	द्वि०	१
- दि	वन्दितम्	३२८	०	५
- ति	मुनि :	३२६	०	५

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- नं	जृम्भायाम्	३२९	०	१९
-। - फणा	फणभारी । पुं० फणाभृति: ॥	३३०	प्र०	१८
- फि०	फणिसंज्ञक :	३३०	द्वि०	३
- दू	कीटादिदूषितम्	३३१	प्र०	१३
- एव	एव	३३१	द्वि०	७
-न्निधाधा	सन्निव०	३३३	प्र०	२९
- ल - तु	•फलवतुलम्। न•	३३३	०	२४
- ल	फलवृत्ति•	३३३	द्वि०	१
- म	द्राक्षायाम्	३३४	०	१४
-गति - ल्गु	भतिवल्गु०	३३४	०	२५
- ल्गनु	चेल्गुनन्	३३५	प्र०	१५
- ल्गु,-न्यो:	फल्गुन्यु,त्तरफल्गुन्यो:	३३५	०	२०
- मे	प्रभेदे ॥	३३५	०	२८
- फ	॥ फाण्टते।	३३५	द्वि०	१५
- फा	फाणगती ।	३३५	द्वि०	१६
- भू	धूम्याटविहगे ।	३३६	०	१७
- दमनं	वादनं०	३३७	०	६
त्का	फूत्कारणम् ।	३३७	०	१९
- ट	कटुत्वम् ।	३४२	०	१५
- ध्या-चा। दा	वध्यादाचार्यमुख्यागुरवस्तथैवेति॥	३४३	प्र०	४
-ध्न्रा	बध्न्रम् ।	३४३	०	१०
- च	तथासुरसम्पत्	३४३	०	२०

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-प-त्वा	रूपत्वादासुरसम्पदुत्पादकत्वाच्च•	३४३	•	२२
-म	चौयमादंद्भस्य:	३४३	द्वि•	६
-सा -क	पुंसासुखकराश्चैव	३४३	•	२६
-श	काशं	३४४	प्र•	११
-तं-प्र	तंच्च प्रकाशं•	३४४	प्र०	१७
-स	ससद्विवन्धु :	३४४	द्वि•	१६
-स	सर्पदर्प०	३४५	•	१७
-ष्टा। या	स्रष्टामाया :	३४६	प्र•	२७
-वि•	पारिभाषिक०	३४६	द्वि•	२६
-सं	समासा•	३४८	०	१८
-इ	बलात्सनदूषयेद्	३४९	प्र•	२३
-स्या	पूर्वपदस्यैव :	३४९	द्वि०	२४
-र	शुद्धाङ्कुरे	३५०	प्र	२९
-सां	क्षुन्दश्च	३५०	द्वि•	२०
-लि	वलीमुखे॥	३५१	प्र•	१४
-धें	क्रोधेहि	३५१	द्वि•	१८
-नि•	वाल्मीकिमुनौ	३५२	प्र•	९
-पुं•	•वहुतब्बीक: । चि•	३५३	द्वि०	१०
-धावा॥	विधार्थधा॥	३५४	प्र•	३
-॥-ष०	॥ चिषतिशय•	३५४	•	११
-तुकाका	जतुकायाम्	३५४	द्वि•	३
-षां•	संषातके	३५६	•	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ - षिताक्षा-म	कुचिकायाम्	३५६	०	८
- नं	स्नानद्वय	३५८	०	६
- म्न	नवान्ने	३६१	प्र०	१
२ १ - ह्राग्र	वालग्रहा०	३६१	०	१८
- णि - ति	करणेचेतिकि:	३६१	०	२६
- भि	भिंव्याम्	३६२	द्वि०	२
- श	वालाशंस्था०	३६२	द्वि०	७
- स्त्री - कि	स्त्रीकेशप्रष्ठान्ते केश०	३६२	०	११
- बा	बलिशस्य	३६३	प्र०	१०
- म	वलीयामाम्ब् गौ०भाषाशुद्धि:	३६३	द्वि०	१
- प	कूपिके	३६३	०	६
२ १ - मांसा	सांमार्दवम् ।	३६३	०	२१
- द	कषाद्यङ्गुल्य०	३६४	०	१७
- पुं० ऽ	सगणे ॥ ऽ ॥	३६५	प्र०	२
- गगते	सुगते ।	३६६	द्वि०	२५
- ष्ठ - कु	निष्ठएवकुर्वंद्रूपाख्य-	३६७	प्र०	११
- प्रा	प्रबुद्धे ॥	३६७	द्वि०	१
- यो - सा	योबुद्धेरसाधारणव्यापार :	३६७	०	२३
-। - म०	। प्रज्ञायाम्। शेमुष्याम् ॥ मतौ ।	३६८	प्र०	७
ऽ -। शेमुष्याम् ॥	० ० ० ०	३६८	०	७
- त्ति - नि	प्रवृत्तिषुनिवृत्तिषु	३६८	०	१३
- मा	व्यवसाय :	३६८	०	२३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ॥ - इ	॥ इष्टानिष्टविपत्तिः इष्टानिष्टानां	३६८	०	२५
- ऽर्यस्त	विपर्यस्तम् ॥	३६८	द्वि०	२५
- ष	पक्षेषां	३६९	०	१०
- घ	घटन्ति	३७०	०	११
- ॥ - ॥	॥ चुद्रवार्ताख्याम् ॥ चुद्रायाम्	३७१	०	१८
: पुं० - पा	पुं-हिन्तालिबृहत्तिकास्त्री-पाठायाम्	३७२	प्र०	१०
- म	घण्टारवायाम्	३७२	०	२५
- ध्या	अरण्येऽध्ययनादेतदा	३७२	द्वि०	६
- स्थ	स्थूलैलायाम् ॥	३७२	द्वि०	९
- ह	बृहद्वनम् न०	३७२	०	२७
- ऽदेवव	देवगुरोर्मनुष्यः ॥	३७३	प्र०	२८
२१ - टकः	वैकटः।	३७३	द्वि०	३
- ॥ -ओ	॥ वैतालिकैर्बोधंकरोति	३७४	प्र०	१३
- थ्यै	मिथ्यैव	३७४	द्वि०	१२
- न०	पुं० स्त्रीकृष्णो।	३७७	प्र०	१४
-ऽयेप्रलयेस्वा	प्रलयेऽस्वात्मनि	३७७	०	१६
- सं - तम्	संचितम्।	३७७	द्वि०	२२
- णो	ब्राह्मणक्षत्त्रियविशेषस्य	३७८	प्र०	१०
- खि०	शिखरान्वितः	३७८	०	२२
- श्य	दृश्यते	३७८	द्वि०	२
- च्य	लक्ष्यते	३७९	०	८
- ऽलापय	कालापरिच्छिन्न	३७९	०	२०

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-त्त	सर्वज्ञं०	३७९	०	२३
-त । त्	यत्तच्छब्दोपलक्षित : ॥	३८०	०	१६
-र । ह्म	प्रश्नोत्तरैर्द्वितीयोब्रह्मसिपरब्रह्मो०	३८१	प्र०	१३
-र । श	निरतिशयमहत्त्व०	३८१	द्वि०	२
-येतोञा	योजायते	३८२	प्र०	६
-ह्म	ब्रह्मैव	३८२	०	२२
-ग	संयोगंपतितेर्गत्वा०	३८३	०	१८
-स । यी	स.दैःसहस्रयुगे०	३८३	द्वि०	५
-ग्य । मज्ञ	भोग्यंवननीयसम्भजनीयम् ।	३८४	प्र०	२८
-तो - ।	उत्पातोवा ।	३८४	द्वि०	१०
-र	पराविद्यायाम्	३८५	०	११
-स्या	यस्तुस्यामोहितोगर्भ :	३८८	प्र०	६
-दा -ति	पूर्वपदादितिणत्वे	३८८	०	२७
-मर्पणि	अघमर्षणसर्पगो ॥	३८९	०	५
-ल	एतेर्षापलिकेर्भागे :	३८९	द्वि०	२४
- ॥ -व	॥ चेतिक्यप्रत्व०	३९०	प्र०	९
-व्राह्मणाव्यातो	० ० ० ० ० ०	३९१	०	२१
-म	नश्रुतंनवहु०	३९१	द्वि०	४
-य :	अध्यापयतिनोयिष्याम्	३९२	०	१५
० च्छ	ब्राह्मणाच्छंसी । पुं०	३९३	प्र०	१
-था -व	ब्राह्मणमाणवबाडवायन्	३९३	द्वि०	७
-ध	मधुर	३९४	०	२९

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- न्यम्	चीनकधान्यं	३९५	०	११
- पी	योऽन्यविशेषै ।	३९६	प्र०	२
- ॥ - अ०	॥ पङ्क्त्याम् ।। अवायाम् ।	३९६	द्वि०	२५
- न्नगर	भवेन्नर : ॥	३९७	प्र०	१९
- ध्ये	तन्मध्ये	३९७	०	२५
- मा	मध्यमाधिकारिण :	३९७	द्वि०	७
: भ	दुर्लभत्वानं	३९७	०	९
- त्	सुलभत्वान्मा०	३९७	०	२१
- र्व - क्त	सर्वमुक्त	३९९	०	१६
- ना	न्यादि ।	४००	प्र०	२४
- था	मथितं	४००	प्र०	२७
- स्तु०	ब्राह्मणस्य	४००	द्वि०	२८
- शुद्धश	शुद्ध्यस०	४०२	प्र०	६
- ल	तथायत्नं	४०२	०	१०
- का	यथापाकं	४०२	०	११
० वि०	०भगवान् पं०	४०२	०	२२
- पा :	रनुवादरूपा	४०३	०	१
- द्द०	तद्द्वारामूल०	४०३	द्वि०	१०
- सं	संयोगाख	४०३	०	२३
- च-ट्-॥	मचषट्के ।।	४०४	प्र०	२९
- स्य	शरीरस्य	४०४	द्वि०	८
- ।। - भं	वि०भंगार्थे ।।	४०५	०	८

अशुद्धिलिखः	शुद्धिलिखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-सु	यथादिच्चप	४०५	०	१५
-ब-का	व्यापयोरेवकारणात् ।	४०५	०	१८
-ऽराणे	पुराणे	४०५	०	२५
-॥-भन०	भनक्ति। भङ्क्तो०। खलु। भङ्क्तनुचि० वर्तमानभजाये॥ भन-	४०६	प्र०	२०
-त्र-वि	चमिचादिभ्यश्चोवाविति०	४०६	द्वि०	१४
-जे०	पूज्ये॥	४०७	प्र०	२
-क्ता	नाम्योक्ता	४०७	०	७
-जे	पूज्ये।	४०७	०	८
-च०	चादिष्वचारे	४०७	०	१४
-क्ता	नाम्योक्त्या	४०७	०	१७
-ट	खंजरीटे	४०८	०	२२
-:-।	भपतिःपुं०	४११	प्र०	६
-ङ्का	भङ्कार्थम्	४११	०	६
-ऽमकन्द	कामन्दकः	४११	द्वि०	६
-ऽयाभव	यावद्भयमनागतम्	४११	०	१६
-ऽककरो	भयंकरोति	४११	०	२१
-सी०	अलि.विलासी०	४१२	०	१८
-ण्ये	अरण्ये॥	४१३	प्र०	१०
-त्वे-भ	ऽधिष्ठानत्वेनभरणात् ।	४१४	द्वि०	२८
-गि	भिषग्भिरात्तं०	४१५	०	१०
-षु-ई०	प्रभृतिषुभर्मइति०	४१५	०	१२
-दि	भेदनम् ।	४१६	प्र०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
२१ -श्रिभ	भविबक्ष्यभोधने	४१८	द्वि०	१२
-र	पुराणविशेषि	४२१	०	१
-भ	भाजनम् ॥	४२२	०	२२
-।-॥	क्वादिभ्य क्तिन्। यमुनासिकस्येति दीर्घः ॥	४२३	प्र०	२४
-तांतांगां	तां॰ विप्राथशापर्य् त्	४२४	०	१०
-भा	भाग्वंचितोऽषित :	४२४	०	२६
-स्ययस्स :	भायस्स :	४२४	द्वि०	२१
-य	तथामथा	४२६	प्र०	५
-भक्त्ळपा०	क्र तपोवना :	४२६	०	१२
-त्य	चित्रोत्पला	४२६	द्वि०	१६
-लां	पुण्यजला :	४२६	०	२५
-भे०	मालवाश्चैव	४२८	प्र०	२३
-भा	भरद्वाजस्य	४२८	०	५
-प	उपासनोपायमाधवे ॥	४३१	प्र०	१८
-ङ्ग	यतोलिङ्ग० ॥	४३२	०	६
-स्र	रागस्त्रैव	४३२	०	१२
-त्र	तन्वादिष्वादमसु।	४३२	०	२०
-घ०	सएवसुरभि : काल :	४३२	०	२८
०तत्रभ०	० भावत्र : चि०	४३२	द्वि०	८
-वाम्	कल्पनायाम्	४३२	०	३२
-प	विषयान्तर०	४३२	०	२७
-।-ख्या	। व्याख्या०	४३३	प्र०	७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-एम	एवमन्यथानुमन्तव्यम् ।	४३३	द्वि०	११
- शीलम्	० ० ० ० ० ०	४३४	०	६
- च्च	पाञ्चालमागधी ।	४३५	०	२६
- डीपार्या	द्राविड़ीयांडादेशीय	४३५	०	२६
- नाभग०	नागरी ।	४३५	०	२६
- भि :	भिक्षोर्धर्मं०	४३८	०	५
- र	भैक्षोपगतैर्हं०	४३६	प्र०	१३
- व्याधिर्भ	नातिबाधीभवेत्	४३६	द्वि०	५
- ण्डी	भिण्डाम्लोष्णा०	४३६	०	२०
- भि	भि.दिर्०	४४०	प्र०	२६
- दण्डआ	र्मन्ये च्छजात्यन्तरे	४४१	०	१६
- मी- वृ	भीमे । वृकोदरे ।	४४२	द्वि०	२७
- का-र	कर्पूरस्येति०	४४३	प्र०	४
- कु :	क्रु : ॥	४४३	०	२४
० ज्मि	० भुक्तसमुज्झित : ।	४४४	०	२४
- मे	तृणं ॥	४४४	द्वि०	८
-पीनीनौ	वृत्तौपीनौनरेश्वरे	४४४	०	१८
- च्	वुजिप्रत्यय :	४४६	०	१८
- ज्य०	विनाज्यं	४४६	प्र०	२०
- मु०	सु.वक्तृशीला	४४६	०	२१
-विप्रेशे	विशिपिषु	४४६	द्वि०	११
- ॥ - भ ०	उत्तरोत्तरंराज्यलक्ष्म्या:विवृधौ ॥ भवनम्०	४५३	प्र०	१२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
नेगत्हारम्भेप्रवेश मि।	....	४५५	०	१७
-म-भू०	समनभूमिस्था	४५६	०	१४
-श्व	वाताश्व	४५७	द्वि०	८
-शो	अतिशायने	४५८	प्र०	२७
.० -वारं०	०भूयाभूय : । अ०शारं०	४५८	द्वि०	३
-वा	उखर्वं लक्षणे ॥	४५८	०	१८
-ज-न-प	भोजपत्र०	४५८	प्र०	२२
-ङ्गा	लङ्कांप्रति०	४५८	द्वि०	२४
-म-त :	हिमवत :	४६१	०	३
-ङ्ग	पिङ्ग ॥	४६१	०	१५
-थ	चल्पपक्षिविशेषे	४६२	प्र०	१०
-भृ०	भृस्जपाके	४६३	०	११
-प्य	अवश्यं०	४६३	०	१६
-मि०	भर्मिभ्रमणशीलं	४६३	द्वि०	२७
-॥-शो०	॥ मुहूर्थे ॥ शोभने॥	४६४	प्र०	५
-ति-वि	रितिनीतिविद्ांमतम्	४६५	द्वि०	७
-ष्ठो	हिष्ठोयद्यपिसम्बन्ध :	४६५	०	१७
-ष्ट	भेष्टभये ।	४६६	द्वि०	१२
-णसस	प्राणसम्भारणार्थे०	४६७	प्र०	७
-ष्ठि	पुष्टिवर्द्धनम्	४६७	द्वि०	८
-या-तत	मनुयातस्य	४६८	प्र०	२६
-व्य	मोव्य ।	४६८	द्वि०	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
-ते०	चौर्येति	४७०	०	४
० पुं०	० भोजनपात्रम् । न०	४७१	प्र०	८
-स्रां	ग्रमोत्रस्त्रा	४७२	द्वि०	९
-अत्राभ्र	अभ्रंकुसादीनां०	४७२	०	१८
-गी	मीगीनीगो०	४७४	प्र०	६
-मु०	सु.वर्ण०	४७४	०	२२
-ष्टा	०ष्टतीर्थ०	४७४	द्वि०	२१
-२००)	०भ्रातरौ । पुं०२	४७५	प्र०	६
-क्त	क्तृवासुखम्	४७५	द्वि०	१७
-स्रा	सभ्राभिमान्	४७६	प्र०	१२
-च -वा	क्वाचित्यत्वचाति०	४७७	०	१८
-मु०	भुवंसि०	४७७	०	२१
-त्वा । त्व	ऽ निश्चत्वान्नमुम्	४७८	द्वि०	२८
-स	शूलं	४७९	प्र०	२३
-है	मखगती ।	४७९	द्वि	१५
-स्र०	स्त्रशीयस्रा :	४८०	प्र०	२२
कविरीतिमनोरमायांस्पुटम् ।	कनिन्प्रत्यये ।	४८०	द्वि०	४
० पुं०	० मङ्गलप्रदा । स्त्री०	४८२	प्र०	३
-। -य०	। प्रत्ययस्यादितोत्वमयथा	४८३	०	१
-का -च ०	कामचर्चिकायाकृढि०	४८३	प्र०	२
-मे	मे दोमत्त्वविवर्द्धन : ।	४८३	०	२०
-। -च०	अतिशयेनमत्त : चलि०	४८४	०	१६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ट	कुठरे	४८४	०	२०
• ऽभ्रगीरा	० ऽभ्रीरा । स्त्री•	४८४	०	२३
-ब०	सौम्यानमयुक्त	४८४	द्वि०	२७
-भी	दर्पारम्भे ॥	४८५	प्र०	११
-घृ०	घृणो ।	४८५	०	२४
-प्रि	अपरेपिये	४८५	०	२७
-पं	सर्वलोकोस्तिय:	४८६	द्वि०	५
-स्त्र	मणिबन्धे •	४८७	प्र०	१३
-ड	मंड्राते	४९०	द्वि०	१२
-सु	मुनिविशेषे ॥	४९०	०	१६
-ऽभमता। या॰॥	सूर्यभक्तायाम् ॥	४९१	प्र०	२
-नो०	ततोहीन	४९१	०	८
-मे	स्नाते ॥	४९१	०	१३
-ऽम्यमहा भा	श्रुतिच्छान्दोग्यभाष्यम्	४९१	द्वि०	२५
-पुं०	• मत्कुणा । स्त्री०	४९२	प्र०	२०
-ना	प्राङ्गणावर्ण	४९२	द्वि०	११
२१ -सय	यसगामत्तमयूर :	४९२	०	१३
-ज	स्मरतहरि०	४९३	प्र०	२७
-ना	प्राङ्गणावर्ण ।	४९३	०	२९
-गी	प्रगीवे	४९३	द्वि०	१
-त्स्या:-भू०	मत्स्या' पुं० भू०	४९४	प्र०	१५
-स्तु-दे	•.स्तुनादेया : ॥	४९५	प्र०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न्य	चिपिशान्वं	४९५	०	२६
-स	मांसं	४९६	०	३
-श-श	तुण्डांशस्मशल्कांश्चैर०	४९६	०	१३
-ङ्गी	जलमद्गौ० ।	४९७	०	१६
-भ्य	विध्यते	४९७	०	२३
-खासाश	स्वावयवे	४९७	द्वि०	१२
-रो	सरश्जिते०	४९८	प्र०	१४
-खा	स्वांमदात्	४९८	द्वि०	१३
-स्थ	कामावस्थायाम्	५००	०	९
।लटःशङ्क।-०	कार्त्तरिति च तक्कोलाद्यर्थस्तन्त्वा ॥	५०१	प्र०	२
-रे-श्रो०	ग्रन्थान्तरेभ्योज्ञातव्या : ॥	५०१	वि०	१९
-दि	देशिकोपदेशं	५०१	०	२९
-र्या	गम्भोत्तमायाम् ।	५०२	प्र०	२३
-र	नारिकेलजम्	५०२	द्वि०	२
-सि०	धूपितोरस :	५०३	०	२९
-त	चान्तपुष्परसो०	५०६	प्र०	६
-शि-श	विडग्राहान्	५०६	०	१५
-दा	आघ्यमोदा०	५०६	०	१८
०म-धू	मधुचूलि :	५०७	वि०	१३
-ध	दनमदन०	५०७	०	२६
-ने	आतोनुपसर्गे०	५०८	प्र०	५
-लखगं	गलगंडादिरोगकृत्	५१०	०	१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-स्थौ	स्थैर्यस्तौ०	५१०	प्र०	३
-र	क्षीरामृतं	५१०	द्वि०	७
-कोमल्	कोमलम्	५१०	०	८
-मो०	मेदायाम्	५१०	०	२५
-का	काकोल्याम्	५१०	०	२६
-टु:	मधुर:	५१२	प्र०	५
-र्ग-के	मार्गप्रवर्तके	५१२	०	२२
-खे-सा	उलूकादयस्त्वेतिसाधुः	५१३	०	१
-च्य	हृद्यं रुच्यं मुखप्रियम् ॥	५१३	०	१०
-मे-॥	पद्ममेखरे ॥	५१४	०	१४
ऽ मध्य-	मध्यमे ॥	५१४	द्वि०	२८
-द्य	मद्ये ।	५१५	०	२६
-य-वा	प्रयत्नवान् ।	५१६	प्र०	४
-गा०	पद्मवेगश्च	५१६	द्वि०	२१
-त्यो	प्राग्गृह्णात्यविद्या०	५१७	०	२८
-तो-नि	यतोनिर्विषयस्यास्यमनसोमुक्तिरिष्यते । यतोनिर्वि०	५१८	०	७
-क्षा	अरत्कारुमुनेः	५१८	०	२०
-मे:	मुनेर्मता	५१८	०	२४
-न्दा	परनिन्दां	५१९	प्र०	१९
-म०	मानुष्याम् ॥	५२१	द्वि०	१
ऽ -नृपय	नृपयज्ञे ॥	५२२	प्र०	६
-ब-स०	बहुकारर्थे तिसमासः ॥	५२२	०	११

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-॥-॥०	॥ आवर्तक्याम् ॥	५२२	द्वि०	७
-तम	मुदितंत चाव्ययंवन्दे०	५२३	प्र०	९
-मु। रि-स्त०	मुररिपोस्तनु :	५२४	प्र०	८
-ब्दे-ह्व	शब्देनह्वयते	५२४	द्वि०	१०
-र्थं-स्म	मचदृष्टार्थस्यार्थस्मरणस्य०	५२५	०	४
-प्र-का	प्रतीकार :	५२५	०	१३
-न्व	मन्यते	५२५	०	२२
-स्तपथि	अरण्ये नि : शलाकीवा	५२६	०	१४
-त्तु	सम्यतत :	५२६	०	२१
-ष्य	पिप्पलीमूलं	५३०	प्र०	९
-म	समुद्रे॥	५३०	द्वि०	१
-त-वि	मन्मनं तद्विदुर्बुधा :	५३१	प्र०	२५
-स	संज्ञायाम्	५३१	द्वि०	४
-स्र	सहस्राङ्घ्रिर्म०	५३३	०	१५
०र	०मयूरिका । स्त्री०	५३३	०	१८
-ह	हृध्रवायस :	५३४	प्र०	५
-स्व-स	स्वच्छस्वगुरुसच्छायं	५३४	प्र०	२०
-नां-पू०	उपात्तानामपूर्वासां	५३४	द्वि०	१७
-वुवि	चित्तवेदनानां	५३४	०	१८
-ट-त्वा	तस्यकूटस्थनित्यत्वात् ॥	५३४	०	२०
-ग्ना-ष्ट	लग्नादष्टमभवने	५३४	०	२४
-ति-व	भवतिविरतिश्च० ।	५३५	प्र०	४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-द्रि	चन्द्रिकापायिनि ॥	५३५	द्वि०	२४
-शृ	भाविन् पविशीर्षे ॥	५३६	प्र०	४
-तिग्ऽम्ग	तोऽप्यतिग्मेधा०	५३६	द्वि०	१७
-ज्म०	फणिज्मके	५३७	प्र०	१६
ःष्ट	चर्मसदंष्ट्रके ।	५३७	द्वि०	८
० मु०	०मत्स्यमुख: । पु०	५३८	०	६
-वा	स्वर्वातपित्त०	५४०	प्र०	२
-पू	मलपू: स्तम्भ०	५४०	द्वि०	२३
-चा	चान्द्रमासत्वे	५४१	प्र०	२०
-ऽलस्व	रजस्वलायां०	५४२	द्वि०	१०
-॥-म०	वि०मलिने ॥	५४३	प्र०	२
-द	द्वीपाधारे ॥	५४३	०	२३
-श्य	मश्यातेश ।	५४४	०	३
-दृग।ते विधेश्विवि	विशुगते० विधेश्वि०	५४४	०	११
-का	विवेकिनि	५४४	०	१२
-की-पि०	मक्षिकेतिपिङ्गलि०	५४४	०	१८
-श्या	कृष्णाविवृतायाम् ॥	५४५	द्वि०	२८
-॥-म	॥ श्याममलतायाममसूर०	५४५	०	२६
-मु	मच्युतमि०	५४६	प्र०	११
-स्य	जनमस्याम्नि	५४८	द्वि०	१०
-वे	वनगर्वि	५५०	प्र०	२२
-स्याहा	यज्ञांवयावा	५५०	द्वि०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-क्	मनाग् मग्नो	५५१	प्र०	२५
-प्राप्तोपि	० स्तां तोषि मूढः	५५१	०	२८
-थो-मे	यथोममज्जतीति	५५१	०	२६
-शो	शौर्यादिभि०	५५२	०	२५
०द्र	० महाद्रोणी । स्त्री०	५५४	०	१
-को	काहलायाम् ॥	५५४	द्वि०	१८
-ह्या	लक्षणंबाराह्याम्	५५७	प्र०	२४
० पा	०महापौरुषिकः । पुं०	५५७	द्वि०	४
-दे बे	वैदेभ्यो०	५५८	द्वि०	१७
-ज्ञा	नृपोजातः	५५८	०	२७
-नाननां	भिन्नानांविद्या०	५५९	द्वि०	१७
-रो-भू०	स्थितंकरोतिभूतानां०	५६०	प्र०	२०
-।-इ	। बृंहणं०	५६१	०	३
-ह र्थ	अर्हदुपासकविशेषे ॥	५६१	०	२०
-य-यु	अतिशययशोयुक्तः ॥	५६१	द्वि०	२०
-स०	प्रवीणश्च०	५६२	प्र०	१७
-थो	पारसीकादयोमताः	५६३	०	३
०रा	०महारोगः । पुं०	५६३	०	१३
०।-ना	महालक्ष्मीः । स्त्री०नारा०	५६३	द्वि०	१३
-र्थ	तीर्थमहाभागा०	५६३	०	१९
-क्षि	सक्षियुक्तवाक्यसमूहे ॥	५६४	प्र०	२२
० विषम्	०महाविषुवम् । न०	५६५	०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-मां	पंचाभ्यः॰	५६५	॰	३
-ति-से ऽ	मीतिदेशार्वक्छिन्नानतीर्थेहनिष्यामीति॰सेव॰	५६५	द्वि॰	१८
-समया	तत्राहिंसया॰	५६६	प्र॰	१३
-हा	हरी ॥	५६६	॰	२२
-ष्टे	विषष्ठे	५६६	द्वि॰	५
-रे-स्थे	गृहस्थे	५६७	प्र॰	७
॰पुं॰	॰महाशुक्तिः। स्त्री॰	५६७	॰	१४
-प-तु॰	परितुद्यते	५६७	॰	२८
-र्वो॰	ससर्वजोव्याधि॰	५६७	द्वि॰	१
-भ्यां	काभ्याम्	५६७	द्वि॰	४
-जः	श्रुतिद्विजाः	५६७	॰	७
-भ्या-ल्या	भ्यामवल्याम्	५६७	॰	११
-रेऽवह॰	परेऽहनि।	५६८	प्र॰	२२
-ञ्जी	भुञ्जीतनान्यथेति॥	५६८	॰	२४
॰सन्ता	॰महासान्तपनम्।	५६८	द्वि॰	१०
॥-॰	॥ चौरे	५६८	॰	२६
-ष्टि	हव्यस्वसृष्टविण्॰	५७०	प्र॰	१५
-जि॰	मोचिकायाम्	५७१	॰	१६
-सौ॰	सावर्ण॰	५७१	॰	२८
ऽ -ह्यति	मद्यारोऽहति।	५७१	द्वि॰	१६
-हा	महोत्सवम्	५७३	प्र॰	७
-धा	तदाद्यंतत्त्वलक्षणम्	५७४	॰	१२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-स	असंस्कृतान्	५७५	द्वि०	२८
-च्छ	प्राप्रुवन्त्युत्सृतौ : पुन : ॥	५७६	प्र०	११
-ह	भवेदेशनसंशय : ।	५७६	द्वि०	२८
-ष्ट	तद्दृष्ट०	५७८	प्र०	६
-ष	सर्पिर्षिसम्भृष्ट	५७८	०	८
-क	हूकारउच्चारणार्थ :	५७८	०	२१
० या	०माकोट : । पुं०	५७९	०	२
० शु०	०माचीकर्शर्करा । स्त्री०	५७९	प्र०	२०
-रा	पुरवासि०	५८०	०	२
-मवरा	जनयामासषण्नरान्	५८१	०	१०
-त्व -ष्ट	ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घा : ॥	५८१	०	२८
-मा	भालगामा०	५८१	द्वि०	१०
-क्या	०माणिक्यम् । न०	५८२	प्र०	८
-हं	सुरङ्गदसमाङ्गम् ।	५८२	०	१३
-लं	गार्करिलभिन्न०	५८२	०	१६
-च	पितुर्दशगुणं	५८३	०	१५
-रा	पुचवृ व	५८३	द्वि०	७
-पु	परादेश्या	५८५	प्र०	११
-या	सेवनीय	५८५	०	१४
- कर्णो	कारणे	५८५	द्वि०	१२
-मा	अधिमिश्रांश०	५८६	प्र०	८
० स्ते	०मोहषुसेय : । पुं०	५८६	०	१०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
॰स्व	॰मात्वमये। स्त्री॰	५८६	॰	२॰
॰त	॰माधशोचितम्। न॰	५८८	द्वि॰	६
॰स्य	॰माध्यस्थान्। न॰	५८८	प्र॰	१७
-मा	॰म्याद्रिमूले	५९१	॰	२२
-द्य	विद्याभवति	५९३	द्वि॰	३
-प्रभेदे	अभयप्रदे	५९३	॰	२१
-क्ष	मायान्तुप्रकृतिं	५९५	॰	५
-तेय	पावकस्त्रीषालेवेय॰	५९५	॰	२८
-य-भे॰	सजातीयविजातीयस्वगतभेद॰	५९६	प्र॰	५
-ले	नरस्त्री।	५९६	द्वि॰	५
-या	मायया	५९७	प्र॰	१०
-म	मारुतस्य॰	५९८	द्वि॰	२८
-रि-णं	परिमाणं	५९९	॰	१६
-र्ण मा	पौर्णमास्यस्मिनमासि। सास्मिनपौर्णमासीस्य॰	६००	द्वि॰	१३
-म	मार्ग	६००	॰	२०
॰धी	॰मार्गवीथी। स्त्री॰	६००	॰	२१
-हा	देव्यागृह्णन्तुयः	६०१	प्र॰	४
-क्रं	शुक्रं॰	६०१	॰	४
-मार	मार्जारा॰	६०१	॰	२४
-रप (२ १)	नपरत्वाय॰	६०१	द्वि॰	२
-ल	मृगेरालीयच्	६०१	॰	२६
-श्री	मृगशीर्षालंका॰	६०२	प्र॰	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-मा	वन्नेरामाला०	६०२	द्वि०	२२
-न्त०	दूगन्तान्त्रित्यत् ॥	६०२	०	२८
-म	रामोहारा०	६०३	प्र०	२०
-क्षा	त्रिक्षलि	६०४	०	२६
-टयानि	टयान्यस्य	६०४	द्वि०	१६
०ला	०मालीय : । त्रि०	६०५	०	२२
०सा० ऽ	०मालु : । पुं०	६०५	०	२४
-घसस	राघसभेदे०	६०६	प्र०	२८
-।-भोज	पितृभोजने	६०६	द्वि०	१०
-ष	माषाणां	६०७	०	२४
-ण्	महाकुलादञ्खञा०	६०८	प्र०	२
-म	माहेन्द्रयो०	६०८	द्वि०	२३
-क्त	अनुरक्तं०	६११	प्र०	२७
-मिथुने	जितुम्	६१२	०	२०
-धू०	विनाधूर्तं०	६१२	द्वि०	१०
-ये	बीजवापे	६१५	प्र०	११
०ट	०मीढुष्टम : । पुं०	६१६	प्र०	२१
-त	चोदिता :	६१७	द्वि०	१८
-रा	पुरोडाशी	६१८	प्र०	६
-ङ्ग-लिङ्ग	मङ्गल्यलिङ्गं	६१८	द्वि०	१७
-मु	निर्मुक्त ।	६२०	प्र०	१३
-ति	परिणतदाडिम०	६२१	०	८

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति
-टकाका	चाट्कारमिति ०	६२२	द्वि०	१४
-गे	प्रयोगोऽस्ते	६२२	०	२२
-स्फ०	० मुक्तास्फोट : । पुं०	६२३	प्र०	८
-स्फ०	मुक्तास्फोटा । स्त्री०	६२३	प्र०	११
-चि	मोचि	६२३	०	१४
-त्य	शुत्यक्तासर्वं०	६२३	द्वि०	६
० त्मु	ग्रहणान्मुक्तिरि०	६२३	०	१३
-लाप	प्रचालने	६२४	०	१०
-पुं०	० मुखप्राप्त : । त्रि०	६२५	०	१९
-व्य	व्युत्क्रमेण	६२६	०	१५
-ष	इषिमर्दि ०	६२७	प्र०	२०
-स	निम्बूरसं	६२९	द्वि०	२४
-क्वा	क्वथितायां०	६२९	०	२९
-प	सङ्ग्राहि ।	६३४	प्र०	३
० चे-ति	वृषादिभ्यश्चिदितिकाल : ॥	६३४	०	१०
-दि-का	वृषादिभ्यश्चिदितिकाल :	६३४	०	२६
-॥-मु०	। मुस्तयतिमुस्त०	६३४	द्वि०	१५
० म०	० मुस्तु : । पुं०	६३४	द्वि०	२४
० र्षा	० मुहुर्भाषा । स्त्री०	६३५	प्र०	२
-ड	जडे ।	६३५	द्वि०	१६
-स्थ	स्थूलेषु ० .	६३५	द्वि०	२५
-र्काय	चकाय परिज्ञानम्तु ।	६३६	प्र०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-टू	कटुष्णा	६३७	०	३
-वि०	कोविमुच्येतमानवः॥	६३८	द्वि०	४
-र्द्धि	मूर्द्धिजाते	६४०	०	६
-छा।चाः	छत्राकारैः	६४०	०	१३
-दा-स	राजदानसमये	६४१	प्र०	२
-लि	०मुत्पन्नं॥	६४१	०	६
-धा	मधुरसायाम्।	६४१	०	१४
-मा	वर्त्तनपार्श्वे।	६४५	०	२०
-च	मृगशिरोनक्षत्रे॥	६४५	द्वि०	३
-वे	पशुविशेषे	६४५	०	६
-दं	वदति०	६४६	०	२२
-ष्णा-ष०	मृगतृष्णाशब्देनोच्यन्ते। मृगाणांतृष्णा यस्या०	६४७	०	३
०पुं०	०मृगनाभिः स्त्री०	६४७	०	१८
-गयमा	मृगमातृकः॥	६४८	प्र०	१६
-म	मृगरोमजम्। न०	६४८	द्वि०	१४
-॥-मध्य०	।हरिंनभजामि॥ मध्य०	६५०	०	१६
-ल०	खलुविभर्त्ति०	६५०	०	२८
-स	बिसी।	६५१	०	१
-व	दीपयन्ति०	६५१	०	८
-म	चर्मकषायाम्	६५२	०	१३
-ष्टी।धी	कुष्ठौषधे॥	६५२	०	२६
-भ	भुजिमृद्भ्यां	६५२	द्वि०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-गी	मृत्युयोगो०	६५३	प्र०	६
-रा-मु	खरायामृत्यो०	६५३	प्र०	१५
-ती-प्रि	प्रियातोपिप्रिये	६५३	०	१८
-जी	रक्तचन्दनर्जा०	६५४	०	१७
-दै	चिपीटकान्दैयं	६५४	०	२८
-द्यी	घोषि	६५४	द्वि०	८
-ग्नि	मलत्त्वग्विशिष्टे	६५५	प्र०	१६
२१ -पल	कोमलपर्णो ॥	६५५	०	२०
-चि	चिक्कोणाकि	६५५	द्वि०	१
-दु	मृद०	६५५	०	२९
-मे	मेघजनके	६५७	०	२२
-लु	खच	६५७	०	२३
-र	पुष्कारं	६५८	०	१
-र्यो	रसत्त्वंश्वैयर्मो०	६६८	प्र०	१३
-श्र	निलग्न श्र	६६०	०	२१
-ऽमस्त्य	मेदोस्त्यस्याम्	६६१	०	१२
-पि	सामशायिका०	६६२	०	१५
-ध्य-वे	ध्यामनाख्यफलोपकाङ्क्षयुक्ते मच श्रवणाख्यवे०	६६२	०	१[illegible]
-॥-मे	। श्वेतवचायाम् ॥ शम्याम्॥ मण्डूक्याम् ॥ मेधा०	६६२	द्वि०	१[illegible]
-घ	मेधस्य	६६३	प्र०	[illegible]
-ख्ये	माख्यदम् ।	६६४	०	[illegible]
-र्मं	निर्मिता०	६६४	द्वि०	[illegible]

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न्द्र	स्कन्दनन्द्रि०	६६४	०	१८
पीत्वागर्जन् त्यपलि० ॥	००००००	६६६	०	२७
-क:ष०	नैकः पन्थानमाश्रयेत् घतिकीटकः अष्ट०	६६७	प्र०	८
-ल	नलेषु	६६७	प्र०	१३
-।-ग्र	।स्त्रीभ्योढक्॥ यद्वा। मित्रयोरपत्यम्। एष्या०	६६७	०	१८
मै-का	मैनाकोनामपर्वतः।	६६७	द्वि०	२७
०स्त्री०	०मन्दहा। पुं०	६६८	प्र०	७
-ष्क	निष्फलि	६६८	द्वि०	६
-ला-द्	बाहुलकादयजस्तुट्।	६७०	०	२८
-ह्नि	मादिन्याम्।	६७१	प्र०	२८
-या	मापादिति।	६७२	०	६
-ये	मौनपेरित्र०	६७३	द्वि०	२
-च्छ	भक्षुक्षोनामु०	६७३	०	३
-तहू	भुजङ्गपतेहृदि०	६७३	०	१७
-मौनि	योगिभिर्गम्य	६७४	०	१०

॥ शुभमस्तु ॥

अशुद्धिविषय:	शुद्धिविषय:	पृष्ठाङ्क:	पृ॰	पङ्क्ति:
-आ	रचतोम०	८५७	द्वि॰	१२
-र	सुन्दरो । को	८५८	प्र॰	१५
-ख	स्फुरति	८५८	॰	२७
-स्व	सत्वे	८५८	द्वि॰	२२
-व	सुवर्षेतु : । पं	८६०	प्र॰	११
-दृ	तच्चद्दाक्षार्थं	८६०	द्वि॰	२२
-म्रो	घातुको	८६१	प्र॰	१७
-षु थ्या	प्रतयुक्तायाम्	८६१	॰	२४
-वि	चिधाधुमि :	८६१	द्वि॰	२७
-पा	ईप्रा।नहिम्नजे	८६२	प्र॰	१६
-गू	मुक्तचत्ते	८६२	॰	२२
-श्रो	सुखपम्भ्ये	८६२	द्वि०	१०
-चा	चपकारवतां	८६२	०	१८
-फ	समुद्रफेने	८६३	प्र०	१२
-दृ	कदृष्याम्	८६३	॰	१८
-री-च	सुन्दरं । चतुष्के	८६३	॰	२७
-स	सुभद्रक: पु॰	८६३	॰	१४
-तरा	चाधम्या३	८६३	॰	१८
-क्र	चक्रमनातदि	८६४	प्र॰	२७
-व	पुष्पे	८६४	द्वि॰	२६
-व	यथा	८६५	प्र॰	२१
-१	२६	८६६	द्वि॰	१४
) म	०विनितवम्	८६७	प्र॰	८
-त	पताके	८६७	द्वि॰	६
०।-क्वा	सुरवः।पु॰आरी	८६८	प्र॰	[illegible]
-म्वा-त्रि	मन्दावाहिदेवतरी	८६८	द्वि॰	[illegible]
हि	सुखाहि:	८६८	॰	१०
-स्व	मस्कापम	८६८	॰	[illegible]
-वि	महर्षि	८७०	प्र॰	[illegible]
-पं	चतुनवंधे	८७१	॰	[illegible]
-मा	भूपानां	८७१	॰	८
-र्वं	चतुर्वेदै :	८७१	॰	१५
-हा	नाङ्कनादि०	८७१	॰	१७
-यु	चिकोर्षु :	८७२	॰	७
-वे	पयोवृतं	८७२	॰	२५
-वं	पूर्वविसोचिता :	८७२	द्वि॰	२१
-का	मम्यस्काप्य	८७३	प्र॰	१
-म्यि	सुराम्मिवेत्	८७३	॰	२
-नं	धनम्	८७४	०	[illegible]
-पा	सुरामाणा	८७४	द्वि॰	२
-दयम्	०षा।दयपु	८०	॰	१
-चा	द्विपवं	११	०	२२
० पु॰	को०	८२२	द्वि॰	२०
-मा-मो	गर्भाभाभो			
	।त	८२३	॰	१
-॰	बधिरे०	८२३	॰	१०
-वं	पुत्रका	८२३	॰	२८
नं-दमन	ग्रोमननवर्न			
४	चेत्यम	८२४	प्र॰	१६

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	पार्श्वः	पङ्क्तिः	अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	पार्श्वः	पङ्क्तिः
- ष्ठ	वाष्टिकं	९२४	द्वि०	१०	- च्छ	इच्छाति	९३३	०	११
० स्रो	स्त्री विकम् । म०	९२४	०	२५	- भो	मोच	९३३	०	१८
- स	पश्युत्क्षामिदे	९२५	प्र०	१५	- दं	वन्दं प्रपतिना०	९३३	द्वि०	९
- धं	निविष्टः	९२६	०	६	- त्य	व्युत्पत्त्या	९३४	प्र०	१
- श्चि-का	किञ्चित्कार्यं	९२६	द्वि०	२७	- प	सङ्क्षामि	९३४	०	१०
- हि	वह्निःभाव्योति०	९२७	०	१५	- जि	पश्ष्टाग्नोति	९३४	०	१३
- ङ्ग	पिङ्गे०	९२७	०	२४	भास्को	भास्करो	९३४	द्वि०	३
० पुं०सो	स्त्रोपुंसो ।पुं०	९२७	०	१७	० ना	स्त्रामो ।पि०	९३४	०	१३
० -	स्त्रोप्रमवा।स्त्री०	९२८	प्र०	११	--।	स्त्रामभवे	९३४	०	१९
- था	तथापि	९२८	०	१२	- त्ते	युक्ते	९३४	०	२२
- ग्ट	विनिगहतारिपु०	९२८	०	१८	- मु	मनुष्या-	९३५	प्र०	९
- ते	सर्वतो	९२८	०	२१	- र्थ्ये	सामर्थ्ये	९३५	०	१४
- ले	लोकपतिना	९२८	०	२६	- धो	क्रोधोत्साहो	९३	०	१८
- स्वाध्याः	प्रजाख्यं०मुपतोमिश्र	९२८	द्वि०	१२	- भा	स्थायिभावाः	९३५	प्र०	१९
- द्	दुष्कृताख्यपि०	९२८	०	१५	- स	यथाव०	९३५	०	२१
- प	पूजिताः	९२८	०	१७	- या	पद्मादिस्या०	९३५	०	२६
- न्त	वेश्यन्तो	९२८	०	२४	- स्त	स्ताकोपाकस्य०	९३५	द्वि०	१२
- स्म	लोभात्मितो-	९२९	प्र०	२०	- स	पश्चात्	९३५	०	२०
- शषिशि	विशेषशेषो०	९२९	०	२९	- ति	मितीकारान्ता०	९३६	०	११
- त्रै	यत्र मेदोष०	९२९	द्वि०	२९	- क्षि	पिरक्षापि	९३७	प्र०	२९
० सु	स्यगु ।न०	९३०	०	५	० क्षो	क्षिरक्ष्योपुं०	९३७	द्वि०	२५
- वि	जितश्रमः	९३१	प्र०	१६	० द्व	सुरक्षाद्वपापुं०	९३९	प्र०	१३
- बं	तिष्ठतेर्बुक्	९३२	०	१५	० स्म	कूपवेष्मदःपुं०	९३९	०	१९
- मि	पयमिवामति०	९३२	०	१९	- स	कापौषे	९३९	द्वि०	१९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
•	कुशलच : त्रि •	९४०	प्र०	१४
-ख्या	कच'ख्या	९४१	•	९
-।-वि०	परावित्ती ।वि०	९४१	•	२८
- म :	शीर्षं राम	९४१	द्वि०	२२
- र- ग	०मालवमगती	९४२	•	४
-चावला।	विमएचांखामानां	९४३	प्र०	४
- म	स्वच्छिमागतु०	९४३	द्वि०	१७
-। खाम	खाति	९४४	प्र०	११
- चा	चतुर्भिर्वा	९४४	द्वि०	२२
०स्तो०-	खेचर्वास्ति:।स्तो·।पुं०	९४५	०	३
- खि-ति	खिद्यति	९४५	०	१४
- वाधन स्पं ग्रनयो:	स्पृशसंस्पर्शने	९४६	प्र०	२
- च	सचिविध :	९४६	•	१०
- त्व	व्यु त्पत्त्या०	९४६	•	२३
- षष्ठ	स्पाश्यतेस्म	९४७	०	४
० क्ष	स्पष्टीकृत:। चि०	९४७	०	७
- र्था	चचिशाचाच	९४८	०	२
- वे	पत्तवच्छायं	९४९	•	३
- स्फ	स्फाटिकायाम्	९४९	•	१८
- स्फ	स्फाटिको •	९४९	०	२०
- स्फ	स्फाटिकायाम्	९४९	•	२५
० स्फु	स्फुरणम् । न०	९४९	०	२९
• स्फटि	स्फाटकम् । न०	९४९	द्वि०	३
· चा	कच.शोभा	९४९	द्वि०	६
०स्फ	स्फिगदेश: । पुं०	९४९	•	२५
- स्फो	स्फोतिकाम	९५०	प्र०	१०
- स्फु	स्फुरस्फुरवे	९५०	द्वि०	१४
०स्फ	स्फ सिद्भिनो	९५१	प्र०	६
- र्वीयय	स्फु टत्ववीर्यस्मा०	९५१	द्वि०	९
- ख्य	स्मप्रख्यथोवा	९५२	प्र०	५
- चा	मकरचो	९५२	•	१८
- स्म	चाधारपुटस्म	९५२	द्वि०	८
- स्म	स्मचमह	९५२	•	९
- च	टच	९५३	प्र०	७
- च	चास्त्रे	९५३	०	२१
- त	चतुर्भूत	९५४	•	१८
- म्य	तचकम्या ०	९५४	•	२०
- स्र	स्रुती	९५५	•	२
- च	रदाख्याभितिनत्वम्	९५५	•	२६
- ।।-स्रो	।।मोच्यतिस्रौव्यते०	९५५	द्वि०	२८
-स्रयय	स्रं सयन्त	९५६	•	१
- स्र	स्रं सुच्चध:पतने	९५६	•	२
- भ्रै	स्रभ्नैर्वाना	९५६	•	९
·।·स्रे	। स्रवे	९५८	•	३
·स्रु वस्र	स्रु स्रवधि	९५८	•	१०
- वे	स्रु स्रवधि	९५८	•	१८
- मे	मोभमावधवे	९६०	प्र०	५
- यो	चोच्चतीति]	९६०	द्वि०	७
०स्व	सत्वम् । न०	९६०	०	१५

पदविशेषः	प्रतीकः	पत्राङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	पदविशेषः	प्रतीकः	पत्राङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-र	मरीरं	८६१	प्र०	६	ऽ ·तास्वस्त	विश्रुतात्मोक्ष्ता०	८७५	०	१५
-प्र	स्वपनमोल:	८६२	द्वि०	१०	-च्या॥व	विश्वाच्यानुरागधातोर्ग्नि	८७५	०	१५
-रि॥र	तम्बोधरसूरिभि:	८६२	०	२५	ऽ -।स्वादम्मम्|	० ० ० ०	८७५	०	२२
-र	पान्मरं :	८६३	प्र०	४	त्तो त्प	न्य त्तोतुत्त्य:स्वादुमधु	८७५	द्वि०	२
-च	निवगंच०	८६३	०	१२	०स्वा-प	स्वादुपपर्णी स्तो०	८७५	०	२१
-त	विततं	८६३	०	१४	० च :	स्वादुपुष्प :पुं०	८७५	०	२६
-र्थं-श	चतुर्थेविंशति	८६४	०	३	० दु	स्वादुमस्तका स्तो०	८७६	प्र०	३
-द	चतुर्थादंति	८६४	प्र०	४	०दु	स्वादुमूलम्, न०	८७६	०	५
-च	[यथा] स्वयम्बर०	८६४	०	२४	०-दु	स्वादुरसा स्तो०	८७६	०	६
-वे	मीषांवाम्	८६४	द्वि०	७	ऽ -।मम	[मधुराक्षे	८७६	०	१३
-द	पदास्पदम्	८६४	०	१६	-ध्यि	वर्ण्ध्यिम्	८७६	०	१८
-र	मृपुष्पदे	८६६	प्र०	८	-पि-जो	निष्कपितजीवा०	८७७	०	२५
ऽ -तैनस	यद्रप्यैतनस्य०	८६६	०	२२	-श्रा-वि	प्राक्षणानविधु०	८७७	द्वि०	११
-र्गी	स्वर्गीय :	८६७	द्वि०	४	-प	पक्षापत्ताकचतुट्	८७७	०	१२
०र्म :	स्वर्मी पु०	८६७	०	६	० ये	० स्वचोयधमे	८७८	०	१५
-पे	मुपैति	८६८	प्र०	३	-पो	प्रोक्षस्ता०	८८०	प्र०	२१
-ष्ट	यक्ष्यानक०	८६८	०	१४	-त॥:	तापस्वेदः	८८०	०	२४
-म	नायनं	८६८	द्वि०	१६	० स	स्वेदजः, त्रि०	८८०	द्वि०	५
-य	तदाक्षेत	८६८	०	२३	ऽ -द्द	द्वयमयक०	८८०	०	६
-म	क स्वनारपकारिता	८६८	प्र०	८	२ १ -तिरि	०द्दितिचने	८८०	०	१४
० च	स्वर्गी पुं०	८७२	द्वि०	१०	-वाध्य	हठबलागुलिंगा०	८८०	०	१८
-भा	स्वर्गपवे	८७३	प्र०	१८	-पे	हृदयेरचितः	८८१	प्र०	१४
ऽ -वागाढो	ऽ ऽ स्वरमग्रुविग्रियि, ००००	८७३	द्वि०	७१८	-मा-ब	कामात्मचायवे	८८१	०	२४
-ग	भागिनेयाम्	८७४	प्र०	२०	-भ	स्वैरिवाभाव :	८८१	द्वि०	१५

शुद्धाशुद्धपत्रम्

पदविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-र·रो	द्यमरोरिचम्	९८१	०	२४
-र्ष-	सुपान्त र्ष न्ति ।	९८२	प्र०	५
-प ष भि	मध्वप्रभिहे	९८२	द्वि०	१२
-त	कुर्वन्ति	९८३	०	१
-च्य	दर्शनस्यर्गी	९८३	०	१४
-स	वर्त्ता स :	९८३	०	२०
-०-स्रो	० वन्निस्रो षा०	९८३	०	२१
-ष	म.धु.र.धु०	९८३	०	२९
० क	वंसतोथक :। पुं०	९८४	प्र०	७
-मा ऽ	मधुरभावस्था म्	९८४	०	१५
-मापाय।	वनायाम्	९८४	द्वि०	१७
-ना	वंसदोर्जं	९८४	०	२२
-। व	विकागिनो	९८५	प्र०	८
-बु	प्रतिषर्च-	९८७	०	२४
-विो	विनोदरसमं रागौ	९८८	द्वि०	२४
-श·र	सवातैरस्रोविषषा०	९९०	प्र०	१
-नाने०	० ० ० ०	९९०	द्वि०	१
०ष	वर.त्रि :। पुं०	९९०	०	५
-म	भूम्नि	९९०	०	६
×पो	स पर्यो त्वाद्दिनिमृ।	९९०	०	११
-काऽक विश्रे	०चिकापषीष :	९९१	प्र०	[illegible]
-र	मकार।०	९९२	द्वि०	२६
-स्व	वस्तोषोर्थ०	९९२	प्र०	१
-म	मिमरोर्थ	९९२	०	३
-पा	पचात्व्य	९९३	०	५
-खो	कषायोष्य०	९९३	प्र०	१३
-षू	मधुरोलघु :	९९८	द्वि०	२२
-द्र	दूर्वाणाम्	९९३	०	२८
पाका-ति	वपासकामातिवक	९९५	०	२६
-स	संहिता	९९६	प्र०	२४
०व	चरिविक्रम:।पुं०	९९६	०	२७
-ल	वपुरी	९९६	द्वि०	१२
-म	वप्रभ०	९९६	०	२७
०प	पारंप्रया०	९९७	प्र०	१
-त-भयंऽ उ	कपतभयंवृत्ति	९९७	०	३
-नाऽ	वोवन्तो	९९७	०	२०
-येरजि	प्रवाजिता	९९७	द्वि०	५
-प्रि	प्रोषित	९९७	०	१८
-म	गुर्विणिता०	९९७	०	२१
पो	गुर्विणिका	९९८	प्र०	१०
-न्द	वेन्दुषिते	९९८	०	१७
-ल	त्वापाक :	९९८	०	२५
-विम्यो	वर्षिम्योऽतव	९९९	०	१०
-स	वृजन :	९९९	०	२८
०ति	वसभूति। स्रो०	१०००	०	५
-स्पे	षाडृत्वे	१०००	०	८
-स्य	स्पर्द्धायाम्	१००१	०	२६
-वो	वोवोये	१००१	द्वि०	१४

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठः	स्तं०	पङ्क्तिः
-ष्ट	षड्भ्यधाभ्याम्	१००२	०	१६
-ष	मैषमप्या०	१००३	प्र०	४
-य ।-।।	प्रतिविकाराम।।	१००३	०	१०
०।-	दुस्तिश्रीलि : पं०	१००२	द्वि०	२५
-द्ध	सुतपुराहिते	१००४	०	२
-भवे	न्य थावहित्	१००४	०	७
-म	लामात्	१००४	०	१६
०लम्	दुस्तिलक्षणम्। न०	१००६	प्र०	२०
-स्य	सम्पूर्णा०	१००७	प्र०	१४
-ष	हाटकेश : पु०	१००८	०	२५
-मि१ S	निविश्यमां०	१००८	द्वि०	२४
०-०चत्य	हापनीय : । श्व० त्यक्तुं योग्य	१००८	०	२५
-ब	पङ्कोरो०	१००९	प्र०	१
-पि	वितिमुकुट :	१००९	०	११
-क्ता	मुक्ता:दामनि	१००९	०	१९
-प	हारयन्ति	१००९	०	२४
०र	हारहूरका।स्त्री.	१००९	द्वि०	८
-र	हारिजित :	१०१०	प्र०	१
+भ्य	रजताभ्यामन	१०१०	०	८
-र	हारवाश०	१०१०	द्वि०	२
-म्त	हालेरहस्ति	१०१०	०	२१
-ष्ट	तिष्ठ त	१०१०	०	२२
+ढ	स्वनतोतिठक्	१०१०	प्र०	२८
-व-षु	भावजासु	१०११	द्वि०	८
-णी	रागिणी	१०११	०	२
-ति-वे	योषयतिकेवेयोषवे	१०१२	प्र०	१
-स्व	भक्षा।दर्शन०	१०१२	०	१२
०ष	हास्तिनम्। न०	१०१२	०	१५
-ष्ठ	हस्तिदघ्नं	१०१२	०	१६
-टे-ख २१	हेष्टाटे : कुसु०	१०१२	०	२५
-श्चम	प्रथमदैवत :	१०१२	०	२६
-मा	अनुभावि०	१०१२	०	२८
-म्य	कम्प्रमवहासितम्	१०१२	द्वि०	९
-स	स्त्रिद्दिवौकसा	१०१२	०	१७
-च	व्यक्त०	१०१२	०	१८
-र	हाहाकार :। पुं०	१०१२	०	२२
-भ्	सात्मीयम्	१०१२	०	२७
-हे प	निर्योहेसुपधूपने	१०१५	प्र०	२
-ङ	हिङ्ग्वाकार०	१०१५	०	१४
-नुमति	भीमसेने	१०१६	द्वि०	२१
-का	क्रोडयाम्	१०१६	०	२४
-रा।ल	मातुलुङ्गे	१०१७	प्र०	८
०ह	हिमम्। न०	१०१७	प्र०	९
-हि	हन्ते हि चेतमक्	१०१८	०	२०
चा-प	किरणाऽध्वगम :	१०१८	०	२४
-च	हि०	१०१८	द्वि०	१
-ह	हिमात्०	१०१८	०	४
-ह	हिमवत्सुता। स्त्री०	१०१८	०	२९

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठः	पृष्ठ	पंक्तिः
०ध :	हिमवन्मुतामुद्दः। पुं०	१०१८	प्र०	[illegible]
-मच्छ:	राजनिघण्टु :	१०१९	प्र०	६
-च	० वतव्य	१०१९	द्वि०	१३
-यो	वतं ताभ्यां	१०२०	०	१८
-वि	विष्टिप्रकाण्ड :	१०२१	प्र०	८
-स्य	चिरस्य ०	१०२१	द्वि०	१५
-स्य	चिरस्य ०	१०२१	०	१७
-च	दर्विचम्	१०२२	प्र०	३
-वेतृणापि	स्रोवेपमासिपीत०	१०२२	०	५
-लिकाका	पालिकाटा	१०२३	द्वि०	२३
-हुतवड	हुलहुलु०	१०२४	०	१७
-पु	तुवच्च०	१०२४	०	२६
-स	स्वेच्च : ०	१०२५	प्र०	३
० ति	कृतिः । च्वो०	१०२५	०	१०
-द्व	पृथुतूचच	१०२५	द्वि०	२८
-मचलंपृथ तुखसत्पायाद्व दयमम तमप्यधिकोयपाठ : ।		१०२५	०	[illegible]
-। वच०। यथा। चवसंपृतुतु चलमूपा पाद्दवंसमुतम् । पधिकोर्यपाठ : ।		१०२६	प्र०	२
० क	व दिस्मक पि०	१०२७	०	[illegible]
-यो०	पि०	१०२७	०	२५
ना ह्य।	आत्याम्	१०२७	०	२८
-ह	विप्रकष्ट०	१०२७	द्वि०	६
	पहव्यव्य०	१०२८	०	१७
-द्द -वा-पु	वा दुर्घवोके	१०२८	प्र०	१४
०- यो-	वयो। पुं०	१०२८	०	१६

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठः	पृष्ठ	पंक्तिः
० ष्ठि:	दृष्टिः । च्वो०	१०२८	द्वि०	१८
-वे	०आवायाम्	१०२८	०	२८
-ति-स्ता	तित्रस्तानिपाति ता:	१०२९	प्र०	३
+स्य तु	०विध्यस्येतितु:	१०२९	प्र०	१०
-वे। के	स्वार्थवेचको०	१०२९	०	१८
-ल त	फलितार्थ :	१०२९	०	२०
-ते	सुतोन्वयो०	१०२९	०	२६
-व :	हैत्ववयव	१०२९	द्वि०	१
-त	व्याहृत्त :	१०२९	०	२८
-सुवर्ण:	स्वर्णकेतव्याम्	१०३०	०	२
-है। म	हैमहव०	१०३०	०	८
-द	विहिरति	१०३०	०	१२
-क:	०घाटकम्	१०३१	प्र०	४
-पे। मभ	०कलधौतंगाङ्गेयंभर्म कान्चनम्	१०३१	०	५
-त	तारमुख्योज्झितं	१०३१	०	१०
-स्फ	स्फुटं	१०३१	०	१४
०-म	हेमन्त : । पुं०	१०३१	०	१७
: पा-क	पाककर्मेतिकोष	१०३१	द्वि०	८
०व	हेम हस्तिरथ:। पुं०	१०३२	प्र०	५
-च	चातुर्ययस्या .	१०३२	०	२१
पाहेसु	मारोपांसुरताकवे	१०३३	०	१
-त्य	गुरोस्त्य :	१०३३	०	१२
-को	ध्वजोनित्यं	१०३३	द्वि०	२
०व	वेदेव : । पुं०	१०३५	प्र०	६

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ऊपि	ओपंवाधित्वा०	१०३५	०	१५	-क	सूर्यास्तकाबा	१०३७	०	६
-त	[illegible]वाराणां :	१०३५	[illegible]	१७	-।-च्च	। तच्चसने०	१०३७	०	१४
-।म	दे[illegible]	१०३५	प्र०	२१	-प्रपट	हार्जनिष्टु[illegible]	१०३८	द्वि०	८
[illegible]श्री	श्रीमोय : । त्रि०	१०३५	द्वि०	२९	० क	क्रोक : पुं०	१०४०	प्र०	११
-ट	पाट्टिमा०	१०३६	०	२८	-म	मोमविद्ध,हहाकमं-	१०४०	द्वि०	६
-मि--प्रा	मितंप्राप्त	१०३७	प्र०	२	+	॥ इतिसमाप्तम् ॥	×	+	+

॥ द्वि चतुर्नव चन्द्रमिते वैक्रमवर्षे नभस्य सितषष्ठ्याम् ॥

॥ छोमि मोधम मितम्पूर्णं श्री सद्गुरोः कृपया ॥१॥

॥श्रीहरिः॥